Művelődés | 12

Kós Károly

XLII. évfolyam 1993 december

110 évvel ezelőtt
született
Kós Károly

Perújrafelvétel
Daday Lorándért

Fagyöngy-bemutató
Székelyudvarhelyen

Gyimesfelsőloki
betlehemezés

Pataki József
Konopi Kálmán

Kellemes karácsonyi
ünnepeket
és békés, boldog
új esztendőt
kívánunk minden
kedves olvasónknak!

Művelődés

KÖZMŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT

A szerkesztőség munkatársai:
GÁBOR DÉNES
(felelős szerkesztő)
GAGYI JÓZSEF
HORVÁTH ARANY
(főszerkesztő-helyettes)
R. LÁSZLÓ FERENC
(olvasószerkesztő)
LÉVAY K. ZSUZSA
(fotóriporter)
MURAD BETTY
(titkárnő)
SZABÓ ZSOLT
(főszerkesztő)
SZATMÁRI LÁSZLÓ
SZEKERES ATTILA
WINTER PÉTER

Postacím:
3400 Cluj Piaţa Unirii
Nr.11., ap.7 C.P. 201
Tel.: 095/111267

Külföldi előfizetéseket felvesz a RODIPET S.A., P-ţa Presei Libere nr. 1, sect. 1., Bucureşti, PO-BOX 33-57, telex: 11995 vagy 11034, fax: 016/185673; és az ORION S.R.L. Splaiul Independenţei nr. 202/A, sect. 6., Bucureşti, telefon: 016/173407, fax: 016/(400)-424169.

Készült a kolozsvári Gloria Nyomdában

Tartalom

Szabó Zsolt: A politikus Kós Károly példája 1
Balogh Ferenc: Kós Károly építészeti stílusáról 2
Gábor Dénes: Kós Károly az erdélyi könyv- és könyvjegyművész . 6
Dávid Gyula: Perújrafelvétel Daday Lorándért 9
Papp Béla: Daday tanár úr 12
Budaházi Emese: Negyvenéves a szatmárnémeti magyar színtársulat 13
Gagyi József: Parabola-antenna és kultúrház 14
Dercze Ferenc: A resicabányai gőzmozdonyok 15
Szekeres Attila: Fagyöngy-bemutató Székelyudvarhelyen 16
Winter Péter: Hegytől hegyig 18
Vida Gabriella: Honismereti, népismereti népfőiskola Szovátán 21
Boér Jenő: II. Magyarságismereti tábor Veszprémben 23
B. J.: Temesvár—Sáránd—Debrecen 24
Ösztöndíj, információ közvetítés kisebbségi magyaroknak 25
Major László: Szopránfurulya-iskola (3) 26
Vadrózsák
Pozsony Ferenc: Gyimesfelsőloki betlehemezés 28
Wakabayashi Kazuhiro: Magyarok és szomszédos népek betlehemes játékai 31
Enciklopédia
Imreh István: Pataki József (1908—1993) 33
Bélteky Ákos: Konopi Kálmán 35
Konopi Kálmán: Emberséges közgazdaságot 35
Ajtay Ferenc: Tíz éves a magyar földrajzi múzeum 36
Kórustár 39
Néprajzi kalendárium 43

Lapszámunkat Kós Károly rajzaival illusztráltuk

Szabó Zsolt

A POLITIKUS KÓS KÁROLY PÉLDÁJA

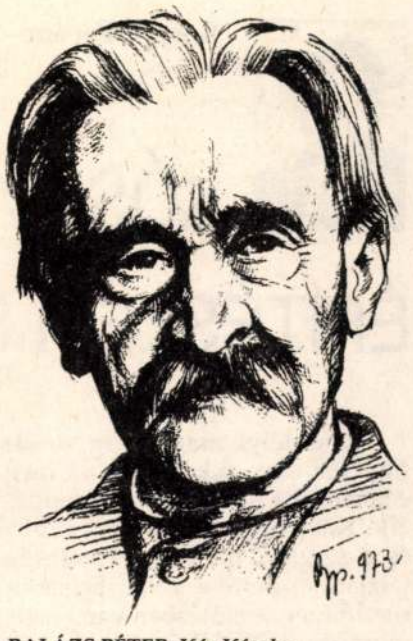

BALÁZS PÉTER: Kós Károly

Azt hiszem, van valami jelképes erejű abban, hogy négy esztendeje az élőlánc Tőkés László parókiája körül Kós Károly szülővárosában, Temesvárott, születése napján, december 16-án adta meg a jelt a különböző nyelvű, de akkor még néma tömegnek az embertelen hatalommal való szembeszegüléshez, az új korszak kezdetét jelentő felkeléshez. S mert az új korszak merőben új helyzetet teremtett az előzőhöz viszonyítva, tanulságos felidéznünk e századi történelmünkből egy szintén gyökeresen új korszak kezdetét, amelyben a politikus Kós Károly ereje teljében, pályája csúcsán álló művészként válaszolt kora kihívására: mozgatója, vezetője, programadója lesz a kisebbségi sorba került romániai magyarságnak.

Születésének száztíz éves évfordulója megkésett tiszteletadás is egyben, hiszen tíz esztendeje a készülődő centenáriumi ünnepségeket letiltotta a hatalom, évekig még a nevét sem volt szabad idehaza leírni. Még haló porában is féltek tőle, szellemétől, példaértékű munkásságától. Hiszen nagyobb közösségünknek, a határok átrajzolása következtében magára maradt nemzeti közösségünknek vált szervezőjévé.

1918 karácsonyára hazautazik Kós Károly Sztánára családjához. A december 24-én először megjelenő kolozsvári napilap, a Keleti Újság szalagcíme fogadja a bevonuló román királyi hadsereget:

„Fehér zászlókkal állunk előtted ismeretlen végzet." Az új lapból élelmes üzletemberek és jótollú újságírók rövidesen nagy hatású országos napilapot szerveznek, amely a radikális polgári értelmiség szócsöve lesz. A szerkesztőségbe Szentimrei Jenő hívja meg, s rövidesen egyik hangadójává válik a passzív ellenállást bírálók táborának. Különösen az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés után egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a konzervatív politikusok meghirdette passzív rezisztencia az új államhatalommal szemben egyet jelent a tétlenséggel, az elsorvadással, hiszen az élet igenis megy tovább, alkalmazkodni kell az új helyzethez, be kell kapcsolódni Románia politikai életébe, a békés, építő munka a romániai magyarság megmaradásának egyetlen járható útja.

A szerkesztőségi viták és baráti beszélgetések eredménye az 1921. január 23-án megjelent **Kiáltó Szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere** című röpirat, amelyet Paál Árpáddal és Zágoni Istvánnal közösen írt. „Elég a passzivitásból... Kiáltom a jelszót: építenünk kell, szervezkedjünk át a munkára. Kiáltom a célt: a magyarság nemzeti autonómiája." Ma, jó hetven esztendő múltán is időszerű e program, Marosvásárhelyen a Szövetségi Küldöttek Tanácsán megfogalmazott nemzetiségi törvénytervezet idén novemberben legfennebb annyit finomított rajta, hogy a három szintű: a személyi, az önigazgatási és területi autonómia eszköz kell legyen nemzeti közösségünk identitásának megőrzéséhez.

Nemcsak elméletben, de gyakorlatban, a pártszervezés fáradságos munkáját is vállalva szervezi meg Kós Károly még 1921-ben a kalotaszegi magyarságot, létrehozza az Erdélyi Néppártot, amely az időközben megszerveződött Nemzeti Párttal 1922 decemberében egyesült, s az Országos Magyar Párt vezetőségében még helyet kapott Kós, Paál és Zágoni is. A lényegesen nagyobb gazdasági erővel rendelkező, a birtokosok és az egyházak támogatását is élvező konzervatív irányzat viszont fokozatosan elszigetelte őket, s az 1924-es brassói nagygyűlésen végleg kibuktatták a néppártiakat a vezetőségből.

Ekkor az örökmozgó, tevékeny Kós új területet talál szervező, közösségépítő tehetségének: létrehozza az Erdélyi Szépmíves Céhet még 1924-ben, amely nemcsak könyvkiadó lett, de a két év múlva Marosvécsen megalakult Helikon írói társasággal s a megjelenő Erdélyi Helikon című lappal a romániai magyarságnak legfontosabb kulturális intézményévé vált a két világháború közötti korszakban.

Miután 1944-ben a front áthaladásakor nádasi garázda elemek feldúlták és kifosztották sztánai otthonát, családjával Kolozsvárra húzódott. Október 23-án a Magyar Dolgozók Szövetségének alakuló gyűlésén elnöki megnyitó beszédében újra hitet tett demokratikus elvei mellett, s mert erre volt a legnagyobb szükség, ismét részt vállalt a politikai életben, a Magyar Népi Szövetség országos vezetőségében tevékenykedve a demokratikus kibontakozásért. 1946—48 között képviselőséget is vállalt a parlamentben. Aztán visszavonult, előbb a kolozsvári magyar mezőgazdasági akadémia katedrájára, majd 1952-ben nyugdíjba ment. A harmadik újrakezdés nem fért bele hosszú munkás életébe. Ez már a mi nemzedékünk dolga.

Vajon meg kell-e még érnünk egy újabb, egy igazi kezdést?

Vagy minden nemzedéknek meg kell vívnia a maga szélmalomharcát?

Balogh Ferenc

KÓS KÁROLY ÉPÍTÉSZETI STÍLUSÁRÓL

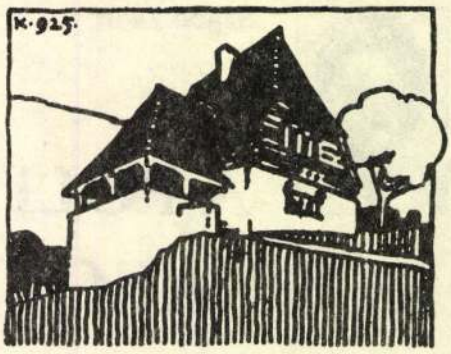

A Szentimrei-villa Sztánán

Az erdélyi magyarság sorsát figyelők csak akkor érthetik meg e sorsot, ha Kós Károlyt is felidézik. Közösségformáló erővel bírt és a szigorú pillanatnyi valóság talajára építette a jövőt. Felsőbbrendű megbecsülésben van része, mert modellértékű műveket és szervezeti formákat alkotott. Szervező ereje, néhol az alkotások abszolút értékét is meghaladja azáltal, hogy a reális indítás termékeny talajban és reális lehetőségek felmérésével történt és eredményes volt. A szigorúan változó lehetőségek mindig új utakat szabtak számára, de a járatlan úton is alkotni tudott.

Rajztehetséggel és sokoldalúsággal megáldott ifjú volt, aki érdeklődésével és művészi hatékonyságával képes volt átfogni az egész erdélyi kultúrát és életet. Közösségi hagyományos értékeket keresett, amelyek meghatározzák a népi-nemzeti életvitelt, a táji, földrajzi, éghajlati adottságokból adódó jelleget és sajátosságokat, azzal a céllal, hogy új építészetet, művészetet és hagyományokat teremtsen. Szellemi nyitottsága vezethetett oda, hogy tudását politikus, regény- és drámaíróként is gyümölcsöztethette, az élet meghatározó szükségletei és lehetőségei szerint.

Építészeti alkotóként többféle értéket teremtett:

— egyedi építészeti műalkotásokat, amelyek megismételhetetlenek és az egyénről vallanak (pl. a kispesti Wekerle telep főtéri imaháza, vagy a fejérdi görög katolikus templom);

— típusterveket, amelyek vidéki újrafelhasználás céljából készültek (pl. a Vásárhelyi János ref. püspöknek benyújtott 3 apró templom és imaházterv);

— műemlékrestaurálásokat, amelyek modellt jelentenek a kutatás, kivitelezés és a gyülekezeti igény kiszolgálására is (pl. a bonchidai és a széki református templomok felújítása);

— szakkönyveket és tanulmányokat, amelyek a tervezőket az erdélyi hagyományok szelleme felé irányították (pl. „A lakóház művészete", vagy a „Mezőgazdasági építészet" című könyvek);

— tanulmányokat, amelyek az erdélyi épülettípusokat és jeles műemlékeket hozzák a nagyközönség és a szakmai közönség elé (pl. „A székely nép építészete" című igen jelentős dolgozat).

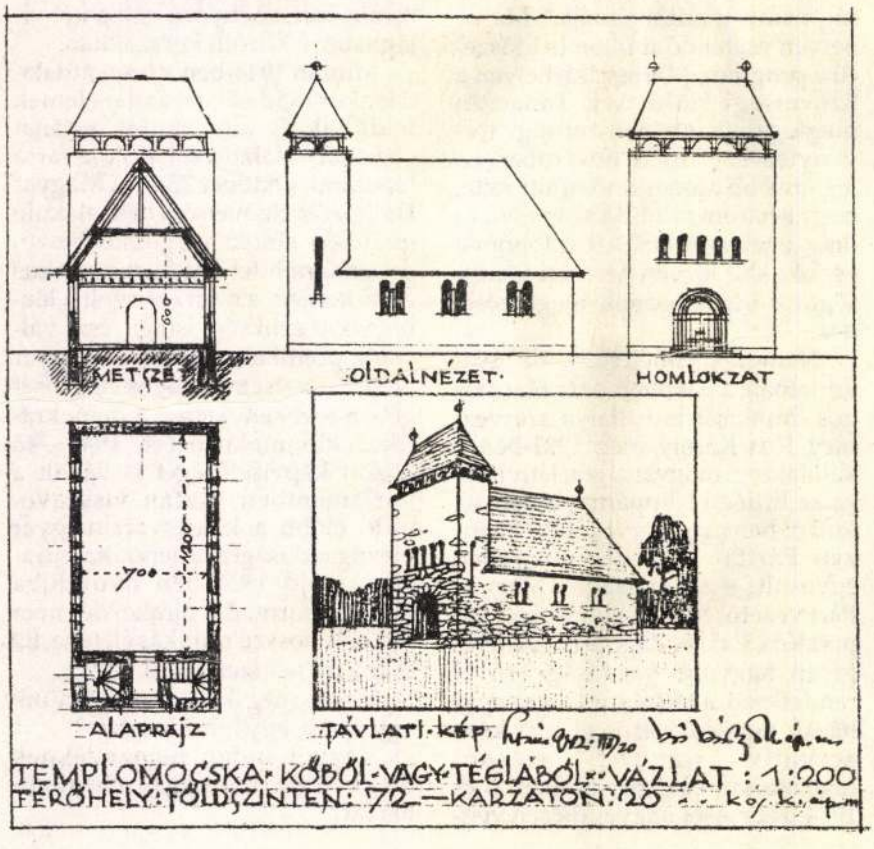

Kós Károly munkásságának értékeléséből csupán a stílus meghatározására és a műemlékvédelmi szerveződésben elfoglalt szerepére térhetünk ki részletesebben.

Kós Károly építészete **organikus premodern építészet**, amely még a szecesszió korában túlmutatott azon és a mai posztmodern időszakban nagyobb jelentőséget és elismerést nyert, mint régebben. Ehhez hozájárult a modern diszkreditálódása is, jelenség, amelyet a tömegtermelés, a monotónia, a túlzsúfoltság és az ellélektelenedés váltott ki. Munkái többnyire ismeretesek, ezért újbóli bemutatása helyett az építészettörténeti behelyezést tartom fontosnak elmondani, annak ellenére, hogy erről is esett már szó más alkalomból is.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért nem eklektikus ez az építészet,

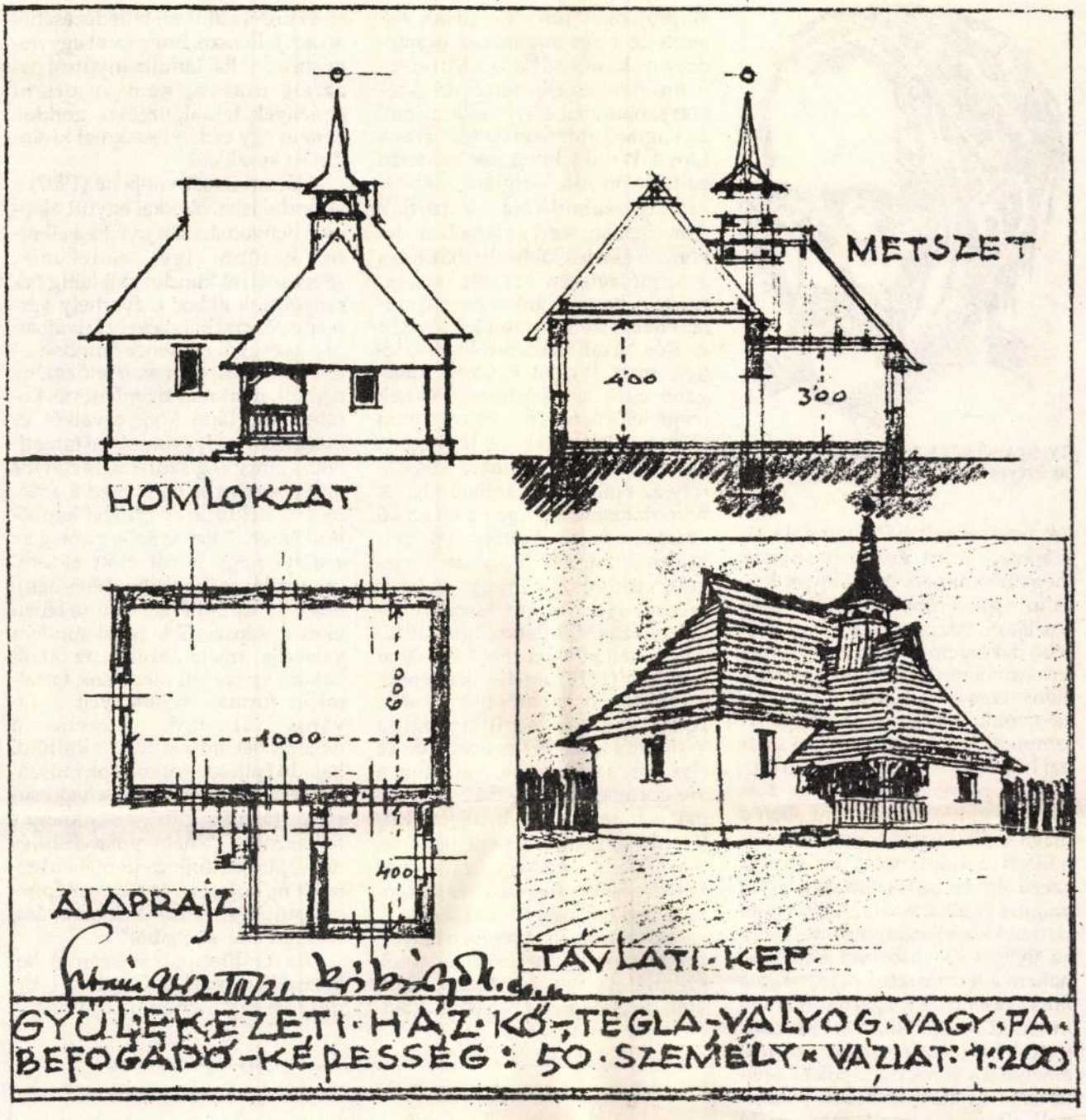

amelyik használja a félkörívet, mint a romanika, a kazettás mennyezetet, mint a reneszánsz, az ikerablakokat, a nyitott őrtornácos toronysisakokat és más hagyományos elemet is. Azért van, mert a hasonló formájú új elemek részleteiben távolról sem azok a régiek, csak jelzésszerűek, kompozícióban különböznek, és leolvasható a maiságuk. Felhasználásukat az évszázados megszokás, a hagyományigény igazolja. Ebben a formaválogatásban viszont nem a divatos formákat kereste, hanem a középkori erdélyi nép kedvelt formáit elevenítette fel és építette újjá. A nemzetközi eklektika egészen más régi részletformákat alkalmazott, ha felnagyítva is és nem pontosan, de olyan nemzetközi divatszinten, amely kizárta a helyi hagyományok felhasználási lehetőségét. Kós építészete már csak azért sem eklektikus, mert az szimmetrikusan dolgozott, míg Kós hangsúlyozottan asszimetrikus kompozíciókat teremtett. A kolozsvári monostori úti református templom sem szimmetrikus, mint ahogyan a Székely Nemzeti Múzeum épülethomlokzata sem.

Folytatva a kérdéssort, amely Kós építészetével kapcsolatosan felmerült az, hogy építészete miért nem szecessziós? A szecesszióra jellemző az asszimetrikus kompozíció, a belső funkcióból adódó tömegjáték éppúgy mint Kós építészetére, amely mégsem szecessziós. A lényeges különbség az, hogy a szecesszió mindig bőségesen díszített, új dekoratív motívumrendszert dolgozott ki (ebben igen jelentős mester volt Lechner Ödön), ebben keresve az újítás módozatait, módszer amivel tudatosan szakított Kós Károly. A marosvásárhelyi Kultúrpalota vagy a nagyváradi Sas-palota jelentős magyar szecessziós épüle-

GY. SZABÓ BÉLA fametszete
(az 50 éves Kós Károlyról)

tek amelyeknek építészeti dekorációjával, mint építészetidegen megoldással nem értett egyet Kós és az egyszerűbben magyarosabbat látott. Meggyőződése a kevesebb dekoráció volt, az egyszerűen és bátran kezelt falsíkok és formák előnyére, s ez választja el őt a szecessziótól. A közismert zebegényi templom homlokzata vagy a sztánai ház képe is meggyőzhet erről.

Volt olyan hang is, hogy Kós modern építész lenne, ami ellen ő maga is tiltakozott, holott funkcionálisan gondolkozott, az anyagszerűség és az őszinteség elvét vallotta és alkalmazta. A tétel nem tartható következetesen, mert nem az üveget és vasbetont kedvelte, hanem a természetes anyagokat, a követ és a fát s a magastetőről nem mondott le. A kolozsvári műcsarnok késői kivételnek számít, amelynél a kerek oszlopok és a félköríves bejárati nyílások jelentenek eltérést a modernhez való közelítésben. Itt kell elmondani, hogy Kós építészetének jelentőségét az első világháború előtti munkák biztosítják, tulajdonképpen ezt kell értékelni, mert később — a körülmények és lehetőségek folytán — alapszakmája háttérbe szorult és a tehetségéhez mért kibontakozás lehetetlenné vált. Európai nagyságát és elismerését az első világháború előtti munkák kell hogy biztosítsák.

Tulajdonképpen a modern építészet előfutára, aki a természetes anyagokat hagyományszerűen alkalmazta, a szerkezeteket kendőzetlenül érvényesítette, az alaprajzokat funkcionálisan fejlesztette s így organikus premodernnek mondható. Mindezt nemzetközileg elismert és megszokott szóhasználattal mondom, ami a világhírű amerikai építész Frank Lloyd Wright kifejezése nyomán vált általánossá. Wrightot az építészet felszabadítójának tartják Amerikában, mert a formalista dekoráció és a lélektelen bérház ellen a természetesen készült (anyag, funkció, hagyományos forma) családi házat sorakoztatta fel. Wright és Kós házai kinézésre különböznek, mert Wright épületei melegebb éghajlati körülményeknek megfelelően, más hagyományokra alapozva készültek, de lényegben ugyanazok, és számunkra Kós Károly az építészet felszabadítója. A hasonlatosság az, hogy a kő az kő és a fa az fa, az alkotói megjelenítésben és mindez világosan kifejezett művészi meggyőződés eredménye. Wright Herbert Jakobs-háza (Middleton, Wis., 1948) mellé méltán helyezhető a sztánai Varjuvár (1910) amelyeknek építészettörténeti jelentősége azonos. Igaz, hogy az említett példa Wrighttól későbbi keltezésű, de az elvi meghatározások, valamint a világpropaganda az 1910-es európai kiállításon indult útjára. Kós Károly azt, akkor nem ismerte, csak idősebb korában, Wright újrafelfedezésekor figyelt fel az alkotóra és régi énjét azonosította vele.

Kós Károly fejlődésében tényleges szerepe a finnek és az angolok szemlélete tanulmányozásának volt, de elsősorban belső indíttatású és Erdély ifjúkori felfedezéséből fakad. Jellemző, hogy mint egyetemista az itáliai tanulmányútról hazafele utazva, nem az ottani élmények feldolgozására gondol, hanem egy erdélyi szakmai kirándulást készít elő.

Három társát vonja be (1907) e kirándulásba, akikkel együtt alapvető benyomásokat gyűjt s a sikerre később így emlékezik: „Segesvárról kiindulva 3 hétig barangoltunk akkor Udvarhely vármegye északi ősi székely falvaiban és a gyergyói medence faluiban..." E kirándulás sem volt előzmény nélküli, mert már tizenhatéves korában meglátta Magyarvalkót és már akkor mély gondolatai támadtak: „...meg fog születni, bizonyos hitem szerint az új, korszerű erdélyi architektúra: az erdélyi képzőművészet..." Érthető, hogy még az erdélyi nagy körút előtt eldönti (negyedéves korában 1905-ben), hogy az új építészet tekintetében nem a népszerűbb bécsi modellt választja, amely nézet „...az ottani haladó építészeti alkotások tartalmi és formai eredményeit..." kívánja átvenni, hanem a nehezebbet, miszerint „...a külföldi haladó építészeti alkotások műszaki és esztétikai eredményeinek csupán tanulságait" szükséges felhasználni „a hagyományosok és népi építészetünk szellemében igényelt új, korszerű és magyar építészet stílusváltozásának kialakítása, megteremtése céljából".

Az említett útról számol be, kéziratban maradt írásában („Erdélyország népének építése"),

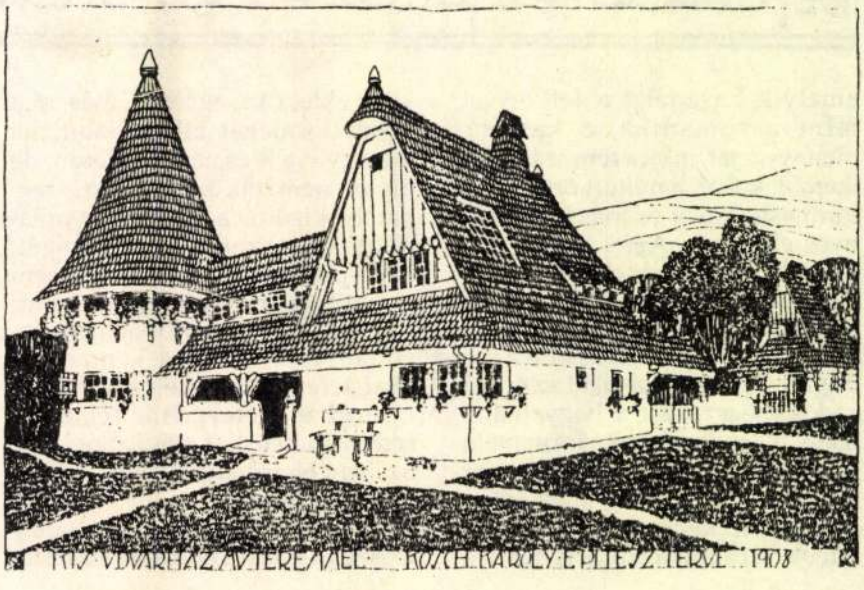

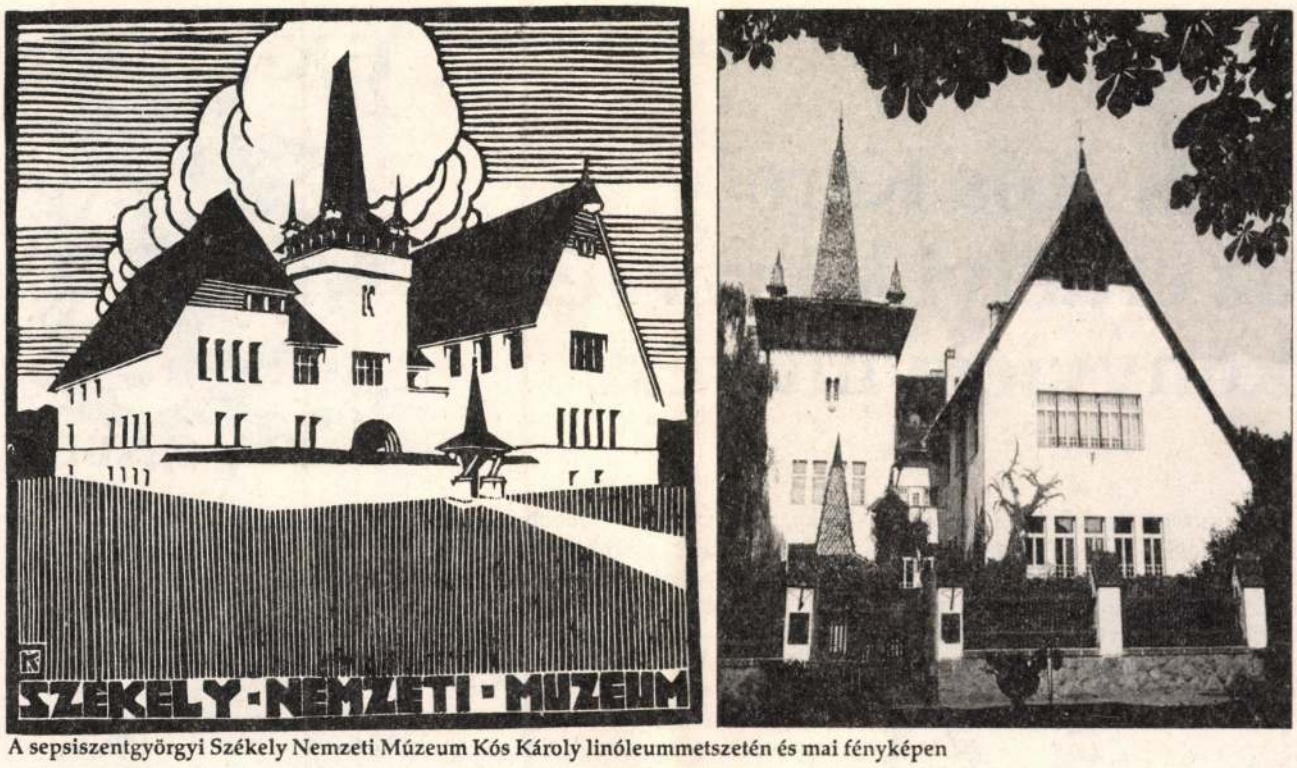

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum Kós Károly linóleummetszetén és mai fényképen

amely 17 kézzel írott oldalon és 52 rajzolton rendszerezi élményeit. Most azért célszerű ezt kiemelni, mert az élményanyag nemcsak az új építészet kialakulásába épül be, hanem az erdélyi értékes műemlékek megismerése felé is fontos lépéseket jelent: Kós „Erdély" című kultúrtörténeti változatában (1929) minden jellegzetes háztípus megjelenik paraszthéztól templomig, váraktól városképig, összképet nyújtva e táj mesterségesen teremtett hagyományos környezetéről. A vázolt folyamat és az érdeklődés ismeretéből logikusan nő feladattá a műemlékek kérdése.

Kós Károly 1930-ban, mint hozzáértő és kezdeményező, megalakítja az Erdélyi Református Egyházkerület Műemlékbizottságát, amelynek végig belső rugója és 1955-ben újraélesztője volt. A szerveződés dicséretre méltó, mert: „országos viszonylatban is első és egyedülálló nem állami jellegű testület volt", ahogyan azt a munkatárs és nagy tisztelő Debreczeni László megállapítja. A bizottság munkálatainak alapjául elfogadta a Debreczeni által készített kimutatásokat, amelyeket a tagok személyes tapasztalatai alapján egészítenek ki azzal a céllal, hogy megállapítsák melyek azok a templomok, parókiák, templomkertek, kapuk, harangtornyok, síremlékek és egyéb építmények, amelyek műemlék jelleggel bírnak és mint ilyenek, védelemben részesítendők. Ezen javaslatokat évente kell kiegészíteni a kutatások alapján, mint kitűnik a bizottság jegyzőkönyveiből. Számtalan kiszállás, véleményezés és közbelépés javított a műemlékek helyzetén és végeredményben, kellő anyagi fedezet hiányában is kialakult egy műemlék-tisztelet. Még a bizottság létrejötte előtt, Kós Károly írása menti meg a bikali és a vistai műemléktemplomokat („Öreg templomok", 1922) a lebontástól, mert ennek hatására változtatják meg a gyülekezet határozatát. A népszerűség és a tekintély, együtt válhatott hatékonnyá, mert az egyház belső életében a gyülekezeti határozat a döntő.

Legjelentősebb restaurátori munkája a kolozsvári Mátyás-ház felújítása volt, amelyet maga kutatott, tervezett és mint irányító kivitelezett. Az előzményeket és munkálatokat írja le „Mátyás király születési háza" címmel 1943-ban kitűnő modellt teremtve ebben a szakmai témában is. A kutatás és felújítás munkája összehangolódik a történészével aki a korabeli életvitel térbeliségébe éli bele magát és logikai érveket szolgáltat a felújításhoz. Végeredményben egy tipikusan középkori polgári házat állít vissza, letakarítva egy régebbi felújítás súlyosan cifrázó tévedéseit, amelyek nyilván a Mátyás-kultuszból eredtek, de téves valótlanságokat eredményeztek.

Kós Károly már 16 éve eltávozott közülünk, de lezárult életműve fokozódó népszerűséggel és hatással él. A tudományok differenciálódásával és elmélyítésével párhuzamosan integrációs igények és folyamatok is elindultak. A gyakorlat mindig integráló megoldások jegyében történik ugyan, de igazi kiemelkedő eredményekhez Kós Károlyhoz hasonlókra van szükség.

Emlékét ápolva és tanítását segítségül használva, hozta létre a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság a Kós Károly Emlékérmet, hogy a hozzá hasonló, az örökségét tudatosan vállaló alkotókat díjazza és bátorítsa. Kós Károly életműve így állandó mércévé és erdélyi mértékegységgé válhat.

A Makovecz Imre nevével jelezhető új magyar építészeti mozgalom, a Kós Károly Egyesülés szervezésében folytatódik, világosan vállalva a hagyománykereső és újító szellemiséget, amit az egész életmű sugall.

Gábor Dénes

Kós Károly az erdélyi könyv- és könyvjegyművész

„Benned, ha szólalsz, Erdély lelke szólal —" köszöntötte az Erdélyi Helikon hasábjain ötvenedik születésnapján Kós Károlyt (1933/10.) **Őszi üdvözlet** című gyönyörű versében a nála alig két héttel idősebb Tompa László, a halkszavú székelyudvarhelyi költő. Hogy hány alkotókör vallotta/vallja magáénak a később matuzsálemi kort megért sokoldalú alkotót — akinek az idén, december 16-án ünnepeljük 110. születési évfordulóját — nehéz lenne előszámlálni. Egy azonban bizonyos: a ráaggatott sok-sok epitheton ormans közül, valamennyi megnyilvánulásának legszembetűnőbb sajátossága: **erdélyisége**. Úgy tudott tucatnyi szakterületen egyetemeset, európai színvonalat biztosítani a végeken, hogy a korábban Brassai Sámuelhez kapcsolt szállóigét („az utolsó erdélyi polihisztor") bátran átszármaztathatjuk Reá, mégis mindeközben ízig-vérig transzilván alkotó maradt. Szerteágazó munkásságának összegező feldolgozása még a jövendő feladata. Bár az igéretesen grandiózus „épületnek" egyes alapelemei, szépen cizellált faragott kövei még életében elkészültek, hiszen Pál Balázs az építőművészről (Bp., 1971, Akad. Kk.), Varró János: **Kós Károly, a szépíró** (Kv., 1973, Dacia Kk.) címmel írt értő-értékelő kismonográfiát munkásságának egy-egy szelvényéről, ám a centenáriumi ünneplésre készülő erdélyi magyarság 1983 őszutóján arra ébredt, hogy rosszindulatú nacionalista hecckampány inszinuált szennyébe keverték gátlástalan akarnokok, úgyannyira, hogy közel egy évtizedig még a nevét

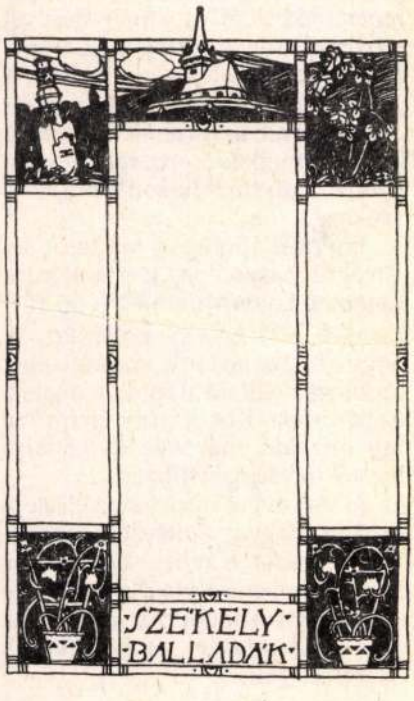

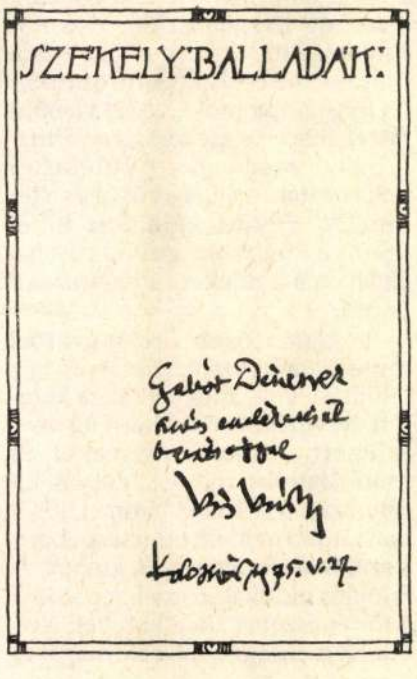

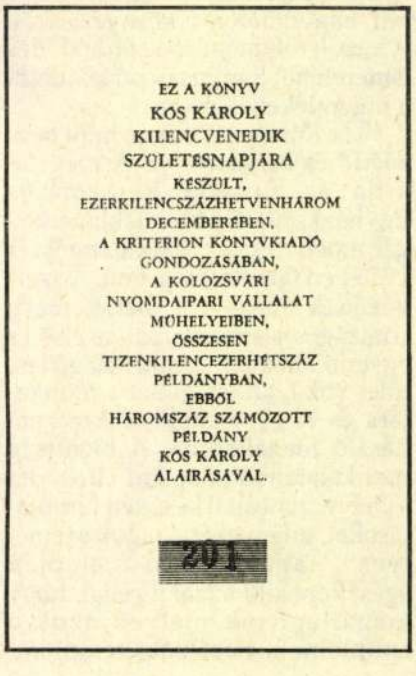

Mikoron ezeket olvasám kronikában eszembe jutott hogy Istenem hány tudományos magyar építésznek jó volna ősmernie ezeket a régi építéseket akkor talán nem volna annyi lapos fedelű ház Magyarországon és annyi attika de kevesebb volna a nedves fal beázott mennyezet és egészségtelen lakás Mert lám öreg Rákóczi György tudott magyarúlcépiteni ennekelőtte 250 esztendőkkel.

sem lehetett kinyomtatni. Bízunk abban, hogy a hálás utókor mihamarabb elégtételt szolgáltat neki, életművének szintetikus feldolgozásával. Itt és most mindössze arra szorítkozunk, hogy a belterjes könyvművész portréjának megrajzolásához próbáljunk hozzájárulni néhány epizódszerű tény fölvázolásával.

Ma már széles körben ismert tény, hogy a sztánai Varju-vár egyszemélyes nyomdaüzemében a '20-as évek első felében mindmáig felülmúlhatatlan bibliofil értékeket hozott létre Kós Károly sokoldalú művészi ambíciója. Mert ő azonkívül, hogy megírta, illusztrálta, manufakturális eszközökkel, családtagjai (gyermekei) segítségével kinyomtatta és bekötötte, terjesztette is azokat a csodás szépségű könyveket, melyek tartalmuk és küllemük révén nemcsak ma, jó hét évtized távlatából nézve számítanak kincset érő bibliofil ritkaságnak (**Erdély kövei**, 1922, 200 plny.; **Atila Királról Ének**, 1924, 400 plny.; **Kaláka Kalendárium**, 1925, 250 plny.), de megjelenésük idején is igen kapósak voltak, nem lettek ráfizetésesek. Joggal nyilatkozhatta az őt faggató Pomogáts Bélának 1971 végén: „Valamennyi könyv igen hamar elfogyott, ma már alig találni meg őket valahol." (P. B.: **Az Erdélyi Szépmíves Céh két évtizede**, Korunk, 1972/1.)

Sokszor hangsúlyozta Kós Károly, hogy ő tulajdonképpen „muszájíró", aki — Nyírő József szavait idézve — „szégyellte, hogy építész létére írásra vetemedett és mégjobban szégyellte, hogy ilyen nagy sikere volt." (Ny. J.: **Ugye mondtam Károly?...** Erdélyi Helikon, 1933/10.) Még öregkorában fogalmazott **Életrajzában** is (közzétette

Benkő Samu; Bp., Szépirodalmi Kk.—Buk., Kriterion Kk., 1991.) enyhe rezignációval meséli el a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság 1910. január 16-i székfoglaló ülésén **Nemzeti művészet** címmel felolvasott, gondosan összeállított dolgozatának langyos, udvarias tapssal honorált sikerét, és azt a tényt, hogy az elnök felkérésére fel kellett olvasnia a Magyar Iparművészet 1909/11. számában fakszimilében megjelent **Atila Királról Ének** című ver-

ses históriás énekét. „Dörgő tapsukkal úgy ünnepeltek, ahogy azóta soha és sehol sem. De nem az építészt. Nem ám, hanem a mesemondó nótafát. Biz egy kicsit rosszul esett akkor, de tanulságul ezt megjegyeztem akkor..." — olvashatjuk a könyv 110. lapján.

A „sztánai officínában" kikísérletezett és jövedelmezőnek bizonyult lehetőség azután az Erdélyi Szépmíves Céh 160 kötetében teljesedett ki. Mert Kós Károly nemcsak kitűnő alkotóművész, nemcsak félelmetesen biztosszemű műítész volt, de üzleti ügyekben is mindig szilárdan állt a realitások talaján, gondolkodásmódjának fontos jellemzője a számszerűen is egyensúlyban levő precizitás. Pontosan kiszámította, hogy tízíves könyveket jelentetve meg, kétszáz előfizető „pártoló tag"-gal már fennmaradhatt a kiadói vállalkozás, (NB.: 1924-ben vagyunk!), a tö-

EZ A KÖNYV AZ
ERDÉLYI SZÉP=
MÍVES CÉHTAGJA:

laborfalvi László Géza

megpéldányok pedig a kispénzű könyvbarátok számára is biztosíthatják a **jó erdélyi irodalmat**. És most sem csalódott. Már az első felhívásra 250 „amatőr" jelentkezett, akiknek hófehér, famentes papírra nyomtatott, szépen kötött példányaiba mindig beragasztották a névreszóló, igényes grafikának számító exlibrist. A nevet utólag, kéziszedéssel nyomtatták a könyvjegyekbe. Ezeknek a kis címkéknek három változatát ismerjük. Az elsőnek maga Kós az alkotója (1924), amint „kezdetben ő maga illusztrálja a köteteket, részben tollrajzokkal, részben linóleummetszetekkel; az évek során a rajzok egész sorát készíti így el. Linó-illusztrációi mindig klasszist jelentenek." (Debreczeni László: **A grafikusművész**, Igaz Szó, 1968/11.) Az amatőr-sorozat példányaihoz felhasznált exlibrisek második változatát Debreczeni László rajzolta, 1928-ban (ld. előző lapszámunkat), míg a harmadik, egyben legkiérleltebb könyvjegy megtervezője ugyancsak Kós Károly volt, aholis kalotaszegi népviseletbe öltözött férfi- és nőalak tartja Erdély címerét. 1930-tól mindvégig ezt használták, évről-évre másszínű alányomással.

Itt tartjuk helyénvalónak megjegyezni, hogy noha Kós Károly névreszóló exlibrisei közül mindössze kettő ismeretes, az előbb említett univerzális könyvjegyekkel, valamint későbbi pszeudo-exlibrisekkel együtt (eme utóbbiak úgy készültek, hogy egy-egy szabad-

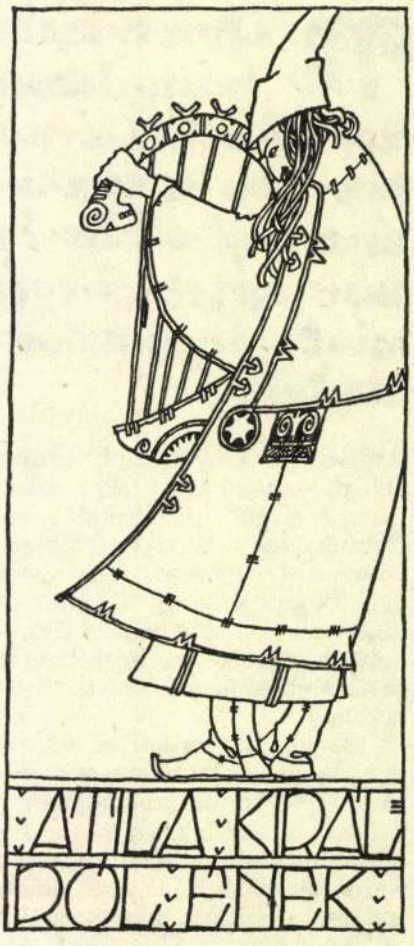

grafikáját, vagy könyvillusztrációját „könyvjegyesítette" Károly bácsi annak a könyvgyűjtőnek, aki a kérdéses Kós-rajzot önmaga számára jellemzőnek tartotta), összesen tíz könyvjegyét tartjuk számon. Ha ezekhez még hozzászámítjuk a Napkelet 1920-as évfolyamában közölt névtelen linómetszetet (alapmotívuma a Varju-vár egyik ablakán szerepelt), valamint a **Tizenegyek** antológiájának előzéklapjára 1922-ben rajzolt exlibrist, pontosan egy tucatra kerekedik könyvjegy-alkotásjegyzékének a száma. Ezeknek minden egyes darabja féltett kincse ma az exlibrisgyűjtők tékáinak.

Végezetül Kiss Jenőnek, a helikoni írótalálkozók doyenjének, a 85 éves **Kós Károlyhoz** címzett verséből iktassuk ide azt a négy sort, melyet kérdőjelre végződése ellenére is szilárd állító-mondatnak kell tekintenünk:

„Te, a szépmíves Erdély reneszánsz
mindentudója, mester annyi ágban,
egyetlen s összehasonlíthatatlan,
lett volna-é, mi volt itt — nélküled?"

DEMIAN TASSY: KÓS KÁROLY 50 ÉVES KORÁBAN

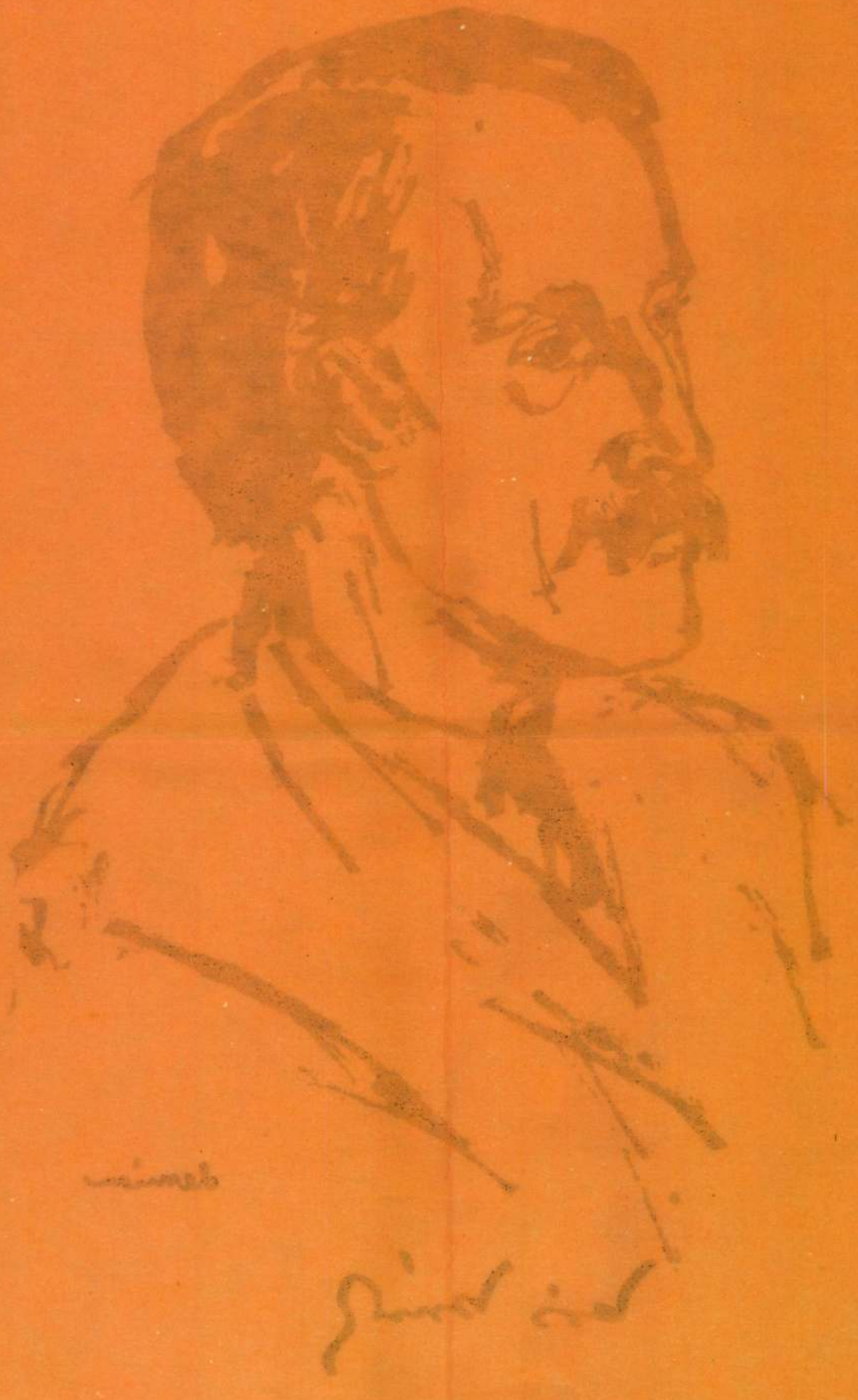

30 lej

Kós Károly levele Kovács Lászlóhoz 1956-ból • 1259

mában nagy és szép volt. Hasonló korban élünk mi is, és nem állhatunk, csak a jövő oldalán. És most talán nem is kell évszázadokat várni az újjászületésig, hisz a történelem menete gyorsul. – Te most mit csinálsz? – kérdeztem némi elgondolkodás után. – Vidékre megyek, el az aktív politikától, remélem, hogy majd írhatok, akárhogy is, igen, vidéken fogok élni, és írni fogok. – Négy konyak után már volt feleségéről is beszélni kezdett, aki elvált tőle, amíg ő *benn* volt: – Egyetlenegyszer beszéltem vele, mióta kijöttem. Azt mondta nekem: „Én idillben akartam élni, te pedig viharban élsz." Hát igen. Amikor kiszabadultam a börtönből, szállodába vittek, mert nem volt hova hazamennem, a kutyámat valakinek kölcsönadta, a kocsimon pedig mostani élettársa járja a világot.

(Folytatása következik.)

KÓS KÁROLY LEVELE KOVÁCS LÁSZLÓHOZ 1956-BÓL

Közzéteszi Hidvégi Máté

Ha egy levélnek jelentős személyiség az írója, az a levél művelődéstörténeti érték. Ha egy magyar levél 1956-ból való, az a levél történelmi dokumentum. Ha egy levelet középkori kódexekbe illő kézírással írtak, az a levél kalligráfiai kincs. Mindhárom megállapítás igaz arra a levélre nézve, amelyet a budapesti Borda Antikvárium 20. számú katalógusa kínált eladásra a 7100. tételszám alatt: *„Kós Károly (1883–1977) Kolozsvárott 1956. május 24-én kelt, Kovács Lászlónak Budapestre tintával írt, aláírt, autográf levele.* [...] *Hat sűrűn teleírt oldal (M.: 210 x 151 mm), eredeti borítékban. 30 000,–"* A levél negyedik lapjának alsó fél oldalát színes reprodukcióban közli a katalógus. Az alábbiakban – Borda Lajos úr szíves hozzájárulásával – a levelet teljes terjedelmében, betűhíven publikáljuk.

*

Kós Károly – Cluj – Str. Republicei 10

dr. Kovács László
Budapest VI.
Bajza u. 47. III. 2.
Ungaria

Kedves Laci!
Másodszor próbálok most egy éven belül levelet írni Neked, hogy tavaly írt levelemre nem kaptam egy sornyi válaszodat sem. Igaz, hogy én valószínűleg inkább nélkülözöm a Te leveleidet, mint Te az enyémeket, mert elgondolásom szerint mi itt kevesebbet látunk és hallunk, mint Ti ott. A múltakban is így volt és most is így van.

De azért mégis-mégis talán időnként reászánhatnád magadat, hogy egy-egy rongyos levelecskét menessz hozzám és elpletykálj egyetmást abból, ami ott történik és ami engem érdekelne. Most éppen olyan idők járnak, amelyekben minden mintha megmozdult volna, mintha friss szelek fújdogálnának. Mi csak a zúgását halljuk itt, de szeretnők tudni, számíthatunk-e mi is jó, becsületes, áldásos nyári zivatarra, vagy csak szikkasztó szél jut belőle, vagy éppen jégeső. Itt a mi íróink (!) most az első romániai Író-Kongresszusra készülnek és gondolom, hogy arra magyar íródelegáció is jön vendégül. De vajjon kik?

Nem tudom, kitől hallottam nem is olyan régen, hogy beteg voltál; talán a régi baj újult ki megint? Viszont azt is beszélte valaki, hogy most már újra egészséges vagy.

Kótay Pál dr. barátunk most Bpesten van és bizonyosan találkozol is vele. Vele üzentem Neked; azt is, hogy írhatnál már egy rongyos levelet többek között. De biztonság kedvéért most megint csak ismételem kérésemet így is, hátha...

Itt nálunk semmi lényeges újság nincsen a szellemiek terén. Az írók írnak, az olvasók ellenben inkább a régieket olvassák. Ha egy Jókai, Móricz Zs, vagy akár Gárdonyi (Egri csillagok), Molnár Ferenc (Pál uccai fiúk), vagy Verne-kötet megjelenik, azt elkapkodják, mint a cukrot, sokszor még szinte a ládából, amelyikből a könyvet a kereskedés kipakolja. Az Arany János Toldi-jának igazán szép, illusztrált ifjúsági kiadásához igazán csak protekcióval tudtam a tavaly hozzájutni. Az „Ember tragédiáját" mindenki irigyli tőlem, hogy meg tudtam szerezni. De már a Bánk-bánt én irigylem, amikor másoknál meglátom. No, ezzel így vagyunk.

A mai magyar filmek viszont nemzeti különbség nélkül nagyon népszerűek; azokat látatlanban is zsúfolásig telt házak nézik mindig.

A mai magyar színdarabokat már kevésbé...

Az itteni Akadémia felszólítására össze kellett állítanom írói munkásságom teljességét. (Hát persze, hogy ennek csak a lényeges részét sikerült összeszednem.) Így reákerült a sor az „Országépítő" színpadi változatára is, amely csak kéziratban volt meg nekem és az elpusztult 1944 őszén. Megpróbáltam megkapni a Nemzeti Színháztól, meg a Rádióból is (ahol szintén előadták volt annakidején). Leveleimre nemleges válaszokat kaptam: „nincsen meg; elveszett, elpusztult." Most végre előkerült egy példánya. Valaki kinyomozta a M. N. Múzeum színháztörténeti osztályán. Az igazgató (Keresztury Dezső barátunk) szívesen engedélyezte a gépelését és tegnapelőtt egy kis kolozsvári diákleányka elhozta azt nekem Pestről. Gondolhatod, hogy megörvendettem neki, ha nem is tartom azt szerencsés szülésemnek.

Voltam nemrégen M.Vásárhelyt, s ott találkoztam Molter Károlylyal, aki a régi, s Kemény Jánosékkal, akik ugyancsak a régi kedves emberek és nagyon bele tudtak törődni új helyzetükbe: jó kedvűek, tudnak nagyokat kacagni, szóval jófajta optimisták, amiben nagyonis igazuk van. Ott találkoztam Kótay Palival és Csőgörrel is. Kedves estét töltöttem el velük.

Sok a dolgom. Amióta nyugdíjas vagyok, több, mint azelőtt. De nem a dolog, a munka terhes, az jó, ha van, hanem a bosszúság, a keserűség, amit mostani egyházi munkám okoz. Kerületi főgondnok vagyok és természetesen – ellenzék. S mellettem László Dezsőn kívül senki. Viszont egyházkormányzatunk szelleme és gyakorlata: felfelé gyáva, lefelé diktatórikus ma, amikor viszont a gyülekezetek önkéntes adományából táplálkozik. Adminisztrációja, azt hiszem, soha ilyen tehetetlen, hozzá nem értő, összevissza kapkodó nem volt, mint amilyen ma. A kerület belső élete ma hatalmas hullámzásban: falvak néptelenednek el és új falvak, városok születnek, s a gyülekezeteink is

hasonlóképpen *[olvashatatlan szó]*. Viszont ezt a népvándorlást nem akarja tudomásul venni az egyházközpont – kényelmi okokból. Tehát vannak anyaegyházak – papíron – ahol egyetlen hívő nincs már és vannak tízezres református tömegek (a Zsil völgyén, az új bánya- és gyárvárosokban), ahol nincs se templom, se pap, sem semmi. És hiába verekedek, hiába erőszakolom ki az Ig. tanácsi határozatot, hogy reorganizálni kell okvetlenül és késedelem nélkül, a központi adminisztráció elszabotálja ezt a munkát – a püspök csendes jóváhagyásával. Úgylátszik, hogy újra azt kell csinálnom, amiért a múltakban annyit csúfoltatok: otthagytam ezt a társaságot és nem *[olvashatatlan szó]* közöttük kirakat figurának, ha csak nem történik valami csoda, vagy – katasztrófa. Mert nekünk, – úgylátszik, – az kell.

Nagy a híre annak, hogy hamarosan útlevél nélkül, egyszerű határátlépési igazolvánnyal mehetünk látogatóba Magyarországra. Hát ha ez igaz lesz, akkor én is átnézek oda, lássam a szememmel, ami ott van most. Volna ott lakásom, mindenem, csak a vasutat kellene fedeznem, ami nem sok. És vásárolni nem akarok, csak látni és találkozni régi és új emberekkel. S hazajönni.

Nemrégen a fiam: András volt kinn egy hétig valami képzőművész kompániával: sokat látott, megtelt sok új szépséggel, de azt mondta: az utolsó két napon alig várta, hogy – hazajöhessen. Mert, azt mondja, itt is bolondul rohanó az élet, de ott méginkább az és ez az idegeire ment. Gondolom, én is úgy volnék és ezért eleve elhatároztam: ha kimehetek, egy hétre megyek, nem többre, ez elég lesz.

Látod, milyen semmiségeket írok. De fáradt vagyok már és mostanában sokszor elfáradok. Hát akkor még csak egyet, ami talán érdekel:

Bartalis János és Szentimrei vannak itt Kolozsvárt az öregebbek közül, illetőleg tavalyelőtt óta Kacsó Sándor is (ez most lektor a Kiadónál, de szó van róla, hogy az Utunk szerkesztője lenne – Kiss Jenő helyett.) Bartalisék most elég jól vannak anyagilag – sok nagy nyomorkodás után; Szentimrei – súlyosan beteg ember – szívasztmája van, alig jár, fullad meg, úgy néz ki, mint a halál. És muszáj tanítson is, mert a magyar idők négyesztendei katonatisztségével elrontotta a penzió-lehetőségét...

És most még magamról. Semmi új velem nem történt. Vagyok. Egészségesen én is, egész nagy családom is. S mind itt vagyunk Kolozsváron. Dolgozunk és verekedünk az Élettel. Egymással vitázunk sokat, mert sokszor vagyunk együtt, hála a Sorsnak. És várjuk azt a jobbat, aminek az Élet törvénye szerint el kell jönnie bizonyosan. Mert látod: optimisták vagyunk és kívánom, hogy Te is légy az azonkívül, hogy egészséges légy, mert nem érdemes betegnek lenni. Iluskának kezit csókolom, minden jót kívánok neki is.

Régi barátsággal köszönt

Kolozsvár 956. V. 24.

Kós Károly

*

Kós Károly 1953-ban megy nyugdíjba az Institutul Agronomic magyar tagozatán betöltött főiskolai tanári állásából. Feleségével él Kolozsváron egy szoba-konyhás lakásban. (1960-ban a párt egy Kósék választotta kétszobás összkomfortos lakást utalt ki nekik a Mihai Viteazul téren.) 1955-ben a bukaresti Állami Kiadó új kiadásban megjelenteti VARJÚ NEMZETSÉG című regényét és BUDAI NAGY ANTAL című kisregényét, nyugdíját megkétszerezik, majd a legmagasabb írói nyugdíjszintre emelik. Dolgo-

zik. 1953–56 között református parókiát tervez Nagypetribe és Detrehem-telepre, kultúrházat Nagykapusra, református templomot szintén Detrehem-telepre, imaházat Ferencbányára, ravatalozót Szamosújvárra; András fiának házat és műtermet tervez; elkészíti Gaál Gábor sírkövét a Házsongárdi temetőbe; nyomdában van MEZŐGAZDASÁGI ÉPÍTÉSZET című szakkönyve, írja a középkori Kolozsvárról és a Kolozsvári művészcsaládról – Miklósról, Mártonról és Györgyről – szóló regényét. (Befejezetlen maradt.)

Kovács Lászlóhoz – a fenti levél címzettjéhez – régi barátság köti. Az 1945 utáni években Kós Károly – gróf Bánffy Miklóshoz hasonlóan – heti rendszerességgel látogatja Kovács Lászlóék kolozsvári otthonát.

Kovács László (1892–1963) az *Erdélyi Helikon* folyóirat szerkesztője, az Erdélyi Szépmíves Céh munkatársa, majd lektora. A Céh több kiadványát és antológiáját szerkesztette (pl. SÉTA A BÖLCSŐHELYEM KÖRÜL). Novellákat és művelődéstörténeti, irodalmi tanulmányokat is írt. 1950-ben Magyarországra költözött. A *Református Lapja* olvasószerkesztője volt. Budapesten halt meg.

A levélben Kós megemlít több közös ismerőst, erdélyi irodalmárt és szellemi embert:

Kótay Pál (1910–1986): polihisztor, egyetemi tanár, sebész-urológus, a marosvásárhelyi urológiai klinika igazgatója, tudománytörténész, író, az Erdélyi Szépmíves Céh munkatársa. Esszéket, novellákat írt. Marosvásárhelyen halt meg.

Molter Károly (1890–1981): író, drámaíró, az Erdélyi Helikon mozgalom egyik alapító tagja, a Bolyai Tudományegyetemen a német nyelv és irodalom professzora, Kós Károly egyik legjobb barátja. Marosvásárhelyen halt meg.

Kemény János (1903–1971): író, a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója, marosvécsi kastélyában alakult meg az Erdélyi Helikon elnevezésű szellemi mozgalom 1926-ban. A II. világháború után fizikai munkából élt, később könyvtárosként helyezkedett el. Marosvásárhelyen halt meg.

Csőgör Lajos (1904): fogorvos, egyetemi tanár, lapszerkesztő, politikus, a Magyar Népi Szövetség egyik vezetője, a Bolyai Tudományegyetem, majd a marosvásárhelyi orvosi egyetem rektora. 1949-ben – koncepciós per áldozataként – bebörtönözték. 1956-ban rehabilitálták, és visszahelyezték tanszékére a marosvásárhelyi orvosi egyetemre.

László Dezső (1904–1973): református lelkész, lapszerkesztő, egyháztörténész. Kolozsvári, majd glasgow-i főiskolai tanulmányok után az erdélyi egyházkerület belmissziói utazó titkára, majd vallástanár, később a teológia magántanára a kolozsvári Református Kollégiumban. A Kolozsvár belvárosi református egyházközség pásztora, az egyházkerület főlevéltárosa, a központi levéltár rendezője. Kolozsvárott halt meg.

Bartalis János (1893–1976): költő, az Erdélyi Helikon mozgalom alapító tagja, a magyar nyelvű expresszionista költészet egyik előfutára, Kosztolányi Dezső felfedezettje. A háború után kilenc évig hallgatott, nyomorgott, válogatott versei csak 1955-ben jelentek meg újra. Kolozsvárott halt meg.

Szentimrei Jenő (1891–1959): költő, író, lapszerkesztő, Kós Károly sztánai szomszédja, házát is Kós tervezte. Tagja volt a Kós Károly vezette Kaláka betéti társaságnak; Benedek Elekkel és Kós Károllyal együtt szerkesztette a Kaláka néplapját, a *Vasárnap*ot, amelynek később az egyedüli tulajdonosa lett. Az Erdélyi Szépmíves Céh egyik alapító tagja. 1945-től a kolozsvári Állami Magyar Színház, majd a Józsa Béla Athe-

naeum (azelőtt Minerva) Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat vezetője, végül a Szentgyörgyi István Művészeti Főiskolán tanított. Kolozsvárott halt meg.

Kacsó Sándor (1901–1984): író, emlékíró, lapszerkesztő, baloldali politikus, az Erdélyi Helikon mozgalom egyik alapító tagja, a Magyar Népi Szövetség elnöke. A *Romániai Magyar Szó* című napilap főszerkesztője Bukarestben, majd – lemondatása után, az ötvenes-hatvanas években – a romániai Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó kolozsvári szerkesztőségének lektora és az Irodalmi Könyvkiadó magyar fiókjának vezetője. Kolozsvárott halt meg.

Kiss Jenő (1912): költő, műfordító, lapszerkesztő. Az *Erdélyi Helikon* folyóirat szerkesztője, az Erdélyi Szépmíves Céh olvasószerkesztője, az *Utunk* segédszerkesztője, majd rovatvezetője.

Olvashattuk, örömmel írja Kós Károly, hogy megkerült elveszettnek hitt színdarabkézirata: *„tegnapelőtt egy kis kolozsvári diákleányka elhozta azt nekem Pestről"*. Az eseményt egy másik, a mi levelünkkel feltehetően egy időben írott levélben is megörökíti. A dokumentumra Monostory Klára talált rá az Országos Széchényi Könyvtár kéziratgyűjteményének Keresztury-fondjában. (L. KÓS KÁROLYT IDÉZVE. *Új Tükör*, 1987/49. 23. o.) Ebből a – Keresztury Dezsőhöz írott – levélből idézünk:

„Furcsa, tarka életem folyamán háromszor vágott a földhöz a sors úgy, hogy mindent elölről kellett kezdenem. Harmadszor 1944 őszén – 61 esztendős voltam akkor –, de akkor úgy, hogy az ég világán semmink nem maradt, s szegény feleségemmel együtt egy szál ruhában gyalog kellett bujdokolva menekülnünk a gyilkos latrok elől Sztánáról Kolozsvárra, hogy újra megpróbáljuk életünket építeni a semmiből. Otthonommal és abban minden holminkkal együtt természetesen megsemmisültek szellemi életmunkám hagyatékai, emlékei s értékei is: kéziratok, jegyzetek, rajzok, tervek, könyvek, levelek... Így történt. Kegyetlen dolog volt. De elmúlt, s most itt Kolozsváron élünk. Úgy, ahogy lehet. A télen múlt két esztendeje – akkor töltöttem be 70-edik életévemet – elhatároztam, hogy megpróbálom összeszedni azt a néhány írást, rajzot, képet, amit ha nem is maradandó értékűnek, de a magam életmunkájára jellemzőnek ítéltem és amik a szívemhez nőttek. Össze is kerültek innen-onnan – sokszor jó embereim jóvoltából – a leglényegesebbek, csak egy hibázott közülük: »Az országépítő« színházi változata, melyet 1942-ben, a Nemzeti Színház megbízásából írtam volt. De ezzel a munkámmal eleitől kezdve nem volt szerencsém. Bemutatója 1943 Szt. István napjára volt kitűzve s egy nappal a bemutató előtt, a főpróbán robban be a hír a színházba: Horthy István lezuhant repülőgépével és szörnyethalt. A bemutató természetesen elmaradt. S amikor később előadták, akkor már elsötétített városban bandukoltunk az előadásról szállásunkra. Nem vagyok babonás, pogány kálvinista vagyok, de éreztem, figyelmeztető jel ez számomra: ez a gyermekem nem életre való és szerencsétlenségnek hírmondója csak. Mégis! Gyermekem volt. S amikor mindenemmel együtt kézirata Sztánán elpusztult, bizony mondom, erősen fájt. De eltemettem és szinte el is felejtettem már. Tavaly mégis eszembe jutott és érdeklődni kezdtem: vajjon nem maradt meg bár egy gépelt példánya a Nemzeti Színháznál, vagy a Rádiónál, ahol még néhány Szt. István-napon előadták. De mindkét helyről negatív választ kaptam: elpusztult, elveszett, nincsen. Tavaly ősszel egy fiatal irodalomtörténész barátom látogatott meg, aki az én elmúlt életem útját és munkáját nyomozza. S többek között szerette volna olvasni ezt a színjátékot is. Elmondottam neki, amit tudtam róla, és hogy bizony annak vége: elpusztult, nyoma veszett. De az én barátom nem nyugodott meg ebben (pedig ő is református), és vállalta, hogy megkeresi. És lám: tegnapelőtt az itteni Bolyai Egyetem egyik kedves leány hallgatója állít be hozzám: elhozta számomra Pestről »Az országépítő« másolatát. A kísérő levélből megtudtam aztán azt is, hogy az

én elveszettnek hitt gyermekem nem pusztult el, hanem ott rejtőzködött a N. Múzeum színháztörténeti osztályán, ahol Te megőrizted őt – számomra és lehetővé tetted annak lemásolását, hogy – viszontláthassam. Kedves Barátom, kérlek most, fogadd jó szívvel ezért őszinte hálás köszönetét egy öreg erdélyi magyar szellemi munkástestvérednek, aki ennél többet ma úgysem adhat a legjobb akarattal sem. Barátsággal üdvözöl, Kolozsvár, 1956. május hó 20. Kós Károly"

A Kovács Lászlóhoz írott levél egyik hangulatfestő része a *„Voltam nemrégen M.Vásárhelyt..."* bekezdésben megrajzolt „pillanatkép" a vásárhelyi írókkal töltött estéről. Kós Károly utazásának oka – mint azt egyik, Molter Károlyhoz szóló leveléből megtudjuk (l. Marosi Ildikó: LEVELEK AZ ÖTVENES ÉVEKBŐL. *Igaz Szó*, 1980/12. 526. o.) – egy „vetített képes" előadás volt, amelyet MŰEMLÉKEINK ERDÉLYBEN címmel tartott 1956. május 6-án a marosvásárhelyi Tudományt és Kultúrát Terjesztő Társaság ülésén. *„Éjjel nem utazom szívesen, mert nemigen bírom már és fáradtan, fejfájósan hogyan tudjak értelmesen beszélni közönségnek? Van-é lehetőség Vásárhelyt ma egy szobát, illetve egy sezlongot kapnom..."*

A Kovács Lászlóhoz szóló levélnek református egyháztörténeti szempontból jelentős fejezete Kósnak az egyházi vezetést illető kritikája. (A vonatkozó szövegrészlet grafológiailag külön is érdekes: a Kós Károly-i híres kézírás ott olyan mértékben vált indulatossá, hogy két szó olvasatát nem tudom megfejteni.)

A református egyházkerületek legfőbb világi tisztviselői az ún. főgondnokok, akik az egyházat a püspökkel együtt igazgatják. Az erdélyi református egyházkerületnek öt főgondnoka van, akik *„hivatali idősebbség sorrendje szerint végzik a hivatali teendőket, az egyházkerületi gyűlésen pedig egyedül elnököl a jelenlevő legrégibb főgondnok"*. Kós Károlyt 1934-ben választják meg a kalotaszegi református egyházmegye főgondnokának. Funkciójától csak 1965 nyarán, nyolcvankét éves korában válik meg. (Ekkor már beteg, túl van egy szívinfarktuson, lábában érszűkület, látása romlik.) A XVI. század óta senki nem viselte olyan hosszú ideig a főgondnoki tisztet, mint ő. (Érdemes megemlíteni, hogy a temesvári születésű Kós [Kosch] Károly eredetileg evangélikus vallású volt, gimnazistaként tért át a református hitre, ezzel is hangsúlyozva magyarságát, mert az evangélikusok Erdélyben „szász vallásúnak" neveztettek. L. Ifj. Kós Károly levele Bihari Józsefhez. In: KÓS KÁROLY EMLÉKEZETE. 1985. 16. o.)

Kós Károly egyházi szolgálata, református hívő volta elválaszthatatlan része életművének. Major Máténak írta egy levélben: *„...amikor* [...] *nyugdíjba mentem: egészséges, erős, munkabíró ember voltam, aki megszabadulva utolsó s elég terhes tanári lekötöttségemtől, s csak a magam lelkiismeretének tartoztam felelősséggel, úgy éreztem, hogy – mint az Erdélyi ref. egyházkerület főkurátora és építész – tudásom – közéleti és építészeti munkásságomat az erdélyi magyarságnak erre az egyetlen, nem államosított, autonóm munkaterületére* [...] *korlátozom"*. (L. *Kortárs*, 1980/9. 1473. o.)

1956. november 19-én így ír Molter Károlynak:

„Kedves jó Druszám! Leveleden okt. 20-as dátumot látok és ma november 19-e van, s most bontottam fel ezt a Te régen megírt leveledet, amire a választ kérted volt. De ennek a látszólagos hanyagságnak, sőt figyelmetlenségnek az az oka, hogy éppen csak ma egy hete érkeztem haza Budapestről: betegen, testben és lélekben összetörve, keserűen. S csak ma vettem számba a szept. 10-ike óta [valószínűleg elírás, „október", H. M.] *(akkor utaztunk Pestre feleségemmel) eléggé felgyűlt levelezésemet. Mostanig még csak gondolkozni sem tudtam józanul, csak heverésztem, járkáltam, tépelődtem: gondolkoztam azon, amit a múlt hetekben látnom, hallanom és élnem adatott. Egészen közelről, szinte közvetlenül. A Kálvin téren laktunk...* [...] *...jóformán még most*

Miben más a más?

Simon Mariann: Valami más. Beszélgetések építésznőkkel

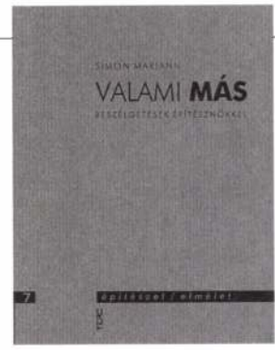

A NŐKRŐL SZÓLÓ KÖNYVEK sokszor már témaválasztásukkal is nagy vihart kavarnak, hiszen egyesek már a címük alapján, olvasatlanul rájuk sütik a feminizmus bélyegét. Simon Mariannak a Terc kiadó Építészet-elmélet sorozata hetedik darabjaként kiadott kötete ebből a szempontból pontosan átgondolt, biztos egyensúlyban tartott munka, mely nem enged teret a hirtelen ítélkezőknek. Létrejöttét az a tényszerű adat inspirálta, hogy az egyetem elvégzése után eltűnnek a pályáról az építésznők. A könyv mindazonáltal nem oknyomozó riportok sorozata. A maga eszközeivel keresi ugyan a választ, de nem kimódoltan, prekoncepciókkal, hanem finomabb eszközökkel. A kötet zömét adó beszélgetésekből sokszínű, izgalmas nőket ismerhetünk meg, de első olvasatra nem kapunk választ az alapproblémára. A kérdések túlnyomó része sem a beszélgetőpartnerek női mivoltára és annak esetleges szakmai következményeire irányul; a kérdezők (Simon Mariann és Lévai-Kanyó Judit) a szakmai megközelítést tartották elsődlegesnek. A kötetet végigolvasva, az interjúalanyok életútját figyelemmel kísérve mégis kirajzolódik egyfajta, nagyon összetett és nagyon sokszínű kép, melynek elemeiből a figyelmes olvasó összerakhatja a választ az előszóban felvetett dilemmára.

Külön említést érdemel a könyv bevezető tanulmánya, mely részletes összefoglalása az elmúlt harminc évben megjelent, a nők és az építészet viszonyával foglalkozó fontosabb írásoknak, külön hangsúlyt helyezve a legfrissebb munkákra, s mint ilyen, hiánypótló a szakma könyvpiaci palettáján. A könyv egésze Magyarországon új hang, új kezdeményezés, mely mindenképpen üdvözlendő és folytatásra méltó.

TERC kiadó, 2003, 111 oldal,
Sorozatszerkesztő: Lévai-Kanyó Judit

B. Zs.

Képeken az otthon

S. Nagy Katalin: A lakáskultúra története

KÉPEKEN ÉS SZOBROKON, képzőművészeti alkotásokon keresi a lakberendezés történetének hű krónikáját S. Nagy Katalin könyve. A neves művészettörténész és szociológus már két korábbi műben összegezte e témájú kutatásait, most azonban sok képpel (köztük 130 színes táblával), bővített szövegrészletekkel ezek kiegészítéseként, igazán gazdag kultúrhistóriát kínál az olvasónak.

Vizuális műfajt bemutatni egy másik ugyanilyen segítségével, ez meglehetősen csalókának tűnhet. Hiszen az egyes korok képi világa, szimbolikája, sőt jellegzetes kódjai egyrészt egymásra vonatkoznak, másrészt mi, egy harmadik szemlélet hordozói, is „átírjuk" a múltból kapott látványt a saját paradigmáinknak megfelelően. Ebben az esetben úgy mondhatnánk, hogy egy lakásbelsőt ábrázoló korabeli festmény tartalma számunkra elsősorban tárgyválasztásában ragadható meg – holott a minél pontosabb olvasathoz nem szabad figyelmen kívül hagyni a kép elkészültének idején működő hatásokat, a színekhez, formákhoz, látvány-idézetekhez és akkor még eleven – mára esetleg elfeledett – szimbólumokhoz kapcsolódó jelentésmezőt sem.

A szerző „betűről-betűre" tanít olvasni a képeket, jó tanár módjára megmegáll a nehezebb részeknél, elgyönyörködik egy-egy tökéletesen formált kép- vagy szoborrészleten, miközben annak elemeiből életre kelti azt a világot is, amely szellemiségével, tárgyaival, szokásaival és ideáival megteremtette azt a képet. Ettől a személyes hangvételtől, a szépség iránti leplezetlen odaadástól a különben igen szakszerű, időrendi szerkezetet követő kötet – amelyet sem elő-, sem utószó nem hoz intimebb közelségbe az olvasóval – mégis közvetlen, kellemes atmoszférájú, élvezetes társ lesz. S. Nagyot ugyanis mindenekelőtt nem a kép, nem is a rajta megjelenő lakásbelső izgatja, hanem a mindkettőt működtető társadalom szokásai, jellegzetes elemei, egész szociológiája. A precíz építészeti és bútortörténeti leírásokon túl az adott kor, illetve társadalom énképét keresi, kényelemszeretetét vagy ideáit, istenhitét vagy gazdasági motívumait, s mindezt meg is találja az otthonok képében.

Az olvasó csak azt sajnálhatja, hogy a 20. századra alig néhány oldal jutott, az ott felmerülő témák kidolgozása érzékelteti a lezáratlanságot. Pedig e század lakberendezését, otthonosság- vagy inkább otthontalanság-érzetét Schaár Erzsébet, De Chirico vagy Francis Bacon műveiben keresni, merőben újszerű gesztus. Talán bízhatunk abban, hogy a kötet zárófejezete egyben egy önálló, 20. századdal foglalkozó, hasonló szemléletű mű kiindulópontja.

Balassi Kiadó, 2003, 256 oldal, 142 kép

Götz Eszter

Küldöm levelemet... Kós Károly levelezése

Összegyűjtötte, szerkesztette, a kísérő tanulmányt és a jegyzeteket írta: Sas Péter

ÉVFORDULÓRA JÖTT a vaskos kötet, de nem kényszerünnepléskénť: 1883. december 16-án, 120 éve született Kós Károly. Sokféleképpen közelítettek már Kós sokrétű életművéhez. A Mundus 2002-ben adta ki Anthony Gall szerkesztésében a *Kós károly műhelyében* (lásd MÉ 2002/4) c. hiánypótló albumot, ezzel a mostani kötettel 900 oldal Kós-levél, jegyzet és tanulmány vált hozzáférhetővé. A páratlan életmű teljességét bemutató – talán soha össze nem állítható – nagymonográfia egy roppant munkával készített mozaikrészlete ez a könyv.

Miért is nem lehet soha „fehér foltok" nélküli a pálya feltérképezése? Mert Kósnak 1944 őszén, 62 évesen el kellett menekülnie a Varjú-tanyáról, ahol „ránk tört a soviniszta gyűlölet gyilkos-rabló áradata..." És a gondosan őrzött emlékek, a múlt hiteles papírtanúi odavesztek. Köztük Babits, Szerb, Kosztolányi, Móra, Móricz, Szekfű, Szabó Lőrinc vagy Benedek Elek, Bánffy Miklós, Bernárdy György és mások, az erdélyi és magyar írók-költők, a marosvécsi Helikon íróinak írásbeli diskurzusa is odalett. Kós kevéssel korábban sem adta be a levéltárba. De a címzettek és örököseik megőrizték stilizált kezeírását, most kevés kivétellel (ilyenek a feleségének, Balázs Idának küldött konstantinápolyi levelek) hozzá is járultak a közléshez. A lappangó leveleket az első oldal felhívása szerint kiadó és szerkesztő ezután is várják.

A kötetet szerkesztő Sas Péter bevezető tanulmányában végiggondolja, ami ilyen esetlen az olvasóban kérdésként biztosan felmerül. Azt is, hogy „Kós Károly mennyire lehetett megelégedve azzal a munkássággal, amire lehetőséget adott számára a Sors: »... hogy nem tudtam beteljesedni? Hogy csak virágoztam, sőt csak bimbóztam, de gyümölccsé egyetlen induló virágzásom sem tudott beérni: kegyetlen, keserű érzés ez, de – predesztinációs kálvinista vagyok – így akarta, így rendelte a sors, és az ő rendelése ellen nincsen apelláta." (Borbíró Virgilhez) Sas Péter ezt a vallomást a bevezetőben is idézi, csigázva a bölcsesség, a szépség és az igazság titkaira vágyó keresők érdeklődését.

Mert a bölcsesség és a szépség is, de az igazság egészen elemi módon köszön ránk Kós Károly magánleveleiből. Életén, és így levelezésén is, végigsziguld a történelem, a politika, a nyomor és a szellemi kiúttalanság, a személyes élmények és a felvállalt küldetés, s mindezt Kós a gyerekek egyszerű szókimondásával kommentálja. Békére, csodákra fogékony szeme mindent lát ugyan, de csak azt hajlandó szóvá is tenni, amiben a teremtés erejét tapasztalja. Leveleiben nyomát sem találjuk a nagy formátumú személyiség öntudatának: még 90 évesen is alázattal, lelkes odaadással ír barátainak, az erdélyi és anyaországi magyar értelmiség kiválóságainak. „Öreg barátod", így

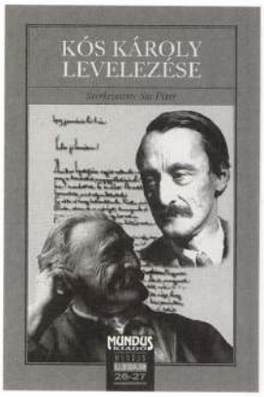

írja alá levelét az 1970-es években, de eltávolodva időtől és országhatártól, a baráti gesztus a mai olvasót is elevenen érinti. Kós szellemisége, empátiája és a gondolatai által szőtt finom háló, melyben védve babusgatja az erdélyi magyar kultúrát, bármi is történt a halála óta – rendszerváltás ide, forradalom oda – ma is érintetlen.

Vannak szerzők, akik – bárhol ütjük fel kötetüket – biztosan megszólítanak. Hamvast, Szerb Antalt, Borgest olvassuk sokan ekképpen. Most itt van egy művelődéstörténeti breviárium, hasonló használatra. Vagy a módszeres érdeklődőknek, akiket a majd 140 címzettet és az oldalakat jelző névmutató, valamint a bő jegyzet is segít.

Mundus Magyar Egyetemi Kiadó,
2003, 894 oldal

Szegő György

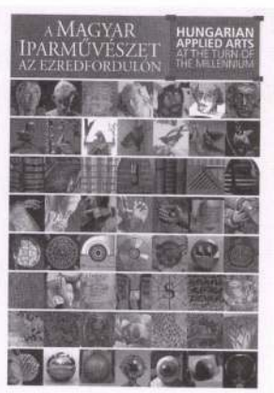

Tízévnyi alkalmazott művészet

Magyar iparművészet az ezredfordulón

ÉVTIZEDES FENNÁLLÁSÁT kiváló kötettel ünnepelte tavaly év végén laptársunk, a Magyar Iparművészet. Annakidején, a rendszerváltás lelkes éveiben sok szakma képviselői vágtak bele lehetetlennek látszó, eleinte csak az euforia által hajtott vállalkozásba. Ez is ilyen volt, hiszen 1945 óta nem állt ilyen rendszeresen megjelenő fórum a hazai iparművészet mögött. A szerkesztőbizottság az űr kitöltését célozta, amikor arra vállalkozott, hogy design, textil, bőr, ötvös, grafika, kerámia, bútor, játék, számítógépes tervezés, egyszóval az iparművészet, formatervezés minden ága jelen legyen az évente 6 – később anyagi okok miatt csak 4 – számmal megjelenő folyóirat hasáb-

MDK

Kós

építőművész

Halácsi D: Az építőművészet ősz mestereinél.
Építők Lapja, 1958. okt. 7. 4.l.

Kós

A XX. század első évtizedeiben a nyugati utkereső nagymesterek alkotó tevékenysége és tanulságai nyomán ill. a magyar épitőhagyományok és a nép sajátos épitőszemlélete alapján indult el a korszerü magyar épitészet keresése./Pogá ny, Málnai, Medgyaszay, Lajta Wigand ill. Jánszky, Zrumeczky, Györgyi, Mende, Kozma, Kós/.

Koczogh Ákos: A modenr művészet utjai
Népmüvelési Propaganda Iroda 1972 55.old.

Kós

építész, II. dij

A marosvásárhelyi vármegyei székház tervpályázatá
dijat nyertek.
Épitő Ipar 1909. okt. 10. 371.o.

MDK

Kós

Kós - Jánszky, Zebegényi templom. Repr.

Tér és Forma, 1943. 1.sz. (Visszapillantás.)

MDK

Kós építész

Czakó: Fiatal építészek.

Magyar Iparművészet, 1908. 120-125.lap
Képekkel.

MDK

Kós

Fieber H: A modern müvészet és a papság.
Kątholikus Szemle, 19o8. 749 l.

MDK

Kós épitész

Kárpáti A: Magyaros épitészeti...kiáll. a N. Szal.-ban. Magy. Iparmüvészet, 1930. 162 l.

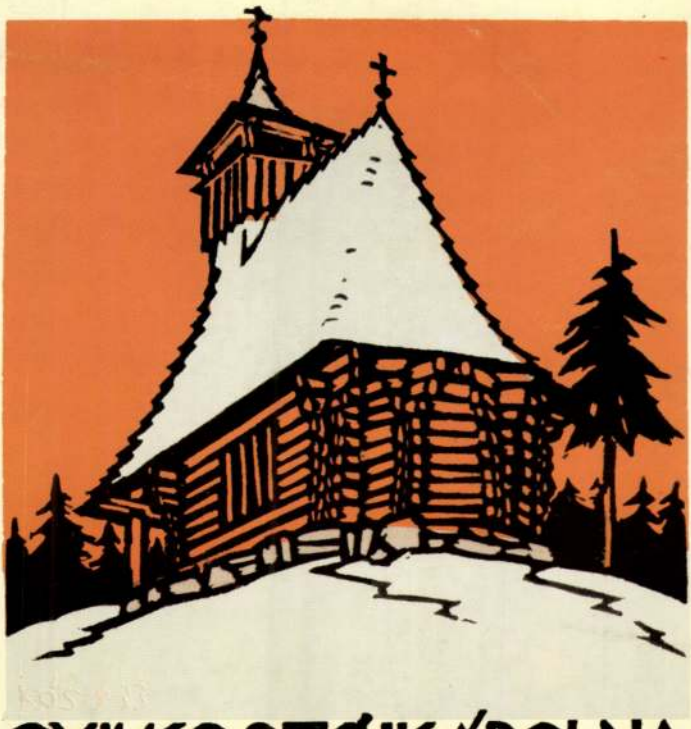

GYILKOS-TÓ:KÁPOLNA

Vizek, erdők, sziklák vadregényes tája
Gyilkostó! *tündérkert, csodálatos szépség.*
Szebb lehetsz, ha egyik bérced homlokára
Egy kis kápolnát varázsolhatunk még.
S akik e szent célra áldozatot hoznak,
Őrizzék reményét örök jutalomnak.

Kós Károly által 1933-ban tervezett kápolna, melynek tervei sajnos elvesztek.

Anthony Gall, Elekes Károly, Stefanovits Péter építészek által tervezett kápolna 1999.

GYILKOS-TÓ:KÁPOLNA

Kicsi fehér templomotokba
Most minden erők tömörüljenek.
Kicsi fehér templom-padokba
A hollak is mellétek üljenek.
A nagyapáink, nagyanyáink,
Szemükbe biztatás vagy vád:
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!

1925 (Reményik Sándor)

Kós Károly 1933-ban a Székelység végváraként katolikus kápolnát álmodott a Gyilkos-tóhoz. A tervek szerint a kápolna a hívek szerény adományaiból kellett volna felépüljön, erre a célra született meg a mellékelt téglajegy. Az egyre nehezebb gazdasági körülmények majd a II. világháború kirobbanása kudarcba folytotta a tervet...

Így történt, nem valósult meg.
De most megvalósul.

Köszönetet mondunk Anthony Gall, Elekes Károly, Stefanovits Péter építészeknek, hogy újraálmodták a Gyilkos-tó kápolnát.

HAJDÓ ISTVÁN
főesperes
Gyergyószentmiklós

Aprobare episcopească Nr. 2046/933, în baza ord. Nr. 9344/929
Min. Săn. Publ. şi Ocr. Soc.

Capelă la Lacul Ghilcoş. Kapelle beim Gyilkos-Seê.

Márk J. Gheorgheni.

Carta Postala

.....

.....

.....

.....

.....

Igazoljuk, hogy Ön 200 forinttal támogatta a Gyilkos-tó kápolna építését!

00764

...őseink fennmaradás megőrző szándékát hívjuk újra életre, hogy a felépülő kápolna méltóan hirdesse az utókornak: EZ A MI FÖLDÜNK!
Ez csak akkor valósulhat meg, ha ön is támogatja feltett tervünket. Támogatását köszönjük.
Amennyiben nagyobb ajándékkal óhajt hozzájárulni, adományát kérjük a következő bankszámlára utalni:
PAROCHIA ROMANO CATOLICA Gheorgheni
Leiben: 25.11.01.03.08.3 **CEC**
filiala Gheorgheni
Valutában: 472181002010(Dem)
472121602010(Usd) **BCR SUCURSALA** Gheorgheni.
Magyarországon: a Segít a Város kiemelten közhasznú Alapítvány Eger, az **ERSTE** banknál vezetett erre a célra elkülönített számláján
Számlaszám: 11610005-01039600-10000008.
Isten fizesse

HAJDÓ ISTVÁN
főesperes
Gyergyószentmiklós

„Segít a Város" Alapítvány - Mandák A. Gyergyószentmiklósi Főesperesség - Hajdó I.

A gyűjtést szervezők Köszönetüket fejezik ki a szerencsi **Zemplén Múzeumnak,** hogy az eredeti képeslapot rendelkezésükre bocsátotta. (a feliratozás az eredeti helyesírást és nyelvjárást őrzi.)

WEKERLE

Centenáriumi életfát avatnak

Ma este hatkor a Kós Károly téren életfát avatnak a Wekerlei centenáriumi év programsorozatának keretében. Az ünnepség fáklyás sétával indul: a Kós Károly tér közelében található négy kis térről száz-száz wekerlei lakos sétál az avatás helyszínére, ahol ünnepélyes keretek között tesz közös fogadalmat a százéves városrész megőrzésére. *(mh)*

Kós Károly

épitész

Kabdebo Bys.

4. l. 76, 77. l. 78. l.
80, 81. l.

Kós Károly

A Kolozsvári Műcsarnok terve, 1930

18. v. lép

Murádin Jenő: A Barabás Miklós Céh, Bukarest, Kriterio 1978.

Kós Károly

„Kerített udvarház"
„Illusztráció a Piotruskához"
„A sepsiszentgyörgyi múzeum" (linómet)

- rajzok - linometszet

A Hét. 1977 szept. 2.

Kós Károly, építés

Kós Károly, Rajz

Tiszatáj, Szeged, 1

"Torockoi "leány" vasárnapi "gvnyában" templomozásk

enc fél évszázados költői munkássága egyszerre helyez
zai magyar líra törekvései között. Költészetéből az erdé
jellegzetes rétegének útja is kiolvasható. Akár egy líra

Kós Károly, építész

Kontolányi Dezsőhöz írt levelei.

– : Kós Károly ismeretlen levelei 80–91

Tiszatáj, Szeged, 1980. aug. XXXIV/8.

Kós Károly, építész

„Erdélyország népének építése", c. rajz

Regis

Kós Károly: Rajz. 82

Tiszatáj, Szeged, 1980. aug. XXXIV/8.

Kós Károly, építész

Babits Mihályhoz írt levelei.

[illegible]

[illegible] ... e. [illegible]: [illegible]

Kós Károly: Rajz 87.

Tiszatáj, Szeged, 1980. aug. XXXV/8.

Kós Károly grafikus

Kós Károly

Méltatás.

Szabó András: Kós Károly emlékkiállítása.
Új Tükör, 1978. december 31 - 4. lap.

Kós Károly

„Grafika" (repro)

Szécsény András · Kós Károly emlékkiállítása.
Új Tükör, 1978. december 31 - 4. lap.

Kós Károly

Kós Károly emlékkiállítása a Városmajor utcai iskolában

Megnyílt, Építész, grafikus, író és politikus volt a tavaly nyáron elhunyt Kós Károly

Szekely Andras: Kós Károly emlékkiállítása. Új Tükör, 1978. december 31 - 4. lap.

Kós Károly, építész

megemlítve

14

Székely András Egy évezred magyar művészetéből (4)

Népszabadság, Bp. 1979 febr. 4

Kós Károly, építész

Benkő Samu Vendégetési
Kós Károllyal. (Megjelent a
Kritérion kiadásában.)

Weber di Lánkó: A legszebb élet, amit magamnak el tudtam
képzelni

Tiszatáj, Szeged, 1979. ápr. XXXIII/4.

Kós Károly: építész

- Kós Károly ugy fogalmaz, hogy az épitész vagy az épitész közösség, a tervező kollektiva, a jó kollektiva a társadalom által meg sem fogalmazott igényeken tulmenően fogalmazza meg a feladatát.

- Hát ennyi volt a film,, és most tágitsuk egy kicsit a kört. Kollégáink, munkatársaink nemrégiben az épitészetéről méltán világhiró Finnországban jártak, és tudván, hogy készülünk erre a müsorra, helsinkii otthonában felkeresték Timo és Tuo Mosalajnen finn épitész testvérpárt, akiktől választ kértek arra, mi foglalkoztatja a kortárs finn épitészeket. Nézzük most meg ezt a filmösszeállitást!

- Ebben a pillanatban a finn épitészetet egyfajta bizonytalanság jellemzi. Az egyik irányzatot képviselők a természet hez képest kontrasztokat épitenek. Ezek szivesen nevezik magukat racionalistáknak. A másik irányzat hivei a természet közelében igyekeznek megmaradni. Megpróbálnak alkalmazkodni hozzá. Mi ezt az utóbbi irányzatot képviseljük. Mivel arra kényszerülünk, hogy pusztitsuk a természetet, az a véleményünk, hogy az embernek igy kell épitkeznie, hogy ne csináljon erős kontrasztot, hanem olvadjon bele, alkalmazkodjék épületeivel a természethez.

- Mindig az egyedi helyszin határozza meg épitészetünk formanyelvét, annak a helynek a jellege, arckifejezése, ahova az épületet épiteni akarjuk. Figyelembe vesszük a terep adottságait, sőt még a növényzetet.

- Ugy is felhasználhatjuk a helyszint, hogy épitőanyagként al-

Nézőpont
1978. aug. 27. Televízió, 20.55 /V Gné/

kalmazzuk azt, amit az adott környezet nyujt. Igy a konkrét körülményeket is felhasználhatjuk az épitéshez.

- Azt mondanám, hogy épitészeti törekvéseinknek alapvető vonása, az emberi léptékbe beleillő meleg, otthonos hangulatot nyujtó épitkezés. Hogy ezt milyen módon érjük el, ez már sokkal nehezebb kérdés. Mert az épitési költségvetés lehetőségei gyakran éppen ellentétes épitészeti megvalósitást sugallnak.

- Mindenesetre a mi formáink élénkebbek. Nem egyszerüen pusztán geometrikai formák, mint rationalistáknál, hanem életszerübbek. Mi nem kötjük meg eleve bizonyos geometriai formákkal, hogy mást ne mondjak, pl. a derékszöggel.

- Nem szabad persze elfeledkeznünk az épület feladatáról, funkciójáról sem. Hiszen ez is fontos. És ezt nekünk azt is ugyanugy meg kell valósitanunk.

- A funkció az egyik, a környezet a másik kiindulópont. De nem csupán hideg ésszel kell konstruálni. Nekünk teremtenünk is kell, ösztönnel, érzelemmel is. Az, hogy városaink egy része épitészetileg jól sikerült, főleg annak is köszönhető, hogy nálunk még viszonylag sok az erdő, a szép természeti környezet. De tul sokáig nem folytathatjuk a természetben való terjeszkedést, a természet elpusztitását. Mi nem vagyunk elégedettek, és a nagyközönség sem. Lakótelepinkről elég sok biráló véle mény látott napvilábot és ezek közt sok az indokolt, a helyi tábor. Nem szabad a természet rovására ugy terjeszkednünk, ahogyan ezt eddig tettük. Általában az a vélemény, hogy az emeletes házakról át kell térni a kisebb, a földszintes házakhoz. Országunkban ez most általános irányzat, amely nyilvánvalóan sokkal természetközelibb, emberibb természetü környezetet fog eredményezni.

- Az, hogy a megrendelőtől, a beruházótól függünk részben, ter mészetes. Hiszen végsősoron ő fogja használni az épületet, de ezen kivül sok olyan általános rendelkezés is van, elsősorbana lakásépitésben, amely korlátoz bennünket, vagy amelyeket legalábbis mi korlátozónak érzünk. Ezek legtöbbször komoly kompromisszumra kényszeritenek bennünket. Az igazság az, hogy a ter vek gyakran elfonnyadnak több fázisban is, amikor végigjárják a bürokrácia hosszu utjait. Az eredmény jobb lenne, ha kevesebb lenne a bába. Véleményem szerint a tervezőknek, az épitészeknek több szabadságot kellene adni. Jobban meg kellene bizni bennük.

- Tegyük fel, hogy ezeket a jó és szép épitészeti elveiket meglehet valósitani a jövőben. Ebben az esetben milyen lesz egy város, milyenek lesznek az épületek?

- Nehéz kérdés. Mindenesetre akkor, a motorizáció, az autófor-

galom nem fogja, nem szabad, hogy terrorizálja az embereket. A motorizált forgalom ki lesz zárva a sürün lakott területek ről, azokról a helyekről, ahol az ember jár. Ott a cipősarkak kopogása lesz a zene. És ezt nem fogja zavarni az autómotor bőgése. Az ember közvetlen közelében olyan épületek lesznek, amelyek kis egységekre tagolódnak, amelyeken a szem megpihen het. Ritmikus, változatos alakzatos és szinek, vörösövek. A szineket nem szabad elfelejteni. És, ha nem is mindenütt lesz jelen a természet, meglesznek ugyanazok a hatások, mint a növényzettel fedettek. Lesz fény és árnyék, nem pedig sivár terep, monoton dobozokkal.

- Én azt szeretném, nyilván Timo is, hogy a felhasznált épitőanyagokat majd akkor is a természetből vegyük, és ne mesterségesen állitsuk elő. Én szerintem nagyon fontos, hogy az akkori város ne legyen olyan, mint a ma oly gyakran ábrázolt un. ürvárosok. És még a jövő emberi környezetéről valamit. Azt is szeretnénk, ha ennek a környezetnek lenne sajátos nemzeti arculata. Csak sajnálhatjuk, hogy egy egységes civilizációs kultura terjed el rohamosan, az egész világon. Minden nép, minden terület és ország számára igyekeznünk kellene megteremteni, megőrizni a sajátos és csak reá jellemző arcvonásokat. És igy egyuttal a történelmi folyamatosságot is megtartani. Nem arra gondolok, hogy lemásoljuk a régit, hanem arra, hogy a szellemét őrizzük meg.

- Nos, azt hiszem a filmekben elhangzott gondok és gondolatok rendkivül sok ponton találkoznak, összecsengenek. Menjünk most tovább ezen a nyomon. Nézzük például egy ilyen párhuzamos gondolatot, amely mindkét filmben szerepelt, természeti táj és az épitett környezet viszonyát, kapcsolatát. Mi a helyzet nálunk e vonatkozásban?

- A finn épitészek egy figyelemreméltó gondolatot vetettek fel, illetőleg azt állitották, hogy a két irányzat van a finn épitészetben. Az egyik az épitett környezet kontrasztja, kontrasztjának létesitése a természetben, a másik pedig az épitett környezet belesimulása a környezetbe. Ez nem elég világos számomra, illetőleg mindenképpen azt érzem és tudom, hogy az épitett környezet az emberi mü, tehát mesterséges mü, az mindenképpen kontraszt a természettel. Tehát nem arról van szó, hogy az épitészet belesimuljon a természetbe, mert ebből azt a következtetést is lehetne levonni, hogy kvázi azonosuljon, vagypedig utánozza a természetet, hanem arról van szó, hogy a kontraszt, az épitétt környezet és a természeti környezet kontrasztjában olyan egyensuly vagy olyan harmoniát kell teremteni, amely egyiket sem rontja a másik rovására. Nagyon sok esetben nálunk pl. valóságos természetrombolás folyik az épitészettel. Gondolok pl. Óbudára, ahol elépitették a magas házakkal a budai hegyek a táj szépségét és tulajdonképpen csak egy-egy házsornak nyujtják azt a lehetőséget, hogy gyönyörködjön a tájban. Tehát tulajdonképpen az a cél, hogy az épitett és a természeti környe-

zet harmoniáját terentsük meg, éppen a kontrasztossák kihasz
náltságával.

Kós Károly építész.

Megemlítve.

E. Tehér Pál: A realista. (Móricz Zsigmondról) 12.

Népszabadság Bp. 1979 júl. 1.

Kós Károly, építész

megemlítve

Szakolczay Lajos: Szavakban őrzött tisztaság 7.

Népszabadság, ép. 1979. jún. 14.

Kós Károly, építén

Megemlítve,

Czine Mihály: Farkas Árpád: Alagutak a Lóban 477-478.

Jelenkor, Pécs, 1980. május XXIII/5.

Kós Károly

KÓS KÁROLY 1883-1977. /nekrolog/

Korunk, XXXVI.évf. 9.sz. 1977. szept.
800.old.

Kós Károly

László Aladár:

KÓS KÁROLY reneszánsza.

Utunk, XXXII.évf. 35./1505./sz. 1977. szept.2. 1.old.

Kós Károly

Dávid Gyula:

Egy életmű a kiteljesedés pillanatában.
/KÓS KÁROLYról./

Utunk, XXXII.évf. 35./1505./ sz. 1977.
szeptember 2. 2.old.

Kós Károly, építész

(h. m.) : Slágers

Esti Hírl

2.

Slágerszöveg díszkiadásban

A CORVINA ÚJDONSÁGAI

Két új kiadványt jelentetett meg a minap a Corvina Kiadó. Az egyik, *Székely András* szép tanulmányával, a két esztendeje elhunyt *Kós Károly* grafikai lapjait gyűjtötte mappába. A kiváló építész, politikus, szépíró, grafikus, lapszerkesztő vagy ahogyan *Balogh Edgár* olyan találóan elnevezte, „életépítő" ezeken a munkáin — a tanulmány írójának megállapítását idézve — kiváló arányérzékkel osztotta el a sötét és világos foltokat. Ahogy építészi működésére is ez az arányosság és szellemesség volt jellemző, párosulva az erdélyi falusi gótika és a faépítészet hagyományainak fölhasználásával.

A kiadó másik új kötetének fedelén nagy betűkkel ez áll: VERSEK ÉS KÉPEK. Ami a cím második felét illeti, mármint, hogy képeket láthat az olvasó, való igaz, *Gross Arnold* költői lebegésű, játékot, varázslatot és csodát ötvöző grafikái, festményei sajátos világ törvényei szerint szólalnak meg. Ám amit a cím első része ígér, az aligha lelhető fel a kötetben. *Adamis Anna* slágerszövegei ugyanis, bármily jóindulatú legyen az olvasó, nem ítélhetők meg versként; megformálásuk és a bennük rejlő „életbölcsesség" költeménybe formálva is legfeljebb mosolygásra késztet. S nyilvánvaló, hogy ezeket az egyébként a képekhez sem illő szövegeket nem lehet, nem is szabad így, „csupaszon" megítélni, s főleg közzétenni (!), hiszen a popzene lehel beléjük életet. A Corvinától megszoktuk, hogy szövegben, képben egyaránt értékes, az alkotás rangjához méltó műveket jelentet meg. A magyar költészet mai élő jelesei közül bizonyára jó néhányan szívesen társultak volna Gross Arnolddal (például *Weöres Sándor*) és eredeti gondolatiságú műveikkel izgalmas, sajátos asszociációk elindítására lettek volna képesek. Ám így — úgy véljük —, túlontúl drága keretbe foglalta e kötet az értékben egészen mást adó tartalmat.

(h. m.)

ártok üdvözlik a nicara-
uai nép győzelmét, Latin-
merika történelmének
eghosszabb ideig tartott
iktatúrája felett — olvas-
ató abban a közlemény-
en, amelyet a koalíció ho-
ott nyilvánosságra La
azban. A dokumentum
öveteli, hogy a bolíviai
ormány azonnal szakítsa
leg diplomáciai kapcsola-
it a bukott rendszerrel és
merje el az ideiglenes
ormányt.

**„A Német Szociáldemok-
rata Párt üdvözli Somoza**

**Maria de Lurdes Pintassilgo,
portugál köztársasági elnök te
nevezett az új ügyvezető korn
megkezdi kormányalakítási tár**

**A 49 éves kijelölt kormányfő
oldali pártok szembehelyezkedé
lis Centrum Párt és a Szociálde
lasztások mielőbbi megtartását
mítva, hogy számukra előnyöse
viszonyok a jelenleg baloldali**

**Angelo Correia, a Szociálden
lentette, hogy nem ért egyet P
vel — mint mondotta — az ú
kötődik Antunes őrnagyhoz, a
a Legfelsőbb Forradalmi Taná
rio Soares vezette Szocialista P
szavatolja Pintassilgo semlege
mondotta Correira.**

A **Petőfi Irodalmi Múzeum**

(Budapest V. ker., Károlyi Mihály u. 16.)

meghívja Önt

„Mert én csak folytatása
akarok lenni apáimnak..."
címmel megnyitandó

KÓS KÁROLY

(1883-1977)

emlékkiállítására

2003. január 24-én 17 órára

Megnyitja:

GELLÉR KATALIN
művészettörténész

A kiállítás hétfő kivételével
naponta 10–18 óra
között tekinthető meg.

Fk.: dr. Ratzky Rita főigazgató

Kós Károly, építész ...

Levelei a 12. könyvankeiró keltettek érdeklődést.

– : Különleges ősnyomtatványok 12.

Esti Hirlap, Bp. 1978 nov. 9.

Kós Károly, építész
[Helytelenül: Kotós]

h:

Keresnyei József

Kőbányai György: Városok emlékezete 3.

Esti Hírlap, Bp. 1978. nov. 8.

Kós Károly, építész

A kerentrejtvényben Kós Károly „Erdély népének építőművészetéről" szóló tanulmányában vett idézet van elrejtve.

– Állatkerti épületek 1567..
[kerentrejtvény]

Élet és Tudomány, Bp. 1978. dec. 8. XXXIII/49.

Kós Károly, építész

Megemlítve.

Pomogáts Béla: A romániai magyar irodalom előzményei 55-59

Tiszatáj, Szeged, 1978. szept. XXXII/9.

Kós Károly, építész

Megemlítve.

Kovács Győző: Portrék és fejlődésképek 92-93

Tiszatáj, Szeged, 1978. szept. XXXII/9.

MTI SAJTÓFIGYELŐ
MAGYAR HÍRLAP
BUDAPEST, IX., ÜLLŐI ÚT 51
Telefon: 138-068, 337-748, 340-728
1973 NOV 29

Népszava

Kós Zsófia iparművész

— Kós Zsófia iparművész kiállítása szerdán nyílt meg a Fővárosi Művelődési Házban. A művész több mint hét évig tartózkodott Indiában és ott elsajátította a batikművészet fogásait. Ottani nyersanyagból nyersvászonra indiai vegyi anyagokkal jellegzetes indiai ornamentikákat festett.

4021

magyar gyartmányú agre-
gátokat kívánnak fel-

Fehérvári Napló
Lap: 1949 OKT. 20.
Megjelent:

A román népköztársaság megbecsüli Kolozsvár „beszélő köveit", az évszázados műemlékeket

A bukaresti Országos Műemlékvédelmi Bizottsághoz jelentést küldtek Kolozsvár műemlékeiről a szakemberek. Kolozsvár külső képe is mutatja a fejlődést és előrehaladást, az uj élet épitését, de az átmentésre érdemes mult épületeit, szobrait, «beszélő köveit» is megbecsüli a román népköztársaság. A kolozsvári mérnöki hivatal irányitásával végezték el a műemlékek feltérképezését. Ez a térkép pontosan feltünteti a város területén lévő összes műemlékeket — korok szerint. Dr. Koós Károly egyetemi tanár kiszállásokat végzett a Hóstátba. Javaslattal fordult a város vezetőségéhez, hogy a Magyar utca 143. számu házban rendezzenek be szabadtéri néprajzi muzeumot. A ház 170 éves, vesszőfonásos fala, szabadtüzhelye, régi faragásu kapuja, gémes kutja és rakópajtája van.

A műemlékek listáján szerepel a világhirü Szent György szobor, Kolozsvári Márton és György 1373-ban megalkotott remekének mása; Fadrusz Mátyás szobra; a XIV. századbeli kolozsmonostori egykori apátsági templom szentélye; a Szent Mihály templom; a Farkas-utcai református templom; a XV. század végéről való Ferencrendi kolostor. A műemlékek között találjuk — többek között — a református kollégiumot és az unitárius templomot.

A műemlékekben gazdag Kolozsvár multjának megvédésére mutat rá a román munkáspárt erdélyi napilapja, az «Igazság». Az elmult fasiszta kormányok nemtörődömsége miatt egyáltalán semmit sem tettek a műemlékek védelmére. A román népköztársaság most lehetőséget nyujtott arra, hogy a művészi és kortörténeti szempontból értékes épületeket, szobrokat valóban műemlékként kezeljék.

sügyi miniszternek 94.631/1926.III.a.
ég XII. és Csekkosztályhoz intézett ren-

számadási ág: Művészeti célok támoga-
Bélyegilleték: Nincsen.

ndy Gyula műegyetemi tanárnak, a Műem-
gjának /Budapest, II.,Toldy Ferenc-u.
hó 26-án Nyirbátorba tett hivatalos
ymilliókettőszázhuszonötezerhétszáz
számú csekkszámla terhére utaljon

Mielőtt hazafelé indulunk, még azt is elujságolják, hogy a szövetkezetnek 300 kötetes könyvtára is van és keskenyfilmes mozit is felfognak állítani.

Iváncsa és Rácalmás két világ — pedig légvonalban talán tíz kilométerre sincsenek egymástól.

való kifejlődése is egy lépés a szocializmus felé vezető uton, amelyet kizárólag a dolgozók önkéntes, tömeges hozzájárulásával, munkájával érhetünk el a politikai, társadalmi életben, népgazdaságunkban, de az ujságirásban is

Kós Károly ifj

illusztrálta az alábbi cikket

Dr Kós Károly:

A zürichvölgyi gerencsérség.

Dunántúli Szemle

1944. 3-4. sz.

Balatanberem

169

Magyar Hirdető
SAJTÓFIGYELŐ
Budapest, V., Petőfi Sándor u. 17
Telefon: 188-296, 188-307
Kós Károly dr
IGAZSÁG, BUKAREST
1958 OKT 19

1/
610

Városnéprajzi kutatások Kolozsváron

A néprajzi negyedek meghatározása • Melyek voltak az ősfoglalkozások • A középkori földmüves céh iratai • Müemlék gondozás

NEM AZ ELETTELEN HALMOK alkotják a hazát, hanem mindenek előtt az azokat benépesitő dolgozó nép, mely a természetet szükségletei szerint saját képére formálja — mondta egyik néprajzkutatónk. A szülőföld megismeréséből kiinduló honismeretnek kétségkivül mindenek előtt szülőhelyünk néprajzi ismeretein kell alapulnia.

Kolozsvár város szines történetével, pompás müemlékeivel, nagymultu és gazdag müvészeti, irodalmi tevékenységével több száz tanulmány foglalkozik. Határának növényvilágát, környékének természeti kincseit és főként kirándulóhelyeit ugyancsak ismertették. Néprajzi vonásai mindeddig ismeretlenek maradtak. Városunk néprajzát módszeresen tanulmányozó, átfogó városnéprajzi monográfiát nem találhat az olvasó.

Városon is van mit keresnie a néprajzkutatónak. Erről néhány szovjet etnográfus 1948—49 tájt megjelent módszertani tanulmánya és gyüjtése (bár egyelőre csak népköltészeti gyüjtése) győz meg. Átfogó városnéprajzi monográfia elkészitésére is megvan a lehetőség, azt a muzeum munkatársainak tájékozódó gyüjtése is bizonyitja. A muzeum már 1949 ben foglalkozott annak tervével, hogy rendszeresen felkutassák Kolozsvár néprajzi anyagát. E tervek megvalósitásához azonban akkor még hiányzott néhány fontos feltétel, melyet csak a kolozsvári néprajzi muzeumok egyesitése, a helybeli román és magyar szakemberek közötti szorosabb munkaközösségi kapcsolat kialakulása, ujabb kutatók nevelkedése és a kutatási alap biztositható. A kutatómunka ujra megindult, s egyelőre az un. hóstáti negyedekben folyik, valamint a század végétől már szintén a városhoz csatolt régi Kolozsmonostoron. Kiterjed majd az összes néprajzi jelenségekre (foglalkozások, település, lakás, táplálkozás, öltözet, közösségi és egyéb szokások, szöveg-, zene- és táncfolklor).

A MUNKA HALADTAVAL a kutatásnak föl kell ölelnie e városrészek népének ujabb telepeit (Pillangótelep, Tóköz, Szamosköz, Kerekdomb), a kolozsvári cigány településeket is. A régebbi kutatások azt mutatják, hogy a kolozsvári cigányok egyes telepein a régi, sajátos településmód, lakás, öltözet, közösségi élet, cigány nyelvü költészet, népzene, tánc számtalan emléke található még föl. A kutatásnak végül is ki kell terjednie Kolozsvár legkorábbi munkatelepeire, amilyen például a vasutépitéssel egyidőben, tehát a modern város kezdetén létesült Kővári-telep (a vasuti műhelyekkel szemközt). Legelső feladat lesz Kolozsvár „néprajzi negyedei"-nek megállapitása és kialakulásuk történetének tudományos meghatározása.

Az un. ősfoglalkozások (földmüvelés, állattartás, stb) tanulmányozása során tanulmányozni fogják a város hatására sajátosan fejlődött ágakat: a hidelviek egykori szekerességét, a kétvizköziek gyümölcs- és szőlőmüvelését, a Szentpéteri templom környéke egykori tejtermelését és ujabb zöldségkertészetét, a monostoriak fuvarosságát, a kocsisságot és „utflaszterezést". A kezdetleges háziipari jellegü foglalkozások mellett fetétlenül figyelmet kell forditani majd az olyan nagymultu népies kézmüvességekre, mint a fazekasság, csizmadiaság, szürszabás, kádármesterség, mézespogácsakészités.

Sok tanulságot rejtő, fontos kutatási téma a kolozsvári vásár. Kolozsvár országos nevezetességü nagyvásárain Erdély különböző vidékeinek lakossága cserélte ki termékeit. A környékbeli falvak háziipara, sokféle készitménye kirakó helyein is volt miben gyönyörködnie és válogatnia a vásározó népnek. Az itt látott ujabb szokások is elterjedtek s ez Erdély népei gazdasági és szellemi életének alakulása szempontjából mindig nagy jelentőségü volt.

A FOGLALKOZASOK mellett meg kell ismerni a helyi hagyományokkal rendelkező dolgozó nép telekelrendezésének, épitkezésének, lakásberendezésének, tüzhelyének, butorzatának, öltözetének és táplálkozásának sajátosságait. Családi és közösségi életének azon szokásait, amelyek oly sokat alakultak az évszázadok folyamán. Ebből a szempontból igen sokat várhatunk például a kolozsvári hóstátiak középkorba visszanyuló földmüves céhe, a „Kalandos társaság" meglévő gazdag irattára teljes anyagának feldolgozásától.

Az életkorokhoz füződő szokások tanulmányozásának néprajzi jelentősége közismert. A születéssel, a gyermek és az ifjukorral kapcsolatos szokások, a lakodalmi és a temetési szokások gazdag tárháza azon adatoknak, amelyeknek megfelelő értékelésével a szóbanforgó etnikum eredete, multja, formálódása minden okleveles adatnál jobban felderithető.

A sokrétü kutatómunka nem hagyhatja figyelmen kivül a „holtak városa", a temető alapos áttanulmányozását sem. Sok egyéb tanulság mellett Monostor román temetőjét járva, régi irások hiján is megismerhetjük, hogy mely családok képezik az itteni románság eredeti magját (Borza, Albu, Chiorean, Mureşan, Felecan stb). A régi város temetőiben is elkülönülve temetkeztek a földmüvesek. Sirköveiket — amelyek közt több XVII. századi is van, könnyen felismerhetjük a földmüvescéh pecsétén is látható jelvényekről, amely a XVI. századig az eke volt. Az évszázadok folyamán más-más formában faragott sirkövek hirdetik az egy-egy utcányi lakost kitevő ősi Szabó, Török, Kilin, Nagy, Kis, Fodor és más családok egymást váltó nemzedékeit. A Hatházi, Diószegi családnevek pedig megerősiteni látszanak azt a hagyományt, hogy Bocskai fejedelem hajdui közül valóban letelepültek a város szabad földmüvesei közé.

A VÁROSI DOLGOZÓ NÉP életének és kulturájának tárgyi emlékeit — azok alapos és bármikori ujabb tanulmányozása érdekében — minél teljesebben fel kell deriteni. Őrizni kell mint féltett müemlékeket, temetőinket, melyeknek sirkövei annyit beszélnek a multról. A város müemlékleltára végleges összeállitásánál érvényre kell jutnia annak a tiszteletnek is, amellyel a város történetében és fejlődésében századok folyamán oly döntő szerepet játszó dolgozó tömegek iránt ma viseltetünk. Müemlékké kell nyilvánitanunk a város régi földmüves, kézmüves és mukásnegyedeinek legtipikusabb épületeit, egész udvarokat, utcarészeket. Végül pedig tető alá kellene hozni a gyüjteményt.

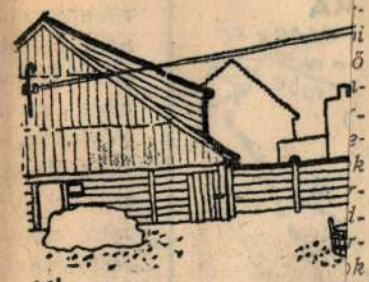

Néhány gondolat ez csupán első városnéprajzi monográfiánk tervéről. Ezekből is kiviláglik a vállalkozás fontossága, ujszerüsége és sokrétüsége. Munkánk hajtóereje a dolgozó nép és alkotásai iránti tisztelet. Sikerének záloga pedig az a megértés és segitség, amelyben a dolgozók széles rétege törekvéseinket minden bizonnyal részesiteni fogja.

DR. KÓS KAROLY,
az Erdélyi Néprajzi Muzeum osztályvezetője

Szerkesztőség: Jókai utca 16. Tel.: 16 30, 23 03, 23-75, 24 46. Kiadóhivatal: Jókai utca 16. Tel.: 28-98.

tek tárgyalóasztalhoz, hogy meg kell vitatni az ország egyesitését biztositó alkotmány alapelveit. Ezuttal érthetően kifejezésre juttatták: ha Anglia ismét elutasitással válaszol, a 34 millió nigériai nem válogat az eszközökben és ha kell, fegyveres erővel vivja ki jogát és igazát. Az angol vezetőkörök mégis régi taktikájukkal manővereznek. Egyfelől szitják az ellentétet Nigéria három tartományának képviselői között (a kipróbált „oszd meg és uralkodj" elv alapján osztották fel a gyarmat területét), másfelől akadékoskodnak, hogy csak az ellentétek megszüntetése után lehet szó az egyesitésről, függetlenségről.

A magyarázatot nem nehéz megtalálni. Nigéria elvesztése nagy érvágást jelentene számukra, ezért nem akarnak könnyen lemondani róla.

Az afrikai kontinens hajlatában, a Guineai öböl partján elterülő 967.000 négyzetkilométernyi ország Anglia kimerithetetlen nyersanyagforrása és felvevő piaca. A mult század végén kaparintotta magá-

sági paktum" felmondását és nem tesz lépéseket a Japánban levő amerikai támaszpontok felszámolására.

— ION CIRCEI vezetésével az IMSZ küldöttsége a Moldvai SZSZK Komszomol szervezetének KB meghivására a Moldvai SZSZK-ba utazott.

hatalom legyen" és vezessék be a „feltétel nélküli hadkötelezettséget". Strauss sürgette a Bundeswehr atomfegyverkezését is.

— ABDEL HAKIM AMER marsall, az Egyesült Arab Köztársaság kormányának alelnöke és honvédelmi minisztere Moszkvába érkezett.

...nati korlátokat

hoz s azóta vasmarokkal sajtolja ki minden kincsét. A hatalmas angol monopóliumok rátették kezüket az ásványi anyagoktól kezdve a növényi termékekig mindenre, ami profitot igért. A világpiaci áraknál sokkal olcsóbban szállitották ki a kolumbitot, urániumot, ónt, horganyt, wolframot, aranyat, ezüstöt, szenet, kőolajat, kókuszdiót, kakaót és egyéb értékeket.

Kiméletlenül rendelkeznek a földdel, kincsekkel egyaránt. Az igazi gazdáknak, a bennszülötteknek viszont semmi megbecsülés nem jut. A néger csak mint olcsó munkaerő jöhet számitásba. A három évszázadig tartó rabszolgakereskedelem névleges megszüntetése után sem lettek szabadabbak. Ezután is a kiszolgáltatottság, a nyomor, az elnyomatás jutott osztályrészül nekik. Elnyomóik szántszándékkal tartották őket tudatlanságban, sötétségben. A „civilizáció bajnokai" fennen hangoztatták: uralmuk a gyarmatokon csak jótétemény, azért eszükben sincs az országot kiragadni az elmaradottságból. Az iparnak csak azt az ágát és olyan mértékben fejlesztették, amelyiket s amennyiben érdekeik megkivánta, az utakat is csak azért épitették, hogy a rablást megkönnyitsék.

A legsötétebb gyarmati uralom sem tudta azonban megakadályozni a nemzetté alakuló nép ébredését. Az ázsiai és afrikai nemzeti felszabaditó mozgalmak hatására a szórványos, tartományokbeli megmozdulások lassan tömegjelleget öltöttek, kiterjedtek az egész országra. A nép mind fenyegetőbben lép fel, s követeléseit nem lehetett figyelmen kivül hagyni. Mind erőteljesebben mutatkozik meg, hogy az angolok s a kizsákmányolásban érdekelt nemzeti burzsoázia által táplált, helyenként még létező törzsi ellentét, s a politikai pártok (Nigériai Nemzeti Tanács, az Északi Népi Kongresszus Párt, Nyugati Akció Csoport) közötti minden nézetkülönbség ellenére a nigériai nép egyet akar: demokratikus alkotmányt, teljes függetlenséget.

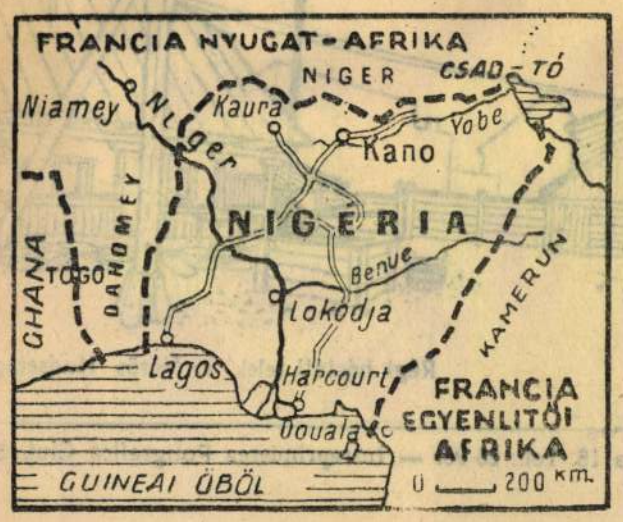

Molnár Erzsébet

nyelven. Hetfői krónika. Hallgatóink legkedvesebb dalaiból.

KEDD, OKTÓBER 21.

A Román Rádió I. müsora: 9.10: Népi táncok. 10.00: Eduard Caudella müveiből. 10.40: Román kórusmüvek. 11.03: Népi zenekarok müsora. 11.30: Könnyü zene *12.00: Haydn: D-dur gordonkaverseny.* 12.30: Román népzene. 13.05: Esztrádhangverseny. *14.00: Részletek Puccini operáiból.* 14.45: Népzene. 15.05: Szovjet kamaramüvek. 15.30: Román könnyüzeneegyüttesek. 16.00: Dalok. 16.30: Román Rapszódia. 17.25: Szórakoztató zene. 17.40:

A MOZIK MAI MÜSORA

Augusztus 23: **Svejk, a derék közlegény, I. rész** (10, 2, 4, 6, 8). Haladás: **Nővérek** (9, 11, 1, 3, 5, 7, 9). Ifjusági: **Svejk, a derék közlegény. I. rész** (11, 1, 3, 5, 7, 9). Makszim Gorkij: **Hazugság** (10, 12, 2, 4, 6. 8). Munkás: **A vitéz balladája** (délelőtt 9). **A szerelem jogán** (3, 5, 7, 9). Vörös Csillag: **Tigrisszakadék** (3, 5, 7, 9). Uj Idők: **Gyermekmüsor** (délelőtt 10—du. 2, du. 3—6), **Vajdahunyadi krónika** és **Televiziós riport** (délután 6—este 10).

IDŐJÁRÁS

A Nyugat-Európában kialakult anticiklon és a Kelet-Európa felett lévő ciklon között tovább tart a hideg sarkvidéki levegő áramlása dél felé. Ennek következtében a legmagasabb nappali hőmérséklet pénteken Csehszlovákiában, Lengyelországban és Ausztriában a 10 fokot sem érte el. *Várható időjárás vasárnap:* Változó, időnként még erős felhőzet, kisebb futó eső már csak néhány helyen lesz. Az északnyugati szél fokozatosan gyengül. Hideg éjszaka, több helyen fagy. A nappali hőmérséklet nem változik lényegesen. Várható hőmérsékleti értékek: reggel —2, +5, délben 7—11 fok között. *A hétfői és keddi kilátások:* Száraz, naposabb, de még hüvös idő. Mérsékelt szél. Hajnali fagyok. A nappali felmelegedés lassan erősödik. Kolozsváron szombaton hajnalban 0,7 fok, délben 9,8 fok volt a légnyomás 758,7 mm, emelkedik.

ton végzendő halaszthatatlan munka miatt, folyó hó 19-én, vasárnap reggel 7 órától este 18 óráig a következő utcákban szünetel a viszszolgáltatás:

Mihai Viteazul tér, Apácai Cseri, Mikes Kelemen, Masaryk, Berthelot, Dogarilor, Iasilor, Babeuff, Bălcescu, Gyulai Pál, Paris, Zsdanov tér, La Passionaria, Răsăritului, Csaba, Ciordas, Böszörményi, Galamb, I. C. Frimu, Móricz Zsigmond, Gh. Lazăr, Scorțarilor, Ciocirliei, Dézsma, Anton Pan, Mészáros, Meseriilor, Rosa Luxemburg, Bem, Gospodăriilor, Barbusse, Musat, Crinului, Herbák János körzet.

A vizszünet vonatkozik az ebben a városrészben lévő intézményekre és gyárakra is.

FIGYELEM!

A szabadban, erdőn, mezőn rakott tüzet távozás előtt gondosan el kell oltani. A szabadban felügyelet nélkül hagyott tüz tüzvészt idézhet elő és nagy károkat okozhat.

Óvjátok gazdaságotokat a tüzveszélytől, alkalmazzátok pontosan az előirt óvatossági rendszabályokat.

Ne hagyjatok gyufát, égő gyertyát, petróleumlámpát a gyermekek kezén és ne hagyjátok őket tüzzel játszani. A felügyelet nélkül hagyott gyermekek gyakran idéznek elő tüzvészt.

A villamossági berendezést ajánlatos időnként felülvizsgálni. Ne használjunk hibás elektromos készülékeket és felszereléseket, mert tüzvészt okozhatnak.

A k...

Micsu... fon: ... elülte... eperpalánta kapható.

A KOLOZSVÁRI VADÁSZ ÉS SPORTHALÁSZ EGYESÜLET

összes vadász tagjainak tudomására hozza, hogy kötelesek legkésőbb október 31-ig teljes egészében kiegyenliteni tagdijhátralékaikat. Ellenkező esetben visszavonják vadászati és fegyverviselési engedélyüket.

A POSTAHIVATAL

értesiti a rádió és a rádiósitás előfizetőit, hogy 1958. év negyedik évnegyedében kerülnek kitöltésre az 1959—1961. évekre szóló rádió és rádiósitási engedélyek. A postahivatal éppen ezért felkéri az előfizetőket, hogy a dijakat a postai kézbesitők első jelentkezésekor fizessék ki. A hátralékos előfizetők legkésőbb október 20-ig jelentkezzenek hátralékos dijaik kiegyenlitése végett a postahivatalnál.

UJ FOGÁSZATI RENDELŐ IGEN OLCSÓ ÁRAK. PONTOS KISZOLGÁLÁS

Az Arta Metal szövetkezet keretében Dr. Petru Groza 15 sz. alatt ujabb rendelő kezdte meg működését. Speciális munkák, külföldi anyagokból.

A rajonszékhelyeken és a nagyobb községekben lévő FOGYASZTÁSI SZÖVETKEZETI áruházak megkezdték a belföldi gyártmányu Victoria, Operetă, Balada, Bicaz és más

rádiókészülékek
részletfizetésre

való árusitását.

A Fogyasztási Szövetkezetek Szövetsége felhivja Kolozsvár tartomány vásárlóközönségét, hogy látogassa áruházait.

Kós Károly

Magyar Iparművészet az
ezredfordulón 2003

214-l.

Kós Károly, építész

[Tévesen: Koós]

A BUKARESTI KRITERION KÖNYVKIADÓNAK — amely javarészben a romániai magyar irodalom alkotásait adja ki magyarul — megjelent az 1500. kötete. A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni című könyv Benkő Samu Koós Károllyal folytatott beszélgetéseit tartalmazza.

— : Hír

8.

Népszabadság Bp. 1978. december 9.

Kós, Károly, építész

Aggódás az Állatkertért

Kerekasztal-konferenciára invitáltak a napokban, a Fővárosi Állatkert sorsáról vitatkoztak a szakemberek. Ott ültek az Országos, valamint a Fővárosi Műemlék Felügyelőség képviselői, tervezők és üzemeltetők, építészek, biológusok és az állatorvosok. Ütköztek a vélemények, *kiki hevesen védte a maga igazát*, a valódi gondoktól azonban, ahogy múlt az idő, egyre inkább eltávolódtak.

Miért is hívták össze a szakembereket? Kezdjük egy kis állatkerttörténettel.

A kert szívünkhöz nőtt, Pesthez, a Városligethez tartozik immár 112 éve. Az első nagyobb átépítés itt 1912-ben volt. Akkor készültek többek között a ma már agyontoldott *Kós Károly-féle* faházak. A háború utáni rekonstrukció *dr. Anghy Csaba* nevéhez fűződik. A bölényház, a zsiráfház, a sziklák mind a felszabadulás után készültek, s bővítették a régi épületeket is. Az együttes felett eljárt az idő. Mind több gondot okoz a *pálmaház*, az erdélyi mintára fából tervezett *szarvasház*, s a szintén Kós Károly álmodta épület a magyarvalkói templomot utánzó *madárház*. A szarvasház évről évre penészedik, az orvosok járványveszélytől tartanak. A madárház — amely nem tudni, mikor dől össze — tetejéről a hódfarkú cserepeket elsodorta a szél, visszahelyezésüket senki nem vállalja. *Elavult a víz- és csatornahálózat, a külön-külön épített hőközpontok sorra mond...*

szolgál...

Fazekas ... az Állatkertért 4.

Esti ... 1978. dec. 11.

sultak, nőtt a [illegible]
ség, javult az életszínvonal.
— A főváros gazdasága a népgazdasághoz hasonlóan fejlődött. A budapesti ipar termelése az ötödik ötéves terv első három esztendejében tizenöt százalékkal nőtt. A műszer-, a vegyipar, a híradástechnika és a vákuumtechnika továbbra is a legdinamikusabban fejlődő ágazatok. A fővárosi üzemekben három év alatt 51 ezerrel csökkent a létszám.

Gazdag öt esztendő

A következőkben az idei tervek várható teljesítéséről beszélt Méhes Lajos. Az ipar 5,5—6 százalékkal, a mezőgazdaság pedig csaknem 3 százalékkal termel többet, mint a múlt évben. A főváros fő fejlesz- céljai is jó ütem- [illegible]ulnak meg.

Kós Károly

Kós Károly

- ez volt az utolsó nyilvános jelentkezése
- résztvett a 101. Komuk kiállításon

Említve: Nagy István, Nagy Imre, Nagy Albert, Szolnay Sándor, Ziffer Sándor, Kusztos Endre, Feszt László, Simon Sándor, Tóth László, Cseh Gusztáv, Plugor Sándor, Baász Imre, Jakabovits Miklós, Bene József, Gy. Szabó Béla, Kopacz Mária, Paulovics László, Pusztai Péter, Turós László, Deák Ferenc, Kós Károly, (Nagy Imre)

Borghida István: Grafikusok a szülőföldről

Komuk 1978/7 592 old

Magyar Nemzet 1979. márc. 25

...MLE

KÓS KÁROLY

A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni

Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal

A bukaresti nemzetiségi könyvkiadó, a *Kriterion* 1500., díszes kötete maga is könyvremek: a cím, amely egy gazdag élet foglalataként a már öreg *Kós* Károly ajkán hangzott el, az ezermester — könyvnyomtató és rajzoló, író, politikus, építész, mezőgazda — kezevonását őrzi. Míves betűit a nádtoll könnyű forgatása alakította. Igazi Kós-munka. Mint ahogyan az a könyvbelső is: szépen megosztva, rendet téve nyomtatott betű, s egy-egy linómetszet, tollrajz, könyvborító és ex libris között *Benkő* Samu interjúkötete már külső megjelenésében is hű akar maradni a megszólaltatotthoz: bal oldalon szöveg, jobb oldalon kép. Kultúrházterv, szobabelsővel, körösfői fejfa színpadképtervezettel, egy-egy vár látképe kemény nézésű „hadfiakkal": egy Bethlen Gábor-, egy Zrínyi Miklós-portréval váltakozik. Az egész könyv azt az illúziót kelti, mintha Kós Károly tervezte volna.

E súlyos szépség, látható, mindjárt régiségbe utalja az olvasót — mintha egy kicsit segítene az enyhén archaikus, Kós-beszélte nyelv is —, holott Kósnál alig volt elevenebb gondolkodású, cselekvő ember. Amíg élt, kemény daccal munkálta magát: harmónia volt az élete. Szellemi munka és fizikai munka, írás és szolgálat, építészet és könyvtervezés. Egyik segítette a másikat. S mindők mögött ott a gondolkodást és életmódot formáló természetélmény. Kós Károly valóban élt, szépen, tartalmasan. Veszekedve, vagy egyetértve, morózusan vagy avval a bölcs mosollyal az arcán, amely csak a nagy látókat jellemzi. Öregkorában, ahogy az ezúttal riporterré átváltó kitűnő művelődéstörténész, Benkő Samu mondja, csupán két megnyilatkozási formát ismert: a levelezést és a diskurálást.

Különféle alkalmak (a kilencvenedik születésnap, egy-egy folyóirat-különszám) hívták létre ezeket a találkozásokat. A címek a gazdag tematikát is jelzik: *Délelőtti beszélgetés grafikáról, könyvművészetről; Beszélgetés 1973 nyarutóján a földművelésről; Őszi beszélgetés Erdély köveiről*, és a két utolsó: beszélgetés az általa *faragott sakkfigurák*ról és a *közügyek*ről. S a sokfelé ágazó szóbeli megnyilatkozásokat Benkő Samu vallomásos hangú esszéje, *A diskuráló Kós Károly* vezeti be. Aki egyszer is megfordult a kolozsvári „új Varjú-várban", a Rákóczi utcai lakás falai közt, föl tudja mérni, hogy milyen fölkészültséget, az anyagban való jártasságot kívánt meg a riportertől egy-egy beszélgetés. Benkő kitűnő beszélgetőtárs. Nemcsak tudása, intelligenciája vezette őt egészen Kós Károly közelébe, hanem jól alkalmazott, nem kevés pszichológiai hajlamról tanúskodó — a megvitatott témához képest talán „töltelékkérdésként" is fölfogható — érdeklődő mozdulata, megjegyzése is. A fölületes szemlélő számára ezek az időhöz-gondolkodóhoz közelebb vivő kérdések (például az elszívott cigarettáról) beavatottságról tanúskodhatnak, de témát kiegészítő szerepük nyilvánvaló. Hiszen egyfajta életmód következetes vállalása teremthette meg csak Kósnál gondolkodás és cselekvés, szellemi és fizikai munka egységét. Van valami méltóság abban, ahogyan látogatóját, a jól ismertet, fogadja, ahogyan „fiamnak" becézgeti, ahogyan reábízza a beszélgetés menetét: ő majd csöndesen válaszolgatva megbúvik a háttérben, s ha ebből a diskurzusból kibogozható valami, csak bogozza ki nyugodtan a riporter, hiszen az a munkája.

Benkőt egy régi emlék kísérti, s alighanem ez nagy szerepet játszik abban, hogy kezdettől — fiatal, iskolás korától fogva — fölnéz Kósra. A Móricz Zsigmond Kollégium diáksága, „ez a népszolgálatra készülő kis szabadcsapat" 1945-ben birtokba veszi Mátyás király kolozsvári szülőházát, és Kós Károlyt — az akkor már, hatvanévesen is újra tevékeny, agitáló, levelező, rajzoló, tervező és restauráló Kós Károlyt — kéri meg, segítene az épület lakhatóvá tételében. A fölkért ekkor sem tagadta meg a kérő-hívó szót: tanácsokat adott, anyagot szerzett, tervezett; kalákában — írók, tudósok, művészek, diákok közreműködésével — épült föl a szállás. Nem is lehetett másképp, hisz igazságos Mátyás szülőháza ekkor már jelkép volt: a demokratizmus, a nemzeti jog, a szabad élés és szólás jelképe.

„A föld azé, aki megműveli, s hogy jól megművelhesse, ezért Erdély népeinek közös haladásra kell testvérileg összefogniuk" — hangzott az egyik kiállítási megnyitón a közügyi harcos szájából. Ezért — valószínű, hogy Balogh Edgár kérésére, tanácsára — vesz részt (ahogy mondja szemérmesen: a maga módján), a háború ellen való lázításban, s nagy szerencsétlenségnek és tragédiának tartja, hogy Hitler oldalán a II. világháborúba belekeveredtünk.

Benkő Samu interjúival megváltozna Kós Károlyról eddigi képünk? Csak árnyaltabb lesz, világosabb. Vallomásnak is beillik, ahogyan a „közügyeket" fókuszába vevő beszélgetés kapcsán az öreg író, baloldali mártíriróknak főt hajtva, a kommunista értelmiségiekhez fűződő kapcsolataira emlékezik. *„A közéleti kötelességeket soha nem tudtam, de tulajdonképpen nem is akartam magamról lerázni."*

Világos, egyenes beszéd. Ha furcsán hangzik is, ízlésen kívül, ez a dolgokon mozdító szerep faragtatott vele új sakkfigurákat. „A közügyiség", amely a harcoló bábukat is csak úgy tudja elképzelni, ha azok az egész társadalmat jelképezik. A várurakat, lovagokat és magát a népet, akitől ő — művészetében, emberségében, tenniakarásában — olyan sokat tanult. Elképzelése szerint a királynő, kezében egy pici templommal, a szépmívesség patrónusa. Az általa ábrázolt alakban lehetett az a tűz, ami benne. Amely betűk faragására, bibliofilkönyvek nyomtatására, földmíves rendszerek kísérletezésére hajtotta. Milyen szerényen beszél egyetlen találkozásáról Adyval, noha már 1912-ben Ady-verset és ismertetőt közölt lapjában, a *Kalotaszeg*ben. Adyköltemény adott a parasztoknak akkor, amikor a modern költő líráját még sokkal fölvilágosultabb, tanultabb körökben is fölháborítónak, bomlasztónak tartották.

A Kós Károllyal készült beszélgetésekből, tehát ilyen apró, de irodalomtörténetileg fontos adalékok is megtudhatók. És leginkább, a személyes életén kívül, az erdélyi falu élete. Az ismert és szeretett Kalotaszeg, a választott szülőföld, a régi falusi élet demokratikus önigazgató hagyományairól is vallhat. Ahol az úr—paraszt differencia kevésbé érződött, mint másutt. S az iskolába küldtek — községtanácsba, presbitériumba — visszatértek: „őrizték a falu rendjét, erkölcsét, a közös javakat". Kós Károlyt, bármihez fogott, valami belső tűz vezérelte; azért búvta a népet, azért ment külföldi tanulmányútra, hogy a benne levő értéket minél gazdaságosabban kibányászhassa. Templomot épített románnak és magyarnak, könyvet csinált, szántott, vetett, s mikor „kikopott" a politikából, nagy haszonnal forgatta a tollat. A Kovács Dezsőhöz, a Kolozsvári Református Kollégium igazgatójához írott, 1923-as „hálalevél" nem titkolódzik: *„amikor dolgozom, próbálgatok, kínlódok a nagy nehéz élettel, soha meg nem felejtkezem arról, hogy a fundámentum, amire lelkem kicsiny hajlékát építgettem: az öreg kollégiumból való".*

Egy életmű lehet rá a bizonyság: az alapok erősek voltak.

Szakolczay Lajos

Tisztelt Szerkesz

Árvízkönyv Szeged javára

A száz évvel ezelőtti szegedi árvízről szóló hiteles és hangulatos cikkében Lőkös Zoltán megemlékezett arról, hogy a várost sújtó katasztrófa nyomán nagy nemzeti összefogás indult meg a pusztítás következményeinek enyhítésére.

Ennek a segítésnek érdekes irodalomtörténeti emléke az a díszes album, amelyet évtizedek óta őrzök könyvtáramban. *„Árvízkönyv, Szeged javára kiadta a Kisfaludy Társaság"* ez a kötet címe. A Franklin Társulat gondozásában, *Szász* Károly szerkesztésében 1880-ban jelent meg. A több mint ötszáz oldalt a társaság tagjainak írásai töltik meg. Honoráriumot egyikük sem fogadott el, a kiadó is önzetlenül vállalta a könyv forgalomba hozását, *az eladásból befolyó teljes összeg az országos gyűjtés számlájára került.*

A kötet élén *Morelli* Gusztáv metszete látható a *Magyar Nemzet* cikkében is említett *„Szebb lesz, mint volt"* felirással. *Szász* Károly verse is erről, az akkoriban Ferenc Józsefnek tulajdonított mondásról szól.

A gazdag tartalomból lehetetlenség mindent felsorolnom. A szépirodalmi részből mindenekelőtt *Arany* János *„Tengeri-hántás"* című balladáját, *Jókai* Mór *„Ne bántsd a magyart"* című drámai költeményének részletét, *Lévay* József, *Abrányi* Kornél, *Gyulai* Pál, *Tóth* Lőrinc verseit, *Dobsa* Lajosnak I. István királyról írt ötfelvonásos tragédiáját, *Vadnai* Károly és *Balázs* Sándor elbeszéléseit, továbbá *Tárkányi* Béla sorait a száz évvel ezelőtti árvízekről említem meg.

Rendkívül értékes az emlékkönyv tudományos-történelmi, irodalmi és egyéb kulturális vonatkozású része. Ebben *Lukács* Móric, aki a szabadságharc Honvédelmi Bizottmányában a kereskedelmi tárca vezetője, később több évig a Kisfaludy Társaság elnöke volt, személyes emlékeit közli Teleki László öngyilkosságáról. *Zichy* Antal Széchenyi István naplója alapján „a legnagyobb magyar" esztétikai felfogását ismerteti. *Szilády* Áron „Régi szegény legények" címmel az egykori betyáréletről emlékezik.

Figyelemreméltó fejtegetéseket olvashatunk *Greguss* Ágost „Az érdekesről" című tanulmányában is. Csak néhány sorát idézem: *„A költőnek, az írónak sokat nem szabad kimondania, épen, hogy többet mondhasson, azaz több gondolatot ébresszen... Bajosabb megválasztanunk, mit ne írjunk le, mintsem hogy mit kell vagy lehet leírnunk. Törülni jól nehezebb, mint írni, és e nehezebb mesterséghez kivált a fiatalabb írók nem*

Idegenforgalmi

A Magyar Nemzet 1979. február 11-i számában *Huszár* Ágnes „Idegenforgalmi stilisztika" címmel írt cikket. A cikkben foglaltakkal mélységesen egyetértek. A magam tapasztalatából, aki 15 éve dolgozom az idegenforgalmi oktatásban, hozzá szeretnék tenni valamit.

Idegenforgalmi statisztikáink számadataiból egyesek lassan arra a következtetésre jutnak, hogy Magyarországnak már nincs szüksége invitatív idegenforgalmi propagandára.

A külföldi vendég, aki Magyarországot választotta úticéljául, valószínűleg velünk, a mi népünkkel, történelmünkkel, irodalmunkkal akar megismerkedni, a mi Váci utcánkban és Népköztársaság útunkon akar járni, a pesti Vidám Parkban akar szórakozni és a Gellérthegyről a Dunára lenézni. Ha a Kärntner Strassén vagy a Práterben akart volna járni, Bécsbe vál-

tott volna jegyet, a Champs Elységet Párizsban kereste volna. Az idézett hasonlatokkal élő idegenvezető „az igazi és valódi" helyett valami-

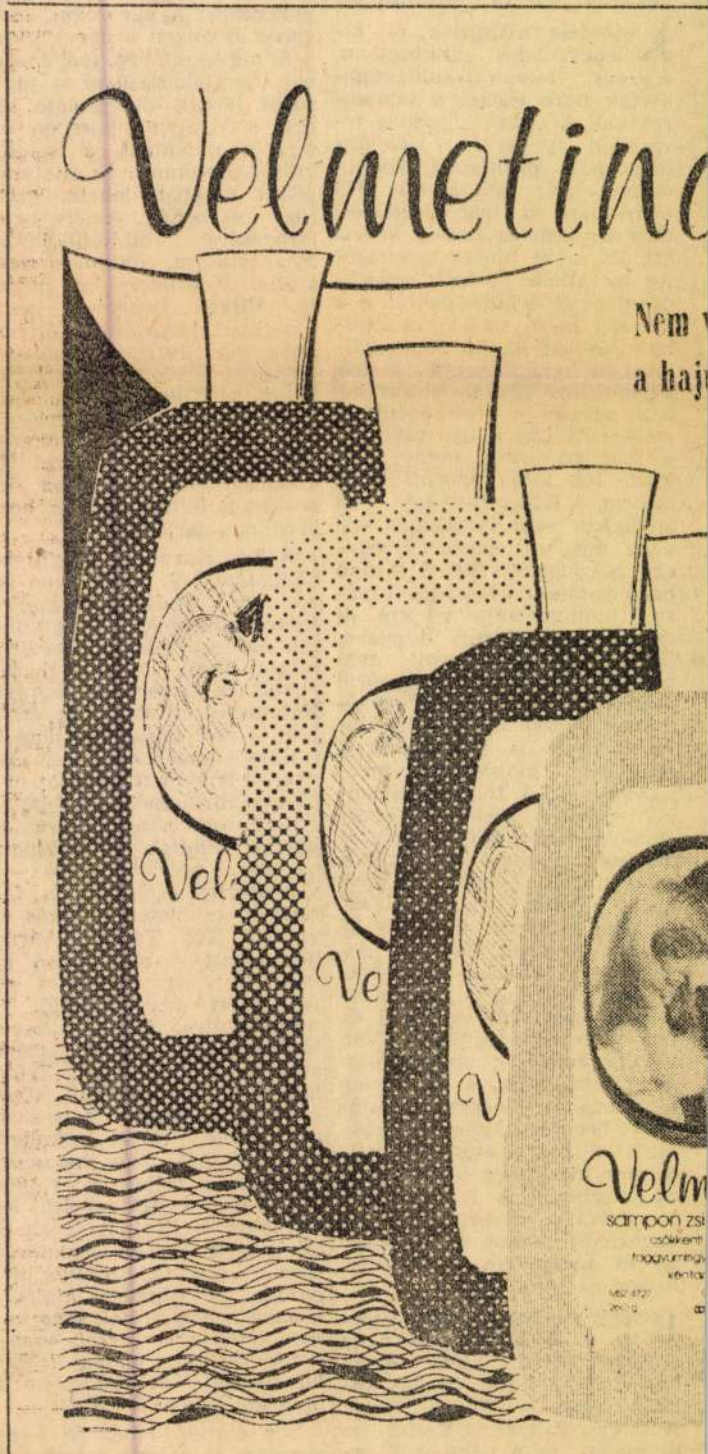

(Kós Károly)

építész

( ) Régi Kalotaszeg.
4-r. 21 kép, 57 l
Bp. 1911.

Lyont (127)

...hyának vázlatos rajzat tisz-
...kérjük a szükséges intézke-

...i április hó 27

...UZEUMEGYESÜLET

Gönczi Ferenczy

...ügyvezető alelnök

...osnál (Somogy m.)
...gyi toronnyal.
...-hagy LXVI. st. cs.
Biz.
...lagrajz és távlati képpel.
...és vázai 117. l. (képpel)

Anthony Gall: Kós Károly műhelye

TANULMÁNY ÉS ADATTÁR

A Mundus Magyar Egyetemi Kiadónál megjelent a Magyar Építőművészet sorozat 3. kötete. A múlt évi Kós Károly konferencia idejére tervezetthez képest kései megjelenésért kárpótol Anthony Gall példa értékű szerkesztői alaposság. A Kós Károly életművének bűvkörét átérző, Ausztráliából ideszármazott építész-kutató és a könyvkiadó mind a műtörténeti teljességre való törekvés, mind az adatok közlésének – gyakran egymást kizáró – dolgában irányt mutató kötetet produkált. Miközben nem vesztek el a hangsúlyok, nem szorult háttérbe sem a szöveg, sem a kép, sem az építész, sem az író, de még az illusztrátor és a lapszerkesztő Kós sem. A minuciózus munkából ráadásul kiolvashatók Kós Károly emberi kvalitásai is.

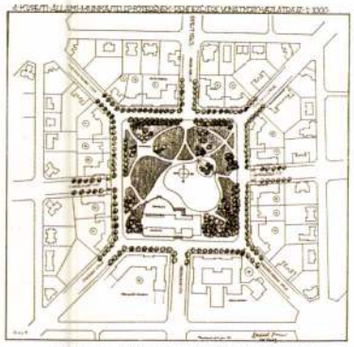

WEKERLE-TELEP, HELYSZÍNRAJZ · **WEKERLE HOSTING ESTATE, SITE PLAN**

A kötetet és Kóst megrendítő erővel bemutató Bächer Iván: A juhhodály poétája című cikkéből idézünk (Népszabadság, 2002. július 20.)

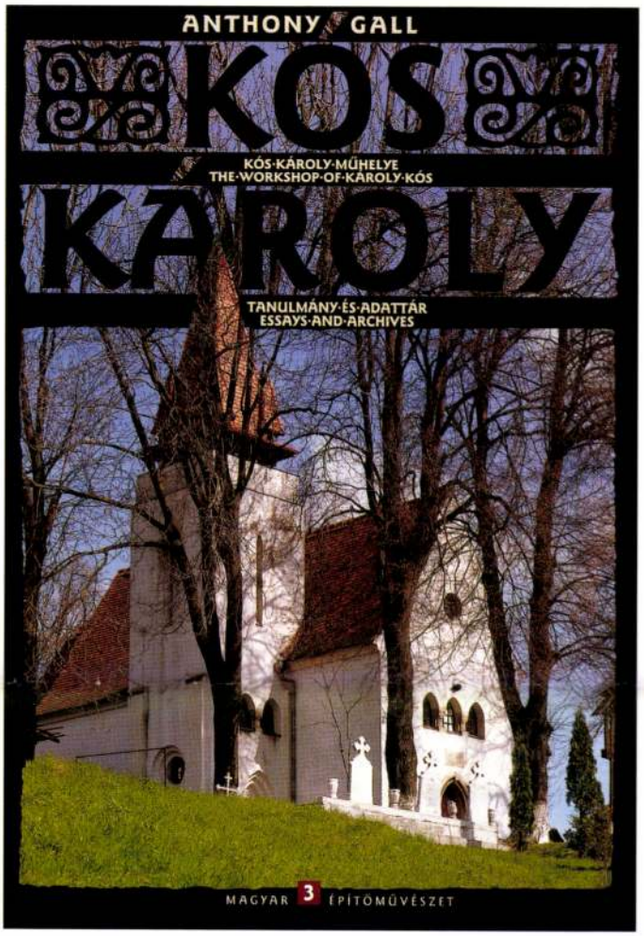

Kós Károly

Bächer Iván

A juhhodály poétája

(részletek)*

„... Egy csodálatos ember csodálatos könyvet is érdemel. A könyv szerzője, Anthony Gall egyébként nem magyar, sőt az előszó állítása szerint még csak nem is magyar származású – tősgyökeres ausztrál, aki véletlenül vetődött mifelénk, hogy aztán itt megszeressen és meg is telepedjen, építész, műtörténész, a pesti állatkert főépítésze és Kós művének tudós kutatója legyen.

A hatalmas – és kétnyelvű – könyv a nem csekély számú közreműködő, segítő és nem utolsósorban szponzor felsorolásával indul, majd jó néhány bevezetővel, előszóval és eligazítóval folytatódik. Ezután következik a két alapfejezet: a művész életét és munkásságát összefoglaló tanulmány, majd a teljes életmű tételes, szakszerű, gazdagon dokumentált és illusztrált felsorolása, amely természetszerűleg teszi ki a kötet túlnyomó részét.

Ebben a fejezetben nemcsak Kós Károly elkészült, illetve meg nem valósult terve, de minden fontosabb könyve – beleértve az egy példányban önkézzel készítetteket is –, cikke, tanulmánya, sőt tanulmányútja kronologikus sorrendben fölsoroltatik. A pontos idő és hely megjelölése mellett minden egyes tételnél a megrendelő, a kivitelező, a vonatkozó szakirodalom pontos feltüntetésén túl egykorú és késői kritikák, kommentárok, vallomások, interjúrészletek idézése, és az épület későbbi sorsáról és mai állapotáról való rövid tájékoztató kelti az olvasóban a teljesség érzetét.

Elgondolkodtató, szomorú és felemelő olvasmány.

Már maga a puszta lajstrom is bámulatos. Az első fennmaradt terv 1906-ból való, az utolsó 1967-ből, de lehet, hogy 1969-ből. Több mint hatvan év szakadatlan munka.

Mindeközben a mester harmincéves korára az életmű klasszikus darabjai – az Állatkert házai, a zebegényi katolikus templom, a Városmajor utcai iskola, a Wekerle-telepi főtér, a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum vagy a kolozsvári református templom – már készen álltak.

Kós még éppen elkapta egy – építész szempontból, abból is – nagyszerű kor, a dualizmus korának végét. Azután már állami megrendeléshez alig-alig jutott. Hökkentő látni: mennyire államfüggő mesterség az építészé. A költő, az író, a festő elvégezheti a munkát vackában, magányban, börtönben, emigrációban, erőltetett menetben is. Az építész neve állami rendelés nélkül nemigen marad fenn. A rengeteg mindenféle adottságon túl bizony szerencse is kell ahhoz, hogy valakiből nagy építész legyen: mindenekelőtt jó korba kell beleszületni.

Kós Károly azonban, aki szinte csak rossz korban élt, nem ismert rossz kort.

*a szerző engedélyével

491 Erdély kövei: Nagyszeben/ Stones of Transylvania: Nagyszeben

492 Erdély kövei: Kúria Magyargyerőmonostorról/Stones of Transylvania: Hungarian Country House in Magyargyerőmonostor

493 Erdély kövei: Brassó (Német kiadás)/ Stones of Transylvania: Brassó (German edition)

494 Erdély kövei: Segesvár/ Stones of Transylvania: Segesvár

Ő dolgozott, iparkodott, mesterséget űzött, tette dolgát mindig, minden időben és minden rezsimben. Amikor nem kapott megbízást, akkor írt, könyvet csinált, tanított, nevelt. Csak egy dolog nem tételezhető róla föl: hogy a neki megadatott 93 év alatt egyetlen egy percet unatkozott, lustálkodott volna, vagy fölösen töltött volna el.

E könyvsorozat első két kötete a mai magyar kortárs építészet két kimagasló, emblematikus és egymással gyakran szembe állított alakját és művét summázta. Jó, hogy ez a harmadik könyv éppen Kós Károlyé. Akinek művészete szintézise és egyben tagadása is mindkét utód munkálkodásának. És aki élete utolsó évtizedeiben nem Nemzeti Színházat tervezett, nem Parlamentet, nem félvárosnyi centert, nem egyetemet, hanem néhány szerény lelkészlakot, apró ravatalozót, téeszközpontot és juhhodályt.

Az egyik utód a tételes pénznek épít, a másik egy tételezett nemzetnek. Kós Károly az embereknek épített. Katolikusnak, reformátusnak, pestinek, kolozsvárinak, és amikor ortodox templomot tervezett, akkor természetesen a románnak.

Az, hogy Kós Károlynak csaknem száz háza áll ma is Magyarországon és főleg Erdélyben, az egy tucatnyi jómódú erdélyi magyar értelmiséginek és az erdélyi református egyháznak köszönhető. Nekik köszönhető, hogy számos villa és még több templom és lelkészlakás bizonyítja azt, amit bizonyít egyébként a juhok hodálya is.

Hogy Kós Károly nem alkudott és nem tört meg soha.

Művészete töretlenül ível át az évszázadon, rezsimek és álladalmak felett. Ő ugyanazt csinálta a Monarchia, a királyi Magyarország égisze idején, mint a királyi Romániában, a visszacsatolás éveiben, a furcsa átmeneti hónapok alatt a második háború után, és a szocialista Romániában. Házat. Ha hagyták. Ha nem, akkor rajzolt, illusztrált, festett, fúrt, faragott, vagy írt drámát, regényt, verset, tanulmányt, építészeti, történeti, néprajzi vagy mezőgazdasági szakcikket, tanított, politizált, gazdálkodott, társadalmi életet élt.

De bármit csinált, stílusérzéke nem hagyta cserben soha. Bármit is csinált, rosszat nem csinált. Egyetlen egy kézzel írt betűjéből is sugárzik az emberi méltóság, a tüneményes tehetség és a páratlan mesterségbeli tudás lebírhatatlan ereje.

Ma nem szokás ilyesmi kifejezéseket használni, de előbb-utóbb szokásba jön, vagy nagy baj lesz: Kós Károly ízig-vérig közösségi ember volt. Ez az unikális, magányos művész kezdetektől közösségben élt és alkotott. Közösségi volt élete és az volt művészete is. De az ő közössége nem valami elvont eszme megtestesülése volt, hanem eleven emberekből állott. (...)

Ahol Kós Károly abbahagyta, onnan kell, kellene folytatni mindent: politikát, Erdélyt, Kelet-Európát, egyházat – a reformátust különösen! –, iskolát, művészetet, építészetet, lakótelepet, juhhodályt." ■

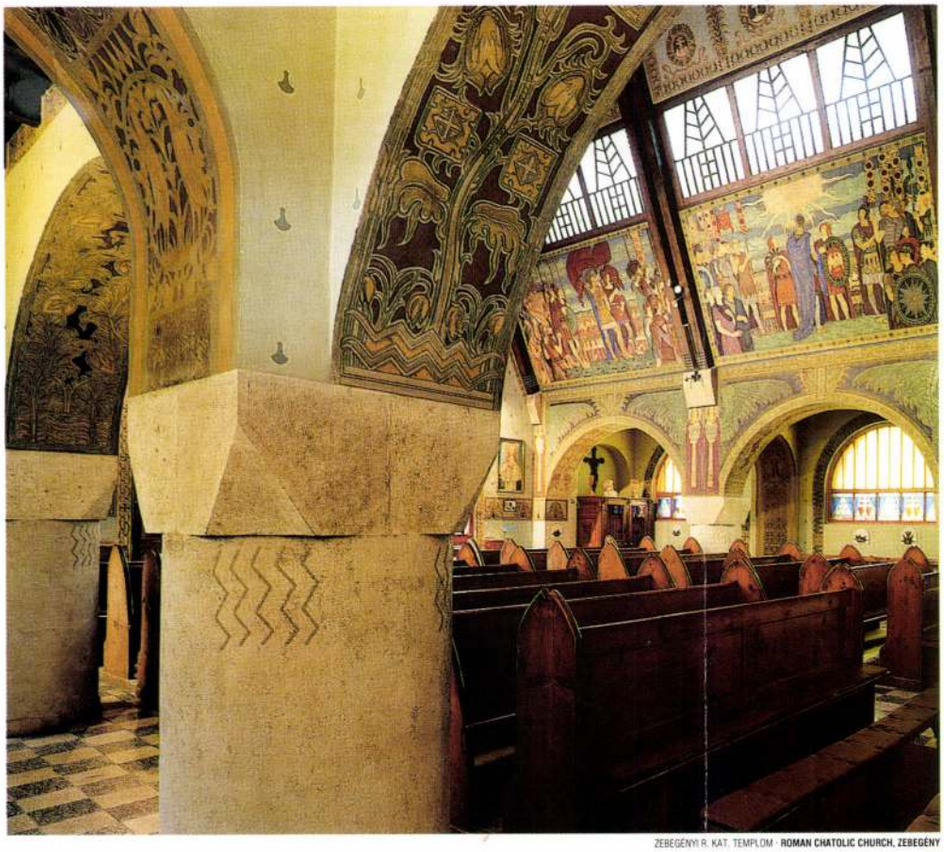

ZEBEGÉNYI R. KAT. TEMPLOM · ROMAN CHATOLIC CHURCH, ZEBEGÉNY

Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 527 oldal, 863 képpel

Kós Károly

Illusztráció

s/c

Magyar Könyvművészeti Törekvések a századfordulón

MTA MKCS és Petőfi Irod.Múz.közös kiadványa
Bp.1975.

Kós Károly építész

különféle állatházak tölgyfa végződésein a *parajdi* székely kapuk faragásait alkalmazta. Számtalan helyen gyönyörködhetünk művészi *vasmunkában;* a színes *Zsolnay-kerámia* mint ablak- és ajtókeret tűnik fel; sok épületen *szobor* van, a meleg övi madárházon madárszobrokat látunk, a mai barlangmozit baglyos *dombormű* díszíti. A madárházra és az akváriumra színes *ablaküveget* terveztek. A bejárati kapun *mozaik* érzékelteti a gazdag állatvilágot. A *vaskerítésen* ugyancsak állatalakok körvonalai figyelmeztetnek rá, hogy egy művészileg is gondosan tervezett állatkert körül járunk.

A fiatal Kós Károly és társa tehát *a széles nagyvilág* távoli tájait varázsolta Budapestre, de egyúttal Kós szűkebb hazáját: Erdélyt, Kalotaszeget is! Az építészet, a fafaragó művészet, a vas-, a kerámia- és az üvegművészet *teljességét* hozta harmóniába a természetszeretetre való neveléssel, a természetismerettel.

Csaknem *hetven* év telt el az Állatkert felépítése óta. A kert fái magasra nőttek, meglombosodtak, s a növényzet ma dúsan övezi az épületeket. De ez utóbbiak művészi értékéről sem szabad megfeledkeznünk!

Dr. Kresz Mária

Kelet építészete ihlette az elefántház kupolós csarnokát
(Bojtár Ottó felvételei)

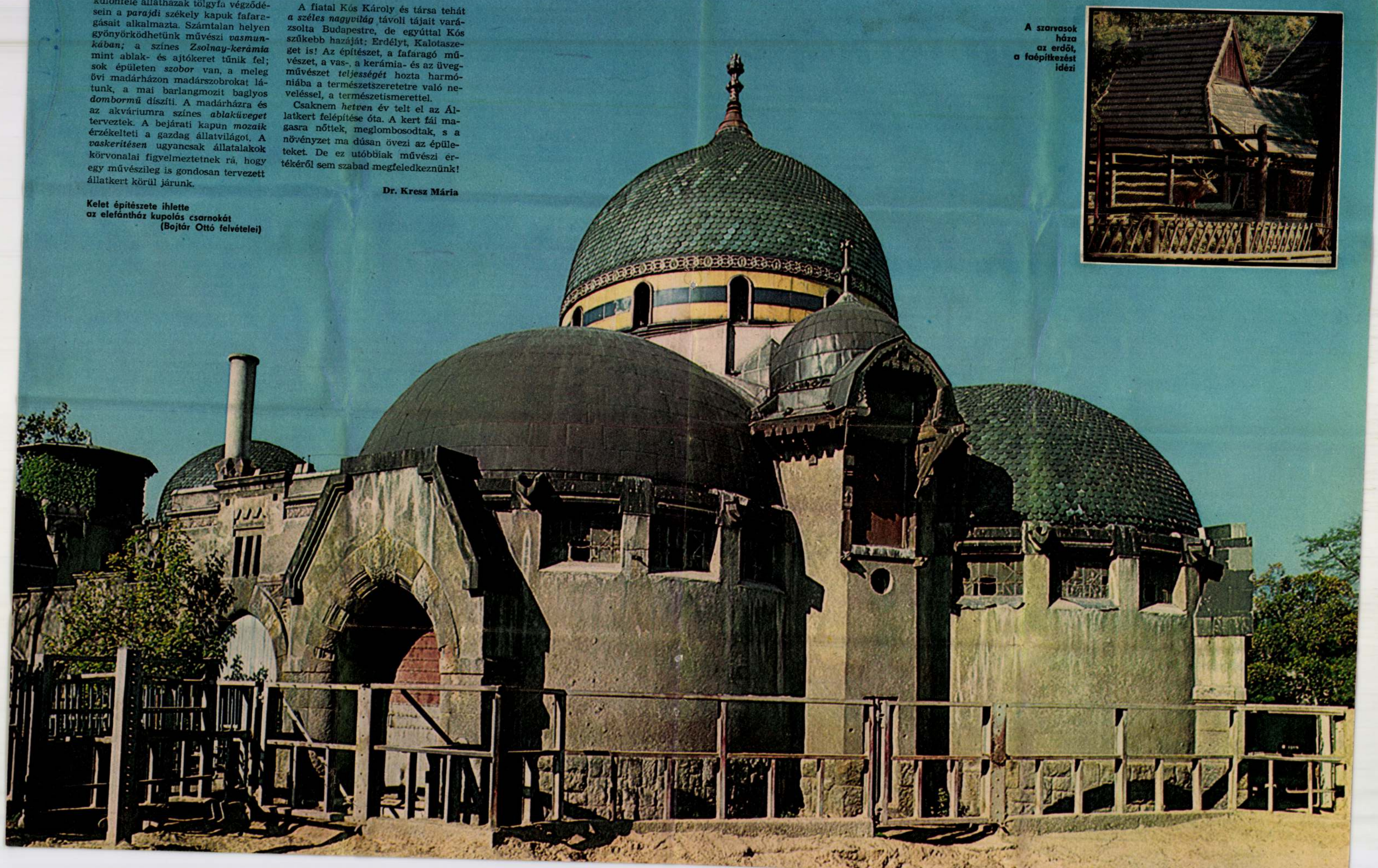

A szarvasok háza az erdőt, a faépítkezést idézi

Magyaro

Geodétáink, térképészeink 1969 óta na vannak: egy akkor hozott kormányrendele zánk nagy és közepes méretarányú térk szítésén dolgoznak. Ezek nemcsak abban

A térképek készítésekor az első és legfontosabb teendő a *vetületi rendszernek* az elkészítése. Ez a Föld felületének vagy bizonyos darabjainak *sík* (síkba vetített) *képe*. A Föld egész felületét ábrázoló vetületekre az úgynevezett *földrajzi koordinátahálózatot*, a szélességi és a hosszúsági köröknek a vonalait vetítik ki. Ennek a hálózatnak a segítségével határozzák meg a földfelület különböző pontjainak a koordinátáit és szerkesztik meg a különféle térképeket. E vonalakat például fokonként szerkesztik meg, s így azok (a 360 hosszúsági és a 360 szélességi kör) 12 960 kis területre osztják a Föld felületét. E „lapocskák" közül azok, amelyeket ugyanaz a két szélességi kör határol, teljesen egybevágóak. A két szomszédos hosszúsági kör közöttiek közül az *egyenlítő* mentiek a legnagyobbak, a valóságban nagyjában 111×111 km nagyságúak, s az egyenlítőtől a sarkok felé egyre kisebbek. Alakjuk trapéz, a sarkok körülieké egyenlő szárú háromszög.

Noha a különböző országok geodétái a gyakorlatban nem világtérképeket szerkesztenek, és nincs szükségük arra, hogy az *egész* földfelületet a síkba vetítsék — mint látni fogjuk —, a kisebb területek térképeinek elkészítésekor is az *egész* földfelülettel kell számolniuk.

A vetületi rendszer

Ugyanis — mint láttuk — amikor a Föld felületén elképzelt koordinátahálózatot a síkba vetítjük, azon a hálózat által bezárt területek nagysága (pontosabban azoknak a sík vetületű kicsinyített felülete) és alakja többé-kevésbé *torzul*. Hiszen Földünk felszíne nagyjában *gömbfelület:* tökéletes síkba fejtése *matematikailag megoldhatatlan*. Többé-kevésbé pontos síkba ve
ban *többféle*
merik, s a k
letek közül
lamilyen *me*
oldása enne
meg nem o
nak. (A tor
és irányát
matikailag
juk bennük.
ilyen — közelítő pontossá-
gú — vetületeket sem va-
lami egyszerű dolog szer-
keszteni.

Ennek nehézségeit egy olyan kísérlettel érzékeltetjük, amelyben egy *gumilabda* helyettesíti a Földet. (A Föld kissé lapult gömb ugyan, de ezúttal ettől eltekinthetünk.) Rajzoljuk meg a hosszúsági és a szélességi köröket, mondjuk húszfokonként. Szá-
mozzuk be a lapocskákat, hogy tudjuk, melyikük honnan való (324 lapocs-
kánk lesz), majd a gömböt daraboljuk fel. Ezután számítsuk ki a gömb felü-
letét. Rajzoljuk meg egy sík lapon két egybevágó körre osztva a teljes terü-
letet, s próbáljuk meg úgy összeilleszteni a lapocská-
kat a sík lapon, hogy be-
fedjék a gömb felületének megfelelő sík területet. Ne maradjon közöttük szabad felület, ne fedjék egymást, s ne terjedjenek túl az előre megrajzolt területen.

Többféle módon kísérel-
hetjük meg összeilleszteni azokat a sík lapon: ha pél-
dául az *egyenlítőnek* meg-
felelő vonalat rajzoljuk meg előre, és arra rakjuk fel az odaillő lapocskákat, akkor azt látjuk, hogy az alapok hosszúsága együtt-
véve pontosan akkora, mint az egyenlítőé, a trapézok

ivdarabjai. A vetület
az előző példában az egyenlítő, az utóbbiban a hosszúsági kör mentén nem torzítja a távolságokat. Ez azért van így, mert az első esetben a lapocskák kirakása a síkban annak felel meg, hogy — elméletben — az egyenlítő vonala, míg a második esetben a hosszúsági kör mentén *érintettük a Föld felületét egy siklappal* (küppalásttal vagy hengerpalásttal), s azt utólag felmetszettük és síkba terítettük. Az érintés vonalában gyakorlatilag nem torzítanak a vetületek.

A Föld felületét tehát bármely pontban, vagy bármely irányú kör mentén érinthetjük valamilyen síkkal (vagy síkba fejthető felülettel), s az eredmény minden esetben az lesz, hogy az *érintési pont körül, vagy az érintési körök mentén bizonyos távolságig mindkét irányban kevéssé torzító vetületet kapunk.*

Ha a Föld szabályos gömbfelület volna, az érintési körök mentén jó közelítéssel kivetíthetnénk egy síkfelületre. A Föld azonban nem szabályos gömb, még csak nem is szabályos *forgási ellipszoid**, hanem úgynevezett *geoid*. Ez olyan *képzeletbeli földfelszín, amelyet akkor kapunk, ha az óceánok*

sítik. Az ellipszoid is viszonylag bonyolult felület a matematikai számítás szempontjából, ezért azt a hozzá legjobban simuló *gömbbel* helyettesítik. Az ellipszoidról a gömbre, majd a gömbről a síkra történik a vetítés. Ez az *ún. kettős vetítés elve*, amelyet a múlt század közepén először hazánkban alkalmaztak.

A Föld felületének különböző pontjait tehát a *gömb* felületéről vetítik ki a *síkba*. A síkba vetített kép a vetülettől függően sokféle lehet, s a különböző or-

2. ábra. A két hosszúsági kör közötti trapézok illesztése a középvonalukban

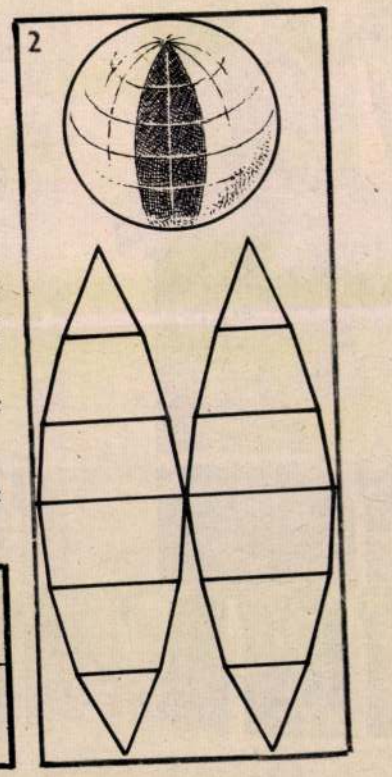

1. ábra. A hosszúsági és a szélességi körök által kimetszett trapéz alakú területek illesztése az egyenlítő mentén

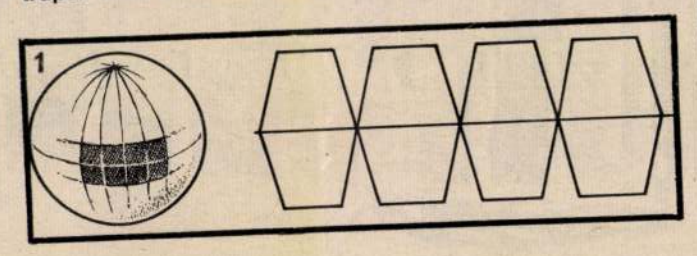

A budapesti állatkert építésze

dapesti állatkertnek nemcsak
etrajzi, hanem építészeti, mű-
ől néprajzi értékei is vannak.
tkert tervező építésze a nem-
unyt *Kós Károly* (1883—1977),
nagy fia volt, társával, *Zru-*
*Dezsővel** együtt. Tervrajzai-
orabeli folyóiratok, a *Magyar*
vészet és *A Ház* közölték
n.
Károly és Zrumeczky a terve-
népi építészetnek, kiváltképp
építészetének az értékeire
a. Bejárták Erdély minden tá-
rgosan kutattak, felméréseket
ek, s a látottakat rajzban örö-
k meg.
Károly az *„Erdély népének*
űvészetéről" szóló tanulmány-
y ír: *„Láttam a Küküllő menti*
építkezést, és láttam a toroc-
, meg a székely magyarokét,
kalotaszegit is. És láttam azt,
z, ha mind ugyanabból a tőből
is, mégis mind más és más, de
más-más is mindenik, mégis
ott van bennük a nagy közösség. Különböznek egymástól, mert más a szász, más a torockói, más a székely, más a kalotaszegi nép, és van közösség bennük, mert egy országban, egy éghajlat alatt, egy sorsban éltek, közös a múltjuk, közösek voltak az örömeik, szenvedéseik, közösek az emlékek, közös a történiájuk. A szász vártemplom is az erdélyi művészet alkotása, mint a kalotaszegi falvak templomai. Ez a közösség bennük . . . Ennek a közösségnek a törvényeit kell tőlük eltanulnunk . . .

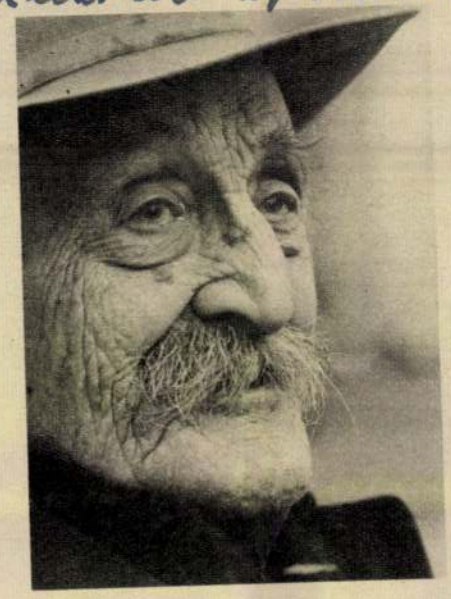

Kós Károly

Tájat idéző épületek

Kós Károly nem egy-egy motívum alkalmazásával, nem puszta díszítéssel akarta magyarrá tenni épületeit: ő a *szerkezet*, a konstrukció lényegbeli sajátosságait kereste, és evégett vizsgálta a népi építészet történelmi előzményeit. Mint említett tanulmányában írja: *„A magyar nép konstruktiv művészete a középkornak egyenes leszármazottja. . . konstruktiv népművészetünk alapja a középkor művészete, nemzeti művészetünk alapja csakis a népművészet lehet."*

Nem kis feladatot jelenthetett e törekvés megvalósítása a fővárostól álliatkertnek szánt területen! De a két fiatal építész e nehéz feladatot szellemesen és magas művészi színvonalon hajtotta végre.

Mindegyik épület a benne élő állatfaj *környezetét* sugallja, azt a *tájat*, ahonnan az állat származik. Például a *szarvasok* háza az *erdőt*, a faépítkezést, a boronákból (fagerendákból) rakott falakat, az erdélyi házak és csűrök hatalmas tetőszerkezetét. Az épületet — mint *képünk* is mutatja — fazsindely fedi, s a kerítés ugyancsak a szarvasok ágas-bogas agancsait idézi. A szarvasház bizonyos vonásai a Kós lerajzolta — itt is bemutatott — *torockói* épületekre emlékeztetnek, így *Borbély György* és *Kelemen Ilona* régies házára, a tervezés egyik forrására.

A *madárház* a *kalotaszegi templomok* példájára épült: négy kicsi „fiatoronnyal" ékes karcsú torony a híres *magyarvalkói* templomnak a tornyát követi. Különösen szépen érvényesül a magasra törő torony a vízimadarakkal ellepett tó felől nézve, ahogyan annak vizében tükrözik, és úgy is, mint a szárnyaló madarak háttere.

A sík területre mesterséges hegyeket és sziklákat kellett építeni, barlangokat, sziklába kapaszkodó házikót. Az egyik ilyen épület kicsi tornáca újra az erdélyi faépítészet szerkezetét, faragását szemlélteti.

A gazdasági épületekre szintén Erdély városai adták a példát, különösen *Segesvár* emeletes házai. Kós szerint Segesvár *gótikus* eredetű építészete nagy hatással volt egész Erdély építészetére: *„Segesvár az a középpont, ahonnan a nyugatról hozott kultúra és művészet kiáradt; innen terjedt el a ház, az építészet, az iparművészet szeretete a falvakba a két Küküllő mentén, jó mélyen be a székely hegyek közé, innen a Maros mellett fel, és az Aranyos völgyében és még tovább . . . a Körös vize mellé."*

A gazdasági épületek előtt úgynevezett *székely kaput* látunk — de nem másolatot, hanem az építészek tervezte monumentálisan leegyszerűsített fakaput.

A meleg égövi madarak háza az *itáliai* építészetet követi, az elefántok kupolás csarnoka *Kelet* építészetét. A kupolákat türkizkék csempék fedik, a boltives ajtók a kupola vonalát ismétlik. Ám e stilizált épület fából faragott részletei megint csak *kalotaszegi* jellegűek. A stíluskeveredés mégsem zavar, hiszen az efféle kettősség igen jellemző a század eleji törekvésekre és — ugyanígy — a két építészművész összefogó,. összefoglaló készségére.

Fafaragások, vasmunkák

Az *építészet* és az *iparművészet* Kós Károly sokoldalú művészetében szorosan *összefonódott*, és szorosan kapcsolódik a néprajzi kutatáshoz. A

Borbély György és Kelemen Ilona háza Torockón – ez az épület volt az állatkerti szarvasház egyik példája (Kós Károly rajza)

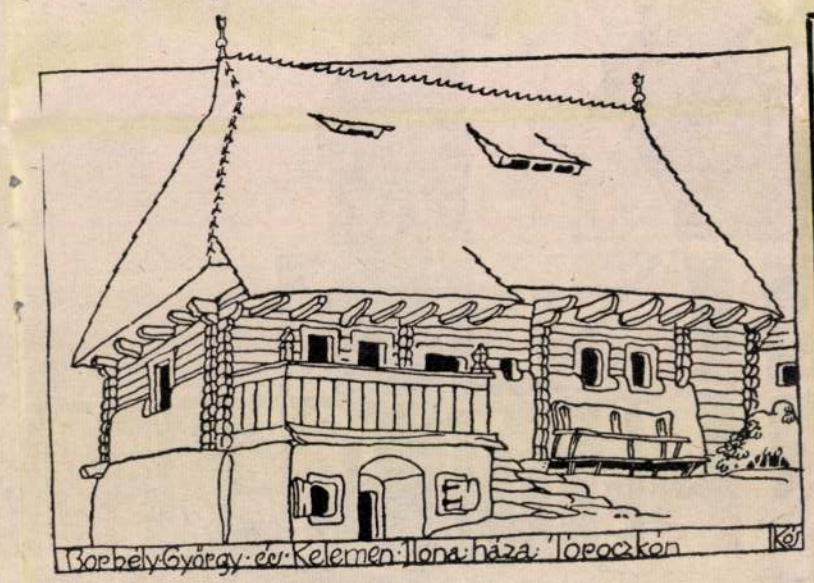

A madárház a híres magyarvalkói templom vonalait követi (Sági István felvételei)

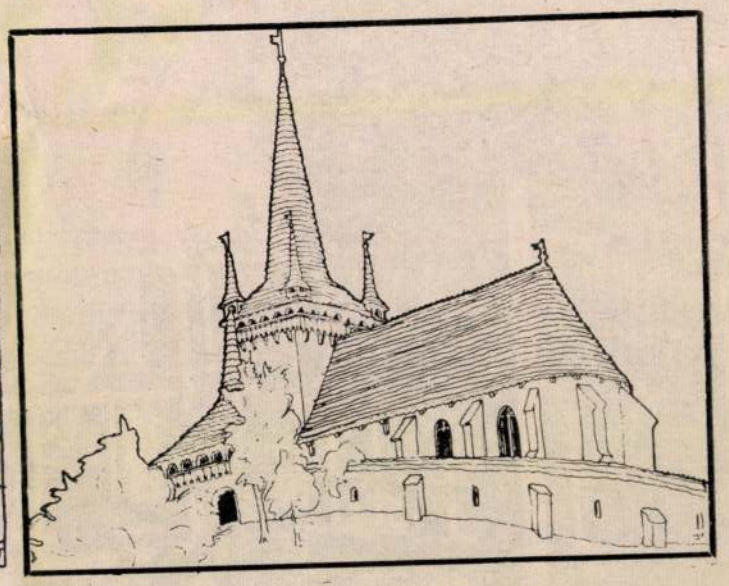

KÓS KÁROLY

A régi Kalotaszeg (illusztráció

Ma elsősorban a bíróra, vagy a bírákra hárul annak az útnak a megtalálása, melyen egy megtévedt ember a leghamarabb visszajuthat a társadalmi életbe, de az elkövetkezendőkben, előre láthatólag, az ilyen viselkedésű személyeket mind nagyobb mértékben azoknak a munkaközösségeknek vagy munkatársaknak a bíráskodására bízzák, akikkel együtt dolgoznak vagy laknak, ami az eddigi tapasztalatok szerint jó hatással van mind az átnevelésre, mind a káros viselkedések megelőzésére. Persze, a helyes közvélemény kialakításában nagy szerepük lesz továbbra is a törvényt alkalmazó szerveknek, nem utolsósorban pedig magának a törvényhozónak: el kell kerülni például „mesterséges bűncselekmények" eseteit. Gondolunk arra: az ötvenes években előfordult, hogy egyes eseteket gazdasági bűncselekménynek minősítettek, holott azokhoz sok kétség fért. Csak annak a törvényes intézkedésnek lehet a tömegben foganatja, amelyet az egészséges közvélemény helyesnek talál, a közösségek azokat a büntetéseket támogatják őszintén, amelyeket a társadalomra veszélyes cselekedetekért és a veszélyesség mértékében szabtak ki.

Végezetül: sajnos, a deviáns viselkedésről és annak leküzdéséről elég kevés időszerű tanulmányt, anyagot olvashatunk. Ez a rövid írásunk is legfeljebb figyelemfelhívásnak számíthat. Pedig bírói, jogászi tapasztalatunk bizonyítja: helyes volna minél szélesebb körben szakszerűen megvitatni a kérdést, szociológusok, kriminológusok, jogászok, pedagógusok bevonásával. Ilyen vita is a büntetőtörvénykönyv tervezett átdolgozását segítené.

Mint ahogyan államvezetőnk, Nicolae Ceaușescu elvtárs mondotta nemrég egyik interjújában amerikai újságíróknak: „keressük az új formákat, amelyek különböznek a klasszikus nyugatiaktól, de megfelelnek új realitásainknak és a romániai szocialista fejlődés jelenlegi stádiumának, olyan demokratikus formákat, amelyek összehasonlíthatatlanul magasabbrendűek az eddig ismert klasszikus formáknál . . ."

HAJDÚ DEZSŐ

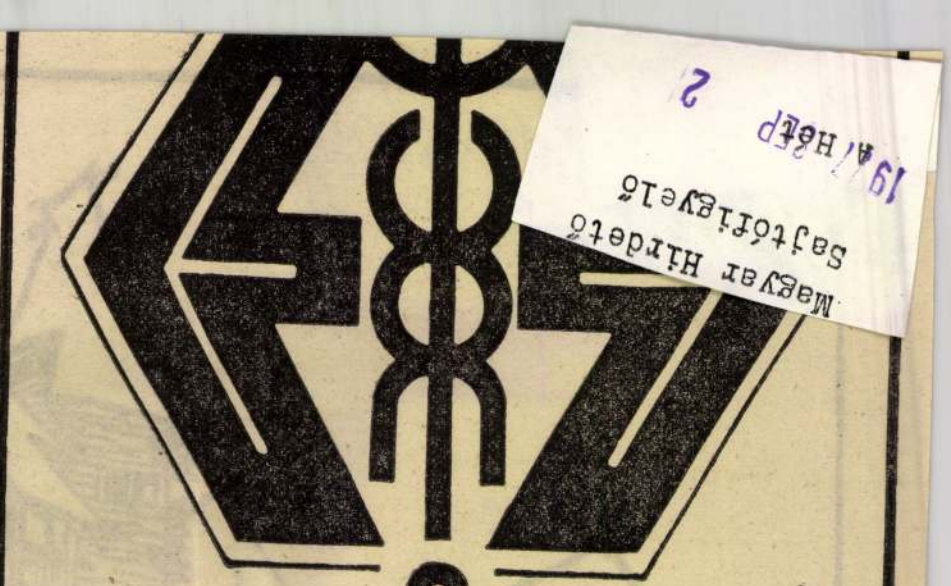

Magyar Hirdető
Sajtótiszteletlen
19/Hétfő 2

1977.VIII.25.TV. 19.3o/KJné/
TV Hiradó

- Megrendítő veszteség érte az egyetemes magyar szellemi életet.
Kolozsvárott elhunyt a 94 esztendős Kós Károly romániai magyar iró és épitőművész.

- Azok közé tartozott, akikről jó tudni hogy vannak, hiszen az életük is példaadó alkotás, igy mohdhatjuk mától a Kolozsvárról jött hir után visszavonhatatlan multidőben.
Elhunyt Kós Károly iró, épitész, grafikus, tipográfus, szerkesztő és szervező, aki a kommunista Balog Edgár szavával addig irta, rajzolta, épitette az erdélyi magyarság jelkép rendszerét amig maga is szimbólum lett.

Szocialista nemzetiségünk szent öregje.

Egy nemzedék fogy el lassan, s vele egy régi korszak távozik. Egy olyan kor, amelyben Kós Károly is kiáltó szóval mondta a Bartóki hitet, hogy a népek között nincs és nem lehet igazi ellentét.

Magyarok, románok, szászok, az együttélő népek békés közös hazájátx álmodta már közvetlenül az első világháborut követő időkben, a nagy fejedelem Bethlen Gábor álmát.
Ezért irta a Varju nemzetséget, a Budai Nagy Antal históriáját, ezért épitett, rajzolt, ezért élt.

Kilencvenéves volt amikor Hála jártunk. A Magyar Népköztársaság zászlórendjével tüntették ki akkor hazánk és Románia kapcsolatainak ápolásáért. Megható szerénységgel válaszolt.

- A történelem tanusága szerint az igaz embernek, de mindenek fölött az igazi müvésznek legyen az épitő, iró, képző vagy zeneművész mindenütt a világon minden időben és minden körülmények között a sors által rendeltetett kötelessége volt, van és lesz, hogy a maga népének és szülőhazájának sorsát vállalja és élete munkájával szülőhazáját és annak népét megbecsült hagyományai szellemében hüségesen szolgálja.
Ezt vállaltam én és xxxxxx cselekedtem nem mást és nem többet.

- Már akkor is tudtuk a legtöbbet tette. Számadásra kész szivvel állhatott a legnagyobb biró az idő elé.
Abban a reményben, amelyet egykor igy fogalmazott meg emlegetni fognak engem is az én véreim, az én munkámat folytatják és az életem örökké való lesz bennük.

1021

1977. aug. 27. Kossuth 16.oo M.

168 óra.

- Csütörtökön 94 esztendős korában elhúnyt Kós Károly. Épitőművész, iró, költő, illusztrátor, festő, néprajzkutató. Sokoldalú adottságú, mindenben jelentős alkotó volt. Temesváron született 1883-ban. Apja szász, postai tisztviselő, anyja keletre vetődött osztrák-francia származású. Kós Károly Nyugat-Európától Isztanbulig bejárta a vén kontinenst, de hogyha a nevét mondjuk Erdélyre gondolunk és önként választott szükebb pátriáját Kalotaszeget.
A matuzsálemkorú művész Kelet-Európa változó történelmének tanuja, tanuságtevője, lármafája volt. Épület-terveit, rajzait, köhyveit, köztük az Országépitőt és a Budai Nagy Antal drámát, a Varjú nemzetséget, a Gálok-at, sok más irását a magyar irodalom emlékei között örizzük.
Magas román kitüntetései mellett 1974-ben a Magyar Népköztársaság Zászlórendjének első fokozatát kapta. Kezevonását a müvei, szikár alakját és jellegzetes bajuszát tv-filmek, fotók őrzik. Most mielőtt meghalljuk a hangját a Rádió hangmúzeumában őrzött beszélgetésből, egy dokumentum néhány mondatát, Kányádi Sándor versének néhány sora jut eszembe; Bazázdált azcodtól az idő aláfoly mint az olvadó hó a vén Magaráról.

- "Kalotaszeg Kolozsvár tövében az egykori Erdély nyugati szögletében a havasok alatt egy parányi hegyes- völgyes foltja a világnak, melyn két három tucat kicsi faluban egy maréknyi ember éli a maga nem könnyü életét ezer éve talán már. Ez a nép a Varjú-nemzetség népe. Iskolás korom óta ismertem és már akkor megszerettem ezt a kicsi világot, ezeket az ősi szép falukat, ezt a páratlan gyönyörü népet. Ahogy nőttem és éreztem, és értem úgy erősödött és szilárdult bennem a szeretetem azzá az elszakithatatlan kötelékké, melyet már csak a halál pusztithat el."

- Müsorunk végére értünk, legközelebb mához egy hétre jelentkezünk.

SAJTÓFIGYELŐ
MAGYAR HÍRLAP
BUDAPEST, IX., ÜLLŐI ÚT 61
Telefon: 138-068, 337-748, 340-776
1977 SEP 3
ÉLET ÉS IRODALOM
Budapest
Kós Károly

Búcsú Kós Károlytól

1021

Barázdált orcádról az idő aláfoly,
mint az olvadó hó a vén Maguráról.
(Kányádi Sándor)

Nagy Pál rajza

Hét éve annak, hogy megismertem.

Kolozsvári költőbarátom lakásán beszélgettünk, kevéske bor mellett. Szó esett róla is. A barátom megkérdezte: felmenjünk hozzá? Inkább ne — mondtam —, nyolcvanhét éves. Ő mosolygott, telefonált. Aztán letette a kagylót: egy óra múlva vár minket. Ahogy lépkedtünk a Szamos hídja felé, még inkább elkapott az a kínos szorongás, ami többnyire elkapja az embert, ha a múlttal készül találkozóra. Legszívesebben visszafordultam volna.

Aztán megittam a kávéját és elszívtam az első cigarettát. De a némaságom nehezen oldódott. Csakhogy ez már nem a köteles kegyelet csendje volt, nem is a fiatalabbak zavart-fölényes meghatottsága, hanem a mesternek kijáró megilletődés.

Pedig keveset beszélt. Nem ülte önmaga szobrát, nem idézgette az emlékeket, nem panaszkodott. Alig szólt önmagáról. Kérdezett inkább. Szabatosan, pontosan úgy, hogy válaszolni se lehetett másként, csak a kérdésekhez illő szűkszavúsággal.

A legszebb öregember, akit valaha láttam.

Szikár, egyenes tartású. Kicsit megbukott vállán kopott házikabát, alatta parasztosan szorosra gombolt tarka ing. Nehezen mozog, ha ül, papucsos lábát széken nyugtatja.

Hátrasimított ősz haj, keresztülkasul barázdált meredek homlok; bokros szemöldök alatt, ezernyi szarkaláb közt megü
öreg szempár; hajlott,
orr, burjánzó szürk
szárny-bajusz, mélye
ároktól keretezve; ör
a kissé megnyúlt állo

A keze sovány és
hosszú ujjú, szép form
közben csak néha reb
mozdulatra. Eligazítja
findzsát, kávét tölt,
cigarettát, beleigazítja
san a kis faszipkába
nyugszik az asztalon
Akár a szeme: rez
nyugodtan, bölcsen é

Figyeltem a kezét:
okos, mindentudó kez
épületeket emelt,
múzeumokat, hajlékot
és az ember tudásának
ősi templomokat, om
zakat beroskadó pa
támasztott új életre; r
metszette, leírta Kalo
gott fejfáit, gyönyörű
tatáros női viseletét
pásztorhurubákat; forg
sajtó rúdját és marko
nyelét a havas oldalá
vetette a Gálok, a Va
ség történetét és a láz
paraszt, Budai Nagy A
diáját.

Néztem a kezét, és t
a múlandósággal, hane
kévalósággal van talál
Pápai Páriz Ferencek
Kis Miklósok, Apácza
nosok, Bod Péterek ör
gával, az igaz mestere
szép csodájával.

Szász G

beszél a „fejesekről", az „okosokról", a munkát hátráltató „bürokratákról". Bátor, sőt vakmerő, igényli a sok mozgást, a hely- és helyzetváltoztatást. Szívesen idézi az első nagy vállalkozások idejét, a hősi kort, a nélkülözések, a remények éveit. Minden gesztusa, gondolata, ötlete a munkára utal. Magánéletét (szerelmét) is hajlandó feláldozni a munka és a siker oltárán. Ám ő sem vállalja, hogy feljebb lépjen a ranglétrán. Csakhogy ez nála elhatározás kérdése: szeretne megmaradni a tevékeny életben.

A vitatkozók elsősorban abban a kérdésben csaptak össze, miként sikerült hitelesen, művészi szinten bemutatni a munkásosztály életét. A disputa mélyebb oka azonban az, mint erre bevezetőjében Walter Nowojski is utal, hogy mindkét regény szerzője a főhős személyiségére koncentrál: az őt körülvevő világot csak élményeinek szűrőjén át engedi be szűkebb életébe. Az egyik kérdés az — fejtegette a vitavezető —, hogy a munkás társadalmi helyzete, intellektuális szintje lehetővé teszi-e egy-egy típus ilyen erős felnagyítását. A másik szinte folytatja az előbbit: ha tipikusnak tartjuk Nowotny Robeljét és Otto Gassenjét, akkor miként magyarázzuk a két figura merőben más „arculatát".

★

A vita a *Sonntag* című kulturális politikai hetilap júliusi kerekasztal-beszélgetésben folytatódott. *Nowotny* és *Otto* ebben az eszmecserében is résztvett. Ők ketten — s egy harmadik író, *Günter Görlich* — a berlini televíziógyár, valamint a Spree-menti kábelművek munkásaival társalogtak.

Jelen volt *Margot Gerisch* irodalomtörténész is, aki a Sonntag idei ötödik számában elmarasztalta Herbert Ottot, mert regényében olyan

ról. Szocialista embe
féloldalasak, nem elfo
leményét osztotta a t
vezető, *Wilfried Thier*
a mindent egyedül v
megszállottak történe
ötvenes-hatvanas év
Magatartásuk, életvit
jelenében korszerűtle

Nowotny művének
Kaufmann megkérdezte az Egy bizonyos Robel alkotóját, hogy hősének miért főként a magánéletét mutatta be s miért nem tudta alakját munkavégzés közben megrajzolni. A kábelgyár esztergályosa is rendkívül fontosnak tartja a munkával kapcsolatban adódó *valódi* kérdések feltárását. „Talán azért vannak gátlásaink az igazi problémák fölvetésében — fejtegette —, mert munkáshősön az irodalomban mindig valami egészen nagyot és hősieset értünk. Néha pedig azért szégyellünk a lényeges dilemmákról beszélni, mert úgy véljük: nem egyeztethetőek össze a szocialista életfelfogással." A kerekasztal-beszélgetés végén Günter Görlich kifejezte azt az óhaját, hogy az írók több riportot írjanak, mint eddig. Ezekben nyíltan feltárhatják azokat az ellentmondásokat, amelyek még az egyhangú akkordmunka mellett is foglalkoztatják a dolgozókat.

A Sonntag a témában körkérdést intézett olvasóihoz. Választ kértek, — egyebek közt — arra, hogy akarnak-e egyáltalában a munkások a napi munka után a munkájukról olvasni, hogy mennyire kell az irodalomnak szórakoztatni és hogy milyenek az érdekes munkásfigurák. Azokról érdemes-e inkább írni, akik vándormadarakként csapongnak ide-oda, vagy azokról is, akik kitartóan dolgoznak például akár egy futószalag mellett? A körkérdésre jött válaszokból a hetilap harmincegyedik száma közölt tanulságos, egészoldalas összeállítást.

S. Z

egyszerű. Édesapám — aki szintén műfordító volt — tanácsolta hogy magyarul tanuljak. Megismerkedtem az önök irodalmával, s már nem is nagyon kellett a biztatás: az utóbbi években szinte kizárólag a magyar irodalom fordításával foglalkozom.

— Listáján egyaránt szerepelnek elbeszélések és versek, az alkotók köre is széles és változatos. Milyen szempontok alapján válogat?

— Eleinte főként prózát fordítottam, Karinthy Frigyes, Gáll István, Kamondy László, Sánta Ferenc és mások novelláit, de most már hosszú ideje áttértem a líraj műfordításra. Azt hiszem, helyesen döntöttem. Egyébként nálunk több folyóirat, a leningrádi Néva — amely háromszáz ezres példányszámban jelenik meg —, a szintén leningrádi Zvezda és a moszkvai Inosztrannaja Litycra tura is közöl magyar irodalmat, d úgy tapasztaltam, a prózát náluni sokkal jobban ismerik. Jónéhány elkötelezett tolmácsolója van, mí a költészetet kevésbé rendszeresen és inkább véletlenszerűen fordítják. Talán nem szerénytelenség ha azt mondom, hogy én éppen a rendszert és a folyamatosságot kísérlem meg kialakítani.

— A magyar lírikusok derékhadának szovjetunióbeli megismertetéséből nem kis részt vállalt, a fiatalok az ön korosztálya azonban még nem szerepelt fordítói életművében.

— Ennek több oka is van. Az egyik szorosan összefügg a magyar irodalom otthoni

Kós Károly, építész.

VARJÚVÁR GAZDÁJA

Kolozsvárott eltemették Kós Károlyt.

Kós Károly munkái

— 1883. december 16-án, Temesvárott született. Postatisztviselő fia. Nagyszebenben, Kolozsvárott, majd Budapesten, a Műegyetemen tanult. 1907-ben kapta meg az építészmérnöki diplomát. Sokoldalú tehetség. Ő építette — több más munka mellett — az óbudai református parókiát, a budapesti állatkert pavilonjait, a Városmajor utcai iskolát, a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeumot, s Kalotaszegen, Sztanán jellegzetes lakóházát, a Varjúvárat. Írt — szintén nem teljes a felsorolás — tanulmányt a régi Kalotaszegről, balladát Attiláról, regényt István királyról, drámát Budai Nagy Antalról.

Ismeretlen jövendő

— Két esztendeig Konstantinápolyban a bizánci és török városépítészettel ismerkedett. „Törökországból 1918 őszén kerültem haza — olvasható önéletrajzában. — Már várt reám tanári kinevezésem az Iparművészeti Főiskola építészeti tanszékére. Választanom kellett: biztos professzori egzisztencia Budapesten, vagy teljes bizonytalanság Erdély magyar népének ismeretlen jövendő sorsában. A döntés nehéz volt. Végül is ezt írtam az Iparművészeti Főiskola igazgatójának: hiszem, hogy Erdélyben nagyobb szükség lesz reám, mint Budapesten..."

Tisztító vihar

— Erdélyben volt műszaki rajzoló, grafikus, újságíró, képeskönyvek írója, illusztrátora, szedője, nyomtatója, könyvkötője, elárusítója. S kertész-földműves is. Ő az írókat tömörítő Erdélyi Szépmives Céh alapítója, folyóiratuk, az Erdélyi Helikon szerkesztője, a romániai magyar képzőművészek testülete, a Barabás Miklós Céh szervezője. 1945 után az erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnök-igazgatója, a Magyar Népi Szövetség egyik vezetője. „Sohasem a puha engedékenység, a mindenre jó nyugalom, az elvtelen és felesleges kiegyezés embere — jellemezte Kós Károlyt a kommunista Balogh Edgár. — Sebet kapott és ütött, hibára mutatott rá és maga is túlzott teremtő haragjában. És éppen hadakozásával fakasztott tisztító viharokat."

6.

77 aug. 31.

6b

i felé vezető út kikövezé-
a esetében azonos célokat
rendszert építő együttmű-
c a jelentősége, hogy szer-
a maga területén lendítő
latcserének, az együttes
Olyan alap ez, amely a
területével együtt egyik
ar—bolgár kapcsolatrend-
leszkedik a szocialista kö-

vezethetnek, ha valaki a
tál vagy beíratja gyerme-
ba.

Réti Ervin

Lezuhant egy repülőgé

Tokió, augusztus 31.

A japán légierő *T—2-*típusú gépe leszállás kö ben lezuhant egy Tokiót 300 kilométerre észak fekvő légi támaszpont köz lében. A gép két pilótáj nak egyike szörnyethalt.

A TIZENHATODIK

Montevideo,
augusztus 31.

Az uruguayi kormá végrehajtotta a pezó id 16. devalválását. A leért kelés aránya 0,98 száza

lista, amikor a vasiak és
vár és Blagoevgrad, Zala
Szliven, Szolnok és Kjusz-
e, Debrecen és Sumen,
st és Szófia megye fejlődő,
estvériségét említjük. Szo-
ig három esztendőnként
Kazincbarcika—Dimitrov-
nyozott emlékplakettet a
íráinak, akik különösen
ttműködésért.
ok a formák, amint a ba-
ablonok. Az első utazások,
ékozódást, az ismerkedést
ok ma már a rendszeres
ıznapok tevékenységének
ecenben már megrendez-
zeknek a kiállítását, akik

Kós Károly, építész

● KÓS KÁROLYNAK, a romániai magyar irodalom és építészet kiemelkedő mesterének temetésére ma elutazott Cseres Tibor, Kossuth-díjas író, az Írószövetség titkárságának tagja, valamint Finta József Állami-díjas építész, az Építőművész Szövetség vezetőségi tagja és Babos Lajos, az Építőművész Szövetség titkára.

O-: Kós Károlynak ... 8.

Esti Hírlap, Bp. 1977 aug. 29.

Kós Károly, építész

Eltemették Kós Károlyt

Hétfőn Kolozsvárott kísérték utolsó útjára a 94 éves korában elhunyt *Kós Károlyt*, a romániai magyar irodalom és építészet kiváló képviselőjét.

A csaknem háromórás temetési szertartáson a több száz ismerős, barát és írótárs mellett részt vett *Traian Iancu*, a romániai irodalmi alap igazgatója is. Magyarországról *Babos Lajos*, az Építőművészeti Szövetség titkára, *Finta József* építész és *Cseres Tibor* író búcsúzott el a kiváló művésztől; ott volt *Kalmár György*, hazánk bukaresti nagykövetségének ügyvivője is.

—: Eltemették Kós Károlyt. 8.

Népszabadság Bp. 1977 aug. 30.

Kós Károly, építész

Meghalt Kós Károly

Kós Károly romániai magyar író, építőművész életének 94. esztendejében elhunyt.

*

Mély fájdalommal búcsúzunk Kós Károlytól, a legidősebb magyar írótól, a romániai magyar írás és az egyetemes magyar kultúra jeles egyéniségétől. E század magyar szellemi életében jelenléte már oly állandónak tűnt, hogy szinte-szinte nem is gondoltunk életkorára. Nemrég még interjút olvashattunk vele, s ez is arról tanúskodott, hogy élete utolsó percéig nyomon követte és alakítani, formálni óhajtotta a magyar kultúrát.

Kós Károly 1883. december 16-án született Temesvárott. 1907-ben oklevelet szerzett a Budapesti Műszaki Egyetemen.

Tanulmányutakat tett Nyugat-Európában és Konstantinápolyban, de főként a székely népművészetet kutatta és dolgozta föl, s erre építette saját művészi felfogását. Könyvet írt Erdélyország népének művészetéről, A régi Kalotaszeg, A lakóház művészete, A székely nép építészete és A falusi építészet címmel jelentősek műtörténeti és építőművészeti tanulmányai.

A Két világháború között az Erdélyi Szépmíves Céh igazgatója és az Erdélyi Helikon szerkesztője volt; főiskolai tanárként működött Kolozsvárott.

Íróként 1909-ben mutatkozott be. A történelem mély ismerője volt, aki a múlt zivataros századait elevenítette meg — élő máig ható tanulságként. Nem illusztrációkat írt a magyar, illetve az erdélyi históriához, hanem megélte és a jelenben ható tudati erővé avatta hőseinek sorsát. És micsoda hősei voltak! Attila királyról írt éneket, amelyet maga illusztrált, regényt írt István királyról, s talán legfontosabb alkotása a nagy erdélyi parasztforradalmárról, a huszita mozgalmak magyarországi követőjéről, Budai Nagy Antalról írott műve.

A felszabadulás után — hajlott kora ellenére — tevékenyen részt vett a romániai irodalmi életben. Ott találhatjuk Gaál Gábor mellett, az Utunk indításakor, s később is sokat tett az ifjabb írónemzedékek neveléséért.

Munkásságát több román kitüntetés koszorúzta. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa — kilencvenedik születésnapja alkalmából — a Magyar Népköztársaság Zászlórendjének I. fokozatával tüntette ki a magyar irodalmat és építőművészetet, valamint a magyar és a román nép barátságát szolgáló munkásságáért.

Életműve örök útitársunk marad.

kedelmi kapcsolatok bővítését, s a műszaki-tudományos együttműködés kiterjesztését szolgáló tárgyalásokra.

— **Jó ütemben halad** a Dunai Vasmű II-es kohójának átépítése. A 210 millió forintba kerülő munkát eredetileg 86 napra tervezték, de a nagyarányú előreszerelés, a példás szervezettség, az építésben részt vevő ötszáz szerelő vállalása nyomán várhatóan tíz nappal hamarabb, október 16-ra végeznek vele.

VÉSZETT GALERIÁBAN tegnap nyílt meg ünnepélyes keretek közt a pécsi grafikai műhely művészeinek bemutatója.

— A III. ORSZÁGOS IFJÚMUNKÁSKEMPINGTALÁLKOZÓ csütörtökön nyílt meg Zalakaroson. Az ország minden részéből mintegy másfél ezer fiatal érkezett a zalai fürdőhelyre és húsz lengyel ifjúmunkás is részt vesz a gazdag programú találkozón.

— *A BUDAPEST, a főváros folyóirata most megjelent augusztusi számában érdekes írást közöl — egyebek közt — közleke-*

KÓS KÁROLY
építész, festő, grafikus, író (1883–)

A budapesti Műegyetemen szerezte oklevelét. A szecesszió hatására Székelyföld népművészetét tanulmányozta és felhasználta építészi, írói és grafikai munkásságában. Számos kiváló illusztrációt és könyvdíszt tervezett.

24

Magyar könyvművészeti törekvések a századfordulón
MTA MKCS és Petőfi Irod Muz.közös kiadványa Bp.1975.

1977 DEC 1

Magyar Hirdető
SAJTÓFIGYELŐ

Dunántuli Napló

Kós András

6 1021

Semmi

Bolyai János (Kós András szobra)

ly, üres szólamok

és Izrael

a

tonba utazik?

az egyiptomi küldött szavait arról, hogy Izrael is várja a távolmaradottakat, Ben Elisszar a Palesztinai Felszabadítási Szervezet helyett „a palesztin nép igazi képviselőiről" szólt.

Az Egyesült Államok küldötte csak az amerikai békevágyról és a béke elérésének „nagy lehetőségéről" beszélt, anélkül, hogy érdemi kérdésekbe bocsátkozott volna.

Azokkal a Kairóban elterjedt hírekkel kapcsolatban, hogy Szadat elnök néhány órán belül az Egyesült Álla-

SAJTÓ
MAGYAR HIRDETŐ
BUDAPEST IX., ÜLLŐI ÚT
Telefon: 340-726
1971 SEP 18
MAGYAR NEMZET

Kós Károly

YVSZE

1021

„Erdélyszéli kisnemesi porta, Ady Endre szülőházának szobája" — Kós Károly 1929-es linója. A képet az erdélyi magyar irodalom nagy halottjának 1969-ben, a bukaresti Irodalmi Könyvkiadónál megjelent Hármaskönyv-éből vettük át.

erkesztőség!

Marci nemzeti hős?

erepel áldozatai között, mint ölgár. *Az csak nyilvánvaló, ogy a banda nem a földhöz- gadt nincstelen parasztot tá- adta meg, hiszen attól nem emélhetett zsákmányt!* „Mű- ödési körzete" Heves megyé- l egészen Borsodig nyúlott. em egy, kicsiny nyáját legel- tő juhász fizetett életével idróczkyéknak, csak azért, ert védelmezte a gondjaira zott állatokat. A jóképű lóclegény kezében hamar sült a pisztoly... és lesúj- tt a kisbalta... Dancza Já- s, aki a két világháború kö- tt megtalálta a subalyuki ember maradványait, meséli nekem, hogy bükki kutató- ja egyikén víznyelő üregre kkant, melyet a környék épe kapcsolatba hozott Vid- czkyval. S valóban! Amikor ereszkedett a mélybe, több nberi csontváz hevert a fe- ken, mind bezúzott kopo- vával. Ezek valóban a Vid- czky-banda áldozatai vol-

sok nemes akarással, törekvés- sel, áldozattal és vérrel írt lapjain hősként emlegessünk egy rablógyilkost!

De jól jellemzi Vidróczky tevékenységét halála is. Az Eger című lapban olvashatjuk 1873-ban: „Vidróczky Márton futóbetyárt, aki a Mátra vidékét és négy vármegye pandúrságát csaknem egy év folytán át folytonos izgalom és rettegésben tartá, e hó 6-án hajnalban a bátonyi réten, a Zagyva partján szétvágott fejjel halva találták... a hulla arca elékteleníve lévén nehezen volt felismerhető, a hírhedt rabló holttestét Egerbe hozatá (ti. a csendbiztos), hol felette a rendőri szemle megtartatott, s úgy anyja, valamint rokonai és ismerősei állítása szerint kétségbevonhatatlanul igazoltatott, hogy a talált holttest csakugyan Vidróczky Marcié volt." A vizsgálatot vezető szolgabírótól eredő forrásból tudjuk, hogy *társai felett Vidróczky már zsarnokoskodni kezdett*, úgy hogy Pintér István betyár a bandájából hátulról leütötte fejszé-

1968 DEC 21
Magyar Hirdető
SAJTÓFIGYELŐ
Budapest V. Petőfi Sándor u. 17.
Telefon: 188-296, 188-307.
Kós Károly
MAGYAR NEMZET

1021

A SZTÁNAI TATÁR

Kós Károly köszöntése

Románia Írószövetségének kolozsvári szervezete — Vasile Rebreanu író és Balogh Edgár egyetemi tanár — ünnepi ülésen köszöntötte a Kulturális Érdemrend első fokozatával kitüntetett Kós Károlyt, nyolcvanötödik születése napja alkalmából.

Ennyit a híradásról.

És most jöjjetek régi esték, amelyeket mellette töltöttem, jöjjetek viták, amelyeket mellette hallgattam a kolozsvári Újságíró Klub „Duma-posta" asztalánál, jöjjetek régvolt, messzeségbe tűnt beszélgetések a Nagy Jóska-féle étteremből — jöjjön a szerencse sugara, amely megengedte, hogy ismerjem őt, valamennyire megismerjem őt, aki voltaképpen megismerhetetlen.

Ebben az esztendőben, mikor az egyik romániai magyar lap emléksorokat kért tőle „Album"-ába, Kós Károly tulajdon munkásságáról ennyit jegyzett föl:

„Két regény, egy kisregény, két színjáték, 7—8 elbeszélés... négy önálló kötetben is megjelent, építészeti, illetve kultúrtörténeti tanulmány, illetve monográfia, s végül számos... cikk különböző kolozsvári folyóiratokban és napilapokban."

A szűk kis pátria, a Bánffyhunyad és Kolozsvár közt fekvő, a Gyula[illegible]havasok s a Vlegyásza határolta, harmincnégy községből álló Kalotaszeg népe tatár származéknak vallja magát.

Kós arca tatáros arc. Sasorr, nyugtalanság minden vonásban, szétszórt haj, kicsiny, éles szemek. Hányszor figyeltem, néztem ezt teremtő ingerlékenységből gyúrt arcot, a mindig vitázni, ellentmondani kész ajkakat. A homloka domborulatára tolt szemüveget, keze fürge mozgását, amint cigaretát sodor, s a vitában annyi szünetet tart csupán, amennyi a cigarettapapír megnyálazásához szükséges.

A budapesti Dunaposta hírügynökség nevéből kiindulva még Gaál Gábor nevezte el az egykori, kolozsvári törzsasztalt Duma-postának.

Itt ült, olvasott, beszélgetett, vitázott, pörölt minden áldott este a sztánai tatár, azokban az esztendőkben, mikor Kolozsvárt éltem.

Hogy megközelítsem — mert megismerni nem lehet — egyéniségét, két anekdotát, megtörtént anekdotát kell felvillantsak.

Kós írta meg Bánffy Miklósról, hogy elveszítve kalotaszegi, zentelki birtokait, a kastély faragott kőlépcsőit, korlátait, kőpadjait — pedig azoknak „forgalmi" értéke a puszta semmi volt — átvitette és beleépítette valahová Bonchidára.

— Azt a birtokot, magyarázta Bánffy, Róbert Károly idején kapták a Bánffyak és 600 évig tartották.

Kóst („építész-mérnökség a tanult mesterségem") a nagy ívű, dús pálya során, egész életében és legfőképpen a szűk haza kövei — a kalotaszegi gótikus kálvinista templomok, a vidrai móc nemesek kerített udvarházai, a Barcsayak kőfalas kastélya, a Maros menti barokkos kúriák, az alvinczi Martinuzzi-kastély, a havasi móc házak, a segesvári szász házsorok, a medgyesi bástya, a türei tölgyfa-templom — érdekelték.

E köveket kutatta, rajzolta és írta le, a népi építészetet tanította, terjesztette és egyedülvaló szépségét hirdette.

A másik anekdota is régről való. Valamikor, az idők teljessége idején Bánffyhunyadon kikiáltották az önálló Kalotaszegi Köztársaságot, megválasztották a köztársasági elnököt és megbízták Kóst, hogy tervezze meg a zászlót, a pénzérmet, amelyet ő vésett ki és akart veretni Bánffyhunyadon.

Ebből a Kalotaszegi Köztársaságból remek művű kalotaszegi rajzai, grafikái, írásai, könyvei születtek meg csupán.

Az idők teljessége után szegénységben, szigorú ínségben élt kalotaszegi falujában, Sztánán. Néhány holdnyi földjét maga művelte meg, ásott, szántott, kapált, s hegyi lován hétről hétre bejárta Kalotaszeg falvait, hogy grafikában és írásban megörökítse a nem felejthető, gyöngytiszta és komor hegyi világot.

Politikai hitvallása?

Minden időben, mind mégoly viharos — időben a szülőföldön együtt élő népek, magyarok, románok, szászok barátságát, testvériesülését hirdette, támogatta és szolgálta.

Éppoly szerelmes szenvedéllyel rajzolta le a verespataki román nemesi kúriát, mint a barcasági szász parasztházakat, vagy a gyulafehérvári katedrális alaprajzát.

Egyszer, szíves engedélyével, kértem és kaptam tőle egy sornyi kézírást („Csudák nem történnek Transzilvániában"), s megmutattam azt az Anschuluss elől Bécsből Kolozsvárra menekült híres pszichológusnak. A pszichológus ezt írta a papírlap mellé: „Önfejű. Nyakas. Robbanékony. Vitázó szellem. Mindig ostoroz. Nem tűr hajlítást"...

Hajlíthatatlanul érte el nyolcvanötödik életévét, a magas kort, amelyet a gyakran ingerült, hirtelen, ostorozó ember teljes egészben annak és arra szánt, hogy a közös anyaföldön együtt élő emberek, népek szeressék egymást.

Sorsa? Sorsa fordulatai?

Temesvárt született, Nagyszebenben, Kolozsvárt tanult, 1907-ben a budapesti műegyetemen építészmérnöki diplomát szerzett.

1909-ben históriás éneket írt *„Attila király"*-ról. A művet maga illusztrálta és saját linómetszeteivel sztánai kézisajtóján maga nyomtatta ki. 1912-ben *Kalotaszeg* címmel képeslapot alapított és szerkesztett a kicsiny Sztána faluban. 1915-ben és 16-ban katona volt. 1916-ban, Bánffy Miklós „művészeti kormánybiztos" mellett ő a budai koronázás egyik tervezője. Részt vett a pesti Állatkert pavilonjainak elkészítésében is. Mint építész, kalotaszegi, torockói, székely parasztházak vonalait követő, népi ihletésű épületeket tervezett. 1917-ben és 1918-ban Konstantinápolyban élt, a város építészetét tanulmányozta. Az első világháborút követő években bérmunkás: rajzoló és nyomdai grafikus. 1921-ben egy kolozsvári lap leközli első novelláját; Kós Károlyt íróvá avatják. 1921-ben Bánffyhunyadon, ahogyan idén Romániában megjelent rövid életrajzában közölte, megalapítja a romániai magyar dolgozók első politikai pártját, a radikális-demokrata Magyar Néppártot. 1924-ben — a cím is tőle való — író barátaival megalapítja az Erdélyi Szépmíves Céhet és szerkeszti 1944-ig a céh folyóiratát, az Erdélyi Helikont. 1936-ban jelenik meg főműve, a *Budai Nagy Antal* című forradalmi dráma. A felszabadulás utáni időkben a Kolozsvári Agrártudományi Intézet magyar tagozatán az építészet tanára. 1953-ban 70 éves, és nyugdíjba vonul. Életrajzát írja Kolozsvárt és mellette a Kolozsvári testvérek életét bemutató regényén dolgozik.

Mérnök, grafikus, szántóvető, nyomdász, politikus, író, színpadi szerző, szerkesztő, tanár, tervező és költő.

Ez voltaképpen egyetlen foglalkozás.

Kós Károly egész pályája során — a szántóvető hűségével, mérnöki renddel, s költői képzeletével — építkezett. Az építő most nyolcvanöt esztendős.

Ruffy Péter

amióta Mahmud *Riad* külügyminiszter elutasította *Rusk* amerikai külügyminiszter tervét. Ez év szeptemberében New Yorkban, az ENSZ-közgyűlés ülésén Rusk azt javasolta Riadnak, hogy a Biztonsági Tanács 1967. november 22-i határozata alapján dolgozzanak ki *megoldási formulát* Izrael és külön-külön az egyes arab országok között. Első lépésként Egyiptom állapodna meg az izraeli csapatok visszavonásáról és a két ország közötti ellenségeskedések megszüntetéséről. Ezután hasonló megegyezést lehetne elérni Jordániával és Szíriával.

Az Al Ahram szerint Riad először szóban fejtette ki kormányának álláspontját, majd később levelet juttatott el Ruskhoz és ebben *az arab országok közötti közös védelmi egyezményre* hivatkozva visszautasította javaslatát. A kairói lap végezetül arra a következtetésre jutott, hogy a közelkeleti konfliktus rendezése addig várat magára, amíg az új amerikai kormányzat át nem veszi hivatalát.

Kairóban bejelentették, hogy január 25—28 között az EAK fővárosában megrendezik a második arab szolidaritási értekezletet. A konferenciára már eddig számos ország jelentette be részvételét.

üldöttség?

ellentét
hington között

rült *„ellentétek elsimítására tett többszörös hiábavaló kísérlet után"* a két delegáció magas rangú vezetői tanácskozás céljából *hazarepül.*

kötött kulturális egyezmény végrehajtását, s egyidejűleg tárgyalásokat folytat az egyezmény 1969. évi munkatervéről.

Robert *McCloskey*, az amerikai külügyminisztérium szóvonatkozású eseményekre. A szóvivő közölte: az Egyesült Államok részt vesz a májusi *budapesti* és a júniusi poznani nemzetközi vásáron is.

Gazdasági kérdések és személyi változások a lengyel parlament napirendjén

Sebeszta Miklós, az *MTI varsói* tudósítója jelenti: Péntek délután három órakor megkezdte munkáját a lengyel parlament (szejm) plenáris ülése. Napirendjén a következő kérdések szerepelnek: a felsőoktatás és a tudományos fokozatok reformja, a jövő évi költségvetés tervezete, a népgazdasági terv a most folyó ötéves terv utolsó két esztendejére.

A szejm a terv és a költségvetés kérdéseiről előreláthatólag két napig, szombaton és vasárnap tanácskozik. A jelenlegi ülésszak hétfő délben fejezi be munkáját — tájékozott körök szerint — a kormány összetételében *bizonyos személyi változások jóváhagyásával.*

A *PAP* jelentése szerint a lengyel kormány javaslatot terjesztett a Szejm elé, hogy Adam *Rapackit*, tekintettel egészségi állapotára, *hívják vissza* a külügyminiszter tisztéből.

A *PAP* hírügynökség ezzel kapcsolatos jelentése szerint a Lengyel Államtanács péntek délelőtt megtartott ülésén javasolta, hogy a külügyminisztérium élére Stefan *Jedrychowskit*, az Állami Tervbizottság eddigi elnökét; utódjává a Tervbizottság élére Józef *Kuleszát*, a Lengyel Szakszervezetek Központi Tanácsának titkárát; a Tervbizottság elnökhelyettesévé pedig Witold *Trampczynski* külkereskedelmi minisztert nevezzék ki.

A lengyel kormány a következő további személyi változtatásokat szándékszik eszközölni: javaslatot terjeszt a Szejm jelenlegi ülésszaka elé Z. *Nowák* és F. *Waniolka* miniszterelnökhelyettesek *felmentésére.* Előbbit a Központi Pártellenőrzési Bizottság elnökévé választották, Waniolkánál pedig egészségi állapota teszi szükségessé felmentését.

Az említett tájékozott körök szerint a parlament a hétfői ülésén egyéb személyi változásokról is dönteni fog.

Bajbakov—Husak találkozó Pozsonyban

Pozsonyból jelenti a *CTK:* Gustav *Husak*, a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára csütörtökön fogadta azt a szovjet kormányküldöttséget, amely *Bajbakovnak*, a Minisztertanács elnökhelyettesének, a Szovjet Állami Tervbizottság elnökének vezetésével Pozsonyban tartózkodik.

A találkozón megvitatták a

hogy egy héttel az államcsiny puccs után még mindig nem lehet látni kik azok az emberek, akik valójában kezükben tartják a hatalmat. A megfigyelők szerint *Costa e Silva* tábornok államfő és Tavares hadügyminiszter a hadseregen

güktől
ket so
sága é
lyek i
számá
hogy *k*
folyást

A venezuelai elnök rendelkezése

Visszatérhet hazájába az elfogott kubai halászhajó

Caracasból jelenti a *TASZSZ:* Raul *Leoni* venezuelai elnök rendelkezése értelmében az *Alekrin* nevű kubai halászhajó és személyzete visszatérhet hazájába.

Az Alekrin november 20-án nemzetközi vizeken halászott, Venezuela partjaitól mintegy 100 mérföldre, amikor venezuelai hadihajók tüzet nyitottak rá, majd közrefogták és venezuelai kikötőbe kísérték.

A szabadonbocsátási utasítás szerint az Alekrin „nem követett el felforgató cselekményt".

Megbeszélések Panmindzsonban

Szabadon engedik a Pueblo legénységét?

Szöulból jelenti az *AFP* és a *UPI:* Panmindzsonban csütörtökön tartották meg az Egyesült Államok és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság képviselőinek 27. találkozóját a KNDK területi vizein január 23-án elfogott *Pueblo* amerikai kémhajó ügyéről. A megbeszélésre két nappal a 26. találkozó után került sor.

A csütörtöki találkozóról szokatlan módon a szöuli rezsim is közleményben számolt be, noha eddig hallgatott róluk. Szöulban olyan hírek terjedtek el, hogy a Pueblo fogva tartott *nyolcvankét főnyi legénységének szabadonbocsátására hamarosan sor kerül*, s a szöuli rádió híradásában is beszámolt erről.

A UPI washingtoni jelentése szerint amerikai kongresszusi körökben is úgy értesültek, hogy már csupán *a végső részletek* tisztázása van hátra az ügyben.

◇ *(New York, AFP)* Csütörtökön este kellett volna a *Kennedy*-repülőtérről Athénba indulnia az Olympic Airways légiforgalmi társaság ama gépének, amely *Onasszisz* feleségét és két gyermekét vitte volna, hogy Görögországban töltsék a karácsonyi ünnepeket. Egy névtelen telefonáló azonban közölte, hogy a repülőgépen bombát helyeztek el. A vizsgálat megindult, egyelőre nem tudják, hogy a gép mikor indulhat el útjára.

Kós Károly

(1883—1977)

Lapunk befejező nyomdai munkálatai közben érkezett a fájdalmas hír Kós Károly haláláról. Hogy a kilencvennégy esztendőt megélt romániai magyar alkotó mennyi s milyen sokféle értéket hagyott reánk, azt fölsorolni is nehéz lenne, nem szólván arról, mily keveset árulna el az életmű lényegéből egy különösképpen vegyes, tarka lajstrom. Építész volt — budapesti és erdélyi épületek őrzik elgondolásait. Etnográfus és műtörténész volt — Kalotaszeg szinte az ő munkássága révén vált fogalommá. Regényeket s drámát írt, amelyekben Szent István példájával éppúgy érvelni akart a máért, mint Budai Nagy Antalával. Lapot, kiadót alapított — és földművelést oktatott. Mondhatná valaki: tehetsége nem találta meg műfaját — vagy épp ellenkezőleg: polihisztor volt Egyik sem áll. Kós Károly egy rendkívül nehéz időszakban, új történelmi helyzetben vállalt feladatot: a két világháború közti évtizedek Romániájában igyekezett minden lehető eszközzel hozzájárulni ahhoz, hogy emberséges társadalmi gyakorlat alakuljon ki, olyan emberhez méltó élet, amelyben szót érthetnek s alkotó módon közeledhetnek egymáshoz népek, nemzetiségek. Ezt a Kós Károlyt gyászoljuk most — Budapesten éppúgy, mint Kolozsvárt.

Kós Károly

Kultúra 1977/9

SAJTÓFIGYELŐ

MAGYAR HÍRDETŐ BUDAPEST, IX., ÜLLŐI ÚT 51
Telefon: 138-068, 337-748, 340-726

1979 [illegible]

Kós Károly [illegible]

Könyvvilág

Grafikusművész

1021

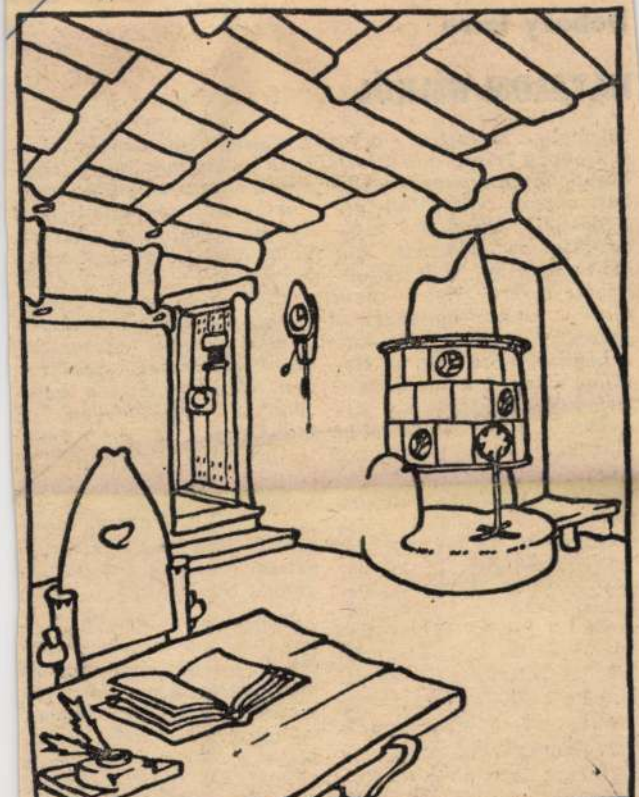

Kós Károly: Rajz a Régi Kalotaszeg-ből. Vadas József A Művészi Ipartól az Ipari Művészetig c. kötetéből (Corvina)

Dobo:

HATALOM NÉLKÜL

Bármely műfajban alkot is Dobozy Imre, műveinek középpontjában mindig emberi sorsok vizsgálata áll. Regényei, novellái, színdarabjai az ábrázolt kor élő társadalmi, tudati problémáit tárják fel — nem térve ki az úgynevezett „kényes kérdések" elől sem.

Legújabb könyve, a „Hatalom nélkül", a felszabadulást követő időkben játszódik. Míg több korábbi művében Dobozy a németek ellen fegyverrel harcoló magyar katonák háború alatti sorsát rajzolta meg, addig ez a regénye — mintegy az eddigiek folytatásaként — a „hogyan tovább?" kérdésre keresi a választ. A főhős, Czobor Lukács, volt tartalékos magyar királyi főhadnagy, a szovjet csapatok oldalán vesz részt a budapesti és a dunántúli harcokban, majd a háború befejeződése után a kommunista párt járási titkárává nevezik ki. Sorsa azonban csak látszólag kerül egyenesbe, mint ahogy az ország számtalan állat-

annyira, hogy Czobor Lukács néha már-már visszakívánja azt az időt, amikor „csak" az ellenséggel kellett felvenni a harcot, nem pedig családi hagyományokkal, baráti érzésekkel — és néha önmagával. Dobozy nem kerüli meg a valós ellentmondások feltárását, végigvezeti hőseit azokon a helyzeteken, amelyekben az emberség és a jogi értelemben vett tisztesség között kell választani, ahol a kemény tartás, az egyenes jellem is választás elé kényszerül. Ez a kérlelhetetlenül őszinte hangvétel teszi regényét hitelessé.

Noha a Kossuth-díjas szerző maga is résztvevője volt a magyarországi németellenes harcoknak, valamint a háborút követő szellemi, gazdasági és politikai változásoknak, a könyv nem életrajz. Sokkal több annál: egy egész ország társadalmi átalakulásának és újjáépítésének, a magyar történelem új korszakának őszinte és em-

Magyar Hirdető
Sajtófigyelő

UTUNK Kós Károly grafikusművész
1979 MÁR 30

1021

Ismeretlen Kós-rajzok

Legelső rajzai, mint Beszélgetéseiből kiderül, a görög- és latinórákon tanult klasszikusokhoz készített illusztrációi eltűntek: „a következő év elején jó áron tudtam eladni" őket. A soron következő és fennmaradt rajzait 1907-ben keltezi, ezeket meg is találni abban a kitűnő interjúkötetben, melyet Benkő Samu készített a kilencvenedik életévén túllépő Kós Károllyal. Hanem, talán mert egyetlen példány sem volt birtokában? vagy mert következetesen megfeledkezett róla? avagy nem tartotta érdemesnek besorolni grafikusi életművébe? — a választ nem tudom, de tény, hogy az ugyancsak 1907-ben készített diákévkönyvből, amit a műegyetemi hallgatók adtak ki Kós Károly illusztrációival, fejléceivel, iniciáléival... ezek közül egyetlen rajz sem szerepel ebben a kötetben.

Akkor jártam nála, amikor egy Budapesten élő régi tanítvány-barátja elhozta a kis bőrszalaggal összefűzött könyvecskét, dedikálásra. Egy antikváriumban bukkant rá, s nyomban diákok kedves tanár- és polgárpukkasztó emlékkönyve, diákmegismerte a jellegzetes Kós-betűket, Kós-rajzokat... Végzős csínyek, nehéz kollokviumok, fárasztó etnográfiai felfedező utak emlékét idézi. Háromszáz számozott példány jelent meg belőlük; ami előkerült, az a 184. számot viselte. Kós Károly — kivételes ritkaság volt ez, még kilencvenéves korában is — elfeledkezett a könyvről, ezért az újrafelfedezés örömével nézegette. (Érdekes véletlen — vagy talán nem az? —, hogy az író kilencvenedik születésnapjának tiszteletére kiadott Székely balladákból is háromszáz számozott példány készült.)

Az ott hamarjában, megfelelő felszerelés nélkül reprodukált rajzokból egészítjük ki a grafikus, könyvíró Kós Károly portréját.

ERDÉLYI LAJOS

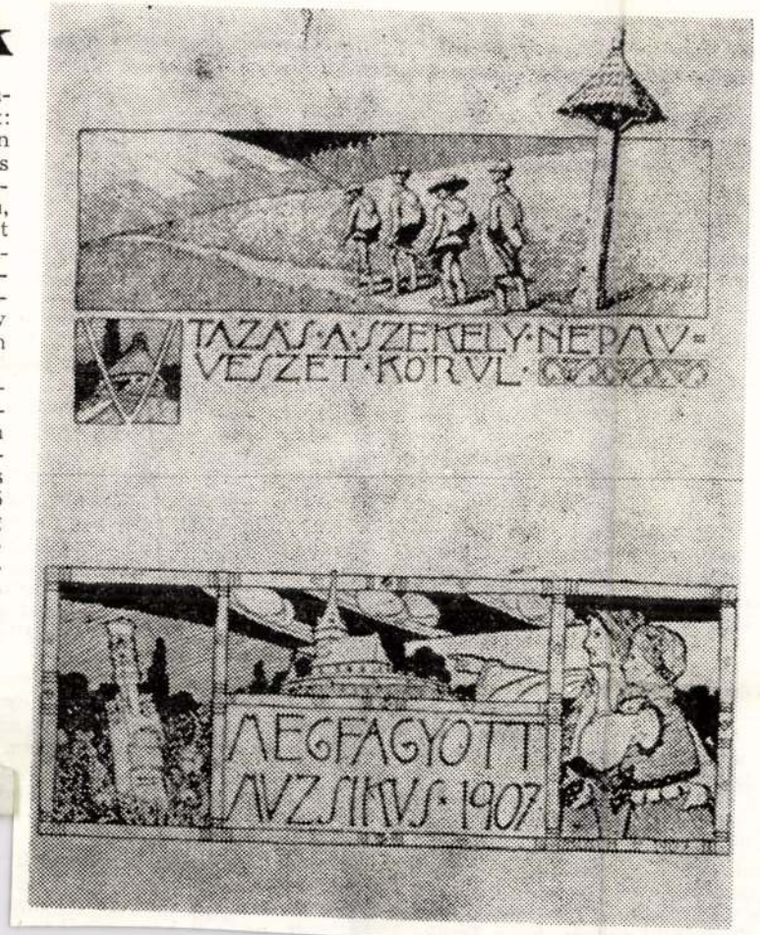

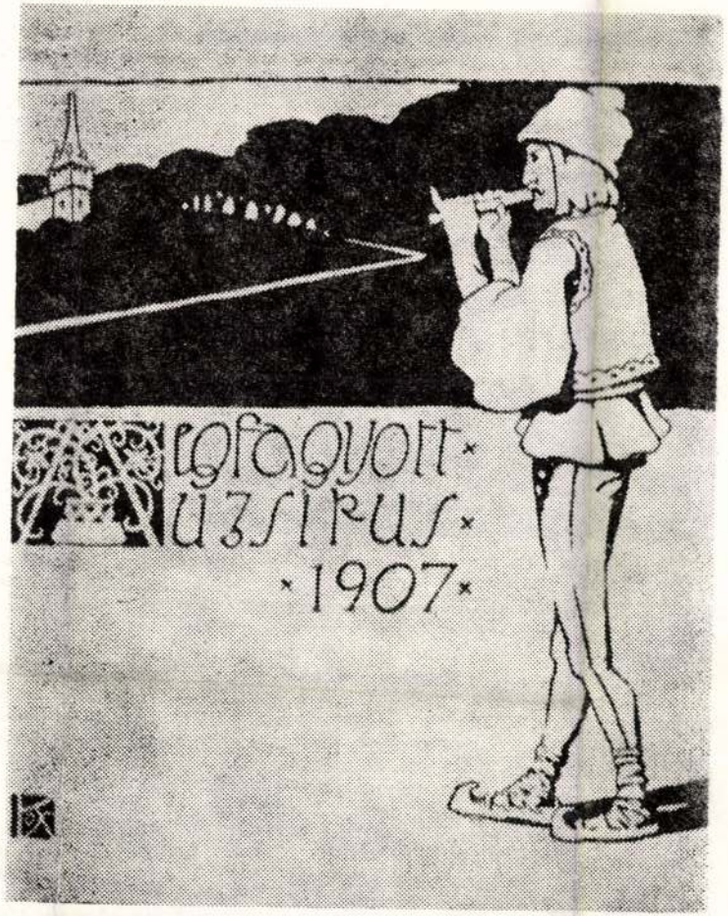

OSVÁTH GÁBOR

VIRRASZTÓ

Egy halottat hurcoltak végig a városon. A teherautó, amire kiterítették, szerencsétlenül szűkölve igyekezett követni a félálomban trotyogó rezeseket, és ártatlan lócitromok helyett büdös gázt eregetett a gyászmenetre. A halott, aki mosdatása közben még mintha szívesen odaszólt volna a tökrészeg hullamosónak, hogy neki is löttyinthetne egy pofáravalót, amit végül kéretlenül meg is kapott, és a fél arcát engedelmesen felfújta a borbélynak is, pedig láthatólag igen nehezére esett, szóval a halott ünnepélyesen megmerevedve viselte a parádét, és szerény vigyorral fogadta szörtyögő fájdalmát azoknak, akik még győzték szipogással.

— Egy kis szenzáció — motyogta Bordás, amikor kilépett a kapun, és meglátta a temetmacskák vedlenek... *És a tyúkok is, ha ez még divat náluk, vagy bevesznek helyette egy pirulát. Tojást is kell vegyek, lehet, hogy az volt az ötödik, na, lássuk, de akkor is hiányzik valami. Gondolkozzunk... Mi? lehet kapni aszalt magnóliát... Gondolkozzunk... Néha lehetne gondolni valamit... Ez volt. Nem is* **örültök neki**, *de mit, de mit, de mit, ez volt a folytatás, és akkor kiléptem a kapun. Kár érte... Pedig tényleg, néha lehetne gondolni valamit, de mit? de mit? Van krumpli...*

Bordás végigjárta a belváros üzleteit, patikából fűszereshez küldték, aztán másik patikába; mire elhatározta, hogy lebeszéli magát a vesefájásról, kapott cseresznyeszár-teát.

Megvásárolta amit kellett, az ötödik helyett sót és margarint vett, a nála lévő pénzből többre nem jutott. Nagyon is természetesnek találta, hogy cipel, és semmibe kapaszkodó nézéssel hazaindult.

Utána köd volt. Vagyis nem volt köd, csak az történt vele, aminek akkor kellett volna történnie, amikor szokása szerint elkésett munkába menet, ha éppen rajtakapták, azt mondta, hogy eltévedt, akkora köd van, és kétszer körbejárta a templomot. A nevekkel telekarcolászott gót támfalak ott meredeztek előtte, tövükben az évszázados és egyre szaporodó üledékkel. — Hogy kerültök ide? — mondta Bordás. Már megint magában beszélt, de kivételesen észre sem vette, majd attól ijedt meg, hogy esetleg megkezdődött nála is a lassú elhülyülés, ami így szerencsésebb, mert ha ez általa is észrevehető formájában történik, akkor arra kötelezi, hogy régi fogadalma szerint véget vessen... — Na, na — mondta Bordás, *hátha ez csak egy lábszusz, vagy gikszer... Kurva nehezek ezek a zacskók. Be se rúgtam, mióta már hogy be se rúgtam. Vár. Én is alig várom, hogy lerak-*

BODOR ÁDÁM

Reggeltől délig

Barnás szélű felhők alatt, száraz széllel szokatlan meleg közeledett valami távoli tájról. A felhők között is szürke maradt az ég, a nap erőtlenül sütötte a „Corso" szálló előtt várakozó Burkhardt Zimm és Transcom feliratú utánfutós kamionokat. Losteiner, bár nem sejthette a közeledő meleget, ezen a napon nyáriasan öltözött. Farmszínű, könnyű, bő szövetnadrágot, karcsúsított kockás zakót, széles piros nyakkendőt hordott. A szálloda lépcsőjén állott, egy Peter Stuyvesantot dugott a szájába, de rágyújtani csak a kamionok szélárnyékában tudott. A folyóparton indult tovább, amerre a város belsejét sejtette. A Peter Stuyvesant illata hamar föllebbent mögötte, s ha ekkor valaki véletlenül követi, Losteinerből csak szállodai szappanszagot érezhetett.

A gyaloghíd korlátját óvodások rángatták, fejüket kidugták a rácsok között, köveket dobálgattak a vízbe, az árhullám után maradt repedező iszapra, s patkányokra, amelyek a szokatlan meleg közeledtét jó előre megérezték. Két óvónő állt a híd végén, Losteiner tőlük tudakolta, merre van a bíróság.

A bíróságon, a második százhuszonnégyes terem előlig sétálgatott, Peter Stu[illegible]

A VÁROS MEGKÖZELÍTÉSE

Losteiner előtt két teljesen egyforma ember állt, egypetéjű ikrek lehettek. A kérdés az volt, Losteiner melyiket ismeri közülük. Losteiner azt állította, ismeri mind a kettőt. Arra a kérdésre viszont, hogy találkozott-e velük egyszerre, vagy pedig mindig csak külön-külön, Losteiner azt felelte, csakis külön-külön. Ekkor a teremben többen nevetni kezdtek, az ikrek is egymásra néztek, az elnök pedig azt mondta: — Köszönöm. A tanú elmehet

Losteiner tenyerével néhányszor saját combjához ütött, talán magyarázatot szeretett volna fűzni kurta válaszához, de megérezte, ilyen helyzetekben engedelmeskedni illik. Kiment a teremből, lement az utcára és elindult a szálloda felé. Közel a gyaloghídhoz, egy bukszussal elkerített teraszon kávé, sör és frissítők mellett hűsöltek az emberek. Losteiner három gömb fagylaltot rendelt, arra kérte a pincért, tegye őket külön tányérra, mert nem bírja, ha az ízek keverednek. Aztán továbbment, kifizette a szállodai szoba bérét és autóbusszal kiment az állomásra.

Kós Károly

XIX. kerület (Kispest)

Wekerle-telep (Petőfi téri házak: Kós Károly, Zrumeczky Dezső, Schoditsch Lajos és Eberling Béla; rendőrségi épület: Schoditsch és Eberling; családi házak: Árkay Aladár, Kallina Géza, Kotál Henrik, Bierbauer István, Fleischl Róbert, Palóczi Antal, Tichtl György, Wälder Gyula, 1913). Műemléki jelentőségű terület.

Gerlesános: Élyámolás a yáradfordulós épületekről

Budapest 1981/11

17.-21.o.

Kós Károly, építész

Aligha becsülhetjük túl a néprajzi gyűjtőmunkában a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből verbuválódott önkéntes segítők szerepét. Egyebek között az ő fontosságukról és ügyszeretetükről győz meg a *Népismereti Dolgozatok* nemrég kezembe került legújabb, 1980-as kötete. A romániai magyar néprajzkutatásnak ez a példás publikációja — amely a magyar—román közös könyvkiadási megállapodás keretében a bukaresti Kriterion gondozásában készül — ugyanis elsősorban az ilyen önkéntes gyűjtők munkáiból áll össze. Az 1976-ban indult sorozat 1978 után most harmadik alkalommal jelentkezett.

Tripolszky László: Műve

Néprajzi adósság

Az előszón és a két átfogóbb jellegű, bevezető szaktanulmányon kívül húsz szerző kisebb-nagyobb terjedelmű leírását olvashatjuk benne, illetve egy bibliográfiát, amelyik a sepsiszentgyörgyi Megyei Tükörben 1968—1976 között megjelent néprajzi tárgyú írásokat veszi jegyzékbe. A kötetben publikált változatos anyagok mintegy illusztrálják azt, amit egyik szerkesztője, *dr. Faragó József* állapít meg a romániai magyar folklórgyűjtés szerepéről, helyéről szóló cikkében: „... ez a folklór nemcsak alkotói és fenntartói számára értékes; önmagában való abszolút értékein túl a folklórjavak országos, sőt nemzetközi kincsestárában, úgyszintén a kulturális javak nemzetközi csereforgalmában is megvan a maga méltó, egy s más vonatkozásban úgyszólván kiváltságos helye".

Csakugyan kiváltságos: az erdélyi és a moldvai népesség a magyar folklór valamennyi műfajának és válfajának egyedülálló régiségeit, értékeit és szépségeit őrizte meg. Még ma is páratlanul gazdag anyag vár begyűjtésre, feldolgozásra. Ennek a munkának a Népismereti Dolgozatok egyik nagy ösztönzője, szakmai irányítója. Egyúttal a sorozat maga is részese annak a fellendülésnek, ami a romániai magyar folklórkiadást jellemzi. Az 1945 óta megjelent mintegy 600 ilyen közlésből csaknem négyszáz a legutóbbi 8—10 év alatt hagyta el a sajtót. Ennek a ténynek a fontosságára mutat rá a kötet és a sorozat másik szerkesztője, *dr. Kós Károly* néprajztudós — az építész és író Kós fia —, amikor az eddigi eredményeket és a jövendő feladatokat vázoló tanulmányában így ír a múltról: „Az erdélyi magyar olvasók több nemzedéke nélkülözött nemzetiségünk néprajzi lényegéről bármiféle — főleg színvonalas — tájékoztatást." A Néprajzi Dolgozatok 1980. — méltán sorolható a legszínvonalasabb híradások közé.

*

UDVARDY TIBOR kiváló művész temetése július 27-én, hétfő délután egy órakor lesz a Farkasréti temetőben.

OTTHONÁBAN elhunyt Karl-Jean Longuet, Marx Károly egyik dédunokája. A 76 éves korában meghalt szobrász Jean Longuet-nek, a neves francia szocialista vezetőnek volt a fia.

A MOSZKVAI OLIMPIÁRA emlékezve mutatták be tegnap a szovjet fővárosban Jurij Ozerov kétrészes dokumentumfilmjét, amely pontos krónikája a XXII. nyári olimpiai játékoknak; beszámol a versenyekről, az olimpiai falu életéről, a sportolók mindennapjairól. Több mint 100 operatőr működött közre az események rögzítésében.

NAGYVÁZSONYBAN július 31-én, augusztus 1-én és 2-án rendezik meg a két esztendőnként sorra kerülő történelmi lovasjátékokat. A 6500 nézőt befogadó játéktéren lovas- és fogatverseny, a BM lovas díszalakulatának karusszelje és érdekes kutyabemutató szórakoztatja a közönséget.

Tragikus gázrobbanás Szegeden

Szeged külvárosában, a Petőfi-telepen, a Gyémánt utca 19. számú földszintes magánházban propán-butángáz-robbanás történt csütörtökön. A robbanás következtében a kis épület szinte teljesen összeomlott. A lakásban tartózkodók közül a héthóna-

Kós Károly, építész

Kós Károly három nagyobb terjedelmű könyvet publikált az elmúlt évtizedben, valamennyi a bukaresti *Kriterion Könyvkiadó* gondozásában jelent meg. Napjainkban alighanem ő gyarapítja legtöbb írásával a néprajz magyar nyelvű tudományos szakirodalmát. Pedig nemcsak magyarul jelennek meg dolgozatai. A kolozsvári tudós, az építész és polihisztor fia — aki maga is enciklopédikus érdeklődésű — románul, németül, oroszul és franciául is közzétette az elmúlt négy évtized alatt számos munkáját. A szóban forgó három könyv jelentősége azonban túlmutat az életmű mellékhajtásain.

7.

Hoffmann Tamás: Dolgozatok a munka néprajzának köréből

Népszabadság, BP-1981. máj. 14.

Kós Károly, grafikus
építén

Beszélgetések Kós Károllyal

Előbb csak az ő munkáit hozta ki újra a bukaresti *Kriterion Könyvkiadó*, nagyon szép kiállítású kötetekben. Így például hét írását *Kalotaszegi krónika* címmel, *Varró János* bevezető tanulmányával 1973-ban, majd nem sokkal utána a *Székely balladák* című, kézzel írt és rajzolt füzet — jegyajándékul készítette 1909-ben — hasonmását. Most, nem sokkal a halála után a *Benkő Samuval* folytatott beszélgetései is megjelentek *Kós Károlynak*, hetilapokból, folyóiratokból, évkönyvekből gyűjtve kötetbe őket. (A Kriterion Könyvkiadó 1500. könyve ez.) Az öt beszélgetés mindegyike az 1970-es években készült. Hozzájuk jön még a könyvben Benkő Samu bevezetője, *A diskuráló Kós Károly* címmel.

Mi mindenről beszélgetett Kós Károly Benkő Samuval emlékeket ébresztgető, megélt tapasztalatokat szóban megfogalmazni késztető, csendes délelőttökön?

Az első alkalommal *grafikáról és könyvművészetről*. (Kós Károly, mint ismeretes, kiváló rajzoló is volt, amellett, hogy messze földön híres építész, jó író, s még sok más.) Itt beszél Kós Károly a maga által készített, díszített, néhány száz példányban megjelent, bibliofil könyvekről is. A második beszélgetés alaptémája *a földművelés*, de tágabban az ember és a természet kapcsolata, a munka tisztelete, s hasonlók. Olvashatunk sztánai letelepedésének történetéről, Kalotaszeg népe iránti szeretetéről, a gazdálkodás céljáról és értelméről. Majd az utolsó sorokban: *„Kilencven esztendővel a hátam megett csak azt mondhatom, hogy minden embernek külön-külön meg kell teremtenie a harmóniát maga és a természet között. Minél hamarébb jön létre ez az összhang, annál szerencsésebb az ember."*

A középső beszélgetés, a harmadik az *Erdély kövei* című Kós-tanulmány kapcsán *műtörténetről, építészetről, művészetről* folyt. A negyedik pedig érdekes tárgyakról: Kós Károly *maga faragta sakkfiguráiról. „Én a forgalomba hozott sakkfigurákat utáltam. Nem tudtam reájuk nézni, ezért hozzáláttam, hogy ízlésemnek megfelelő figurákat faragjak. Olyan készletet próbáltam készíteni, mely az egész társadalmat jelképezi."*

Az utolsó beszélgetés, 1977-ben, a *közügyekről* történt. *„A közéleti kötelességeket soha nem tudtam, de tulajdonképpen nem is akartam magamról lerázni"* — fogalmazta meg Kós Károly. Benkő Samu régebbi cikkek, írások, tudósítások idézésével, az idézetek egész sorával erősíti meg, amiket röviden, szárazon — nehogy hivalkodásnak hasson — megemlít Kós Károly. S ebben a beszélgetésben olvasható ez az egyszerűségében is megkapó vallomás, amelyet bő kilenc évtizeddel — nem is akárhogyan leélttel — a háta mögött fogalmazott meg Kós Károly: *„Nehéz élet volt, de szép volt. A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni."*

Hosszú, tiszta élet summája ez a könyv — megjelent a hazai könyvesboltokban is —; elgondolkoztató, lelkiismeretet mozgató mondatokkal. Kivitelezésében pedig könyvremek. Minden lapnyi szöveggel szemben, tehát minden második oldalon egy-egy színes vagy fekete-fehér illusztráció található; *válogatás Kós Károly rajzaiból, metszeteiből*. A kötet végén pedig tíz fénykép: az idős Kós Károly, néhány sakkfigurája és egy fából faragott dohánytárca. Jó kézbe venni ezt a könyvet. S jó olvasni.

(m. tolnay)

Károllyal 2

jül. 25

Életbe lépett a libanoni tűzszünet

Bejrút, július 25.

Kisebb incidensektől eltekintve az izraeli és a palesztin erők

tartják magukat a tegnap életbe lépett tűzszünethez

— ez derült ki a ma reggeli jelentésekből. Ezzel — úgy tűnik — véget értek azok az Izrael által provokált és két hete elkezdődött harcok, amelyeket *Jasszer Arafat,* **saját kezdeményezésükre, felsőbb parancs ellenére cselekedtek.**

Ezeket az egységeket azóta rendre utasították — jelenti a WAFA palesztin hírügynökség.

ELNÖKVÁLASZTÁS IRA

Radzsai győz az első rész

Teherán, július 25.

A tegnap megtartott elnökválasztás első részeredményei *Mohammad Ali Radzsai miniszterelnök elsöprő győzelmét* ígérik. Radzsait a nagy hatalmú Iszlám Köztársasági Párt jelölte Baniszadr, a tisztségéből elmozdított elnök helyére.

A kormányfő mellett *még három jelölt* pályázott az elnöki tisztségre — *mindannyian a jelenlegi iszlám rendszer hívei.* Más nézeteket képviselő jelöltek nem indulhattak.

Az elnökválasztással párhuzamosan 53 körzetben

1021

T 22 Napközben

Még egy kérdésre szeretnénk válaszolni a mai adásban, mi lesz a városligeti Gundellel. Sokan nézelődnek, várják a teljes nyitást. Hát annyit tudunk róla, hogy teljesen eredeti formában stilusban állitották vissza, messze földön hires helyiségeit, ilyen lesz például a Koós Károly tervezte japánkert és bagolyvár, amelyek egyben müemlékek is. Az épitők arra törekedtek, hogy a Gundel valamennyi helyisége visszaadjon valamit a kor hangul

Kós Károly, épitész,
grafikus és iró

tából, de ujdonság is lesz, épitenek egy 200 férőhelyes éttermet, egy 140 fős rendezvényteraszt, egy 300 személyt befogadó kongresszusi termet, 6 különtermet, egyébként ez azt hiszem lényeges, a bagolyvárban másodosztályu Snack bár nyilik majd. A japánkert a fagylaltozóvá alakul, a nagy ~~kxixi~~ kerthelyiség az megmarad, 800-an ülhetnek le. Egyébként a tér mérete, formája, a rendezvények jellegétől függően változtathatók, mindehhez ezer adagos konyha épül. Ugy gondoljuk, hogy ez egy eléggé kielégitő válasz.

- A mai adásunk végéhez értünk. Két hét mulva találkozunk ismét, a viszont hallásra.

/ zene. /

Kós Károly, építész

zat. — Mircea Eliade: Serampuri ej-
szakák. Elbeszélések. — Kós Károly:
Eszköz, munka, néphagyomány. Ma-
gyar—román közös kiadás (Krite-
rion).

-: Most jelent meg 8

Nénszabadság, Bp. 1981. jan. 13

1021 1979.X.27. 6,45 N.

Kós Károly építész, grafikusművész

Szót kérek!

- Szót kér Pálfi István.

- Ha a vonat vagy az autó ablakában feltünik olykor egy-egy meszeltfalu ház, a domboldalon a nádfedeles pincék sora vagy egy vizimalom a patak partján, hajlamosak vagyunk úgy érezni, igen, ez Magyarország, legalábbis egy darabka mult, amely csalhagatlanul a miénk. Ezt még Petőfi is ilyennek láthatta barangolásaiban. De vajon meddig maradhatnak meg ezek az épületek emléknek is hirmondónak? Meddig tudjuk megőrizni őket? Pedig jó volna minél hosszabban, hiszen a sárból, paticsból, vályogból emelt egyszerü házak éppoly becses és értékes emlékei lehetnek a múltnak, mint a katedrálisok és a paloták. Különösen annak a népnek a számára, amelynek a történelme várak helyett csak szétlőtt, felrobbantott romokat őrizhetett meg és olyan kastély sorai sem maradtak, amilyenek például a franciáknak. Nem véletlen, hogy a magyar müemlékvédelem eddig több mint 1200 népi épületet tett védetté. Néhány helyen Szigligeten, Tihanyban, Hollókőn és Fertőrákoson az egész falut. Csak a legfontosabbak, a legértékesebbek állami tulajdonba vételére 30 millió forintot szavazatt meg évekkel ezelőtt a Minisztertanács és az az összeg sem kisebb, amelyből a házakban élő családok 30-30 ezer forint támogatást kaphatnak a felujitásra, az ésszerü belső átalakitásra, az épitészeti szépségek megőrzésére. Sőt ezen kivül évi két-három vagy ötezer forintot a rendszeres karbantartásra. EGyedülálló gyakorlat ez Európában. És mégis, mivel a házak többsége magántulajdonban van az, hogy az épületek minden állami támogatás ellenére megmaradnak-e vagy sem, az nagyobb részt a jelenlegi gazdákon, a lakókon mulik. Magam láttam, amikor valaki Arany János szőlősgazdájának ... örökölvén csákánnyal rontott a régi falaknak, hadd pusztuljon mielőbb a multra emlékeztető világ. És a felmenőimet emlegette, mert meg akartam győzni róla, hogy inkább tegye maivá, kényelmessé belülről, de ami szép benne, azt tartsa meg. Mit képzelek én? Kérdezte, hogy ő ebben a vacakban fog lakni? Épit magának szebbet, sátortetőset, amivel - s ezt már én teszem hozzá - úgy is tele van az ország. Mások arra biztatták adja el az államnak. Erre aztán olyan árat mondott, hogy még a sok hasonló vihart látott müemlékvédőknek is leesett az álla. Az iménti vacakból ime milyen gyorsan lett megfizethetetlen érték. A varangyos békából királyfi. Őrizze meg az állam, ha akarja, mert ha nem, - ez következik a logikából - az az állam hibája. Nem egyedi vélemény ez sem a müemlékvédelemben, sem másutt. mindenki mindenért felelős, csak én nem. Pedig ugyan ki lehet leginkább hibáztatható azért, ha az esőmosta gyár-udvaron rozsdásodik egy gép? Nem azok, akik az udvaron naponta átjárnak? Ki gondoljon a töretlen kukoricával, a szedetlen gyümölccsel? Vagy hogy az épitészeti emlékeknél maradjunk, van Kispesten egy Kós Károly tervezte nagyon szép elgondolásu lakónegyed, amelyet eddig még nem nyilvánitottak védetté? Ki vigyázzon rá? Nem azok, akik ott laknak? Nem hiszem, hogy nekem kell válaszolni ezekre a kérdésekre, gondolkodjunk rajta inkább közösen.

- Pálfy Istvánt hallották.

Kós Károly
grafikus, építész, író

Koós Károly

Koós Károly grafikai munkásságának ez a mappa az első részletesebb bemutatása. Koós Károly visszaemlékezésében ezt olvashatjuk: Voltam müszaki rajzoló, nyomda-grafikus, illusztrátor, plakátrajzoló, ujságiró, házilag előállitott képeskönyv kurriozumok irója, nyomtatója, elárusitója. Ebből a tevékeny végből olyan remekmüvek születtek, mint a néhány évvel ezelőtt nyomtatásban is megjelent Székely-balldák, vagy az Erdély kövei cimü linon-sorozat, amelynek későbbi utódai Koós Károly, Erdély és a Kalotaszeg cimü könyvek lapjait diszitették. A Corvina Kiadó uj mappája 12 lapot közöl Koós Károly müveiből.

- - -

Mai könyvajánlatunk
1979. máj. 7. Kossuth 18.25 (Vörös)

KÓS KÁROLY

Péntek, 1981. január 30. Magyar

Tisztelt Szerkesztőség!

Kós Károly állat- és növényházai

A fővárosi tanács 1909-ben pályázat kiírása nélkül két fiatal, de már beérkezettnek számító építőművészt, Kós Károlyt és Zrumeczky Dezsőt bízta meg az állatkerti pavilonok megtervezésével. Munkájukkal 1909—1910 között el is készültek. Az újjáépített állatkertet 1912-ben nyitották meg. Általános vélemény szerint a tervező építőművészek kiváló munkát végeztek, az újjáépült állatkert szakmai körökben is osztatlan sikert aratott.

Azóta csaknem hetven esztendő eltelt. Vajon milyen állapotban van most az Állat- és Növénykert, amely 1981-ben ünnepli megnyitásának 115. évfordulóját.

Dr. *Csikváry* László főigazgató-helyettessel áttekintettük az állatkerti létesítmények állapotát. A helyzet távolról sem kielégítő. Tudnivaló: az állatkert egyik fő feladata a tenyésztés-szaporítás, hogy cseréállatokkal tudja bővíteni meglevő állományát. A régi épületek, pavilonok már nem felelnek meg ennek a célnak, a maguk idejében kitűnő alkotások szakmai szempontból — az állattenyésztő szemszögéből — túlhaladottak. Használatuk minden dolgozótól nagy erőfeszítéseket és áldozatos munkát kíván.

Milyen megoldás lenne a legcélszerűbb? Az állatkerti vezetőség sajnálná lebontani a régi pavilonokat, hiszen szemet gyönyörködtető alkotások, fontos építészettörténeti dokumentumok — a magyar szecesszió, ezen belül is a Kós Károly által elképzelt nemzeti építészeti stílus egyedi alkotásai. Maguk is szimbólummá váltak. Sajnos egy részük: a strucctház, a zsiráf- és zebraház, a terrárium, a kenguruistálló, a bivaly- és bölényház — elpusztult a második világháború zivatarában. A megmaradt építményeknek sem használt a legutóbbi, körülbelül húszéves teljes magukrahagyatottság. A pavilonok állaga rossz, de most még megmenthetők. A Műemlékfelügyelőség műemléknek nyilvánította őket, de ennél többet még nem tett értük.

Az állatkerti vezetőség megteszi, amire képes, de egyedül nem tudja megmenteni régi épületeit.

A gazdasági udvarnál levő, eldugott, erősen romló székelykapu (nem az eredeti, hanem az 1930-as években készült utánzat) újrafaragására megkapta az engedélyt. A régi kapu az azonosítás miatt szükséges, előírt fényképezés, lerajzolás után szétszedett, konzervált állapotban biztos helyre kerül. Az újrafaragott kaput a madárház környékén fogják felállítani. A kutyafélék, baglyok várromának rekonstrukciója is megindult. A műrom újjáépítése tizenötmillió forintba fog kerülni. A szarvasházat át kell telepíteni. Helyébe a már nagyon régóta hiányzó állatorvosi rendelőintézet és az emberszabású majmok háza kerül.

A norvég-ház (Barlang-mozi mellett) restaurálására és kibővítésére szolgáló tervek készen vannak. Itt új vendégházak kialakítására kerül sor. A kicsiny mókusházat újjáépítették. Négyvenezer forintba került. Ez volt eddig az egyetlen kiadás, amelyet a Műemlékfelügyelőség megtérített.

A többi épületet is szeretnék megmenteni. A pálmaház rekonstrukciójával az UVATERV-et bízták meg. A nagy munkában az elefántház régi, korabeli lámpái is előkerültek, restaurálás után eredeti helyükre teszik vissza őket. Tenniakarásban nincs hiány.

A munka mégis áll. Az építmények pedig egyre romlanak. Hiába a sok szép terv, elképzelés. Nincsen kivitelező, nincsen szakember.

A legrosszabb állapotban a madárház van. Életveszélyes. Hol vannak már büszke, kopjafát utánzó faragványai? Hol vannak különleges, csak ide készült cserepei? De még mindig meg lehetne menteni. Ha lenne szakember. Nincs, aki külön, az ide készíttetett nádudvari cserepeket felrakja. A régi székely mesteremberek által kimunkált faházak és díszítéseik, a mintás tölgyfavégződések restaurálása, újrafaragása is avatott kézre vár.

Két megoldás kínálkozik. Elsőnek az, hogy a régi, elavult épületeket, pavilonokat lebontják, és más helyen — falumúzeumok, skanzenek mintájára — újra felállítják. Helyükre a mai követelményeknek megfelelő, szakmai szempontból kifogástalan pavilonok, építmények kerülnének kivitelezésre. A második megoldás, hogy a Műemlékfelügyelőség felkarolja az ügyet, segítséget ad, szakemberek bevonásával törleszti régi adósságát.

A feladat sürgős megoldásra vár. A célszerűbbnek a második megoldás kínálkozik. Elkerülhető lenne az amúgy is labilis, ingatag állapotban levő pavilonok lebontásakor, elszállításakor és ismételt felállításakor könnyen bekövetkező további károsodás. Már éppen eléggé megsínylették a hozzá nem értést, a közönyt. Bízom benne, hogy a Műemlékfelügyelőség illetékeseinek is eszébe jut előbb vagy utóbb, hogy az Állat- és Növénykert fővárosunk nagy múltú nevezetessége.

Sas Péter,
a Kós Károly Kör tagja

13.30: Kutya-tár. Gyermekrádió műsora.
14.00: Válogatott perceink.
16.35: Idősebbek hullámhosszán.
17.30: Segíthetünk?
18.33: Hétvégi panoráma.
19.35: Slágerlista.
20.33: A 04, 05, 07 jelenti.
21.05: Tengeri álom . . .
22.15: Kálmán Imre operettjeiből.
23.15: Verbunkosok, noták.

3. MŰSOR

9.00: Iskolarádió.
9.35: Olasz szerzők művei.
10.35: Opera-művészlemezek.
11.27: A kamarazene kedvelőinek.
12.45: Hallgassanak meg!
13.07: Emlékezetes dzsesszhangversenyek.
13.57: Legszebb Brahms-lemezeinkből.
16.00: Zenei lexikon.
16.20: Képek a régi zene világából.
16.39: Popzene sztereóban.
18.00: Dupla vagy semmi!
19.05: XX. századi kamarazene.
19.40: Magyar—olasz balladarokonságok.
20.00: Csendőrök, bírák, terroristák.
20.30: Külföldi táncdalok.
21.06: A nürnbergi mesterdalnokok.
22.04: Zenekari muzsika.

TELEVÍZIÓ

21.25: Fenntartott hely — az elmúlt hetek legsikeresebb műsorai számára.
22.59: Zenei panoráma.

TELEVÍZIÓ

7.59: Műsorismertetés.
8.00: Tévétorna.
8.05—10.55: Iskolatévé.
13.35—15.40: Iskolatévé.
15.43: Műsorismertetés.
15.45: A látás hatalma.
16.05: Hírek.
16.10: Egy óra múlva itt vagyok. FF. Tévéfilmsorozat.
17.30: Keresztkérdés.
18.00: Reklám.
18.05: Ablak. Riportműsor. FF.
19.30: Tv-híradó.
20.00: Delta. FF.
20.25: Hínár. Tévéfilm.

2. MŰSOR

17.53: Műsorismertetés.
17.55: „Európa 12." Nemzetközi asztalitenisz-verseny.
19.30: Tv-híradó.
20.00: Mikrokozmosz. FF.
20.40: A rajzfilmek kedvelőinek.
21.00: Tv-híradó 2.
21.20: Reklám.
21.25—23.30: Külügyi szívügyek. Amerikai film. FF.
21.25: Telesport. FF.
Kb. 23.00: Tv-híradó 3.

14.25: Hangoskodó.
14.55: „Európa 12" nemzetközi asztalitenisz-verseny.
16.00: Hírek.
16.05: Út vagy vasút? FF. Dokumentumfilm.
16.55: Reklám.
17.00: „Európa 12" nemzetközi asztalitenisz-verseny.
18.30: Röpülj páva.
20.00: Vers — mindenkinek.
20.05: Játszd újra, Sam! Amerikai film.
21.30: Telesport. FF.
Kb. 23.30: Tv-híradó 3.

2. MŰSOR

15.23: Műsorismertetés.
15.25: Kérem a következőt! Magyar rajzfilmsorozat.
15.35: Csempészek. Magyar film.
16.55: A repülés története.
17.45: Gólyavári esték.
18.25: Kék fény. FF.
19.30: Tv-híradó.
20.00: Vers — mindenkinek.
20.05—22.45: Nicolai: A windsori vig nők. Vígopera.
Kb. 20.55: Tv-híradó 2.

VASÁRNAP

KOSSUTH RÁDIÓ

7.23: Élelmiszer-magazin a kukorica-ételekről.
8.10: Öt kontinens hét napja.
8.26: Népdalok.
8.45: A nápolyi dal száz esztendeje.
9.20: Benjámin László költészete.
10.08: Az égszínkék korsó. Elena Cepceková mesejátéka.
10.52: A Magyar Rádió és Televízió énekkara Schütz olasz madrigáljaiból énekel.
11.14: Vasárnapi koktél.
13.00: Bajor Nagy Ernő írása.
13.10: Operettdalok.
13.30: Rádiólexikon.
14.00: Miért szeretem Bartókot?
14.43: A Magyar Néphadsereg központi fúvószenekara játszik.
15.12: Pillantás a nagyvilágba.
15.32: Népzene.
16.05: Csendes Don. Solohov regénye.
17.10: Terv és piac — Albionban.
17.30: Művészlemezek.
18.15: Hol volt, hol nem volt . . .
18.45: Közvetítés az „Európa 12" asztalitenisz ranglista versenyéről.
18.50: Kaukázusi krétakör. Bertolt Brecht színműve.
19.40: Hallgassuk együtt!
20.26: A világ ira gyönyszemei.
20.36: Cimarosa: A titkos házasság. Kétfelvonásos vígopera.
23.15: Századunk kamarazenéjéből.
0.10: Dzsesszfelvételekből.

PETŐFI RÁDIÓ

7.00: A református egyház félórája.
7.30: Schumann-orgonaművek.
8.05: Mit hallunk?
8.30: Miska bácsi levelesládája.
9.00: Slágermúzeum.
9.50: Régi filmdalok.
10.00: Láthatatlan múzeum.
10.33: Színházi magazin.
12.00: Jó ebédhez szól a nóta.
12.57: Sanzonok.
13.08: Az elfelejtett történet. Rádiójáték.
14.04: Dubarry. Részletek Millöcker operettjéből.
14.33: Táskarádió.
15.30: Én, te, ő. Családi magazin.
16.00: Slágerek mindenkinek.
17.35: Mit üzen a Rádió?
18.33: Nótakedvelőknek.
19.20: Nosztalgiahullám.
20.10: Népdalkörök országszerte.
20.38: Társalgó.
22.35: Kellemes pihenést! Szórakoztató zene.

3. MŰSOR

8.11: Magyar zeneszerzők.
8.34: Híres előadóművészek lemezeiből.
10.10: Új zenei újság.
11.06: Bach-művek.
13.05: Magyar művészek operafelvételeiből.
13.56: Hajnali négykor. Schwajda György hangjátéka.
14.45: A kamarazene kedvelőinek.
16.08: Mahler: Dal a Földről. Szimfónia.
17.15: Töltsön egy órát kedvenceivel!
18.15: Reneszánsz kórusmuzsika.
18.45: A magyar szépprózа századai.
19.03: Norma. Részletek Bellini operájából.
19.55: A Nemzetközi Rádióegyetem műsorából.
20.25: Sztárok sztereóban.
21.15: Herbert von Karajan vezényli a Bécsi és a Berlini Filharmonikus Zenekart.
22.47: Zenei panoráma.

TELEVÍZIÓ

8.04: Műsorismertetés.
8.05: Tévétorna.
8.10—9.15: Mindenki iskolája.
9.15: Óvodások filmműsora.
9.35: Tau bácsi. Csehszlovák gyermekfilmsorozat.
10.15: Hírek.
10.20: Reklám.
10.30: Osceola. NDK indiánfilm.
12.15—13.00: „Yamaha Music Foundation". Gyermekzenekari hangverseny.
14.33: Műsorismertetés.
14.35: Nótaszó.
14.55: A Közönségszolgálat tájékoztatója.
15.00: Reklám.
15.05: Itthon. Győr és környéke.
16.20: Reklám.
16.25: „Európa 12" nemzetközi asztalitenisz-verseny.
18.10: Műsorainkat ajánljuk.
18.35: Reklám.
18.40: Tévétorna.
18.45: Esti mese.
19.00: HÉT.
20.00: Hírek — Totóeredmények.
20.05: Az Angyal visszatér. Angol bűnügyi filmsorozat.
20.55: Kapcsoltam . . .
21.35: Telesport. FF.
Kb. 23.15: Hírek.

DR. HOLDAS SÁNDOR — DR. HALMÁGYI LEVENTE

Nosztalgia és korszerűség

A pesti ember mindig kíváncsian figyeli a fővárosban zajló nagyobb vagy nevezetesebb építkezéseket. Emlékezzünk csak a Hiltonra vagy a pesti Duna-parton épülő új szállodák építése körüli vitákra, az ellentétes véleményekre, amelyek végső soron a város szeretetét, féltését, szépségének megóvását jelezték.

Így volt ez régebben is. Nagy vitát váltott ki a Fővárosi Állat- és Növénykert pontosan 70 évvel ezelőtt befejeződött újjáépítése is. Amint a Magyar Építőművészet című lap 1912. november—decemberi száma írja, építés közben a járókelők feszült figyelemmel vizsgálták az új állatházak bontakozó formáit, stílusát, jellegét, s az újramegnyitás után örömmel nyugtázták a sikeres munkát.

Az Állatkertet 116 évvel ezelőtt alapították. Sokáig részvénytársaság tulajdona. Gyakran voltak bajok a jövedelmezőséggel, a szakmai hibákról nem is beszélve. 1908-ban a Főváros saját kezelésbe vette az Állatkertet, és nyomban megkezdődött átrendezése is, hogy méltó legyen a többi európai főváros akkoriban működő-létesülő állatkertjéhez. A kezdetekről kevés emlékünk maradt fenn, annál több dokumentum van az 1912-es átépítés eredményeiről.

Budapest Székesfőváros törvényhatósági közgyűlése egy 12 tagú bizottságra bízta az állatkerti munkálatok előkészítését. Vezetője a közismert állatbarát, *dr. Bódy Tivadar* alpolgármester volt. Négymillió aranykoronát szavaztak meg az átépítés költségeire, s ez hatalmas összeg volt akkor. A későbbi munkát egy szűkebb bizottság vezette, amelynek két elnöke *dr. Vaszilievits János* és *dr. Bódy Tivadar alpolgármesterek*. Tagjai: *dr. Márkus Jenő* tanácsnok, *dr. Kovács Aladár*, *dr. Neuschloss Kornél* fővárosi bizottsági tagok és *dr. Lendl Adolf*, aki akkoriban egy személyben volt igazgatója az Állatkertnek és a Természettudományi Múzeumnak. *Végh Gyula* tanácsos vezette a műszaki munkákat.

A terület már akkor szűk volt. Felvetődött ugyan a későbbi bővítés gondolata-igénye, hiszen tudták, hogy a 16 hektáros terület meglehetősen kicsi, ha összehasonlítják más országok állatkertjeivel. Ez azonban csak elképzelés maradt. Most, 70 évvel később arról számolhatunk be, hogy a Kert nem növekedett, sőt, 11 hektárra csökkent. A terület értékét erősen rontotta a közeli vasút. Akkoriban — s még nagyon sokáig — füstöt okádó masinák közlekedtek ezen a vonalon, és a tervezők fontos feladatnak tartották, hogy távol tartsák a füstöt az állatoktól és a látogatóktól egyaránt. Erre az oldalra ezért dombokat terveztek, amelyeket kívülről támfalakkal láttak el. A 4—7 méter magas dombvonal az egész északi oldalon végigfut. Napjainkban — a vasutak villamosítása óta — a füst elleni védekezés kevésbé érdekes, inkább a villanymozdonyok és szerelvények zaját kívánják kizárni az északi oldal mentén elhelyezett épületsorral. Ezt szolgálja a Strucc-ház, a Fácánsor, a Madártelelő, a Farkastanya, a Ragadozóház és a Kenguruház, amelyek homlokzatukkal fordulnak a Kert felé, mintegy védőfalat képezve a zaj ellen. Ugyanez a hosszanti épületsor alkalmasnak mutatkozott az északi szelek felfogására is.

A tervezők az eredetileg teljesen sík területet többféle módon megbontották. Hamburg állatkertje szolgáltatta a mintát. A domborzatilag megbontott téren helyezték el az épületeket, közöttük pedig pihenő füves térségek és facsoportok létesültek. A legfontosabb térbontó elemek a sziklák. Napjainkig is

A 2. világháború alatt lebombázott Bölényház

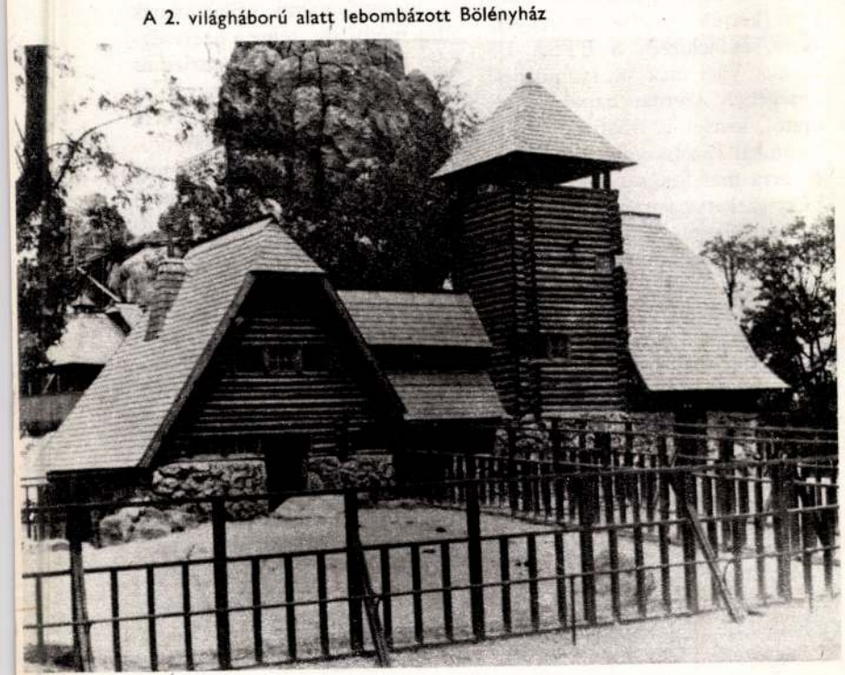

1912-ben minaretje is volt az Elefántháznak

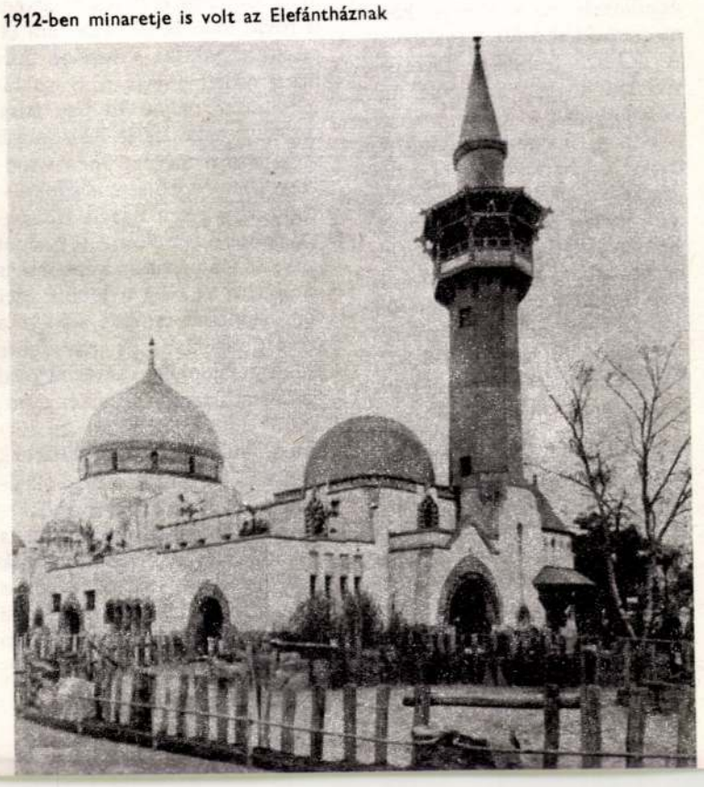

A Csiki-hegyek féltett vadvirága a fekete kökörcsin

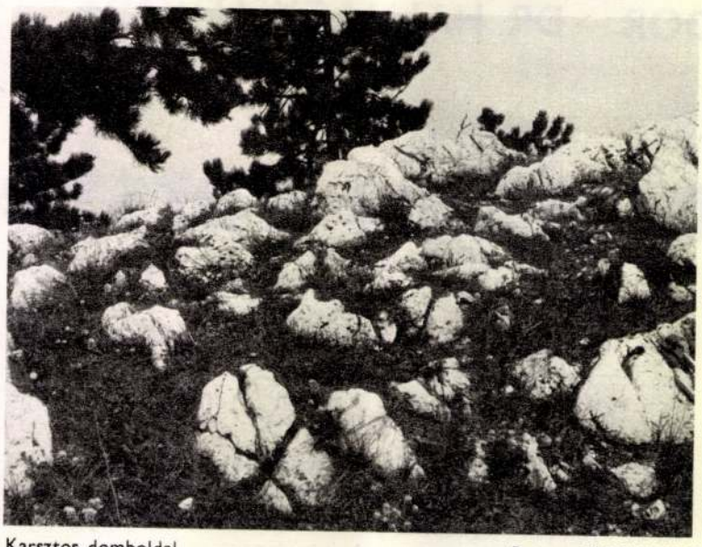

Karsztos domboldal

A szerző felvételei

Ma még tömegesen virágzik a budai hegyekben a tavaszi hérics

Nem pusztába kiáltott szó a „Hegyi beszéd"

A Budai-hegység turisztikai hiányosságaival foglalkozott *dr. Gerle György* a Budapest 1982/3. számában. Írása végén az illetékesek segítségét kéri. Nos, a Budapesti Természetbarát Szövetség — BTSZ — az illetékesek egyikének érezvén magát nemcsak megszívlelte az elmondottakat, hanem hatáskörén belül intézkedett is.

Helytálló a cikkíró megállapítása, hogy az 58-as villamos megszüntetésével a volt villamosvégállomás és a Libegő között megszakadtak a jelzett turistautak. A BTSZ technikai bizottsága vállalta, hogy a Libegőig meghosszabbítják a jelzett utakat, s ezután a Libegőtől kiinduló kék jelzésen a Farkasrét felé, a piros jelzéseken pedig a János-hegy felé kirándulhatnak a turisták. Jogos a kifogás a Csiki-hegyekkel kapcsolatban is. Mire ezek a sorok megjelennek, addigra talán már fel is újították a Csiki-hegyeken át vezető sárga jelzést a XI. kerület illetékes szakosztályának tagjai.

E helyütt engedtessék meg e sorok írójának, hogy elmondja véleményét a turisztika mai helyzetéről, helyéről, ami többékevésbé vonatkozik más hegységeinkre is. Valóban: a Budai-hegység fő vonzásterülete, a Normafa környéke, olykor-olykor már túlzsúfolt. Ezen változtatni belátható időn belül nem lehet, de azt már igenis meg kell tiltani, hogy a hétvégeken több ezer gépkocsi szennyezze-pusztítsa a környezetet. A kulturált turisztikához sajnos, még „nem nőtt fel" lakosságunk nagy része sem. Ezért vannak összetörve a cikkíró által is említett padok, szeméttárolók, ezért van tele szeméttel az erdő — s ez különösen vonatkozik a hétvégi telkek környékére. Ezért talán nem is olyan nagy baj, hogy még nem fedezték fel a kirándulók a Szénások környékét, ugyanis rövid időn belül bizonyára elpusztulnának ott a pannon flóra ritka, védett növényei. S ezt bizonyítandó, álljon itt egy friss, személyes tapasztalat. A kifogásolt sárga jelzést mértem fel a Csiki-hegyekben. A Huszonnégyökrös-hegy alatti réten éppen virágoztak a tavaszi héricsek. Az országút melletti réten három gépkocsi is parkolt, s az még a jobbik eset volt, aki csak csokrot szedett a sárga virágokból, de egy fehér Skoda tulajdonosa csavarhúzóval gyökerestül ásta ki a növényeket. Tessék csak elképzelni, mi történik, ha ilyen emberek feljutnak a napsütötte karsztos hegyoldalra, ahol a fekete és a leánykökörcsin, a törpe írisz, a kankalin, a szellőrózsa és más védett virágok pompáznak. A hazai turizmus sajnálatos szubjektív problémái ezek. Persze különbséget kell tenni a szervezett turisták (számuk országosan mintegy 100 ezer) és az alkalmi kirándulók között. A szervezett turisták eljutnak a Budai-hegység rejtett, igen szép zugaiba, de óvják is a természetet. Ez persze nem jelenti azt, hogy nem kell gondolni az alkalmi kirándulókra, hiszen minden szervezett természetbarát egykor alkalmi kiránduló volt. A turizmusnak vannak azonban objektív akadályai, nevezetesen anyagi problémái is. Azt mindenki hamar észreveszi, hogy rosszak a jelzések, hiányos, pontatlan a térkép (kérjük, ezután is vegyék észre, és jelezzék a BTSZ V. kerület Váci utca 58. számú helyiségében szerdai napokon 17 órától, levélet is írhatnak ide, a technikai bizottságnak címezve), de arra már kevesen gondolnak, hogy ezeket a jelzéseket a lelkes természetbarátok szabadidejükben, társadalmi munkában festik, míg ez idő alatt a biráló esetleg másodállásban pénzt keres. Ugyanez áll a térképhelyesbítésekre is.

Külön fejezetet lehetne írni a turistaházak sorsáról. A baj ott kezdődött, hogy a Turistaházakat Ellátó Vállalatot (TEV) nyereséges gazdálkodásra kötelezték. Ez persze nem ment. Ekkor — sajnálatos módon az MTSZ hozzájárulásával — kiadták a házakat „gebinbe". A felkapott házak el is keltek, de az olyan, mint például a nagyszénási ház (se víz, se villany, se műút), senkinek nem kellett, pedig mint azt dr. Gerle György is írta, a turistaház munkásmozgalmi emlék volt.

Hallom, hogy a lerombolt turistaház helyén emlékfalat építenek. Hát igen, az emlékfalat könnyebb felépíteni, mint a turistaházat.

Itt kell megjegyezni még, hogy az MTSZ-nek nem állnak a rendelkezésére olyan anyagi eszközök, amellyel egy turistaházat meg lehetne menteni. Ez inkább az idegenforgalmi vállalatoknak állna módjában, telne a nyereségből. Mert a gyalogos turizmus népgazdasági szinten nagyon is kifizetődő dolog. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy kevesebb táppénzt kellene kifizetni, mert a természetjáró ember egészségesebb — lelkileg is —, mint elpuhult, túlhajszolt embertársai.

A lehetőség megvan a túrázáshoz, hiszen a világon kevés főváros dicsekedhet olyan természeti adottságokkal, mint Budapest. Ahhoz, hogy többen éljenek a lehetőséggel — véleményem szerint —, elsősorban szemléletváltozásra van szükség minden téren, de nem mondhatom, hogy az alakulgató „gazdasági közösségek" éppen erre sarkallják az embereket.

Polgár Zoltán
a XI. kerületi Természetbarát Szövetség technikai vezetője

ezek — főként a Nagyszikla — adják a Kert egyik fontos hangulati elemét. A Nagyszikla belül üreges, templom nagyságú teret zár körül, ahol kényelmesen elfér a Kert sok tárolnivalója, takarmánytól a szállítóketrecig. A karsztos sziklák között sétautak vezetnek vagy 30 méter magasba. Az 1980-ban végzett statikai vizsgálat kiderítette, hogy a Nagyszikla jó állapotban van, kisebb javításokkal tovább „szolgálhat". A Kisszikla alatt helyezkedik el a Barlang mozi előtere és nézőtere. A 220 személyes moziban a nyári filmprogramokon kívül több egyesület, szövetség, klub tart rendszeresen foglalkozásokat. A mozi mellett helyezték el a fókák belső tavát, itt találhatók a jegesmedvék belső ketrecei is. A jelenlegi rekonstrukció során a Kissziklát megerősítik, belső terét úgy alakítják át, hogy több alkalmas teret kapjanak rendezvényekre. Végül ide kerül egy újabb nyilvános illemhely is.

A hangulati elemekhez tartozik a Kert úthálózatának, sétaútjainak kiképzése. Ebben kevés a változás, jórészt Végh Gyula műszaki tanácsos 1912-es terveihez igazodunk. Az Állatkert 1912-es szakmai terveit Lendl Adolf készítette. Ő adta meg az egyes épületek programját és beosztásának elveit, amit az építészek azután megvalósítottak. Tőle származik a rendszertani felépítés elgondolása. Kevés állatkertben találkozhatunk ezzel. Lényege, hogy az élővilág rendszertani felépítésének sorrendjében helyezkedjenek el az épületek és az egyéb létesítmények. Napjainkban csupán a Vivárium bontja meg ezt a rendet. A főkaputól balra haladva először a növényvilággal kerülünk kapcsolatba, hiszen a régi Szabadtéri Színpad helyén a Japánkertet találjuk, majd azonnal a Pálmaház kínálja gazdag botanikai gyűjteményét.

Az Eiffel irodájában készült tervek szerint épült Pálmaház hosszú ideig zárva volt. Műszaki vélemények szerint le kellett volna bontani, másik építésére azonban nem volt anyagi fedezet. Az újabb és újabb műszaki vizsgálatok felülbírálták az első szakvéleményt, és a gyors helyreállítás után 1978—1979-ben az oldalszárnyak, majd 1981-ben a nagycsarnok nyílt meg a közönség előtt. Jelenleg zárva tart a nagycsarnokhoz csatlakozó Krokodilház, mert tetőszerkezete teljes cserére szorul. Itt egyébként 1912-ben vendéglő működött. Kétoldalt nyitott teraszok csatlakoztak hozzá. Ma a nagy testű krokodilok nyári szállásául szolgálnak. Az alsó szinten elhelyezett tengeri akvárium hazánk egyetlen ilyen létesítménye. Az elavult vezetékek és csatornahálózat miatt jelenleg felújítás alatt áll. A nyolcvanas évek végén újabb alapos felújításra szorul persze az egész Pálmaház. Ekkor kicserélik az elöregedett vasszelvényeket, és így várhatóan újabb évtizedekig fogja szolgálni a közönséget.

Az óramutató járásával egyező irányban haladó látogató sorra találkozik a madárvilág képviselőivel, majd az emlősök létesítményei következnek. Ezeknek az épületeknek a létrehozásában az 1912-es átépítés irányítóit az vezérelte, hogy egzotikus hangulatú épületeket emeljenek az egzotikus állatoknak, míg a hazai fajokat magyaros hangulatú házakban helyezzék el. Ez a törekvés később ugyan részben változott, részben nem is mindig sikerült megvalósítani, de fellelhetjük nyomait.

A madarak bemutatói közül érdemes megemlíteni a Baromfiudvart. Ezek a kisebb létesítmények annak idején a magyar falusi udvarház mintájára készültek. Ma már nem láthatók, régen lebontották. Volt itt méhes, galambdúc és fatörzsből kivájt itatóvályú is. Ezzel szemben egzotikus hangulatot nyújtott a Struccház, amelyet a Kongó vidéki építkezés ihletett. A kör alakú, zsúpszalmával fedett építmény eredeti hangulatát az is fokozta, hogy mellette több bálványt (családfát) helyeztek el. A látogatók szinte hallani vélték a tam-tam dobokat... Az idők folyamán a Struccházat lebontották. A mai, eléggé jellegtelen épület szakmailag sem felel meg a kívánalmaknak. Csak kifutóiban láthatók a nagy testű futómadarak, téli bemutatásra az épület nem alkalmas.

Ezen a környéken, a Nagytó mellett állították fel 1912-ben a krokodilusok házát. A régi Krokodilház favázas, szalmafedésű építmény volt, félig a tóra eresztve. Előtte furulyához hasonló hangszeren játszó, Kongó vidéki bennszülöttet ábrázoló faragott oszlopot helyeztek el. Ezt is lebontották. A fennmaradt ábrázolások szerint nem is volt időt álló építmény.

A mai napig megvan, és az eredeti célt szolgálja a Fácános. Ezt az épületcsoportot *Kós Károly* tervezte, és a látogatóban székelyföldi emlékeket ébreszt. Tornyai, nyitott folyosói kellemes látványt nyújtanak. Felújításra szorul, de a későbbi évtizedekre is fennmarad.

A Kós Károly, Zrumeczky Dezső és Neuschlosz Kornél nevével fémjelzett építkezés egyik legfontosabb része a Madárház. A különleges épületet sokszor átalakították, de eredeti külső megjelenése napjainkig fennmaradt. Felújítása ismét esedékes, egyes részei nagyon megrongálódtak, a hódfarkú tetőcserepek kiszakadtak. Belső átalakítására a MÉLYÉPTERV készített műemlékileg is kifogástalan terveket. Úgy tűnik, hogy az újjáalakított belső tér több madárfaj megfelelő bemutatására ad lehetőséget. Itt alakul ki egy olyan röpde, ahol a madarak szabadon röpködhetnek a látogatók között is. Az építkezés megkezdődött, s 1983 végére várható az újjáformált, de megmentett

A régi Krokodilház

Az 1912-ben épített Krokodilház

Madárház megnyitása. A bezárt Madárház hiányát enyhítette az eredetileg nem bemutatás céljait szolgáló Madártelelő átalakítása. Ez az épület új keletű ugyan, mégis jól illeszkedik a környezetbe. Különösen érdekes a belső kiképzése. Hatalmas üvegfalakkal lezárt röpdék mögött tanulmányozhatja a látogató a madarakat. A folyosó mentén az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal tulajdonát képező kitömött madárgyűjtemény lehetővé teszi a hazai szárnyasvilág alapos megismerését.

Sok gondot okoz az Állatkert vezetőinek a Pingvinkifutó. Elhelyezése önmagában nem rossz, mégis az érdekes madarak eléggé rövid ideig élnek a budapesti Kertben: a klíma és főleg a poros, szennyezett levegő miatt hamar elpusztulnak. Talán egy jókora üvegbúra megmentené a pingvineket, amelyben szűrt levegőt kapnának, és szabályozhatnánk a hőmérsékletet is. Nagy átalakítás előtt áll a Farkasház. A közepes testű ragadozók bemutatására 1912-ben romantikus ihletésű mesterséges várromokat építettek, s közöttük helyeztek el a farkasok, rókák ketreceit. A „romok" napjainkra annyira tönkrementek, hogy kétségessé vált megtartásuk. Új tervek készültek, ezekben egy részük megmaradt, egyúttal viszonylag korszerű elhelyezést is tudunk adni az ide tartozó állatfajoknak. Az átépítés 1982 őszén kezdődik, addig azonban dönteni kell a még megtartásra tervezett műromok sorsáról is. Kérdéses, hogy 1983-ban érdemes lesz-e kizárólag a nosztalgia miatt felépíteni ismét az 1912-es mesterséges romokat, minden állattartási feladat, funkció nélkül?

A régi Majomházat az idők folyamán többször átalakították. Nem is tudjuk, hogy mikor nyerte el mai formáját. A jelenleg folyó felújítás nem érinti a már kialakult külső képet. A ketrecek időt álló burkolatot kaptak, kicseréltük a fémvázas üvegtetőt, korszerűsítettük a csatornázást és a fűtést. Külső vakolás után a Majomház még évtizedekig őrzi a régi állatkerti hangulatot.

A macskaféle ragadozók háza csekély átalakításokkal szintén a 70 évvel ezelőtti képet idézi. Külső megjelenését fenntartva szeretnénk bővíteni kissé, hogy télen is többen látogathassák a nagymacskákat. Semmi változást nem tervezünk az Oroszlánházban és a Medvesoron. Mindkét létesítményt a Nagyszikla oldalában helyezték el. Szándékunkban áll azonban, hogy a kifutó nélküli medveketrecek elé nagyobb nézőterű, egyben az állatok számára is megfelelőbb kifutókat létesítsünk. A jelenlegi Kenguruház bővítésre szorul. A Kert nagyon szegény a roppant érdekes ausztrál állatokban. A műemlékileg nem túlságosan értékesnek minősített épületben kisebb bővítéssel és átépítéssel több állatfajt helyezhetünk el, és nagyobb látogatócsoportokat tud majd fogadni a Kenguruház.

Az emlős állatok bemutatására szolgáló létesítmények közül leginkább érdekes a keleti hangulatot tükröző Vastagbőrűek Háza, amely dr. Neuschloss Kornél műve. Ezt a főkapuval együtt tervezték meg, és hangulatilag is elkülönül az 1912-es munkálatok többi épületétől. Gyakorlatilag eredeti formájában vészelte át az időt, csupán az eredetileg megépült minaret hiányzik már, amely a mai orrszarvúkifutó mellett magasodott. A gyönyörű Zsolnay-majolikákkal díszített épületet teljesen eredeti formájában tartjuk fenn. Folyamatos karbantartása mellett az időnkénti nagyobb tatarozások gondoskodnak a tetőzet, a szobordíszek és a frízek állapotának megóvásáról, szükség szerinti pótlásáról. A pécsi gyárban minden dísz „törzskönyvben" szerepel, ami most hiányzik, a Kert vezetői már megrendelték a híres üzemtől. Ez az épület őrzi a korabeli hangulatot, az ugyancsak Neuschloss által tervezett belső kiképzés és díszítés valóban nosztalgiát ébreszt.

A Kert központjában több, viszonylag új épület látható azok helyén, melyek a második világháború alatt elpusztultak. Teljesen összedőlt a Zsiráfház, eltűnt a gerendákból készült Bivalyház is. Ezek helyét foglalja el a közelmúltban elhunyt *Kéri Gyula* építész néhány épülete. Stílusukat, hangulatukat többen kifogásolják, de korszerűségük és használhatóságuk vitathatatlan. Mindenesetre új elemeket hozott abba a stíluselegybe, ami 1912-ben jellemezte a Kertet. Sok vitát váltott ki a Szarvasház. A Kós Károly-féle építmény állaga meglehetősen leromlott az utóbbi évtizedekben. A gondot növeli, hogy ebben a formájában nem alkalmas üzemeltetésre. Nincs fűtése, a munkák nem gépesíthetők. Feltehetőleg máshol kerülhetne felállításra, helyet adva egy olyan korszerű és stílusos épületnek, amely több látogatót fogadhatna, mint a mostani Szarvasház.

Az egész Állatkert fontos hangulati eleme a botanikai elhelyezés, a park kialakítása. *Ilsemann Keresztély* tervező munkája olyan alapot adott, amelyet követői méltóképpen folytattak; napjainkban kellemes benyomásokat nyújtó virágözön fogadja a látogatót. Folytatódik ez a Sziklakertben, ahol több száz különleges fajt és fajtát láthat az érdeklődő. A Japán Kert az egykori Szabadtéri Színpad helyén létesült és a közeljövőben — a Gundel újjáépítésével kapcsolatosan — megújul. Sajnálatos, hogy a legtöbb öreg platán kiszáradt. Ebben — a botanikusok szerint — ludasak a gyakran szivárgó gázvezetékek is. A fővárosban egyedül itt vannak gázlámpák, de csak a tigriseknek világítanak, hiszen sötétedés után bezárják a Kertet. A kiszáradt platánok helyére folyamatosan fiatal fákat ültetünk.

Bizonyos, hogy csak hangulati elemeket tarthatunk meg az ezelőtt 70 évvel újjáépített, ma 116 éves Állatkertből. Az élet alapvetően megváltozott. Szemben az akkoriban alig százezer látogatóval, ma közel kétmillió látogatója van évente a Kertnek. Sok épület teljesen eltűnt, az újak új színeket, hangulatokat hoztak. A korszerűsítések mellett azonban — mint tapasztalhatják a látogatók — nem feledkezünk meg a nosztalgikus igényekről sem.

Az egykori tejcsarnok helyén ma a Rovarház van

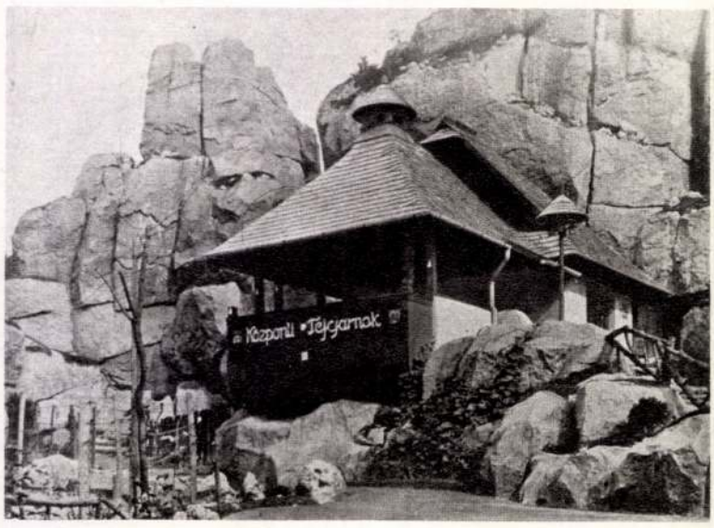

A háború alatt megsemmisült Zsiráfház

KÓS KÁROLY

Példa és híd

K. K. K.

A címben szereplő három K betű feszes vigyázzállása a *Kós Károly Kört* rejti maga mögött. Bevallom, hogy amikor először hallottam róla, igazából nem tudtam eldönteni, mi is lehet ennek a körnek a szerepe, feladata, hiszen az utolsó erdélyi polihisztor tevékenysége annyira szerteágazó volt, oly sok területen hagyott maga után kimagasló alkotásokat, hogy csak találgatni tudtam: vajon az írók, a néprajzosok, vagy az építészek „sajátították-e" ki maguknak.

Akkor estem végleg kétségbe, amikor a Népismereti Dolgozatok 1976-os kiadását forgattam kezemben, amelyben így ír Kós Károly fia, a nemzetközileg is elismert néprajztudós, apja kulturális örökségének szellemében: „A néphagyományok fokozatos föltárása egyáltalán nem szűk szakmai ügy. Fontos feltétele ez a nemzeti, illetve nemzetiségi önismeretnek, a román néppel együtt élő nemzetiségek és a szomszédos népek körében való termékeny létezésnek, az emberiség közös kulturális kincestárához való méltó hozzájárulásnak. Ismert tény, hogy — a haladó társadalmi, forradalmi hagyományok, s általában a humánus és művészi értékek mellett — milyen jelentős szerep jut a néphagyományoknak is új szocialista kultúránk és a valóságra épülő honismeret, tartalmas honszeretet kialakításában."

Első hallásra nehéz eldönteni, kik azok az emberek, melyik az a csoport, amelynek tagjai — vállalva az elkötelezett felelősséget — ezeknek a gondolatoknak a jegyében nemcsak maradéktalanul ápolják a Kós Károly-i hagyományokat, de képesek azt életben tartani, előre is vinni.

Kós Károlyt 1977. augusztus 29-én temették el Kolozsváron a Házsongárdi temetőben. Utolsó útjára elkísérte Kalotaszeg népe, a romániai magyar nemzetiség ezrei; a Magyar Építőművészek Szövetsége nevében *Finta* József és *Nagy* Elemér építészek is részt vettek a temetésen.

— Döbbenetes volt az az augusztus végi nap — mondja Nagy Elemér, a Kós Károly Kör vezetőségének egyik tagja. — Akkor jutott eszembe, hogy létre kellene hozni ezt a kört. Éreztem, tenni kell valamit, hiszen meg kell őrizni munkásságának emlékeit, s mindent el kell követni, hogy az a magyar szellemi élet integráns része legyen és maradjon.

A temetést követő esztendő tavaszán tartották a Magyar Építőművészek Szövetségének közgyűlését, ahol Nagy Elemér Finta Józseffel együtt javasolta a tagságnak, hogy a szövetség égisze alatt, annak egy új munkabizottságaként, hozzák létre és szervezzék meg a Kós Károly Kört. A szövetség mintegy 900 tagja közül 150 építész csatlakozott a kör munkájához.

— Kós Károly sokoldalú tevékenysége adta az ötletet — folytatja Nagy Elemér —, hogy ne csak a szükebb értelemben vett szakemberek lehessenek tagok. A K. K. K. éppen abban különbözik a MÉSZ egyéb munkabizottságaitól, hogy az építész szakmán kívüli más területekről is felkértünk a kör céljaival egyetértő, s benne társadalmi munkát vállaló embereket.

— Külön tagsági státusa nincs a körnek, csak a rendezvényeken és a munkában részt venni szándékozók névsorát tartjuk nyilván, tehát bárki bekapcsolódhat munkánkba.

Nem tudom, ki hogy van vele, de nekem nagyon szimpatikus ez a nyíltság. Arról már nem beszélve, hogy az építészek, egyéb alkotó szakmák és a laikusok találkozása, kialakuló párbeszédük csak mindannyiunk javát szolgálhatja a közgondolkodásban. Szimpatikus nekem a kör munkája azért, mert népfront-típusú munkát valósít meg.

A kör előtt álló rengeteg lehetőségről, s nemcsak a névviselés felelősségéről, a célokról így beszélt Nagy Elemér:

— A legfontosabb: Kós Károly emlékének ápolása. Minden lehető épületről szeretnénk összegyűjteni a tervrajzokat, föl akarjuk dolgozni a rendelkezésre álló adatokat, létre akarunk hozni egy diapozitív gyűjteményt is.

Tiszteletre méltó célkitűzés a kör részéről az is, mindent elkövetnek, hogy Kós Károly szellemiségét megőrizve annak történelmi tudatát, szellemét ne hagyják veszendőbe menni. Nem egyszerű dologról van itt szó, hiszen egy hosszú és ellentmondásos történelmi környezetben kialakult élet értékeit, elkötelezettségét kell átmenteni a kör közgondolkozásába.

Talán éppen ezért kitűnő és alkalmas erre a feladatra az a forma, amelyet a kör alapítói választottak. A már említett nyílt, népfrontos jellegű munka nagy lehetőségeket nyit az együtt és egymás mellett dolgozni, tevékenyen közreműködni kívánók között.

— Körünk az építészek, mérnökök, tájrendezők, iparművészek, írók, grafikusok közös fóruma. Természetesen mindenkit szeretettel várunk, mindenki a kör tagja lehet, így lehetőség nyílik az építészet művelőinek látókörük szélesítésére, míg a más szakmák képviselőinek az építészeti problémák és gondolkodásmód megismerésére. A legfontosabb célkitűzés tehát: ablakot nyitni más alkotói területek felé, elsősorban Kós Károly munkásságát szem előtt tartva, tehát a mérnöki szakma, az iparművészet, a grafika, a tipográfia és az irodalom irányába. Azt szeretnénk, hogy ebben a közös munkában érvényesítsük a hagyományok értékeit.

Az elképzelések sorában ma már élő gyakorlat a különféle és sokhelyütt fellelhető Kós Károly-i hagyaték összegyűjtése, megőrzése. Nyitva áll tehát a lehetőség nemcsak a kör előtt, hanem az ország valamennyi honismereti és népi építészettel, kultúrával foglalkozó köre előtt, hogy együttműködve, összefogva a Kós Károly Körrel *mentsék* a már amúgyis rohamosan pusztuló értékeinket.

Természetesen itt nemcsak Kós Károly hagyatékáról van szó. Nemcsak az általa tervezett épületekről vagy írott könyveiről. Mindazokról a *kulturális hagyatékokról* szót kell ejteni, amelyek pusztulásával a nemzet lesz-lehet kevesebb.

— Az eddig előnyök mellett a körtagság sokszínűségének az a hátránya, hogy mivel körülbelül 200-an vesznek részt rendszeresen rendezvényeinken, eddig még nem alakulhatott ki a minden elképzelésünket maradéktalanul megvalósító munka. A kör tulajdonképpen szervezet nélküli — mondja Nagy Elemér. — Nem is szeretnénk egy külön álló apparátust létrehozni, de ugyanakkor a dokumentumok összegyűjtése, rendszerezése *komoly szakértelmet* kíván. Mi nem rendelkezünk semmilyen anyagi eszközzel, az eddigi rendezvényeinken fellépő színészek, előadók szívességből, ingyenesen szerepeltek. Hadd említsem meg nevüket: Jancsó Adrienn, Keresztury Dezső, Sinkovits Imre, Bánffy György, Kiss Tamás, Czine Mihály, Kéki Béla és a Muzsikás-együttes szerepelt eddigi estjeinken.

Mindig is problematikus volt a szervezet és a szellem összepasszolása, hiszen általában a szervezet előbb-utóbb önállósítja magát, külön életét kezd élni, érdekei is eltérőkké válhatnak. Remélhetőleg a Kör nemes céljai elérésére meg tudja teremteni a létezéséhez szükséges és elégséges harmóniát, hiszen Kós Károly személyisége, munkássága minden részről — hazánkban és külföldön egyaránt — egyetértést kiváltó elismerést tartalmaz. Élete, munkássága valóban *jelkép, példa és a hidak közül az egyik híd, amely összeköthet a nemzeteket és nemzetiségieket*, és ebben a munkában a nevét viselő körnek fontos, hosszú távú, felelősségteljes feladatai lennének.

Boros István

Az álmok rejt

A híres álomfejtők az ókorban néha népek sorsát döntötték el. Tették ezt anélkül, hogy halvány fogalmuk is lett volna az álmodás mögött meghúzódó idegrendszeri történésekről. Kant a XVIII. században már tudta, hogy alvás közben álmodunk, lehunyt szemhéjunk alatt megmozdulnak a szemgolyóink, de azt is, hogy álmodás közben a test izomzata elernyed. A XIX. században S. Freud megkísérli az álomtartalmakat értelmezni, tehát bizonyos törvényszerűségeket felállítani.

Mindezen előzmények ellenére is azt kell mondanunk, hogy a természettudományos alvás-, illetőleg álomkutatás csak 1953-ban kezdődött, amikor két amerikai kutató, E. Aseransky és N. Kleitman kimutatták, hogy minden ember éjszakai alvása közben 5—6 ízben nagyjából azonos ideig tartó szemteke-rezgésre kerül sor és eközben élénk álomtevékenység folyik. A szemgolyók rezgését automata berendezéssel, elektrookulográffal regisztrálták és ezeket a szemgolyórezgéssel és álmodással egybekötött alvászavarokat REM szakaszoknak nevezték el. (Ez az angol *rapid eyes movement* kezdőbetűit tartalmazza.) Valahányszor REM szakaszban ébresztettek fel alvókat és érdeklődtek álmaik felől, a megkérdezettek 80 százaléka pontosan el tudta mondani álmának tartalmát. A nem REM szakaszban — ezt jelzik NREM nek — felébresztettek közül csak a megkérdezettek 2 százaléka emlékezett az álmokra.

Kezdetben hosszú ideig tartotta magát az a nézet, hogy csak a REM szakaszokban kerül sor álmodozásra és a NREM szakaszok álomképek nélkül zajlanának. És ha a NREM szakaszban felébresztett ember álomra emlékezne, úgy azt tartották, hogy egyszerűen a REM szakaszokban átélt álmokra emlékszik. A későbbi vizsgálatok kideritették, hogy ez a nézet téves, mert a REM szakaszokban és a NREM szakaszokban is van valamiféle álomtevékenység, de a kettő lényegében különbözik egymástól.

Hogyan vizsgálják?

A földkerekségen számos alvás- és álomkutató laboratórium működik. Ezeknek kísérleti berendezéseihez az ágyon kívül elengedhetetlenül hozzátartozik az agy elektromos tevékenységét görbék formájában papíron regisztráló elektrookulogram, az EOG és a harántcsíkolt izomzat aktivitását regisztráló elektromiogram, az EMG. E kísérleti berendezések segítségével alapvető különbséget lehet kimutatni az átlagos, mindennapos éjszakai alvás NREM és REM szakaszai között. A REM-re az alábbiak a jellemzők:

1. lapos és gyors EEG hullámok,
2. az izomfeszülés, az izomtónus csökkenésének jelei az EMG-n,
3. gyors szemgolyómozgások az EOG-n.

Az alvás REM szakaszai alatt az agykéreg idegsejtjeiben az elektromos kisülések száma sokkal több és gyorsabb, mint a NREM szakaszokban és a REM szakasz alatti görbék mintái nagyban különböznek az ébrenléti állapotétól, de a hullámok gyakoriságában hasonlítanak ahhoz.

Gondolat és kép

Az álomkutatásnak csak egyetlen kísérleti alanya, az ember képes arra, hogy az alvás különböző szakaszaiban felébresztve elmondja álmát. A különböző bonyolult technikai berendezések mellett tehát még a magnetofon vagy a jegyzőkönyvet készítő gyorsírónő is hozzátartozik a kísérleti kelléktárhoz.

Ma egyértelműen elfogadott az a nézet, hogy a REM álmukból felébresztett kísérleti emberek 80 százaléka számol be álomemlékekről, de a régebbi nézetekkel ellentétben igaz az is, hogy a NREM szakaszban felébresztettek 74 százaléka is emlékezett valamiféle álomra. A kétfajta álmodás között a lényeges különbség általában az, hogy a NREM szakaszban álmodó álmában inkább gondolkodik, míg a REM szakaszban álmodó inkább képi, vizuális álomtörténés részese úgy, hogy saját maga emocionálisan is részt vesz az álomtörténésekben.

Ha egy alvó kísérleti személyt pontosan akkor ébresztenek fel, amikor egy NREM szakasz befejeződött és egy REM szakasz kezdődik, akkor arról számol be, hogy gondolatait hirtelen élénk képsorok váltották fel. Így pl. mikor egy számítógépprogramot készítő kísérleti alanyt kérdeztek meg, az elmondta, hogy közvetlenül az ébredése előtt a NREM fázisban azon törte a fejét, hogy munkáját hogyan tudná legegyszerűbben és legbiztosabban elvégezni, viszont amikor REM-be ment át, papírlapot látott maga előtt, amin módjában volt ellenőrizni, hogy mi a jó és mi a rossz a programban.

S bizonyítottnak tekinthető észlelések ismeretében felmerül a kérdés, hogy a szemtekerezgés nem annak a következménye-e, hogy az ember képi élményekhez kénytelen alkalmazkodni s emiatt szemgolyója reflektorikusan ide-oda mozog, hogy végigpásztázza azt az irányt, ahonnan az optikai képek jönnek. Ezen összefüggés ismeretében sokan elfogadták azt a hipotézist, hogy a rezgő szemmozgások alatt az agy bizonyos rendszerei letapogatnák az emlékképeket azért, hogy a lényegeseket a tartós emlékezetbe tárolják, a lényegteleneket pedig töröljék a mindennapos rövid emlékezetből. Ez a feltevés sajnos, mindmáig hipotézis maradt, amit ez ideig sem cáfolni, sem bizonyítani nem lehetett.

Bármennyire szellemes, sőt talán valószínű is ez a feltevés, amely szerint az agy éjjel alvás közben a nap során gyűjtött és a rövid emlékezetbe tárolt emlékképeket szortírozná, egyelőre nem sikerült e feltevést bizonyítani. Nyilvánvaló, hogy az álomkutatás a téren olyan határmezsgyére érkezett, ahol a pszichológia érintkezik a fiziológiával és ahhoz, hogy e határt át tudjuk lépni, új kísérleti módszerekre, az eddiginél célravezetőbb ötletekre van szükség.

Nyelvtani szabályok?

1978-ban W. D. *Foulkes* „Az álmok nyelvtana" című könyvében kísérletet tett arra, hogy hidat verjen Freud spekulatív álomelmélete és az agyfiziológia reprodukálható tényei közé. Foulkes tagadja, hogy az álmok összefüggéstelenek, logikátlanok lennének, és azt állítja, hogy a gyermekek álmukban mindig mondatokból összeállító történetet mesélnek el, amelynek értelme van.

Nézete szerint tehát az álom *lineáris gondolkodás, amely beszédben öltött testet.* Ennek az álombeszédnek nézete szerint *lennének nyelvtani szabályai,* amelyeket azonban még pontosan ki kellene deríteni, ugyanúgy, ahogy a grammatika vagy a modern nyelvtankutatás a mondatok felszíni tartalma és mélyszerkezete között tud összefüggéseket találni. Lényeg-

A
MAGYAR NEMZET
olvasószolgálatának
(1074 Budapest,
Dob u. 60.)
fogadóórái:

Jogi tanácsadás:

Hétfőn	14—16
Szerdán	14—16
Pénteken	13—14.30

Építkezési tanácsadás:

Minden hó első és utolsó péntekén 16—17.30

Közérdekű bejelentések:

csütörtökön 15.30—17.30

Kós Károly, építész
[Kós]!

ételt, italt. Mellette működik majd egy hagyományos rendszerű, ötszáz személyes, első osztályú étterem. Együttes legnagyobb feladatuk az idén: *a nemzetközi biológiai kongresszus* idejében egyszerre ötezer vendéget kell ellátni.

Az idén nyitják meg a *városligeti Gundelt*. Teljesen eredeti formájában, stílusában állították vissza, messzeföldön híres helyiségeit. Ilyen a *Kós Károly tervezte* Japán kert, és a Bagolyvár, amelyek egyben műemlékek is. Az építők arra törekedtek,

Béke Attila: Expo-szálló épül Kőbányán
Esti Hírlap, Bp. 1980. dec. 12.
2.

Kós Károly

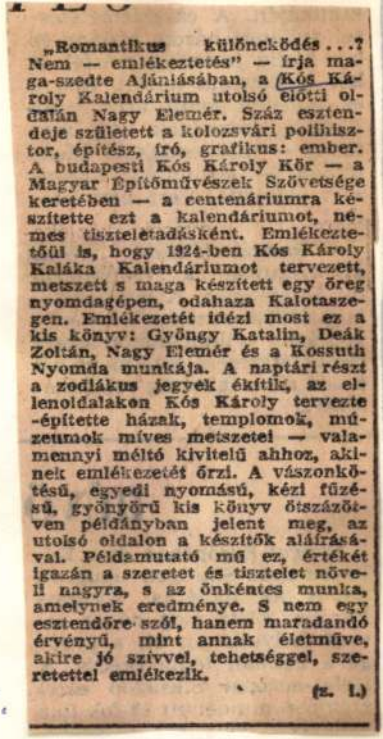

„Romantikus különcködés . . .? Nem — emlékeztetés" — írja maga-szedte Ajánlásában, a Kós Károly Kalendárium utolsó előtti oldalán Nagy Elemér. Száz esztendeje született a kolozsvári polihisztor, építész, író, grafikus: ember. A budapesti Kós Károly Kör — a Magyar Építőművészek Szövetsége keretében — a centenáriumra készítette ezt a kalendáriumot, nemes tiszteletadásként. Emlékeztetőül is, hogy 1924-ben Kós Károly Kaláka Kalendáriumot tervezett, metszett s maga készített egy öreg nyomdagépen, odahaza Kalotaszegen. Emlékezetét idézi most ez a kis könyv: Gyöngy Katalin, Deák Zoltán, Nagy Elemér és a Kossuth Nyomda munkája. A naptári részt a zodiákus jegyek ékítik, az ellenoldalakon Kós Károly tervezte -építette házak, templomok, múzeumok míves metszetei — valamennyi méltó kivitelű ahhoz, akinek emlékezetét őrzi. A vászonkötésű, egyedi nyomású, kézi fűzésű, gyönyörű kis könyv ötszázöt-ven példányban jelent meg, az utolsó oldalon a készítők aláírásával. Példamutató mű ez, értékét igazán a szeretet és tisztelet növeli nagyra, s az önkéntes munka, amelynek eredménye. S nem egy esztendőre szól, hanem maradandó érvényű, mint annak életműve, akire jó szívvel, tehetséggel, szeretettel emlékezik.

(z. I.)

Magyar Nemzet 1983. VIII. 5.

Kós Károly építész és író születésének 100. évfordulója alkalmából nyílt meg kiállítás pénteken az Országos Műemléki Felügyelőség székházában. A tárlat augusztus 20-ig tart nyitva.

◆

Magyar Nemzet 1983. VII. 30.

—(Kós Károly) építészeti munkásságának dokumentumaiból nyitottak kiállítást szerdán Székesfehérváron.

Magyar Nemzet 1983. XI 3.

Kós Károlyra emlékezik a Népművészeti Baráti Kör december 12-én fél 6 órakor az IKV XIV. kerületi székházában. Az Egyetemi Színpadon december 17-én este 7 órakor tart emlékműsort a Forrás Kör, Varjúvári legenda címmel.

Magyar Nemzet 1983. XII. 10.

Kós Károly-est

Kós Károly születésének századik évfordulóján ünnepi estet rendez székházában a Magyar Építőművészek Szövetsége december 15-én, csütörtökön öt órakor. Kós Károly dombormüvét *Lázár* Antal, a szövetség főtitkára leplezi le. *Nagy* Elemér megnyitója után dr. *Czine* Mihály tart előadást A megtartó példa címmel. Kós Károly korszerűségéről *Finta* József építész ad elő. A Budai Nagy Antal című drámából *Bessenyei* Ferenc mond el részletet, közreműködik a Téka-együttes.

Magyar Nemzet 1963. XII. 11.

Hétfőn Debrecenben, a Medgyessy Múzeumban megemlékezést tartottak és kiállítást nyitottak meg Kós Károly erdélyi magyar építész, festő, műtörténész és író születésének 100. évfordulója alkalmából.

Magyar Nemzet 1983. XII. 13.

Kós Károly emlékest

A száz esztendeje született, kiemelkedő jelentőségű magyar építész, grafikusművész, tanár, szépíró, lapszerkesztő, politikus és néprajztudós tiszteletére tegnap emlékestet rendeztek a Magyar Építőművészek Szövetségében.

Lázár Antal, a szövetség főtitkára leplezte le a székház udvarán a nagy elődöt ábrázoló domborművet, *Szathmáry* Gyöngyi szobrászművész alkotását. Ünnepi beszédében az építész Kós Károly életútját, munkásságát ismertetve kijelentette:

— Eltökélten hősi tartással szállott mindig szembe akár a gyökértelenséggel, akár a megrekedés végletes veszedelmével. Életet, általános emberi szépséget és nagyságot hívott elő saját múltunkból és valóságunkból, alkotó készségeinkből. Önmaga emberi nagyságát faragta kőbe, gerendába, metszette linóleumba, rögzítette papírra túlzott szerénységgel Kós Károly — mondotta a főtitkár.

A szövetség Kós Károly nevét viselő nagytermében a centenáriumi estet. *Nagy* Elemér építész, a Kós Károly Kör vezetője nyitotta meg. Ezután *Czine* Mihály irodalomtörténész tartott előadást *A megtartó példa* címmel, hangsúlyozván Kós művészeti és közösségi tevékenységének jelentőségét, emberi magatartásának példáját a romániai magyar nemzetiség összetartásában.

— Kilencvennégy esztendőt élt Kós Károly — mondotta. — Nemzedéke kipróbált, igaz *írói közül ő ment el utoljára* ... Nemzedéktársai a szikladerekú építőt látták benne, aki teleültette Erdélyt zengő templomokkal, a fiatalabbak a hűség és szolgálat jelképét. *Élete, munkássága századokra szóló példa és tanulság.*

Finta József építész Kós Károly időszerűségéről beszélt:

— A korszerűség meg a teremtés — testvérek, s Kós Károly teremtő ember volt, teremtő korban is született. S hogy ez a teremtés egyszerre, egyidőben és nagyjából egyazon erővel bomlott virágba Finnországban, Angliában, Németalföldön, Ausztriában és Magyarországon, külön-külön országonként, nem csökkenti, inkább növeli e különös-csodálatos gesztus értékét.

— Az építészet olyan szolgálat, amelyet a feladat megismerésének, birtoklásának és megoldásának legyűrhetetlen vágya éltet, és feltétlen alázat az elvégzendő munka iránt. *Kós Károlynál nem szolgált elevenebb példával magyar építész erre az alázatra* ... Saját múltunkban — legyünk rá büszkék — elegendő bizonyítékot lelhetünk arra, hogy *az emberség, európaiság és magyarság egymást erősítő s nem egymást kioltó, igaz értéket teremtő tudatformák. Együttes jelenlétük adja Kós Károly életének, életművének legmaradandóbb, el nem évülő hitelét* — fogalmazott Finta József.

Az előadásokat követően Kós Károly írásaiból *Bessenyei* Ferenc színművész olvasott fel.

(k. b.)

zában. (Bem rakpart 6.) A klubest előtt 17 órától Bertha Zoltán művész-tanár kiállítása látható.

berel a további hatszáz vonal hibáját csak kábelszakaszcserével tudják kijavítani.

A TELEVÍZIÓ MŰSORA

8.02 *Műsorismertetés*
8.05 *Tévétorna*
19.10 *Tévétorna*
19.15 *Esti mese*
19.30 *Tévéhíradó*
20.00 *„És mégis mozog a Föld"*
IV/3. rész
21.30 *Ismét . . .*
VIII/6. rész
Vitray Tamás műsora
22.35 *Győztesek és vesztesek*
Új-zélandi tévéfilm
23.05 *Tévéhíradó 3.*

2. MŰSOR

20.00 *Műsorismertetés*
20.01 *Éjszakai ügyelet*
VI/5. rész
20.55 *Tévéhíradó 2.*
21.20 *Sakk-matt*
21.35 *Kodály Zoltán: Missa brevis*
22.05 *Képújság*

Kós Károly, festő, grafikusművész, építész, író

8.
szombat

15.00 **Filmvetítés**

A Magyar Televízió kisfilmjei
Latiatuc feleym. . .
Barokk kálvária Fertőszéplakon
Hajlékot az embernek (Kós Károly – portré)
Ki látott engem. . . (Ady a képzőművészetben)

Magyar Nemzeti Galéria rendezvénynaptár
1982. május

Kós Károly, epikán

úgy tetszik nemzedéki — eszmei-erkölcsi gondok sejlenek föl L. töprengéseiből. Más dolog, hogy ugyanezek a kérdések Királyt is intenzíven foglalkoztatják. Nem véletlenül írta **Az elfelejtett hadsereg** című versében: „De most, / e csupán tetvekkel melegítő / káromlás-időben, hol a bölcs beszélő, / s mi értelme az eddigi szónak?!" L. úgy véli, „számára a világ többé nem egy jól áttekinthető, értelmezhető, könnyen magyarázható valami, amiben ismerősen mozoghat bárki, hanem egyre inkább áttekinthetetlen térség, elraktározhatatlan, gomolygó benyomástömeg, hatalmas mozgó, gyorsan változó ki-tudja-mi, aminek mindig csak elenyésző részével lehetünk kapcsolatban." Természetes, hogy innen már csak egy lépés az igazi alkotók („az elégők, a lángolók, a halálba-izzók") elbizonytalanodásáig. A novella egyik legizgalmasabb része egy alkotáslélektani kitérő. Nem először fordul elő a világirodalomban, hogy a mű megszületésének folyamata maga is téma lesz. Király meggyőződése, hogy „a művészet sem egyéb, mint önfelgyújtás. Minden jó alkotás önfelgyújtási kísérlet, s csak lényegtelen, alkati kérdés, ki milyen gyorsan, milyen hőfokon égeti el magát. De elégeti. Aki ezt ki akarja kerülni, abból lesz a tetszetős mesterember." A mindentudó álarcában sem tetszeleg Király, árulkodók azok a mondatok, melyekkel **Tiszteletkör esti városunkban** című novelláját fejezi be: „De ez csak találgatás. Nem tudhatunk mindent."

Láng Gusztáv már említett írásában pendítette meg, hogy a **Kék farkasok** szerkezete „a lírai élményt is történéssé, epikummá álcázva hozza, lehántva róla a kendőző líraiságot — végső fokon azonban ennek az élménynek epikus túllépése egy ennél közvetlenebb, magát az élményt ábrázoló regényformában képzelhető el. Nos, **Az örök hó határá**ban Király már erre a nem elsősorban lírai természetű prózára tett kísérletet. A szubjektív-lírai, vallomásos-emlékező jelleg az epikus elbeszélésnek, tényközlésnek, egyéniségjellemzésnek adja át helyét. Eltűnik a cselekményonyolítási készségre jellemző erőtlenség, sodró lemek és szituációk determináltságát, s a narrátor kitüntetett szerepét említhetjük. Az elbeszélő jelenléte azután a szerkezetet is alapjában meghatározza. Információban nem sok újat mond Király, az olvasót nem az hozza lázba, hogy a világ, a valóság számára ismeretlen darabjairól gazdagíthatja ismereteit. A lélek belső tájairól viszont annál többet kapunk. Az első két novellában a cselekmény lineáris, a másik kettőben már rétegzett, a hősök elő- és utóéletét is érzékeltető. A novellák tere és ideje nem lényeges, mégis többnyire jelzéseket kapunk, hogy a tér- és idődimenzió nagyjából hová és mikorra esik. A jellemek zártak, nem változók.

Megejtően szép, tiszta könyv a **Fény hull arcodra, édesem.** Felelősségteljes humanizmusával mindenképpen a mai magyar próza el nem évülő értékei között a helye. **(Kriterion Könyvkiadó, 1981.)**

OLASZ SÁNDOR

VIRÁGOK VETÉLKEDÉSE — FAFARAGÁSOK KALOTASZEGI KAPUKON ÉS HÁZOROMZATOKON

A „galambváras vagy galambbúgos", festett vagy vésett virágornamensekkel, más alakzatokkal és egyéb faragott díszekkel ékített **„székelykapu"** kedvelt témája a néprajztudománynak **(Szinte Gábor, Viski Károly** taglalták a Néprajzi Értesítőben, **Cs. Sebestyén Károly, Szabó T. Attila** az Ethnographiában, **A székely házról** szól **Huszka József** 1895-ben megjelent monográfiája is), bár a szakirodalom inkább **„fedeles kapu, fedeles kötött kapu, kiskapu"** címszavak alatt tárgyalja azon egyszerű okból, hogy ez az olykor még napjainkban is eleven díszítő forma nemcsak a székelység folklorikájában található. A tudományos igényű leírás és rendszerezés alapjait **Viski Károly** építette fel a **Magyarság néprajzá**ban, az ő sejtése alapján gyaníthatjuk ma is, hogy a díszítő vágyak mellett az ilyféle „házat takaró" kerítés- és kapumegoldások indítékai, eredete valahol a középkori várkapuk funkcionalitásában kereshetők.

„A székelykapu szerkezetében és arányaiban tökéletes" — írja **Domanovszky György** A magyar nép díszítőművészete c. összefoglalásában (1981), majd folytatja a megkülönböztető rendszerezési kísérletet is, mely szerint a háromszéki **„zábék"** (kapuoszlopok) karcsúbbak, míg az udvarhelyiek zömökebbek, Kalotaszegen pedig inkább a kiskapuk faragása és díszítése dívik, és mögöttük fel-feltűnik a házak **„vértelekje, géberfala"** (faragott faoromzata) díszesebben, kevésbé takartan és elzárkózón.

fejfák — 1973, ugyanő Mindörökké — 1976), a remekművű alkotások ihletett reprodukciói közé ékelt népköltői alkotások és az emelkedett zárószövegek (**Kós Károlyé** előbb, az utóbbiban **Németh Lajosé**) valóban széppé teszik a kötetet, emelik lírai értékeit, de legalább egy-egy gondosan feltárt irodalomjegyzék, akár lexikális eligazítás segítené az albumok forgatása során feltámadt érdeklődéseket, ha már a szárazabb és monografikus leírás elmaradt.

A legfőbb hiányérzetünk ezúttal is ez, és az előző hivatkozások sem tájékozottságunk bizonyítékai, inkább segítségül szolgálhatnak azoknak, akiket a ragyogó képanyag témája megragadott. A szakkönyvek továbbigazítanak.

Mert az albumban élménnyel fényképezett idős és meggyötört, jórészben fenyőből és tölgyből készült, repedésekkel és megkopott erezetekkel dúsított (hiába: az Idő!), fűrészelt mintás és faragott kiskapuk, kerítések a múlt szavát közvetítik: pókhálók és vaspántok, ácskapcsok és drótok feszítik-tartják össze a virágornamentikával, állatalakokkal, vitézekkel, nőalakokkal, olykor fejformákkal és életképfaragásokkal, kettős ágú tulipánokkal díszített és kiszáradt zábékat vagy kapufelsőket, némelyiken még felirat (**„Készítette Tamás Antal"** — **„Éljen a Haza!"** stb.) évszámok is olvashatók. Bár eléggé ködösen és árnyékosan, homályosan a túlzottan elfeketített felvételeken. És előttem ismét csak a kortársi fotóművészet érthetetlen neologizmusa jelentkezik: a formákat inkább sejtető, legkivált az „ember nélküli tárgyi világ" kultusza. Élet nélküli udvarok tűnnek fel a köveken nyugvó küszöbfák feltárt ajtaja, a kerítések fölött, olykor egy árva család, faragott sulykoló a tornác előtt. Másutt kalapos srácok a kerítés tetején, egyhelyütt egy gyönyörű körösfői lány gyöngyös pártában a zábé előtt. Öreg szüle tár fel egy kiskaput — számomra ezek a legderítőbb, már-már megindító felvételek. Nélkülük a múlt, általuk a jelen. A némelyik kép „székelyek". De abban egyetérthetünk, hogy a fontos hadiút mentén megbúvó néhány falu sokat szenvedett a történelem során, ugyanígy abban is, hogy ezek a „kiskapuk" világi népi építészetünk világának jeles alkotásai. Kalotaszeg nem véletlenül lett az elmúlt század végén a népi díszítőművészet felfedezésének forrásvidéke, erről meggyőznek az olykor erősen nosztalgikus igénnyel készült felvételeken láthatók. Tűnődünk, hogy ez az ihletettség valamiféle tárgyiasabb igénnyel miért nem találkozott.

Az album mégis egy módfelett tiszta igényű és hasznos sorozat része lett, a képek között olykor-olykor fel-feltűnnek egy tágabb horizonttal válogatott népköltészet nem csupán lokális alkotásai, bár szívesen olvastunk volna közöttük egy-két jelesebb kapuszöveget. Ugyanígy szívesen láttunk volna néhány színes felvételt, ha már a faragottvésett kapuk között festettek is találhatók. (**Magyar Helikon, 1981.**)

BODRI FERENC

Hogy születik meg egy regény ötlete

(Nem élhetek muzsikaszó nélkül)

Írta: Balázs Balázs

Két év után, mint fiatal postatiszt 1907-ben újra feljöttem Budapestre. (Egy évet Kolozsváron katonáskodtam és egy évig Brassóban voltam postai szolgálatban.) Pesten sógorom Kós Károly és Zrumeczky Dezső műépítészek – kik az Állatkertet együtt tervezték –, közös tervező irodát tartottak fenn 1915-ig. Kós Károly megfogott, hogy segítsek nekik, mert tudta, hogy a tuspennát jól kezelem. Szívesen tettem, passzióból, minden ellenszolgáltatás nélkül. Én rajzoltam általában az alaprajzokat. A munka-részletterveket Marschalkó Béla műépítész és a perspektívákat Fehérkuti Bálint iparművész rajzolta. Mindennap levittek a *Baross kávéház*ba ebéd utáni feketére, gyakran este vacsorázni. Ők már ugyanott tagjai voltak a *Balszélfogó* művész asztaltársaságnak. Hamarosan szólt Márkus László Zrumeczky Dezsőnek, hogy nagyon szívesen látna engem is társaságukban – hívjon oda. Így ismerkedtem meg itt Móricz Zsigmonddal is, aki napi látogatója volt az asztalnak.

Ennek az asztaltársaságnak mindennapi látogatói voltak: az írók közül Márkus László, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Szemere György, Bevilaqua Béla, Móricz Zsigmond, Ábrahám Ernő, Vajda Ernő, Karinthy Frigyes, Kárpáti Aurél, Gaál Mózes, Korcsák Jenő, Hevesi Sándor, Csathó Kálmán, Schöpflin Aladár, Majthényi György, Orbók Loránd, a színművészek közül Pethes Imre, Iványi Jenő, Bartos Gyula, Somlay Arthúr, Rajnay Gábor, Náday Béla, Kürthy György, Ódry Árpád, Horváth Tutyu, a szerkesztők közül Pethő Sándor, Milotay István, Halasy Andor, Kittenberger Kálmán, a műépítészek közül Kós Károly, Zrumeczky Dezső, Jánszky Béla, Sándor Móric, Schváb Gyula, Márkus István, a képzőművészek közül Toroczkói Vigand Ede, Fehérkuti Bálint, Tipary Dezső, Zsille Kálmán, Muhics Dezső, Major Henrik, Gulácsi Lajos, Rippl-Rónai, a zeneművészek közül Lavotta Rezső, Papp Viktor. Azonkívül inárcsi Farkas László a Táltos könyvkiadótól, inárcsi Farkas Ferenc földbirtokos, Mócsay József műasztalos, Battlay Dezső ügyvéd, Tóvölgyi Elemér orvos és még sokan mások.

Nagy élvezettel hallgattam a sok intelligens ember társalgását, de később már engem is „igénybe vettek", mert a sok vitából kialakult ellentéteket nekem – mint tárgyilagos egyénnek – kellett egyeztetnem. Egyébként a nap minden órájában teli volt az asztal látogatókkal.

Ne értsen félre senki, nem öndicséret vezet az alábbiak megírására, hanem arra akarok rámutatni, hogy milyen tényezők voltak hatással egy nagy íróval való szoros barátságom kifejlődésére.

Én ugyanis *a magyar nóta eléneklésének mestere voltam*. Egy ízben kolozsvári tartózkodásom alatt összetalálkoztam Balázs Árpáddal, – ki különben másodunokatestvérem volt, – Papp Viktorral és Zilahi Tiborral. A két utóbbi Adynak osztálytársa volt. Elmentünk *a kolozsvári New Yorkba* vacsorázni és jó hangulatban elénekeltem Csikai bandája kísérete mellett az összes addig megjelent Balázsnótákat. Általános elismeréssel és tapssal fogadta az egész étterem. Innen kezdve Balázs Árpád minden újabb szerzeményét megjelenés előtt budapesti címemre megküldte és mint ízelítőt előbb én adtam elő mulatozásaim közben a nagy cigányprímásoknak.

LELENCZEK
BEADASA

Erről a képességemről hallott
szilveszterest. A Balszél
kedélyes hangul
valamitl

Edvi Illés Aladár

...tt Móricz, de nem ismerte, amíg el nem érkezett egy ...előző elhatározta, hogy mindnyájan megjelennek. Nagyon ...lat volt és éjfél után oda szólt Zrumeczky hozzám: „Balázs énekelj ...! Nem voltam hajlandó, mert akkor még nem tulajdonítottam akkora értéket ezen adottságomnak, hogy annyi nagy művész előtt ilyen szerepet vállaljak. De Móricz és Pethes erőszakolták és oda hívatták a prímást: *Sovánka Nándort.* El voltam veszve! Énekeltem egy pár nótát, aminek az lett a következménye, hogy reggel 7-ig kellett folytatnom és közben a pezsgős poharakkal az egyik ablakot is betörték. Senkit sem engedtek énekelni rajtam kívül, csak *Kós Károly tercelt* olykor-olykor.

Másnap, mikor kipihenve megjelentünk, nagy szeretettel fogadott különösen Móricz és Pethes. Felejthetetlen élménynek minősítették az előző estét.

Tudni kell, hogy művészek egymással szemben lehetőleg tartózkodók. Énjüket nem adják és privát dolgaikról keveset beszélnek egy ilyen asztaltársaságban. Engem viszont semmi sem feszélyezett. Éltem és mindig kifejezésre juttattam a személyemmel kapcsolatos környező életet meztelenül, leplezés nélkül. Igaz, hogy nem is volt soha takarnivalóm. Na most, ha életemből egy ilyen bohém epizódot ezeknek le-leadtam, azt, mint a cukrot fogadták. Hányat beszippantott Karinthy és rögtön feljegyezte. Szóval én voltam köztük a kedélyes bohém, aki megjelenésemmel is már derűt váltottam ki. De én voltam számukra az intelligens közönség is. Nagy súlyt helyeztek az egyes alkotásaiknál kritikámra. Kérlelhetetlenül őszinte voltam. Itt jegyzek fel például egy esetet. Pogány Móricz az akkori új baumann-stílusban megtervezte az Adria épületet a Deák Ferenc térre. Megcsináltatta a perspektívát gipszből és mielőtt másoknak megmutatta volna, engem hívott el: „Mit szólsz hozzá?" Rögtön kritikát mondtam: „Ez egy fényűzően kiállított közönséges magtár." „Nem tetszik?" – kérdezte. „Nekem nem!" – mondtam – „a vonal-gondolat, amit kifejezésre akarsz juttatni, nagyon jó, de így elcsúszik a szemem rajta és semmit sem látok, csak egy sima falat. Tégy rá valami mütyürkét, hogy a szem megakadjon rajta." Szót fogadott és azután tette rá az ablak-erkélyeket és körül-körül a vastornácokat. Így lett megmentve Budapest attól, hogy egy exponált helyen nem építettek fel egy magtárt. Sajnos az újabb művészek ezen nem tanultak és így van tele egész Budapest magtárral és finn hosentrag-épülettel.

Móricznak később már neve volt. Megjelent munkáit szívesen fogadták és jól fizették a kiadók. Ő mondta nekem egyik leányfalusi meghívása alkalmával, hogy a nyaralóját – több mint egy hold és a legértékesebb leányfalusi telek ma már – a „Hét krajcár"-ból vette. Szép hatszobás lakást tartott az Üllői úton is és ide is meghívott egy vacsorára a 10-es években. Itt mutatta be az *új intarziás ebédlőjét,* amelyet Fehérkuti Bálint tervezett. Erre a vacsorára hivatalos volt Kós Károly, Zrumeczky Dezső és Fehérkuti Bálint is. A bútorokat Mocsay József műasztalos készítette, ugyancsak Balszélfogó-tag. Elragadtatással gratuláltunk Fehérkutinak szép alkotásáért és a műépítészek is remekműnek tartották. Felejthetetlen, kedves hangulatban, szíves baráti körben érezte mindenki magát. A művészek felmelegedtek. Adták magukat. Beszéltek terveikről, készülő alkotásaikról. Itt vetette fel Móricz, hogy szeretné meglátogatni Kalotaszeget, mert még sohasem volt ott. (Ugyanis Kós és Zrumeczky elmondták, hogy készülnek októberben – Erdélyben ez a legkedvesebb, szélmentes, derűs hónap, – egy erdélyi körútra lovaskocsival.) Kós Károly aztán ígéretet tett, hogy alkalmat keres rövidesen egy kalotaszegi kirándulásra. Móricz azonban kikötötte: „Ennek a betyár Balázsnak okvetlenül

ott kell lennie!" Hiszen érthető volt, mert ma is Budapesten csak ketten vagyunk tőről metszett kalotaszegiek: Ravasz László, a bánffyhunyadi református kántortanító fia és én, a türei református pap fia.

Nota bene: Móricznak volt még egy másik társasága is, a Nyugatosok. A belvárosi Centrál kávéházban. Jártamban-keltemben többször láttam ott. A Balszélfogó és a Nyugat társasága között igen nagy rés volt művészi felfogás tekintetében. Köztudomású, hogy a nyugatosok a külföldi e század elején kifejlett irodalom hatása alatt törekedtek alkotni egy új magyar irodalmat. Ezzel szemben a Balszélfogó-tagok teljesen ellenkezően, minden külföldi hatástól mentesen a magyar történelem, a népszokások, a népi iparművészeti, eddigi irodalmi és képzőművészeti sikerek figyelembevételével akartak magyar művészetet alkotni. Hányszor hangoztatta Hevesi Sándor, hogy Jókai világviszonylatban is az egyik legnagyobb tudott lenni minden külföldi hatástól mentesen. Bár mindegyik alkotásának tárgya magyar vonatkozású és írásait magyar rajongás árasztja el, mégis népszerű lett az egész világon. Vagy ismerni kell azt a nagy harcot, ami Lechner és Kós között évekig folyt. Lechner ugyanis mór, dór és hindu hatásokkal akart egy magyar építőstílust teremteni. Kós ezért megtámadta, mert szerinte a magyar népnek ezekhez nincs semmi köze. Aztán építették meg az Állatkertet (Kós és Zrumeczky), utána a Wekerle-telepet (Kós és Zrumeczky), ahol egy kalotaszegi csűrből utcaáthidalást alkottak, a rózsadombi iskolát (Zrumeczky), a városmajori iskolát (Kós és Györgyi Dénes), Herczeg Ferenc villáját (Zrumeczky), az óbudai református paplakot (Kós és Zrumeczky), ahol egy kalotaszegi cinterem-ajtóból egy balkont terveztek, a zebegényi róm. kat. templomot (Kós és Jánszky), a kolozsvári monostori ref. templomot (Kós) és egy halom vidéki iskolát és épületet. A *sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum* megalkotásával – mondhatni – magyar építőstílust teremtettek. Éppen így méltányolták Bartók és Kodály művészi törekvéseit is.

Móricz ezekkel a felfogásokkal azonosította magát és később az erdélyi történelmi regényeiben ez a felfogása meg is nyilvánult. Bár a többi – az osztályuralmat

ostorozó – munkájában is ragyogó magyar népszeretetnek és a nép felemelésére való törekvésének adott kifejezést. Minden munkáját nagy magyar erő jellemezte. Építette a magyar életet. Általában a Balszélfogónál Márkus László, Móricz Zsigmond és Kós Károly képviselték azt a gondolatot, hogy nem kell a magyar művészeknek ötletért külföldre menni, van itt anyag elég, csak legyen, aki feldolgozza.

Ady sohasem volt a Balszélfogónál. Sokszor volt beszédtéma a személye és mindig nagy elismeréssel emlegették, különösen amiatt, hogy nyelvezetével építette a magyar klasszikus nyelvet, de az általános pesszimista hangját kifogásolták, mert ezzel lehangoló és nem lelkesítő hatásokat vált ki, tehát nem építi a magyar életet. Adyval kapcsolatosan sokszor beszéd tárgya volt Prohászka, Ravasz László és Szabó Dezső klasszikus magyar nyelvezete. Mindig nagy elismeréssel nyilatkoztak róluk is.

Megjelent igen gyakran Molnár Ferenc abban az időben, amikor darabjait a Magyar Színházban adták Márkus László rendezésében.

Móricz sokszor hangoztatta nekem, hogy a Balszélfogóban azt tartja a legértékesebbnek, hogy itt nemcsak irodalmi emberekkel találkozik, hanem kiváló műépítészekkel és képzőművészekkel is. Így fejlődött ki Móricz és Kós között egy olyan egymás iránti nagyrabecsüléssel párosult, őszinte, meleg barátság, amely ritkítja párját a művészvilágban.

Az 1913 karácsonya előtti napokban Kós Károly lement családostól Sztánára hosszabb időre. Tudta, hogy én is hosszabb szabadságra óhajtok lemenni – utolsó jogi szigorlatom vizsgaletétele végett Kolozsvárra. Azt javasolta, ne menjek Türébe szüleimhez tanulni, hanem náluk folytassam a szigorlati előkészületeimet. Elfogadtam a meghívást. Az *1914* évi január első napjaiban sikerült is ezen a címen kéthónapi szabadságot kieszközölnöm és nyomban Sztánára utaztam. Rövid pár nap alatt kialakult az a gondolat, hogy rendezünk egy protestáns batyusbált és erre meghívjuk a pesti barátokat, különös tekintettel Móricz Zsigmondra. Kós mindjárt hozzáfogott és linóleummetszettel készített egy meghívót, amelyet felküldött lehúzás végett az Üllői úti iparművészeti iskolába. Pár nap múlva megkaptuk a példányokat és széjjel küldtük minden protestáns tényezőnek. Az eredmény anyagi szempontból is igen kedvező volt, mert szép összeg futott be a tervezett jótékony célra. (Pl. Tisza István akkori miniszterelnök 100 koronát küldött e célra.) Közben Kós levélben meghívta Móriczot a bálra és huzamosabb tartózkodásra. Móricz a meghívást elfogadta. Milyen meglepetést készítsünk elő? Nekem jutott az eszembe: a bál szünete alatt a sztánai legényekkel el fogjuk táncoltatni *a kalotaszegi legényes táncot*, a csűrdöngölőt. Kósnak nagyon tetszett az indítványom. Éppen ott volt a falu első legénye, Boldizsár János. (Tudni kell, hogy a Kalotaszegen minden faluban van első legény. Ez rendezi a mulatságokat, az esküvőket, az aratási ünnepeket, a kalákák utáni mulatságokat stb.) Boldizsárral megbeszéltük a tervet és annak rendezését készséggel vállalta. Különben is lelkes híve volt Móricznak, mert a nővéremtől mindig kért olvasnivalót és Móriczot is olvasta már.

No, február 1-én reggel megérkeztek a vendégek: Móricz Zsigmond, Zrumeczky Dezső és Pogány Móricz. Mindenkit elszállásolt Kós a kedves villájában, a "Varjúvár"-ban. A bál a falu református iskolájában volt, három hatalmas egymásba nyíló nagy teremben. Boldizsárral feldíszítettük a termeket részint fenyővel, részint pedig fagyöngy virágokkal. Éppen úgy a büféhelyiségeket is. Iszonyú mennyiségű ételt küldtek a környékbeli papnék, tanítónék, jegyzőnék és kisbirto-

kosnék. Volt ott sonka, kacsa, liba, pulyka, csirke, kappan, töltött káposzta, kürtős kalács, fánk, torta, még vargabéles is. A szükséges ételek felmelegítése a tanítói lak konyhájában történt. A kiszolgálást a büfékben díszbe öltözött kalotaszegi menyecskék és lányok végezték. Szép kép volt. De ezek tudnak is ám kínálni és felszolgálni, mert tudni kell, hogy a Kalotaszegen még a legelső gazda lánya is tartozik 2–3 évig szolgálni, máskülönben pártában marad.

Vendégeimet elhelyezve, két szánkóval hazamentem átöltözni. Otthon már mindenki *szmokingban* várt és úgy vittem őket a bálba. Mire megérkeztünk, már ott volt az egész környék intelligenciája is. Befutott vagy 20 zörgős és csengős szánkó. Persze ezeket is el kellett helyeznem a falusi istállókban. Mindezt szmokingban és eszkarpen cipőben tettem harminc centiméter hóban. Gyönyörű tél volt.

Mindjárt megkezdődött a bál. Én nyitottam meg csárdással, az esperesné lányával. Volt utána boszton stb., még francia négyest is rendeztem. Végre éjfél felé szünetet rendeltem el. Terítettek és elkezdődött a kínálat. Mindenki jól érezte magát.

Mikor aztán láttam, hogy a hangulat már megfelelő, intettem a cigányoknak, kik azonnal rákezdtek a csűrdöngölő muzsikára. *Ez egy csodálatos zene.* Nem csárdás, csak hozzá hasonló gyors ütemű zene. Minden kalotaszegi falunak megvan a maga önálló legényes muzsikája. És csodálatosan ez az egy zenéjük szöveg nélküli. A művészek felfigyeltek. Megütötte fülüket a különös zene és csak néztek csodálkozva: mi készül itt? Pár ütem után berobog tizenkét kalotaszegi legény. *Finom, hófehér vászonból készült, berakott, rojtos, bő gatyában, sarkantyús, pengés csizmában, varrottas kék bujkában és fejükön kalotaszegi módra kivarrott, szalagos fehér szalmakalappal. Leeresztett aranygombos derékszíjjal és rajta a lelógó híres kalotaszegi színes, bojtos farmatringgal. Nyakukon az aranypillangós, varrott, rojtos*

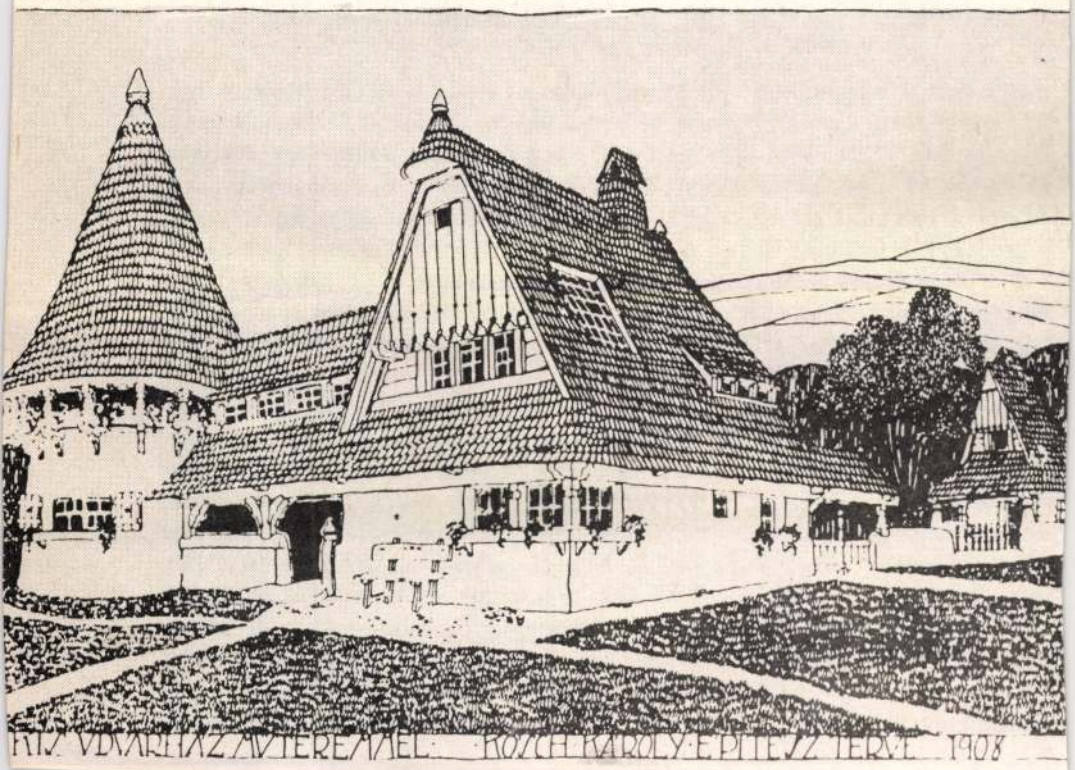

KÓS KÁROLY TERV

A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK

A vonatok INDULÁSA Budapest k. p. udvarról. Érvényes 1910 május 1-től.

Délelőtt				
vonatszám	óra	perc	vonat neme	hová
1110	5	50	szv.	Balatonfüred, Tapolcza
316[3])	5	55	»	Hatvan
20	6	10	»	Torbágy, Triest
1502	6	25	gy. v.	Kassa, Csorba
10	6	40	sz. v.	Wien, Graz, Sopron
1002	7	00	gy. v.	Fiume, Torino, Róma, Pécs, Vinkovcze
302	7	05	»	Ruttka, Poprád-Felka
906	7	10	»	Belgrád, Sofia
402	7	20	»	Stryj, Lemberg, Máramaros-Sziget
1302	7	25	»	Fehring, Graz, Triest
322	7	30	sz. v.	Gödöllő
908	7	45	»	Belgrád, Bród, Sofia
806	8	00	»	Arad, Brassó
1102[2])	8	05	gy. v.	Balatonfüred, Tapolcza
1508	8	10	sz. v.	Kassa, Csorba
506	8	20	»	Kolozsvár, Brassó,
1008	8	25	»	Zágráb, Fiume, Pécs, Bród
408	8	35	»	Munkács, Lawocznó
1708	9	00	»	Máramarossziget, Stanislau
306	9	15	»	Ruttka, Berlin
2	9	20	gy. v.	Wien, Sopron
22	11	55	sz. v.	Bicske
336[1])	12	00	»	Gödöllő

[1]) Vasár- és ünnepnapokon május 15-től bezárólag szeptember 11-ig közlekedik.
[2]) Junius 15-étől bezárólag szeptember 15-ig közlekedik.
[3]) Nagykátától Szolnokig csak vasár- és ünnepnap előtti hétköznapokon közlekedik.

A vonatok **indulása**
Budapest-Józsefvárosról
Délután.

332	7	00	sz. v.	Gödöllő
—	—	—	—	—

Délután				
vonatszám	óra	perc	vonat neme	hová
610	12	20	sz. v.	Arad, Máramarossziget
810	12	30	»	Hatvan
8	12	40	»	Szombathely, Wien
912	12	50	»	Újvidék, Bród
28[3])	1	00	»	Bicske
1504	1	20	gy. v.	Kassa, Poprád-Felka
324	1	25	sz. v.	Gödöllő
1304	1	40	gy. v.	Fehring, Graz,
602	2	00	»	Arad, Bukarest
4	2	05	»	Wien, Páris
404	2	15	»	Kassa, Lemberg
916	2	30	sz. v.	Kiskőrös
312	2	35	»	Hatvan
24	2	30	»	Bicske
510	2	40	»	Szolnok
1902	2	55	gy. v.	Sarajevo, Gyékényes
1022	3	05	v. v.	Pakс
904	3	20	gy. v.	Belgrád, Konstantinápoly
304	3	30	»	Ruttka, Berlin
1104	3	50	»	Balatonfüred, Tapolcza
1004	4	10	»	Zágráb, Fiume, Róma, Napoli, Nizza
326	4	25	sz. v.	Gödöllő
18	4	30	»	Komárom
410	5	10	»	Miskolcz
6	5	15	gy. v.	Győr, Sopron, Wien
328	5	20	sz. v.	Gödöllő
508	5	40	»	Kolozsvár, Brassó
308	5	55	»	Ruttka, Berlin
518[3])	6	15	»	Nagykáta, Szolnok
330	6	25	»	Pécel
914	6	35	»	Topolya
314	6	40	»	Hatvan
28	6	55	»	Bicske
1706	7	00	»	M.-Sziget, Stanislau
16	7	15	»	Győr, Triest
316	7	35	»	Hatvan
1912	7	45	»	Pécs, Bród, Sarajevo
1510	8	00	»	Kassa, Csorba
918	8	00	»	Kunszentmiklós-Tass
334	8	50	»	Gödöllő
1006	9	00	gy. v.	Fiume, Nizza
514[3])	9	05	sz. v.	Nagykáta, Szolnok
1308	9	25	»	Fehring, Graz,
606	9	30	»	Arad, Brassó
1010	9	50	»	Fiume, Napoli
1506	10	00	»	Kassa, Csorba
910	10	10	»	Belgrád
406	10	15	»	Kassa, Lemberg
12	11	00	»	Wien, Páris
338	11	10	v. v.	Ruttka,
614	11	25	sz. v.	Arad, Debreczen
422	11	25	v. v.	Hatvan, Szeren[illegible]

A vonatok INDULÁSA Budapest ny. p. udvarról. Érvényes 1910 május 1-től.

nyakkendővel. Rögtön körbeálltak és egy pillanat alatt elkezdték táncolni a legényest. Gyönyörű kép volt. Én csak Móriczot figyeltem. Először belesápadt, aztán kivörösödött, végül felállt és úgy nézte végig az egész táncot, ami cca egy jó fél órát tartott. Végre leintettem a cigányt. Ekkor Móricz felkiáltott: „Az Istenért! ilyent elképzelni sem tudtam! Pezsgőt, pezsgőt!" Rögtön terítettek a legényeknek, hoztak pezsgőt és Móricz közéjük ült. Nagy szeretettel beszélgetett el velük és igen sokáig.

El volt ragadtatva, hogy milyen szépen beszél magyarul a kalotaszegi nép. Nagyon tetszett neki az i-vel való dialektusa. Édes helyett idest mond, de különösen értékelte félmúltas kifejezéseit. Ugyanis, *mint református bibliaolvasó nép,* félmúlttal beszél: ott valék, elmenék.

Rá kell itt mutatnom a legényes tánc művészi voltára. Ez tulajdonképpen egy szólótánc, amelyet csak legények táncolnak. A székelyföldön csűrdöngölőnek, Kalotaszegen és Torockó környékén legényesnek hívják. A tánc stílusa mindenütt egységes, a zenéje kifejezetten magyar motívumokból összehozott gyors ütemű taktusos népzene. Természetesen falunként váltakozó önálló alkotások. Éppen így váltakozó a tánc előadási modora is. Nagyon nehéz tánc. Ezt csak úgy lehet megtanulni, ha már *bivalylegeltetés közben* a kisfiú 5–6 éves korában elkezdi tanulni a mozdulatokat a nagyobb fiúktól és végig gyakorolja egészen *a konfirmálásig,* amely után eljárhat már a táncba és joga van beállani a legényes körbe. Csodálatos az, hogy lomha bivalyokkal foglalkozó nép fiatalsága milyen gyors mozdulatokkal, milyen meglepően klasszikus balett testmozdulatokkal, mondhat-

ni kecses „pontokat" lejt. A hangsúly a lábmozdulatokon van, de dolgozik a kéz is, mert közben a csizmaszárra ütve taktust ad a táncnak és ujjaival pattogtatva kíséri az ütemet. Persze közben szól a sarkantyú is. Van olyan legény, aki képes a sarkantyúját a levegőben felugorva háromszor is összeütni. A legfontosabb a rendezés és az hogy egyszerre legalább 8–10-en járják a legényest. Hát egy ilyen rendezésben látta Móricz is a mondhatni tökéletes sztánai legényest, mert Boldizsár János kifejezetten művész volt.

A bál reggelig tartott. Zrumeczky és Pogány Móric hazautaztak. Móricz Zsigmond ott maradt nyolc napig.

Másnap este meglepetésemre nővérem Balázs-napot rendezett. Nagyon kedélyesen telt az idő, és senkit sem engedtünk el reggelig. Ezt a képet érezteti Móricz a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* első fejezetében. Kós Károly és felesége, Balázs Ida nővérem állandóan évődtek és Móricz ezen nagyokat nevetett. Folyton jegyzett. A vendégek meghívták Móriczot a következő napokra. Másnapra a sztánai református paphoz, azután a farnati jegyzőhöz Geley Gyulához, azután az állomásfőnökhöz Benkőhöz voltunk hivatalosak.

Az egyik nap mindjárt reggeli után szánkóba fogtam Kós Károly két lovát, hogy menjünk be Bánffyhunyadra. Gyönyörű napos tél volt és amikor a sztánai erdőn áthaladtunk, a vízválasztót elhagytuk, egyszerre kinyílt *a kalotaszegi híres kép* a Körös völgyére. Alul látható volt Körösfő és Bánffyhunyad, de el lehetett látni egészen Magyargyerőmonostorig. A háttérben a Kalota hófedte vadregényes tája és a hatalmas Vlegyásza. Móricz meghatottan gyönyörködött a látványban. Azután lementünk Kőrösfőre. Itt megnéztük a templomot és a kalotaszegi ízléssel és művészettel épített házakat, a csűröket és faragott utcakapukat. Utána behajtottunk Bánffyhunyadra, a Kalotaszeg központjába. Éppen hetivásár volt és a vásáros közönség képviselte egész Kalotaszeget. Feltűnt Móricznak, hogy az előző községekben vörös és zöld posztóval díszített bagaziákat, meg piros csizmát látott csak, itt pedig már – különösen a bánffyhunyadi menyecskék – lakk csizmát és sárga meg fekete posztós bagaziát viseltek. Kérdezősködéseire megadtuk a felvilágosításokat.

A Kalotaszeg 75 községből áll. Ezek kezdődnek Alsójárával Gyalun keresztül és lenyúlnak keletre Csucsáig, dél felé pedig Kolozsváron alul Válaszút – Bonczhidáig. Közös vonásuk, hogy (Jegenye kivételével) *mind reformátusok a magyarok*. Az összes falvak közül csak Alsójárán, Gyalun és Bánffyhunyadon van katolikus templom is. De ezeket is nem az őslakó magyarok, hanem az *időközben betelepült egyének* tartják fenn. A ruházatuk egységesen kalotaszegi stílusú, azonban kivitelében váltakozó, hiszen a népművészeti rajzolók (tervezők) mindenütt mások. Ahogy minden falunak megvan a maga legényes zenéje, úgy öltözködésben és építkezésben is minden falu önálló népművészettel rendelkezik. Még a gyönyörűen kifaragott bivalyszekér saroglyája (egy fedeles láda), vagy a faragott járomfő is falunként váltakozó. Messziről megmondja a kalotaszegi ember, hogy ki melyik faluba való, pedig nem is ismeri.

Aztán megnéztük a híres bánffyhunyadi templomot és utána elmentünk a Tigris szállóba ebédelni. Az étterem tele volt néppel. Móricz csodálkozott, hogy ez a nép milyen *szertartásosan* és zajtalanul viselkedik étkezés közben. Innen még napvilág hazahajtottunk.

A legérdekesebb a szombati meghívásunk volt Kispetribe. Ebédre Antal Gézához, a református paphoz és vacsorára Kósa János birtokoshoz voltunk hivatalosak. Itt is természetesen reggelig maradtunk. Ekkor történt, hogy Antal Géza, mint pap korábban akart hazamenni. Indokolta azzal, hogy a prédikálásra elő kell

készülnie. Kós Károly erre azt felelte: „Minek az? Én nem vagyok pap, de bármelyik percben tudnék egy prédikációt mondani." Kósa Jánosnak tetszett a dolog és nyomban felajánlott egy malacot, ha Kós vállalja a mai nap a prédikálást. Kós belement. Persze a felesége fel volt háborodva. Móricz ezen jót mulatott és mindjárt jegyzett. Mindnyájan elmentünk a templomba. Móricz gyönyörködött a gyülekezetben. Tetszett neki, hogy a cinterem kapuja előtti fedett padokon a lányok és menyecskék csizmát váltottak. A nagy lucskos hóban az öreg csizmában jöttek és itt felhúzták az új piros csizmát.

Elkezdődött az Istentisztelet. *Kós Károly*, ki bemenetelkor Antal Géza mellett a papi székben ült, *felment a szószékre* és egy nagyszerű könyörgés után egy még nagyszerűbb prédikációt mondott. Ida húgom izgult az egész idő alatt, de mivel minden simán ment, kiengesztelődött. A templomozás után Móricz végignézte a gyülekezet szertartásos kivonulását. A templom előtt beállt a nép közé és sokáig elbeszélgetett velük.

Ilyen környezetben töltött el nyolc napot Móricz a Kalotaszegen. Jól evett és ivott, de soha még spicces sem volt. Kós, bár sokszor becsípett, nem itatta Móriczot, mert azt akarta, hogy mindig józan fővel lássa ezt a kalotaszegi életet. Három füzet jegyzettel utazott haza.

Egy jó hónap múlva, amikor utolsó szigorlatomat teljesítve mint doctor juris jelentkeztem a Balszélfogónál, nagy szeretettel fogadott Móricz. Nekem már akkor megsúgta, hogy megírja regény formájában a kiránduláson szerzett benyomásait. Pár hónapra rá tényleg megjelent a „Nem élhetek muzsikaszó nélkül". Kimentünk hozzá Kósékkal gratulálni Leányfalura és ott mondta el, hogy a regény alakja ez a „betyár Balázs". A házaspárok közti harcot a Kós és felesége közti évődésekből vette.

Hát így született meg a „Nem élhetek muzsikaszó nélkül"!

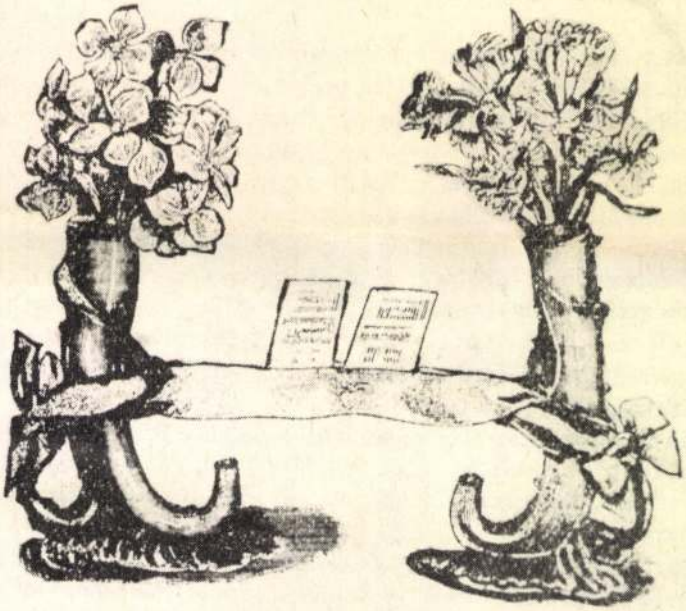

Étrend-kártyatartó

Kós Károly, építész

Balázs Balázs: Hogy születik meg egy regény ötlete 40-48

Mozgó Világ, Bp. 1983. aug.

IX/8

Kós Károly, építész

KÁNTOR LAJOS:

Kós Károly hosszú utazása

Tengerész szeretett volna lenni. Egyik kolozsvári iskolatársa példájára Fiumébe, a tengeri kereskedelmi iskolába vágyott, apja azonban hallani sem akart e tervről. „Megbolondultál?" — ennyi volt az atyai válasz, legalábbis Kós Károly fél évszázaddal későbbi visszaemlékezése szerint. „Gyáva gyermek voltam — ma sem vagyok bátor ember. Nem mertem többet egy szót sem szólani, csak a szemem telt meg könnyel..." (Emlékezés régi utazásokra. Világosság, 1948. július 1.) Azt hiszem, e mostani centenáriumig alaposan felduzzadt Kós-szakirodalom ismerőinek is meglepetés a gyermekkori életrajzi mozzanat — nem kevésbé az idézett, kései önértékelés. A harcos, annyiféle hatalommal és elvvel meg elvtelenséggel majd egy századon át hadakozó Kós Károly — ne lett volna bátor? Ő volt talán a kompromisszumok embere? A mások döntéseibe belenyugvó?

Aki 1921-ben (Paál Árpáddal és Zágoni Istvánnal) a romániai magyar tömegekhez röpiratban szólt (*Kiáltó Szó*) és az Erdélyi Néppártot szervezte? Aki létrehozta az Erdélyi Szépmíves Céhet 1924-ben, és ott bizony konokul érvényesítette a maga elképzeléseit? Aki megírta a *Budai Nagy Antal históriáját*? Aki 1943-ban a lilafüredi találkozón állást foglalt a németbarát politika ellen? Aki kétszer utasította vissza a felkínált budapesti műegyetemi tanári állást (az első, majd a második világháború után)? És aki otthontalanul — mert sztánai házát feldúlták — vállalta a népi demokrácia építését, továbbra is a testvériség hirdetését, szülőföldjén?

Vagy talán a józan kompromisszum — a lehetséges cselekvési tér megkeresése — gyávaság volna? Mert végül is erről volt (van) szó, erre a realitásérzékre kell visszavezetnünk a monumentális kósi művet. Nem lehetett belőle tengerész — lett hát a hegyvidék népének építész-mezőgazdász-művészíró-politikus elkötelezettje.

★

Hogyan is kezdődött...

A korai temesvári és nagyszebeni élmények után következett Kolozsvár, anyja szülővárosa, a református kollégium. És a „tengerészepizód"-ra az ellenoltás: a VI. (Varró János kismonográfiája szerint a VII.) gimnáziumot végezte, amikor osztálytársa meghívta magukhoz Bélesre, a havasokba. „...Ez a kóborlás az ismeretlen világban döntötte el az én későbbi életem útját. Azt, hogy építészmérnök lettem, hogy Kalotaszegnek és a havasaljának késői krónikása, népének örök testvére és hűséges fia, az anyagi javakban szegény, de szellemi kincsekben olyan gazdag, kicsi, eldugott világnak: Erdélynek... Azóta sok-sok esztendő telt el. És sok-sok utat jártam be: gyalogosan, szekéren, lóháton is, s utazok vonaton, sőt autón is. Keresztül-kasul mindig csak Erdélyt: keresve, vizsgálódva, figyelve, rajzolgatva, jegyezgetve és beszélgetve hallgatom a három nemzet és hét vallás Kelet és Nyugat kultúrájának ezt a furcsán sajátos keveredő helyén. Több, mint félszáz esztendő óta.

Jórészt egyedül, legtöbbször meg nem értetve, sőt félreértetve a vakok és süketek által és sokaktól kikacagtatva és megcsúfoltatva is."

Kós Károlynak ez az 1948-as, elfeledett emlékezése, persze, nem öleli fel valamennyi régi utazását: hiányzik belőle például Törökország (várostörténeti monográfiájával, a *Stambul*lal együtt), hiányzik a korábbi nyugat-európai út, legfőképpen pedig hiányzik sikeres építészkorszaka Budapesten (a városmajori iskolával, az állatkerti pavilonokkal meg IV. Károly koronázási ünnepségeivel). A lényeg mégis benne van — és nem konjunkturális szempontok szerint. Mert Kós Károly igazi felfedezése: Erdély. S a „meg nem értetve, sőt félreértetve" ugyancsak ehhez kapcsolódik. Amit nyilván nagy tévedés volna úgy érteni, hogy itt és ezért (e vállalásáért) nem kapta volna meg az elismerést. Vezető alakja volt ő az erdélyi közéletnek azóta, hogy végleg hazaköltözött (1918. december 24-én): a két világháború közötti kisebbségi életben csakúgy, mint a negyvenes években és azután, 1944 őszétől újra kisebbségi, azaz nemzetiségi sorsban.

Protestáns és protestáló indulatdühe azonban nemegyszer szembeállította az előjogaikat féltőkkel, de szembeállította a haladást másképpen, forradalmibb úton elképzelőkkel is. És sűrűn vitája volt, jobbra meg balra, transzilvanizmusáért is. Talán ezért leginkább. Ő pedig makacsul, szent meggyőződéssel ragaszkodott hozzá, hiába nevezték érte „nemzetárulónak" az álmodozók vagy reakciósok és konzervatívnak, haladásellenesnek a világforradalom közeli eljövetelében hivő, többé vagy kevésbé fiatalok.

Kós Károly nem született transzilvanistának. Sőt azt az állítást is meg merem kockáztatni — némiképpen ellentmondva idézett emlékezésének —, hogy a korai tájélmény mellett a döntő indíték a politikai volt, az első világháború előtti évek nagy (mondjuk így: adys) felismerése. Egyetlen, ám perdöntő dokumentumra hivatkozom: Kós 1911-es cikkére a Budapesti Hírlapban. A *Levél a balázsfalvi gyűlésről* a félszázados jubileumát ünneplő román művelődési egyesület, az ASTRA tevékenységéről, tömegeket megmozgató erejéről számol be, a friss élmény hatása alatt. „Mert láttam Balázsfalván seregleni hatezer embert: romániai urakat és asszonyokat és

honoráriumát kaptam: ahogy leléptem a pódiumról, a nézőtér harmadik sorában megpillantottam Francois Gachot-t! Egyszerre volt meglepetés és beteljesült kívánság. Amikor ennek a francia—magyar irodalmi kerekasztalnak hírét vettem, megkérdeztem párizsi meghívóinkat, gondoltak-e Gacnot-ra?

szándéktalanul, egyik szavamat a másikba, egyik eseményt a másikba öltöm. Most visszatérek arra a keddi, október huszonötödiki napra, amikor a Sorbonne-non leültünk tanácskozni.

(Illyés jelenléte.) A tanácskozás egy Hommage à Illyéssel kezdődött. Az elnöklő Jean Russelot, Ily-

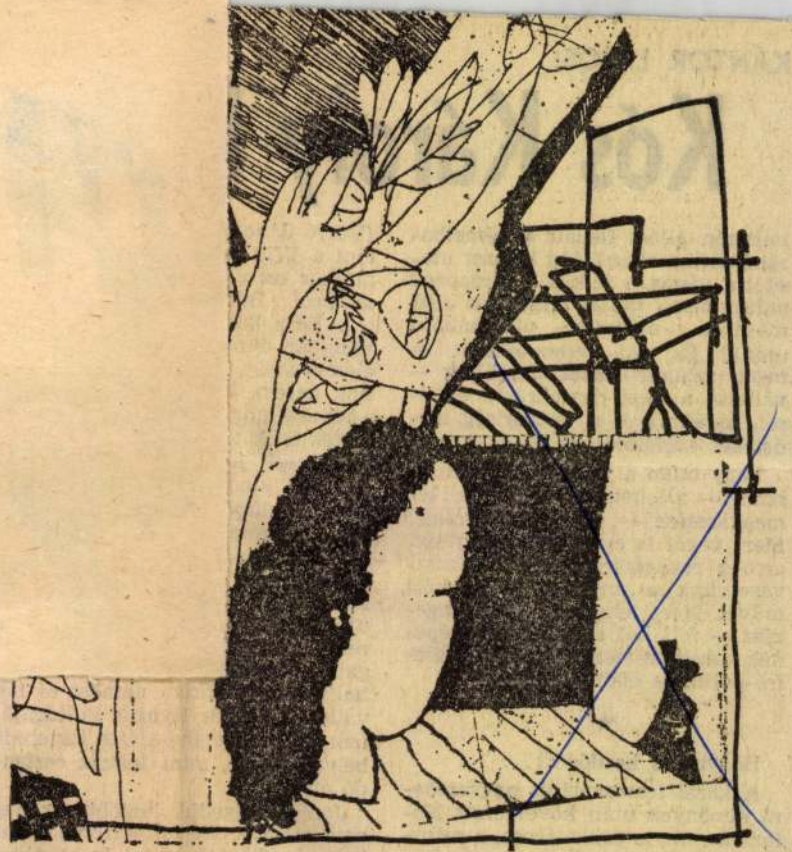

Lenkey Zoltán hagyatékából

sőt *boutique* szerencsés folytatásaként Ránki—Kocsis hangverseny lesz, később az István, a király rockopera bemutatója. Jancsó Miklós koprodukcióban filmet készít a Bouvines-i csatáról, ahol 1241-ben Fülöp Ágost legyőzte V. Ottó seregeit. Ezekben a hetekben váratlan, igen nagy sikerrel fut a párizsi mozikban Erdőss Pál Adj, király, katonát-ja, *Princesse* címmel. A Le Monde kritikusa Léon Marcorelles egyenesen King Vidor filmjéhez és Sica Biciklitolvajokjához hasonlítja. Cikkét így fejezi be: „E filmet semmi áron nem szabad elmulasztani."

Ha nem járnék már e párizsi napló végén, megkérdezném, miért vannak a magyar filmek inkább jelen a francia köztudatban, mint a magyar irodalom? Talán mert a filmek hívebben fejezik ki a mai magyar társadalom valóságát is, igazságát is, mint regényeink és más szépirodalmi dolgaink? Érdemes lenne ezen egyszer közös erővel elgondolkodni. De már most is várhatjuk még a következő években jó néhány könyv megjelenését.

Lehetséges, hogy a kezdődő jelenlét folytatódik és az irodalom is részese lesz annak az általános érdeklődésnek, amely a mai magyar *spécificité*-t Párizsban kíséri? Lehetséges, hogy a franciák vigyázó szemüket — olykor — Budapestre vetik?

Kós Károly, epikai grafikus

8

Kós Károly: Ex libris

Jászkunság, Kolnok, 1982 szept-

XXVIII/3

használható sémává lett a monarchia felbomlásának elemzéseiben a *„centripetális"*, ill. a *„centrifugális"* erők elválasztása, rendszerezése. Az általuk feltárt összefüggések pedig már a monarchia igazi titkaihoz vezettek. Az uralkodóház és a szociáldemokrácia, hangsúlyozzuk: *viszonylagosan* harmonizáló koegzisztenciája könnyen érthetővé válik, ha felismerjük benne két „centripetális" tényező érdekközösségét. A centripetális erők a monarchia együttmaradásáért dolgoztak – s a következő, erősen heterogén tényezők kerültek egymás mellé e sorban: dinasztia, hadsereg, arisztokrácia, a római katolikus egyház, hivatalszervezet, kapitalizmus és zsidóság, a szocializmus s végül a szabad kereskedelem „alkotta egység". A „centrifugális" erők mindenekelőtt a nemzeti küzdelmek, amelyeket Jászi kellő differenciáltsággal és a maguk történeti dinamikájában (igaz, elsősorban 1867 után) mutat be, „több-kevesebb céltudatossággal a birodalmi kötelékek lazítását vagy feloldását" célozták. A késői monarchia kutatásának, általában szellemi feldolgozásának legáltalánosabb, klasszikus fogalmi paradigmáját hozta tehát létre Jászi művének e logikájával.

Említettük, hogy Jászi mind szóval, mind tettel már 1914 előtt is a monarchia történelmét írta. akkori híres témái (iparosítás, középosztály kérdése, iskolarendszer, nemzetiségi probléma, területek egyenlőtlensége, nagybirtok) szinte kivétel nélkül megjelennek a *Habsburg-Monarchia felbomlásá*ban, mint e dekomponálódás meghatározó összetevői. Utaltunk arra, hogy a monarchia felbomlását *döntően* 1867 utáni tényezők rovására írja. Jászi nagyságát mi sem láttatja jobban, mint az, hogy még e koncepció birtokában sem érezhető ki szavából sem a káröröm, sem pedig az „én már megmondtam" gesztusa.

(Fordította: Zinner Judit. Az előszót írta: Hanák Péter. Gondolat, 1982.)

TORDAI ZÁDOR

Száz év magánytalanság

Kós Károly: „Kőből, fából házat... igékből várat"

Senki sem ütött meg dobokat, zenekar nem húzott tust, nem volt ünnepi szónoklat és hozzá illő taps. Csak néhány könyv jelent meg. Csöndben, hivalkodás nélkül.

Bizonyára volt, aki méltatlankodott, aki méltatlanságot emlegetett. Mégis: így volt ez jól. Mert mint mondotta volt, Kós Károly, amikor magas kitüntetéseket kapott: csak azt tette, amit kötelességének érzett. Nem tanácsra cselekedett, hanem szíve szerint és „ahogy lehet".

Szívük szerint és nem tanácsra csinálták és jelentették meg a mostani könyveket azok akik tették. Szeretetből tették: meg is látszik minden. Egy kötetet az építő művésznek ajánlottak, kiadtak egy kicsinyke Kalendáriumot, mintha Kós maga munkálta volna meg: a kéz és a szem örömére. Újra megjelent az Országépítő. Más is volt és mind úgy kínálják Kós emlékezetét, ahogy ő maga munkálkodott volt: hivatlanul, hivalkodás nélkül – az emberek örömére.

Legutóbb Sas Péter kötete jelent meg Kós Károly néhány írásával, vele való beszélgetések szövegeivel, emlékezésekkel és Sas Péter írásával. A Sas Péter készítette életrajz maga is olyan mint a kötet: nem annyira összefoglalást ad, mint inkább válogatást. Sas Péter nem akar teljes lenni, nem akar értékelni és ítélni: hál' istennek. Nem kell bosszankodni, mint ahogy gyakran megesik, amikor egy emlékeztető szerző mindent jobban akar tudni másoknál, sőt annál is, akit méltat. Sas Péter inkább másokkal együtt szeretne emlékezni, inkább kiegészíti munkájával azt, amit mások írtak Kósról. Inkább kiegészít azzal, hogy alig, vagy egyáltalán nem ismert Kós Károly írásokat tett a kötetébe.

Így persze a kötet és még inkább a záró Kós-életrajz kiegyensúlyozatlannak érezhető. Sas Péter részletesen írja le az 1919-től 1926–27-ig terjedő időket. Joggal, mert jóval kevesebbet tudunk erről, mint az utána következő évekről. Amelyeken egy-egy szempont szerint vezeti végig az olvasót, de úgy, hogy a Helikon, az irodalmi munkásság, a Szépmíves Céh csak utalásszerűen bukkannak fel. Ezekről persze van bőven mások műveiben szó és ismertebb a kor is. Öröm, hogy említi Kósnak a református egyházbeli munkálkodását, erről viszont jó lett volna többet adni az olvasónak.

Hasonló a Kós-szövegek összeállítása is. Közülük is az első háború utáni korai korszakból

valók a legérdekesebbek: kevéssé ismertek ezek és fontosak. És az is örömre szolgál, hogy újra lehet Kós Károlynak azt az írását is olvasni, amelyet 1940 szeptemberében írt, akkor, amikor Észak-Erdély visszakerült volt Magyarországba.

És itt újra kibuggyan a hiányérzés. Nem kicsiny és nem akármilyen idő volt az 1940 utáni idő Kós életében. De sem a válogatás, sem az életrajz nem nyújt sokat erről. Jó lett volna pedig, mert más sem nagyon foglalkozott ezzel eddig, senki, aki Kósról írt – ebbe magam is beleértem. Nem akar ez tehát szemrehányás lenni, hanem csak a hiány megállapítása. Remélem, csak lesz valaki egyszerre elég bátor és elég okos, hogy meg tudja ezt is tenni: jól.

Hogy Sas Péter nem akar összefoglalni, azt nem érzem hibának, inkább a szerénység erényének. Sok kérdést kellene még végiggondolni ahhoz, hogy ilyen kísérlet ne félrevezető és ne összemosó álösszefoglalás legyen. Paradox, de talán éppen ezért igaz: mára mégis inkább az összefoglaló látásmód lehetősgei nőttek meg. Idővel – mivel elvesztették éleiket –, mind jobban összecsiszolódtak az emlékek. Régebben egy-egy eseményre, tettre emlékezett az ember jobban, ma inkább Kós személyisége, életének egysége, munkásságának egymásba kapcsoló értelmei bontakoznak bennünk ki. Jobban értünk minden részletet, amire emlékezünk. Kezdjük érteni Kós Károly igazságainak emberi értékét is. Kezd valami azokra az időkre vonatkozóan megvilágosodni, amelyekről elég sokat tudunk. A valaha volt ágálók és előtérbe tolakodók viszont kezdenek az érdemük szerinti helyükre csúszni. Jobban értjük és értékeljük azokat, akik szerényen munkálkodtak, és inkább őket értékeljük, mint azokat, akik irányítani szerettek inkább, meg kiokítani.

Hogy jobban értjük Kós Károlyt, abban sokat segít Sas Péter kötete is: a benne olvasható írások és az ő írásának részletei közül főként azok, amelyek az 1919 utáni időkről szólnak. Kétségtelen: a két háború közötti időről tudunk a legtöbbet. De inkább e kor derekáról és második feléről, Sas Péter segítségével pedig az első feléről, a kezdetéről tudhatunk meg többet. Tehát annak az időnek a kibontakozásáról, amikor különösen sokat jelentett a közösségnek az, amit Kós Károly tett és alkotott. Kós korábban is és később mindig megtette azt, amit lelkiismerete szerint tennie kellett és amit tenni lehetett. De abban az időben talán többet tehetett és mindenképpen többet jelentett, amit tett.

Kós Károlyt az, ahogy a „trianoni béke" által teremtett helyzetet átélte, késztette – szinte kényszerítette – politikai cselekvésre. Van, aki hajlik arra, hogy ezt a politikai tevékenységet kudarcnak tekintse. Csakhogy ez szűk látókörű értékelés lenne. Már csak azért is, mert sokkal többről van szó. Bárki észreveheti ezt, ha elolvassa a Kiáltó Szó című írását. Ez a kiáltás folyamatot indított el, a kibontakozás megindulását segítette. És abban, ahogy a közösség magára eszmélését szolgálta, minden volt, csak nem kudarc. Pártszervezési kísérleteit is lehet ebbe az összefüggésbe helyezni – de csak részben. Hogy pedig mindenben kultúráról volt szó, az elősegítette az átmenetet Kós későbbi munkásságához. Igazi jelentősége pedig a kultúrában és kultúra által való munkálkodásának – ahogy mondhatta volna: tusakodásának – lett. Sokféle formában tette ezt: könyvekkel, kiadó megteremtésével, folyóirattal és másképpen. Olyannyira, hogy ő fogta legtágabban *cselekvéssel* át (abban az időben) a kisebbségi kultúrát. Tudatosan tette ezt, mert mindig a közösség *egészét* kívánta segíteni.

Kós Károly két háború közötti munkásságának jelentőségét az adja, hogy a (nemzeti) közösségek gerincét a kultúra alkotja, kultúrájának jellege adja. A közösség létének módja attól függ, hogy hogyan küzd meg a válságokkal, hogyan és mennyire tudja magát ellenséges hatalom környezetében fenntartani. Egy közösség, egy nép politikusok nélkül is megél az elnyomásban – gondoljunk a lengyel történelem évszázadaira. Igazi veszély azonban akkor fenyegeti, amikor a nép kultúráját akarják megölni – ezt szerették volna a lengyelekkel Hitlerék megtenni.

A két háború közötti Erdélyben paktálhattak a nemzeti politikusok, ahogy akartak: az erdélyi magyarság erejét azok biztosították, akik a kultúrát éltették, akik a kultúrából formáltak nemzetiségi tudatot, akik a kultúrában formálták az emberek vágyait és reményeit. Mint Kós Károly. De ő ezt mindenki másnál átfogóbban, sokrétűbben tette. Mások szűkebben gondolkodtak és bármilyen fontos is lett volna, amit tettek, azzal mégiscsak részleges érdekeknek szolgáltak. Persze ezek a részleges érdekek alkották a kisebbség életét, és így ezek is a közösség kultúráját szolgálták. De a szűkebb gondok mégis gátolták őket abban, hogy az egész közösséget segítsék – még ha egyetemesebbnek is vélték szándékaikat annál, amit a közösség közvetlen és adott életének keretei nyújtottak és kívántak. Hogy így lehetett, az azért volt, mert Kós nem képzeletalkotta közösségben gondolkodott, nem az általános és elvont nemzetet szolgálta, hanem azt a valóságos közösséget, amely az adott körülmények között szervezte újjá az életét. Ő nem a közösség egyik vagy másik rétegére gondolt elsősor-

ban; egyszerre volt városi és népi. Ahogy Erdélyben ennek a régebben tragikus, aztán meg komikus szembenállásnak nem is volt olyan szerepe, mint Magyarországon. Kolozsvár is és Sztána is egyaránt az ő világa volt.

Ha tudni szeretnők, mi volt az a valóságos közösség, amiben Kós Károly gondolkodott, akkor leginkább a korai idők cselekedeteire és írásaira kell figyelni. Azokra, amelyekről sok adatot kínál Sas Péter szövege és válogatása is. Ugyanis Kós a választását már az első háború előtt kimunkálta volt.

Ő is azok közé tartozott, akik saját akaratukból voltak magyarok. Abban az időben volt, aki nyomás alatt lett magyar, mások a közszellem hatására vagy haszonból lettek azzá. Sokan harsogták magyarásgukat: Ady „Korcsoknak és cifrálkodóknak, /Félig-élőknek, habzószájúaknak, /Magyarkodóknak, ködevőknek, /Svábokból jött magyaroknak" mondotta ezeket. Kós Károly nem érdekből tette, amit tett, hanem *szabadságból*. Abból az elemi jogból, miszerint az ember közösségét maga kell, hogy megválaszthassa. Ami csak akkor jog, ha ugyanolyan joga van az egyénnek, hogy egy másik (kisebbségi) közösséghez tartozzék – hogy megőrizze vagy éppen választhassa azt. A nemzeti szellemhez hozzá szokott tartozni az asszimilálás kényszere, másoktól viszont megtagadja a beolvadás jogát – mint gyakran a zsidóktól.

Hogy Kós Károly magyarsága szabadság szerint választott volt, arra tanúság egész élete. Főként az, ahogy más közösségekhez való viszonyában mindig tiszteletet, megértést és közös sorsban való együttes tusakodást keresett, ahogy mindig ezeket kínálta mindenkinek ő maga is. Magyarsága – amint az életének formája lett – soha nem volt sem szászok, sem románok ellen való, de mindig volt velük és értük való is.

Az ember minden választásában természete szólal meg. De ezt csak annak módjából lehet igazán megérteni, és a választás értékének minden titka is a módjában van. Így volt ez Kós Károllyal is és választásának jellege-értelme ezért csak fokozatosan bontakozhatott ki.

Első gondja – kezdetben – az építőművészet megújítása volt. Akkoriban a magyar építészeti stílus megteremtésén munkálkodott. De ő nem elképzelni akarta azt, hogy milyen is lehetne, vagy kellene ez a stílus legyen. Inkább elindult megkeresni és megismerni azt, ahogyan a magyarok évszázadokon át építkeztek: megkeresni azt, ami alap lehetne számára. Erdélybe ment, városok és falvak építészetének szellemét akarta megérteni. És a maga stílusát abból alakította ki, amit ott látott.

Kós az építészetben a magyarságot kereste. És megtalálta azokét, akik az épületekkel éltek. Az emberekben találta meg a magyarságot: a maga számára. Ebből építette fel az ő lelkének közösségi erejét.

Így jutott el Kalotaszegre, és az ottani emberekért meg is állt. Hogy házat építsen magának Bánffyhunyad és Kolozsvár között, az erdők hajlatában, a vasút mellett. Ahonnét ugyanannyi idő alatt juthatott gyalog az első faluba, vonaton pedig a városba.

Ebben a közvetlen valóságban lett magyarsága életvalósággá. Olyanná, amely egész létének és gondolkodásának alapja lehetett: mindvégig. Mert ezt a közvetlen valóságot emberek, az emberek közössége alkotta.

Döntésének beteljesedése azonban Trianon után történt. Lehetett volna magyar Pesten is, de az másképpen élt magyarság lett volna. Lehetett volna akár olyan is, amely szerint a nemzet az emberek fölött áll – és uralkodik. Számára a nemzet azonban csak az emberekben létezett, és csak az emberek által lehetett valóságos. Az emberek pedig már Kalotaszeghez kötötték, mert az számára az emberek közössége volt. Így aztán szinte természetesen – bár nem vívódás nélkül – Erdélyben maradt.

És munkálkodott: járta a falvakat, együtt tusakodott az emberekkel. És ahogy ő választotta volt magának Kalotaszeget, úgy választották maguknak a kalotaszegiek őt. Járta Kolozsvárt is, és munkálkodott ott is: egy tágabb valóság, Erdély népeinek közössége szerint.

Így lett aztán, hogy Kós számára minden közös valóság a legközvetlenebb kis világgal való közösség szerint létezett: Kalotaszeg népe adta azt az alapot, amelyen minden más, tágabb közösségi rend megélése és értelmezése szilárdan megállhatott. És így épült fel számára a közösségek nagyobb rendje, amely különböző korszakok viszonyai szerint alakult és változott. Az első háború előtt eszerint létezett az egész nemzet, mint átfogó világ. A két háború közötti időben pedig Erdély volt az átfogó valóság, amely a nemzethez való viszonyt közvetítette. És tette azáltal és úgy, hogy benne Kós az egymás mellett és egymással együtt tusakodó különböző nemzetek közös világát látta. Eszerint is munkálkodott ő, mert ezek között a népek közötti viszonyok adták azt az alapot, amin a tágabb közösségeket gondolta és értelmezte. Ez határozta meg a nemzethez való viszonyát, a nemzeten belüli azonosságát is.

Hogy pedig így volt, arra az is bizonyság, ahogy 1919-ben éppen ő volt a Kalotaszegi Köztársaság egyik szervezője.

Később is, mindig is úgy látta Kós Károly, hogy a népek közötti viszonyok nem az általános nemzeti ideológiák szerint, hanem a közvetlen, tényleges közösségek közötti viszonyok alapján kell rendeződjenek ahhoz, hogy valamilyen megoldást lehessen kimunkálni. És ehhez hasonlóan lehet azt is érteni, ahogy ő 1944–45 telén – az „északerdélyi Köztársaság" idején és formálásakor – részt vett a Magyar Népi Szövetség politikai életében. És ahogy még később is egy ideig munkálkodott abban.

Mikor aztán minden politikától visszavonult – és a köztevékenységtől is majd mindenben félrehúzódott –, akkor megint az építészetben talált módot a szolgálatra: tervezett is és könyvet is írt a mezőgazdasági építészetről.

Ha az ember mindent jól meggondol, akkor nyugodtan mondhatja, hogy az a mód, ahogy Kós Károly nemzetben érzett és gondolkodott, egészen más volt, mint amilyen a szokásos ideológiai nemzeti tudat és érzés. És éppen ezért volt mindaz, amit tett, a gyakorlatban hasznos és jó a maga idejében, és ezért maradt erkölcsi értéknek képe a szellem számára mindmáig. Gondolom, ez a titka annak is, hogy hatása ma nem elmúlóban, hanem inkább erősödőben van. *(Magvető Kiadó)*

GREZSA FERENC

Triptichon regényekből

Csák Gyula: A legnagyobb sűrűség közepe; Glemba; Az őszülés váratlan órája

A mai magyar próza váratlan fordulata, a fejlődés furcsa paradoxonaként, a kifáradt műfajnak hitt, már-már „tizenkilencedik századi" ábrázolásmódnak bélyegzett nagyregény hirtelen regenerációja. Program és divat a monumentális epika, az elbeszélés totalitásigénye, a bonyolult kompozíció. A megújulás persze nemcsak önnön keretein belül érvényesül, hanem nyomot hagy rajta kívül eső formákon is, így mindenekelőtt a kisregényen. A műfaj súlypontja az eset elemzéséről a figura megjelenítésére helyeződik át, a parabola-jelleg rovására megnő a művek dokumentumértéke. Néha az az érzésünk, hogy a kisregény tulajdonképp regénymetszet, egy nagy kompozíció valamely epizódjának kinagyítása, terv, vázlat, előtanulmány hozzá. Így vagyunk Csák Gyula „hármaskönyvének" olvastán is.

A kisregény alakváltozását pozitív módon jelzi a művek ciklikus szerveződése. A triptichon mindhárom része – a generációs probléma foglalatában – ugyanazon témát vizsgálja: az életvitel elgépiesedését, mechanizmusok és konvenciók eluralkodását, s e reflex-lét monotóniájából való kitörés lehetőségeit. Azaz az „átlag" nosztalgiáját a „kivétel" iránt. A háttérben azonban ott derengenek a nagyepika körvonalai. Az elbeszélések a problémát – fordított időrendben – a teljes emberélet közegében tárgyalják, s az oksági összefüggések a társadalmi korszakváltás folyamataira utalnak, mobilitás és konszolidáció egymásra sorjázó időszakaira, eltérő értékrendjére. Ám a nagyregény kísértése hiányérzetet is kelt bennünk. Kitöltetlen teret tapasztalunk a mellékalakok elnagyoltságában, a főhős és környezete kapcsolatrendszerének hézagosságában, a történések kvázicselekményre való redukálásában. Az ellentmondást vagy a monodráma belső lényegre szorítottságával, vagy a nagyepika tágasságában, gazdagabb és sokrétűbb koordinátarendszerével lehetne csak feloldani. Igazságtalanok volnánk azonban, ha a műfaj bizonyos kettősségében csupán fogyatékosságokat látnánk, s netán mint hibát megpróbálnánk a szerző nyakába is varrni. A „köztességben" ugyanis komoly értékteremtő lehetőségek is rejteznek: a konfliktus megszokottnál nagyobb sűrűsége, az állapotrajz bonyolultabb motiválása, a lélektani és társadalmi típusok kiegyensúlyozásának esélye, az ábrázolásban a látópont filmszerűen izgalmas vibrálása két pólus között.

A legnagyobb sűrűség közepe, mint a kötet nyitó darabja, az emberi kapcsolatok fojtott drámája. A legkiélezettebb szituációban: szülő és gyermek végzetesen megromlott viszonyában. Olyan pillanatban, amikor (akár egy görögös sorstragédiában) nyilvánvalóvá válik számukra létük egymást kizáró antagonizmusa. Az elbeszélés felszínén generációs összeütközés zajlik. A fiú, dr. Sadeczky érdek és konvenciók szorításában őrlődik. Tudja, hogy nincs

Kós Károly, építész

Tordai Zádor: Száz év magánytalanság 117–120
Új Írás, Budapest, 1984. március XXIV/3.

KÓS KÁROLY ÁPRILY LAJOSHOZ ÍRT KIADATLAN LEVELEIBŐL

Áprily Lajos 1967-ben bekövetkezett halála után hagyatékából napvilágra kerültek írótársai levelei. Ezek közül az egyik legértékesebb köteget Kós Károly levelei képezik. Kós Károly 1977-ben hunyt el, s halála egy korszakot zárt le: egy nemzet jajkiáltásának, élni akarásának és kulturális felemelkedésének korát a világháborúktól felszaggatott Európa közepén. Az erdélyi magyar irodalom e két jelentős alakjának barátsága és levelezése majdnem félévszázadon át, 1921-től Áprily haláláig tartott.

Kós Károly metszett tollal írt sorait olvasva nemcsak értékes irodalomtörténeti forrásanyaghoz jutunk, de a XX. század egyik legnagyszerűbb egyénisége bontakozik ki előttünk: hatalmas akaraterejével, amellyel a kisebbségi sorsba került magyarság irodalmának kibontakozásáért és fennmaradásáért küzdött, tiszta logikájával és szigorú következetességével, sodró szenvedélyességével és ellágyulásával — hitével az emberben és a jó győzelmében. Ez a hite adott erőt, hogy annyiféle tudjon lenni: építész, grafikus, író, szerkesztő.

1921. június 20-án küldte el első levelét a nagyenyedi Bethlen-kollégiumba, amelyben a tantestületet köszönti abból az alkalomból, hogy a kalotaszegi *Kiáltó Szó* című röpiratára csatlakozásukat fejezték ki. Az utolsó bekezdésben szól közvetlenül Áprilyhoz, a költőhöz, aki itt tanított és már több verse megjelent, ez évben első kötete is *(Falusi elégia*, 1921). Most még hivatalos-ünnepélyes a hangja, majd csak 1924-ben válik barátivá. Az évek múlásával közös munkásságuk során egyre szorosabb kapcsolat alakult ki kettőjük között, a levelek meghosszabbodnak, megsűrűsödnek, különösen az ötvenes évek közepétől.

Az alábbiakban közölt levelek közül az első (1936. VII. 9.) Áprily nyári tervének ismertetésére válaszol. A költő ekkor a budapesti Baár Madas leánygimnázium igazgatója, tanítványaival erdélyi körutazásra indult. Megmaradt fényképalbumának naplószerű feljegyzéseiből pontosan követni lehet az utazást. Július 16-tól augusztus 8-ig tartott, 20-án vasárnap jártak Sztánán, Koós Károly maga építette „Varjúvárában". Kolozsvárról rándultak át a levélben javasolt úton: Hunyadtól Kalotaszegen keresztül Körösfőig kocsin, s innen gyalog a Részegen át Sztánáig. Itt Szentimrei Jenővel, a „Liszt-fejű" költővel valóban találkoztak, s késő este mentek vissza Kolozsvárra.

Az 1958. március 10-én kelt levél lírai vallomás, melyet Áprily megjelent verskötete *(Ábel füstje*, 1957.) váltott ki Koós Károlyból. A könyv a már megjelent kötetek válogatott költeményeit, a negyvenes és ötvenes évek új, eddig kiadatlan verseit és két verses drámáját *(Idahegyi pásztorok, Oedipus Korinthosban)* tartalmazta. — A levél végén említett Tabéry Géza, akinek halálhírét közli Kós Károly, író és Ady-kutató volt (Csinszka jóbarátja), s a nagyváradi Ady-múzeum igazgatója lett, melynek anyagát maga gyűjtötte össze.

A harmadik, 1960. április 15-én írt levél új lakásáról ad hírt. Hosszas hányódás után kapta, mivel a sztánai kedves fészket feldúlták az ötvenes évek közepén, s kénytelen volt Kolozsvárra menekülni. A lakás nagyon kicsi volt, alig pár lépés a szobája, íróasztala a felét elfoglalta — de az övé volt. 1973-ig, felesége haláláig élt itt. Ebben a szobában kezdte gyűjteni életrajzi feljegyzéseit — erre céloz az „írói elgondolásaim" kifejezéssel —, azonban csak az 1910-es évekig jutott el, ekkor (1963-ban) ágynak döntötte egy szívroham, s az összegyűjtött anyagot unokaöccsének adta át. A levélben alább Illyés Gyula új kötetéről ír: az Új versek 1961-ben jelent meg. A másik író, akit említ, Tamási Áron. Akkoriban megjelenő új regénye a *Szirom és Boly*.

Szólni kell még a levelek írásformájáról, mely megőrizte Kós Károly stílusának annyira jellemző archaizmusát. Az egy-egy szóban előforduló helyesírási szabályoktól eltérő hangtani jelenséget az író tudatosan használta: a nép nyelvét rögzítette írásában.

CSÉP IBOLYA

Kedves jó Lajosom!

Természetesen, nagyon örvendettem levelednek tegnap este, amikor hazajövet egy heti csavargás után (Vécs, Gernyeszeg, Marosvásárhely, Nagyenyed, Csombord, Lapád) hazaérkezve, azt megkaptam és elolvastam. Hát kérlek: én a júl. 18-as dátumot felírtam kalendáriumomba. Ha változás történne a dátumban, kérlek jelezd. Nem tudom, hogy tervezted a kirándulást, de vagy itt kezdjétek, vagy még jobb, itt végezzétek a napot. Innen most jó vonatok mennek Kolozsvárra este felé úgy, hogyha kocsin, vagy autón, autóbuszon csináljátok is a kirándulást, itt vagy kezdeni kell, vagy végezni. Jobban szeretném, ha itt végeznétek. Este 12-kor megy egy vonat vissza Kolozsvárra és akkor itt estefelé érkeznétek, de eléggé úgy, hogy még lássatok. Talán lehetne úgy csinálni, hogy Körösfőről gyalog jönnétek át a Részegen keresztül: arról a hegyről, egyikét a legszebb kalotaszegi kilátásoknak lehetne látni, és az erdőn keresztül jönnétek ide le hozzánk. Este aztán lehetne táncolni is: jó táncosokról gondoskodunk és valami zenéféléről is (persze nem cigányt gondolok, csak gramafont). Egyszóval ahogy gondolod. Ha Reményik is jönne, még nagyobb volna az örömöm, gondolhatod. Csak egyszer volt itt, de akkor jól érezte magát és most újra jókedvű és **aktív**. Barátom, itt lampionos esti marhaságot csinálnánk összecsapva Szentimreiékkel, akik szintén itt vannak, itt nyaralnak.

Szóval gyere s hozzad a leányokat. A puritánságom pedig puszta hiúság: félek állandóan, ha meglátnak számtalan tisztelőim, kiábrándulnak.

(Ha Reményik nem bírná a Körösfő-sztánai hegyiutat, ötet áthozatom kétkerekű úri kocsimon — lám, mire vittem: van kétkerekű, féderes kiskocsim és még panaszolunk az erdélyi sorsra!)

Szeretettel ölel
Kós Károly

Sztána, 1936. VII. 9.

Kedves jó Lajosom!

Jó két hónapja, hogy készülök e levelem megírására, s azóta halogatom napról-napra. Annyi mondanivaló akarna kibuggyanni belőlem, hogy amikor előttem a papiros és kezemben a penna, — akkor mindig megtorpanok és fehér-üres marad a papiros: majd máskor. Mert: miért törjek be békességes kisoroszi otthonodba a magam nyughatatlanságával, kesernyés gondolataival és mostanában mind gyakoribb sötét látomásaimmal, melyek Számodra jórészben nem is érthetőek, de az is lehet, hogy csupán egy világtól elmaradt, mindennel elégedetlen vén ember tehetetlen zsörtölődése.

De most már nem halogatom tovább az írást: a posta elhozta új könyvedet: az Áprily-versek summáját, egy élet vallomását, hitét, reménységét. A könyv önmagában is szép. S bár a négysoros forma, — nézetem szerint — semmiféle könyvnek, legkevésbé verses könyvnek alkalmas formája, de kötése, papírja, betűi, nyomása, könyvdíszei szokatlanul ízlésesek, az ember gyönyörűséggel veszi kezébe, forgatja, simogatja; a mai magyar könyvkiadás nem vall vele szégyent.

Emlékszel talán még, hogy én általában nem szívesen és igen ritkán olvastam verset. Mégis van kivétel, vannak poéták, akiket nemcsak szeretek, becsülök, de akiket olvasok. Különböző okokból és nem is a poéta minden versét. Arany Jánosnak csak a balladáit szeretem, Kosztolányinak csak A kisgyermek panaszai-t, Villonnak néhány ún. balladáját és a Nagy Testamentomát, Adyt nagyon szeretem (az ún. Léda dalokat s hasonlókat nem). Ezek után mégis, hidd el nekem, az Áprily verses könyvét eddig kétszer olvastam el. Elsőízben mingyárt, ahogy a csomagból kibontottam, kíváncsian és együltömben: déltől estig. Aztán egy napig nem nyúltam a könyvhöz. Aztán elővettem és lassan, egyenként olvastam el a verseket, naponta csak annyit, hogy egy hétig tartott, amíg a színdarabokhoz értem. (Azokat még nem olvastam el.) Egy kerek hétig szólottak a verseid hozzám a maguk zengő hangján és egy hétig pergették le számomra azt a kereken negyven esztendőt, aki felettünk elsuhant. Életre taszították bennem négy évtizedes életét ennek a mi szegény s olyan sokat ide-oda dobált Erdélyünknek és benne azoknak az embertestvéreinknek, akik az én szűk látókörömben éltek, akik

szemben velünk, vagy velünk egysorban és egy sorsban munkáltak és tusakodtak, vigadtak, szomorkodtak, gyűlölködtek és reménykedtek, és akiknek jórésze azóta elment közülünk az ő atyjához Egy hétig tartott, amíg lepergett ez a tarka képsorozat és én egy hétig éreztem, hogy valahol bennem régóta felgyűlt könnyek peregnek, peregnek és gyűlnek és megtöltik lelkemet és titkosan, hogy senkise láthassa meg, bizony kicsordultak öreg szememből.

Ezt tették velem a verseid, Lajos. Tetemre hívták a múltamat és kényszerítették, hogy számadást tartsak: mit tettem, mit tettünk, s vajon okosan, helyesen és becsületesen tettem-é. Mit munkáltam, mit építettem és mit rontottam, volt-e értelme, maradt-e értelme annak, amiben hittem, amit akartam. Hogy józan és okos voltam-é, vagy kötözni való bolond? Hogy jó úton jártam-é vagy eltévedtem és ha eltévedtem, hol és hová tévedtem el?

Nem könnyű az embernek a maga életútját felmérni. És az enyém elég kanyargós volt, járatlan és egyenetlen. Sokszor elbotlottam rajta és sokszor el is estem. S nem is egyszer futottam vakvágányra, hogy nem volt tovább: meg kellett fordulnom, előről kellett kezdenem és keresnem a magam új útját . . .

És mégis. Akármennyit gondolkozom ezen, ha újra kezdhetném, nem hiszem, hogy egészében — eltekintve apró részleteitől — újat tudnék és akarnék törni és másképpen, jobban tudnám csinálni, mint amit és ahogyan csináltam a múltakban: egészen szűk magánéletemben és abban a másikban, melyben mint építész, mint író és mint sok minden egyéb munkáltam és tusakodtam úgy és azt, amit és ahogy tudtam.

Ha bölcs ember volnék, akkor ebben már régen belenyugodtam volna. De nem voltam és nem vagyok bölcs.

S miután annyi zagyvaságot és zöldséget firkáltam össze nagy önzőn magamról, végül azt is bevallom, hogy itt mi ma nagy csendességben, nyugalomban élünk és mintha az idő is megállott volna felettünk és körülöttünk; szemmelláthatóan és kézzeltapinthatóan nem történik semmi. Gyűléseken (és ez sok van, mert majdnem állandóan ünnepelünk valamit, vagy valakit) rádióban, újságokban csak szépet, jót és megnyugtatót hallunk és olvasunk magunkról és a magunk életéről, s azt, hogy az emberek városokon és falakon a legteljesebb szeretetben, egyetértésben és vidám megelégedésben élnek és mindünknek, akik jó sorsunk rendeléséből itt élünk, hálásaknak kell lennünk, hogy ilyen jó, békességes és bőséges életünk lehet ma és bizonyos reménységünk, hogy ez a szerencsénk a jövőben tovább fog kiteljesedni, tovább az idők végezetéig. Merthogy ezt a szép rendet és békességet a Rend kérlelhetetlen törvénye őrizi számunkra, mely irgalmatlanul lesújt azokra a felelőtlen és bűnös lázadókra, akik ezt felforgatni próbálják. Milyen szerencsések ezek a mi poétáink, hogy gátlástalanul dalolhatják ennek a boldog országnak és ennek a szabad, megelégedett népnek hálaadó dalaikat, s nem kell halálra menniök, mint egykori walesi elvtársaiknak . . .

Éppen most, amikor befejezem immár hosszúra nyúlt kanyargós levelemet, hozzák a kiadótól Budai Nagy Antal színjátékomnak a tavalyi jubiláris esztendőre tervezett, de arról lekésett új kiadású könyvecskéjét. Nem sikerült úgy, ahogy én azt elképzeltem, a színes figurák eltorzultak a sokszorosításban és színezésük nem is hasonlít az eredetiekhez. De a jóakarat megvolt és hát ez is valami. Ahogy valaki látogatóm érkezik ide Pestről, küldök belőle egy mutatványt szeretettel.

Ma is csak veszteséglistával számolok be. Ha nem tudnád, értesítelek most, hogy ismét megfogyott a régi gárda: szegény Tabéry Géza meghalt Váradon.

S miután úgy veszem észre, hogy egyelőre a Magyarországra szóló útlevelek megszerzése számunkra lehetetlen, hát csak így, levélben kívánok Mindnyájatoknak jó egészséget, békességet és vidám, napsugaras húsvéti ünnepeket

a régi szeretettel és hűséggel
Kós Károly

Kolozsvár, 1958. III. 10.

Amint láthatod, ez a mi papirosunk nem éppen jónak mondható. De egyelőre jobbat nem lehetett kapni a boltokban.

Kedves jó Lajosom!

Múlt hónapban küldött soraid megszomorították feleségemet is, engem is; a betegség minden bajnál nagyobb baj. De hinni akarjuk, hogy ez az áldottan szép és jó tavaszidő meggyógyított már

mindkettőtökön kívül többet is. És ebben a reménységben kívánunk feleségemmel együtt mindnyájatoknak boldog, vidám és békességes húsvéti ünnepeket.

Nem tudom, jeleztem-é vagy nem: mi végre, 15 esztendei kínlódás után a Majális-uccai nyomorúságos egyszobás, közös fürdőszobás stb. lakásunkból egy kétszobás, teljesen különálló, ún. összkomfortos lakáshoz jutottunk, egy új blokkban, igen jó helyen: a Széchenyi-tér elején (Piata M. Viteasul 37. I.). Persze, vannak a lakásnak, mint minden új lakóháznak még ma, hátrányai (kicsi konyha, kicsi szobák stb.), de kétségtelenül nagy előnye, hogy kicsiben mindenünk megvan, ami a mai embernek elsőrendűen szükséges, elsősorban nekem külön szobám. Azonkívül igen jó helyt van (központos, autóbusz, trolibusz, taxiállomás, piac, üzletek stb. közvetlen közelben). Persze, a költözködés (a legnagyobb februári hidegben) kimerítette fizikumunkat, idegeinket és teljes alapossággal — anyagi erőnket. Viszont egyikünk sem betegedett bele, mégcsak meg sem hűltünk. S most, húsvétra, már jórészt rendben is vagyunk; ami még hibázik, azt pótoljuk, mihelyt egy kis friss pénzmagra teszünk szert.

S mihelyt a költözködés és a vele járó sok idegesítő, bosszantó adminisztrációs és financiális időrablá-son túlvoltam nagyjában, s a tavasz március második felében reánk köszöntött, belefeküdtem a kerti munkákba. Azt tudod, hogy ezelőtt 4 esztendővel szereztem itt Kolozsvárt, a Donát-úti fertály szélén, a Szamoskanyar közelében egy kicsi puszta parcellácskát (800 m^2). Azt azóta 3 oldalról bekerítettem, s 3 esztendő alatt egy kicsi fakalyibát is felhúztam valahogy (amelynek még hibázik a mennyezetburkolása, a padlója, az ablakszárnyai, a belső falburkolása), hogy meg ne ázzunk, erre szüksége van a testemnek-lelkemnek, s miután most volt és van annak az ideje, tehát szinte naponta ott ások, kapálok, gereblyézek, ültetek, öntözök.

Ez a kicsi kertecske kell hogy rekonpenzáljon az elvesztett Sztánáért. És ha szerényen is, de megteszi, amit tehet. Mert levegője van, napsütése és ha munkaközben megpihenek és reágyújtok egy cigarettára, látom onnan a gyalui havasokat és alájuk odaálmodom Kalotaszeget . . .

Kicsit szegényes pótléka ez a múltnak, de józan ember a szél ellen nem — pipál.

Ez volt a mai napig az én ezévi tevékenységem summája. Az írást, elhanyagoltam. De úgy tervezem, hogy ha túlleszek hamarosan a halaszthatatlan tavaszi kerti munkákon és az új lakásunkban való elhelyezkedés és berendezkedés munkáin, akkor kiszakadhatok a realitásokból is beilleszkedhetek írói elgondolásaim világába . . . Igaz viszont, hogy: „ember tervez . . .”

Nagy figyelemmel olvastam Illyés Gy. „színvallását” (azt hiszem az „Ország-Világ”-ban jelent volt meg; én csak egy kivágást kaptam) és „megjelenendő” új verskötetének címadó versét. Ezzel majdnem egyidőben mondotta be a rádió a magyarországi amnesztia-rendelet hírét (elég hiányosan és számunkra elég zavarosan is). Ugyancsak mostanában írták nekem, hogy Tamási Áronnak új regénye jelenik meg (egyelőre folytatásokban hozza a M. Nemzet).

Lehet, hogy ezek közt az események között nincsen összefüggés, de az érzésem az, hogy akár külön-külön, akár együttesen, de egészséges tisztulási folyamat kezdetét jelentik, aminek igazán örvendeni tudnék. S gondolom, okos dolog volna, ha ez a tisztulási folyamat nemcsak Magyarországon, de másutt is elkezdődne. Mindjárt kevesebb volna az idegesség, a félelem és a keserűség, de meggyarapodna a vidámság, a nyugalom, az őszinteség és a becsületes nyíltság . . .

Egyébképpen nálunk semmi különösebb újság. Élünk nagy csendességben és hinni akarjuk a jobbat. Általában egész népes családom egészséges; de az élen ebben a tekintetben mi, két öregek járunk. A békességünk is megvan — egymás között.

A feleségem — szegény — most lázasan süt-főz — a húsvéti ünnepekre. Beszélni is alig lehet vele, de azért szigorúan megparancsolta nekem, hogy ha írok Nektek, úgy mellékeljem levelemhez az ő jókívánságait és szívbéli szeretetét.

Szeretettel és a régi barátsággal ölel mindnyájatokat
Kós Károly

Kolozsvár, 1960. IV. 15.

Kós Károly, építész

–: Kós Károly Ámily lajoshoz írt kiadatlan levelei 81–84

Forrás, Kecskemét, 1981. október

XIII/10

Kós Károly

Az óbudai református egyházközség emléktáblát állít a parókiáját tervező és építő Kós Károly születése 100. évfordulója alkalmából. Az emléktáblát február 1-én leplezi le dr. Tóth Károly, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke a parókia udvarán. (Budapest, III., Kálvin köz 4.)

Magyar Nemzet 1984. 1.29.

Kós Károly arcai

Barázdált orcádról
az idő alá folyt,
mint az olvadó hó
a vén Magurán.

(Kányádi S.)

Kós Károly kivételes egyénisége költőket és képzőművészeket egyaránt megihletett. Megénekelték versben, anekdotában, megformálták kőben és fában, megörökítették grafikában és fényképen. A művek, elsősorban a grafikák, közös jellemzője, hogy valamennyi szoros barátságból és tiszteletből született, létrejöttükhöz szükség volt a „belső ember" és a „külső ember" mélyebb ismeretére, sok esetben a közös sors vállalására.

Az első grafikák az 1930-as évek elején születtek, bár már Osvát Kálmán 1928-ban megjelent *Erdélyi lexikon*ában is található róla egy könnyed felfogású rajz — valószínű Major Henriktől. Kós Károly 1933 decemberében töltötte be 50. életévét, ami alkalmat adott arra, hogy tisztelői és barátai különböző módon fejezzék ki megbecsülésüket Erdély „mindenese" iránt. Az *Erdélyi Helikon* 1933/10. számát teljes egészében Kós Károly méltatásának szentelte, ami bizonyára nemcsak azért történt így, mert Kós maga is részt vett a folyóirat szerkesztésében. Az ünnepi számban két fiatalabb művész, a román *Demian Tassy* és Gy. Szabó Béla szerepelt egy-egy Kós portréval. A szobrászok és az érmészek azt mondják, az ember arca ötvenéves kora táján érik meg a véső alá, akkor véglegesül. A két művész mintha ennek az íratlan szabálynak akart volna eleget tenni. Demian 1926 óta festőművészként tanított a kolozsvári *Képzőművészeti Iskolán* (Belle Arte), s főleg freskófestéssel foglalkozott. Baráti kapcsolatot tartott fenn a korabeli kolozsvári magyar szellemi élet képviselőivel, elsősorban a helikonistákkal. Gyakran ült együtt a kolozsvári Újságíró Klubban a Helikon asztalnál Kós Károllyal, Kemény Jánossal, vagy az időnként be-be látogató Nagy Imrével, Aurel Ciupéval egy kapuciner mellett vitatva meg az erdélyi művészet ügyes-bajos dolgait. 1930-ban közösen vett részt a magyarokkal az Erdélyi Képzőművészeti Kiállításon. A nála jóval idősebb Kós Károlynak nagy tisztelője volt, rajzai és linómetszetei felkeltették érdeklődését, hatással voltak rá, amint erről *Tárogató és furulya* c. kis írásából értesülünk. „... Ekkor jutott véletlenül a kezembe ... az *Iparművészetnek* egy régi lerongyolódott száma, amelynek egypár épen maradt oldalán csodálatosan férfias, erőteljes rajzokat találtam és olyan gyönyörű szép írással oda rajzolt szöveget, amely Attila királyról szólt, és ... nagyon sok szeretettel elbámultam a szép vonalakat, amelyek olyan egyszerűen és nemesen tudták az ősiséget kifejezni."

Kósról készített tusrajzán érződik ez a tisztelet és elfogódottság. Vonalai nyugodtak és méltóságteljesek, a képről egy beérkezett férfi tekintélyt parancsoló arca néz a szemlélőre. Igen — Kós ekkor már valóban tekintély; mögötte állnak már leghíresebb épületei — a budapesti állatkert, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, a Kolozsvár, Monostori úti templom —, megírta könyvei jelentősebb köteteit — a *Varjú nemzetséget*, az *Erdélyt* és a *Kalotaszeget*. Elhangzott a *Kiáltó Szó*, működik az *Erdélyi Szépmíves Céh*, hűséges feleség és négy gyermek várja a sztánai tűzhelynél.

Az ekkor még szinte első művészi lépéseit tevő *Gy. Szabó Béla* más eszközökkel kísérli meg visszaadni azokat a benyomásait, amelyek Kós Károllyal való találkozásaiból leszűrődtek benne. Pályájára Kós különösképpen hatott, elsősorban tanácsaival. 1932 decemberében a *Károli Gáspár Református Irodalmi Társaság* képzőművészeti kiállítást rendez. Ezen Thorma János, Gruzda János és mások társaságában Gy. Szabó Béla is részt vesz. Szénrajzokat és pasztelleket állít ki. Kós a megnyitó után azt tanácsolja neki, hogy „másszon fára", azaz próbálkozzon meg a fametszéssel. Elmagyarázza neki utcai beszélgetés közben a fametszés technikáját, a szükséges kellékeket, s további munkára buzdítja. A fiatal gépészmérnök, Gy. Szabó Béla megfogadja a tanácsot és szorgalmasan nekilát a munkának, sorra készíti metszeteit. Ezek közül az első fametszetek közül való Kós Károly arcképe is, amelyet 1933-ban készített a mesterről emlékezet után. A kép magán viseli még a technikával való ismerkedés jeleit, de az arc geometriája így is tökéletes és kifejező. Kós

2

konok tekintete, szijjas arca néz felénk a képről. A metszet szűkszavúsága, a minden részletet mellőző fekete vonalak szinte kivetülései Kós egyéniségének. Ez a kép talán a kezdete Gy. Szabó fametsző művészetének, amely azóta — elhagyva már jól az ezredik lapot is — megizmosodott, tökéletessé, már-már utánozhatatlanná vált. Így történt meg az, hogy amikor a művész hóna alatt a *Hónapok* című dedikált mappájával köszöntötte születésnapján Erdély nagy öregét, a 90 éves Kós Károlyt, ő meghatódva ennyit mondott: „Tanítvány! — ebben te lettél a mester itt Erdélyben, Európában vagy tán az egész világon."

1. Demian Tassy rajza (1933)
2. Gy. Szabó Béla fametszete (1933)
3. Nagy Imre rajza (1938)

1. Dessin de Demian Tassy (1933)
2. Gravure sur bois de Béla Gy. Szabó (1933)
3. Dessin de Imre Nagy (1938)

1

3

zatával mutat tükörkép-szerűen közös vonásokat. A szintén 1913-ban épült két múzeumőri lakás pedig a villaépületek csoportjába sorolható.

A tragikus 1914-ben tervezett, vármegyei közkórház eredetileg öt épületből álló együttese sajnos csonkán maradt ránk. A legszebb, az épületcsoportot kelet felől lezáró anya- és csecsemővédelmi épület meg éppenséggel csupán tervben ismeretes. A többi épülethez képest kis mérete ellenére is monumentálisan hat a kivételesen, de aligha véletlenül szimmetrikusan megtervezett és felépített hullaház, a maga merev, zárt mozdulatlanságot sugárzó épületével.

Kós Károly nem tudta alkotótevékenységét, a már többek által megírt okoknál fogva kiteljesíteni. Sepsiszentgyörgyön hiányzik épületeinek átfogóbb városképi hatása, hogy ha nem is egy városrész, legalább egy általa egységesen megtervezett tér megalkotásában kiélhesse a benne feszülő alkotó energiát. Elmaradt a város főterét nyugatról látványosan lezáró városháza épületének megvalósulása. Csupán a főtérnek ugyancsak a nyugati oldalára 1926-ban tervezett leánygimnázium-internátus épülete valósult meg, amely utólag, a tervező stílusához hangolt, de az épületet egyhangúbbá változtató déli bővítéssel, ma mint a textilipari szakiskola épülete ismeretes.

A két évvel korábban tervezett és a közeli Béke utcában felépült Csulak-ház viszont sokáig alig ismert, ám annál szebb villaépületnek számít. Félkör alakú, oszlopos verandáját véve alapul, az ugyancsak akkoriban tervezett kolozsvári Hincz-házzal mutat rokonvonást, a főhomlokzatot is figyelembe véve pedig a miskolci Imre-házzal, azonban a méretbeli különbségből is fakadó tetőszerkezeti megoldások különbsége határozottan eltérő összhatást biztosít.

A 30-as években újabb három, eltérő arculatú és rendeltetésű Kós-épülettel gyarapodott Sepsiszentgyörgy. A mai Textiliskola épületével némi rokonságot tartó épülete az építésvezetők módosításával készült el, továbbá az Iskola utcai Keresztesház közelében egy semleges homlokzatú, tanári lakásokat magában foglaló emeletes ház, valamint a legutóbbi évtizedben radikálisan átalakított Csutak Vilmos lakóház, a vasúti állomás közelében.

Csupán terv maradt a dr. Kabay Gábor számára 1948-ban két változatban is megtervezett lakóház, akárcsak az Olt és Bălcescu utcák sarkára szánt, kereskedelmi iskolát és internátust magábanfoglaló épület 1951-ből. Felépült viszont kevés módosítással az 1953-ban, kitűnő belső beosztással, Benedek Károly számára tervezett lakóház a Váradi József utcában, valamint az egy évtized múltán, három változatban elkészített, a vártemplom magaslatának keleti aljában, a harmadik terv szerint kivitelezett ravatalozóépület.

Kónya Ádám

3

4

1. Az egykori Vármegyei Közkórház halottasháza (1914)
2. Kós Károly által tervezett épületek Sepsiszentgyörgyön (a megvalósult épületek sötét tetővel jelölve)
3. Lakóház (egykori Keresztes-ház) az Iskola utcában (1913)
4. Textilipari szakiskola, Szabadság tér (1926)
5. Pionírház, Kőrösi Csoma Sándor utca (1929—30)

5

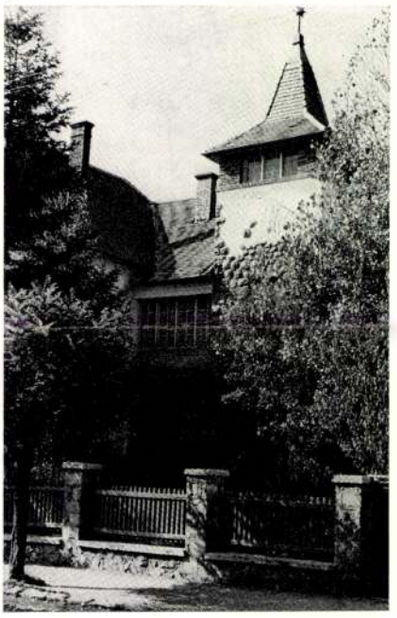

1. La maison mortuaire de l'Hôpital Public Départemental de jadis (1914)
3. Maison d'habitation (nommée jadis maison Keresztes) dans la rue Iskola (1913)
2. Bâtiments dont les projets ont été conçus par Károly Kós, Sepsiszentgyörgy (les bâtiments réalisés sont marqués par le toit foncé)
4. École professionnelle de l'industrie textile, place Szabadság (1926)
5. Maison des Pioniers, rue Kőrös Csoma Sándor (1929—30)

KÉPZŐMŰVÉSZET

4

A helytáilás és a közös erdélyi sors vállalása vethette meg Kós Károly és *Zsögödi Nagy Imre* kapcsolatának alapját. Kós Pesten maradhatott volna, de hívta Kalotaszeg — Nagy Imrét Angliában marasztalták, de őt Zsögödön a szénakaszálás és a csiki hegyek várták. Betöltötték az embert meghatározó erkölcsi törvényt: a sorsot, mely a születésben jelentkezik, vállalni kell. Nagy Imre Kósról egy metszetet és több rajzot készített különböző időpontokban. A fametszet 1935-ben készülhetett, előtte Tompa László költő és Tamási Áron arcképét örökítette meg mesterien. Nagy Imre robusztus egyéniségének, vulkanikus vérmérsékletének a fametszet felelt meg legjobban. A csiki havasokban a fát fejszével hasogatja. Fametszetein szintén fejszecsapásoknak tűnnek határozott vágásai, amelyeknél követi a michelangelói elvet: nem tesz egyebet, csak eltávolítja a feleslegeset. Kós portréja az öntudatos építő embert tárja elénk, a fekete háttérből valósággal előtörnek a fények és két oldalról bontják ki a formákat, élesen, minden átmenet nélkül. Valami ősi puritánság, plakátszerűség vonul végig ezen a képen, amely jelkép is lehetne, a makacsságé és kitartásé, az időtlen alkotóé. A harmincas évek végén Kós Károly és Kovács László vette rá Nagy Imrét, hogy egy tervezett *Helikon-íróalbum* részére készítse el csaknem 40 erdélyi író arcképét. Ő két év alatt el is készült a tusrajzokkal, amik egyben rajzművészetének csúcsát is jelentik. Szerette az érdekes arcokat, a tus, a nádtoll új eszközt, kifejezési formát jelentett számára. A sorozat egyik leghíresebb lapja Kós Károly Sztánán készült arcképe, amelyen nem is arcot, hanem egy teljes ember rajzolt meg. Mindig érdekelték az arcok mögött levő mélységek, az egyéniség, annak viszonya a világhoz, népéhez, önmagához. Soha nem rajzolt le olyan személyt, akit nem ismert, vagy nem volt tisztában emberi tulajdonságaival. Kós, a „Viharügynök", ahogy kortársai nevezték, maga volt a mozgás. Mindig szervezett, küzdött és perelt, sebeket osztott és kapott. A róla készült rajz is csupa ellentét, csupa egymásnak feszülő, egymást élesen metsző vonal. A dacos fejtartás, az élénk tekintet, az élesen metszett sasorr és határozottan szegletesre formált áll nem mindennapi egyéniséget sejtet. Kós Károly ekkor már megírta a *Budai Nagy Antal*t, ennek drámai változatát a *Vígszínház* is bemutatta, majd betiltották. Kós 1938-ban Baumgarten-díjat kapott.

A képekkel szőtt krónika Nagy Imre 1938-ban készült tusrajzával még nem ér véget. Többen is kézbe veszik a tollat vagy a metszővésőt, hogy megörökítsék azt az arcot, amelyet a történelem vihara és az idő csak tovább barázdált, de népének szolgálatától elfordítani sohasem tudott. *László Gyula* régészprofesszor 1946-ban készített róla finomvonalú, lényegretörő, szemüveges rajzot, amely egyaránt felidézi bennünk a lapszerkesztőt, az írót, a vitázó közéleti embert és a főiskolai tanárt. A sort M. Makkai Piroska, Zalai Tóth János, Beck Judit, Nagy Pál, Balázs Péter, Gyárfás Miklós képeivel folytathatnánk, s talán Nagy László 1970-ben készített bölcsességet sugárzó,

5

de az élet minden harcát magán viselő arcképével zárhatjuk. *Nagy László*, akit költőként tartunk számon, pályája kezdetén Kmetty János tanítványaként művésznek indult. A képzőművészettel később is jegyben maradt, amint erről ez a Kós Károly életútját összegző kép is tanúskodik. Nagy idők hiteles tanúja tekint ránk, mint élő kopjafa, s nagy titkok tudója. Kalotaszeg fogadott fia felért a hegyre, a Dimbu Crucira, visszatekint és ezt üzeni: „Nehéz élet volt, de szép volt. A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni." — Őrizzük meg őt így emlékezetünkben!

Balogh Péter

6

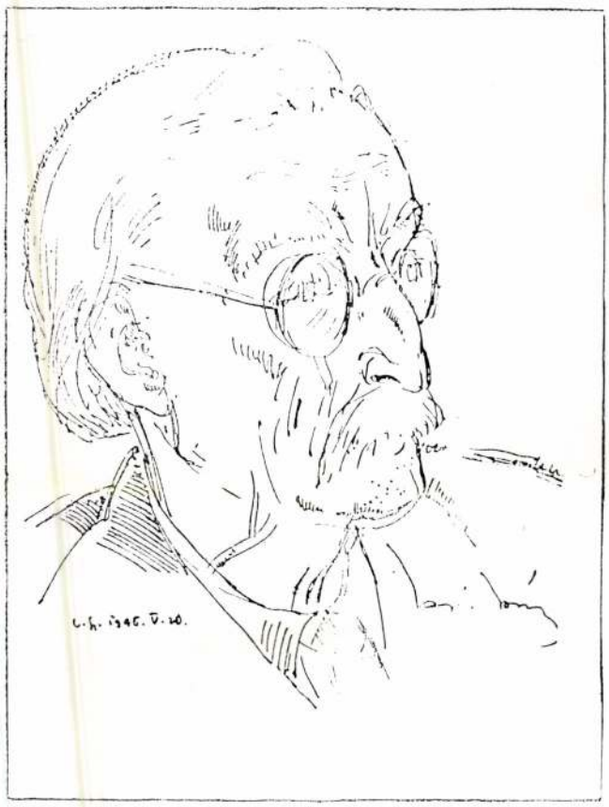

7

4. Gyárfás Miklós metszete (1978)
5. Nagy Imre fametszete (1935)
6. László Gyula rajza (1946)
7. Nagy László rajza (1970)

4. Gravure de Miklós Gyárfás (1978)
5. Gravure sur bois de Imre Nagy (1935)
6. Dessin de Gyula László (1946)
7. Dessin de László Nagy (1970)

Akiket Kós Károly megihletett...

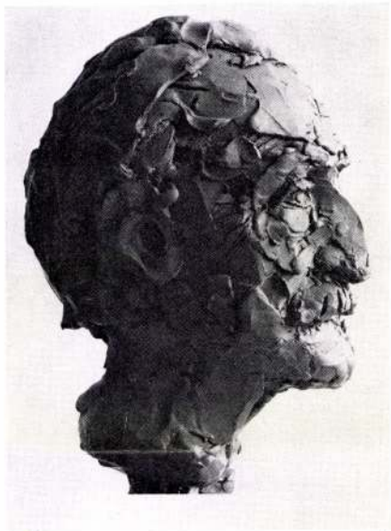

1

2

Nemrég Nagy István János szobrász- és éremművész műtermében meglepetten láttam két kis Kós Károly érmet, majd kiállításokon és magángyűjtőknél egymás után fedeztem fel a nagy erdélyi építészre emlékeztető kisplasztikákat és grafikai alkotásokat.

Ez év elején a GENERALART Népköztársaság úti bemutatótermében rendezett EX LIBRIS kiállításon szerepelt Villányi János Kós Károly EX LIBRIS-e is. Elém került Tőrös Gábor nagybányai szobrász és dr. Vizi Béla docens (Veszprém) Kós Károly plakettje is, s így már érdemes volt tovább kutatni, választ keresni arra a kérdésre, kiket ihletett meg Kós Károly szobrász- és éremművészeink közül?

A százéves születési centenárium jó alkalmat adott felkutatni ezeket s összegyűjtve bemutatni. Sajnos nem lehet szó a teljességről, mivel bizonyára rejtőzködnek még számunkra ismeretlen műalkotások.

Csúcs Ferenc szobrászművész 1973-ban, Kós Károly 90 éves születésnapjára készített a családja által hozzá eljuttatott eredeti Kós rajz alapján egy bronz portréérmet, a hátlapon a Varjúvár felirattal Kós Károly még megkapta az érmet s baráti hangú levélben köszönetet is mondott a művésznek. Ez az érem az I. Országos Érembiennálén Sopronban 1977-ben, Kós Károly halálának évében került kiállításra. Ugyancsak Sopronban az ez évi (1983) negyedik érembiennálén, Papi Lajos mutatta be Kós Károly érmét, míg Nagy István János által készített Kós érem az alkalmi éremboltban volt vásárolható a kiállítás ideje alatt.

Tudunk arról, hogy az előző években Nagyváradon az „Utunk" Galériában szerepelt Kós érem alumíniumból, Kovács András nagyváradi szobrász alkotása. A Kiss Sándor szobrászművész által készített Kós érem 1976-ban a Magyar Nemzeti Galériában, a Mai Magyar Grafikai és Kisplasztika kiállításon került bemutatásra.

Kispesten, a Petőfi téren Szathmáry Gyöngyi szegedi szobrászművész által készített dombormű került 1983 végén a Kós Károly tervezte épület falára. Az emléktábla emlékezteti majd a városrész lakóit a nagyszabású tér tervezőjére.

Somogyi József Kossuth-díjas szobrászművész a 90 éves Kós Károlynál volt látogatóban 1973-ban, amikor beszélgetés közben sikerült megmintáznia. Bár a mű nincs befejezve, még így befejezetlenül is jó volna valamelyik Kós tervezte épület falán bronzban viszontlátni.

A KÓS KÁROLY KÖR megbízásából Nagy István János elkészítette portréérmének újabb hátlapját a KÖR emblémájával, valamint e cikk írójának kérésére egy másik hátlapot is TISZTELET ERDÉLY FIÁNAK 1983 felirattal. Ez utóbbi a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményét gazdagítja.

A legújabb portréérem Sebestyén Sándor nyíregyházi szobrász alkotása. Készítője a televízióban augusztusban bemutatott archív film alapján mintázta meg Kós Károlyt.

Rőser Norbert

3

4

5

6

7

8

9

1. Somogyi József Kós Károly-portréja (plasztilin, 1973)
2. Szathmári Gyöngyi domborműve (gipsz, 1983)
3. Fery Antal Ex librise (1977)
4. Csúcs Ferenc bronzplakettje (1973)
5. Vizi Béla bronzplakettje (1975)
6. Tőrös Gábor bronzplakettje
7. Nagy István János bronzplakettje (1983)
8. Nagy István János bronzplakettjének hátlapja (1983)
9. Nagy István János bronzplakettje

1. Portrait de Károly Kós par József Somogyi (en pâte à modeler, 1973)
2. Relief de Gyöngyi Szathmári (plâtre, 1983)
3. Ex libris d'Antal Fery (1977)
4. Plaquette de bronze de Béla Vizi (1975)
5. Plaquette de bronze de Ferenc Csúcs (1973)
6. Plaquette de bronze de Gábor Tőrös
7. Plaquette de bronze d'István János Nagy (1983)
8. Le revers de la plaquette de bronze d'István János Nagy (1983)
9. Plaquette de bronze d'István János Nagy

„Mert én csak folytatása
akarok lenni apáimnak...”

KÓS KÁROLY

(1883-1977)

emlékkiállítás

Sajtótájékoztató
2003. január 23-án,
csütörtökön 11 órakor

Petőfi Irodalmi Múzeum
Budapest V. ker., Károlyi M. u. 16.
Információ: 317-3611

„Mert én csak folytatása
akarok lenni apáimnak..."

KÓS KÁROLY

(1883-1977)

emlékkiállítás

Kerekasztal-beszélgetés

ELEKES KÁROLY
festőművész,
ANTHONY GALL
építész,
STEFANOVITS PÉTER
festőművész

részvételével

2003. január 24-én 15 órakor

Petőfi Irodalmi Múzeum
(Budapest V. ker., Károlyi M. u. 16.)

Kós Károly, festő-grafikus-építészművész, író

-.Kós Károly hitt abban, hogy Erdélyben a sajátos múlt a sajátos kulturák folytán a humánumnak egy különleges v lósága rejtőzik. Irta róla egykori méltatója. Az erdélyi építő, iró, polihisztor születésének loo. évfordulója alk mából szép és tartalmas kiállitást rendeztek Kecskeméten város új galériájában a Kós Károly-i építészet stilus es ményeivel rokon palotában.

Délalföldi krónika

1984. I.3. TV. 1. 17.55 /2/.

és
a-

al-
,a
z-

MAHIR SAJTOFIGYELO
1091 BUDAPEST IX., ÜLLŐI ÚT 51.
Telefon: 337-748, 340-726.

Kós Károly, festő-grafikus-
építész, írő, művész

ZALAI HÍRLAP

1984 JAN 21

HÍREK

1021

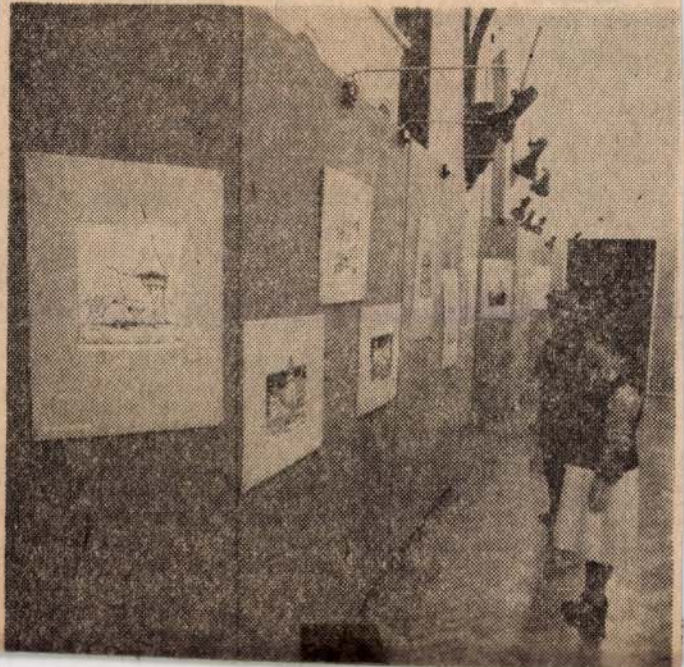

RÁDIÓ

Kossuth: 8.00: di tükör. 9.00: or — hogyan? uzsika. 9.44: U .00: Hírek. 10.0 aik. 12.00: Déli éli zeneparádé. ácsok. 13.30: Az ég fokozásának Hírek. 14.05: A h épzenei példatá zólva. 14.40: Mindennapi irodal- unk. 15.10: Új Zenei Újság. 16.00: 38 óra. 17.00: Hírek. 17.30: Ko- olyzenei „lemezlovas". 18.15: Hol olt, hol nem volt... 18.25: Mai önyvajánlatunk. 18.45: Népdal- óadók hangalbuma. 19.30: Pres- er Gábor szerzeményeiből. 20.06: játszó ember. 21.06: Amig élek nekelek. 22.00: Hírek. 22.15: Eu- ópa hangversenytermeiből. 23.48: eneszánsz hangszeres együttesek. 6.00: Hírek. 0.10: Melódiakoktél. 00: Hírek.

Petőfi: 8.00: Hírek. 8.11: Lenin eghalt — kantáta. 8.20: Tíz perc ülpolitika. 8.30: Hírek. 8.35: Ope- ettfelvételekből. 9.10: Szent esz- nék kíntornása. 10.00: Szombat élelőtt. 10.30: Hírek. 12.00: Jó bédhez szól a nóta. 12.30: Hírek. 3.06: Kritikusok díja — 1983. 14.00: pirituálék. 14.30: Hírek. 14.35: zimfonikus könnyűzene. 14.50: Maros Rudolf népzenei feldolgozá-

Kétszer hét. A hét műsora két csatornán. 18.25: Szép szombat estét. 19.00: Osztrák képek. 19.30: Tv-híradó. 19.50: Sport. 20.15: Szívesen emlékezem. 21.50: Klimbim kabaré. 22.40: Sport. 23.20. Hírek.

Kós Károly, az erdélyi polihisztor születésének 100. évfordulója tiszteletére tegnap kiállítás nyílt Zalaegerszegen, a Városi Művelődési Központ Hangverseny- és Kiállítóterme mében. A tárlat, amely Kós Károly építészi, grafikai és író i munkáját is bemutatja, február végéig várja a látogatókat.

(ZH foto — Polgár Tamás felvétele)

1021

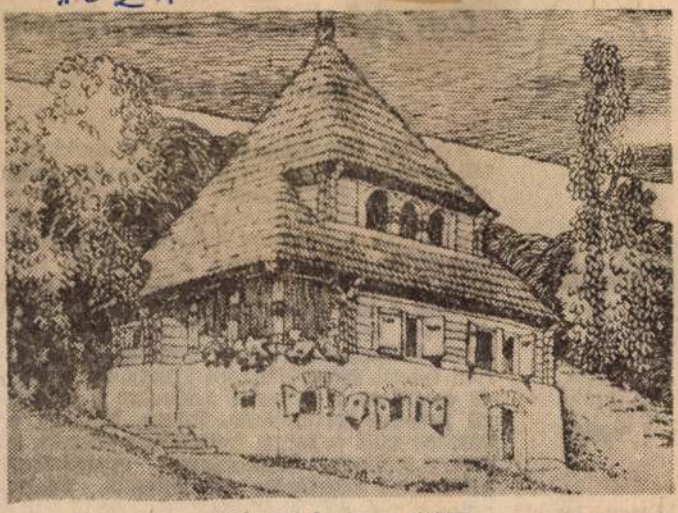

Falusi ház terve (1907)

A Varjúvár lakója

Emlékkiállítás Kós Károly 100. születésnapjára

Homloka, mint a napszítta fa, töredezett, ezer darabból álló. Szárnyas haja kétfelé röppen, kíséri homlokráncait. Így néz ránk, a belépőkre Kós Károly, akinek századik születésnapja előtt tiszteleg kiállítással a zalaegerszegi Városi Művelődési Központ hangverseny- és kiállítóterme. Az arc önmagáért beszél. Rávésődött a tartalmas, sok szálon futó élet, amelynek fő állomásait az életrajzi tabló tárja a látogató elé.

Az 1883-tól 1977-ig tartó életműről, az építész, a grafikus, az író ténykedéséről fametszetek, linómetszetek, fényképek, tervrajzok, könyvek regélnek.

Mindjárt kezdetnek az „Atila királról ének" című 1909-ben megjelent kéziratos illusztrált balladájából látunk néhány lapot. A szép ívű szecessziós lendületű vonalakkal megrajzolt grafikák építészeti terveinek, épületrajzainak tisztaságával csengenek össze. Tintarajzok, fametszetek következnek főúri kastélyokról, falusi házakról, templomokról. Legtöbbje stabil, szinte tömbszerű építménynek tűnik, a vaskos falak, a nyúlánk, keskeny ablakok tömör hatását szárnyaló tetők, a gótika könnyedségével vetekedő tornyocskák, elegáns ívű tetőszerkezetek lazítják. Építészi munkásságának ihlető vonásait már 1908-ban megfogalmazta programjában: „Konstruktív népművészetünk alapja a középkor művészete, nemzeti művészetünk alapja a népművészet". Mindezt együtt tanulmányozhatjuk a budapesti állat- és növénykert épületein is, amelyeket egyik építész barátjával Zrumeczky Dezsővel tervezett 1909-ben. A ragadozók háza, a majomház, a zsiráfház, a bivaly- és bölényház megannyi fából, kőből épült kis kastély, amelyek részleteire is láthatóan sok gondot fordítottak. A madárház üvegablakának terve is szép példa erre. A repülő fecskeraj képe érdekes, hullámzó ritmussal vidítja az ablak szögletes formáit.

Aztán ott a fák közé rejtett Varjúvár. Itt lakott, s alkotott az erdélyi polihisztor, akinek itt jobbára csak építészi, s grafikusi munkásságába kapunk bepillantást. Nem is lenne egyszerű dolog e gazdag, haláláig tevékeny életet, amely a színműírástól a tipográfiai munkán át a néprajzkutatásig ölelt fel megannyi területet, egy viszonylag szerény méretű tárlat keretében feltárni. De az évforduló, a századik születésnap amúgy is sok csatornán közelíti most hozzánk Kós Károly szemétyét, így talán ez a kis bemutató is elég ahhoz, hogy fogalmat alkossunk magunknak egyéniségéről.

Tervei, rajzai árasztják magukból „Erdélyország" hangulatát, ahol „még mesélnek fehérhajú vén nótafák", ahol „sok az útszéli kereszt", ahol „zúg a havasi szél... és sikolt... az esőmadár". Erről a vidékről jött, s ide tért vissza mindig, ha életében választút elé került. S erről a vidékről akart szólni, s szól ma is a „palotás városban lakó napnyugati magyarok"-nak.

M. H.

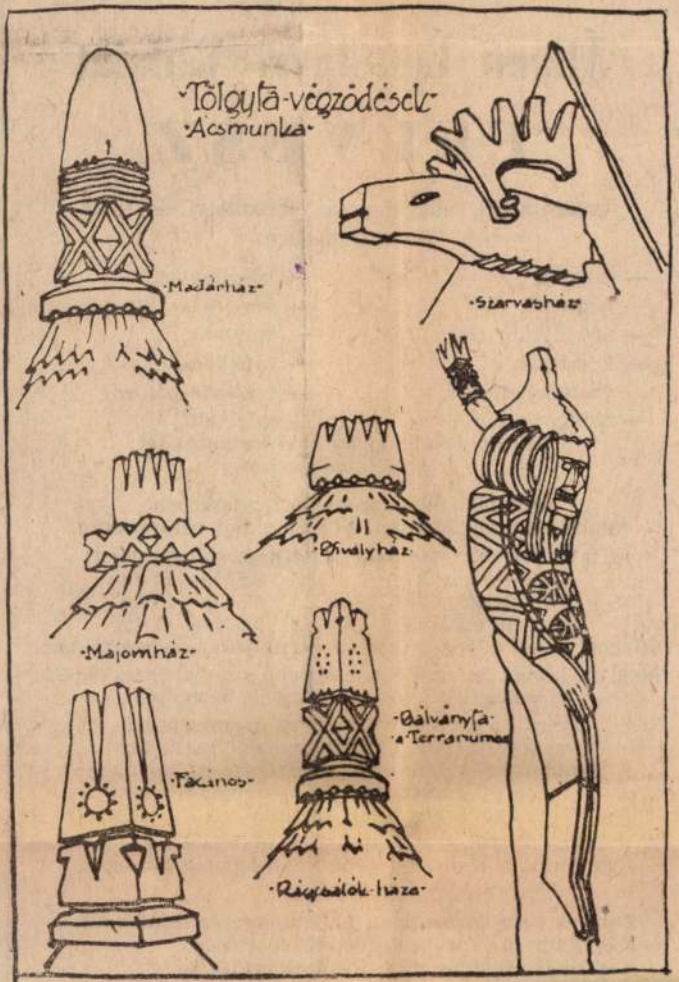

Az állat- és növénykert fafaragásos részletterveí

— Igyekezz nagyi, mert mire készen leszel az aerobic zoknival, már a streching lesz a divat...

(Domina Erzsébet rajza)

SAJTOFIGYELŐ
LEVÉLREKLÁM
1091 BUDAPEST, IX., ÜLLŐI ÚT 51.
Telefon: 337-748, 340-726
Kós Károly fest-grafikus
építészén ívó
ZALAI HÍRLAP
1984 JAN 2 11

rosodik a bőr, azaz vérbőséget okoz. A mediterrán eredetű gyógynövény legnagyobb hazai lelőhelye a Mecsek hegység. A növény föld feletti szára liánként kúszik fel a fákra és cserjékre, a gyógyító nedveket a fehérbőrű gyökere tartalmazza. Régen kedvelt orvossága volt a falusi javasasszonyoknak, fűvesembereknek, kiváltképpen mozgásszervi betegségek kezelésére alkalmazták. Valószínűleg a mecseki vaddisznók is hevítő hatása miatt kedvelik a pírító gyökeret, vagyis nemcsak élelem számukra, hanem medicina is: kedvezően befolyásolja a vérellátást.

Értesítjük T. vendégeinket, hogy Nagykanizsán, a Csányi L. úti tisztasági fürdőnkben a pedikür szolgáltatást megkezdjük.

Nyitvatartási idő:
kedd, szerda, csütörtök, szombat, 8—17 óráig,
pénteken 12—20 óráig.
Szünnap: vasárnap, hétfő.

Dél-zalai Víz-, Csatornamű
és Fürdő Vállalat, Nagykanizsa.
642

A Zala megyei Állami Építőipari Vállalat

FELVESZ

zalegerszegi, nagykanizsai, keszthelyi és lenti munkahelyekre:

— lakatos,
— hegesztő,
— ács-állványozó,
— kőműves,
— vasbetonszerelő,
— hidegburkoló,
— hőszigetelő,
— víz-, gáz-, fűtésszerelő,
— bádogos,
— műköves,
— tetőfedő-palázó,
— szigetelő,

szakmunkásokat, továbbá kubikosokat és segédmunkásokat.

Bérezés: teljesítménybérrendszerben, munkanormák alapján + esetenként célprémium.

Havi kereseti lehetőség: a teljesítéstől függően:

szakmunkások	8 500,— Ft-ig
kubikosok	6 500,— Ft-ig
segédmunkások	5 000,— Ft-ig,

átlagon felüli teljesítés esetén ezt meghaladó mértékben.

Megyén kívüli munkahelyen történő munkavégzés esetén: előzőeken túl 15—25 százalék bérpótlék.

Igény esetén: kedvezményes üzemi étkezés, munkásszállás, vállalati személyszállítás, továbbá saját üdülőben, (Keszthelyen, Hévízen) való pihenés, a kollektív szerződésben foglaltak szerint.

A munkák végzését a korszerű technológiák alkalmazása, valamint a tervszerű gépesítés nagyban elősegíti.

Jelentkezés:

Zalaegerszeg, Kossuth u. 11. munkaerőgazdálkodás,
Nagykanizsa, Vár u. 6. főépítésvezetőség,
Keszthely, Bondor u. 5. főépítésvezetőség,
Lenti, építési munkahely.

241 442

KERÁMIA K Z ZALAEGERSZEG

Kályhaépíttetők FIGYELEM!

A vállalatunknál most — **beépítéssel — megrendelt cserépkályhák** felépítését február — **március havi határidővel vállaljuk.**
Érdeklődni lehet:
megrendelő irodánkban,
8900 Zalaegerszeg,
Mártírok u. 23.
Telefon: 13-185.
Kerámia- és Cserép-kályhagyár, Zalaegerszeg.
241 439

Eladó

40 db
Holstein Friz
vemhes üsző,
6000 literes genetikai
háttérrel a bocföldi
termelőszövetkezetnél.

MAHIR
MAGYAR HIRDETŐ
SAJTOFIGYELO
LEVÉLREKLÁM
1091 BUDAPEST, IX., ÜLLŐI ÚT 51.
Telefon: 337-748, 340-726

Vós Károly, festő –

DÉLMAGYARORSZÁG

quafi Mira

1984 MÁR 1 0

7

ZIN DM

1021

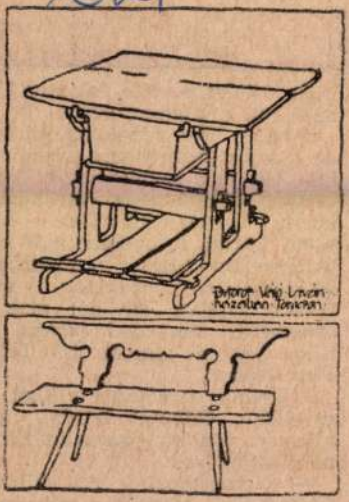

KÓS KÁROLY RAJZAI

DM MAG

Görög történet

A fene essen ebbe a rohadt ködbe, dünnyögte maga elé, amikor felszállt a villamosra. Remélte, hogy lekésik szép csendben, és ezúttal mükönnyes szemmel gondolhat egyetlen legjobb nagynénjére, a kedves Valéria mamára, aki oly erőszakosan kérte számon a havi látogatást, hogy orvosi bizonyítvánnyal sem mert volna egyébként otthon maradni. Hiába, a gyerekek bolondulnak az állatokért, meg a tanyai szabadságért. Gyerünk, vágjunk jó pofát! Holnap meg disznót! Istenem, micsoda cirkusz lesz azzal a részeges bölénnyel, aki tavaly beletöltötte a fenőkövet a disznósajtba! Ajjaj! Leszálltak. Rájött a köhögés az ajtóban beszippantott hideg pá- ától. Sípolt, hörgött, most meg

Az útitárs elvette tekintetét a ablaktól, a plafont nézte.

— Igen így rendelték odafen az istenek. Benne van az Ischiász ban. Az egy reumatológiai kéz könyv. Mozgásterápiával fogla kozik. Hektór—Akhillész há tömb körüli futóverseny null eg Odüsszeusz—Aiász, szabadfogá sú birkózás, pontozással győ Ithaka királya. De hát meg érdemelte, mert aki ithaka ki rály, legyen nappal is. Tetti ettet érteni?

A szemüveg sötéten villant sarokban. Odakint feltűnt eg állomás. Mellette sárgamellényé pályamunkások.

— Nomármost. Az ellensé odavalósi volt, mint a pályames ter. Ugyanaz a falu. Trója. A is egész nap a sínek közt a k

SAJTOFIGYELO
MAHIR
MAGYAR HIRDETŐ
LEVÉLREKLÁM
1091 BUDAPEST, IX., ÜLLŐI ÚT 51.
Telefon: 337-748, 340-726
Vios Károly, festő
DÉLMAGYARORSZÁG
és grafikus
1984 MÁR 1 0

Szombat, 1984. március 10.

AZIN

1021

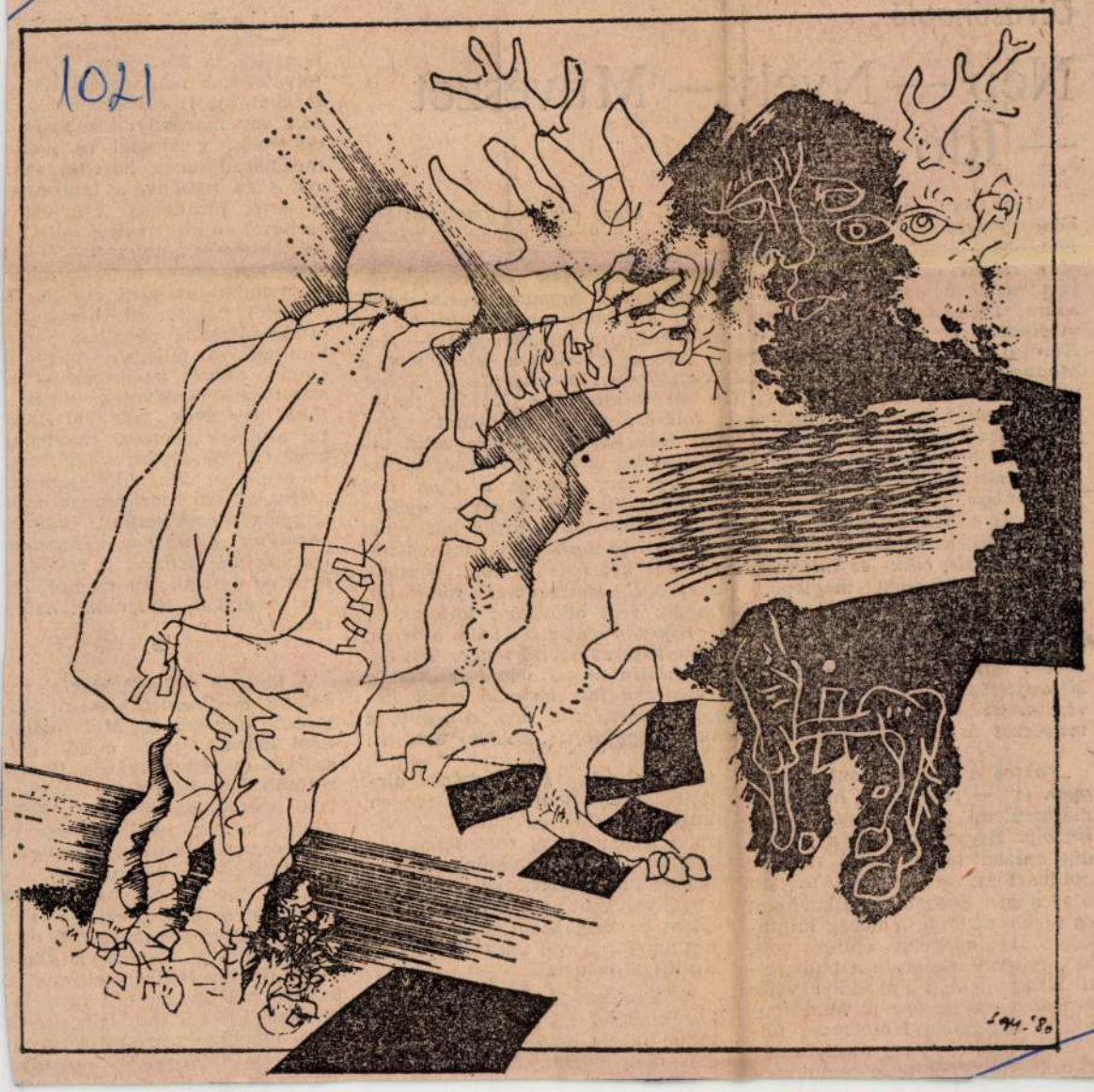

Szombat, 1984. március 10.

MAG

Olvasónapló

Nép — Nyelv — Művészet — Idő

Igen, így, mindegyiket nagybetűvel. Mert ezek a fogalmak jelképes értelmet és szimbolikus tartalmat nyernek abban a három könyvben, amelyet a könyvkiadás szeszélye és a vásárlás véletlensége rakott asztalomra, s melyeket párhuzamosan olvasva korrespondenciákra, egymást tápláló búvópatakokra, egymást erősítő hatásokra, kapcsolatokra találtam. Tavaly decemberben ünnepeltük — meglehetősen szerény körben és alig hallható visszhanggal — Kós Károly születésének centenáriumát. Erre az alkalomra jelent meg a Magvető emlékkötete, a Kányádi Sándor-verssorokat idéző „Köből, fából házat... igékből várat" (In memoriam Kós Károly 1883—1983) című könyv. Elményanyagát fölerősítette a kecskeméti Cifra palota szecessziós dísztermében látott Kós Károly és köre című tanulságos bemutató és Szathmáry Gyöngyi szegedi szobrászművész karakteres domborművének nemrég lezajlott avatása a Dóm téri panteonban. A másik könyv — a Szépirodalmi újdonsága — gyökereivel és a benne foglalt gondolatok születésének légritka közegével kapcsolódik az előzőhöz. Sütő András Az Idő markában című esszé-, naplójegyzet-, cikk- és interjúgyűjteménye két régebbi kötet bővített, mégis új hatásaival meglepő, összefüggés-rendszereket fölerősítő, komályt oszlató válogatása. A harmadik régi adósságot törleszt. A Mai magyar népi iparművészet a Képzőművészeti Kiadó albuma, melyhez Domanovszky György etnográfus-művészettörténész írt bevezető tanulmányt, s melynek dokumentatív illusztrációja lehetett a Néprajzi Múzeum múlt év végén megrendezett hasonló című keresztmetszettárlata. Kapcsuk a négyágú gyökér: a nép, a nyelv, a művészet és az idő, mely ugyanakkor négyprofilú, szorító satu is.

„Fontos a mit, de fontos a hogyan is" — írja egy helyütt a matuzsálemi kort megért *Kós Károly*. Egyszerre volt a huszadik század talán utolsó magyar polihisztora, e változó, folyton újat akaró korban az állandóság és tartás példája, a hűség mintaképe. Mindenekelőtt építész volt, aki, miután elvégezte a budapesti Műegyetemet, nyakába vette tarisznyáját, kezébe a vándorbotot, s végigjárta Kalotaszeg falvait, gyűjtötte a táj motívumait, rajzolta a népépítette templomotészetünknek. Alapelvként hirdette, hogy nem szabad idegen kultúrákat kritika nélkül átvenni, s azokat kész receptként alkalmazni, hanem népünk hagyományaira alapozva az örökséget anyanyelvként szükséges elsajátítani és megújítani. Csak ez lehet az alapja egy utánzástól mentes új stílusnak.

A kisebbségi létforma szorító körülményei közepette is a feltétlen hűség határozta meg minden cselekedetét. Joggal írhatta

a festő zsögödi Nagy Imre, v a szobrász Szervatiuszok n fémjelez. A történelmi öröksé felvállaló, a nemzetiségi lét á meghatározott körülmények zött egy maroknyi kisebbség dekeinek gazdasági és szelle megmaradásának harcosa az gódás és remény, a tanúságté és örök bizakodás „tűzfelelő terhével és szárnyalásával. Oly író, akinek elkötelezettségét mi den leírt szó és minden elhar zó mondat hitelesíti. Szóljon b szellemi kopjafákat faragva eltávozottakról, példákat keres múltban és jelenben, vagy f emelve szavát az erőszakos as szimilációs törekvések ellen több ezer éves példával illus rálva ennek nemcsak mindenk kudarcát, de érvényes tanulság is. Mindezt Az Idő markáb *„Mert az idő szorításában mi annyian megítéltetünk, közele kerülünk egymáshoz, kénytelen leszünk mi magunk is rokon, egyazon látószögből megítélni k zös sorsunkat, történelmi helyz tünket."*

*

A föntebb említett kötetek go dolatai, megfogalmazásai új fén törésbe helyezik a *Mai magyar népi iparművészet* című köt szöveg- és képanyagát is. Határo zottabb kérdésfelvetést és szigo rúbb megítélést követelve. E lát ványos album inkább népszerű sít, propagál, mint elemez és föl tár. Pedig — a cím minden sza va e megvilágításban külö tartalmat és felelősséget is jeler — kikerülhetetlen kérdések meg fogalmazására késztet a köny Például: egy letűnt életformához kötődő művészetet (?!) mesterse ges eszközökkel fönt lehet-e, s h igen, meddig és milyen áron ta tani? Ha megszűnnek az élte feltételek, sérülés nélkül átmen

Kós Károly, építész, festő-grafikusművész

Időnként megpróbálunk güsorunk segítségével megmenteni lebontásra ítélt fontos házakat. Sajnos kevés sikerrel. Feltehetően emlékeznek kisvárdai, keszthelyi, újpesti példákra. Most ilyen házak következnek.

Ezt Nagykőrösön ítélték pusztulára, pedig lebontásával tönkretennék Nagykőrös még meglévő központját, városképi egygyüttesét. A helyére tervezett buszparkoló igazán lehetne másutt is, nem a városközpontot harmonikusan lezáró épület helyén. Csak a Volánnak kéne engednie.

Ó utca 49. Az első magyar vegyi készítményü papírgyár gazdagon díszített homlokzatú üzemépülete a Nagymező utca környékének, az ú.n. pesti Brodsy-nak érdekes színfoltja maradhatna, ha nem kerülne csákány alá. A házat Iöffler Béla, a Kazinczy utcai templom- és iskolaegyüttes kiváló építésze tervezte. Egyébként a helyére kerülő új ház földszintjére tervezett öltöző, raktár, konyha funkciójú helyiségek sem valók a környékre, hiszen ide a főváros távlati koncepciójával egyezően éttermeket, kávéházakat, mozit, színházat, vagy legalábbis üzleteket kellene telepíteni és persze meghagyni ezt az öreg kis házat.

Bontásra ítélték a müemlékként védett Szarvasházat az Állatkertben, Koós Károly egyik remekművét. A faház szerkezete, tetőzete kétségkívül elhanyagolt, rossz állapotban van. Tervezik ugyan a felújítását és újbóli felállítását is. Csakhogy nem az eredeti helyén, hanem az Állatkert egy távolabbi zugában. Ide egy új majomház épülne. Előttem érthetetlen, hogy az új épület miért nem a még üres területre kerül és a szarvasházat miért nem helyben újítják fel?

Ettől eltekintve az Állatkertből is jó hírek érkeztek. Befejezéséhez közeledik a gyönyörü madárház felújítása. A Fővárosi Tanács tervei szerint megtartják a gázlámpákat, amelyek ma is különleges hangulatot adnak a Parknak, az ezredfordulóra pedig világszenzáció, turisztikai csoda lesz az Állatkert 92 gázlámpája és a Gázmüvek is kész az

1984. V. 19. Televízió 2. 17.40 (Braikoff).
Unokáink sem fogják látni.

együttműködésre.

Van még egy eredeti pad is, amelyet az oroszlánbarlang előtt őriznek. A pad sokszorosítható lenne. Tervrajza megvan abban a Mintakönyvben, amelyet az MSZMP XI. kerületi 14. körzeti alapszervének nyugdíjasai küldtek. Sok-sok köszönet érte. A Mintakönyvben zenepavilonoktól lámpákig,

kapuktól korlátokig, láncoktól kopogtatóig sok-sok régi, újra elkészíthető, felújítható városképi díszrajza találhatómeg közel háromszáz oldalon.

Emlékeznek bizonyára, hogy évek óta időnként városvédő, régi értékeket őrző, vagy újrateremtő munkáért az Építési- és Városfejlesztési Minisztérium, a miniszter és a Magyar Televízió elnökének elvi- és anyagi támogatásával érmet, oklevelet, jutalmat kapnak azok, akik a legtöbbet teszik ezen a téren. Most is gazdára talál néhány. Először olyan közösségek kapják, akik az értékek megőrzéséhez műhelyek alapításával járultak hozzá, mint a kenézlői Dózsa TSZ, akik a régi padokat újra öntik, akik a korzó díszeit és a Buchwald székeket is elkészítették.

Városvédő Podmaniczky Érmet kap a Terézvárosi Építő- és Karbantartó Ieányvállalat, illetve jogutódja, a FERODEKOR Díszmű Kovács- és Fémipari Kisszövetkezet, akik a VI. kerületi régi körfolyósórácsok, erkélyek felújítását végezték. S külön Szabó Józsefné, aki a legtöbbet tett a munkák megszervezésében.

Lehet, hogy ismét rájuk lenne szükség, hiszen új - a házhoz nem illő - erkélyek kerültek a Dózsa György út-Ajtósi Dürer sor sarkán álló házra.

Díjet kap az Athéné Müemlék- és Emlékmű Helyreállító GMK, akik a műkő és terazzo felújításának megoldásával megteremtették a lehetőséget a lépcsőházak eredeti állapotának visszaállítására.

Egyre több kitünő mester címét sikerült összegyüjtni. Jó lenne talán egy könyvet kiadni címekkel, fotókkal, hogy a megrendelők és a régi szakmák tudói könnyebben megtalálhassák egymást. Sajnos olyan példa is van, hogy a régi szakmák képviselőit nem saját képességük, végzettségük szerint foglalkoztatják, s ez nagy kár. Emberileg és népgazdasági szempontokból is.

Kós Károly, festő-grafikusművész, építész, író (1883-1977).

S amikor Lotz Károly az Operaház freskóin dolgozott, 1883-ban, megszületett az épitész, iró, tipográfus, Koós Károly. Aki mindez volt, s talán még ennél is több. Alighanem ő volt a század utolsó polihisztora. Talán emlékeznek még rá, Csete György épitész egyik nyárvégi müsorunkban már méltatta életét és munkásságát. Az évfordulóra most csak emlékeztetni szeretnénk. Akkor az épitész Koós Károlyról, volt szó, most az iró beszél, az országépitő, a Varju nemzetség, s az egyik legszebb magyar dráma, a Budai Nagy Antal alkotóját hallják, 90 éves korában, néhány évvel halála előtt.

- Én akkor irtam, amikor ugy éreztem, hogy nekem ki kell magamat beszélnem, ki kell magamat valahogy fejeznem. Ugyhogy rámjött az. Mert nem éreztem én magamat sohasem annak, hogy én pont irónak készülök. Hanem irtam azért, hogy mert jött. Én nem akartam embereket nevelni, én megirtam a magam kivánsága, belső kivánságából azt, amit gondoltam, amit éreztem. Hogy ez nevelni fog, vagy nem fog nevelni, erre bizony isten nem gondoltam. Soha életemben. Hát a végén az ember, én legalább igy képzelem el, az ember mindig magát irja meg részben, és a maga világát irja meg, irhatja meg jól. Ha már jól meg tudja irni. És én ezt voltak olyan idők, és mindig jöttek olyan idők, hogy ezt én nem tudtam másképp kifejezni, mint irodalomban. És azt megirtam. Hát emlékszem, mikor Budai Nagy Antal darabot irtam, én azt már direkt

1983. XII. 13. TV 1-műsor, 20,50 /Zmé/.
Stúdió '83.

azért irtam, hogy eljött az az idő, mert akkor már a 37-es években már érződött, hogy itt valami lesz, én azelőtt soha nem foglalkoztam drámával. Nem is próbálkoztam drámával, de valahogy eszembe jutott, hogyha ezt ki lehetne ugy, akkor ennek most volna értelme, mert bármi fog történni, mert fog történni, akkor egy figyelmeztetés legyen.

- /részlet a drámából/

KÓS Károly

FACIADA · DE · SUD
DE LI · HOMLOKZAT ·

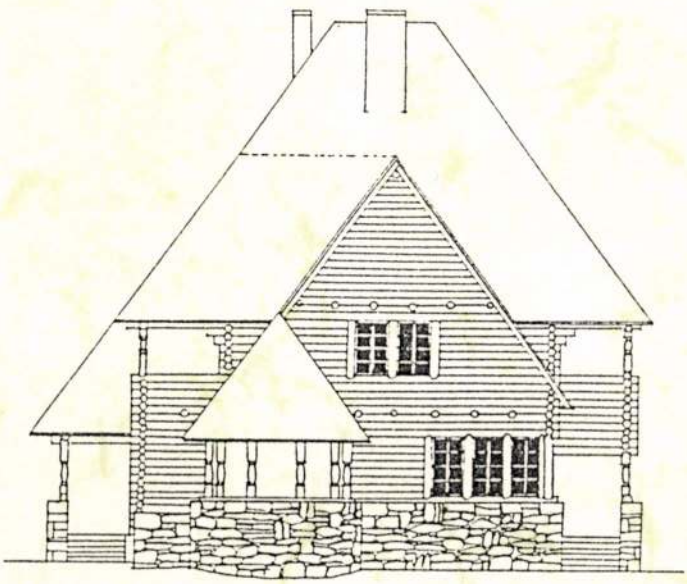

dr. Csiki János Gyilkos-tó melletti villájának terve (1932)
design for the Dr. János Csiki villa at the Gyilkos Lake, Eastern Transylvania (1932)

MEGHÍVÓ
AN INVITATION TO

Kós Károly születésének 110. évfordulója alkalmából rendezett
On the occasion of the 110th anniversary of the birth of Károly Kós

KÓS KÁROLY ÉPÍTÉSZETI MUNKÁSSÁGA 1919 UTÁN
című kiállításra

an exhibition of
THE ARCHITECTURE OF KÁROLY KÓS POST 1919

A kiállítást megnyitja PÁL BALÁZS, építész
The exhibition will be opened by BALÁZS PÁL, *architect.*

A kiállítást rendezte *Anthony Gall*
a *Kós Károly Kör*, a *Kós Károly Egyesület*, az *OMvH Építészeti Múzeuma*,
és a *Magyar Építészek Szövetsége* támogatásával.

Hely/*Venue*:	Magyar Építészek Kamarája és Szövetsége Kós termében 1088 Ötpacsirta u.2
Megnyitó/*Opening*:	1993 december 15. 16h
Nyitva/*Open until*:	1994 január 9-ig, 9-17h
További információ ***Further information*:**	Anthony Gall tel: 111-9490 Salamin Ferenc tel: 115-8055 Deák Zoltán tel: 201-6333/207

Lelkek kalauza

Vallások, filozófiák enciklopédiája

„Az Istenség a lélek eledele" – vallja egy XIV. századi angol misztikus. S eszerint mi, mai lelkes lények bizony gyakran maradunk éhen lelkiekben, bár azért hiszünk mi is, igaz, jobbára csak székekben és asztalokban, meg más efféle dolgokban. Botorság volna tagadni persze, hogy az ateizmus is hit, ezzel, s így zárul be a kör: hívek és hitetlenek egyként „hívők", pusztán azért, mert emberek.

G. J. Bellinger Nagy valláskalauza jó vezetőnk, magabiztosan eligazít bennünket a vallások világában: 670 vallás, egyház, kultusz, vallási mozgalom és vallásfilozófiai iskola történetéről tájékoztat ez a gazdagon illusztrált, szép küllemű kötet. A (nagyobb) szócikkek felépítése szigorúan egységes: az adott vallás meghatározása, statisztikai adatok, történeti rész, az irányzatok bemutatása, világkép, a hívek üdvhelyzete, rituálék, kultuszok, imák, művészeti kifejezésformák, végül időrendi áttekintés és irodalom. Zaklatott korunkban ez a vallási türelmetlenség csillapítására vezérlő kalauz sok jóra taníthat-szoríthat bennünket, akik, ugyebár, nem vagyunk mások, mint a T. Olvasó.

E. G. U.

Száztíz éve született Kós Károly

Egyetemes értékek városa

Száztíz éve született Kós Károly, századunk e reneszánsz kort idéző, nagyformátumú egyénisége. Oly magas szinten művelte az építészet, a festészet, a grafika, a szakíró és szépírói, kiadói meg szerkesztői stb. művészeti meg tudományos diszciplínákat, hogy jogos büszkeséggel vallhatja hazája, népe és nemzete: napfényként világító uomo universale, vagyis egyetemes ember volt.

Kós Károly karizmatikus egyénisége aligha kérdőjelezhető meg, ám aki a klasszikus eszmények bűvkörében keres találó hasonlatot, az túlzás nélkül állíthatja: a múzsák különös kegyeltjeként vitetett a Parnasszusra.

A történelmi Magyarország sok vihart átélt városában, Temesváron látta meg a napvilágot 1883. december 16-án. 1907-ben építészi oklevelet szerzett a Budapesti Műszaki Egyetemen. Kezdetben *Pogány Móric*, majd *Maróti Géza* műtermében dolgozott. Miként korának valamennyi jelentős művésze, úgy ő is felfedezte, s befogadta a szecesszió stílusáramlatát, amelynek általánossá vált gyakorlata a preraffaeliták mozgalmából táplálkozott mind a képző-, mind pedig az iparművészet valamennyi ágazatában. Nem véletlenül lett az angol *W. Morris* és *J. Ruskin* művészetének; illetve elveiknek tételes követője, akik mellett nem is egy tanulmányában tett hitet. Alighanem építőművészetéé a prioritás alkotótevékenysége valamennyi területén. Mint tudjuk, az architektúra úgy hozta létre a maga sajátos szecesszionisztikus arculatát, hogy iránytűje a népművészet felé mutatott. Persze nem korrelativitás nélkül, hanem a preraffaeliták és a szecesszió elvei, sőt még a német nazarénus mozgalom egyes elemei kölcsönös függőségétől is meghatározottan. A nép-nemzeti hangsúly ilyenformán került művészetének fókuszába, melyet *ars poeticájában* így fogalmazott meg: „Népművészetünk alapja a középkor művészete, nemzeti művészetünk alapja a népművészet." A szecesszió mellett pedig külön is hitet tett egyik 1962-ben kelt levelében: „...Az az elgondolásom, hogy a szecesszió lényegében egy minden eddiginél mérhetetlenül hatalmasabb, az ember materiális és spirituális életterületének teljességét átfogó és átalakító világtörténeti folyamatnak (forradalomnak) természetes és elkerülhetetlenül szükséges kísérőjelensége..."

A fentiek értelmében került építészeti munkásságának előterébe hazája, Erdély, ezen belül pedig a Székelyföld népművészete, melyet egyforma leleménnyel használt fel épületeinek díszítésekor vagy éppenséggel grafikai alkotásaiban. Leghíresebb épületei: *Zebegényi rk. templom* (1908–09), *Állatkerti pavilonok* (Zrumeczky Dezsővel, 1908), *Városmajor utcai iskola* (Györgyi Dénessel, 1912), *Kispesti munkás- és tisztviselőtelep* (Wekerle-telep) központjának kialakítása s ugyanitt a *főtéri* (néhány éve Kós Károly tér) *két ikerház utcaáthidalással való megoldása* (1912–13); Erdélyben a sepsiszentgyörgyi *Székely Múzeum* (1911) és *Református Leánygimnázium* (1926), kolozsvári *Monostor úti református templom* (1912), *Műcsarnok* (1943), s nem utolsósorban saját háza, a *„Varjúvár"* (1910) Sztána romantikus hegyvidékének előterében.

Kós Károly maga illusztrálta *saját* irodalmi alkotásait, de számos kortársáét is, pl. *Áprily Lajos, Kárpáti Aurél, Móricz Zsigmond* egyes műveit. Emellett több forrásértékű tanulmányt írt a magyar művészetről. Erdélyről szóló könyvei: *A régi Kalotaszeg* (1911), *A lakóház művészete* (1930), *A székely nép építészete* (1944), *Falusi építészet* (1945) stb.

Befejezésül egy művészethistóriai adalék: 1937 januárjában előadást tartott a budapesti Magyar Mérnök és Építész Egyletben *Erdélyi építészet – magyar építészet* címmel. Mondandóját ekként zárta: „...De nem az a fontos, hogy mi elpusztulunk-e, hanem az, hogy a közösség, ahova mi is tartozunk, az ne pusztuljon el, és ezért nagyon fontos minél előbb és minél rövidebb időn belül megtalálni azt a magyar kifejezési formát az építészetben, ami azt megkülönbözteti mindentől." E konklúziót bizonyára az akkori – ma újra érvényes – történelmi szituáció mondatta ki vele. Mert őelőtte volt azért már egy magyar építészeti formanyelvet megálmodó és megteremtő *Lechner Ödönünk* – és ott volt maga Kós Károly, aki egyébként azt is bevallotta: „Én optimista vagyok, tudok hinni és remélni." Érthető, hiszen már a latinok is vallották: Dum spiro, spero (ameddig élek, remélek).

Ecsery Elemér

Kós Károly 1919 utáni építészetét mutatja be az a kiállítás, amelyet tegnap délután négykor nyitott meg Pál Balázs építész a Magyar Építészek Kamarája és Szövetsége Kós termében. A tárlat január 9-éig látható.

Hangfogó nélkül

Liszték karácsonyfája

Megpróbáltam ugyan, de nem sikerült odaférkőznöm a pesti Vigadó folyosóján felállított asztalhoz, a Liszt Ferenc Kamarazenekar december 11-i Mozart-estjének szünetében, akkora tömeg vette körül. Merthogy jegyárusítás folyt – igaz, csupán egyetlen helyen – az együttes *következő koncertjeire:* a január 12-i, meglepetésnek szánt *Midor-i* hangversenyre (a világsztár japán hegedűművésznő *Robert McDonald* pianista társaságában lép fel, Liszték rendezésében), s a *Helmuth Rilling* vezényelte másnapi oratóriumprogramra *(Mozart:* Litanei KV. 243 – *Haydn:* Harmoniemesse) a Kongresszusi Központban. Ha azt mondom, hogy viharos érdeklődés mutatkozott a belépők iránt, csöppet sem túlzok; végtére is vonzó eseményekre lehetett így előnyös módon, időt és fáradságot kímélve jegyet váltani. Ráadásul annak, aki mindkét koncertre befizetett, a gáláns zenekartól egy ajándék-CD is kijárt: a tavalyi Rilling-produkció, a remekbe sikerült Karácsonyi oratórium I. és III. kantátájának „live" (helyszíni) felvétele. (Megjegyzem, ez pár hónapon belül már a második ilyen gesztusa Lisztéknek, hiszen emlékezetes születésnapi hangversenyük ingyenes műsorfüzetébe is beragasztották külön erre az alkalomra szerkesztett CD-jüket.)

Szó ami szó, *Rolláéknak* nem okoz különösebb fejtörést, mit tegyenek rajongóik karácsonyfája alá. Pályájuk zenitjén, művészetük teljében mi sem foglalkoztatja élénkebben őket, mint hazai szerepléseik sorsa, jövőbeni lehetősége. Ez szinte kilátástalanná vált, mióta a minisztérium mindössze 1,2 millió forintot juttat fenntartásukra, vagyis kerek 8 milliót vont el tőlük. Ahelyett, hogy a korábbi keretösszeget növelte volna, tekintettel az inflációra, a kultúrában is eluralkodó piaci viszonyokra, a zenekar kiemelkedő rangjára. Meg arra, hogy ez a társaság a maga nemében páratlan érték, amiből a világon egy van. És az a miénk, Magyarországé. Ezen belül Szolnoké is, természetesen. Mármost ez a Tisza-parti város, ahol éppolyan gondok vannak, mint másutt, arra az elhatározásra jutott: bőven megér neki 8 milliót, hogy magához köthessen egy Liszt Ferenc Kamarazenekart. Évente megrendezett kulturális napjai élére, vendégcsalogató vonzerőnek és „húzóágazatnak" a helyi idegenforgalomban. S a polgárok önérzetének emelésére, igényeinek, ízlésvilágának fejlesztésére. Ahogy a rokonszenves polgármester mondta az Óbudai Társaskörben tartott sajtófogadáson: „Kecskemétnek van Kodálya – nekünk meg eztán lesz Lisztünk!" Pontosan tudják, jó vásárt kötöttek.

Megindító pillanat volt, mikor Rolla János átadta, jegyajándékképpen, lemezre vett életművük jelentős részét, három jókora csomagot, hogy a szolnoki városi könyvtárban mostantól e gyűjtemény jelen legyen. Ami pedig a holnapot illeti – hát az máris ígér néhány igazi szenzációt. Mi másnak is nevezhetném például *Maurice André* és *Isaac Stern* vendégszereplését Szolnokon? Nekem is elakadt a lélegzetem, de a hír igaz: Liszték legendás barátai tavasszal a szolnoki közönségnek koncerteznek. (Lám, a Vigadóban rendezett szombati hangverseny csodahegedűse, a 21 éves *Vadim Repin* is előbb Rolláék tavalyi zempléni fesztiválján kápráztatta el ördöngös tudásával magyar hallgatóit, s csak ezt követően iktatta diadalútjának állomásai közé, persze ismét a zenekar felkérésére, Budapestet. Csillagszórónak jött, karácsonyi előlegbe.)

Kerényi Mária

Gérecz Attila-díj

Egy ellenválasztékos költőnő

„A Stádium Könyvkiadó folyamatos működése érdekében a folyóirat-változatot kellett átmenetileg szüneteltetnünk" – tájékoztatta az újságírókat a kedd esti díjátadáson az Írószövetségben *Kárpáti Péter* főszerkesztő. Az, hogy megjelenhetett *Kárpáti Kamil* életműsorozat-nyitánya, A relief egy fegyházra, hogy három könyvheti kötetünk is lesz: Kárpáti Kamil Napördög Firenzében című verseskönyve, *Kabdebó Tamás* Árapály, *Pósa Zoltán* Menekülés négy sávon című regénye, köszönhető a Magyar Könyvalapítványnak is. S hogy a mindmáig egyetlen 1956-os irodalmi díj, amelyet a Stádium Alapítvány és a Magyar Írók Szövetsége teremtett, nem vesztette el folytonosságát, az a Magyar Hitelbank érdeme.

Tavaly *Lackfi János*, az idén *Szakács Eszter* kapta *Rácz Edit* szobrászművész kompozícióját. Kárpáti Kamil, a kiváló költő, barátja és cellatársa, *Gérecz Attila* 1956 költő-mártírja emlékére tett alapítványt, a fiatal irodalmárok fantomját, a megkésettséget akarja enyhíteni. Egy harmincöt esztendősnél ifjabb első kötetes költőt évente Gérecz-díjjal köszöntenek advent harmadik vagy negyedik hetében. Szakács Eszter Halak kertje című verseskönyve elbűvölő, valódi lírikus alkotása. *Tornai József* az Írószövetség, *Váradi László* az MHB nevében üdvözölte a költőnőt. Kárpáti Kamil Föld, Erdő, Isten című esszéjében Szabó Lőrincet idéző, „ellenválasztékos" gondolati lírikust köszöntött, és figyelmeztetett: becsüljük meg!

Parcsami Gábor

Tankönyvek, pályázatok, iskolák

Mindenki nyert

Hatszáz új tankönyv jelent meg a júliusban iskolai könyvekre és tankönyvekre meghirdetett felvásárlási pályázat nyomán – jelentette be a Művelődési és Közoktatási Minisztérium tegnapi sajtótájékoztatóján *Szilágyiné Szemkeő Judit* megbízott államtitkár-helyettes. A díjazott könyvekből – a válogatást szakértőkkel kiegészített kuratórium végezte –, az iskolák támogatásának egy új variánsaként a tárca 3-3 példányt rendelt az intézmények számára. Mintegy 6 ezer intézmény könyvtárába jut el ilyen formán a Környezetvédelmi Kislexikon (4800 forint), az óvodák 10 féle kiadványt, az általános iskolák 26 féle könyvet kapnak. (Köztük a hetedik osztályos új történelemkönyvet, amt így – minthogy jövőre a választható tankönyvek listájára kerül – időben megismerhetnek a szakos tanárok). A gimnáziumok és szakközépiskolák 41, a szakmunkástanulók és szakiskolák 11 féle új könyvet kapnak a minisztériumtól – mintegy 87 millió forint értékben. Felét a megrendeléskor utalják a kiadóknak – az Akadémia Kiadótól kezdve iskolai, óvodai kiskiadók egyaránt szerepelnek a nyertes munkák gondozói között – másik felét, amikor megérkeznek a kötetek az iskolákhoz. Elmondta Szemkeő Judit, hogy egyelőre a pályázat – október végén zárult – első fordulójának pályamunkáit értékelte a kuratórium, a második forduló december 20-án zárul. Reményeik szerint jövőre harmadik fordulóra is sor kerülhet, s folytatódhat ez a támogatási mód, amely egyidejűleg teszi nyertessé a tankönyvszerzőket, a kiadókat, az iskolákat, az iskolai könyvtárakat és lendíti előre a tankönyvpiacot.

Az Új Magyarország kérdésére adott válaszból az derült ki, hogy *nemzetiségi iskolák* számára sajnos csak *egyetlen* – cigány tárgyú – pályamunka érkezett eddig.

A tájékoztató másik témáját az öt éve működő *közoktatás-fejlesztési alap* (KFA) felhasználásáról készült minisztériumi belső vizsgálat eredményei adták. Kiderült végre – a sajtó számára is –, hogy a KFA csak nevében, elnevezése szerint önálló pénzügyi *alap*, voltaképp a tárca előirányzatának *címzett támogatásként* felhasználható részét képezi. S mint ilyen, járult hozzá a közoktatás fejlesztéséhez – kísérleti iskolák, helyi tantervek stb. – öt év alatt több, mint 1 milliárd forinttal. Ezenközben mintegy 600-féle helyi tanterv készült, amelyeket jóval több intézményben használnak, bár – kissé fonák helyzet – természetesen érvényben van az egyetlen központi tanterv is. A vizsgálat megállapította, hogy évenkét különböző összegek és különböző pályázati feltételek alapján jutottak el az iskolákhoz, amit egyebek közt az a felismerés motivált, hogy bizonytalanná válik egy-egy elindított kísérlet, amennyiben szigorúan ragaszkodnak a következő évek pályázatain való eredményes részvételhez – miközben folyamatosan gyarapodott is a kísérleti iskolaként pályázók száma.

Megállapította a vizsgálat azt is, hogy a KFA felhasználásának minisztériumi szabályozása ugyan megfelelt a költségvetési törvénynek, de hiányos volt és nem is egyértelmű a kezelését végző *titkárság* szabályzata, többek között eldöntetlen volt: a minisztériumon belül kik azok, akik a pályázatok elbírálására kuratóriumot bízhatnak meg. Kifogásolta a vizsgálat a pedagógiai lapok illetve a diákszervezetek emelkedő összegű támogatását – Szemkeő Judit megítélése szerint mindkét területnek igenis szüksége volt a juttatásokra, s annál inkább jogos is, mivel a pedagógiai lapok száma az öt évvel ezelőtti hatszorosára nőtt.

(medve)

NEVEZÉSI LAP

Club Nintendo®

ELEKTOR KALANDOR

Számítógépes televíziós játék

Nevem:.....

Címem:.....

Telefonszámom:.....

Életkorom:.....

Mióta játszom Nintendóval?.....

Egyéni játékra jelentkezem: ☐ Családi játékra jelentkezünk: ☐

A jelentkezési lapot saját fényképeddel, leragasztott borítékban küldd el címünkre: 1922 Budapest, Pf.: 167.

Játékidők a TV2-n: Hétfőn, kedden, szerdán és csütörtökön 17.50-18.00 óráig. Vasárnap 9.50-10.00 óráig (családi játék).

A Budapest Film művészházimozi-kínálata

Greenaway-, Bunuel-kazetták az Odeonban

Szerdán délben mutatkozott be a sajtó képviselőinek, és péntektől áll a nagyközönség rendelkezésére a most alakult, *Odeon* elnevezésű, művészfilmeket videón forgalmazó és kölcsönző, valamint kiadó vállalat képviseletében a főrészvényes *Port Ferenc*, a Budapest Film igazgatója és *Winkler Erika*, az Odeon ügyvezető igazgatója, a Duna mozi mellett a Hollán (a volt Fürst Sándor) utcában.

A nyitáskor 450 film kölcsönözhető kazettán, illetve az Odeon kiadásában megjelent tizenkét klasszikus alkotás már megvásárolható. Olyan filmek, mint *Ingmar Bergman: A csend, A hetedik pecsét; Michelangelo Antonioni: Napfogyatkozás, Egy nő azonosítása; Luis Bunuel: A burzsoázia diszkrét bája, A vágy titokzatos tárgya; Volker Schlöndorff: A bádogdob; Peter Greenaway: Prospero könyvei; Wim Wenders: Berlin fölött az ég; Sally Potter: Orlando; Terri Gilliam: Brazil.* A jövő évben jelentetik meg kazettán egyebek között Bergman öt, immár klasszikusnak tekintett művét – az *Úrvacsorától* az *Őszi szonátáig* –; Bunuel, Wim Wenders, *Fassbinder, Bertolucci, Joszeliani, Zanussi, Cassavetes* több alkotását. Kívánságra beszerzik a más forgalmazók által kiadott művészfilmek videokazettáit is; elsősorban a *Mokép Video* által forgalmazott magyar filmklasszikusokat; illetve a *Televideo* ismeretterjesztő, művészeti és mesekazettáiból is bőséges kínálattal szolgálnak.

A későbbiekben évente átlag 40–50 művészfilm videokiadását tervezik; köztük közkívánatra olyanokét is, amelyek alkalmasint még sose szerepeltek a hazai mozik műsorán. A Duna mozi tőszomszédságában megnyílt Art-video üzletben a kazetták videobokszokban helyben is megtekinthetők; egy különlegesen fölszerelt kisteremben pedig lézerlemezekről is látható jó néhány klasszikus filmalkotás.

(zsugán)

HIRDETÉS

A Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány 1993. évi őszi fordulója nyerteseinek listája

4. kuratórium

A hátrányos helyzetű és kisközségekben folyó közművelődési tevékenységek és kezdeményezések támájában

Pályázó neve:	Település:	Megítélt összeg:
Tóvidék Egyesület	Abaliget	40 000
Abaújlak Önkormányzatának Képviselő-testülete	Abaújlak	40 000
Gyárfás József Mezőgazdasági Szakközépiskola és Szakm. I.	Abaújszántó	25 000
481. sz. Assisi Szent Ferenc Cserkészcsapat	Ajka	45 000
Az Ajkai Zeneiskola Tanári Munkaközössége	Ajka	80 000
Csetlő-botló Gyermek Néptáncegyüttes	Ajka	50 000
Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége Veszprémi m-i Tagszövetsége	Ajka	30 000
Mikes Kelemen Általános Iskola	Ajka	50 000
Nagy László Művelődési Központ Ajka-Bakonygyepesi telephelye	Ajka	20 000
Róm. Kat. Egyházközség Ifjúsági Csoport	Ajka	90 000
Veszprém Megyei Cigányok Független Érdekvédelmi Szövetsége	Ajka	50 000
Alsógagy Községi Önkormányzat	Alsógagy	30 000
Óvoda és Általános Iskola	Alsónána	40 000
Az Arnóti Ovisokért Alapítvány	Arnót	40 000
Községi Faluház	Ágasegyháza	30 000
Ártándi Művelődési Ház	Ártánd	75 000
Babarcszőlős Község Önkormányzata	Babarcszőlős	30 000
Bánki Donát Általános Iskola tantestülete	Bakonybánk	40 000
Ifjúsági Klub	Bakonybánk	50 000
Evangélikus Egyházközség Élő Kövek Alapítványa	Bakonycsernye	50 000
Bakonynánai Általános és Zeneiskola	Bakonynána	75 000
Bakonysárkány Művelődési Ház Bábköre	Bakonysárkány	50 000
Bakonysárkányi Ifjúsági Néptánccsoport	Bakonysárkány	30 000
Körzeti Általános Iskola	Bakonyszentlászló	120 000
Általános Iskola	Bakonyszücs	50 000
Balassagyarmati Kamaraegyüttes, Kanyó András	Balassagyarmat	30 000
Balkány Béke-telep	Balkány	60 000
II. sz. Körzeti Általános Iskola Diákönkormányzata	Balsa	33 000
Balsa Községi Könyvtár, Kun Zsuzsanna	Balsa	28 000
Kisiskolások Színjátszóköre, Somogyi Szilvia	Bashalom	77 000
Ifjúsági Klub	Batyk	50 000
Koczpek Lászlóné, Közművelődési Könyvtár	Bácsalmás	40 000
Nyugdíjas Klub Őszikék Közművelődési Intézmény	Bár	50 000
Községi Könyvtár	Báránd	25 000
Művelődési Ház Női Nyugdíjas Klubja	Bárdudvarnok-Visnyeszéplak	120 000
Biofarm-Zselic Alapítvány	Bátor	150 000
Faluház, Bóbita Játszóház	Bedegkér	100 000
Steinbacher Jenő	Berekböszörmény	30 000
Általános Művelődési Központ	Berettyóújfalu	30 000
Csurgóné Ludmány Klára TIT-titkár	Berhida	50 000
Ady Endre Általános Iskola	Besenyőtelek	50 000
Besenyőtelek AMK Nagyi-klubja	Besenyőtelek	20 000
Szabó Istvánné, óvoda	Besenyőtelek	35 000
Úri József, Ált. Művelődési Központ	Besenyőtelek	20 000
Úri József	Besnyő	50 000
Szuszán Jánosné	Beszterec	50 000
Általános Iskola	Békéscsaba	450 000
Békés Megyei Művelődési Központ	Biharkeresztes	50 000
Művelődési Ház	Biharnagybajom	40 000
Községi Önkormányzat Általános Iskola	Bodroghalom	60 000
Művelődési Ház	Bodrogkeresztúr	50 000
Humán Stúdió Kulturális Egyesület	Bodrogkeresztúr	40 000
Humán Stúdió Kulturális Egyesület	Bodrogkisfalud	45 000
Bodrogkisfaludért Egyesület	Bodrogkisfalud	45 000
Bodrogkisfaludért Egyesület	Bodrogkisfalud	40 000
Kultúrház	Bogadmindszent	20 000
Általános Iskola	Bogyoszló	50 000
Rábaköz Néptáncegyesület	Bonnya	75 000
Bonnya Községi Önkormányzat Képviselőtestülete	Bonyhád	120 000
Fiatalok Speciális Szakiskolája	Bonyhád	50 000
Vörösmarty Mihály Művelődési Központ	Bonyhád	60 000
Vörösmarty Mihály Művelődési Központ	Bonyhád	150 000
Vörösmarty Mihály Művelődési Központ	Borsodgeszt	45 000
Borsodgeszt Pávakör	Borsodivánka	30 000
Általános Művelődési Központ	Bősárkány	30 000
Petőfi Művelődési Ház	Bugyi	113 000
Kaszásné Márkus Magdolna	Buj	50 000
Általános Iskola	Cegléd	90 000
Ceglédi Városi Könyvtár Mozgókönyvtára	Cegléd	60 000
Kossuth Művelődési Központ	Cikó	50 000
Cikói Általános Iskola	Csataszög	45 000
Művelődési Kör	Csákvár	50 000
Nagyközségi Könyvtár	Csátalja	100 000
Művelődési Ház	Cserkút	80 000
Cserkút község, Kultúrház vezetője Lukács Mária	Csesznek	90 000
Csésznek község önkormányzata	Csesztreg	50 000
Könyvtár	Csetény	49 000
Községi Könyvtár	Csongrád	80 000
Ének-Zenei Általános Iskola	Dabas	150 000
Galéria Alapítvány	Dabas	150 000
Kossuth Művelődési Központ	Dabas-Sári	25 000
Dabas-Sári Művelődési Ház	Dáka	50 000
Szülőföld Baráti Kör	Dánszentmiklós	128 000
Művelődési és Sportház	Debrecen	50 000
Közösségfejlesztők Hajdú-Bihar Megyei Egyesülete	Debrecen	50 000
Csapókerti Közművelődési Egyesület	Debrecen	90 000
Vasutasok Szervezete Egyetértés Művelődési Központ	Diósviszló	200 000
Diósviszló község képviselő-testülete	Dorog	50 000
József Attila Művelődési Központ	Dóc	40 000
Községi Könyvtár	Dóc	30 000
Községi Könyvtár	Drávafok	34 000
Művelődési Ház	Drávafok	30 000
Nyugdíjas Klub	Dunafalva	20 000
Dunafalvi Általános Iskola	Dunapataj	40 000
Patajiak Köre Egyesület	Dunaszentbenedek	50 000
Községi Könyvtár	Dunaszentpál	50 000
Nyugdíjasok Klubja	Dunaújváros	60 000
Dunamenti Regionális Népfőiskola	Dunaújváros	88 000
Dunamenti Regionális Népfőiskola	Dunaújváros	60 000
Dunaújvárosi Zenei Egyesület	Eger	75 000
Dr. Lachata István	Encs	50 000
Közművelődési Intézmények	Encs	50 000
Közművelődési Intézmények	Encs	40 000
Közművelődési Intézmények Évgyűrűk Nyugdíjas Klub	Encs	40 000
Közművelődési Intézmények Rejtvényfejtők Baráti Köre	Enying	30 000
Mezőföld Népfőiskolai Társaság, Hajdú Zoltánné	Erdőkertes	200 000
Ady Endre Művelődési Ház	Erdőkürt	60 000
Művelődési Kör, Nyugdíjasklub	Erdőkürt	225 000
Önkormányzati Képv., Test., Szervánszky Józsefné	Ete	45 000
Községi Könyvtár	Etes	50 000
Községi Önkormányzat	Ecs	50 000
Écsi Klubkönyvtár Citerás Népdalköre	Fancsal	75 000
Községi Önkormányzat	Fehérgyarmat	30 000
Móricz Zsigmond Művelődési Központ	Fehérgyarmat	60 000
Móricz Zsigmond Városi Művelődési Ház	Fehérgyarmat	50 00
Szamos Közéleti és Kulturális Egyesület	Felpéc	90 00
Felpéci Művelődési Ház	Felsőmocsolád	30 000
Községi Önkormányzat	Felsőmocsolád	150 000
Községi Önkormányzat	Fiad	100 000
Fiad Községi Önkormányzat Képviselő-testülete	Fityeház	19 000
Általános Művelődési Központ	Fót	40 000
Fóti Gyermektáncegyüttes	Fülöp	45 000
Általános Művelődési Központ	Fülöp	135 000
Általános Művelődési Központ	Galgaguta	50 00
Mozaik Művelődési Kör Szlovák Klub	Gáborján	100 000
Polgármesteri Hivatal	Gávavencsellő	60 000
Nagyközségi Könyvtár	Gelse	50 000
Községi Könyvtár	Gelse	30 000
Községi Könyvtár	Gelskarát	43 000
Móricz Zsigmond Művelődési Ház	Gérce	50 000
Művelődési Otthon	Gic	40 000
Sztehlo Gábor Általános Iskola és Diákotthon	Gilvánfa	50 000
Gilvánfa Község Önkormányzata	Gönyű	50 000
Gönyűi Nyugdíjas Klub	Görgeteg	28 000
Ifjúsági Klub	Gyermely	45 000
Gyermely Község Önkormányzata	Gyermely	45 000
Miszlai Péter	Gyönk	30 000
Életet az éveknek Nyugdíjas Klub	Győr	200 000
Bartók Béla Megyei Művelődési Központ	Győr	90 000
Győri ütőegyüttes	Győr	40 000
Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár	Győrszemere-hegy	20 000
Életet az éveknek Nyugdíjas Klub	Gyulakeszi	110 000
Gyulakeszi Kultúrotthon	Hegyfalu	30 000
gróf Széchenyi István Általános Iskola	Hegyfalu	58 000
Művelődési Ház	Hegyszentmárton	60 000
Önkormányzat képviselő-testülete	Herecseny	40 000
Művelődési Ház	Hernádkak	90 000
Hernádkak Község Önkormányzata	Hernádpetri	60 000
Községi Önkormányzat és Falugondnok	Hévízgyörk	75 000
Gondolkodó Olvasókör	Hévízgyörk	45 000
Művelődési Ház	Hévízgyörk	30 000
Művelődési Ház	Hosztot	25 000
Települési önkormányzat	Hódmezővásárhely	20 000
Petőfi Sándor Művelődési Központ Olvasóköri kiállítás	Hódmezővásárhely	45 00
Petőfi Sándor Művelődési Központ, Foltmozaik Klub	Hódmezővásárhely	100 000
Szabadság Olvasókör	Hugyag	45 000
Általános Iskola Tantestülete	Hugyag	75 000
Ipoly menti Népfőiskolai Társaság	Irota	60 000
Irota Község Önkormányzata	Izmény	70 000
Székely Népi Együttes	Jánoshida	33 000
Községi Könyvtár és Művelődési Ház	Jánoshida	30 000
Községi Könyvtár és Művelődési Ház	Jármi	200 000
Jármi Község Önkormányzata	Jászboldogháza	30 000
Petőfi Művelődési Ház	Jászszentlászló	60 000
Jóléti Szolgálat Jászszentlászló és Móricgát Alapítványa	Jásztelek	30 000
Községi Könyvtár	Kaba	30 000
Asztalos Anikó, Mácsai Sándor Művelődési Ház	Kaba	45 000
Mácsai Sándor Művelődési Ház	Kakasd	75 000
Székely Hagyományőrző Együttes	Kamut	46 000
Általános Művelődési Központ	Kaposvár	150 000
Somogy Megyei Művelődési Központ	Kaposvár	30 000
Somogy Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Társulat	Kaposvár	173 000
Somogyi Aprókért Alapítvány	Karancsalja	50 000
Általános Iskola	Kaskantyú	50 000
Általános Művelődési Központ	Karafa	50 000
Karafa Községi Önkormányzat, Kertbarát kör	Kazincbarcika	50 000
Egressy Béni Művelődési Központ és Könyvtár	Kács	60 000
Kács Község Önkormányzata	Kalló	20 000
Napköziotthonos óvoda	Kálló	20 000
Nyugdíjas Klub	Kárász	40 000
Faluszépítő Egyesület	Káva	6 000
Klubkönyvtár	Kehidakustány	20 000
Deák Ferenc Általános Művelődési Központ	Kenderes	75 000
Általános Iskola	Kenézlő	90 000
Gör. Kat. Egyház	Kerecsend	105 000
Általános Iskola	Kerecsend	60 000
Kerecsendi Faluvédő Egyesület	Kertészsziget	30 000
Kerészsziget Községi Önkormányzat Művelődési Háza	Kéty	105 000
Közművelődési Klub	Királyszentistván	75 000
Királyszentistván község önkormányzata	Kisdér	75 000
Kisdér községi önkormányzat		

Kelemen István Fotó: GÁBOR VIKTOR

„Rettenetes feszültséget okozott”

Benedek Miklós a főiskolán *Karinthy* Utazás a koponyám körül című regényének általa készített monodráma-változatát rendezte egy harmadéves hallgatónak, Kelemen Istvánnak. Később a Játékszín a műsorára tűzte az előadást. Szobaszínházi előadásban játsszák, állandó telt házzal. Benedek Miklóst és Kelemen Istvánt az egyik előadás után kerestem meg. Először Benedeket kérdeztem.

– *Hogy jutott eszébe tanítani és mikor?*

– Nem nekem jutott eszembe. A főiskolások kerestek meg, most és ezelőtt négy évvel is, amikor elkezdtem. Akkor a Székely–Major osztállyal dolgoztam, most a Kerényi-osztályba hívtak.

– *Hogyan választotta ki Kelement?*

– Amikor fölkértek, elkezdtem bejárogatni a vizsgáikra. Láttam, hogy István egyik darabban sincs benne. Kiderült, hogy egy baleset miatt kimaradt, a nézőtéren üldögélt. Megkérdeztem, volna-e kedve egyedül csinálni valamit.

– *Miként született meg a téma?*

– Ez egy nagyon régi tervem. *Őze Lajosnak* csináltam ezt az adaptációt ezelőtt tíz évvel. Sajnos, ő már nem játszhatta el, s akkor eltettem az anyagot. Azóta elő sem vettem.

– *És most?*

– Istvánról jutott eszembe. Ránéztem a szemére, és rögtön erre gondoltam.

– *Kicsit merész vállalkozás lehetett, hiszen nem is látta előtte színpadon, ráadásul Őzén kívül nem tartott rá senkit alkalmasnak. Nem félt?*

– Nem féltem. Annyira öreg volt a szeme, hogy pontosan tudtam, elég érett hozzá.

– *István, milyen érzés volt, hogy Benedek magára bízza ezt a feladatot?*

– Nem volt különösebb vesztenivalóm. Tudtuk, hogy van rá három hónap. Legfeljebb egy hónap múlva azt mondjuk, hogy nem megy.

– *Milyen volt Benedekkel dolgozni?*

– Nagyon sokat tanultam tőle. Hihetetlenül sokat. Eleinte nagyon nehéz volt, mert le kellett építeni egyfajta tabut, azt, hogy ez a Benedek. Ez rettenetes feszültséget okozott bennem, mivel állandóan ketten voltunk a próbán, és folyton az ő szemébe kellett nézni. Lassan jutottam el odáig, hogy már nem azt az arcot láttam. Aztán már úgy tudtunk együtt dolgozni, hogy cigarettaszünetet sem tartottunk öt-hat óráig.

– *Miklós, mi a véleménye a tanításról?*

– A művészet nem lehet vállalkozás. Ahogy kikerülnek a főiskoláról, rögtön vállalkozás lesz. Ha most egy pillanatra megérzik, hogy mi az érték, később talán lefordítják magukban. Szeretném átadni azt a fajta élethalálharcot, amit én tapasztaltam. Nem biztos, hogy szabad ezt átadni. Veszélyes, mert a számomra tehetséges emberek mások szemében tehetségtelenné válnak.

– *Ezt hogy érti?*

– Én tudom, hogy mire képes az illető, de lehet, hogy másnak nem lesz türelme hozzá.

– *Számítottak ekkora sikerre?*

– Azt éreztem, hogy bizonyos dolgokat én nem tudnék így megcsinálni. Ez ösztönzést adott a továbbiakhoz. Még többet és többet kellett követelni.

– *És a Játékszín?*

– Pontosan úgy éltem meg ezt is, mint a tapsot. Vagy mint amikor nagyon vár az ember egy utazást. Mire odakerül, annyira kifárad, hogy nem is fogja fel. A Játékszínt ötnapos olyan kemény munka előzte meg, hogy már csak rettenetes fáradtságot éreztem.

– *Milyen érzés „igazi” közönség előtt játszani?*

– Én is gondoltam rá, hogy biztos más lesz fizető nézők előtt. De nem érzek semmit. Nem játszom másképp. Ugyanakkora a drukk, mint bármely színre lépés előtt. A Magyar Elektránál, ami egy másik vizsgám, minden jelenet előtt ugyanígy izgulok.

– *Nem zavarja, hogy a nézők ilyen közel ülnek?*

– Nekem könnyebb, hogy ott látom őket. A mai előadáson például egy fiú elkezdett játszani a földön lévő kellékkavicsokkal. Ránéztem, zavarba jött, mert mindenki odanézett, és abbahagyta. Ezen az estén én vagyok az úr, és én vagyok a szolga.

V. A.

Színházélesztők Szentesen

A háromnapos rendezvénysorozatra az ország minden pontjáról ideutaztunk Szentesre; ez jó! Az előadásokon nincs olyan műfaj, ami ne szerepelt volna; ez is jó! A sokszínűséget és a lelkesedést kissé elhomályosította némi érdektelenség; mintha mindenkinek csak a saját szereplése lenne fontos. Ez nem jó. A Bajai Rockszínpad srácai azt találták mondani, mintha csak azért mennének be a színházterembe, hogy a haverjaikat ne a folyosón kelljen megvárniuk…

A bajaiak előadása alatt egy pesti üdvöske szórakoztatta a közönséget hancúrozásával, pedig ha pihent volna néhány percnyit, szerintem egyedülálló produkciót hallhatott volna az M'BRIO zenekartól: egy *Falfirkát a pincében*. Az első betűtől az utolsó hangig ők írták, ők is játszották az egészet. A találkozó egyik legizgalmasabb megmérkőzését a véletlen hozta: a szentesi Horváth Mihály Gimnázium *Mrozek*-darabot játszott, a *Nyílt tengerent*; és ugyanezt adta elő a budapesti Trefort Gimnázium csapata is – egészen másképp… Erről az „alkotók” beszélgettek is egymással: a trefortosok szerint a szentesiek túl poénosra vették a történetet, ők keményebben és lányszereplőkkel játszottak, hogy a demokrácia-antidemokrácia kérdésén túl emberi konfliktusokat is bevihessenek a darabba. A szentesiek III/D-s osztálya – ők már nem igazán amatőrök, de nem is profik még – a Macskák színpadra állításán dolgozik. Rendezőjük, *László Zoltán* elmondta, hogy azzal a nem csekély szándékkal teszik ezt, hogy újra fölélesszék a szentesi, nagymamáink idején még virágzó színházi életet. Repertoárszínházat szeretnének; és ahogy elnéztem a színház és dráma tagozatos gimnázium diákjainak eltökéltségét, ez meg is lesz. Ha sikerül színre vinni a Macskákat – ami nemcsak a szerepek nehézségének legyűrésén múlik; hiszen nem szívesen játszanának playbackről, mint a nagy színházak, de számukra megfizethetetlen egy nagy zenekar –, a bevételből újabb darabot kezdenek el próbálni. Az sem szerény vállalkozás: a Koldusoperával kacérkodnak. *László Zoli* szerint erre képes lesz a csapat, és hisznek abban is, hogy a mindenkori bevételből fogják majd az újabb darabokat próbálni. Évente két bemutatót terveznek.

Sokakban felmerülhet a kérdés: miért épp a Macskák, miért a zenés darabok? A legfiatalabbak is beállnak a kommerszet termelők sorába?

A válaszukat szerintem méltányolni kell: a színháznak újra teret és közönséget teremteni olyan darabokkal lehet, amelyek széles tömegeket vonzanak; mert az egész osztálynak szerepelnie kell a darabban, hiszen ők ezeken tanulják a mesterséget, és különben is rengeteg tehetség van közöttük, ők végre kitehetnek magukért!

Szóval ha minden jól megy, januárban bemutatják a Macskákat a szentesi srácok, és ha még jobban, ők hozzák vissza a színházi életet a városba.

Hát szorítsunk értük!

SZ. NÓRA

Kérdéses könyvkritika

Stark Tamás: Hadak útján

Emlékkönyvről volna szó?

Nem, fényképalbumról, amelynek alcíme: A Magyar Királyi Honvédség a második világháborúban.

Érdemes szaporítani ennek a témakörnek a könyveit?

Ezt természetesen a szóban forgó kötetnek kell érzékeltetnie. Az előszó *Kéri Kálmán* tartalékos vezérőrnagy munkája. „A háborút hadseregek vívják – írja a többi között. – Ezeket vezérkarok irányítják, de alsóbb fokon egyének harcolják. Ők élvezik elsősorban a győzelem érzését, de azokat is képviselik, akiknek a fegyveres harc borzalmait kell elszenvedniük. Ők azok, akik a háború testi és lelki közvetlen szenvedői, és mint ilyenek írják le benyomásaikat, érzéseiket, melyekben gyakran bírálják a vezetést is. Ők azok, akik esetenkint hősökként küzdenek, miközben szívük, lelkük az otthon, a család után vágyakozik, akik hazájuk törvényeit betartva, kötelességből harcolnak.”

Szép szavak, de mi található a könyvben?

Harctéri naplók, visszaemlékezések, javarészt a Hadtörténeti Intézet levéltárából való anyagok. Sok olyan munkából vettek át részleteket, amelyek az emigrációban jelentek meg. A fotók túlnyomórészt egykori haditudósítóktól származnak, *Farkas Lászlótól, Inkey Tibortól és dr. Szentpétery Tibortól*, akinek a fronton kilőtték a kezéből a fényképezőgépet, képei azonban öt évtized múltán is hűségesen tanúskodnak az egykori világégés megragadó eseményeiről.

V. E.

MŰVÉSZPORTRÉK

Nem is fájt!

A Néprajzi Múzeum második emelete az utóbbi időben egyre gyakrabban ad helyet a fotóművészet számára. A napokban nyílt meg – *Varsányi Béla* színes, kanadai tájképei mellett – *Németh Andrea* művészportréinak tárlata. A megnyitón több művész is jelen volt felvételeinek szereplői közül, így Haumann Péter, Balázsovits Lajos. Az eseményt színesítette *Bayer Ilona* rögtönzött riportja *Somogyi József* szobrászművésszel.

Somogyi József

– *Andrea. Maga kizárólag a portré mestere, vagy a fényképezés más területeivel is foglalkozik?*

– Eredetileg az Iparművészeti Főiskolán reklámtervező grafikusként végeztem. A fényképezést édesapámtól tanultam. Így nem véletlen, hogy a kiállításon tanáraim – *Baska József* és *Finta József* – mellett a róla készült felvételekből is látható két kép. Portréval, pontosabban művészportréval azóta foglalkozom, amióta Bayer Ilonával közös könyvünk a Művészek, otthonok megjelent. Ennek az anyagából is látható itt tíz fotó.

– *Tehát nem ebből él, ez csak a szenvedélye?*

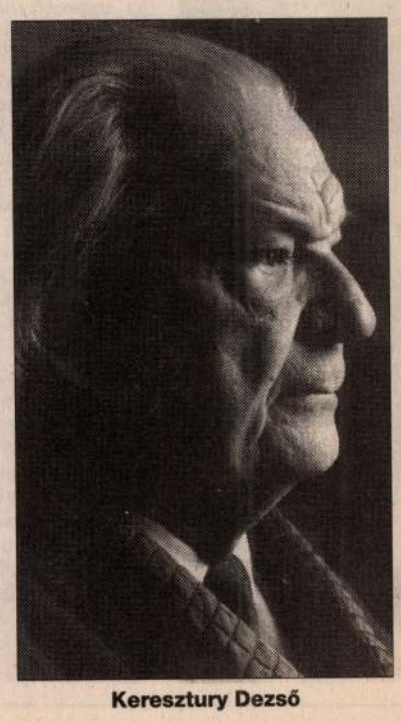

Keresztury Dezső

Szervátiusz Tibor

– Úgy van. Ebből ugyanis képtelenség megélni, inkább csak ráfizetéssel jár. Ezen a kiállításon is mindent magam csináltam; a fotózáson, előhíváson, nagyításon kívül a képek paszpartuzását és elhelyezését.

– *Képein a színészek általában közeliben szerepelnek és talán az írók is, míg a képzőművészek környezetükkel együtt láthatók.*

– Képzőművészeknél a környezet, a kész vagy félig kész alkotás fontos alkotóelem a képen. Míg a színművészeknél a szerepre mindig képlékeny arc az izgalmas.

– *Teljesen kitölti életét a fotózás, vagy mással is foglalkozik?*

– Eltekintve egy kis kerti munkától vagy varrogatástól, tulajdonképpen nem foglalkozom mással. Szabadúszó vagyok, ez lótás-futással jár. Egy-egy megbízás kapcsán mindent magam intézek és csinálok. Otthon cédulák sokasága vesz körül különböző feljegyzésekkel, naptáram és órám nincs, de azért mindig mindenütt pontosan ott vagyok.

– *Színházba, moziba jár?*

– Mostanában ritkán. A színpadon, úgy vettem észre, egy kicsit eluralkodott a trágárság és felhígultak az előadások, ez engem zavar. Az akciófilmek dömpingje is riasztó.

– *Tervei?*

– Kicsit babonás vagyok, nem szívesen kiabálom el a dolgaimat, de annyit elárulhatok, hogy a művészportré-sorozatot folytatni szeretném, és ezért minél több ismeretséget próbálok begyűjteni, főleg képzőművészekét.

– *Könnyen ráállnak a fotózásra?*

– A legtöbbje nem, de azoknak hadd mondjam el, hogy amikor Somogyi József szeretett volna mindenáron néhány felvételt készíteni *Kós Károlyról*, csak nehezen tudta erre rávenni. De amikor túl voltak rajta, Kós Károly csak ennyit szólt: „Hát ez nem is fájt!”

HORVÁTH KÁROLY

ALKU NÉLKÜL

Végh-Alpár Sándor időjárás-jelentése

Ha megkérdezné tőlem valaki – de minthogy nem kérdezi, mondom anélkül is –, miért nem érzek döntő változást abban, ami volt és ami van, elsősorban az évfordulók miatt mondanám.

Itt van például Karácsony Sándor. Nálánál kevés eredetibb gondolkodó fordult meg felénk a huszadik században. S tán senki, aki oly módon gyűlölte volna a germán fölény mitológiáját és a fajelméletet.

Ehhez képest a *Magyar Rádió* köhentésnyi, alig húszperces megemlékezést szánt neki, eldugva a harmadik műsor zenekari produkciói közé. S miközben mindenki csahol cda meg vissza, maga mögött kórust híván, hogy ilyen gyűlölet kezd lábra kapni meg olyan kirekesztés – a magasztosoknak eszébe se jut Karácsony.

Szomorú. Szellemi állapotaink tükre. Aluljárós színvonalú vitáink bizonyítéka.

Hogy egy tudományos ülésszak megvitatta volna Karácsony érdemeit? Nem. Kocsmák visszaperléséért folyt akkoriban csetepaté, majd fegyverek adásáról és vételéről. Azonkívül csak vicsorgás meg csaholás meg acsargás.

Kutyaszagú a magyar belpolitika.

S a pecérek is mutogatják magukat. Büszkén, öntudatosan. Bekapcsolom a tévét, s közlik velem: akkor lesz jobb levegő Pesten, ha étolajat töltenek a népek a Wartburg tankjába. S még hozzáteszik: Magyarország meg tudná termelni üzemanyag-szükségletét – napraforgóból. Aztán felvilágosítanak arról, hogy a cigány páneurópai nép. Később meg akarnak győzni, hogy a hivatásos rendezőnél jobb igazgatója lesz a Nemzeti Színháznak egy állástalan újságíró. Arról már nem beszélve, hogy kórusban röhögnek a lapok, amikor egy tegnapi nagykövetnek kiég a lakása.

Mindez a tájékozottság és a humánum jegyében.

Palotás Csabának van igaza: a kultúra az egyetlen menedék ilyen időkben. De hol van a kultúra? Legigazibb hordozóján, a könyvek lapjain már nincsen.

Tavaly ilyenkor azt mondtam magamban: addig nincs baj, amíg fel nem tűnik ismét Zane Grey, a sekélyes vadnyugati történetek ponyvabajnoka, a harmincas évek „filléres" szerzője. Ő lesz a vízválasztó. Ha szükség lesz az ő könyveire is, beköszönt a teljes kulturális csőd.

Nos, Zane Grey megjelent. De nem ám filléres és nem is forintos szerzőként. Újranyomott remekeit az állami szektor tisztességes munkása egyórai béréből se tudná megvásárolni…

Ez a szerző visszalöki az utca népét jó hatvan évvel. A harmincas évekbe. S minthogy a Révai-lexikon reprintje után itt kopogtat az ajtón a Tolnai-világtörténet is, a harmincas évekkel túl sokat mondtam. Kilencszázhúsz táján botorkálunk kulturálisan.

Egy óriási különbséggel.

Az óriások különbségével.

Akkortájt olyan *férfiak* határozták meg a szellemi életet, s váltottak pengét, mint Szekfű Gyula és Németh László, Babits Mihály és József Attila. Keblelsberg Kunó megújította az iskolarendszert, Bartók és Kodály megteremtette a magyar zenét. Egyetlen kis állama voltunk a világnak, ahol elismert filmgyártás folyt, s Trianonnal a hátunk megett még arra is telt, hogy Pesten indítsuk el a bolgár filmipart. Akkor kapott Nobel-díjat Szent-Györgyi, lett a televízió feltalálója Berlinben Mihály Dénes, s az atombombáé Amerikában Szilárd Leó.

Ma? Nyoma sincs ilyennek. Arról folyik buzgó vita, hogy legyünk-e olyanok, mint Ausztria? De csak moziügyben, nem másban. Ausztriában nincs filmgyártás – ezért.

Szellemi pengecsaták, ahogy illik, egy az egyben? Ugyan… Inkább célba vesznek valakit, és mérgezett nyílvesszők százait lövik rá.

Vagy belehal, vagy kibírja.

Már vannak halottak.

Kellemetlen? Hát, igen.

Kultúra?

Az iráni hadművelet még véget se ért, a nyomdagépek már zabálták a papirost egy ölböháborús könyvhöz. Karácsony Sándor centenáriumára sem kapott nyomófelületet. Az abszolút németbarát Hóman Bálint bezzeg! Igaz, hogy Bartók és Kodály gyűlölték Hómant, Karácsony Sándort meg tisztelték, de hát hol van ma már Kodály? Már módszerét is „megabcúgolták" – itthon…

De hát itthon-e az ilyen „itthon"?

A rádió tudományos magazinjában hallom, hogy kezd kiáramlani a fiatal tudósnemzedék külföldre. Mint Trianon után… No persze, mindjárt akadt prókátor – nyilván fogadott –, aki magyarázni kezdte, hogy ez nem emigráció, ez csupán kinti munkavállalás… Magyarázata arra emlékeztetett, ahogy átkeresztelnek egy külvárosi utcát. Egy olyat, amin ma sincs szilárd burkolat. Derék dolog, hogy a méltatlan elvtárs neve eltűnt a kerítésre drótozott tábláról, de ha esik, a sár ugyanolyan, mint korábban volt.

Karácsony Sándor elgondolásai Révai Józsefnek azért nem tetszettek, mert egy hajdani cserkészvezető, mondhat bármit, csak ellenség lehet. Most meg azért lehet baj vele, mert a génjeiben ázsiai természetet hordozó magyarság számára idegennek tartotta a nyugati, a kapitalista gondolkodást. Ilyen embert, mikor a nagytőke, ez a derék, jóságos, közismerten szociális valami, itt kopog az ajtón, képtelenség ünnepelni. Centenárium ide vagy oda, az ilyen életmű-ve hallgasson. Úgy, ahogy Rákosi meg Kádár idején is hallgatott. Elégedjen meg azzal a szűk emlékszobával, amit az Alföld jó távoli csücskében, Földesen kapott. Onnan jött, maradjon is ott.

Mi lesz ebből?

Kulturális Trianon előtt állunk.

Ma még menthetjük, ami menthető. Csak hát vannak-e, akik hajlandók egyáltalán menteni? Hőzöngő, királypárti magyarokra aligha számíthatunk. De olyanokra sem, akik az államalapító király koronájára svájcisapkát raknának. Ők el vannak kábulva az illatoktól, ami a Nagy Húsosfazék felől árad. Emberhús fő benne. Kultúrembereké. Többek közt Karácsony Sándoré.

Bízom benne, hogy sokasodnak a vegetáriánusok.

EGYHÁZI KRÓNIKA

Keresztények és zsidók közös célja

BESZÉLGETÉS DR. SZÉCSI JÓZSEFFEL, A KERESZTÉNY–ZSIDÓ TÁRSASÁG FŐTITKÁRÁVAL

Dr. Szécsi József hiteles személy, a párbeszédnek hosszú évek óta elkötelezett és tevékeny apostola. Civil hallgatóként szerzett teológiai doktorátust a budapesti Római Katolikus Hittudományi Akadémián, majd az ELTE Bölcsészkarán semita–hamita filológiát tanult. A pesti Rabbiképző Intézet könyvtárát vezette tíz éven át, miközben mint nem hivatalos hallgató öt évig bejárt az intézet előadásaira. A rádió nemrég negyvenperces műsorban szólaltatta meg a keresztény–zsidó kapcsolatok történetéről, jelenéről, és – ami még érdekesebbé tette a műsort – mint énekművész, zsidó imákat és énekeket adott elő.

– Milyen hagyományai vannak nálunk a keresztény–zsidó párbeszédnek?

– A kommunista gépezet sehol sem engedett életteret az érdemi emberi és szellemi kapcsolatnak. Ismert kifejezés az *ökumenizmus*. Ez létezett ugyan, de többnyire formálisan és államosított formában. Ez alkalmas volt arra, hogy az egyházak és felekezetek között még nagyobb szakadékok keletkezzenek.

– Valójában az ökumenizmus eredeti célja szerint nem is működhetett?

– Voltak egyes személyek, kisebb közösségek, szervezetek, amelyek jól és tisztességesen tevékenykedtek, legtöbbször nagyon is csendben, óvatosan. Visszatérve a keresztény–zsidó kapcsolatra azt kell mondanom, hogy a háború utáni évtizedekben szinte nem is létezett. Legalábbis nyíltan, nyilvánosan nem. De titokban és kevésbé szervezetten azért akadtak közös rendezvények, jól sikerült találkozók, igazi baráti és testvéri kézfogások. A résztvevők tisztában voltak azzal, hogy „meggyepált" szervezetekről van szó, s mint ahogyan a működésük is, úgy e kapcsolatok is csak lefojtottak lehettek. Persze, ha a külföld előtt szükségesnek mutatkozott, az állam és a hivatalos politika reklámfogásként arról beszélt, hogy az ökumené keretében a zsidók és a keresztények megteremtették a párbeszédet, és jó kapcsolatban vannak egymással. Ez dezinformáció volt, és az ÁEH, az egyházügyi hivatal ehhez mindig hűségesen asszisztált.

– Milyen jellegű kis és nagy közösségek alakulhattak meg?

– A rendszerváltást megelőző években azért érezni lehetett, hogy több lehetőség kínálkozik, mint korábban, és ezt igyekeztek kihasználni. Elkezdődött egy nagyobb mérvű kapcsolatkeresés, kapcsolatteremtés. Ez elsősorban az „izraelita" és a protestáns egyházak viszonyára értendő. Három évvel ezelőtt három szervezet alakult meg, melyek a zsidósággal foglalkoznak.

– Melyek ezek?

– Zsidó részről a Zsidó Kulturális Egyesületben a *Zsidó–Keresztény Párbeszéd Kör*, melyet *dr. Raj Tamás* főrabbi indított el. Világi területen megalakult a Magyar Tudományos Akadémia *Judaisztikai Kutatócsoportja* – *dr. Komoróczy Géza* professzor vezetésével. Harmadikként pedig létrejött a Keresztény–Ökumenikus Baráti Társaság keretében a *Hebraisztikai-Judaisztikai Munkacsoport*, melyet magam vezettem. Ez utóbbi feladata volt, hogy különböző zsidó és keresztény felekezetek gyülekezeti és templomi helyiségeiben havonta előadásokat és vitaesteket szervezzünk.

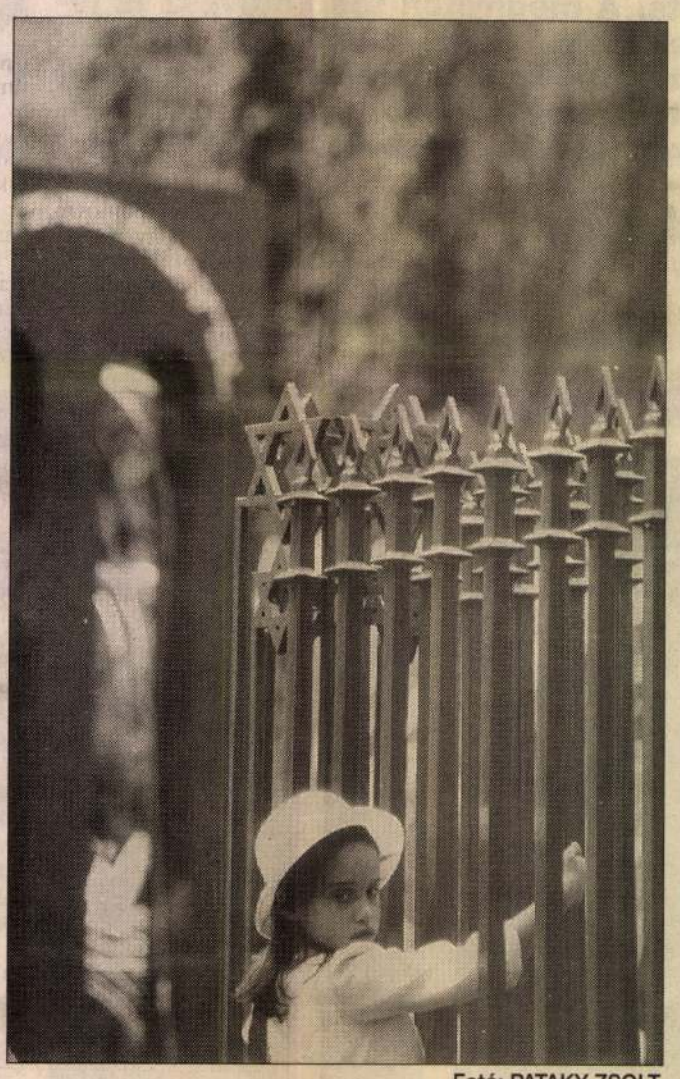

Fotó: PATAKY ZSOLT

– Végül is mi indokolta a Keresztény–Zsidó Társaság megalakítását?

– Szükségesnek láttunk létrehozni egy olyan szervezetet, amely csakis egy kérdéskörrel foglalkozik. Ebben a társaságban keresztények, zsidók együtt, egymásért dolgoznak. Az alapvető indok pedig: a létező problémák, a tisztázatlan teológiai, vallásfilozófiai kérdések, egymás megismerésének hiánya. Indok lehet az antiszemitizmus sokféle változata: vallási, kulturális, politikai…

– Hogyan viszonyulnak a keresztény egyházak e kezdeményezéshez?

– Januári megalakulásunk óta azt tapasztaljuk, hogy minden egyház és felekezet felfigyelt ránk, és jelzéseket kaptunk, hogy együtt kívánnak működni velünk. Mi azt szeretnénk, ha a katolikus egyház mint a legnagyobb tömegeket képviselő egyház intenzívebben kapcsolódna be a keresztény–zsidó dialógusba. A párbeszéd sokkal sikeresebben alakult például a protestáns egyházak, felekezetek és a zsidó felekezet között.

– Mi a Keresztény–Zsidó Társaság célja, feladata?

– Legfontosabb, hogy munkánkkal a keresztény–zsidó, zsidó–keresztény közeledést szolgáljuk. Szeretnénk a közvéleményt – az ökumenikus alapokon álló párbeszéd révén – jó irányba befolyásolni. Teológiai, művészeti, tudományos területen közösen munkálkodunk, együtt kívánjuk kutatni a vészkorszak idejét. Olyan előadásokat, konferenciákat kívánunk szervezni, melyek a megbékélést segítik elő. Fontosnak tartjuk az együttimádkozás megteremtését, a lelki közösséget erősítő imaalkalmak tartását. Kiemelkedő egyházi személyiségek közös megismerését tervezzük. Küzdünk az agresszív vallásellenesség minden válfajával szemben.

– Kik az alapítók, és minek vallják magukat: egyházi vagy társadalmi szervezetnek?

– Az ügyvezető elnök *Reviczky Ádám*. Édesapjáról, a legendás hírű ezredesről Izraelben utcát neveztek el, mert ezrével mentette a zsidókat és a munkaszolgálatosokat. Zsidó részről társelnök *dr. Schweitzer József* főrabbi, keresztény részről pedig dr. *Szentágothai János* professzor. Az elnökségben helyet foglalnak a különböző egyházak püspökei (Harmati Béla, Hegedüs Lóránd), neves személyiségek, különböző parlamenti frakciók képviselői (MDF, SZDSZ, KDNP). Mi társadalmi szervezet vagyunk, és egyesíteni kívánunk minden olyan erőt, amely vallási, közéleti téren felelősen és elhivatottan akar foglalkozni e kérdéssel. Ökumenikus alapon kívánunk tevékenykedni, ami azt is jelenti, hogy nemcsak a vallásos zsidókkal, de a nem vallásos zsidósággal is kapcsolatba kívánunk lépni.

– Miből tartják fenn magukat?

– Adományokból. Bárki csatlakozhat a Keresztény–Zsidó Társasághoz, mindenkit várunk, aki együtt kíván velünk dolgozni.

DR. MIKÓHÁZI ISTVÁN

1983.VIII.2.Tv.1. 20.45.

1021

K

Studió 83.

- 100 éve született Temesvárott a XX.századi művelődéstörténet reprezentáns alakja Koos Károly. Iró, épitész, grafikus. Könyvtervező, iparművész, lapszerkesztő volt egyszemélyben. Mindegyik területen kiváló és mégis több, mint ezek egyszerü összege. A pályát épitészként kezdte, a decemberi centenáriumot megelőzve most rövid épitészi pályafutásának alkotásaiból nyilt kiállitás az Országos Müemléki Felügyelőség Táncsics Mihály utcai épületében. Rajzok, tervek, vázlatok. A kiállitás kicsi, és mégis jelentős. Hiszen a magyar épitőművészet egyik korszakhatárát jelzi. Koos Károly máig ható érvénnyel alkotott. Pedig nem is akart épitész lenni.

- Apám azt akarta, hogy mérnök legyek. Én ha apám földbirotokos lett volna, akkor feltétlenül földbirtokos lettem volna én is, mert a földet azt szerettem. És szeretem ma is. Aztán én szerettem volna, ha már nem lehetek ugye földmüves, mezőgazda, akkor legyek erdész. Ez ugye átmeneti dolog. De án ezt hiába mondtam apámnak, mert ő azt mondta, hogy mérnök legyek. Igy aztán felkerültem a müegyetemre. És két évig mérnökösködtem. De akkor meguntam. Azt mondtam, hogy ez nem nekem való dolog. Állandóan számokkal nem szerettem foglalkozni, nem szerettem a matematikát, és valahogy száraz volt nekem az a mesterség. Közben nekünk voltak az épitészekkel-akkoriban nem volt ilyen nagyszámu gyülekezet a müegyetemen - voltak óráink együtt az épitészekkel, az épitészeti hallgatókkal. Azoknak láttam, hogy azok egészen másképpen viszonyulnak a mesterséghez, mint a mérnök. Nem olyan száraz dolog. És akkor letettem az első szigorlatot, hogy apámnak legyen meg a nyugta, és én nem ilyedtem meg tőle, és átiratkoztam az épitészetre. Elvesztettem egy évet, de nem bántam meg soha.

- Tanitványa, szellemi örököse, a magyar épitőművészetben szerencsére sok van. Egyikük Csete György, vállalkozott arra, hogy körbevehet bennünket ezen a kis kiállitáson.

- Koos Károly épitészeti munkáiból láttunk kiállitást. Kérlek kalau-

Koos Károly

zolj bennünet, mi minden látható itt?

- A falakon egy 25-30 éves fiatalember életművét láthatjuk. Ez szinte fantasztikusnak tünik, mert ha belegondolunk abba, hogy ma egy most végzett épitészmérnök hallgató előtt milyen jövő áll, hát 25-30 éves koráig ilyent biztos nem mondhat magáénak. Azt a fiatalságot, aki a századforduló táján Koos Károllyal, és sok más fiatalemberrel együtt azt a feladatot vállalta fel, hogy egy jellegzetesen hazai indittatásu hazai gyökerü, hazai szelleniségü épitészetet müvel Magyarországon, ezt hihetetlen lelkesedés, önbizalom, és erő fütötte. Na most ennek a dolognak ott a századforduló táján kifejezetten politikai iá voltak, hiszen jól tudjuk közismert példa, hogy Bartók Béla is magyaros ruhákban jár, az egyik első müve a Kossuth szinfónia, amelyik egy kifejezett tiltakozás a németesitős ellen, ami annak idején Magyarországon folyt. Koos körül a fiatal épitészekből egy egész holdudvar szerveződik, ő egyre másra hozza magával Erdélyből a legfrissebben felszedett, felszivott emlékeket, bonyomásokat, mappáját kiteszi az asztalra, Zrumeczki Rezső, aki egy elegáns bolvárosi fiatalember, aki ahelőtt azt hiszem Budapestnek még a határába se dugta ki az orrát, szintén fellelkesül, és megindul többek között éppen a budapesti Állatkert terveinek készitése, ami alá mint tervezők Koos Károly, Zumeczki Rezső jegyzik a nevüket. Tohát az egyik kintről jött, vidékről jött Erdélyből jött, a másik pedig a budapesti bolvárosból, és mégis pillanatok alatt megtalálják egymás kezét. Közös szelleni alapra tudnak helyezkedni, vállalni tudják az ügyet, és csinálják a házakat, az épitészetet egymás után.

- Mi volt ez a szelleni alap?

- Ezt a szelleni alapot 1911-ben Koos Károly a Régi Kalotaszeg cimü munkájában igy fogalmazta meg, Össze kellene szedni az ország minden részéről a szájjal szórt köveket, hogy azokkal a magunk képére épithessünk. Ez a szöveg ez sajnos ma is aktuális. Nemcsak a szakma az épitész szakma nincs megelégedve önmagával, és a saját teljesitményével, de nagyon jól tudjuk, hogy a közvélemény az ország lakossága sem elégedett ezzel az épitészettel amit Magyarországon több emberöltő óta folytatunk.

- Most nem akarok az okokra rákérdezni, mert gondolom nagyon sokfélék, de ha igazán egy okra vezethetnéd visszak vagy vezetnéd vissza, meg lehetne fogalmazni?

- A nemzeti önismeret hiánya. Ezzel a hiánnyal érdekes módon az irónk, költőink, zenészeink, nem rendelkeznek. Az épitészek, és a képzőművészek annál inkább. Szóval egyszerüen nem ismerik azt a közeget, akinek a számára épitünk, saját népünket nem ismerjük. Saját népünk régi kulturáját nem ismerjük. Lehtner még a századforduló előtt, de utána is azért panaszkodik, hogy a fiatal épitészmérnök

hallgatók csak nyugat felé kacsingatnak, onnan próbálják felépiteni önmagukat, és végülis épiteni az országot. Na most nem csoda, ha már Lehnert idejében idegenné épül át az ország az épitészek számára ugyan ugy, mint az ország lakossága számára. Ez a fajta kifelé tekintés, és az ebből eredő epigoniznus alapvetően meghatározza a jelenkori magyar épitészet magatartását is. Tisztelet a kivételnek. Namost ebből egyértelműen következik, hogy elidegenedik tőlünk az épitett környezet.

- Mit kéne csinálni?

- Tanulni kell. Azt kell csinálni amit Koosék csináltak, de Bartókék is ugyan ezt csinálták, és mások is, a néprajzosok, kimennek akár a skanzenba, akár a falvakba, vagy a természetbe, és legalábbis találkozzanak azokkal az emlékekkel,amik voltak, vagy menjenek be a muzeumokba. És próbálják ebből az egész hatalmas kincsből kiszedni, kibányászni azt ami a mai ember számára is mondhat még valamit. Nem minden használható, ez tény. De nagyon sok dolgot az ember nemcsak száz év óta, hanem 1000-2000, vagy 5000 év óta cipel magával. Ugyan azok vagyunk termetre, és igy tovább.

- Nem érzed, hogyy nagyon bezárulnánk önmagunkba, saját multunkba, saját történelmünkbe, hát a világ végülis hladó. Nagyon sok tudomány területen, müvészeti kulturális területen, és igy inkább az összefogás, az egymásra figyelés az egymástól tanulás, most már országok, nemzetek között az ami előreviszi az emberiséget?

- Ez egy alapvető fontosságu dolog,, csak nálunk azt hiszem, hgy a homokóra forditva müködik az asztalon. Nevezetesen az épitészetben van egy alapvető statikai törvény, hogy először az alapokat készitjük el, és utána épitjük rá a házat. Ez az elsődleges, hogy először az anyanyelvet ismerjem meg. Az anyanyelvi kulturámat ismerjem meg. Először épitsem azt a környezetet, ami körülöttem van, és elsősorban nyilvánvaló, hogy a saját népemét, de itt aztán nincsenek határok, mert ezek a koncentrikus körök, amik az egyénből indulnak a népen keresztül egyre nagyobbak, és ez a népek közötti kapcsolatot is jelenti. Egyébként a népmüvészet az egyik különös jellegzetessége, tudjuk a zenében, Bartók példája mutatja, aki nemcsak magyar népzenét gyüjtött hanem gyüjtött szlovákot, románt, törököt, arabot, stb. és ebből állt össze egy tökéletes kép, és egy tökéletes mü, és a legtökéletesebb harmónia. A népmüvészet tehát nem a népeket egymástól elválasztó, hanem éppen a közös kapcsolatokat előlegező találmánya az emberiségnek.

- Egy befejező mondattal térjünk még vissza Koos Károlyhoz. Mit kellene továbbvinni belőle? Az ő szellemében, a gondolatai közül? -És most talán nemcsak az épitészetre vonatkozóan.

- Koos Károly már életében példává vált, szóval én aki többed magan-

mal ott voltam az ő temetésén, a házsongárdi temetőben 1977-ben nem ugy érezten, hogy itt most eltemetnek egy embert, vagy egy öregembert, hanem én inkább ugy éreztem, hogy valami ritka kincset teszünk el a föld alá. Ez a kincs mindenképpen megmarad, és továbbra is sugároz, bárnikos hozzáférhető. Az az eszme, és az a gondolatkör amit Koosék elkezdtek valamennyiünk javára és ő azt mondta akkor, ezelőtt ugyszólván 90, vagy 100 évvel, hogy végre eszünkbe jutott a nép is. Én szerintem szükséges, hogy az épitészeknek és a művészeknek az eszébe jusson a nép is, ugy ahogy ő mondta.

- Koos Károly irta, az én lábamnyomát pedig eltemetteti a hó, de sironon soha sem lesz korhadt a fejfa. De a fölém hajló domb virágos lesz mindig, tudom. És emlegetni fognak engem is apáimat is, az én véreim. Unokáim unokái, mint ahogyan én is megemlékezem nagyapáim, dédapáim, ükeim, és őseim dolgairól. Inni fogják a bort, mint én, pipázni fognak, és járni fogják az erdőt és a hegyeket, ahol az én lábam taposott egykoron, és nyugodni fognak mellettem majd egyszer.- Az én munkámat folytatják majd ők, és az én életem majd örökkévaló lesz bennük, mert én csak folytatása akrok lenni apáimnak, és munkáin folytatása lesz az ő munkájuknak.

KISALFÖLD

1021

KOÓS KÁROLY

Utak, keresztutak a képzőművészetben

Kivonulás

Kós Károly rajza

Kivonulás? Azaz: szecesszió. Az egész elmúlt másfél század művészete kivonulás. Nem mindig volt így. A középkor művészete, a reneszánsz, a barokk, inkább bevonulás volt, koruk vállalt kifejezési formája. A szimbolizmusból nőtt ki az a művészeti irány, melyben az irodalom, képzőművészet mellett az építészetnek és iparművészetnek is jelentős szerep jutott. Ez a művészi stílus a belga szimbolizmussal rokon, úgynevezett Jugendstil volt (az 1896-tól Münchenben megjelent Jugend — Ifjúság — című folyóirattól kapta a nevét), később a szecesszió (kivonulás) névvel ment át a köztudatba. Mint minden jelentős művészi irány a francia forradalmak óta, ez is tiltakozásból született: a tömegigényektől elzárkózó arisztokratikus polgárság ellen. A számtalan művészi kísérletnek szívósan ellenálló hivatalos művészi megfogalmazástól igyekeztek Európa előre néző, látó művészei elszakadni, kivonulni, elsősorban Németországban és Ausztriában. Amit az osztrákok Sezession-nak mondanak, s a németeknél Jugendstil, a franciáknál Art Nouveau, Angliában pedig modern style, megint másutt: Liberty-style, Wellen-stil, style métro, de nagyjából mind ugyanazt jelenti.

A szecesszió a századforduló stílusa, nagyapáinké, jóllehet előzményei visszanyúlnak a XIX. század közepéig, Ruskin és Morris művészetelméletéig. Van, aki még ma is tiltakozik külsőségei ellen, megveti nagyzolásait, fellengzős elhajlásait, sokszor kétes értékű felszínességét, mások viszont erényeit keresik.

Mi az, amire ma építészeink és tárgyformáló iparművészeink felfigyelnek? A tiszta, világos, erős felépítésre, az alapos szerkesztési törekvésekre, az anyaghűségre. A Morris-féle erkölcsi alapokra épült művészeti szemlélet követelménye az volt, hogy az életet és a művészetet össze kell hangolni. Át kell hidalni azt a szakadékot, ami a történelem folyamán egyre mélyebb lett az uralkodó rétegek művészete és a művészetből kirekedt nagy tömegek, vagy az elzárt és sorvadásnak indult népi művészet között. Az ipar hatalmas lépéseket tett előre a gépesítés terén, és Morris elképzelései a kézművesség feltámasztását illetően — mely pótolni lett volna hivatott a művészietlenné, s egyben értéktelenné vált ipari termékeket — egyre időszerűtlenebbé váltak. Az új idők szükségét, a gépesítés elkerülhetetlen igényét Van de Velde ismerte fel, s a szecesszió minden egyénieskedése ellenére megkísérelte a gépet a művészet szolgálatába állítani. A szecesszió valójában annak az átmeneti állapotnak a stílusa, mely már ismeri a vas, a beton, az üveg szerepét a modern építészetben, ismeri a tárgykultúra anyagszerű követelményeit, figyel a tömeg kielégítetlen szükségleteire, de még nem találja meg a kézművesség és az ipari sériagyártás helyes egyensúlyát, forma és tartalom kölcsönösségét.

A szecesszióban jelszó lesz a művészi egység követelése, ami azt jelenti: azonos tervező kezéből vagy legalábbis azonos szemléletből kerüljön ki az épület és a berendezés (erre épül később a Bauhaus-mozgalom is), jelszó lesz a kézművesi gonddal előállított művészi kivitel. Ugyanakkor a proccos ízlés az olcsó alapanyagra rakott dekorációval akar hivalkodni, azzal próbálja felvenni a versenyt a letűnt kultúrákkal. Az arany helyébe az aranyozás lép, az ólomra bronzot imitáló felület. Mindez a nemes anyag látszatával hivalkodó tömegelőállítás jegyében.

Voltak komoly kísérletek, visszanyúlva a hagyományokhoz, hogy a szecesszió technikai eszközeivel nemzeti művészetet teremtsenek. Kós Károly figyelmeztet e jelenségekre önéletrajzi jegyzetében: *„Mi volt a nyitja az én kétségen kívül meglepő építőművész sikereimnek? Egyszerűen csak az, hogy az akkor divatos különböző közép-európai szecessziós és a hazai ún. tulipános magyar stílustörekvések mellőzésével a korszerű magyar stílusváltozatot a magyar építőhagyományok alapján és a magyar nép építő-formáló szellemében igyekeztem kialakítani. De ez nem volt az én találmányom, mert már az angol Ruskin és Morris építésztanítványai és a finn Saarinenék ezen az alapon formálták nemzetük új építőstílusát. Bartók és Kodály is ezen az alapon építették a korszerűtlen új magyar zene épületét".*

A tulipános magyarkodás, a nemzsátrak külső formáját paloták tetőszerkezetébe áttevő szándék (Iparművészeti Múzeum) joggal váltott ki vitát, de minél távolabb kerülünk a szecessziótól, annál inkább látjuk erényeit, s ez a fontosabb, elsősorban természetesen az építészetet illetően. „Ez a kiszakító, illetve új utat kereső építészeti forradalom Magyarországon aránylag későn, a millennium körül jelentkezett. Tevékenységének első fázisában csupán annyiban érvényesült, hogy a régi alapraizú, szerkezetű és elrendezésű, palotának kendőzött bérkaszárnyák értelmetlen tagozásait és vakolat- meg gipszornamentikáját felcserélte az Ausztriából importált, ugyancsak értelmetlen tagozással és vakolat- és gipszornamentika zagyvasággal. Ezt aztán a komoly művészeti forradalom bécsi márkájának logikátlan és önkényes kisajátításával „szecessziónak" könyvelte el a magyar köztudat. Jóhiszemű tévedés volt a zseniális Lechner Ödön annak idején „magyar stílus"-nak minősített és szinte az egész magyar közvéleményt, sőt, az építészek többségét is hosszú ideig megtévesztő „mézeskalács"-szecessziója is. Az én véleményem szerint azonban nem ez volt az igazi komoly magyar szecesszió, hanem a Lechner-féle magyar stílusból kijózanodott legfiatalabbak útkeresése" — írta Kós Károly.

Koczogh Ákos

1982 SEP 1 7

MTA SAJTÓFIGYELŐ
1031 BUDAPEST, IX., ÜLLŐI ÚT 51.
Telefon: 337-148, 340-726

ÓLD mc

SÁGLIGET HAZÁM

hogy hazánkban az aprófal-ek.

elepülésre sikerült bukkanni. intve annyira apróra, hogy egyszerűen így: külterület. os: Hanságliget. Tizenöt év-e-másra épültek az új házak, mi nem vagyunk tanyasiak! ság-tanya, szabadítsanak meg volt tanya, amikor itt csak égen. A felszabadulás előtt.

tekben a folyosón és az udvaron. A napközben mozdulatlan Hanságliget zsivajszigete ez a suli.

Akármelyik városi gyerek megirigyelhetné ezeket az apróságokat. Hogy miért? Azért, mert itt is van Rubik-kocka és minden más felhúzható, önműködő játék, de még örömüket lelik a kicsik játékkészítésben is. Ismerik a vízipuskát, a nádpuskát, a parittyát, a csigát, az ostort, a karikát, az íjat, a nyilat, a levegőben röpködő papírsárkányt, de még a töklámpást is. Hogy kiktől ismerik? A szülőktől, mert ők csak a tanya megnevezést szégyellték — játékaikra, játékos kedvükre büszkék voltak mindig. Hanságligeten így aztán játszóház minden gyermekes ház, és maga az iskola is.

A hatvankét diákból tíz kisiskolás: 2—4 osztályos. Az érdekelt, miként hat rájuk a környezet? Milyen álmaik, vágyaik, terveik, gondolataik vannak? Így vezérelt közéjük a kíváncsiság.

Együtt van két csoport: összevont osztály. Öt-öt kis emberrel. A második osztályban három a fiú, kettő a lány. A negyedikben megfordítva: kettő a fiú, három a lány. Egytől egyig bensőséges kapcsolatban vannak a tanító nénivel: *Radics Kálmánnéval*, ez a tény azonban nem zavarja őket abban, hogy ismerkedjenek velem: az idegennel. Elárulják, hogy kivétel nélkül, minden családban van rádió. A tévé csak egyetlen családból hiányzik. Háza is van mindnek. Egyiküknek egyszobás, négyüknek kétszobás, hármójuknak háromszobás, kettőjüknek négyszobás. Ebből is látni: nem akármit építenek a „külterületen".

Könyvek

— Kinek van saját könyve? — érdeklődöm és erre majd kiesnek a padból. Ez a kérdés kelt a legnagyobb érdeklődést. Meg is tudom, hogy kedvenc olvasmányuk a Medveölő fia, a Többsincs királyfi, a Dzsungel könyve, a Mosó Masa.... a Pál utcai fiúk, a Kisgyermekek nagy mesekönyve, a Volt egyszer egy vakond, a Rejtelmes sziget, a Mindennapra egy mese, a Fecskeköszöntő, a Légy jó mindhalálig, a Mondák könyve, a Kele, a Vuk, a Tüskevár, a Téli berek, és ki győzné felsorolni azokat a kedves könyveket, amelyekből ennek a kis településnek aprósági az élményeiket gyűjtik... ?

A következő kérdés:

— Ki volt már szerelmes? — Meglepődnek. Egy pillanatra vissza is húzódnak a padba, de aztán kitárulkozó örömmel vallják meg mind az öten, mármint a fiúk, szünet nélkül szerelmesek Ullmann Mónikába, a „táncdalénekesbe". Azt is megvallják: ha egyszer eljönne Hanságligetre, nem mennének el a suliba, hanem megfognák a kezét, sétálnának vele és neki adnák a legkedvesebb játékukat. Az egyik kisfiú a haját is megsimogatná...

— Ha lenne egy jó tündér, és teljesítené egy kérésedet, mit kérnél tőle? — érdeklődöm.

Kuncogás. Ebből mindjárt kitetszik: tíz közül tíz nem hisz a tündérben, de azért elfogadják a mókát, mert ha én úgy vélem, hogy van tündér, azért ők nem rontják el a játékomat, és megmondják, mit szeretnének. Első helyen szerepel mindegyiküknél az autó. Az osztályban még senkinél sincs, de „jövőre már két családnak lesz!" Aztán kérnének még repülőt, üvegpalotát, aranypalotát. Az egyik kisfiú mindenki mulatságára elmondja, hogy ő azért kérne varázspálcát, hogy neki ne a tündér, hanem ő maga varázsoljon. Még nagyobb a derű, amikor megmondja: a bűvös pálcával kizárólag süteményt varázsolna.

Hazaszeretet

Ki hinné, hogy „égi" és földi példaképeik vannak? Arra a kérdésre, hogy ki a példaképed, öt kislány azt válaszolja: *a tanító néni*. Négy fiú pedig azt, hogy *Farkas Bertalan*. Az ötödik kisfiúnak, aki 2. osztályos, egészen közeli példaképe van. A bátyja. Így indokolja: „Ő katona. Este és éjszaka őrködik."

— Mit őriz? — kérdem tőle.

Csodálkozik, és szinte kihívóan válaszolja:

— A hazát.

— És te már tudod, hogy mi a haza?

— Tudom. Hanságliget a hazám. Itt élnek a szüleim. Az ismerőseim. Van házunk, vannak állataink... Itt az iskola. Vannak könyveink és én itt szeretek tanulni, játszani, és én itt leszek katona, mint a bátyám, és majd én is este meg éjszaka őrködök. Puskám is lesz.

Arra a kérdésre, hogy:

— Kit szerettek a legjobban? — kórusban válaszolnak:

— A tanító nénit!

— És Mónika? — faggatom a hűtlen fiúkat.

Nem magyarázkodnak. Tömör a válasz.

— Az más.

Boldogság

Egy kisfiú jelentkezik.

— Én a szüleimet is nagyon szeretem és nálunk nemsokára nagy öröm lesz. Nagy öröm! — ismétli a nyomaték kedvéért.

— Nocsak! Mi az a nagy öröm?

— Lesz kistestvérem!

— Még nincs?

— De. Van. Hatan vagyunk. Ő lesz a hetedik.

— És örültök?

Nagyot bólint, majd sietősen ezt mondja:

— És szeretjük egymást...

\+ \+ \+

Megszólal az óra végét jelző csengő. Abbamarad a beszélgetés. A tarka-vidám kiscsikók elviharzanak és magukkal viszik gondolataikat, álmaikat, kedves, tiszta érzéseiket, őszinteségüket, emberségüket...

Csak a mély csend marad a teremben.... A következő pillanatban csendháborítóként rám dörrent az Indián őrs alapítóleveléből ez a csatakiáltás: „Hip, hip, hurrá! Indián őrs mi vagyunk, éjjel-nappal harcolunk, kiássuk a csatabárdot, megvédjük a szabadságot, hip, hip, hurrá!"

(Sindulár)

KÓS KÁROLY

SAARINEN ELIEL, A LEGNAGYOBB FINN ÉPÍTŐMŰVÉSZ

Valamikor — nem is olyan régen — a világ nemigen tudta, miről van szó, ha megütötte fülét ez a név: finn. Valami homályos képzet támadt csupán az átlagos ember agyában, ami az északi Jeges-tengert vetítette tudatába, végtelen, sivár, havas mezőket, iramszarvasnyájakat, hótalpakon csúszkáló, lapos arcú, prémekbe burkolt embereket és sziporkázó északi fényt. Valamivel több volt az, ami a mi emlékezetünkben raktározódott fel magyar nyelvtani és irodalomtörténeti középiskolai leckéink jóvoltából: a magyar nyelvvel rokon nyelvű nép... Sajnovics páter írt erről valami könyvecskét, persze latinul, de az talán a lappokról szólt; a „Kalevala": nagyszerű népi eposz, de iskolai olvasmány nem volt. Szóval: valahol ott a Keleti- és Jeges-tenger között, illetve Oroszország és Skandinávia között élnek halzsírszagú apró finn atyánkfiai.

Aztán néhanapján olvashatunk újságcikkeket, hogy a szegény finneket így-úgy, erősen nyomorítja az orosz zsarnokság. Ilyenkor sajnálgattuk őket nagylelkűen: mint ahogy sajnáltuk a poroszok brutalitását nyögő lengyeleket és belgák által halálra kínzott — kongónégereket. Egyébiránt nem törődtünk velük tovább.

Az 1900. évi párizsi világkiállításon általánosan feltűnt egy kisméretű pavilon. Egyszerű épület volt, szinte primitív. Külső megjelenésében falusi templomra emlékeztetett, de mégsem egészen. alacsony falakra nagy piros cseréptető borult; az épület közepéből karcsú, ravaszhajlítású torony (amolyan felfelé domborodó ívben vékonyodó, mint attikai jón oszlop törzse, vagy mint a — kőrösfői templom tornya), a torony előtt a főbejáró: középkorira emlékeztető, de mégsem középkori magas oromfalban félköríves bejáró kapuval. A kapu félkörívének szobrászdíszítései sűrűn egymás mellé sorakozó medvefejekből alakított fríz. A kapu feletti sima orom mezőben nagy orosz címer-sas, a kapuzat félkörívének egyik sima mezősíkján a felírás: Pavillon Finlandais.

A párizsi kiállításon minden ország és nemzet teljes erejével, sőt erején felül rukkolt ki. Hatalmas építményekkel, minél teljesebb raktárral. De az egész világ azonnal és egyhangúan megállapította, hogy egyetlen egy meglepetés, váratlan és előre nem sejtett képzőművészeti ajándékot kapott a világ ezen a kiállításon: a kicsiny, szerény — finn pavillont.

És egyszerre új, eddig nem hallott különösen csengő neveket tanultak meg művészek, esztéták, kultúremberek és — kultúrsmokkok. Festők, iparművészek és — szokás ellenére, építészek nevét. Neveket, amiket muszáj lesz már tudni és amiket — divat is tanulni. És amelyből, ha ki is

Saarinen: Helsinki, a Keskuskatu utca távlati képe, 1915

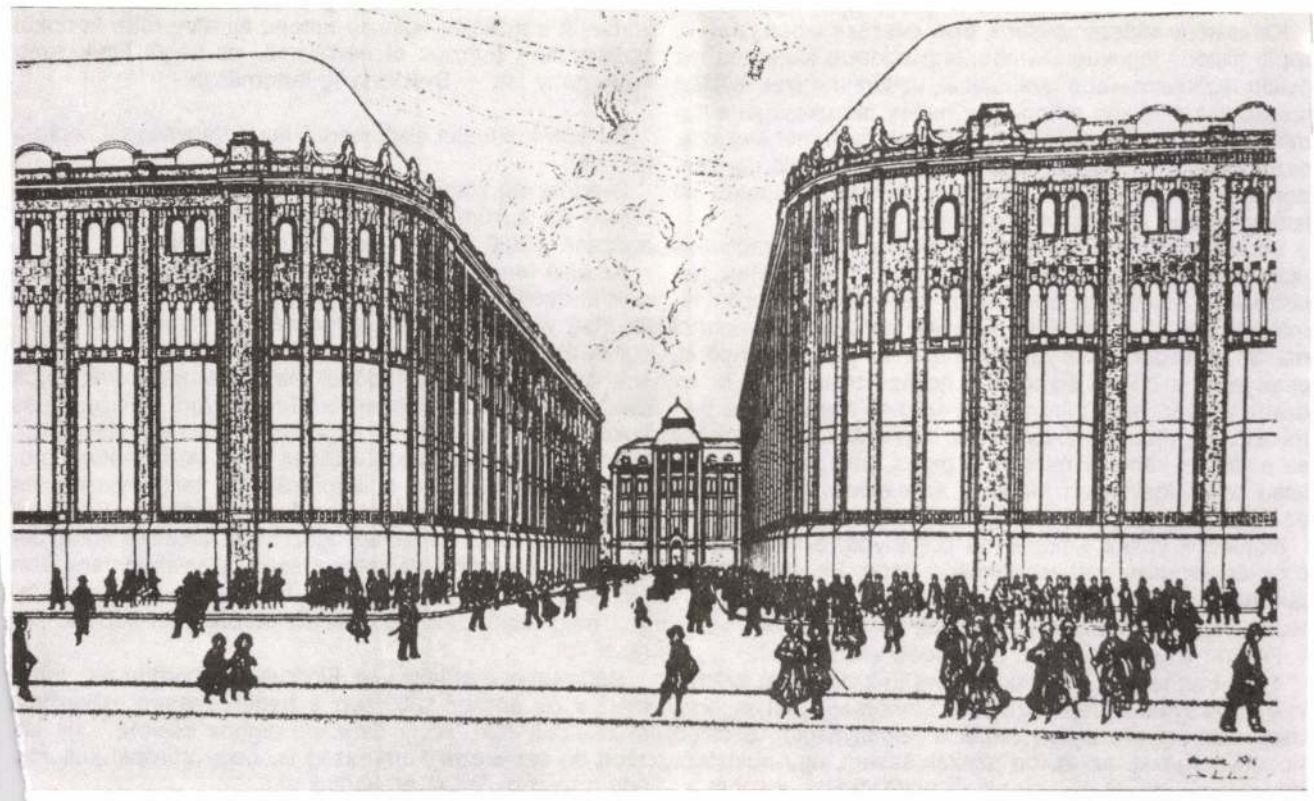

hullott idővel a közönség fejéből néhány már, de kettő megmaradt, hogy másfél évtizedig — a világháborúig újra és újra bejárta a világot a kiállítások kapcsán képeslapokban, művészeti folyóiratokban, amíg aztán a háború elfelejtette ezeket a neveket is, hogy utána új neveket ültessen új művészek, új kultúremberek és új kultúrsnobkok agyába.

Gallen-Kallela és Saarinen Eliel nevét 1900 óta nagyon megjegyezte a világ és egycsapásra azok közé a művészek közé sorolta, akik munkájukkal többletet tudtak adni az emberiségnek, akik által gazdagabb lett a világ nem csak egy jó piktorral és egy kitűnő építésszel, de új szépségekkel, az eddigin felül való művészi értékekkel, kultúrvagyontöbblettel.

A párizsi világkiállítás finn pavilonjának tervező művésze: Saarinen, amikor az ismeretlenségből egycsapásra világhírű művész lett, összesen 27 esztendős volt (1873-ban született).

De a finn pavilon többet jelentett néhány új művészegyéniség felfedezésénél. Az építőművész és a piktor Gallen nevével fémjelzett csodálatos alkotásban a világ azonnal többet látott két vagy több művészember egyéni alkotásánál. Többet érzett benne, mögötte, sőt alatta. Egy nemzetegyéniség, amelyet eddig nem ösmert a világ kultúrát alkotó erőnek, melynek létezéséről is alig tudott, fejezte ki magát e művészek által a művészek örök idők óta változatlan, érthető és félre nem érthető nyelvén. Egy nép dalolta el a maga dalát, beszélte el a maga sorsát, egy nemzet tárta ki a maga lelkét és bizonyította, hogy a kincseket bíró, kincseket termő és kincseit osztogató gazdag és áldott lélek.

Akik ezt így látták, azoknak igazuk volt. Hogy ez a bemutatkozás egyben dicsőséges győzelmet is jelentett, azt viszont Finnország és a finn nemzet jórészben Saarinennek, az építésznek köszönhette.

Keresztény időszámításunk első évszázadában, az európai história legnyugtalanabb, legvaújdóbb idején és az óvilág leghatalmasabb gyepüjénél, az Ural-hegyek tájékán tusakodtak életükért a finn-ugor népek nemzetségei a természettel, ellenségeikkel és egymással. Talán néhány száz esztendeig. Amíg egyszer egy napkeletről támadó népvándorlás — valószínűleg indogermán — az ugor népeket dél felé szorította, a finneket észak felé.

Bizonyos csupán az, hogy a Krisztus Urunk születése után való VII. században a finnek már ott vadásznak, halásznak és legeltetnek a Keleti- és Jeges-tenger közötti temérdek földön, ahol több a tó és folyóvíz,mint akárhol másutt a világon, ahol rengeteg sok a nyírfa és fenyő és csak talán a hó és jég több a hosszú télen: ahol hosszabb a nyári nap, mint másutt és még hosszabb a dermesztő téli éjszaka. Csudálatos, egyedülvaló és komoly az a föld, s kemény mint az a gránit, amelyre a teremtő Isten olyan fösvényen mérte ki az életadó termőföldet s az érlelő meleget.

Nomádok voltak a finnek és pogányok: a kóbor fajták örök és szomjas szabadságimádó népe. És úgy gondolták, hogy ott, a világ végén, más népek irigységétől mentesen megmaradhatnak pogánynak és szabadnak.

Félezer esztendeig nem is törődött velük senki.

1157-ben történt, hogy egy Szent Erik nevezetű svéd király azzal a jószándékkal kötött ki Finnország partján, hogy megváltja ezt a szegény népet a pogányságtól. E célból hozott magával, az akkori szokás szerint, egy püspököt, egy csomó papot és egy sereg fazéksisakos katonát.

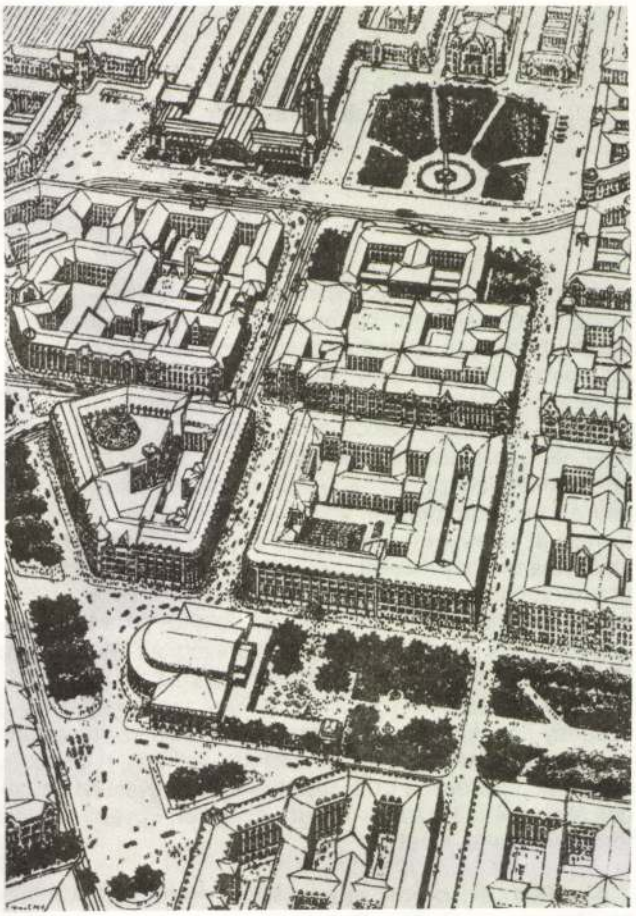

Saarinen: Helsinki, a Keskuskatu utca madártávlati rajza, 1916

Szinte kétszáz esztendeig tartott, amíg ez a jószándék beteljesedett. Közben néhány püspök és pap elnyerte a vértanúk koronáját, sokezer katona és még több konokul pogány finn pusztult el névtelenül, de végül Finnország kereszténylett — Svédország tartománya.

Európa kultúráját elsőízben a kereszténységgel kapta a finn nép.

Svédország közvetítésével és azontúl mindazt, ami civilizáció és kultúra, szintén Svédországon keresztül kapta egészen a XIX. század első évtizede végéig.

Az első templomot svédek építették, ahogy az első papok is svédek voltak. Az első iskolát svédek állították és az első városokat is ők alapították. A várak svéd kézen voltak és a katonaság is. Az iparosok, kereskedők, orvosok és mérnökök, a tudósok és művészek bevándorolt svédek voltak vagy elsenyvedt finnek. Ami civilizációt és kultúrát jelentett, az svéd importáru volt és aki városi foglalkozást űzött, az svédül beszélt és írt. A protestáns bibliafordításon kívül és a legprimitívebb tankönyveken és vallásiratokon kívül a finn irodalom és tudomány — svéd nyelven szólott a finnekhez. Igazi tiszta fajbeli és finnül beszélő finn csupán a végtelen ország belsejében, tanyákon élő vagy erdőket írtó, legeltető, halászó, vadászó és a tavak meg folyóvizek hálózatának országútján kóborló paraszt volt.

Hatszáz esztendeig volt Finnország Svédország tartománya és amikor 1809-ben a frederikshammi békekötés elszakította tőle, hogy Oroszországhoz csatolja, úgy látszott és azt érezte Finnország is, hogy európai kultúrájá eddig való gyökerei szakadtak el.

Az eredmény viszont az lett, hogy a Svédországtól való elszakítás volt a közvetlen indítója a finn nemzeti kultúra megszületésének. (Nem Oroszországhoz való csatolás.)

A svéd nyelven beszélő és svéd kultúrában nevelkedett, abba évszázadokon át belenőtt polgári és honorácior lakosság az Oroszországhoz való csatolás pillanatától kezdve elvesztette eddigvaló állandó lelki istápolóját. A svéd nyelv, melyet az ország belsejét lakó népen kívül mindenki beszélt (sőt úgyszólván csak azt beszélte), mely a középiskolák, az egyetem, a hivatalok, a katonaság, a kormányzat, a közigazgatás, a parlament, a kereskedelem, az irodalom kizárólagos nyelve volt eddig, máról holnapra elvesztette súlyát, tekintélyét, értékét, szükségszerűségét, sőt nélkülözhetetenségét. És miután ez a svéd nyelvű, szellemű, műveltségű, sőt jórészben svéd vérű finn lakosság az orosz nyelvet, szellemet és kultúrát nem akarta vállalni cserében a svédért, önkénytelenül el kellett finnesednie. De hogy ezt megtehesse, meg kellett teremtenie a finn nemzeti kultúra lehetőségeit, mindenekelőtt meg kellett tanulniuk finnül, illetve ki kellett építeniük a finn irodalmi nyelvet.

Ezt határozták el a finnek, akik nem tudtak finnül beszélni jórészükben, sőt akikben sokukban egy csöpp finn vér sem volt.

Talán sohasem sikerült volna e kemény elhatározás megvalósítása, ha váratlanul nem bukkannak reá egy olyan fundamentumra, melyre — más híján biztosan építhettek, idegen segítség nélkül és orosz nyomás ellenére is: a „Kalevalára" (1843). A kóborló, nomád és pogány finn ősök hagyatékára, melyet nem tudott elpusztítani Szent Erik és papjainak meg katonáinak térítő buzgalma.

Szinte groteszkül hat reánk a finn igyekvés és akarat, amikor megállapítjuk, hogy az első európai mértékben is számottevő finn nemzeti festőjük, Edelfelt (meghalt 1908-ban) eredetileg svéd volt és finnül beszélni sem tudott, hogy a múlt század legnagyobb finn költője, Runeberg, svéd volt és svédül írta meg világhíres hazafias költeményciklusát, a „Fanrik Stals Sagners"-t. Egyik legzseniálisabb, modern városrendezőjük a Svédországból 1890-ben bevándorolt és Borgában letelepedett Soarre Lajos festőművész svéd volt és még a nyolcvanas években is olyan szegények finn művészekben, hogy a helsinki János-templom építésével Melander svéd építészt bízták meg.

Három nemzedék tudatos munkájára volt szükség, hogy a finnek meghódítsák saját országukat maguknak, hogy Finnország valóban a finnek országa legyen.

Az első két nemzedék keresett, nyomozott, ugart tört, alapozott, közben tévelygett ábrándozott és újra és újra próbálkozott, hogy a harmadik nemzedék — hozzájuthasson a tényleges építőmunkához.

Az első, sőt a második generáció is — természetesen —, még svéd volt, vagy a múltban elsvédesedett finn. De a harmadik nemzedék már a tisztavérű finn parasztok vére és fajtája volt. És ezeknek adatott meg a végső nagy erőfeszítés után a győzelem dicsősége: hazájukat visszahódították fajuknak, megteremtették, kiteljesítették a finn nemzeti kultúrát és elismertették annak értékét a világgal.

Finnország kormánya országos pályázatot hirdetett meg a párizsi világkiállításon építendő pavillon tervére. Az első díjat egy fiatal építész-trió nyerte el: Gesellius, Lindgren és Saarinen. A pavillont felépítették: világsikere van (a toronykupola Gallén-Kalela által festett freskóinak oroszlánrésze van ebben). A következő esztendőben ugyancsak díjnyertes pályázat révén két hatalmas épületet épít a triász Helsinkiben és azután megnyeri a Nemzeti Múzeum tervpályázatát, valamint úgyszólván sorozatosan minden jelentékenyebb pályázatot az évek során át. (Ezek közül talán legjelentékenyebb a finn parlament palotájára készült nagyvonalú terv.) Rengeteget építenek az országban: bérházat, bankot, templomot, családi házat, iskolát, pályaudvart, terveznek bútort, szőnyeget, ötvösholmit, kerámiát. Új hazai építőanyagokat fedeznek fel, ami új megmunkálási módok, új technikák alkalmazására kényszeríti őket, de egyben új szerkezeteket, új színeket kapnak. És beköltöznek a finn erdőkbe, a tavak mellé, hogy munkájuk közben is a finn természet hangja, színei, rajza és illata kormányozhassa szívükön keresztül a kezüket.

A századforduló óta egész serege a fiatal művészeknek dolgozik Finnországban Saarinennel párhuzamosan és ko-

Saarinen: „Oy Kinopalats Ab", 1920—21

moly művészi eredménnyel. De az elsőség a triászban is és azon kívül is vitathatatlanul Saarinené, aki a legtudatosabb volt és maradt közöttük.

A fiatalság az ő hatása alá kerül, utánozója sok van, de tovább építeni az ő művét nem tudja egyik sem. Saarinent nem lehetett pótolni és nem lehetett fejleszteni, tehát nem lehetett folytatni. Azt a művészi utat, amin ő a párizsi kiállítás finn pavillonjával indult el, ő maga járta végig.

A finn architekturát lehet finn szellemben továbbépíteni, de más, új utakon.

Talán 1909-ben járt nálunk és Budapesten találkoztam vele. Üzente, hogy beszélgetni szeretne, reggelizzek vele a Duna-parti szálló teraszán.

Ha jól emlékszem, nyár eleje volt.

Jelentéktelen külsejű, szőke, világoskék szemű emberrel ültem szemközt a kerek márványasztalnál. A hangja szelíd, halk és erősebb hangsúlyozás nélkül beszélt. Pontos rövid mondatokkal.

„...Nehéz volt, mert a múltból úgyszólván semmink sincsen, néhány középkori templomon kívül: de azok is svédek: harmadrangú gyarmatáru. A valaminél nem sokkal többek a karéliai finn parasztházak. (Karélia nem tartozott a tulajdonképpeni Finnországhoz, de finn szórvány volt Oroszországban.) Népi ornamentikánk szinte semmi. A külföldről félős volt modern architekturát tanulni: onnan csupán a technikai tudást hozhattuk. Nem titkolom Baillie Scottól sokat tanultam, sőt Mackintoshtól is. A németektől féltem; a svédektől egészen szabadulni nem tudtam, az oroszoktól sokat tanultam. Abból amit ők is Ázsiától tanultak. De legtöbbet kaptam a Kalevalától és Galléntól és a mi földünktől... Hogy mit szeretek legjobban abból, amit csináltam? Nem tudom, talán legnagyobb örömem telt a Merijoki-villa (1903) tervezésében és építésében. Ott azt csináltam meg amit megálmodtam; gondolom, az a ház épült be legszervesebben a környezetébe... Ma már talán meg sem tudnám azt úgy csinálni, azóta igen sokat építettem... Az ember fejlődik, de néha úgy érzem, hogy már nem vagyok olyan közel a finn földhöz, mint akkor voltam..."

A világháború után Saarinen Amerikába vándorolt ki; ma ott épít.

Az ő nemzedéke és az ő szelleme már dolgozik.

A háború egyik eredményeképpen Finnország független állam lett. Az architekturában pedig új jelszó született: „Sachlichkeit". Ami a gyakorlatban — egyes kivételektől eltekintve — azt jelenti: vasbeton, levegő, világosság, a jövő élethez alkalmazkodó alaprajz (ad adsurdum), vascső-bútorok, hézagmentes padló, higiénia... Az 1931. évi nemzetközi építőművészeti kiállításon nem ismertem meg a finn osztályt. Nem volt abban semmi finn már, sem anyagban, sem vonalban, sem színben, sem elgondolásban, de volt józan, hideg, sőt német „Sachlichkeit" annál több.

Bolond dolog, de leírom, mert valahogy nem hágy nyugton: hogy amiképpen akkor találta meg a finn nép a maga nemzeti öntudatát, amikor az orosz nyomás megsemmisüléssel fenyegette a létét, azonképpen mikor szabad volt immár finnek lennie, nem találta szükségesnek annak lennie és elfelejtkezett arról, amit ezért az előtte való három generáció szenvedett, kínlódott és alkotott.

Bizony! Finn és magyar atyafiak vagyunk.

Megjelent: Pásztortűz XXVI (1940) 86—90.

PRAKFALVI ENDRE

MAGNA DOMINA HUNGARORUM

A REGNUM MARIANUM PLÉBÁNIATEMPLOM ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE ÉS PUSZTULÁSA

Adalék a hazai sztálinizmus természetrajzához

Regina celestis et mea,
quem tu regem statuisti...
Égi királynő, én királynőm
akit királynak állítottál...
(Legenda S. Stephani maior.)

A vesztett háború és a trianoni békekötés utáni Magyarországon a korszellem általános jellemzője volt a „keresztény és nemzeti felbuzdulás". Ennek megfelelően kell a művészetet is a „nemzetien sajátos" tradíciókra építeni — írta *Gerevich Tibor* 1920-ban. „Az ország újjáépítése" mint folyamat egészében pedig fontos szerep hárult a történeti egyházakra az állam raisontól is támogatottan, minthogy az „csak akkor lesz szilárd, ha a felépítményt a vallás és erkölcs vasbeton alapjaira fektetjük" — szögezte le Klebelsberg Kuno kultuszminiszter.[1]

1021

1983. december 24. Petőfi. 10.00/Manyka

Szombat délelőtt

- Száz évvel ezelőtt született Kós Károly az építész, a

grafikus, az iró. Az az emlékkiállitás, amelyet Kóós Károly és kőre cimmel rendeztek Kecskeméten, még február 14.-éig látható. Itt beszélgetett Csoto György épitésszel Visi László.

- Az 1900-as évek elején a Budapesti Müegyetemen szerezte meg az épitész diplomáját. Ez a kórszak, amikor ő az egyetemet végezte, egy rendkivül forrongó időszaka volt a magyar müvészettőrténetnek és ezen belül az épitészettőrténetnek, A mozgalom ideológiáját és inditását Lehner Ödön által meghirdetett Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz cimü kiáltvány képezte.

- Menjünk át ide egy kicsit. Itt látok néhány tablót az indulásról 1906-1907.

- Egyébként rőgtőn itt láthatjuk Lehnernek egy soha meg nem valósult, sajnos soha meg nem valósult győnyőrü torvét is,

- Igen itt van eredeti tervlap Rákóczi emlék és viztorony Kecskeméten.

- Ez a kecskeméti viztorony épülete lett volna, nagy kár, hogy nem valósulhatott meg. Feltehetően, hogy nem volt egyszerü ezeket a dolgokat megcsinálni.

- Elnézem a rajz sem valami egyszerü. Ma talán egy épitésznek ideje sincs ennyit foglalkozni egy lappal.

- Tartok tőle, hogy az épitészek zőme ezt a rajzot nem is tudná megcsinálni. És a másik az, hogy erről ritkán szoktunk beszélni, de hogy ha az épitészetünk olyan sematikus, mint amilyen, ez részint talán annak is tulajdonitható, hogy azért nincs meg a kezünkben az a képesség, ami szükséges egy csodálatosan szép épitészet megteremtéséhez. Amikor a századforduló mesterei indultak, tanultak a Müegyetemen, hát bizony a ceruzát, a tuss-tollat, az akvarellt, és még nem tudom milyenfajta technikákat bravuros szinvonalon kezeltek, ami mondhatnám azt, hogy ma bármelyik grafikusunk, képzőmüvészünk, festőnk, becsületére is válhatna.

- Itt van például rőgtőn Kóós Károly egyik első terve, egy kis családi ház. Grafikai lapnak is elmegy.

- Igen. Az egésznek a hangulata számomra szinte egy ilyen meseboli állapotot idéz, ezekből az épületekből sugárzik valamilyen szeretetféle, ha szabad ezt a szót használnom, ami az épületekben is benne van, szinte hivogatják az embert. Őrőm volna ezekben lakni.

- Nézve ezeket a házakat, amelyeknek voltak előképei, az angolok, a finnek, az ujfajta családi ház eszmónye, szóval elnézve ezeket a házakat, ez a meseviláq nem sok ideig léte-

zett, hiszen a fiatal épitészek körből nagyon sokan más irányzatok hivei lettek. Kós Károly pedig, pedig elvonult Erdélybe.

- Igen.

- Mintha nem lehetett volna ebből épitészeti irány.

- Nem lehetett, azért nem lehetett részint, mert ez a meseboli állapot és ez a, ez a csodálatos indulás, meglehetősen drasztikus véget ért. Lényegében ennek az egész indulásnak a törését az 1914-es első Világháboru kitőrése jelentette, amelyik nemcsak a magyar szecesszióval végzett, de ugyszólván a világ minden szecesszios irányzatával. Még mindig Kós Károly fiatalkori terveiből, sőt az első megvalósult épületeiből látunk.

- A Zebegyényi templom.

- De még a zebegényi templomnak nem az a változata, amit mint véglegeset valamennyien ismerünk.

- Igen a rajz 1908-as, és érdekes, hogy még sch-val irta a nevét, miért?

- Na most, Kós ugyanannak a fajta magyarnak az egyik képviselője, amelyiknek egy másik kőzismert példája Petőfi Sándor. Petrovics István volt az apja és Hruz Mária volt az anyja. Kós édesapja szász, az édesanyja pedig félig francia, félig osztrák polgárlány. Vállalta azt a sorsot, ami ennek a népnek a sorsa volt, Erdély népére gondolok, és vállalta azt a szépséget, azt az épitészetet, amit ezek a lapok is bizonyitanak.

- Itt már későbbi tervek, az Állatkert házai.

- Kós Károly, Rónaczky Dezső állatkerti épületeinek a terveit látjuk.

- Sokan azt hiszem nem is tudják, hogy az állatkerti házak jórészét Kós Károlyék tervezték.

- Tartok tőle, meg azt sem tudják sokan, hogy annak idején ezt a megbizást, amit ők nagy őrömmel fogadtak, ugy kapták meg, hogy bármit csinálhatnak, egyetlen egy kritériuma van a munkának, hogy olcsónak is kell lennie.

- Azért gondolom, hogy sikerült az olcsóságot, ezt a kivánalmat teljesiteni, mert a népi épitészet mintájára, sok fődéllel, goronda, borona fallal, lécekből épültek ezek a házak.

- És mégegy, ami a gyanum, hogy ezeknek az épületeknek az olcsóságát elősegitette, de azt is alá kell huznunk, hogy a tartósságát is, mert ezek idestova 80 év óta állják a sarat.

- Milyen állapotban vannak ezek ma, mikor látta őket utoljára?

- Hát én az idén is voltam kint az állatkertben, nagyon örvendetes, hogy épp Kós születésének centenáriumi évében legalább két, vagy három állatkerti épület régi fényében ragyog. Én szeretnék abban hinni, hogy ez a centenáriumi év ez nem egy lezárult ünnepet jelent majd a magyar épitészek számára, hanem valaminek a kezdetét. Azt kellene megtanulnunk, hogy mielőtt ceruzát veszünk a kezünkbe, azelőtt ismerjük meg azt a közeget, méghozzá alaposan, azt a népet, életével kulturájával együtt, akinek a számára mi épitünk majd. Ez a megismerés egyelőre hiányzik a magyar épitészeti közéletből, mindon mást jobban ismerünk, gondolok itt a nyugati épitészeti példákra - mint a magunk, bár sokkal szebbnyebb, sokkal szegényesebb, de semmiképpen nem kevésbé értékes, vagy kevésbé szép épitészetére.

- Na de Kós vajon választ tudott-e adni kora épitészeti problémáira, lehet, hogy ez igy tul fennkölten megfogalmazott kérdés, de az, hogy végül is Erdélybe ment, inkább kisebb házakat tervezett, hagyományos módszerekkel, és végül is fiatal korában fölhagyott az épitészettel, ez mind, ha megkérdőjelezné ezt.

- Azt hiszem, hogy ez nem egészen igy van. Nevezetesen ő nem azért hagyott fel az épitészettel, mert netán itt, ha itt marad Magyarországon 1981. után is, itt nyugodtan csinálhatta volna tovább az épitészetet, és azt, hiszem, hogy egy olyan folyamatnak lettünk volna, vagy lehettünk volna tanui, aminek hát sajnos nem vagyunk tanui. 1981-ben ő kényszerült abbahagyni az épitészeti pályát, méghozzá ugy látta, hogy abban az időszakban, amikor végül is Erdélyben egy impérium változás következett be, annak a magyar népnek aki ottmaradt, sokkal nagyobb szüksége van a szóra, mint az épitészetre. Akkortól kezdve ő a szót, a szó kimondását, tisztességes és mindig becsületes kimondását vállalta és segitette elő annak az erdélyi szellemi műhelynek a utját, létezését, aminek egyik csucspontja volt az Erdélyi Szépmüves Cég. Nagy mestere volt a grafikának is, a könyvkötészetnek is, az irásnak is, a szépirásnak, a drámairásnak, a politikának is, ha szabad ezt mondanom. Amellett kitünő gazdálkodó volt, mégjobb tanitó, mert hiszen a Kolozsvári Mezőgazdasági Főiskolától ment ő nyugdijba. Tanitott.

- Mit?

- Embereket mezőgazdasági épületek tervezésére, épitésére, szerkesztésére.

- Visi László kollégám talált az archivumban egy eredeti Kós Károly hangfelvételt, még 1958-ból, ez részlet egy interjuból. Hogy maguk elé képzelhessék a beszélőt, idézem, mit ir

róla Száraz György: A legszebb öregember, akit valaha láttam. Szikár, egyenes tartású. Kicsitt megbukott vállán, kopott házikabát, alatta parasztosan szorosra gombolt tarka ing. Hátrasimított ősz haj, keresztül - kasul barázdált meredek homlok, bokros szemlőldök alatt ezernyi szarkaláb közt megülő komény öreg szempár. Hajlott, tőrőkös sasorr, burjánzó, szürke, varjuszárny bajusz, mélyen bevésett ároktól keretezve. Őreges borosta a kissé megnyult állon.

- Van még egy kérésünk, hogy a Varju nemzetségből, a most legfiatalabb, de egyben talán legrégebbi műből olvasson valamit nekünk Károly-bátyánk. Kérte tőlünk, hogy ne ő válassza meg a részleteket, mert hiszen saját édes gyermeke ez a könyv. Mi kiválasztottuk, s megkérnénk, olvassa fel nekünk.

- Csudálatos dolog, de igaz, hogy az emberek a völgyeket szeretik és nem a hegyeket. Talán, mert félnek tőlük, lehet. Hogy itten erdőt látnak, meg követ, felleget, aki az ormok körül tekereg. Hogy itten erősebben zeng a zivatar. De itt korábban kél a nap, és később nyugszik. Talán éppen ezért nem szeretik a hegyeket. Egyesen vannak itt fenn a házak. Messze, távol egymástól az udvarok és nagy magánosság van. Akik itt fenn élünk, emberrel ritkábban beszélünk, de sok mindent látunk. A völgyi ember minket nem láthat, de mi belátunk a faluba, az udvarokba, a földekre és kertekbe, belátunk a völgyi ember életébe. Mindent látunk és sokat tudunk. De ők nem is láthatnak minket. Ők csak a nagy hegyet látják, a kövekot és a gomolygó fellegeket, aki minket beborit és halljják zugni a szelet. De minket nem látnak. A mi dolgainkat nem tudhatják. A mi életünk nekik titok örökké. Talán azért nem is szeretnek minket a völgyi emberek, mert az ember nem szereti, ha a feje felett valami ősmeretlenséget tud, és mégis a hegyi ember örökké lefelé huzódik, mint a vizek, mint éppen a mi vizeink is. Mert sok gyönyörüségos viz fakad a mi hegyeinkben. Friss, tiszta vizek, fiatalok, örőkké siotők és vidámak. A Szamosok, a Kőrős, a Kalota, a Sebes, az Aranyos, a Jára, és lám elfutnak tőlünk, mind el, sebesen fohanva, zugva, ahányan annyifelé. A sötét, hüvősen komoly erdőkből kifutnak, a napos, vidám világba, amilyennek ritkaszép nyárvégi napokon a Vlegyácáról látszik a völgy. Csupa csillogó ragyogásnak, meleg, élő, világos világnak. De visszajönni nem tud egy sem. A mi embereink is olyanok, mint a mi vizeink. Örőkké lefelé nézők, örőkké lefelé vágyódók, mennek is, mindig csak mennek huzódnak a vizek mentén lefelé a völgyi falukba, a városokba. Sokan mennek, és mint a vizek is, vissza nem tud jönni belőlük egy is fel a hegyre.

/zene/

- A hirek után, müsorunk utolsó félórájában jegyzetet hallhatnak a Vaban̆k cimü lengyel krimiről, egy riportot a miskolci városszépitőkről, és egy másikat arról, miért hüvősödik a légkör a Dunai Vasmü Melegüzemében.

A sokféle munka mégsem volt hiábavaló

A 90 éves városmajori iskola diákjainak 1969-es levélváltása Kós Károllyal – A volt növendékek között Hobó és Kupa

Kilencven éve, 1911 novemberében adták át a Városmajor utcai általános iskola Kós Károly és Györgyi Dénes tervezte épületét. Havasokra emlékeztető tetőszerkezetével, várakat idéző terméskő lábazatával, meseszerűségével és emberléptékűségével ma is az egyik legszebb háza ez a Városmajor utcának.

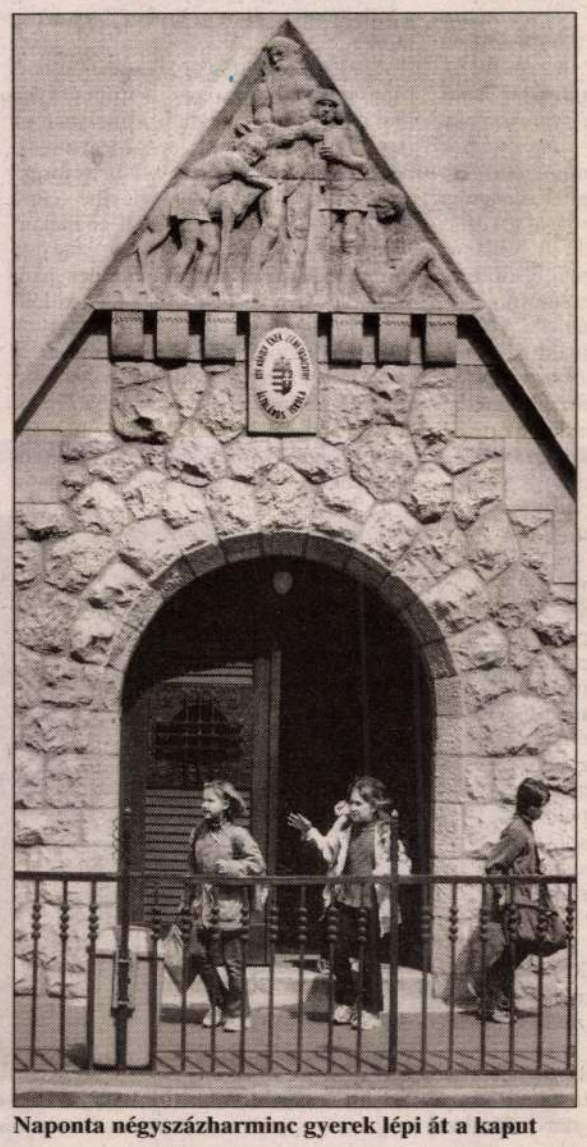

Naponta négyszázharminc gyerek lépi át a kaputt

Erdélyies hangulatával ma is az utca egyik legszebb háza

FOTÓK: DOMANICZKY TIVADAR

Az erdélyies formákat felvonultató iskolaépület a Bárczy István polgármester neve által fémjelzett iskolaépítési programnak köszönheti létrejöttét, mint Budapest máig szép tanintézményei általában. Az ekkor készült oktatási intézmények különös igénnyel készültek, legtöbbjüket a kor kitűnő építészei egyedileg tervezték.

A Városmajor utcai iskola és a hozzákapcsolódó óvoda terveinek elkészítésére két fiatal építészt kértek fel, Kós Károlyt és Györgyi Dénest, akik évfolyamtársak voltak a Műegyetemen, s mindkettőjükre ugyanazok az irányzatok hatottak. Ekkoriban készült terveik, rajzaik stílusa annyira hasonlít, hogy műveiket össze lehet téveszteni. Így tulajdonképpen az is nehezen megmondható, hogy a városmajori épületen pontosan mi a Kósé, és mi Györgyi Dénesé. Szakemberek, például *Anthony Gall*, Kós egyik legjobb ismerője szerint az épület formai elgondolása Kós Károlyé, a részletek és a kiviteli tervek kidolgozása azonban Györgyié. Az épületre pillantva hajlamosak vagyunk ezt elfogadni, hiszen formáiban van valami a régi erdélyi udvarházakéból, sőt mintha a báránysüveges székely határőröket is belelátnánk a tornyokba. Mielőtt azonban túl sokat képzelnénk a látványba, Anthony Gall hozzáteszi: a korabeli finn építészetben és az angol építészetben is tudna mutatni egészen hasonló épületeket. Egy világszerte ható, a középkorhoz és a népi építészethez visszanyúló, az anyagokat eredeti módon használó romantikus irányzat magyar megfelelője ez a ház.

Egyedi volt a tantermek bútorzata is: Melyhárt Miklós tervezte őket. Sajnos mára mutatóban sem maradt belőlük. A bejárat fölötti timpanonban lévő mondai szoborjelenetet, az épület egyik meseelemét Sidló Ferenc készítette, csakúgy, mint a folyosókon elhelyezett ivókutak figuráit: a hallal birkózó kisfiúkat. Utóbbiak ma már csak másolatban vannak meg. Az épület egyik apró, de hangulatilag fontos díszítménye a korlátbetétekben mindenütt feltűnő csillagmotívum, amely valószínűleg Kós Károlytól ered.

A mai iskolaépület helyén korábban barokk kastély állt. A városmajori iskola tulajdonképpen abban kezdte működését 1903-ban mint Községi Elemi Népiskola, csupán négy osztállyal. Az 1911-ben átadott új épületben már tíz osztály működött, s ekkor 205 fiú és 127 lány tanult itt. Az első világháború alatt, 1914-től 1916-ig az iskola hadikórház volt, az oktatás másutt folyt. A korabeli diákokat és a tanári kart régi fényképeken láthatjuk, melyek ma az iskola földszinti folyosóján vannak kifüggesztve. A neveket a régi évkönyvek tartalmazzák: innen tudhatjuk például, hogy a bródysándoros arcú igazgatót Frimel Jánosnak hívták.

Az első világháború után az épületben kapott helyet előbb az Attila úti polgári fiúiskola néhány osztálya, majd az 1933-ban lebontott tabáni, Fehérsas téri polgári fiúiskola hét osztálya. Így ettől az évtől a népiskola mellett létrejött a Városmajor Utcai Polgári Fiúiskola is.

Milyen volt itt akkor az élet? „Tanulóink magaviselete az elmúlt év folyamán kifogástalan volt... Csaknem valamennyien szegénysorsúak, de a nehéz életsors nem zúgolódókká, hanem törekvőbbé teszi őket... Öltözékük ha szegényes is, mindig tiszta és rendes, tantermeik rendjére is vigyáznak... – írja az iskola 1935–36-os értesítője, majd így folytatja: – Megkedveltettük tanulóinkkal a természet szépségeit... Télen számos madáretetőben nyújtottunk védelmet és élelmet az itt maradt madaraknak. Több osztályban a fogalmazás keretében is foglalkoztunk a védelem kérdésével. A Madarak és fák napján alkalmi műsoros ünnepélyt rendeztünk. Irtottuk a cserebogarakat és a kártékony hernyókat... Az alkohol elleni küzdelemből is kivettük részünket. Olvasmánytárgyalásokkal kapcsolatban, a közgazdaságtani, vegytani és egészségtani, valamint a testnevelési órákon rámutattunk az alkohol veszedelmes hatásaira és következményeire. Ezzel szemben felhívtuk a figyelmet a szőllőfogyasztás és a tejivás egészséges voltára."

A nevelőmunkát megtörte a második világháború, az épület is találatot kapott. Kilenc tanterem megsérült, 1948-ra sikerült csak kijavítani.

A háború után Fővárosi Általános Leányiskola és Fővárosi Általános Fiúiskola néven folytatódik az iskolatörténet. E két intézmény végül 1963-ban egyesült Fővárosi Általános Iskolaként.

Az ekkor még élő két tervezővel nem tartották a kapcsolatot. 1969-ben azonban a történelemszakkör levelet írt a nyolcvanötödik születésnapját ünneplő Kós Károlynak Kolozsvárra. Az idős építész meleg hangú levélben válaszolt: „...az a sokféle munka, melyet egy hosszú életen át vállaltam és végeztem is, mégsem volt egészen hiábavaló és értéktelen". Kós Károly néhány évvel ezután, 1977-ben halt meg. Születésének századik évfordulóján, 1983-ban az ő nevét vette fel a városmajori iskola.

Az intézményben 1959 óta ének-zene tagozat működik. A zenei szereplést bemutató folyosói tablókon két legendás énektanár: Tusi néni (*dr. Helényi Ferencné*), és Erzsi néni (*Pálfay Ferencné*) neve tűnik fel. Úttörőnyakkendős kórusokat vezényelnek, és ott vannak mindenütt, ahol a zeneiskolások felléptek.

A zenei szakosodásból kifolyólag az iskola híressé lett növendékei is általában zenészek: *Horgas Eszter* fuvola- és *Almási László* orgonaművész. A könnyű műfajból *Földes Hobó László* és *Császár Előd*, aki állítólag az iskola fenegyereke volt. A zenészeken kívül itt tanult *Kupa Mihály* volt pénzügyminiszter is, aki rendszeresen visszajár.

Hírességek nyilván a mostaniak közül is teremnek majd. Ahogy *Holtságné Csipán Ágnes* igazgatónő végigkíséri az 1999-ben eredeti állapotukban helyreállított folyosókon, megnézegetjük a tanulmányi versenyek tablóit is. A városmajoriak szinte minden tárgyból kerületi vagy országos eredményeket értek el. Ebbe az iskolába járt a Hegyvidék tavalyi legjobb tanulója, *Juhász Éva*, aki ma már gimnazista, s ide jár az ötödikbe *Grósz Dani*, aki korosztályában matekból majdnem mindent megnyert, amit lehetett.

Aki pedig belelapoz a mai évkönyvekbe, nem a diákok szegény sorsáról olvashat, hanem remek kirándulásokról, szántódi nyaralásokról, londoni és franciaországi cserekapcsolatokról.

Csordás Lajos

VÁROSRÉSZEK, LOKÁLPATRIÓTÁK, LAPOK

Alagút a Gellért-hegy gyomrában

Budai Krónika – 1939–1944

Azokban a napokban, amikor az ország belépett a világháborúba, a Budai Krónika a Sváb-hegy úthálózatának állapotán kesergett, és önálló székházat követelt a Budai Dalárdának. A városrész lokálpatrióta érzelmeiről esszézett a doni katasztrófa idején. 1944 márciusában pedig a társaság Kossuth-ünnepségéről számolt be. („Az elnöknek nagy tetszéssel fogadott szózata után a jelenlevők felállva, áhítatos odaadással énekelték el a Kossuth-nótát: Kossuth Lajos azt üzente...")

Elefántcsonttoronyba húzódó, régi vágású filoszok lapja volt ez az újság a világégés éveiben. Hennyei Vilmos jegyezte szerkesztőként, 1936 óta a Hollós Mátyás Társaság elnöke. A társaság, amely a kiadó is volt egyben, 1921-ben alakult budai írókból, művészekből, tudósokból, a szellem iránt érzékeny közéleti emberekből. Tudatosan vallották magukat a híres Budai Napló követőinek, még a nevét is fel akarták venni, de ezt a hatóság elutasította. Maguk köré gyűjtötték viszont régi szerzőgárdáját. Pávai Vajna Ferenc főgeológus továbbra is a fürdőügy felkarolása mellett szállt síkra, saját rovata volt a fáradhatatlan tollú Borsody-Bevilaqua Bélának, és a csapatot erősítette Schoen Arnold, a budai templomok nagy ismerője.

A Mátyás-őrület éppen a harmincas évek végén csapott magasra – kerek évforduló közelgett, a király emléke pedig Buda régi dicsőségét idézte fel. A Hollós Mátyás Társaság javaslatot dolgozott ki, amelyben szerepelt, hogy a magyar fővárost Budapest helyett ismét Budának nevezzék, Savoyai Jenő a Várban felállított lovas szobrát pedig Mátyásával cseréljék fel. Terveik többsége ellenállásba ütközött, azt viszont sikerült elérniük, hogy a főváros a készülő új kerületi felosztásban a XII. kerületnek a Mátyás király város nevet adja.

Az elöljáróság felállítására Mátyás király születésének évfordulója adott kiváló alkalmat, az ünnepségen megjelentek Budapest vezetői, a kerület országgyűlési képviselői is. A Budai Krónika ünnepi különszámban adta hírül, hogy a fészekrakás munkája befejeződött. 1940. június 28-án, pénteken avatták fel Mátyás király város új székházát a Böszörményi út és Fery Oszkár utca sarkán. „A nagyszabásúnak tervezett ünnepséget elhalkította a mélységes gyász, amely a kormányzót és hitvesét Paulette leányuk elhunytával érte. Az avatási ünnepség az elöljárósági palota tágas előcsarnokában folyt le, mintegy jelképéül annak, hogy a főváros közigazgatásának ez az új vára nyitva áll minden belépőnek, akit ügyes-bajos dolga idehoz." A kerület elöljárója Garancsy László lett, akit már régóta kiszemelt a polgármester erre a feladatra. „A XII. kerületet Mátyás király-városnak hívják, s ez a nagy király volt az első uralkodó, aki sok érzékkel ajánlotta a népet az ország urainak figyelmébe – mondta köszöntőjében. – A kerületi elöljáróság működésében mindinkább előtérbe lépnek a szociális feladatok, és mind többet foglalkozik a gyámolításra szoruló társadalmi osztályok ügyeivel."

„Szimbolikus jelentősége is van a mai napnak: – tette hozzá Cselényi Pál, a kerület országgyűlési képviselője – az új elöljáróság születésnapja egybeesik Mátyás király születésének ötszázadik évfordulójával. És ezért első fogadalma ez: Mátyás király nevéhez méltóan az ő tradícióit kívánja követni, ápolni és megtartani azok közt a hegyek közt, ahol annyi kedves órát töltött el a nagy király. A nagystílű magyar gondolatot, amelyet Mátyás képviselt, az ős, budai, magyar nacionalista, keresztény szellemben kell megvalósítani, amely a budai oldalt megkülönbözteti a Duna másik oldalán fekvő testvérvárostól."

Buda állandóan visszatérő problémája volt a rossz közlekedés. A Közmunkatanács a Nagykörút kisajátításait a budai körúton spórolta meg. Az Erzsébet híd pedig a Lánchídhoz hasonlóan egyenesen a hegynek futott. Az Erzsébet híd budai hídfőjénél „a közlekedési szakértők szerint már a közel jövőben teljesen csődöt mond a közlekedés – írta a Krónika. – A tanácskozások és tervezgetések során mindjobban megérlelődött az az elgondolás, hogy a Gellérthegy alatt fúrt alagút a megoldás legcélravezetőbb módja. A helyzet ma az, hogy a Gellérthegy alatti alagút megépítése eldöntöttnek tekinthető. Az alagút a terv szerint az Erzsébet-híd tengelyével szemben a Gellért-szobor alatt vezetne a túlsó oldalra, ahonnan folytatásaként széles sugárút vezetne tovább Kelenföldre, amelynek fejlődésére az alagút nagyjelentőségű kihatással lesz."

A lehetőség, hogy Buda még egy alagutat kap, felélesztette a Várhegy régi pincéinek, járatainak legendáit. „Leginkább a Fekete gróf meséje forog közszájon. Eszerint volt egy elszegényedett gróf, aki állítólag a múlt század elején élt. Várbeli házában nagyúri életet folytatott, pompával látta vendégül az előkelőségeket, míg a háza alatt vezető alagút másik végén, a Vízivárosban, betörőkkel cimborált." Egy másik történet szerint, aki a Szentháromság tér alatt lévő nagy kősziklánál három éjjelen át imádkozik, az előtt megjelenik a Szentháromság, és bűnei alól teljes feloldozást nyer. „Élő emberek vannak – bizonygatta a Budai Krónika –, akik esküsznek arra, hogy a Szentháromságnak ezt a jelenését átélték vagy látták. Öregemberek, asszonyok azt is mesélik, hogy egy Tárnok-utcai grófi palotában az alagutakban szellemek tanyáznak, akik a pincében lévő ételekből és italokból táplálkoznak. Ha nem találnak enni-innivalót, hátborzongató dübörgést rendeznek a palota alatt."

Némi nyomozás után azonban sajnos kiderült, hogy a Nádor téri laktanyából nyíló alagutakon keresztül a bakák jártak át a pincét megdézsmálni.

Z. Sz.

Budai Krónika

Megjelenik minden szerdán 3. évf. 19. szám. TÁRSADALMI, EGYESÜLETI ÉS KULTURÁLIS HETILAP Budapest, 1941. május 7.

Alárendeltség, együttérzés

Marta Deskur kiállítása a Platán Galériában

Marta Deskur: Lábmosás

Fénytranszparensek, reklámfotók és videofelvételek, amelyeken nem divatos fogyasztási cikkek, hanem az emberi kapcsolatok jelennek meg, és a család. Marta Deskur műveiben a családokban kialakuló alárendeltséget, együttérzést és függőséget vizsgálja. A Platán Galéria (VI., Andrássy út 32.) a lengyel képzőművész munkáiból Család címmel rendezett kiállítást. A tárlat november 25-ig látható.

Az Andrássy úton, a Platán Galéria előtt a járókelők megtorpannak, majd hallgatóznak. Gyermekhangokat, vagy inkább üvöltéseket hallanak. Kétségbeesetten pillantanak körül, majd felfedezik a hangok forrását. A Platán Galéria hatalmas üvegablakait letakarták, csak egy kisebb téglalapot hagytak szabadon, épp akkorát, amekkorában egy televízió elfér. A járókelők közelebb húzódnak az ablaküveghez, most már nemcsak az üvöltéseket, hanem a televízió képernyőjén terpeszben álló, hadonászó kislányt is látják. Karját széttárja, majd ahogy csak erejéből telik üvölt. A galéria ablaküvege előtt álló kiállításlátogatók – mert már azok – megbabonázva figyelik a tévéképernyőt, a lengyel képzőművész, *Marta Deskur* videó installációját. Az alkotás a Család című kiállítás része, és azért készült, hogy a mindennapi rohanásban – ha lehetséges – figyeljünk néhány pillanatig másokra is.

A képzőművészetben mindig kitüntetett figyelmet kapott az ember, a család megjelenítése. A párokat és a családokat bemutató művek azonban évszázadokig elkerülték a kritikus társadalmi problémák feltárását. A legfontosabb az élethű ábrázolás volt, a családportrék hasonlítottak a manapság készített is családfényképekhez. Amikor Rembrandt idealizálás nélkül készített rajzokat idős modellekről, környezete értetlenkedve csodálkozott. Az ember és a családábrázolások tabuit a modern művészeti irányzatok először megkérdőjelezték, majd teljesen felszámolták. Napjainkban az alkotók már olyan művészeti eszközöket is használnak, mint a reklámfotó, a televízió és a video.

Marta Deskur 1996-ban, Nem érintésre című videomunkájában gyermektestrészleteket tanulmányozott, a látványt zenei aláfestés és monológ kísérte. A Platán Galéria kiállításának négyperces, „üvöltöző" videofelvételén ismét gyermekek a főszereplők. A mű címe: Ez Klára, ez meg én vagyok, Pico. A kiállítás többi munkája a neonvilágítású reklámokhoz hasonló. A művész nagyméretű plexidobozokra nyomtatott fotókat, belsejükbe világítótesteket helyezett. A neonvilágítású képeken azonban nem fogyasztási cikkek, hanem a családi élet olyan hétköznapi pillanatai jelennek meg, mint a hajmosás vagy a lábmosás. A képeken a férfi csak deréktól lefelé látható, a nő előtte térdel, arcát sűrű hajzuhatag mögé rejti. Miközben a nő megmossa a férfi lábát, a gyerekek üvöltenek. Együtt a család.

Rumpler György

Fiatal alkotók a Villanófényben

Börtönfilmek hónapja az Örökmozgóban

Az orosz rendező, Konsztantyin Lopusanszkij Századvég című filmje szerda este látható az Örökmozgó Filmmúzeumban. A rendezővel a vetítés után Krausz Tamás történész beszélget. A régi mozik kedvelőinek pedig börtönfilmeket kínál ma estétől egész hónapban a filmszínház.

Az Örökmozgó Filmmúzeumban nemcsak régi filmek peregnek, hanem a világ legkülönbözőbb pontjáról érkezett új műveket is bemutatnak. A Villanófény-sorozat független, fiatal elsőfilmesek, szókimondó dokumentumfilmesek munkáit mutatja be. Vannak köztük olyan alkotók, akik fesztiváldíjaik után is csak nehezen tudták összeszedni a pénzt következő filmjükhöz. A sorozat november 7-én, este hét órakor az orosz Konsztantyin Lopusanszkij Századvég című 2001-es művével kezdődik, a vetítés után a rendezővel Krausz Tamás történész beszélget. A Villanófényben szerepel még a francia rendező, Raphael Nadjari második játékfilmje, a Josh Polonski bátyja vagyok, amelyet mostanában játszanak nagy sikerrel a párizsi mozik. Főhőse Abe, akinek Josh nevű bátyját néhány nappal előbb váratlanul agyonlőtték az utcán. Saját szakállára nyomozni kezd, és rájön, hogy testvére az alvilággal tartott kapcsolatot, barátnője, Jill pedig prostituált. Ahogy a lánnyal összerakosgatják Josh életének titkait, egymásba szeretnek.

Christos Karakepelis Káin háza című tavalyi dokumentumfilmje bizarr élethelyzetet vizsgál. Szereplői olyan hétköznapi emberek, akik visszavonhatatlan és végzetes tettet követtek el: gyilkoltak. A rendező célja az volt, hogy a személyes drámákon túl megragadja és bemutassa azt a pillanatot, amikor az ember ilyen tettig eljut.

A hónap tematikus blokkjának a börtönt választották, tizenhárom olyan moziklasszikust láthatunk, amelyben az intézmény megjelenik. A sorozat a részben Magyarországon 1981-ben forgatott, Menekülés a győzelembe című filmmel kezdődik ma este fél kilenckor. A második világháború alatt játszódó történetben a focibolond Steiner hadnagy híres játékosokat fedez fel a különböző nemzetiségű szövetséges foglyok között. Eldönti: mérkőzést szervez a megszállt Párizsban a náci katonák és a foglyok között. A rabok azonban nemcsak a taktikán törik a fejüket, mindenáron szökni akarnak. John Huston rendező nem akármilyen szereposztással dolgozott, a filmsztárok mellett (Sylvester Stallone, Michael Caine, Max von Sydow) legendás focisták is felbukkannak (Pelé, Bobby Moore).

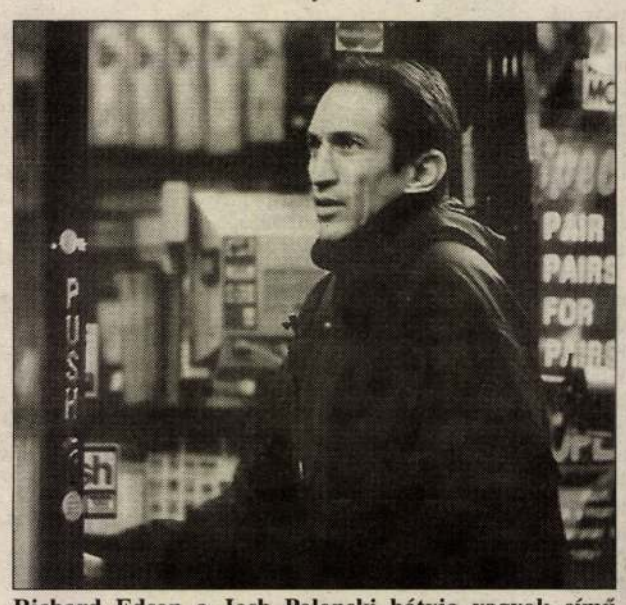

Richard Edson a Josh Polonski bátyja vagyok című filmben

FOTÓ: MAGYAR NEMZETI FILMARCHÍVUM

A sorozatban több nagy rendező munkáját vetítik. Látható lesz Sidney Lumet Észak-Afrikában játszódó Domb (1965) című műve Sean Connery főszereplésével, Héctor Babenco A Pókasszony csókja (1985) című alkotása, amelynek főszereplője, William Hurt ezért az alakításért kapta meg a legjobb férfi főszereplő díját Cannes-ban. Bemutatják Franklin J. Schaffner Pillangóját (1973) amelyet – többek között – Steve McQueen és Dustin Hoffman játéka tesz felejthetetlenné. A Sidney Poitier rendezte Dutyi dili (1982) a két híres komikus: Richard Pryor és Gene Wilder jutalomjátéka.

Az európai film több halhatatlan alkotójától is láthatunk börtöndarabokat. A filozófiai és a motívumrendszeréről híres svéd rendező, Ingmar Bergman Börtön (1949) című alkotása filmtörténeti kuriózum, ez Bergman első igazi szerzői filmje. Több francia művet is bemutatnak: Jean Renoir A Nagy ábrándját (1937), René Clair Miénk a szabadság (1931) és Robert Bresson Egy halálraítélt megszökött (1956) című művét. Az utóbbi a rendező igazi remekműve, itt sem a cselekmény a legfontosabb, hanem a szereplők által spirituálisan bejárt út. Bressont a transzcendentális stílus egyik legkiemelkedőbb képviselőjének tartják: szűkszavú, csendes filmjeit az apró történések, a kiemelt részletek jellemzik, és a tárgyak költészete.

Csákvári Géza

Önálló épületben a Budai Rajziskola

A XII. kerületben talált végleges otthonra a civil intézmény

Kilencévnyi sikeres munka után az Alkotás utca 45. alatti iskolaépületben talált végleges otthonra a Budai Rajziskola. A XII. kerületi önkormányzat háromszintes házában azért szűnt meg az általános iskola, mert egyre kevesebb gyerek járt oda, fenntartása gazdaságtalanná vált. Az önkormányzat azonban nem akarta sem eladni, sem pedig nem oktatási célra használni az épületet: így talált új helyet magának a vizuális kultúrával foglalkozó civil intézmény.

A Budai Rajziskolát 1992-ben három iparművész hozta létre egy mindössze nyolcvanöt négyzetméteres, Márvány utcai lakásban. *Lázár Zsuzsa, Hajdú Zsófia* és *Formanek Zsuzsanna* nemcsak a képzőművészeti gimnáziumban, hanem a főiskolán is egy osztályba járt. A kilencvenes években a művelődési házak rajzszakköreinek fokozatos szétzilálódása, a főiskolára bekerülő fiatalok előképzettségének hiánya, valamint saját előkészítőik tapasztalatai arra ösztönözték őket, hogy új művészeti képzést indítsanak.

Olyan iskolát szerettek volna, ahol nincsenek sémák, ahol a tanár–diák kapcsolat nem vész el a személytelen adminisztrációban, ahol a művészi teljesítményt nem időre és nem kilogrammra mérik.

Az indulásban sokat segített, hogy Lázár Zsuzsa másoddiplomájának szakdolgozatául hasonló vállalkozás tervét dolgozta ki. Arra azonban ő sem gondolt, hogy ilyen hamar megvalósíthatja elképzeléseit. A csupán nyolc tanárral induló iskola az évek során fokozatosan bővült. Az átköltözés előtt már két szomszédos lakóház négy lakását töltötték meg a diákok. Az egyre komolyabbá váló helyhiány miatt az iskolát működtető Vizuális Kultúráért Alapítvány többször próbált megfelelő helyet találni.

A Budai Rajziskola jó kapcsolatot alakított ki a helyi önkormányzattal is. A kerület polgármestere, *Mitnyan György* már tavaly felhívta az alapítvány figyelmét az üressé váló, 1240 négyzetméteres ház hasznosítására.

Az iskola három pillérre épül. Legtöbb diákja a szakkörökhöz hasonlóan működő szabadiskolának van. Ide – választott óraszámban – hétéves kor felett bárki jelentkezhet. Többnyire fiatalok jönnek, de nem ritka a hatvan éven felüli jelentkező sem. A legkülönbözőbb kurzusok között divattervezést, belsőépítészetet, sőt animációt is találni. Iskolaszerű rendszerre épül a második pillér: a tizennyolc éven felüli tanulók, középfokú kétéves képzése, így állami normatív támogatás is jár hozzá. A diákok alkalmazott grafika, fotográfia, és ötvös szakon tanulhatnak. A harmadik pillér átmenet a szabadiskola és az iskolarendszerű, egész napos foglalkoztatás között. A huszonkét éven aluliaknak indított alapfokú művészeti képzés központjában a rajz és a festés áll. A diákok csak hetente néhányszor keresik fel az iskolát. Az intézmény kerületi oktatási feladatot is teljesít, az alapfokú művészeti képzés keretében ugyanis évente huszonöt kerületi diákot térítésmentesen tanít.

Bár a ház ablakrácsain is megjelent már a belső terek domináns kék színe, a homlokzat felújítására még várni kell. Az épületen belül minden apró részlet a mai bérlőkről árulkodik. Az egykori portásfülkében kapott helyet a látogatókat fogadó papírmasé figura. A falakat és a lépcsőfordulókat tanárok és diákok munkái díszítik. A folyosók, termek és műhelyek teljes újjávarázslásához mindössze három hónap maradt. A berendezések nagyobb részét magukkal hozták. Az új lehetőségek számtalan új eszközt igényeltek. Ezek közül fontos a komputeres grafikához nélkülözhetetlen számítógéppark, valamint a régi épület mellékhelyiségeiből kialakított, vadonatúj fotólabor, nagyítógépeivel.

Az épület méretei ellenére a műtermek nem túl nagyok, így az iskola profiljának megfelelő kiscsoportos foglalkozásokat tarthatnak. Céljuk, hogy pedagógusok helyett napi rutinnal és alkotói bázissal bíró művésztanárok oktassanak. Sokszor az ő példájuk csábítja a diákokat a művészpálya felé. Bár az itt tanuló szakképzősök nyolcvan százaléka felsőfokú művészeti intézménybe jelentkezik, az iskola vezetői szerint a legfontosabb szándék mégsem egyedül a művészképzés. Olyan fiataloknak próbálnak lehetőséget adni, akikben motoszkál valami, de még maguk sem tudják, hogy ennek a képzésnek később milyen hasznát vehetik.

Rokob Tibor

Az alapítók: Formanek Zsuzsanna, Lázár Zsuzsa és Hajdú Zsófia

FOTÓ: KOVÁTS ZSOLT

A Hegyvidék emlékei

Budapest második legnagyobb helyi gyűjteménye

Budapest múzeumai számos helytörténeti emléket őriznek, a Hegyvidéki Helytörténeti Gyűjtemény (XII. kerület, Városmajor utca 16.) a XII. kerület dokumentumait és tárgyi emlékeit. A gyűjtést 1970-ben a kerületben élő lakók és diákok kezdték. A Hegyvidéki Helytörténeti Gyűjtemény ma Budapesten a második legnagyobb helyi emlékanyag birtokosa.

MUNKATÁRSUNKTÓL

A Hegyvidék szépségét a reformkor idején fedezte fel a nagyközönség. Gyakran volt a kirándulások népszerű helyszíne a Svábhegy és a Zugliget, ahol Frissítőház várta vendégeit tejszínes kávéval és erdei szamócával. Vasárnapokon a Városmajort látogatták a legtöbben, itt ünnepelték a május elsejét, egy korabeli feljegyzés szerint olyan sokan, hogy a fősétányon alig lehetett elférni. Zugligetre már 1843-ban társas kocsi járt, a Sváb-hegyre még 1846-ban sem járt omnibusz. A Hegyvidék fejlődését és népszerűségét az Életképek című korabeli újság is feljegyezte: – A Svábhegyen egész kis város épül, a házak között számos díszes úri épülettel.

Az örökséget, a Hegyvidék történeti emlékeit 1970-ben kezdték gyűjteni. A Helytörténeti Gyűjtemény 1973-ban a Városmajor utcában nyílt meg egy kisebb helyiségben. A folyamatos gyűjtést azonban korlátozta a félszobányi terület, ezért 1984-ben a Maros utcába költözött, egy korábbi könyvkötőműhely helyiségébe. A gyűjtemény kialakításában és a kutatásokban meghatározó szerepe volt a könyvtáros Győri Gáspár munkájának.

Több mint negyvenezer dokumentumot és emléket őriz a Hegyvidéki Helytörténeti Gyűjtemény, megtalálhatók benne a régi utcatáblák, a budai keserűvíz-butéliák, ágyúgolyók és a Svábhegyi Óravilla híres toronyórája a XIX. század első feléből. Jelentős a fotógyűjtemény is, amely többek között régi fotóművészeti technikával, üveglaphordozóra felkent emulziós anyagon őrzi a Hegyvidék történetét. Számos dokumentum szól a helyi intézmények és iskolák történetéről. A régi polgárok rangjáról, előneveiről 59 lakónyilvántartó könyv maradt fenn. Itt van a Libegő névadópályázatának teljes anyaga, és a Szabadság-hegyi fogaskerekű vasút dokumentuma is, amely 1874-ben Európa harmadik ilyen járműve volt. A gyűjteményben megtalálható még a Hegyvidék újság összes kiadása, helyi kiadványok, régi vállalati, üzemi lapok is.

Az emlékanyag ma is folyamatosan bővül, a múzeumnak több értékes, régi tárgyi emléket ajánlanak fel. Nemrég új gyűjteményi csoport került a helytörténeti gyűjteménybe, kétszáz, ritkaságnak számító bélyeges tégla. Ezek segíthetnek az ipar- és várostörténeti kutatásokban, mivel a téglabélyegek a különböző építészeti korszakok emlékei. A gyűjtemény kapcsán alakult meg a Téglagyűjtők Baráti Köre.

A Helytörténeti Gyűjtemény mellett Kortárs Galéria működik. A kiállításokon többek között régi hegyvidéki családokat mutatnak be. Például az építész Árkay Aladárt, és a Hegyvidéken épült alkotásait. A Kortárs Galéria a múlt kulturális szereplői mellett helyet ad a jelen alkotóinak, a kerület képző- és iparművészeinek is.

100 év született Kós Károly

LÁSZLÓ GYULA RAJZA

LÁSZLÓ GYULA

Kós Károly emlékezete

Sokáig húzódoztam, hogy vállalkozzak-e Kós Károlyról való emlékezésre. Féltem, hogy ami teljességben él bennem, a szórványos emlékek idézésével elszegényedik. Most is érzem, hogy Kós Károly számomra több; nem az, amit megírtam róla. Sok találkozásunk és beszélgetésünk belehalkult az időbe. Feljegyzés nem maradt róluk, de hangulatuk teljessége él bennem. Ennek elveszésétől félek. Mindegy: úgy érzem, hogy ezzel az egyéni veszteséggel szemben áll a közösség igénye, hogy minél közelebb juthasson ehhez a nagy emberhez; különösen azokban élhet a vágy, akik éltében nem ismerték s most holtában csak olvassák.

*

Megemlékezésemet három kis fejezetre osztom. Az elsőben nekem írt leveleiből adok részleteket, aztán átveszem a szót s emlékeimhez fűzöm egy rövid tanulmányom részleteit is, amit rajzairól, metszeteiről írtam, s végül ismét az övé lesz a szó, mert van nálam egy kiadatlan tanulmánya a földmívelés kezdeteiről s ennek néhány passzusa szólal majd meg. Megnyugtat, hogy beszámolóm javarészében ő fog szólani s nem a magam hangját hallom.

I. TÉTEL
LEVELEIBŐL

1957. ápr. 14.

„Magamról nem érdemes írnom! Vagyok, élek, egészségem is van és próbálok egyetsmást dolgozni is. Ahogy lehet s amennyit tudok. Most éppen (ápr. 14-én vasárnap délután) itthon ülök, vakarom ezt a levelet és hallgatom, ahogy a fedelekről olvadó hó csorog lefelé a csatornán. Mert bizony: reggel óta hull a hó és persze: olvad. De ez jó idő, mert kellett már az eső, még ha hó is az. Olyan szárazság volt már február óta, hogy szinte megijedt az ember attól. Úgyhogy a csúf időnek most örvendünk, ha nem is kellemes és a reumás vállamba bele-belenyilallik a fájdalom... itt semmi sem változott... Sajnos mi annál kevesebbet tudunk rólatok. Még a napilapokat sem tudjuk megkapni a múlt év októbere óta... A kölcsönös utazás is megszűnt és nem tudom, mikor nyílnak meg a sorompók megint. De 39 esztendő nagy idő és volt időm megtanulni és gyakorolni a türelmet és várakozást. És a lemondást sok mindenről, amiről egykor azt hittem, hogy embernek arról lemondani, azt nélkülözni nem lehet. És megtanultam megelégedni azzal, amit a sors számomra juttatott: az egészséget, a családomat és az Úristennek azt a sok-sok szépségét, amit az emberek nem tudnak elrontani és megcsúfolni, s ami ingyen ajándékként jut minden embernek, csak a szemét kell kinyitnia a látásra, fülét a hallásra és lelkét a befogadásra..."

1966. X. 22.

(A tervezett monográfiáról): *„...nagyon szeretném, ha nem utasítanád el a velem való foglalkozást."*

A Kós Károly Körben tartott előadás vázlata.

1967. első napján:
„...csak hálával és köszönettel tartozom, hogy olyan meleg szeretettel és igazságos megbecsüléssel foglalkoztál az én grafikai gyermekeimmel, amilyent talán meg sem érdemlek..."

1977. III. 29.
„...ha közbe nem jön reám a vénségnek kisebb nagyobb nyavalyája egy ártatlannak látszó nátha formájában, melyet megtetézett egy kínos ún. „farzsába" és ráadásul egy (számomra igazában egyetlenül félelmes) szemgyulladás. Következmény: ágyban fekvés, izzasztás, priznicezés... s mindezt nem is panaszként mondtam el hanem mint szegény jó Édesanyád a maga nyavalyáival kapcsolatosan: „hogy ha megöregszel, tudd, mi vár reád". ...Igen kedves Gyulám! Megvénültem, megkoptam, megfáradtam... gondolkozom. Lepergetem hosszú életem filmjét eleljétől fogva a mai utolsó állomásig. És hálás vagyok sorsomnak... hogy megtarthattam hitemet az emberben, nem kellett megalkudnom lelkiismeretemmel és megajándékozott az élet olyan szépségeivel és értékeivel, melyet nem cseréltem volna fel soha senki máséval fogalmazom és irogatom a „testamentumomat".

1969. XII. 26.
„...hálás szeretettel ölel a most kezembe került s a honfoglaló elődökről írt és rajzolt szépséges és magyar lelkeket ébresztő könyvedért az öreg Kós Károly."

1976. I. 6.
„De 80 éves koromig én sem éreztem magamat vén embernek; tudtam — ha kissé öreges tempóban is — dolgozni, nemcsak írói és építészi munkaterületen, de fizikailag is: kis kolozsvári kertecském szükséges munkáit (ásás, kapálás, kaszálás stb). De ez már a régi, szép múlté... a látásom napról napra romlik: tíz sort ha leírok, már pihentetnem kell szememet és egy, legfeljebb két oldalnál többet azon a napon nem tudok megírni. Az agyam is fáradt már... Így van! Amióta munka- és jórészt mozgásképtelen, rokkant vénember vagyok, azóta fedeztek fel, azóta ünnepelnek nyakra-főre, azóta szerepelek az itthoni és magyarországi sajtóban, televízióban és azóta kaptam sorban a magas és mégmagasabb román és magyar kitüntetéseket és rendjeleket, valamint az egyetlen reálitást is: a romániai íróknak kijáró legmagasabb nyugdíjat... Tiszta szívből kívánom, hogy még számos éven keresztül így dolgozhass a mi szegény, kicsi magyarságunk kultúrája szolgálatában."

1976. I. 26.
„...már évek óta megérkeztem hosszú emberéletem végállomására, ahol azonban az öreg Káron — úgy látszik — elfeledkezett rólam, hogy a maga idejében elvigyen oda, ahol már várnak rám egykori életem sok kedves útitársai és munkatársai és az én hűséges élet és sorstársam: a feleségem..."

Még hosszan idézhetnék öregkori leveleiből, a levelezés elbírta kérdésekből és vallomásokból, de talán ennyi elegendő volt. Ne legyünk telhetetlenek.

Ezek mellett a tömör sorok és elgondolkoztató gondolatok mellett emlékezéseim bizony halványak, de nem szégyellem őket: így maradtak meg bennem. Következzék hát a II. tétel.

II. TÉTEL
EMLÉKEZÉS

a) Talán 10, vagy 15 éve, hogy egy kötet kiadását tervezte az Akadémia Kós Károlyról. Hárman írtuk volna: Pál Balázs az építészről, Áprily Lajos az íróról, jómagam pedig a rajzo-

lóról. Végül ebből a kötetből nem lett semmi, de Pál Balázs megírta monográfiáját. Áprily Lajos húzódozott egy kissé, mert azt mondta, hogy emlékezete nem tárgyi, hanem hangulati, nem eseményekre, szavakra emlékszik, hanem az emberre, az oszthatatlan egészre. Valahogy én is így vagyok, és Kós Károly úgy él bennem, mint valaki aki volt és van és lesz, de szóval nevezni nem tudom. A szavak lehervadnak emlékéről. De végül is megírtam és közöltem is rajzainak értékelését. Félő az is, hogy az emlékezés erősebben őrzi az anekdotikus történéseket, mint a mélyebbre szántó beszélgetéseket.

Apróságok maradtak meg bennem róla, s ezek közül néhányat elmondok, nem hagyom ki az anekdotát sem, mert hozzátartozik az élethez. Gyönyörű kézírását, gondos betűvetését mind jól ismerjük. A középkori kódexírók örököse, szavainak képszerű megformálásából nyugalom, biztonság sugárzik, semmi sietség, semmi féliggondoltság, minden kitisztult és szilárd. Mindjárt a kezdetben megvolt ez a kiművelt íráskép, a balladás-könyvtől („Ének Attila királyról") köznapi leveleiig minden ezzel a gyöngyöző kalligráfiával íródott. Egyszer azonban nála voltam, asztalán szétszórt papírlapok teleírva halszálfinom, elkapkodott, szinte zilált szavakkal, sorokkal. Te írtad? kérdeztem. Hagyjad a fenébe — mondta mérgesen. De hát Károly bátyám, én kéziratgyűjtő vagyok s hallatlanul érdekelne a stilizálás nélküli Kós Károly. Eredj! Hagyd! — morgolódott. Adj belőle egy lapot. Nem adok! Nos, ezzel másra terelődött a szó s én szomorúan hagytam ott Kós Károly igazi grafológiáját! Meglepetésemre hónapok múltán egyik levelében elküldött néhány lapnyit „igazi" írásából. Szeretettel őrzöm a megformálást megelőző kézírást.

1945 után az újjáéledő erdélyi magyarság minden dolgában bölcsen, de konok kitartással vett részt. Sokat ültünk együtt különböző bizottságokban. A Népi Szövetség művelődési csoportját akkor én vezettem, és terveztünk egy könyvet a földművelés történetéről. Kós Károly el is készítette dolgozatát s ideadta nekem, mint szerkesztőnek, én írtam volna a régészeti részt, néprajzosaink pedig az újabb időket. De a Méhkas Diákszövetkezet kiadója ekkor vált át Athenaeumra s nehézségek merültek fel a kiadással kapcsolatban. Így maradt nálam a kézirat, amelyből e rövid emlékezés végén felolvasnék néhány kiragadott részletet. Engem közben — 1949-ben — akkori kormányzatunk — mint magyar állampolgárt — kihívott Pestre s attól fogva kezdődött Kós Károllyal levelezésünk, amiből néhány mondatot idéztem. 1956 őszén kint volt látogatóban Pesten s elvittem a Nemzeti Múzeum rotaprint üzemébe, ahol egyetlen vonallal felkanyarítottam arcélét egy alumínium lemezre, és 10 percen belül 20 példány volt ebből a kezében. Elámult, ő, aki annyit küszködött tusrajzokkal, metszetekkel, hogy íme, pillanatok alatt valósul meg, ami olyan nehezen ment régen. Többször lerajzoltam őt üléseken, társaságban. Nem feledhetem azt a felszabadult, szinte nyerítő kacagást, amivel egy szűkebb társaságban (rajta kívül még Kacsó Sándor és Szabédi László), vicceim sorozatát fogadta. A csattanókat viharos kacagás kísérte s éjfél után Károly bácsi végigvetette magát a pamlagon s sovány lábaival az eget kapálva könyörgött: hagyd abba, az Isten áldjon meg, hagyd abba, mert a rekeszizmom már nem bírja!

Egyik levélváltásunk arrafelé kanyarodott, hogy akaratunk ellenére jelképekké váltunk, az ő élete új színnel gazdagította azt a hangulatot, ha kimondjuk a szót: Erdély! Élete ott volt teljes: épített, földet művelt, írt, rajzolt, vitázott, tanított, a nép dolgához bölcsen szólt hozzá. Életművét több tudományág kutatói kutatják majd, de e becsületes munkából egy hiányzik: az ezerráncú, morgolódó, lelkesedő, magyarázó Kós Károly. Megidézni immár sohasem lehet, legfennebb beszélni róla, arcának, mozgásának képeit nézegetni, mert bennünk, akik közel álltunk hozzá, ez felidézi az élőt. De vajon milyen lesz azokban emléke, akik nem ismerték őt? Ki tudja! Kiformálódik lassan a mellékes jelenségektől megtisztult jelkép: ebben folytatja majd életét.

Elhomályosuló tekintettel kell végül is számonkérnem tőle, hogy egyetlen egy ígéretét mi-

ért nem tartotta be? Írta nekem, hogy a kettős honfoglalásról szóló könyvemet még okvetlenül megvárja. Hát elment előtte, és a Házsongárd még szentebb lett azzal, hogy odaköltözött elődei közé, szellemi életünk pantheonjába.

b) *A rajzoló Kós Károly*

Mondják — és van benne igazság —, hogy minden erdélyi ember ezermester. Ha bizonyság kellene erre, ugyan kit idézhetnék méltóbban, mint Kós Károlyt, az erdélyi magyar építőművészt, írót, rajzolót, történészt, közgazdászt s mindig azt, akire éppen szükség van. Sokoldalú, de mindig azonos önmagával. Ezért van az, hogy épületeinek tömegritmusában írásának ütemrendjére ismerünk, betűvetésében a rovó ember kezemozgását érezzük, rajzaiban pedig úgy ékelődnek egymásba a formák, akárcsak tempós szavajárásában. Beszédjében is világosan tagol, mindig a belső igazság szerkezetéhez igazodik, mint minden munkájában. Levelei a középkori kódexírók minuskulái mellé kívánkoznak. A régi szerzetesek a purgatóriumtól való félelmükben írtak hibátlan gondossággal, Kós Károly pedig a címzettet tiszteli meg azzal, hogy levelét olvasván, ne kelljen hieroglifákkal bíbelődnie, hanem könnyen és folyamatosan követhesse gondolatait.

Nehéz tehát Kós Károly életművének csak egyik oldaláról beszélnünk, mégha olyan közvetlen erejű is, mint könyvdíszítő grafikai munkássága. Minduntalan át kell leselkednünk más alkotásai felé. Már csak azért is, mert önálló, önmagáért létrejött grafikai lapjára nem emlékszem: rajzai, linóleummetszetei mind könyvekbe készültek. Nem elégszik meg a mondatok fűzésével, a képet is szükségesnek érzi, hogy hiánytalanabbul sugallhassa mondanivalóit. Legnagyobbrészt saját könyveit díszítette képekkel (például: Ének Attila királyról, Kalotaszeg, Erdély, Erdély kövei, Varju nemzetség stb.), vagy barátainak, kortársainak műveihez rajzolt, metszett kíséretet (például Móricz Zsigmond, Kárpáti Aurél, Gulácsi Irén, Makkai Sándor, Áprily Lajos műveihez).

Kós Károly rajzolói mivoltát a forma és tartalom oldaláról közelíthetjük, tehát mint könyvművészét, és ábrázolóművészét. Az előbbi rajzainak stílusában, a könyv betűvetéséhez illeszkedő harmóniájában nyilatkozik meg, az utóbbi pedig helyzet- és jellemábrázoló képességében.

Nézzük először a formát, bár tisztában kell lennünk azzal, hogy ez egyúttal a tartalom hangulatát is sugallja. Minden rajzán két ellentétes grafikai magatartás küzdelmét látjuk: az egyik az, hogy Kós Károly sokat rajzolt fiatalabb korában természet után s megszerette a látványt, amelynek törvényeit (például a perspektívát, a látszati rövidüléseket) építészmérnökként is jól ismerte. Rajzain sokszor látunk mély teret nyitó távlatokat, messze havasokat, rövidülésben rajzolt testeket, gazdagon ráncolt ingujjakat stb., tehát a látvány megszokott rajzi lejegyzéseit. Ezzel szemben áll a másik erő és fegyelem: a könyvnek és a síknak tiszteletben tartása, sőt hatásának fokozására törekvő díszítőszándék. Ez még párosul az írott rajz kézjegyeivel. Érdekes megfigyelnünk, hogy e két ellentétes erő küzdelmében Kós Károly tudatával, akaratával az utóbbit pártolja, de nem mindig tud szabadulni a beidegződött, térbeilleszkedő, részletező természetlátástól.

Csak nagyon ritkán használ vékony acéltollat, inkább szereti az egyenletes vonalat húzó tollfajtákat. Miért? Mert a vékony acéltoll egyenetlenül fog, a vonal a legkisebb nyomásra is vastagszik, máshol meg leheletfinom. Mindez akarva-akaratlan teret nyit, mintha a vonal közelednék, távolodnék tőlünk. Az egyenletes vonal ezzel szemben kizárja a teret, sugallja a síkot, hiszen a távoli hegyek vonala éppen olyan közeli, mint az előtér dolgai, emberei. De még ennél is jobban szereti Kós Károly a linóleummetszetet. Ennél ugyanis a vésőt vezető kéz „lélegzetvételének" töredezett ritmusa látszik meg a vonalon: zökkenő, ékelődő törései szebb ütemrendet adnak, mint a folyamatos vonalé. Kós metszeteinek felülete — függetlenül attól, hogy mit ábrázol — bizonyos rokonságban van a kalotaszegi fametszetes díszítésmóddal.

Kós Károly grafikai műveiből hiányzik az akadémikus rajzi felkészültség. Inkább a régi kalendáriumok késő gótikus mestereinek rokona, semmint kora boszorkányos ügyességű gra-

fikusainak! Áhítatos szeretete, és mesterséget becsülő tisztessége rokona az angol praeraffaelitáknak is. A Kós-metszetek s -rajzok erejét, szépségét az egész adja, nem a részlet. Lehet például, hogy egy-egy kéz elnagyolt vagy éppenséggel elrajzolt, de a nagy egészen belül éppen jó helyen van és lapidáris erejű. Lehet egy-egy alakjának felépítése zökkenő, de éppen ez ad valami komótos nehézkességet rajzainak, mint ha valaki nehezen löki ki a szót magából, de annál találóbb, tartalmasabb, amit mond.

Sajátos, ódon zamatot ad a rajzoknak az emberek öltözködése. Erdélyi magyar népviseletek, főként a torockói alapján megalkotott ruhái, a gyáripar és a tömegtermelés előtti korok háziiparának maga csinálta anyagaiba s magaszabta, kissé nehézkes viseletébe öltözteti embereit.

Mégis, nem ez a külsőség adja alakjainak konok tartását, hanem jellemük. Kós Károlynak rajzaiban is éppen olyan erős jellemalkotó képessége, mint írásaiban, sőt a kettő úgy példázza egymást, mint egypetéjű ikrek élete. Egyik hozzátartozója megmutatta néhány színes rajzát. Embereket láttam, kiknek termete, arca, jelleme, ruhája más és más volt. Meglepetéssel hallottam, hogy Kós Károly egy-egy regényének, színdarabjának megírása előtt megrajzolja a szereplőket s írás közben mintegy ezekkel beszélgetve bontja ki jellemüket és cselekedeteiket. Ez a „műhelytitok" sok mindent elárul a könyvdíszítő Kós Károly többi rajzairól és metszeteiről is. Alakjainak jelleme nem csupán az arcba sűrűsödik, hanem a mozdulat, a magatartás, a test szikár vagy tömött volta, töprengő vagy tettrefeszülő statikája a külön-külön elettel telített jellemek egész sorát tárja elénk.

Emberei a lehető legegyszerűbb környezetben jelennek meg. Talán azért, mert becsvágya a díszítő-dekorativitás, s nem becsvágya a rajzi nehézségek legyőzése. Kerüli a tömegjeleneteket s inkább kedveli a világos, egy-két alakos elbeszélő jellegű kompozíciót. Mindig az emberből indul ki, sohasem jellemző reá valamilyen tisztán grafikai tömegelosztás vagy vonaljáték, amely mellett az embert csak függeléknek, kitöltő elemnek érzenők. Mégis a szilárd kompozíciót rajzi stílusának sommás erejével teremti meg, nem pedig valamilyen előre meglevő optikai ritmussal. Lapjainak ezen felül, külön melengető szépséget ad, hogy Kós Károly művészetté fokozza bennük a kézművesség, a kézművesség józanságát és becsületét.

Könyvdíszítő lapjai kétségen kívül, beleilleszthetők fiatal korának, a század elejének művészeti törekvéseibe, de nem magyarázhatók maradék nélkül az akkor eredő stílusból. Az, hogy egyszerű eszközeiből telített művészet keletkezett; az, hogy néha szinte kezdetleges rajzú lapjai feledhetetlenek, nyilván annak is köszönhető, hogy lapjait állandó áthallások teszik gazdaggá: rajzaiban a tollat vezető kéz mozgása, a tereket alkotó építész képzelete, az író lényegre törő világossága egyesül.

III. TÉTEL
A FÖLD ÉS FÖLDMÍVES TÖRTÉNETE

A 21 lapos tanulmány utolsó négy lapja Erdéllyel foglalkozik. Ennek szövegéhez tudni kell, hogy 1946-ban a Groza-kormány idejében íródott, amikor megvolt még a Magyar Népi Szövetség és a kibontakozás reménye. Íme a szöveg:

„A mohácsi vész után Erdély teljesen elvált Magyarországtól és az addig is meglévő különbségek a két országrész között, még inkább növekednek úgy társadalmi, mint gazdasági tekintetben, aminek következtében a földnek és földmívesnek története is másként alakul itt, mint Magyarországon.

Erdélyben általánosságban jobb a helyzet. Gyakorlatban sokat jelentett, hogy úgy a székely, mint a szász területen a föld közvetve vagy közvetlenül a földmíves nép tulajdona, amelyik földmíves egyenlő jogú tagja a maga autonom nemzetének. Ez a tény hatással lehetett és volt is az erdélyi vármegyei jobbágyság helyzetére, mely itt általában kedvezőbb, mint Magyarországon.

Egy másik különbség volt, hogy Erdélyben a föld nem tömörült soha túlságos nagy egységekbe, mert a fejedelemség — a saját hatalma érdekében —, mindig meg tudta ezt akadályozni.

Aránylag nagy számú volt Erdélyben a bocskoros- és az egyszerű armalista nemesség, mely a maga öntudatosságával a vele gazdaságilag egyenlő és egysorsú jobbágyság öntudatosságát és közösségtudatát is erősítette. De a szellem szabadsága is nagyobb Erdélyben, mint Magyarországon, mert itt nem egy önkényesen uralkodó császár törvénytelen türelmi rendelete, de az ország törvénye biztosította a vallás és lelkiismeret szabadságát, és a törvény megtartásán katolikus és protestáns fejedelmek és urak egyenlően őrködtek.

Erdély egészen sajátos viszonyaira jellemző — de természetes —, hogy a székelység forradalma azért tört ki Mária Terézia katonai rendelkezése ellen, mert az a székely szabadság megsértésével, a székelyeket rendes határkatonai szolgálatra kötelezte. Viszont néhány évtized múlva azért tört ki Horea-Kloska havasi népének forradalma a magyar nemesség ellen, mert az ellenszegült annak — a rendi alkotmány szerint törvényesen —, hogy jobbágyai katonai szolgálatot vállaljanak a császári hadseregben (ami nekik jobbágyi szolgálat alól való menekülésüket, vagyis a szabadságot biztosítaná).

Természetes, hogy mindkét forradalmat a császári katonaság vérbe fojtotta: a székelyeket belekényszeríti a határőri szolgálatba törvény ellenére, a mócokat visszakényszeríti uraik szolgálatára — a törvény rendelkezése szerint.

*

A francia forradalom szabadság-egyenlőségi törvényei nálunk is éreztetik hatásukat. A XIX. század első felében lassan, de lépésről-lépésre, először inkább elméletben, de azután a gyakorlatban is, lazulnak a békók, melyek a föld népét terhelték. Itt is, ott is megnyílik egy-egy rés, melyen át sok évszázados börtönéből ki tud szabadulni a rabságban tartott pórnép. Amíg azután az 1848-as törvények meghozzák a parasztnak a teljes egyéni szabadságot: a jobbágyság eltörlését és az úrbéri terhek megváltását.

De az egyéni szabadság még nem jelentette az egyenlőséget is. Nem jelentette azt, hogy a föld munkásának éppen annyi joga van beleszólni a maga sorsa intézésébe, mint bárki másnak. S végül nem tett eleget annak a természetes követelésnek, hogy a földet annak adja tulajdonába, aki azt megmunkálja, de elvegye attól, aki annak csak munka nélküli hasznát fölözi le.

A XIX. század szabadelvűnek csúfolt tőkésuralma nálunk is, mint Európa nyugatán, minden erejével, a törvények támogatásával, arra törekedett, hogy a „szabad" földet és a „szabad földmívest a maga termelőeszközeivé nyomorítsa. Ami nálunk sokkal inkább sikerült is, mint Európa nyugati országaiban. Következménye lett ennek a törekvésnek a föld eladósodása, és az eredmény nálunk a birtokosnak, elsősorban a földmíves parasztnak földjéből való kiforgatása, a földmíves proletariátus rohamos szaporodása és végül a — kivándorlás.

A liberális-tőkés-imperialista politikának utolsó erőfeszítése, de egyúttal a munka és a tőke mind élesebb és elkeseredettebb küzdelmének kirobbanása volt az 1914—18-as világháború, amely a német császárság imperializmusának hatalmas vereségét eredményezte és a korhadt osztrák—magyar kormányzati rendszert örökre kiirtotta. De csak Oroszországban tudta megoldani a föld és földmíves ősi problémáját azzal, hogy a földet teljes egészében átadta annak, aki azt megműveli: a földmíves parasztnak...

Erdélyben a múlt világháború után végrehajtott földreform a földmíves és a föld kérdéseit csak részben oldotta meg, és sok okból nem minden részében és nem minden tekintetben igazságosan...

De ahogy nálunk nem oldották meg véglegesen a múlt háború és az utána való békekötések azokat a függő kérdéseket, melyek miatt a háború állítólag kitört volna, úgy nem oldották meg azt teljesen és véglegesen a világ legtöbb más országában sem. Sőt sok részben csak fokozták azokat a feszültségeket, amelyeket huszonkét esztendőnek szinte állandó tárgyalásai és megegyezései sem tudták megszüntetni, sőt meglátni sem. Új, véres operációra volt szükség,

hogy a megelőző operáció hiányos és tökéletlen munkáját teljes egészében likvidálni lehessen. Le kellett számolni minden hazugsággal és igazságtalansággal, mely az emberi társadalmat mérgezte és fertőzte. Le kellett rombolni minden korlátot, mely az embereket osztályok, nemzetek, fajok és vallások, nem pedig munkájuk, képességeik és becsületük szerint osztályozta, megkülönböztette, büntette és jutalmazta. S mindenekfelett igazságot kellett szogáltatni a dolgozók millióinak a herék százezreivel szemben, helyre kellett állítani a munka becsületét, és a termelő eszközöket a valóban termelők tulajdonába kellett juttatni, az azokat jogtalanul lefoglalók és munka nélkül kihasználók kezéből.

Ebben a most bevégzett és minden eddiginél pusztítóbb és véresebb háborúban, hitünk szerint, valóban a demokrácia győzött a bármilyen nevű fasizmus ellen... És a földmívesnek számot kell adnia az ő munkájáról, mint a pásztornak az ő juhairól..."

*

Így végződik — csekély kihagyásokkal — Kós Károly 1946-ban írt dolgozata, amely egyben világosan mutatja, hogy milyen nyílt, tiszta szívvel fogadta annak idején az erdélyi magyar értelmiség a nagy változást.

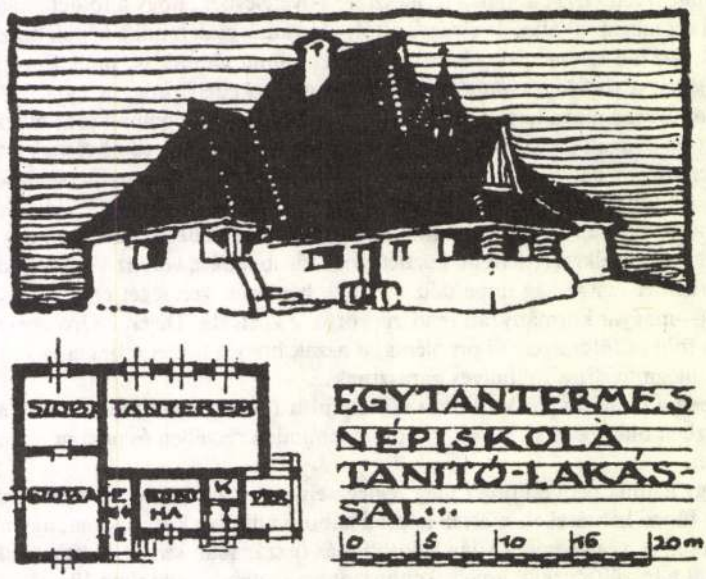

KÓS KÁROLY RAJZA

POMOGÁTS BÉLA

Az erdélyi történelmi regény

KÓS KÁROLY: VARJU NEMZETSÉG

Erdélynek hagyományosan inkább elbeszélői és krónikásai voltak, mint költői, mintha a történelem ismétlődő kihívásai állítottak volna mindig új feladatot az elbeszélő tehetség elé. Az erdélyi emlékirat-irodalom a magyar regény egyik fontos forrását és mintáját jelenti, s kétségtelen, hogy az erdélyi magyarság önismerete és történelmi tudata többnyire ezekben az emlékiratokban kapott máig érvényes kifejezést. Tótfalusi Kis Miklós, Kemény János, Apor Péter, Cserei Mihály, Bethlen Miklós, Árva Berhlen Kata, Rettegi György, Újfalvi Sándor, Bölöni Farkas Sándor, Wesselényi Miklós, Deák Farkas, Mikó Imre önéletírásai viharos fordulatokban bővelkedő erdélyi történelemnek tartottak tükröt. Egyszersmind sajátos elbeszélő hagyományt kezdeményeztek, amely eszmei és poétikai tekintetben egyaránt erősen hatott a klasszikus erdélyi magyar regényirodalomra, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Petelei István, illetve ennek az irodalomnak a kényszerű önállósodását követően Bánffy Miklós, Tabéry Géza, Kuncz Aladár és Kós Károly munkásságára.

Ennek az elbeszélő hagyománynak a révén fejlődött ki a huszadik századi erdélyi magyar elbeszélő irodalom mély valóság- és emberismerete, biztos történelmi tudata, romantikus motívumokkal színezett realista ábrázolókészsége és tragikus jellegű írói mentalitása. Ez az elbeszélő hagyomány formálta a romániai magyar próza arculatát a húszas években, a transzilvanista irodalom kifejlődése idején. A transzilvánista irodalom a kisebbségi sorsba került erdélyi magyarság nemzetiségi tudatának és közösségi önérzetének megalapozására törekedett. A trianoni békeszerződéssel Romániához csatolt területek tekintélyes létszámú magyar népcsoportjának olyan politikai és történelmi ideológiára volt ugyanis szüksége, amely nemzeti fennmaradásának és fejlődésének biztos támaszát jelenti, egyszersmind megalapozza az egyetemes magyarsággal és az államalkotó román néppel kialakítandó kapcsolatait.

A húszas évek politikai és történelmi gondolkodása, valamint irodalmi élete az „erdélyi gondolatban" találta meg azt az ideológiát, amely ki tudja alakítani a nemzetiségi népcsoport szellemi önvédelmét és közösségi öntudatát. Ez a gondolat az erdélyi fejlődés autonomista hagyományaira épült, az erdélyi népek — magyarok, románok és szászok — kölcsönös egymásra utaltságát, együttműködésének történelmi szükségszerűségét hangoztatta, az erdélyi politikai és kulturális berendezkedés hagyományos liberalizmusára támaszkodott s egyaránt elutasította a nagymagyar és a nagyromán megoldást, minthogy ezek nem voltak képesek figyelembe venni a különleges erdélyi fejlődés következményeit, az erdélyi népek sajátos érdekeit. A transzilvánista ideológia az erdélyi magyarság progresszív törekvéseit fejezte ki, a nemzeti fennmaradás valóságos érdekét szolgálta, eközben azonban romantikus illúziókat is táplált: az erdélyi népek egymásra utaltságának eszméjét hangoztatva nem számolt kellőképpen az erdélyi fejlődésnek azokkal a tényezőivel, amelyek a történelem során többször is éles politikai, sőt fegyveres küzdelemben állították szembe ezeket a népeket, s nem vette igazán tekintetbe a román nemzeti egység fegyveres létrehozásának politikai következményeit sem, nevezetesen azt, hogy az erdélyi román értelmiség nem az erdélyi szolidaritás, hanem a nagyromán nacionalizmus eszmei vonzásában tevékenykedett, és törekvései nem a kisebbségek megbékítésére, hanem asszimilációjára irányultak. A transzilvánista ideológia közvetlen politikai hatása ezért csak erősen korlátozott lehetett.

Az „erdélyi gondolat" képviselői mélységes érdeklődéssel fordultak az erdélyi történe-

lemhez, az erdélyi fejlődés sajátos hagyományainak feltárása és tudatosítása révén akarták megalaponi a transzilvánista ideológiát. Az erdélyi öntudat kialakulásának folyamatát és megnyilvánulási formáit írták le, elfelejtett dokumentumokat kutattak fel, az erdélyi történelem nagy eseményeiről és egyéniségeiről festettek képet. Gyárfás Elemér Bethlen Miklós, Tavaszy Sándor Apáczai Csere János élettörténetét dolgozta fel, Makkai Sándor Bethlen Gábor szellemi arcképét vázolta, Jancsó Benedek 1923-ban megjelent *Erdély története* című munkája közérdekű tudományos összefoglalással szolgált, Kós Károly 1929-ben közreadott *Erdély* című „kultúrtörténeti vázlata" pedig éppen az erdélyi művelődés autonóm fejlődésének vonalát rajzolta meg.

A történetírás mellett az elbeszélő irodalom is mind többször vállalkozott az erdélyi múlt felidézésére: a transzilvánista szépirodalom jellegzetes műfaja lett a történelmi regény és elbeszélés, különösen az önálló fejedelemség, a hanyatló Erdély, illetve a reformkorszak mozgalmas élete vonzotta az írók érdeklődését. A nemzetiségi lét jelen állapota mögé oda kellett rajzolni a történelmi sorsot, az erdélyi magyar élet hagyományait és kontinuitását, a román és szász néppel közösen végzett országépítő munkát, vagy éppen a közösen vállalt küzdelmeket. A történelmi regény is a „nemzetiségi önkeresés" eszköze volt, a transzilvánista ideológia a múlt ábrázolásában öltött alakot. Az erdélyi magyar történelmi regény kefejlődéséhez természetesen a húszas évek magyar történelmi regényirodalma — Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Laczkó Géza magyar történeti tárgyú művei — is hozzájárultak: a hazai és az erdélyi történelmi regények egyaránt a nemzeti élet kereteinek senkitől sem várt erőszakos átalakulásával vetettek számot, a kegyetlen tapasztalatok történelmi okait és tanulságait keresték, és a nemzeti történelem folytonosságának teremtő helyreállítására tettek kísérletet. A transzilvánista eszmék képviseletén túl a nagy történelmi változások tanulságainak megfogalmazására törekedett az erdélyi magyar történelmi tárgyú elbeszélő irodalom is, a többi között Tabéry Géza *Szarvasbika,* Makkai Sándor *Ördögszekér,* Nyirő József *A sibói bölény,* Gyallay Domokos *Vaskenyéren,* Bánffy Miklós *Fortélyos Deák Boldizsár memoriáléja* című regényei, Sipos Domokos, Berde Mária és Kacsó Sándor történelmi elbeszélései. Ebbe a sorba tartozik Kós Károly történelmi epikája is, amelynek két kiemelkedő írói teljesítménye van: a *Varju nemzetség* és *Az országépítő* című regény. Közülük az elsőt vizsgálnók meg közelebbről, azzal a céllal, hogy leírhassuk az erdélyi történelmi regény ideológiai és poétikai jellegzetességeit.

A *Varju nemzetség*nek irodalomtörténeti szerep jutott: 1925-ben jelent meg, mint az erdélyi magyar irodalomnak biztonságot adó Erdélyi Szépmíves Céh nevű kiadói vállalkozás egyik első (pontosabban harmadik) kötete s mint az erdélyi történelmi regényirodalom egyik korai kezdeményezője. Ugyanakkor kiemelkedő szerepe van Kós Károly életművében, írói sorsának alakulásában: egy hosszan tartó művészi érlelődési folyamat első nagy eredménye, egyszersmind újabb folyamatok kezdeményezője. Kós Károlyt mint Kalotaszeg krónikását tartja számon az irodalmi közvélemény, holott jól tudjuk, hogy a szepességi német eredetű családból, Temesváron született író csak tizenhét éves korában ismerkedett meg azzal a tájjal, amelynek aztán oly hűséges ábrázolója lett. Kós voltaképpen az angol preraffaelita mozgalom hatására vált az erdélyi népi építőművészet s ezen belül a kalotaszegi falvak építő és díszítőművészetének lelkes hívévé. Mint Lechner Ödön és Kőrösfői-Kriesch Aladár követője, Zrumeczky Dezső és Jánszky Béla barátja kereste a nemzeti művészet mintáit Erdély hegyei között, s első, 1907-ben megjelent *Erdélyi népének építőművészetéről* című művében a preraffaeliták — Ruskin és Morris — eszméit kamatoztatva fedezte fel az erdélyi művészeti hagyományok értékeit. Ezt követően talált valóságos és szellemi értelemben egyaránt otthonra Kalotaszegen, építette fel Sztánán a nevezete Varjuvárat, írta meg első szépirodalmi műveit: 1909-ben az *Atila királról ének* című verses regét, 1911-ben a *Régi Kalotaszeg* című művészettörténeti krónikát, majd 1912-ben *Emberek a havas alatt* című első elbeszélését, amely az általa szerkesztett Kalotaszeg című folyóiratban látott napvilágot. 1918 karácsonyán telepedik le véglegesen Erdélyben, bekapcsolódik a szerveződő erdélyi magyar irodalmi és közéletbe, 1921-ben Paál Árpáddal és Zágoni Istvánnal közösen kiadja a *Kiáltó Szó* című röpiratot, amely a kisebbségi élet

intézményeinek megszervezésére szólítja fel az erdélyi magyarságot, 1922-ben sztánai könyvműhelyében állítja elő *Erdély kövei* című képes albumát, közben újságcikkek és tanulmányok egész sorában fejti ki a transzilvánista ideológia elveit. Munkásságának középpontjába lassanként az írói tevékenység kerül: 1925-ben adja ki a *Varju nemzetség*et, 1929-ben *Erdély* című művelődéstörténetét, 1930-ban *A Gálok* című kötetét, amely a címadó kisregény mellett három elbeszélését foglalja magába. 1932-ben megjelenik *Kalotaszeg* című, kultúrtörténeti összefoglalást és elbeszéléseket tartalmazó kötete, 1934-ben adja közre *Az országépítő* című, Szent István király korát idéző történelmi regényét, 1936-ban pedig *Budai Nagy Antal* című drámai művét, amely a kalotaszegi magyar és román nép közös küzdelmének állít emléket. Ezzel voltaképpen le is zárul Kós Károly írói pályája: a hátralevő évtizedekben — több művészettörténeti és építészeti szakmunka mellett — csak néhány fejezet készül el tervezett *Nagyurak* című regényéből.

A *Varju nemzetség* cselekménye Kalotaszegen játszódik: Valkón, Monostoron és fent a havasban, a Pojánán, a Talharu sziklái alatt fekvő hegyi legelőn. Kós Károly maga is ehhez a tájhoz ragaszkodott, nemcsak a falvakat járta, a havason is gyakran megfordult, s valami különös nosztalgiát táplált a havasi táj, a havasi élet iránt. „Csudálatos dolog — írja regényének elején —, de igaz, hogy az emberek a völgyeket szeretik és nem a hegyeket. Talán mert félnek tőlük; lehet. Hogy itt fenn erdőt látnak, meg követ, meg felleget, aki az ormok közül tekereg. Hogy itt fenn erősebben zeng a zivatar. Pedig itt korábban kél a nap és később nyugszik, és — közelébb az Isten. De talán éppen ezért nem szeretik a hegyeket. Egyenesen vannak fenn a házak, messze-távol egymástól az udvarok, és nagy a magánosság itt. Akik itt fenn élünk, emberrel ritkábban beszélünk. De sok mindent látunk mi. A völgyi ember minket nem láthat, de mi belelátunk a faluba, az udvarokba, a földekre és a kertekbe, belelátunk a völgyi ember életébe. Mindent látunk és sokat tudunk. De ők nem láthatnak minket. Ők csak a nagy hegyet látják, a köveket és a gomolygó fellegeket, aki minket beborít, és hallják zúgni a szelet. De minket nem látnak. A mi dolgainkat nem tudhatják, a mi életünk nekik titok örökké. Talán azért nem is szeretnek minket a völgyi emberek; mert az ember nem szereti, ha feje felett valami ösmeretlenséget tud." A havasi élet köré valósággal romantikus mítoszt rajzol az írói képzelet: ennek a mitizáló szándéknak, mint látni fogjuk, a regény ideológiájában és poétikájában egyaránt lesznek következményei.

A cselekmény tere tehát a kalotaszegi falu és a havas, ideje viszont az a történelmi korszak, amely Bethlen Gábor fejedelemségének utolsó éveitől II. Rákóczi György végső bukásáig és haláláig húzódott, vagyis az 1629 és 1660 közé eső három évtized. Kós Károly ezeket az évtizedeket úgy mutatja be, mint folytonos hanyatlást és pusztulást, amely Bethlen Gábor „aranykorától" a II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratát követő tatár pusztításig és Várad török által való elfoglalásáig vezetett, előidézve a fejedelemség végső romlását, az erdélyi függetlenség teljes felszámolását. (Csak megjegyzem, hogy ez a nézet nem egészen egyezik meg a korabeli krónikaírók és a későbbi történészek véleményével, amely általában II. Rákóczi György uralkodásától, pontosabban a fiatal fejedelem hiábavaló külföldi hadjárataitól számítja az önálló erdélyi állam hagyatlásának kezdetét.) Erdély romlása, Kós Károly felfogása szerint, nagy történelmi vívmányokat sodort veszélybe, minthogy a fejedelmi hatalom a magyar nemzeti függetlenség és kultúra letéteményese, a nyugati civilizáció terjedésének támasza volt.

A Kalotaszeg múltját idéző regény az erdélyi hanyatlás legfőbb okát is megjelöli, mégpedig abban, hogy a Rákócziak politikája eltávolodott attól a politikai stratégiától, amelyet annak idején Bethlen Gábor az erdélyi kormányzat számára megjelölt. A bethleni politikai hagyomány, amelyet a fejedelem nevezetes *Végrendelete* öntött formába, Erdély külső biztonságának és belső békéjének megőrzésében jelölte meg a kormánypolitika legfőbb célját, ezért követelt egyetértést a török portával s lehetőleg békességet a Habsburg-hatalommal. Ezzel a politikai stratégiával szakított a kalandor külpolitikát folytató II. Rákóczi György, midőn Erdély egész haderejét eltékozolta a szerencsétlen lengyel hadjáratban, s országára vonva a szul-

tán haragját, kockára tette az addigi fejlődés eredményeit. A *Varju nemzetség* e két politikai stratégia küzdelmét a Bethlenek és a Rákócziak hatalmi vetélkedése révén mutatja be: már I. Rákóczi Györgyöt is élesen szembeállítva a Bethlen Gábor által képviselt önelvű erdélyi politikával. Ebben a szembeállításban kétségtelenül a magyarországi politikai erők iránt érzett hagyományos erdélyi bizalmatlanságnak is szerepe van, annak a bizalmatlanságnak, amelyet Apor Péter és Cserei Mihály emlékiratai fejeztek ki a magyarországi hatalmi törekvésekkel szemben. Ennek a bizalmatlanságnak adott hangot Kós Károly 1912-ben kiadott Kalotaszeg című folyóirata is, amely a sajátos erdélyi érdekek elhanyagolása következtében támadta a központosításra törekvő szabadelvű kormányzatot. A Bethlenek és a Rákócziak szembeállítása ilyen módon nemcsak két politiaki stratégia, hanem két történelmi hagyomány — az erdélyi és a magyarországi tradíció — szembeállítását is jelzi, s éppen ez a felfogás magyarázza azt, hogy Kós Károly regénye a Bethlen Gábor-i örökséget megtartó idősebb Rákóczira is kiterjeszti a fiatal Rákóczi politikáját mindenképpen jogosan érintő kritikai ítéletet.

A hanyatló Erdély ábrázolása veszélyérzetet sugall, s a transzilvánista történelmi regényirodalmat valóban átszövi ez a veszélyérzet. A húszas évek elején gyorsan kiderült, hogy a román kormányok nem a Gyulafehérvári Határozatokra és az antant hatalmakkal megkötött Kisebbségi Szerződésre kívánják alapozni nemzetiségi politikájukat — ezek a dokumentumok ugyanis a kisebbségi népek önkormányzatát irányozták elő —, hanem éppenhogy e népek kultúrájának visszaszorítására törekszenek, egy nemzetileg homogén Nagy-Románia eszméjét tűzték ki stratégiai célként maguk elé. A nemzetiségi közélet korlátozása, az erdélyi magyar kultúra és az erdélyi liberális hagyományok veszélyeztetettsége okozta az erdélyi történelmi regények sötétebb hangulatát. Ezek a regények ugyanakkor belső küzdelmek színterei is: az erdélyi magyarságot önvédelemre és közös cselekvésre biztató transzilvánista eszmények küzdenek azokkal a komor árnyékokkal, amelyeket az általános veszélyeztetettség érzése okoz. Ezek a transzilvánista ideálok és történelmi értékek kapnak szerepet a *Varju nemzetség* által képviselt ideológiában is.

Kós Károly művének — mondhatnók, egész életművének — legfőbb eszmei „üzenete" az, hogy az erdélyi magyarság maradjon hűséges szülőföldjéhez, kultúrájához és hagyományaihoz. Ezt az eszmei „üzenetet" fejezi ki kalotaszegi történeti regénye is, midőn a szülőföldhöz, a havasban fekvő Pojánához töretlenül hűséges Varju család négy generációjának történelmi és emberi sorsát mutatja be. A Varju nemzetség tagjai mindig kitartotak a szülőföld mellet, kényszerű bujdosásukból mindig visszatértek a Pojánára, romjaiból mindig felépítették havasi házukat. A szülőföldhöz való ragaszkodás okozza, hogy Kós Károly, mint már utaltunk rá, valósággal költői mítoszt rajzol a havasi táj és a havasi élet köré. A hűség erkölcsi erejét tanúsítja Varju Gáspár és a székely Maksai László összeütközése is, amely szerelmi vetélkedéssel kezdődik és politikai küzdelemmé erősödik: Gáspár szabad ember, kisnemes, akinek kicsiny birtoka és saját otthona van, László zsoldos katona, akinek mindig a felsőség parancsa szerint kell élnie és eljárnia. Gáspár független lelkiismerete szerint cselekszik, egy győztes összecsapás után megkegyelmezhet a székely katonának, ennek viszont a fejedelem védelmében le kell őt lőnie. Így lesz Maksaiból megtört és csalódott ember, akinek megigazulását végül az teszi lehetővé, hogy az 1658-as tatár betörés alkalmával Kalotaszeg védelmében áldozza fel életét. A vérvádból származó gyűlölködés ekkor szűnik meg a két család között, a regény záróképe szerint Varju Gáspár fia és Maksai László lánya egymásra találnak, és együtt fogják megtartani a Pojánán a Varju nemzetség otthonát.

A szülőföld és a hagyomány iránt érzett hűség mellett az erdélyi népek összefogásának gondolatát is kifejezi a regény. A transzilvánista ideológia alapvető tétele volt ez a gondolat: az erdélyi társadalom belső békéjét csak a magyar—román együttműködésre alapozva lehetett létrehozni és megerősíteni. Ezt az együttműködést a *Varju nemzetség* a Bethlen Gábor-féle politikai stratégia lényeges követelményeként tartja számon: a korszak történetéből is jól ismert, hogy a nagy fejedelem milyen sokat tett az elesett román nép felemelése érdekében, s hogy ez a törekvése, sajnos, nem talált méltó folytatásra a Rákócziak kormányzása alatt. Kós

Károly regényében igen nagy szerepet kapnak a havas románjai: gornyikok, vadászok, pásztorok s közöttük is Ilia, a vén „nézőember", akinek bölcs élettapasztalata, gyógyító tudománya egyaránt szolgálja a kalotaszegi magyart és a havasi románt. Románok és magyarok hagyományos békességben élnek együtt a hegyek között, s közös erővel védik meg szülőföldjüket a külső ellenségtől: ebben a történelmi hagyományban keresték az „erdélyi gondolat" hívei a magyar—román megértés és együttműködés zálogát.

A *Varju nemzetség* a történeti Erdély hanyatlását ábrázolja, egyszersmind rámutat azokra a biztos értékekre is, amelyek egy új felemelkedés támaszai lehetnek. A regény eszmei szerkezetének ez a kettőssége szabja meg az epikus alakítás belső rendjét, azt a sajátos regénypoétikát is, amelyet Kós Károly, illetve tágabb értelemben az erdélyi magyar történelmi regény kialakított. Kós Károly műve, mint alcíme is mondja, krónika, azaz valóságos történelmi eseményeket beszél el, ezekre a valóságos eseményekre építi fel a regényfikciót: a Varjuk négy generációjának történetét, illetve a Varju nemzetség és Maksai László mindinkább kibontakozó, végül katartikus módon megoldáshoz érkező konfliktusát. A krónika ilyen módon a regény epikai struktúrájának mintegy alapja, amelynek irodalomtörténeti mintája az erdélyi magyar krónikairodalom, elsősorban Szalárdi János *Siralmas magyar krónikája* volt. A krónikás előadásmód a történelmi eseményekhez ragaszkodik, s a regény történelmi hitelességét támasztják alá a szövegbe ágyazott dokumentumok, így az a verses krónika, amely Zólyomi Dávid fogságra vetésének történetét mondja el, vagy Barcsai Ákos és az erdélyi rendek levelei II. Rákóczi Györgyhöz, amelyben a fejedelem végleges lemondását és visszavonulását sürgetik. Erre a krónikás-dokumentarista alapra épülnek a regény másfajta narratív eljárásai: az a népieskisrealista előadásmód, amely a kalotaszegi falvak köznapi életét, a családi élet bensőséges világát mutatja be, azok a romantikus színekkel festett jelenetek, amelyek az idősebb Rákóczi György életére törő havasi összeesküvést, vagy a Zólyomi-féle kincsek megmenekítésének kalandos történetét ábrázolják.

A különféle narratív technikák segítségével kialakított epikai anyagnak Kós Károly biztos szerkezetet adott. Ez a szerkezet a Varju nemzetség és a Rákóczi-dinasztia hívei között fokozatosan kibontakozó politikai konfliktus alakulása szerint jön létre, a cselekmény fordulatait rendre Varju Gáspár és Maksai László mind végzetesebbé váló küzdelmének eseményei szabják meg. A regény szerkezete ilyen módon a drámai művek szerkezetére emlékeztet, a történetnek sajátos dramaturgiája van. (Talán nem lehet véletlen, hogy Kós Károly sikeres történelmi népdrámáját, a *Budai Nagy Antal*t krónikaszerű elbeszélés, a *Budai Nagy Antal históriája* előzte meg, s hogy *Az országépítő* című regényből is készült színpadi változat.)

A *Varju nemzetség*nek van azonban egy másik, regénypoétikai szerkezete is. A történet alapszövetét a krónikák nyugodt tempójú előadása alakítja ki, szinte állóképszerű jelenetek váltják egymást, ezeknek a jeleneteknek jóformán grafikai belső szerkezete van. Nem véletlenül, mint Kovács Lászlótól megtudjuk, maga Kós Károly beszélt arról, hogy a regény epikus jeleneteit először grafikus módjára képzelte el, sőt le is rajzolta ezeket a jeleneteket, s a látvány nyomán dolgozta ki az elbeszélés szövegét. Ez a jelenetező előadásmód azonban időről-időre, szinte váratlanul felgyorsul, részben a történelmi események — Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, II. Rákóczi György halála, az erdélyi seregek tatár rabságba kerülése, a tatár betörés — szűkszavú rögzítése, részben a regényhősök — Varju Gáspár, Varju János, Maksai László — végzetes pusztulásának ugyancsak tömör ábrázolása következtében. A regény tempósabb krónikás előadásmódjára ilyenkor az erdélyi balladák drámaisága vetül rá, s ez a drámai elv hozza gyors mozgásba a jelenetszerűen, sőt grafikus módon rögzített epikus anyagot. A krónika és a ballada már műfajilag is a művészi kifejezés archaizálásával jár együtt, ezt az archaizálást teszi még erőteljesebbé a szöveg nemesveretű nyelvezete, amely a tizenhetedik század krónika- és memoárirodalmának szavait, valamint fordulatait használja fel. Krónika és ballada: a régi Erdély e két igen jellegzetes irodalmi kifejezésmódjának mesteri egybeolvasztása alakítja ki a *Varju nemzetség* sajátos regénypoétikai karakterét.

VAJK ILONA

Kós Károly építészeti emlékei Kalotaszegen

Kalotaszeg neve egybefonódott Kós Károlyéval, ahogy Farkaslaka Tamásiéval, Leányfalu Móriczéval. Rajta kívül nincs még egy ember, aki ennyire élte és vállalta volna az itt lakók világát, sorsát, aki ennyire mélyen szívta volna magába művészetüket, gondolkodásukat. Kós Károly annyira megszerette ezt a dimbes-dombos vidéket, hogy minden csábításnak ellenállva itt telepedett le végérvényesen. Sztánát választotta, itt élt 1910-től kisebb-nagyobb megszakításokkal, itt építette fel mesébe illő Varjuvárát, otthonát.

Kalotaszeg építészete, történelme, néprajza kifogyhatatlan munkát biztosított számára. Rajzban örökítette meg Kalotaszeg régi és újabb épületeit, könyvet írt Kalotaszeg történelméről és néprajzáról, folyóiratot szerkesztett Kalotaszeg címen, kalotaszegi balladákat gyűjtött össze, drámát írt Kalotaszeg hőseiről, és minden regényében és elbeszélésében is a kalotaszegi emberekről mesél. Ahogy maga vallja: „...feljegyeztem, felrajzoltam... azt a kicsi világot, melyben éltem, a hegyeket és erdőket és vizeket, a házakat és falukat és tanyákat. És az embereket is, ahogy én őket láttam, és az életet, melyet velük együtt éltem. ...kevés szóval, egyszerűen: a földet és a népet, melyet vállaltam egy életre, s amely cserében engem vállalt testvéréül, és megosztotta velem minden drágaságát, amit apáitól örökölt: azt a kalotaszegi világot, melynek mindazt köszönhettem, ami bennem emberi és művészi érték."

Kalotaszeg megújította és megtermékenyítette nemcsak a szépíró, de elsősorban tervező-építő fantáziáját. Kalotaszeg bőkezű ajándékát azután ő kamatostul fizette vissza; hajlékot, otthont épített istennek, embernek; kőből, fából.

Kós Károly első világháború utáni építészete kevésbé ismert, mint a korábbi. A háború előtti óriási megbízások (iskolák, templomok, múzeumok, állatkert, lakótelepépítés, kórház stb.) a háború után csak kisebb méretű megrendelésekké szűkültek (vidéki lakóházak, templomok, parókiák, népiskolák, gazdasági épületek stb.). Ha keze alól nem is kerültek ki monumentális tervezések, számuk megsokasodott; minden munkát elvállalt, mely a tervezőasztalhoz szólította. Nem volt számára kis és nagy munka, mindent egyformán fontosnak tartott, mindenben tökéleteset akart alkotni, egy új ház megtervezését vagy egy régi templom restaurálását, kibővítését egyforma műgonddal és hozzáértéssel végezte el.

Kalotaszegi építő tevékenysége életművének csak egy része, de jelentős hányada, mely a kalotaszegi népi építészet sajátosságait, a helyi örökségből felhasználható tanulságait viseli magán. Sok épület terv maradt csupán, de Kalotaszegnek kevés olyan faluja van, ahova ne tervezett volna, vagy ne őrizné máig is kezenyomát.

A század eleji magyar építészet alig nélkülözhette azt a frisseséget és új szellemet, melyet az erdélyi (kalotaszegi és székely) konstruktív népi építészet nyújtott, a szerkezeti, formai, funkcióbeli örökségeivel.

A kalotaszegiek a szerkezeti formákat a gótikától tanulták (támpillér, keresztboltozat), de a vonalak, az arányok meghatározásában, a színfoltok elosztásában, az alaprajzi szerkesztés logikájában (a kevés alapforma végtelen variálása), az egész kompozíció tömegformálásában saját észjárása vezérelte.

A népi építészet sugallta alapelveket Kós Károly saját építészetének szolgálatába állította. A környezet meghatározó szerepének fontosságát, az épület sziluettjének egyszerű, de mégis artisztikus megjelenítését, a helyi építő anyagok (kő, fa) felhasználását és természetes színük érvényesítését, a logikus építőszabályok alkalmazását (a szerkezet szükséges hangsúlyozásával), a takarékosság és célszerűség igényét hirdeti építészete. A népi építészet formáit és anya-

gait a lehetőségek és az új, korszerű szükségletek figyelembevételével racionálisan használta fel.

A harmincas évek végén az Erdély-szerte éledő építkezések tervei a kellő iskolázottsággal és művészi ítélőképességgel nem rendelkező tervezők kezeiből kerültek ki többnyire. Ezért örömmel üdvözölték azt a — kolozsvári művészeti hetek keretében, 1942-ben megrendezett — építészeti kiállítást, melyen nagy számban mutattak be korszerű és az erdélyi tájak hangulatába jól beillő községi középület-terveket; Kós Károly, Padányi Gulyás Jenő, Lehoczky György, Szontag Pál, Wanner János, Krassói Virgil, Széll László stb. építészeti munkáit.

Kós Károlynak a korszerű, hagyományokra épülő falusi építészet kialakítására irányuló törekvései nem voltak alaptalanok, hisz a jellegzetes faluképet a templomon kívül az iskola és a kocsma adta. Egyáltalán nem jellemezték a falut középületei (községháza, gazdaköri házak, szövetkezeti házak, kultúrházak), s ha már voltak is, nem illeszkedtek szervesen a faluképbe, vagy elvesztek benne. Kós a falusi köz- és magánépületek minden fajtájához készített terveket, követendő példákat, hogy Erdély falvai ne a városi építészetből ellesett, leutánzott idegen formákkal, homlokzatokkal, fedélszerkezetekkel építkezzenek, hanem „egyszerű eszközökkel, falusi mesteremberek munkájával, lehetőleg azon a vidéken használt, ott található anyagokkal"; a helyi örökségek ésszerű továbbfejlesztésével. A falusi középületek megtermékenyítő hatását remélte az idegen hatásokkal szemben, hogy helyes útmutatóul szolgáljanak, a magánépítkezések példájaként hassanak. Épületeit legtöbbször nem is egy konkrét faluba tervezte, hanem ésszerű, praktikus, a természeti adottságoknak megfelelő típusterveknek szánta.

Kós Károly építő tevékenységének jelentős része a *családiház*-építkezésekre koncentrálódott; ez volt az a terület, ahol a paraszti építészet hagyományait, tapasztalatait leginkább továbbfejleszthette, s kedvezőbb körülmények között nagyobb mértékben elterjedő korszerű stílussá szélesíthette volna. A családi lakóház, „mint a legősibb emberi építési feladat" követelményeit tömören így összegzi: „Természetes, hogy e probléma megoldásánál is a mai, háború és forradalmak utáni építészgeneráció a kisemberre van főleg tekintettel, annak otthonreménységét kell megvalósítania. A kicsiny, a minél kisebb, mert minél olcsóbb, de emellett kényelmes, praktikus és művészi otthon feladatának megoldása a cél, mely kivétel nélkül állandóan foglalkoztatja, sőt ma talán intenzívebben, mint valaha, a világ architektusainak mind nagyobb számát. A nagy termes, sokszobás, pazarlással épült kastély, palota, és burzsoá ház nagyon mellékes problémává csökkent, viszont szinte versenytéma a minél kisebb alapterületű, minél többet minél olcsóbban adó, művészileg megoldott családi ház."

A húszas évek végén Magyarországon folyó, a korszerű faluépítéssel kapcsolatban újjáéledő és hosszantartó vitáktól távol élő Kós Károly a lakóház művészetéről vallott álláspontját a Pásztortűz hasábjain fejtette ki részletesen először. A népet és építészetét mélyen ismerő építész a kispénzű, falusi embereknek nyújtott útmutatást ebben. Elképzeléseiben az épület esztétikáján túl szociális meggondolások is vezérelték; az olcsó, de szép otthon megteremtésének szükségességére helyezte a fő hangsúlyt. A lakás ne csak szálláshely legyen, hanem a munkája után hazatérő elfáradt embernek pihenést nyújtó otthona is. Morris, Ruskin és követőik — lassan már feledésbe ment — törekvései éledtek fel újra ezekben a gondolatokban. Kós Károly a földművelő nép házában látta megtestesülni az otthont, „az igazi családi háznak kifejezőjé"-t, amely egyúttal „nemzeti művészetünk fundamentumát is jelenti".

A kalotaszegi — de a torockói és székely — földműves háza is egy szobából, pitvarból (konyha), kamrából, ereszből álló helyiségei az ősi házformát konzerválták. Ez a típus az új körülmények között élő embernek már nem felelt meg: helyes méretezésre, elrendezésre, kiegészítésre szorult. Kós Károly alaprajz-terveiben végtelen egyszerű alapformákat (kör, téglalap, négyzet) variált, hogy szükség esetén könnyen bővíthető legyen. A Varjuvárat 1925-ben bővítette egy négyzet alakú szárnnyal. Törekedett arra, hogy az alaprajz négyszöget zárjon be, mert ez a leggazdaságosabb megoldás a népi építészetben is. Az épület így nyugodt falsíkot kaphat, s fedése (sátorfedél vagy ereszes, félkonytyos nyeregfedél) egyetlen, töretlen, — az időjárásnak megfelelő — meredek hajlású tetőszerkezet lehet. Az egész lakásban folyamatos

közlekedést biztosított; egy helyiség két oldalról is megközelíthető s ezzel egyúttal függetleníthető is, kikapcsolható a körforgalomból. Racionálisan tervezte meg a helyiségek egymásmellettiségét; a munkára, pihenésre szolgáló helyiségeket a családi mozgástól távolra helyezte.

Építő elveinek igazolása — a kis alapterületű, de kényelmes, praktikus igényeknek megfelelő — saját elképzeléseinek legtökéletesebb megvalósulása: művészi otthona, a *Varjuvár*. Hogy mi avatja e házat igazi otthonná, saját szavainak igazát idézzük: „a lassú elkészülés, az elkészülésnek az a módja, hogy a ház birtokosa egyúttal a ház elgondolója, elkészítője is, teszi a... házat igazán családi házzá, az ilyen lakást igazi otthonná. A ház építője ebbe a házba beleteszi egyéni lelkét. Az ilyen háznak lelke van, építőjének halála után is benne, a házban él tovább ez a lélek. Minden kövében, gerendájában, bútorában, színében, formájában benne érezzük a szeretetet, mely építőjével összefűzi és élővé teszi a holt anyagot. ...az ilyen házhoz, ehhez az otthonhoz sokkal inkább ragaszkodnak gazdái, a benne lakók, mint egy akármiféle más házhoz. ...Az ilyen házzal összenő a benne lakó család és ahogy a ház kifejezi a maga vidékének általános életszokásain kívül az építőjének különvaló, egyéni gazdasági helyzetét, műveltségét és lelkivilágát, úgy viszont a ház rányomja bélyegét azokra az újabb nemzedékekre, akik benne születnek, benne töltik gyerekkorukat és talán benne élik le későbbi életüket is." A Varjuvárhoz tervezett művészlakás enteriörje az angol törekvésekkel mutat rokonságot. A szoba fagerendás, fedélszerkezetet követő mennyezete Bailleie Scott megoldásaira emlékezetet. Hasonló elképzeléseket Thoroczkay Wigand Ede, Lajta Béla és mások munkái között is találunk. A magas süveggel fedett kör alaprajzú toronyszoba — formai kötöttsége ellenére is — ésszerű és gyakorlatias építészeti elveket követ. A szinte minden napszakban beáradó napfény, a pompás kilátás feledteti a szoba berendezésének nehézségeit.

Így építette meg 1937-ben a kopasz Dambul Crucii alján *tanyáját* is, ahonnan „a völgyekben megbúvó nyújtózkodó falvaival" fél Kalotaszeget beláthatta. Szobája ablakából pontosan láthatta, mi történik körülötte, anélkül, hogy egy lépést is tett volna. Az udvar képének pontos, részletes leírását leghitelesebben saját szavai tolmácsolják, annál is inkább, mert az épületet a háború nyomtalanul elpusztította. „Dolgozó asztalom az ablak mellett van és az ablak keletre nyílik. Ha kitekintek rajta, az udvart látom. Az egészen kicsi belső tanyaudvart és ezt én akartam így s így szeretem. Első pillantásra éppen szemben látom a felém nyitott szint... A szín folytatásában balra a leveles kapu. Az udvar bal oldalát a pajta szegi, ...a ...jobb oldalát kőkert keríti a házig s a kert mellett a ház tornáca előtt diófa áll. Ezeken kívül még csak a kutyaházat látom az ablakból, a diófán túl, a kerítéshez ragasztva. ...a leveles kapun keresztül csupán egy kis darabját látom a szemben való hegyoldalnak, és felette jó darab eget. Egyebet semmit s ez éppen elég, ha az ember benn a házban, s az asztalnál végzi a dolgát, vagy elgondolkodva bámulja szivarja füstjét..."

Nem messze a Varjuvártól építette meg 1925-ben Kós Károly író barátjának, Szentimrei Jenőnek nyaralóját. A *Szentimrei nyaraló* jellegzetes épület része — mint sok más Kós-épületnek is — a faragott oszlopú tornácos veranda. Az emelkedő domborzatot követő és ezért különböző magasságú épületszárnyainak terméskő falazata, boronafalú manzárd emelete, zsindelyfedésű konytyos és sátor teteje az alaprajzi szerkezet tisztaságát követik. A „cifrálkodás" nélküli komoly külső „méltóságosan egyszerű becsületes szerkezettel" párosul, az épület tökéletes harmóniáját sugározza. A táji környezet és a természetes építőanyagok is tökéletes egységben érvényesülnek. A művészi, otthonos falusi lakóház gyönyörű példája.

Minden falu — de leginkább a kalotaszegi falvak — legkarakterisztikusabb épülete a *templom*. Magas tornya már messziről jelzi a falut, ha nem is látszik belőle még semmi. Általában a falu legkiemelkedőbb pontjára, vagy a falu szívébe, ritkábban a falu szélére építették. Stílusa, művészi hatása évszázadokra jellemzi a faluképet.

A kalotaszegi templom minden más erdélyi templomtípustól különbözik; alaprajzában, belső elrendezésében, díszítő elemeiben. Sajátos karakterét arányai, sziluettje, anyaga, színei adják. „Talán sehol másutt, mint éppen a rajzában, színében olyan acélosan kemény és hideg kalotaszegi tájban, nem hatna olyan nagyszerűen a színpompás kalotaszegi ruhavisélet, fehér,

vörös, sárga és fekete színfoltjaival, a világos, hidegkék égbe fúródó hegyes, melegen sötét, szürkésbarna, zsindelyfedésű templomtornyaival és sátoros házfedeleivel a hófehér falak felett, a kiskertek zöld lombjai között."

Kalotaszegen az eredetileg katolikus templomok a késői csúcsíves stílus jegyeit viselik magukon, mely az egész kalotaszegi építészetre rányomta bélyegét. A földrengés és háborúk következtében erősen megrongálódott, kálvinistává lett templomokban — mivel a református egyháznak nem volt művészi tradíciója, formanyelve — a nép saját észjárása, őseitől öröklött tudása szerint, a régi részek megtartása mellett pótolta a hiányokat, vagy épített teljesen újakat. A középkor architektúrájába belevitte a maga ősi építőanyagát, a fát, rátette a maga díszítő formáit, virító, vidám színeit, a maga egész gondolkodását.

A beomlott boltozott mennyezeteket egyenes famennyezettel pótolták, az összeomlott tornyok helyébe tornácos, négy fiatornyos különálló fa haranglábakat építettek, magas, hegyes sisakokkal vagy hasonló fadíszítéssel (tornác, faszakáll) a kőtornyot építették újjá. Az egész templomteremre lehetőleg egyetlen magas zsindelyes sátorfedelet raktak, melynek kötőgerendáira akasztották a festett, kazettás mennyezetet; ablakait és ajtóit köríves boltövvel szegélyezték. A templom körüli cintermet bástyás, támpilléres kőfallal újra kerítették. Ezt hagyta Kós Károlyra örökül Kalotaszeg, architektúrájának csodálatos és különvaló nyelvezetét.

A román és gót stílusú erdélyi templomok szellemének és formakincsének gazdag tárházából művészi transzponálással Kós Károly egyéni, új formákat teremtett. A romantika egyszerűségét, puritánságát sugározzák templomainak zömök tömegei; a tornyok gúlaszerű kiképzése a kalotaszegi gótikus építészet előképeit idézik.

A kalotaszegi román néppel való viszonyát példázzák a sztánai, kispetri és erdőfalvi templomok, melyek tervezésével és építésével Kós Károlyt bízták meg az ottani román gyülekezetek. A falu szívében — a református templom tőszomszédságában — központi helyre épült a sztánai görög katolikus egyház kőtemploma. Fával benőtt környezete elrejti a templom részleteit, csak emberléptékű tömegét engedi sejtetni. Elődjét, a kis fatemplomot a sztánaiak eladták a szomszédos kispetrieknek, amit Kós Károly hozott rendbe, tornyot is épített hozzá. A templom építésének időpontja nem egyértelmű. Pál Balázs könyve az 1927-es évet említi, a kispetri templom építési idejéhez hasonlóan. Egy másik adatot szolgáltat az az 1928-ban az Erdélyi Helikonban bemutatott, 1924-es évszámmal ellátott Kós-illusztráció, amelyet úgy közöltek, mintha a templom már ebben az évben, 1924-ben felépült volna. Ez a templom összhatásában dekoratívabb a megépített mai formánál, mely részleteiben is eltér ettől a tusrajztól. A tervezett tornyot négy hengeres oszlop tartja, torony alatti bejárója bélletes kapuzat, oldalról két oszlopon nyugvó sátortetős „ácsorgó"-ból közelíthető meg a templombelső. Mai tornya zömökebb, oszlopokon álló nyeregtető védi bejáróit. Az épület asszimetrikus jellegét a torony két oldalához illesztett — megváltoztatott nyílásformákkal megépített — különböző magasságú épületszárnyak adják. Részletképzései, arányai a *kispetri* templommal rokonítják. Az épületnek nagy hátránya, hogy utcasorba, szűk telekre épített helyzetéből adódóan nem lehet megfelelő távlatból szemlélni.

Erdőfalván Kós Károly román fatemplomot alakított át. Terméskő talapzatra helyezte, terméskőből formálta az árkádos fatotony alatti bejáróteret, déli bejáróját vízvetős tetejű tornáccal látta el. A vakolt, kőtemplomnak álcázott falak favázat rejtenek. Erről árulkodik — az időjárás viszontagságaitól jobban megviselt — északi oldalfal, ahonnan már lemállott a vakolat, és a templomhajó hátsó külső oldalának csupasz deszkafala. Kós Károly tiszta építészeti elveit — mindent annak mutatni, ami — ismerve, szinte teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a templom ezt a mai külsőt nem az ő tervezése alapján nyerte. Az épületen 2 évszám olvasható, 1930 és 1970; építésének befejezése és a renoválás dátumai.

Bábonyban a korábbi fatemplom helyére 1935-ben Kós Károly tervei alapján új kőtemplom épült, tanteremmel. Magas oromfalát kör és téglalap alakú nyílások és a terméskő övezte zsindelytetős ajtó tagolják, az épület sarkaihoz terméskő támpillérek illeszkednek. Nincs kü-

lönálló harangtornya; a hosszház nyeregteteje fölé emelt kicsi zömök zsindelyes fatornya egyedülálló Kós Károly kalotaszegi templomépítészetében. Az épület arányai és színei (terméskő alapzat, nagy, sima fehér falfelületek, cseréptetőzet, fatorony) tökéletes harmóniában érvényesülnek. A hangulatos templombelső a korábbi templom megmaradt berendezését (karzatát, néhány mennyezettöredékét és a szószékét) megőrizte, a református egyház cinterem kapuja is a régi helyén áll. A fa haranglábat lebontották a fatemplommal együtt 1935-ben, de Kós Károly ismét felállíttatta a falutól távol, az erdélyi református egyházkerület tulajdonában levő tanya közepén, az ott tervezett középfokú gazdasági iskola harangtornyaként. Az iskola létesítése terv maradt csupán, és a harangláb is elpusztult 1944-ben, a mezőgazdasági major már felépült részeivel együtt.

A „VARJUVÁR" SZTÁNÁN

Malonyay Dezső A magyar nép művészete című nagyszabású művében két kép is őrzi a *ketesdi* fa harangláb emlékét. De talán minden előzőnél jellegzetesebb, karakterisztikusabb ábrázolásában Kós Károly rajzában maradt fenn. A falu lakosságának újításvágya Erdély egyik legszebb fatornyának halálát okozta; ugyanis a haranglábat — a templommal együtt — lebontották. Kós Károly még azt tervezte, hogy a Hójában fölállíttatja, de mire föleszmélt, a fatornyot széjjelhordták. Ugyancsak az ő tervei alapján 1937-ben megépült — a régi helyén — az új kőtemplom, a kalotaszegi templomokat idéző (tornácos, négy fiatornyos, fűrészeltdeszka-díszítésű) toronnyal. Stiláris jegyei a korábban épült bikali (1923) és a későbbi (1946) széki templomtoronnyal rokonítják. A legmonumentálisabb templom az újonnan építettek között s a legszembetűnőbben őrzi a kalotaszegi építészet hagyományait. Egyhajós, mint minden kalotaszegi templom, a régi templomhoz hasonlóan egyik oldalára sátortetős, tornácos bejáró épült. Nagy, fehér falfelületeit jellegzetes vékony, magas és kör alakú ablaknyílások bontják meg; mégis elegendő fénnyel árasztják el a templombelsőt. Körbefutó, nyerskő talapzatú léckerítése a cseréptetős cinteremkapuval a kalotaszegi templomok támpilléres kerítéseinek dekoratív szerepét őrzi. Az előző templomból megmentett és a sík mennyezetre visszahelyezett 21 festett kazettája a belső tér esztétikai hatását fokozza.

A falu másik jellegzetes közösségi épülete a *kultúrház*, mely a falu népének műveltségét és a földmíves népnek a társadalmi közéletbe való cselekvő bekapcsolását szolgáló egyik köz-

épülete. A népi színjátszásnak, felolvasásoknak, előadásoknak, ünnepségeknek és mulatságoknak otthont adó kulturális és szórakozó helyek. A kultúrház központi magja a nagyterem tágas, magas helyisége (előadó-, színház-, táncterem egyben), egy kisebb terem szűkebb körű gyűlések számára, mely egyúttal könyvtár és olvasószoba.

A *körösfői* kultúrház (1936) a falut átszelő műút zajától félreeső utcában, szűk telken — székely kapu bejárattal — az udvarra épült. Bejáratai oldalról nyílnak, terméskő oszlopra támaszkodó, védelmet biztosító kis „ácsorgó"-ból. A szinte tetőt súroló, szokatlanul magasra helyezett homlokzati ablakaira — terméskő falba ágyazottak, alattuk simára vakolt fal virágdíszítéssel — Móricz Zsigmond is felfigyelt ottjártakor. Előnye, hogy így a magasról beáradó fény a mennyezettől a padlóig megvilágíthatja a belső teret. A sátortetőből magasra kinyúló, az angol családiház-építkezésekből ismert magas kéményei — a célszerűségen túl — a belső helyiségek barátságos, meghitt melegét társítják az épület külsejéhez.

Kós Károly háború utáni építkezéseinek egyik legelső épülete a *györgyfalvi* kultúrház (1945). Utcasorba épített szerény külsején elsősorban nem építészeti megoldását — az asszimetrikus T alaprajzú épületen végigvonuló hármas beosztású ablakok, és az az épület két hosszabb szárnyán kialakított manzárdtetőzet ismétlődő motívumait — kell értékelnünk, hanem inkább azt a szellemiséget és igényt, melyet megvalósulása kifejezett. Kós Károly, mint a Magyar Népi Szövetség felelős vezetője kötelességének érezte, hogy ismerje a falusi nép gazdasági, iskolai, kulturális, egyházi, szervezeti, politikai életét. Építészként, íróként, politikusként egyaránt megtalálta helyét és szerepét a kalotaszegi nép között is. A falujárásnak, de leginkább nyolcnapos kalotaszegi körútjának egyik művészi lecsapódása ez az épület. A közmunkával és közös pénzhozzájárulással épülő kultúrház — mint a faluszerte éledő építési kedv egyik első megnyilvánulása — a szomszédos kalotaszegi falvak követendő példájává magasodott.

A *magyar-bikali* — végül 1948-ban megépült — kultúrház terve többször is foglalkoztatta Kós Károlyt. 1941-es keltezésű az a terv, mely a „Kultúrház és bolthelyiség Magyar-Bikal számára. Terméskő falak" feliratot viseli. Ezzel a tervrajzával szerepelt a kolozsvári építészeti kiállításon 1942-ben. A kultúrház épületét színielőadásokra is alkalmas nagyteremmel tervezte, külön olvasóval, kedves ácsorgóval, egyszerű alaprajzon. Sátorteteje semmivel sem akart kitűnni a falu egyszerű lakóházai közül. Lejtős terepen alagsorába célszerűen boltot tervezett. 1946-ban közölt tervrajza — „Kultúrház hegyoldalon, alatta szövetkezeti bolt és boltoslakás. Terméskő fal, cserépfedés. Uccasorban" feliratú — hasonló felépítésű, kisebb módosításokkal. A boltos lakása előtti „ácsorgó" a sarokról a bolt elé került, a lakás ajtaja így az utcára nyílik. Az utcáról lépcső vezet fel a kultúrházba, melynek hátsó udvar felé eső helyiségei földszintesek, az udvar felől is megközelíthetőek. Méretében az előszoba és a nagyterem kisebb lett, de bővült egy irodával és öltözőhelyiségekkel.

Végül is mai formájában a kultúrházat nem e tervek alapján építették meg. L alakú alaprajzának hosszanti szárán az udvar felőli fronton — az épület kalotaszegi jellegét hangsúlyozó — két egyforma „ácsorgó"-ból nyíló ajtón juthatunk be a kultúrházba. Az utca felőli emeletes helyiségek megközelítését lépcsőfeljáró biztosítja. A körösfői kultúrházhoz hasonlóan az udvart székely kapus kerítés választja el az utca forgatagától.

A bikali tervek a *mákói* kultúrházhoz (1929—1942) hasonlítanak, csak éppen megfordítva építették; az egyszintes rész utcai homlokzat.

Kós Károly az építendő községházak mintájaként tervezte meg a *magyargyerővásárhelyi községházát*, praktikusan jegyzői lakással egybeépítve (1942). Pontosan megszabta az épület beosztását; milyen helyiségeket célszerű tartalmaznia. Egy közgyűlési termet, egy kisebb termet elöljárósági gyűlések tartására, mely egyúttal a bíró szobája is, a várakozók számára előszobát ruhatárral, mellékhelyiségekkel. A jegyző szobája egy külső nagyobb és egy belső kisebb helyiségből áll, ez az épületrész célszerűen a lakóépülethez kapcsolódik. A középület jellegét az utcáról nyíló lépcsős bejárat hangsúlyozza, nyeregteteje kapcsolja össze a csonkatornyos középületet a sátortetős magánépülettel. A lakrész háromszobás (homlokzati oldalon

nappali, ebédlő, udvar felől a háló), ésszerű elosztású. A háló mellett fürdőszoba, az ebédlő a konyhából nyílik. Az épület lépcsős bejárójához — mint Kós Károly lakóépületein általában — veranda társul. Az épület ritmikáját a változatos tetőszerkezetek és az elcsúsztatott — négyzet és téglalap alaprajzú — épületszárnyak határozzák meg.

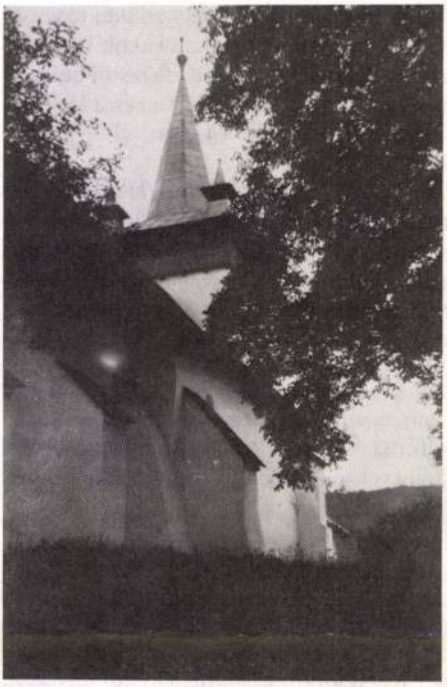

A MAGYAR-BIKALI REF. TEMPLOM

A MÁKÓI KULTÚRHÁZ

Ha Kós Károly építészetéről beszélünk, nem szabad megfeledkeznünk — a vele szorosan kapcsolatban álló — *műemlékvédő és -mentő tevékenységéről* sem. Hisz egy-egy épület bővítése a régi részek megerősítésével, sokszor teljes restaurálásával járt együtt. Saját megfogalmazásában egy helyütt ezt olvashatjuk a műemlék funkciójáról: „A műemlék egy nemzettársadalom múltbeli alkotó művészeti (építészeti) kultúrájának értékmérő dokumentuma, s az utódtársadalom művészeti kultúrájának (esztétikai műveltségének) közvetlen nevelő eszköze. Olyan érték, mely a maga korának szerkesztő-formáló szellemét, társadalmának életszemléletét őrizte meg számunkra. Pusztulása tehát pótolhatatlan vesztesége nemcsak az illető utódtársadalomnak, hanem az egész emberi világnak." Ennek tudatában és szellemében végezte a műemlékmentés értékőrző felelősségteljes munkáját.

Az egyre pusztuló kalotaszegi műemlékek védelmére — a *magyarbikali templom* megmentését szorgalmazó cikkben — a szó meggyőző erejével hívta fel a figyelmet. A gyümölcsfavirág-illatú falu cinterme, harangtornyának szépsége elkápráztatta látogatóját, de a templom és a harangtorony katasztrofális állapota aggódását felkeltette.

„Áldott, szép falu. De talán a cinterme a legszebb. Ott a legtöbb a gyümölcsfa. De ott vannak Kalotaszeg legszebb fejfái is és ott az öreg, harangtornyos templom.

A legszebb magyar harangtornyos templom. Gótikus, mint a többi fajtájú és korabeli templom; festett mennyezetű és festett a karzata. És a harangtornya mintája a kalotaszegi harangtornyoknak.

De!

Nemsokáig lesz már. A templom veszedelmesen, sőt menthetetlenül romlik, omladozik. Összes támasztópillérei elvállottak a templom testétől és igazán csak az Úristen különös kegyelme tartja a falakat, hogy a hívekre nem omlott már eddig.

És kegyetlenül inog a harangtorony is.

Tudomásom szerint nemsokára — írja 1912-ben — új templom épül a régi helyére. Pénz van reá már elegendő. De nagyon-nagyon kár volna, ha a régit, a ma még állót nyomtalanul elpusztulni hagynók."

Szerencsére a gondos restaurálás, a régi részek megerősítése és a toldások még idejében megmentették a templomot. Hűen megőrizve a kalotaszegi templomépítészet szépségét és hagyományait. Igaz, gyönyörű fa harangtornyát lebontották, de a Kós Károly tervezte új kőtorony (1923) a régi méltó utóda. A templom restaurálását, a hajó hosszanti megtoldását is Kós tervei szerint végezték.

A magas hegyfokra épült *Sebes vár*ából — Erdély egykori végvárából — megmaradt fedetlen kerektorony és a falmaradványok nehezen hitetik el egykori, 17. századi arculatát. A kőfallal kerített vár négyszögű csonka tornya, a két oldalbástya és a közöttük húzódó úgynevezett palotás ház, a bástyaszerű darabontok háza többnyire csak Kós Károly 1910-ben készített rekonstruált rajzáról s későbbi linómetszeteiről ismeretes. A Régi Kalotaszegben, majd Kalotaszeg című hetilapjának egyik számában olvasóközönségét is megismertette „A sebesi várrom"-mal. 1923-ban a vár restaurálásakor a lenyűgöző déli kerek bástyát Kós Károly tervei alapján fedték újra, de a háború, mint annyi másnak, ennek sem kegyelmezett. A festői környezetben ma már csak — növényzettel benőtt — üszkös romjai meredenek az égre.

Végezetül szóljunk röviden — felsorolásszerűen — azokról a kalotaszegi épületekről, melyeket ma már nyomaiban sem láthatunk, vagy csak *tervek* formájában várják megvalósulásukat.

A megépült bánffyhunyadi parókia 1956-ban leégett, a többi kalotaszegi faluban (Nagypetri 1953, Farnas 1960, Kalotaszentkirály 1961) meg sem épült. A magyarvistai templom 13. századi épületéhez — restaurálás, bővítés, új torony — is készített terveket Kós Károly. Egyik legszebb és legnagyobb szabású építészeti terve sem valósult meg, a Kalotaszegi Múzeum és Kultúrház (1935). Nagykapuson sem épült meg a kultúrház (1953) egyik változata sem, s a kispetri kollektív gazdaság üzemi központja is terv maradt.

Ezek a tervek és a megvalósult épületek — melyek mintaként szolgálhattak volna — a falvak hagyományos arculatát mégsem változtatták meg. Többnyire egyedi, elszigetelt törekvések voltak csak, nem váltak a falut jellemző épületegyüttesek szerves részévé. Így a kalotaszegi falvak Kós Károly racionális és esztétikai elképzeléseinek csak töredékeit őrizhették meg. Nagyszabású tervei nem találtak széles körben követőkre, nem bonthatták ki megtermékenyítő hatásukat.

Külföldön e hozzá hasonló törekvések kedvezőbb fogadtatásban részesültek, több támogatásra találtak és igen szép eredményeket hoztak: „Angliában, Németországban, Svédországban, Svájcban — írja Kós Károly 1928-ban — egész falurészek, sőt egész falvak épültek át úgy, hogy azok példái a többi faluknak és tanulságai a világ minden nemzetének."

„...a mai Magyarország legmagyarabb és legeurópaibb íróművésze..."

KÓS KÁROLY-LEVELEK ILLYÉS GYULÁRÓL

Tavaly ünnepelte haza és nagyvilág a nyolcvanéves Illyés Gyulát. Kós Károly, az európai rangú építőművész, a kiváló író, a romániai magyar szellemi és közélet főembere ebben az évben lenne százesztendős.

1965 nyarán — az egyetemi vakációt Erdélyben töltve — látogattam meg első ízben kolozsvári otthonában Kós Károlyt, Tamási Áron atyai biztatására és szíves üzenetével. A *Varju nemzetség* és a *Kalotaszeg* című könyveibe történt bejegyzése szerint éppen Országépítője napján, augusztus 20-án. Azután élete végéig minden esztendőben — olykor több alkalommal is — felkerestem; kezdetben Széchenyi téri lakásán, később, felesége, Ida néni halála után, Rákóczi úti otthonában, Zsófia lánya és festőművész veje vendégszerető házában.

Talán 1967-ben történt. Kora nyári délelőtt érkeztem hozzá; éppen elmenőben volt. — Gyere velem — mondta —, üzentek, hogy elszaporodtak a krumplibogarak a kertben. — Autóbusszal mentünk Donát-negyed széli kertjébe. A krumplibokrok fölé hajolva, saját maga fabrikálta porozódobozból szórta szét a növényvédőszert. Ott a kertben szedtem elő az ajándékba hozott pár könyvet, köztük — jól emlékszem — Illyés Gyula néhány évvel korábban megjelent versfordítás-válogatását, a *Nyitott ajtót*. Kós Károly, aki hosszú élete során olyan sokat tett Erdély népeinek közeledéséért — lefordítván például a szász Meschendörfer *Corona* című regényét —, különös megbecsüléssel vette kézbe a kötetet; benne a *Korbeával*, a *Bárány*kával, a román népköltészetnek e két, hozzá közel álló balladaremekével, Illyés Gyula mélyen átérzett, magas művészi színvonalú tolmácsolásában. Útban hazafelé a műfordítás jelentőségéről beszélgettünk; akkor mondta Kós Károly, hogy a nagy román kortárs költő, Arghezi *Testamentoma* — ez az oly szíve szerinti költemény — Illyés Gyula nyelvén megszólalva méltán válhatott a magyar nép közkincsévé.

Benkő Samu írja Kós Károlyról: „Szigorú ember volt, az alkotást szentnek tekintette, ezért élete utolsó szakaszában — ahogy ő nevezte, az aggastyánkorban — az önkifejezésnek már csupáncsak két formájával élt: levelezett és diskurált."

A nála csaknem húsz évvel fiatalabb Illyés Gyuláról szóban és írásban mindig a legnagyobb megbecsüléssel és elismeréssel nyilatkozott. „Te tudod, hogy én milyen őszintén tisztelem és becsülöm Illyés Gyulát, nemcsak mint az Ady—Babits—Móricz-ék utáni magyar írógeneráció méltán világirodalmi rangú és tekintélyű íróművészét, hanem mint a népe sorsát tudatosan vállaló és egy életre elkötelezett hűséges szolgálóját is" — írja 1976. V. 16-i levelében. Az ítéleteiben is oly szigorú Kós Károly egyedül a *Bánk bán* átigazítását nem helyeselte. „Ami természetesen az én Illyés Gyula iránti régi tiszteletemen, becsülésemen és szeretetemen egy jottányit sem változtatott" — hangsúlyozta 1977. I. 13-án kelt soraiban.

Élete végső évtizedéből számos levelet őrzök Kós Károlytól; a legutolsó a halála előtti hetekben, 1977 júliusában íródott. Mintegy tíz-tizenötben vall hosszabban-rövidebben Illyés Gyuláról. Álljon itt ezekből néhány részlet, illetőleg teljes levél.

Kedves Gábor öcsémuram!

Pontosan nevemnapjára hozta el a posta illetve a kedves székely leányka az igazán melegen dedikált Féja Géza-könyvet, valamint a Te ajándékoddal Németh László életregényét. Hogy ilyen későn köszönöm meg azt a nagy-nagy örömet, melyet nekem szereztél, annak oka, hogy nem akartam és nem tudtam addig írni, amíg mindkét könyvet el nem olvastam. És

Kedves jó Gábor öcsém!

Tegnap Tordai Zádor barátom elhozta nekem az Illyés Gyula kötetéket és az ovoos sajókat, Enikőnek Fejá Géza dedikált Tamási-könyvét és a stoossi Fábri könyvét (melyben viszont a borítók belső oldalán a Te írásodat is mertük fel). Zádor barátom azt mondta, hogy mind ezt egy fiatal barát ja hozta el neki azzal a kéréssel, hogy hozza el Nekem. El is hozta, de hogy ki küldte, nem tudta megmondani.

Kát én Neked köszönöm meg hálatan a küldeményt, mert ilyen csodára ma csak Te vagy képes. ~~[illegible]~~

× × ×

Méhelyt megkaptam volt az Illyés Gyula címét, tetmészetesen megköszöntem Neki az ő dedikált könyvajándékát. Mire postafordultával olyan meghatóan szép levelet kaptam Tőle, amelyet — bizony mondom — nem cserélnék el a kapott gyémántos, ill. rubintos rendjel kitüntetés ennegyikével sem. S hogy ezt én Neked megírom, nem dicsekszem vele, de szaniomra nagy öröm volt ez a levél és ezt meg kellett most ostanom Veled.

Ismételten hálásan köszönöm áldozatos fáradozásodat és jó egészségét kívánva kedves feleségeddel együtteren mindnyájan szerettel és szivbéli — vásárosással — ölelünk

Bárdy

Kolozsvár, 1975. XI. 7.

most, hogy az megtörtént, most sajnálom, sőt szégyenlem, hogy sem Te, sem Féja figyelmes jóságát nem tudom a magam részéről mással viszonozni, mint így, a posta által közvetített szóbeli hálás köszönetemmel, ami annál őszintébb, mert megismerhettem a mi magyar nemzetünk — az én véleményem szerint — mai két legértékesebb íróművésze egyikének: Németh Lászlónak élettörténetét és életmunkáját, ami számomra nemcsak nagy élményt és tanulságot jelentett, de kiegészítette — egyrészt javára, másrészt hátrányára — azt a képet, melyet róla, az íróról, a közéleti és magánemberről, az idők folyamán — különböző írásai, a róla való írások és hallomások alapján — magamban kialakítottam.

A magyar globus másik mai igazi nagy írója: Illyés Gyula közelebb áll a szívemhez, *mint Németh László, nem mint íróművész, hanem mint közéleti magyar tényező. S miután úgy tudom, hogy előkészületben van a Szépirodalmi Kiadónál egy az ő alkotásaival és életútjával foglalkozó kiadvány is, arra kérlek, hogy ha megjelenik abból szerezzél az én számomra is egy példányt. Szeretném őt is jobban meglátni, mint ahogy máig ki tudtam magamban formálni. (Ládd, milyen cigány vagyok: nyújtod az ujjadat és elkapom a karodat.)*

Ezek után még csak annyit, hogy számon tartom tervezett tavaszi kolozsvári látogatásodat és annak idejében való pontos bejelentését. Addig is őszinte szíves barátsággal köszönt az öreg

Kós Károly

Kolozsvár, 1971. II. 6.

Kedves Gábor öcsém!

Mindenekelőtt hálásan köszönöm a küldött Illyés Gyula „Tiszták" könyvét, mely az én szerény (és sokak véleménye szerint már anakronisztikus) véleményem szerint az ő eddig való drámái között a legérettebb, legértékesebb. Nagyon megérdemelte, hogy a Szépirodalmi Kiadó olyan artisztikusan állította ki. Egy kicsit fájlalom ugyan, hogy drámája tárgyát idegen — francia — földről hozta és nem tudta megtalálni a mi magyar múltunk sokszorosan tragikusabb eseményei között.

De így is természetesen nagy-nagy örömet szerzett nekem ez a könyv, melynél szebb, értékesebb karácsonyi ajándékot kívánni sem tudtam volna magamnak.

[...]

Még egyszer hálásan köszönve a szép könyvet, kívánok jó egészséget és minden jót is. Szeretettel köszönt öreg barátod

Kós Károly

Kolozsvár, 1971. XII. 5.

Kedves Gábor öcsém!

Kaptam szegedi lapodat és megkaptam a „Tiszatáj" 11. számát, Kósa László meghatóan szép írásával (Kalotaszeg ösvényein), melyben jórészt az én kalotaszegi—erdélyi közéleti—írói—építészi életmunkám vázolása kapcsán, azt nagyon is magasra értékeli. Most már meg kell kérdeznem a Tiszatáj szerkesztőségét, hogy ki is az a Kósa László, aki jobban ismeri azokat a törekvéseket, melyeket Kalotaszeg indított és táplált magyar szépséget kereső emberlelkekben, mint a mi mai erdélyi magyar írástudó s művészkedő fiataljaink. De azért is kíváncsi vagyok, mert a Kósák *erdélyi-székely família.*

Természetesen végigolvastam s élveztem a folyóiratszám minden írását; elsősorban a 70 éves Illyés Gyulával foglalkozókat, melyek összességükben méltóan ünneplik a mai Magyarország legmagyarabb és legeurópaibb íróművészét és közéleti élharcosát. S jólesett, hogy ebbe az ünnepségbe a mi íróink is bekapcsolódhattak (Veress Dániel, Kántor Lajos); és hogy a lap

ezen kívül is olyan komoly érdeklődéssel figyeli a mi irodalmi életünket (négy hosszabb-rövidebb, elfogulatlan ismertetést is hoz ez a lapszám). Szóval: igen nagy örömet szerzett nekem a Tiszatáj szerkesztősége, de ezt igazában és elsősorban Neked köszönöm meg most.

A Digoxin fiolákat hálás köszönettel megkaptam, tehát ha decemberben jössz (amivel nekem őszinte örömet szerzel) ne hozzál több orvosságot, mert most már úgyszólva több évre is el vagyok látva, de ha megjelent volna az „Arcok és vallomások" sorozatban a már 2 éve beígért Illyés Gyula kötet, azt, ha megtennéd, szerezd meg és hozd el nekem.

Tehát a decemberi viszontlátásig is hálás szeretettel és barátsággal ölel az öreg

Kós Károly

Kolozsvár, 1972. XI. 20.

Kedves jó Gábor öcsém!

Mindenekelőtt hálásan köszönöm a Bulgáriából, Szegedről, Visegrádról és legutóbb a Balatonról küldött üdvözlő lapjaitokat Neked és Máriádnak is, mert ezek minden alkalommal kedves ajándékai az én öreg szívemnek.

Most pedig arról értesítelek, hogy VIII. 27-én meglátogatott kolozsvári íróbarátom: Fodor Sándor és elhozta nekem Illyés Gyula „Újabb drámák" és Sánta Ferenc „Isten a szekéren" c. nagyon meleg hangúan dedikált *könyveit, amelyeket Neki (Fodornak) azzal a kérésükkel hoztak bpesti diákok, hogy azokat hozzám eljuttassa.*

Mindkét dedikált könyv nagy öröm és megtisztelő ajándék számomra.

Sánta Ferencet ugyan nem ismerem személyesen, de a „20 óra" olvasása óta nagyra becsülöm.

Illyés Gyulát nemcsak mint a mai legnagyobb generális magyar íróművészt, de mint az egykori hazából kiszakadt magyarságot számontartó és sorsát szívén viselő bátor védelmezőjét is mindenekfelett tisztelem, becsülöm és szeretem. És bár életemben 3 ízben is összesodort vele a Sors (emlékezetem szerint a 40-es évek elején Bpesten egy kávéházban, 47-ben ugyancsak Bpesten az Írószövetségben és végül talán az 50-es évek elején Kolozsvárt, az itteni Írószövetségben), de minden alkalommal az volt az érzésem, hogy Illyés Gyula valamilyen, — előttem ismeretlen — okból nem kívánja a velem való kapcsolatot. Ami — bevallom — rosszul esett, de tudomásul vettem és a magam részéről nem változtattam meg vele kapcsolatos legjobb véleményemet.

Ezek után meglepett ez a „változás" és hiába keresem sehogysem tudom megtalálni, hogy mi lehetett az oka ennek a számomra nagyon megtisztelő ajándéknak, melyet természetesen már meg is kell köszönni.

Viszont nem tudom sem Illyés Gyula, sem a Sánta Ferenc címét.

Kérésem tehát az, hogy lehetőleg postafordultával írd meg nekem ezt a két pontos címet (postai irányítószámmal együtt).

Előre is hálásan köszönöm szíves fáradozásodat s a régi szeretettel ölel mindkettőtöket öreg barátotok

Kós Károly

Kolozsvár, 1975. VIII. 30.

Kedves jó Gábor öcsém!

Megkaptam és köszönöm üdvözlő lapjaitokon kívül különösen hosszú leveledet (Illyés Gyula és Sánta Ferenc lakáscímeivel) s rögtön utána érkezett rövid leveledhez mellékelt, a Népszabadságból kivágott Illyés Gyula írással. S most sorjában mindkettőre válaszolok.

Az Illyés Gyula „Iránytűvel" c. tanulmány-gyűjteményét természetesen nem ismerem, hi-

szen az Ő írásaihoz-könyveihez csak véletlenül, nehány jó barátom jóvoltából jutottam hozzá, mert legnagyobb részük nem került be Románia könyvkereskedéseibe, s ami be is került (régebben és kevés példányban) ahhoz én már nemigen tudtam hozzájutni. S így a fiatal Illyésnek annak idején az én „Kalotaszeg"-emről írt ismertetéséhez sem, melyről csak mostani leveledből értesültem (és bevallom, jól esett az én emberi hitvallásomnak és művészi szemléletemnek szülőföldjéről igaz szeretettel írt könyvecskéimnek megértő, megbecsülő értékelése).

[...]

Illyés Gyulának a „Népszabadságban" megjelent írását — mint minden hozzám eljutott írását — megérdemelt érdeklődéssel olvastam el. A Kosztolányiról *írottat kétszer is, mert őt én kezdő író korában igenjól — megismertem: fiatal építész koromban* évekig *szinte naponta együtt töltöttük estéinket az egykori „Baross-kávéház"-nak Márkus László körül (írókból, képző- és iparművészekből, színészek, rendezők, kritikusokból stb.) összeverődött ún. „Balszélfogó" asztalánál. (Akkoriban és ott ismerkedtem meg és barátkoztam össze egy életre a néha közénk került Móricz Zsigával is.)*

És bár sem akkor, sem később soha nem voltak konfliktusaim vele (Kosztolányival), még vitáim sem és megbecsültem benne „a magyar nyelv felkészült mesterét", sőt vannak versei, melyeket megkedveltem, megszerettem, de írói *életmunkájának egészével mégsem tudtam megbarátkozni, az* embert *pedig eleitől kezdve ösztönösen nem vállalta a szívem.*

Hogy a szívem egykori ösztönös megérzése Kosztolányiról, az emberről és ma is élő véleményem az íróról jórészt egyezik egykori írótársainak (Németh László), és a mai Illyés Gyulának a véleményével is, azt igazolja az a Kosztolányi évfordulója közeledésének alkalmával („A botcsinálta győztes" furcsa címén) megjelent, s az írót és embert jellemző írása, melyben minden igyekezete dacára sem tudta elkerülni a „De mortuis nil nisi bene" szabályának áthágását a kötelező igazság rovására.

*

Hosszúra nyúlt (és látásom meggyengülése, valamint fáradtságom okából) már nehezen olvasható levelemet most már — szinte természetesen — kéréseimmel fejezem be. Tehát: nagyon hálás volnék, ha valahogy tudnál szerezni számomra 1, de ha lehet 2 drb. „Digoxin" (tablettákat) és 1—2 „Bupatol" (tablettákat tartalmazó) fiolát (bpesti gyártmányok lévén itt nem kaphatók). És ezeket el is juttatnád hozzám Kolozsvárra.

S ugyanazt kérem Illyés Gyula „Iránytűvel" könyvére vonatkozólag is.

Legvégül pedig: 3 hónapon belül mindnyájan okvetlen várjuk a bibliai „jó hírt".

Addig is mindkettőtöket mind az egész közvetlen családom (dédunoka, szülők, nagyszülők, dédapa) szigorú megbízásából szívbéli igaz barátsággal és szeretettel ölel az öreg

Kós Károly

Kolozsvár, 1975. X. 6.

Kedves jó Gábor öcsém!

Tegnap Tordai Zádor barátom elhozta nekem az Illyés Gyula köteteket és az orvosságokat, Enikőnek Féja Géza dedikált Tamási-könyvét és a stószi Fábry könyvét (melyben viszont a boríték belső oldalán a Te írásodat ismertük fel). Zádor barátom azt mondta, hogy mindezt egy fiatal barátja hozta el neki azzal a kéréssel, hogy hozza el nekem. El is hozta, de hogy ki küldte, nem tudta megmondani.

Hát én Neked köszönöm meg hálásan a küldeményt, mert ilyen csodára ma *csak Te vagy képes.*

*

Mihelyt megkaptam volt az Illyés Gyula címét, természetesen megköszöntem Neki az ő dedikált könyvajándékát. Mire postafordultával olyan meghatóan szép levelet kaptam Tőle, amelyet — bizony mondom — nem cserélnék el a kapott gyémántos, ill. rubintos rendjel kitüntetéseim egyikével sem. S hogy ezt én Neked megírom, nem dicsekszem vele, de számomra nagy öröm volt ez a levél és ezt meg kellett most osztanom Veled.

Ismételten hálásan köszönöm áldozatos fáradozásodat és jó egészséget kívánva kedves feleségeddel együttesen mindnyájan szeretettel és szívbéli várakozással — *ölelünk*

Kós Károly

Kolozsvár, 1975. XI. 7.

...Kezdem a még szeptemberben kapott és Andráskátok két meghatóan kedves fényképét tartalmazó leveletekkel. S ahogy elnézegettem akkor — s azóta többször — a két képet, mindig elgondoltam, milyen mindenekfelett nagy ajándéka is a jó Istennek a gyermek. Magamról tudom és tiszta szívvel kívánom, hogy egy hosszú életen keresztül legyen benne mindig olyan örömötök, mint amit születésével szerzett Nektek. S ezzel kapcsolatban jutott eszembe, hogy abban a most múlt esztendőben három — hitem szerint — egymást kölcsönösen szerető-becsülő és ugyanakkor három generációt is képviselő magyar kultúrembernek volt része ebben a legnagyobb ajándékban: a kezdő férfikorosztályt képviselő Tasnádi Gábornak András fiacskájával, a még tevékeny öregkort képviselő Illyés Gyulának Bálint unokájával, s az aggastyánkorosztályt képviselő jó magamnak, a pontosan születésnapomon született Balázs nevű dédunokámmal (az ötödikkel)...
[Kolozsvár, 1977. I. 13.]

Kós Károlyra emlékezünk most decemberben századik születésnapján.
Ez év tavaszán meghalt Illyés Gyula.
A közzétett vallomások tisztelegjenek egyidejűleg Kós Károly és Illyés Gyula szellemének.

TASNÁDI GÁBOR

KÓS KÁROLY RAJZA

A Budai Nagy Antal históriája

„Őszintén szólva nem szerettem színházba járni. Olvasni pedig untam a színdarabot" — mondotta Kós Károly Huszár Sándorral beszélgetvén a tizenöt esztendővel ezelőtt készült interjúban. Ha a messziből visszatekintve is ily nyugtalanító s nyomasztó a színháznak még csak a gondolata is, mivel magyarázható, hogy a helikoni gondok, a Szépmíves Céh ügymenete, az otthoni gazdaság mindennapi feladata, építészi megbízatások, regény- és tanulmányírás közepette mégis kedvre kap, s az 1935-ös esztendőben megírja a magyar történeti dráma egyik legkiválóbb munkáját, a Budai Nagy Antalt?

Kós Károly, amidőn nem sokkal halála előtt Benkő Samuval beszélgetvén arra a kérdésre, hogy miért faragott sakk-készletet, az igényes művész és a mindennapi gyakorlatiassággal élő ember természetességével egyként felelt: csúnya készletek kerültek forgalomba. Bosszúságában faragott hát magának különbet. Drámairói gesztusában is volt ehhez hasonlatos. Az írót és közembert nyugtalanította az erdélyi magyar színjátszás, a kolozsvári színház ügye. Sürgetően szükség mutatkozott új s igényes színpadi művekre, s amint egyik korabeli beszélgetésben elmondja (Pesti Napló, 1937. I. 19.) sztánai magányában csaknem egy éven át színműveket olvasott, majd egy fél éven belül megírta a drámát. Budai Nagy Antal históriájának kisregény-változata már 1932-ben megszületett. S hogy tárgya iránti elkötelezettség is munkált darabírói elhatározásában, azt igazolja az 1977-es nagyváradi Budai Nagy Antal bemutatójához kötődő vallomása, amelyet a színház műsorfüzetében Farkas István adott közre: „Már a históriám megírásakor számon tartottam, hogy közeledik a lelkiismereti szabadságért és társadalmi jogokért itt Kalotaszegen lángralobbant, vérébe fullasztott és alaposan elfelejtett parasztforradalom félezer éves évfordulója" — mondotta Kós a darab íródásának egyik motívumát felemlítve.

Gazdasági és szellemi önellátásra hetyke tündöklettességgel kész szellem ambícióját tágabb horizontban is érdemes megfigyelnünk.

A könyvkiadás, ismeretterjesztés, az irodalom népszerűsítésének, s annyi más közügyi kérdésnek programsűrítő alkalmat teremtettek Kemény János otthoniasságában a helikoni találkozók; ebben a törekvésben a színház kérdése is egyre erősebben előtérbe került. Marosi Ildikónak köszönhetően a Helikon kétkötetes levelezési könyvéből tudjuk, hogy 1934. június 22—24-én a kilencedik marosvécsi találkozón V. határozatként szerepelt az erdélyi magyar színjátszás támogatása. A tennivalók összegzésére hat írót megbíztak, s felkérték Bánffy Miklóst, hogy a következő találkozón számoljon be a tapasztalatokról. Az 1935. június 28—30. közötti helikoni összejövetelen Bánffy kedvező jelként észleli, hogy az eltelt szezonban erdélyi drámaciklust tartott a kolozsvári színház, s mint mondta: „Ha az írók leveszik tekintetüket Budapestről s a helyi viszonyokkal számolva Erdélynek dolgoznak, az erdélyi drámaírás váratlanul fel fog lendülni." Fontosnak tartotta, hogy a technikai kérdések elsajátítására az írók folyamatos kapcsolatot tartsanak a színházzal, továbbá sürgette egy színművészeti akadémia létesítését. Kádár Imre, a kolozsvári színház igazgatója a színikritika készületlenségét említette felszólalásában — a tizedik vécsi összejövetel színházi fóruma ebben ki is merül. Kós Károly ekkor már írja darabját. Tárgyunkban fontos a következő találkozó, amelyet 1936. július 2—4. között rendeztek. Fordulatot mutat az erdélyi dráma sorsában. Bánffy Miklós bejelentette, hogy a Szépmíves Céh a Magyar Színházzal közösen pályázatot hirdet; az első díj összege 35 ezer lej, ebből 25 ezer pályázati jutalom, tízezer pedig a színháztól esedékes szerzői honorárium garanciája. A pályázat témája kötetlen, beküldési határideje: szeptember 15. A jelenlévők elfogadták Bánffy javaslatát a bíráló bizottság összetételét illetően: Kádár Imre, Járosi Andor — és Kós Károly. Akinek darabja immár elkészült. Kós pályázatáról, összeférhetetlenség okán, természetesen szó sem lehet, ezt majd többször elmondja a dráma bemutatója közelében született interjúkban is. Kós Károlyt már műve fénykörében is erősebben foglalkoztatja az erdélyi dráma kérdése. Ennek jele az is, hogy tanulmányt írt Tamási Énekes madár cí-

mű játékáról. Nem igazán gondolta át mondandóját. Noha kedves darab neki, mint esztétikai-dramaturgiai kifogást említi, hogy hiányzik a szerelmi háromszög. Merev és sematikus szempont ez, mert nem veszi észre, hogy a mű kívánalmának sokszorosan megfelel, igaz nem a hagyományos értelemben. Hiszen Magdóért a két öreg legény is vetélkedik azon a fülledt nyári éjszakán, Móka iránt pedig a két öreglány áhítozik. További ellenvetése, hogy „nincs igazi akció, csak mozgás, játék, s nem okok-okozatok, nem erők és eredők logikus dinamikáját viszi költői formában a színpadra". Nem feladatunk itt Kós Károly ellenérveit cáfolni s elemezni Tamási játékát. Annyit jelzünk csupán, hogy Kós szívével, otthoniassági érzésében bólintott a műre, de igazi mélységében, színpadi jelentőségében nem látta az Énekes madár erejét.

Az 1936-os vécsi összejövetelen Bánffyhoz kapcsolódva érdemes Tamási hozzászólását megemlíteni, akinek „Javaslatára kívánatosnak mondják ki Helikon írói, hogy itthoni szerzőink darabjainak ősbemutatója színházunkban (Kolozsváron — A. L.) legyen." Október 24-én a bíráló bizottság már közli: Tamási Tündöklő Jeromosa nyerte a pályadíjat, s további négy munkát, egyebek között Nagy István Özönvíz előtt című darabját a Magyar Színház figyelmére érdemesítettek. Ám ekkor már Kós a maga darabja ügyében, Possonyi László biztatására, levelet írt Németh Antalhoz, a budapesti Nemzeti Színház igazgatójához. S mint majd az Esti Újság 1937. I. 26-i számában közzétett Németh—Kós levélváltásból kitűnik, a direktor némi késedelemmel válaszolt. Ez az az idő, amiközben Bánffy, a Tündöklő Jeromos kolozsvári bemutatóján megállapodik Jób Dániellel, hogy a Vígszínház a Szépmíves Céh íróinak darabjaiból sorozatot mutat be. November folyamán az üzleti vállalkozás kikerekedik; a Révai Irodalmi Intézet is bekapcsolódik az érdekeltségbe, s mint Marosi Ildikó dokumentumkönyvében olvasható; már-már követhetetlen jogi s anyagi tisztázó folyamat kezdődik Révai, Bánffy és Kós között. A Révai Irodalmi Intézet igazgatójának 1936. november 19-én Kós Károlyhoz írott levele már a végleges vígszínházi műsort rögzíti. A Budai Nagy Antallal kezdődik a sorozat, majd a Tündöklő Jeromos következik, ezután Kakassy Endre A vörös kör című, ugyancsak a helikoni pályázaton méltányolt művét tűzik műsorra, s végül Bánffy új műve zárja a sort. A Szépmíves Céh tisztségviselője drámairóként elkötelezett a Vígszínházhoz. Nem véletlen hát, hogy halogatja a levélírást Némethnek, amidőn már a Nemzeti bemutatójával kapcsolatos részletekre kerülne sor. Kós kínos helyzetbe került, de Bánffy és a céh iránt kötelezettségei vannak! (Magyar Bálint a Vígszínházról írott könyvében úgy tudja, hogy Bánffy azért a Víggel egyezkedett, mert feleségét Váradi Arankát mellőzték a Nemzetiben.) S hogy az Esti Újság imént idézett száma által közölt levélváltás se tisztázta az irodalmi és színházi világ mögötti manővereket, arra szerény igazolás Kós Károlynak egy 1942. augusztus 6-án keltezett levele, amely Szücs Lászlóhoz, a Nemzeti dramaturgjához szól. Még mindig a Budai Nagy Antal rossz emléke kísérti, midőn az Országépítő bemutatójára készül — immár a Nemzetiben. „...bevallom azt is, hogy kicsit zsenírozott engem az a régi kellemetlenség, amit annak idején a Budai Nagy Antal vígszínházi és nem Nemzeti színházi előadása okozott, s amint én szenvedő részese voltam akkor, de sok okból viselnem kellett a következményeket és fedeznem kellett személyedet" — olvasható a Széchényi Könyvtár levéltárában őrzött sorokban.

Bánffy, mint a ciklus főrendezője decemberben már készül Kós darabjára, s 25-én már több lap is tudósít a Vígszínház januári újdonságáról. A 8 Órai Újság hosszan ismerteti a Budai Nagy Antal szerelmi szálát, majd így folytatja: „...nehezebb probléma elé állítja Antalt a vallásos kérdés. A csehországi kelyhesek tanait hozta magával külső országból és ez tölti be a cselekmény jelentősebb részét." S ez már szempontunkból figyelemreméltó csúsztatás, a darab további sorsában az előadásról szóló értekezésekben hangsúlyozottan s visszatérően a Bese Annával való kapcsolatot és a huszitizmus, egyházbéli kérdéseit említik Kós drámájával kapcsolatban. Feledni igyekszenek legtöbben a társadalmi forradalmi gondolatot, amely a mű igazi erejét és monumentalitását adja. Jellegzetes történeti—esztétikai nézőpont az is, ahogy az újság Kós Károly munkája kapcsán Herczeg Ocskay brigadérosát említi: „minden történeti vonatkozástól elvonva is jól megkomponált alkotás volt. A történelmi légkör — folytatja a

8 Órai Újság — így vált hasznára abban az időben, amikor mindenki meglehetősen fázott a jelmeztől. Selyem, bársony, arany hímzés, inkább operettben kelt el. És elmondhatjuk, hogy az elhidegülés a történeti összeütközésektől, harcoktól, nagyhangú szólamoktól máig sem engedett. Legény legyen a talpán, aki ezzel az elhidegüléssel meg akar birkózni. Kós Károly alighanem ilyen legény." Milyen finomkodó értekezés az ízlésről! A történelmi dráma, mint jelmezkérdés — és a nézőszociológia összefüggésében! Egyetemes minta ebben az Ocskay brigadéros! Nem véletlen, hogy éppen Herczeg művére hivatkozik; 1936. december 5-én a „Kormányzó úr Őfőméltósága névünnepe alkalmából új betanulással" a Nemzeti mutatta be.

Megindultak az előkészületek; az újságok folyamatosan beszámoltak az eseményről, így például az 1937 január eleji híradások tudatják, hogy Bese Anna szerepében Ölvedy Zsóka erőtlennek mutatkozik, s Bánffy Dayka Margitot hívta meg. Eközben még apróbb változtatásokra is szükség van; ezzel kapcsolatos Kós Károlynak január 13-án keltezett levele Kolozsvárról, amely némely szövegszerű változtatásokra válaszol (Marosi Ildikó említett helikoni gyűjteményének I. kötete, 294. számú levél). A kolozsvári bemutatót elindítandó Bánffy Pestről utasítást küld a színháznak, minthogy ennek rendezését is ő vállalta. Feltehetően a Kolozsvárnak szóló tanácsok, szövegmódosítások már a vígszínházi próbafolyamat némely tanulságát összegezték. Ahogy Kós jóváhagyásáról tanúskodó levélből kiolvasható, Bánffy a színszerűség kérdésében javasol változtatásokat. Amelynek nyomán újabb jelenetet, helyzettisztító gondolatokat fogalmazott meg a dráma írója: Például a Budai Nagy Antal halálát megelőző pillanatokban, amikor a gyilkos Szilágyival szembesül. Aztán Bese Anna bejövetelének pontos ritmusát is újragondolja, hogy a lánynak hitele legyen Bálint pap ellen szólnia. Ebben a levélben Kós a kolozsvári előkészületek késettségéről is szól. Tamásinak a helikoni találkozón említett óhaja tehát semmiképp se teljesülhet. Előbb jön a budapesti, s csak aztán a kolozsvári bemutató.

Váradon turnézik a színház, a szereposztást még nem közölték, így hát a január 26-i premier kérdésesnek tűnik. Amint az is lett, s a kolozsvári bemutatóra majd csak márciusban került sor. Gyorsasággal hivalkodó korunkban azért irigykedve tűnődünk el a korabeli postajáráson. Figyeljünk csak az időpontokra! Kós 13-án ír Pestre, közli, hogy „ha a vármegye nem okoskodik az útlevelemmel" vasárnap utazik. Szerdán írta ezt Bánffynak, s biztos abban, hogy a címzett két-három napon belül kézhez kapja. Nem fontos várni még e közeli, hétfői személyes találkozásig sem! 18-án már bizonyos, hogy Pesten van, mert 19-én interjú olvasható vele a Pesti Naplóban. Íróként is az építész gondolkodása tűnik fel véleményében: „a darab is csak olyan, mint a jól megkonstruált épület. Az kell hozzá, hogy szilárdan álljon a szerkezet a jó fundamentumon, meglegyen az egyensúly és finomak, minden toldástól mentesek legyenek az épületen a díszek." „Nem fél?" — kérdezi tovább a Pesti Napló munkatársa, mai jólnevelt zsurnaliszta közéletünkben illetlennek tűnő nyíltsággal. „Nem — válaszolja Kós, a rá jellemző legényességgel, majd így folytatja: — Megbukhatom a darabbal? Nem izgat túlságosan. Egyedül csak az érdekel, hogy miképpen jön ki a színpadon a darab." Felfokozott s némiképp hergelődő sajtófigyelem középpontjába került Kós műve. Feltűnő és nagyon is jellemző; kevésbé a drámai gondolat került szóba, sokkal inkább a Vígszínházba hírelt drámai ciklus hovatartozandóságának tendenciózussága. Több tucat újságközleményt elolvastunk; sehol egyetlen utalást se találtunk arra, hogy Kós drámája a Budai Nagy Antal-felkelés 500. évfordulóját ünnepli. Minden másról inkább! A színpadi kiállításra is vissza-visszatérnek; s ebben is mutatkozik célzatosság. Több lap tudni véli, hogy a díszletet és jelmezt is a Nemzeti kölcsönözte a Vígnek. Mögöttesen a híradásokat már sandaság is vezeti, ami majd a bemutató után világosul meg igazán: a Nemzeti—Víg ellentétezettség. Amelynek néhány dokumentumára korábban hivatkoztunk, miszerint a Budai Nagy Antal helye a Nemzetiben lett volna. Mert színpadi kiállítását, a játék hagyományát tekintve a Víg ennek nem tud megfelelni. De még a bemutató előtt tartunk, jelmez- és díszletkérdésben idézzük a nagyváradi Állami Színház műsorfüzetét: „Nemcsak színes rajzokat, de kellékeket is »szállítottam« a bemutatóra — mondja Kós Károly. — Én adtam például eredeti kalotaszegi férfiingeket. Asszonyviseletre is

én adtam mintát. Hát nem varrták ki olyan aprólékosan, mint a mi asszonyaink, de rivaldafényben azért jól mutattak." Kós Károly drámáját kalotaszegi otthoniasságában írta, s folklorisztikus hitelességében képzelte el a színpadon is. A máből visszatekintve némiképp avitt írói és színpadi esztétikai igényességnek vélhetjük. De ha szerény ismereteink szerint áttekintjük, hogy a magyar színpad a népi játékot urambátyámozó, pántlikás és karimáskalapot böködő aszfaltvízióban jelenítette meg, akkor a valósághoz való ragaszkodás valamiféle fegyelmező erőt is tételez egy realista-naturalista színpadi játékra.

Elkövetkezett a bemutató. A protokoll a legmagasabb: Hóman Bálint, Bethlen István, Herczeg Ferenc, s maga a legfelsőbb úr, a kormányzó Horthy Miklós és felesége. Kitüntetett jelenlétében csöndesedik el a nézőtér. S mint az Esti Kurir beszámol róla (I. 23.), az első felvonás után huszonkétszer hívták függöny elé Kós Károlyt. Ebben a felhabosodott hangulatban ma már nem tudjuk, hányszor lebbent a függöny a mögöttes szándék tapserejétől vezettetve. Talán nem túlzunk abbeli feltételezésünkben, hogy a hatásos társadalmi—forradalmi parasztmozgalom színpadi ereje kevesebb éltető hangerőt indukált, mint Kós Károly földrajzi hovatartozandósága. Móricz Zsigmond Az Estben, Illés Endre az Esti Újságban méltatta Kós Károlyt és darabját. Hosszú kritikusi listát adhatunk; elmélyült elemzésre kevés vállalkozott. Legtöbb írás szóvirágokkal éltette az előadást. Pünkösdi Andor az Újságban azért mélyebbre tekint. Ilyen művekkel, mondja, „megtisztulhat az elüzletiesedő magyar színház. Él ő is a Tamásival kapcsolatban annyiszor használt közhellyel, mondván: a Budai Nagy Antal olyan, mint a „hegyi levegő". Kárpáti Aurél úgy vélekedik, hogy a szerelmi motívum csak „virághímes dísz", a dráma alapszövete komor és sötét. Véleménye szerint az első két felvonás tömör, de a kolozsmonostori jelenettől melodramatikus színezetű, s a dráma előrehaladását „külső esetlegességek irányítják". Legtöbben Somlay Csáky vajdáját dicsérik, Gregusst, akinek ez a vígbeli bemutatkozást jelenti. változóan minősítik, Kós Károlynak valamennyi Budai Nagy Antal-alakítás között Gregussé tetszett leginkább; Dayka Margit Bese Annáját is ellentmondóan értékelik. Pünkösti úgy vélekedett, hogy „mint mezei virág nyílik ki", a Magyar Lapok úgy látja, hogy „nem a falu gyermekének tisztaságát, hanem egy kalotaszegi ruhába öltözött városi fruska naivságát adta". Jómagam ez utóbbinak inkább hiszek, mert majd Móricz Kismadarában Németh László is ilyesképp látta az akkor még üdvöskeként éltetett, s majd évek múltán nagy színpadi és filmszerepekre beérő színésznőt. Apró ellenérzések sorában túlzottan is hangosnak tűnik a Nemzeti Újság cikke, amely történelemhamisítással vádolja Kós Károlyt. Mondván: az egyházról gyűlölködő szenvedéllyel szól, s darabjában minden pap „alávaló". Támadásának újabb kérdése: „Miért nem mondatja az apáttal, hogy a huszita papok miképp fajtalankodnak." Hamisításnak minősíti, hogy Lépéssel „ilyen szavakat ejtet ki, paraszt, koszos paraszt". (Valójában „koszos pór" hangzik el a darabban.) Valamennyi érv jellegzetesen a katolikus egyház sértettségét fedi. Mint Magyar Bálint Vígszínházról írott könyvéből értesülünk, ebbeli aggodalmak okán több, a klérusra vonatkozó szövegrészt már az előkészületek során kihúztak. Tizenhét alkalommal játszották a Budai Nagy Antalt, s az előadás folyamában a premieri tapsorkán hamar elapadt. Nem tiltották be tehát, mint ahogy késői utódok effajta mítoszt igyekeztek vonni a Budai Nagy Antal egykori vígszínházi bemutatója köré.

Érdemes ennek tényeit, tanulságait részletesebben is felfejteni. Forró színházi eseményt jelentett az akkor még Székely Színház néven működő marosvásárhelyi színház magyarországi vendégszereplése 1958 november végén, december elején. Két alkalommal, november 26-án Budapesten, december 2-án Sopronban Tompa Miklós rendezésében Kós Károly jelenlétében, Csorba András címszereplésében bemutatták a Budai Nagy Antalt. Komlós János, a Magyar Nemzet 1958. november 28-i számában így méltatta a Székely Színház vendégjátékát: „Példamutató, gondos elveiben és gyakorlatában egyre mélyültebb szocialista nemzetiségi politika győzelmét hirdeti ez a kis színház és e politika mélységes tapintatosságát és figyelmességét bizonyítja az előadás." A darab sorsával, budapesti és kolozsvári bemutatójával kapcsolatban a következőket állítja: „Néhány nap múltán a darabot betiltották. Csáki vajda és Lépes püspök utódai a szellemidézéstől is holtra rémültek." Mint említettük, a darabot nem tiltották be, a

Vígszínház után a premier következett Kolozsvárott, márciusban, s még ebben a hónapban Nagyváradon is vendégszerepeltek, májusban pedig elvitték Brassó közönségének is. A drámát 1942-ben felújították Kolozsvárott. Fölösleges legendateremtés helyett mindezt Komlós megtudhatta volna a magyarországi vendégjátékra a társulatot elkísérő Kós Károlytól, vagy a darab rendezőjétől, Tompa Miklóstól. De a dráma 1957-es, Kós Károly díszlet- és jelmezterveivel illusztrált kiadásából is értesülhetett volna, hiszen a szép kivitelű könyvecske a Magyar és Román Népköztársaság közös könyvkiadásának keretében a Szépirodalmi Könyvkiadó jóvoltából nálunk is megjelent.

A drámát tehát játszhatták. Az érdektelenség kényszerítette le a színpadról. Előtte Fodor László Társasjátékát, Budai Nagy Antal előadását követően Bús Fekete László Jánosát játszotta a színház sokkal visszhangosabb anyagi sikerrel. Magánszínház lévén, Roboz Imrének ez mindenekfeletti szempontot jelentett. S a Lipótváros színházi közönségének is inkább volt erre érdeklődése. Mert évtizedeken át Molnárral, Heltaival, s francia bulvárokkal szórakoztatták a nagyérdeműt, érthető, hogy ehhez szokott, ezt igényelte. Ebben a jobbára brilliáns szórakoztatás körében fogant előadás-áradatban természetes közönségszociológiai tény, hogy a Budai Nagy Antalra nem rezonáltak igazán.

A Komlós által kezdett osztályharcos kultúrpolitikai legendateremtés tovább folytatódott, amikor, feltehetően a Székely Színház nagyon meggyőző előadása nyomán, 1959 nyarán a Szegedi Szabadtéri Játékok alkalmával is bemutatták a Budai Nagy Antalt. A Délmagyarország 1959. augusztus 5-i számában (tévesen írja, hogy Kós csak egy drámát írt, elfelejti az Országépítőt) az 1937-es előadásra utalva az alábbi olvasható: „A közönség nagy tetszéssel fogadta és három hétig minden este megtöltötték a drámáért a színházat, ám a kultúrpolitikusok nem szívlelhették tovább, levették a műsorról." Rajk András a Népszavában (augusztus 12.) szintén azt írja, hogy „levették a műsorról". Lőkös Zoltán nemzetiségi osztályszempontú színháztörténetet kreál: „A román királyság népelnyomó uralmában csak szerény formák között adhatták elő a művet." (Népszabadság, augusztus 11.) Idéztük Kós és Bánffy levélváltását, említettük, hogy a szerző elgondolása szerint készültek díszletek, jelmezek, Kádár Imre, Bánffy Miklós úgy vitte színre, ahogyan anyagi lehetőségeik közepette, s a mindennapi színházi ügymenetben lehetett. A Széchényi Könyvtárban őrzött Németh Antal-hagyatékban az erdélyi dráma magyarországi bemutatóit összegző tanulmány olvasható, amelyben a Nemzeti egykori igazgatója Kós művével kapcsolatban sikertelenséget említ. Okát pedig a „kényes tárgy"-ban látja — a paraszti—vallási harcra gondol bizonyára, a kudarcra utaló észrevétele pedig „a tragédiát mint műfajt sehogysem kedvelő közönségben". Az egykori előadásban a Bálint papot alakító Bihari József egy magánbeszélgetésben úgy vélekedett, hogy a sikertelenség oka az volt, hogy a Vígszínház együttese, s közönsége úgyszintén, készületlen volt effajta monumentális történelmi dráma színpadi érzékenységére.

Februárban már nemcsak a dráma, hanem az erdélyi ciklus körül is elcsendesedik a sajtó. Már csak a Virradat, az Új Magyarság s a Szabadság kérdezi: mi van a további ígéretekkel? Mint Magyar Bálinttól értesülünk, A vörös kör nem tetszett a színháznak, Bánffy új művét meg se írta, s a Tündöklő Jeromostól közös megegyezéssel eltekintettek; majd két évvel később a Nemzeti műsorán tűnik fel. A drámát, mint említettük, 1942-ben, majd 1947-ben, 1967-ben Kolozsvárott újították fel, a hazánkban is látott marosvásárhelyi előadás premierjét 1957 januárjában tartották, de a hatvanas években bemutatta a vásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet is, a váradiak pedig 1977-ben tűzték műsorra, s az 1978-as I. Sepsiszentgyörgyi Színházi Kollokviumon is ezzel az előadással szerepeltek. Hazánkban tudunk egy pécsi bemutatóról, a MOM-ban az Országos Kamaraszínház mutatta be 1958 áprilisában, s a már többször említett 1959-es Szegedi Szabadtéri előadásra Hubay Miklós dolgozta át a művet. Az intimebb jeleneteket igyekezett kibontani, és látványos, nagyszínpadi jelenetekké alakítani, emlékszik igazító munkájára Hubay. Szabolcsi Gábor az Élet és Irodalom 1959. augusztus 14-i számában eltérésekre utal; ma már nem ítélhető meg pontosan, hogy mennyiben Hubay s mennyiben a rendező Marton Endre elképzelésének tudható: „Világosabban és a

gyűlölettől áthatottabban él az eredeti műben a négy nemzet urainak szövetkezése a fellázadt parasztok ellen, a román és a magyar jobbágyok összefogása a harcban, s tisztább Anna alakja is. Itt a színpadon olyan Annát látunk, aki egy pillanatra sem értette meg szerelmét, holott Kós eredeti darabjában van Budai Nagy Antalnak és szerelmének egy felejthetetlen, s Anna nagyszerű asszonyi jellemvonásaira valló találkozása." Nagyszabású s monumentális képeket említenek a Dóm téri előadással kapcsolatban; amikor például a háborúra gyülekező parasztok esküre készülnek, felzúgtak a Dóm harangjai is. Bessenyei Budai Nagy Antalát dicsérik legtöbben, Berek Kati Bese Annáját elmarasztalták, talán ezzel is magyarázható, hogy a szerepet ősszel a Nemzeti-beli bemutatón már Pápay Erzsi vette át. A legtöbb kritika számonkérte a befejezés történeti hűségét. Kós Károly darabjában ugyanis Szilágyi, egyik harcosa öli meg Antalt. A valóságban pedig az urakkal vívott háborúban halt meg; Kós a kisregényben az ere-

KÉP A NEMZETI SZÍNHÁZ ELŐADÁSÁBÓL

deti történeti változat szerint írta meg a históriát. Még előző évben, 1958-ban a már idézett kritikában Komlós jó időn át nagyon gyanússá tehető esztétikai—politikai minősítéssel intézte el a dráma kimenetét, mondván: „A Budai Nagy Antal a középutasság dicsérete." Ebben a gondolatkörben nem tudom, hogy a Bánk bán minek a dicsérete. Tragédiával kapcsolatosan lehet-e effajta politikusi érvelést esztitikai minősítéssé emelni? Illyés Gyula figyelmeztet, a tragédiának minő mély, beláthatatlan nézői-lélektani sugárzása, ereje és hatása lehet. Tanácsos óvatosabban fogalmazni egy-egy mű színpadi sugallatával. Különösképp, ha mélyebben átgondoljuk azt a tényt, hogy Kós miért is módosította hősének tragédiáját. Színpadi szerzőként nem óhajtott csataképíró lenni. Történeti hűségében a gondolati igazságot nem tudta volna megfogalmazni. Kós az azonos társadalmi igénnyel szervezkedő közösség széthúzó, bomlasztó, emberi tényeire akar figyelmeztetni. Tragikus erővel. Hogy nem a megosztottság, hanem az összefogás jelében lehet csak közösségi építkezésbe kezdeni. Történelmi jelenidejűségében

erősödő aktualitás volt ez; a vásárhelyi találkozó közelében vagyunk! Kardos Jákóbra és legényeire is szükség van ebben a harcban! S nem fanatizmussal, hanem összefogó gondolattal lehet gyarapítani a sereget és szolgálni az ügyet. Ellenkező esetben fogynak a katonák, viszály lobban az emberek között, s elvész a küzdés értelme maga.

Nem feladatunk most a darab elemzése, noha a dráma előadásával kapcsolatban fontos részletekről még nem beszéltek eleget. Hogy a képzőművész erejével láttat instrukcióiban Kós Károly, amely a rendezőt a képi gondolkodáshoz segíti. Milyen népballadai megfogalmazás, ahogyan a házasságról beszélnek! S majd egy másik elemzés tárgya lesz a Budai Nagy Antal hatását felmérni az új magyar történelmi drámára. Hogy Illyés a Budai Nagy Antalból indult, amikor Dózsáját és háborúját színpadra képzelte. A forradalmi vezér mellett ott van a lobogó Mészáros Lőrinc, akár Antal mellett Bálint pap, s ez a kettősség nem ível-e egészen a Tisztákhoz, Perella és En Marty egymásmellettiségében is két út képviseletéhez? S az Apát nem úgy békítene megnyugvásra, ahogyan Zápolya adná kezét Dózsának? És Sütő András művében, Szervét és Kálvin küzdelmének mélyében vajon nem Kós Károly-i aggodalom feszül; hogy küzdelmeink mélyén ne a lehetetlenséget, hanem az összekötő szálakat keressük. Mert különben önmagunkat pusztítjuk el. Nem is harcban, hanem egymás által vérzünk el. Nincs megnyugtató feloldozás — így látta Kós Károly, így Illyés Gyula, s így Sütő András is. Valamennyiüknél komor, leverő a végeredmény. S mindannyian azzal az emberiességükben fel nem adható tanulsággal zárják, ahogy Kós Károly Apátja: „Ami igazság volt, az nem halt meg bizonyára..."

ABLONCZY LÁSZLÓ

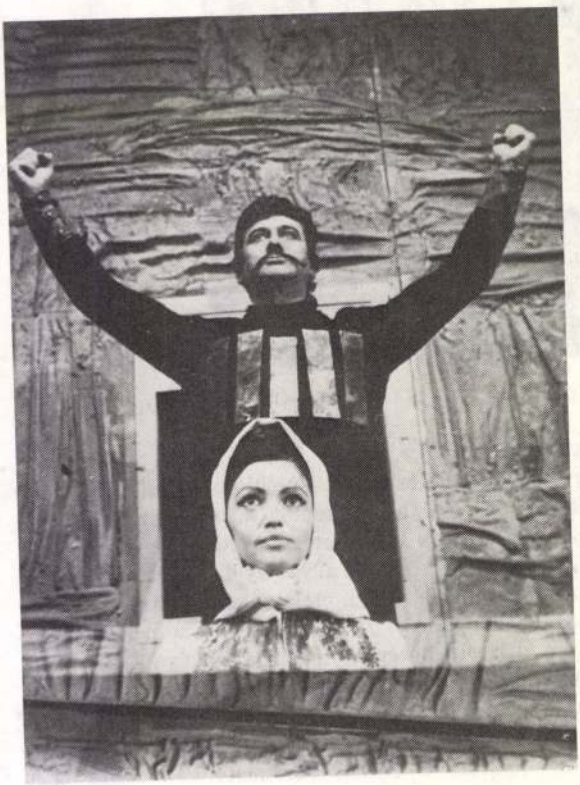

FOTÓMONTÁZS
A NAGYVÁRADI
ELŐADÁSRÓL

KÓS Károly Tiszatáj 1980. 8.

diákjaikkal és hívek akartak maradni az egyetemesség iránti hajlamukhoz, akkor önmaguk ellen kellett hogy tiltakozzanak, például mint kiválasztók, vagy mint (Amerikában) az állam, az imperializmus számára dolgozók ellen, és le kellett hogy mondjanak a rossz lelkiismeretükről. Más szóval a tömegekkel való kapcsolatnak új módját kellett hogy keressék, úgy, hogy elutasítják a különös hatalmat, és ugyanazzal a szuverenitással, de nem többel, rendelkeznek, mint a tömeg akármelyik tagja.

Mivel magyarázható, hogy még van értelmiségi? Úgy gondolom, hogy a szocialista társadalomban, legalábbis ahogyan én képzelem, nem lesz többé értelmiségi, pontosan azért, mert ez az ellentmondás egyáltalán nem fog létezni. Jelenleg, azok az értelmiségiek, akik megértették amit mondok, a tömegek oldalán állnak, és csak akkor bocsáthatják a tömegek, azaz a konkrét egyetemes rendelkezésére az egyetemesség iránti hajlamukat, melyet a tanulmányaiknak köszönhetnek, amikor a helyzet ezt megköveteli. Az is lehet, hogy az értelmiségi azzal szolgálja a tömegeket, hogy odaadja nekik azt, amit kérhetnek tőle és aminek a birtokában van. Ez az új értelmiségi legelső alapelve. Ez feltételezi azt — ami nagyon gyakran meg is történik —, hogy az értelmiségi, mint mondják, „beépüljön", azaz hogy abbahagyva tanulmányait, elmenjen egy üzembe munkásnak a többi munkás közé. Marad még benne valami értelmiségi, azaz egy bizonyos ismerete az általa korábban tanult dolgoknak, egy egyetemesség, amelyet ha akar, a tömegek rendelkezésére bocsáthat, de ez minden.

A kommunisták, sohasem fogadván el az értelmiségiek és a nép közötti igazi kapcsolatot, vagyis azt, hogy az értelmiségnek újra el kell merülnie a népben, amelyben felolvadna mint értelmiségi, nyilvánvalóan súlyos hibát követnek el: az egyik oldalra odaállították az értelmiségieknek nevezett elitet, azután a tömeget a másik oldalon hagyták; noha a valóságban nincsenek tömegek és nincsen elit; emberek együttese van, akik akarnak bizonyos dolgokat. És ezek az emberek egy bizonyos értelemben azonosak, mert amit ekkor vagy akkor az értelmiségi akar, az az, amit a tömeg akar. Csak előfordulhat, hogy rendelkezik azoknak a dolgoknak a közelebbről történő megjelölésére, pontos megfogalmazására szolgáló eszközökkel, amelyeket a tömeg akar. Az értelmiséginek követnie kell a tömeget. Meg kell értenie, hogy melyek a tömegek ellentmondásai, vagy hogy melyek a vágyai, s ezeket kell mindig követnie.*

* Az itt közölt részlet az említett Gallimard-kiadás 124—129. lapjain található.

A szövegeket fordította és a bevezető sorokat írta:

DÉKÁNY ANDRÁS

Karcagi tanya (fametszet 1979)

Kós Károly ismeretlen levelei

KOSZTOLÁNYI DEZSŐHÖZ

(Közli: Kiss Ferenc)

Erdélyi Szépmíves Céh
Cluj-Kolozsvár
Piata M. Viteazul 40.

Okvetlen és azonnal elolvasandó!

Kedves jó Barátom!

Egy nagy kérésem van Hozzád, melyet tudom, hogy tekintve kérésem okát és fontosságát úgy fogsz teljesíteni, ahogy azt én kérem. Tehát: Romániának is megalakult a maga Pen Club-sectioja, de abba annakidején és a mái napig sem a magyarság, sem a szászok (velünk egyetértve) nem kapcsolódtak be, miután a románok nemzeti türelmetlensége nem akarta megengedni egy befelé független, ill. autonóm magyar, illetőleg szász alszekció megalakulását és csak egyénenként kért fel minket a romániai szekcióba való belépésre. Hosszas és kellemetlen tárgyalások folytak erről már és sokszor, mert a román írók mégis restelték azt, hogy Pen-klubjukban egyetlen magyar, vagy szász író sincsen. Ez kifelé nem vallott dicsőségükre.

Most aztán, hogy az idei Kongresszus Budapesten lesz, éppen kellemetlen helyzetbe kerültek és ezt mindenképpen reparálni akarják. Tegnap a Bukarestben lakó Pen-klub-elnök sürgősen felkérte a most éppen Kolozsváron lévő Bánffy Miklós grófot, mint az erdélyi magyar írók Helikonjának vezetőjét, és a Helikon nevében már évek óta a Pen-klub ügyében megbízott tárgyalásvezetőjét, hogy vasárnapra Kolozsvárra jönne, egy utolsó és reménye szerint sikeres tárgyalásra abban a tekintetben, hogy a magyar írókat bekapcsolhassa a Pen-klubba. Előre jelezte, hogy a maguk részéről belemennek egy magyar és egy szász alszekció alakulásába, mely egy-egy alelnökséget kapna az országos klubban és megfelelő képviseletet. E kisebbségi szekciók nyelve és levelezése is lehetne magyar, ill. német, belső életük autonóm volna, amibe az országos vezetőségnek beleszólása nincsen.

Miután tehát a dolog komoly, nem merünk úgy leülni tárgyalni, hogy ne ismerjük pontosan a Pen-klub szabályait, meg organizációjának minden részét, szóval mindazt, amit ismernünk kell, ha azt nem akarjuk, hogy becsapjanak. Nem szabad kevesebbet követelnünk, mint ami a Pen-klub kódexe szerint megillet maximumként. Mert utólagos reklamációkkal csak kikacagtatnók magunkat.

De ilyen Pen-klub szabályzatunk, alkotmányunk, alapszabályunk nincsen. Nem is tudunk keríteni itt. A románoktól nem kérhetünk, mert kikacagnának.

Tehát hozzád fordulunk és kérlek erdélyi írótestvéreid megbízásából és nevében, hogy egy szabályzatot postafordultával és express levélben küldj el címemre, *hogy vasárnapig itt lehessen. Megérted, hogy fontos és nem egyéni ügy és egyéni kérésem. Ezzel nem mernélek zaklatni.*

Nagyon kérünk és nagyon bízunk Benned, hogy ezt megteszed. Minden ebből felmerülő költségedet természetesen viseljük.

Előre is hálásan köszönöm úgy a magam, mint magyar és szász írótársaim nevében szíves jóságodat (a szászokat is képviseljük a románokkal szembeni megállapodás szerint).

Igaz, régi és változatlan barátsággal üdvözöl

Kvár, 1932. III. 3. *Kós Károly*

Erdélyi Helikon

1932. márc. 10. Tel. 7-74
Piata, M. Viteazul 40.

Kedves jó Barátom!

Hálás szívvel köszönöm mindnyájunk nevében a Pen-klub szabályok azonnal való megküldését. Oly pontosan fordult meg a levél és a válasz, mintha rendes békeidőben volnánk. Éppen idejére, sőt szombaton délben már itt volt. Egyszóval nagyon-nagyon köszönjük. Az „... Balladáit" azóta megkaptad, mert természetesen *elküldtük és nagyon örvendenénk, ha írnál róla. Kovács László kérte is Tőled és én csak megismételhetem azt, amit ő kért. Sőt, egyebet is kért Tőled és várja a válaszodat, ill. még inkább írásaidat.*

A verset megkaptuk és köszönjük. De nem gondolod, hogy így egyedül odalógatva nem hat egészen jól? Természetes, hogy ha verset adunk arravaló, reprezentáns költőtől, lehetőleg párosan, vagy még többet szeretünk hozni. A közönség is így szereti, de mi is. Mégis inkább reprezentálja a költőt. Tehát nagyon szeretnénk várni egy párjára, vagy valami írásodra, hogy Kosztolányit ne egy versével hozzuk, hanem jobban. Ez szerkesztői érdek elsősorban és bizonyos vagyok benne, hogy nem érted félre, de nagyon is megérted.

Szóval, nagyon kérlek, újból, miután voltál olyan jó és már teljesítetted egy kérésemet (és az a logika, ugye, hogy a teljesített kérés kötelezi a teljesítőt), hogy teljesítsd azt is, hogy írj nekünk, küldj nekünk. Jövő számunkba jól festene, ha Kosztolányi erősen szerepelne benne és minket, ill. Közönségünket speciálisan érdeklő írással is.

Vedd lelkedre, édes jó barátom kérésemet és lapunk kérését és adjál, hiszen adhatsz.

Mi pedig köszönjük azt, amit eddig adtál és maradok

igaz, régi barátsággal
Kós Károly

Erdélyi Szépmíves Céh
Cluj-Kolozsvár, Piata
(Fő-tér) 7. I.

Kedves Barátom!

Kaptam kedves leveledet és benne feleséged kéziratát. Ne vedd felületességnek, vagy hanyagságnak, vagy talán éppen barátságtalannak, ha őszintén megírom, hogy Kazár Lászlónak adtam át az egészet, aki az Erdélyi Helikon technikai szerkesztője azzal, hogy azt gondjaiba vegye. Én magam képtelen vagyok a szerkesztéssel komolyan foglalkozni, mert az én dolgom főképpen az Erdélyi Szépmíves Céh adminisztrációs és pénzügyi vezetése és másodsorban a könyvkiadás irodalmi és pénzügyi gondozása. S ezenkívül ezer és ezer erdélyi közéleti és főleg kultúrpolitikai munka, valamint a református egyházi ügyek egyik részének gondozása is. Ezt csupán magyarázatképpen írom, mert hiszen Te onnan, ahol az író ír, a művész alkot és mindenki a maga mesterségét folytatja és kb. mindenki a maga helyén van, nem tudhatod, hogy itt nálunk ma a művésznek és írónak, akit a sors predesztinál és akit az élet kijelöl, azt a munkáját és munkákat vállalni kell, amire hibáznak ma a magyar emberek és intézmények Erdélyben. Ma rajtam van a magam és családom és az egyetlen szóbajöhető magyar könyvkiadó vállalat vezetésének minden gondja és felelőssége és ingyen ráadásul 40.000 kalotaszegi magyar (ez 32 falut jelent) kultúrája és részben

gazdasági élete irányításának és gondozásának nagyobb felelősségű munkája, persze ex honoris officinem, sőt én kell, hogy kitüntetésnek tartsam, hogy ez a nép engem választott ki erre a szerepre. És én azt valóban nagy megtiszteltetésnek is tartom.

Bizonyos, hogy nekünk ma tartalmasabb az életünk, mint a Tiétek ott. Ez a mi előnyünk Fölöttetek. De reádolgozunk erre és ez a mi hátrányunk Veletek szemben.

De ha jól meggondolom: mégse cserélném el ezt a sorsot a magyarországi magyar művészsorssal, ma sem, ennyi nehéz, kimondhatatlanul nehéz esztendő tanulságai után sem és a teljesen bizonytalan, de bizonyosan csak nehezebb jövendőtől való őszinte irtózásom dacára sem.

És boldog vagyok, mert tudom, hogy egyetlen igazi erdélyi művész sem cserélné el a maga itteni sorsát egy talán anyagilag jobb magyarországi sorssal. Aki tőlünk az elmúlt évek során elbúcsúzott, azt könnyű szívvel eresztettük el, és aki még el fog menni (mert készül még nehány), könnyebbedés lesz nekünk is. Inkább az a baj, hogy vannak, akiket menesztenénk, de nem mennek.

Bocsáss meg, hogy lehetetlen írásommal terheltelek, de én már nem fogok géppel írni és géppel gondolkozni. És az írásom nem javul tapasztalatom szerint.

Kolozsvár, 935. V. 9.

Szeretettel ölellek
Kós Károly

BABITS MIHÁLYHOZ

A Babits-hagyaték egyik legérdekesebb és legértékesebb részlege Kós Károly három levele. Papírforma szerint talán titokzatosnak és különösnek vélhetik egyesek, hogy két ilyen különböző írónak kapcsolata lehetett, sőt rokonszenvezhetett egymással.

Ezek a levelek is bizonyítják egymás iránti érdeklődésüket és nagyrabecsülésüket. Az egyik levélben a nagy erdélyi író Babits tudomásulvételét a Holnap megjelenéséhez fűzi. Első eszmei találkozásuk azonban, amely mindkettőjük egész életére szóló munkásságára hatott, jóval régebbi. Annak az angol író—művész—tudós csoportnak alkotó körére nyúlik vissza, amely Magyarországon kissé sommásan a prerafaelita mozgalommal párhuzamos angol szecesszió fogalmával és nevével ivódott be az irodalmi és művészeti köztudatba. John Ruskin, William Morris és Walter Crane triászáról van szó. Kós Károly már 1931-ben diákkori sztánai látogatásom alkalmával mondta nekem, hogy életprogramját Walter Crane budapesti kiállítása határozta meg. Ruskin és Morris legnagyobb tanítványa, irányuk továbbfejlesztője és betetőzője az ember mindennapi környezetének, a hajléknak és a műhelynek esztétikummal való átitatását tűzte ki céljául, de ő már úgy, hogy a modern ipar sokszorosító eljárásait is igénybe vegye, hogy az ember mindennapi használati tárgyainak művészi rangra emelt darabjaival lássa el és nevelje szépségre az egyszerű embereket. Walter Crane 1900. okt. 10-től nov. 5-ig tartózkodott Budapesten, ahol életműve legnagyobb kiállítását rendezték meg. Járt Pécsett, Szegeden, Kolozsvárott és Kalotaszegen is. Kós Károly a Magyar Iparművészet 1910-i évfolyamában enciklopédikus jellegű és értékű elvi állásfoglalásában a nagy angol triászra utal, mint ösztönzőire. Mint közvetlen mintaképére, Walter Crane-re hivatkozott. Walter Crane illusztrációi édestestvérei Kóséinak. De tőle tanulta azt is, hogy a szerző nemcsak illusztrálhatja, hanem maga meg is tervezheti és ki is nyomtathatja saját könyvét. Babits a Halálfiaiban a főhős sorsában saját fejlődését ábrázolva beszéli el, hogy pesti diákkorában Ruskinról tartott szakszervezeti előadást, és hogy legjobb barátja szüleinek otthonában pedig William Morris stílusú bútorok álltak Walter Crane tapétái alatt. A Walter Crane példátlan méretű magyar fogadtatását ismertető sajtón kívül a Pécsre látogató angol művész ünneplésére is fölfigyelhetett. Az irodalom és a művészet szociális elkötelezettségét hirdető művésztriász párhuzamos eszméket vallott Babits csodált angol viktoriánus költőivel, a Browningokkal, Swinburne-nel és Meredith-tel.

Nem lehet véletlen, hogy Babits az Erdélyi Helikon indulásának kezdetén egyik legfontosabb elvi állásfoglalását küldte a Kós Károly által szerkesztett folyóiratnak. („Európaiság és regionálizmus", hozzáférhető az általam szerkesztett, most megjelent Arcképek és tanulmányok című Babits-kötetben.) Kuncz Aladár Babitsot nemcsak mint régi nyugatos társát igyekezett megnyerni az általa is szerkesztett erdélyi folyóiratoknak, hanem mint diákkora és fogarasi tanárévei óta az Erdély iránt állandóan érdeklődő írót és szerkesztőt is. Ennek fontos dokumentumára hivatkozik Kós az egyik alábbi levélben. Ez a Nyugatban 1934—35-ben lezajlott, nagy hullámokat verő vitához való hozzászólása a „transzilvanizmus"-ról. Először Tabéry Géza emlékiratairól 1931-ben írt tanulmányában írt erről. A vita legerősebben Szemlér Ferenc, Tolnai Gábor, Jancsó Elemér és Szentimrei Jenő tanulmányaival éleződött ki. Ez az ankét az utóbbi években is többször került említésre anélkül, hogy érdeme szerint földolgozták volna. Kós itt mindenesetre hálával fogadja Babits „Az én erdélyiségem" című vallomását, úgy értelmezve ezt, mint az ő álláspontjának hatékony támogatását.

Egyre súlyosbodó betegeskedése idején, mint híres betegnaplójából is kiderül, nagy gondokat okozott neki, hogy a Baumgarten-alapítvány akkor már jelentős anyagi támogatását biztosítsa az általa nagyra tartott, de még a díjban nem részesült íróknak. Így kapta Kós Károly 1938-ban a 3000 pengős nagydíjat. Ez az akkori árfolyamon 90 ezer lejnek felelt meg, az ottani körülmények között valóságos vagyonnak. Kós leveleinek meghatott, sőt megrendült hangjából is nyilvánvaló Babits iránti őszinte hálája és nagyrabecsülése. Ez az esemény alkalmat adott neki egy életében rendkívül ritka önvallomássorozat megírására. Ennek önéletrajzi értéke rend-

kívüli. A három levél közül kettő műfajilag is inkább az esszéhez áll közel, de annak is tökéletes.

A Nyugat és Babits erdélyi kapcsolatainak története még feldolgozatlan, de megérne egy monográfiát. Ebben külön fejezet jut majd Babits és Kós összeköttetései történetének.

GÁL ISTVÁN

1.

A
Baumgarten Ferenc irodalmi Alapítvány
tekintetes
KURATÓRIUMÁNAK

BUDAPEST

Igen tisztelt Uraim

Ma egy hete olvastam a ‚Keleti Ujság' hírét, hogy budapesti értesülése szerint az idén egyik Baumgarten-díjat nekem ítélte az alapítvány Kuratóriuma. A hír váratlan volt, szinte hihetetlen. Mert álmomban sem jutott egy pillanatra sem eszembe, hogy ilyen díjjal kapcsolatba kerülhessek. És a meglepetés után nyomban az a gyanú ébredt bennem: hátha ez csak tévedés, esetleg kombináció. Annál inkább, mert — ha magános is az életem és a pletykák nem érdekelnek, — mégis hallottam az utóbbi hetekben több erdélyi író nevét emlegetni a Baumgarten-díjjal kapcsolatban, de az én nevem ezek között nem szerepelt. S tegnapelőtt érkezett haza Budapestről egy igen régi jó barátom, aki semmit sem tudott az egészről. Tehát vártam az újsághír cáfolatát.

Ma reggel megkaptam az Alapítvány Kuratóriumának meghívó levelét, (:amit Kolozsvárról küldöttek ide Sztánára:), s így most már mégis hinnem kell abban, amire sohasem gondoltam a múlt hétig.

Igen tisztelt Uraim,

Bevallom, hogy legbelső belsőmben mai napig nem tartottam magamat igazi írónak a szó valódi, nemes és professziót jelentő értelmében. S addig, amíg a sors nem kényszerített írásra (:belső és külső okokból:), mint bevallott amatőr írogattam ugyan, de főképpen és elég ritkán építész szakcikkeket. A szépirodalomba annakidején csak kuriózumképpen kontárkodtam bele egyetlenegyszer, amikor, — szigorlatra való készülés közben, pihenésképpen írtam és rajzoltam egy verset (:amit azóta sem tettem többet:).

Nagyon nehéz idők következtek azután és én vállaltam sorsomat, mert úgy éreztem: szükség van itt reám; bár éppen a mi akkori vezető osztályunk a nem kívánatos magyarok közé sorozott itt Erdélyben és még akik jóakaratúak is voltak, azok is legfeljebb bolondnak tartottak. Bizony mondom: sokszor hiábavalónak éreztem a tusakodást, a hitem sokszor megrendült, utamat tévesztettnek láttam és erőmet kevésnek. S a puszta élet megtartását is lehetetlennek.

Aztán fordult az idő és az élet nekem adott igazat. Eredmények mutatkoztak: a romok között építés. A kenyér is mindig megkerült. Az emberek pedig így kezdettek emlegetni: író. Az erdélyiek így: a mi írónk.

Így lett az építészből nyomda-grafikus, aztán napilapban cikkíró, néha politikai vezércikkíró is; aztán novellista, aztán regényíró. Közben lapkiadó, könyvkiadó, szerkesztő, s végül tavaly drámaíró is.

Akartam-é ezt? Nyugodt lélekkel mondhatom: nem akartam.

Jól, avagy rosszul csináltam? Nem tudom, nem kérdeztem. Kellett csinálnom és csináltam, mert akartam: csinálják mások is. Szükségünk volt írókra és irodalomra. A mi irodalmunkra, mely az erdélyi magyar kissebbség életért való politikai munkája. Az egyetlenül bizonyos, a bizonyosan helyes, a semmiféle külső erőtől, vagy éppen erőszaktól nem függő, a véletlennek alá nem vetett, a mi földünkre és a mi népünkre, a mi múltunkra ráépített, a mi népünk eledeléül és megtartásáért való magyar irodalomra. Most, hogy így elgondolkozom, talán így és ezért alakult sorsom

azzá, ami. Nem tudom, de bizonyos, hogy írtam és írok, mert itt és számomra ez az egyetlen szerszámom maradt, mellyel dolgozhattam a kenyérért és ez az egyetlen biztos fegyverem a magyar életért való munkában.

Bocsássanak meg, hogy a magam együgyű gondolataival untattam, de amikor meghívó levelük a meglepő valóság bizonyítékát hozta számomra, hogy eddig való munkámat, írásaimat a legfüggetlenebb irodalmi ítélőszék igazi írásművészetnek jelentette ki és érdemesnek tartja arra, hogy szerzőjüket kitüntesse és jutalmazza, akkor nem tudtam megállani, hogy ne futtassam emlékezetemet vissza a múltba és ne tegyek rövid vallomást magamról, mint íróról. És még egy okom volt erre. A Baumgarten-alapítvány Kuratóriumát nem ösmerem; nem tudom, kik a tagjai. Csak Babits Mihályt ösmerem: az írót, az embert nem. És amikor ez alkalommal nem tehetem meg, ami mindenek felett való kötelességem volna, de amit őszinte örömmel és hálás szívvel meg is tennék, hogy az irodalmi díjak kiosztásának holnapi napján személyesen mutatkozzam be és szóval köszönjem meg a kitüntetést, meg kellett tennem legalább azt, hogy ebben a levélben mondjam el magamról, amit, mint íróról elgondolok.

Igen tisztelt Uraim, útlevelem lejárt, újnak beszerzéséhez most és itt nem egy nap, de talán egy hónap sem elegendő. Én tehát tavasz előtt nem igen utazhatom fel Budapestre, hogy személyesen szoríthassam meg a kezüket. De higyjék el, kétszeresen is hálás és boldog vagyok. Mert a pénzre nagyon-nagyon szükségem van, a gondok nem jó barátok, de talán mégis több értéke van számomra a jutalommal kapcsolt kitüntetésnek. Mert úgy érzem, — és mások is érzik —, hogy elégtétel az, visszautasíthatatlan, meg nem támadható, nem cáfolható felelet, megfellebbezhetetlen ítélet — az én javamra.

Hálásan köszönöm ezt Önöknek, akik nekem ezt a boldog örömöt és lelkem egész hitével való munkámnak ezt a kitüntető jutalmát szerezték meg.

Őszinte és hálás tisztelettel vagyok
Sztána, 1938. január hó 17.

Kós Károly

2.

Igen tisztelt Mester!

Amikor a „Baumgarten-alapítvány" meghívóját kaptam volt a jan. 18-iki díjkiosztásra, miután személyesen nem tehettem annak eleget, levélben köszöntem meg az engem meglepetésszerűen ért és többszörös örömöt is okozó kitüntetést és jutalmat. Amikor azután megkaptam a múlt hó vége felé a hivatalos értesítést arról is, hogy a kuratórium az egyik 3000 pengős díjjal jutalmazott, akkor természetes kötelességem lett volna azonnal, ha személyesen akkor sem tehettem, de levélben bár hálás köszönetemet megírni. Viszont akkor azt a hírt kaptam, hogy Babits Mihály súlyosan beteg, olvastam a lapokban is egyet-mást, operációt, s ennél rosszabbat is emlegettek (amíg a hír ide érkezik, szörnyen megnő), s így nem akartam sablonos levelemmel zavarni a Mestert, elhalasztottam az írást. Nemrég azonban örömmel hallottam és megbízható barátomtól, hogy Istennek hála, nincsen már baj, tehát most eljött az én együgyű levelemnek is az ő ideje.

Annál inkább, mert közben még valami történt, amivel Babits Mihály váratlanul új örömöt és — elégtételt szerzett nekem, s amiért külön hálával tartozom neki én, de mások is. Az itt nálunk nemrég újólag felpiszkált „irodalmi transzilvánizmus" vitában a mi Szemlér Ferenc barátunk onnan kapta meg a megérdemelt választ, ahonnan nem várta és azt a választ, amire legkevésbbé számított, amikor a maga erdélyiségét-megtagadását a fiatal írók prókátoraként az öreg erdélyi írók mellének szögezte. Boldog voltam. Nem annyira a magam érdekében, de a fiatal erdélyi író és szellemi munkás generáció érdekében, melynek éppen erdélyi szellemére van Erdélynek és az erdélyi magyarságnak, de talán — Magyarországnak és a magyarországi magyarságnak is szüksége. Inkább, mint máskor, most erősebben, mint bármikor talán 1000 esztendő óta. Most hogy a hurkot, aki nyakunkban van 20 év óta, újra és

erősen megszorították, körömszakadtig hűségesek kell legyünk szegény Erdélyünkhöz, nemhogy megtagadjuk — gyáva és önző könnyebbségért, kényelemért és — konjunktúráért (ami önmagunknak való ostoba hazugság). Mi, — ha csodák nem történnek, — csak mint erdélyiek maradhatunk — magyarnak is és ha most akarjuk, hogy utasként magyarul köszönhessék az Úristennek mindennapi kenyerüket, akkor — nem szabad másfelé pislognunk, de ezért a földért és ezért a népért kell dolgoznunk, amíg a sors ezt nekünk megengedi, sőt annak ellenére is.

Bocsássa meg bűnömet, hogy bolond módon elkalandoztam tárgyamtól, de nem tehetek róla. Annyi teher szakad reám ebből a mi életünkből, ebből az állandó kínlódásból, bizonytalanságból, annyiszor kell itt a magyar életet elölről kezdeni, új utakat vágni, nyelni, hallgatni, fogat összeszorítani, s annyi mindent kell öregedő fejjel, nehéz anyagi körülmények között, gyengülve vállalni a magyar élet munkából, hogy az ember ostoba módon ideges lesz, amikor éppen a fiatalság részéről látja és tapasztalja a — komoly vállalás és munka — megkerülését. Ezért nehéz itt énnekem — bölcs embernek lennem...

...Még egy kitérést mégis megkockáztatok: hallottam, hogy a Baumgarten alapítvány idei díjkiosztását kifogásolták. A kifogások lényege az volt, hogy — öregek, beérkezettek is kaptak díjat, ami ellenkezik az alapítványozó célkitűzésével. A célzást magamra is kellett vennem, hiszen valóban és sajnos — öreg vagyok. És nekem is azért volt meglepetés a kitüntetés, mert úgy érzem, hogy nekem, mint írónak nem tud használni a pénz. És ha anyagilag nélkülözhetném, akkor higyje el, nem fordítanám a magam céljaira, de volna helye itt Erdélyben annak a pénznek, ahol áldás volna. Tehát akkor is elfogadtam volna és akkor is hálás volnék érte. De, — ha öreg is vagyok és beérkezett(?) bizony mondom reászorultam és nagy áldás az a pénz számomra. Nehéz az életem és nehéz családom van. Munkámnak csak nagyon kicsi részét fordíthattam írásművészetre, mert a kenyeret kellett megkeresnem. És nem olyan a természetem, hogy nekem könnyen lehetne itt, vagy bárhol is a világon, pénzt keresnem. Amit írtam eddig, — hiszem, hogy értelme volt és hiszem azt is, hogy haszna volt, — de nem volt divatos írás, nem volt üzleti konjunktúra írás. Sőt, rendesen — nem szeretem írások voltak sokaknak és éppen azoknak, akik a tömeget vezetik — félre...

Bizony, nagy jótétemény nekem ez a gyönyörű díj, nemcsak tisztesség. És bizony hálát adok a jóságos Mesternek, aki ezt így rendelte. És hálát adok Babits Mihálynak, aki messzebbre és jobban lát, mint olyan nagyon sokan a magyar glóbuszon. És kívánok Önnek, igen tisztelt Mesterem, jó egészséget és kérem, fogadja jó szívvel az én köszöntésemet addig is, amíg talán nyáron személyesen tudom megszorítani kezét. Igaz tisztelettel és hálás szeretettel vagyok
Sztána, 1938. III. 15.

Kós Károly

3.

Mélyen tisztelt Mester!

Valamikor Kolozsváron ösmertem meg Mestert, amikor megjelent volt Váradon „A Holnap" című kötet. Azóta talán éppen 30 esztendő telt el és január óta tudom, hogy a kötelesség lehetővé tette számomra a Mesterrel való személyes találkozást — 30 esztendő múlva.

Tegnapelőtt este érkeztem Pestre és mostanig spekuláltam, hogy tudjam bizonyosan és alkalmas időben megtalálni a Mestert, akinek — telefonja nincsen. Így fundáltam ki ezt az egyszerű módot, hogy megkérjem: jelölje ki a napot, időt, amikor tiszteletemet tehetem akár lakásán, akár bárhol másutt. Én mához egy hétig itt vagyok, szombaton szándékozom hazautazni és semmi különös időbeosztásom nincsen, vagyis akkor s oda mehetek, ahová parancsolja. Kérem tehát szíves üzenetét telefonon, cédulán vagy levélben az időre és helyre vonatkozólag, ahol megkereshetem. Csupán azt kérem még, hogy miután én egész napon át csavargok, egy nappal a

találkozásra kijelölendő idő előtt kaphassam meg szíves üzenetét ide, az Erzsébet-királyné-szállóba (IV. Egyetem u. 5.).

Tehát kérve és várva szíves értesítését valamely formában, vagyok

Mesternek őszinte tisztelettel

Bpest, 1938. IX. 1.

Kós Károly

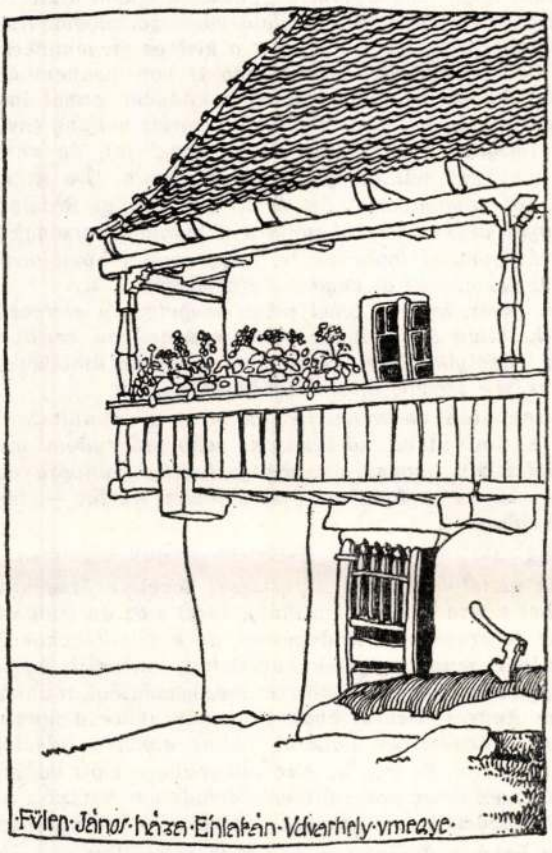

MEGGYESI JÁNOSHOZ

(Abban az időben a sors különlegesen szépséges jóakaratából a Magyar Építőművészek Szövetségének titkárságán dolgoztam. 1963-ban Kathy Imre építész társaságában jártam Kolozsvárt és akkor ismerkedtem meg Kós Károllyal. Az ezt követő — számomra nagyon megható, néha megdöbbentő — levelezéses beszélgetésből közlöm ezt a két levelet. A „Varjú-nemzetség"-re vonatkozó kérdésekről. A drága emlékezetű Luby Margit néni kérdéseit közvetítettem Kós Károlyhoz, majd — ha igaz — ezután már közvetlenül leveleztek. „Vasszínű égbolt alatt" címmel jelent meg „Városszociográfiák 1945 előtt — 1932—1943" alcímű antológiám a Magvető Könyvkiadónál, 1961-ben. Az antológia összetételét, egyszóval tartalmát erőteljesen befolyá-

solta a kiadó két éven át tartó tájékozódása, majd a végül is kiválasztott előszóíró magabiztossága. Kós Károly vélekedése, nagy erejű gondolatmenete volt legnagyobb elégtételem, hogy mégsem történt minden hiába. De Kós Károlytól többé már nem kaphatok levelet.)

MEGGYESI JÁNOS

Kedves Barátom!

Két hónapja múlt, hogy megkaptam a „Vasszínű égbolt alatt" című, a két világháború közötti utolsó 10 esztendőt összefoglaló városszociológiai írások gyűjteményét. Persze, az lett volna a kötelességem, hogy ezt a kedves megemlékezést és megtisztelő ajándékot azonnal hálásan megköszönjem. Meg is volt bennem ez a jószándék, de annak perfektuálása előtt át akartam olvasni a könyvet, annál inkább, mert annak idején eljutott ugyan hozzám és meg is gondolkoztatott nehány (nem sok) ú. n. falukutató írás, könyv (elsőnek Féja Géza: „Viharsarok"-ja), de város szociográfiával foglalkozó írással, könyvvel mái napig nem találkoztam. (De itt őszintén bevallom, hogy akkoriban (a két világháború közt és itt a romániai Erdélyben) engem — és magam fajtájú magyar atyámfiáit is) annyira a magunk sorsának egészen más természetű problémái és gondjai foglaltak le, hogy azok elhomályosították érdeklődésünket azokon kívüli problémák és gondok befogadására.).

Úgy határoztam tehát, hogy a levél írását megelőzően elolvasom a könyvet. De közbejött és elháríthatatlan okokból erre csak mostanában került a sor. Elolvastam tehát a könyvet és némelyik részét kétszer is. S azután emlékezetembe idéztem az egykori falukutató írások szociográfiai megállapításait is.

S ahogy mindezek után visszaemlékeztem arra az elmúlt korszakra és arra a tragikus eredményre, ami utána következett, sehogyse tudom megérteni ma sem, hogy az ismert adottságok hogyan eredményezhették pontosan az ellenkező eredményt, mint amit — az én szimpla építészi logikám szerint — természetesen eredményezniök kellett volna.

S akkor elgondoltam:

A munkásoknak osztályöntudatra ébresztése, nevelése Magyarországon aránylag nagy múltra tekinthet vissza (Táncsics Mihály, 1848) s az én ifjúkoromban már nemcsak az ország ipari centrumában, Budapesten, de a jelentékenyebb vidéki városokban is kiépültek az ipari munkásság munkavédelmi, kulturális és politikai szervei és intézményei. Sőt ugyancsak megkezdődött a mezőgazdasági munkások osztály szervezkedése is (Áchim András; Békéscsaba). Volt már akkor a munkásosztálynak számottevő sajtója, voltak értelmiségi káderei, voltak elméleti (ideológiai) szakemberei és gyakorlati munkásvezetői. És már az első világháború előtt vajúdott, hogy a világháború alatt megszülessék és az orosz proletárforradalom hatására aktív erőtényezővé fejlődjék a munkások szociálista pártjának radikális — lenini — szárnya is.

Amikor aztán a háború elveszett, a hadsereg szétzüllött és a monarchia részeire töredezett — és itt maradt Magyarország árván, kifosztottan, fegyvertelenül, határán köröskörül a könnyű prédára éhes ellenségekkel, benn az országban a felborult rend, életbizonytalanság, anarchia és egy tehetetlen, tehetségtelen, fűhöz-fához kapkodó kormány, mely az országot a győzelmes hatalmak és csatlósaik kényére-kegyelmére szolgáltatta ki, akkor ennek a munkásságnak volt hite és bátorsága, hogy elseperje ezt az őszirózsás kormányt, életre hívja a dolgozó nép államát, a magyar tanácsköztársaságot, volt ereje, hogy helyreállítsa a felborult rendet, megszervezze az életmunkát, talpra állítsa, felszerelje a dolgozó nép hadseregét és a megalázkodó kegyelemkoldulás helyett vállalja és állja is a harcot a magyar munkásforradalomtól megrettent burzsoá hatalmak és csatlósaik reázúduló inváziós seregei ellen. Kerek négy hónapig.

És ha a sokszoros túlerő végül le is tudta tiporni és ki is tudta akkor radírozni Európa térképéről a munkások magyar államát, a magyar munkások nagyszerű helytállása négy hónapig lefogta a déli inváziós haderőt, s ezzel elegendő időt szerzett az

orosz munkástestvéreknek, hogy felszusszanjanak, új erőt gyűjtsenek és ezzel — győzedelmeskedhessenek...

Ez történt 1919-ben...

...Hogy Trianon előtt Magyarország népességének mekkora hányada volt ipari, ill. mezőgazdasági munkás, azt nem tudom. De azt most már tudom, hogy 1940-ben az ipari munkások lélekszáma 500.000, illetve eltartottakkal együtt másfél millió (Darvas). A mezőgazdasági munkáslakosság (kereső és eltartott) összlétszáma ugyanakkor kereken 3 millió (Kerék Mihály).

Ennek a hatalmas, az ország lakosságának felét kitevő munkásosztálynak az elmúlt 20 esztendő alatt bizonyára emelkedett és tágult kulturális szintje (Móricz Zs. mellett ott vannak már a fiatalok: Illyés Gyula, József Attila, Darvas, Kodolányi, Féja, s a parasztírók: Veres Péter, Szabó Pál, Sinka stb.), erősödött osztályöntudata, számban nőtt értelmiségi rétege. Rendelkezett a múltak tapasztalataival és tanulságaival, szeme előtt a hatalommá nőtt ifjú Szovjetunió nagyszerű példája és a hitleri fasizmus ijesztő ellenpéldája.

És jöttek egyremásra a figyelmeztetések: kirobban a háború; Magyarország Hitler-csatlóssá sodródik; Teleki Pál öngyilkos lesz; Sztálingrád; a magyar hadsereg pusztulása a Don-kanyarban; gyorsuló német visszavonulás; 1944 nyarán a front már keleten észak-Moldavában, északon a Kárpátok lábánál.

Minden józan ember bizonyosan tudhatta már, hogy ezt a játékot menthetetlenül elveszti a fasizmus és a játék végén fizetnie kell annak is, aki akarva-akaratlanul játékpartnere volt; mert: mitgefangen, mitgehangen.

Egyetlen járható útja a fizetség alóli mentesülésnek: idejében kiszakadni a hitleri játékos kényszerszövetségéből és vállalni a tisztító szabadságharcot a fasiszta mocsok ellen, az antifasiszta szovjet oldalán.

Ezt az utat készítette elő a román lelkekben Romániának a magyarországinál kisebb számú munkásosztályának fiatalabb (1893-ban alakult) szociálista pártjából kiszakadt és 1921-ben megalakult lenini (kommunista) pártja olyan jól, hogy amikor — 1944 augusztusában — a szovjet hadsereg, áttörve a Szeret—pruti német vonalat, az ország belsejébe nyomul, ugyanakkor a román munkásfront iniciatívájából a párt, egyetértésben hazafias polgári és katonai káderekkel végrehajtja a puccsot: aug. 23-án Bukarestben lefogják a fasiszta román diktátort (Antonescu tábornokat) német és román fasiszta vezetőtársaival együtt, s egyúttal a német megszállók ellen fordul országszerte minden román fegyveres erő. A puccs minden részletében sikerült, és októberben az utolsó körülzárt német erőket semmisíti meg a szovjet haderő benn az országban, a román hadsereg pedig a futó németek hátát fedező magyar honvédekkel verekedik a kiürített Északerdély földjén...

Ez történt Romániában, s így, ilyen jó eredménnyel.

És ennek kellett és lehetett volna megtörténnie Magyarországon és legalább ilyen jó eredménnyel.

Hogy mégis, miért nem történt meg, azt nem tudom megérteni ma sem. Nem tudom megérteni, hogy amit a magyar munkásosztály 1919-ben, szinte kétségbeejtően nehéz körülmények között, egyesegyedül, és a segítség lehetőségének szinte minden kilátása nélkül vállalni mert és meg is valósított, azt 1944-ben, az egykorihoz képest talán nehezebb belső viszonyok között, de a tőszomszédságában álló győzelmes szovjet haderő segítségének bizonyosságával (tehát a romániaival nagyjában megegyező adottságokkal) nem merte, sőt meg sem próbálta vállalni és cselekedni. De tétlenül elnézte, eltűrte, hogy egy megalomániás magyar Hitler-kópia és hozzá hasonló őrültkompániája, a maga nemzetiszínűre festett német-fasiszta maszlagával (és pénzével) maga mellé bolondítva a hiszékenyek tömegét, éretlen fiatalokból, beteg ámokfutókból, lumpenproletárokból és cinikus gengszterekből toborzott fegyveres bandáival magához ragadhassa az országuralmat és végigtáncolja a szerencsétlen országon és népén szülőapjával együtt a már sírja felé tántorgó fasizmus őrjönve romboló, gyilkoló utolsó haláltáncát...

Valahogy ez és így történhetett Magyarországon az 1944—45. esztendőben.

*

De hogy ezzel az ostoba és hiábavaló morfondírozásommal miért untatlak és bosszantalak Téged ebben a már régóta esedékes levelemben, melyben csak egyszerűen és hálásan meg kellett volna köszönnöm szíves megemlékezésedet és kedves ajándékodat, annak szülőoka éppen az a Te könyvajándékod. Tehát Magadnak tulajdonítsd és nekem megbocsásd, ha ez az én hosszú és unalmas levelem (és az én bizony nehezen olvasható írásom) megbosszantottak. (Ha ugyan már az elején nem csaptad azt mérgesen földhöz.) Kérem tehát szíves bocsánatodat és vagyok hálásan köszönő üdvözletekkel az

öreg Kós Károly

Kolozsvár, 1965. okt. 31.

Kedves Barátom!

Hogy még múlt év szeptemberében írt leveledre csak most válaszolok, ezért szíves bocsánatodat kérem. Akkoriban nem voltam Kolozsvárt és leveled, több más levéllel együtt, mely akkor érkezett hozzám, bizony csak mostani: óesztendő végi nagy rendezés alkalmával került a kezembe, s így csak most válaszolok reá.

Mindenekelőtt az általad közvetített kérdésekre igyekszem válaszolni:

1. Hogy honnan vettem a „Varjúnemzetség"-ből idézett két „szólás mondást"? Erre vonatkozólag hivatkozom a regény első kiadásának előszavából: „... nem regény, nem is történelem; nem kitalálás, de nem is valóság..."

Tehát: emlékezetem szerint a XVII. századbeli Szalárdy idézi „Siralmas krónikájában" az öreg Rákóczi fejedelem kapzsiságát példázó egykori erdélyi szólás mondást: „Szamos—Maros annyit nem hozhat, amennyit Patak (t. i. Sárospatak: a Rákócziak törzsbirtoka) emészt." Ez a szólás mondás tehát „egykori valóság". Viszont „kitalálás" a másik: „Úgy elkoppant tőle, mint Patak a gyalui kincstől..."

A másik kérdésre. („Nem ebben áll a lóhalál.", illetve „Nem ebben áll a fehér ló halála") nem tudok felelni, mert ezeket a szólás-mondásokat nem ismerem, az illető memoárokat nem olvastam.

Ennyit a közvetítetted kérdésekre.

A „Magyar Építőművészet"-et mindig türelmetlenül várom és nagy élvezettel tanulmányozom keresztül-kasul; nemcsak én, de többen is ittvaló jó embereim. És — egészen indokoltan nagyon büszke vagyok erre a magyar folyóiratra. Mégis bevallom: néha hiányérzeteim is vannak vele kapcsolatban: nem mindig adja egy-egy érdekes épületnek vagy együttesnek a városképbe (uccába, térbe) való beilleszkedésének, beépítésének ábrázolását (helyszínrajzban és az ucca v. tér távlati képében). Persze, lehet, hogy ebben a tekintetben túlságosan követelőző vagyok, s ezért elnézést is kérek mindenkitől, akit illet.

Az elmúlt másfél esztendőben két építészeti problémával viaskodtam:

1. Brassó református magyarságának központi templomát (Brassóban 10.000-nél több református él) városrendezési okokból a hatóság kisajátította és helyette egy ugyancsak központos telken épült tornacsarnok épületet adott át az egyháznak, hogy azt templommá építse át. Ennek a tervezését bízta rám a mi erdélyi püspökségünk. A feladat nem volt könnyű (szűk telek, korlátolt anyagi fedezet és sok más nehézség), de végül is úgy az egyház, mint az állam illetékes szervei elfogadták a tervemet. Sajnos, egészségi állapotom nem tette lehetővé, hogy a kivitelezés (melyet az állami építő-tröszt vállalt) művezetését ill. ellenőrzését is vállalhassam, tehát az épület felépült úgy, hogy a mái napig még a fotográfiáját sem láttam s így nem tudom, hogy a tervem hogyan *valósult meg...*

2. Tavaly egy folyóiratunk szerkesztője arra kért, hogy írjam meg a véleményemet a mi hazai szociálista építészetünkről. Vállaltam, de a tervezett cikkből egy aránylag nagyterjedelmű dolgozat lett, mely Kolozsvár városépítészetének 800 esztendős történetét és értékelését foglalja össze. Most fejezem be a város legutóbbi 20 esztendős építészeti fejlődésének, alakulásának kiértékelésével.

Azt hiszem, hogy ez az írásom nem fog napvilágot látni. Viszont számomra nagyon érdekes volt ez a munkám...

Végül, miután magamról mindent elmondottam, arra kérlek még, hogy az új esztendő alkalmával fogadd Te és szíves közvetítéseddel az egész Szerkesztőség öreg kollégátok őszinte jókívánságait.

Barátsággal köszönt
Kós Károly

Kolozsvár, 1965. jan. 2.

"Torockoi" leány "vasárnapi" gynyában" templomozáskor

Szemlér Ferenc: Nagy folyamok mellett

Akik ismertük Szemlér Ferencet, még híven őrizzük egy-egy szavát, fájdalmasan ironikus megjegyzését, lemondó mosolyát. S most itt van kezünkben válogatott verseinek kötete: a *Nagy folyamok mellett*, mint a magyarországi könyvkiadás hódolata a romániai magyar költő fáradhatatlan és nyugtalan szelleme előtt. Hatalmas anyagból kellett e karcsú kötet tartalmát kiválasztani. Szemlér azokhoz a költőkhöz tartozott, akik szüntelenül versben adnak választ a valóság és a történelem kérdéseire. Márpedig ilyen kérdés érkezett hozzá éppen elég. Emberi és írói sorsa még a kelet-közép-európai mérték szerint is igen változatos módon haladt abban a kanyargós mederben, amelyet a kisebbségi írástudók számára a történelem kijelölt. Székelyudvarhelyi, majd brassói ifjúság, első világháborús félelmek, menekülések, az uralomváltozás közvetlen hatásai, bukaresti diákoskodás, brassói ügyvédkedés, aztán a nemzetiségi irodalom életében betöltött mind erőteljesebb szerep, kapcsolat az Erdélyi Helikonnal és a Korunkkal, viták a romániai magyar irodalom feladatairól, a negyvenes évek első felének súlyos dél-erdélyi tapasztalatai, irodalompolitikai feladatok a felszabadulás után s végül hosszú és termékeny önkéntes visszavonulás e feladatok kényszere s gondja elől — ennyi lenne egy történelmileg meghatározott sors rövidre fogott vázlata? Sokkal több ennél, hiszen minden sorsforduló előtt és után ott a tömérdek munka, amelyet az alkotó művésznek el kellett végeznie. Versek, műfordítások, regények, elbeszélések, színjátékok, útleírások, esszék, kritikák — egy kisebb könyvtár telne ki Szemlér Ferenc műveiből.

Elsősorban mégis költő: a versek behálózzák egész életét (azon kívül, hogy elbeszélő művészete is a magyar próza személyes jellegű, vallomásos, költői ágazatához tartozik.) Szemlélődő típus volt, akinek műhelyében a tapasztalattal együtt született a fogalmazás, aki éber érzékeinek gazdag zsákmányát minél kisebb áttételességgel tudta költeménnyé átalakítani. Gyakran és gyorsan írt, mégsem felületesen. Világos költői szerkezetekben fejezte ki magát, mégis észrevette a dolgok, a jelenségek lényegét. Ezt nemcsak szenzualizmusát okosan kiegészítő racionalizmusának köszönhette, hanem annak is, hogy természetes kapcsolatban élt a világgal, az emberekkel. A világ apró rezdüléseit figyelte, mindig készen volt arra, hogy értelmet keressen ezekben a rezdülésekben, hogy ítéletet mondjon tapasztalatairól. Ettől a szerencsés költői tulajdonságától kapta az állandó szellemi felfrissülés ajándékát: még nehéz belső vívódások idején is képes volt arra, hogy együttérzéssel, csodálattal és szeretettel figyelje a természetet vagy az embereket. Költészetét méltatva Deák Tamás találóan sorolja őt a „vergiliusi" költők közé, akik a természettel és az emberi világgal igaz barátságot tartanak fenn, így tudják kibontakoztatni legjobb művészi képességeiket.

Szemlér Ferenc fél évszázados költői munkássága egyszerre helyezkedik el az erdélyi és a hazai magyar líra törekvései között. Költészetéből az erdélyi magyar értelmiség egy jellegzetes rétegének útja is kiolvasható. Akár egy lírai biográfia,

jelzi ennek az útnak személyes változatát. Arra a rétegre és nemzedékre gondolok, amely már a trianoni szerződés után helyezkedett el a megváltozott történelmi körülmények között, ekkor alakította ki eszményeit és terveit, s befejezett múltként nézett vissza a régi Magyarországra, meg nem változtatható történelmi ténynek fogadta el a nagy történelmi fordulatot. Ennek a nemzedéknek természetes közege, költői mondanivalójának forrásvidéke volt egyrészről a romániai közélet, másrészről a kisebbségi magyarság élete. Szemlér — különben Dsida Jenővel, Kiss Jenővel, Horváth Imrével és Méliusz Józseffel együtt — ennek a nemzedéknek az útját járta, tapasztalatait és felismeréseit dolgozta fel. Természetes otthonának és műhelyének érezte a kisebbségi irodalmat, erős szociális érzékenységgel és határozott nemzetiségi elkötelezettséggel hajolt a kisebbségi élet fölé.

Ez a nemzetiségi tapasztalatokból és felismerésekből táplálkozó költészet érdekes módon kapcsolódott a hazai „harmadik" költőnemzedék törekvéseihez. Közismert irodalomtörténeti tény, hogy a „harmadik" nemzedék korántsem volt az az egységes képződmény, amelynek a korabeli kritikai viták (például Halász Gábor bírálatai) feltüntették. (Maguk a nemzedék költői, így Weöres Sándor is tiltakoztak az ellen, hogy az egész generációt egy kalap alá vegye a kritika!) Kétségtelen, hogy a „harmadik" nemzedéknek voltak bizonyos közös jegyei: elsősorban a gondolati és kulturális érdeklődés, az erkölcsi és humánus értékek védelmében vállalt felelősség, a művesség igénye, a hagyomány és a forma tisztelete. Emellett azonban a nemzedéknek volt egy csoportja, amely inkább a racionalista hagyományokban s egy másik, amely inkább az ősi mítoszokban talált megtartó szellemi erőt. Az elsőhöz tartozott Radnóti Miklós, Vas István, Zelk Zoltán, Képes Géza, Csorba Győző, a másodikhoz Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Hajnal Anna, Kálnoky László a többi között. Nos, Szemlér Ferenc költői útja az első költői áramlat mozgásával párhuzamos. Már Radnótival fenntartott barátsága is jelzi ezt. Az erdélyi költő is az avantgard vonzásában indult, a természetben keresett védelmet s a racionalista-progresszív magyar hagyományokban találta meg a szellemi értékek fenntartásának eszközét, akárcsak Radnóti vagy Vas. Ő is az antifasiszta szellemi ellenállás költője volt — a nemzetiségi sors és művelődés sajátos körülményei között. Ezek a körülmények magyarázzák azt a sötétebb hangoltságot, amely verseinek történelemszemléletét járja át. „O'Neill írja — olvasom egyik kései nyilatkozatában —, hogy Elektrához illik a gyász. Hát a költőhöz ugyanígy illik a megrendülés". Ez a megrendülés: az emberi léten és történelmen merengő fájdalmas, kereső nyugtalanság ölt alakot Szemlér Ferenc legszebb verseiben.

A nemzetiségi életből táplálkozva s az egyetemes magyar költészet törekvéseihez igazodva fejlődött a romániai magyar költő lírája. Önkifejezése így lett egy emberi közösség sorsának, fájdalmainak és reményeinek kifejezője. Tanúvallomás a történelmi lét változásairól, fordulatairól. Tudatosan, igényesen vállalta a tanú szerepét, a közösségi és közéleti költő hivatását. A művészi autoniómiát mindig össze tudta egyeztetni az irodalom szociális és nemzeti küldetésével. Az alkotó személyiség szuverenitásának és elkötelezettségének egysége jelentette számára a természetes állapotot, akkor érezte jól magát, ha az önkifejezés és a népszolgálat szerves egységét sikerült megvalósítania. A nemzetiségi költő sorsa végül is mindig e kettős elv erőterében mozog: Szemlér Ferenc érvényes választ adott a történelem zaklató kérdéseire. *(Magvető.)*

POMOGÁTS BÉLA

Páskándi Géza: A Sárikás anyós

Páskándi Géza rendhagyó jelenség irodalmunkban. Ezt a megállapítást — hűen az írói jellegzetességekhez — a maga bonyolultságában kell értelmeznünk. Az oeuvre-öt ugyanis elsősorban nem az imponáló sokműfajúság, a szellemi önállóság sorolja a tipikustól elütő, a kihívóan egyéni művészi kibontakozások eseteihez. A költő és drámaíró, elbeszélő és esszéista Páskándi egyszerre mozdul a műfaji kereteket csak halványan körvonalazó, a személyiséget s főleg annak intellektuális dimenzióját parttalanul kivetítő irodalom lehetőségei felé. A tendencia értelmezéséhez némi támpontot nyújthat a Juhász Ferenc-i életművel való távoli analógia — ebben az esetben azonban mások a mozgástörvények, különnemű a szellemiség, eltérő esztétikai normákat érvényesít az alkotás révülete. Ilyen szempontból kulcsmű Páskándi Géza könyve, *A Sárikás anyós* — meglehetős gazdagságban tükrözi az író szellemi és poétikai sajátosságait, fölmutatja törekvéseinek erényeit és koncentráltan jelzi a — némely vonatkozásban a műveken is túlsugárzó — kételyeket, fogyatékosságokat.

A három mű, melyet a szerző „groteszk eposznak", „versesszészerű tankölteménynek" nevez, rápillantásra kijelöli az írói érdeklődésnek azt a széles spektrumát, mely a klasszikus műveltségtől a formabontó modernségig, az egyéni lelemények halmozásától az egyetemesebb összefüggések megragadásának igényéig húzódik. Az időben oly távol eső irodalmi minták közül — a szerzői kommentárok nélkül is — könnyű felfedezni letűnt műfajoknak, a tankölteményeknek és eposzoknak megelevenedett intencióit, másfelől jól kivehetően ott bujkál a versekben a költői kísérletezés szándéka, a modern költészetben számtalan aktuális esztétikai-bölcseleti-lélektani aspektussal gazdagított esszévers végleges megkísértésének lehetősége. Az idő- és térbeli távlatok, az ellentétes tendenciák összebékítése óhatatlanul kínálják a mintákból eredő terjedelmesebb formákat, szülik az esszévers Páskándi-féle változatát. Nyilvánvaló, az alkotási mechanizmusnak ez a külső burka nem lehet független a belső indíttatásoktól, érvényességi körét és poétikai hatásfokát az utóbbi összetevő szavatolhatja. A fő kérdés tehát ezúttal is — mintegy a lenyűgöző méretek és a nyelvi tobzódás ellenében — a költői minőség tisztázása, az írói üzenet gyökereinek megragadása. E ponton pedig — talán az alkotó szándékától sem idegenül — fölrémlik a többértelmű interpretálás, az ellentétes előjelű magyarázatok kényszerű összehangolásának esélye.

Ha Páskándi szemléletének ilyen alapvető vonása után kutatunk, azt tömören a groteszkben jelölhetjük meg. Árnyaltságát, átmeneti állapotát, nagy szellemi teherbírását maga a költő fogalmazza:

Ha abból indulunk el
Hogy komikus minden ami meghaladott vagy annak vélt
(Térben időben általunk*) akkor groteszk*
Az ami önmaga formátlanságát feltárja ugyan vagy részben tárja föl
De tartalmatlanságát nem vagy nem egészen
S így nem tudjuk meghaladni csupán félig
Olykor negyedig
Nem tudjuk teliszájjal kinevetni
Mint valami ürest *tartalmavesztett formát*
Mert még számunkra titka van

Ars poeticának is beillő felismerés, a hagyományos értékekhez ragaszkodás és a múlton való átlépés, a türelmetlen útkeresés egymásnak feszülő, ellentmondásokat gyűrűző üzeneteivel. Persze, az alapképlet csak akkor válik életszerűvé, tartalmassá, ha kiegészül a látásmód és az egyéniség megtartó színeivel. Úgy tűnik, Páskándi Géza

KÓS KÁROLY

1883-1977

AZ OMF.

Magyar Építészeti Múzeuma

meghívja Önt jul. 29. de. 11 órára

az emlékkiállítás megnyitására

Budapest, Táncsics M. u. 1.

Beszédet mond: CSETE GYÖRGY

építész

Nyitva: augusztus 20-ig.

azonban semmiféle törés nincsen, századunk fizikáját természetes folytatásként és csodálatos arányérzékkel építi be a hosszú történeti folyamatba. És ebben a tágas, univerzális kontextusban hirtelen új, tisztább megvilágításba kerülnek jól ismert — vagy ismerni vélt — tények, eltolódnak közhelyekként emlegetett hangsúlyok, megváltoznak a releváns kapcsolatok. Látjuk az új fizikát megteremtő legendás óriásokat — Einsteint, Planckot, Rutherfordot, Bohrt —, amint egymás munkáját folytatva, bírálva és korrigálva létrehozzák egy új, mélyebb fizikai megismerés kereteit. Látjuk az új megfogalmazásokat és képleteket, melyek olykor merészebbek alkotóiknál. Látjuk a történeti csomópontokat, ahol az új elméletek összefutottak és szétágaztak, bámulhatjuk kivételes erejüket s tán még inkább azt a tündöklő bájt és belső harmóniát, ami formai és filozófiai különbözőségükben (és nem ellenére!) egyetlen hatalmas világmagyarázat (olykor tán összeegyeztethetetlennek látszó) aspektusaivá avatja őket. Megértjük, hogyan alkalmazható a kvantummechanika a magjelenségekre is, és mi a realitása a különféle magmodelleknek s a magenergia technikai alkalmazásainak; a könyv azonban itt sem áll meg és nem fejeződik be a fizikus felelősségének felvillantásával. Mert még ezen túl is van szerepe a történésznek a ma fizikájának leírásában. Az elemi részek és a szimmetriák évezredes visszacsatolással a görög filozófia alapfogalmaira látszanak rezonálni, s miután „a relativitáselmélet megkérdőjelezte elménk rendező struktúrái közül a tér és idő a priori voltát, a kvantummechanika a kauzalitás kategória problematikáját vetette fel, az elemi részek fizikája... a szubsztancia kategóriáját helyezi más megvilágításba". S akárcsak a görög filozófiában, ez az új anyag-fogalom ma is a kozmosz új képét követeli meg, amely — először a történelemben — reális lehetőséget nyit az univerzum kialakulásának és történetének megértésére.

A fizika története így végül beleolvad az univerzuméba; „az emberi történések nagysága eltörpül, jelentéktelenné zsugorodik, elvész az Univerzum nagy folyamataiban. Jelentőségét mégis az adja meg, hogy az Univerzum minden csodálatos objektuma mellett, a pulzárok, kvazárok, fekete lyukak mellett a Világegyetem nagy vajudása megszülte a legcsodálatosabb objektumot, az emberi agyat, az emberi tudatot, amely a végtelen nagyot és a végtelen kicsit egyaránt be tudja fogadni." És végtére ez határozza meg a történetíró felelősségét. Vélekedhetünk a könyvben elbeszélt dolgokról egészében vagy részleteiben másként (Newton esetében például magam mást és másként hangsúlyoznék), de tudni és tudatosítani kell, hogy ez a könyv az egész tudománytörténeti irodalomban (ami pedig nem csekély!) egyedüli hatalmas szintézis, világunk és magunk megismerésének fényes reflexiója. *(Gondolat, 1978.)*

CSORBA CSABA

A Kriterion Könyvkiadó 1500. könyve: Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal

A Kriterion Könyvkiadó első „fecskéit" Varga Domokos a „megmaradás irodalmaként" üdvözölte 1970-ben. Azóta kilenc esztendő telt el. A Kriteriont — mint emlékezetes sikerű kiadványok közrebocsátóját — jól ismerik Románia határain kívül is. Kötetei nemcsak Magyarországra jutottak el tízezerszámra, a tengerentúlon is — Ausztráliától Amerikáig — akadt jó néhány rendelőjük és vásárlójuk.

A Kriterion 1500. könyve a tizedik — jubileumi — év küszöbén a 95 esztendeje született Kós Károlyt köszönti. Az ünnepelt azonban ezt a kötetet már nem foghatta a kezébe.

Benkő Samu kolozsvári művelődéstörténész egész beszélgetéssorozatot folytatott Kós Károllyal. Megszólaltatta a grafikust, a gazdálkodót, az építészt, a fúró-faragó embert és a közügyek istápolóját.

Kós Károly alakja a romániai magyarság jelképévé nőtt. Méltán írhatta róla Balogh Edgár tíz évvel ezelőtt: „Ha felállítanók a romániai magyar nemzetiség valamelyes képletét, melyben meghatározóként kell szerepelnie tájnak és hagyománynak, együttélésnek és reál meg humán szakmaiságnak, minden társadalmi tényezőnek, nyelvi és művelődési összefüggésnek és előremutató korszerűségnek (hogy úgy mondjuk: modernségnek), s az egészet egy személybe gyúrnók és úgy villantanók fel életideálul, megkapnók bizonyára az időtlen alkotót, aki önmagát barká-

Valóság 1979/5

csolva közösséget teremt maga köré, s elválaszt és vonz, mint a mágnes. Hát ez a bonyolultságában is egyszerű képlet, a valóság inkarnációja, mely egyben újjá is varázsolja magának a valóságot, ez a lényegünkké kitalált és megtalált ember: Kós Károly."

Kós Károly alakja a könyvkiadáshoz is hozzánőtt. A két világháború közötti magyar nyelvű könyvkiadás értékei között különleges helyet foglalnak el az Erdélyi Szépmíves Céh kiadványai. Kós Károly a Céh egyik alapítója, anyagi fedezetének biztosítója, a könyvek grafikai és műszaki tervezője volt. Sztánán, kezdetleges, maga fabrikálta nyomdáján már korábban három könyvet írt, illusztrált, nyomtatott és kötött: „...azért mentem neki olyan könnyen a Szépmíves Céh szervezésének — nyilatkozta Benkő Samunak —, mert ezekkel a sztánai könyvekkel már megtapasztaltam, hogy van kinek könyvet csinálni, hogy kell a jó könyv, a szép könyv. S ha kell, akkor bűn, vétek nem csinálni..." A négy és fél százados erdélyi könyvkiadásnak és könyvművészetnek immár halhatatlan alakja Kós Károly. Az a Kós Károly, aki az anyagi biztonságot s a nagy karrier lehetőségét nem sajnálta otthagyni, noha a Romániához csatolt Erdélyben létbizonytalanság várt rá, s ott volt három kisgyermeke eltartásának, nevelésének gondja is. De a szülőföldhöz való hűség számára mindennél többet jelentett: „mielőttünk be van vágva az út, mi itt maradunk" — mondta feleségének, s maradtak, akkor is, amikor 1944-ben a garázdálkodó bandák földúlták otthonukat, semmijük sem maradt. De a „hatvanat elrúgó" Kós Károly nem tágított, törhetetlenül bízott a jövőben s abban, hogy szükség van rá.

A helytállás mintaképe. Családi hagyományai, iskolázottsága kezdetben éppen nem ebbe az irányba vitték. Kós Károly, aki kristálytiszta magyar nyelven írt és beszélt kilencvenegynéhány éves aggastyánként is, aki magáénak vallotta a magyar múltat, aki építőművészetünkbe belevitte az igazi magyar népi stílust, aki büszkén vallotta magát magyarnak (anélkül, hogy ezzel más népeket, nemzetiségeket sértett volna), nos ez a Kós Károly német—francia—osztrák polgárősök ivadéka. Sorsa azt is jelképezi, hogy a gyökerek nem döntik el eleve az egyén sorsát. Az apa, Karl Kosch szepességi eredetű, az anya, Sidonia Sivet apai ágon francia, anyai ágon osztrák ősökre tekinthet vissza. E nemzetközi családban azonban — bármily meglepő — a magyar szó járta. Kolozsvárról a postatisztviselő apát Temesvárra helyezik, itt születik a család második gyermekeként Károly 1883. december 16-án. 1887-ben a Kosch-család továbbköltözik Nagyszebenbe. Itt kezdi meg Károly az iskoláit 1889-ben. A harmadik eleminél tart, mikor az apát újra áthelyezik: Kolozsvárra. A kolozsvári Református Kollégiumban fejezi be az elemi iskolát, s ugyanitt folytatja s fejezi be a gimnáziumot. A gimnáziumra mindig hálával emlékezik vissza. Amikor 1923-ban ajándékként küldte meg *Erdély kövei* című könyvét a könyvtárnak, kísérőlevelében többek között a következőket írta: „...amikor dolgozom, próbálgatok, kínlódok a nagy, nehéz élettel, soha meg nem felejtkezem arról, hogy a fundámentum, amire lelkem kicsiny hajlékát építgetem: az öreg kollégiumból való..." Noha az önképzőkör tagja, semmi nem mutatja, hogy valaha író lesz belőle. Meg sem próbálkozik szépirodalommal, sőt a képzőművész is csak lassan bontakozik benne, mert a híres iskola bizony éppen a rajzban gyönge színvonalú. Városi gyermek létére a falut sem ismeri; igaz ugyan, hogy anyja mellett a földmunkába, a kertészkedésbe belekóstol s megszereti. Első nagy vidéki kirándulására 1900-ban kerül sor, mikor egyik osztálytársa meghívására Kalotaszeg vidékére látogat. A táj és építészeti emlékei már ekkor megragadták, de igazán közel a következő év hozta e hegyvölgyes világhoz, elsősorban azért, mert megismerte a türei református pap lányát, Balázs Idát, akit tízesztendei várakozás után — egzisztenciát teremtve — feleségül is vett. A középiskola után egy éve kiesik betegeskedése (tífusz) miatt, s aztán, engedve a szülői akaratnak, általános mérnöki szakra iratkozik be a budapesti Műegyetemre. A család ezúttal vele vándorol, föl a fővárosba. A második egyetemi év végén a fiú — szembeszegülve a szülőkkel, nem törődve azzal, hogy egy évet veszít — otthagyja az általános tagozatot, s átiratkozik az építészetre. Végre azt csinálhatja, amihez kedve van. Hamarosan kitűnik társai közül, bemutatókon, kiállításokon arat sikert. Érdekes, hogy diplomamunkája, az *Egy főúri kastély terve*, témájában egyedülálló életművében. Hiszen később mindent épített, csak ezt nem; épített lakóházakat, templomokat, paplakot, múzeumot, munkás- és tisztviselőtelepet, kórházat, nyaralót, állatkerti pavilonokat, gimnáziumot, kultúrházat, gazdasági épületeket, műcsarnokot. 1907-ben fejezi be tanulmányait, egy évig „építési irodák rajzolólegénye", s anélkül, hogy magas rangú pártfogói volnának, gyorsan emelkedik a pályán. Egymás után kapja az építészeti megbízásokat, s néhány év alatt tucatnyi terve megvalósul. Sikeres ember, aki megteheti, hogy a kalotaszegi Sztánára, egy dombhajlatra, maga tervezte nyaralót — „Varjúvárat" — épít 1910-ben. Távol a falutól, de közel az állomáshoz, ahol megáll a gyorsvonat is. Így, ha kell, senkitől nem zavart magányba vonulhat, ha az idő úgy kívánja, könnyen a fővárosba utazhat. Szemlélete a prerafaelitákéval rokon; akár nekik, Kós Károly művészetének is a divatossá vált Kalotaszeg az egyik ihletője. Ekkor (1907) jelenteti meg pompás népművészeti albumát Kalotaszegről Malonyay Dezső, s olyan művészek zarándokolnak ide, mint Körösfői-Kriesch Aladár és Toroczkai-Wigand Ede. Kós Károly azonosul Kalotaszeggel. Nevét Koschról Kósra változtatja, s mivel Kalotaszeg református, ő is ezt a vallást veszi fel a lutheránus helyett.

Hozzákezd Erdély építészete és az erdélyi nép módszeres megismeréséhez. Fél esztendős vándorlásának eredménye az *Erdély népének építőművészetéről* írt, kis, kézírásos, illusztrált könyve, amely nyomtatásban is megjelenik. Ugyancsak 1909-ben építész számára meghökkentő szellemi kalandba bocsátkozik: megjelenteti maga illusztrálta, maga szerzette balladás énekét *Attila királyról*. Könyvgrafikai kísérletnek szánta, s ő döbben meg a legjobban, mikor a kritika nem a rajzot, hanem a csak másodlagosnak szánt szöveget magasztalja. Mikor újra ideje nyílik egy kis pihenésre, kísérletezésre, 1911 telén, Sztánán, fogadott hazájához, Kalotaszeghez ír vallomást. A *Régi Kalotaszeg* is siker, a *Magyar Iparművészet* különszámaként jelenik meg. A következő év telén, a pihenés hónapjaiban, újabb „szellemi játékra" szánja el magát. Lapot indít Sztánáról *Kalotaszeg* címmel. A kis vállalkozás pompásan indul, de mihelyt megérkezik az első építészeti megbízatás s tavasszal megindulnak a munkák, egy csapásra hátat fordít e kalandnak.

A világháború megzavarja viszonylag gondtalan életét. Katona lesz, de a harctér poklától szerencsére megmenti a véletlen. Meghal Ferenc József, s az új király, Károly koronázását neki kell építészetileg megrendezni. A szerencse ezúttal mellé szegődik: 1917-ben a török kapcsolatok erősítését célzó isztambuli tudományos intézetbe kerül, hogy a török építészetet tanulmányozza. Megigézi a keleti világ, még törökül is megtanul. *Sztambul* című könyvében (1918) nemcsak a keleti építészetet elemzi, hanem kitér saját építészeti elveire is: „A mi architektúránk sem fog megszületni addig, amíg építészeink egyik szeme állandóan Bécs és Berlin irányába néz. A finnek, lám, akkor találták meg a magukét, amikor otthon keresték azt..." A tanulmányútnak azonban váratlanul vége szakad, a gyűjtött anyag egy része örökre Sztambulban marad. Szerencsére ismét sikerül a harcteret elkerülnie: hazamegy Sztánára. Hiába hívja az Iparművészeti Főiskola az építészeti tanszékre a fővárosba, marad a Romániához csatolt Erdélyben. Marad, pedig mint építésznek, nincs reménye munkára. De bízik magában: talál feladatot, s a feladat megtalálja őt. Maga írta, maga illusztrálta, maga kötötte könyvekkel kezdi, aztán 1934-ben megalapítja az erdélyi írók könyvkiadó vállalatát, az Erdélyi Szépmíves Céhet. 1928-ban egyik megindítója a legrangosabb erdélyi irodalmi folyóiratnak, az *Erdélyi Helikon*nak (1931-től szerkesztője). 1931-ben Szolnay Sándorral együtt életre hívja s igazgatja a romániai magyar képzőművészek érdekvédelmi és értékesítési szervezetét (1944-ig igazgatják), a Barabás Miklós Céhet.

Két világháború közti irodalmi tevékenységéről önéletírásában szerényen csak a következőket írja: „Életemnek ez az 1924-ben kezdődött és két évtizedes szakasza tartalmazza írói munkásságomnak summáját is, úgy mennyiségében, mint minőségében. Szerény eredménye: két regény, egy kisregény, két színjáték, 7—8 elbeszélés, illetve novellaféle, s e tiszta szépirodalmi tartalmú írásokon kívül négy nagyobb igényű építészeti, illetve művelődéstörténeti tanulmány, és végül aránylag számos irodalmi, művészeti, közéleti, politikai, kritikai tartalmú cikk, karcolat stb."

A felszabadulás után sok irányú tevékenységéről *Világosság*-beli cikkében (1946. október 27.) vallott: „Magam választotta tanult mesterségem: építészmérnök vagyok, de Isten kegyelméből valamennyire író is. A magam akaratából immár 30 éve falusi földműves is, és a sors parancsából elejétől fogva máig pusztán munkájából élő erdélyi és magyar... bennem soha nem ütközött össze a technikus a művésszel, az író a földművessel, a szellemi munkás a testi munkással, és soha egy pillanatig sem kívántam más lenni, mint dolgozó tagja az erdélyi magyarságnak... írói és képzőművészeti rendeltetésem... kötelezett arra, hogy elejétől kezdve vállaljam a magam részét... testvéreim életsorsának munkájában... 40 esztendeje... politikus is vagyok."

1948-ig országgyűlési képviselő, a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskola tanára. A mezőgazdasági építészetről tankönyvet is írt. 70 évesen ment nyugdíjba. Tevékenysége ezután sem lankadt. Részt vett egyházi és egyéb műemlékek restaurálásában, tanácsokat adott építészeti kérdésekben, kiterjedt levelezést folytatott. Addig jórészt csak a teleken jutott ideje szépirodalmi munkára, most — mivel elfoglaltsága csökkent némiképp — újra regénybe kezdett, ezúttal szeretett városa, Kolozsvár kialakulásáról. Egy részletét 1954-ben közölte az *Utunk*. A könyvet, sajnos, már nem tudta befejezni. 80 esztendősen szívinfarktust kapott. Ebből kigyógyult ugyan, sőt csaknem másfél évtizeddel túlélte, de alkotóerejét már nem nyerte vissza. Különösen megtörte 1973-ban felesége halála. Marosi Ildikónak már csak azt nyilatkozta rezignáltan: „...Én már elvégeztem. Tudja, amíg élt a feleségem, az volt az elvünk, hogy hátra ne nézzünk, mindig csak előre. Mióta meghalt, csak hátra tudok nézni. Ezért nem megy a munka... Most még egy levél megírása is nehezemre esik..." Mióta Sztána berendezése elpusztult és családi nyaralóhely lett, oda sem vágyott: Sztána is idegen lett. Egyedül maradt generációjából, árvának érezte magát. Mint régi idők tanúját, sok esetben mint egyetlen élő tanút sokan és sokat faggatták szóban és levélben. Élete utolsó évtizedében — többeknek, közelebbi ismerőseinek panaszkodott is erről — sajátos kolozsvári „kuriózumnak" számított, életműve és életkora miatt is. Szerencsére a család megóvta az autogramkérő és sznob turisták áradatától.

1977. augusztus 24-én halt meg, a Házsongárdon, Kolozsvár ősi temetőjében nyugszik. Benkő Samu búcsúztatta emlékezetes beszéddel.

A Kriterion *Kalotaszegi krónika* címmel jelentette meg Kós Károly regényeit, részben megismételve az Irodalmi Könyvkiadó *Hármaskönyv*ében közölteket. Annak ellenére, hogy Pál Balázs Kós építészeti életművét próbálta összefoglalni, Varró János pedig Kósról, a szépíróról írt kismonográfiát, Kós életműve máig feldolgozatlan, regényei-kisregényei-színművei csak részben jelentek meg az utóbbi időben, korai kísérletei, az *Attila királról* és a többiek ritka első kiadása máig az egyetlen. Cikkei és levelezései összegyűjtésére sem akadt eddig vállalkozó, pedig ezek páratlan kortörténeti dokumentumok. Benkő Samunak köszönhető, hogy a Kriterion hasonmásban megjelentette Kós Károly egykor feleségének készített jegyajándékát, a *Székely balladák* kéziratos kis kötetét.

A Kós Károly rajzaival és linómetszeteivel díszített pompás kötet (egy oldal szöveg, egy oldal illusztráció követi végig egymást), a *Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal* — méltó a Kriterion jubileumához. Illő, hogy ne csak Kós Károly alakját idézzük föl: ejtsünk néhány szót a Kriterion Könyvkiadóról, tevékenységéről és helyéről a romániai könyvkiadók rendszerében.

A magyarországi köztudatban a Kriterion a romániai *magyar* könyvkiadó, s így nyilvánvaló, hogy az 1500. könyv a kiadó 1500. magyar kötete. Ez az elképzelés nem felel meg a valóságnak. A Kriterion 1970-ben alakult meg — amikor a romániai könyvkiadókat átszervezték — a *romániai nemzetiségek* kiadójaként. Igazgatója — kezdettől — Domokos Géza. A magyaron kívül német, szerbhorvát, ukrán és jiddis nyelvű könyvek gondozója. Természetesen magyar nyelvű kiadványt jelentet meg legtöbbet, hiszen a magyarság Románia legnagyobb — kétmilliót meghaladó lélekszámú — nemzetisége. A többiek közül a németség számottevő (mintegy 3—400 000), a szerbek-ukránok lélekszáma egyenként nem éri el a félszázezret, a zsidók — akik Romániában külön nemzetiségnek számítanak — a nagyarányú izraeli kivándorlás miatt lassan a tízezres nagyságrendet sem érik el. S tegyük hozzá mindehhez, hogy Romániának 17 nemzetisége van: ezek közül jó néhánynak a nyelvén — elenyésző számuk miatt — sem könyvek, sem újságok nem jelennek meg (például törökök, tatárok, szlovákok stb.).

A Kriterion első nyolc évéről vannak pontos számadataink. 1970—1977 között összesen 862 mű jelent meg a Kriterionnál magyar nyelven 8 428 700 példányban. Az évi átlag mintegy 100 cím (kb. 1500 ív). Ezek után nyilvánvaló az is, hogy az 1978-as impresszummal megjelent jubileumi 1500. kötet a kiadó összes addigi, valamennyi felsorolt nyelven (beleértve a románra történt fordításokat is) megjelent kiadványainak *együttes* összege. A kiadó minden három könyve közül átlagosan kettő magyar nyelvű.

A mostani rövid áttekintés még felsorolás formájában sem térhet ki a Kriterion egyedi kiadványként megjelent sikerkönyveire, csupán a sorozatok jelzésére szorítkozhat. Az Irodalmi Könyvkiadó kezdte, a Kriterion folytatja a klasszikusok életművét közrebocsátó *Romániai Magyar Írók* sorozat megjelentetését, amely eddig száznál több kötetet számlál.

Az elsőkönyves írók sorozata, a *Forrás* sem eredeti Kriterion-vállalkozás. A szép formájú kötetek kollekciója is meghaladta immár a félszázat. A „rejtett sorozatok" közé tartoznak az úgynevezett fehér könyvek, amelyek erdélyi emlékírók, a tudomány- és művelődéstörténet kimagasló képviselőinek életművét teszik közkinccsé. Lassan századik kötetéhez közeledik az egyetemes filozófiai-művelődéstörténeti jellegű, nálunk is igen népszerű sorozat, a *Téka*. Mivel Romániába a Magyarországon kiadott könyveknek — a könyvcsere-egyezmény keretében — csak elenyészően csekély hányada jut el, a magyarországi kiadások alapszövegét átvéve, a Kriterion két sorozatot ad ki: a *Magyar Klasszikusok*at és a világirodalmi profilú *Horizont* sorozatot (utóbbi kötetszáma meghaladta a másfélszázat). Az utóbbi években e két sorozathoz egy lektűrsorozat is társult. A természettudományos ismeretterjesztést szolgálják a *Korunk*-könyvek. A romániai magyar művészek (képzőművészek) életművét ismertetik a művészeti kiskönyvtár sorozat kötetei. *Kriterion-kézikönyvek* címmel az utóbbi években kislexikonok, zsebszótárak sorozata jelent meg. A Kriterion a szépirodalom mellett nagy teret biztosít a tudományos ismeretterjesztő kiadványoknak is. Néprajzi monográfiák egész sora látott napvilágot eddig, sőt sorozat indult *Népismereti dolgozatok* címmel. Szépen gyarapszik a művészettörténeti-művelődéstörténeti munkák száma is. A Kriterion Központja Bukarestben van, kolozsvári fiókszerkesztőségének vezetője — nyugdíjba vonulásáig — az azóta elhunyt Mikó Imre volt, utóbb Dávid Gyula irodalomtörténész.

Összegezve: 1970—1977 között Romániában a Kriterionnál és egyéb, részben magyar nyelvű könykiadóknál 2500 mű jelent meg magyar nyelven, beleszámítva a nem intézményszerű könyvkiadók termését is. Örvendetesen egyre több romániai magyar nyelvű kiadvány jut el hozzánk, s az utóbbi időben a legsikeresebb írók, így Sütő András, Bálint Tibor és mások egyes műveit újra kiadják a magyarországi kiadók is.

A gelencei székely templom — Kós Károly linóleummetszete

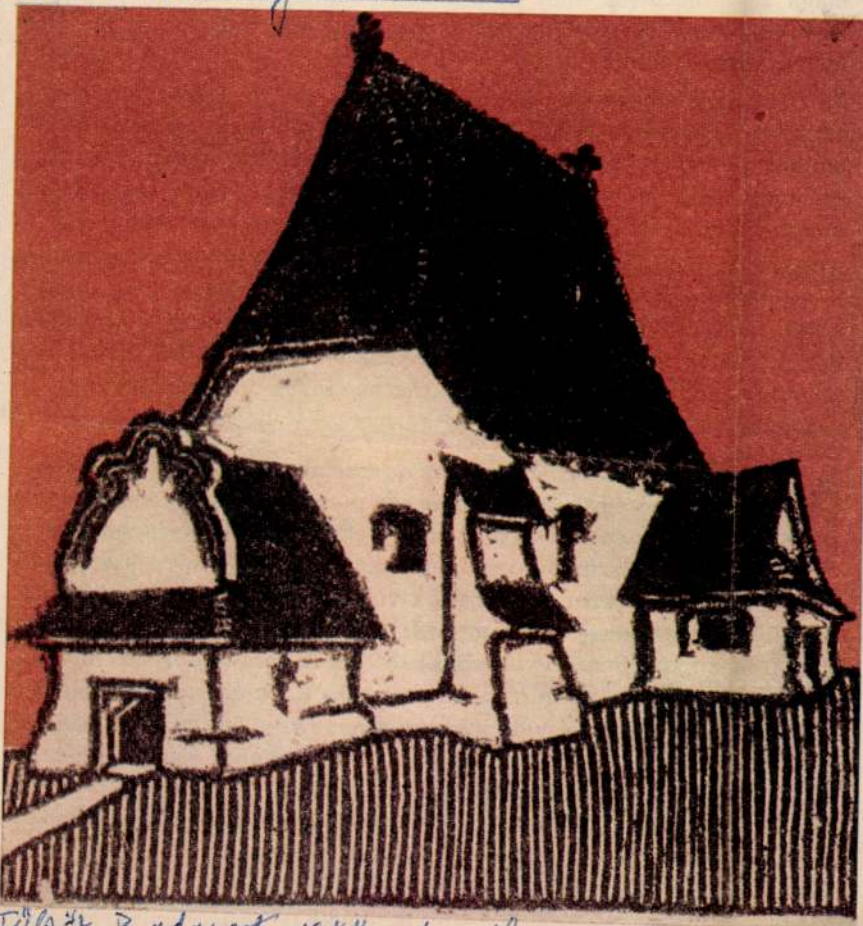

[illegible] az utcákon senki sincs, hiszen ilyenkor mindenki otthon van —, beesik a nyakába a hó. Nagy ember volt az apám. Berobbant az ajtón, örömet, színt hozott, élénkséget, millió ötletes ajándékot — és ott volt a béke. A jó szagú, istenteremtette béke — s ő maga zakatolt belül, zöld zakója alatt, mint egy túlfeszített motor. Úgy hurcolta a szeretet házból házba, mint egy kuli. De ki bír ennyi szeretet cipelni?

Mi, mint egy elhagyott család, körülvettük őt. Nem a szemrehányásunkkal — bár arra is lett volna okunk, hiszen kisgyerekek voltunk, amikor elhagyott bennünket. Magunk maradtunk anyánkkal, négy nő-leány, akik áhítozták a férfiszagot, az emberszagot. De, gondoskodott rólunk, és sűrűn megjelent, és itt volt ez a karácsony.

Ahogy ette nálunk a kiskanállal a majonézt — két kisebb testvérem is figyelte őt —, láttam, hogy siet. Tovább siet. Még el kell mennie, újabb karácsonyt tartani, az előszobában kis batyukban újabb ajándékok várták, beteljesíthetetlen ígéretek — egy istennek is sok volna. Még játszott velünk, mintha ráérne. Pedig már várták, este tizenegykor.

Nem tudom, miért jut mindez az eszembe. Hazament akkori családjához, egy asszonyhoz és egy másik gyerekhez, akik nagyon szerették őt és ő is nagyon szerette őket. Megkarácsonyoztak. Rengeteg színpompás ajándékkal, igaz, félig alvó szemekkel, már alig bírták kivárni. Villanyégők voltak a fán, karácsonyi lemezt hallgattak, apám még rendesen evett a rántott halból. Hogy hogy bírta? Mindez tizenkilenc évvel ezelőtt történt. Apám akkor azt mondta, jár egy negyedórát, olyan szép, havas az idő. Csak úgy földobta magára a barna kord felöltőt, rövid csizmában ment ki a lejtős útra. Halkan fütyörészett, igaz, ott ivott még két pohár Tihanyi Carbernet-t. Azt mondják, a kis kerti vaskapuból visszaintett. A kutya a bozontos havat rázta ki a bundájából. A lábnyomai meglátszottak a hóban, ameddig elkísérte.

Azért közlöm ezt az írást az ausztráliai, dél-amerikai, új-zélandi, fokföldi, párizsi, japán és budapesti lapokban, hátha valaki ráismer. Zöld szeme volt, erre minden bíróságon meg merek esküdni.

KÁNTOR LAJOS

Ady-olvasat, Kós Károllyal

Pontosabban a levélíró Kós Károllyal. Különösen az öreg Kós Károllyal. Mert hogy az életre szóló Ady-élményről már 1912-től tudomást lehetett szerezni Sztánán szerkesztett lapjából, a *Kalotaszeg*ből, aztán az *Ellenzék*ből 1927-ben, egy évvel később az *Erdélyi Helikon* második számából. (Áprilynak, a folyóirat szerkesztőjének 1928. május 10-én küldött levelében Kós Károly tanácsolja, hogy terjedelmi okokból mit tegyenek át egy hónappal későbbre, kihagyásra, halasztásra javasolja saját Ady-cikkét is.) A Kós-levelek gyűjteménye – a Sas Péter szerkesztette, 2003-ban a budapesti Mundus kiadásában napvilágot látott testes kötet – jó alkalmat kínál arra, hogy visszapillantó tükörben lássuk az erdélyi kultúra XX. századi nagy öregének Ady-élményét, egyúttal pedig Kós Károly különböző levelező társaival folytatott beszélgetéseibe nyerjünk bepillantást. Szórványosak ugyan, ám nem érdektelenek a korábbi levelekben található utalások sem. Berde Máriát például, verseskötetének kéziratát illetően, azzal utasítja vissza (1928 januárjában), hogy „még egy új Ady Endre kedvéért sem tudunk több áldozatot hozni ma, amikor adóságokkal küzdünk, és amikor még egy kiadóvállalat sem tudja a poéták teljes versgyűjteményét hozni vaskos kötetben". Méliusz (azaz még: Nelovankovits) Józsefnek, illetve az *Ifjú Erdély* című lapnak szánt saját cikkét pedig így magyarázza (1930-ban): „Ennél a témánál, amely miatt már annyi szidást kaptam, amíg az ma már – természetes lett, Adyra támaszkodom, aki negyedszázad előtt az erdélyi gondolattal is tisztában volt. Ő ha nem is éppen azt adja, amiről szó van, de többet ad annál – akkor."

Az öreg Kós nem kizárólag ifjú korának Ady-emlékeit eleveníti fel. Erre utal Vincze Gézához, a református lelkészhez, már Budapesten élő vallástanárához küldött levelében (1955. október 19): „Olvasgatom Ady újságcikkeit. Nekem érdekesek, mert azok az idők és események annak idején az én időm is volt, és sok mindent újra átélek azokkal." Kós Károly azonban nem csak a múltban él, ezt az idézett levél is bizonyítja, amelyben az érmindszenti szülőházról s a tervezett Ady-múzeum esélyeiről számol be barátjának. A többes szám első személyű fogalmazás a továbbra is cselekvő művelődéspolitikusra mutat; a 72 éves építész írja: „Mi itt, akik még vagyunk, abban küszködünk 2 esztendő óta, hogy Ady Endre érmindszenti szülőházát – restauráljuk, mert most két esztendeje – leégett és ugyanakkor bútorait, emléktárgyait (ami még volt) kezdték szertehurcolni." Egy 1958 júniusában – 75. évében! – szintén Vincze Gézának szóló levelében újra az építés gondolata foglalkoztatja (persze, már nem templom, nem egy lakótelep vagy a Székely Nemzeti Múzeum felépítése szerepel tervei közt). „Jó, ha az ember kálvinista, és

hiszen a predestinációban. Én nem vagyok igazán hívő ember, de abban hiszek, hogy a sorsunk előre el van rendelve, és ellenére az elrendelésnek mégsem tehetünk semmit. S lehet, hogy így van jól, ahogy van. Miután pedig éppen elég dolgom és gondom van itthon is, talán jó, hogy nem mehettem most fel Pestre. És szerencsére a feleségem is könnyen belenyugodott ebbe, annál inkább, mert most próbálok felépíteni egy tavaly vásárolt parányi telkünkre egy kicsi-kicsi fakalyibát. Ez most a legnagyobb gondunk. S ha talán meglesz, akkor a kertet kell majd megcsinálni, ami új gond és új öröm is. S végül meg kellene írnom utolsó művemet, tíz év óta vajúdó regényemet."

Az „utolsó mű", a szobrász Kolozsvári testvéreket életre keltő regény már nem készült el, Kós Károly a hátralevő közel két évtizedben főként leveleket írt. (Személyesen tanúsíthatom, mekkora gondja volt, hogy ne hagyja válasz nélkül a hozzá ezzel-azzal fordulókat.) Ennek az életszakasznak fő levelező társa az irodalomtörténész Czine Mihály, a megbecsült, szeretett – néha meg is fedett – fiatal barát, akit sűrűn és szívesen lát el tanácsokkal, akinek többször is leírja életpályája különböző szakaszait, véleményt nyilvánít a két világháború közötti és a kortárs erdélyi magyar literatúráról. (Méltán kerültek ezek a levelek, Czinének Kósról szóló néhány írásával együtt, külön kötetbe, még 2000-ben – bár feltűnően gondozatlanul, sok-sok hibával.) Az 1961. január 15-ei Kós-levél az egyik legfontosabb dokumentum az Ady- (és Móricz-) élményről; a találkozás ténybelisége mellett az indoklásra kell figyelni. Íme: „Mint újdonsült diplomás építész, ilyen nyári csavargásom alkalmával egy erdélyi kisváros egyetlen könyvesboltjában útravaló olvasnivalót kerestem (talán 1908-ban). A boltos a számomra akkor még ösmeretlen Ady Endre: »Vér és arany« kötetét vétette meg velem. S talán egy esztendő múlva került a kezembe egy ugyancsak addig ismeretlen új magyar írónak könyve: Móricz Zsigmond »Hét krajcár«-ja. Akkor az ő írásaikban találtam meg azt a hangot, melyre minden addiginál jobban rezonált a – szívem. S ez a rezonencia a későbbi évek és évtizedek során nem gyengült; számomra ez a két író jelentette és jelenti a mái napig a legtöbbet, legnagyobbat és legelhatározóbbat, amit az írásművészeten, a magyar írás művészetén keresztül kaptam. [...] a magyar irodalom számomra Adyval és Móriczcal tetéződött. Velük maradtam el és velük maradok, amíg élek. Talán azért érzem őket annyira közel magamhoz gondolkodásban, érzésben, szívben és lélekben, mert hiszem nemcsak kortársaim (Móricznál 4, Adynál 7 évvel vagyok csak fiatalabb), de én is kálvinista vagyok, mint ők, magyar nyelvük alapja a Károli-Biblia és Szenczi Molnár Albert meg szülőföldjük, Szilágy és Szatmár protestáns magyar népének nyelve, s minden hagyományuk gyökere, szűkebb hazájuk (az erdélyi Partium), közös az én erdélyi hazámmal. Mindkettőjüket kálvinista kollégiumok hagyományos és józan erdélyi magyar szellem nevelte, mint engem is, és végül mindkettőjüket személyesen ösmertem. [...] Ady és Móricz hatása bizonyára sokban hozzájárult ahhoz az elhatározásomhoz, hogy Trianon után – az erdélyi sorsot vállaltam. S talán ez adta a bátorságot, hogy amikor itt a sors kicsavarta kezemből a körzőt és léniát, kezembe vettem az írótollat..."

Az itt közölteknek kiegészítését egy 1964. májusi levélben találjuk, a címzett ezúttal Kubinszky Mihály építészmérnök (később egyetemi tanár). Természetesen most is Erdélyről, a erdélyiségről van szó. „1912-ben került a kezembe Ady Endre »Vallomások és tanulmányok« című kis könyve. Ennek első »Egy ismeretlen Corvin-kódex margójára« című írásában azt írja: »fogunk-e itt mi valamikor afféle csinálni, amit különösen nagy erővel csinálnak a népek? Valamit, ami a miénk, ami nem csak más, mint más, de méltó ékessége lehet felemelt fejünknek... És keresem ijedten a jeleket – magamnak. Sejtelmes ösvények vezetnek keresztül a Királyhágón: talán ott... úgy gondolom, meg kellene próbálni Kazinczyval Erdélyből kiásni... Erdélyt folytatni, hátha lehet. Talán – higgyünk. És keressünk... Valahol. Erdélyben? Erdélyben...« Ezt mondotta Ady. Ezt csinálták Bartók és Kodály... Ezért hiszem ma is, hogy jó úton indultam – indultunk – egykor." (A hosszú levél az életmű építészettörténeti részét taglalja.)

A hetvenes évek – Kós Károly életében a kilencedik, sőt már a tizedik évtized (!) – ugyancsak őrzik a fiatal korban induló és mindvégig kitartó Ady-szeretet, a példaadás erejét. A levélíró fizikai állapotára jellemző, amit a Féja Gézát megszólító, 1972 koratavaszán kelt levél utóiratában olvasunk: „Nem tudom, hogy vajon el tudod-e olvasni az írásomat, mert én már alig látom, mit írok le, és a kezembe is minduntalan görcs áll be. Hiába: nagyon megvénültem." És mégis ismét, továbbra is itt van Ady: „...mostanában újra elolvastam az én legkedvesebb költőmet, Ady Endrét, és végiglapozva-böngészve versei kötetét, »A halottak élén«-nél állapodtam meg, s ebben többször is el kellett olvasnom az »Emlékezés egy nyár-éjszakára«, »A tábortűz mellett« és az »Intés az őrzőkhöz« verseket. Mert amit azokban ő akkor meglátott vagy megsejtett, az itt ma is számunkra riasztó figyelmeztetés: »Őrzők: vigyázzatok a strázsán«." A fizikai romlásról és csodálatos szellemi frissességről tanúskodó, a régész László Gyulának írt levélben is felbukkan Ady (1975. január 12-én): „...otthoni magányomban mostanában Adyt olvasgatom, és az ő »Históriás ének 1918-ból«, verse elmondja sokkal jobban mindazt, ami most és itt számomra – kimondhatatlan..."

Ady tehát a mérték, a megújuló olvasmányélmény. De nem az „egész Ady". Kós Károly ezt korábban is így élte meg, válogatott a szerzőkben, a kedvelt írók műveiben. Ahogy Áprilynak írta (1958-ban): „Emlékszel talán még, hogy én általában nem szívesen és igen ritkán olvastam verset. Mégis van kivétel, vannak poéták, akiket nem csak szeretek, becsülök, de akiket olvasok. Különböző okokból és nem is a poéta minden versét. Arany Jánosnak csak a balladáit szeretem, Kosztolányinak csak *A kisgyermek panaszai*t, Villonnak néhány úgynevezett balladáját és a *Nagy Testamentom*át, Adyt nagyon szeretem (az úgynevezett *Léda-dalok*at s hasonlókat nem)." (Mindezek után valóságosan szerelmet vall Áprily költészetének s a közös erdélyi múltnak: „Egy hétig tartott, amíg lepergett ez a tarka képsorozat, és én egy hétig éreztem, hogy valahol bennem régóta felgyűlt könnyek peregnek, peregnek, és gyűlnek, és megtöltik lelkemet, és titkosan, hogy senkise láthassa meg, bizony kicsordultak öreg szememből.") Megismétli az életművön belüli elkülönítést a Czine Mihálynak írottakban is (1961-ben): „...Adyt a *Léda-dalok* nélkül, Móriczot is csak a *Sárarany* és hasonlók nélkül vállalom és vallom."

Az utolsó évek a kortársaitól egyedül hagyott, a családi körben is tulajdonképpen magányos ember búcsúleveleit tárják elénk. Féja Géza az egyik címzett, 1976 márciusában: „...egészséges vagyok, csak éppen rohamosan vénülök, gyengülök, fáradok; a szó rossz értelmében többet állok, mint járok, többet ülök, mint állok, és többet fekszem, mint ülök. [...] ebédig átolvasom (illetve átfalom) a napilapot (az apró betűs részeket nagyító üveggel), felbontom a postámat (úgyszólván naponta egy-két levelet vagy lapot), kiválogatom belőlük azokat, amelyekre válaszolni muszáj előbb vagy utóbb, a többit élvezettel összetépem, s a papírkosárba dobom. S ha még marad időm (nálunk 3 óra az ebéd ideje) előveszem és átnézegetem a még ki nem olvasott vagy frissen érkezett heti, havi, kéthavi lapokat, folyóiratokat is. Ebéd után – orvosi rendeletre – egy órát feküdnöm kell (illetve szundítanom). 5 óra tájt felkelek, asztalomhoz ülök, és leveleket írok, vagy folytatom a már megkezdetteket, de ez most már mind nehezebb munkám. Mert látásom az utóbbi időben – és 30–35 sornyi írás után már nem látom a betűket, amiket leírok, tehát félbeszakítom az írást, és bandukolok a két szobában ide-oda, amíg belefáradok, de a szemem kipihente magát, és folytathatom az írást." Vacsora, rádióhallgatás, könyvolvasás a további napi program. „Éjfélkor, kerülök ágyba; ott még olvasok egy fél órácskát, aztán eloltom az olvasólámpát, és hamarosan elalszom. És ha néha – ritkán – álmodok: »Az a kis fiú jár el hozzám / Mostanában, nevetve, holtan / Aki voltam. / ...S én gyermekként ébredek sírva / Százszor is egy babonás éjen, / Úgy, mint régen« (Ady: *Egy ismerős kis fiú)*"

A levélkompozícióba – mert több ez, mint beszámoló – beépítve: Ady. És hogy az életmű, a Kós Károlyé, ebben a vonatkozásban is teljes legyen, legutolsó leveleinek egyikében – Kósa Csaba pesti újságírónak címezve (1977. június 1-jén este) – mintegy összefoglalja Ady Endréhez fűződő kapcsolatát, tiszteletét: „Jólesett olvasnom, hogy hamarosan Erdélybe jössz, és elsősorban Szilágyságba látogatsz el, annak az Ady Endrének szűkebb szülőföldjére, akit – amióta verseivel találkoztam (1908) – minden régi és új magyar klasszikus poétánál jobban a szívembe fogadtam. S hogy ez nem üres, most kitalált szólam, bizonyítják a vele s költészetével foglalkozó írásaim, melyek elseje még 1912-ben látott napvilágot. Szóval ezért örvendek erdélyi programodnak, és szeretném, hogy az minél eredményesebb legyen." Csak ezután említi, hogy örömmel várja, elvárja a bejelentkezőt maguknál is, a Rákóczi úton, egészségi állapota függvényében.

Az utolsó életrajzi adat már nem kapcsolható Adyval. Kós Károly 1978 augusztusában költözött ki a Rákóczi út 42. számú házból a Házsongárdba. ✠

Kós Károly

MÉHES GYÖRGY

Öregek kincse az emlékezés

Feljegyzések

Azon töprengek, vajon én vagyok-e a legidősebb kolozsvári tollforgató? Ahogy végignézek az irodalmi prérin, alighanem enyém az öregség trófeája. Nincs miért búslakodnom. Életem értelme az írás. Több mint ötven éve. Írtam meseregényeket, családregényeket a gyerekeknek az erdélyi életről. Másfél évtizeden át ironikus vígjátékokat Erdély hétköznapjairól. Darabjaim sikerének, közönségsikerének a titka, hogy időnként olyasmit mondtam ki a színpadon, amiről az emberek beszélni sem igen mertek. Van néhány betiltott darabom is. Olyasmi ez, mint frontharcosnak a sebesülés.

Sorsom arra késztetett, hogy valljak a múltról, az erdélyi hétköznapokról. Így születtek meg a regényeim. És még mennyi mondanivalóm volna...

Az idő sürget. Mire ez az írás megjelenik, már átléptem a nyolcvannyolcadik évembe. Tetszik, nem tetszik, én vagyok az utolsó kortárs.

Helyesbítek: én vagyok a legöregebb tanítvány, mert az itt következőkben azokról a nagy erdélyi írókról, tudósokról, művészekről emlékezem meg, akik a mi húszas években indult nemzedékünknek tanítói voltak.

E rövid jegyzetekben azokat idézem föl, akik a legmélyebb hatást gyakorolták rám, már csak azért is, mert velük baráti, még inkább apa-fiúi kapcsolatban voltam.

I.
ÁPRILY HÁRSFÁI

A hársfák... a kolozsvári Farkas utca százados hársfái... A bástyás falú, öreg kálvinista templom kapuja fölé borulnak. Visszhangozzák: „Erős várunk nékünk az Isten!" Tavaszidőn a gyöngéd hársfaillat simogatja az ókollégiumot, ahonnan kétszáz éven át zengtek Szenczi Molnár Albert zsoltárai.

Elnémították a kollégiumot, de zöldellnek, illatoznak most is a hársak, és újra fog születni öreg iskolánk.

Itt tanított bennünket a húszas évek vége felé Áprily Lajos magyar irodalomra és német kultúrára.

Nemcsak nagy költő volt, de nagy tanár is. Az én osztályomat mindössze két évig tanította, mert fontos katedra várta Magyarországon. Ez a két esztendő is elegendő volt ahhoz, hogy mindörökre beleszeressünk a magyar irodalomba.

Varázsló volt, felgyújtotta lelkünkben a magyar költészet iránti rajongást. Elolvasta nekünk a választott verset, aztán elmélyült a magyarázatokban.

– Akiknek kedve van hozzá, tanulja meg a verset – tanácsolta –, gazdagabb lesz tőle.

Hogy volt-e kedvünk? Versenyben tanultuk Csokonait, Vörösmartyt, Petőfit, Aranyt, és ragyogott a szeme annak, aki elszavalhatta valamelyiket az osztálynak. Sok-sok évtized telt el azóta, de az Április által belénk oltott költemények nagy részét mai napig is mondogatom magamban.

Olyan hangulata volt az óráinak, hogy mi, diákok megkérdezhettük tőle, hogyan születnek a versei. Nem tért ki a kérdés elől. Megkísérlem idézni őt:

– Valahogy úgy érzem, születőben van bennem egy gondolat, vagy talán inkább egy hangulat. Föltámad a vágyakozásom, hogy verssé formáljam. Esténként sétára indultam a Farkas utcai hársak alatt. Ilyenkor születtek meg rendszerint a verset elindító sorok. Hogy példát hozzak fel, így kezdett alakulni egy tavaszt köszöntő versem:

A nap tüze, látod,
a fürge diákot
a hegyre kicsalta, a csúcsra kiállt.

Titkos ritmusa is volt a lépéseimnek, rejtett dallama – és visszhang támadt fel bennem:

Csengve, nevetve
kibuggyan a kedve
s egy ős evoét a fénybe kiállt.

Néha két-három hétig is görgettem, dajkáltam magamban a verset. És idővel megszületik a befejező szakasz:

Barna patakja
napra kacagva
a lomha Marosba csengve siet.
Zeng a csatorna,
zeng a hegy orma,
s zeng – ugye zeng, ugye zeng a szíved?

Mikor úgy éreztem, hogy kicsiszoltam a verset, csak akkor írom le. Aztán hangosan mondogatom magamnak, majd a családomnak, tanártársaimnak.

Szalai Ferkó, az osztályelső felkiáltott:

– Nekünk is tessék!

Április mosolygott, és megígérte. El is mondta nekünk néhány újonnan született versét, és mi áhítatos csöndben hallgattuk.

Verseit olvasva gyakran gondoltam arra, hogy a tanár úr boldog ember. Később, felnőttként fel is tettem neki a kérdést.

Április Lajos elgondolkozva bólintott, de volt valami a mosolyában, amiből megértettem, a szomorúság örök útitársa a költőnek.

II.

KÓS KÁROLY EGY NAPJA

Sziklából vésett arca, akaratos, szigorú szája, messzire elhatoló tekintete... ilyennek látom ma is Kós Károlyt. Honfoglaló őseinkre emlékeztet, bár meg se tudnám számlálni, hány nép vére keveredett, amíg a természet csodálatos, nagy konyhájában létrehozta ezt a kivételes képességű férfit.

A mi tízes-húszas években született nemzedékünknek útmutatója volt, tanácsadója, mestere. Amit ő mondott, az számunkra törvénynek számított. A transzszilvanizmust ő tette a húszas-harmincas években felnőtté váló értelmiség gondolkozásának alapjává. Folytak erről kemény viták, de így kovácsolódik a vas is acéllá. Kétségkívül lángelme volt.

Megkísérlem felvázolni egy napját – ha ez egyáltalán lehetséges. Ha tehette, sztánai erdei, mesekastélyra emlékeztető házában, a Varjúvárban töltötte az éjszakákat. A hajnali vicinálissal jött be Kolozsvárra, de előzőleg végigjárta béresével az istállókat, mert Károly bácsi többek között szenvedélyes és nagy tapasztalatú állattenyésztő is volt, tartott lovat, pompás paripát, teheneket, mindenből a legjobbat, legszebbet. Az igazi jó gazdát arról lehet megismerni, hogy nemcsak gondozza, de szereti is az állatait. Mikor egyszer hajnalodáskor leszálltam a vonatról Sztánán, hogy tiszteletemet tegyem Károly bácsinál, kivitt az istállóba. Megsimogatta a lova nyakát, hallgatta vidám nyerítését.

Folytassuk a napot! A vonaton beszédbe ereszkedett utazókkal. Mindig akadt ismerős, de ha nem, akkor ismerkedett. Külön művészet volt, ahogyan szóra bírta őket. Valóságos falusi parlamentet alakított, és naprakészen ismerte az emberek hangulatát. A miénket is. Faggatott bennünket, ismerni akarta a húsz-huszonöt évesek gondolatait. Ő maga csak azután hozakodott elő véleményével. Amit mondott, azt hetekig őröltük magunkban, még odavetett megjegyzéseit is, mert tudtuk, hogy azokban is sarkalatos igazságok rejtőznek.

Kolozsvárra érkezve Kós Károly első útja rendszerint a Mezőgazdasági Akadémiára vezetett, ott a gazdasági építkezést tanította. Csak akkor mérgelődött, ha egyetemi tanár lévén méltóságos úrnak szólították.

Miután leadta óráit, rendszerint a református püspökségre sietett. Főgondnok volt, de ez nála nem tiszteletbeli címet jelentett, hanem kemény munkát, hiszen Kós Károly elsősorban építész volt, a nagy magyar építőművészek egyike. Állandó gondja volt a református templomok, intézmények javítása, átépítése. Gondja volt a katolikus, unitárius, lutheránus templomokra is. Ezeket joggal az erdélyi magyar kultúra kincseinek tekintette. Nem akarok túlozni, de évente legalább nyolcszortízszer végigutazta Erdélyt. Régi falusi templomok átépítőivel tanácskozott, ő maga újakat tervezett, úgy átlagban négy-öt építész munkáját végezte el. Talán észre sem vette, hogy milyen rengeteget dolgozik.

Meg kell lennie! – jelentette ki harciasan, pardon nem volt.

A püspökségről – ha beleférte az idejébe – fölment az Erdélyi Szépmíves Céhhez. Szerkesztette az *Erdélyi Helikon*t, grafikai szempontból rendbe tette a kiadó

munkában levő könyveit, tárgyalt Bánffy Miklóssal, akiről akkor már egyre többen tudták, hogy Erdély egyik legjelentősebb írója. Ha Kemény János Kolozsváron volt, az irodalom pénzügyeiről tárgyaltak. Mert Kós Károly azoknak is szakértője volt. Úgy tudott alkudni az erdélyi magyar irodalom érdekében, hogy a velencei kalmár is megirigyelte volna. Alig jutott ideje, hogy hazamenjen ebédelni, de úgy három felé már megjelent a belvárosi kávéházban. Ez volt a fiatalok órája. Ifjú költők, kezdő tanáremberek, újságírók itt vártuk, és alig ült le közénk, fiai közé, máris nekivágott az időszerű kérdéseknek. Kedvelte, ha vitába szálltak vele, mert mindig a szellemi küzdelemben tudta legszikrázóbban megfogalmazni a gondolatait.

Kós Károlynak sok barátja és tisztelője volt, de ellensége is. Ha ezeket sorolnám fel, oldalakat tölthetnék meg velük. Csak egy példát mondok el. Ezt is röviden. 1940 után tanársegédi állásba segített a kolozsvári magyar egyetemen egy fiatal román műtörténészt, Sorban Rault. Ugyanez a Sorban példát mutatott embertelenségből: 1944 után vad, gonosz támadást intézett pártfogója, Kós Károly ellen. Fellázította a bukaresti sajtót és a politikusokat. Elnémították Kós Károlyt, még a nevét sem volt szabad leírni. De Kós Károly ezt is kiállta. Legyőzhetetlen volt.

Miután velünk, fiatalokkal kibeszélte magát, átment a Fő tér szemközti sarkán álló kávéházba, amelynek eredeti neve New York volt. Ez a név gyakran változott, hol magyarra, hol románra, de azért mindenki csak New Yorknak nevezte. Itt székelt az éltesebb meg nevesebb írók, újságírók asztala, a legendás hírű Dumaposta. Ez valóságos csatatér volt. Itt ütköztek meg a politikai és irodalmi ellenfelek, mert volt mindkettőből elég. De másnap újra összeültek, és újra fellángolt a vita. Ilyesmi is csak az akkori erdélyi közéletben jöhetett létre. Kós Károly legfeljebb egy órát ült a kávéházban, hajlandó volt mindenkivel eszmét cserélni, de szólította a kötelesség. Volt még három-négy találkozója irodalmi vagy építészeti ügyekben. Rendszerint hazakísérte egy-két fiatal tisztelője. Egy ilyen alkalommal mondtam el neki:

– Károly bácsi, nem veszed észre, hogy te már halhatatlan vagy?

Félig-meddig mogorván nézett rám, de azért elmosolyodott:

– Eriggy, menj, te! Nincs nekem időm ilyen hiábavalóságra!

Ha a huszonnégy órát meg lehetett volna kétszerezni, kiderült volna, hogy Kós Károly a költészetnek is mestere. Még fiatalkorában írta meg verses krónikáját Attila királyról. Maga véste fába a betűket, és minden páros oldalt egy remekművű, színes fametszet ékesítette. Nemcsak írta, véste, de a maga által összeállított gépén ki is nyomtatta a krónikát. Este hazaérve bekapott valami vacsorafélét, mindig szerényen étkezett, aztán fél kilenc tájt bevonult a szobájába. A felesége türelmesen egy órán keresztül várta, de aztán betört a szentélybe.

– Az isten áldja meg, Károly, feküdjék már le!

Kós Károly tovább rajzolt, jegyzetelt, és csak a válla fölött visszaszólt:

– Édes lelkem, valamikor dolgozni is kell.

Szívügye volt a maga tervezte, építette sztánai Varjúvár. A környéken lakó néhány rossz szomszédja, akik éveken át megjátszották, hogy tisztelő hívei Kós Ká-

rolynak, és gyakran kérték támogatását, tanácsát 1940–44 között, '44 őszén úgy gondolták ezek a mérgezett lelkű atyafiak, hogy eljött a leszámolás ideje. Fejszével, fáklyával ostromolták meg a Varjúvárat, tűzre, vérre szomjasan.

Kós Károly bokrokon, erdőkön át mentette életét Kolozsvárra. Megviselt volt, hogy is ne lett volna az, de így zárta le a keserves napot:

– Leckét kaptam az erdélyi történelemből.

Továbbra is izzó szívű útmutatónk volt és maradt mindörökre. Mi, magyarok voltunk a szíve közepében, de minden becsületes emberrel testvérként parolázott.

III.

KELEMEN LAJOS

Meggondoltan írom a neve mellé, hogy ő volt Kolozsvár bölcse. Nem az egyetlen, de a legmesszebbre, legmélyebbre látók egyike. Úgy is néztünk reá, úgy hallgattuk mi, akkori fiatalok, és kértünk tőle tanácsot, de a megőszült akadémikusok is. Egyébként tagja volt úgy a magyar, mint a román akadémiának.

Szeretett sétálni, és mindig akadt kísérője. Néha tízen, tizenöten is. Gyönyörűséggel magyarázott a régi Kolozsvárról. Nemcsak a fontos személyiségek tetteit és sorsát ismerte, de még a százötven-kétszáz éves pletykákat is. Ezeket is komolyan vette, mert jellemezték a régi kolozsvári életet.

Egyszer a jószerencse a kezemre játszott, találkoztam vele valahol a Donát út végén, ott, ahol a Kis-Szamos hosszú kanyargás után eléri Kolozsvárt. Idekívánkozott, s azóta is simogatja szőke hullámaival a partját. Nem nagy folyó, de hűséges.

Valahol a nagygát táján leültünk egy fatönkre, és hallgattuk a Szamos kedves, halk csobogását.

Kelemen Lajos elgondolkozott, aztán lassú szóval mondta.

– Ez a Kolozsvár mindenes város.

Ránéztem, és vártam a magyarázatot, mert csak sejtettem, milyen gondolat rejtőzik a furcsa megállapítás mögött.

Lajos bácsi szeretett rejtjelesen beszélni.

– Van itt mindenféle ember. Ezen azt értem, hogy minden szakmából való. Hogy példát mondjak, ma reggel két órán át eszmét cseréltem Európa egyik legjelesebb címertantudósával. A főúri címerek után most a tisztes ipar címereit kutatja.

– Tudod-e kire gondolok?

– Csakis Köpeczi Sebestyénre.

– Bizony. Mindent tud, amit a címerekről tudni lehet. A heraldika tudománya a kisujjában van. Még a román királyi család címerét is ő tervezte. Azért ez nem semmiség. Hol vannak még ilyen mesterei a zöldségtermesztésnek, mint Kolozsváron, a Hóstátban? Legfeljebb a franciáknál.

A múlt héten találkoztam egy bécsi kollégával a Fő téren. Együtt jártunk egyetemre Bécsben.

– Hát te mit keresel itt, bruder?

A bécsi megtörli homlokát, és leteszi nehéz bőröndjét. Elmondja, hogy keresi a híres kolozsvári órásmestert, Iringet, mert a régi harangozó-zenélő óráját a bécsi mesterek nem tudják megreparálni. Ideküldték Kolozsvárra, Iringhez.

– Megtaláltad?

– Meg hát. Már nyugalomba vonult, de amikor meglátta a háromszáz éves, harangjátékos órát, rögtön megfiatalodott. Ígérte, hogy tíz nap alatt megjavítja. Még mosolygott is, pedig Iring mesterről azt beszélték, hogy mogorva ember.

– S a professzor hazautazott?

– Dehogy utazott! Begubózott a levéltárunkba. Hívtam városnézésre, de ő késő estig bent ült a levéltárban.

Mondjam meg őszintén, Kelemen Lajos elfogultan szerette Kolozsvárt, és még annál is jobban a levéltárat. Nem ok nélkül. A hazai meg külföldi kutatók gyakran látogatták az egyre gazdagodó levéltárat.

Ennek a gazdagodásnak a forrása Kelemen Lajos professzor volt. Bejárta egész Erdélyt, felkutatott minden régi kúriát, átnézte a pántos ládákban őrzött több száz éves okmányokat. Leveleket, iratokat böngészett, és aminek történelmi értéke volt, vitte Kolozsvárra. A századfordulón, 1900-ban, 40 ezer darabot számlált az Erdélyi Múzeum Egylet gyűjteménye. Kelemen Lajos nagyszerű szervezőmunkájával elérte, hogy „az erdélyi társadalom, az erélyi népek történeti életének gyűjtőhelye lett a levéltár – írta egy másik nagy tudós, Szabó T. Attila, a nyelvész. – Magyar, román, német, zsidó, örmény, szláv iratok várják a kutatókat. Addig is, Kelemen Lajos foglalkozik velük. Folyékonyan olvassa a két-háromszáz éves okmányokat, és a régebbiekkel is megbirkózik. Sok száz cikkben, tanulmányban számol be kutatásairól." Mikó Imre, a jogtudós vallomása róla: „Nem láttam még történelemkutatót, aki olyan mélyen átélte volna a múltat, és annyira meg tudta volna eleveníteni."

De beszéljünk a máról is, illetve a tegnapról.

1956. október végén minden délutánt és estét Fuhrmann Karcsiékkal töltöttük. Ha valaki nem tudná, Fuhrmann volt Erdély leghíresebb és legkeresettebb ötvösművésze. Feleségével, Ferenczi Júlia festőművésszel a Farkas utcában volt műteremlakásuk, annak az épületnek az emeletén, ahol a hátsó szárnyat a levéltár birtokolta.

A rádió mellett ültünk, bekapcsoltuk Budapestet meg a nyugati adókat. Nem lehetett otthon egymagunkban hallgatni az ötvenhatos magyarországi eseményeket. Megjött Gy. Szabó Béla is, Júliáék bizalmas barátja, a nagy fametsző művész. Aztán nemsokára koppanások hallatszottak a folyosóról. Már ugrottunk is, nyitottuk az ajtót, mert tudtuk, hogy Kelemen Lajos botjának kopogását halljuk.

Az erdélyi tudományosság nagy öregje nem ült le. Egy ideig botjára támaszkodva, kihúzott derékkal figyelte a rádiót. Gyötrődött, izgult ő is velünk, de nem mutatta. Mi, honfiak lévén, kiadtuk lelkesedésünket, szorongásunkat, kétségbeesésünket. Még káromkodtunk is.

Kelemen Lajos hallgatott. Egy félóra is eltelt, mire úgy érezte, hogy szólnia kell. Koppantott egyet a botjával. Szeretném idézni, de az azóta eltelt közel ötven esztendő elmosta a szavakat. A lényegre viszont emlékszem.

– Ti arról vitáztok, mikor jön az amerikai segítség. Megmondhatom: semmikor. A rádióban handabandáznak, de a kisujjukat se mozdítják. Szerződésük van a ruszkival. Minket Moszkvának ajándékoztak. Az ő jobbágyai vagyunk.

Azóta már hiteles dokumentumokból tudjuk, hogy amikor kirobbant az 1956-os magyar szabadságharc, ezt természetesen azonnal jelentették Eisenhowernak. Az elnök odaszólt egyik bizalmasának: „Hívja fel Hruscsovot, és mondja meg neki, hogy intézze el a dolgot. Mi nem szólunk bele." Aztán elment golfozni.

IV.
JANOVICH, A DIRI BÁCSI

Mindenki így nevezte: diri bácsi. Mert szerették és tisztelték. Istenáldotta színházszervező volt, márpedig ez nemcsak rendkívüli tehetséget és kitartást kívánt, de bölcs türelmet is. Dr. Janovich a Hunyadi téri Magyar Nemzeti Színház vezetője volt. Tudta a kötelességét, parádés előadássorozatokkal örvendeztette meg Kolozsvár közönségét. Van olyan Shakespeare-darab, amit csak a kolozsvári Nemzeti Színházban mutattak be. Különlegességekkel kedveskedett a nézőknek, régi iskoladrámákat kutatott fel és adatott elő. 1911–12-ben magyar drámatörténeti sorozatot mutatott be, százötven esztendő húsz nevezetes színpadi művét adatta elő, és külön hódolt kedvenc szerzőjének, Csíki Gergelynek. (Az ő műveiből doktorált a kolozsvári egyetemen.) A következő évadban, 1913–14-ben antik drámasorozatot vitt színpadra, de bemutatott modern darabokat is. Csak úgy mellékesen filmgyárat létesített. Volt olyan filmje, amit Japánban is bemutattak. Az ő filmgyárában tanulta meg a rendezést két, idővel világhírre jutott művész, Kertész Mihály és Korda Sándor.

Gazdag ember volt? Az, lélekben is. Nagy színészek sora nevelkedett Kolozsváron, akik később Budapestre kerültek. A román rendszer 1918-ban megszüntette a kolozsvári Magyar Nemzeti Színházat. A diri bácsi egész vagyonát föláldozta. Átépíttette a roskatag nyári színkört, és megszervezte a kolozsvári magyar színházat. Kitűnő színtársulatot szerződtetett, prózai és zenés tagozatot, sikert sikerre halmozott, de mindez rengeteg pénzbe került. És mikor Janovich Jenő vagyona maradékát is ráköltötte a színházra, kurtán-furcsán kivették a színházat a kezéből.

Janovichnál forgatta első filmjeit Korda Sándor, aki Angliában a London Film világcég tulajdonosa lett. Nem feledkezett meg egykori mesteréről. Ha jól tudom, az angol filmek romániai terjesztését a diri bácsira bízták, illetve formailag a diri bácsi feleségére, Poór Lilire, a nagy tragikára, a kolozsvári magyar színház büszkeségére. Ifjan ő volt a *Tragédia* Évája, majd Gertrudis a *Bánk bán*-ban. A diri bácsinak pedig maradt ideje arra, hogy megírja a kolozsvári magyar színjátszás történetét.

1936-ban néhány színész munkatársával létrehozta Szegeden a Szabadtéri Játékokat. Nagy sikerrel mutatta be forradalmian modern rendezésben *Az ember Tragédiáját* és Herczeg Ferenc *Bizáncát*.

Akkoriban színikritikus voltam, a *Pásztortűz*nél és a *Keleti Újság*nál. Interjút készítettem Janovich Jenővel. Így kezdődött az ismeretségünk, ami a nagy korkülönbség ellenére barátsággá mélyült. Tanítványának tekintett. Ha jól érezte magát, és sütött a nap, telefonált értem, és kisétáltunk a kolozsvári Pantheonba, a Házsongárdi temetőbe. Meg-megálltunk nevezetes személyiségek sírjánál, és a diri bácsi az emlékeit idézte. Felmentünk egészen Brassai Sámuel, a polihisztor síremlékéig, és ott pihentünk a hatalmas fák alatt. Gyakran felkerestük a színész-sírokat is.

Aztán 1944-ben a diri bácsi, az erdélyi magyar kultúra fáradhatatlan szervezője, irányítója, tudósa, elbujdosott. Elkerülte a megaláztatást. Feleségével együtt, akit nem érintett semmiféle embernyomorító törvény, eltűntek. Volt, aki tudta, hol rejtőzik, de senki sem árulta el őket. A világváltozás után – amikor elég naivan sokan azt hitték, hogy eljött a jó világ –, Janovichék hazaérkeztek.

Elégtétel volt számára, hogy a magyar népi szervezetek támogatásával 1945 tavaszán kinevezték újra a kolozsvári magyar színház igazgatójának.

Engem meg az a megtiszteltetés ért, hogy még aznap fölkeresett a szerkesztőségben, és hívott, hogy legyek segítőtársa. Lelkesen vállaltam, de egyelőre a szerkesztőségben kellett maradnom. Párthű munkatársak ugyan kerültek az újsághoz, de a szerkesztéshez is kellett értsen valaki. Egy ideig még nem számított, hogy pártonkívüli voltam, és az is maradtam.

Sajnos, nem lehettem Janovich Jenő munkatársa. A színháznyitó ünnepi előadás rendezése közben öreg szíve nem bírta a hajszát. A Házsongárdban nyugszik, a magyarok többi nagy halottja közt.

V.
A HALHATATLAN MECÉNÁS

Dsida Jenő írta róla: „Báró ugyan, de abbahagyta régen."

Ez színigaz volt, mint az is, hogy nem lehetett neki előre köszönni. Ha valaki ezt tréfásan megemlítette neki, Kemény János mentegetőzött. Már-már elnézést kért udvariasságáért.

Szegény gyereknek született, az Egyesült Államokban. Édesapja, Kemény István, szakított családjával, és kivándorolt az USA-ba. Ipari munkás lett, majd tisztviselő. Korai halála után amerikai felesége átköltözött gyerekeivel Erdélybe. Jánost a nagyapja nevelte Alsójárában. A család kívánságára a bécsi egyetemre iratkozott be. A Kemény-vagyon birtokosa gyermektelenül halt meg. Az óriási Kemény-birtok örököse Kemény János lett. 1923-ban beköltözött a marosvécsi kastélyba.

Az ő sorsa nem a Midasz királyé volt. Tudta, mit kezdjen a nagy vagyonnal. Az erdélyi magyar irodalom szervezésére, támogatására, fejlesztésére költötte a pénzt. Nem próbálom számba venni, hogy Kemény János hány jelentős irodalmi alkotás megjelenését biztosította. Döntő része volt az erdélyi magyar irodalom felvirágzásában, de ezt ő soha egyetlen szóval sem emlegette. 1926 nyarán hívta meg első alkalommal marosvécsi kastélyába az erdélyi írókat. Huszonhat író vendéges-

kedett nála, és ott indult el az Erdélyi Helikon szervezkedése. Sokmilliós adományával és tanácsadóként nagy műveltségével, kitűnő ízlésével nyújtott gyakran láthatatlan segítséget olyan költőknek, íróknak, mint Reményik Sándor, Bánffy Miklós, Tamási Áron, Nyirő József, Karácsony Benő, Dsida Jenő és még sokan mások. Az erdélyi írók Kemény János támogatásával váltak népszerűvé az anyaországban is.

Marosvécs volt az otthona minden esztendőben az Erdélyi Szépmíves Céh írótalálkozóinak. A Kós Károly tervezte kőasztal köré telepedtek. A vécsi beszélgetésekről, vitákról minden évben írásban is beszámoltak. Ez a néhány nap erdélyi íróparlament volt, még akkor is, ha az ellenzékiek távol maradtak. Talán ettől szikráztak a marosvécsi viták.

Kemény János és angol felesége, a találkozó házigazdáihoz fogható vendéglátót keresve se lehetett volna találni Erdélyben. Az írók kényes idegzetű emberek, de Vécsen, Kemény János otthonában tartós barátságok köttettek. Öregek, fiatalok találtak egymásra, és szövődtek egész életre szóló írói kapcsolatok.

1940 után az újjászülető kolozsvári Nemzeti Színház főigazgatójának nevezték ki. Kultúrája, finom ízlése nagy érték volt a Nemzeti Színház számára.

1944 után, mikor ismét változott a világ, a Marosvásárhelyen szervezkedő Székely Színházban vállalta a dramaturgiai irányítást. Tanácsadója volt a színház igazgatójának, akit 1940 után még ő szerződtetett Kolozsvárra. Tanácsai nélkülözhetetlenek voltak a Székely Színháznál. De ez nem volt elég. Vakbuzgó, tudatlan káderek eltávolították Kemény Jánost a színháztól. Az igazgató talán megvédhette volna.

Kemény János beállt napszámosnak egy cigány meszesbrigádba.

A vásárhelyi Színművészeti főiskola tanárai szívós küzdelemmel kijárták, hogy Kemény János lett a színiakadémia könyvtárosa. Mondjam-e, hogy voltak, akik ez ellen is tiltakoztak. Főleg a cigány építőbrigád tagjai. Küldöttségük felkereste a színiakadémia igazgatóját. Visszakövetelték Kemény Jánost. A szóvivőjük kijelentette: „addig volt jó élet nálunk a brigádban, amíg velünk volt a méltóságos báró úr".

Kemény János hiába tiltakozott, egykori brigádtársai ragaszkodtak a bárósághoz. Ami dukál, az dukál.

Változott a helyzet, mikor Sütőék képes újságához meghívták Keményt a kultúrrovat vezetésére. Tíz éven át dolgozott a lapnál, és írta a regényeit.

Közben államosították a Kemény-birtokot. A fejedelmi erdőrengeteget. Kemény János sokat járta egykori erdőit. Az egész Székelyföld egyik elismerten legjobb vadásza volt. Hajdani birtokának falvait is gyakran fölkereste. Levett kalappal várták. A havasiak mindvégig uruknak tekintették Kemény Jánost, úgy szólították, hogy „Gazdánk". Vele osztották meg gondjaikat, és amit Kemény János tanácsolt, azt megfogadták.

Csodálatos tiszta lélek volt. Ez műveiben is tükröződött. Legtöbbet egykori birtokán élő román falusiakról mesélt. Velük járta a havasokat.

Betegeskedése alatt gyakran fölkerestem, hiszen Kolozsvár csak kétórányira volt Vásárhelytől.

Az útra magammal vittem egy-egy könyvét. Elsőnek a humorában és szelíd szomorúságában egyaránt megragadó *Kutyakomédiát*. Egészségi állapotáról való érdeklődés után rátértem a frissen újra olvasott regényére. Fölragyogott, és kérdezte, milyen gondolatokat, érzéseket váltott ki belőlem a könyve. Szívesen beszélt arról, hogy mire készül, mit akar még megírni, ha az Úristen engedi. Hívő kálvinista keresztény volt.

Minden látogatásnál egy-egy újabb Kemény-kötet. A harmadiknál már rájött, hogy becsalogatom az írói vallomásba. Ezt is szívesen vette. Utolsónak a *Kakukk-fiókák*-ról beszélgettünk. Ez önéletrajzának kezdete volt, a gyermekkor. A legfontosabb, a csodálatos irodalomszervező munkáját feleleventő fejezetek már nem készülhettek el. De nemzedékek emlékezetében maradt meg Kemény János, az erdélyi magyar irodalom nagy mecénása.

Marosvécsi temetésére seregestől jöttek el a magyar írók. Ott volt a környékbeli román falvak népe is a Gazda sírjánál. Cigány brigádtársai hangosan siratták.

Bölcsessége, szelíd mosolya, jósága és vagyonát az erdélyi magyar kultúra támogatására áldozó Kemény János az erdélyi magyar irodalom és az egész magyar kultúra örök kincse, büszkesége.

VI.
A VILÁGJÁRÓ GYÉ

Gy. Szabó Bélát, aki közelebbi kapcsolatba, barátságba került a művésszel, az csak Gyé-nek szólította.

Szoros barátság volt köztünk. Gyakran látogattunk el műhelyébe. Úgy emlékezünk reá, amint emeleti kis szobája ablakához tolt munkaasztalánál ült. Csodáltuk, hogyan siklanak csillogó, éles szerszámai a falemezen. Napi hat-nyolc órát töltött fametszéssel és rajzolással.

Örömmel fogadta látogatóit. Szívesen beszélt művészete titkairól. Néztük, amint eszközeivel hajszálfinom vonalakat húz, vagy szerszámot váltva mély árkokat vés a fába. Gyakran jött el hozzánk. Mesélt nekünk és gyermekeinknek világjáró utazásairól.

A budapesti műegyetemen szerezte a gépészmérnöki diplomát, de már akkor is egyre inkább lekötötte a művészet.

Első rajzai Reményik Sándor folyóiratában, a *Pásztortűz*ben jelentek meg. A fedőlap gyönyörű pásztortüzes képe már az ő alkotása volt. Az akkori művészvilág érzékenységére jellemző, hogy az erdélyi folyóiratok és könyvkiadók azonnal fölfedezték, és ellátták munkával. Akkor már Kolozsváron élt, és 1932–33 telén bemutatkozott a Károly Gáspár Irodalmi Társaság kiállításán.

Kós Károly kitűnő érzékkel biztatta a fiatal illusztrátort, hogy kísérletezzen fametszéssel.

Első metszetkönyve, a *Liber miserorum* már a fametszés művészetének mesterét mutatja be. Közben elvégzi a képzőművészeti főiskolát, és a harmincas évek második felében bejárja Olaszországot, Görögországot, Bulgáriát, Dalmáciát. Mit tanult művészi vándorlásai alatt, hogyan tökéletesítette, nem a technikáját, mert az már

mesteri volt. A művészi látásmódja gazdagodott. Új, egyre gazdagabb világot tükröző metszetei bizonyítják, hogyan tágult számára a világ.

Közben Petőfi *János vitézét*, Arany *Toldiját* illusztrálja, meg Csokonai *Lilláját*.

Nem ismert pihenést, szenvedélyesen dolgozott. Mintegy összegezve eddigi munkásságát, 1949-ben kiadja nagy metszetgyűjteményét *25 fametszet* címmel.

Ez az elmélyült lelkű művész a humornak is mestere volt. Még pályája elején megkért bennünket, akkor még fiatal házaspárt, hogy öltözzünk székely gúnyába. Mosolyából már sejtettük, hogy mire készül. Másnap már székely ruhába jelentünk meg Gyénél. Kiállított a szoba közepére.

– Öleljétek meg egymást.

Ennek nem volt akadálya.

– Szorosabban!

Megtettük ezt is szívesen.

– Így maradjatok.

Ceruzát ragadott, és egy óra alatt készített hat-nyolc vázlatot.

Kiteregette a rajzokat az asztalára, és mi gyönyörködve néztük őket. Örömünkben összecsókolóztunk.

– Hát én? – kérdezte Gyé.

Ő is megkapta.

Kértük, hogy az egyik vázlatot adja nekünk.

– Mindenre sor kerül – felelte Gyé némi titokzatossággal.

Erzsébet napjára hozta el nekünk a kész metszetet. 1951 a dátum.

A dedikáció: „Ölelkezés. A norma túlteljesítéséért, Erzsébetnek és Eleknek." Most itt függ a metszet szobánk falán.

Gy. Szabó Béláról el lehet mondani, hogy bejárta a kerek világot. Elsőnek Erdélyt. Sorozata jelent meg Kolozsvárról és a Székelyföldről.

Művészi szomjúsága nem ismert pihenést. Sorra látogatta Belgiumot, Mexikót, majd hazatérőben Németországot, Ausztriát. Ellátogatott Oroszországba, Finnországba, Kolumbiába. Hogy is hagyhatta volna ki utazásaiból Kínát, ahol ezeréves emlékei vannak a fametszésnek. Gy. Szabó Béla nagyszerű, művészi útikönyvet írt Kínáról, ahol úgy fogadták a művészek, mint elsőt az egyenlők közül.

Hazatért, de csak azért, hogy újabb útra induljon. Balatoni metszetei és pasztelljei új oldaláról mutatják a mestert. Alkotásai ma már a világ minden nagy gyűjteményében megtalálhatók.

Említsem meg a *Templomok a viharban*t. A kolozsvári Fő téri Szent Mihály-templomot és a Farkas utcai református templomot fogja össze egyetlen képbe, a vihartépte fák között. A metszet jelképes volta nyilvánvaló.

Egyre nagyobb feladatokat vállalt. Dante *Isteni színjáték*a és a *Biblia Jelenések Könyve* élete utolsó szakaszának legnagyobb feladatai. Remekműveket alkotott.

Büszkén fedezzük fel műveit nagy külföldi múzeumokban is. Ma már a művészet értői tudják, hogy Gy. Szabó Béla világnagyság, és áhítattal őrizzük otthonunkban csodálatos műveit. ✠

FARAGÓ JÓZSEF

Kós Károly Kalotaszeg *című folyóirata*

Szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hogy önéletrajzában maga Kós Károly foglalta össze röviden *Kalotaszeg* című folyóiratának történetét és jelentőségét: „Egy ilyen disznótoros társaságban került szóba, hogy a múlt század '90-es éveiben Kalotaszegnek saját külön újságja volt (igaz, hogy csak egy-két évig élt), melyet a tudós Herrmann Antal [...] szerkesztett, és főmunkatársa Gyarmathy Zsigáné volt, a híres kalotaszegi varrottas patrónája. [...]

No hát ha volt, akkor legyen megint. És 1912. január 7-én megjelent a Sztánán szerkesztett és Bánffyhunyadon nyomtatott *Kalotaszeg* című képes hetilap első száma, Körösfői Kriesch Aladár festőművész beköszöntő írásával, és az ő meg az én illusztrációimmal. És azután pontosan, minden héten megjelent és Sztánáról mind messzébb és messzébb vitte a posta a négy világtáj felé. Még külföldre is eljutott két példánya: az egyik Chicagóba, a másik Svájcba. [...]

A lapnak szerkesztője és kiadója én voltam. Munkatársaim kalotaszegi amatőr értelmiségieken kívül pesti íróbarátaim (köztük Móricz Zsigmond is). [...] De természetesen a lap jó részét én töltöttem meg írásaimmal, köztük első, jellegzetesen transszilván szemléletű politikai cikkeimmel." (Kós Károly: *Életrajz.* Közzéteszi Benkő Samu. Bp.–Buk., 1991, 119–120.)

Az 1. szám élén *Kalotaszeg* címmel, név nélkül írta meg a maga életművében is a táj egyik legszebb, legköltőibb jellemzését, amelyet érdemes kiemelnünk a feledés sötétjéből:

„Földünk köves és sovány és hegyes-völgyes, mintha egyszer valami óriásekével összevissza szántották volna. Kurta a nyár itt, hosszú és hideg a tél, és a vénséges Vlegyásza gyakran küld a völgyekre metsző, fagyos szelet és nehéz ködöt. De harcolunk kővel, széllel, faggyal és acélos a búzánk, édes a gyümölcsünk. Ez Kalotaszeg. [...]

Hogy őseink kik voltak, ide honnan kerültek és miért hogy ilyenek maradtak, azt csak a felséges Úristen tudja talán. Tudósok mondják, hogy szászok telepedtek le ide először; sokan úgy tudják, hogy székelyek, de bizonyos az, hogy sok bennünk a tatár vér. Ma méltóságosan szép faj, a legszebb és a legmagyarabb ebben a tarka országban, amit Magyarországnak mondunk. Ez a kalotaszegi magyar!

Gúnyánkat ma már csak a székely hegyek legrejtettebb zugában hordja néhány elfelejtett ember és egy parányi néptörzs az Ural hegyei között. Hallottaink fejéhez zászlós fejfát szúrunk, mint egykoron harcos őseink, és tort ülünk, ha halottunk van, mint pogány apáink egykor. Magos, csúposfedelű házakban lakunk, mintha azokba eleink sátorát álmodtuk volna, és égreszökő hegyestornyú temp-

lomba járunk dicsérni az Urat, mintha táltosok dombtetőre szúrt áldozó kopjája volna. Ez mind-mind Kalotaszeg!

Külön magyar világ volt ez a Vlegyásza alatt sok-sok szépséggel a maga egyedülvalóságában, és sok-sok ódon zamattal, ős kultúrával a maga százados elzárkózottságában.

De csak volt."

És ezzel a váratlan fordulattal megkezdődik az egész folyóiratban uralkodó aggódás Kalotaszegért, amelyet két veszély fenyeget: egyrészt a térhódító románság, amely „évszázadok óta szijjas kitartással szorítja összébb-összébb a magyarság gyűrűjét, sőt mint ék tolódott élő testébe", másrészt „a vasutak mentén pedig jön a nyugat nekünk idegen kultúrája, idegen magyarsága, hozza portékáját: gúnyáját, beszédét, szokásait, erkölcsét. És mint megunt rongyot, alkalmatlan akadályt, hányják le magukról leányaink nagyanyáink ruházatát és erkölcsét, az anyák pedig leveszik a tálasról a poros győri kancsót, tálat, lefejtik az írásos varrottast párnáról, ágyfűtől valóról, rúdra valóról és cserébe adják a pesti kupecnek gyári csipkéért, cifra rongyért. A házba se kerül ma ősi bútor, de pad helyett kanapé, láda helyett kaszten, kályhás kemence helyett platten és lábos helyett zománcos vasedény."

Levonva a tanulságot, a szerző szerint mindezekkel szemben „azt akarjuk, hogy az új Kalotaszeg magyar legyen, művelt legyen és a mienk legyen. Legyen az folytatása a réginek, mint ahogy folytatása vagyunk apáinkra mi."

A két veszély bejelentése után a lap a románsággal nem sokat foglalkozott. Az 1. szám név nélkül közölte az *Ávrám Jánku* című cikket „a havasok királyá"-nak tragikus sorsáról, abból az alkalomból, hogy a Kárpátokon túl az akkori Romániában szobrot szándékoztak állítani neki.

Az 5. számban jelent meg, szintén név nélkül, *A románok Erdélyben* című cikk. „Néhány száraz adatot közlünk itt – olvashatjuk az élén –, melyekből, aki akarja, láthat és tanulhat egyet-mást." A „száraz adatok" az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesülethez (EMKE) hasonló román Astra gazdag munkásságára, a *Poporul Român* című lap kezdeményezéseire, valamint az Albina, az Economul és a Vatra pénzintézetek földvásárlásaira vonatkoznak.

Végül a 6–7. szám Transsilvanus aláírással közli *Erdély, a település és a románok* című terjedelmes tanulmányt, amelynek tartalmát aligha kell részleteznünk.

A románkérdésnél gazdagabban vonulnak fel a folyóiratban a kalotaszegi népművészetet méltató cikkek, minden esetben rajzos illusztrációkkal. Az 1. számban név nélkül: *A körösfői templom tornya;* a 2.-ban Kós aláírással: *A nagypetri-i református templom;* a 3.-ban név nélkül: *Két kalotaszegi kapu;* a 6.-ban aláírásával: *A sebesi várrom;* a 9.-ben név nélkül: *Öreg ház;* a 10.-ben aláírásával: *Magyar ruházat* és a 11.-ben, szintén aláírásával: *Magyar-Bikal.* A kalotaszeginél szélesebb kitekintésű, de művészeti téma még a 8–9. számban megjelent Kós-tanulmány: *Erdélyben keressük!* Két nagy fejezetének alcíme utal tartalmára is: *I. Nemzeti kultúra*, illetőleg *II. Nemzeti művészet.* Ugyancsak ő jegyezte a 12. számban a *Modern művészet* című cikket. A művészeti írások közé illik még a 7. számban Török Károly *Bánffyhunyad* című cikke.

Önéletrajzában a szerkesztő, mint idéztük, a folyóiratnak egy harmadik vonulatát, a szépirodalmat is kiemelte, éspedig a 2. számban Szemere György *A tanár*; a 3–4. számban Sebesi Kiss Ádám *Emberek a havas alatt* című novelláját. A 6. számban név nélkül jelent meg *A Szilágyság poétája* című tanulmány Ady Endre költészetéről, számos versidézettel. A 8. szám Móricz Zsigmondot mutatta be, majd a 8–9. számban közölte *Márkus* című novelláját, míg a 10. számban P. Ábrahám Ernő bemutatása, majd *Héjja Balog András mulat* című novellája következett.

Idézett önéletrajzában még két címet említett mint „első, jellegzetesen transzszilván szemléletű politikai cikkét". Az egyik, sk. aláírással, a terjedelmes *Erdély és a pesti közvélemény* a 2–4. számban, amelynek témáját talán így lehetne saját szavaival megfogalmazni: az Erdély és a Pest közötti antagonizmus, valamint az Erdéllyel való nemtörődömség. A másik, S. K. aláírással a 7. számban, *Egy kalotaszegi mágnás*, gróf Bánffy Miklós méltatása.

A továbbiakban még említést érdemel az 5. számban Csérer Lajos tanulmánya *A kalotaszegi falusi társadalom szervezéséről*, a 10. számban Kós gondolatai, ismét Transsilvanus névvel, Szemere György *Új Magyarország* című röpiratáról, és a 9. számban B. I. tanító *Böjti levél* című javaslata, amelyben a sok farsangi mulatság bevételeit egy kalotaszegi múzeum alapítására szánná.

A lapszámokat több szerkesztőségi rovat zárja. Így *Kalotaszeg* címmel különböző kalotaszegi eseményekről kapunk híreket. *A gazda* című rovat mezőgazdasági híreket és tanácsokat tartalmaz, idesorolva a 12. számban *A szántóföld jövedelmének emelése* című névtelen cikket is. Végül a *Szerkesztői üzenetek*ben a szerkesztő válaszolt a laphoz érkezett levelekre. Néhány szám végén *Erdélyország* című rovat is van, az egész Erdélyt érintő általánosabb eseményekkel és hírekkel.

A folyóiratnak hetenkénti pontossággal összesen 12 száma jelent meg, a borítón kívül mindenik szám 14, tehát összesen 168 lap terjedelemben. Ezeket a sokoldalú és nagy munkabírású Kós Károly egymagában szerkesztette, jórészt nevével vagy név nélkül, S. K. vagy Transsilvanus írói névvel ő írta, rajzaival illusztrálta, a kéziratokat Sztánáról Bánffyhunyadra közvetítette, a lap terjesztését pedig segítette és szemmel tartotta.

Miért hagyta abba? Nem azért, mert a folyóirat megbukott volna, hanem mert a budapesti Wekerle-telep központi piacterének beépítésére hirdetett versenypályázatot ő nyerte meg, s ezért vezető építészként mintegy másfél évre a fővárosba kellett költöznie. Ezt a nem várt fordulatot az utolsó szám élén, *Olvasóinkhoz* címzett búcsújában, A szerkesztőség aláírással múlt és jövő távlatában egyaránt megmagyarázta: „Megértette Kalotaszeg magyarsága azt, hogy szükséges, sőt égetően fontos, hogy legyen a magyarságnak egy összekötő, szervező, érdekeire ügyelő, javaiért harcoló orgánuma: ez a mi nagy örömünk és elégtételünk. És hogy a mi lapunk tudta szolgálni a kalotaszegi magyarság társadalmi, kulturális és nemzeti ügyét: ez a mi büszkeségünk.

Azonban eddigi munkásságunk korlátolt volt és mostani formájában korlátolt is maradna. Kalotaszeg kicsi világ, és már eddigelé is sokszor átléptük ennek határát. De közönségünk, olvasóink is most már nemcsak Kalotaszegről telnek, hanem Er-

dély más vidékeiről is. És mi kötelességünknek tartjuk, hogy ilyen körülmények között tágítsunk a magunk szabta korlátokon és nemzeti programunkat, propagatív munkásságunkat ne csak Kalotaszegre, hanem egész Erdélyre is kiterjesszük – ha tudjuk.

Merész vállalkozás és a magunk erejéből képtelenek volnánk ezt megcsinálni.

Örömmel vettük tehát az Erélyi Irodalmi Társaság szíves felszólítását, mellyel együttes munkára szólít fel minket a közös nagy cél érdekében: Erdély nemzeti kultúrájának ápolására, fejlesztésére apáink szellemében, Erdély magyar társadalmának ébrentartására nagy, életbe vágó nemzeti kérdéseink helyes megoldása szempontjából.

Április elsején, illetőleg már jövő vasárnap indul meg az Erdélyi Irodalmi Társaság hetilapja, az *Erdélyi Lapok*, mely ugyanazt a programot írta zászlójára, melyet mi. A cél tehát közös, és mi helyesnek, szükségesnek tartjuk, hogy kis csapatunkkal, teljes erőnkkel melléje álljunk; mert így közös erővel hamarább elérjük mindnyájunk célját: a magyar, művelt Erdélyt, azt az Erdélyt, amely méltó folytatása néhai való nemzeti fejedelmeink boldog és magyar országainak.

A *Kalotaszeg* tehát ezzel a számmal, mostani formájában megszűnik, hogy folytatódjék hatalmasabban, erősebben az *Erdélyi Lapok*ban."

Közismert tény, hogy Kós Károly cikkeiben, tanulmányaiban, novelláiban, regényeiben, drámáiban, művelődéstörténeti és népművészeti könyveiben valamennyi magyar írónk közül a legtöbbet foglalkozott Kalotaszeggel, de aligha tartjuk számon, hogy e ragyogó kalotaszegi életmű kezdeteit *Kalotaszeg* című folyóirata képviseli. Aligha tartjuk számon, hiszen a közel egy évszázaddal ezelőtt megjelent folyóirat oly könyvészeti ritkasággá vált, hogy még a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban is csak egyetlen száma van. (Én a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban találtam egy teljes sorozatát, megviselt állapotban.)

Beépült-e a folyóirat, jelentőségének megfelelően, Kós Károly kalotaszegi életművébe? Egyáltalán nem, hiszen a folyóiratban közölt cikkei, tanulmányai, nagyszámú rajzai soha semmiféle újabb kiadást nem értek meg. A feladat tehát adva van: fedezzük fel és tegyük közkinccsé Kós Károly kalotaszegi életművének a *Kalotaszeg* lapjain rejtőző értékeit. ✠

SERFŐZŐ SIMON

Ki segít?

Jó íze volt a szélnek,
illata a levegőnek,
fénynek.
A víznek jó íze volt.
Kút mélye hűsítette,
felhúzta vödrével
a kútgém,
inni a veréb odaszállt
mellém.
Tiszta volt a föld
enni lehetett belőle.
(Még nem sejtettem,
egyszer majd ő
esz meg engem).
Kijártam porfürdőzni
a kocsiútra,
kis kacsa fekete tóban,
estig ott lubickoltam.

Azóta füst süvít
a láthatáron.
Szennyvíz elől
kimenekül
az árokból a nád.
Szél szemetel,
felaggatja ágra, kerítésre,
viszi-hordja
a szemétdombi fóliát.
Vizek tátognak,
kapkodnak levegő után.
A vegyszerrel
beetetett földeken,
mint a drogosokon,
ütköznek ki
az elvonási tünetek.

Örökségünk 1999/1

KÓS KÁROLY MŰVÉSZTELEP-PROGRAMJA – 1909

Érdeklődő, Kós Károlyt a kecskeméti művésztelepp összefüggő kérdésekről faggató levelemre az alábbi választ kaptam:

Sümegi György úrnak

Folyó hó 17-én kelt érdeklődő levelére, sajnos a válaszom aligha több a semminél.

A háború előtt – emlékezetem szerint 1910 táján – csakugyan jártam (először és utoljára) Kecskeméten Jánszky Béla kollégámmal együttesen és pedig Kada Elek polgármester meghívására, aki valamilyen javaslatot kért tőlünk a város által megvalósítandó Művésztelep építészeti megoldását illetően.

Kecskeméttel kapcsolatosan csupán ennyi a mondanivalóm, mert egyéb elfoglaltságaim miatt a továbbiakban kikapcsolódtam ebből a munkalehetőségből. Azt még tudom, hogy Jánszky barátom hamarosan megbízást kapott művésztelepi épületek tervezésére, melyek tudtommal fel is épültek. Hogy Jánszky Kecskemét számára ezeken kívül is tervezett volna épületet (vagy épületeket), nem tudom s azt sem, hogy kívüle Kecskemét számára a századforduló körül kik terveztek még megemlékezésre méltó épületeket, s ezekből melyek valósultak meg.

Több mondanivalóm nem lévén, a levelében jelzett érdekes és értékes kutató munkájához őszintén jó sikert kívánva.

szívesen üdvözli
Kós Károly

Kolozsvár, 1977.V.26.

A kecskeméti művésztelep történetét kutatva természetesen hittem Kós Károlynak. Egy évet ugyan tévedett (68 év távolából!), de egy helyi újsághírben végül is megtaláltam, hogy 1909, október 27-28-án többedmagával (Iványi Grünwald Béla, Vedres Márk, Jánszky Béla, Olgyay Ferenc, Szivessy Tibor) járt Kecskeméten. A levélváltás óta több, mint két évtized eltelt s én is befejeztem, összegeztem mindazt, amit a kecskeméti művésztelepről megtudtam (*A kecskeméti művésztelep és alkotóház*, Új Művészet Kiadó, Bp.1996.). Könyvem megjelenése után fél ével nem kis meglepetésemre – és örömömre persze – megjelent Kós Károly alábbi, a kecskeméti művésztelephez írott programja (Művészettörténeti Értesítő, 1996/1-2). Kós akkor – 1909-1910-ben – Györgyi Dénes építész kollégájával dolgozott együtt. Néhány közös épülettervet jegyeznek, s ezt az írást, amelynek nemcsak elsőszámú, hanem kizárólagos fogalmazóját is Kós Károlyban látom. Stíluskritikai alapon és azon kiforrott elvek mentén is, amelyek szerint szinte mélyebb elemzést kapunk a művésztelepek hasznáról – ugyancsak Kós Károlyra ismerhetünk.

Kós *Életrajzom* című, 1968. június 1-én keltezett írásában így jellemzi építészeti törekvéseit, amelyekkel szervesen egybehangzóak a kecskeméti művész telep-program releváns elemei: ...*a korszerű építészet magyar stílusváltoza tát a magyar építőhagyományok alapján és a magyar nép építőformáló gyakorlata szellemében igyekeztem kialakítani. De ez nem volt az én találmányom, mert már az angol Ruskin és Morris építész-tanítványai és a finn Saarinenék ezen az alapon formálták nemzetük új építőstílusát, és Bartók meg Kodály is ezeken az alapokon építették a korszerűen új magyar zene épületét.*

A Kós és Györgyi építészek alírta kecskeméti levél és program azt is jelzi, hogy ők maguk is résztvettek volna a kecskeméti művésztelepi munkában, ők is csatlakoztak – ha rövid időre is – a kecskeméti művésztelephez. így a dolog számukra nemcsak művészeti jelenségként, hanem egyúttal egzisztenciális is fölmerül. Élesen teszik föl a kérdést: mi lesz a kecskeméti terv eredménye? Kétkedésüket alátámasztják: *a szolnoki festőkolónia meddőségét* emlegetik; azt, hogy *a nagybányai kolónia most bomladozik*, a gödöllői *nagy nehézségek között és állami támogatás mellett tud csak bajaival megküzdeni.*

Mi tehát a kolóniaalapítás sikerének és fönnmaradásának a biztosítéka? – teszik föl a kérdést. Erre felel két axiómaszerű állításuk: 1. Művészkolóniát mesterségesen csinálni és fenntartani nem lehet; 2. Ha szükségszerűen keletkezik (...) művészegyesülés, akkor az fenn is marad mindaddig, míg szükségessége fennmarad. Az 1. pont vonatkozhat a Magyarországon ezideig keletkezett és részben még fennálló kolóniákra. A 2. pontot illusztrálja (...) külföldön a Wiener Werkstätte, a darmstadti,worpswedei kolónia, részben a glasgowi Mackintosh-csoport. Művészegyesülést két fontos ok hozhat létre: művészi forrongás, amikor hasonló gondolkozásúak (rendesen a kisebbség, fiatalság) társulnak, hogy együttesen harcolva új eszméikért, azokat könnyebben győzelemre vihessék – ilyen Nagybánya. Másik ok gazdasági lehet, s szerencsés, ha a kettő együttesen jelentkezik. Nagybányához még hozzáfűzik: az együttes föllépés, a közönség s a kritika meghódítása megtörtént, az eszme diadalmaskodott, de megszűnt a forrongás, a kiválás oka. *Nagybányára ma, a régi értelemben nincs szükség* – fogalmazzák meg élesen, kendőzetlen őszinteséggel. *Szolnokot mesterségesen alapították, és mesterségesen táplálják, ... amelyik percben Kriesch Aladár otthagyja Gödöllőt, megszűnik művészeti fogalom lenni.* Kós – mert hiszen valószínűleg nagyrészt ő fogalmazta a tervezetet – utal arra is, hogy *a művészet mindenkié*, nemcsak *a kiváltságos osztályok kiváltsága.* A megszületett modern iparművészet sokféle terméke *a tömegek számára szükség lett. Megszűnnek a mesterséges korlátok, leomlanak az építészet, a szobrászat és a festészet közé felépített válaszfalak.* (...)

A művészet visszatér igazi feladatához, az alkalmazottsághoz: A művészet-fejlődés lendítőiként jelzik a konkurencia megjelenését a versenyképessé tett termelést, a művészet decentralizálásának megerősödése: A *harmóniában együtt dolgozó egyesülés*-ekben, műhelyekben *építész,*

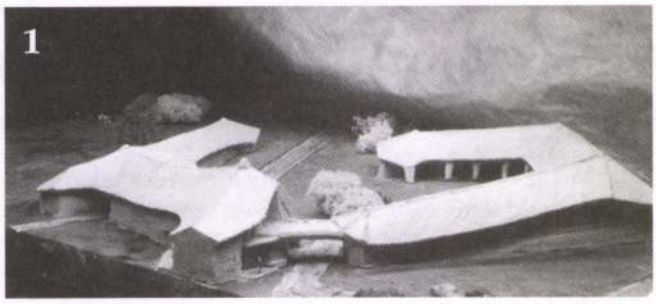

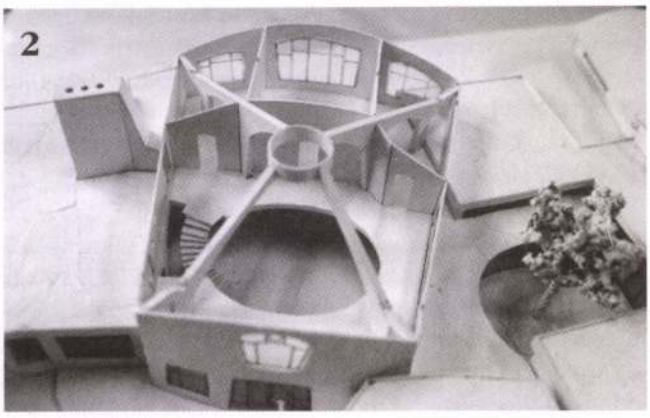

1. Farm – diplomaterv modellje, 1988; 2. Den Bosch – Waldorf-iskola bővítésének makettje, 1994; 3. Tihanyrév, családi ház, 1989-90; 4. Bergen op Zoorm – szülei lakóháza és annka bejárata, 1996; 5 Loenen – festő műteremháza építés közben a modellel és a kész ház, 1997.

szobrász, piktor együtt, egy célért, de szabadon dolgozik.

Ország/országrész/város művészete akkor fejlődhet ki, erősödhet meg és terjedhet, ha a *népe fogyasztója lehet a művészi termelésnek*, vagyis *ha a művészi fogyasztó képesség arányban áll a művészi termeléssel.* Kósék ezen megdönthetetlen axiómájukat a tervezet hátralévő részében konkretizál ják, kecskemétiesítik. A polgár igényeiből kialakuló művészeti szükségletek jelentkezésének sorrendjéről beszélnek: a házát először megépítteti a polgár, s csak azután fordul lakberendezési és lakásdíszítési (szőnyeg, kerémia) kérdések felé.

Végső tanulságul említik: *építészet, szobrászat, piktura együtt dolgozván, meglehet a reménység arra, hogy a telep nem lesz meddő kísérletezés, de eredményezhet értékes, speciálisan kecskeméti izű művészeti irányt.* Ha és amennyiben, ahol és amikor *a művészi szükség és a gazdasági szükség megtalálta egymást* – szerves fejlődésű műhelyalakulat tevékenykedhet. Kósék terve az építészeti, a művészeti együttműködésre helyezi a hangsúlyt. Művésztelep-kritikája pedig éles, szinte példálanul illúziómentes.

Budapest, 1909. november 16.

Nagyságos Polgármester Úr!

E levélhez mellékelten egy kissé talán hosszú írást küldünk Nagyságodnak, melyben lehetőleg mindent elmondunk, amit a kecskeméti művésztelepre vonatkozóan szükségesnek tartunk elmondani úgy a mi szempontunkból, mint a város szempontjából. Ha talán nem egészen irodalmilag mondjuk el azt, ami a szívünkön fekszik, akkor kérjük elnézését, nem vagyunk íróemberek, sem szónokok. De azt hisszük, azt reméljük, hogy, ez írásunkból Nagyságod és Nagyságod által a város megismeri gondolkozásunkat, hitvallásunkat: megismer minket. És ezt mi szükségesnek tartottuk, mielőtt véglegesen lemegyünk új otthonunkba.

Nagyságodnak jóindulatába ajánlva magunkat vagyunk igaz tisztelettel:

Kós és Györgyi építészek

TERVEZET

Nagyságos Polgármester Úr!

Még nincsen három hónapja, hogy Iványi Grünwald Béla festőművész Nagyságodhoz és Kecskemét városához kérelmet intézett, melyben elmondja egy Kecskeméten létesítendő művésztelep tervét és ehhez Nagyságodnak és Nagyságod által a városnak a támogatását kéri.

A kérelemben, illetőleg a memorandumban két művész letelepedéséről volt egyelőre szó, kik közül az egyik festőiskolát, a másik iparművészeti műhelyt, illetőleg grafikai iskolát vezetne. De már akkor jelezte volt a memorandum, hogy valószínűleg csatlakozni fognak a telephez más művészek is. Azóta valóban csatlakozott a Firenzéből hazatérő képfaragóművész: Vedres Márk, Olgyai Ferenc festőművész és két építész: Györgyi Dénes és Kós Károly.

Nagyságos Polgármester Úr! Amikor a Kecskeméten alakulandó szabad művészkolónia hírét a művészek és a műszeretető érdeklődők először meghallották, rögtön azt kérdezték: mi lesz ennek a tervnek az eredménye? És a legtöbben, még a fanatikusok is csak kételkedve mertek a telep lehető sikerében bízni. Ha végigtekintünk az országban és a külföldön ez ideig keletkezett művésztelepeken és művészi egyesüléseken, akkor ezen a kételkedésen nem is csodálkozhatunk. A szolnoki festőkolónia meddőségét ismerjük, a nagybányai kolónia most bomladozik, bár ez csodálatosképpen eléggé egészségesen élt sok ideig. A gödöllői művészkolónia nagy nehézségek között és állami támogatás mellett tud csak bajaival megküzdeni, és ha meg nem változnak egyhamar a viszonyok, akkor megszűnik, felbomlik. Miért?

Ha a külföldi kolóniákon és egyesüléseken végigtekintünk, akkor megkapjuk erre a választ, mert ott vannak egyesülések, amelyek igazi sikerek felmutatása mellett életképességüket is bebizonyították. Két tételben foglalhatjuk össze egy művészkolónia alapításának sikerét és fennmaradásának biztosítékát:

1. Művészkolóniát mesterségesen csinálni és fenntartani nem lehet.

2. Ellenben, ha valamely okból *szükségszerűen* keletkezik valamely művészegyesülés, akkor az fenn is marad mindaddig, míg szükségessége fennmarad. Az 1. pont vonatkozhat a Magyarországon ez ideig keletkezett és részben még fennálló kolóniákra. A 2. pontot illusztrálja a külföldön egy sereg kolónia, vagy társulás, vagy egyesülés: így a Wiener Werkstätte, a darmstadti kolónia, a worpswedei kolónia, részben a glasgow-i Mackintosh-csoport stb.

Művészegyesülést két fontos ok hozhat létre: valamely forrongás, amikor is hasonló gondolkozásúak (rendesen a kisebbség, a fiatalság) társulnak, hogy együttesen harcolva új eszméikért, azokat könnyebben győzelemre vihessék, vagy gazdasági okok, valamint – és ez a legigazibb – amikor mindkét ok együttes hatása alatt születik meg a művészegyesülés. Művészeti forrongás hozta létre a nagybányai egyesülést. A szecesszió mint ahogyan általánosságban nevezték – szükségszerű követelése volt, hogy a hasonló gondolkozásúak, a forradalmárok, különváljanak és együttes munkával, együttes fellépésükkel hódítsák meg a kritikát és a közönséget. Szükségszerűen hozta létre, de mihelyt megszűnt a forrongás, mihelyt diadalmaskodott az az eszme, mely miatt a kiválás annak idején megtörtént, megszűnt a kiválás oka is. Nagybányára ma, a régi értelemben nincsen szükség.

Szolnokot mesterségesen alapították, és mesterségesen táplálják: Szükség nem volt rá, eredményeket nem mutathat fel, sikere nincs. Fennmaradása tehát nem indokolt.

Gödöllőnél más az eset. Ott egy erős egyéniség körül csoportosultak fiatalok, akiket az az erős, igaz nagy egyéniség vonzott. Később az állam megalapította ott a szőnyegszövő iskolát, melynek vezetését a megtelepedett művészekre bízta. De sok, idetartozó ok miatt, melyeket hosszasan lehetne tárgyalni, a telep nem fejlődik, és amelyik percben Kriesch Aladár otthagyja Gödöllőt, megszűnik művészeti fogalom lenni.

Esztendők óta megvan a művészek között a törekvés, hogy egészséges egyesülésekbe tömörülve, egységesen és szabadon dolgozhassanak. Gomba módra születtek meg a különböző művészi, iparművészi, építészi egyesü-

lések eszméi. Ezek közül némelyik megvalósulva ideig-óráig élt is, de a legtöbbjük mégis még születése előtt meghalt. Kérdés most, hogy a kecskeméti művészkolónia keletkezésére szükség van-e, vagyis életképes lesz-e a telep? Ezt a kérdést akarnók kissé megvilágítani, mert ezt tartjuk a legfontosabb kérdésnek.

Ha a művészet legutóbbi fejlődéstörténetét vizsgáljuk, látjuk, hogy a XIX. század második fele az a kor, mely hosszú mozdulatlanság és termelésbeli sikertelenség után egyszerre óriási változásokat teremtett a művészet világában. Abból a nagy elposványosodásból, melybe a művészet a reneszánsz elfajulása és túlfejlődése folytán került, csudálatos, új szépségben, új fiatalságban támad fel újra az igazi művészet: kezdődik a szecesszió.

Ruskin és Morrisék mozdultak meg elsőként Angliában. Ők érezték meg elsőnek, hogy a művészetet eltávolították, vagy eltávolodván az Élettől, maga is elcsenevészesedett, élettelenné lett. Megérezték, hogy milyen igazságtalanság és mekkora tudatlanság a művészetek egyes ágainak egymástól való elválasztása és mekkora kára van ebből kifolyólag éppen magának az egy igaz művészetnek. Tanítottak, dolgoztak, fáradtak eszméik hirdetésében és a művészet népszerűsítésében. Tanították, hogy a legkisebb, legegyszerűbb és legolcsóbb tárgyak művészi elkészítése, díszítése éppen olyan művészet, mint akár egy monumentális szobor, kép vagy épület elkészítése. A művészet nem maradhat meg a kiváltságos osztályok kiváltsága, a művészet mindenkié. Megszületik a művészet modern megnyilvánulása: az *iparművészet*.

A mesterember dolgozó társa lesz a művésznek. A nép, a milliók megértik, hogy nincsenek elzárva a művészet élvezésétől. Hogy fillérjeiken éppen úgy hozzájuthatnak egy művészi alkotáshoz; mint a milliók urai. Hogy hozzájuthatott, lassanként meg is kívánta a szépet. Ami azelőtt számára *fényűzés* volt, az szükség lett.

Anglia példáján tanulva megszületik a modern művészet Németországban, Ausztriában, eljut Svédországba, Norvégiába, Finnországba, meghódolnak neki Dániában, Hollandiában, sőt Oroszországban is megmozdulnak. Észak-Amerika természetesen szintén ezek sorában van. (Csudálatosan éppen a germán államok hódolnak meg neki.) Hogy mekkora hatása volt ennek a modern áramlatnak mindenütt úgy művelődési, mint gazdasági, valamint nemzeti szempontból, azt tudjuk. Ha meggondoljuk, hogy mennyi új, avagy felújított régi iparágat honosított meg újra, ezáltal mennyi új szépségnek, mennyi gyönyörűségnek vált forrásává, mennyi új eszmét adott, hogy mennyit tett különösen a kisember életének és a szegényebb középosztály életének szebbé, jobbá tételére, máris belátjuk, hogy e modern áramlatnak tisztán gazdasági és szociális szempontból mekkora hatása volt.

Ha a művészetbeli hatását vizsgáljuk, akkor is óriási átalakulást kell konstatálnunk. Lassan-lassan megszűnnek a mesterséges korlátok, melyeket a művészetben kimerült századok vontak a művészet egyes ágai közé. Leomlanak az építészet, a szobrászat és a festészet közé fölépített válaszfalak és a művészet, mint egység igyekszik az *Élet* feladatait megoldani. A művészet visszatér igazi feladatához, az alkalmazottsághoz.

És még egy nagy dolgot ne felejtsünk: a művészet újra beáll *a nemzeti eszme szolgálatába*. Megérti, *hogy a* földből kell szívnia az erejét, ha *szükséges* akar lenni. A művészi produktum általánossá válása, a művészi munkának a társasdalom minden rétege által való megértése, megkívánása és fogyasztása egyszerre megnöveli a művészek számát. A művészi iparcikk egyúttal elsőrangú világkereskedelmi cikké válik. Megszületik a konkurencia.

A konkurencia, miként az iparban és a kereskedelemben, de legutóbb az ősi foglalkozások terén is, megszüli a társulás eszméjét. Ma kartellekbe tömörül a nagyipar és a nagykereskedelem, szövetkezetekbe a kisiparos, kiskereskedő és a föld népe, mert csak egyesült erővel képes versenyképessé tenni a termelését.

Én nem hiszem, hogy helytelenül gondolkozom, amikor azt állítom, hogy részben ezek a gazdasági kényszerítő okok idézik elő a művészegyesüléseket.

Feltámadt a középkor céhrendszere, ha más formában is. De a művésztelepek keletkezésére más okok is befolyással voltak.

Mihelyst közkinccsé vált a művészet, mindenki akart is abból részesedni. A művészet tehát szerteáradt mindenfelé, ahol fogyasztópiacot vélt találni. A művészet elterjedésével tehát szükségszerűen együtt járt a művészet decentralizációja. Keletkezik ebből az idők folyamán az egyes városok, országrészek, vidékek speciálisan fejlődött művészete, mely természetesen különbözővé vált attól, amelyből eredetileg kiszakadt.

Miután pedig a művészet ma már mindenre rá akarja nyomni a bélyegét, ami csak emberi termék és miután ezt csak az iparral karöltve teheti meg, továbbá, mivel versenyképessé is kell magát tennie, ha élni akar, vagyis sokat és olcsón kell termelnie, keletkeztek a *műhelyek*. Így a Wiener Werkstätte, a müncheni Vereinigte Werkstätte, stb.

A művészeknek is, hogy kielégíthessék közönségüket, inkább szükségük lesz egymásra. Ha pl. egy ház felépítéséről, illetőleg berendezéséről van szó, ami eléggé gyakran előfordul; ott szükség van mindenre, amire az ipar és a művészet együtt és külön képes. Ilyen esetben mindig, legalább időszerűen keletkezik egy-egy művészegyesülés.

Ha mármost a művészek hosszabb ideig akarnak együtt dolgozni, együtt fejlődni, akkor rögtön kész a kolónia, a műhely, vagy bárminek is nevezzük. És ez az egyesülés aztán csak helyet keres, ahol megtelepedhet. Ilyen teljes harmóniában együtt dolgozó egyesülés a Wiener Werkstätte, melyben építész, szobrász, piktor együtt, egy célért, de szabadon dolgozik, és melynek kiállításai ma már művészi szenzációk, és amely egyesülés Bécset újra művészi középponttá emelte.

Ilyen egyesülés a darmstadti kolónia, mely a jelentéktelen városból világvárost csinált.

Ilyen a glasgow-i Mackintosh-csoport munkálkodása és még más egyesülések…

De közvetlen haszna az illető helységnek, vidéknek ís valóban csak akkor lehet egy művészkolóniából, ha az elsősorban az illető hely lakosságának művészetbeli, illetve iparművészeti szükségleteit elégíti ki. Ha a művészkolónia munkássága az iparosságnak is emeli a tudását, fejleszti az ízlését, versenyképesebbé teszi az idegen holmival szemben

a munkáját, szóval kenyeret ad neki, éspedig több kenyeret. Az országnak is akkor van szüksége ilyen kolóniára, ha a speciális, helyhez kötött talajból kinőtt és fejlesztett művészi termékeket produkálván, azokat a világtermelésben versenyképessé teszi. És végül a művészeknek is akkor van hasznuk a kolóniából, ha az ott folytatott munkásság olyan, amely csakis így, egyesülten válthatott ki eredményeket.

Valamely ország művészete azonban csak akkor fejlődhet ki, akkor erősödhet meg és terjedhet, ha az ország, illetőleg annak népe fogyasztója lehet a művészi termelésnek, vagyis ha a művészi fogyasztóképesség arányban áll a művészi termeléssel. A művészet fejlődése egyenes arányban áll az ország lakosságának vagyonosságával.

Először Anglia jutott el a vagyonosság ama fokára, hogy Ruskinnek a tanítását valóra válthatta. Németországban is a művészetek elterjedése az ország hihetetlen vagyonosodásával függ össze.

Mi, Magyarország, most kezdünk kissé magunkhoz térni a hosszú, nagy gazdasági kimerültségünkből. Kezdünk vagyonosodni. Nemzetgazdaságunk javul és ezzel kielégítendő szükségleteink is egyre szaporodnak.

Eddig Budapest volt az egyetlen városunk, ahol iparról, kereskedelemről egyáltalában szó volt, Budapest volt a művészeti termelésünknek is az egyetlen fogyasztója. De Budapest kozmopolita, karaktertelen levegője volt eddigi művészetünk karaktertelenségének is az okozója. Most már a vidék is mozog: a magyarság. Építi, szépíti városait, iskolákat állít, tanulni akar, előre akar törni. Kecskemét városa meghallja két otthont kereső művész szavát, és támogatni óhajtja őket: otthont és munkát ad nekik.

Eddig tehát rendben volna: két festő szükségét érzi annak, hogy vidéken új művésztelepet csináljon, és ezt éppen Kecskeméten akarja megcsinálni, mely úgy tősgyökeres magyar miliőjénél, mint a fővároshoz való közelségével, valamint haladni, tanulni vágyó és akaró polgárságánál fogva nekik a legalkalmasabb helynek tűnt fel, másfelől Kecskemét város polgársága lelkes örömmel fogadja a művészek tervét, és áldozatkészségével lehetővé teszi, hogy az eszme testet öltsön. A város tehát áldozatot hoz abban a reményben, hogy ebből erkölcsi és anyagi haszna lesz: polgárai tanulhatnak, művelődhetnek, ízlésüket nemesíthetik, jobbat, újabbat, kelendőbben produkálhatnak, és ezáltal vagyonosodhatnak, vagy legalábbis több munkaalkalmat kaphatnak.

De utóvégre az, hogy Kecskeméten majd fognak jó képeket festeni, hogy szőnek egynéhány jó szőnyeget, hogy jó cserépedényeket, terrakottákat fognak készíteni, ez még nem olyan dolog, ami a városnak azt az igazi *nagy hasznot* meghozhatná, amit egy művésztelep egy városnak hozhat. Ezek a dolgok nem olyanok, hogy ezáltal Kecskemét városa, mint város, polgárai, mint jó gazdák és igaz kecskemétiek megérezhessék ennek a művészi munkálkodásnak a hatását. Ezek a dolgok így magukban nem nyúlnak be elég mélyen az életbe, nem nőttek és nem nőhetnek eléggé hozzá az emberekhez. Ez a munkálkodás csak arra szolgál, hogy egynéhány embernek az üres óráit kitöltse, egynéhány gyermeknek a felesleges idejét hasznossá tegye. Hogy a városnak különösen vagyonosabb elemeiből művészdilettánsokat váltson ki, hogy műkedvelőket neveljen. A kereső iparosság szélesebb rétegeinek azonban hasznot így ez nem hozhat éppen kis terjedelménél, speciálisabb és magasabb művészi voltánál fogva. Tehát így ez a kolónia és munkálkodása hatásában, illetőleg gazdasági hatásában nem eléggé általános. Ennélfogva általános érdeklődésre sem tarthatna huzamosabb időn keresztül számot, vagyis különösen iparművészeti termelése Kecskeméten sokáig nem találhatna elhelyezést.

Művészi, illetőleg iparművészeti tevékenység vidéki kolónia keretében csak úgy lehetséges, ha az a kolónia elsősorban az illető vidék, illető város polgárságának a művészi és az iparművészeti szükségleteit elégíti ki, és csak másodsorban dolgozik, más vidékek számára, (nálunk a főváros számára), mert ezzel lesz a kolónia művészi tevékenysége a városnak a hasznára, ezzel nő oda a kolónia az illető vidékhez szorosan. Ezáltal válik a kolónia művészete speciálissá.

De most nézzünk egy példát, mely a kecskeméti esetre vonatkozik. Pl. egy ember, aki a házát művészileg megépítette, berendeztette, az valószínűleg a kerámiai tárgyakat és szőnyegeket, valamint bútorai behuzatait is ott rendeli meg, illetve azzal a művésszel tervezteti meg, aki a házát és a bútorait is jól, teljes megelégedésére megtervezte, vagy legalábbis annak a tanácsát kéri és hallgatja meg e tárgyak beszerzésére vonatkozólag. És ez helyes is, természetes is.

Vagyis, ha a kecskeméti ember kénytelen elsőrendű művészetbeli szükségeleteinek kielégítésére máshová fordulni, akkor másodrendű szükségleteinek a kielégítését is ugyanott fogja keresni.

A modern embernek először a modern házát kell megépíteni, modernül bebútorozni, hogy aztán a szőnyegeket felteríthesse, a vázáit elhelyezhesse, képeit, szobrait applikálhassa. Vagyis először az inget vesszük magunkra, és csak végül, utoljára tesszük fel a cilindert.

Mert ugye, az ember elsősorban lakik és él *a házban*, vagy *lakásában*, azután feltétlenül be is *bútorozza*, vagyis *berendezi* a lakását, azután nap nap után jár az *utcákon*, látja folytonosan a város *tereit, épületeit*, megnézi a szobrokat, a parkban sétál. Ezek a dolgók körülbelül ilyen sorrendben fontosak az embernek. És amíg az épületet naponta látja, lakásában bútorai között tölti el életének nagy részét, azokat használja, mert föltétlenül szüksége is van rájuk, inkább is ért ezekhez a dolgokhoz, meg tudja őket kritizálni a használhatóság szempontjából, tehát tanulságosak is reá nézve, addig a kép drágaságánál fogva, a szőnyeg és a cserép, a majolika szintén drága mivoltuknál fogva és azáltal, hogy nem is férhet annyira hozzájuk, kevésbé hathatnak reá, nem érthet annyira hozzájuk, kevésbé érdeklik, tehát nem is annyira tanulságosak.

Nem is említem most bővebben azt, hogy amíg az építészet és a lakberendezés a legelterjedtebb iparok is egyúttal, a legtöbb és a legkülönfélébb iparágakat foglalkoztatják, tehát az iparosokra nézve is a legtöbb haszonnal jár, ha ebben a mesterségükben tovább képezhetik magukat, addig a kerámia és a textil kevesebb iparosnak ad kenyeret, kisebb elterjedtségű.

De ezeket a szempontokat maguk a művészek, a kolónia alapítás kezdeményezői is belátták, és amikor kerestek és találtak maguk mellé építészt és szobrászt, akkor ezt azért tették, mert belátták, hogy e nélkül csonka volna a telep munkálkodása, és kielégítetlen maradna úgy a

városnak, mint a művészeknek a telep megélhetéséhez és virágzásához fűzött reménysége.

Így, együtt: építészet, szobrászat, piktúra együtt dolgozván, meglehet a reménység arra, hogy a telep nem lesz meddő kísérletezés, de eredményezhet egy értékes, speciálisan kecskeméti ízű művészeti irányt, mely úgy a városban biztosíthatja a telep iránti szeretetet a lakosságban, valamint kifelé is, az ország minden részében, sőt külföldön is, a telep által tervezett és a város iparossága által előállított művészi holminak piacot teremt.

Tehát: egy egészséges és máris teljes számú művészi társulás keresett helyet, ahol letelepedve otthont kapjon magának és művészetének, és egy város polgársága keresett művészeket, akik odatelepedve közéjük, igaz magyar művészetet csináljanak a városnak és az országnak a hasznára. Ez a két tényező egymásra akadván kölcsönösen megtalálta egymásban azt, amit keresett. *A művészi szükség és a gazdasági szükség megtalálta egymást.*

Vagyis minden alap megvan, hogy egészséges művészi tevékenység és termelés megtalálja Kecskeméten a maga helyét hosszú nagy időkre.

Ebből a művészi munkából ki akarjuk venni a részünket mi is: építészek. Elmegyünk Kecskemétre dolgozni, tanulni és tanítani.

Tanulni, fejlődni akarunk abban az ősi, magyar levegőben és egy cél érdekében együtt dolgozni a többi művészekkel a magyar művészet zászlója alatt, de törekvésünket a kecskeméti polgárság és iparosság segítségével, velük együtt dolgozva, őket tanítva akarjuk diadalra juttatni.

Mi építészek nem kérünk a várostól otthonunkon kívül semmit. Számunkra ne építsen a város iskolát, vagy műtermet, fizetést ne adjon.

De kérünk bizalmat, szeretetet és kérünk munkaalkalmat. Csak a munka az, ami által tanulhatunk magunk, tanítathatunk másokat, a munka az, ami minket Kecskeméthez köthet, és ami Kecskemétet is hozzánk kötheti. A munkát nemcsak a magunk részére kérjük, de kérjük az egész iparművészeti és művészeti tevékenység számára, mert ha mi munkát nem kapunk, akkor a telep műhelyei sem fognak igazi életerővel dolgozni.

Ha ezt megkapjuk, ha megkapjuk azt a bizalmat, amit mi a munkánkkal fogunk viszonozni, akkor hinni merjük, hogy sem Kecskemét városa, sem mi nem fogjuk megbánni soha, hogy egymást megismertük, és hinni merjük, hogy nemzeti művészetünknek igazi sikere lesz a kecskeméti művészkolónia.

Miután még bocsánatot kérünk, hogy a hosszú írásunkkal alkalmatlankodunk Nagyságodnak, maradtunk

Igazi tisztelettel:

Kós Károly és Györgyi Dénes okl. építészek

(Közzéteszi: Sümegi György)

GYILKOS-TÓ:KÁPOLNA

Kós Károly 1932-ben, amikor a dr. Csiki János-féle szanatóriumot tervezte, elkészítette egy kis kápolna tervét is, amelynek felépítése még a negyvenes években is napirenden volt. A tervről csak az adakozásra felkérő képeslap maradt meg, amelynek egy példánya éppen most került elő, amikor a terv helyén a helyi egyházközség egy új kápolnát kíván létesíteni. Ennek tervezésével Anthony Gallt és a siklódi templom mennyezetét kifestő művészeket: Stefanovits Pétert és Elekes Károlyt bízták meg. Az alábbi tanulmánytervet nagy örömmel fogadták, és a továbbtervezés jelenleg folyik.

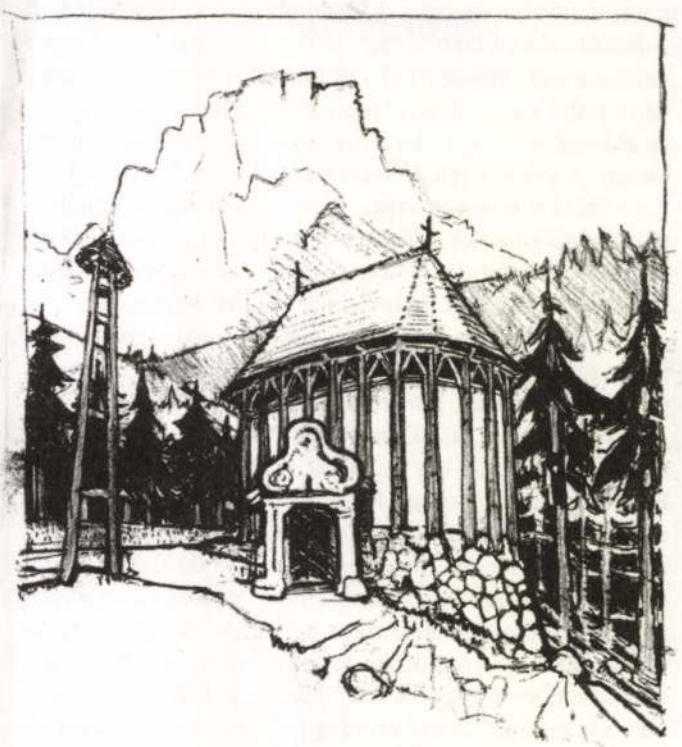

GYILKOS:TÓ:KÁPOLNA

MTI SAJTÓFIGYELŐ
MAHIR MAGYAR HÍRLAP
1091 BUDAPEST, IX., ÜLLŐI ÚT 51.
Telefon: 337-748, 340-726

Kós Károly

SZOCIALISTA MŰVÉSZETÉRT

Graf Lili

1984 JAN

1021

Száz éve született századunk nagy magyar polihisztora, Kós Károly építész, író, költő, grafikus, könyvnyomdász, könyvkiadó, folyóirat-szerkesztő, mezőgazdász és politikus. E jellegzetes rajza közlésével emlékezünk róla

MAHIR
MAGYAR HIRDETŐ
SAJTÓFIGYELŐ
LEVÉLREKLÁM
1091 BUDAPEST, IX., ÜLLŐI ÚT 51.
Telefon: 337-748, 340-726

Kós Károly építész, festő-grafikusművész, író.

ESTI HÍRLAP

1984 JUN 18

MECÉNÁS A VÁLLALAT 1021

Kós Károly-szobor a Wekerle-telepen

Somogyi József készíti *Kós Károly* szobrát, amelyet hamarosan felállítanak *Kispesten*, az újjáépült Wekerle-telepen a Pannónia utca, a Petúr utca és a Corvin utca által határolt szép kis téren. Abban a *hangulatos munkáskörnyezetben áll* majd Kós Károly szobra, amelynek tervét ő alkotta, abban az időben, amikor a Lechner-iskola vezető egyénisége volt Budapesten.

Somogyi József azt a Kós Károlyt mintázza meg, aki nemcsak építész, hanem festő, műtörténész és író is volt.

— Késem művemmel, adós vagyok a szép feladat teljesítésével, de én *mindig meg szoktam adni minden tartozásomat*, ezzel is így leszek. Várhatóan *az év második felében* hozzálátok a szoborhoz.

A megrendelő a *Dél-pesti Vendéglátó Vállalat.*

TAJVAN, HONGKONG,

„Egy nemzet,

„Történelmi jelentőségű fordulatnak" nevezte ma a pekingi *China Daily* kommentárjában az *„egy nemzet, két rendszer"* elképzelést, amely, mint a lap írta, *hivatalossá* vált azt követően, hogy *Csao Ce-jang* kormányfő a kínai parlament legutóbbi ülésszakán beszámolójában is beszélt róla,

a beszámolót pedig a képviselők jóváhagyták.

A formula nem takar egyebet, minthogy Kína *Tajvan, Hongkong* és *Macau* visszacsatolása után *nem* kíván változtatni a nevezett területek tőkés gazdasági és társadalmi berendezkedésén. A China Daily idézte *Teng Hsziao-ping* egyik, Tajvan és Kína egyesítésével kapcsolatban elhangzott kijelentését is:

„Kínán belül létezhet két politikai rendszer, egyik sem fog kárt okozni a másiknak"

— jelentette ki a KKP Központi Tanácsadói Bizottságának elnöke. A Chi-

Kós Károly

Művésztelep gazdát keres

Európa sok művésze és államférfiúja tudja, hol van „a" magyar művésztelep, a magyar taxisok nagy része azonban nincs tisztában vele, hogy a pontos cím: Budapest, Százados út 3–13. Kő alsórészű, zöldre festett vaskerítés veszi körbe a most 34 műteremlakást ölelő, valaha gyönyörű szép parkot. Túlzás lenne azt mondani, hogy a művészteleppel, sorsával, jövőjével senki nem foglalkozik. De hogy az ellenkezője is nagy meglepetést keltene, az biztos.

A szobor és cseréphalom

— Egyszerűen nem tudjuk, ki a telep gazdája. A Művelődési Minisztérium? A VIII. kerületi Tanács? A Fővárosi Tanács? Vagy az IKV?

A zaklatott, szaggatott panaszáradatból kiderül, hogy a valaha édeni lakó- és *munka*helyet jelentő telep arculata körülbelül húsz éve kezdett szeplősödni,ráncosodni, öt évvel ezelőtt pedig rettenetes tempóban csúfulni.

— Sok dicsőséget szerzett az országnak ez a művésztelep — mondja *Csontos Lászlóné* művészettörténész, aki szintén itt lakik. — Jól emlékszünk még azokra az időkre, amikor a külföldi művészeti delegációkat éppoly természetességgel hozták ide, mint a Halászbástyára. Volt mivel dicsekedni: ilyen légkörű lakóhelyet *sehol Európában nem biztosítottak a művészeknek*. Ápolt kert, nagy, világos, s akkor még megfelelő állapotú műtermek. A házak szépek. *Kós Károly* és alkotócsoportja tervezte őket.

Most tégla- és cseréprakás a fűvön, a bokrok tövében, a homokozó mellett, mindenütt!

Na és — gondolom magamban. — Cserélik a tetőt. Valahová csak le kell pakolni az építőanyagot!

— Ez lassan egy éve van itt, s még ki tudja meddig! — olvas gondolatomban az egyik művész, s hivatkozva rá, hogy mint szobrász, ő is anyaggal dolgozó ember, hozzáteszi:

— Miért nem lehet ezt ütemesen szállítani? Vagy miért nem lehet egy hónap alatt felrakni? Miért kell évekig elviselnünk a munkákkal járó rendetlenséget, zajt, port, piszkot?

Vagyis munkahely

— Azt kell megérteni, hogy *ez nem egyszerűen egy lakótelep* — mondja Kamotsay István szobrász. — Hanem *művésztelep*. Vagyis *munkahely*. S olyan munka folyik itt, amely nem tűri az idegeskedést, a bizonytalanságot. Elmélyülést, nyugodt kedélyt kíván.

Ugyanerre hivatkoztak a művészek a század elején, amikor deputációba mentek *Bárczy István* polgármesterhez a Városházára — s nemhiába 1909 és 1912 között felépült a művésztelep. Működését eredetileg csupán tíz évre tervezték, ezért alá sem pincézték a házakat, s a szigetelésre sem fordítottak túl nagy gondot. Ahhoz képest igazán jó munkát végeztek. Az eltelt 75 esztendő alatt több mint száz művész élt, dolgozott a telepen. Köztük *Kisfaludi Strobl Alajos, Medgyessy Ferenc, Poór Bertalan, Kádár Béla, Vas Viktor, Zala György, Mikus Sándor, Makrisz Agamemnon, Csorba Géza, Kurucz D. István*. Ma is a telepen lakik például a Kossuth-díjas *Kiss István*, aztán *Gábor Móricz*, aki, ha másról nem, egész biztosan széles közönség előtt ismert a Szindbád-kötet címlapján is látható, gyönyörű, impresszionista Krúdy-portréjáról.

— 1913-ban költöztem ide — mondja Gábor Móricz —, és soha eszembe sem jutott, hogy elköltözzem innen, mert mindig jól éreztem magam. Óriási pechem van, hogy életem végén — úgy látszik — nélkülöznöm kell a nyugalmat, azt a családias alkotó légkört, ami a telepet híressé és hasznossá tette.

Megilletődötten üldögélnék abban a székben, amelyben oly sok híresség ült modellt: *Fedák Sári, Blaha Lujza, Pethes Sándor, Kellér Andor, Rideg Sándor, Szép Ernő, Bródy Sándor, Molnár Ferenc*, s néhány nappal ezelőtt éppen *Sütő Irén*. Meg volnék illetődve, s szívesen hagynám, hogy lelkemet átjárják e nagy nevek s a velük örvénylő hangulatok. De nem lehet. Fölöttünk kopácsolnak, mellettünk zörögnek, az udvaron üvöltenek — szóval tökéletes az *IKV-hangulat*. Világos dolog, hogy egy felújítás zajjal, rendetlenséggel, kellemetlenséggel jár, de nem mindegy, hogy meddig.

Művészi rendetlenség
Teknős Miklós felvételei

Csak felszólítás

— Semmit sem tudunk — mondják a lakók. — Az a legrosszabb, hogy fogalmunk sincs, milyen mélységű lesz, s meddig fog tartani a tatarozás. Igaz, tavaly júniusban volt egy lakógyűlés, de azon *csak felszólítottak*, hogy heteken belül hurcolkodjunk le a padlásról, mert megkezdik a tetőcserét. A véleményünket nem kérdezték. Ha kérdik, elmondjuk, hogy *a tetőnél fontosabb lenne kicserélni a közműveket*. Alig telik el hét, hogy valami galibát ne okozna a csatorna.

Nemrég három lakást, többek között Gömbösékét, elöntötte a hetvenéves csatornákból visszafelé záduló fekália.

— Meg lehetett volna előzni — mondja keserűen *Gömbös László* szobrászművész. — Minket elöntött a szennyvíz már az első tavaszi zápor után. Kijött a szervizkocsi, azt mondták, nem tudnak segíteni, *túl sok eső esett*. Már akkor ki kellett volna hívni a csatornatisztító kocsit — mutat az utcára, ahol 80 atmoszférát préselve a csatornába, hörög, prüsszög a Woma nevű monstrum.

— Az igazi az lenne — mondja *Wágner Árpád*, a Fővárosi Településtisztasági Szolgáltató Vállalat üzemegységvezető-helyettese —, ha úgy előznék meg a bajt, hogy évente egyszer-kétszer átfújatnák velünk a csatornát. Mert tartok tőle, hogy ezzel a 70 éves lekövesedett szennyeződéssel nem bírunk.

Igaza lett. A 80 atmoszférás vízsugár sem tudott utat törni magának, s másnap a 100 atmoszférás sem. Három lakás vécékagylóján, fürdőkádján, mosogatóján ömlött vissza a szennyes víz, *másnap is eláztatva* a lakásokat.

Azokra a kérdésekre, amelyeket most már egyre hangosabban ismételgettek a lakók, hogy meddig tart a tetőfelújítás, s mikor lehet számítani az épületek és a közművek felújítására, valamint hogy minderről kinek kell gondoskodni — *Gömbös Lászlóné* tanácstag sem tudta a választ. Egyrészt, mondta, mert talán ő sem kopogtatott kellő eréllyel, másrészt, mert őt sem kereste senki, hogy beavassa. Nem kellett volna persze messzire menni. Csak az utca végéig. Ott székel a VIII. kerületi IKV 6. számú házkezelősége, amelynek vezetője, *Joó Sándorné* percig sem tagadja, hogy a művésztelep fenntartója, gazdája az IKV, kezelését, karbantartását pedig az általa vezetett házkezelőség hivatott ellátni.

— De miből? — kérdezi. — Az egész körzetre van 4 millió forintunk. S csak az, hogy a művésztelepen megcsináltassuk a hiányzó *közműtérképet*, az ehhez szükséges bontások miatt 1 millióba kerülne.

De nem is térkép kellene, hanem *új csatorna*. Ezt ők tudják a legjobban, mondja, hiszen szinte havonta kell csatornadugulás miatt kihívni a Womát. Mert igenis kihívták nem is egyszer. Csakhogy a szakemberek szerint semmi értelme, mert a régi csatornába fagyökerek fúródtak (?), s a vízsugár ezért nem tud áttörni rajtuk. Akár így igaz, akár úgy, abban egyet lehet érteni Joó Sándornéval, hogy *itt a toldozásfoldozás már nem segít*, főleg, ha arra is ilyen kevés a pénz.

Ha és talán

A *Józsefváros* című újság idei első számában *dr. Joó Miklós* tanácselnök-helyettes ezt írja a művésztelepp kapcsolatos elképzelésekről: *„Az épületek további állagromlását nem szabad engedni. Ezért a VII. ötéves terv kerületi felújításai között a művésztelep teljes felújítását is meghatározzuk. A kerületi IKV felújítási keretéből ekkora összeget a művésztelep rendbehozatalára fordítani csak más területek rovására lehet, ezért kértük a Művelődési Minisztériumot a felújítás támogatására. Szeretnénk, ha 1990-re a művésztelep a kor követelményeinek megfelelő, szép színfoltja lenne fővárosunknak."*

Nyitott ajtókat döngetünk tehát? Talán nem egészen nyitottakat, hiszen *Masztics Judit*, a kerületi IKV főmérnöke így fogalmaz:

— *Ha* megkapjuk a pénzt, *talán* el lehet kezdeni 1987 végén, vagy 1988 elején a munkát.

Ha és talán. Jó volna a bizonyosság, és még jobb az optimista tervezésnél is gyorsabb kivitelezés. Hiszen mindenki tudja, miféle *csatazajjal* jár egy felújítás.

Háborúban pedig hallgatnak a múzsák.

Vigh Sándor

zöld a remény színe is — de most már Görögországban nemcsak a remény van meg a PASZOK-politika, a szocialista kormányzás folytatására, hanem a lehetőség is. A nagy kérdés most az — hogyan él a mozgalomnak nevezett kormánypárt a megújított lehetőséggel? Felgyorsul, vagy lelassul a változás, az „allaghi" magával ragadó folyamata? Milyen lesz az új, az eddiginél nagyobb belpolitikai mozgástérrel rendelkező PASZOK politikája most, a második menetben, a nyolcvanas évek második felében?

Andreasz Papandreu, a volt, az átmeneti és a leendő kormány elnöke

Micotakisz továbbra is megmaradt az ellenzék vezetőjének

Az athéni Thirty Daysből

A választások végeredményének közzététele után *átmeneti kormány* alakult Görögországban. *Papandreu* vezeti az *összezsugorított* (a régi 54 helyett csak 19-en vannak a minisztertanácsban) kabinetet, mint ahogy Papandreu lesz az új parlament megalakulása után a kormány feje is.

Andreasz Papandreu a választási kampányban és a győzelem után egyaránt *a változás folytatását* ígérte. *Van mit folytatni:* az első „Papandreu-korszak" idején félreérthetetlenné vált, hogy *az érdemi változás valóban elkezdődött.* A gazdasági élet jelentős szektorai *állami-társadalmi ellenőrzés* alá kerültek, s most várhatóan felgyorsul a *„szocializálásnak"*, *„társadalmasításnak"* nevezett folyamat. Ezzel együtt — mint Papandreu első nyilatkozatában jelezte — *a munkanélküliség csökkentését* tekintik a legfontosabb célnak. Az elmúlt években *sikerült mérsékelni* a munkanélküliség növekedését, de Görögországot még mintegy nyolc százalék választja el a teljes foglalkoztatottságtól. Athén tovább akarja *mérsékelni az inflációt*, s arra készül, hogy újabb *csapásokat mérjen a bürokráciára.*

A bürokrácia visszaszorításának vonzó jelszava mögött gyakran nagyon is *praktikus célok* rejlenek, hiszen így *el lehet takarítani a PASZOK-reformok útjából a legingerlőbb „emberi-politikai akadályokat"* is. Papandreuék feltűnésmentes nyugdíjazással már eddig is *megszabadultak a fegyveres erők háromezer főtisztjétől*, de bőven van tennivaló a *civil szférában* is.

A Görög Központi Bank kormányzója a győzelem euforikus hangulatában rendkívül józan észrevételt tett: eszerint az ország gazdasági bajain elsősorban a *komolyan vett és mindenre kiterjedő takarékossági intézkedések* segíthetnének. A bankkormányzó nézetét bizonyára lelkesen fogadták a *nagy nemzetközi pénzügyi központokban*, de aligha tölthette el örömmel a görög *választókat.* Őket inkább Papandreu programként értékelhető ígérete mozgatta meg. A miniszterelnök *nagyarányú ipari beruházásokról* beszélt, arról, hogy a *gazdasági növekedés* jelenlegi két és fél százalékos ütemét ötszázalékosra emelik.

Általános gazdasági korszerűsítés szükséges az ambiciózus tervek megvalósításához, különben nem lehet értékelhető módon növelni a *termelékenységet* és a *nemzeti jövedelmet.*

A választási hadjárat idején a kormánypárt általában *óvakodott* attól, hogy a *külpolitika* égető kérdéseiről hangosabban beszéljen. Pedig a *görögországi amerikai támaszpontokról kötött szerződések, a rakétatelepítésben való részvétel megtagadása, a NATO-val kialakított „kint is, bent is" viszony* népszerű az országban. A közvélemény szavazatokkal jutalmazta azokat az erőfeszítéseket is, amelyeket a kormány a *közös piaci kasszák megcsapolásáért* kifejtett. Népszerűek *a balkáni atomfegyvermentes övezet megteremtéséhez* kötődő kezdeményezések és azok a próbálkozások, amelyek a *béke, a leszerelés ügyét* rendkívül tág nemzetközi összefogással tartják állandóan napirenden, *együttműködve szocialista és tőkés országokkal, fejlettekkel és fejletlenekkel, elkötelezettekkel és el nem kötelezettekkel.* Imponáló eredményeket hozott *a közvetlen környezetben kifejtett rendkívül aktív politika:* Görögországnak elsőként sikerült megindítani az olvadást *Albániával.*

A görög közvélemény azonban elsősorban a *„nemzeti érdekekre és érzékenységre"* gondol, amikor külpolitikáról van szó. A kérdések kérdése mindenképpen *a görög—török viszony.* Ez determinálja *a NATO-val való együttműködést*, ettől függ a *ciprusi kérdés* rendezése, enélkül nem lehet lezárni *az égei-tengeri talapzattal és az égei légtérrel kapcsolatos* vitákat.

A PASZOK győzelmét *nyíltan ellenségesen csupán Törökországban* fogadták és az úgynevezett *Észak-ciprusi Török Köztársaságban. Turgut Özal* török kormányfő látványosan visszavonta azokat az *előzékeny kezdeményezéseket*, amelyeket Görögország irányában eddig tett, s amelyek elsősorban az *ankarai tárgyalókészség demonstrálását szolgálták. Rauf Denktas* észak-ciprusi vezető is az *esélyek romlásaként* értékelte a PASZOK-győzelmet.

De van egy eddig *nagyrészt ellenséges*, vagy legalábbis a görög fejleményeket alig leplezett ellenszenvvel kísérő hatalom, amely az idén már *két „forgatókönyvvel"* dolgozott. Az *Egyesült Államokról* van szó. Washington nyilvánvalóan a konzervatívok győzelmét, *Micotakisz* miniszterelnökségét látta volna szívesen. De *Amerika tudomásul vette a „zöld mámor" folytatását* is. *Reagan* meleg hangú üdvözletet küldött a győztesnek, aki fontosnak tartotta azonnal bejelenteni, hogy *hasonlóan meleg hangon válaszolt* az amerikai elnöknek. Papandreu egyúttal érzékeltette azt is, hogy *egyik fő külpolitikai céljának tekinti a görög—amerikai kapcsolatok megjavítását.* Sokan már a *frontáttörés idejét* is tudni vélik. Szerintük *Papandreu 1986 tavaszára tervezett* útján lehetőség nyílik a görög—amerikai nézeteltérések tisztázására.

Az utazásnak *látszólag* az lesz a célja, hogy a miniszterelnök találkozzék az amerikai (egyébként nagy befolyású) *görög diaszpórával.* De — és ezt már az emberek kombinációs készségére alapozva teszik hozzá — ilyenkor sok mindenre sor kerülhet. Még egy *görög—amerikai csúcstalálkozóra is.*

Egy hasonló kombináció nemrég *megakadályozta Karamanlisz kanadai utazását.* A volt elnök hasonló céllal látogatott volna *Ottawába.* De az érthetően Amerika-ellenes *közvélemény gyorsan gyanút fogott*, és hamarosan kiderült, hogy az utazás csak *ürügy lett volna* az államfő és az amerikai vezetők — köztük esetleg az amerikai elnök — találkozójára. És amit annak idején *nem engedtek meg Karamanliszn*ak, nem bocsátottak volna meg neki, azt most *minden valószínűség szerint nemcsak elnézik, hanem helyeslik is* majd Andreasz Papandreunak. Aki esetleg a görög—török viszály ügyében *kér amerikai közbenjárást.* És — ha az ellenszolgáltatás elég nagy lesz — talán kap is.

Híresztelések, kombinációk ezek egyelőre csupán — ám a hivatalos athéni megnyilatkozásokkal összevetve *aligha alaptalanok.* A „második menetre" készülő PASZOK-vezetés ugyanis most ismét *sikereket ígér a külpolitika „nemzeti kérdéseiben".* Talán már maga mellett érzi azokat a támaszokat is, amelyek megjavíthatják pozícióit szomszédja, Törökország ellenében.

Krajczár Imre

Kós Károly építész

Kós Károly felségjelei

Különös, amikor a múlt, a már megtörtént, elérhetetlennek tetsző utópiává foszlik. Amikor a bölcs, célszerű, nem földhöz ragadt, de földre építő gyakorlatiasság is ábrándképnek tetszik. Kós Károly zsenijének életrevalósága ma mintha történelmi ködbe távolodott volna, s épp, ami életművének cselekvés- és szervezésbeli, eszesen pragmatikus része, azt érezzük ma a legvalószínűtlenebbnek.

Kós Károlyt nem lehetett utánozni. Legfennebb követni — lehetett volna. Senkiből sem lett, tán nem is lehetett Kós-epigon. S nemcsak azért, mert gyönyörködtető stílusjegyeinek lényege mégsem a dekorativitás volt. És nemcsak azért, mert prózája is mindig anyagszerű, térteremtő és láttató volt. S még csak nem is azért, mert tárgyiasság és megmódoltság, népi jelleg és tájbaépítettség, szilárdság és meseiség, mérnöki biztonság és szecesszióba átindázó romantikus lendület, személyesség és erdélyien magyar oly sajátosan, folklorfényű eréllyel és arányossággal ötvöződött mindabban, amit írt, rajzolt, épített és cselekedett, hogy ez az életmű egymagában is közösségteremtő: egy közösséget magára eszméltető és összefogó. Kultúra, amely (miként a történelemben olykor egy-egy nemzetivé lett és nemzetté hegesztő vallás), olyan, tudatosító jeleket adott a kezünkbe, amelyekről fölismerhetjük egymást. Magunkra és egymásra ismerünk. Kós stílusa nemcsak a cselekvés volt. Kós stílusa az erdélyi magyarság mások felé, románok—szászok felé nyitott önmegfogalmazása. Úgy sajátosan magyar, hogy semmitől sem idegenedett el, ami emberi. És erdélyi.

Forgatom az újdonatúj Kós Károly-képeskönyvet, amely föltehetőleg percek alatt eltűnik majd a boltokból (és odasúgnám elvés érzelembarátaimnak: siessetek, fussatok megvenni, amíg kapható!). Nem a jó szemmel belészemelgetett, kitűnő Tordai Zádor-szövegeket ismertetem, helyenként akár vitázva is, s nem is a válogató-szerkesztő Sas Péter míves teljesítményét méltatom, avagy a tipográfiáról, kötéstervről gondoskodó Vasvári László Sándor grafikai érzékenységét dicsérem (még ha például a borítót sem anyagában, sem betűjében s összhatásában itt nem firtatom). Hanem a képek sorával ezzel a korszerű Kós-szerű képírással kirajzolt pályán töprengek.

Van, aki a Múzsák Könyvkiadó e pompás, minden asztalralpolcra odakívánkozó remekét alaposan végiggondolva újra meg újra előveszi — ráébred-e, hogy Kós Károly a magyar írónak, alkotónak, értelmiséginek egyik lehetséges, de legritkábban követett modellje? Ugyanazokra a drámai helyzetekre, amelyekre megannyi írónk és nemcsak írónk neurotikusan és szélsőségek között kapkodva, politikai hipochondriával és meddő önemésztéssel, látványos és sosem célravezető virtussal-gesztussal válaszolt — Kós építkező, tempós, akkurátus szellemi gazdálkodóként felelt. Végre volt egy minden ízében, porcikájában nagy tehetségű, forma- és lényegteremtő ember, aki nem átallotta szakértelemmel álmodni meg az álmait. Aki a szarvánál ragadta meg a bikát, de ki is tudott térni előle. Akinek evilági érzéke volt az anyaghoz, aki bánni tudott a reménnyel (és a számokkal, meg a pénzzel is!), akinek legtöbb ábrándja megtervezhető és fölépíthető volt, aki nem tartotta méltóságán alulinak a mérnöki, s akár a könyvelői-üzleti pragmát sem, és nem omlott összse (és nem omlott szeszbe, mélakórba, őrjöngésbe sem) a kudarcoktól.

Kós Károly sokoldalúságának nemcsak okai — céljai is voltak. Talán legfőképpen: céljai. *„...A kultúra által akart összefogást teremteni"* — írja Tordai Zádor. — És: *„nem volt (...) szüksége arra, hogy mások megvetésében azonosuljon a magyarsággal. Ami megvédte ettől, az demokratizmusa volt."*

Egység a kultúra által...

Tudok a kilencven felé közeledő Kósnak a romániai magyar szellemi élet néhány akkori felelős emberéhez intézett, mintegy akkreditáló, korszerű programot adó, magvas, biztató leveleiről. Történelmi becsük nemcsak abban rejlik, hogy kitüntető, ölelőkészorító bizalommal tüntette ki a nála negyven-ötven évvel fiatalabbakat, hanem még inkább abban, hogy milyen pontosan mérte föl e századvég szellemi eszközeinek (mondjuk: a televíziónak) a lehetséges szerepét a kisebbségi létben, a nemzetiség szellemi fönnmaradásában. Sosem fáradt bele a bajba, nem fásult bele a sikerekbe-csődökbe —, s amikor a huszonéves Vári Attila, Kemény Jánost is bevonva a beszélgetésbe, filmezett pályaképinterjút készített vele, olyan éles-friss, eleven kedéllyel, igényesen-gondosan mérlegelő visszatekintéssel és előrelátással szólott, mint aki élete utolsó pillanatáig el nem lankadón vállalja magaépítette, történelem teremtette szerepét. Amikor 1975 márciusában magnós interjút készítettem vele *Az országépítő* budapesti rádióváltozatának bemutatója elé, megkérdeztem: mi vonzotta-izgatta István király alakjában? Az — válaszolta a kilencvenkét éves —, hogy megmutatta, *„hogyan kell egy országot megcsinálni! Kevesen voltak, egy megvert hadsereg volt, és abból tudott egy ember országot csinálni!"*

A kevesek vert seregének lehetséges stratégiája — ez vonzotta-izgatta igazán. A belső országépítés: a kultúra. Minden tollvonása: ennek a belső országnak a heraldikus jele, a felségjele. Minden épülete, tervrajza, illusztrációja, színpadképe, szépprózája — s már-már az arca is: ennek a belső országnak a címere. Nyitott ország, rokonokat, barátokat, jószándékú idegeneket józan, okos kíváncsisággal, szellemi vendégszeretettel és alkotó tanulékonysággal fogadó, önérzetes ország címere.

Bodor Pál

12.

18 XXX/16

atnának, akkor az említett
tében hitelesebben lehet
ni, vonzóbbnak lehetne talá
is, akit így vállalunk.
agyar nyelvű olvasók több
ktető magyarországi publ
lfogultsága persze hát a ré
területeken is, és ez bizon
an az induló fiatalokat ir
A tehetség nyilvánosságo
ikert akar, s mert ennek az
tele, hogy beilleszkedjék egy
ól idegen szerepjátszásba,
á disputált provincializmus-
ez bizony megalázó, dacossá
, de mindenekfelett igaz-
lolog. A paletta színességét
tni jó alkalom lehetett vol-
tavaly megjelent romániai
elbeszélők (Egyszer mín-
szólítanak című) antológiá-
Nagy Pál végezte válogatás

Minden ablak a ködre néz

■ *Sajó László: Napkeleti pályaudvar (Kozmosz, 108. old.)*

Meglehet igaza van Nikolai Hartmann-nak: ha a Mindenség egy felsőbb lény akaratának nagy, értelmes, teleologikus színpada, akkor az ember értelemadó képessége, alapvető ethosza válik fölöslegessé. De azért mi, tökéletlen, gyarló, kiszolgáltatott emberek csak ritkán tudunk ilyen méltósággal, ilyen emelkedett érettséggel gondolkozni. Mi bizony kínlódunk a bizonyosság hiányától, metafizika-pótló táplálékokat kotyvasztunk össze magunknak, egész korszakokat, irányzatokat, jelentős költői életműveket hívunk életre a fájdalmas, csillapíthatatlan bizonyságszomjból.

Mindezeket azért mondhatom el, mert *Sajó László* költészete is az istenhiánnyal, léthiánnyal való küszködés alapélményéből született meg. Versei lépten-nyomon az „Isten elküldött magától", a „kozmoszkertben-semmi" állapotát, a kifosztott ember léthelyzetét exponálják. Isten valamilyen alakban, helyzetben, cselekvésváltozatban majd minden második versében előbukkan. Meszesgödörből hörpöl legyeket, park-pocsolyákat kerülget, MÉH-telepen lukas lavórban mosdatja szerzőnket, nyájas mosollyal télikabátot (havat) terít rá, a lábaival (mármint a költő lábaival) harangol. Szája szélét nyalja, lárváktól-legyektől belepett mosolyát küldi az egekből vagy éppen üres tekintettel mered ránk. Az idézetsorból is kitetszik, hogy Sajó istene a rejtőzködő, bizonyosságot nem adó, az emberen nem segítő isten, az író hozzá kapcsolódó érzései pedig eredendően a harag, felháborodás, méltatlan elárultatás emocionális tartományai körül csoportosulnak. De kitetszik az is, hogy ez a szándékolt attitűd, érzelmi viszony a versekben többnyire zavarosan, ellentmondásos módon, sokféle tisztázatlanságtól terhelten jelenik meg. Az igazság az, hogy a *Napkeleti pályaudvar* költeményei a versépítő-készségnek, a művészi gondnak eléggé alacsony fokát mutatják. A művészi rétegek egyberendezésére a költő többnyire alig-alig tesz kísérletet: hangnemek, problematikák, ritmusvariációk, rímcsokrok kusza, kialakulatlan sokféleségben űzik-kergetik egymást, pátosz, drámaiság (szenvedő érzelmesség) belsőbb művészi indoklás nélkül fonódik össze az iróniával, a profanizáló szójátékkal a kötet verseiben. Kedvelt eljárása például szerzőnknek, hogy metafizikus problémamozzanatait népdal- vagy magyarnótamotívumokkal, hangsúlyos verselési móddal házasítja össze. „Úgyis meg kell ölni valakit. / Istent, ha magamra haragít, / A legszebb lány, tudod-e hol lakik? / Ólálkodom az ólakig... Mosolyom vicsora / bárány-vacsora / kérdezed, kicsoda / vagyok. A csoda. / / Itt jártam. Nem voltál itthon. / Arcomnál ruhám szárítom. / Sikoltozó sirályom is / megül a villámhárítón" — olvasom Csoda című versében, ahol valamiféle emelkedett drámai légkört kíván

Kós Károly, építész

Tábla, metszet

Akárcsak Bodor Pál (Élet és Irodalom, 1986. április 18.), én is örömmel vettem kézbe a nemrég megjelent Kós Károly-képeskönyvet. Örömömet az sem tudta elrontani, hogy a nagy gonddal összeállított képanyag borítója csupán puha tábla. Egy képeskönyvet, amit nem egy-kétszeri elolvasásra, hanem többszöri lapozgatásra szánt kiadvány, praktikusabb lett volna kemény táblával ellátni. A Kós Károlyt tisztelő közönség bizonyára szívesen kifizetett volna húsz-harminc forinttal többet is, ami az igényesebb és tartósabb borítót fedezte volna. A közelmúltban több hasonló — például az Illyés Gyuláról vagy a Németh Lászlóról szóló — képeskönyv is bizonyította, hogy az értékes tartalom és az időtállóbb, kemény borító nem zárja ki egymást. A kemény tábla helyett azonban a 84. oldalon egy „kemény" tévedés található. Az itt közzétett fametszet ugyanis nem Buday György, az egykori kiváló szegedi fametsző alkotása, hanem a közelmúltban elhunyt világhírű kolozsvári mesteré, Gy. Szabó Béláé. E metszetet a mester Kós Károly ötvenedik születésnapjára készítette, még 1933-ban. A metszetről készült, dedikált kézi levonatok egyike családunk birtokában van. Innen a fentiekben említett tévedésben való bizonyosságom. Úgy érzem, mind Kós Károly, mind Gy. Szabó Béla emlékének, de az erdélyi, közelebbről pedig a kolozsvári magyar kultúrának is tartozunk annyival, hogy e tévedést nyilvános helyreigazítás kövesse.

Ifj. Kárász Miklós

Hódmezővásárhely

ifj. Kárász Miklós: Tábl

Élet és Irodalo

2

j. 9. XXX/19

sebesülten még hátrahagyott németek szemét kivájták vagy bestiálisan megkínozták őket. Fölháborító — kommentálja boldogtalanul a tábornok —, milyen mértékben ellenkezik a nemzetközi joggal a civil lakosság ilyen *rendetlen* magatartása, a szabályszerűen működő megszálló haderőkkel szemben!

Ez a porosz állameszme képviselőjének döbbenete a nyugati liberalizmus fölött. (Megint más kérdés, hogy az egész azzal kezdődött: a belgák *visszaütöttek*. Mert kicsit az is ellenkezett a nemzetközi joggal, ahogy a „szabályszerűen működő megszálló haderők" bejutottak Belgiumba.) Von Hausen ezt nem nagyon értette volna, ahogy sokan nem értették korosztályos társai közül

Kós Károly: építész

Sántha József: És a tö
Élet és Irodalo

2.

1.9. XXX/19

És a többiek?

Egyetértek a Kós Károly képeskönyvről írt lelkes cikkükkel (Bodor Pál: *Kós Károly felségjelei*, Élet és Irodalom, 1986. április 18.) — magam is remélem: majd új s újabb kiadásokat ér meg. Tán hasznosíthatók lesznek apró megjegyzéseim.

Mindenekelőtt: képzeljünk el egy versantológiát, amely a belső címlapján közli ugyan, hogy kiknek a műveiből válogatták, az azonban nem derül ki, hogy melyik verset ki írta. Valahogy így jártak a Kós-album fényképészei. Van ugyanis a kötet elején egy névlajstrom — ezek s ezek fotói láthatók a kötetben —, aztán hogy melyik felvételt ki készítette, az földeríthetetlen. Egy „szerzősített" képjegyzék kellene.

Számos, nemcsak irodalomtörténetileg érdekes csoportképben gyönyörködhetünk — teljes tájékozatlanságban. Azaz, ami még rosszabb: *részleges* tájékozottsággal. Láthatjuk az első és a tizedik helikoni találkozó résztvevőit (67. és 87. lap), a nevek felsorolását azonban a szerkesztők lespórolták. A 106. lapon 1947-es, történelmi becsű fölvétel: „*Képviselőtársak között — Kós mellett Kurkó Gyárfás, Szűcs Margit és Kacsó Sándor*", — s az ember értetlenül kérdezi: a *többiek* nevét miért hallgatják el? Teljesen ismeretlenek lennének a magyar közvélemény színe előtt? Aligha, hiszen ha jól látom, a Magyar Népi Szövetség parlamenti csoportjáról készült a kép, fölismerni vélem Takács Lajost, Csákány Bélát és másokat is; sorsuk sem külön-külön, sem együttvéve nem közömbös...

A nevek önkényes kiemelése máskor talán még szembetűnőbb. A 129. lapon: „*Ünneplők között. Kós mellett Szigeti József*". Csakhogy ott van a képen Sőni Pál professzor, irodalomtörténész és -kritikus is, a filológus Balogh Dezső, a Dácia Könyvkiadótól Kerekes György, Dáné Tibor, Varró János, (egy Kós-monográfia szerzője!) s mintha az irodalomtörténész Szabó Zsoltot is felismerném (aki egyébként Kós régi fegyvertársának, Szentimrei Jenőnek az unokája). Az ő nevüket s a többiekét épp úgy nem illik elhallgatni, ahogy nem illett volna a Szigetiét. A 127. lapon: „*A Korunk Galéria emlékkiállításán. Beszédet mond Bálint Tibor író.*" Lehet, hogy a beszédet ő mondja, de akkor a kép csak a hallgatóságot mutatja be. Bálint Tibor ugyanis nincs a fotón, viszont jól látható a Galéria kezdeményezője, Kántor Lajos, meg a Korunk későbbi főszerkesztője, Rácz Győző, aztán Hornyák József és mások.

Még furcsább, hogy sehol nem tűnik fel az a két ember, aki az elmúlt évtizedekben főszerepet játszott Kós életművének kiadásában, ismertetésében: *Benkő Samu*, aki a Kóssal készített kitűnő beszélgetés-kötet szerzője is és *Domokos Géza*, aki 1965-ig az Irodalmi Könyvkiadó főszerkesztője volt. 1969 végétől pedig a Kriterion Könyvkiadó igazgatója. (Arcát ugyan fölismerjük a Kós temetői búcsúztatásáról készült fölvételen — 141. lap —, nevét azonban nem tüntetik fel.)

A képeskönyv kitűnő eligazítónk Kós életében és pályáján. E célnak még jobban megfelelne, ha egy-egy fontos kép alól nem hiányozna a *dátum* (például a 70. lapon közölt kép alól: „írótársak között a marosvécsi kertben") — és ha az album megkönnyítené a romániai Kós-rajzok, fényképek, emlékek, templomok, épületek föllelését, helyszíni azonosítását. Magyarán: nem ártana az új kiadásban a *román* helységneveket is (akár a függelékben) feltüntetni, lévén, hogy a magyar helységnevek egyetlen romániai térképen, autóstérképen sem szerepelnek, így aztán a magyarországi turista lejárhatja a lábát, míg rájön, hol van Gelence, Verespataka, Toroczkó, Kisjenő, Magyarbikal, Körtvélyfája — de talán még Érmindszentet is nehezen találja meg. Az Erdélybe látogató Kós-rajongóknak talán azt sem árt tudni, hogy Marosvécs neve ma: Brincovenesti; ott van hát az a híres kőasztal. (Egyébként: a Farkas utcát is hiába keresnénk ma ezen a néven Kolozsvárott; a fele ma, tudtommal, Avram Iancu, a másik fele Petőfi nevét viseli.)

Ismétlem: a Múzsák Közművelődési Kiadót csak dicséret illeti e pompás gyűjteményért (legföljebb a puha borítólapért nemigen) — érdemes hát máris a javított kiadáson töprengeni.

Sántha József

No, de elég a gúnyból, vissza Felix Fivet-hez! Nézzük, mit érezhet von Hausen, hiszen azt írtam, hogy bizonyos megokolás szerint a csecsemő tarkónlövése akár jogos is lehet. Megy a német katona egy belga városban: huszonnégy kilométert masírozott, megvívott egy véres csatát, két barátja elesett, most itt van a meghódított városkában. Véresre tört lábbal masírozik a pihenő felé, egy pillanatra Gretchenre gondol és a kis Hanzira, amikor három suhanc egy emeleti ablakból, hátulról lelövi. A német katona összerogyik, a belgák pedig lerohannak, kiszúrják a szemét és eltűnnek az éjszakában. Von Hausen ott áll a halott katona fölött. és azon tűnődik, miképp foghatná el az igazi tetteseket. Ekkor azonban futár érkezik, hogy a szomszéd utcában megint találtak egy véres németet. A német tábornok pedig előveszi Clausewitzet, s mert részletesen kidolgozott genfi konvenciók még nincsenek a partizán-hadviselésre, a túszszedés tilalmára, von Hausen kiadja a parancsot: lőjenek le minden tizedik embert, részrehajlás és válogatás nélkül! S a kis Felix Fivet volt éppen a tizedik.

★

Nem jutok előbbre gondolataimmal, sehova se jutok ezzel a cikkel. Mi volnék szívesebben: Felix Fivet, vagy aki tarkón lövi? Lehet-e igazságos tett megölni egy háromhetes kisbabát, elpusztítani azt a kis kopasz fejet, bizalommal pislogó kék szemeket, a csöppnyi mancsot? És lehet-e a tisztességes Fivet-éket olyan helyzetbe hozni szájhősködő partizánkodással, hogy gyereküket kelljen föláldozniuk a „haza oltárán"?

Én nem éltem meg háborút, sem az elsőt, sem a másodikat, remélem, a harmadikat sem fogom átélni. Borzongva gondolok mégis arra, mi volna, ha itt, lakótelepi tízemeletesünk alatt masírozna az ellenség. Lőnék-e rájuk a kilencedikről, ha volna puskám? Rábíznám az egészet a néphadseregre? Vagy mi lenne, ha valaki rájuk lőne a házból, s öt perc múlva az én ajtómat rúgdosnák csizmás lábak, az én három gyerekemet vonszolnák a liftbe? A katonákat ölném-e meg előbb, vagy aki rájuk lőtt? És akkor a Haza, mi lesz a Hazával?! No, és hol van a pacifizmusom?

Tanácstalan vagyok, kedves olvasó. Azt hiszem, fegyverek közt nemcsak a múzsák hallgatnak, hallgat a józan ész is. Minden morális álláspont, ésszerűség, minden értékrend megsemmisül, ha a szikra begyújtja a puskaport a rézhüvelyben, s az ólom kizúdul a puskacsőből. Lehetsz akkor egyik percről a másikra Felix Fivet vagy Max Clemens von Hausen, hiszen az értékek lassan már békeidőben is málladoznak, az én szabadságharcosom a te terroristád, a te partizánod az én ellenforradalmárom, s lehetsz akár fölrobbantott híd, elpusztított város, arannyal gravírozott név egy emlékoszlopon, hagyan marad valaki, akinek még kedve, ideje van emlékoszlopot állítani, s tudja, hogy az a por amit a szandáljából kirázott, te voltál. Nem tudom, mi a tanulság Felix Fivet kivégzéséből. Nem szeretném, ha háború lenne. Ez egy békecikk, a Győzelem Napjára.

Kós Károly, építén

Fényképfejtés

Érdeklődéssel olvastam Sas Péter szerkesztő *A Kós Károly képeskönyvről* című cikkét (Élet és Irodalom, 1986. május 30.), amelyben a Kós Károly-könyvről szóló írásokra reagál. Sas Péter gyönyörű munkát végzett a *Kós Károly képeskönyv* összeállításával, s a Múzsák — mint kiadó — nevéhez méltóan jelentette meg a kiadványt saját nyomdájában. Éppen ez az igényesség teszi parancsoló kötelességgé, hogy a főképpen egyes képaláírásokban talált hibákat és hiányokat szóvá tegyük, egy esetleges újabb kiadásra és e képeskönyv — okkal rendkívüli — népszerűségére gondolva.

A jól sikerült reprodukciók betájolásához okosan kiválasztott Tordai Zádor-szövegben olvassuk Kós Károlyról: „A könyvkiadásban arra törekedett, hogy a könyv örömöt adjon a látó szemnek és a kéznek is, amely megfogja. Ne legyen az soha puszta szöveg, hanem sokoldalú valóság". Nos, a *Kós Károly* képeskönyv ilyen, alapvetően örömhozó lett, legfeljebb a „sokoldalú valóság" bemutatása közben csúszott be néhány hibás aláírás, amelyeket az alaposabb lektorálás könnyen kiszűrhetett volna. Már Tordai Zádor érzékeny és pontos szövegéből is — a 49. lapon —, ahol az Erdélyi Helikon indulásának éveként 1931 áll — 1928 helyett. A hibák azonban elsősorban a képaláírások hitelét rontják. Nézzük sorrendben!

— a marosvécsi Helikon-találkozó részvevőinek csoportképe alatt (69. p.) szívesen olvastuk volna a teljes írói névsort; de az már kötelező lett volna, hogy a csoportképből kiemelt, kinagyított részleten a Kós mellett látható arc tulajdonosát (Kádár Imréét, aki műfordító és színházi ember volt) megnevezzék;

— egy oldallal tovább (70. p.) szintén megérdemelték volna a Kós Károly mellett ülő írótársak a vécsei kertben, hogy, némi segédlettel, a mai szerkesztő azonosítsa őket;

— a bonchidai Bánffy-kastély nyugati homlokzatáról adott fénykép alól hiányzik a felvétel évszáma, így a tájékozatlan néző összetévesztheti azt a kastély mai állapotával (89. p.), jóllehet a háború alatt rommá tett épület állaga azóta is csak romlik;

— megkérdőjelezhető, hogy e képeskönyvben éppen Asztalos István és Nagy István írói portréját volt-e indokolt — a Bánffyén kívül — kinagyítani, amikor Tamási Áron, sőt, Áprily Lajos, Kemény János is csak csoportképen szerepelnek; de mindenképpen indokolatlan Nagy Istvánt — Gaál Gábor és a *Korunk* reprezentatív munkásíróját — az Erdélyi Helikon felfedezettjének mondani — még ha díjazta is a Helikon a harmincas években írt és később újra felfedezett *Özönvíz előtt* című drámáját (99. p.);

— az 1946-os — és nem 1947-es — képviselőválasztáson megválasztottak csoportjában többeket kellett volna megnevezni, például az ülő sor túlsó szélén a jogász Takács Lajost (106. p.);

— a talán legbántóbb elírás a 106. lapra jutott: az írónak nincsen Judit nevű leánya. A képen látható Koós Zsófia (ő oó-val írja a nevét) a kolozsvári magyar színház elismert művésznője volt több évtizedig — és ezt a szerkesztőnek illett volna tudnia — sőt, alighanem a lektornak, a kontrollszerkesztőnek is;

— Bálint Tibor író szerepel a Korunk Galéria Kós-kiállításának megnyitójáról közölt képen, az aláírás fogalmazója Kántor Lajossal tévesztette össze a Zokogó majom című kitűnő regény szerzőjét, aki egyébként nagy tisztelője volt Kós Károlynak, de semmiképp sem hasonlít a kritikus, Korunk-szerkesztő Kántor Lajosra, aki szintén nagy tisztelője volt Kósnak;

— a lakonikus „ünneplők között" képaláírásból kimaradt az idő és a hely megjelölése, a kolozsvári egyetem magyar tanszékének a megnevezése; tudomásunk szerint ez volt Kós Károly utolsó nyilvános szereplése, az eseményt hangfelvétel is őrzi a bukaresti Electrecord-lemezre másolva (129. p.).

Nincs itt a helye, hogy egy majdani, teljesebb Kós-ikonográfiához az általunk ismert — nyilván szintén csak hiányos — listát felsoroljuk. Örüljünk inkább Sas Péter példásan szép könyvének, de legalább a saját példányunkon javítsuk ki a hibás képaláírásokat.

Pablényi Gyula

Pablé

Élet

2

XXX/25

nincs infrastruktúrája és háttéripara.

Amióta huszárrohammal semmire sem lehet menni a történelemben — azóta nem találtuk ki a fegyvernemünket. Huszárjaink pediglen, miként látható, nincsenek. Mexikó azonban, az ördögbe is, mégsem Mohács. S lám, [illegible]

nem kell szégyellenünk a magyarságunk.

A jövő Magyarország építését mégsem adhatjuk ki felesbe az osztrákoknak. Nem hívhatjuk meg Zicót, Platinit, Maradonát magyarnak. A japánok is elvesztették a háborút, de legalább megnyerték a békét. A mai közmagyar még arra sem büszke, amiért a világ mégiscsak felnéz erre a kicsi országra. Nemzeti önérzet helyett elkapja a nemzeti neurózis. A labda után kapkodja a fejét, csak a lábakat figyeli, s nem csoda, ha inába száll a nemzettudata.

Igaz, a nemzeti mivolt nem élhető meg profi módon. Amatőr nemzet vagyunk. Holott persze vannak profi módon politizáló, évtizedek, évszázadok óta módszeresen csak előnyomuló, gyarapodó nemzetek is. A történelmi fordulókra, úgy tetszik, jobbára csak úgy készültünk fel, mint hétvégi majálisra, kuglipartival. Kedélyesen, öregesen — vagy kamaszosan, gyerekesen. Többszáz évre visszamenőleg minden jó összeesküvésünk, felkelésünk és forradalmunk megbukott az amatőrségünkön, a helyzetfölmérésünk álombeliségén, önértékelésünk tévedésein, széthúzásunkon vagy fecsegésünkön. Több vérrel fizettük meg kudarcainkat, vesztett csatáinkat, mint mások a győztes háborúikat. Többe kerültek a veszteségeink, mint másoknak a győzelmeik.

A mundiálirodalom azért mégsem világirodalom, és még kevésbé világtörténelem. A futball még is csak játék. Mexikó azonban tesztnek és *tesz*tedzésnek jó volt. Kérdés: kialakult-e a köztudatban a vágyott nemzeti jellemünk modellje, eszményképe? Mégpedig abból is, ami megvolt, ami megvan forró avagy hideg — kihűlt — hagyomány. Van-e közös törekvés megfelelni ennek a régi-új nemzeti eszményképnek? Avagy az a kép alakul ki rólunk, hogy afféle üstökösöcske voltunk, pattogtunk-szikráztunk Közép-Európa egén, aztán belebágyadtunk nagyravágyásunkba, diadalszomjunkba, egymás szapulásába, egymáshoz való igazságtalanságunkba, a bűnbakkeresésbe és a politikai hipochondriánkba — és abbahagyjuk történelmünket, mint egy rosszul menő üzletet.

Mennyi levegőt lehet belepumpálni egy futball-labdába, amíg szétpukkan? Hogyan lehet elfelejteni néhány góltól, hogy milyen

Kós Károly, építész

SZISZ

Mogyoróvessző, cingár, langaléta fiú. Tartásában már akkor is hanyatteső merevség, járásában a tagok külön-külön lingázása. Arca: didergés. Mosolya ritkás, hideg, félszegen ironikus. Nem a verseit, a hallgatásait irigyeltem. Zárkózott ragaszkodásán nem igazodtam el: talán csak kíváncsiság volt. Fürkész elemzés. Tán jóra-gyanakvás. Keveset mozdult, szögletesen, szaggatottan — mint akinek fáj. Mint akinek a tekintete is sajog. Bennem pedig inkább a féltés feszültsége: mintha a háztető peremén imbolyogna meredten.

Gyakran mintha csak önnön szemébe nézett volna.

Vigyázatos udvariassággal mentem elébe: az öregesen törékenynek.

Az ötvenes évekből felém úszó képekre talán már rávetül *Szilágyi Domokos* későbbi gyötörtsége, bottal botorkáló, görcsös gyöngesége, fegyenckopaszra nyírt, gyermekököl-fejének koravén, düreri kamaszsága — önkínzó, gyalogos nomadizálásai, nyársatnyelt testi tétovasága, s az orvosságok és erős szeszek zöld ködén átvillámló, tiszta elméje. Fölényes volt ereje a szorgalomban, akár angol verseket fordított (avagy írt), akár — később, már szerkesztő korában — saját lelemenyét, nyelvteremtő, fegyelmezett izgatottságát öntötte át önzetlen zsenialitással mások munkájába.

Hallgatásos beszélgetéseink színhelyeit látom, a kolozsvári *Utunk* délutánra kiürült, cigarettavég-szagú polgárszobáit, Nagy Albert, Fülöp Andor, Tóth László, Gy. Szabó Béla képeivel a falakon, s Egyetem utcai albérletem fekete válaszfüggönnyel csonkított hallját... A Szisz Szabó Lőrincről mondott esszémonológjain át-átbiceg, éteres kábítószereinek révületében, óriásfejű házigazdám, a sorstól patkányirtásra ítélt vegészmérnök-doktor, majd átátsuhan vörös zászlóanyagból készült pizsamájában a fiúkat kedvelő, egykori balett-táncos társbérlő, illatos cinkosával-csalétkével, a hajdan gyönyörű, morfinista Alhambra-táncosnővel. Az esszét közben meg-megtörik az én vendégeim is, akik közül ma már csak a holtakat idézem: Baróti Pál és öccse, Bretter György, Földes László, Földes Marica, Hervay Gizi, Varga Kati és Márki Alpár. Szisz csak ül a sötét előtérben, s meg-megszólal rekedten, mint a telefon... Aztán, évekkel később, ott kuporgunk viszketegen Hervay Gizi első bukaresti lakásán, a raktárszürke, üzlethelyiségből rögtönzött, bogaras zugban, üres dobozok között (körömlakkszag és csörömpölés; mintha hölgyfodrászat lett volna a szomszédban) — vagy a másik, lakásabb lakásban, a kettejükében, az ötvenes évek tömpe, díszes-homlokzatú tömbházában, ahol a Bartókot ismétlő lemezjátszó és Kobak (Szisz és Gizi fia) képviseli az otthonosságot. (Kobak mintha nem is a fia, hanem pici ikertestvére lett volna Szisznek.) Domokos éppen belebújik a magfizikába, vagy talán már a Duna deltájába készül Palocsay Zsigával. Aztán egy marosvásárhelyi pincekocsmában gőzölgünk, meg sűrűcsillagos éjszaka van és begyalogoljuk Sepsiszentgyörgyöt, tán Cinkától (Farkas Árpádtól) jövünk. Éjjel meselábon forog a Kós Károly építette egykori Székely Múzeum, Árkos felé menet pedig, a kutyaugatásos sötétben, gubbasztó rajz a magányos, kontyos tetejű Kós-villa, ahol az öreg tanár-fivérek robinzonoskodnak végképp kikapcsolt villanyukkal, egy fedél alatt a kecskéikkel, bárányaikkal, bent gyertya ég, vagy petróleumlámpa. Rövidesen odaérünk báró Szentkereszthy és Florescu-Bibescu hercegnő kastélyához, mögötte a kriptás kápolna, bebalzsamozott halottairól a háború után a nyestprémes bársonymentéket is lehúzták, ürüléktől bűzlött a kegyelet helye — valahol itt ölte meg magát a háború utolsó (utolsó előtti?) pillanatában az utolsó árkosi báró, Béla szenátor. Szisz hallgat, ásványvizet inna, nézi a fekete fényű tavat, a víz alatti higanycsöndben kínai pontyok és buborékos bugyogás. Körös-körül meg szobrok oltárai: Féder Zoli telepítette be a parkot faragott istenekkel, sorakoznak Szervátiusz Tibor, Puskás Sándor, Balogh Péter, Ingo Glass és a többiek fa- és kőszentjei, meg sequoia fenyők és olasz magnóliák, a barokk tetőzeten ruháskosár gólyafészek, a gólyák kihaltak, megölték őket a méreggel kiirtott mezei egerek. Künnebb, a szelid oldalban a Benkő-kúria arányos szerénysége (vajon nem ide való volt ősei szerint Benkő Zsuzsanna, kit egykoron egy göttingai diák, bizonyos lécfalvi Bodor Pál hozott vala össze barátjával, Bolyai Farkassal? Benkő Samu a megmondhatója). Szisz hallgat, arcán most holdfény sincsen, s nem tudom, mosolyog-e. Jó óra van még pirkadásig, és hallgat Árkos szívében, erődítmény csöndjével, az unitárius templom védtelen vára.

Aztán megrendül a kép, Szisz holtan, a kolozsvári fák alatt, megremeg-robban a kép, Kobak holtan a bukaresti ház nyolc emeletének lávaromjai alatt, ölében kiskutyával — retteg a kép, s kezemben az egykori feleség, Hervay Gizi levele: *„...remélem, jobban vagy. Én alig-alig. Egyre nehezebb. Kifelé persze fegyelmezett vagyok, de én tudom, hogy ez nekem mibe kerül... Kérlek írjatok, nagyon sokat jelent nekem egy-két szó is, ami hazulról jön..."* — a levél most is a kezemben, dátum nincsen rajta, megremeg a kép, és Gizi is megszűnik Budapesten.

Tíz esztendeje halott. Olvasom az Utunkban, Domokos Géza interjújában: e fekete betűs napra a Kriterion négyszáz oldalas évkönyvet ad ki harmincezer példányban *A költő életei* címmel.

Előveszem huszonnégy évvel ezelőtt, huszonnégy éves korában megjelent első kötetét. *Álom a repülőtéren.* Úgy adódott, hogy én írtam elsőnek a könyvről — az Utunk 1962/42. számában, *Szép, szófukar versek* címmel. Újraolvasom a cikket, dereng már bennem keletkezésének története: a könyv talán még ki sem ért a boltokba, amikor írásom megjelent. Oka volt akkor a nagy sietségnek. Elébe kellett vágni más, rosszhiszemű értelmezéseknek. Talán akkor sikerült.

1962 októberében jelent meg a cikk.

1976 novemberében végzett magával Szisz.

Kínlódva idézem föl mozgó arckép-emlékeimet róla.

Bodor Pál

Bodo
Élet

6.
XXX/44

let vagy a tamásnegyi bárusziterhajóorr. Pedig itt az egykori Németh Péter-kúria, alig kőhajításnyira az országúttól, az új iskola tömbje mögött. Ha táblából még nyomorult sincs, akad azért, ami alkalmas erre a jelzőre: az Alföld megtollasodott homoki falvaihoz szokott idegennek döbbenetes a vastag porban szomorkodó, ütött-kopott, szegényes házak, kerítések egymásutánja, még az edzett Trabant is meg-megfarol az utcasarkokon. A keresett házban sehol egy lélek — csak Jolika. Ő a könyvtáros, a klubvezető, Németh Péterék valamikor birtokának őre, gondnoka, tudora, mindenese, egyes-egyedül. Molett, szemüveges, csupa mosoly, csupa készség fiatalasszony. Németh Lászlóból alighanem tanszéket nyithatna azon az európai egyetemen, amely örök időkre csak az én álmaim birodalmában létezik. Nem tartottam eddig éppen tájékozatlannak magam a Németh László-filológiában, de Jolika mellett más feladatom aligha lehetne, mint szerényen felrehúzódni. Már persze ha elférünk a két könyvtárhelyiség között egyetlen Németh László-szobában, ami gyakorlatilag a múzeumot, az épület emlékházjellegét hivatott megtestesíteni. Néhány régi fotó, könyvek, pár levél. Kész. A közeli Simontornyán, a várban, legalább „élőben" látni Illyés Gyula íróasztalát — itt ilyesmiről szó sem lehet. Az egy-két (jellegtelen) berendezési tárgy, olvasható, a sajkódi házból származik. A könyvtár 1974-es, még az író jelenlétében történt első avatása után alig néhány évvel — egész magán-fényképkiállítás igazolja — olyan állapotba került a ház, hogy a felvételek láttán csekély képzelőtehetségű ember is szuggesztíven vizionálhatja, milyen is lehe-

tár dúlta fenát Németh-kúriát, i is. Azután jött a '84-es avat amire már, ugyebár, mindannyia jól emlékszünk...

Nem hagy nyugodni az útbaig zító tábla ügye, kérdezem Jolik azt mondja, ő akár kézzel eszk bált feliratot is kész lett vol már kitenni. Szólt is a tanácso de nem lehet, az ilyesmit törvé tiltja. Lám-lám, mily haladó sze lemű vidék ez: fejlődése mess túlhaladta az idejétmúlt, reakci nárius szokásokat, holmi szür alatt érvényes törvénykezési sz neteléssel. Törvény, az aztán va keményen.

★

(Köhögési roham) Olyan sz rongásos-borús idő nem leh hogy a szüretbe azonnal be kapcsolódjék a most érkező. kádakban már leszedett, sőt, is darált szőlő, darázsinvázió zöldarany-illatok az ősz eleji szü külletben. Minden olyan, mint bizonytalan kimenetelű párvi dalra indulna: névtelen fenyeg tés sötétje még a Balaton föl is, pedig ott lenn a kereke öből még ilyen időben is tökél tes költészet, sőt, ilyenkor az ig zán. Apósom viszont, ki dolo időben eléggé el nem ítélhe módon teljességgel érzéketlen lírára, gondjaimra bízza a Röc féle hullóékes sajtót, vagyis prést. A garatból ömlik a mus egy-egy pillantás az edények majd csere, a telivel indul gyorsan a pincébe. Elvakulok hirtelen villanyfénytől, a pincér ki tudja, milyen mélylélekta áttétellel, a kénezésre asszociálo érezni vélem az erős, fojtó szag S hiába magyarázná bárki, ilye miről most aztán beszélni se lehet, a reflex él és hat: már is fogott a köhögés. Az ing erős, a képzettársítás még er

---

ján és a környékén... Mikor járt össze valamikor diskurálni orvos, bankember, pártmunkás, tanár, hajóács és színházi szervező? Soha! Most pedig könnyűszerrel találunk közös témát...

A közös témáknál érdemes megállni egy szóra. A kívülállók, főleg pedig a fiatalabbak, hajlamosak azt hinni, hogy itt más se folyik, mint üres pletykálkodás. Soktonnányi súlyú tévedés! Mert *most* már ideje engedni, egyszerre mindenki érdeklődni kezd a másik szakterülete iránt. Jól megfontolt, alapos vélemények, olykor valóságos kiselőadások hangzanak el és ítéletek a világ dolgairól. Aki sokat látott, tapasztalt, az kevésbé hajlamos üres szavaknak hinni. Sok kisebb-nagyobb, legelsősorban azonban középvezető tanulhatna abból, hogy ilyen helyeken mennyire patikamérlegre tétetnek szavai és cselekedetei, elvei. És megvalósításuk összhangja. Az igaz, hogy az emlékezések szívesebben szállnak vissza a távolabbi, mint a közelebbi múltba, de ez se csodálni való. Aki kört rajzol, az is óhatatlanul visszatér a kiindulási ponthoz, ami gyanithatólag abban hasonlít a befejezőhöz, hogy se erről, se arról nem tudunk semmit.

A padok táján találhatók száma időnként megcsappan egy-egy személlyel. A végleges távozás a fiatalok közt sokkhatású, itt sokkal mérsékeltebben az. Azt nem lehet mondani, hogy símán napirendre térnének felette, hanem inkább tárgyilagosan megvitatják. Az illető betegségének részleteiig, ami megint csak nem csoda, mert évei számának szaporodtával előbb-utóbb mindenki kórszakértővé vá-

— Csak azt ne higgye — mon ja ismét T. —, hogy ezzel telik a napunk! Az igaz, hogy az emb eddigi éveinek javát a nem mindig szimpatikus munkahely töltötte el, de ez nem jelenti a mintha nem tudna magának tevékenységi kört, főleg pedig re det kitalálni. Én múltkor hajsz híján fölképeltem az unokaöcs met, mert ÖTYE-gyűlésnek mer nevezni a nagyanyja minden pé teki összejöveteleit. Bridzsparti ról van szó, az ÖTYE pedig Ör Tyúkok Egyesületét jelentene Tény, hogy a két nővérem for családszerető, de nagyon okos egyikük se hajlandó más kedv ért változtatni az életrendjén megszüntetni társadalmi éle csak azért, mert beléptek a nyu díjasok társadalmába. Egyébké mindketten túl voltak a hetvene amikor felkerekedtek és e IBUSZ-úttal elrepültek Olaszo országba. Csak azért nem tapsolta nekik, mert engem nem vitt magukkal...

Hallgatunk egy keveset, a köztudomású része minden has nos beszélgetésnek, aztán új kezdi:

— Maga előadásokat is tar ember. Gondolkodott már azo hogy miért éppen a nyugdíja klubokban találkozhat a legi kább odaadó, legtürelmesebb hal gatókkal?

Tulajdonképpen gondolkodha tam volna.

— Visszatérve a padra... - Legyint. — Azt hiszem okosabb ha egyáltalán nem térünk vissz a padra!

Okosabb. Hiszen valóban ner megjelölésekre van szükség, ha nem az emberek elfogadására é arra, hogy ők is el tudják fogad

Kós Károly, építész

1

KÓS KÁROLY KÉPESKÖNYV

Sas Péter albuma

A képek összekötő szövege a filozófus Tordai Zádor írásaiból válogat, sok információval, többek közt Kós politikai szemléletéről, ami tulajdonképp abból állt, hogy *erdélyi*nek érezte magát, aki Sztánán, Kalotaszegen többet tud *használni*, mint Budapesten. (Ahol nyilván fényes karrier várt volna rá, hiszen alig múlt harmincéves, amikor megbízták a koronázási ünnepségek építészeti díszének tervezésével. Ha ez nem elég „repi" feladat...)

Kós Károly a reneszánsz egyetemes emberek fajtájába tartozott, s

ezt a képeskönyv — ha a nyomda lehetőségeihez mérten is (kissé szürke illusztrációkkal), de — hitelesen dokumentálja.

Családi dokumentumok, a kezdő építész (még Kosch vagy Kósch néven szignálta) rajzai, a megvalósult tervek a sztánai Varjúvár, a zebegényi templom, az állatkert „házai", a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, az első írói-tudósi mű, Sztambul leírása... A háború után kezdődik az írói életmű, az *Erdély kövei*, (Ruskin Velencéről szóló művére utalva, s jelezve ezzel is, menynyire *európai* — finn és angol törekvésekben gyökerező! — az *erdélyi* Kós-kör *magyar szecessziója)*; a könyvkiadói, illusztrátori munka, a marosvécsi találkozó, s végül az újrakezdés Kolozsvárott, amikor a Varjúvárt szétdúlták a „gárdisták", és újra *használni* kellett, ahogy lehet... Ha másképp nem, hát a mezőgazdasági építészetről szóló tankönyv megírásával. A tehénistálló kevésbé látványos feladat, mint az állatkerti bölényház, de legalább annyira hasznos; Kós ezt is szívvel és hűséggel csinálta.

Legalább háromszáz kép van a könyvben, a témát ismerők számára is sok új — méltó tisztelgés a nagyszerű ember emléke előtt. *(Múzsák)*

Székely András

-: Heti ajánlat

Új Tükör

2.

XXIII/15

Kós Károly, építész, festő-grafikusművész, író (1883–1977).
A madarház felújítása, Bpest, Állatkert. Építész: Ger Károlyne (VÁTI).

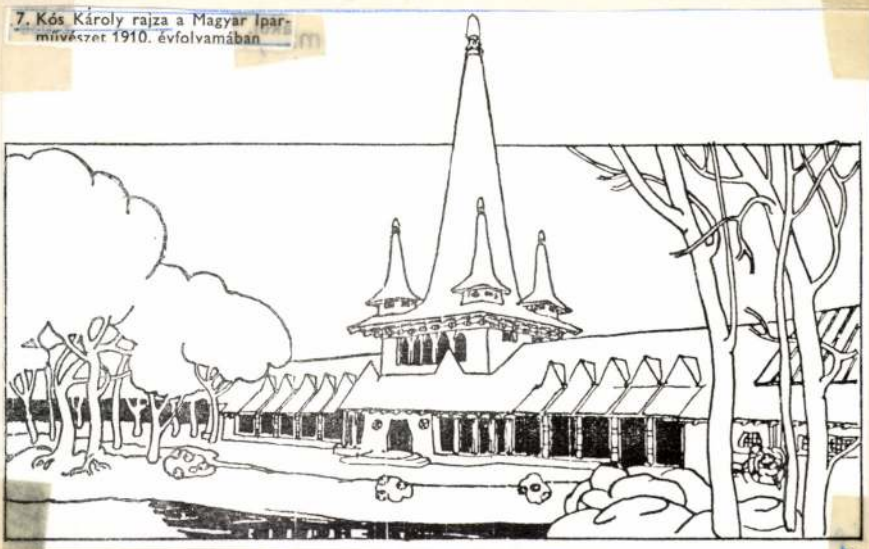

7. Kós Károly rajza a Magyar Iparművészet 1910. évfolyamában

Magyar Építőművészet, 1986. 5., 55-old.

KÓS KÁROLY

KULDJON EGY KÉPET!

A közelmúltban az Új Tükör közölt néhány olyan rézkarcmásolatot, amely Cseh Gusztáv Kolozsváron élő grafikusművész Hatvan főember című Pantheon-sorozatában szerepel. Ebben a nálunk is nagy sikerrel kiállított anyagban találkoztam Kós Károly, a magas kort megért, és hat esztendeje elhunyt erdélyi kiváló polihisztor portréjával.

Ez adta az ötletet, hogy a temetésen készült mellékelt becses fényképet közszemlére küldjem.

Köztudott, hogy Kós Károly európai szintet képviselő építész, festő, író, grafikus, etnográfus, műtörténész, főiskolai tanár, szerkesztő és harcosan igaz közéleti személy volt.

Temetése – kiváló egyéniségéhez méltóan – díszes volt. Kolozsvárott, Házsongárdon nyugszik.

Szász Sándorné Gasztonyi Mária
Bp. Fortuna u. 8. 1014

Kós Károly temetése

KÓS KÁROLY

Kós Károly centenáriuma előtt

Egy *Könyvvilág*-hirdetés, a *Kőből, fából házat... igékből várat* című centenáriumi Kós-antológia rövid ismertetése nyomán vettem kézbe Budapest térképét, hogy felderítsem, kapott-e bár egy mellékutcát az az ember, akinek építészeti munkássága annyi értékkel (Állatkert, Budapest Városmajor utcai Iskola Komplexum, óbudai református parókia és imaház, Budapest-Hűvösvölgyi Iskolainternátus-kombinát, kispesti munkástelep, közismert nevén Wekerle-telep) gazdagította Budapest városképét.

Mindeddig — írom ezt két hónappal Kós Károly századik születésnapja, 1983. december 16. előtt — nem. Már csak azért is érthetetlen ez, hiszen a szűkebb szakma, építészek, műemlékvédők nagyra becsülik ezirányú munkásságát; amire kevés példa van: egyik alkotását, a zebegényi templomot még életében felvették legújabb kori műemlékeink sorába.

Érthetetlen ez a mulasztás továbbá azért, mert ő egyike volt azoknak a keveseknek, akik már a század elején felismerték: az építészi tudást, az építőművészetet a tömegek szolgálatába kell állítani. *Guild of Handicraft* című híres cikkében ezt írja: „Házat, lakást, otthont kell adni az élettel tusakodó embernek... hirdeti Morris (egyik szellemi atyja, William Morris angol építész) ... modern, művészeti házat építeni... hogy abban otthon érezze magát a munkája után élő ember."

Kós Károly ezt az elvet a gyakorlatban is megvalósította. 1912 februárjában fogott hozzá a már említett kispesti munkástelep főterének — ma Petőfi tér — megtervezéséhez, illetve az egész telep kialakításához. S ez az épületegyüttes mind a mai napig jóformán az egyetlen otthonos, egyéni és emberi arculatú része az egyébként sivár, a múltból ittmaradt barakkszerű munkáslakásokban (Kén utca, Illatos út, Gubacsi út, hogy csak a leghírhedtebbeket említsem) és a jellegtelen lakótömbökben bővelkedő Dél-Pestnek. A telep — különösen a főtér — kezdődő pusztulása, romlása (olyan „apróságok", mint a házak stílusához nem illő vakolat, a törött tetőablakok, az új festés után kiáltó fadíszítmények és az épületeket elcsúfító gázkonvektor-kifúvók...) nem sokat mutat az utókor hálájából. Az igazság kedvéért tegyük hozzá, hogy néhány lakóház, főleg a telep szélén, a Határ út közelében, már visszanyerte eredeti szépségét.

Összegezve az elmondottakat: ha csak Kóst, a mérnököt vesszük ezúttal figyelembe, s eltekintünk attól, hogy jóval több — „a romániai magyar nemzetiség lényegévé kitalált és megtalált ember", ahogyan Balogh Edgár nevezte, illetve „enciklopédikus szándékú kultúraépítő", Kántor Lajos ugyancsak találó megjegyzése szerint — volt számunkra, akkor is méltónak találtatik arra, hogy a városnak ezen a pontján legalább egy utcanév — bár egy szobor vagy emléktábla sem volna túlzás! — vigye nevét a köztudatba.

Centenáriumi nyomozásom során a *Stúdió '83* Kós Károlyra emlékező adásán, s a remélhetőleg idejében boltokba kerülő ünnepi antológián kívül mindösszesze egyetlen biztató adatot találtam. A kispesti Ifjú Gárda Művelődési Házban működik egy Kós Károlyról elnevezett ifjúsági klub. Nagyon remélem, bizonyára sokadmagammal, hogy a főváros illetékesei nem elégszenek meg ennyivel... Hiszen nem egyszerűen a hála és megbecsülés gesztusa egy-egy ilyen utcanévadás, hanem jóval nagyobb jelentőségű lépés. Észrevétlen tanító szándéka révén ugyanis fontos nemzetnevelő és tudatformáló eszköz lehet.

És nem mindegy, kiket hagyunk ki önismeretünk e közérthető, mindenki számára hozzáférhető „tankönyvéből"...

PETRŐCZI ÉVA

GYÉMÁNT LÁSZLÓ RAJZA

Mindenesetre a kollégina „izgatottságában" elkövetett tévedése mindörökre elmosta a nyomokat. Így a házaspár az idők végezetéig nem találhatja meg az igazságot. A férj és a feleség egyszerűen kiszolgáltatottá vált. A kezükben levő papíron nem szerepelt a kövek megkülönböztető jelzése. Azt csak a vállalatnál levő eredetire vezették rá — utólag! Erről a feljegyzésről sem értesítette őket senki. Arról azonban igen — három napon belül —, hogy a BÁV ellenőrző becsüse a háromszorosan megállapított összeget *harmincnégyezer* forintra szállította le.

Pless István: — Vállalatunknál a bizományi összeg le- és felértékelését egy bizottság hajtja végre.

— A házaspár hiába hivatkozott a becsüsök által előzőleg megállapított, szinte egybehangzó értékelésre.

Dr. Miklós Györgyné: — ...hogy ezért a briliánsért szóban ki mennyit ígért, azt én nem tudom! Én a kolléganőnek megmagyaráztam, hogy hol tévedett. Mert ha nem teszem ezt, hanem csak szó nélkül korrigálom, akkor nem érti meg...

A feleség sem értette, amikor könnyes szemmel, a reményeit veszve látva, újra és újra az előző becslésekre hivatkozott. Azután vége szakadt a meddő vitának, mert a pénzre szükség volt. A házaspár nekiszaladt Budapestnek, hogy kölcsönökből valahogyan összejöjjön a befizetési összeg.

MEGY A GYŰRŰ VÁNDORÚTRA

A történteket én sem értettem meg. Mindenesetre két feltételezésem van. Vagy gyenge a BÁV becsüseinek a felkészültsége, és ebben az esetben az isten óvjon minden eladót. Vagy a „másodlagos elosztás" jól megkent ördögszekere gyakran parkol a BÁV környékén. Erről az utóbbiról még néhány mondatot.

Az ékszereket az üzlet, sebesen, tizenkét nap alatt már el is adta. Hogy kinek, az titok. Az is marad.

Próbaképpen kölcsönkértem egy 18 karátos, osztrák fémjelzéssel ellátott karperecet. Egy fiatal kolléganőm kíséretében felkerestem a három ékszerbolt felvevőhelyét. A karéket 14 karátos törtarany értékében akarták kifizetni. Az Óra és Ékszerbolt Váci utcai felvevőhelyiségében a becsüs megnézte az ékszert, és kérdezés nélkül ennyit mondott: „Kérem, ez tizennyolc karátos arany!" A „Rubin", a „Karát" és a „Korall" ékszerüzletben talán azért maradt el most is a korrekt felvilágosítás, mert a becsüsök „idegesek" voltak?

Következő információm ebben az ügyben a BÁV kereskedelmi igazgatójától, Csatlós Pétertől való. Elmondotta, hogy korábban előfordultak olyan esetek, amikor a BÁV alkalmazottai illegális haszonhoz jutottak, a „másodlagos elosztás" szféráiban. Az illetőket minden esetben fegyelmileg vonták felelősségre. Az előbb említett „elosztás" szép példájáról számolt be tavaly a *Népszava Repülő szőnyeg* című cikke. A BÁV becsüse kilencvenezer forinttal károsította meg az eladót. Pár nappal ennek a cikknek a papírra vetése előtt megfordultam a BÁV egyik szőrme- és ruhafelvásárló helyén. A pultnál többen várakoztunk, úgy tetszett, hiába. A becsüs hölgy másodmagával és egy bizonyos Mancikával mindenki füle hallatára tárgyalta meg: a bemutatóra felvett bundát hány száz forinttal szállítsák le, hogy a kandidált vevőnek — Mancikának — megfeleljen az eladási összeg.

— Bizonyosan tud nekem mondani három eladót, akinek a bizományba átvett ékszerének árát az ellenőrző becsüs nem le-, hanem felértékelte?

Dr. Miklósné: — Persze hogy tudok, de nem hármat, hanem sokat!

Pár nap múlva jelentkeztem az információért. Röviden elutasítottak. Pedig, isten bizony, szívesen írtam volna a BÁV ügymenetével elégedett emberekről. Így csak azt tudom, hogy aki csalódottan kilép a felvevőhelyről, az szitkozódik. A közelben pedig ott áll egy nyájas úr, egy nepper úr, és tüstént ráígér két-három száz forintot. S az üzlet, ott a kapualjban, megköttetik.

Gabi néni, a Thököly út 14. szám alatt levő „Korall" bolt házfelügyelője:

— Nemcsak a Korall van a házunkban, hanem rengeteg viszonteladó. Reggeltől estig itt lesik azokat, akik kijönnek a boltból. Zugkereskedelem virágzik a BÁV-felvevőhely mellett. Nemegyszer hallottam, hogy vitáznak, mi mennyit ér. Az ablakból nézem, hogy megy a gyűrű vándorútra...

Én pedig várom a tévéreklám ismétlését. Ötmilliomodmagammal hadd lássam újra a fényes üzletet és a boldog megajándékozottakat.

KÓS KÁROLY

Új Tükör 1982. 9. n. XIX. évf.

Móricz Zsigmond a sztánai bálon

„1914-ben nemcsak a világháború tört ki, hanem abban az esztendőben volt a sztánai református bál is. Nem kicsi dolog volt ez, mert háború volt még és lesz még, de sztánai református bál soha azelőtt nem volt, és úgy látszik hamarosan nem is lesz" — írja Kós Károly a hatvanesztendős Móricz Zsigmondot köszöntő emlékezésében (*Találkozásaim Móricz Zsigával. Erdélyi Helikon*, 1939. november).

Az 1914. február 1-én Sztánán rendezett Protestáns bál nem csupán azért nevezetes, mert első és utolsó volt a maga nemében: innen hozta Móricz Zsigmond a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* című regénye és a belőle készült színdarab figuráit és *Erdély*-trilógiája modelljeivel is itt — s a közeli Bánffyhunyadon — találkozott. A bál történetét megírta Kós Károly is, Móricz Zsigmond is; Móricz emlékezéseit az irodalomtörténészek is alig ismerik.

1979-ben, Móricz Zsigmond születésének centenáriumán a nagy író hagyatéka a Petőfi Irodalmi Múzeumba került. Itt bukkantam rá a Kós Károly küldötte gyönyörű meghívóra — Nagyságos Móricz Zsigmond úrnak, író, Budapest, IX. Üllői út 95. sz. —, amely a *könyvművész* egyik első alkotása; és Kós Károlynak a meghívást részletező-nyomatékosító levelére. Az előzményekről annyit, hogy Kós Károly 1910-ben földet vásárolt a Kolozs megyei Sztánán és felépítette nyaralóját, az évek során fogalommá vált Varjúvárat. A Varjúvár linómetszete megtalálható a Móricz Zsigmondnak küldött levél fejlécén is.

Kedves Barátom!

Először is tolmácsolnom kell feleségem köszönetét a „Kerek Ferkó"-ért, továbbá azt az üzenetét, hogy örömmel vár ide Sztánára ő is, aminthogy én természetesen szintén örömmel várlak (Zru)meczkyvel együtt. Tiszteletetekre csütörtökre itt Sztánán hajtóvadászatot rendezünk, ami érdekes mulatság, bár itt a vad kevés — sajnos. Ezenkívül pedig jelenthetem, hogy a hó gyönyörűen marad és semmi kilátásunk sincsen arra, hogy egyhamar elolvadjon. Hála Istennek, tehát igen jók az auspiciumok. Hát most csak gyertek és ne csapjatok be. Én szerdán a déli gyorsvonatnál szánkával várlak Bhunyadon, ha addig le nem fújjátok a dolgot, amit nagyon-nagyon sajnálnánk, mondhatom. Zrumeczkyvel lépj érintkezésbe és jó volna, hogy, amint megbeszéltük a szerdán reggel induló gyorsvonattal jönnétek mindaketten.

Feleséged kezeit csókolom, a gyermekeket üdvözlöm, valamint az én feleségem is üdvözletét küldi mindnyájatoknak.

Igaz barátsággal köszönt és vár
Kós Károly
Sztána, 914. januárius hó 26-án

1914-ben hétfőre esett január 26-a. Kós Károly tehát szerdára, 28-ára várta budapesti barátait és másnap hajtóvadászatot tervezett tiszteletükre. A Protestáns bál — meghívójának teljes szövege itt jelenik meg először — február 1-én, azaz vasárnap este nyolc órakor kezdődött. Mind Kós, mind Móricz emlékezéséből kiderül, hogy a vendégek csak a bál napján érkeztek meg. Móricz Zsigmond szerint szombaton — ez valószínűleg elírás; a bálok *általában* szombat este kezdődnek... — Kós Károly szerint „februárius elsején", tehát vasárnap.

Olvassuk tovább Kós Károly idézett emlékezését: „A bál kitalálója én voltam, és szervezője, rendezője, vezérkari főnöke sógorom, Balázs Balázs, vagyis a »Dufla«, aki mulatós, aranyosan vidám legényember akkor, akit mindenki egyszerre megszeretett és aki ma is nagyon-nagyon kedves, jóbarátom. A bált február 1-re tűztük ki és olyan meghívót rajzoltam neki, hogy a *Díszítő Művészet* grafikai száma azonnal reprodukálta, s ezért a klisét, papírt, nyomást ingyen csináltatta meg, s így jótékony célunk egyik leglényegesebb kiadási tételét takaríttatta meg nekünk."

A *Díszítő Művészet* 1914. évi 5. száma valóban közölte a háromrét összehajtott, 34×17 cm-es meghívó első oldalát, a piros kendőt lobogtató, párját átölelő harisnyás székelylyel és a vígságra invitáló bibliai idézetekkel. Az emlékezésből az is kiderül, hogy a meghívót Budapesten nyomták — feltehetően száz-százötven példányban. „Meghívtuk a kalotaszegi környék minden valamirevaló családját — folytatja Kós Károly — és külön meghívtam Pestről az én jó komámat, és építész-bajtársamat, Zrumeczky Dezsőt, meg Móricz Zsigát. Más „idegent" senkit.

No, kapom postafordultával a komám válaszát, hogy készülnek s jönnek. Bizonyosan várhatom őket februárius elsején, a hunyadi állomáson, mert a gyorsvonattal utaznak, aki Sztánán csak fütyül, de nem áll meg.

Gyönyörűségesen szép telünk volt akkor. Hetek óta tiszta, ragyogó napsütés, szikrázó, porzó hó, s talán azóta sem olyan tartós, jó szánutunk.

A vonat pontosan érkezett meg és a vendégeim is mosolyogva, vidáman. S én is pontosan ott voltam az állomáson, hogy magam vihessem őket haza szánkával és csörgős lovakkal Sztánára. A kicsi szánkó szalmafonásos kasába bőven tömettem a lábhoz puha, meleg szénát és amennyi pokrócunk, bundánk volt, azt is felpakoltam a vendégeknek. Mert foga volt a télnek és az állomásról tizenkét kilométerünk hazáig.

A bálunk kitűnően sikerült és bizonyos, hogy sem azelőtt, sem azóta nem volt ilyen bál Kalotaszegen, még ma is emlegetik azok, akik megérték és élnek, pedig éppen huszonöt esztendő telt el azóta. Lenn a faluban az állami iskolában lámpagyújtás után nemsokára kezdődött a tánc, és reggelig tartott. Jó cigány, jó és sok étel, meg bor, s pezsgő is. Móricz Zsiga úgy forgolódott az emberek között, mintha közülünk való lett volna. Mosolygott, beszélgetett, táncolt is és rengeteget jegyzett egész éjszaka. Másnap még beszánkáztunk a faluba — maradékra és csendes beszélgetésre, s este elutazott vissza Pestre. Hiszem, nem bánta meg, hogy

BÁV nemesfém-csoport vezetője: — Először is gimnáziumi vagy szakközépiskolai érettségi szükséges. Utána a vállalatnál kétesztendős munkaidő. Ezalatt vagy az ékszerboltokban jegyíró vagy pénztáros vagy akármi. Végül szükséges egyfajta érzék is hozzá.

— És ezt az érzéket milyen módszerekkel határozzák meg?

— Az eltöltött két év munkája alapján. Például, ha ékszerboltban volt jegyíró, akkor a jelölt ékszerbecsüs szeretne lenni. Ha műtárgyboltban volt alkalmazva, akkor általában műtárgybecsüsségre törekszik.

— És ha raktári csomagoló volt?

— Akkor is ott volt valahol a szakmában. Ezután következik egy kétéves tanfolyam. Itt a vállalat kiképezi becsüssé a jelentkezőket. Ékszerismeretre én tanítom a hallgatókat. Akik ezt a tanfolyamot elvégzik, azok megtanulják a vállalat adminisztrációs felépítését, tanulnak kereskedelmi ismereteket, politikai gazdaságtant. Egyszóval nem csupán az ékszerszakmát.

— A kétéves tanfolyamon mennyit tanulnak a nemesfémről?

— Nyolcvan-kilencven óráig terjed a tanfolyam szakmai anyaga.

— Havonta?

— Nem. A két év alatt...

— A tanfolyam végén mi történik a jelölttel?

— Próbavizsgán vesz részt, ezen megállapítjuk az esetleges fehér foltokat. Ilyenekre jobban figyelünk. Miután az elméleti vizsgát is letette, becsüs lesz az illetőből.

— Az elmúlt öt év alatt hány aranybecsüs végzett, mennyien kaptak oklevelet?

— Ezt nem tudom pontosan, talán öt-nyolc körül lehet a számuk.

— Nem alacsony ez a szám?

— Igény mindenképpen van, éppen ezért most egy nagyobb tanfolyamot indítunk, de nézze, ez nehéz szakma. Itt nem csupán nemesfémmel foglalkozunk, hanem drágakővel is. Ez pedig már az ásványtan tárgykörébe vág. Vannak, akik elkezdik a tanfolyamot, de időközben lemorzsolódnak.

— Mennyi egy becsüs fizetése?

— Kétezer-négyszáztól, azt hiszem, kétezer-hatszázig. Nem tudom pontosan, mert nem énrám tartozik. A becsüs az általa felvett forintérték után kapja a jutalékát. Érdeke, hogy minél magasabb áron vegye fel az eladásra kínált nemesfémeket vagy drágakövet.

Pless István, az Óra- és Ékszerkereskedelmi Vállalat főbecsüse:

— A mi vállalatunknál fordítva áll a helyzet. A becsüs az eladási ár után kapja a jutalékot. Így látjuk tisztességesebbnek. Nem károsodhat sem az eladó, sem a vevő.

— A magyar oktatási rendszerben sok helyütt létezik a gyakornoki idő. Azoknál a becsüsöknél, akik százezer forintról is határozhatnak, ez mennyi idegi tart, ha végeztek?

Dr. Miklósné. — Nálunk nincs ilyen; ha felszabadul, és megkapta az oklevelét, máris a pulthoz lehet ültetni. A kezdő becsüsnél csak annyi kikötést szoktunk tenni, hogy tízezer forintos értékig vehet fel. Azonkívül a kezdőkhöz gyakrabban kijárunk a boltba.

— Két becsüs értékelése között mennyi lehet a tévedés, illetve az eltérés?

— Tíz százalék. Ehhez még nem nyúlunk. Azonban a szakemberek nemcsak itthon, hanem a világ minden táján másként ítélik meg a drágakövet. Egyik ezt lát benne, a másik azt.

KÖZJÁTÉK

A kérdést nem véletlenül tettem fel. Illusztrálásul szolgáljon az alábbi történet, mely 1961-ben indult. Házasságot kötött két fiatal ember, és természetesen benyújtották lakásigénylésüket. Azután eltelt tizenkilenc esztendő. A gyerekeik felcseperedtek. A nagyobbik már egyetemre jár. A tanács bürokratikus tévedései miatt, no, meg azért is, mert nem védte őket „sem isten, sem király", s telefonon sem „szólt le" senki az érdekükben, csak 1980-ban kapták meg a kiutalást. Lassacskán közepes szintre nőtt a jövedelmük; azután meg a legintimebb házastársi kapcsolatokat — a lakás megszerzése érdekében — nem iktatták kontraktusba. Így mire lakáshoz jutottak, már csak társasházra szólt a jogosítványuk. Köztudottan ez a legdrágább. Az asszony időközben szépen megőszült és a férjnek is magasabb lett a homloka. Mégis, minden bánatukat elfeledték — a tizenkilenc év szívszorító kilincseléseit is, a hivatal packázásait is —, amikor kézhez kapták a régen áhított pecsétes papírt. Az OTP és mindkettőjük vállalata adott hitelt, a befizetési összeg így is nyolcvannégyezer forintot tett ki. Hiába osztottak, szoroztak. És ekkor jött a nagymama mint „deus ex machina". Letette hajdani bérmakeresztanyja ajándékát, a császári és királyi időkből származó drágaköves függőt és gyűrűt. „Adjátok el... A temetésemre tartogattam, de hát a lakás most mindennél fontosabb!" Az öröm másnap csak fokozódott. A Népköztársaság úti „Karát" ékszerboltban a becsüs kimondta a varázslatos összeget: *ötvenkétezer-ötszáz* forint. Az építkezés természetesen elhúzódott, és a család, ismerve a drágúló világot, akkor még nem adta el az ékszereket. Majd augusztusban, csupán a bizonyosságért, a feleség újra felkereste a BÁV-ot, nevezetesen a „Rubin" boltot. Kit láttak szemei? Ugyanaz a becsüs ült a pult mögött. Az ékszerekről is egymásra ismertek. Ekkor ezeken már rajta volt a Nemesfémvizsgáló és Hitelesítő Intézet billoga. A becsüs kézbe vette a család reménységeit, hosszasan vizsgálta. A köveket beigazította a méretskálába, és végül nyilatkozott: *ötvennégyezer-ötszáz* forint! Szeptember ötödikén véglegesen a BÁV-hoz került a gyűrű és a függő. Most egy fiatal hölgy ült a becsüsi asztalnál. Lelkiismeretesen vizsgált, csiszolt, lupézett, méretre kivágott fémlemezekbe dugdosta a köveket, és végezetül kiállították a „Megbízólevelet" az eladásra és vételre. Az összeg *ötvenhétezer* forint volt kereken. Aznap este újra összecsókolták a nagymamát. A hivatalos iraton csak az arany grammja, cca.-jelzéssel a kövek karátértéke és az összeg szerepelt. Nem volt és a mai napig sincs azon egyéb.

Pless István: — Az Óra- és Ékszerkereskedelmi Vállalatnál kötelező a drágakő megkülönböztető jelzéseit, (szín, csiszolás, zárványok, a kő tisztaságának foka) ráírni az átvételi jegyre. Ezekkel lehetséges csak később azonosítani a követ. Minden jelzés sok forintot jelent! Olyan esetben, ha az üzlet nem jön létre, a jelzések bizonyítják, hogy ugyanazt a követ kapta vissza a bizományba adó. Az ellenőrző becsüs csak ezeknek a jelzéseknek a birtokában bírálhatja el a felvevő becsüs döntését.

Dr. Miklós Györgyné: — Én ellenőriztem ezt a tételt. A Megbízólevélre nem voltak rávezetve a megkülönböztető jelzések. Ezeket én írtam rá utólag. A májusban végzett fiatal becsüs kolléganő elfelejtette rávezetni. Ilyen előfordul egy kezdőnél... Izgatott volt!

De miért izgult?

Mert egy briliáns került a kezébe... És azt neki ki kellett számolni! Ő szépen ki is számolgatta, de roszszul...

Előttem megfoghatatlan, hogy a becsüsnő miért volt annyira izgatott, hiszen olyan tárgy került elé vizsgálatra, amely a szakmájához tartozik és amelyről két éven, az az nyolcvan órán át hallgatott előadásokat. Vagy talán a talentumban volt a hiba? Nem lehetett, hiszen a BÁV vezetői azt állították, hogy csak azokat válogatják ki erre a szakmára, akiknek kellő érzékük van hozzá.

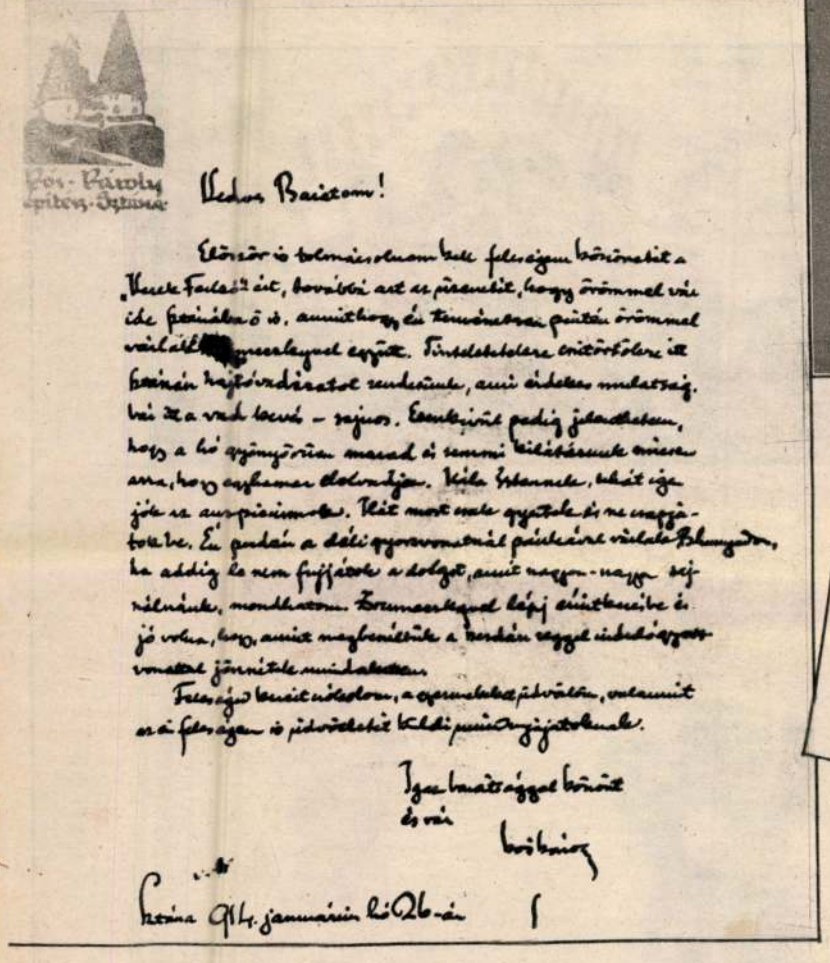
Kós Károly építész-írónak

Kedves Barátom!

Először is bocsánatot kell felelősségem tudatára ébresztenem a „Kedves Farkas"-ért, továbbá azt az őszinteséget, hogy örömmel vár ide februárban ő is, amiképpen én tavaszban örömmel vállalkoznék [illegible] együtt. Tudakozódásaimra ellentmondóan is hajtóvadászatot rendeznek, amit ördöngös mulatság. Vad is a vad lövés – rajta. Ezenkívül pedig jól tudhatom, hogy a hó szépsége marad is semmi kiegészítésünk annak, hogy csillagos éjszakán [illegible]. Vele együtt, tehát igazán az auspiciumban. Tehát most mak-gyakorlat és ne magyarázkodás. Én pedig a déli gyorsvonatnál pünkösdre várlak Bánffyban, ha addig le nem fújjátok a dolgot, amit nagyon-nagyon sajnálnánk, mondhatom. Örömmel lépj elintézésbe is, jó volna, hogy amint megbeszéltük a tervben, egyúttal iskolás-gyakorlatnak jönnétek mindahányan.

Felségednek kellemes időtöltést, a szerencsés pályán, valamint mindkét felségben is pünkösdkor kívánok gyönyörűséget.

Igaz barátsággal köszönt
és vár
Móricz

Sztána 914. januárius hó 26-án

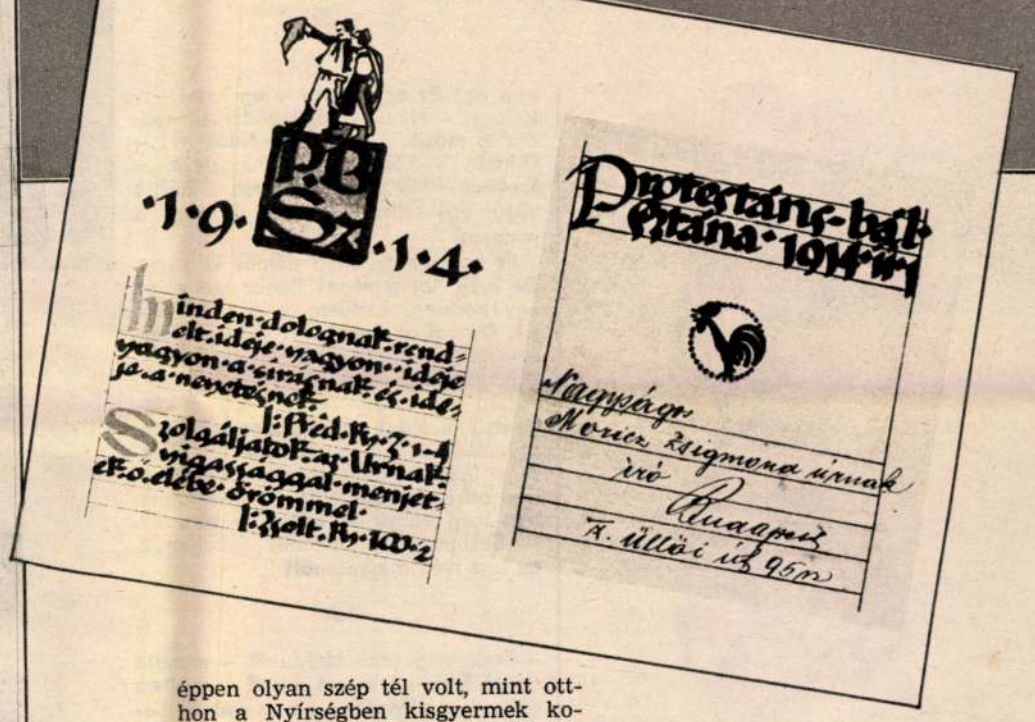

eljött, mert ebből a muzsikás, vidám, szánkázó, havas téli napból született meg talán legnapsugarasabb írása, a *„Nem élhetek muzsikaszó nélkül."*

Kós Károly, mint említettem, Móricz Zsigmond hatvanadik születésnapján emlékezett a sztánai bálra. A bál előzményeit és történetét Móricz Zsigmond először az *Erdélyi Helikon* Kós Károly ötvenedik születésnapjára kiadott ünnepi számában írta meg *(Varjúvári legenda* — 1933. december). Bemutatja Zrumeczky Dezsőt, Kós Károly 1917-ben elhunyt „szegény jó komá"-ját is. Idézzük fel önvallomásos emlékezése néhány részletét:

„Zrumeczky jött hozzám, hogy szombaton reggel menjek el vele Sztánára. Kós írta, hogy okvetlen vigyen el, minden ékesszólását szedje össze, de itthon ne hagyjanak, mert nagyon szeretnek.

Meg voltam hatva, nem kellett kapacitálni. Kóssal és Zrumival a Baross kávéházban találkoztam néhányszor és nagyon sajnáltam, hogy Kós elment Erdélybe. Úgy tűnt fel itt Pesten, mintha ezzel belesüllyedt volna egy távoli sötét ködbe s elveszett volna számunkra. (...)

Abban az időben volt ez, mikor még magyar népdal elképzelhetetlen volt a hangversenyi dobogón, de Bartók és Kodály már gyűjtötték a nép szájáról a dallamokat s mikor én már befejeztem népköltési útjaimat és a gyűjtött anyagot kezdtem feldolgozni novellákban és regényekben. Kós és Zrumeczky nagy öröm volt számomra, mert ők ugyanezt csinálták az építészeti népkincs felfedezésével és már mögöttük volt az Állatkert, ahol valami kivételes szerencse folytán módjuk volt egy kis ízelítőt adni, sőt iskolát teremteni a magyar stílus számára.

Tehát a legnagyobb örömmel vállalkoztam, hogy elmegyek a kedves Zrumeczkyvel a kedves Kóshoz.

Borzalmas hideg volt. A vasúti ablakokra vastagon fagyott rá a pára. Háromszoros vastagságú lett az üveg s akárhogy fűtött a mozdony, egész éjszaka nem alhattunk el, mert fáztunk. Minden azt jelezte, hogy csakugyan nagyon messze megyünk keletre.

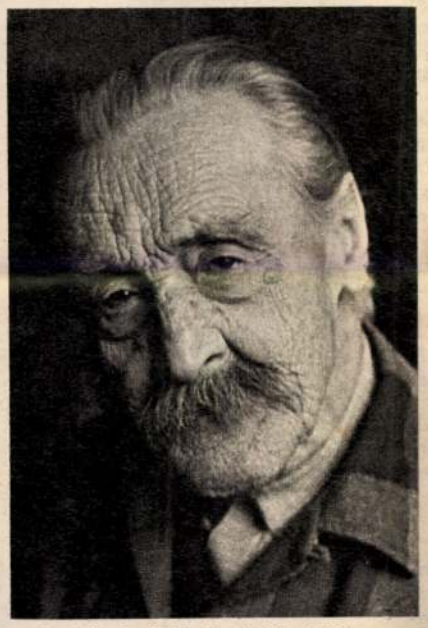

Kós Károly idős kori fényképe
ERDÉLYI LAJOS FELVÉTELE

Megérkeztünk Sztánára.

A fák a reggelben csodálatosak voltak. Tündéri fák. Zúzmarával oly vastagon borítva, hogy a legvékonyabb ágacska ujjnyira dagadt, s a reggeli napsugárban opálosan szikrázva rázta le az ezüstport.

A csilingelő erdőben egy édes kicsi vár. *Varjúvár*, ahogy mondták.

El voltam ragadtatva. Kicsi gömbölyeg vártorony. Gémberedett tagjaimat alig vártam, hogy bent a jó melegben kiolvasszam. Piros arcú, édes kis háziasszony állott a ház előtt, csak úgy áradt belőle a meleg, de jó lesz itt a fagynak ebben a rengetegében a pompás váracskába bemenekülni a farkasfogú szironyos hó hidegéből."

(A Varjúvárban akkor még csak „ősi magyar" kandalló volt — Móricz reménye nem vált be.)

„Sebaj, egy pillanat alatt megindult a Barossban abbahagyott vita s a kisded váracska zengett a magyar építészeti problémák hősi vitáitól. (...) Jaj, de jól éreztem magamat, éppen olyan szép tél volt, mint otthon a Nyírségben kisgyermek koromban, ott láttam ezt a temérdek zúzt és éreztem ezt a tüdőkotró kefélő hideget. Már dolgozott bennem, hogy alig várom, hogy az íróasztalommal mégegyszer találkozzam: a telet megírom.

Délután, mingyár ebéd után, mert februárban hamar alkonyodik, indultunk a bálba. (...) Az út felséges volt. Hó borította a dimbes-dombos fennsík jellegű tájat. Egészen úgy éreztem, mintha az ázsiai steppén járnánk, a sokezer éves ősi honban. Végtelennek tűnt fel ez a meddő világ, ahol az erdős részektől megválva, élettelen és végtelen pusztaság lehellete kavargott jégszilánkos suhogással.

Aztán egy remek éjszaka. Vidéki alakok, vidám és groteszk figurák, cigány és úr, úr és cigány. Bor és nóta és sok beszéd. Egyéni fejek, személyes haj- és szakállviseletek és olyan páratlan magyar dialektus, mintha az erdélyi fejedelmek korában volnánk.

Sírva vigadás, politika, adoma, politika, gazdasági hevületek és politika, és duhajság és politika, és bor és bor és politika és politika...

S megjött a Dufla. Dufla Balázs, vastag volt, mint egy cigány és bugyborékolt belőle a humor. Nem is tudom már, hogy ki volt, egy meséből való fantasztikus jelenség volt akkor: ezt megírom...

És reggel felé a külső hodályokból előtörtek a székelyek és a falu legényei csűrdöngölőt jártak... Mintha ősemberek verték volna a földet csizmás patákkal... Szép szál vékony legények... ma mind öreg legény, aki ott nem maradt... Soha ilyen pezsgő kedvet s mikor pezsgőt kaptak, soha ilyen gyermeki örömet. Ezt megírom...

Másnap átszánkóztunk Bánffyhunyadra. A megtiport hóban, vasárnap reggel a kisváros, tele olyan házakkal, mint a galambdúc, olyan templommal, mint a mesebeli kacsalábon forgó vár, olyan piros felkapott csíkokkal a szoknyákon a karcsú magas asszonyok, mint az Apaffy Mihály uram udvari dámái... Ezt megírom... (...) Minden jó csak három napig tart. Harmadnap visszautaztunk Budapestre egy felséges emlékkel és a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* tervével."

Móricz Zsigmond két év múlva, a *Színházi Élet* 1935/39. számában ismét visszatért a sztánai bál élményére; abból az alkalomból, hogy Deésy Alfréd filmet rendezett a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül*-ből *(Minden figura élő alak volt)*. Itt utazása — szinte ha menekülése — hátteréről is vall: „Nem vagyok könnyen indulatoskodó ember, de akkor különös okom volt arra, hogy a házi tűzhely mellől egy napra kirepüljek... (...) Erdély különös hatással volt rám: azt hiszem, abból a székely bálból született meg a másik erdélyi munkám magja is: a *Tündérkert*, mely szintén a férj és a feleség problémáját tárgyalja tudományos alapon. Olyan volt az az éjszaka, mintha Bethlen Gábor korában lett volna. Vad és szilaj társaság volt és a harisnyás székelyek csűrdöngölőt jártak... A magyar tragédia suhogott körülöttem. Úgy véltem: rátapintottam a nagy sebre: hogy a magyar ember *a sírva vigadás pompás lázában éli ki, ami nagyot és szépet érezni tud."*

*

Saját szavaimmal is kivonatolhattam volna Kós Károly és Móricz Zsigmond emlékezését a sztánai Protestáns bálra. S hogy mégsem tettem: nem akartam, hogy a klaszszikus szöveg szépsége csorbát szenvedjen.

Néhány szót végül Kós Károly leveléről és díszes meghívójáról. Kós Károly 1972-ben interjút adott Benkő Samunak könyvművészeti munkásságáról. Elmondotta, hogy „a betű kínálta esztétikai lehetőségeket" régi, pergamenre írott oklevelekről, a „Nagy-Beöthy"-ben közölt Margitlegenda részletéről (Ráskai Lea írása 1510-ből) és a kalotaszegi temetők fejfájáról tanulta. Raskai Lea írásmódját annyira elsajátította, hogy „az maradt meg bennem még a rendes kézírásomban is."

Kós Károly *rendes kézírással* írt levelét és az ékes meghívót örömmel mutatjuk be a sztánai bál hatvannyolcadik évfordulóján.

TASI JÓZSEF

A kör négyszögesítése

Egy barátom egyenetlen felületű labdát hozott Angliából féléves kisfiának. A labda felülete úgy van kiképezve, hogy a gyerekkéz fogódzót talál rajta, vagyis meg tudja fogni, nem gurul ki a kezéből. A kérdés az: labda ez vagy nem labda? Mert a labda, mint a szólásból is köztudott: kerek. Amikor megkérdeztem a barátomat, mire jó ez labda, sportrajongó lévén azt felelte, hogy fejleszti a gyerek gömbérzékét. De ez a labda nem úgy gömb, ahogy a gömböt elképzeljük. Katajev darabja jutott eszembe. A kör négyszögesítése. Aztán arra gondoltam, hogy a modern művészetek, sőt akár a tudomány néha öncélúnak tűnő avantgarde találmányai akkor váltak sokak számára felfoghatóvá, vagyis közérthetővé, amikor – többnyire japán – játékokban találkoztak velük.

S most a XII. kerületi Zalai úti óvodában vitát kavar az óvónők között Bartha Zsuzsa ötvösművész kilincse, ami nem kilincs. Azt kérdezik, akkor micsoda? A kilincs = kilincs! Különben is, mi köze a kilincsnek az ötvösművészethez? Ez a kilincs elsősorban műalkotás, amivel a művész azt próbálja kideríteni, hogy egy szűz fej számára asszociációkat keltő, képzeletet mozgató, játékra is felhasználható alkotássá válhat-e az olyan egyszerű valami, amilyen a kilincs.

*

Rójuk az óvoda folyosóit. Némely nagyobb terem közepén tolóajtók. Elhúzásukkal kisebb, úgynevezett foglalkoztatóhelyiségeket lehet kialakítani. A fehér ajtókon fura fogantyúk. Kékek, sárgák, pirosak. Emitt hullámot, másutt négyzetek, de van, ahol csak egyenest mintáznak. A bölcsiben egészen egyszerű, az óvodai helyiségekben már bonyolultabb a formájuk. Nem állom meg, hogy egyet meg ne tapogassak. Előbb egy kis dudoron bukik át az ujjam hegye, majd feljebb egy nagyobb domborulat simul a tenyerembe. Kellemes a tapintása, de jól meg is lehet markolni. Végtére is fogantyú. Vagy nem?

*

Foglalkozás nagycsoportosoknak. Ülnek a padlón, nézik nagy szemekkel az ajtón levő hullámot. (Legalábbis nekem az.) Ez egy csont! – ugrik fel egy kislány. – Nem, ez egy gödör – replikáz a másik. – Hát szemöldök az! – Giliszta – Lábnyom. – Púposteve. – Krokodil. – Ez egy török basa – kiáltja végül egy szöszi. – Huhu, de nagy a pocakja!

És egymás nyakába dőlnek kacagva. De még hol a vége? Bence szerint ez egy barlang, amiben az ősember lakik. De hol az ősember? – Hol-hol? Kizavarták a barlangból a vadállatok! – magyarázza Péter.

Aztán mégiscsak tenger lesz a fogantyúból. Hogy nem egészen kék? Nem baj. Viszont van benne sok hal. Versenyt úsznak. Nagy vihar lesz és elsüllyed ott az a nagy hajó. Én nem látom. Hát még ennyit se tudsz? – kérdezik. – Bekapta egy krokodil! Soroljam-e, mi lesz még a kilincsből?

*

– Ezek még csak kísérletek – mondja Berdó Erzsébet vezető óvónő –, aminek akkor lesz folytatása, ha az óvónők beépítik a foglalkozások anyagába. Lehetőség az esztétikai nevelésre, a gyerekek alkotókészségének, fantáziájának fejlesztésére. Kár lenne, ha nem használnák ki. Andrási Judit óvónő egyik leghűségesebb partnere volt a művészeknek a kísérletekben.

– Én szívesen folytatnám, de a kötelező programok mellé nehéz beszorítani. Ezekre a foglalkozásokra is készülni kellene, s nem vagyok biztos benne, hogy mindenkinek ugyanúgy tetszik ez a dolog, mint nekem.

– Nem volt egyértelmű a fogantyúim fogadtatása – magyarázza Bartha Zsuzsa. – Szerencsére a vezető óvónő a segítségemre sietett...

Mit lehet hozzáfűzni? O. Ecker Judit belsőépítész, Kiss Rózsa építész és Bartha Zsuzsa elkezdett valamit.

Egyszerű dolgot. Fontos dolgot? A szép látására annyit és oly jóakarattal próbálnak sokan tanítani. Segítséget érdemelnek.

*

A fiának a gömbérzékét fejleszteni akaró barátom időnként tűnődve meséli, hogy a nagypapa által vásárolt méregdrága játékokkal a fia nem játszik, viszont a verésig képes a partvist követelni. Ez veszélyezteti ugyan a lakás törékeny berendezési tárgyait, de a partvis megfelel boszorkánynak, puskának, árbocnak, vonatnak, kardnak és az ördög tudja még, minek. Ilyen Bartha Zsuzsa kilincse is. A fogantyú, ami az óvoda gyermekeiben hullámokat vet. Lehetetlen volna a kör négyszögesítése?

PAIZER GORDON GYÖRGY

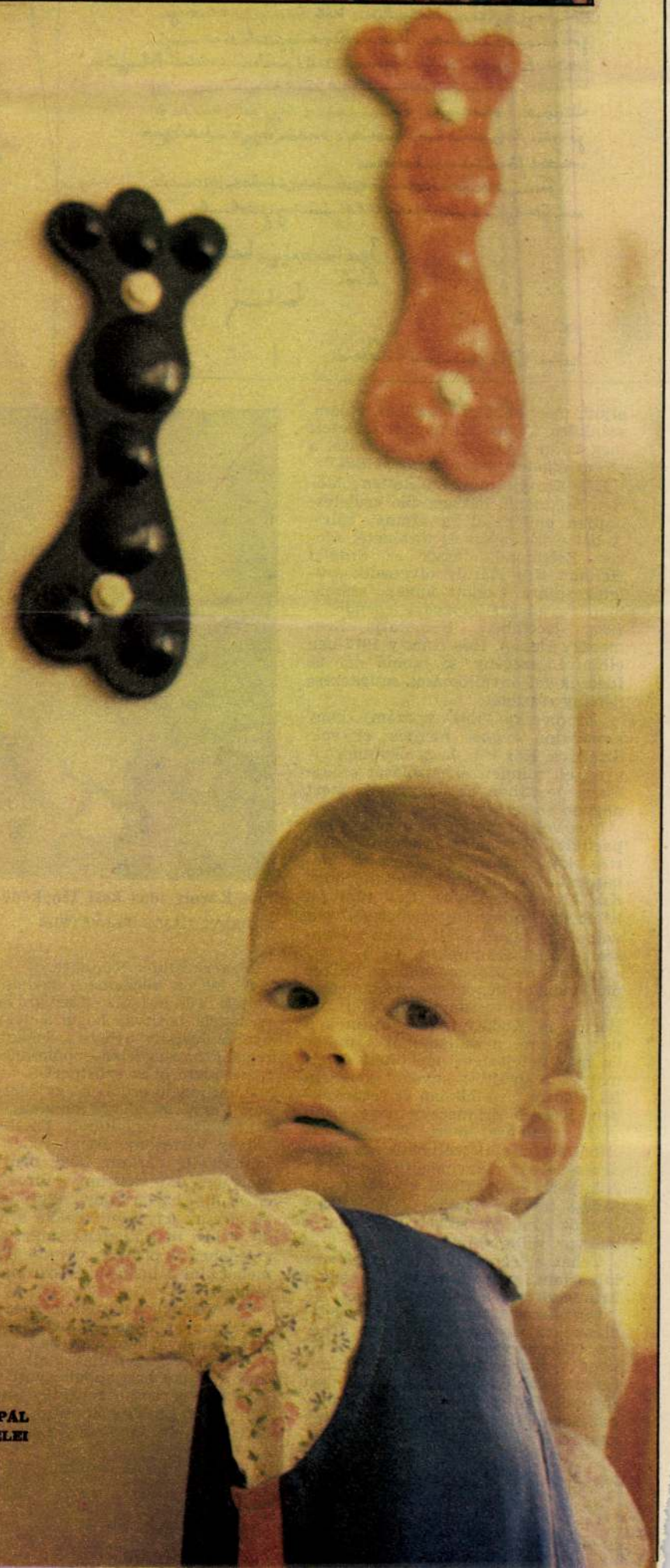

IFJ. LOSONCZI PÁL FELVÉTELEI

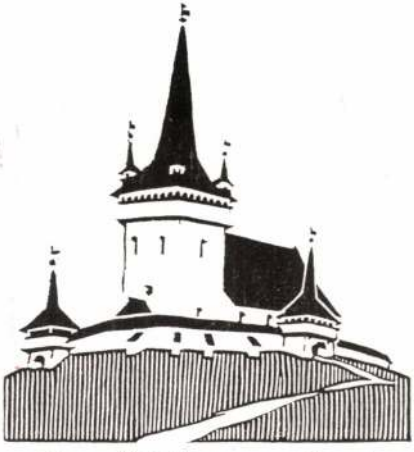

Magyarvalkó (XV. sz., torony XVII. sz.)

hinni akarom hogy
nem leszek mégsem
pusztában kiáltott
szó csupán.
kós károly

Kalotaszegi magyar templom

Kós Károly rajzai

Kós Károly

Az ESZC jelvénye

Az Erdélyi Szépmíves Céh kiadói terve:

1. Kós Károly: Az országépítő.
2. Kiss Jenő: Ithaka messze van.
3. Reményik Sándor: Válogatott versek.
4. Nyírő József: Isten igájában.

Kós Károly

Nagy Imre rajza

Kós Károly: építész, festő-grafikusművész, író (1883-1977).
A magyar századfordulós építészet emlékei. I. rész

10. Kolozsvár (Cluj-Napoca), Kós Károly szüleinek
háza Str. Brezea 14. (Kós Károly, 1909-10.)

Magyar építőművészet, 1986. 2. 53-old.

Marosvécsi Helikon

FARKAS TAMÁS FELVÉTELEI

A múltkorjában valaki azt kérte tőlem, meséljek neki Marosvécsről, mert hát én bizonyára gyakran járok oda, s valószínűleg a padlástól a pincéig ismerem a vár minden szegletét, lévén, hogy most tettem közzé az Erdélyi Helikon és a Szépmíves Céh Levelesládáját.

Én valóban el tudom sorolni azt, hogy 1926 és 1944 között kiket hívott meg Marosvécsre a helikoni találkozókra Kemény János, ki mikor fogadta el a meghívást, vagy volt éppen megsértődve, hányadik találkozókor írta Hunyady Sándor, hogy „az idő gyönyörű volt, napfényben fürdött a Marosvölgy. Arany nyilak tűztek a fenyvesek és tölgyek lombjain keresztül a nyár lila árnyékában. Nyár. Jó, tüzes, őszinte nyár... Íme, ilyen időben tanácskozott a Helikon a marosvécsi vár parkjának vén tölgyei alatt, mintha a természet is hízelegni akart volna ennek az irodalmi vendégseregnek". Tudom, mikor volt a tölgyek alatt, a körbe rakott padokon ülő gyülekezetben a harmónia teljes, néha egy kis gerillaharccal élénkítve, mikor ment a szakadásig, s mikor írta Szentimrei, hogy a helikoni szellem megkövesedett, melyik évben állították fel Kuncz Aladár emlékére a Kós Károly tervezte kőasztalt, ki melyik szobában lakott a várban, és mi volt a vacsora, mikor kellett a pincekulcsot elrejtenie a vár asszonyának a szomjas torkú vendégek elől, mikor kinek milyen írói díjakat osztottak, mikor látták vendégül Szerb Antalt, mikor voltak jelen a román és szász írók küldöttei is a tanácskozásokon, mikor határozták el az erdélyi magyar színjátszás vagy képzőművészet ügyének támogatását is — de Marosvécsen, a várban sohasem jártam, a parkban is csak egyszer: mikor Kemény Jánost örök nyugovóra helyezték.

A marosvécsi várkastély

A kastély parkja

Kemény János sírja

A Kós Károly tervezte Helikon-asztal

Talán a túl sok emlék miatt. A túlságosan sok, nagyon kedves ember miatt, akiket már nem tudok csak mint írókat tisztelni, mert ismertem őket, élő, emberi mivoltukban és tiszteltem őket gyengéikben is, s akik felejthetetlen napokat töltöttek ezen a helyen. Hiszen mindössze ketten élnek már a helikoni alapítók közül... Kemény János is így vall Marosvécsről: „Nekem ez nem regényes várkastély. Több. A vastag falú, hatalmas várkastély is jelentéktelenné zsugorodhatik, ha önmagában akar megállni. Én kiszélesítettem otthonomat. Váltakozó vonulatot mutatnak a hegyek, a Maros folyó egyetlen kanyarulata sem hasonlít a másik kanyarulatához, nincs itt két falu a völgyben, mely tökéletesen egyforma volna, a fák, füvek, virágok, az állatok, az emberek sem egyformák, s mégis, így, ahogy vannak, együtt jelentik az otthont."

Romantikus séták helyett mindig sürgetőbbnek éreztem a helikoni szellemhez való zarándoklatot — s hogy hű maradjak önmagamhoz, mert legalább úgy hiszek a leírott szó, mint a kövek örökkévalóságában —, idézem a várkastély fényképei mellé Kós Károlynak Kemény Jánosnéhoz írott kondoleáló sorait 1971. október 22-ről:

„Igen tisztelt Báróné Asszonyom!

Még ma is — amikor az én halkszavú és szelíden mosolygó jó János barátom immár egy hete, mindenekkel megbékélten alussza örök álmát a vécsi kert százados tölgyfái alatt — hiába keresi az én öreg pennám a vigasztalás szavát, mert tudva tudom, hogy azt a megváltó szót senki halandó emberfia a Halállal szemben nem adhatja meg az özvegyen maradt élettársnak, s az árván maradt gyermekeknek. Így én azt most meg sem próbálom megfogalmazni, csupán arra szorítkozom, hogy valahány gyarló szavam közvetítse őszinte részvételemet annak a Kemény Jánosnak gyászolásában, akit szívemben úgy őriztem meg, mint osztályának azt a ritka tagját, aki az anyagi erőt és szellemi energiát, amivel őt a Sors kegyelme megajándékozta, egy életen keresztül erdélyi magyar népünk élete megtartásának és kultúrája építésének szolgálatába állította.

Halandó ember ennél méltóbb ügyet sem vállalhat és nem teljesíthet."

MAROSI ILDIKÓ

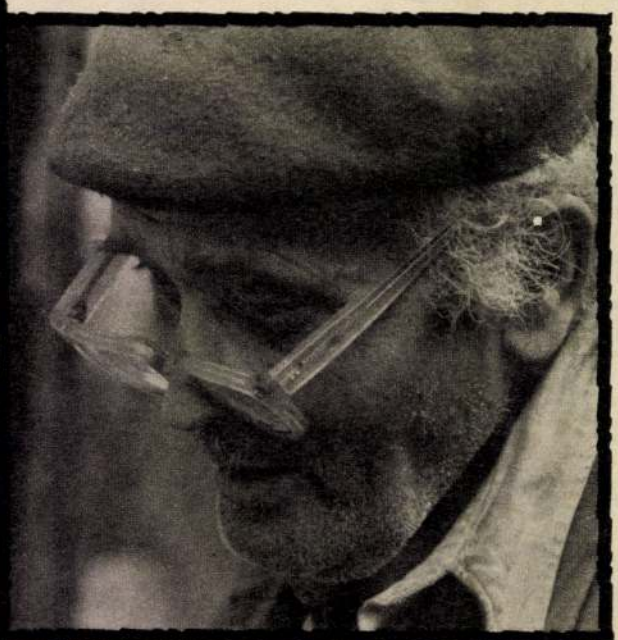

jött a víz. Befolyt a lyukakon. Trisót is tettem bele, majd kiette a tenyerem. Nemigen finom most a kezem szerencsére. Van énnékem ruhám, cipőm is. Csomagmegőrzőben. Úgy találtam őket. Ha lesz szekrény itt bent, hazahozom. Nem mondom, alacsony a fedél, de a nekünkfajta magasságnak nem verődik be a feje.

■

— Laktam én rendesen Miskolcon a húgomékkal. Az ő nevin volt a kis ház. Szanálták, oszt olyan helyen adtak lakást, rendes népek, tisztviselők oda nem költöztek volna. Tömeg gyerek, szegénynegyed. Ha felkészül, ez jobb lesz itten. Fizikailag magam dolgozom, hát lassúbb. De meg pénz sincsen. Pedig hát a Trisó is 2,10-ről indult, most 8-nál tart, hát az én nagy pénzem akkor mennyi lehet? 2400 pengő az emődi iskolától, 1447 a hejőcsabai tanácsházáért, 83 ezer forint — ez már 49 után volt — Egercsehiből, alsóvadászi községi épületből 1200 forint. Át lehet számítani. Tízszeresére. Meg a kamatos kamatja. Ha nem adják megegyező barátsággal, peresítésbe kell vinni. Annak a sok nagy pénznek nem szabad elveszni! Intéződik is már biztosan, csak hát nem lelhet a levél, nem vagyok bejelentve itt. Ez volt a baj, mikor feljöttem Pestre. Tíz éve annak. Munkába állni akartam volna, mert kellett még öt év a 40 százalékos nyugdíjhoz. Míg iparom volt, nem jelentettem nyugdíjat, az nem számít be így. Szóval hát nem kaptam munkát, mert nem volt állandó bejelentett lakásom. Ha lenne szellemieknek is szálló, mentem volna szívesen magamfajtájúhoz. De fizikaira? Gúnyoltak volna, amíg élek mindig, hogy munkaadó voltál, gazda, azután hova jutottál? Laktam pályaudvaron nyolc évig. Jártam a portéka után, 11 előtt soha nem háltam meg. Hajnalban, ha indult a forgalom, indultam én is. Ide jöttem egyszer szállásolni az anyagot az udvarba. Este volt már, bezárt a MÉH. Láttam, itten ki lehet alakítani egy kis szobát, raktárt is. Két éve ennek. Beadtam a kérvényt, adnák nekem a kiürített házakat itt szemben. Megadták biztosan, csak nem ért el a papír. Valahol elkallódott.

■

A VI. kerületi Tanács lakásosztályának vezetője:

— Természetes, hogy szanálni fogjuk a házakat. Nem véletlenül költöztettük ki a lakókat 1 éve. Kérem, a lakásosztály jogkörébe a bérleti jogviszonyban állók tartoznak, nem az ilyen... ágrólszakadtak. Igen, tudunk az öregről. Érkezett bejelentés a lakóktól, akkor én átírtam a rendőrségnek, hogy csináljanak vele valamit. Hogyhogy mit? Vissza kell toloncolni oda, ahonnan jött. Nem, nem a Keletibe. Ne idegesítsen már! A régi lakásába. Arról én nem tehetek, hogy azt tíz éve lebontották. Nem adhatunk mindenkinek lakást, aki betéved az utcáról!

A VI. kerületi kapitányság:

— Mi hivatalosan csak akkor találkozunk az üggyel, ha a tanács kényszerkiköltöztetést kér. Viszont az öreg esetében — ezek szerint — nincs hova költöztetni se. Ha előállították az évek folyamán, annak biztosan nyoma van. De nem hiszem. Végeredményben nem csinált semmit.

Járőröző rendőrök. Jovális, idősebb az egyik, gyerekképű a másik:

— Persze hogy ismerjük. Időnként meglátogatjuk. Személyi igazolványa nincs, de tud mutatni valami ókori katonakönyvet, meg a keresztlevelét. Mit csináljunk vele? Ha bevisszük is, másnap kiengedjük. Legalább egyszer tisztességesen megmosdik a kapitányságon és melegben alszik. Nem bánt senkit, mi se háborítjuk.

■

— Voltam bent a kapitányságon a személyi igazolvány végett, de azt mondják, nem adnak addig, míg állandó lakásom nincsen. Pedig a fényképeket is megcsináltattam, itt van e, meg az illetékbélyeg. Kicsit megrongálódtak, mert a belső zsebemben hordom... Mit? Hogy szanálják? Az nem lehet! Benne van az alkotmány törvényben, hogy a magánmunkával szerzett haszont is védik. Ez meg itt mind az. Az enyém. Azok nem tudják! Ez a fal erős — megnéztem — nem is reped, nem is görbe. Pocsékba nem hagyom! Én tulajdonba veszem át és nem kívánom dózeroltatni... Nem lehet úgy dolgozni, hogy ne gondolná ki az ember, milyen lesz. Soklépcsős, virággal. Akkor tán lesz érkezésem a barátságra is. Miskolcon voltak barátok, míg volt pénz. Mert úgy van az, ha elmentem valamelyik sógorhoz vagy testvérhez locsolni húsvétkor, megadták a megkínálást. Nekem is vissza kell kínálni, hogy kölcsönösség legyen. A házasság is ilyen. Bekerülés volt egy kis házasságba, aztán az is félbement. Sok jó ígéretből nem ment semmi teljesítésbe. Fél házat, pénzt is mondtak. Ha én egyik órában megesküdtem, az a másikban meg kellett vón lenni. Közbe meg nem is vót csinos nő! Az nem úgy van, hogy szerelem. Akinek öt hold földje van, azzal éppúgy lehet szerelmezni, hát akkor miért ne olyat vegyek? Gyerekünk se volt, ez is egy ok. Pedig én nem csináltam nem akarást. De neki nem lett mástól se. Később együvé volt lakva valakivel, olyan nemiző barátságot tartott, ami hát termelt volna, de hiába. A mienk csak olyan csinált házasság volt. Polgári. Egyházit nem tartottunk.

■

— Jókedvűen nemigen ébredek mostanság, hogy ez így van, ilyen félbe. Most meg ez a biztatás is, amit magától hallok. Biztosan olyanok jelentettek, akik pályáznak rá. Mert irigyelnek, hogy idejöttem. Télen behúzódom oda a kuckóba, összekuporodok, nem fázok. Még régen volt úgy, nem akadt fedél, elaludtam egy padon, megfagyott reggelre a két lábom. Nem fáj, csak zsibbad. De elvisz, meddig akarom. Esténként imádkozok, ha nem látok már dolgozni. Mostanság nem érkezek mindennap templomba menni, de vasárnap eljárok mindig. Akarok hálás szívvel lenni Istennek a segítéséért. Jó gondolatokat szokott adni nekem és a munkában is elég jól találkozunk.

■

Szent István Bazilika plébániahivatala:

— A Caritas iroda, az egyházi szeretetszolgálat alkalmi és havi segélyezést nyújt. Van egy utcajegyzékünk, lakás szerint tartjuk nyilván a rászorulókat. A saját területünkön átnyúlni nem áll módunkban. Ha tehát nincs lakása az illetőnek...

A VI. kerületi Tanács szociális osztálya:

— Nem én vagyok az illetékes, de kint jártam a kolléganőmmel az öregnél. Fel is jegyeztük. Kérem, mi mindent megpróbálunk. Szociális otthonba menni nem hajlandó, ragaszkodik a motyójához, a személyes szabadságához. Mi megtettük a kötelességünket.

■

— Szociális otthon? És jó ott? H'szen oda csak szegények mennek, napszámos cselédek, nem pedig önálló építési vállalkozók! Magam erejéből kell ellátnom magamat...

SOMBOR JUDIT

RÉVÉSZ TAMÁS FELVÉTELEI

KÓS KÁROLY

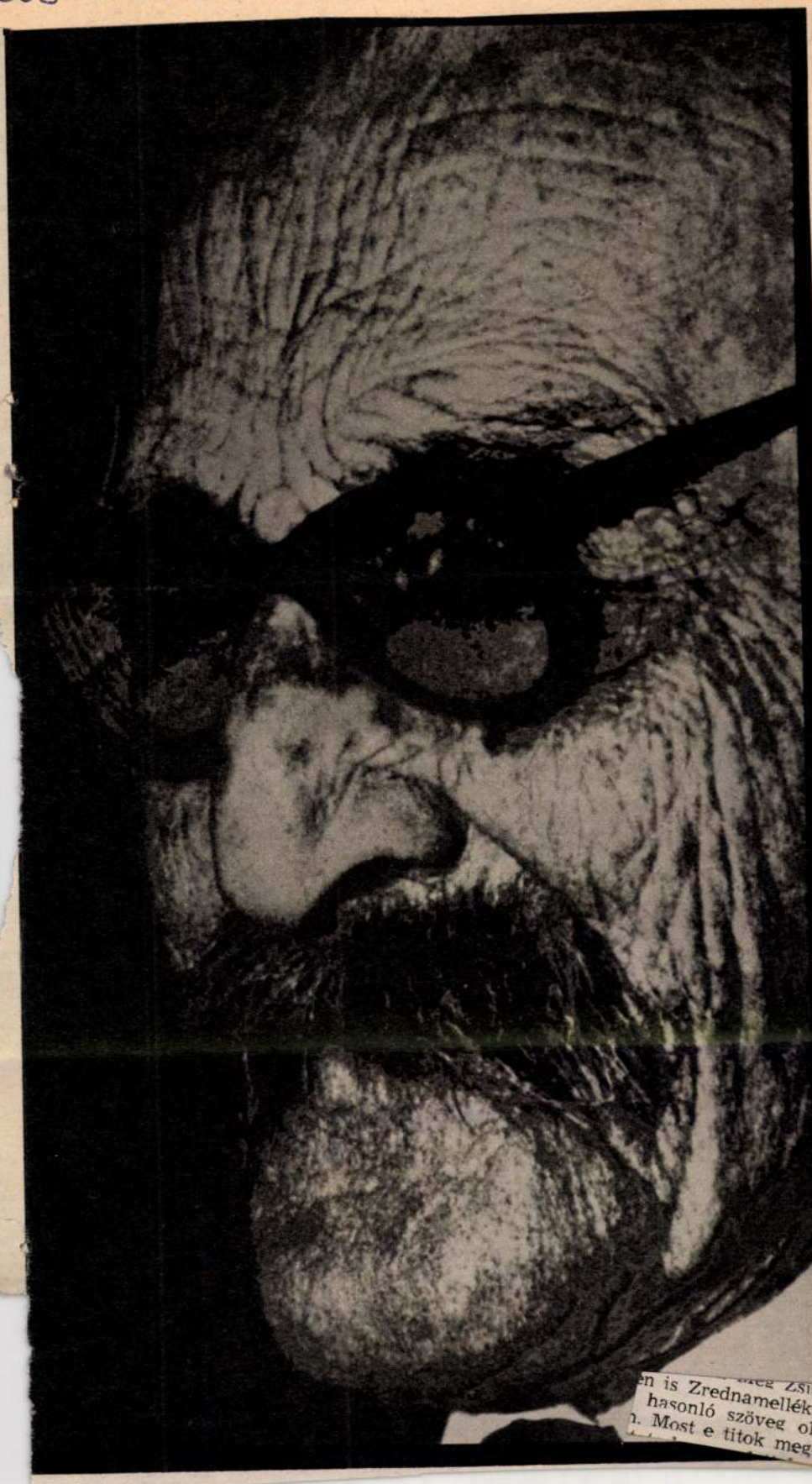

k
-
g-
is
ne-
da-
nye-
nem
a fa-
gy

...meg Zsig-
...en is Zrednamelléki-
hasonló szöveg ol-
...n. Most e titok meg-

Mátyás király könyvtára

Az idős Gropius Amerikában

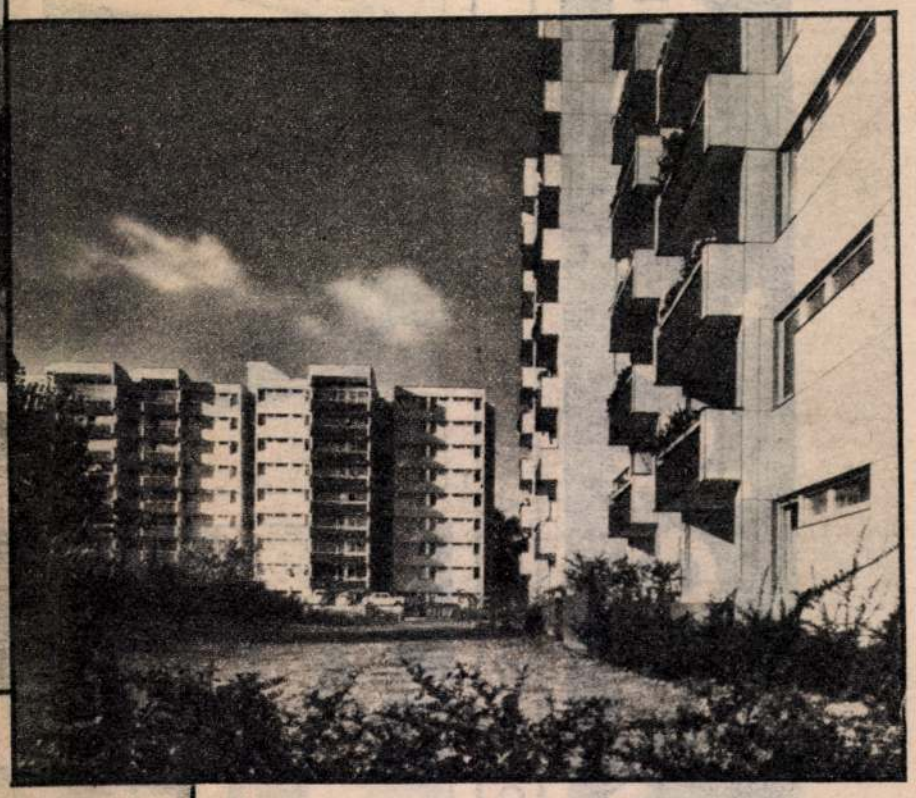

Az úgynevezett Gropiusstadt Nyugat-Berlinben

A Bauhaus műhelyépülete

„Mi volt a nyitja az én kétség kívül meglepő építőművészi sikereimnek? Egyszerűen csak az, hogy az akkor divatos különböző középeurópai szecessziós és a hazai úgynevezett tulipános magyar stílustörekvések mellőzésével a korszerű építészet magyar stílusváltozatát a magyar építőhagyományok alapján és a magyar nép építőformáló gyakorlata szellemében igyekeztem kialakítani. ... Bartók és Kodály is ezeken az alapokon építették a korszerűen új magyar zene épületét." — írta Kós visszaemlékezésében.

Igen: Kós Károly építészpályája együtt indul Bartókék népdalgyűjtésével és -közreadásával. És a forrás mindkét esetben Erdély, hisz Kós Károly sem az alföldi vályogvagy paticsépületeket tartotta szem előtt, hanem a kőben és fában gazdagabb, Királyhágón túli világ népi építészetét, ahol a zsindelyes házak és székelykapuk mesterei olyan arányos szerkezeteket faragtak ki fejszéjükkel, mint a népdalok ismeretlen komponistái, s éppúgy nem feledkeztek meg az illő mértékű díszítményről sem, mint a Bartók és Kodály megszólaltatta énekesek a dallam díszítéséről, a hajlítgatásról. Ebből a tiszta forrásból táplálkozik Kós Károly korai életműve: az óbudai református parókia (1908—09), a zebegényi katolikus templom (1908—09), az Állatkert néhány érdekes kiképzésű pavilonja (1909—10), a Városmajor utcai iskola (1910), a később szétdúlt sztánai lakóház és műhely (1910). a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum (1911—12). hogy a kevésbé látványos tisztviselőtelepi házakat ne is említsük. (Azt azonban nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy Kós Károlynak egyes munkáinál kiváló munkatársai voltak: Zrumeczky Dezső és Györgyi Dénes.)

Gropius is a cifra szecesszióval — „a díszítés bűn", mondták akkortájt, pedig ma mennyire szeretjük ... — radikálisan szakítva alakította ki művészetét. Első nagy sikerű munkája a Fagus-művek gyárépülete: csupa beton és üveg. A német iparművészeti szövetség, a Werkbund tagja lesz — tervez, kiállít, utazik. Pályafutását — mint szinte mindenkiét akkoriban — félbeszakítja a világháború. De sem a frontszolgálat, sem a sebesülés, sem a baloldali politikai tevékenység nem töri meg a kezdettől fogva felfelé ívelő karriert: a háború után Walter Gropius a nagy hagyományokkal rendelkező weimari Nagyhercegi Képzőművészeti Akadémia tanára lesz. S ahogy azt kezdettől fogva kialkudta, érvényesítheti szemléletét az egész iskola tantervében. 1919-től pedig az intézmény kibővített utóda, az Állami Bauhaus vezetője. Csaknem egy évtizedig, s kollégái, illetve beosztottjai között olyan klasszikusnak számító modern művészek vannak, mint a svájci Paul Klee, az orosz-német-francia Vaszszilij Kandinszkij vagy a magyar-német-amerikai Moholy-Nagy László, a világhírű növendékekről nem is beszélve.

Mit nyújthatott a sors Kós Károlynak a háború idején? Egy ösztöndíjat az akkoriban szövetséges török főváros építészetének tanulmányozása céljából. S egy igen „hasznos" megbízást: az utolsó magyar király koronázási dekorációinak megtervezését. Azután, ahogy később írja, „az impériumváltozás utáni első években — miután tervező építészeti munkára legalább egyelőre még kilátásom se lehetett — a legkülönbözőbb munkaterületeken s alkalmi munkákkal teremtettem elő a mindennapi kenyérre valót. Voltam műszaki rajzoló, nyomda-grafikus, illusztrátor, plakátrajzoló, újságíró, házilag előállított képes könyvkuriózumok írója, illusztrátora, szedője, nyomtatója és elárusítója. Voltam kertész-földműves is. Végül újra próbálkoztam a szépirodalommal! 1921-ben megírtam első novelláimat" — s úgy lesz Kós Károly íróvá, ahogy a legtöbb igazi író: ír, mert élni kell valamiből.

Gropius ezalatt a Szovjetuniótól az Egyesült Államokig keresett építész. A hitleri Németországban számára éppúgy nincs hely, ahogy szellemi gyermeke, a Bauhaus számára: Angliába, majd Amerikába emigrál. Itt a korlátlan építészeti lehetőségek hazájában, a Harvard University professzoraként telik munkásságának utolsó korszaka. Sorházakat, lakótelepeket, felhőkarcoló-irodaházakat, modern egyetemeket, diplomáciai épületeket tervez kis csoportjával. Nyolcvanhat évet ér meg, és kerek születésnapjai az építészvilág nemzetközi ünnepeinek számítanak. Díjai, idegen nyelveken kiadott munkái megszámolhatatlanok. Csupán a „posztmodern" irányzat hívei emlegetik nevét kritikával. (Kicsit enyhén fejeztem ki magam.)

Kós Károlynak a húszas évek közepétől bizony jóval szerényebb építészeti feladatok jutottak: egy-egy villa, paplak, népiskola. 1950 körül meg éppenséggel sertésfiaztató. Csakhogy Kós Károly akkor is igyekezett — hetven évesen is — becsülettel helytállni, amikor malacólak tervezésére fogták. Az ötvenes években az ő, falusi építészetéről, mezőgazdasági épületekről szóló tanulmányait használták kézikönyvnek a magyar nyelven olvasó agronómusok Romániában.

Kilencvennégy évesen hunyt el Kós Károly, szinte az utolsó pillanatáig tervezve, emlékezve, dolgozva. Két ország építészfiatalsága gyászolta: modernek és „posztmodernek" egyaránt.

Van-e valamely oldalon is biztos igazság a Bauhaus-pártiak és Bauhaus-ellenesek vitájában? Azt hiszem, csacskaság Gropiust és iskoláját felelőssé tenni a modern építőipar bajaiért és vitathatatlan szociológiai problémáiért. Gropiusék tervein szellemesebb beosztású, nagyobb alapterületű, jó anyagokból és becsületes munkával készített lakóépületek szerepeltek, amelyek alig látszanak ki a zöldből, s amelyek mindenféle közösségi intézménnyel rendelkeznek ...

Magam olyan modern házban lakom, amely az I. világháború alatt, gyengécske anyagokból, de a Kós Károly-i építészet szellemében épült. A lakások alaprajza ötletes, léptékük mélyen emberi, szabálytalan kiszögelléseik talán nem egészen funkcionálisak, de éppolyan szeretnivalóan emberiek, mint a 3,20 méteres belmagassághoz igazodó alaprajzi arányok. A homlokzat magával hozott egy csöppnyi ízt a falusi építészetből. Még mai, épp tatarozás után vedlő állapotában is jól esik ránézni. Bűn lenne ezt a hagyományt folytatni épületeinken? S lakóépületeinken talán tényleg nem lehet, mert Toronydaru őszentsége nem engedi: nem kötelesség-e, mintegy ellensúlynak a középületeket, mégpedig nem csupán a művelődési házakat a „posztmodern" könnyed sokszínűségével tervezni? És mert a „posztmodern" elvileg minden régi stílus feleleventését megengedi — nem volna itt az ideje Kós Károly szép természkő-gerenda-zsindelyvilága feltámasztásának? Akár fantászebben, szárnyalóbb fantáziával, csak épp a népi és középkori alapformák meg a természetes anyagok emberléptékű értékeire ügyelve?

SZÉKELY ANDRÁS

Tekintet, fehéren

BENKÓ IMRE FOTÓKIÁLLÍTÁSA A MŰCSARNOKBAN

1.

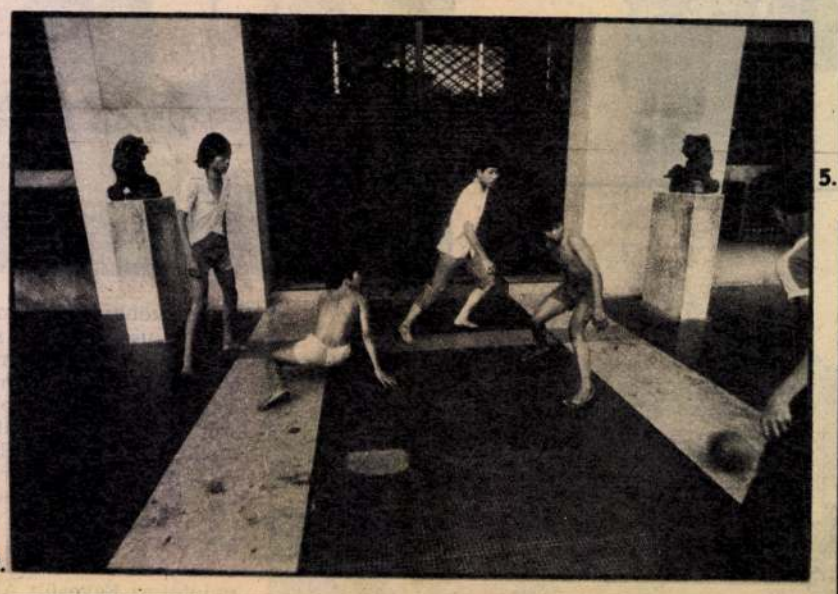
2.

3.

5.

6.

4.

7.

1. Hanoi, 1983
2. Ho Si Minh-város, 1983
3. Kompong Chhnaug (Kambodzsa), 1983
4. Amszterdam, 1982.
5. Óbuda, 1981.
6. Budapest, 1977.
7. Győri Balett, 1980.
8. Hypermarket, 1982.
9. Havanna lakótelep, 1981.
10. Marx tér, 1978.
11. Gubacsi út, 1983.
12. Kabul, 1980.
13. Kabul, 1980.
14. Phnom Penh, 1983.

Új TÜKÖR

1983. DECEMBER 18.
XX. ÉVFOLYAM
51. SZÁM
48 OLDAL
ÁRA: 8,50 FT

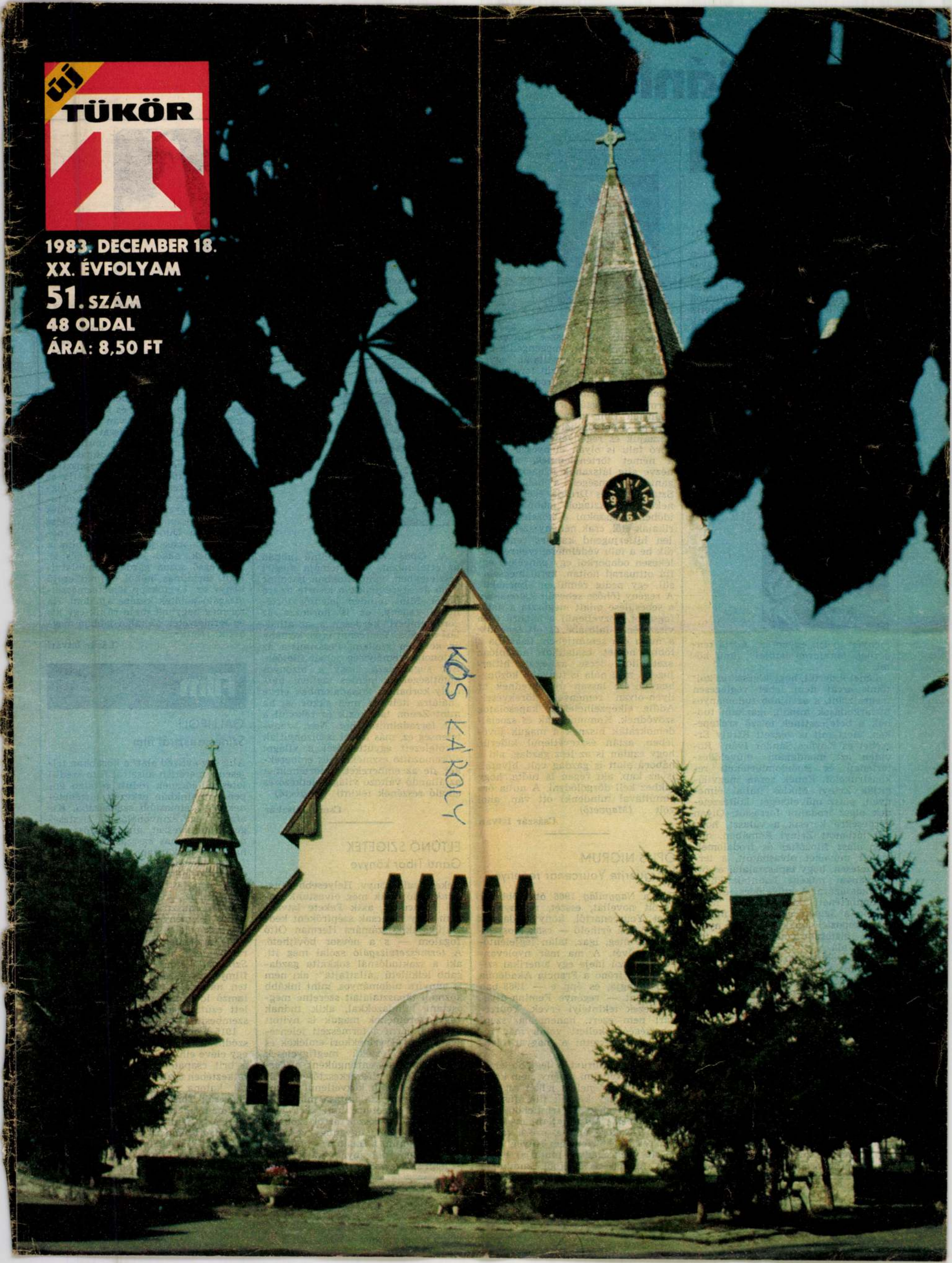

Heti ajánlat

Könyv

„ADRIA TENGERNEK FÖNNFORGÓ HABJAI"

Király Erzsébet és Kovács Sándor Iván tanulmányai

Alig egy évtized leforgása alatt igen megnőtt az érdeklődés a régi magyar irodalom iránt. A régi könyvek, a meghökkentő árak ellenére is igen hamar eltűnnek az antikváriumok polcairól, a kiadók sorra jelentetik meg az alig hozzáférhető munkák új kiadásait, s az irodalomtörténetírás is gyakran áll elő új eredményekkel. Ennek a méltánylást érdemlő érdeklődésnek szép eredménye, s talán további táplálója az a kutatómunka is, amelyet Király Erzsébet és Kovács Sándor Iván végez Zrínyi Miklós élete és munkássága körül. Ennek a kutatómunkának az eredményeit gyűjti egybe az *„Adria tengernek fönnforgó habjai"* című kötet.

Ismét kiderült, hogy klasszikus költőink arcát nem lehet véglegesen megrajzolni, s az újabb tudományos búvárkodások mindig igazítani tudnak a befejezettnek tetsző arcképeken. Mert mit is végzett Király Erzsébet és Kovács Sándor Iván? Röviden azt mondanám: művelődéstörténeti és irodalomtörténeti rekonstrukciót. Ennek során megvilágítják Zrínyi Miklós itáliai élményeit, olasz műveltségét, költészetének olasz irodalmi forrásait. Olyan kérdésekre keresik a választ, hogy mit láthatott Zrínyi Rómában, milyen olasz filozófiai és irodalomelméleti műveket olvashatott, s természetesen, hogy tapasztalatai és olvasmányai miként hatottak költői munkásságára. A művelődés- és irodalomtörténeti kutatómunka ilyen módon a *Szigeti veszedelem* művészi kompozíciójának és költői nyelvének biztosabb megismerését támasztja alá.

A két irodalomtörténész közös kötete, mint könyvművészeti kiadvány is megérdemli figyelmünket: illusztrációs anyaga, tipográfiai elrendezése egyaránt az esztendő legszebb könyvei között jelöli ki helyét. *(Szépirodalmi)*

Pomogáts Béla

NULLA ÓRA

Gerd Fuchs regénye

Németország nulla órája az az időpont volt, amikor a háború véget ért, a fasizmus összeomlott, és a városokban és fejekben egyformán romhalmaz és zűrzavar maradt. Ebben a nulla órában még az is kétséges volt, hogy lesz-e Európában még Németország; megengedik-e a világ népei, hogy egyáltalán legyen. Ekörül az időpont körül forog azóta is a német szellem és irodalom. Gerd Fuchs nem tartozik az olyan nagyformátumú regényírók közé, mint Heinrich Böll vagy Günter Grass; formai szempontból sem mérhető hozzájuk és regényének színtere, az apró falu is olyan elenyésző pontja a német történelemnek, ahonnan nézve alig látszanak a nácizmus gigantikus rémségei: a haláltáborok, Sztálingrád és Drezda égése. A fenekedő SS-osztagok jobbnak látják időben megszökni a közeledő amerikaiak elől, csak néhány szerencsétlen hitlerjugend kamasz rendezkedik be a falu védelmére, ezekre mellékesen odapörköl egy páncélos: egy fiú ottmarad holtan, kettő megsebesül, egy pedig rémülten elmenekül. A regény főhőse sebesült katona, aki a sebesülése miatt megúszta a hadifogságot, közvetlenül a háború után visszatér a falujába és ott tengődik a nulla óra semmijében. Családja a többi német családhoz hasonlóan széthullott, öccse, az egyik hitlerjugend még nála is tunyább közönyben él. De lassan újraébrednek az ilyen-olyan remények, törekvések. Addig elképzelhetetlen kapcsolatok szövődnek. Kommunisták és szociáldemokraták hisznek a maguk jövőjében, aztán észrevétlenül kiderül, hogy ezután is az lesz gazdag, aki a háború alatt is gazdag volt, hivatalt is az kap, aki régen is tudta, hogy kikhez kell dörgölődzni. A nulla óra elmúltával mindenki ott van, ahol volt... *(Magvető)*

Császár István

OPUS NIGRUM

Marguerite Yourcenar regénye

Bár a *Nagyvilág* 1966 óta többször közölt novellát, esszét, regényrészletet Yourcenartól, könyvkiadásunk — nehezen érthető — csak most jelentette meg, igaz, talán legjelentősebb művét. A ma már nyolcvanéves, hosszú ideje egy amerikai szigeten élő írónő a Francia Akadémia első nőtagja, és épp e — 1968-ban megjelent — regénye Femina-díjas. Mindezek tekintélyi érvek. Yourcenart nem ezért, hanem nagyszerű tehetségéért kellett volna már régen megismertetni a magyar olvasókkal.

Az *Opus Nigrum* a legjobb értelemben történelmi regény, nem kosztümjeit, a történelem lelkét ragadja meg. Hőse egy képzelt filozófus-Zenon. Az ő életének triptichonja — *Vándorévek, Mozdulatlan évek, A börtön* — köré építve, óriási tárgyi ismerettel, a történelem lényegi kérdéseit megragadva mutatja be a kort. Az 1500-as évekből, „amikor a hit vad örjöngésbe csap át", él le hat évtizedet Zenon, az orvos, filozófus, feltaláló, aki egyesíti kora valóban élt, nagy természettudós-filozófus-feltaláló alakjainak vonásait. A Zenon életét körülvevő és meghatározó világ a zürzavar, a csodák, az iszonyat flamand világa, a festők: Brueghel és Bosch világával, a *Gyönyörök kertjével* rokon.

Az eseményekben újra és újra felbukkannak mellékszereplőkként valóságos történelmi szereplők is.

A regény nem csak Yourcenar fölényes, kultúrákat átfogó műveltségéről, de stílusművészetéről is — Szávai János egyenértékű fordításában — bizonyságot ad.

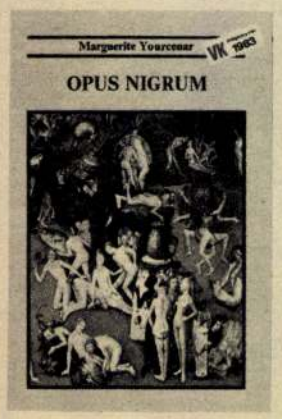

Az *Opus Nigrum* életmű abban az értelemben, hogy témája megírt részletekben, változatokban harminc éven át egyre alakítva kísérte az író életét. Mint minden jelentős történelmi regény, ez is hordozza az „örök emberi" kérdéseit, s ad áthallást a mába. Yourcenar erős, kemény és kötetlen szellem. Pesszimista az autonom személyiség sorsát illetően. Azt sugalmazza, hogy a bizonyos kötöttségektől mentes szellem bármely korban és társadalomban eleve „halálra ítélt", s még akkor is, ha mint Zenon találkozik és rokonul a kor forradalmiságához. Nem szenvtelenség ez, más írásai is bizonyítják elkötelezett együttérzését a világot előremozdító eszmékkel és emberekkel, de az embereket, a történelmet az állandó változó világ keletkező és elhaló részének tekinti. *(Magvető)*

Csertői Oszkár

ELTŰNŐ SZIGETEK

Gánti Tibor könyve

Nekem való könyv. Helyesebben *nekünk* való: akik még olvastunk Raoul France-tól, akik Fekete Istvánt nem vagy nemcsak szépíróként kedveljük, akik számára Herman Ottó fogalom — s a névsor bővíthető. A *természetvizsgáló* szólal meg itt, aki a szaktudósnál sokkalta gazdagabb lelkületű „állatfajta"; aki nem is annyira tudományos, mint inkább köznapi tapasztalatait szeretné megosztani mindazokkal, akik tudnak vagy szeretnének maguk is nyitott szemmel járni a természeti jelenségek között. Gyermekkori emlékek és tudományos értékű megfigyelések váltakoznak egyenrangúként a *Természet Világa* főszerkesztőjének új művében. A cím közvetlenül a Duna a hajózóút kialakítása miatt halálra ítélt szigeteire utal. S a legdöbbenetesebb részek arról szólnak, hogy ma a Duna ugyanúgy veszélyben forog, mint a Balaton; s holt vízzé válása nagyobb anyagi kárt jelent — nem szólva most az „erkölcsi" károkról —, mint a hajózás minden jövedelme. Ám közvetve a cím szélesebb értelmű. S a könyv hátsó borítója ugyancsak jelképes tartalmú. Aki a színpompás őszi erdő nagy képsíkjába bevágott kisebb muflonképet nézi, külön elédeleghet mindkettőn. Szép az erőd és szép a muflon. Ám aki már túl van az olvasáson, az tudja: a vadászat kedvéért hazánkban megtelepített muflon erdeink egyik ellensége: e csigaszarvú vadkecske veszélyes növénypusztító. Igen, az *Eltűnő szigetek* fő célja az ökológiai szemlélet terjesztése, higgadt, okos és színes szóval. Néhol talán sok a gyerekkori elérzékenyülés — de megkapó Gánti tartós kötődése Váchoz, a Duna-kanyarhoz —, néhol a tömörség javára vált volna a szövegnek, akad kisebb tévedés is, ám végső soron gazdag gondolatvilágú, tartalmas, néhol drámai erejű könyv ez. Legfőképp ifjú természetvizsgáló-jelöltek kezébe ajánlom. Ha mi még hagyunk majd rájuk egy kis ép természetet, ők talán jobban megőrzik. *(Natura)*

Lázár István

Film

GALLIPOLI

Színes ausztrál film

Alig egy évtized alatt a korábban teljesen ismeretlen ausztrál film szédületes fejlődésnek indult, s talán éppen napjainkban érkezett történetének legizgalmasabb szakaszába. Kialakult egy színvonalas és tiszteséges filmművészet, amely elsősorban nem a hatalmas kasszasikerekre tör, hanem a hétköznapi élet gondjaival, fontos társadalmi és morális kérdésekkel foglalkozik. Vagy Peter Weir több díjjal is kitüntetett nagyszerű alkotásához, a *Gallipoli*hoz hasonlóan az ausztráliai történelem jelentős eseményeit, egy-egy korszak sajátosságait villantja föl hitelesen. Weir, a jelenleg legelismertebb ausztrál rendező, akinek *Piknik a Függő Sziklánál* című különös szépségű filmjét tavasszal, az ausztrál filmhéten nálunk is vetítették, a rá jellemző identitáskutató szándék mellett ezúttal saját történelmükkel is szembesíti a nézőket.

1915-ben a török hadszíntéren játszódik a történet, amelynek során egy eleve elhibázott és kudarcra ítélt, a brit csapatokat fedező akció következtében csaknem nyolcezer ausztrál katona vesztette életét. Weir, akárcsak Tony Richardson *A könnyűlovasság támadásá*ban, az értelmetlen pusztulás körülményeit, egy ostoba, az embert puszta ágyútöltéleknek tekintő döntés mechanizmusát vizsgálja. Filmje tulajdonképpen két, egymástól merőben eltérő rész-

Tour de mort

Egy padláson Szivácon megtalálták Szenteleky (Stankovič) Kornél költő (orvos és irodalomszervező) kerékpárját. És lehozták. Az sincs kizárva, hogy már előbb megtalálták, de csak most hozták le. Nem egy ember hozta le, pedig úgy könnyebb lett volna, kényelmesebb, hanem ketten — vigyázva, lassan, méltóságteljesen, bár senki sem nézte őket a kapu alatt lihegő kutyán s az udvarban kaparászó tyúkokon kívül. És megmosták. Mosták, hárman, műszivaccsal Szenteleky Kornél költő (orvos és irodalomszervező) kerékpárját. És megkenték. És ott állt a csillogó fekete bicikli két tömött kerekén megfelezve az eresz árnya által, a fecskék isteni landolásai zizegesítette levegőben. Senki sem mert ráülni. Még csak eszébe sem jutott senkinek a három jelenlevő (két sziváci és egy sziváci születésű újvidéki polgár) közül. A gyerek meg már csak akkor ért haza, amikor a kerékpárt ugyanúgy, ahogy a létrán lehozták, méltóságteljesen, akárha Kossuth csontjait szállítanák, átvitték a még tatarozás alatt levő Szenteleky-házba. Féltek tán, a hajtószíj (akkor még nem volt biciklilánc, nem találták fel, vagy már feltalálták, csak még nem jutott el a provinciába — nem csapkodták vele arcon egymást a kamaszok) elszakadna, elpattanna, hiszen vékony, mint a bőgőhúr, és rózsaszín, mint az emberbőr. Tán azt is át kellett volna itatni olajjal? Roppant nehéz ilyen, egész irodalmunkat érintő, bár első pillantásra részletkérdésnek tűnő, ügyekben határozni (okosnak lenni).

Ezzel járt betegeihez és házimulatságokra, hol olykor udvarolt, szemérmesen, de tbc-s lázzal, és színészkedett is...

Költészetünk első kerékpárja! (Szentelekyé már örökre a sárga trikó.)

Mind többet tanulmányoztam, nemegyszer a helyszínre is utazva, akár egy frissen kiemelt mammutcsontvázat. Majd ferde mennyezetű padlásszobámban (ahová ilyenkor már felszorul a baracklekvár illata): *Tour de France*-okat, *tour d'horizon*-okat szerveztem, istentelen hajszákat, marékszámra zabálva az ajzószereket, végtelen asztalom körül, félre-félrepillantva nagy konkurrensemre, a Göncölre.

Éppen így köröztem akkor is, amikor a belgrádi rádió 3. programján Anna Ahmatova verseit kezdték olvasni — oroszul! És én, anélkül, hogy egy pillanatra is elgondolkodtam vagy legalább leszálltam volna a couleur locale elméletírója s az akácok költője kerékpárjáról, megnyomtam a pedált, és leereszkedtem zötyögve a frissen festett falépcsőn — a repedezett pisztolytok-forma biciklitáskában csíptetővel, kiszáradt olajcsöppintővel, a spanyol szótárral, a köpetes kék üvegcsével —, és Moszkva, Leningrád irányába indultam (kicsit úgy, mint egyik önfejű rokonom, aki Oroszországon keresztül indult egykor Amerikába): végre majd ismét átrobogtatok (csikorogva bár) a Téli Palota porfirtermén, a Scsukin-szerzemény Cézanne-ok felé, végre ismét átvághatom (csikorogva bár) átlósan a volt forradalmak végtelen havas tereit, végre ismét át, át!

Persze, jól tudom, a kávédarálót majd vissza kell juttatnom a sziváci emlékszobába (már előkerült a fehér íróasztal, a fehér köpeny, az orvostáska, a németül írt dráma is)...

Költészetünknek nagy-nagy szüksége lesz erre az ős-kerékpárra, sőt, még régebbi költői-kerékpárok, „bélpoklos biciklik" után is kutatnunk kell: 0—0

Induló költőinknek sorban meg kell majd nyergelniük Szenteleky kétkerekű Pegazusát, meg *Tour de France* meg *tour d'horizon*, meg — *tour de mort*.

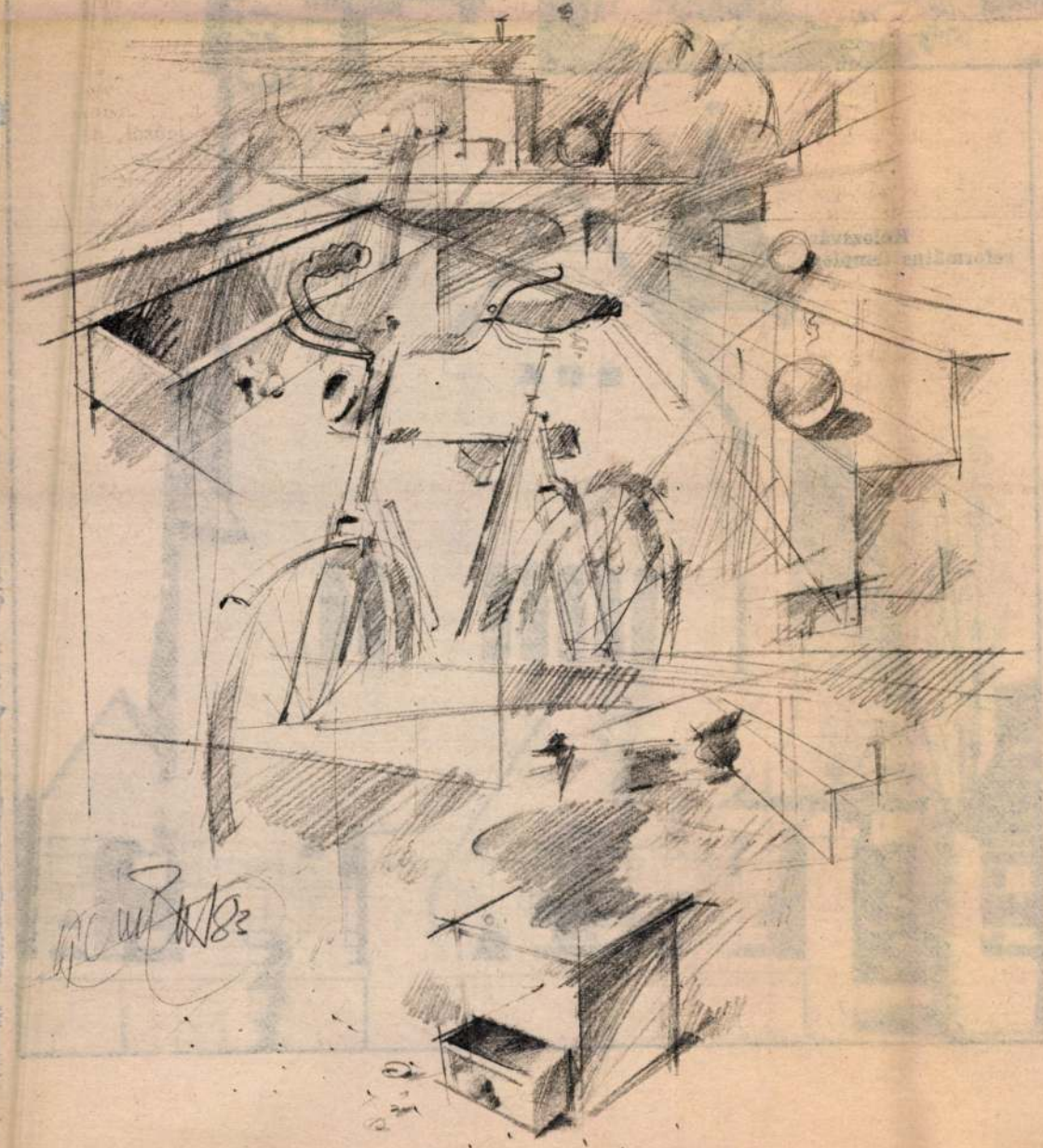

Kodály

Az idén
egy kicsit korábban találtál reagálni a
tavaszra,
egy tizenhatoddal előbb koppintott
szép metronóm-fejed
és elrepedt.
Előbb nyitottál kaptárt
s a kóta-méhek nem másznak már vissza
többé torkodon,
hogy ismét rétre repüljenek,
a viasz-sántikán szabályos játékaik
vég nélkül játsszák...
Vagy a virágok késtek
az idén,
hiába rohannak már,
mint vízeséshez tutajok,
a művirághegyek.
És a szakállad,
ó, a szakállad,
legszebb hangszered,
nyesett hangszered,
mint hegedű csiga-fején csavarodnak
álladon
a selyemmé-ezüstté finomult birkabelek,
mézet fúj ily szálasan szél.

Most püspöklila
bársonybelsejű tokba tesznek Téged
és leengednek,
ajándékba adnak, mint egy
citromszín-erezetű hegedűt,
az egész lakás megváltozik,
ha valamelyik szekrény fenekén
fekszik egy hegedű,
vagy legalább a tokja,
és a föld is meg fog változni,
mert te majd felstimmeled a fák
sáros gyökerét.
Óriás koponyádat gyermekhegedű-fejnyivé
csiszolja a szél,
hegyből vési ökölnyivé,
átdobja rajta a húrrá foszlott,
elviselhetetlenül rezgő világot,
és kis füleddel mint csikorgó
fekete csapokkal hangolja.

Könnycseppjeim is
hosszúra nyúlnak,
és akár húrjaidból a halál,
pókhálót szövök,
íme,
hogy kihalásszam az éterből
egyszerű szellemed, mint egy legyet.

Valóban,
ez a tavasz szebb az összes eddiginél,
de a nap még gyenge,
nem értem, Zoltán bátyám,
miért tetted fel már
a napszemüveget?
Siratlak,
mint egy szamár,
mint a sok seszínű yeréb
ablakom alatt a platánfán.

Meghaltál?
Csak a hangszerépítő
bontotta szét hangszerét,
kilökte a húrok alól a lábát,
kilökte a szekrényt tartó
körtefaoszlopot,
kiporolta,
vigyázva, előbb selyem, ezüst,
majd fekete fényhatlan papirosba
csomagolva a rózsafalapokat...

Az idén
egy kicsit korábban találtál
reagálni a
tavaszra.
Egy tizenhatoddal.

Ez a tavasz,
ó, ez a tavasz!
legszebb öregjeinket bántja.
Homlokuk közepén
már kis tócsában gyűl a harmat,
bőrük elpattan, mint nyírfán
a balettcipő-anyagszerű háncs.

Walter Gropius és Kós Károly

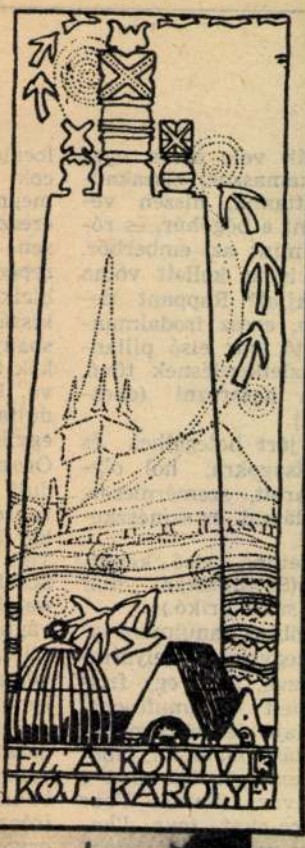

Kós Károly könyvjegye építészeti példákkal: kopjafával és középkori templommal

A marosvásárhelyi fotóművész, Erdélyi Lajos egyik utolsó felvétele Kós Károlyról

Kós Károly egykori háza Sztánán

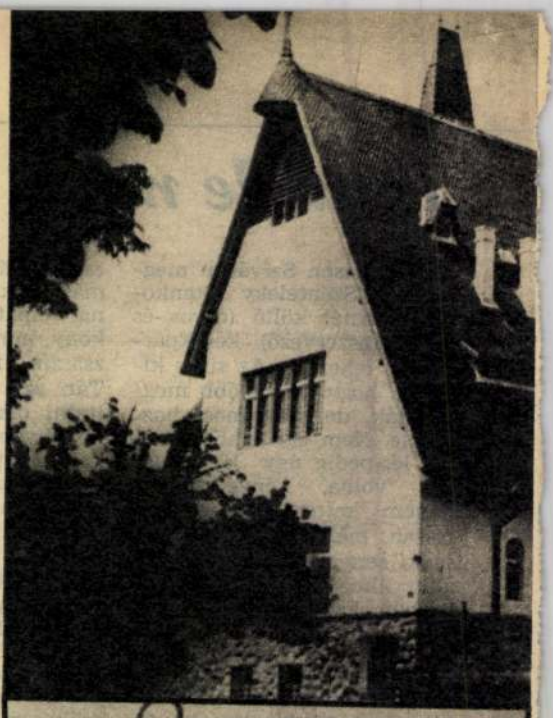

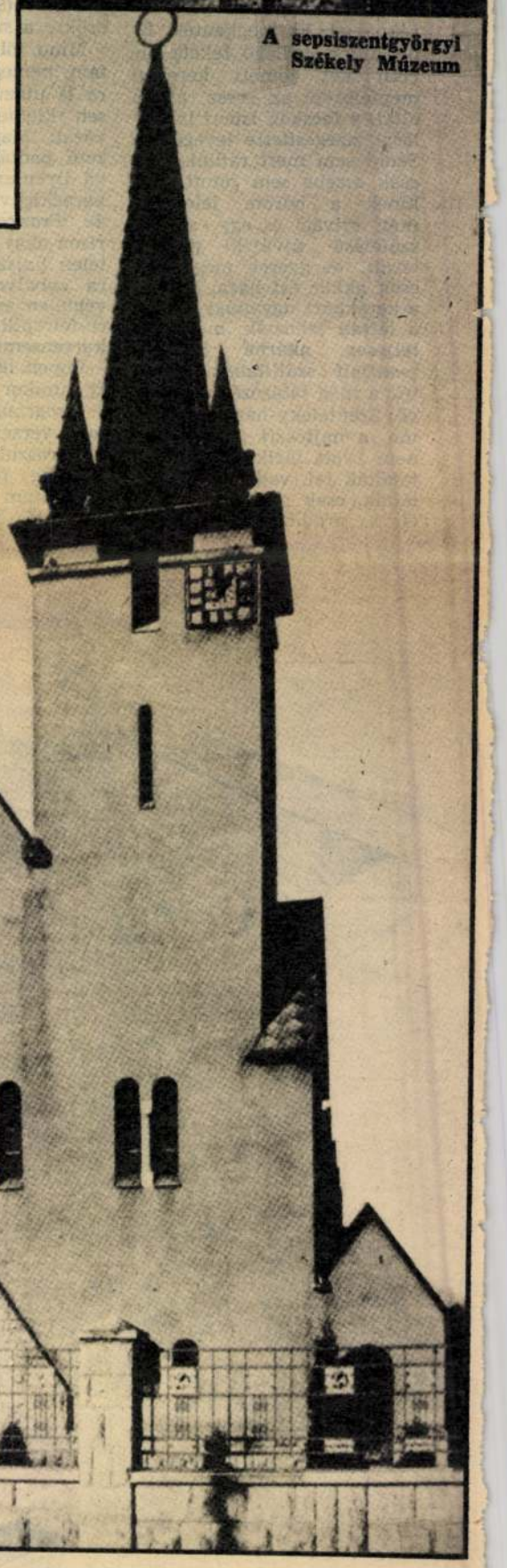

A sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum

Kolozsvári református templom

Két táborra szakadt a mai építőművészet. Az egyik védi a hasznosságból fakadó szépség, a funkcionalizmus eszményét, a Corbusier-féle „lakógépet", a Bauhaus nemes hagyományait. A másik tábor szerint az építészet építőiparrá züllött, az ember képtelen gépben lakni, a létminimumra alapozott környezet pszichikailag és fiziológiailag egyaránt tönkreteszi a benne lakót. Az előbbi tábor a hagyományosan modern — ugye, milyen furcsán hangzik? —, az utóbbi a „posztmodern" építészet híve. Az indulatok fölöttébb erősek: a nemzetközi méretekben terjedő „posztmodern" hullám hívei mintegy szent dátumként tartják számon azt a napot, amelyen ünnepélyesen felrobbantottak egy amerikai lakótelepet, alig két évtizedes épületekkel. Nem csoda, hogy egyik legnevesebb építészprofesszorunkat felzaklatta a lakótelep-robbantásért való lelkesedés a műegyetemisták között, s pont olyan hévvel támadt egy cikkében a fiatalokra, amilyennel őt támadták fél évszázaddal ezelőtt, mikor társaival együtt a Bauhaus eszméit ültette át Magyarországra.

Véletlen egybeesés, de mind a modern, mind az egyik lehetséges magyar „posztmodern" irányzat megteremtője idén ünnepelhette volna századik születésnapját: Gropius és Kós Károly. Az utóbbit nem sok választotta el e matuzsálemi kortól. Párhuzamos életrajzot kellene írni e két emberről, akiknek képességei közt talán nem is volt lényeges különbség — csak éppen gyökeresen különböztek a körülöttük levő társadalmi viszonyok.

Gropius született korábban: 1883. május 18-án. De nem csupán időben volt előnyben, hanem társadalmi-földrajzi körülményeit tekintve is. Berlini volt, a föltörekvő Németország új fővárosának, egy birodalom központjának gyermeke, és jómódú építész-író-festőcsalád sarja, akinél természetes volt, hogy követi apja nyomdokait. „Még meg se hozta a gólya, máris volt protekciója..." Kiváló német műegyetemekre járt, majd Spanyolországba küldték egy időre, ismerkedjen meg az agyagművesség egyik ősi központjában a kerámiával is egy kicsit... Azután asszisztensként az egyik legjelentősebb német építészeti irodába, Peter Behrens mellé kerül, s 1910-ben már önállósítja is magát.

És Kós Károly? Talán nem kell mondani: az építész Kós Károly azonos az íróval, akinek munkásságával lapunk *Szélrózsa*-rovata a közelmúltban foglalkozott; azonos a nagyszabású évek politikusával, aki a Magyar Néppártot szervezte a királyi Romániában, a kisebbségben élő magyarság fórumát; a könyvművészszel és kiadóval, aki létrehozta az Erdélyi Szépmíves Céh vállalatát, aki a harmincas években szerkesztette az *Erdélyi Helikon* című folyóiratot, aki maga illusztrálta szépirodalmi munkáit és ma is jelentős művelődéstörténeti könyveit... Ebben a cikkben azonban csak az építész Kós Károlyra emlékezünk.

Kós — eredeti családi nevén Kosch — Károly 1883. december 16-án született Temesvárott. Apja sokgyermekes postatisztviselő volt, akit az akkori szokás szerint idecod- helyeztek a monarchia városaiba. Az ifjú Kós Károly végül is Kolozsvárott töltötte a serdülőkor fogékony éveit, s innen került a budapesti Műegyetem mérnök-, majd építészkarára hallgatónak. Szorgalmas önműveléssel jó rajzossá fejleszti magát, megtanulja a tervezés műhelytitkait, pályadíjakat nyer, s ahogy befejezi az egyetemet, beállhat „rajzolólegénynek" építési irodákhoz. Majd ő is önállósítja magát, s néhány év alatt meglepően sok feladatot kap, mind Budapesten, mind Erdélyben. Megrendelői elégedettek, korai munkái pedig építésztörténetünk egyre inkább nagyra tartott emlékei közé tartoznak.

Ahol a barátság fogant: Kecskeméti Művésztelep, 1916-ban, Zalai Tóth János korhű modorú — szecesszsziós — színezett tollrajza

Zalai Tóth János linó önarcképe, amikor Szombathely építészfőmérnöke volt, 1936-ban

Levelek Zalai Tóth

„... az én emberi-családi életem oly szigorúan őrzött magántulajdonom, melyről a nyilvánosságnak csak annyit adhatok tudomására, hogy az egy hosszú életen keresztül egyrészt mindig egyszerűen szép, tiszta és boldog és gazdag volt, másrészt szilárd fundamentuma és mindig új erőforrása volt minden munkámnak, melyet a Sors rendelkezéséből vállalnom és végeznem kellett." (Kolozsvár, 1975. VIII. 1.)

20.0.

— Két hete katonákkal volt baráti találkozó... birkagulyás, tánc és sok sör. A Károly és a Vera eltűntek. Néhányan utánuk eredtek, kilesték, míg teljesen összegabalyodnak, aztán szétkürtölték a dolgot. Két rendes gyerek, tanítottam őket.

— És? — kérdem, mert motoszkál bennem valami, amit valaha a régi jó falusi erkölcsről hallottam.

— Beszédtéma csak. De ha eddig nem akartak, eztán össze fognak házasodni. A kapcsolatot legalizálni kell. A lánynak különösen, hiszen az ő értéke alább szállt. Mert ha a Károlynak lehetett...

Reggel a körzeti orvoshoz indulunk; átsétálunk a falun, egészen a végéig. A legszélső ház kapuján egy nő lép ki.

— Jól nézd meg!

Ha nem mondja is megteszem: a nő fiatal és szép. Illendően köszönünk.

— Szép — dünnyögöm.

— Három gyereke van.

Utána fordulok. Egyet sem néznék ki belőle.

— A férje kéthetente járt haza Pestről.

— És?

— Ismered P.-t, az igazgatóhelyettest? Befolyásos barátai vannak, sokat vadásznak errefelé. Nos, ezek mindig a szépasszony házához vetődnek estére. Néhány alkalmi özveggyel együtt a nő is a terítékhez tartozik. Most válik a férjétől, mert annak Pesten van egy barátnője.

— Tudja ezt a falu?

— Persze. Beszélgetnek ró-

Kós Károly vallomásai

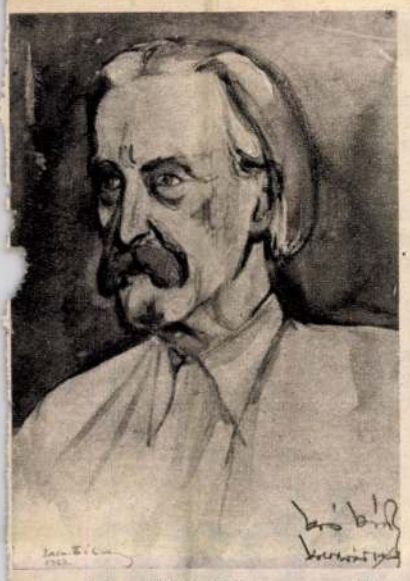

Kós Károly hitelesítő aláírása Cseke György plakátján

Zalai Tóth János „grafikai gyors, színes arcképe" Kós Károlyról; készült Kolozsvárott, 1962-ben, Kós Károly aláírásával, a hely és az időpont megjelölésével.

Jánoshoz

„Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam: végezetre eltétetett nékem az igazság koronája" — így, a korinthoszi Timótheus szavaival adatta hírül halálát Kós Károly építész, író, amikor 94. évében, 1977. augusztus 24-én elhunyt. És 1978. szeptember 28-án, életének 79. évében magába hamvadó máglyatűzként hunyt ki az erdélyi agg mester levélbeli vallomásainak címzettje is: ifjúkorától barátja és pályatársa, Zalai Tóth János építész, építészettörténész és festőművész.

A magyar építőművészet e méltán tisztelt két Nagy Öregének halála, íme, feltöreti a levéltitok pecsétjét! Minthogy e sorok íróját számos dedikációjában és hozzá intézett levelében régi barátjának, harcos társának vallotta, s gondozására testálta Kós Károly leveleit: a dolgok rendje és ideje szerint bontakozzék hát ki belőlük Kós Károly rejtőző önarcképe! Éspedig itt az *Új Tükör*ben, kellő tér híján csak vázlatosan demonstrálva, itt-ott rövidítésekkel, egyebütt pedig később remélhetően teljes terjedelmében s valamennyi emberi-művészi s történeti értékével.

TOMA ÁDÁM

Kedves jó barátom és kollégám!

... múlt év decembere óta (akkor töltöttem be születésem 90. esztendőjét ...), többet állok, mint járok, többet ülök, mint állok és többet fekszem, mint ülök. Egyszóval: megvénültem, megfáradtam, megrokkantam. A rajzolásról-tervezésről már 10 esztendeje lemondottam: a látásom meggyöngült, s most már az írás-olvasás is nehezemre esik ...

Kedves jó Barátom! Jól esik tudnom, hogy olvastad egykori néhány szépirodalmi írásomnak új kiadását és láttad (hallottad) az öreg Kós Károly tv-adását és úgy a könyv, mint a tv-adás tetszett Neked (a tv adását én nem láttam, mert itt tv nem fogható).

Örvendek, hogy Károly fiam 2 könyvét meg tudtad szerezni. [Kár, hogy az ugyanakkor megjelent harmadik könyvét (Népélet és néphagyomány) nem szerezhetted meg, mert én éppen ezt a könyvét tartom eddigi legérdekesebb és legértékesebb megjelent munkájának.] De, persze, ezek az ő könyvei hamarosan elfogytak, néhány hét alatt elkapkodták azokat itt is, Magyarországon is. De, ha nagy öröm és áldás számomra Károly fiam, nem kevésbé az András fiam (a Kvári képzőművészeti főiskola szobrásztanára) és Zsófia leányom (a Kvári állami magyar színház drámai művésznője) is, akik ugyancsak kivágták és kivágják a rezet a maguk munkaterületén. Na, de most már nem dicsekszem tovább ... jó egészséget, további szép, eredményes munkát, s a személyes találkozás jó reménységével szeretettel köszöntlek.

Kós Károly

Kolozsvárt, 1974. IX. 10.

Kedves János barátom!

Bizony mondom: igazad van, elfogynak az én igazi barátaim, bajtársaim is. A legutolsó kolozsvári kortársamat, aki emellett szívbéli atyámfia is volt (Károly fiam apósa) novemberben temettük el és sirattam meg. S így most már merőben egyedül maradtam: egy régen elmúlt világ ittfelejtett emléke, egy rész már elkorhadt, és maholnap kidőlő útszéli kereszt, amelynek ma már semmi értelme nincsen a mai emberek szemében ... De hát ez az Élet örök, megmásíthatatlan törvénye: az öregeknek ki kell állaniok a sorból, hogy helyet adjanak a náluk fiatalabbaknak; akiknek a maguk idejében ugyancsak ki kell állaniok a sorból ... Én már ki is állottam, Te még nem.

... fogadd szívesen, most az újesztendő küszöbén az én jókívánságaimat is, melyeket igaz szívvel küld öreg magyar barátod és a közös munkában szerény munkatársad, a nagyon öreg

Kós Károly

Kolozsvár, 1975. I. 1.

Kedves Jánosom!

... szégyenlem, hogy én csak most köszönöm meg Neked, hogy nem felejtkeztél meg ... De hidd el, hogy én sem felejtkeztem meg Rólad, aki még élsz, sőt dolgozni is tudsz, ami az én számomra — sajnos — már elmúlt, mint az az egykori világ, mely az én világom is volt, s amelyben értelme volt az én életemnek, és valamely eredménye a munkámnak is.

De ezt nem panaszképpen írom, mert erre jogom sincsen. Hozzám egész hosszú életemen át kegyelmes volt a Sors.

Vagyontalan kistisztviselő fiaként áldott jó szüleim jóvoltából boldog gyermek- és ifjúkorom volt. 17 éves koromban ismerkedtem meg a kalotaszegi türei falusi pap leányával és megbarátkoztam Vele úgy, hogy kilenc évi türelmes egymásra várakozás után — akkor már mint a magam lábán álló s eléggé ismert építész — feleségül vehettem. És Vele megkaptam azt a hűséges, meleg, szerető szívű élettársamat, megértő munkatársamat, aki egy hosszú és nem könnyű életen át mindig — a legválságosabb időkben is — a zavartalanul tiszta, szép és boldog családi otthont jelentette számomra.

Igen, kedves jó János barátom! Így volt. És ahogy szaporodtak az éveim és évtizedeim és szűkült számomra az eljövendő, s tágult az elmúlt világ, alig is vettem észre, hogy ... egyrészt népesedik a családom, a gyermekek szülőkké emberesedtek, unokák születtek és nőttek fel ... 80 éves koromban kaptam sorban a Sors figyelmeztetéseit: először a két lábamban kezdődő és egyre fokozódó érszűkülést (meszesedést), majd hamarosan egy majdnem végzetes szívinfarktust. Mire le kellett mondanom a vidéki kiszállásokról, majd a városi kószálásokról is ...

De ezzel a figyelmeztetéssel egyelőre meg is elégedett a Sors. S az orvosunk sem bajlódott tovább velem, hanem a feleségemmel ...

Amit mi, két elhasznált öregek, panasz nélkül tudomásul vettünk, mint az élet természetes rendjét ...

... Így virradt ránk az 1973-as esztendő. És ez — az én 90. és feleségem 89. életévének első napja egészében szép, boldog napunk volt. Mert jól estek az egész napon át levelekben, táviratokban, telefonon közvetített újévi üdvözletek is, de az igazi nagy örömmel a családunk ajándékozott meg, melynek kivétel nélkül minden tagja: embernyi gyerekeink és élettársaik, 7 unokánk (kettőjük menyecske feleségével, harmadik vőlegényével), ... eljöttek és elhozták a maguk szerető szívének újévi jókívánságait öreg szüleiknek, nagyszüleiknek ...

Másnap reggel — alig szürkült — arra ébredtem, hogy halkan szólít a feleségem; felgyújtom a villanyt, s látom: ül az ágya szélén: „Jöjjön, segítsen, nem tudok felállni."

Odamegyek, átfogom a derekát; ő a nyakamat öleli. Emelem, nem bírom. De futva jön az öreg szolgáló aszszonyunk, s ő a lábát fogja meg. S ahogy így emeljük — de csak vissza az ágyába — a fülembe súgja: „Ne haragudjék, hogy felköltöttem ..."

Ez volt az utolsó szava. Mert mire visszafektettük, már elaludt. Elaludt örökre ...

Mint a mécses világossága, ha kifogyott belőle az olaj.

S öreg falióránk akkor ütötte el a reggeli 1/2 8-at.

... Hosszúra nyúlt levelemet végül is befejezve, jó egészséget és még sok jó munkát kívánva, a régi, kollegiális ragaszkodással és szeretettel köszönt öreg barátod

Kós Károly

Kolozsvár, 1975. VIII. 1.

KÓS KÁROLY
HÉTTÜKÖR 1980.

„...míg egy sóhajt hazádba nem repítsz, tovább ne menj"

Tudták, hova, milyen magas épületet emeljenek és mennyit

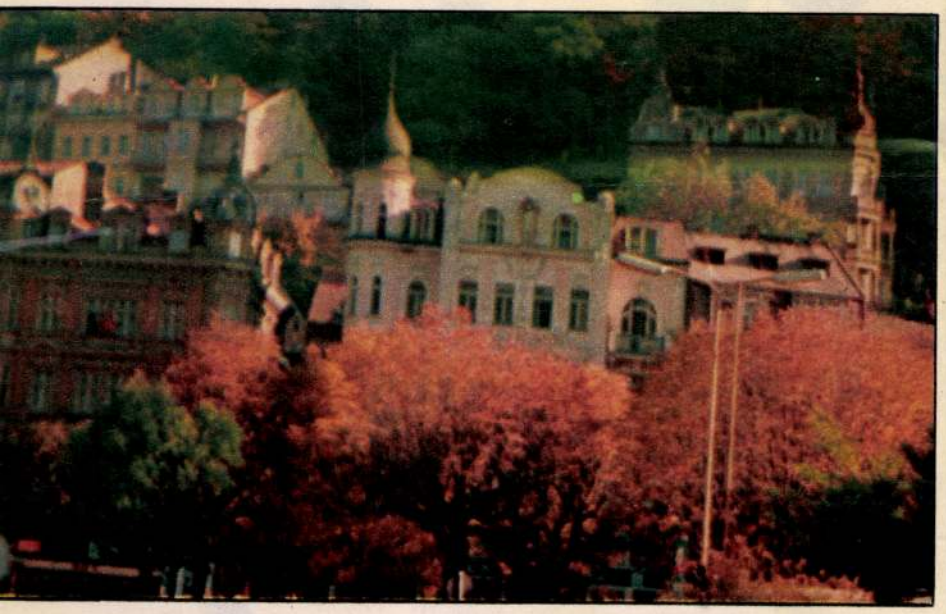

„KÖSZÖNI E FORRÁS CSUDA HÉVVIZÉNEK."

Arany — Karlsbadban

1869 ÉS 1876 KÖZÖTT minden évben Karlsbadban kúráltta magát Arany János. És ha 1877-ben is fölkeresi a világhírű fürdőhelyet? Megírta volna búcsúzó vallomását, az Őszikéket, ha nem a Margitsziget tölgyei alatt üldögél, ha nem itt sétál el a zergénél bekanyarodva az erdőbe, megpihen az Ecce Homo kápolna melletti kőpadon, beletúr botjával a bükk lehullott leveleibe? (A padot emléktábla jelöli, rajta ismeretlen szerző alkalmi verse: „E helyt feledve hírt, feledve bánatot pihenj / S míg egy sóhajt hazádba nem repítsz, tovább ne menj". Megközelíthető a IV. Károly-kilátó felé vezető sárga jelzésen.) És miért nem jött többet? Unta az utazást? Nem hitt már a gyógyulásban?

Különben is ki gyógyult meg Karlsbadban? Mily nevetséges az alkonyat előtti processzió az ivópohárkákkal, inkább társasági mulatság ez a séta, mint zarándoklás az egészségért. A város külsején is kettősség érződik. A világ legcsúnyább épületeinek az együtteséből, a sok toronyból, bástyából, angyalkából a természet segítségével elragadóan szép és egyéni látvány rögződik az emlékezetben. Az építészeknek ízlésük ugyan nem sok volt, de arányérzékük igen. Tudták, hova, milyen magas épületet emeljenek, és mennyit. Ezt az arányt bontja meg a Thermál gyógyfürdő modern, szürke monstruma. Pedig Csehországban nagy hagyományai vannak az építkezésnek. A nyári királyi palota csodálatos reneszánsz épülete Prágában! (Ma kiállítások helyéül szolgál.) 1538-ban kezdte építtetni Ferdinánd király. Úristen, 1538-ban! A mi — egyik — uralkodónk. Az ember nézi a nagyszerű csarnokot, levegő után kapkod. Szapolyai, a váradi béke, Martinuzzi, majd 1541...

HULLAMZIK A TÖMEG Karlovy Varyban az oszlopcsarnok előtt. Franz Josef Promenad, világosít fel a város legszemfülesebb kereskedője, egy töpörödött, ősz férfi. Azt kéri? S már veszi is ki a kirakatból a dekorációt, egy régi metszetet, ha a vevőnek arra van gusztusa, miért ne. Még rám sóz két fogpasztát: helyi specialitás, csak itt kapható! (Egész Csehszlovákia tele volt vele.) Franz Josef Promenad, mondta, én még így ismertem.

Keveset beszélünk. Egymás megértésében utamban áll a szótár. Prof. Frant. Brábek munkája, Lorenz Henrik könyvkereskedő kiadása 1948. Třebič, Morvaország: „Iskola, iroda és ház számára." Mintha prof. Brábek nem egészen jól tudna magyarul, mintha kissé elavult lenne a szöveg. „Slovensko: Tótország, Uhry: Magyarország." Sikerült megtalálnom a „górugrányt", vagyis a kengurut, a „foltos nyakorjánt", azaz a zsiráfot, de a szekrény szó valahogy kimaradt.

Így hát csak nézem a hullámzó tömeget, a kezekben a forrásvízzel teli pohárka, mert persze hogy gyógyít ez a víz. Ma évente több mint 60 ezer beteget kezelnek Karlovy Varyban. A gyógyulásról adnak hírt az emléktáblák is, köztük Baltazár püspöké 1933-as dátummal. Az Imperial szanatórium alatt pedig már 1883-ban márvány emlékoszlopot emeltek „Karlsbad gyógyforrásainak a hálás magyarok".

A KŐFARAGÓKNAK Goethe adta a legtöbb munkát. Számos márványba vésett sorát olvashatjuk. Gyomorbajos, emlékkönyvbe illő versek ezek, így érezhette a költőfejedelem is, észrevehetően igyekszik gyorsan megfogalmazni az általános szentenciát, vagyis „kitágítja" a személyes élményt, a vers határát, ám ez sem sokat segít. Mindenesetre az excellenciás úr, ami a táblák, szobrok mennyiségét illeti, uralja a „terepet", már-már „cégünk reklámja". Még a 20 km távolságra levő festői kis Loketban is ott a szobra, emléktáblája.

„Omnes Habitantes CVBITI" — olvasható a falucska Szentháromság-szobrán. Latinul, csehül (Loket) egyaránt könyököt jelent a név, ahogy Arany is írja a Toldi szerelmében:

„Nézd, ama hegytetőn áll királyi váram,
A neve »K ö n y ö k v á r« (így jön ki magyarban)",

Mert lehet, hogy az Őszikéket csak a Margitszigeten tudta megírni a költő, de ez a vidék is megihlette, gazdagította életművét.

Goethe 1807 és 1823 között hétszer járt Loketban. Az útikönyv szerint itt töltötte 74. születésnapját a zsenge Ulrike von Levetzow társaságában. A „zsenge" annyit jelent: 19 éves. Hogy a „töltötte" szó hátteréről mit gondoljunk, arról valljon inkább Johann Peter Eckermann, Friedrich Wilhelm Riemer vagy Walkó György, mi úgyis csak fantáziánkra támaszkodhatunk e kérdésben, az pedig hajlamos elrugaszkodni a valóságtól. Bár a képzeletet segítheti Eckermann megjegyzése, aki 1823. szeptember 15-én (hétfőn) a következőket írja: „Goethe szerencsésen megjött Marienbadból... Olyan jól bírja magát, hogy több óra hosszat gyalogolhat, és ránézni is tiszta öröm." (Na és megírta a Marienbadi elégiát, mert azért tudott ő verset írni!)

GYALOGOLNI IGAZÁN LEHET Karlovy Vary környékén. Legtöbben mégis a városban tolonganak, elsősorban a IV. Károly-forrás körül. A csobogó víz fölötti márványtábláról a XV. századi Lobkowitz Bohuslav latinul írt versét olvashatjuk: „Fons, Heliconiadum merito celebrande cohorti..." Arany le is fordította, íme az első sor: „Forrás, kit Helicon kara méltán zöngve magasztal..."

Azt hiszem, legszebben szintén Arany János írt a gyógyhelyről a Toldi szerelme Kilencedik énekében. Éppen a személyesség hozza közel hozzánk a forrást, a költőt, az emberi sorsot.

„Ott, honnan a szarvas lezuhant a mélybe,
S hol a fürdő épült a forrás fölébe,
Ötszáz évvel utóbb — vagy igen, már többel,
Sokat ábrándozott egy beteg ősz ember;
Megáldotta vizét nagy jótéteményért,
Ha nem új életért, új élet-reményért,
S ha valaha célhoz bír jutni ez ének:
Köszöni e forrás csuda hévvizének."

Ezt az „új élet-reményt", a célhoz jutott éneket köszönjük mi is. Nagy Pétertől, Schillertől Tolsztojig, Turgenyevig, Capekig, Chopintól Brahmsig sokaknak van szobruk, emléktáblájuk Karlovy Varyban. De virágot csak Beethoven és Mickiewicz szobrán és Arany János emléktábláján találtam, pedig az egy szerény kis ház bejárata fölött van, jó magasan. **JÁVOR OTTÓ**

KÓS Károly

Molnár Edit fotója. Közölve : Alföld, 1983/6.42.p.

Kós Károly

ezért hívjuk fel szíves figyelmét

Könyvtáruk és a kötet iránt érdeklődő munkatársaik megrendelését várjuk.

Megrendelésük alapján a köteteket postán, befizetési csekkel együtt fogjuk elküldeni.

E g e r, 1984. október 8.

Tisztelettel

a Heves megyei Levéltár

OPEION

KÓS KÁROLY: ILLUSZTRÁCIÓK A KALOTASZEGHEZ

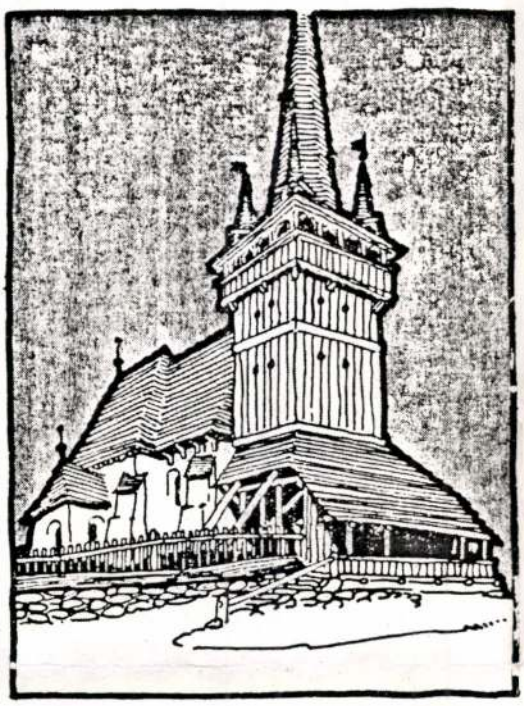

KÓS Károly

rajzai. Közölve: Tiszatáj, 1983/12.. 18.61,67.p.

SZENTIMREI JENŐÉK NYARALÓJA SZTÁNÁN, ÉPÜLT 1925-ben

KÓS KÁROLY RAJZA

KÓS KÁROLY RAJZA

Kós Károly építész

KÓS KÁROLY ÉPÍTÉSZ születésének 100. évfordulója alkalmából nyílt meg kiállítás tegnap az Országos Műemléki Felügyelőség székházában, a Magyar Építészeti Múzeum rendezésében. A tárlaton a művész építészeti tervei, rajzai, könyvillusztrációi, illetve az általa tervezett épületek fényképei láthatók, augusztus 20-ig.

Népszabadság 1983. VII. 30.

MTI SAJTÓFIGYELŐ
MAHIR
1091 BUDAPEST, IX., ÜLLŐI ÚT 51.
Telefon: 337-748, 340-726
Kós Károly, építész, festő- és grafikusművész, író
MŰSZAKI ÉLET
1983 DEC 22

1021

Hagyomány

Kós Károly centenáriumára

Kós Károly 1883. december 16-án született Kolozsvárott. Építész volt, író és grafikus, közéleti ember és tudós — igazi reneszánsz egyéniség.

Első munkája az óbudai református parókia épülete, amelyet jó barátjával, *Zrumeczky Dezsővel* közösen tervezett és művezetett 1980—1909-ben. Ezt szebbnél szebb megbízások követik. Még 1980—1909-ben *Jánszky Bélával* együtt tervezte a zebegényi római katolikus plébániatemplomot, amely nyugodt tömegével egyaránt magán viseli a román stíluskorszakból leszűrt tanulságokat és az erdélyi népi építészet hatását. A főváros 1907-ben vette kezelésbe az Állatkertet. Az új pavilonok tervezésére Kós Károly és Zrumeczky Dezső kapott megbízást 1909-ben. Elképzeléseik nyomán született meg a szarvasház, a madárház, a bivaly- és bölényház, valamint más épületek. Valamennyi a kalotaszegi és székelyföldi nép festői építészetének hangulatát idézi. Néhány ezek közül a II. világháborúban elpusztult (kár, hogy nem állították helyre!), a megmaradtak, mint például a karcsú tetőzetű madárház ma már védett, és felújítás alatt áll. Jelentős munkája volt 1910-ben — *Györgyi Dénessel* társulva — Budán a Városmajor utcai iskola. A rendeltetését jól szolgáló alaprajz, a mozgalmas tömegkialakítás, a szintkülönbségek ésszerű kihasználása újabb jelentős állomás Kós építészi fejlődésében. Közben szülőföldjét

Tőrös Gábor (Nagybánya, Románia): Kós Károly 1977, bronz, 120 mm

is gyakran látogatja. Két, általa is a legjelentősebbnek minősített épülete Erdélyben áll. Az egyik a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum (ma: Sepsiszentgyörgyi Múzeum) a múzeumőri lakásokkal együtt (1911—12). A másik a kolozsvári Monostori úton felépült református templom.

Az égető lakáshiány enyhítésére határozta el a kormány 1908-ban, hogy Kispesten lakótelepet létesít a munkások és a tisztviselők részére. Így született meg Magyarország első kertvárosa, a volt Wekerle-telep. Ennek főterét, valamint az áthajtóval kialakított ikerházát ugyancsak Kós tervezte.

1917—18-ban az akkori Kultuszminisztérium megbízásából Konstantinápolyban a városépítészetet tanulmányozva figyelt fel a török kultúra értékeire. Tanulmányútjának eredménye a Sztambul című kitűnő könyve, amely mint szakkönyv szép, tiszta nyelvezetével ma is példamutató.

Az I. világháború után Erdélyben telepszik le; kisebb épületek: falusi iskolák, családi lakóházak, templomok, kultúrházak így is jelzik alkotó jelenlétét. Közben folyóiratot szerkeszt, könyvet nyomtat és illusztrál, találkozókat és kiállításokat szervez. Életre hívja az Erdélyi Szépmíves Céhet 1924-ben, amely működése alatt közel 160 kötetet jelentetett meg erdélyi írók műveiből, szép kiállításban. Könyvei, különösen a saját kivitelűek, mint például: a Régi Kalotaszeg (1911), Erdély kövei (1932), az Attila királyról ének (1923), Kaláka Kalendárium (1925), ma is minden köz- és magánkönyvtár féltett kincse. Nem kevésbé híresek az Erdély (1929) és a Kalotaszeg (1923) című kultúrtörténeti munkái szép illusztrációval. Maradandót alkotott a szépirodalom terén is: Varjú-nemzetség (1925), az Országépítő (1934), Budai Nagy Antal (1936). Az 1940-es években a Kolozsvári Mezőgazdasági Akadémián mezőgazdasági építészetet oktatott, majd 1953-ban, 70 éves korában onnan ment nyugdíjba. 94 éves korában Kolozsvárott hunyt el.

S ma, ha végignézünk elrontott sátortetős falvainkon és többnyire egyhangú lakótelepeinken, úgy érezzük, építészetünk sokszor dadog, s nem tud anyanyelvén beszélni. Ilyenkor döbbenünk rá, hogy van még mit tanulni Kós Károlytól és nemzedéktársaitól, s amit Kodályék elvégeztek a zenében, azt a művészet egyéb ágaiban is el kellene végezni.

BALOGH PÉTER

el

zásnak, illetve azon belül a minőségellenőrzésnek.

A mezőgazdasági üzemekből a kereskedelmi forgalomba vagy feldolgozásra kerülő agrártermékek minőségének vizsgálatát, értékének meghatározását az átvevő kereskedelmi, illetve feldolgozó vállalatok jól szervezett minőségellenőrző osztályai és laboratóriumai végzik. E vállalati minőségellenőrzés mellett országos hatáskörű iparági ellenőrző-, kutatóintézetek és kutató-fejlesztő laboratóriumok koordinálják a minőség védelmét.

A minőségszabályozás rendszerében jelentős szerepe van a minőség és a minőséget érintő gazdasági folyamatok állami ellenőrzésének. A minőségellenőrzés állami funkcióit elsősorban az ágazati minisztériumok gyakorolják, nagyrészt minőségvizsgáló és -ellenőrző intézeteik útján. A mezőgazdasági termékek kereskedelmében mindazonáltal nem ritkák a termelők és felhasználók, illetve a termelők és forgalmazók közötti viták a kereskedelmi minőség kérdésében. E viták gyors és szakszerű eldöntésére a Magyar Kereskedelmi Kamara áruszakértő bizottsága jogosult. E pártatlan társadalmi testület állásfoglalásaival lehetőséget nyújt a bírósági perek elkerülésére is.

A minőségszabályozás olyan egységes rendszer, amelyben a kötelező hatályú állami utasítások, a gazdasági ösztönzők a vállalatok számára előírt és a tőlük elvárható magatartás, valamint a minőség állami ellenőrzésének intézményes rendszere lehetőség adott, sőt ez nemcsak lehetőség, hanem objektív szükségszerűség is. A továbbfejlesztés irányának és módszereinek kijelölésénél figyelembe kell venni egyebek között azt is, hogy a mezőgazdaság intenzív fejlesztésének fejlődésének szakaszában vagyunk. Ez a körülmény ugyanis új lehetőségeket tár fel a minősítési rendszer fejlesztése terén is.

A termelés koncentrációjával és szakosításával az utóbbi időben jelentősen csökkent a mezőgazdasági termelő üzemek száma, az üzemekhez tartozó szántóterület átlagos nagysága viszont számottevően nőtt. Így nagyobb tételekben egységesebb minőségű árut lehet előállítani. A szocialista mezőgazdaságban adottak és egyszersmind tágabbak a lehetőségek arra, hogy a termelők kielégíthessék az állandóan növekvő mennyiségi és minőségi igényeket.

A fejlesztés útja a minőség teljes körű szabályozása, a mezőgazdasági termékek — kizárólag — objektív minőség szerinti átadás-átvétele. A termények beltartalom és hasznosanyag-tartalom szerinti elbírálása; a fajta, az osztályos árak és a bonifikációs rendszer szerinti elszámolás általánossá tétele a soron következő feladat. Igaz, az áru beltartalmi értékének meghatározásához előzetesen még arra van szükség, hogy a köztermesztésben levő nemesített növényfajták standard beltartalmi értékét, mint fajtajellegre utaló paramétert hivatalosan is rögzítsék.

A minőségszabályozás rendszerének továbbfejlesztésénél fontos feladat még, hogy érvényre jusson a minőségi szemlélet a termelés minden fázisában — nemcsak a végtermék minősítésénél. S hogy tovább erősödjék a minőségvédedem, tovább kell fejleszteni a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és a kereskedelem kapcsolatait.

FAZEKAS JÓZSEF.

Müncheni vásárok

Az építészeknek mind több információra van szükségük ahhoz, hogy munkájukat jól végezhessék. Elsősorban a termékeket, építési módokat bemutató adatközlésre — hallottuk az Atrium Hyatt szállodában megtartott sajtótájékoztatón, ahol Heinrich Hofer, a müncheni vásáriroda sajtófőnöke ismertette a jövő évben sorra kerülő szakkiállításokat.

Többek között elmondta: január 18. és 24-e között a BAU '84 kiállítás mintegy 140 ezer négyzetméternyi területén 15 ország 1331 kiállítója vesz részt — átfogó építőanyag-programot, új technikai rendszereket és eljárásokat, valamint energiatakarékos és költségkímélő megoldásokat mutatnak be az építőipar számára. A vásár egyik érdekessége, hogy Kanada, Dánia és Nagy-Britannia közös termékbemutatóval vesz részt. S ami már hagyománynak számít: összesen 19 különböző szervezet, kamara és építőszövetség támogatja a BAU '84 sikerét — elsősorban információszolgáltatással.

Május 22. és 26. között rendezik meg az IFAT '84 nemzetközi hulladékfeldolgozási kiállítást, amely a maga nemében a legnagyobb méretű szakmai fórum a világon. Ez az a bemutató, amely immár tíz esztendeje a szennyvíztisztítási és szemétfeldolgozási technikák legrangosabb szakvására:

a kiállítók 20 százaléka [illegible]

Kós Károly

A szegedi Dóm téri Pantheonban csütörtökön felavatták Kós Károly bronz portréját. A romániai magyar írónak, építésznek emléket állító dombormű Szathmáry Gyöngyi szobrászművész alkotása.

Magyar Nemzet 1984 II.10.

ORGANIKUS ÉPÍTÉSZET

Az organikus építészet *fogalmának jelentését napjainkban a legkülönfélébb teóriák teszik homályossá. Ezekben talán csak a romantikus alapállás közös, s az, hogy az irányzat hívei szerint az épület egész struktúrájában, térrendszerében az élő szervezetekéhez hasonló egységnek kell érvényesülnie. Ha Henry van de Velde, Antoni Gaudí vagy Erich Mendelsohn épületeire gondolunk, akkor az organikus szemlélet egyszersmind a formálásban jelentkező* biomorfizmust *is jelent, az állat- és növényvilág formáinak építészeti transzformációját.*

Gyakran azonban olyan épületeket is „organikusnak" nevez az építészeti irodalom, melyek egyszerűen csak bővíthetők, flexibilisek, egyszóval a változó funkcionális követelményekhez igazíthatók. Hugo Häring „organhaftes Bauen" (szervszerű építészet; Häring az „organikust" mindig gondosan „szervszerűre" javította) koncepciója pedig egyfajta abszolút funkcionalizmus, melynek lényege a bentről-kifelé tervezés, a ház formájának teljes alávetése a tervező által rendkívül precízen analizált, átérzett funkciónak.

*

A szecessziós és expresszionista biomorf építészet, illetve Häring és Scharoun szerves (nem geometrikus stíluskánonokat alkalmazó) funkcionalizmusa, mint végpontok között az organikus építészet legkülönbözőbb megjelenési formáit figyelhetjük meg. Ha úgy tetszik, már a görög és római építészet is organikus volt, hiszen az emberi test arányait használta fel a templomépítészetben. A Vitruvius által kidolgozott elméletet később a reneszánsz átvette: Vasari azt követelte az építésztől, hogy alkotása szerves legyen, akár az emberi test.

Az organikus építészet elmélete a századfordulón kapott újabb lökést Lipps és Worringer „beleérzés"-elméletétől. Talán éppen ekkor, a századfordulón váltak el egymástól az organikus építészet lehetséges értelmezései: a klasszikus elmélet az ember *testi jelenlétét és a környezet fizikai érzékelését teszi a formálás alapelvévé, míg a pszichológiai alapon nyugvó „modern" elméletek az* embertől függetlenül *alkotó természet formálásmódját kívánják átvinni az építészetbe. Gaudí érett művei úgy jöttek létre, hogy alkotójuk a „médium", a közvetítő szerepét vállalta, s hagyta, hogy a modellkísérletekkel, erőtani szerkesztésekkel a természeti törvények határozzák meg a formát. Ugyan hasonló megoldásokat eredményezhetnek valamilyen konkrét „mondanivalót" hordozó, és adott esetben éppen biomorf formákkal élő szimbolizációs szándékok is, az építészeti szimbolizmus azonban nem azonos az organikus építészettel.*

Frank Lloyd Wright számára például az organikus építészet nem jelentette biomorf formák alkalmazását: „Az organikus szó az építészetben nemcsak azt jelenti, ami egy mészárszékben lóghat, két lábon jár vagy szárazföldön termelik. Az organikus szó a lényegre vonatkozik, talán jobb lenne az integrális vagy lényegi szót használni. Az építészetben használt eredeti jelentése szerint organikus azt jelenti: rész az egészben, egész a részben. Tehát organikuson valójában a lényeg mint integrális értendő. Lényegi, belülről való." Az épület tömegének, tereinek és a külső természetnek ez az integritása keleti gondolat, amit Wright hangsúlyoz is.

*

Az organikus építészet nem szükségképpen irracionális vagy „anti-racionalista". Legfeljebb az információhiány, a szellemi elszigeteltség teremthet olyan „mitológiákat", melyekben dolgok, személyek vagy művek irracionális szerepre tesznek szert, s nem építészeti munkásságok, hanem nevek válnak szimbolikussá, s kerülnek — megértetlenül — zászlókra vagy a vádlottak padjára. És — épületekről szólva — nem is minden feladat bír el „irracionális" megközelítést: ha egy közigazgatási épület lenne — mondjuk — misztériumhelyként megtervezve, félő, hogy ritualizálna olyan funkciókat, melyeknek éppen transzparenssé tétele és demokratizmusa lenne kívánatos. Nem a formai megoldhatóság a kérdéses tehát, hanem a formák jelentése, és hatásuk az anyagi és szellemi környezetre.

Építészetünknek van egy láncolata, mely — ha erős fenntartásokkal is — organikusnak nevezhető. Képviselői számára a magyar népművészet és a paraszthaz volt az a tájékozódási pont, melyre stílusteremtő igyekezetük által hajtva, az abszolút individualizmus és az individuum elfojtása között hánykódva, szemüket függesztették. E számunkkal kívánjuk bizonyítani: e lánc nem szakadt meg.

Moravánszky Ákos

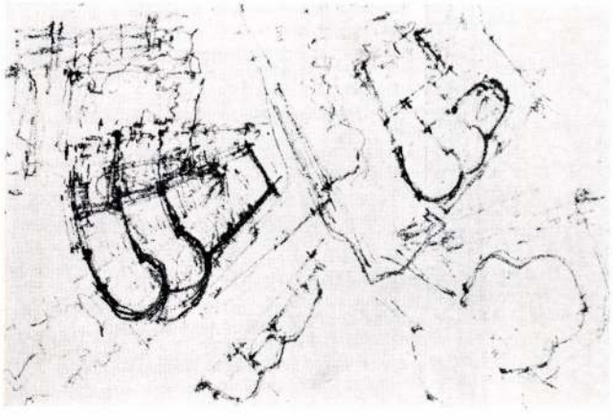

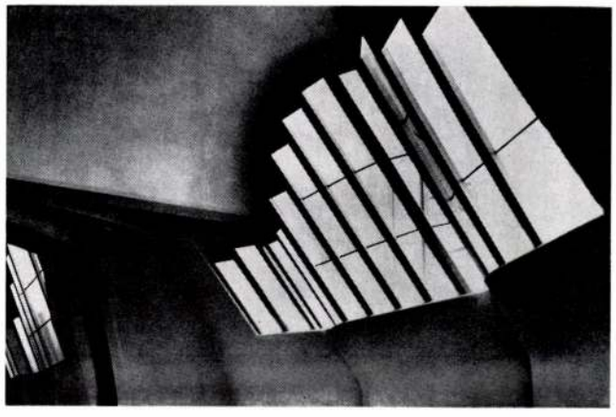

Alvar Aalto imatrai Vuoksenniska templomának első alaprajzi vázlata és a templom belső terének részlete (1957—59)

L'église de Vuoksenniska, à Imatra, par Alvar Aalto (1957—59). La première esquisse et une détail de l'intérieur

A százéves Kós Károly

Mindössze hat esztendeje, hogy a Házsongárdi temetőben búcsút vettünk a „már csak néhai" öreg Kós Károlytól, s máris ünnepi emlékezésre állunk meg; születésének századik évfordulóján.

Az utóbbi időkben sokan emlékeztettek életművére, méltatták jelentőségét, mi építészek is gyakorta megidéztük őt. Mindent elmondtunk hát róla? Távolról sem. Munkásságának, szellemi alakjának csupán körvonalait tudtuk felvázolni s amint „időben-térben távozik", azt tapasztaljuk, egyre csak gazdagodik róla formálódó képünk. De alakulunk mi is.

A közelmúlt évek megváltoztatták életkörülményeinket, talán éppen olyan értelemben, ahogy ezt Kós Károly mindig kívánta nekünk. Megújulóban gazdasági rendszerünk, társadalmi és szellemi életünk, történelemlátásunk — életérzésünk. Ez a lassú, negyedszázada megindult fejlődés Kós Károlyhoz fűződő kapcsolatunkon is tükröződik. A hatvanas évek előtt — néhány magyarországi rokonát, régi barátját és őt tisztelő irodalmárt nem számítva — bizony alig figyeltünk rá. Magunkkal voltunk elfoglalva. Akkor fiatalabb generációink mitsem tudtak őróla, választott népe földjéről, Kalotaszegről, s tágabb környezetéről, a romániai magyar nemzetiségről. Ma az „új értelmiség" talán már árnyalatokat is érzékel. Nem csupán a kóskárolyi életművön, hanem ennek történelmi, művészeti-szellemi hátterén; a legfiatalabbak pedig felkeresik tápláló forrásvidékeit is. Mi építészek közös szakmánk felől szoktunk közelíteni Kós Károlyhoz — a MÉSZ első tiszteletbeli tagjaként tartotta őt számon, s csak később kezdjük értékelni szépírói, grafikai, könyvkészítői, szerkesztői munkásságát. Reméljük, a Közép-Kelet-Európa történelmének tárgyilagosabb megismerésével politikai és szervező tevékenysége is közelebb kerül hozzánk. Így ismerjük meg majd teljességében építészeten is túlmutató építő erejét, sokoldalú, alkotó és sorsvállaló egyéniségét.

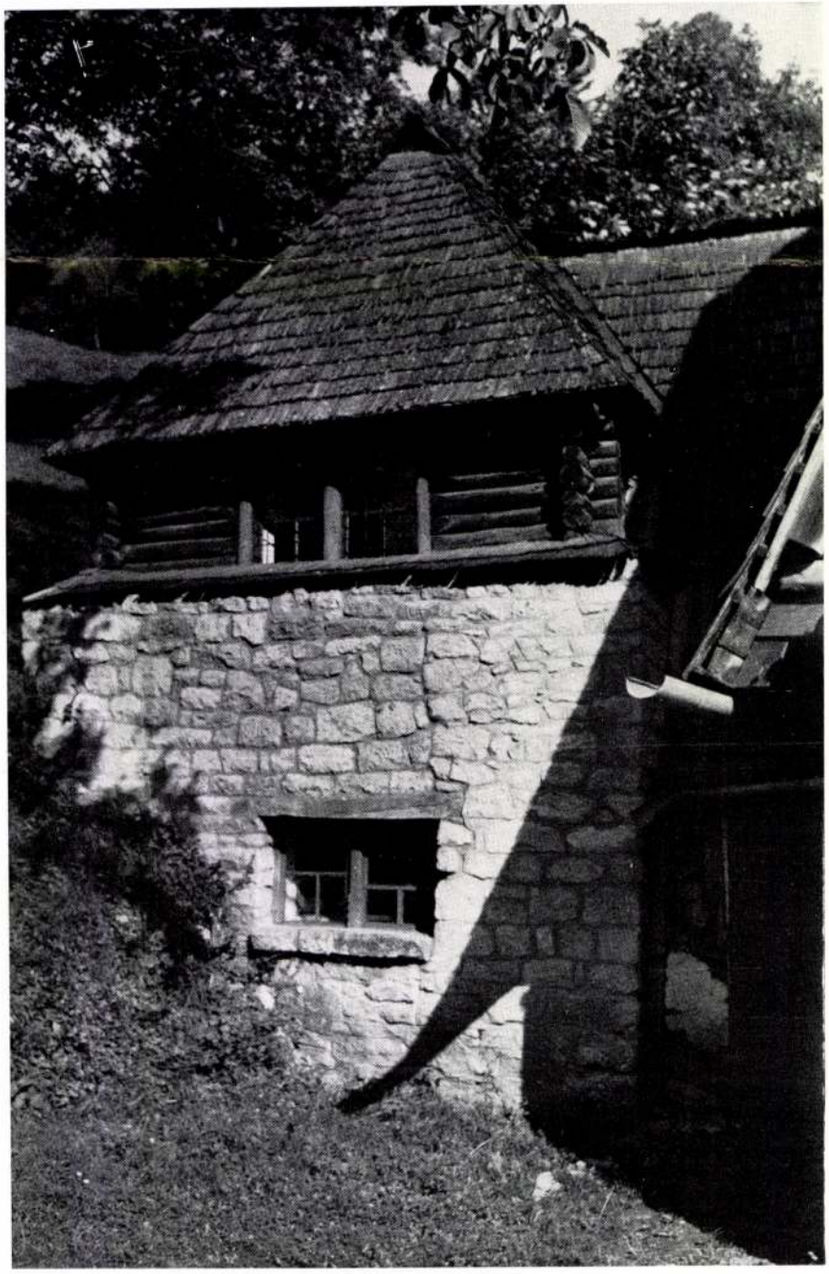

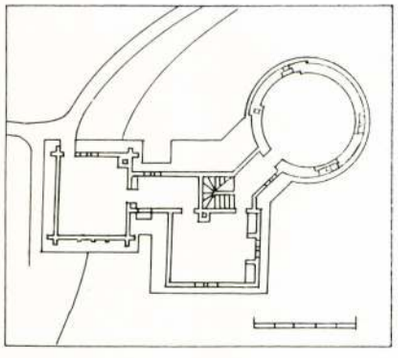

Kós Károly saját lakóháza, a Varjúvár Sztánán (Stana), Nagy Elemér felvételei

La maison privée « Chateau des corneilles » de Károly Kós a Sztána (Stana), Photos de Elemér Nagy

E centenáris évfordulón ne az ismert értékeléseket, szinte már közhelyeket hangoztassuk, hanem kíséreljünk meg életének néhány *aktuális tanulságára* emlékeztetni. Ilyen törekvés híján ugyanis — amikor az építészettörténet szakterületén túllépünk — könnyen valamiféle romantikus rajongás káprázatába eshetünk. Ha azonban sikerül — tárgyilagos elemzések, esetleg viták árán — Kós Károly szakmai munkásságából és emberi magatartásából, a mai magyar közgondolkodást gazdagító, tudati megerősödésünket tápláló értékeket kiemelni és felmutatni, akkor élő kapcsolatba hozzuk őt is szellemi életünk mai változásaival és jövőbeni fejlődésével.

A tárgyilagos elemzés azonban az ő esetében nem könnyű feladat. Elsősorban azért, mert Kós Károly mint építész, mint író és még számos más művészeti terület művelője romantikus alakja a magyar kultúrtörténetnek. Minden munkájában a múltra, a történelem tanulságaira és a népi művészet hagyományaira támaszkodott, ezekből merített mindig ihletet. Volt Kós Károlyban valami magakereste kívülállás is. Másképpen csinálás mint racionális és szokásos; s mindig a maga erejére támaszkodva. Élete — talán vállalt szerepe is — hegyekre húzódás volt, amikor pedig mindenki a völgyekbe igyekezett, visszavonulás a műhelyekbe, holott mindenki a piacokon nyüzsgött. A reneszánsz hajnalhasadását alig sejtő középkor kézművesének egyszerűsége, alázata sugárzik munkáiból. Életművében a régi Erdély él tovább. Dombon emelkedő kalotaszegi templomok színes ragyogása, fallal kerített temetők szomorúsága, régi krónikák nyelve, lányok dalai, legények táncai, népviseletek pompázása. Havasok szélzúgása, pojánák szénaillata, smaragdzöld réteg szikrázása, árnyas gyümölcsösök zsongása. Ilyen díszes öltözetben jelenik meg előttünk Kós Károly életműve. Ebből a látványos viseletből, ebből a szívet melengető — szívet szorító szépséges burokból kell óvatos kezekkel kifejteni életművének egyszerű, ma is érvényes hétköznapi igazságait. Az ilyen szinte restaurátori-feltáró munka nagy körültekintést és türelmet igényel.

E jubileumi alkalommal, hogy figyelmünket ne zavarja, tegyük félre Kós Károly első, nagy sikerű építészeti alkotókorszakának (1908—1918) ismertetését. Csupán azokra az értékeire utaljunk néhány szóval, melyek az egyetemes építészet mai horizontja előtt is megcsillanthatók.

Ismert, hogy az ún. „Fiatalok" építészcsoportja, melynek Kós Károly vezető egyénisége volt, a századforduló utáni években túl tudott lépni a Lechner Ödön nevével fémjelezhető, későeklektikus-szecessziós — ha tetszik magyaros építészeten. A múlt századi angol iparművészetre és a századforduló utáni évek északi építészetére figyelve, a lelkes, pályakezdő fiatalok az erdélyi történeti és népi építészet fundamentumán egy regionális „nemzeti-romantikus" építészetet virágoztattak fel.

Kós Károly alkotómunkássága is e helyi értékekre támaszkodott, épület elhelyezéseinél, tagolásainál, anyaghasználatában és részleteiben elsősorban ezekre figyelt. Az igényekhez igazodó alaprajzi megoldásaival, épülettömegeivel, homlokzataival harmonikusan kapcsolódott a természet alkotta és ember teremtette környezethez. Egy történelmi tájegység anyagi, szerkesztő kultúrájába, egyszersmind szellemi örökségébe ágyazta művészetét. Ez a gazdag értelmű regionális szemlélet most ismét előtérbe kerül. Néhány éve az észak-európai országokban — egy átmeneti technicista hullám után — újból fokozott érzékenységgel igénylik építészek és építészet-elméleti szakemberek a hellyel, annak topográfiai, morfológiai,

kulturális értékeivel — „szellemével" — való azonosulást. (Christian Norberg Schulz, Reima Pietilä.) Nyugodtan állíthatjuk, hogy a huszadik század magyar építészetében ez a — divatosabb így leírni — „local identity" Kós Károly munkásságában már a század elején kiteljesedett, s ez az értéke időt álló ma is. Ezért ha az építészeti szakirodalomban manapság gyakran szereplő „genius loci" latin kifejezést olvassuk, a hosszú életű erdélyi mester korai munkái ne maradjanak ki képzeletünkből.

Azonban mégse vigyük át megoldásait, részletformáit a rajzasztalainkra! Az ilyen jószándékú tervezői döntés ugyanis a csalóka ábrándok világába tartozik. Nevezetesen a kóskárolyi nemzeti romantikára hivatkozva valami új neoexpresszív építészet népszerűsítése hazánkban „magyar építészet" címen. Vagyis a strukturalizmusnak az építészetszemléletbe történt tegnapi-mai behatolásán felbuzdulva, szorgosan keresett „építészet-jelrendszer" Kós Károly építészetével való hitelesítése. Ő ugyanis nem teremtett soha egyéni érzésekből, indulatokból táplálkozó expresszív formákat. Szellemi gyökereit oly széles területen és mélyen eresztette a helyi erdélyi történelembe és kultúrába, annyira azonosult szellemükkel, hogy mondanivalója az idők folyamán kifejlődött építészeti rendszerekkel és formákkal egyszerűen kifejezhető volt.

Kós Károly nem ragaszkodottkizárólag erdélyi népművészeti formavilág felvonultatásához. Elfogulatlanul merített a történeti, főképpen a középkori építészet tér, tömeg és részletformáiból is. Ezen túlmenően ma különös értéke: erősen kötődött *egyszerű, egyetemes érvényű építészeti elemekhez.* Ősképletekhez nyúlt vissza, tömegalakításban, térformában, anyag- és szerkezetkapcsolásokban, részletmegoldásokban egyaránt. Gondoljunk csak a sztánai Varjúvárra! Itt világosan kirajzolódnak azok az építészeti alapformák, melyeket — s ez a pszichológia tudományának az építészetelméletre gyakorolt mai hatását tükrözi — divatosan „archetípusokként" is értelmez a legújabb építészeti szakirodalom. A hengeres kúpos lefedésű torony, a nyeregtetős, oromzatos tömeg, a falmélyedésbe vágott bejárati nyílás stb. mint tiszta építészeti „ősképletek" értékelhetők Kós Károly nem egy épületénél.

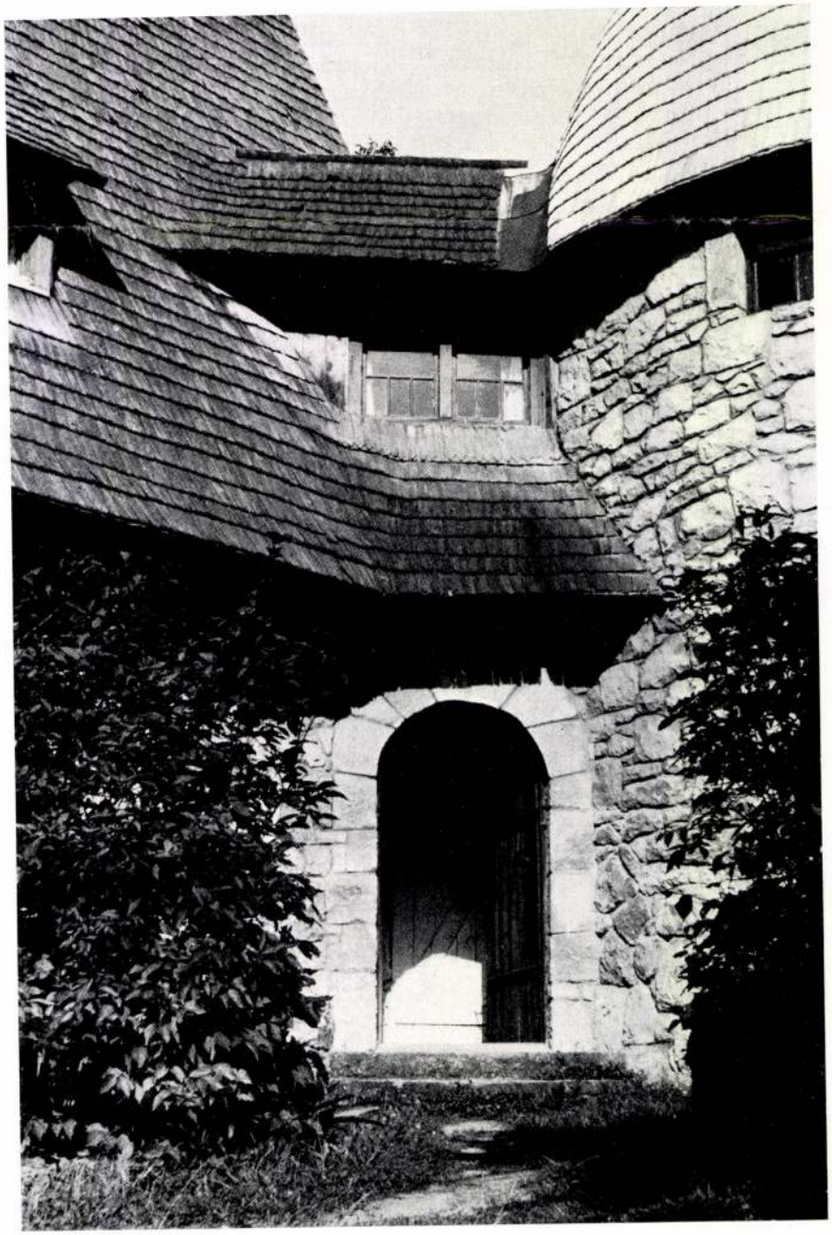

*

A jubileumi évfordulón próbáljunk azonban ismertebb alkotásai mellett továbblépni, mélyebbre ásni, s Kós Károly alkotói magatartásában néhány kevésbé látványos, de ma mégis fontos értéket is felmutatni. Mindenekelőtt korai munkásságát váltó, az 1920-as évektől kezdődő második építészeti korszakáról kell beszélnünk.

Erről építészeti körökben mindeddig kevés szó esett. Tudomásul vettük — talán oda sem figyeltünk —, hogy Kós Károly jó harminc esztendős korában befejezte nagysikerű építészeti tevékenységét, s részben a szükségtől kényszerítve más alkotói területre hú-

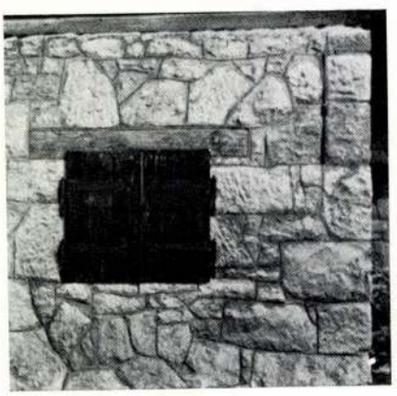

zódott. Valóban az „impériumváltozás" után nagymértékben kiszélesedett tevékenységi területe, s főként mint író és grafikusművész hagyott hátra maradandó alkotásokat. Kós Károly azonban csaknem nyolcvan esztendős koráig tervezett és épített! Azonnal tegyük hozzá, csupán kisebb feladatok jutottak neki, szűkös anyagi és korlátozott technikai feltételek közepette. Egész sora az erdélyi magyar nemzetiség, szűkebben véve Kalotaszeg, által igényelt egyházi és világi, valamint magáncélú épületeknek. Soha nem zárkózott el, ha valahol mint építész hasznos lehetett, életet védhetett, életet alakíthatott. Felismerte és vállalta, hogy *azt kell adnia, amit a társadalom, az ő népe vár tőle.*

Azt is tudta, hogy *ezt neki, az építésznek kell felfedeznie*, programba, anyagba-szerkezetbe, formába önteni. Mit jelentett ez? Azt, hogy Kós Károly a századforduló utáni magyar nemzeti romantika nagy alakja, akinek Sepsiszentgyörgytől Kolozsvárig és főleg Budapesten fényes sikerei voltak, az adott történelmi és gazdasági helyzetben általánosan jelentkező szerény igények kiszolgálását is vállalta még akkor is, ha sajátos egyéni formatörekvéseit, művészi önkifejtésének nagyobb lehetőségeit ezért fel kellett áldoznia. Ez a *népszolgáló*, közösséget mentő magatartás sugárzik e szétszórt, szerényebb építészeti alkotásaiból, átalakításaiból, bútorterveiből; az építészeti munkától elválaszthatatlan *valóságos társadalmi felelősség*. Más történelmi helyzetben és gazdasági viszonyok között is felvetődhet a kérdés, mit vár a közönség az építésztől, amikor a feladatok megfogyatkoznak, a látványos alkotásra szolgáló lehetőségek beszűkülnek, egyszerűbben, takarékosan kell építeni. Kós Károly munkássága erre is választ adott. Fel kell figyelnünk e második korszakában Kós Károly bátor, *kezdeményező, vállalkozó* készségére. Ez a kisebb-nagyobb középületek, parókiák, kis kultúrházak, népfőiskolák építésének megszervezésében igen hatékonyan érvényesült. A húszas-harmincas években e képességének köszönhette alkotó tevékenysége ismert kiszélesedését, néhány válságos életszakában talponmaradását. Nem tekintette magát szűken értelmezett tervezőnek, hanem a *hivatásában rejlő szervező feladatokat is vállalta*. Bízott tehetségében, erejében s túl tudott lépni a rábízott közösség érdekében szakmája korlátain is. Nagy szükség volt erre a Trianon utáni években, a magyar kisebbség köreiben uralkodó levertségben és tanácstalanságban. Kós Károlyból újra és újra előtört a gyakorlati ember, aki szívós következetességgel és hűséggel vitte családja, tágabb közössége Kalotaszeg, sőt Erdély magyarságának ügyeit. Kós Károly, ha kellett, a rajzasztaltól átült az írópulthoz, vagy átállt a gyalupad mellé, ment az eke után, hajtotta kordélyát, lovagolta mokány lovacskáját. Példát mutatott arra, hogy az építészet annyit emlegetett összetettsége, sokrétűsége konkrét valóság. Az építész nem csupán alkotóművész, műszaki szakember, hanem a kultúra és a szellemi élet munkása, a társ-

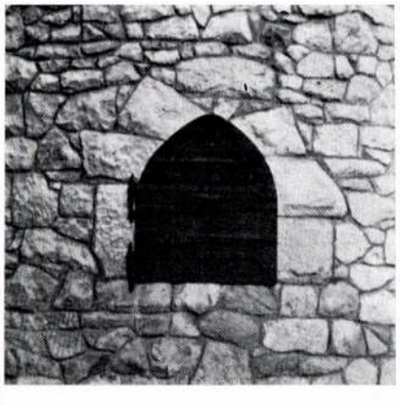

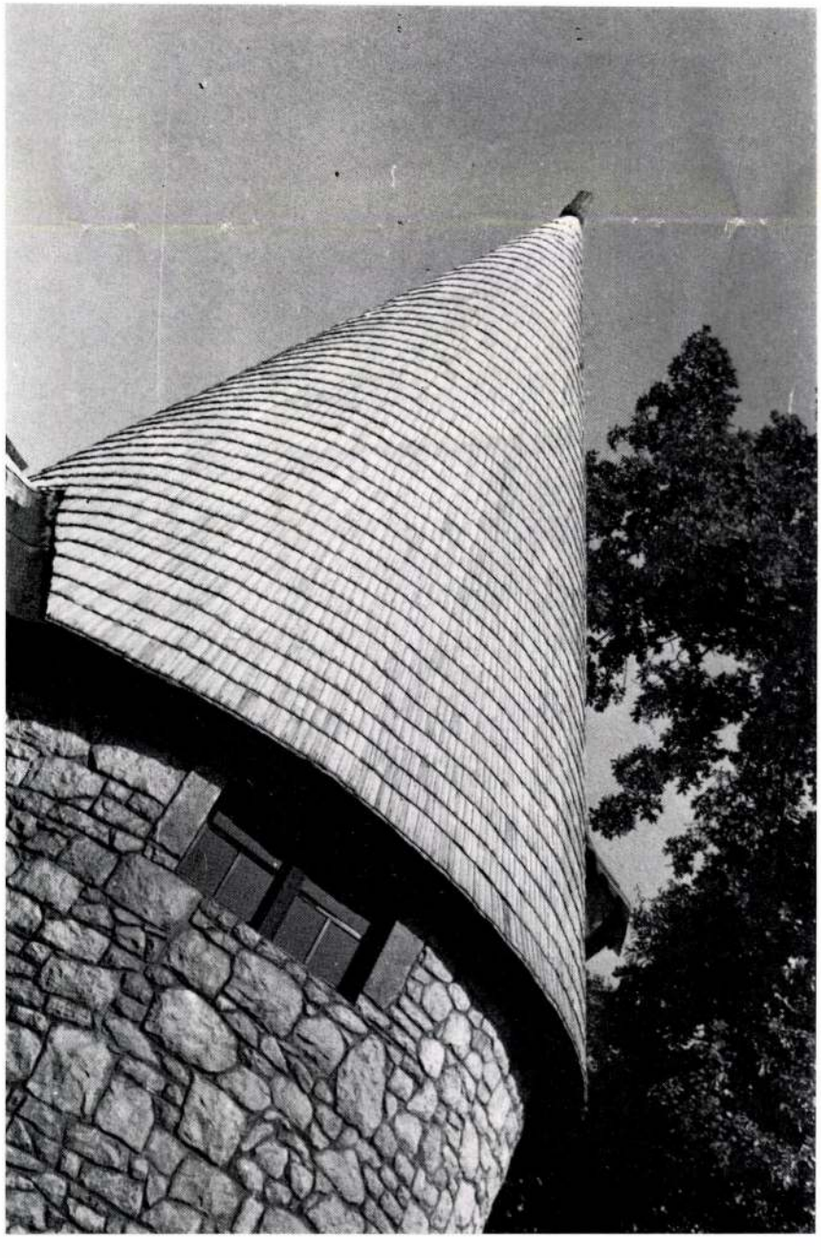

művészetek művelője, adott esetben gazdasági szervező, sőt politikai tényező is.

Számos kezdeményezése közül szépírói munkássága, könyvművessége emelkedik ki. Ezekkel mozdította meg az erdélyi magyar kisebbséget, s hívta fel magára a figyelmet itt Magyarországon is. Az irodalomhoz közvetítő-átvezető terület számára a grafika volt. Ebben mint jókezű fiatal építész már a századelőn is jeleskedett, már mögötte voltak olyan remekek, mint az egy példányban rajzolt „Székely balladák" (1909), az „Atila királról ének" (1909) és a „Régi Kalotaszeg" (1911). A ballada, illetve krónikajellegű szöveg ezekben még csak kiegészítő szerepet vállalt, de hangját már megtalálta. A történelmi sorsforduló után már lapot indít, cikkeket, karcolatokat, novellákat ír, s nemsokára megjelenik első önálló regénye, a „Varjú nemzetség" (1925), majd a kötetek sora. Felismerte az önálló erdélyi irodalom és történeti tudat kialakításának szükségességét. Ebben a szervezésen túl mint tollforgató is segíteni akart.

*

Végigpillantva alkotói magatartásán, állítsuk magunk elé néhány *személyes jellemvonását is*. Magatartása minden tevékenységi területén hitelesíti műveit. Mivel életének nagyrészét kisebbségi, illetve nemzetiségi helyzetben töltötte, az e sorsban élő mai magyarok számára Kós Károly néhány tulajdonsága különösen tanulságos lehet. Nemcsak az erdélyieknek, hanem mindazoknak akik bárhol e különlegesen nehéz és fontos *híd szerepbe* kerültek századunkban, vagy itt-ott már csak diaszpórikus szórványokban élnek. Ez ma még több mint hárommilliónyi anyagi, szellemi egzisztenciát jelent. Az ő megmaradásukról, autentikus létükről, vagy lassú metamorfózisukról, netán porladásukról néha el kell gondolkodnunk. Számukra Kós Károly élete, Kányádi Sándor gyönyörű verséből citálva — „megtartó példa" lehet. Ezt a nagy erdélyi építészt tehetsége, ereje és önfegyelme nem hagyta elmerülni. Kísérletező, vállalkozó kedve mindig sikerrel segítette át a nagy nehézségeken. Tudott haragudni, harcolni, hibázott is, voltak kudarcai, de nagy viharok idején szélárnyékba is tudott húzódni. Ha nem kínálkozott ilyen, maga formált olyan valóságos zugot, ahol meghúzhatta magát. Megtanulta a havasi emberektől, hogy nagy vihar idején jobb védett helyen. E nehéz idők során pedig belülről csak erősödött. Történelmi tapasztalata őt is megtanította arra az igazságra, amit Veres Péter így fogalmazott: „Azt kell tennünk, amit minden életrevaló nép tett a történelem folyamán: alkalmazkodni, hogy megmaradjunk." Kós Károly is meglátta, hogy a „balek" magyarságnak az élelmesebb népektől kell tanulnia, ha meg akar maradni.

Kitartó szívósságát őseitől örökölte. Nem volt álmodozó, szalmaláng természet, de nem is tört össze sohasem. Magát megőrző, s minden kataklizma után újrakezdő ember volt. Mindebben építész képzettsége és alkata nagy szerepet játszott. Hiszen az építő embernek ledőlt romok, kiégett tetők láttán első gondolata: hogy lehet a köveket összeszedni, megtisztítani, a gerendákat újra faragni, s újjáépíteni a fizikai és lelki hajlékokat. Kós Károly így cselekedett. Viharok után ismét épületeket emelt, kertet kerített, ültetett, betakarított, írt, szerkesztett, könyveket adott ki. Így érvényesült *környezetét biztosító, értékmentő és minőséget teremtő* magatartása. A sorrend is fontos. Kós Károly először mindig *megvetette a lábát*. Talán csak egy nyaralónak képzelt sztánai váracskában a húszas évek elején, vagy 1945 után egy kétszobás „blokk" lakásban. Családjával körülvéve nemcsak fizikai-térbeli környezetet, de otthont, lelki hátteret is teremtett magának. Mindez beosztásra és önfegyelemre is kényszerítette. Lábát megvetve számbavette, mi maradt meg szűkebb-tágabb környezetében és *mentette az értékeket*. Nemcsak magyar, hanem az együttélés szellemében román és szász értékeket is. Kiegészített és újrateremtett. Minden eszközzel, ceruzával, körzővel, írótollal, metszőkéssel a kezében. Alkotó megnyilvánulásaiban *minőségre törekedett*. Addig kínlódott tervezéseiben, írói munkáiban, vázlatok készítésében, míg szándékát meg tudta valósítani. Még baráti leveleit is ilyen igénnyel fogalmazta-rótta, s küldte szét évtizedeken át. Tudta, hogy a fogyás, a porladás időszakában a *minőség összetartó, sőt vonzó erő lehet*. A Németh László-i megfogalmazásban Kós Károly „helyzetéből sorsot" tudott csinálni, „a tengésből küldetést".

*

Kós Károly szívéhez nőtt alkotása, hiszen számos belső és alkotó küzdésének színhelye, Sztánán 1910-ben emelt nyaralója: a Varjúvár. Több ez mint pihenőház, szerény méretei, mesés, romantikus formája dacára *valóságos vár*. Fel-

1. Parókiaépület, Nagypetri (Petrindul), 1955
2. Parókiaépület, Misztótfalu Tauti de Jos

1. Presbytère à Nagypetri (Petrindul), 1955
2. Presbytère à Misztótfalu Tauti de Jos

1

2

építésével bocsátja le gyökereit a már diákkorában megszeretett tájba, választott népe közé, Kalotaszeg földjébe. Amikor az első világháború után úgy dönt, hogy a budapesti főiskola tanári állását veszni hagyva visszamegy Erdélybe, a bizonytalanságba, akkor ebben az elhatározásban — úgy érezzük — ennek a sztánai háznak is része van. Gyökerei nem engedték el. Valóban az akkori újrakezdésekhez szerény formában sokszor életkeretet biztosított. A második világháború után sovén elemek feldúlták, értékes könyvtárát tönkretették. De teltek az évtizedek, s az öregedő Kós Károly még megérhette, hogy gyermekei ismét birtokba vegyék s rendbetegyék a házat. Életet vigyenek bele — unokákat, dédunokákat —, újra berendezzék, szép, festett bútorokkal, színes szőttesekkel, maguk készítette alkalmatosságokkal. Új aranyló zsindely ragyog a kerek saroktornyon, kaszálva a kert, érik a gyümölcs, kávéillat teszi otthonossá a gerendás szobácskákat. Kós Károly — most már csak emléke — újra megvetette a lábát a meredek sztánai domb tövében. A Varjúvár, ahogy egykor volt, ismét építészeti zarándokhely, szellemi központ lehet — s egy alkotó élet szimbóluma.

Kalotaszeg régi épületei, mint nálunk is a falusi házak — lassan eltűnnek. Bedőlnek a régi faragott kapuzatok, lebontják a szép arányú oromzatokat, levetik a népviseletet, eltörnek a korsók, szétmállanak a szőttesek. Új hasas oszlopú árkádos házak, nagy blokkok, lapos garázsok sorakoznak egymás mellé. A települések képe szürkül, jellegtelenedik. Csak a táj marad meg, s talán a templomok, meg a temetők. Hol van már Ady Endre megragadó élménye a kalotaszentkirályi hídnál, vagy a Körösfői Kriesch Aladár látta templomozás, milánói freskóinak színes világa?

Kalotaszeg egyre inkább emlék, fogalom. Talán csak a magasban épülő közös szellemi haza egy tájegysége már, de olyan marad, ahogy Kós Károly leírta, megrajzolta, kiegészítette, gazdagította A százesztendős, *építő Kós Károly*.

Nagy Elemér

15 oldal

mint aerodinamikus formákat inkább a várostervezési szempontoknak, vagy a táj befolyásának lehetett tulajdonítani. Célja inkább az volt, hogy plasztikus formákat alkosson, mintsem hogy egy adott épület funkcióinak formai differenciálását hangsúlyozza. Éppen ez az oka annak, hogy különösen az általános célt szolgáló épületei voltak sikeresek, így pl. áruházai vagy adminisztratív épületei.

Hugo Häring forradalmi változást hozott az építészet funkció-felfogásában, amennyiben organikus építészetelméletet (*„organhaftes Bauen"*) dolgozott ki — ellentétben Le Corbusier költői *„lakóépének"* esztétikai ideáljával és Ludwig Mies van der Rohe strukturális építészetének univerzalizmusával —, amely szerint a háznak olyannak kell lennie, hogy használójának szerves részévé váljék, és végső formáját ne esztétikai vagy szerkezeti meggondolások alakítsák ki, hanem az a cél, amire szánták (*„Leistungsform"*). Ragaszkodott a szerves formákhoz (ellentétben az általános mértani formákkal), amelyek egy adott épület belső rendeltetéséből

Kós Károly: épített

Nagy Elemér: A százéves Kós Károly 10-15

Magyar Építőművészet 1983. 83/6

Kós Károly építész

Balogh Péter: Kós Károly arcai

Magyar Építőművészet Bp. 1983

56-57.

83/6

Kós Károly arcai

Barázdált orcádról
az idő aláfoly,
mint az olvadó hó
a vén Maguráról.

(Kányádi S.)

Kós Károly kivételes egyénisége költőket és képzőművészeket egyaránt megihletett. Megénekelték versben, anekdotában, megformálták kőben és fában, megörökítették grafikában és fényképen. A művek, elsősorban a grafikák, közös jellemzője, hogy valamennyi szoros barátságból és tiszteletből született, létrejöttükhöz szükség volt a „belső ember" és a „külső ember" mélyebb ismeretére, sok esetben a közös sors vállalására.

Az első grafikák az 1930-as évek elején születtek, bár már Osvát Kálmán 1928-ban megjelent *Erdélyi lexikon*ában is található róla egy könnyed felfogású rajz — valószínű Major Henriktől. Kós Károly 1933 decemberében töltötte be 50. életévét, ami alkalmat adott arra, hogy tisztelői és barátai különböző módon fejezzék ki megbecsülésüket Erdély „mindenese" iránt. Az *Erdélyi Helikon* 1933/10. számát teljes egészében Kós Károly méltatásának szentelte, ami bizonyára nemcsak azért történt így, mert Kós maga is részt vett a folyóirat szerkesztésében. Az ünnepi számban két fiatalabb művész, a román *Demian Tassy* és Gy. Szabó Béla szerepelt egy-egy Kós portréval. A szobrászok és az érmészek azt mondják, az ember arca ötvenéves kora táján érik meg a véső alá, akkor véglegesül. A két művész mintha ennek az íratlan szabálynak akart volna eleget tenni. Demian 1926 óta festőművészként tanított a kolozsvári *Képzőművészeti Iskolán* (Belle Arte), s főleg freskófestéssel foglalkozott. Baráti kapcsolatot tartott fenn a korabeli kolozsvári magyar szellemi élet képviselőivel, elsősorban a helikonistákkal. Gyakran ült együtt a kolozsvári Újságíró Klubban a Helikon asztalnál Kós Károllyal, Kemény Jánossal, vagy az időnként be-be látogató Nagy Imrével, Aurel Ciupéval egy kapuciner mellett vitatva meg az erdélyi művészet ügyes-bajos dolgait. 1930-ban közösen vett részt a magyarokkal az Erdélyi Képzőművészeti Kiállításon. A nála jóval idősebb Kós Károlynak nagy tisztelője volt, rajzai és linómetszetei felkeltették érdeklődését, hatással voltak rá, amint erről *Tárogató és furulya* c. kis írásából értesülünk. „... Ekkor jutott véletlenül a kezembe ... az *Iparművészetnek* egy régi lerongyolódott száma, amelynek egypár épen maradt oldalán csodálatosan férfias, erőteljes rajzokat találtam és olyan gyönyörű szép írással oda rajzolt szöveget, amely Attila királyról szólt, és ... nagyon sok szeretettel elbámultam a szép vonalakat, amelyek olyan egyszerűen és nemesen tudták az ősiséget kifejezni."

Kósról készített tusrajzán érződik ez a tisztelet és elfogódottság. Vonalai nyugodtak és méltóságteljesek, a képről egy beérkezett férfi tekintélyt parancsoló arca néz a szemlélőre. Igen — Kós ekkor már valóban tekintély; mögötte állnak már leghíresebb épületei — a budapesti állatkert, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, a Kolozsvár, Monostori úti templom —, megírta könyvei jelentősebb köteteit — a *Varjú nemzetséget*, az *Erdélyt* és a *Kalotaszeget*. Elhangzott a *Kiáltó Szó*, működik az *Erdélyi Szépmíves Céh*, hűséges feleség és négy gyermek várja a sztánai tűzhelynél.

Az ekkor még szinte első művészi lépéseit tevő *Gy. Szabó Béla* más eszközökkel kísérli meg visszaadni azokat a benyomásait, amelyek Kós Károllyal való találkozásaiból leszűrődtek benne. Pályájára Kós különösképpen hatott, elsősorban tanácsaival. 1932 decemberében a *Károli Gáspár Református Irodalmi Társaság* képzőművészeti kiállítást rendez. Ezen Thorma János, Gruzda János és mások társaságában Gy. Szabó Béla is részt vesz. Szénrajzokat és pasztelleket állít ki. Kós a megnyitó után azt tanácsolja neki, hogy „másszon fára", azaz próbálkozzon meg a fametszéssel. Elmagyarázza neki utcai beszélgetés közben a fametszés technikáját, a szükséges kellékeket, s további munkára buzdítja. A fiatal gépészmérnök, Gy. Szabó Béla megfogadja a tanácsot és szorgalmasan nekilát a munkának, sorra készíti metszeteit. Ezek közül az első fametszetek közül való Kós Károly arcképe is, amelyet 1933-ban készített a mesterről emlékezet után. A kép magán viseli még a technikával való ismerkedés jeleit, de az arc geometriája így is tökéletes és kifejező. Kós

2

konok tekintete, szíjjas arca néz felénk a képről. A metszet szükszavúsága, a minden részletet mellőző fekete vonalak szinte kivetülései Kós egyéniségének. Ez a kép talán a kezdete Gy. Szabó fametsző művészetének, amely azóta — elhagyva már jól az ezredik lapot is — megizmosodott, tökéletessé, már-már utánozhatatlanná vált. Így történt meg az, hogy amikor a művész hóna alatt a *Hónapok* című dedikált mappájával köszöntötte születésnapján Erdély nagy öregét, a 90 éves Kós Károlyt, ő meghatódva ennyit mondott: „Tanítvány! — ebben te lettél a mester itt Erdélyben, Európában vagy tán az egész világon."

1. Demian Tassy rajza (1933)
2. Gy. Szabó Béla fametszete (1933)
3. Nagy Imre rajza (1938)

1. Dessin de Demian Tassy (1933)
2. Gravure sur bois de Béla Gy. Szabó (1933)
3. Dessin de Imre Nagy (1938)

1

3

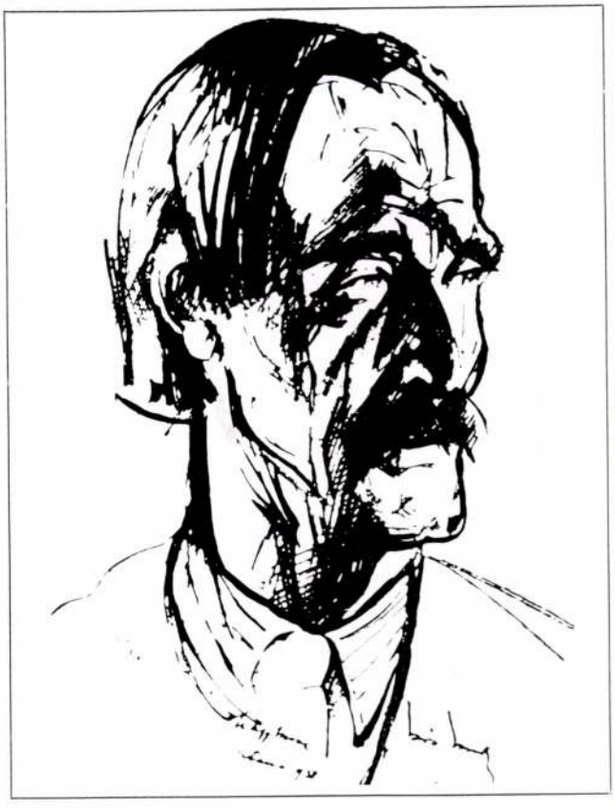

zatával mutat tükörkép-szerűen közös vonásokat. A szintén 1913-ban épült két múzeumőri lakás pedig a villaépületek csoportjába sorolható.

A tragikus 1914-ben tervezett, vármegyei közkórház eredetileg öt épületből álló együttese sajnos csonkán maradt ránk. A legszebb, az épületcsoportot kelet felől lezáró anya- és csecsemővédelmi épület meg éppenséggel csupán tervben ismeretes. A többi épülethez képest kis mérete ellenére is monumentálisan hat a kivételesen, de aligha véletlenül szimmetrikusan megtervezett és felépített hullaház, a maga merev, zárt mozdulatlanságot sugárzó épületével.

Kós Károly nem tudta alkotótevékenységét, a már többek által megírt okoknál fogva kiteljesíteni. Sepsiszentgyörgyön hiányzik épületeinek átfogóbb városképi hatása, hogy ha nem is egy városrész, legalább egy általa egységesen megtervezett tér megalkotásában kiélhesse a benne feszülő alkotó energiát. Elmaradt a város főterét nyugatról látványosan lezáró városháza épületének megvalósulása. Csupán a főtérnek ugyancsak a nyugati oldalára 1926-ban tervezett leánygimnázium-internátus épülete valósult meg, amely utólag, a tervező stílusához hangolt, de az épületet egyhangúbbá változtató déli bővítéssel, ma mint a textilipari szakiskola épülete ismeretes.

A két évvel korábban tervezett és a közeli Béke utcában felépült Csulak-ház viszont sokáig alig ismert, ám annál szebb villaépületnek számít. Félkör alakú, oszlopos verandáját véve alapul, az ugyancsak akkoriban tervezett kolozsvári Hincz-házzal mutat rokonvonást, a főhomlokzatot is figyelembe véve pedig a miskolci Imre-házzal, azonban a méretbeli különbségből is fakadó tetőszerkezeti megoldások különbsége határozottan eltérő összhatást biztosít.

A 30-as években újabb három, eltérő arculatú és rendeltetésű Kós-épülettel gyarapodott Sepsiszentgyörgy. A mai Textiliskola épületével némi rokonságot tartó épülete az építésvezetők módosításával készült el, továbbá az Iskola utcai Keresztes-ház közelében egy semleges homlokzatú, tanári lakásokat magában foglaló emeletes ház, valamint a legutóbbi évtizedben radikálisan átalakított Csutak Vilmos lakóház, a vasúti állomás közelében.

Csupán terv maradt a dr. Kabay Gábor számára 1948-ban két változatban is megtervezett lakóház, akárcsak az Olt és Bălcescu utcák sarkára szánt, kereskedelmi iskolát és internátust magábanfoglaló épület 1951-ből. Felépült viszont kevés módosítással az 1953-ban, kitűnő belső beosztással, Benedek Károly számára tervezett lakóház a Váradi József utcában, valamint az egy évtized múltán, három változatban elkészített, a vártemplom magaslatának keleti aljában, a harmadik terv szerint kivitelezett ravatalozóépület.

Kónya Ádám

3

4

5

1. Az egykori Vármegyei Közkórház halottasháza (1914)
2. Kós Károly által tervezett épületek Sepsiszentgyörgyön (a megvalósult épületek sötét tetővel jelölve)
3. Lakóház (egykori Keresztes-ház) az Iskola utcában (1913)
4. Textilipari szakiskola, Szabadság tér (1926)
5. Pionírház, Kőrösi Csoma Sándor utca (1929—30)

1. La maison mortuaire de l'Hôpital Public Départemental de jadis (1914)
3. Maison d'habitation (nommée jadis maison Keresztes) dans la rue Iskola (1913)
2. Bâtiments dont les projets ont été conçus par Károly Kós, Sepsiszentgyörgy (les bâtiments réalisés sont marqués par le toit foncé)
4. École professionnelle de l'industrie textile, place Szabadság (1926)
5. Maison des Pioniers, rue Kőrös Csoma Sándor (1929—30)

KÉPZŐMŰVÉSZET

4

lytállás és a közös erdélyi sors válla-thette meg Kós Károly és Zsögödi mre kapcsolatának alapját. Kós Pesten atott volna, de hívta Kalotaszeg — mrét Angliában marasztalták, de ő lón a szénakaszálás és a csiki hegyek Betöltötték az embert meghatározó i törvényt: a sorsot, mely a születés-lentkezik, vállalni kell. Nagy Imre egy metszetet és több rajzot készí-lönböző időpontokban. A fametszet en készülhetett, előtte Tompa László s Tamási Áron arcképét örökítette esterien. Nagy Imre robusztus egyé-iek, vulkanikus vérmérsékletének a zet felelt meg legjobban. A csiki kban a fát fejszével hasogatja. Fa-tein szintén fejszecsapásoknak tűn-tározott vágásai, amelyeknél követi a ngelói elvet: nem tesz egyebet, csak itja a feleslegeset. Kós portréja az ön-s építő embert tárja elénk, a fekete ől valósággal előtörnek a fények és lalról bontják ki a formákat, élesen, átmenet nélkül. Valami ősi puritán-kátszerűség vonul végig ezen a ké-nely jelkép is lehetne, a makacsságé rtásé, az időtlen alkotóé. A harmin-cas évek végén Kós Károly és Kovács László vette rá Nagy Imrét, hogy egy tervezett *Helikon-íróalbum* részére készítse el csak-nem 40 erdélyi író arcképét. Ő két év alatt el is készült a tusrajzokkal, amik egyben rajzművészetének csúcsát is jelentik. Sze-rette az érdekes arcokat, a tus, a nádtoll új eszközt, kifejezési formát jelentett számára. A sorozat egyik leghíresebb lapja Kós Károly Sztánán készült arcképe, amelyen nem is arcot, hanem egy teljes ember rajzolt meg. Mindig érdekelték az arcok mögött levő mélységek, az egyéniség, annak viszonya a világhoz, népéhez, önmagához. Soha nem rajzolt le olyan személyt, akit nem ismert, vagy nem volt tisztában emberi tulajdon-ságaival. Kós, a „Viharügynök", ahogy kor-társai nevezték, maga volt a mozgás. Mindig szervezett, küzdött és perelt, sebeket osz-tott és kapott. A róla készült rajz is csupa ellentét, csupa egymásnak feszülő, egymást élesen metsző vonal. A dacos fejtartás, az élénk tekintet, az élesen metszett sasorr és határozottan szegletesre formált áll nem mindennapi egyéniséget sejtet. Kós Károly ekkor már megírta a *Budai Nagy Antalt*, en-nek drámai változatát a *Vígszínház* is be-mutatta, majd betiltották. Kós 1938-ban Baumgarten-díjat kapott.

A képekkel szőtt krónika Nagy Imre 1938-ban készült tusrajzával még nem ér véget. Többen is kézbe veszik a tollat vagy a metszővésőt, hogy megörökítsék azt az arcot, amelyet a történelem vihara és az idő csak tovább barázdált, de népének szolgála-tától elfordítani sohasem tudott. *László Gyula* régészprofesszor 1946-ban készített róla finomvonalú, lényegretörő, szemüveges rajzot, amely egyaránt felidézi bennünk a lapszerkesztőt, az írót, a vitázó közéleti embert és a főiskolai tanárt. A sort M. Makkai Piroska, Zalai Tóth János, Beck Judit, Nagy Pál, Balázs Péter, Gyárfás Miklós képeivel folytathatnánk, s talán Nagy László 1970-ben készített bölcsességet sugárzó,

5

de az élet minden harcát magán viselő arc-képével zárhatjuk. *Nagy László*, akit költő-ként tartunk számon, pályája kezdetén Kmetty János tanítványaként művésznek indult. A képzőművészettel később is jegy-ben maradt, amint erről ez a Kós Károly életútját összegző kép is tanúskodik. Nagy idők hiteles tanúja tekint ránk, mint élő kopjafa, s nagy titkok tudója. Kalotaszeg fogadott fia felért a hegyre, a Dimbu Crucira, visszatekint és ezt üzeni: „Nehéz élet volt, de szép volt. A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni." — Őrizzük meg őt így emlékezetünkben!

Balogh Péter

7

4. Gyárfás Miklós metszete (1978)
5. Nagy Imre fametszete (1935)
6. László Gyula rajza (1946)
7. Nagy László rajza (1970)

4. Gravure de Miklós Gyárfás (1978)
5. Gravure sur bois de Imre Nagy (1935)
6. Dessin de Gyula László (1946)
7. Dessin de László Nagy (1970)

Kós Károly, építén

Róter Norbert. Akiket Kós Károly megihletett 58.

Magyar Építőművészet Bp. 1983 83/6

Akiket Kós Károly megihletett...

2 1

4

Nemrég Nagy István János szobrász- és éremművész műtermében meglepetten láttam két kis Kós Károly érmet, majd kiállításokon és magángyűjtőknél egymás után fedeztem fel a nagy erdélyi építészre emlékeztető kisplasztikákat és grafikai alkotásokat.

Ez év elején a GENERALART Népköztársaság úti bemutatótermében rendezett EX LIBRIS kiállításon szerepelt Villányi János Kós Károly EX LIBRIS-e is. Elém került Tőrös Gábor nagybányai szobrász és dr. Vizi Béla docens (Veszprém) Kós Károly plakettje is, s így már érdemes volt tovább kutatni, választ keresni arra a kérdésre, kiket ihletett meg Kós Károly szobrász- és éremművészeink közül?

A százéves születési centenárium jó alkalmat adott felkutatni ezeket s összegyűjtve bemutatni. Sajnos nem lehet szó a teljességről, mivel bizonyára rejtőzködnek még számunkra ismeretlen műalkotások.

Csúcs Ferenc szobrászművész 1973-ban, Kós Károly 90 éves születésnapjára készített a családja által hozzá eljuttatott eredeti Kós rajz alapján egy bronz portréérmet, a hátlapon a Varjúvár felirattal Kós Károly még megkapta az érmet s baráti hangú levélben köszönetet is mondott a művésznek. Ez az érem az I. Országos Érembiennálén Sopronban 1977-ben, Kós Károly halálának évében került kiállításra. Ugyancsak Sopronban az ez évi (1983) negyedik érembiennálén, Papi Lajos mutatta be Kós Károly érmét, míg Nagy István János által készített Kós érem az alkalmi éremboltban volt vásárolható a kiállítás ideje alatt.

Tudunk arról, hogy az előző években Nagyváradon az „Utunk" Galériában szerepelt Kós érem alumíniumból, Kovács András nagyváradi szobrász alkotása. A Kiss Sándor szobrászművész által készített Kós érem 1976-ban a Magyar Nemzeti Galériában, a Mai Magyar Grafikai és Kisplasztika kiállításon került bemutatásra.

Kispesten, a Petőfi téren Szathmáry Gyöngyi szegedi szobrászművész által készített dombormű került 1983 végén a Kós Károly tervezte épület falára. Az emléktábla emlékezteti majd a városrész lakóit a nagyszabású tér tervezőjére.

Somogyi József Kossuth-díjas szobrászművész a 90 éves Kós Károlynál volt látogatóban 1973-ban, amikor beszélgetés közben sikerült megmintáznia. Bár a mű nincs befejezve, még így befejezetlenül is jó volna valamelyik Kós tervezte épület falán bronzban viszontlátni.

A KÓS KÁROLY KÖR megbízásából Nagy István János elkészítette portréérmének újabb hátlapját a KÖR emblémájával, valamint e cikk írójának kérésére egy másik hátlapot is TISZTELET ERDÉLY FIÁNAK 1983 felirattal. Ez utóbbi a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményét gazdagítja.

A legújabb portréérem Sebestyén Sándor nyíregyházi szobrász alkotása. Készítője a televízióban augusztusban bemutatott archív film alapján mintázta meg Kós Károlyt.

Röser Norbert

6 3

5

1. Somogyi József Kós Károly-portréja (plasztilin, 1973)
2. Szathmári Gyöngyi dombormüve (gipsz, 1983)
3. Fery Antal Ex librise (1977)
4. Csúcs Ferenc bronzplakettje (1973)
5. Vizi Béla bronzplakettje (1975)
6. Tőrös Gábor bronzplakettje
7. Nagy István János bronzplakettje (1983)
8. Nagy István János bronzplakettjének hátlapja (1983)
9. Nagy István János bronzplakettje

1. Portrait de Károly Kós par József Somogyi (en pâte à modeler, 1973)
2. Relief de Gyöngyi Szathmári (plâtre, 1983)
3. Ex libris d'Antal Fery (1977)
4. Plaquette de bronze de Béla Vizi (1975)
5. Plaquette de bronze de Ferenc Csúcs (1973)
6. Plaquette de bronze de Gábor Tőrös
7. Plaquette de bronze d'István János Nagy (1983)
8. Le revers de la plaquette de bronze d'István János Nagy (1983)
9. Plaquette de bronze d'István János Nagy

7

8

9

KÉPZŐMŰVÉSZET

4

A helytállás és a közös erdélyi sors vállalása vethette meg Kós Károly és *Zsögödi Nagy Imre* kapcsolatának alapját. Kós Pesten maradhatott volna, de hívta Kalotaszeg — Nagy Imrét Angliában marasztalták, de őt Zsögödön a szénakaszálás és a csiki hegyek várták. Betöltötték az embert meghatározó erkölcsi törvényt: a sorsot, mely a születésben jelentkezik, vállalni kell. Nagy Imre Kósról egy metszetet és több rajzot készített különböző időpontokban. A fametszet 1935-ben készülhetett, előtte Tompa László költő és Tamási Áron arcképét örökítette meg mesterien. Nagy Imre robusztus egyéniségének, vulkanikus vérmérsékletének a fametszet felelt meg legjobban. A csiki havasokban a fát fejszével hasogatja. Fametszetein szintén fejszecsapásoknak tűnnek határozott vágásai, amelyeknél követi a michelangelói elvet: nem tesz egyebet, csak eltávolítja a feleslegeset. Kós portréja az öntudatos építő embert tárja elénk, a fekete háttérből valósággal előtörnek a fények és két oldalról bontják ki a formákat, élesen, minden átmenet nélkül. Valami ősi puritánság, plakátszerűség vonul végig ezen a képen, amely jelkép is lehetne, a makacsságé és kitartásé, az időtlen alkotóé. A harmincas évek végén Kós Károly és Kovács László vette rá Nagy Imrét, hogy egy tervezett *Helikon-íróalbum* részére készítse el csaknem 40 erdélyi író arcképét. Ő két év alatt el is készült a tusrajzokkal, amik egyben rajzművészetének csúcsát is jelentik. Szerette az érdekes arcokat, a tus, a nádtoll új eszközt, kifejezési formát jelentett számára. A sorozat egyik leghíresebb lapja Kós Károly Sztánán készült arcképe, amelyen nem is arcot, hanem egy teljes ember rajzolt meg. Mindig érdekelték az arcok mögött levő mélységek, az egyéniség, annak viszonya a világhoz, népéhez, önmagához. Soha nem rajzolt le olyan személyt, akit nem ismert, vagy nem volt tisztában emberi tulajdonságaival. Kós, a „Viharügynök", ahogy kortársai nevezték, maga volt a mozgás. Mindig szervezett, küzdött és perelt, sebeket osztott és kapott. A róla készült rajz is csupa ellentét, csupa egymásnak feszülő, egymást élesen metsző vonal. A dacos fejtartás, az élénk tekintet, az élesen metszett sasorr és határozottan szegletesre formált áll nem mindennapi egyéniséget sejtet. Kós Károly ekkor már megírta a *Budai Nagy Antalt*, ennek drámai változatát a *Vígszínház* is bemutatta, majd betiltották. Kós 1938-ban Baumgarten-díjat kapott.

A képekkel szőtt krónika Nagy Imre 1938-ban készült tusrajzával még nem ér véget. Többen is kézbe veszik a tollat vagy a metszővésőt, hogy megörökítsék azt az arcot, amelyet a történelem vihara és az idő csak tovább barázdált, de népének szolgálatától elfordítani sohasem tudott. *László Gyula* régészprofesszor 1946-ban készített róla finomvonalú, lényegretörő, szemüveges rajzot, amely egyaránt felidézi bennünk a lapszerkesztőt, az írót, a vitázó közéleti embert és a főiskolai tanárt. A sort M. Makkai Piroska, Zalai Tóth János, Beck Judit, Nagy Pál, Balázs Péter, Gyárfás Miklós képeivel folytathatnánk, s talán Nagy László 1970-ben készített bölcsességet sugárzó,

5

de az élet minden harcát magán viselő arcképével zárhatjuk. *Nagy László*, akit költőként tartunk számon, pályája kezdetén Kmetty János tanítványaként művésznek indult. A képzőművészettel később is jegyben maradt, amint erről ez a Kós Károly életútját összegző kép is tanúskodik. Nagy idők hiteles tanúja tekint ránk, mint élő kopjafa, s nagy titkok tudója. Kalotaszeg fogadott fia felért a hegyre, a Dimbu Crucira, visszatekint és ezt üzeni: „Nehéz élet volt, de szép volt. A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni." — Őrizzük meg őt így emlékezetünkben!

Balogh Péter

6

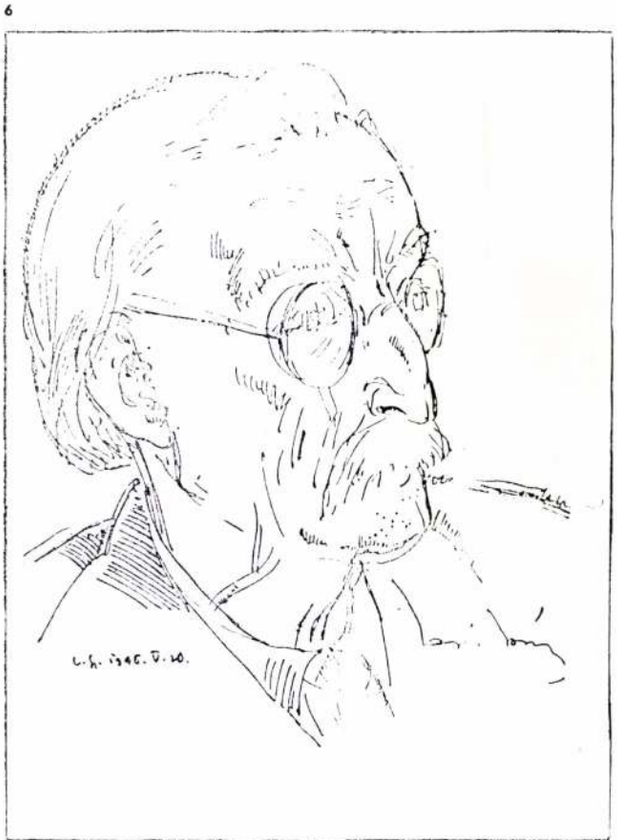

7

4. Gyárfás Miklós metszete (1978)
5. Nagy Imre fametszete (1935)
6. László Gyula rajza (1946)
7. Nagy László rajza (1970)

4. Gravure de Miklós Gyárfás (1978)
5. Gravure sur bois de Imre Nagy (1935)
6. Dessin de Gyula László (1946)
7. Dessin de László Nagy (1970)

Kós Károly, építész

Kónya Ádám. Kós Károly épületek Sepsiszent-
György 54-55

Bp. 1983

89/6

Kós Károly-épületek Sepsiszentgyörgyön (Sfintu-Gheorghe)

A Sepsiszentgyörgyi Múzeum „Aluta" évkönyvében 1973-ban megjelent írás rövidített változata.

Mintegy félévszázadot tesz ki az az időszak, melynek során Kós Károly köz- és magánépületeket tervezett Sepsiszentgyörgy számára. Ez a vidéki kisváros képviseli jelentőség és számbeli mennyiség szempontjából egyaránt a leggazdagabban Kós Károly építőművészeti tevékenységét. Annál is inkább, mivel nagyszabású, monumentális középület, zártsorú városi utcába beilleszkedő lakóház, többféle iskola és villaépület egyaránt megtalálható közöttük. Aligha lehet a véletlennek tulajdonítani, hogy Sepsiszentgyörgy számára Kós Károly ilyen nagy számú épületet tervezett. Köztudott, hogy milyen élénk és alkotó érdeklődéssel tanulmányozta a népi építészet emlékeit. Márpedig Kovászna megyében az építészeti műemlékeknek túlnyomó többsége népi mesterek munkája, mai arculatuk pedig a magas művészetből a népi építőgyakorlatba átvett, átalakított, átsugárzó elemek, megoldások rendkívül változatos világát kínálta fel a lényegüket érző-értő Kós Károly számára. Másfelől — erre már többen (maga Kós Károly is) kitértek különböző alkalommal — a nagyszámú megrendelés és kivitelezés biztosításában jelentős részt vállaltak Sepsziszentgyörgyön Csutak Vilmos, Gödri Ferenc, Malmos Andor, Kabay Gábor és mások.

A Sepsziszentgyörgyön elsőnek testet öltött alkotás, a már-már szimbólummá vált múzeumépület volt. Pontosabban épületegyüttes, hiszen a mögötte felépült, eredetileg múzeumőri lakásoknak szánt épületekkel azzá egészült ki, annál is inkább, mivel jelenleg mindhárom épület szervesen a voltaképpeni múzeumi munka szolgálatában áll. A főépületnek csupán a Kós Károly által megtervezett északnyugati szárnya nem épült fel eddig, bár a múzeum távlati fejlesztési tervében továbbra is szerepel, s a tervező a főépület északnyugati sarkát mindenben a bővítési tervnek megfelelően képezte ki. Csaknem hihetetlen, hogy a századelő kisvárosában ez a korában megdöbbentően merész építészeti alkotás testet ölthetett. Annál is inkább, mivel közelében, alig néhány évvel azelőtt épült fel a tanítóképző (ma 2. számú Líceum) enyhén neobarokkos közép- és oldalrizalittal hangsúlyozott, szigorúan szimmetrikus homlokzatú, impozáns épülettömbje. És alig néhány évre rá elkészült ez a valóban merész aszimmetriával tagolt, mégis biztos kézzel összefogott, határozott egységet alkotó, részleteiben nagyvonalú egyszerűséggel is évszázadok és tájak népi építészetének jellemző jegyeit egybeforrasztó épület. Ebben pedig nagy szerepe volt a „csutakvilmosok"-nak. S azóta már címeralkotó elemmé is vált, hiszen a szocialista kor Kovászna megyéjének új címerében a szellemi élet jelképe.

A múzeum felépítését követő évben az Iskola utcai Keresztes testvérek házának terve készült el. A zártsorú, városi utcaképbe beleilleszkedő Kós-épületek közé tartozik, s az egyik, korábban Zrumeczky Dezsővel közösen tervezett épület homlok-

1

Fotók: Sebestyén József

2

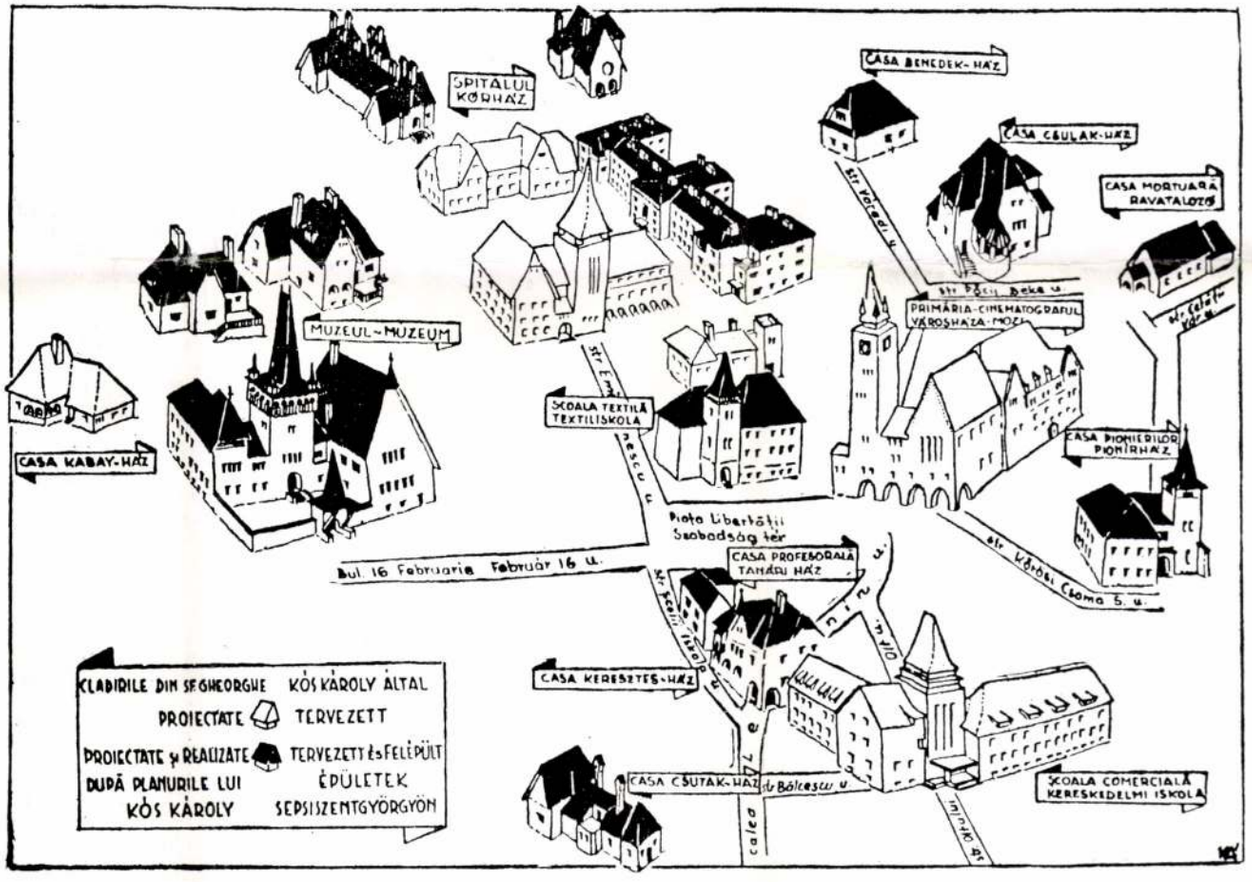

Kós Károly műépítészeti munkássága Sepsiszentgyörgyön

1. *Sepsiszentgyörgyi múzeum (1911—12); Február 16. Sugár út 10. Kertjében a két múzeumőri lakás, ma képtár, illetve adminisztrációs épület (1913)*
2. *Lakóház (volt Keresztes-testvérek háza, 1913); Iskola utca 9.*
3. *Egyesített kórház (volt Vármegyei Közkórház, 1914); Eminescu utca 9. A tervezett öt épületből négy felépült. A befejezetlen ún. adminisztrációs épületet 1960 táján lebontották*
4. *Városháza és városi mozi. A Gábor Áron tér keleti részére szánt épületet 1919-ben tervezte (a Pál-monográfiában 1921 szerepel).*
5. *A Bakk-család háza (dr. Csulak Samu volt háza), Béke utca 11. Irodalom: Balogh Ferenc: Kós Károly építőművészetéről (fényképpel és alaprajzzal). Utunk Évkönyve 1972. 142—144. old.*
6. *Textilipari szakiskola (1926); Szabadság tér 18. A háta mögötti internátus épület utólag lebontva, az iskolaépület déli szárnnyal bővítve.*
7. *Pionírház (1929—30); Kőrösi Csoma Sándor utca 23.*
8. *Lakóház (Csutak Vilmos egykori háza-1936); Siló utca 7. Jelenleg több család lakja és átalakítás, illetve épülettoldás-ráépítés változtatta meg eredeti formáját.*
9. *Lakóház (volt kollégiumi tanári lakás, 1932); Iskola utca 3.*
10. *Dr. Kabay Gábor lakóháza. Terv 1948-ból két változatban.*
11. *Szövetkezeti, könyvelői és kereskedelmi iskola (1951). (A Pál-monográfiában 1952 szerepel.) Az Olt és a Bălcescu utca sarkára tervezte.*
12. *Dr. Nagy László háza (a terv még Benedek Károly számára készült 1953-ban). Felépült az 1960-as évek közepén. Váradi József utca 18.*
13. *Ravatalozó a vártemplom alatt. Vár utca 1. Tervezte 1964-ben három eltérő változatban. A legutóbbi kivitelezésre került terv a D. M. I. által körvonalazott alapelvek szerint készült. Felépült 1968-ban.*

Szabó T. Attila, Virgil Vatasianu, Rados Jenő, B. Nagy Margit és a néprajzkutató dr. Kós Károly munkáiban egyaránt találkozunk" — írja Balogh Ferenc.

Ennek a munkának közbenső állomásaként jelent meg először egy levelezőlapsorozat, majd a grafikus Debreczeni László általános elismerését hozó bibliofil kötet, az „Erdélyi református templomok és tornyok". Miben áll ennek nagyszerűsége? A rajzok Kós Károly és a Fiatalok húsz évvel korábban kialakított stílusát fejlesztik tovább, ennek a stílusnak egy egyéni változatát teremtik meg. Őrzik a századforduló maradandó értékeit, de távol maradnak attól, ami felszínes, könnyed, divatszerű a szecessziós grafikában. A Debreczeni rajzait jellemző tömör kifejezésmód mögött rejlő rendkívüli begyakorlottság és figyelemösszpontosítás távol-keleti művészet hatásaként került az európai kultúrába. Debreczeni rajzai a legnagyobb pontossággal rögzítik az ábrázolt épület látványát, ugyanakkor a grafika művészi ereje által a felszíni látvány mögött rejlő lényeget is összefoglalják.

Épületfelmérései során Debreczeni a műemlékmegóvás kérdésének középpontjába került, ez vezette ahhoz, hogy miután a tárgyi kultúra teljes körének ismerőjévé vált (felmérései kiterjedtek a szőttesekre, festett ornamentikára stb.), avatott restaurátorrá és tervezővé is legyen. Elsősorban a faépítészet emlékeire fordított különös figyelmet, hiszen a fatornyok és fa haranglábak építésében Magyarországon Európában egyedülálló művészet fejlődött ki. E fejlődési folyamat feltárásában és emlékanyagának megörökítésében, illetve gyakorlati megóvásában jelentős eredményeket ért el.

A húszas évektől kezdve rendszeresen közölt írásokat, előbb az Ifjú Erdély c. folyóiratban, majd részt vett az Erdélyi Fiatalok c. lap megindításában és annak megszűnéséig, 1940-ig tíz éven át belső munkatársa volt. Így egészült ki tevékenysége szakirodalmi és közéleti publicisztikával, megjelentetett irodalmi és művészeti kritikákat, kultúrtörténeti jegyzeteket, néprajzi tanulmányokat mindig kulturális értékeink megőrzéséért és folyamatos továbbviteléért harcolva.

A háború után végül főiskolai és egyetemi előadóvá lett, művészettörténetet, népművészetet, ábrázoló geometriát tanított Kolozsvárt. Műemlékhelyreállítói és tervezői tevékenységét ma is folytatja. Többnyire olyan körülmények között, ahol nyolcvan évesen is töretlenül megőrzött hitén és akaratán kívül semmi más támasza nincsen, de munkája eredményeként nemcsak továbbszolgáló épületek, hanem talán ez a hagyományozható hit is a nyomában marad. Így közvetít tárgyi és szellemi értelemben egyaránt múlt és jövő között, olyan ismereteket, értékeket mentve, amelyek történeti, nemzeti és személyes önismeretünk alapkövei. Ezt a kultúrahordozói szerepet élte meg minden felvállalt munkájában, ezt a hivatást tölti be ma is.

7

8

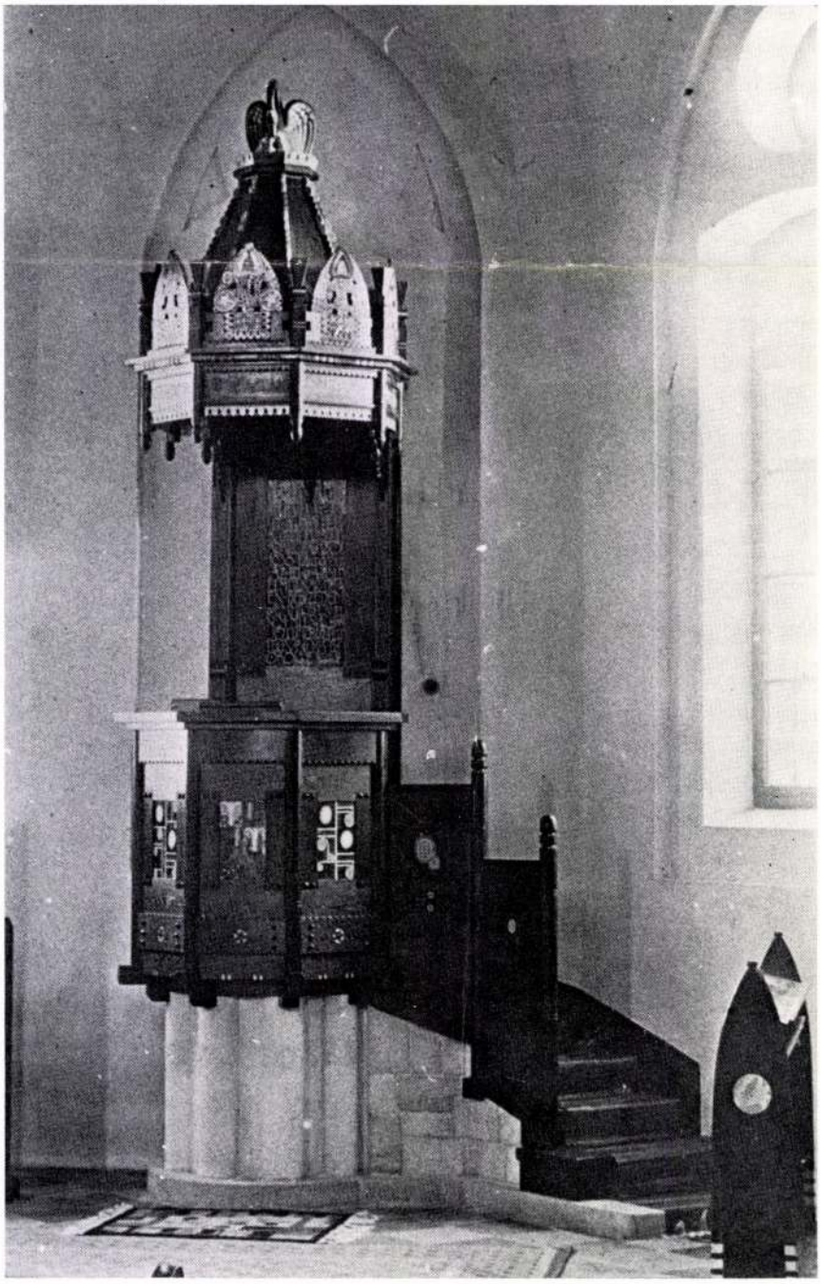

*

Balogh Ferenc könyve, ahogyan a szerző maga írja, nem térhetett ki az életmű minden vetületére, fafaragás, textilművészet, ötvösművészet, közírói és szerkesztői tevékenység, könyvgrafika, ex libris, kalligráfia területén még további, mielőbbi feltáró munka szükséges.

Debreczeni László Kós Károly építészeti munkásságának a háború után közvetlen részese volt, elsősorban a református egyházi munkák kivitelezésében volt szerepe.

Debreczeni László jelenleg több korábbi s mai kutatási eredményének feldolgozásán munkálkodik, joggal várhatjuk, hogy ismereteinket bővítő, tudományos közlésekhez képest is szokatlanul tárgyilagos és pontos tanulmányok születnek. Ehhez és más, további munkákhoz kívánunk erőt és egészséget. Reméljük, hogy Balogh Ferenc Debreczeni Lászlót e rövid írásnál sokkal meggyőzőbben és alaposabban méltató munkája minél több magyarországi olvasóhoz el fog jutni.

Gerle János

7. Balogh Ferenc könyvének borítólapja (Kriterion, Bukarest, 1983)
8. Szászrégen, református templom szószéke (1938)
9. A ketesdi fatorony (Kalotaszeg)
10. Az ördöngősfüzesi harangláb

9

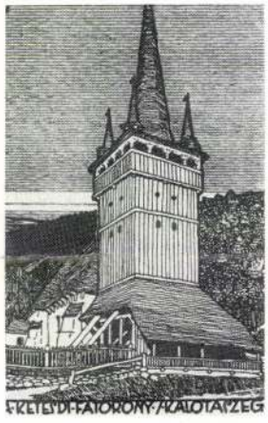

10

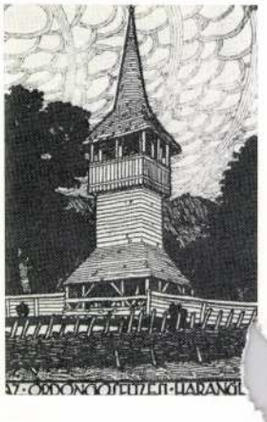

7. La couverture du livre de Ferenc Balogh (Kriterion, Bukarest, 1983)
8. La chaire du Temple réformé de Szászrégen (1938)
9. Le clocher en bois de Ketesd (Kalotaszeg)
10. Le beffroi d'Ördöngősfüzes

zatával mutat tükörkép-szerűen közös vonásokat. A szintén 1913-ban épült két múzeumőri lakás pedig a villaépületek csoportjába sorolható.

A tragikus 1914-ben tervezett, vármegyei közkórház eredetileg öt épületből álló együttese sajnos csonkán maradt ránk. A legszebb, az épületcsoportot kelet felől lezáró anya- és csecsemővédelmi épület meg éppenséggel csupán tervben ismeretes. A többi épülethez képest kis mérete ellenére is monumentálisan hat a kivételesen, de aligha véletlenül szimmetrikusan megtervezett és felépített hullaház, a maga merev, zárt mozdulatlanságot sugárzó épületével.

Kós Károly nem tudta alkotótevékenységét, a már többek által megírt okoknál fogva kiteljesíteni. Sepsiszentgyörgyön hiányzik épületeinek átfogóbb városképi hatása, hogy ha nem is egy városrész, legalább egy általa egységesen megtervezett tér megalkotásában kiélhesse a benne feszülő alkotó energiát. Elmaradt a város főterét nyugatról látványosan lezáró városháza épületének megvalósulása. Csupán a főtérnek ugyancsak a nyugati oldalára 1926-ban tervezett leánygimnázium-internátus épülete valósult meg, amely utólag, a tervező stílusához hangolt, de az épületet egyhangúbbá változtató déli bővítéssel, ma mint a textilipari szakiskola épülete ismeretes.

A két évvel korábban tervezett és a közeli Béke utcában felépült Csulak-ház viszont sokáig alig ismert, ám annál szebb villaépületnek számít. Félkör alakú, oszlopos verandáját véve alapul, az ugyancsak akkoriban tervezett kolozsvári Hincz-házzal mutat rokonvonást, a főhomlokzatot is figyelembe véve pedig a miskolci Imre-házzal, azonban a méretbeli különbségből is fakadó tetőszerkezeti megoldások különbsége határozottan eltérő összhatást biztosít.

A 30-as években újabb három, eltérő arculatú és rendeltetésű Kós-épülettel gyarapodott Sepsiszentgyörgy. A mai Textiliskola épületével némi rokonságot tartó épülete az építésvezetők módosításával készült el, továbbá az Iskola utcai Keresztes-ház közelében egy semleges homlokzatú, tanári lakásokat magában foglaló emeletes ház, valamint a legutóbbi évtizedben radikálisan átalakított Csutak Vilmos lakóház, a vasúti állomás közelében.

Csupán terv maradt a dr. Kabay Gábor számára 1948-ban két változatban is megtervezett lakóház, akárcsak az Olt és Bălcescu utcák sarkára szánt, kereskedelmi iskolát és internátust magábanfoglaló épület 1951-ből. Felépült viszont kevés módosítással az 1953-ban, kitűnő belső beosztással, Benedek Károly számára tervezett lakóház a Váradi József utcában, valamint az egy évtized múltán, három változatban elkészített, a vártemplom magaslatának keleti aljában, a harmadik terv szerint kivitelezett ravatalozóépület.

Kónya Ádám

3

4

5

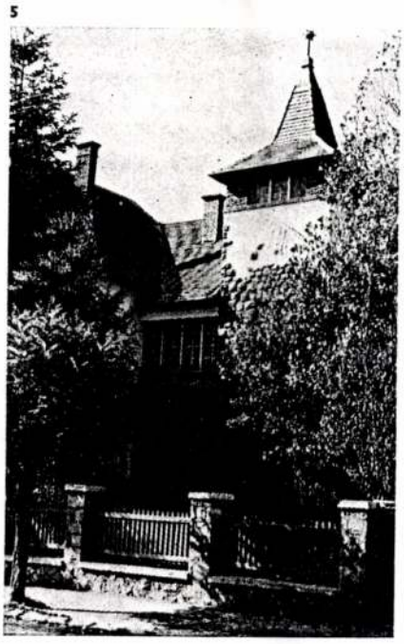

1. Az egykori Vármegyei Közkórház halottasháza (1914)
2. Kós Károly által tervezett épületek Sepsiszentgyörgyön (a megvalósult épületek sötét tetővel jelölve)
3. Lakóház (egykori Keresztes-ház) az Iskola utcában (1913)
4. Textilipari szakiskola, Szabadság tér (1926)
5. Pionírház, Kőrösi Csoma Sándor utca (1929—30)

1. La maison mortuaire de l'Hôpital Public Départemental de jadis (1914)
3. Maison d'habitation (nommée jadis maison Keresztes) dans la rue Iskola (1913)
2. Bâtiments dont les projets ont été conçus par Károly Kós, Sepsiszentgyörgy (les bâtiments réalisés sont marqués par le toit foncé)
4. École professionnelle de l'industrie textile, place Szabadság (1926)
5. Maison des Pioniers, rue Kőrös Csoma Sándor (1929—30)

KÓS Károly

Kós Károly, a túlélő

„Kós Károlyban megvolt a szintetizálásnak az a készsége, mellyel az alkotás különböző területein azonos szakmai rangon tudta forgatni a kezébe vett munkaeszközöket... tökéletesen egyre ment, hogy házat épített, linóleumot metszett, regényt vagy színdarabot írt, folyóiratot szerkesztett vagy éppen valamelyik nélkülözhetetlen erdélyi magyar institúció fundálásán, illetőleg megtartásán munkálkodott."
Benkő Samu

Most, születésének 110. évfordulóján, sokan sokféleképpen emlékeznek meg a Varjúvár egykori lakójáról. Az ezerráncú, meleg tekintetű, huncutkás mosolyú erdélyi polihisztorról.

Az életéről írnak. 94 tevékeny esztendő termését összegezik. A haláláról nem esik szó. Pedig rá igazán jellemző: úgy élt, ahogyan halt, ráadásul — furcsa itt most ez a közhelyszerű megállapítás, de keservesen-mélységesen igaz — nem csak műveiben élte túl a halálát.

Amikor Kós Károly megtudta, hogy nyelőcsőrákja van, attól kezdve megváltozott. Kijelentette: befejezte az életét, nincs mondanivalója. Azután nem is beszélgetett senkivel. Elkezdett rendezkedni. Éjszaka is járkált, rakosgatott, közben eldűlt, de nem engedett segíteni magán, mindenkit kizavart a szobájából. Megírta családi ügyekről rendelkező búcsúlevelét is.

Aztán eljött egy reggel. A lánya ki akarta vinni a tornácra, a megszokott karosszékéhez, ahol elüldögélve nézegette a tájat, hallgatta „hogy nő a fű". Azon a reggelen nem akart menni. Tiltakozott. Vontatta magát addig-addig, amíg mindketten fölborultak. A lánya nagynehezen föltápászkodott. Segített volna neki is, de már nem kellett. Makovecz Imre: „...az Öreg már nem élt..., állva halt meg. Menet közben, egyszer csak..."

Kialudt élete lángja, s eldőlt, mint a fák. Mert tartása volt életében, nem győzte le a halál sem.

1983-ban, születésének 100. évfordulóján, szülőföldjén sok furcsaság történt. *Életrajza* nem jelenhetett meg, hiába harangozta azt be — már az árát is feltüntették! — a romániai hivatalos könyvterjesztés. A nyomdai munkálatokat leállították, a kézirat a kondukátor feleségének, Elena Ceausescunak az íróasztalára került, s tilos volt egyetlen sajtóorgánumban is leírni Kós nevét. Születése napján a barát, Benkő Samu még a feleségét sem merte kivinni magával sírjához, a házsongárdi temetőbe, nehogy — ép ésszel nehéz felfogni! —, szóval nehogy a tömegtüntetés vádja érje. Egy szál virággal a kezében jelent meg Kós Károly sírjánál, amelynek közelében két bőrkabátos férfi cigarettázott, rajta egy koszorú díszlett. Az író kisebbik fia vitte ki a koszorút, amiért igazoltatta, kellemetlenkedett neki a Securitate. És aznap estére valakik lóganéjjal bemázolták Kós Károly hófehér sírkövét.

A Rendszer ki akarta űzni őt az erdélyi magyarság emlékezetéből. Tartott transzszilvanizmusától. Ezért holtában is küzdött ellene. Hiába.

Némethy Mária

Mi lesz a nemzetiségi iskolával?

Apátistvánfalvi segélykiáltás

Pénzszűke miatt veszélybe került három falu iskolája — derült ki a megyei közgyűlésen *Erdei Lászlóné,* Apátistvánfalva, Kétvölgy és Orfalu körjegyzője hozzászólásából. Ezt a helyzetet még csak súlyosbítja az, hogy itt egy nemzetiségi általános iskoláról van szó, ahol nem jelentene megoldást, ha bezárnák az intézményt és a gyermekek egyik szomszédos településen tanulnának tovább. Ez a szituáció is rámutatott a normatív támogatási rendszer ellentmondásos voltára, amely a helyi sajátosságokat képtelen figyelembe venni. Egy iskola támogatásánál, legyen az városi vagy falusi, vagy éppen nemzetiségi, csak egy dolog számít: a tanulólétszám. A fenntartás költségeit azonban nemcsak ez, hanem még nagyon sok dolog befolyásolja, ezért intézményenként tág határok között változik. Ez a probléma nemcsak a nemzetiségi oktatásnál jelentkezik, hanem ezzel minden apró falu önkormányzatának szembe kell néznie, amely óvoda, iskola fenntartására vállalkozik.

— Apátistvánfalván, Kétvölgyön és Orfaluban az emberek kilencven százaléka magát vendnek valló szlovén. Vend vagy szlovén, ez a kérdés a lakosságot alig foglalkoztatja — mondta az apátistvánfalvai körjegyző. — Ők tudják kicsodák, ezért nem is bocsátkoznak ilyen jellegű vitákba. Most sokkal inkább izgatja az embereket, hogy a három önkormányzat által fenntartott nemzetiségi általános iskola az anyagiak hiánya miatt veszélybe került. Ez bizonyos fokig összefügg a szlovén nemzetiség hátrányos helyzetével, aminek hatására a népesség fokozatosan csökken, így egyre fogy a tanulók száma az iskolában is. Ez viszont azt eredményezi, hogy a kevesebb diák után kevesebb normatív állami támogatást kapunk. Ha nem kapunk valamiféle segítséget, jövőre képtelenek leszünk az iskolát fenntartani.

— Apátistvánfalva egy tízmilliós állami támogatásból létező kisközség, amely eddig nyolcvan százalékban finanszírozta az iskolát. Erre azonban jövőre képtelen lesz, hiszen önkormányzatunk, a különféle változások következtében, több mint hárommillióval kevesebb támogatást kap a következő évben. Mínusz egymilliót jelent a gyermeklétszám csökkenése, újabb egymillió kiesést eredményez a társadalombiztosítási finanszírozás változása. Ráadásul, számunkra teljesen érthetetlen okokból, töröltek bennünket a hátrányos helyzetű települések listájáról, ez több mint egymillió forint támogatás-csökkenést okoz. Hárommillió forintos kiesést egy ekkora önkormányzat képtelen saját bevételekből pótolni. Számunkra kedvezőtlen a szlovén—vend vita is. Egyébként a vendek kapcsolata a szlovén szövetséggel nem egészen olyan, mint ahogy az újságok írják. Eddig jó volt az együttműködés, s valamilyen formában minden évben kaptunk támogatást tőlük. Ha ez esetleg nem lesz, nagyon fog nekünk hiányozni.

Az apátistvánfalviak szeretnék megtartani az iskolájukat, de erre saját erőből képtelenek. Ebben a helyzetben a megyétől remélnek segítséget, csakhogy a megyei önkormányzat jövő évi kasszájából is több száz millió forint hiányzik. Ilyen helyzetben kell megtalálni a megoldást az apátistvánfalvi iskola életben tartására. Egyértelmű volt a megyei közgyűlés kiállása az intézmény mellett. Ez még mindig olcsóbb, mintha vészhelyzetben, teljes egészében a megye nyakába szakadna az iskola fenntartása, ugyanis a nemzetiségi oktatás megtartásában a megyei önkormányzatnak kötelezettségei vannak.

E.D.Z./Pannonpress

Betlehem, Betlehem...

Mára Betlehem, Betlehem... címmel egész napos karácsonyváró programot hirdettek meg a szombathelyi MMIK-ban. A rendezvény délután háromra hirdetett része Antall József temetése miatt elmarad.

Mivel azonban a karácsony a megértést, a megbékélést sugallja, délelőtt — a nap méltóságához illő — rendezvények lesznek. Az előtérben gyertyát gyújtanak elhunyt miniszterelnökünk képe előtt. S a résztvevők tisztelegnek emlékének.

A Néptáncműhely Gyermektáncegyüttes és az MMIK közös karácsonyváró műsora délelőtt tízkor kezdődik. Előtte és utána a Velemi Népművészeti Stúdió mesterei és a velemi népművészeti népfőiskola hallgatói közreműködésével ünnepi ajándékokat, díszeket készíthetnek az érdeklődők.

Könyv Vas megyei szerzőktől — öt-hatéveseknek:

Számóvoda, számiskola

Él Vas megyében egy kedves, nagy tapasztalattal rendelkező tanítónéni, *özv. dr. Duska Emilné.* Világéletében kicsiket tanított írni, olvasni, számolni. Gazdag pedagógiai tapasztalatát összegyűjtve segítőket talált, hogy tudása közkinccsé válhassék. *Balogh József* írta át a versikéket, *Devecsery László* segített a „fésülésben", a vidám, tüneményes, igazán gyermekeknek való színes rajzok *Kurucz Krisztina* és *Szabó Zsuzsa* keze alól kerültek ki, a szerkesztő *Esztergályos Jenő* .Ő így ír a szép kis munkáról a bevezetőben: „Könyvünk az 5-7 éves kisgyermekeknek mutatja be a számok születését. Segít a számok fogalmának kialakításában. A rövid versikék, és a hozzájuk készített színes illusztrációk 1-től 10-ig ábrázolják az egyes számokat, a sok, a kevés, több, kevesebb, és a 0 fogalmát..."

A kiadó ajánlja ezt a könyvet minden szülőnek, óvodapedagógusnak, akik segíthetnek a kicsiknek abban, hogy iskolába kerülve a rettegett matematika se legyen félelmetes, hanem jóbarát.

—szakály—

(mmm)Ámoros szépségkirálynő

A múlt hét végén a büki Birdland Golf & Country Club első alkalommal rendezte meg golfbálját, amelyen megjelent Palotás János pályatulajdonos is . Az esti rendezvényen egy feltűnően csinos, felettébb ismerős hölgy adta át a délelőtti verseny díjait, akiről kiderült, nem más, mint Bálint Antónia, az 1991-es szépségverseny győztese. Igaz, később megfosztották szépségkirálynői címétől az időközben előkerült aktfotói miatt, ám a versenyen a korona az ő fejére került. Azóta kevesebbet lehetett hallani róla, mígnem Geszti Péter Megáll az ész című műsorában felfedezte, hogy ő is abban a faluban lakik, ahol csak nők élnek.

— Nagyon jó ötlet volt Gesztitől. Azóta is sokan kérdezik, merre van ez a falu. Valahol a Pilisben vettük fel ezt a részt, Geszti édesanyja volt a polgármesterasszony. Amikor lement a tévében az adás, a szüleim boltjában sokan finoman érdeklődtek, mi van az Antóniával, hol lakik most, mert szerették volna tudni, hol van ennyi nő. Elhitték, létezik ilyen falu.

— Az elmúlt két évben alig lehetett hallani Bálint Antóniáról.

— Elég sokat dolgozom itthon is, külföldön is. Hívnak szerepelni reklámfilmekbe többek között Franciaországba, Svájcba. Itthon decemberben indul az egyik budapesti fitness-centerben a manöken-iskolám. Január elsejétől pedig a Magyar Televízió új erotikus műsorának leszek egyik műsorvezetője.

— Erotika és magyar tévé, ez valami teljesen új.

— Nem akarom lelőni a poént, az első adás január 1-jén éjfél körül kezdődik. Megkérdeztünk embereket, mi a véleményük az erotikáról, lesz benne kandi-kamera és finom erotika. Aztán majd kiderül, van-e igény erre, vagy nincsen. A műholdas adások tapasztalatai szerint van. Az biztos, ilyen még nem volt a magyar tv-ben. Ha minden jól megy, rendszeresen jelentkezik a mmmÁmor című erotikus magazin. Engem teljesen váratlanul ért felkérés, hogy vállaljam el a műsor vezetését. Reggel hívtak, délelőtt pedig már mentünk is forgatni.

töti
Fotó: Czika

„Nem ér a nevem!"

— Nem elég nyitottak az emberek, ezzel nagyon megnehezítik a dolgunkat — foglalta össze röviden tapasztalatait az a telefonáló hölgy, aki mint kérdező vett részt a Szonda Ipsos legutóbbi, a közelgő választásokkal kapcsolatos, közvéleménykutató munkájában.

— Az országosan közel húszezer kérdőívből Szombathelyen háromszázötvenet töltettünk ki két hét alatt. — mondta Koós András, a területi adatfelvételi felelős. — Nem mindenki vállalja szívesen a nyilatkozatot. Előfordul az is, hogy elmondják a véleményüket, de a nevüket nem adják hozzá. Sokszor még ahhoz sem, hogy nem vállalják...

S mivel további információkkal nem szolgálhatott, részletesebb tájékoztatásért a budapesti központ adatfelvételi igazgatójához, Mácsai Tamáshoz fordultunk.

— Valóban általános tapasztalat, hogy az emberek nem nagyon vállalják a nyilatkozatot. Falun nyitottabbak, városon, főleg a tömbházlakók zárkózottabbak. A családi házban lakók inkább szóba állnak a kérdezővel. Pedig az adatfelvétel szigorú szakmai szempontok, szigorú etikai normák alapján történik. A kérdőív egy szociológiai interjú, amely *névtelen* és *önkéntes*. A kérdezés során a személyi adatokra, jövedelemre vonatkozó kérdéseknél válhat kényessé a szituáció, mert az emberek sok esetben nem értik, kinek, mi köze ahhoz, hogyan élnek, mijük van. Egy-egy közvéleménykutató akció után volt, aki azt hitte, betörés-előkészítésről van szó.

A mintavétel mindig reprezentatív: hogy ne kelljen mindenkit megkérdezni, „lekicsinyítjük" az országot vagy a várost tudományos szempontból elemezhető létszámú emberek sokaságára, amely különböző nemű, korú és iskolai végzettségű emberekből tevődik össze. A kutatót soha nem az érdekli, hogy mit mondott Kis Pista, hanem, hogy például hogyan vélekedik egy adott településen egy 30—40 év közötti diplomás férfi, aki mondjuk ötödmagával él egy fedél alatt.

A nyilatkozó neve, címe a kérdőívre nem kerül rá. Ezek az adatok csak a kérdező munkájának ellenőrzéséhez kellenek: előfordul, hogy szúrópróbaszerűen „kontroll-levelet" küldünk néhány megkérdezettnek, hogy valósak-e az adatok. Ezzel azt próbáljuk elkerülni, hogy a kérdezők maguk töltsék ki a kérdőívet. Ha nem dolgoznak pontosan, ha rossz a mintavétel, az teljesen félreviheti a kutatást.

M. T.

Rátonyi emlékére Csárdáskirálynő

A régi nyár helyett Sybill

Télbe nyúlt a szombathelyi Művelődési és Sportház őszi színházi bérletsorozata, amelynek negyedik előadását december 27-én este 7 órakor tartják. A Veszprémi Petőfi Színház *Rátonyi Róbert* emlékére idézte fel, s adja elő Szombathelyen is az elnyűhetetlen Csárdáskirálynőt az eredeti szövegkönyv alapján, *Békeffi István* és *Kellér Dezső* átdolgozásában, *Gábor Andor* verseivel, *Vándorfi László* rendezésében. Sylviát vendégként *Vásári Mónika,* Edvint *Szeles József,* Ceciliát *Ujhelyi Olga,* Miska főpincért *Benczédi Sándor,* Bónit *Rancsó Dezső* alakítja. Az őszi bérlet utolsó előadása áthúzódik januárra, műsorváltozás is lesz. A régi nyár című zenés vígjáték helyett A Fővárosi Operett Színház és a Tatabányai Népház-Játékszín *Jacobi Viktor* Sybill című kamaraoperettjét hozza három felvonásban, *Kovács Zsuzsa* rendezésében. A szereposztásból néhány név: *Kalocsai Zsuzsa, Leblanc Győző, Németh Marika, Marik Péter, Szirtes Gábor* és *Bozsó József.*

—lyé—

Visszatért önmaga világához

A mesélő Holdosi József

A konyhában ültünk: az ablakból egy börtönfalhoz hasonlítható kerítésre lehetett látni; rajta volt a szögesdrót, minden. És kiállt belőle a régi gyár kéménye — mint egy felkiáltójel. Holdosi József két kicsi gyermekével, tanárnő feleségével egy szoba-konyhás lakásban élt. Övék volt a ház nagyobbik része, de a szomszéd szobában s a hozzá tartozó helyiségekben egy idős házaspár lakott, akiknek évek óta rakosgatták a lakáskérelmét valahol. Az írónak más választása nem volt, a konyhában dolgozott éjszakánként, amikor a család elaludt, s körbefogta a sötétség.

Négy-öt évvel ezelőtti helyzetképet elevenítünk fel ugyanabban a konyhában. Csönd van, csak egy madár csörög eszeveszetten; kirepülne, elszállna. A madarat a kalitka, az írót betegsége tartja fogva.

— Változott-e valamit a helyzet azóta? — kérdezem Holdosi Józseftől.

— A gyár megszűnt, nemsokára a kéményt is lebontják, a légszennyezés is megszűnik, a meggyfákra nem telepszik rá a korom. A lakó elment, kitágult az otthonunk. Van dolgozószobám, konszolidálódott a lakáshelyzetünk. A munkához megteremtődtek a nyugodt feltételek. Alakjaim, hőseim meg tudnak keresni, nem zavar bennünket senki és semmi: együtt lehetünk. Alkothatunk.

— Semmi nem zavar az alkotásban?

— Tulajdonképpen nem. Már a betegségem sem; megtanultam vele együtt élni.

— Megjelent sorrendben az ötödik könyved, A bandita és a halál. Van ennek valami köze a Kányákhoz?

— A Kányákkal felszabadult bennem egy mítosz-, egy mesevilág, amit magammal hoztam még a hajdani utcából. A gyerek, aki a domboldalban üldögélő öregek közé ment és hallgatta azok meséit, történeteit; később felnőttként is őrizte ezeket és rádöbbent a hajdani csodavilág hitelességére, s ahogy a Kányáknál megérezte, hogy meg kell írnia, úgy ezeknél a „mesék"-nél is.

— Mit kell értenünk ezeken a meséken?

— Két részre bontanám: egyrészt egy fantasztikus világra, másrészt a sors- és létkérdéseket megfogalmazó világra. Az összefüggést aligha kell magyarázni, a történetek olvasása közben ez úgyis kiderül. A fantasztikus világ hősei, alakjai átlépnek a realitásba, mintegy anyagiakká válnak; sebeket kapnak, megjelöltek lesznek. Ezért is tartom kulcsnovellának a Megjelölve sebekkel című. A krisztusi öt sebbel élő embernek meg kell találnia a választ sorsára, élete értelmére egy kaotikus világban, ahol nincs megváltás.

— Kiknek szánta az író ezeket a meséket?

— Mindenkinek, aki gyermekkorában olvasta Andersen meséit, a Grimm-meséket, felnőttként rácsodálkozott a latinamerikai témákat feldolgozó Marquez teremtményeire, s hinni tud abban, hogy ő képes lesz elérni a tőle tíz lépésre lévő világot, amit az egyik történetem hősének nem sikerül elérnie.

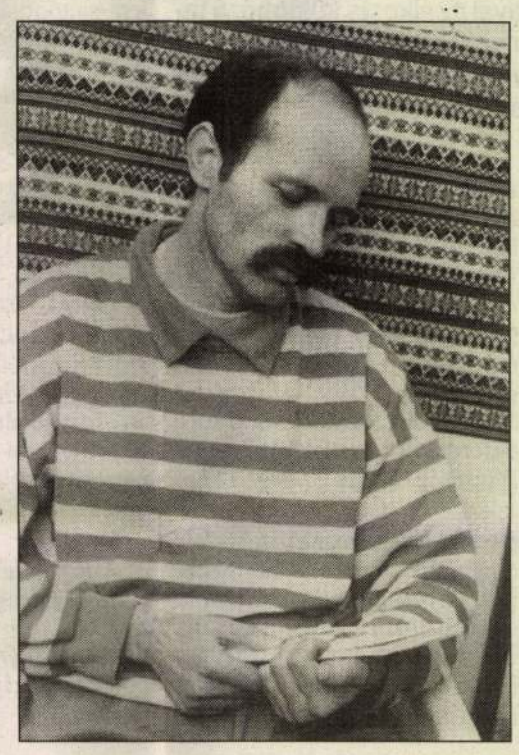

— Ezek a mesék tíz évvel ezelőtt íródtak; van-e jelentősége, külön élménye az író számára az újraolvasásnak?

— Nekem élmény újra felfedezni mindazt, amit akkor írás közben átéltem. Néha megborzongok: mintha nem is én írtam volna ezeket a meséket. Az olyan történetek, mint a Dávid és Góliát, vagy a József a kútban szimbolikusan az egész művészi, írói világomra érvényesek.

— Ez azt jelenti, hogy személyes élményeken alapulnak ezek a történetek?

— Feltétlenül. Az ember sorsa, az ember lehetőségei feszülnek e parabolákban. Ha hőseimnek sikerült elérni valamit, az önmagam számára is fontos volt. Bízom abban, hogy az olvasó is megérzi ugyanezt.

— Filozófiai hangütések, bölcselkedő megoldások elő-előtűnnek ezekben az írásokban. Az író nemcsak mesélni akart, hanem főleg tanítani?

— A huszadik századvég emberének nem mondhatom azt, hogy a világ jó vagy rossz; fekete vagy fehér, hanem annak ellentmondásait, összetettségét a történetek szövetében, azok morál-filozófiájában fel kellett fejtenem. Így vezetve az olvasót is a felismeréshez.

— Az író számára mit jelent ez a könyv?

— Ezek után már nem írhatok úgy, mint a nyáron folytatásokban megjelent kisregényemben. Vissza kell térnem a hajdani önmagamhoz, a Kányák, a mesék, a történetek világához, de most már érettebben, azt a stílust megőrizve, ami ebben a könyvben nyomon követhető.

— Akkor ez valamiféle visszakanyarodást jelent az író számára?

— Visszatérést önmagam világához, amely senki máséval össze nem téveszthető, s amelytől nem térithet el most már semmilyen erő.

Pósfai János
Fotó: Kaczmarski Zoltán

Bibliai mese

„Ez az ember rohammal vette be a paradicsomot" (Genezis könyve)

Holdosi József

József a kútban

Első nap:

„Miért nem öltetek meg, most halottan feküdhetnék itt a kútban, miért nem úgy taszítottak le ide a mélybe, hogy kiforduljanak a nyakcsigolyáim, és az enyészetnek megmaradt test mérges kígyókkal és skorpiókkal lett volna terhes. Mit törődött volna József már akkor azzal!

Legyetek átkozottak, a nap sebeket égessen, testvéreim, a bőrötökbe, mosson belé férgeket a szűnni nem akaró hideg eső! Mit vétettem én ellenetek, hogy mezítelenül a kútba dobjatok, kígyók és skorpiók közé, hogy magam maradjak magammal? Ti erősek vagytok, őrzők, kiknek dolga megtartani a született bárányt az életnek, felnevelni, kés elé is odatartani, engem megperzselt a keleti szél forrósága, a láz bebújt csontjaimba, ti kinevettetek!

Nem hazudtam én Jákobnak, apánknak, amikor azt mondtam, hogy a ti gonoszságotok miatt érzett szégyen kergetett haza. Gonoszak voltatok velem, nem értettétek, hogy én nem a birkákat őrizni születtem! Álmokat láttam, szőkék voltak, karcsú, könnyűléptűek, nappal is köztük jártam, boldog voltam velük, a birkabégetés, ürülékszag hányingert hozott belém, és magas homlokomat a szélnek feszítettem, hogy visszatérjen az élet belém. Kicsúfoltatok, hogy nyámnyila semmi férfi vagyok. Nem értettetek soha, féltékeny voltam rátok, mert nektek dolgotok volt, kétség, gyötrelem nem jutott el hozzátok! A nyájra törő farkast meg kell ölni, a megmarcangolt, halállal kínlódó bárány nyakát elvágni és megenni. Nem mondhattam, hogy kegyesek vagytok, hisz megöltétek a ragadozót és az áldozatot is!

Jaj, igazam volt, bizonyítottátok, most, hogy ruháimtól megfosztottatok, hosszú ujjú tunikám, fedőforgató ékességem elvettétek, fürtös hajam boglyába kócoltátok.

— A te tested sem különb, mint a miénk, József! — nevettetek.

Bántott benneteket, hogy nem mentem el veletek a kánaánita lányokhoz, nem láthattátok Józsefet a könnyű ölelésben, fetrengő izzadásban, kínlódó, gyönyört hozó nyögésekben!

Mit tudtatok ti arról, hogy egy éjszaka felébredtem hangokat hallván:

— József, gyere ki az erdei forráshoz, úgy, ahogy megszülettél, babusgatón ölel ott magához a Hold fénye, mit a forrás tükrében látsz, magadba temetve őrizd meg, míg életed sugara utolsót nem lobban elmerülve az áthatolhatatlan feketeségben! Elindultam, legyűrve félelmemet és a szégyent. És láttam magamat a forrás vizében, férfi testemet, amin ékes bizonyítékaként, hogy vágyaim is felnőttek, az állatok szőre göndörödött. Hirtelen, mint kristályüveg, széttört a kép, a vízben hatalmas nyílás támadt és magába rántotta.

— Add vissza őt! — kiáltottam a víznek, az megrándult barlangformát öltve.

— Gyere érte! — hívott.

Zuhantam a barlangba, termek végeláthatatlan sokasága nyílt, lélegzett, hívtak, de én megállíthatatlanul haladtam előre. Az egyik teremből gyereksírást hallottam, és anyámat láttam a szülőágyon.

— József legyen a neve — mutatott a picire.

Ez a múlt, innét kezdődött a léted, József!

Nézd meg e csöppség arcát, szemét: a világ számára csupán rezdülés, mi átfut erein, és még a picike győz, mert ő az ősi anyag és megfejthetetlen tudat alatti kékes ragyogás, kinek szívén három angyal ül: kellem, báj és tisztaság. Menj vissza József, a fonal önmagadhoz vezet, önmagad lehetsz a Minótauros, aki vad, mert magányos, testét folyton feszíti a vágy, ami olyan magasra hág, hogy világot teremt vele, és a végén már önmagába harap, hogy érezzen vágyat. Az az igazság József, hogy a Minótaurost senki meg nem válthatja, sem szűz lány, sem királyi ajándék, mert önmaga készít már önmagához fonalat, és magányosságtól bűzlik a Labirintus.

Akkor én ott újra megszülettem. Nem értették, hogy én önmagamhoz jutottam el.

Mit akartok velem, legyek tán én is őrzője a birkanyájnak, nem baj, ha nem vagyok erős, nem baj, ha a farkas el-elragad egy-egy birkát, csak őrző legyek én is!

Néha majd megfeddünk, mert nem elég kövérek a birkák, szőrük nem elég fényes, de nem kell komolyan venned, mindez csak formalitás, nekünk csak az a fontos, hogy őrző légy, ne fejtsd meg az olyan álmainkat, amelyekből az derül ki, hogy valamit is rosszul tettünk, szép lassan, szinte észrevétlenül gazdagszol is majd, nem kell félned, segítünk, József!

Ó, sors, emiatt kell most a kút mélyén lennem, mert minderre nemet mondtam.

Átkozottak legyetek testvéreim, a föld meg ne tűrjön a hátán benneteket, de jaj, a sötétség lassan mint füst belepi a kút tetején át látható égdarabot, mint egyre sűrűsödő sötét felhő belóg a lyukba, majd vízként szivárog egyre alább, a mérges kígyók, skorpiók, amint megérinti őket, megdermednek, a lábam már sötétben van, érzem, amint végigsimogat meztelen ujjaival, magához ölelve, még élek, mert az égből egy darabkát látok, de jaj, annak is vége, mint tető, zuhan a kútra az éjszaka, a fülemben hallom a csattanását.

— Segítség, emberek!

Nagy János

Csendes Mise

— Holdosi Józsefnek —

Egybegyűltünk igaz hívek
messze fények integetnek
angyalszárnyak elsuhognak
csendboltívek ránk hajolnak
oszlopsorok félhomályban
s állunk szavak templomában.

Magasodik fényes oltár
jön egy ember beszél ott áll
csillag ragyog a szemében
kísérik *Kányák* feketében
s elindul az őszinte szó
Mint hóesésben a harangszó
csak lázzal tudja kimondani
ha szívében fáj valami.

Prófétának küldte az Úr
az örömhírt hozta válaszul
munkál szavában kemény *Dac*
csak *Cigánymózes* maradhatsz?
Ki múlt s jelen pusztáján
népével együtt vándorol s jár
gyűlölet és sérelem között!

Szavába remény költözött:
Egyformán emberek vagyunk!
Szavakkal szolgál gondolatunk.
Szavakból Igék szövődnek:
Lesz-e Megváltója az embernek?
Egyszer csak vége hosszú böjtnek!
Bennünk küzd *Dávid és Góliát*
naponta ölik meg egymást.
Uram irgalmazz a szavaknak
nélkülük szív és lélek megfagy!

Könyörögjünk bizalomért
ne bántsanak szavak szóért
emberi *Mesék* titkait
csak aranykulcs nyithatja ki.

A szón reménység fénye van
vigyázzunk rá mindannyian
megállni e nehéz hitben
tartsd meg Ember tartsd meg Isten!

Zombor Béla

ÉS NEM LESZ IGÉJE SEMMINEK

Amikor majd tapintod, de nem érzékeled a páncélként csillogó ablakot. S a jégvirágokon túl, a harangnyi sátortető alatt, a felhőknek se lesz nevük. S az alkony is hiába ül meggyűrt lepedődre; és hiába kínálja tálcán NYUGTATÓ színeit — de te nem veszel belőlük magadra semmit!

Majd ha mégy, és nem emlékszel kalapács-lábujjaidon egy torz körömre — a cipőd se sajog föl általa. És szagokat se érzel, csak a melledre szívod — de nem kapsz tőlük semmilyen LEVEGŐT!

Amikor a rigók is hiába fúrják át füled cimpáját; megereszkedett dobhártyád nem továbbít ISMERT és KEDVELT hangokat agyadba — mert nem AKARSZ hallani semmiről!

És amikor megszentségtelenítik a földön fetrengők legszentebb OLTÁRÁT — az ARCOT, melyen a szárnyas szemöldökök alatt könny meg vér mocskolja be a „lélek tükrét"; összezúzzák az orr büszke ívét; az ajkak elfehéredő bársonyára terítik a kivert fogakat, hogy onnan gördüljenek le a kificamított állak csúcsán a PORBA. De te nem érzed JAJUKAT a nyelveden!

Igen! Akkor már hiába AKARSZ SZERETNI — nem lesz IGÉJE SEMMINEK.

Mementó

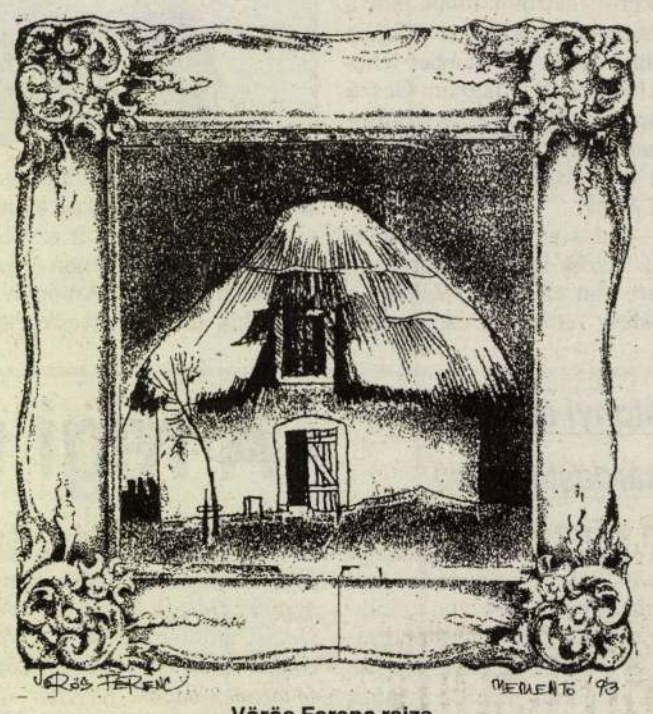

Vörös Ferenc rajza

KÓS Károly

100 milliót a rokkant-trükkel

Egy budapesti kft. több varrodát üzemeltet Mezőkövesd környékén. A nyilvántartásokban úgy szerepeltették a dolgozók egy részét, hogy csökkent munkaképességű alkalmazottak, és ilyen indokkal mintegy százmillió forintot csaltak ki az egyik minisztériumtól.

(CIKK AZ 5. OLDALON)

Borsodi acélipar: 5,1 milliárd már biztos

(A VÁRVA-VÁRT KORMÁNYDÖNTÉSRŐL A 16. OLDALON)

Listát hirdettek a konzervatívok

A Konzervatív Párt tegnap mutatta be képviselőjelöltjeit és ismertette programját a borsodi választási kampány nyitányán. A párt vezetői is eljöttek a zászlóbontásra; (képünkön balról jobbra) dr. Kollarik István képviselőjelölt, dr. Pászti Ágnes alelnök, dr. Csizmadia László elnök és Ugrin Emese országgyűlési képviselő. **(CIKK A 16. OLDALON)**

DÉLI HÍRLAP

MEGJELENIK MISKOLCON
ÉS BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYÉBEN

XXVI. ÉVFOLYAM, 35. SZÁM
1994. FEBRUÁR 11., PÉNTEK

ÁRA: 16,20 FORINT

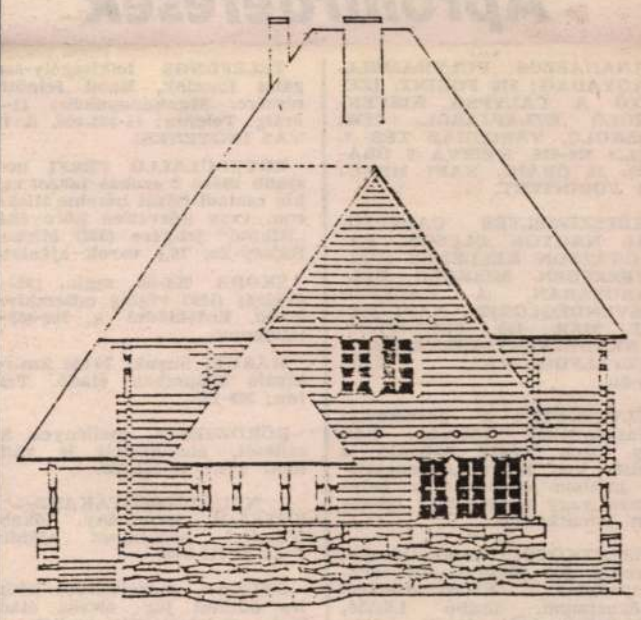

Kós-tervek a Kós-házban

(INFORMÁCIÓNK A 2. OLDALON)

A polgármesternő a pedagógusbérekről

A pedagógusok körében nagy feszültséget okozott az a központi jogszabály, miszerint sokakat automatikusan, míg másokat megfelelő végzettség híján csak önkormányzati egyetértéssel felsőbb fizetési kategóriába lehet sorolni. Mindez nem volna baj, ha lenne ehhez elegendő pénz, ám a paragrafusok mellé támogatást már nem adott a kormány. Az ügyről várhatóan ma a televízióban 12 órától látható Szieszta című műsorban elmondja véleményét Miskolc város polgármestere, T. Asztalos Ildikó is. Az „F"-kategória ügyéről kérdeztük mi is, interjúnk a 3. oldalon olvasható.

Bankárok és vállalkozók egy asztalnál

(ÖSSZEÁLLÍTÁSUNK A 6–7. OLDALON)

Titokban, teherben?

A két elhagyott, halott kisbaba ügye, akiket a közelmúltban találtak meg Miskolcon, még mindig az érdeklődés középpontjában van. Az 5. oldalon olvasható cikkünkben arra kerestük a választ, hogyan lehet eltitkolni egy terhességet, és egyedül világra hozni a gyermeket?

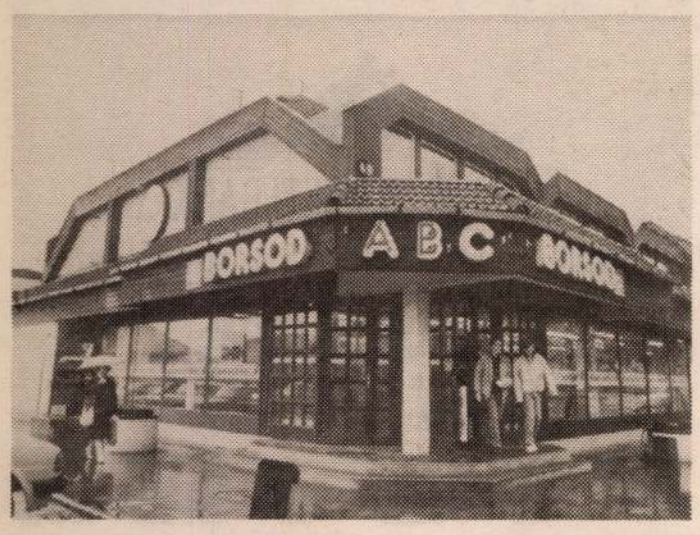

Megvették magukat

A megyében ezer embernek biztos munkahelye lesz legalább öt évig, a vásárlók pedig 19 kedvelt és jó színvonalú élelmiszerboltba járhatnak továbbra is vásárolni. Ez a gyorsmérlege a Borsodi ABC Rt. tegnap bejelentett sikeres privatizációjának.
(CIKK A 3. OLDALON)

PLUSZ 10 000 DÉLI HÍRLAP!

Hétfőtől 10 000-rel több Déli Hírlap jut el az olvasókhoz egy ingyenes akció keretében, amelyet a Népszabadsággal közösen indított szerkesztőségünk. Így azok is megismerhetik a két lapot, akik eddig nem tartoztak a rendszeres olvasók és előfizetők közé.

(ELŐFIZETÉSI SZELVÉNYEINK A 13., 14. OLDALON)

Időjárás ● Naptár

Havazás, hózápor

Ma eleinte a keleti országrészben valószínű eső, havaseső, majd bárhol előfordulhat havazás, hózápor. Gyenge hidegfronti hatásra kell számítani.

A hőmérséklet kora délután +1, +6 fok körül lesz.

A hét végére ismételt havazások várhatók. Erősen lehűl a levegő, mínusz öt—tíz fokos fagy is lehet.

SZIVA NET

VÁMMÉRLEG

Közel 8 ezer gépjárművet vámolt le az elmúlt évben a Vám- és Pénzügyőrség Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves Megyei Parancsnoksága — hangzott el a tegnapi évértékelő értekezleten. A szeszjövedéki ügyekről, a tüzelőolaj-utalványrendszerről és az autók vámolásáról az 5. oldalon olvashatnak.

(Archív felvétel)

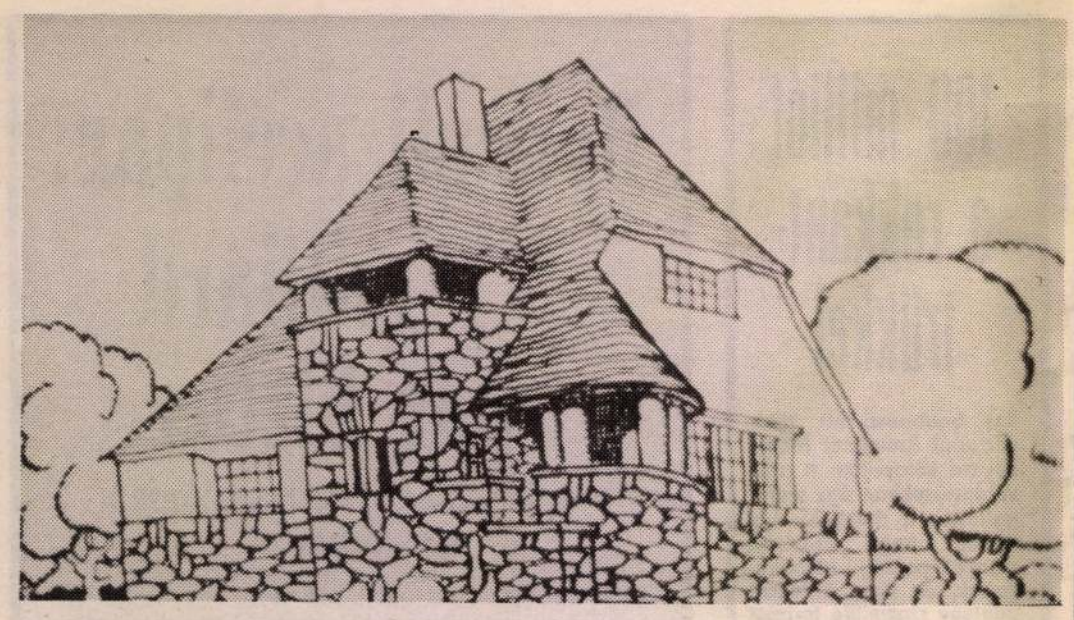

Apróhirdetések

ANANÁSZOS PULYKAMELL. NAGYADAG: 370 FORINT. IZELÍTŐ A CALYPSO KISVENDÉGLŐ ÉTLAPJÁRÓL. CÍM: MISKOLC, VÁROSHÁZ TÉR 7. TEL.: 324-616. NYITVA 9 ÓRÁTÓL 23 ÓRÁIG. NAPI MENÜ: 120 FORINTÉRT.

KÉTSZEMÉLYES CALYPSO-TÁL NAGYON OLCSÓN. VACSORÁZZON KELLEMES KÖRNYEZETBEN MISKOLC BELVÁROSÁBAN, A CALYPSO KISVENDÉGLŐBEN. NAPI MENÜ MÁR 120 FORINTÉRT. RENDEZVÉNYSZERVEZÉS, ASZTALFOGLALÁS: 06-46-324-616.

ELVESZETT a görömbölyi lovasiskolából február 8-án egy Cézár névre hallgató ír szetter kan kutya. A megtaláló jutalom ellenében a helyszínen vagy a 364-165-ös telefonon jelentkezhet.

ÜZLETKÖTŐ munkatársakat keresek jól jövedelmező tevékenységhez. Válaszborítékért tájékoztatom. Szabó László, 3721 Felsőnyárád, Petőfi u. 67.

ESKÜVŐJE lesz? Akkor videófelvétel és fotó vidékre is. 381-801.

ELVESZETT a Komlóstető 39. sz. alól február 8-án aranyszínű, spániel kan. Értesítést jutalom ellenében a fenti címre, vagy a 334-860-as telefonra.

PENÉSZES, nedves, panelos lakások, családi házak hőszigetelését garanciával vállaljuk. Tel.: 46-334-059.

ELADÓ 4 szálas dif. overlock és 1 varrógép. Érd.: 17—19-ig: 366-219.

PEKINGI palota kiskutya (2 hónapos, törzskönyvezve) eladó. Miskolc, Velence utca 17.

HEJŐCSABÁN régi típusú, 70 négyzetméteres, 2 szobás. összkomfortos, gázfűtéses családi ház, 100 négyszögöl telken, sürgősen eladó. Irányár: 1 900 000 forint. Érd.: 368-195; 366-146.

PÉNZTÁRGÉP, originál, áron alul, 60 000 Ft-ért eladó. Zelenák Attila, 3961 Vajdácska, Fő út 26.

POLIESZTEREZETT, 7 részes toilett tükrös hálószobabútor olcsón eladó. Tel.: 46-320-107.

BOSCH Lehel 120 literes mélyhűtő, újszerű állapotban, olcsón eladó. Telefon: 343-618.

KÁRPÓTLÁSI JEGY névértékben eladó. 337-617.

KÁRPÓTLÁSI jegyet magas árfolyamon vásárolunk, azonnali készpénzfizetéssel az ózdi Centrum mellett, a szolgáltatóház emeletén. Érd.: 06-48-372-045, 372-086.

MOUNTAIN BIKE garanciálisan eladó. Telefon: 368-925.

BETÉTI társaság eladó, március 1-jéig. Tel.: 357-051 vagy 333-716.

JÓ ÁLLAPOTBAN lévő, használt bőrgarnitúra eladó. Telefon: 46-362-122 vagy 46-355-210.

TELEFONOS lelkisegély-szolgálat fiatalok, fiatal felnőttek részére. Munkanapokon: 11—19 óráig. Telefon: 46-333-000. A HÍVÁS INGYENES!

EGYEDÜLÁLLÓ FÉRFI hosszabb időre 2 szobás lakást vagy kis családi házat bérelne Miskolcon, vagy közvetlen környékén. „Kikötő" jeligére (3527 Miskolc, Bajcsy-Zs. 15.) várok ajánlatot.

SKODA 105-ös szgk., 1986-os évjárat (1995 végéig műszakival) eladó. Érdeklődni a 350-586-os telefonon.

MARUTI Suzuki 20 000 km-rel, kiváló állapotban eladó. Telefon: 369-152.

BŐRDZSEKIK, mellények készítését, átalakítását is vállalom. Tel.: 46-334-330.

NYUGDÍJELŐTAKARÉKOSSÁGI, hozomány, tőkebefektetési programot ajánlok. Tel.: 46-313-366.

GYULÁN márciusban kéthetes üdülési jog olcsón átadó. Érd.: 48-371-344/2530 mellék.

KAZÁNFŰTŐI tanfolyamra 2 tonna/óra jelentkezést február 15-ig elfogadunk. ÉRÁK, Miskolc, Erenyői u. 1. Tel.: 379-769.

MATEMATIKÁBÓL, fizikából korrepetálást, felvételire felkészítést vállal egyetemi oktató. Tel.: 335-605.

GYORS- és gépírástanítást vállalok. Érdeklődni csak személyesen: Miskolc, Kavics út 32. sz. Gyula út mellett.

ÁRON alul, sürgősen eladó 2 szobás, vízórás, reluxás, telefonos, hevederzárral felszerelt összkomfortos lakás az Avasdél legjobb helyén. Telefon: 361-944.

HEJŐKERESZTÚR, Petőfi u. 183. sz. alatt 4 szobás, étkezős, teljesen alápincézett családi ház eladó. Kisebb panellakás, építési telek beszámítható. Irányár: 3.5 millió forint. Tel.: 46-391-022.

MISKOLCI garzont vásárolnék 750 000 forintért. 323-271, este.

5 NÉGYZETMÉTERES pavilon eladó. Érd.: 334-330.

JÓ állapotban lévő gyermekheverő, valamint gépkocsiba való gyermekülés eladó. Érd.: 316-624.

HALÁLOZÁS

Fájdalommal tudatjuk, hogy

SZALÓCZI GYULA

életének 74. évében elhunyt. Temetése február 14-én, 13.30 órakor lesz a diósgyőri református temetőben.

A gyászoló család.

„Nem így akartam, nem ezt akartam,
Szerettem volna még kőztetek élni,
de a halál közbeszólt, el kellett menni,
ha sírni látlak titeket, a lelkem fáj nagyon,
ezért ha rólam beszéltek, mosolyogjatok."

Mély fájdalommal tudatjuk mindazokkal, akik ismerték és szerették, hogy drága fiunk

SZABÓ ANDRÁS
ejtőernyős

balesete következtében, hosszú szenvedés után, 20 évesen elhunyt. Temetése 1994. február 12-én 15 órakor lesz, a szegilongi temetőben.

A gyászoló család

LABESZ szerviz
az Avas-délen
várja kedves
ügyfeleit.
Varrógép, irodagép,
háztartási gép,
TV-k, videók
gyors, szakszerű
javítása
rövid határidővel.
Kiszállás díjtalan.
Telefon: 367-434

Kós Károly-kiállítás

A Magyar Építészek Kamarája és Szövetsége Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Területi Testületének központjában (Miskolc, Görgey A. u. 32.), ismert nevén a Kós-házban tegnap délután megnyílt az építész születésének 110. évfordulója alkalmából rendezett, Kós Károly építészeti munkássága 1919 után című kiállítás. A bemutató február 25-ig tekinthető meg, naponta 9—17 óra között.

Ételköltemények versenye

Egy igazi Oscar-díjas Barcikán

A Vendégül lát Kazincbarcika sorozat nyitóprogramjaként cukrász, valamint hideg- és melegkonyhai szakácsok versenyét rendezik meg ma az Egressy Béni Művelődési Központban.

A cukrászversenyre a város hat vendéglátó egysége nevezett be, van, ahonnan többen is szerencsét próbálnak, míg a szakácsok között nyolc kazincbarcikai étterem, söröző séfjei mérik össze szakmai tudásukat.

Már maga a látvány sem lesz mindennapi ahogy készülnek a szebbnél szebb ételköltemények, amelyekről megtudtuk, hogy a modern cukrász- és szakácsművészetnek megfelelőek lesznek. Követendő példát is szeretnének mutatni az érdeklődőknek, mit és hogyan érdemes elkészíteni, ha egyszer úgy igazából megmutatják a konyhai ismereteiket. (Az elkészült remekekből zsűrizés után vásárolni is lehet.)

A zsűri elnöke egy igazi Oscar-díjas lesz *Kopcsik Lajos* cukrászmester személyében, aki Kazincbarcikáról került el néhány éve Egerbe. A legjobbak értékes díjakkal és némi presztízsnövekedéssel térhetnek majd haza.

(cs)

Dolgozókat alkalmaznak

Fényképésztanulót fölveszünk, Miskolcon. Telefon: 46-343-503 délelőtt 10-ig.

Virágkötészetben gyakorlott fiatal eladót keres bt. Érd.: 46/411-542, 8—16 óráig.

Vendéglátói kisegítői munkára női dolgozót felveszünk. Miskolc, Mélyvölgy u. 15. Halásztanya. Érdeklődni: személyesen a helyszínen.

Bróker Kft. biztosítási gyakorlattal üzletkötők jelentkezését várja magánvállalkozóként. Telefon: 412-817 péntek 8—15 óráig.

Politikai rendezvények

Mezőgazdasági fórum lesz a szikszói művelődési házban, február 11-én (pénteken), 17 órai kezdettel. A fórum házigazdája: *Gulyás István* országgyűlési képviselőjelölt. Vendégei: *dr. Bogárdi Zoltán* mezőgazdasági szakértő, országgyűlési képviselő, *dr. Szűcs László,* a B.-A.-Z. Megyei Kárrendezési Hivatal osztályvezetőhelyettese. A fórum témája: *A mezőgazdaság és a kárpótlás helyzete.* Minden érdeklődőt szeretettel várnak.

*

Az FKGP megyei szervezete választási nagygyűlést tart Sárospatakon, a művelődési házban február 12-én, 16 órai kezdettel. A nagygyűlés szónoka: *dr. Torgyán József* országgyűlési képviselő, a FKGP országos elnöke. Mindenkit nagy tisztelettel várnak.

*

A választópolgárok tájékoztatása érdekében az Agrárszövetség Miskolc város és a megye érdeklődő lakosságának február 17-én (csütörtökön), 16 órakor a Miskolci Élelmiszer-kiskereskedelmi Vállalat székháza, IV. emeleti tanácskozó termében (a Centrummal szemben, a Húsáruház felett) nyilvános politikai fórum keretében mutatja be jelöltjeit. Az érdeklődők valamennyi választókörzet képviselőjelöltjéhez kérdéseket intézhetnek. Minden érdeklődőt szeretettel várnak.

*

Nedea Ede természetes életek és gyógymódok tanácsadója, az Agrárszövetség B.-A.-Z. megyei képviselőjelöltje előadást tart az Öregkori megbetegedések megelőzése természetes gyógymódokkal címmel. Előadás helye: Öregek Napközi Otthona, Miskolc, Rácz Ádám u. 35.

*

A Felső-Tisza-vidéken a közelmúltban mintegy tízezer lakóház rongálódott meg és omlott össze, főleg magyarlakta területeken. Az ott élők nélkülözésének enyhítésére a Magyar Demokrata Fórum gyűjtést szervez, melyhez kéri az alsózsolcaiak támogatását. Mire van szükség? Használt, de még jó állapotban lévő ruhákat, lábbeliket várnak a rászorulók. Főleg gyermekruházatot (fehérnemű, harisnya, zokni, kesztyű, csizma, takaró), de tartós élelmiszert is szívesen fogadnak (cukor, rizs, kakaó, csokoládé, konzervek, stb.). Az adományokat február 7-től 17-ig az alsózsolcai református parókián (Kossuth u. 150.) vesszük át hétköznapokon délután 3 és 5 óra között. Az összegyűjtött adományokat a kárpátaljai lelkészekhez juttatjuk el, akik a rászorulókhoz továbbítják.

Magyar Demokrata Fórum
alsózsolcai szervezete

Bertold, az uralkodó, Marietta

MA MARIETTA NAPJA VAN. NAPKELTE 6.57, NAPNYUGTA 17.01 ÓRAKOR. HOLDKELTE 6.51, HOLDNYUGTA 18.19 ÓRAKOR.

Ógermán eredetű a mai BERTOLD nevünk, korábbi alakjai a Berold, Berckwald, Berthold voltak. A „beraht" es „valtan" szavak után „pompával uralkodó" a jelentése. A hires 13. századbeli „fekete szerzetesek" egyike nevét igy jegyezte fel a hagyomány: ők voltak azok, akik az aranycsinálás titkát kutatva a lőport fedezték fel, s ez a személyneve Brecht-nek, a hires német drámairónak, aki rövidítve, Bert-ként is használta.

A MARIETTA nemrég kapott helyet a naptárban, a Mária olasz nyelvű becézéséből önállósult. Eredete az ósi Mirjam héber névre nyúlik vissza, jelentését a névkutatók nem fejtették meg.

A katolikus egyház ma tartja a Lourdes-i jelenés ünnepét, arra emlékezésül, hogy egy Bernadette nevű 14 éves molnárlánynak 1858. február 11-e és július 15-e között a franciaországi Lourdes városka sziklabarlangjában tizennyolcszor jelent meg Szűz Mária, és a megjelenés helyén gyógyforrás fakadt. 1901-ben szentelték fel itt a Notre Dame du Rosaire bazilikát. A rendkívüli gyógyulások száma tizezrekre megy, a betegeket külön orvosi bizottság ellenőrzi. Bernadettet 1933-ban szentté avatták.

Ma ünnepli még a naptáron kívül az Adolf, a Dezső, az Elek és a Teolinda is a névnapját.

MAGYAR NEMZETI BANK

* BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI IGAZGATÓSÁG *

AZ ÁLLAMKÖTVÉNYEK VÉTELI ÉS ELADÁSI ÁRFOLYAMA A MAGYAR NEMZETI BANKNÁL

ÉRVÉNYES: 1994. FEBRUÁR 11.

Kötvény	Vételi nettó árf.	Vét. árf.-hoz tart. hozam	Eladási nettó árf.	Eladási árf.-hoz tart. hoz.	Felhalm. kamat '94. 02 11.
94/A	100,00	—	100,50	—	4,93
94/B	93,61	26,00	94,28	25,00	2,64
95/A	88,00	24,68	89,14	23,68	5,96
95/B	87,88	24,48	89,08	23,48	4,24
95/C	93,30	26,00	94,04	25,00	0,48
95/F	90,82	25,21	91,83	24,21	10,43
95/G	93,23	24,99	94,34	23,99	9,88
95/H	93,15	24,82	94,30	23,82	8,23
96/A	86,94	23,11	88,74	22,11	2,03
96/B	90,53	24,09	91,86	23,09	0,96
96/C	90,59	23,96	91,95	22,96	0,05
96/F	89,61	23,73	91,12	22,73	12,95
97/C	86,13	22,94	87,98	21,94	17,11
97/D	99,50	—	100,30	—	2,28
98/A	99,50	—	100,10	—	16,42

Bruttó árfolyam = nettó árfolyam + esedékesség napjáig felhalmozott kamat.

Esedékesség: készpénzfizetés esetén a tárgynap, átutalással történő fizetés esetén a szerződés megkötését követő 5. naptári nap.

A megjelölt árfolyamok az 1994/A kötvény esetében maximum 1 000 000 Ft névértékű kötvény vételére, ill. 1 000 000 Ft névértékű kötvény eladására jelentenek kötelezettséget.

A többi államkötvénynél a vételi limit 1 000 000 Ft, az eladási limit 3 000 000 Ft.

A kötvények megvásárolhatók az MNB B.-A.-Z. Megyei Igazgatósága pénztáránál. Cím: 3525 Miskolc, Hősök tere 3. Telefon: (46) 412-512. További információkkal és tanácsadással az igazgatóság munkatársai személyes felkeresésre a székház III. emeletének 327-es szobájában, vagy a (46) 411-658-as telefonszámon munkanapokon 8—15 óráig állnak a befektetni kívánók rendelkezésére.

Vidámra hangolva! Volkswagen Golf New Orleans.

Vidám, dinamikus, tele van élettel. Akár a dzsessz. Nem véletlenül New Orleans a neve. 1,4 literes, 60 lóerős, katalizátoros motorja metronóm-pontossággal dolgozik, akár egy jó dobos. A sportos, állítható magasságú négyküllős kormánykerék, az ugyancsak állítható magasságú vezetőülés és a kizárólag ehhez a típushoz készülő dzsesszes „Rainbow" üléshuzat finoman felépített zongoraszóló harmóniáit idézi. A fordulatszámmérő nem csak 33-as, vagy 45-ös fordulatszámot mér. Az osztottan dönthető hátsó üléstámlának köszönhetően a csomagtérben akár egy nagybőgő is kényelmesen elfér. Kívülről a Golf New Orleans csillog, akár Louis Armstrong trombitája. Az élénk metálszínek, zöld hővédő üvegezés, a 14 collos acél keréktárcsák a dzsessz lendületét öntik formába.

Dőljön hátra a vezetőülésben, hangolja vidámra magát, és élvezze a négy hangszóróból áradó zenét. Megteheti, hiszen a Golf New Orleansban a Beta rádiós magnó szériatartozék.

Golf New Orleans. Ára: 1.322.000 Ft.*

*59 Ft/DEM árfolyamon számolva

Autósol Kft.
3508 Miskolc, Téglás u. 4.
Tel: 46/314-348, 368-177
Fax: 46/368-177

Volkswagen
Biztos lehet benne.

SZAKOLCZAY LAJOS

Kós Károly, a reneszánsz ember

1.

Úgy áll előttünk, mint a szikla: keményen, dacolva az idővel. Konok következetességgel alakított életműve arra is példa, hogy a nemzetiségi sorban élő művész is — ismerjük a terheket — létrehozhat a provincián messze túlmutató értékeket. Kós Károly erdélyisége nem különcködés, nem póz, hanem önálló arc, mely bátran vállalható. Maga is több irányból építkezik; az író szűkebb hazájától a nyelvet, az erdélyi történetírókra emlékeztető ízeket kapta, az építész pedig a — most már Kós Károly-inak nevezhető — formát. A sajátos, szülőföldjéről hozott érték fokozatosan gyarapszik. A magyar preraffaeliták, angol mestereikhez, Ruskinhoz és Morrishoz hasonlóan, a népművészet felé fordultak. Tőlük tanulták azt is, hogy az igazi művész nem zárkózhatik el a társadalomtól, sőt talán legfontosabb célja, hogy minél jobban hasson és neveljen. „A művészet nem önmagáért van, de értünk, emberekért, az embernek a világba, a mindenségbe, az egymáshoz való tartozásba vetett hitéért van..." írja Kós 1923-ban a *Vasárnapi Újság* egyik cikkében. Pár évvel azelőtt már leszögezte, hogy „anyag, szerkezet, cél és rendeltetés nélkül művészet nincsen", vagyis: az alkotó sosem téveszthet szem elől a hasznosságot.

Az építőművész, a pártszervező politikus, a könyvkiadót igazgató „mindenes", de még a szépíró is ennek a jegyében cselekedett. A művészet nemcsak a kiváltságosoké, joga van hozzá mindenkinek, mondja Kós, és nem titkolja, ez művészi hitvallásának egyik sarkköve. Fölfoghatjuk úgy is, hogy annak a népnek a szolgálata, amelyből az író vétetett. A szellemi — a választott! — szülőföld erőt adott a harcokhoz, embereinek gondolkodásmódja és művészete életre szólóan magával ragadta a Temesvárt született írót. Szükséges-e hangoztatni, hogy Kós Károly német, francia és osztrák polgárősök ivadéka. S e különös keveredésben is az egyik legnagyobb magyar, aki a szolgálatban, a „népkeresésben" vált azzá. Választása az egész életműre kiható döntő tett, irányítója a cselekvő ethosz. Emberi és művészi fejlődését is tekintve érdekes az az 1958-as vallomás, melyben az író a szűkebb haza iránti vonzalmáról beszél.

„Kalotaszeg Kolozsvár tövében az egykori Erdély nyugati szögletében havasok alatt egy parányi hegyes-völgyes foltja a világnak, melyben két-három tucat kicsi faluban egy maréknyi ember éli a maga nem könnyű életét, ezer éve talán már... Szeretem ezt a népet. Mert tőle kaptam, ingyen ajándékul mindazt, ami bennem, az építészben és az íróban, s jórészt az emberben is művészi érték, hit és eredmény. Az építésznek formákat, vonalakat és színeket adott és azt a szellemet, melyet az ő sajátos népi művészete sugároz képviseletében, házaiban, falujában, templomában, kertjében, temetőjében. Az írónak adta az ő nyelvét, melyet szebben nem beszél magyar nép. Adta az ő lelki alkatát, erkölcsi magatartását, bátor életakarását [...] Kalotaszeg népe, a Varjú nemzetség népe, az a csodálatos termőtalaj, melyben az én életem munkájának nyomán néhány szál szerény virága a magyar művészetnek és irodalomnak kivirágozhatott."

Szimpatikusan szerény és tartózkodó, pedig amikor a föntieket papírra vetette, életműve valójában már lezárult. Volna mire büszkének lenni. Az építészek szerint Kós iskolát teremtett; a Lechner Ödön-féle „mézeskalácsszecessziót" megfosztotta tetszetősségétől, s egy nyugodt, harmonikus életvitelre ösztönző építészeti formát alakított ki. A Kós Károly-i épület: tér a cselekvésre. Úgy szép, hogy hasznos. Legyen az a legegyszerűbb parasztporta vagy katedrális, „lakójában" energiákat szabadít föl — egyszer meditációra sarkall, másszor cselekvésre. Az életművet elsősorban irodalmi szempontból vizsgáló Varró János is megállapítja, hogy Kós megkereste azt az építészeti örökséget, melyet évszázadok alatt — saját szükségletei-

nek és ízlésének megfelelően — alakított ki a nép. Hogy Bartókkal és Kodállyal egyidőben történt ez a felfedezés, bizonyítja Móricz Zsigmond, a sztánai Varjú-várban megforduló, s ama bizonyos „batyusbáli" forgatagból regényéhez élményt merítő író egyik visszaemlékezése. „Abban az időben volt ez, mikor még magyar népdal elképzelhetetlen volt a hangversenydobogón, de Bartók és Kodály már gyűjtötték a nép szájáról a dallamokat, s mikor én már befejeztem népköltési útjaimat, és a gyűjtött anyagot kezdtem feldolgozni, novellákban és regényekben. Kós és Zrumeczky nagy öröm volt számomra, mert ők ugyanazt csinálták az építészeti népkincsek felfedezésével."

Mozgalmas századelő. A Budapesten építőművészetet tanuló Kós Károly gyakran megfordult azokban a kávéházakban, melyeknek törzsasztalainál kaptak először nyilvánosságot a különféle művészeti kísérletek. Egy ilyen alkalommal ismerte meg Ady Endrét, akit — Móricz Zsigmonddal együtt — már 1912-ben népszerűsít saját rövid életű lapjában, a *Kalotaszeg*ben. Noha már több jól sikerült és részben meg is valósított építészeti terv került ki a kezéből, bele-belekap az irodalomba is. Első, valamennyire szépirodalomnak is minősíthető munkája, az 1909-ben a *Magyar Iparművészet*ben közzétett *Atila királról ének*, mint elemzője megállapítja, inkább képzőművészeti alkotás. Kós a nádtollal rajzolt képekhez történeteket talál ki, élvezi kép és betű gyönyörét. Bár „szövege nem egyéb archaizált nyelven írt székely balladautánzatnál" (Varró János), észlelhetni a szerző múlt iránti fokozódó érdeklődését. Második zsengéje, a *Régi Kalotaszeg*, 1911 telén készül, Sztánán. A fakó pergamenrá piros, kék és fekete tussal írott kódexbetűk és a színes iniciálék a könyvcsináló műhelyek rabszolgáit, a kódexmásolókat juttatják eszünkbe.

Csakhogy Kós nem másol, hanem teremt. Naplóírásba (naplórajzolásba) fog, s közben állandóan lelkét vallatja. Tájakat s régmúlt eseményeket idéz föl, hogy gondjait-bajait s nem kevésbé a kötődés mélységét kibeszélhesse. „Harcolni nem akarok, csak üzenetet írok. Az üzenet sem az enyém, hanem régen elporladt apáinké, akik az én szájammal beszélnek hozzátok" — jellemzi saját módszerét. Meséje, jóllehet hangulatos, még nem irodalom. Az író (valójában krónikás) ide-oda kalandoz, joggal írhatták erről a bibliofil könyvéről, hogy a szépírón kívül benne foglaltatik a *korszerű gazda*, az *építőművész*, a *grafikus* és a *könyvnyomtató* is. „És mindezek felett, ezeket egységbe fogva, a népe sorsáért felelősséget érző közösségi ember."

Első szépirodalmi alkotása, az *Emberek a havas alatt* című elbeszélés, Sebesi Kiss Ádám álnéven a *Kalotaszeg* egyik 1912-es számában jelent meg. Később, kissé átdolgozva, az író könyvben is közölte. Hogy miként tette meg első lépéseit a később szikár mondatú, archaikus prózát író Kós, azt a nemrég előkerült — ez idáig az *Erdély* című turisztikai folyóiratban rejtőző — *A szebeni havasok között* (1905) világosan mutatja. A rendhagyó útleírás egy mondát foglal magába: a szép Frumosza meg a két csobán regéjét. Az író egy öreg ember szájába adja a mesét, mintha az találta volna ki az egész történetet. A korai írásban már fölfedezhetők a későbbi szépíró tulajdonságai, a természetes mesélőkedv és az árnyalt alakrajzra törekvő pontosság. Az írásnak hangulata van, a szereplők, a természetnek kiszolgáltatott havasi emberek fölött ott a sorsszerű végzet.

Kós Károly mindig is botcsinálta írónak vallotta magát, kiből a kényszer hívta elő a művészembert. Örült a sikernek, ha egy-egy alakja úgy formálódott, ahogyan elképzelte; de nem kevés örömet jelent az eredmények nyugtázása: építészeti terveit realizálódnak, s ami fontosabb, vágyálmának, a Kalotaszegi Köztársaságnak dolgos tagjai vonzódnak hozzá, benne, a kétkezi munkával is becsületet szerzett „mérnökúrban" látják álmaik megvalósulását. Mindenki kiemelkedhetik a tömegből, ha tehetsége akarattal és elhivatottságérzéssel párosul.

Trianon az ő életében is vízválasztó: otthagyván az egyetemi katedrát, Pestről véglegesen hazaköltözik, Erdélybe. Különben is, már szerveződik az a fiatal csapat — tagjai közt találjuk Áprily Lajost, Bárd Oszkárt, Ligeti Ernőt, Franyó Zoltánt, Tabéry Gézát, Berde Máriát —, mely Ady nyomdokain akar járni és a modern irodalomra esküszik. Ők adják majd a *Keleti Újság*nál csoportosuló radikális írók utánpótlását. Az új helyzet új taktikát követel. Ha *tiszta* hang kell, mindig megtalálták a *tiszta* toll is. 1921. január 24-e nevezetes dátum, ekkor hagyja el a Kolozsvárt a nyomdát a nagy hatású röpirat, a *Kiáltó Szó*. Három szerzője van, Kós Károlyon kívül még Zágoni István és Paál Árpád jegyzi. A kötet első esszéjének bibliikus, fölrázó erejű hangja némiképp Kós megváltozott érzületéről is tanúskodik.

„Fölébredtünk. Látni akarunk tisztán. Szembe akarunk nézni az Élettel, tisztában akarunk lenni helyzetünkkel. Ösmerni akarjuk *magunkat.*

Számba kell venni erőinket, szerveznünk kell a munkát, tudnunk kell a célt, amit el akarunk érni.

Aki fél, aki gyáva, aki nem bízik, aki nem hisz, aki gyenge, az lépjen ki a sorból. Az menjen. Az nekünk bajt csinál, az a mi munkánkat akadályozza, az a mi lábunk elé gáncsot vet, a mi árulónk az!

Senkit se sirassunk, aki elmegy innen. Senkit se tartsunk vissza. De biztassuk azt is, aki habozik; az ingadozóknak sincsen helye itt most.

Kiáltó szó vagyok: *ezt kiáltom!*

Az ítélet végrehajtatott: Erdély, Bánság, Körös-vidék és Máramaros kétmillió magyarsága bekebeleztetett Romániába...

Nem rekriminálunk. Nem keresünk árulókat, nem keressük a megalkuvókat, a gyávákat, a bűnösöket avagy a bűnbakokat. Nem vígasztaljuk magunkat gyáván azzal, hogy most hibáztunk. De viseljük sorsunkat. ahogyan az reánk méretett.

Nem keresünk jogot vagy jogtalanságot, nem igazságot vagy igazságtalanságot, nem várunk méltányosságot, sem kegyelmet.

Nem is kérünk.

Nem kutatjuk, hogy az a nélkülünk, rólunk készült és kötött trianoni szerződés miféle koldúsalamizsnát rendelt számunkra.

Nincsen sok értelme ennek.

A mi igazságunk: a mi erőnk.

Az lesz a mienk, amit ki tudunk küzdeni magunknak.

A bátraknak kiáltok hát, a harcolni akaróknak, az előrenézőknek.

Álljanak elő, ne szégyenkezzenek, ne duzzogjanak.

Az Élet nem vár, az Élet rohan.

Kiáltó szómmal ezt kiáltom!"

Kós Károly igazi harcai csak ezután kezdődnek: részt vesz a pártalapításban, s a *Néppárt* újraszervezésére irányuló munkákban, *Kaláka* néven irodalmi vállalatot szervez, s majd egy új néplapot indít, a *Vasárnapot*. A gyakorlati hasznú szorgosságok közt azonban a szépíró tolla sem tétlenkedik, megszületik mindmáig legolvasottabb regénye, a *Varjú nemzetség*. A regénynek — az író következetesen csak *krónikának* mondja — természetesen voltak előzményei. Kós bármihez fogott, legyen az pártszervezés, újságírás vagy könyvkiadói munka, az építész szeme vigyázta a dolgokat; erős alapokat akart, hogy legyen mire építkezni. *Az országépítő*ben például így beszél István a templomépítés egyik résztvevőjéhez, Walterhez: „— Jó lessz-é az alja? Erős-é ott a föld? — Kemény anyag. Uram. *Országot* lehet arra építeni, nem tornyot. — Vigyázz, pap, itt vigyázzál, jól, s itt ne csinálj bolondot csak. Ha jó a fundamentum, akkor, ha összedül is a fal, kicsi dolog felépíteni. Ha kivágod a fát, de ép a gyökere. kinő a fa megint, mert a *gyökér* a fa, nem a korona."

A polihisztor a megváltozott körülmények közt is otthon akarja érezni magát; a sztániai Varjú-vár s a gazdálkodás biztos alapot jelent. A munkába menekül, és kicsi könyvműhelyéből 1922-ben is kikerül egy remek, az *Erdély kövei*. A 200 példányban készült album 31 linometszetet tartalmaz. Vésője nyomán tudatosul benne, hogy a szülőföld építészeti kincse olyan érték, mellyel ha valaki sáfárkodik, a múltat fölmutatva a jelenhez is közelebb fog kerülni. Magyarvalkó, Gelence, Illyefalva, Tölcsvár, Nagyszeben, Medgyes, Vajdahunyad, Türe, Székelyudvarhely, Abrudbánya, nem utolsósorban Segesvár és Kolozsvár neve jelkép. Ők azok a *kövek*, melyekért érdemes lehajolni és tisztaságukban mindeniket fölmutatni. E bibliofil könyvet ugyan az építész és a rajzolóművész „írta", de leginkább az író gazdagodott belőle. Erdély történelme, az itt élő népek küzdelme a megmaradásért is lehet érdekes, ha az alakok, hősök elevenek. Ha a múltba merítkezés nem megfutamodás, hanem művészi áthasonulás, hogy ezáltal még jobban megvilágosodjék a jelennek is sokat mondó író fölismerése: önmagunk vállalása erkölcsi érték.

Az 1925-ben megjelent *Varjú nemzetség* ilyen könyv. A hűség könyve. A háromszáz év előtti mese — a meghalt Bethlen Gábor örökébe idegen főúr, a magyarországi I. Rákóczi György kerül — az írónak csupán apropó volt, hogy erkölcsi kérdéseket boncolgasson. A nemzedékek egymás munkáját folytatják, és csak akkor maradnak meg, ha jól választanak. Most már a regényre vonatkoztatva, ha az idegen, a Rákóczi György képviselte eszme helyett a magukban élő szabadságeszmét választják, melyet a könyvben egy bethleni sziget a Pojána jelképez. Ezt

kell mindennél jobban megerősíteni, védelmét megszerezni, hogy a későbbi nagy omlások alkalmával oltalmat kínálhasson.

Az író jól megkomponált, zárt képekben tárja az olvasó elé az eseményeket. Itt is mint annyiszor, a képzőművész szeme és az építész látásmódja irányította tollát. Monográfusa úgy véli, hogy „az első rész Rákóczi ellenességében, a Varjúknak a pataki úr ellen vívott harcában Kósnak a magyarországi vezető körök ellen vívott korai transzilván csatározásai visszhangzanak." S alighanem igaza van. Kacsó Sándor kritikája már nyiltan utal a természettel, az ellenséggel és önmagunkkal is megküzdő Varjúk és a író rokonságára: „.../ szemmel láthatóan ő is a megszállott Varjúk sorába növekedik bele, akik többek, mint mások körülöttük. Többek, mert egy kicsit „bolondok". Továbbgondolva: a megszállott, a lehetetlent nem ismerő, a szülőföld védelméért és szabadságáért ha kell életét is áldozó ember *bolondsága* ez. Mentése az értéknek, védelme a jónak. Nagy nehézségek árán kiküzdött önálló arc, melynek többek közt a nyílt szembenézés és az otthont teremtő magabiztosság a jellemzője.

A huszas évek közepétől az író élete is fölgyorsul. *Kaláka kalendáriumot adan* ki *az 1925-ik esztendőre*, az újjászervezett *Erdélyi Szépmíves Céh* igazgatója lesz. 1930-ban *A Gálok* című könyvét, 1932-ben a *Kalotaszeg*et publikálja. Ez utóbbiban a választott szülőföld pompázik: történelme, településtörténete és népművészete.

Egy ragyogó elbeszélés (kisregény), a *Budai Nagy Antal históriája* (1932) arról tanúskodik, hogy az író emberábrázolása úgy mélyült, hogy közben igazságszeretete sem lankadt: az erkölccsé fogalmazott kétely vezérli tollát. Nagy Antal kérdezi a perjeltől: „[...] vajjon Krisztus urunk parancsa-é, hogy az egyik népnek szabadságot adjon zsinat, pápa és király abban, amiért egy másik népet a zsinat, a pápa és a király inkvizíció elé állít és máglyára, meg kerékre küld?" Nagy Antal a tiltott szellemi táplálékot, a máglyára hajítandó Bibliát védi, s evvel együtt saját és népe szabadságát.

A Budai Nagy Antal históriáját többen az író legjobb művének tartják. Nem véletlenül. Tömör, sodró erejű írás, melyben a hős eszmei fejlődése írói módszerrel ábrázoltatik. Budai Nagy Antal — a jellemfestés meggyőzően bizonyítja — öszszetett alak: királyi zsoldosból lett huszita forradalmár, aki éppen a husziták ellen harcolva ismerte fel a husziták igazát. Bár egy-egy vonásában rokon a Varjúkkal, de ő már nem különc, hanem nagyon is tudatosan cselekvő, teremtő szellem. Varró János szerint, az író „elbeszélésében olyan hőst mintázott meg, amilyen maga is lenni szeretett volna, de akinek forradalmi küzdelmét csupán lélekben tudta követni." Így történt vagy másként? Nem tudhatjuk. Egy bizonyos, a *Budai Nagy Antal históriája* — később színpadra is át fog tevődni a cselekmény — a *Kalotaszeg* című kötet legértékesebb darabja. Kós Károly ebben az elbeszélésben választott népét, s annak történelmét vizsgálta; és természetesen ezen keresztül saját magát. Azért idézte meg oly sokoldalúan a *kishaza* szellemét, hogy rámutathasson: e jegyben végzett cselekedete — vezesse kezét az író- vagy a rajzoló toll — szolgálat, más szóval, a hűség kinyilvánítása.

2.

Az Országépítő című regény (1934) után az író megkapja a Baumgarten-díjat. Talán ez Kós legvitatottabb műve, közvetlenül a megjelenése után szenvedélyeket kavart, indulatokat korbácsolt. Amíg a *Varjú nemzetség*et csak félig-meddig vizsgálta a korabeli kritika, István király krónikája szegletkő volt. Róla, illetve belőle kiindulva erre és arra is lehetett ugrani. Sokszor egymással ellentétes irányokba. Kétségkívül, a *Budai Nagy Antal* históriájának megírása óta az író nézőpontja is megváltozott. A husziták igazságát egyértelműen osztályigazsággá avató hős alulról, a rongyosok szemszögéből nézte a történelmet. *Az országépítő*ben már a fönt, vagyis az ország első embere ábrázoltatik. István király küzdelme az egységes állam megteremtéséért, és őrlődése, hiszen a véres kéz, mellyel ellenségeit fojtotta meg, önmagába is belemart.

Az írót a magányos, töprengő, de akaratát következetesen megvalósító hős érdekelte, aki — romantikus vonás — saját boldogságát is képes föláldozni a nagy cél, népe további boldogulása érdekében. Gaál Gábor terjedelmes kritikájában úgy látta, hogy Kós az uralkodó osztály írója, s mivel sem a jelen, sem a múlt ábrázolására nem képes, „kitalálásokba menekül." Úgy rajzolja meg az összeütköző feleket — a törzsi szerkezethez ragaszkodó pogány és a keresztény életformára erőszakolt

magyarokat —, hogy valójában egyik mellett sem foglal állást. A konzervativizmus és klerikalizmus képviselői István király és Imre herceg úgymond *profán* beállítása miatt szisszentek föl, s a baloldali kritikusok közt pedig olyan is akadt, aki a regényből egyenesen a fasiszta vezéreszme propagálását vélte kihallani.

A túlzó megállapítások — egy ellentmondásos kor termékei — a műről szerencsére lekoptak, és maradt a ma is jól olvasható, romantikájával is megnyerő regény. A nyolcvanöt éves írót köszöntő Áprily Lajost az érték tisztelete késztette főhajtásra. „Aki Kós írói munkásságának hegyvonalára visszanéz, kiemelkedő gerincet lát a kisebb-nagyobb hegyhullámok felett: az öreg Havast, *Az országépítőt*. Fő műve ez, minden erejét megfeszítő vállalkozás, mely rendkívül felszereltséget követelt. De erős keze nem ingadozott a magyarság történelmi sorsára nézve döntő korszak megrajzolásában. Statikai érzéke sem hagyta cserben; szilárdan épített. Mennyi építőmunkára volt szüksége magának az írónak is, míg a regény címének megfelelően odáig jutott, hogy finom alkatúnak rajzolt fiatal hőse küzdelmes időkben megkeményedett, s országa határait az ausztriai szélektől Erdőelve külső végvonaláig terjesztette ki!"

Még az is adózik az író mesélőkedvének, a történelmi eseményeket kiegészítő fantáziájának, aki itt-ott, a merev alakok, a laza szerkezet miatt bírálja a regényt. Szabédi László *(Protestáns Szemle, 1934.)* Istvánt megtapinthatónak, de némának látja; szellemes hasonlatával, a király „olyan, mint egy Kós-mondat". Ugyanakkor élvezi a regény puritán stílusát: «Minél szabatosabb az a nyelv, annál szertartásosabban hat. Nem véletlenül, hanem alkatánál fogva archaikus jellegű." A kritika befejezése különösen érdekes: „Erdőelvére nem megy senki most. Csak békességben legyenek ott a népek, én nem bántom őket és más se bántsa.» Ha ez transzilvanizmus, akkor a politikus Kósnak semmi hasznát nem vehetik. Ebben a transzilvanizmusban nincs politikum."

Schöpflin Aladár elemzi legmélyebben a művet. 1934-es, *Nyugat*ban megjelent bírálata kitűnő esszé: bírál és értékel, szerzőjének optikáját semmi sem torzítja. Schöplin, a főhőst vizsgálván, szól az írói elgondolásról is: avval, hogy István országépítő hivatása mellett emberileg boldogtalan, alakja egészen közel kerül a „keresztény áldozat-eszméhez". A kritikus azért észleli *sajátságosnak* e párhuzamot, mert tudja, hogy Kós Károly elgondolásában csak mellékes szerepet játszik István művének vallási része. Schöpflinnek mindenkinél jobban igaza van: a kolozsvári író nem a *szent királyt* idézte meg, hanem a országépítő államférfit, aki a „különböző, nagyrészt fajilag és nyelvileg is különböző törzsek konglomerátumából megteremtette az egységes magyar nemzetet". A kritikus természetesen a regény hibáira is kitér. Noha elismeri, hogy „sok finoman színezett részletképet teremt az író ötletessége és fantáziája", szóvá teszi az aránytalanságokat is. „Érdeklődésének erős transzilván részlehajlása van, igazi, élményszerű tájképet csak Erdélyről rajzol, magyarországi képei sokkal konvencionálisabbak."

*Az országépítő*ből Kós Károly drámát is írt, mely 1942-ben került színpadra. A Nemzeti Színházban tartott bemutató azonban nem nyerte meg a kritikusok tetszését. Jól látták, a darab nem valódi dráma, inkább „drámai tablók sorozata". A bukásban, több minden mellett, az is közrejátszott, hogy az egymás mellé rakott jelenetek figyelmen kívül hagyták a színpad szabályait. Kós a hangjáték sikerével vigasztalódhatott. A tizenegy *hangképben* összefoglalt korrajzot, Németh Antal nagy hatású rendezésében, 1942-ben sugározta a Rádió. Gézát Nagy Adorján, Istvánt Apáthy Imre, Gizellát Gobbi Hilda, Anasztázust Abonyi Géza és Saroltot Mátray Erzsi alakította. Az éterben elhangzott dialógusok sokkal jobban átmentették a mű értékeit, mint a színpad, így megnyugodhatott az író: érdemes volt széttördelnie a regényt.

Írói életműve, ha csupán a könyvek számát vesszük, nem nagy, az is az 1924 utáni két évtizedben teljesedett ki igazán. Írt két regényt, két színjátékot, egy kisregényszerű, hosszabb elbeszélést és hét-nyolc novellafélét. Más irányú munkásságát nagyobb igényű építészeti, illetve művelődéstörténeti tanulmány reprezentálja. És számos irodalmi, művészeti, közéleti, politikai cikk. Minden sorával hatni akart, miként kedvenc szakterülete kívánta, melyre fölesküdött. Már a korai röpirat, a *Kiáltó Szó* tudatosította: az erdélyi magyarság csak akkor élhet tovább, ha fölismeri a megváltozott viszonyokat, s úgy cselekszik, ahogy lehet. „Építeni kell! Fogunk hát építeni új erős várakat..." Szava erős, hittel, bizalommal teli, hiszen „valóságokat és igazságokat" fogalmaz.

Transzilván gondolata nem akar mást, mint a három nép — magyar, román

és szász — megbékélését. S hogy ez megvalósulhasson, egymás értékeinek minél jobb megismerését szorgalmazza. S annak az eszményi állapotnak a létrejöttét, melyben szabadon szárnyalhat a szellem, és nem kell minduntalan gúzsba kötni a gondolatot. Vallomásos szavai felelősségről tanúskodnak: közös a gond. „A história szerint Erdély azoké a népeké volt, akik ezt a földet, ezt a sorsot és ezt a pszichét vállalták, és azoké lesz a jövőben, akik ezt a jövőben vállalni fogják. Erdély sorsa akkor volt a legboldogabb, kultúrája akkor virágzott ki leggazdagabban és legteljesebben, mikor népei egy akarással vállalták a külön erdélyi sorsot, s építették azt külön erdélyi eszükkel ... De amely nép valaha is elejtette Erdélyt, az a nép és kultúrája elesett itt a múltban és el fog esni a jövőben is menthetetlenül."

Kós Károly transzilvanizmusát jobbról is, és balról is elég sokan támadták. A legújabb kutatások azonban rávilágítanak nem kis értékeire. Láng Gusztávé, a volt kolozsvári professzoré a döntő érdem, aki egy 1931-es Kós tollából származó könyvkritikát elemezve leszögezi: „Kós transzilván történelemszemlélete" nem állítható egyértelműen oppozícióba Gaál Gábor marxista történelemfelfogásával. Nevetséges kísérlet lenne elmosni a kettőt elválasztó határokat; a két válasz ugyanarra a kérdésre két különböző ideológiából kiindulva keres feleletet. A válasz hasonlósága nem teszi hasonlóvá a két ideológiát, eszmekört, de jelzi, hogy történelmileg volt lehetőség e két pontról kiindulva is nagy történelmi igazságok azonos módon történő felismerésére."

Kós van annyira érzékeny, hogy tudja; az író, ha erkölcsös, nem lehet csupán kívülálló szemlélődő. *Ezerkilencszáznegyven* című esszéje Gárdonyi Géza egyik szimbolikus meséjének ötletét fogalmazza újjá. A történet régről ismert: indul a szekér, a társadalom szekere, s egymás után szállnak föl az utasok. A katona természetesen a fő ülésen foglal helyet, mellette a hivatalnokok. Egyszer csak a politikus is fölugrik a bakra. Ki maradt lent? Az, akinek még az sem adatott meg, hogy segítse a tájékozódást. „— Mit fogsz most csinálni? — kérdezte tőle a Sors. — Utánuk kell mennem — válaszolt az ember —, mert ha bajba kerülnek, nekem kell rajtuk segítenem, és ha utat vesztenek, nekem kell azt megtalálnom. És sietve indult a szekér nyomában, gyalogosan: a *költő*."

3.

Kós Károly alatt 1944-ben, ki tudja immár hányadszor, megrengett a föld. Aki egész életében gazdag volt — e gazdagságot nem az arany, hanem a közösségért vállalt önfeláldozó munka: az állandó építés jelentette —, az most kifosztottan áll. Hol van már az *Erdélyi Szépmíves Céh*, mely minden tőkésvállalattól függetlenül irányította a népes írógárdát, becsületet szerezve írásnak, szónak. Hova tűnt az 1931-től 1944-ig működő, a romániai magyar képzőművészeket egységbe tömörítő, s mi több, érdekeiket is védő *Barabás Miklós Céh*? Amerre néz a szem, zűrzavar és fejetlenség, pusztulás és rom.

Ilyen körülmények közt a jövő elképzelése sem volt könnyű. Újraindulás? Az 1968-as önéletrajzban az író kitér erre a korszakra is: „Mit kezdhetek ebben a sötét, téli-halott városban? Mibe tudhatok itt megfogódzni, hogy talpon maradhassak? ... Aztán — talán már néhány nap múlva — kezembe került egy újság, durva csomagoló papírosra nyomott, friss napilap: a *Világosság*. És ez egy csapásra meghozta a kedvemet. Mert az életet jelentette, az építés lehetőségét — számomra is. Tudtam már, hogy csak össze kell fogódznom azokkal az emberekkel, akik — a kiürítési parancs ellenére — nem futottak ki a városból, de itt maradtak, hogy építhessék a régi romokon az új életet."

Az 1945 utáni esztendőkben, akárcsak nálunk, Romániában is valami új kezdődik. Olyan lázas szervezők, mint Balogh Edgár, programokat, jogegyenlőséget követelő kiáltványokat fogalmaznak. Hatalmas erő áll mögöttük, a Magyar Népi Szövetség, és egy lap, a legendás hírű *Világosság*. Kós tevékenyen részt vesz a szövetség munkájában, 1945—46-ban megyei elnök, 1946—48 közt pedig az MNSZ megyei listáján megválasztott nemzetgyűlési képviselő. Noha már nem volt annyira fiatal, megértette az idők szavát: cikkeiben harcol, agitál a magyarság, a magyar nemzetiség ügye mellett. Egy-két korabeli, írótársaihoz címzett leveléből tudjuk, hogy szinte megvetette azt, aki nem érezvén a lázas korszak parancsát, szépirodalommal bíbelődött. Körutakat tett, mindenütt ott akart lenni. Valamely kalotaszegi utazását követően mondja az őt faggató riporternek: „Ez a nép formálta a lelkem és végső elemzésben ő avatott íróvá. Erős, sorsszerű parancs köt hozzájuk, nem tudok elszakadni ettől a nagy családtól. Most mint a Magyar Népi Szövetség szerény, de

felelős vezetője még inkább kötelességemnek tartottam betekinteni a falusi nép gazdasági, iskolai, egyházi, szervezeti és politikai életébe."

„Együtt keressük a javítás módját" — ez a címe egyik 1946-os cikkének. S ahogy igazi, felelős vezetőhöz illik: mindenben elöl jár. Ott találjuk az agitálók, a meggyőzők, a műemlékeket helyreállítók, a földmíveseket fölkarolók között. És mindig, mindenütt elöl, a legelső sorban. Bár felette is szállnak az évek, de erővel még bírná, ha nem kéne a cselekvést hirtelen abbahagynia. Demokráciáért küzdő jó néhány társa hosszú évekre igazságtalanul börtönbe kerül, a fagyos időkben már számára sincsen tér. Újból íróasztala fölé hajol, régen dédelgetett tervét akarja megvalósítani. Ezúttal szép prózában. A Kolozsvári testvérekről, a kész szobrászról, Mártonról és Györgyről kíván regényt írni; regényt, mely a művészcsalád szülővárosát, Kolozsvárt, küzdő és élő szervezetnek mutatná. Az akkor még alig fölcseperedő várost *európai városnak*, ahol úgyszólván a semmiből születtek az értékek. Sütő Andráshoz írott leveléből tudjuk, hogy úgy képzelte el regényét, hogy az jórészt az egész XIV. századot bevilágítaná. Vagyis: a három részre tervezett mű nem csupán az apa és a testvérfiak életútját mesélné el, hanem beleágyazódna a város, Kolozsvár, s mi több, az ország életébe-történetébe is.

Kós Károlynak ezúttal sem volt szerencséje, az évtizedekig gyűjtött történelmi jegyzetanyaga a háború zűrzavarában elveszett. A legapróbb vázlat is megsemmisült. Jó pár év telt el, amíg újra nekifoghatott — saját szavaival — „a gerendaváz állításához". Jóllehet 1954-ben a regény egyik részlete — *Nagyurak* címmel — megjelent a kolozsvári *Utunk*ban, de a vállalkozást még most is homály fedi. Varró János, az életművet faggató irodalomtörténész arról tudósít, hogy több fejezet is elkészült, de „a regényfogalmazvány százhetven lapját csak az író bizalmas barátainak adatott meg elolvasni." E rejtélyes közlés azonban nem zárja ki a reményt, hátha egyszer előkerül a Kolozsvári testvérek élettörténete, s így — regénytorzó voltában — érdemes lesz kiadni. Az *Utunk*ban közzétett regényrészlet csak megerősíti a korábban tapasztaltakat: az író tud hangulatot teremteni, alakjai élők, jól megformáltak.

A hosszú anyaggyűjtés, a fölfokozott szellemi munka az erős, szíjas testet legyöngítette, Kós Károly 1963 októberében szívinfarktussal kórházba került. Úgy látszik van csoda, mert a nyolcvanadik évét taposó író három hónap után gyógyultan hagyta el a kórházat. Az ezután következő időszak a meditációé, a diskurálásoké. A Rákóczi úti házba naponta tucatnyi levél és rengeteg folyóirat érkezik. Az „öreg Kós Károly" — ekkép írja alá leveleit — mindenkinek válaszol. Tanácsot ad, dícsér és korhol, kitüntető módon közeledik a címzettekhez: gondjaikat becsülő türelemmel. Életének utolsó évtizedében — általában a cserépkályha melletti foteljában ülve, egynegyed cigarettát szipogatva — szívesen elevenítette föl a régmúltat. Egész könyvecske kerekedett ki azokból a beszélgetésekből, melyeket Benkő Samu folytatott az öreg Kós Károllyal. A közösségnek most is gondját viselő ezermesterrel, az önmagát is kemény vésővel alakító reneszánsz emberrel.

Ezek a beszélgetések a soha meg nem írt önéletrajz fényes lapjai: egyszer a mezőgazda vall magáról, másszor a volt kisebbségi politikus. És egymás után mindenik arc: a grafikus, a könyvnyomtató, a szervező-mindenes, az újságíró, az építész. Bölcs derű és hallatlan szerénység jellemzi mondatait. Kós Károly, mert jelen akar lenni, jelen van. Még kilencvenéves korában is annyi a teendője — sokat olvas, látogatókat fogad, a rádiónak és sajtónak nyilatkozik —, hogy szinte nincs is ideje a halálra gondolni. Alig telik el egy-két év, egyszer csak hirtelen megváltozik. Mesélik, hogy élete utolsó hat napját szótlanságban töltötte; leveleit nem bontotta föl, még az ételt sem fogadta el. Úgy készült a halálra, ahogy egész életében élt — *méltósággal*. Magánügynek tekintette a test hirtelen romlását, efféle titkaiba senkit sem akart beavatni.

Sütő András még a kilencvenéves írót köszöntve, de már látnokian a sokak — egy nép példájá vált szent embert idézte mindannyiunk elé: „A Kós Károly-i próza: kovácsolt vaskapu-rengeteg; gótikus tornyok harangjainak szólása. Történelmi regényben nálánál *történelmibb hangulatot* még senki sem teremtett a magyar prózában. Móricz sem, Kemény Zsigmond sem. Esetleg szemöldökrándításra, tegyük hozzá: a múltábrázolásnak nem *kizárólagos* feltételeiről szóltunk. Hanem a felidézett történelemnek arról a sűrű és kristályos levegőjéről, amelyből a légszomjúság érzete nélkül kilépni — a jelenbe visszaszunyókálni — nem lehet; amely képzeletünkkel együtt a tüdőt is munkába veszi.

Kós Károly írói bravúrja: az építészé is egyúttal.

Könyvei: akár a templomai, oly szilárd alapzatúak és egyediek a formai zártság, a bástyafalas körülhatároltság védekező állapotában. Ezért, ha ostrom alá vétetnek is a transzilvanizmus körül némelykor fellángoló vitákban: le nem rombolhatók."

Balogh Edgár, a kolozsvári küzdőtárs, egyetlen mondatba sűrítette az életmű lényegét. „Ha felállítanók a romániai magyar nemzetiség valamelyes képletét, melyben meghatározóként kell szerepelnie tájnak és hagyománynak, együttélésnek és reál meg humán szakmaiságnak, minden társadalmi tényezőnek, nyelvi és művelődési összefüggésnek és előremutató korszerűségnek (hogy úgy mondjuk modernségnek), s az egészet egy személybe gyúrnók és úgy villantanók fel életideálul, megkapnók bizonyára az időtlen alkotót, aki önmagát barkácsolva közösséget teremt maga köré, s elválaszt és vonz, mint a mágnes. Hát ez a bonyolultságában is egyszerű képlet, a valóság inkarnációja, mely egyben újjá is varázsolja magának a valóságot, ez a lényegünkké kitalált és megtalált ember: Kós Károly."

MEZEY LÁSZLÓ MIKLÓS

Őrálló poszton

A kisebbségi kérdés Fábry Zoltán életművében

„Nem látok, messze országokig el, még egy ilyen oltárőrzőt." (Illyés Gyula)

Fábry Zoltán eredendően és lényegileg kisebbségi író. Pályájának kerek fél évszázada pontosan egybeesik a szlovákiai magyarság különéletével. A kisebbségi létélmény ösztönző, erőt adó osztályrésze; amit és ahogyan ír, az a hátrányból is előnyt kicsikaró kisebbségi öntudat eredménye. Életműve terjedelemre viszonylag csekély, jelentőségét tekintve azonban rendkívül fontos része azok a cikkei, esszéi, tanulmányai, melyek szűkebb közössége sajátos kérdéseivel foglalkoznak. Szembeötlő, hogy a nagyjában-egészében föltárt ouvre vizsgálatakor kevesen és alig foglalkoztak e tematika-gondolati pászmával — jelen írás erre tesz kísérletet.

Búsongó, majd útkereső kisebbségvédelem

„1920-ban partravetett, levegő után kapkodó halként, a talajtalan, hazát, történelmet vesztett magyar szólt belőlem" — emlékezik indulására 1963-ban. Első, kisebbségi gondokat feszegető írásait jobbára a képes beszéd, a metaforás üzenet jellemzi. *A bot* (1920) az anyanyelv varázskörében és a hazavesztés közös bánatában véli megtalálni a népét megtartó erőt. A *Mária, olvasd Arany Jánost* (1921) továbblépést jelez, a nemzeti kultúrát, az anyanyelvű irodalmat emeli közösségteremtő rangra. A passzív, búsongó visszahúzódásból való kitörés és a kisebbségi sorssal való őszinte szembenézés első dokumentuma az *Üzenet Kassán át* (1922) „Odúkba visszabújt testvéreim (...) tépjétek fel kamrátok ajtaját. Tépjétek fel sebeteket: öntöm a harangot, véretekbe kongatom a gyógyulást, megváltást." Az újulatból ébresztő — Mécs Lászlótól ismerős — harangszó metafora már buzdító hang az élet újrakezdésére, a munkára. Noha még szinte egyforma erővel van jelen a kétségbeesés és a hit, mégis ez az első írása, ahol a lemondó keserűséget fölváltja a bizakodás, mely nyomban prófétikus lobogásba csap. Az előretekintés programjaként jellemezhető *Az irodalom mai életproblémái* (1922), de még inkább a *Szózat új magyar betűkhöz* (1922) című írásaiban így biztat: „A visszanyert hittel menjetek tovább az úton. Egyedül vagyunk: erősek vagyunk. Magyarok."

Az addig körvonalazatlanul hagyott képzeletbeli magyar kulturális egység óhajtása után az *Irodalmi centralizáció* (1924) az aradi *Genius* című folyóirat ürügyén már az utódállamok kisebbségi magyarságára szűkíti az egység gondolatát. Keresi a közös eszmét, mely az összefogás szilárd alapja lehet: „dilettantizmust álcázó nemzetiszínű tinta helyett: igazság, valóság, erő és jövőmutatás." Szellemi horizontjának szélesésére való, irányt jelölő ciklusa az *Irodalom és magyarság* (1923), melyben határozottan leszögezi: „Irodalmunk iránya — európai." Az a Fábry Zoltán, aki a trianoni béke aláírásakor tüntetően fölölti gyászszapkarózsás önkéntesi egyenruháját, és így sétál Stósz főutcáján, három év múltán Európa felé mutat, s Trianon dacára hirdet küzdést, munkát és megmaradást. A kisebbségi élet és jövő

MAHIR
MAGYAR HIRDETŐ
SAJTÓFIGYELŐ
LEVÉLREKLÁM
1091 BUDAPEST, IX., ÜLLŐI ÚT 51.
Telefon: 337-748, 340-726

Kós Károly építész

NÉPSZAVA

1983 DEC 17

1021

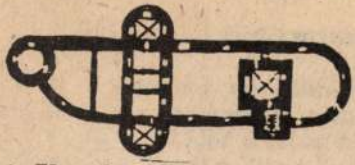

Kós Károly rajza

geihez mérten az Olvasó
körű kiadói és terjesz
részt vállal abban is, h
ban „leülepedett" köny
honok stb.) ajándékozá
Remélhetőleg a mozgalo
heti el majd azt is, hog
ben — jobban, mint 19
dalom képviselői is sze

Németh László fogal
neplő ruha, amelyet ho
segédeszköze, a kifejezés szerszáma, a
zete." Igen, az írott szöveg legyen végre társadalmunkban az ismeretszerzés tárháza, az öröm s a gondolkodás felbecsülhetetlen értékű forrása.

Utassy József

HÓ HULL

Lucskot szürcsöl a zoknim,
pillámra hó hull könnynek.
Melengetem maroknyi
kedvem, ha rámköszönnek:

visszaköszönjek!

S hó hull a kék sínekre,
vonatra, villamosra,
talán havas a hold is,
hó hull a csillagokra.

MH SAJTÓFIGYELŐ
MAHIR
1091 BUDAPEST IX., ÜLLŐI ÚT 51.
Telefon: 337-748, 340-726

Károly Kós (1883-1977).

DAILY NEWS

1983 DEC 16

Károly Kós centenary

1021

ARCHITECT, MAN OF LETTERS, PUBLISHER

A book illustration by Károly Kós. The tower is built in the distinctive style of Transylvania

PHOTO MTI/EDIT MOLNÁR

Károly Kós photographed at his Kolozsvár home in 1969 at the age of 86

Károly Kós, an intellectual all-rounder, whose work has influenced successive generations, was born a hundred years ago today in Temesvár (Timişoara, Romania).

Starting his career as an architect, he later turned to writing, printing, publishing and politics. After taking his degree in architecture from Budapest University in 1907, he opened an office with a friend, Dezső Zrumeczky. His early work was influenced by the Art Nouveau style of his time, which prompted him to study the peasant architecture of his native Transylvania, in particular the part inhabited by the Hungarian-speaking Székely people.

His major works include the Calvinist manse in Óbuda (1909), an RC parish church in Zebegény, and the architectural complex at Budapest Zoo. The last named bears distinct features of Székely and Kalotaszeg district architecture. Other major designs he did subsequently were a school in Városmajor utca in Buda, the housing development centre in Kispest (1912-13)', his own home at Sztána, Kalotaszeg (1910), the Székely National Museum at Sepsiszentgyörgy (Sfintul Gheorghe), and a Calvinist church in Kolozsvár (Cluj). Designs of his buildings were published abroad in magazines like "Studio" (London) and „Der Architekt" (Vienna). The Hungarian Ministry of Culture sent him to Constantinople in 1917-18 to study Turkish architecture. His observations he summed up in a book, "Stamboul".

World War One and the ensuing peace treaty broke off Kós's career as an architect. His native Transylvania became part of Romania, and he went back to live at Sztána in the Kalotaszeg district. Under the changed conditions he received very few architectural assignments, but his varied talents found several outlets. Necessity compelled him to take up literature instead of architecture, and he became an intellectual leading light of the Hungarians of Transylvania. His books appeared in quick succesion; three of them he printed himself on a press at his home, also illustrating, binding and designing them himself.

In 1924 Kós founded the Transylvanian Handicrafts Guild which published over 160 volumes of works of Transylvanian writers until it was wound up in 1944. Distinctive features are fine typography and attractive bookbinding, and many can be seen in numerous Hungarian homes. A large number were both illustrated and designed by Kós himself, who contributed several volumes, the most important dealing with the Hungarians of Transylvania and their culture, and emphasizing the peculiar position of the province and the common destiny of the nationalities living there.

Besides writing, Kós's pursuits included agriculture, organizing exhibitions, applied art, and the office of general superintendent of the Calvinist diocese of Kalotaszeg. In 1940 Kós took a teaching post at Kolozsvár Agricultural College.

World War Two brought another turn in his life: his Sztána home was looted and he retired to Kolozsvár, where he joined in the post-war work of reconstruction and resumed teaching at the agricultural college, from which he retired in 1953.

Kós remained active after retirement, writing an autobiography, restoring historic buildings, doing literary translations, and conducting an extensive correspondence in which he gave guidance to younger intellectuals. He died in 1977 at the age of 94.

Péter Balogh

Nuclear balance exists with USSR—Glenn

Hamburg/West Germany — The US and the Soviet Union have a broad balance in nuclear

e Friday

ty of the ships, their crews and some 4,000 PLO guerrillas loyal to Arafat. He said two of the evacuation ships, as Arafat has requested, would sail from Tripoli to Tunis and the rest to North Yemen.

Following the UN decision to allow the ships to fly the UN flag, Greece had requested a promise of safe conduct from the United States, Italy, France and Britain, which have troops in the 5,000-strong multinational force in Beirut.

Maroudas said Greece also held consultations on the evacuation with the governments of Syria, Lebanon an Israel.

Government sources said the five Greek passenger ships, carrying the PLO fighters and their families, would be escorted by French warships. The sources said the ferries would fly Greek and, possibly, UN flags.

But despite international pressure, the Israeli government has still refrained from guaranteeing that its Navy will allow safe passage from Tripoli for guerrillas loyal to Arafat.

Arafat and his supporters have been besieged around the north Lebanese port city for more than a month by PLO rebels.

Meanwhile, heavy fighting killed or wounded at least 20 people in Tripoli on Thursday. Residents said fighting between supporters and opponents of Arafat erupted in the morning and intensified in the afternoon on the north-eastern edge of Tripoli.

Yugoslav

Belgrade/Yugoslavia (AP/MTI) — French François Mitterrand on Thursday for a th ficial visit to Yugo talks with President jak and other Yugos

The French president was welcomed at Belgrade's airport by Spiljak and other top officials. Mitterrand's party included Foreign Minister Claude Cheysson, Transport Minister Charles Fiterman, a communist member of the cabinet, and Foreign Trade Minister Edith Creson.

The first round of Mitterrand-Spiljak talks was held later Thursday. Official sources here said they would discuss ways to boost economic cooperation between the two countries. The economic talks come at a time when Yugoslavia more than halved its trade deficit with France this year.

The two presidents were also expected to discuss security in Europe, new missile deployments by both East and West, disarmament and the so-called North-South dialogue between industrialized and developing countries, the sources said. Mitterrand will also have talks with Communist League President Dragoslav Markovic.

History and Institute of Socia Science.

INTERFOTO MTI/U

ON ARRIVAL: French Pre ident François Mitterra (left), accompanied by Pr ident of Yugoslavia Mika Sp jak, during the welcomi ceremony at Belgrade Airp on Thursday

Exchange rates

(of banknotes and cheques)

	Buying	Selling
	100 units in forints	
Austrian schillings	226.19	240.19
Belgian francs	78.58	83.44
British pound sterling	6289.83	6678.89
Canadian dollars	3506.28	3723.16
Danish crowns	439.39	466.57
Dutch guilders	1420.91	1508.81
French francs	523.73	556.13
West German marks (FRG)	1593.42	1691.98
Italian lire	2.63	2.79
Norwegian crowns	563.76	598.64
Spanish peseta	27.68	29.40
Swedish crowns	544.09	577.75
Swiss francs	1980.79	2103,31
Yugoslav dinars	33.04	35.08
USA dollars	4374.57	4645.17

Quoting of the official exchange rates of the Bulgarian leva, the Czechoslovak crowns, the Polish zloty, the GDR marks, the Romanian lei, the Soviet roubles, etc. is based on interstate agreements.

SAJTÓFIGYELŐ
MAGYAR HÍRLAP
BUDAPEST, IX., ÜLLŐI ÚT 81
Telefon: 138-068, 337-748, 340-776
1983 DEC 2

TISZATÁJ

Szeged

Kós Károly, [illegible]
-építész-művész, 1883-1977/.

1021

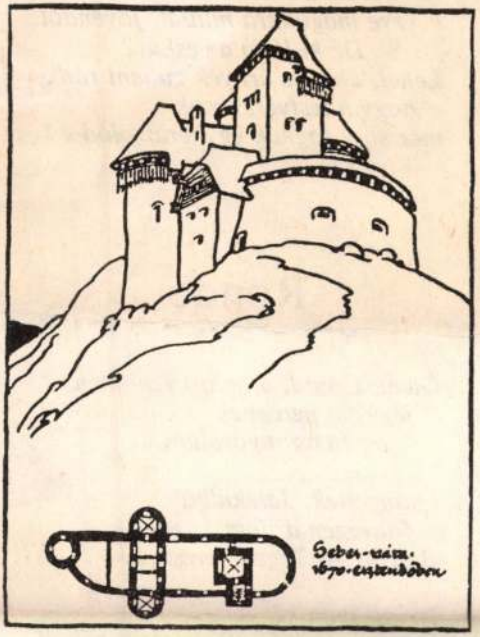

KÓS KÁROLY RAJZA

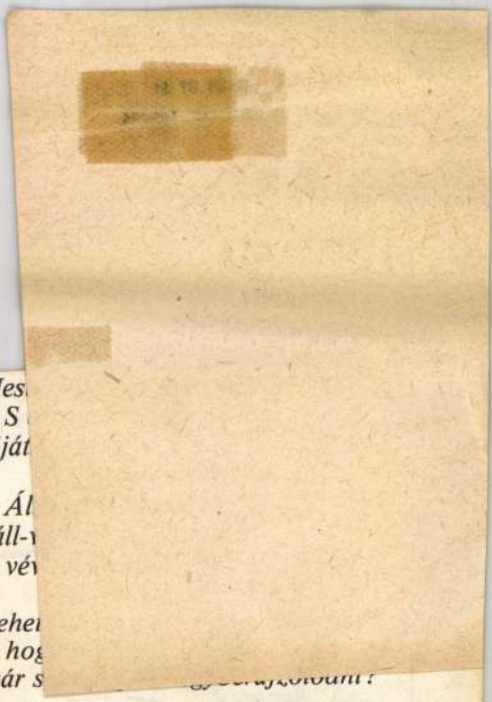

Mes
S
kiját

Ál
váll-
vé

Lehe
hog
már s

Rondo

Glenn Gould, a halott fenomén
jégujjai peregnek
az éter zongoráján...

Csöngettek. Játékaiból
fölrezzen a fiam.
Beszól: — Téged keresnek.

Az ajtóban két férfi.
Szabadkozás és magyarázat nélkül
elindulnak szobám felé.

Kós Károly elismerései

„Budapest nagy lapjai felfedeztek engem, a fiatal kezdőt – emlékezik vissza indulására Kós Károly 1956 tavaszán, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen tartott előadásában –, de nem mint építészt, aki voltam, nem is mint grafikust, aki lehettem volna, hanem mint a népi hagyományokra építő új írótehetséget, aki nem voltam, és nem is szándékoztam az lenni. Bevallom, hogy akkor az építész bennem nagyon elszégyellte magát, és megfogadta, hogy szépirodalmat többet nem ír. Nem vállalta, visszautasította az írói dicsőséget."

Az „Atila királról ének" című költemény sikerét idézte föl, ezt az írva rajzolt és rajzolva írt könyvecskét, egy székely ballada átdolgozását, amelyet minden irodalmi ambíció nélkül, mintegy időtöltésből vetett papírra a maga és környezete kedvtelésére. Az építészeti (vagy inkább grafikusi) érdem csupán annyi, hogy nem irodalmi lapban, hanem a Magyar Iparművészet mellékleteként jelent meg 1909-ben. Hogy miért „szégyellte el magát" *Kós Károlyban* az építész a szépírónak járó elismerések olvastán? (A Budapesti Hírlap 1909. november 18-i és az Újság december 7-i számában megjelent cikkekről van szó.) Az épp nősülés előtt álló ifjú építészmérnök budapesti írók asztaltársaságához tartozott, s körükben valószínűleg sok szó esett a pennás emberek anyagi gondjairól. Nem kétséges, hogy a polgári élet általa értelmezett (és később szépírói munkáiban meg is örökített) biztonságát csak a megszerzett szakma gyakorlásával képzelte el. Nem utolsó szempont az sem, hogy az építészet mint művészet azokban az években fölérkezett a csúcsra (magasabbra csak Kós és köre vihette) –, míg az irodalom... Persze a Nyugat már egy éve stílust és írói látásmódot formált, *Ady* és *Móricz* jelenvalósága a magyar írásbeliség talán legsokrétűbb korszakát határozta meg, de a kiteljesedés még váratott magára.

Kós Károlynak ekkor már önálló építészeti irodája volt Budapesten, teljesítette az első megbízatásokat is. Barátjával, *Zrumeczky Dezsővel* elkészítették az óbudai református parókia és imaház tervét, s nemsokára az állatkert építészeti gondjainak megoldása következett. Nyáron épített, télen írt. Akár a zsoltármásolók, akár a szőlészetből élő hajdani kolozsvári nyomdászok. Aztán nyár és tél egymásba fonódott: épült Sztána, emelkedett a zebegényi templom, megszületett a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum tervrajza. Közben írta a Varjú nemzetséget, a Budai Nagy Antalt, majd a befejezetlen Kolozsvári testvéreket... Az elismeréseket sem lehetett többé szétválasztani: amikor a Kemény Zsigmond Társaság marosvásárhelyi ülésén megtartotta székfoglaló beszédét az új építészeti stílusról, a preraffaelita népi gótikáról, a hallgatóság arra kérte, immáron az írót: szavalná el, adná elő az Atila királról éneket.

Egymás után érkeznek hozzá a barátok: Móricz Zsigmond az első háború előtt keresi föl a gyarapodó Kós családot Sztánán, Zrumeczky Dezső építész kíséretében. A trianoni összeomlást követően – amidőn Kós Erdélyt választja – vendége *Kemény János, Kuncz Aladár, Hunyady Sándor.* Aztán jönnek az elismerések, a dicsőség, amelyet egykoron elutasított. Amikor 1938 januárjában neki ítélik a háromezer pengős Baumgarten-díjat, a Budai Nagy Antal-drámával lényegében már búcsút is vett a szépirodalomtól. Ezt követően csak az erdélyi magyar könyvkiadás megszervezése és egy kolozsvári témájú regény elkészítése maradt hátra, valamint az a gond, hogy miként is lehetne egy eltaposott kétmilliós kisebbséget megtartani a nemzeti kultúra vonzásában.

Megérte az 1970-es évek elején megejtett, második erdélyi rehabilitálását, amikor is, ha tetszett az esztétáknak, irodalompolitikusoknak, ha nem, meg kellett adniuk Kósnak az országépítő jelzőt, a vele járó kulturális érdemrendekkel (persze: bukarestiekkel) együtt. Ám a magyarság e nagy öregjének az elismerések is fájtak. Megsajogtatták lelkét, mert nem olyan irányból érkeztek, amilyenekre számított. De legfőképpen amiatt, mert a magyar kultúrától teljesen idegen eszme- és magatartásrendszer rombolásait látta és tapasztalta az elszakított területeken. (Nem véletlen, hogy évekkel halála után ismét irredentának, románfalónak, horthysta pribéknek bélyegezték a bukaresti lapok. A magyar nyelvűekben a nevét sem volt szabad leírni.)

Mint könyves ember, aggodalommal figyelte a Kriterion Könyvkiadónak az egykori Szépmíves Céhre emlékeztető, polgári és nemzeti értékeket mentő munkáját. 1975 decemberében a kolozsvári Korunk szerkesztősége Kós építészetét és grafikáját bemutató kis tárlatot rendezett. Jómagam ott hallottam Kósnak ezt a tömör és igen beszédes megjegyzését: „A könyvkiadók rostáját a politika így is, úgy is megrongálja, hiszen ez a célja: szövetében vagy eldugaszolja a lyukakat, vagy irdatlan rést vág rajta." (Ez akkor érvényes volt mind az anyaországi, mind az erdélyrészi könyvkiadásra.)

1973-ban, születése 90. évfordulóján a román kormánytól érkezett elismerés, kevéssel utána – valószínűleg nem véletlen késleltetéssel – megérkezett Budapestről is. Sokan úgy tudjuk, Bukarest a magyarországi kitüntetés nyomán váltott át ellenséges hangnemre.

Az alább közreadott levelében Kós ezt a sorban utolsó magyar érdemrendet köszöni meg. A levél dokumentum a javából. A jellegzetesen erdélyi emlékiratírás értékes darabja. Egy dologra hívnók föl az olvasó figyelmét: a nemzetiségi sorsot vállaló művésznek még hajlott korában is önmérsékletet kellett tanúsítania, az illedelmes kalapemelés előtt ide is, meg oda is figyelnie kellett, sorokat törölni és átírni, hogy (talán most ő is ezzel a fordulattal élne) a kecske is jóllakjon..., s a gerinc se sérüljön. A nemzetiségi sorsvállalás ekképp vált számára kényszerű politizálássá.

BÁGYONI SZABÓ ISTVÁN

Igen Tisztelt Nagykövet Uram!
Tisztelt Hölgyeim és Uraim!
Kedves Barátaim és Bajtársaim!

Amikor most hálás köszönettel átveszem Nagykövet Uram kezéből a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa döntése alapján ezt a rendkívül magasrendű kitüntetésem jelképét, engedjék meg, hogy néhány szóval számoljak be azokról a gondolatokról, melyek az én öreg fejemben ez alkalomból önkéntelenül felmerülnek.

A történelem tanúsága szerint az igaz embernek, de mindenekfölött az igaz művésznek (írónak, építő-, képző- és zeneművésznek) mindenütt a világon, minden időben és minden körülmények között a Sors által rendeltetett kötelezettsége (volt, van és lesz), hogy a maga népének és szülőhazájának sorsát vállalja, és élete munkájával szülőhazáját és annak népét, megbecsült hagyományai szellemében, hűségesen szolgálja. Ezt vállaltam és cselekedtem, nem mást és nem többet. És ezt sem az eszem tanácsára, hanem a szívem parancsára, a magam igen szerény lehetőségei és adottságai korlátain belül, úgy, ahogy tudtam, és ahogy lehetett.

S ez a vallásom és szolgálatom megszerezte számomra a két világháború között, mindjárt a húszas évek elején bal felől a konzervativista, sőt reakciós és irredentagyanús, jobb felől a magyar népámító, sőt nemzetáruló bélyeget, mely idővel halványodott ugyan, de az új világháború végéig nem tűnt le rólam végképpen. A felszabadulás után én nem változtam, de a világ és a társadalom merőben megváltozott körülöttem. A két világháború közötti életmunkám új szempontból való átértékelése kapcsán az elmúlt történelmi szakaszban megbélyegzett munkásságomban az új nemzedék lassanként felfedezte, hogy az a közös hazában és közös sorsban századok óta együtt élő román és magyar nép testvéri barátsága és a szocializmusnak Romániában való felépítése érdekében hasznos és értékes munka volt. (Következménye lett többek közt néhány szépirodalmi munkám újra- és újrakiadása, a Budai Nagy Antal című színjátékom székely színházi felújítása, majd budapesti turnéján való nagy sikerű előadása.)

Ezt a revideált és reaktivált életmunkámat megbecsülve tüntetett ki 1959-ben Románia Nagy Nemzetgyűlésének elnöksége a román Munkaérdemrend I. fokozatával, majd 1968-ban (85 éves koromban) az Államtanács a Kulturális Érdemrend I. fokozatával, s végül ezt megkoronázta mostani, 90. születésnapom alkalmával a Román Szocialista Köztársaság Államtanácsának kitüntetése, a nagyon magas fokú Augusztus 23. Érdemrend I. fokozatának adományozásával.

Nem tagadom, jólesett, hogy ugyanabban az új időszakaszban Magyarországon is megindult egykori építőművészi és irodalmi munkásságom revíziója, melynek eredménye lett egyrészt Budai Nagy Antal című színjátékomnak a Szegedi Ünnepi Játékokon, majd a Nemzeti Színházban való előadása, másrészt a Budapesti Műszaki Egyetem tiszteletbeli doktorává való avatásom, s végül, a mai napon, ugyancsak 90. születésnapom alkalmára, a Magyar Népköztársaság Államtanácsának életmunkám megbecsülésének jeléül adományozott magyar érdemrenddel való kitüntetése.

Köszönöm a sorsnak, hogy ezt a kétoldalú megbecsülést még életemben megérhettem, és kérem Nagykövet Uramat, hogy adja át hálás köszönetemet a Magyar Népköztársaság Államtanácsának.

KÓS KÁROLY

Újabb bírálat Konrádnak

Konrád György három héttel ezelőtti írására válaszolva *Nádas Péter* ugyancsak a Frankfurter Allgemeine Zeitungban közzétett tegnapi írásában bírálja írókollégája erkölcsi álláspontját a balkáni NATO-csapások kapcsán, és opportunizmussal vádolja Konrádot – írta az MTI.

A német olvasóközönség körében jól ismert Nádas, személyes csipkelődéseket is megengedve, „idült feledékenységet" vet a Berlini Művészeti Akadémia elnökének szemére. Szerinte Konrád az utóbbi tíz évben „saját paternalista álmainak foglya lett, s már csak azért sem érdekli őt mások véleménye, mert szinte mindent tud, a többiek pedig úgy is csak hülyeséget beszélnek... Márpedig magasztos ítéletek és kétes próféciák nem pótolhatják az érveket és ellenérveket".

Nádas azt kifogásolja, hogy ellentét feszül Konrád nyilatkozatai és nézetei között. Pár hónapja még meggyőződése volt, hogy Magyarországnak a NATO-ban a helye, mert az egy darabka biztonságot nyújthat az országnak. Ám mit kezdjünk most az író által hirdetett „édes kis pacifista nézetekkel"? Ha korábban is azt gondolta, amit ma hirdet, akkor a semlegesség mellett kellett volna kiállnia. „Egy ilyen ítélőképességű személy aligha hihette, hogy a NATO megrögzött pacifisták hölgykoszorúja."

Konrád ráadásul nem magánszemély: politikusként, egy magyar parlamenti párt elnökségi tagjaként is a csatlakozás mellett foglalt állást – emlékeztet Nádas. – Vajon miért tesz úgy, mintha nem tartozna e párt legbefolyásosabb tagjai közé? Ha pedig független személyiségnek tartja magát, miért nem figyelmezteti pártját vagy legalább barátait arra a veszélyre, amely a légicsapásokat helyeslő politikusokra vár? Miért nem lépett ki már a pártból? Az SZDSZ hivatalos álláspontja ugyanis semmiben nem különbözik a német védelmi miniszterétől, akivel Konrád ország-világ előtt perlekedik – emlékeztet írásában Nádas Péter.

A szerbek készülnek

A szerb erők egy szárazföldi NATO-megszállásra készülve elkezdték felvenni harcállásaikat a támadás vélt vonala mentén. NATO-hírszerzési tisztekre hivatkozva a The Daily Telegraph brit napilap beszámolt arról, hogy a jugoszláv hadsereg nagy területeket aknáz alá a Macedóniával és Albániával határos területeken Koszovóban, és öt dandár vonult fel a tartományban egy szárazföldi NATO-támadás visszaverésére. A hírszerzési források szerint Koszovóban a jugoszláv hadsereg 22 ezer katonája mellett 14 ezer fős különleges belügyi és négyezer fős félkatonai erő állomásozik jelenleg. A hírszerzési források szerint 15 ezer tartalékos áll készenlétben Montenegróban és Szerbiában.

sáról számolt be a képviselőknek. A szlovák elnökválasztással kapcsolatban elmondta, a prognózisok szerint *Rudolf Schuster* győzelmét hozza a második forduló. Azonban *Meciarnak* az első fordulóban elért eredménye jelzi, komolyan számolni kell az egykori kormányfővel.

Örvendetesnek tartotta, hogy megújult a visegrádi együttműködés, amelybe Szlovákia ismét bekapcsolódott. Északi szomszédunknak esélye van arra, hogy a helsinki EU-csúcstalálkozón előrébb sorolják Szlovákiát. Ugyanakkor a szlovák gazdaságban komoly egyensúlyi problémák jelentkeznek, így a közeljövőben megszorítások várhatók – fogalmazott Bagi Gábor.

Képviselői kérdésekre válaszolva közölte: a nyelvtörvény elfogadása nyár végére várható, tovább húzódik viszont a nemzeti földalap kérdése. A bizottság tag-

hoz és az Európai Unióhoz való csatlakozás.

Bagi Gábor meghallgatása után *Székely László* dunai kormánybiztos számolt be a bős–nagymarosi tárgyalások legújabb fejleményeiről. Elmondása szerint az előző tárgyalási forduló sikeres volt, áttörésről azért még nem beszélhetünk. A magyar álláspont továbbra is az, hogy a hágai bíróság ítélete alapján kell a megoldást keresni, tehát Szlovákiának nem kell lebontania semmit, míg Magyarországnak sem kell új erőműveket felépítenie. Olyan üzemeltetést kell találni, amely egyszerre biztosítja a Szigetköz megfelelő vízellátását, valamint a szlovákok számára az áramtermelést. Kérdésre válaszolva közölte: a szlovák fél nem köti össze a párkányi Dunahíd megépítését a bős–nagymarosi vita rendezésével.

B. G.

1999. június 6.

Templom épül a Gyilkos tónál

Kós Károly 1933-ban a székelység végváraként kápolnát álmodott a Gyilkos tóhoz. A kápolna a hívek szerény adományaiból épült volna, erre a célra született a művész tervét ábrázoló eredeti téglajegy. A romló gazdasági körülmények, majd a II. világháború kirobbanása, Észak-Erdély ismét román kézbe kerülése kudarcba fojtotta a tervet.

Hajdó István gyergyószentmiklósi plébános, főesperes és segítői felelevenítették a régi terveket és úgy döntöttek, hogy némi módosításokkal ez év őszén megépítik a kápolnát. Ehhez ismételten téglajegyet bocsátottak ki, amelynek ára darabonként 10000 lej (200 forint). Szándékuk, hogy – mint a kibocsátott művészi téglajegyen olvasható – a felépülő kápolna a Békás szoros kapujában méltón hirdesse az utókornak: "Ez a mi földünk!"

Magyarországról adományokat eljuttatni az egri "Segít a Város" kiemelten közhasznú alapítvány bankszámláján keresztül lehet. Az e célra elkülönített bankszámlaszám az Erste Banknál: 11610005-01039600-10000008.

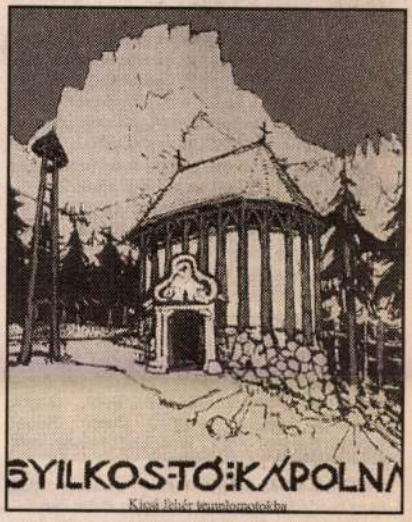

Az őszre felépülő kápolna rajza

Sz. Cs.

EGYHÁZI ZENE — június 6

A budavári Nagyboldogasszony (Mátyás) templom **19,30 ó.** Ivan Sokol (Szlovákia) orgonahangversenye.

Szent István bazilika 9. ó. Bárdos: Missa III. — Motetták az Oltáriszentségről. **Csütörtökönként 18,45 ó. vesperás.**

Belvárosi főplébánia 9 ó. C. Franck: Panis angelicus; Harmat: Oltáriszentségi himnuszok; Liszt: Oltáriszentségi himnuszok.

Árpád-házi Szent Erzsébet templom (VII. ker. Rózsák tere) **június 12. 19 ó.** az erfurti férfikar hangaversenye Hammerschmidt, Beethoven, Schubert, Bruckner műveit adja elő. Vezényel: Gerd Frischmuth a a Lipcsei Rádiókórus karnagya, a weimari Liszt Ferenc Főiskola professzora.

Balassagyarmati főplébánia 9 ó. Motetták az Oltáriszentségről; Boelmann: Gótikus szvit;

A győri bazilika 10 ó. magyar gregorián mise. **18 ó.** Kodály: Magyar mise; Pange lingua; Casciolini: Panis angelicus.

Győri Szentlélek templom 18 ó. Nagy László Adrián orgonaművész hangversenye.

Baján a belvárosi templomban a „Belvárosi orgonaesték"sorozatban **június 5-én 20 órakor** Király Csaba orgonaművész hangversenye. Közreműködik a bátaszéki Pedagógus Kórus Csukor Árpád karnagy vezetésével. Műsoron: Bach, Grigny, Monteverdi, Hassler, Werner, Dupré, Reger, Ingegneri, Bárdos, Mohai, Wolf, Liszt művek, valamint improvizáció úrnapi énekekre.

Pécsett a bazilikában minden vasárnap **10,30 órakor** kezdődő 20-25 perces zenés áhítat van.

A Kodály Zoltán Magyar Kórusiskola Exultate fiú vegyeskara **16 órakor** hangversenyt ad Lovasberényben a plébániatemplomban. A belépés díjtalan.

HALÁLOZÁS

Kún László görög katolikus székesegyházi kanonok életének 74., áldozópapságának 49. évében május 20-án elhunyt. Temetése június 3-án volt a Farkasréti temetőben. Engesztelő szentmise jún. 4-én 18 ó. a Rózsák terei görög katolikus templomban.

Ormai Zsigmond püspöki tanácsos, esperes, [illegible] 46 évé-

Keddtől péntekig 10-14-ig, szombaton 10-12-ig. Tel.: 332-0873.

A Kispest Wekerle-telepi Munkás Szent József templom urnatemetőjében el nem évülő urnahelyek köthetők le. Érdeklődni lehet a kegyeleti irodán hétfőtől péntekig 9–13 óra között. **(1192 Budapest, Bercsényi u. 37. Tel: 282-7922).** Ugyanitt teljes körű temetkezési ügyintézés Budapest összes temetőjébe..

El nem évülő urnahelyek válthatók a budapesti **Szent Mihály (Angolkisasszonyok)** templom alatt lévő kriptában **(Bp. V. Váci u. 47/b.)** Érdeklődni a **337-8116-os telefonon** lehet, vagy személyesen a sekrestyében.

El nem évülő urnahelyek válthatók a Nagy Szent Teréz plébániatemplom alatt évő kolumbáriumban **(Bp. VI. Nagymező és Király u. sarok).** Jelentkezni lehet **szerdán 16,30 órától 18,30-ig, pénteken 10-12 óra és vasárnap 11-12 óra között** a plébániahivatalban **(Bp. VI. Pethő S. u. 2.)**

Hamuszóráros temetkezés kedvező áron, valamint urnafülkék válhatók a pestszentlőrinci Árpád-házi Szent Margit plébánia új altemplomában (1182 Fogaras u. 16.). Tel./fax: 292-4663

KÖZLEMÉNYEK

Az idősek felkarolása, a róluk való gondoskodás nem más, mint a **felelősség vállalás, a cselekvő szeretet gyakorlása.** Nem passzív érzelem: nem beleesünk, hanem helytállunk benne. Az **Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Szociális Irodája** által, munkakoncepciójában támogatott **Gondozás 17 Egészségügyi Szövetkezet** egészségügyi szakemberei ebben a szellemben kívánnak gondoskodni majdani lakóikról a főváros „második Rózsadombján", **a XVII. kerületben. Az idősek Apartmanházának tervezett befejezési határideje 1999. augusztus-szeptember hónapja.** Érdeklődők jelentkezését az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Szociális Irodája a **351-1976**-os budapesti telefonszámon fogadja.

Arató bál a KET Egyetemközi Ifjúsági és Diák Egyesület rendezésében június 26-án 19,30 órától a Magyarok Házában (Bp. V. Semmelweis u. 1.) Meghívók elővételben kaphatók a KET Irodán (Bp. VIII. Mária u. 20.) 18 órától. Tel.: 267-6336. Ingyenes belépés az ELTE Eötvös L. Tudományegyetem, a Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola, vidéki egyetemek, főiskolák

Megújult a műemlék Fácánosház

Hamarosan elkészül az elefántok új, a jelenleginél jóval tágasabb kifutója

Az állatkerti Fácánosház tegnap befejeződött felújításával végre méltó körülmények közé kerültek az ázsiai, eurázsiai és afrikai vízimadarak, a hazai védett madarak, emellett a mókusok, sünök, mocsári teknősök és társaik. A hetvenhétmillió forintból megvalósult rekonstrukció során eredeti formájában állították helyre a műemlék épületet.

A Fácánosház Kós Károly és Zrumetzky Dezső tervei alapján épült 1912-ben. Az erdélyi magyar és szász népi építészet hagyományait ötvöző épület a második világháborúban jelentősen megsérült, s egészen mostanáig csak a hibák kijavítására nyílt lehetőség. Egy 1996-ban kapott, 63 millió forintos állami támogatás tette lehetővé, hogy ezt az összeget 14 millió műemléki támogatással kiegészítve végre teljesen felújítsák az állatkert e jelentős épületét. A rekonstrukció során nem csak megújult és korszerűsödött az épület, de a belső bemutatóterek és a külső röpdék területe is megnőtt. A kibővült hely arra is lehetőséget ad, hogy az állatoknak téli szállásul szolgáló részt különítsenek el, de arra is, hogy a látogatók a ketrecek hátsó frontján a madarak közé bemenjenek. A korabeli hangulat szerint felújított épületben tablók segítik az eligazodást, ismereteket szerezhetünk a hazai védett madarakról, nemzeti parkjainkról is.

Kívül szebb, belül tágasabb GÁRDI BALÁZS FELVÉTELE

Az ünnepségen felavatták az úgynevezett Zrumetzky-emléklámpást is. A Kós Károly eredeti tervei alapján készült, a Fácánosház előtt felállított díszlámpás az állatkert elpusztult épületeinek emlékét őrzi. Az egykor volt Krokodilusházra, a Struccházra, a Bivalyházra, a Zsiráfházra, a Baromfiudvarra, a Tejcsarnokra, a Zebraistállóra, a Perecpavilonra és a Zenepavilonra emlékezteti a látogatókat.

A Fácánosház ünnepélyes átadásával párhuzamosan folyik az Elefántház felújítása. A hatalmas állatok kifutójának területe a jelenleginek csaknem háromszorosa lesz és kisebb tóval, sok fával teszik komfortosabbá az elefántok életét. Tovább folytatódik a kisszikla felújítása, hamarosan befejeződik a fókák és a pingviek új medencéjének építése is. Készül továbbá a természetvédelmi oktatópark.

T. Z.

Képviselőtársaim nem válthatnak le

– állítja Rostás-Farkas György fővárosi roma vezető

A Fővárosi Roma Kisebbségi Önkormányzat elnökét képviselőtársai és a főváros illetékesei május óta nem tudták elérni. Ez idő alatt a szervezet irodája sem működött. Azóta sikerült beszélnünk az elnökkel, aki cáfolja képviselőtársai állítását, miszerint azért nem tájékoztatta őket hollétéről, mert tudomást szerzett arról, hogy leváltják, ha összeül a testület.

Ez év elején a Fővárosi Roma Kisebbségi Önkormányzat (FRKÖ) testülete leváltotta elnökét, *Rostás-Farkas Györgyöt.* Akkor Budapest Főváros Közigazgatási Hivatala megsemmisítette a testület határozatát, mondván: a kisebbségi önkormányzat vezetője a polgármesterrel azonos elbírálás alá esik, vagyis csak bírósági ítélettel lehet elmozdítani posztjáról. A képviselők ezért a bírósághoz fordultak, április 9-én született is egy végzés, amely kimondta: a kisebbségi elnök mégsem a polgármesterhez hasonló elbírálás alá esik, leváltásáról a kisebbségi önkormányzat szervezeti és működési szabályzata alapján kell dönteni. Csakhogy az FRKÖ szabályzata nem tartalmaz erre vonatkozó rendelkezéseket, először a képviselő-testületnek kellene ezeket meghatároznia. Erre azonban nem került sor az FRKÖ legutóbbi, április 29-ei rendkívüli testületi ülésén (melynek összehívásáról állítása szerint az elnök nem is tudott). Viszont a képviselő-testület drasztikusan korlátozta Rostás-Farkas hatáskörét. Arra hivatkozva, hogy az elnök jóformán sajátjaként kezeli az önkormányzat rendelkezésére álló anyagi forrásokat, s nem riad vissza a közigazgatási hivatalnak leadott jegyzőkönyvek meghamisításától sem, megvonták tőle a szervezet pénzének kezelési jogát, az úgynevezett pénzutalványozási jogot. Felfüggesztették a reprezentációra, az útiköltségekre és a mobiltelefon-számlára szánt kerethez való hozzáférését is.

Folytatás a 39. oldalon

Fővárosi támogatás díjhátralékosoknak

A fővárosi önkormányzat 130 millió forinttal támogatja azokat a kerületeket, amelyek részt vesznek a lakossági közüzemi és OTP-adósságok részleges kezelését szolgáló programban – közölte *Győri Péter,* a fővárosi közgyűlés szociálpolitikai bizottságának elnöke pénteken az *MTI-vel.*

Ha mind a 23 kerület megalkotná az adósságkezelésre vonatkozó rendeletét és kimerítené az összes támogatási lehetőséget, akkor az államtól maximálisan 230 millió forintot igényelhetnének. A kerületeknek együttesen 70 millió forinttal kellene hozzájárulniuk a kiegészítő fővárosi támogatáshoz.

KIÁRUSÍTÁS

ÁRENGEDMÉNY SZÁMOS ÁRUCIKKÜNKRE

TEXTILRÉSZLEGÜNKÖN

Néhány példa ízelítőül:

Gyermekpólóing	~~1290~~ Ft	645 Ft
Babapólóing In Extenso	~~899~~ Ft	449 Ft
Női ruha	~~3190~~ Ft	1590 Ft
Férfibermuda	~~2790~~ Ft	1395 Ft
Női egyrészes fürdőruha	~~3190~~ Ft	1590 Ft

Auchan
A sikermarket

Az árak érvényesek 1998. július 25-től augusztus 27-ig, a készlet erejéig.

Kós Károly

Népszab. 1998 VII.25

2040-re válhat égető gonddá a „négyszög lekerekítése”

Elöregszik a német társadalom

Csökken a születések száma, alacsonyabb, mint a halálozásé – ez a német társadalom egyik nagy gondja a század végén. Az ország lakóinak száma 82 millió, de megbízható becslések szerint 2040-re csak 59,6 millióan lesznek. Egyben – ez az érem másik oldala – nő a várható életkor. A parlament által kiküldött bizottság megállapítása szerint a fejlett ipari országok között a németeknél a legkisebb a születési arány, a leggyorsabban náluk öregszik el a társadalom – a legnagyvonalúbb szociális rendszer mellett. De a szociális egyensúly azon alapszik, hogy az öregedés és az elhalálozás miatt kieső munkaerőt, jövedelemteremtést megfelelő számú fiatal pótolja.

A háború utáni első évtizedekben minden jól ment. Az ötvenes-hatvanas évekre a házasodási és gyermekvállalási láz volt jellemző minden nyugati ipari országban, különösen az Egyesült Államokban, ahol ezt a jelenséget „baby-boomnak” nevezték. Statisztikai nyelven szólva egy asszonyra átlag több mint két gyermek jutott, s ez demográfiailag legalábbis elegendő ahhoz, hogy a lélekszám szilárd maradjon. Mindezt elsősorban a gazdasági fellendülésnek és az ezzel járó derűlátásnak tulajdonították. Fordult azonban a kocka: 1975-ben először csökkent Nyugat-Németországban a születések száma a halálozási szint alá, a gyermekek száma családonként átlag 1,45 lett. Az NDK-ban hasonló folyamat zajlott le, bár ott – bonni források szerint –, amikor észlelték a születéscsökkenést, nagyvonalú családtámogatással és nem mindig helyeselhető más megoldásokkal egy darabig fenntartatták a magas szintet. A német egyesülés után az ország mindkét felén lefelé tartott a görbe. Megváltozott a kívánatos életkorpiramis.

Mindezzel párhuzamosan – ez a megállapítás voltaképpen szinte az egész évszázadra vonatkozik – az egészségügy fejlődésével, a gyermekhalálozás radikális csökkentésével megkezdődött az életkor hosszabbodása. Németországban a ma született fiúk várható átlagéletkora 73, a lányoké 79,5 év. A becslés határidőpontjául megjelölt 2040-ben a húsz éven aluliak aránya a mai 21,5 százalékról 15,1-re csökken, a hatvan éven felülieké pedig 20,7-ről 36,8 százalékra nő. Figyelembe veszik a bevándorlókat is, akik egészében véve javítanak valamit a fő demográfiai gondon, de nem oldják meg azt. Bármily nagy szükség is van aktív személyekre, egyebek között kérdés, tudnak-e majd nekik ennyi munkahelyet teremteni.

Ezt a dilemmát a szakértők négyszöghöz hasonlítják. Ennek egyik oldala a folytatódó születéscsökkenés; a második a társadalom elöregedésével járó hatások, a növekvő szociális kiadások; a harmadik a bevándorlási hullám, amely jogi és egyéb bonyodalmakkal is jár; s végül a negyedik a feladat: megőrizni olyannak az ország teljesítőképességét, iparának megújuló képességét, amilyet a globalizálódó világ megkövetel. Ezt a négyszöget kellene valahogy lekerekíteni, csak még nem tudják, hogyan. Azt sem szabad elfelejteni, hogy ez nem elsősorban mai gond – bár az is –, hanem főként a ma születők, az iskolások, egyetemisták, az ifjú házasulandók problémája lesz, hiszen 2040-ben ők találják majd szembe magukat ezzel a „négyszöggel”. S talán azon is lehet gondolkozni, hogy esetleg a jövő jellemzője mégsem a hosszú nyugdíjasság, hanem az aktív „öregség” legyen. **(tatár)**

☎ 465-8513 OLVASÓSAROK

Hogyan szállíthatunk állatokat a vonatokon?

Azoknak, akik a nyári hónapokban vonattal kívánnak kirándulni, vagy csak utazniuk kell valahová, de az utazás ideje alatt sem szeretnének megválni kedvenceiktől, hasznos ismerniük az élőállat-szállítás alapszabályait, amelyekről *Zólyomi* Beátát, a MÁV Rt. személyszállítási osztályvezető-helyettesét kérdeztük.

– Az állatokat két kategóriára osztjuk – mondta –: az egyik csoportba azok a kis testű jószágok tartoznak, amelyek után gazdájuknak nem kell díjat fizetni. Ilyenek például az énekes madarak, az aranyhörcsög, az ékszerteknős, a tengerimalac, a kis testű kétéltűek vagy a tyúkok és a hasonló apró állatok. A megfelelő csomagolást azonban biztosítani kell a számukra, és ezekből az állatokból is legföljebb kettőt vihet magával az utas. A másik csoportot a nagyobb testű állatok képezik, amelyek utaztatásához a tulajdonosnak menetjegyet kell váltania. Ide tartoznak a kutyák, macskák és a nagyobb méretű madarak, mint például a vadászsólyom. Kutyát csak póráz és szájkosár használatával, valamint egy évnél nem régebbi oltási bizonyítvány felmutatásával lehet szállítani. Az ebbe a kategóriába tartozó állatokból is csak kettőt utaztathat gazdájuk, a díjszabás mértéke megegyezik a kerékpárszállításéval.

– Mi a helyzet a nagy testű kutyákkal?

– A húsz kilogrammot meghaladó testsúlyú kutyákat kizárólag a peronon szabad utaztatni. Fontos tudnivaló, hogy állatokat csak a másodosztályú kocsikban szabad szállítani, a fülkében utazók beleegyezésével. **(f. c.)**

Dzsessz-születésnap a Fehér Házban

Bill Clinton is szaxofont ragadott Lionel Hampton (képünk jobb oldalán) tiszteletére, amikor a dzsesszzenész 90. születésnapját ünnepelték a Fehlér Házban MTI KÜLFÖLDI KÉPSZOLGÁLAT – EPA

A bányába süllyedt a beomlott lakóház

Újabb riadalom Lassingban

Az ausztriai Lassingban, a múlt heti bányaomlás színhelyén péntekre virradó éjszaka azzal a hírrel riasztották a mentőcsapatokat, hogy a bánya ismét mozog, illetve a kráterben levő egyik épület elsüllyedt az iszapban – tájékoztatta az *MTI-t* péntek délelőtt a helyszínről *Pavelcze* László, a tatabányai és székesfehérvári bányamentők vezetője. A területen tartózkodókat azonnal evakuálták, a mentésen dolgozó erőknek is el kellett hagyniuk a térséget.

A kárfelmérésnél kiderült, hogy az épület valószínűleg a hatnapos ázás miatt, illetve a vízszint hirtelen csökkenése miatt dőlt össze, tehát nem volt köze a bányához. A bányában a régi tárna egy része folyamatosan víz alá, majd víz fölé került, és ez aggasztotta a helyi hatóságokat. A jelek szerint ez a helyzet most stabilizálódott.

Az előző napi megbeszélésen egyebiránt eldőlt, hogy amint a bánya járható lesz, feltárásában a magyar csapat valamennyi tagja részt vehet majd.

Karnyújtásnyira a madaraktól

Megújult a fácánosház

Újabb, helyreállított műemlékkel, egyúttal a látogatóknak élményt nyújtó, az állatoknak pedig kedvező körülményeket teremtő épülettel gazdagodott a Fővárosi Növény- és Állatkert: pénteken felavatták és átadták a nagyközönségnek a fácánosházat. *Kós* Károly és *Zrumetzky* Dezső 1912-ben elkészült alkotását. A művészi faragványokkal díszített s az erdélyi magyar, valamint a szász népi építészet elemeit ötvöző, a maga korában korszerű épület a második világháborúban súlyosan megrongálódott. Noha a sérüléseket kijavították, állaga tovább romlott, s napjainkra szinte katasztrofális állapotba jutott.

A felújítás februárban kezdődött, és 63 millió forint állami támogatásból, illetve a központi környezetvédelmi alap 14 millió forintos műemléki támogatásából valósult meg. A műemlékvédelemnek, egyben a korszerű állatkerti követelményeknek megfelelő épületet *Persányi* Miklós főigazgató mutatta be. Hangsúlyozta, a madarakat nagyobb, az élőhelyükhöz hasonló röpdékben helyezték el, a látogatók pedig mindössze egy vékony kötéllel elválasztva tőlük, szinte közöttük haladnak el. A három év alatt egyharmad részében megújult állatkert úgynevezett életkertté, ökológiai nevelési központtá, egyúttal pedig idegenforgalmi látványossággá kíván fejlődni. Ezt a folyamatot erősíti *Demszky* Gábor főpolgármester szerint a kis szikla és az elefántház, amely még az idén megújul, valamint a pálmaház is, amelynek befejezéséhez 140 millió forinttal járul hozzá a főváros.

Entz Géza, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal elnöke, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma képviseletében párhuzamot vont a Budapestet világvárossá emelő, múlt század végi nagy építkezési korszak és a jelen között. Hangsúlyozta, hogy a fácánosház Budapest megújulásának kicsi, de fontos momentuma, egyben szimbóluma az új kezdetnek, amelynek során a fővárosban és országszerte megújulnak épített örökségünk emlékei. Végül *Ráday* Mihály, a budapesti városvédő bizottság elnöke felavatta a Zrumetzky-emléklámpást, amely Kós Károly fiatalon elhunyt alkotótársáé mellett az elpusztult állatkerti épületek emlékét is őrzi. **(sárvári)**

Messze elmarad az előírttól a vadászgépek hadrafoghatósága

NÉVNAP

Kristóf és ***Jakab***
nevű olvasóinkat köszöntjük ma.

A Kristóf görög név, jelentése: Krisztust hordozó. Jelentése onnan ered, hogy egy alkalommal egy gyermek megkérte Kristófot, hogy segítse át a folyón. A hatalmas termetű ember a vállára ültette a fiút és átgázolt a megáradt folyón. Amint átértek, ą gyermek felfedte kilétét, ő volt Krisztus. Mindez a III. században történt, tehát Krisztus megjelent a révésznek és azt mondta neki, neved ezután legyen Krisztoforosz (Krisztust hordozó).

A Jakab héber név, jelentése nem túl hízelgő. Angliában két király is uralkodott e néven. Hazánkban Fellner Jakab az építészetben alkotott maradandót. Ma az egyház id. Szent Jakabra, az első apostoli vértanúra emlékezik. Ő a gyógynövénykereskedők védőszentje.

Anna és ***Anikó***
nevű olvasóinkat köszöntjük vasárnap.

Az Anna héber név, jelentése: kegyelem, Isten kegyelme, báj, kedvesség. Királynők, hercegnők viselték és viselik ma is. Mint irodalmi alak Anna Karenina Lev Tolsztoj azonos című regényének központi alakja. Anna volt Juhász Gyula szerelmes verseinek ihletője. Ma az egyház Szent Annára és Szent Joakimra, Szűz Mária szüleire emlékezik. Ők a házastársak és nagyszülők védőszentjei. Szent Annát választotta Veszprém megye is védőszentjének. A füredi Anna-bál ma is sok érdeklődőt vonz határainkon túlról is.

Az Anikó héber, székely eredetű név, jelentése: bájos, kedves, Isten kegyelme. Arany Toldi szerelme című epikus művének egyik nőalakja.

SZÜLETÉSNAP

Réz Pál szerkesztő, műfordító (1930. július 25.): *„Írni csak írás közben lehet megtanulni."* (168 Óra)

Lövések a határon

Áttört a határon egy személygépkocsi pénteken kora reggel Jugoszláviába a Bács-Kiskun megyei Gara külterületén – jelentette az MTI.

Reggel hat óra előtt néhány perccel az államhatár irányába vezető földúton három személyautó jelent meg, amelyek vezetőinek a szolgálatot teljesítő járőr megállásra felszólító jelzést adott. Az első, egy Ford Scorpio visszafordult, a mögötte haladó BMW 700-as és egy Mercedes 2000-es típusú gépkocsi azonban sebességét fokozva folytatta útját a határ felé. A BMW a műszaki árkon áthaladva átjutott Jugoszláviába. A Mercedesre a járőrparancsnok négy figyelmeztető lövést adott le, majd az egyik járőr gépkarabélyából huszonhatszor tüzelt az autó bal első és hátsó kerekeire. A kocsi a határig elgurult, a jármű vezetője pedig kiugrott és átlépett Jugoszlávia területére. Személyi sérülés nem történt, a határőrség előzetes megállapítása alapján a járőr jogosan használta fegyverét.

A történteket péntek délelőtt magyar–jugoszláv közös bizottság vizsgálta ki.

VÁRHATÓ IDŐJÁRÁS

	SZOMBAT				VASÁRNAP				HÉTFŐ			
	ÉNY	DNY	ÉK	DK	ÉNY	DNY	ÉK	DK	ÉNY	DNY	ÉK	DK
Fronthatás:	*HIDEG*	*VEGYES*	*VEGYES*	*NINCS*	*NINCS*	*NINCS*	*VEGYES*	*NINCS*	*NINCS*	*NINCS*	*NINCS*	*NINCS*
éjszakai/nappali hőmérséklet °C	19/26	20/29	19/31	22/33	18/29	20/30	16/26	21/28	18/30	19/32	17/29	19/32

Világvárosok időjárása

ATHÉN	napos	37	derült	32	napos	32
BÉCS	zápor	23	zivatar	29	zivatar	28
BRÜSSZEL	változó	21	változó	27	zivatar	23
ISZTAMBUL	napos	32	változó	33	napos	33
JERUZSÁLEM	változó	38	napos	38	napos	37
LONDON	változó	20	felhős	21	eső	21
LOS ANGELES	változó	25	napos	24	változó	27
MIAMI	változó	34	zápor	34	zivatar	34
MOSZKVA	esős	25	zápor	24	változó	22
NAGYVÁRAD	napos	31	napos	32	zivatar	28
NEW YORK	napos	27	napos	27	változó	28
PÁRIZS	napos	24	változó	28	zápor	24
POZSONY	zápor	25	zivatar	31	zivatar	29
PRÁGA	változó	24	zivatar	21	zápor	26
RÓMA	derült	37	napos	31	napos	31
SYDNEY	zápor	17	zápor	19	változó	20
UNGVÁR	napos	32	zápor	28	zápor	27
ÚJVIDÉK	napos	34	zivatar	32	napos	32
VANCOUVER	változó	33	napos	34	napos	34

Pollenjelentés

A nyárvége legveszélyesebb allergiaokozóinak a virágpora még mindig alacsony koncentrációban van jelen a levegőben. A gombaelemek koncentrációja eltérő: a közepes és a nagyon magas között változik.

ÁNTSZ INFO

Készítette: OMSZ

Fontosabb telefonszámok

Orvosmeteorológia	(88 Ft/perc)	06-90304612
Dél-Európa		06-90304645
30 napos előrejelzés		06-90304628
Távolabbi kilátások		06-90304631
Széljelentés		06-60505055
Élőszavas tájékoztatás	(180 Ft/perc)	06-90504001

Észsömör

Homérosz mulat: „Akhájos út, ha végigmegyek rajtad én..."

*

„A szívem egy hegedű, / megáll benne az ütő..."

*

„Kapcsolom a forródrótot".

*

A bírót megütötte a szélső, az edzőt meg a szél...

*

Balaton(vég)akarattya.

(marafkó)

Lóverseny

Tippek a szombati ügetőversenyekre

I. Bunda (5), Bonifác (2), Árnyék (1), Bergamo (3). II. Bánk bán (12), Axel (8), Bróker (7), Vanádium (9). III. Bence (5), Boszorkány (3), Sangho (10), Vivien (2). IV. Filip Baron (7), Vincennes (8), Zenga (11), Ujjongó (4). V. Vogul (5), Siller (7), Zajongó (8), Viconte (11). VI. Világjáró (10), Action Star (9), Fairy Tale Star (8), Baletthölgy (1). VII. Villin (10), King Satin (6), Zala szépe (1), Peki van Kemp (4). VIII. Balte Söm (5), Aladin (13), Axióma (1), Bobby (8). IX. Ulema (7), Tirana (6), Zöld király (10), Battafly (4). X. Bérc (6), Vuk (10), Usztyinov (8), Al Star (5). XI. Totem (8), Öivind Takstens (12), Apolló Star (2), Bélyeg (1).

Tippek a vasárnapi galoppversenyekre

I. Torkán (2), Milói (1), Silver

Veszélyes a balatoni fürdőzés

Hárman a tóba fulladtak

A kánikula szedi az áldozatait a Balatonnál is. Csütörtökön alig több mint három óra leforgása alatt három személy merült el a hullámsírba. Balatonalmádiban a Budatava strandra egy nyolcéves kisfiú és egy nyolcéves kislány ment fürdeni, de csak egyikük tért haza. A kislány a 120 centiméteres jelzőtáblánál merült el, és ezt követően már csak a labdáját látta a kisfiú. Holttestét a fürdőzők találták meg. Siófokon gumimatracról fordult a vízbe egy 43 éves érdi lakos, Szabadiban pedig a vízibiciklis fürdőzés okozott tragédiát. Két vízbe ugráló érdi fiatalember közül az egyik elmerült. Társa, aki megpróbálta a felszínre hozni, kimerültség miatt került a siófoki kórházba.

(gulyás)

Ukrajnának nincs köze az elsüllyedt Vakulencsuk Matrózhoz

Kiemelik a hajóroncsot

A jövő héten kedden választják ki azt a céget, amely megbízást kap az Újpesti-öbölben elsüllyedt pakurahajtású személyhajó kiemelésére. A kiemelés költsége tízmillió forintot meghaladó összegre becsülhető. A vízügyi igazgatóság már eddig is négymillió forintot költött a két éve elsüllyedt hajóból a vízbe kerülő pakura, olaj összegyűjtésére és eltávolítására. A hajó álpakura számottevő szennyezést jelenthet a Dunán.

Ukrajna magyarországi nagykövetsége pénteken közleményt juttatott el az MTI-hez. Ebben cáfolja azokat a magyar sajtóban megjelent híreket, amelyek szerint az Újpesti-öbölben két évvel ezelőtt elsüllyedt Vakulencsuk Matróz nevű hajó ukrán lenne. Így – a nagy-

MOZAIK

MEGHIÚSULT Budapesten, a belvárosi Vörösmarty téren engedély nélkül üzemelő italmérő bódék bontása pénteken a pavilontulajdonosok ellenállása miatt, így a főváros birtokvédelmi eljárás keretében kezdeményezni fogja az V. kerületnél a bontás hatósági elrendelését. A pavilonok felállításához engedéllyel nem rendelkező Lipótvárosi Kft.-nek, amely egyebek mellett a belvárosi parkolási díjak beszedését is végzi, szeptember 30-ig van engedélye a fővárostól a téren lévő teraszok üzemeltetésére.

HORTOBÁGYI lovasnapok kezdődtek pénteken a világhírű pusztán, s tartanak vasárnapig. Többfajta lovasverseny – benne a díjugrató világkupa fordulója és csikósbajnokság – szórakoztatja a háromnapos rendezvényt díjmentesen meglátogatókat. Ezenkívül lovasbemutatók, népművészeti kiállítás és vásár is gazdagítja a látnivalókat.

MEGALAKULT az első hazai befektetési minősítőintézmény, amely nemzetközileg elfogadott módszerekkel független minősí-

NAGY SIKERREL mutatta be a közép-európai színházi fesztiválon Cividale del Friuliban a debreceni Csokonai Színház társulata a Hová lett a Rózsa Leike? című Hubay Miklós-darabot. A színház már másodízben szerepelt a fesztiválon, a darab pedig többek között kiváltotta az olasz színházak érdeklődését is.

ELÖNTÖTTE A VÍZ Eger központját – a Széchenyi utcát – a péntek délután öt órakor lezúduló felhőszakadásszerű esőt követően. A csatornák rossz állapota miatt pincéket és üzlethelyiségeket árasztott el a víz. Ezen a nyáron már három alkalommal volt „özönvíz" Eger belvárosában. Az önkormányzat éppen ezért már elrendelte a vélhetően több helyen eldugult csatornarendszer „kamerázását". A vizsgálat már elkezdődött, de még nem fejeződött be.

MEGFÉKEZTÉK egy órán belül Tárnok közelében, egy bú-

A VÍZSZEGÉNY PÉCS ellátásának javítása érdekében svájci és magyar geológuscsoport kutatta a Mecsek tartalék vízforrásait. A neuchateli egyetem geológiai intézetének munkatársai kipróbálták a víztartalékok feltárásának általuk kidolgozott legújabb módszereit. A kutatócsoport sikeres méréseket végzett a Mecsek-oldali Erdész út környékén. A hidrogeológiai vizsgálatokról készült jelentés várhatóan októberre készül el.

NAPONTA EGY RABLÁS. Az M1-es autópálya parkolójában Bicske térségében szerda késő este ismeretlen fegyveresek két idős holland állampolgárt pénzük átadására kényszerítettek. Az anyagi kár 380 ezer forint. Ugyanitt csütörtök reggel két fegyveres férfi 547 ezer forintjának átadására kényszerített egy 35 éves iráni állampolgárt, aki autójában pihent.

ROSSZ MINŐSÉGŰ termék forgalomba hozatalának előkészítése miatt indított eljárást a Bács-Kiskun Megyei Rendőr-

KÓS KÁROLY

Kispest, az eleven tisztviselőváros

Az egykori önálló település is az ötvenes években lett a magyar főváros része, XIX. kerület néven

Végigtekintve a Budapestet körülvevő településeken, érdekes dolgot figyelhetünk meg: míg a sokszor több száz éves múltra visszatekintőek, megmaradtak kisebb-nagyobb falvaknak, addig a XIX. században létrehozott „fiatal telepek" közül nem egy, a huszadik század közepére, több tízezres lakosú nagyvárossá nőtte ki magát, mint például Újpest, Pesterzsébet vagy a jelen írás tárgya, Kispest.

A Pesti-síkság déli, délkeleti, jórészt homokos, vizenyős, hatalmas kiterjedésű területe a XVIII. század elején került a nagy birtokszerző, gróf Grassalkovich Antal tulajdonába. A kezdetben ügyesen gazdálkodó grófi család több mint száz évig birtokolta a területet, majd az utódok hanyagsága, hozzá nem értése miatt kénytelen volt azt nagyobb birtoktestenként fokozatosan eladogatni. Így került a hajdan Szentlőrinc-pusztaként emlegetett területnek az a része, melyen a későbbi Kispest kialakult, előbb egy belga bank, majd öt, ügyesen spekuláló tulajdonos – gróf Lónyay Menyhért, Cséry Lajos, Herrich Károly, Rózsa Lajos, Eggerth József – birtokába. Ők voltak, különösen az utóbbi három úriember, Kispest megalapítói, mivel birtokaikat ők is felparcellázták és négyszögölenkénti nyolcvan krajcáros áron kínálták megvételre. A Colonie Klein-Pestnek elnevezett terület parcellái szépen fogytak, a helytörténeti adatok szerint az első házépítő bizonyos Czur Jánosné volt 1869-ben. (Az ő házában működött később a híres-hírhedt Kaparó csárda.) A telep lakossága 1871-ben már elérte a háromszáz főt, így napirendre került az önálló község megalapítása, ami gyakorlatilag meg is történt, igaz, hogy jogilag csak 1873 júliusában szentesítette a vármegye. Ekkor Kispest nagyközséghez csatolták a Törökfalvának nevezett telepet és Szentlőrincet is. (Szentlőrinc később különvált, s önálló község, majd az 1930-as években megyei város lett.) Az alapítók egyike, Herrich Károly mérnök elkészítette Kispest rendezési tervét, kialakították az utcák szerkezetét, elkezdődött a közintézmények megszervezése és működése. Szükség is volt mindezekre, mert a betelepülők száma egyre nőtt, a kezdeti pár száz főről 1890-re négy-ötezer főre emelkedett. Köszönhető ez annak is, hogy 1888-tól közvetlen vasúti összeköttetés jött létre a község és a főváros között, amire nagy szükség is volt, hiszen a Kispesten élők döntő többsége budapesti gyárakban dolgozott.

Az 1900-es évek elején a lakásnyomor enyhítésére, mind a főváros, mind a kormány munkástelepek építését határozta el, elsősorban a főváros környékén. Így született meg Kispest területén a Wekerle Állami Munkástelep, melyet megálmodójáról és tevékeny létrehozójáról, Wekerle Sándorról, a korszak kiváló politikusáról neveztek el. A telep építését 1908-ban kezdték el Győri Ottmár vezetésével és kiviteli tervei szerint. Központi terének tervezése és kiépítése Kós Károly, a polihisztor erdélyi építész munkája. A különleges, egyedi tervezésű lakóházak és középületek építészeti együttese, védett, európai hírű értéke lett Kispestnek.

A nagyiramú városiasodás – a villanyvilágítás bevezetése, az utcák szilárd burkolattal való ellátása, vízvezetékek kiépítése – ellenére egy 1913-ban elvégzett összeírás szerint, az akkor már harmincezer lakosú Kispesten csak harminchét emeletes ház volt, a több, mint háromezer földszintes mellett. A legtöbb emeletes ház, kilenc darab, a nagy-

A Fő utca az 1940-es évek elején, balra Fischhof Henrik nyomdája

FORRÁS: A MÁSIK BUDAPEST CÍMŰ KÖNYV

község közlekedési ütőerének számító Üllői úton volt.

Kispest lakossága és képviselő-testülete már 1910-ben kérvényezte a városi jogállás megadását, de az első világháború véres négy éve miatt, ez csak 1922-ben járt sikerrel. Az ekkor már ötvenkétezer lakost számláló településtől nem lehetett megtagadni a városi rangot. A város lakossága 1923-ban ünnepelte megalakulásának ötvenedik évfordulóját. A frissen lett város méltóképpen kívánta a jubileumot megülni: az ünnepségeken megjelent Horthy Miklós kormányzó, József királyi herceg, több miniszter és a vármegyei élet vezetői. A fővárosi és az országos lapok is kitüntető figyelemmel fordultak Kispest felé. Az Est Hármaskönyve városbemutató írása így jellemezte a nagyra nőtt települést: „Vannak városok, amelyekre azt szokták mondani, hogy a földből nőttek ki. Ezek a hirtelen keletkező és gyorsan fejlődő városok, amelyek valamely óriás-város centrifugális erejének hatása alatt kelnek életre, mint az illető nagyváros perifériája. Kispest még a földből kinőtt városok között is vezet a gyors lendület szempontjából. Alig egy emberöltő alatt lett az 1000-1500 lelket számláló telepből 60 000 lakosú város, még pedig kedves, eleven tisztviselő város." A címben is idézett „tisztviselő város" csak félig igaz, hiszen Kispest, a fővárosi ipar kitelepítésének hatására jelentős gyár- és munkásváros is volt: az 1900-as évek elejétől itt termelt a Hofherr-mezőgazdasági gépgyár, a kispesti textilgyár, a Hungária Jacquard Selyemszövőgyár, az 1883-ban alapított kátrány- és aszfaltgyár, amely a millenniumi földalatti szigetelési munkálatait is végezte.

Az egykori megyei város 1950 után, Budapest új közigazgatási beosztásában a XIX. számú kerület elnevezést kapta. Nem kerülhette el a peremvárosok sorsát: hagyományos központjának városképe áldozatul esett a lakótelepes, magas házas építkezésnek. Ennek következtében társadalma is nagyrészt kicserélődött, a „kispestiség" hagyományai is megszakadtak. Ezek újbóli kiépítése, megteremtése a jelen feladata, amire Kispesten a „tárgyi feltételek" igen kedvezőek: a település múltjának bemutatására egy gazdag helytörténeti gyűjtemény és múzeum működik, amely pár éve önálló épületet kapott. Újra alakulnak a Wekerle-telep egykori egyesületei, szaporodnak a helyi újságok, és az önkormányzat is gondot fordít a település történetére, s annak megismertetésére.

Fodor Béla

A Szent István előtti kereszténység Aquincumban

A kereszténység már jóval Szent István gyökeret vert Pannóniában, sőt az új ásatási eredmények azt mutatják, hogy az István által felvett nyugati kereszténység több helyen ráépült a római kor óta itt élő Krisztus-vallásra. Ennek jó néhány emléke található Aquincumban is.

Utolsó tudományos összefoglalásuk idején, 1938-ban három ókeresztény szakrális építményt ismertek Óbudán, s azóta még újabbak kerültek elő – éppen olyanok, amelyek a vallás jelenlétének folytonosságát bizonyítják. Aktualitása volna tehát egy újabb, nagy összefoglalásnak, melynek előtanulmánya a most megnyílt aquincumi ókeresztény kiállítás lehetne.

A római kori kereszténység maradványai: elsősorban épületek és sírok. A vallás az írásos adatok szerint valamikor a kétszázas években jelent meg a provinciában, de tárgyi emlékeit csak a következő századból találták meg – akkor már nem üldözték Krisztus követőit, hiszen Constantinus 312-ben kiadta türelmi rendeletét, I. Theodosius pedig 389-ben államvallássá tette a kereszténységet. Aquincumban püspökség létesült, a polgárvárosban bazilika épült, melynek alapjait a XX. század első felében találták meg. Közelében keresztény temető is volt, apszisos sírkápolnával. Kisebb kápolnák, templomok kerültek elő a délebbre fekvő katonaváros területéről is. Például az úgynevezett „cella trichora": a kereszt alaprajzú kis építmény máig a főváros legkorábbi keresztény szimbóluma – a Raktár utcai romparkban szabadon látogatható. A közelmúltban a katonavárosban – mely mint tudjuk, a Flórián tér környékén volt – újabb ókeresztény templommaradványok kerültek elő. Érdekes, hogy az egyikre a ferencesek temploma, a másikra a klarisszatemplom épült rá a középkorban. Ugyancsak római kori keresztény kápolna lehetett a Március 15. téri belvárosi templom előzménye is.

Szép ókeresztény emlékek maradtak ránk a hajdani temetőkben. A hívők elkülönülten temetkeztek: kápolna vagy a közösség vallási vezetőjének sírja köré. Az egyik ilyen kápolnából került elő Aquincum legrégebbi ismert falképe, amely látható is a kiállításon: középen vörös krisztogram, kétoldalt kék galambok olajággal. Az egyszerűbb sírokban gyakran találhatók kancsók, poharak, mécsesek. Ezeket az utolsó vacsora emlékére tették a halottak mellé.

Magukról az emberekről, cselekedeteikről keveset tudunk. A korai időszakban bizonyára itt is vadállatok elé dobták az üldözötteket, erről tanúskodik a Nagyszombat utcai amfiteátrum küzdőterén talált krisztogramos gyűrű. Aquincum híres keresztény személyiségeiről nem maradtak emlékek, bár a püspökség a birodalom bukása után is fennmaradt.

A szépen rendezett kiállításon egy Pécsett talált falfestmény mintájára ókeresztény szentélyt alakítottak ki. Korabeli az oltárkő, a rajta álló kancsó és a pohár, sőt a hitelesség kedvéért lapos áldozati kenyeret is sütöttek a múzeum munkatársai.

Cs. L.

A rendszerváltás képekben

A kiállítás tükrözi a politikai élet polarizálódását

Azt mondja *Szalay Zoltán* fotográfus, hogy iszonyatosan nehéz volt megszereznie a fotók jelentős részét, amikor a Rendszerváltás társadalma képekben című kiállításhoz gyűjtött anyagot. A fotóriporter kollégák ugyanis nehezen elérhetők. Állandóan rohannak, percnyi megállás nélkül gyűjtögetik a következő évtized legjelentősebb közéleti pillanatait, afféle muzeológusként kapirgálják össze a fontos magyarországi történéseket.

A Politikatörténeti Intézetben május közepe óta látható az a tárlat, amely a rendszerváltás óta eltelt évtized legmarkánsabb, legmeghatározóbb eseményeit gyűjti csokorba. Az Erdély-tüntetéstől a szoborbontásokig, a taxisblokádtól a fejketreces Horn Gyuláig, a parlamenti ülésteremben Grósz Károlyra mutató Kádár Jánostól a parlamentben narancsot osztogató fideszesekig. És persze Horthy újratemetése, határnyitás után a szabadság felé boldogan igyekvő NDK-sok, az elesettek és a felemelkedettek. Aki még nem látta a Politikatörténeti Intézetben (Alkotmány u. 2., I. emelet) rendezett tárlatot, június 30-ig megnézheti. Aki viszont arra is kíváncsi, hogy a kiállított képekről és az elmúlt tíz év történéseiről mi a véleménye Tamás Pál szociológusnak és Albertini Béla fotótörténésznek, június 21-én délután 4 órakor keresse fel a fenti helyszínt.

A fotótörténész szerint érdemes lesz meghallgatni a beszélgetést is, hiszen az elmúlt évtized nemcsak a társadalom életében hozott jelentős változást, hanem a fotográfusok munkájában is. Albertini úgy véli, hogy bár az elmúlt években számtalan újság jelent meg és szűnt meg, a fotóriporterek közül sokan kerültek egzisztenciálisan bizonytalan helyzetbe, a szakma mégis előrelépett.

A kiállított képek is tanúsítják, hogy az utóbbi időben mélyült a fotósokban az események elemzésének készsége, azaz nem pusztán az események rögzítésére koncentrálnak.

A szakember szerint a Politikatörténeti Intézetben kiállított képek pontosan tükrözik a politikai élet polarizálódását, a társadalom szétszakadását, a felvételeken megjelennek a viselkedési szélsőségek, és teret kap a mindennapi élet drámaisága. Fontos dokumentumokról van szó, érdemes meg-

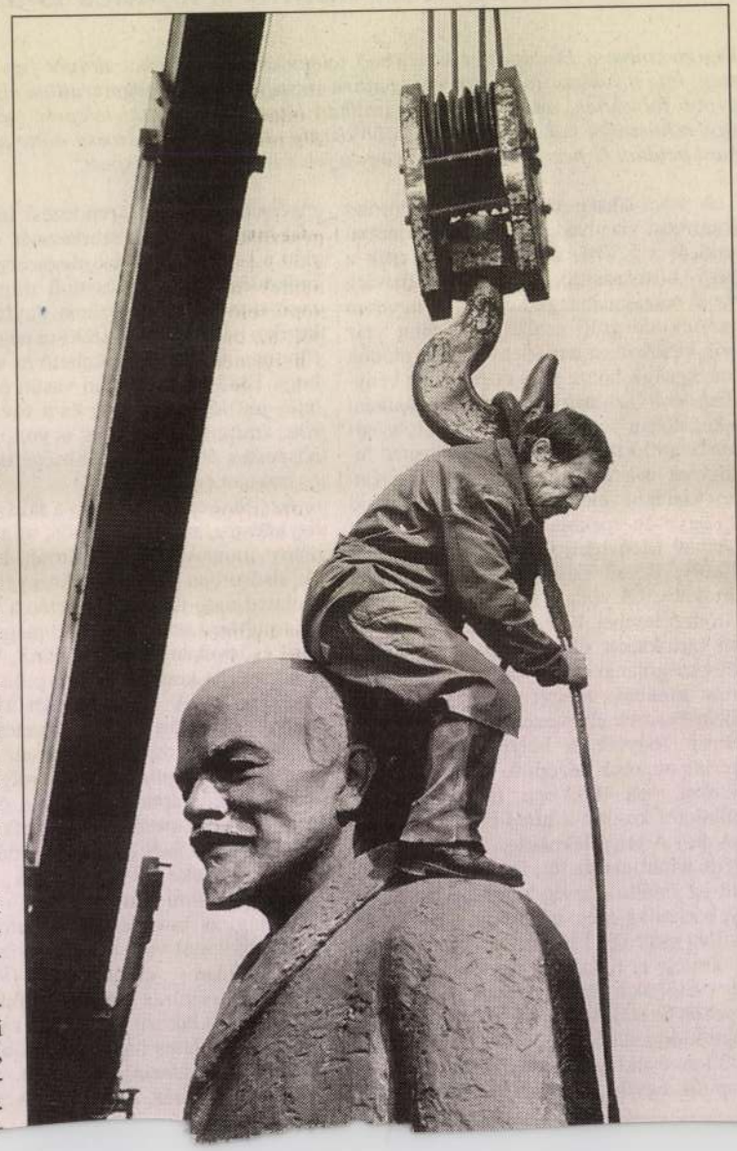

e vár a türelmi zóna

zsefvárosi területek lehetnek alkalmasak

LEHETSÉGES TÜRELMI ZÓNÁK BUDAPESTEN

1. Ferencvárosi pályaudvar környéke
2. Zuglói vasúti „delta", XIII. és XIV. kerület határa
3. Józsefvárosi teherpályaudvar környéke, Kőbányai út
4. Volt dohánygyár, a Kőbányai út és a Könyves Kálmán körút kereszteződése

NÉPSZABADSÁG-grafika

azonban az elmúlt hónapok tapasztalatait figyelembe véve javasolja, hogy a rendőrség az utcán dolgozó rendőröket is képezze ki az illegális prostitúció elleni fellépésre. A türelmi zóna kijelölése után ugyanis elkerülhetetlen, hogy a régi, bejáratott helyeken továbbra is felfelbukkanjanak a prostituáltak. Ezek pedig nemcsak Józsefvárosban vannak. Az utóbbi években igencsak elszaporodtak a strichelők a város kivezető útjai mentén. Münchenben a terület kijelölése után még 14 hónapig tartott a rendőrök és a prostitúcióban érdekeltek közötti „háború", míg végül sikerült keretek közé szorítani – figyelmeztet Csécsei Béla. A polgármester nem kívánt állást foglalni a legalkalmasabb területtel kapcsolatban. Csak annyit közölt, hogy véleménye szerint a korábban szóba került Ganz területe az ipari termelés miatt alkalmatlan erre a célra, a Józsefvárosi pályaudvarnál a Kerepesi és a zsidó temető közelsége miatt kell vigyázni, a kínai piac területét nem tartja megfelelőnek, a Kőbányai út környéke pedig azért nem lenne megfelelő, mert senki nem tudná megakadályozni, hogy a város egyik kiemelt zöldterülete, a Népliget is „elfertőződjön".

A törvény ugyanis állít egy csapdát. Elveiben nem tiltja, hogy esetleg egy utcát jelöljenek ki türelmi zónaként, de azt igen, hogy az üzlet megkötése után maga az aktus is ott történjen. Ezt az ott lakók sem tűrnék el. Ezért kell olyan területet találni, ahol az ismerkedéstől az üzlet lebonyolításáig minden egy helyen történhet. S itt vetődik fel a következő kérdés, amire még szintén a hely kijelölése előtt választ kell adniuk a politikusoknak. Mégpedig: ki és milyen formában működtesse a türelmi zónát? Az érintett önkormányzat(ok) részt vegyenek-e, és milyen mértékben a fenntartásában? Egy elképzelés szerint a zónát koncesszióban kellene működtetni. Vagyis kikerülhetetlen, hogy az önkormányzat mint a terület tulajdonosa ne legyen érintett az ügyben. Azt pedig, hogy a Btk.-nak és az emberkereskedelem tiltásáról és a prostitúcióról szóló New York-i egyezménynek is eleget tegyenek, a prostituáltakat a terület kisebbségi társtulajdonosaivá kell tenni. Így kivédhetik a kurtizánok kizsákmányolásának vádját. A tulajdonjog természetesen elidegeníthetetlen lenne, s a prostituált távozása esetén az önkormányzat(ok) visszavásárolná(k). A zónában átalakítandó, avagy felépítendő épületek koncessziós jogát meghirdetnék, de a befektetők főként nem a prostituáltakból húzhatnának hasznot – amit a jogszabályok tiltanak –, hanem a türelmi zónában kialakítandó szórakozóhelyekből.

Információink szerint a döntéshozók továbbra is legalább két helyszín kijelölésében gondolkodnak. A második a városon kívül, az M0-s körgyűrű környékén lévő kamionterminál lenne. Szakértők szerint azonban ezen a területen szerencsés lenne időkorlátot alkalmazni, s csak éjszaka engedélyezni a zóna működését. Így elkerülhető lenne, hogy napközben mesterséges forgalmat gerjesszenek, s az átmenő forgalomból kiválva teherjárművek álljanak meg e célból a terminálon.

Németh Era

MARGÓ

Véradás

A Magyar Hemofília Egyesület és a XI. kerületi Vöröskereszt véradást szervez ma délután három és hét óra között a Bárdos Lajos Általános Iskolában. Cím: XI. kerület, Baranyai u. 14–16. *(Ty. K.)*

Megújult könyvtár

Péntek délelőtt fél 11-kor kerül sor a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár felújított sashalmi fiókjának átadására a Veres Péter út 53. szám alatt. *(Cs. K. É.)*

Konjunktúra a fővárosban

A budapesti vállalkozások a múlt év második félévében kedvezőbben ítélték meg helyzetüket, kilátásaikat, mint az év első felében. Szinte minden ágazatban nőtt a jövedelmezőség – derül ki a BKIK tegnap ismertetett felméréséből.

BUDAPEST LEVEGŐMINŐSÉGE MA

Az Országos Meteorológiai Szolgálat előrejelzése alapján*

	SO_2	NO_2	CO
Belváros	**53**	**56**	**42**
Külváros	**37**	**41**	**24**

A belváros **közepes,** a külső kerületek **alacsony** légszennyezettsége csütörtökön sem változik. A minősítés négy fokozata: **alacsony, mérsékelt, szennyezett, erősen szennyezett.**

** Előrejelzés a napi átlagokra a levegőminőségi határérték százalékában.*

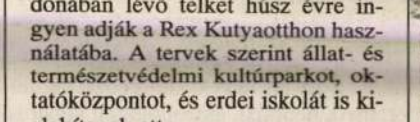

budapest@nepszabadsag.hu

Az olvasók vonala

Keressenek bennünket a Budapesttel kapcsolatos kérdéseikkel, lakóhelyi problémáikkal, és várjuk cikkeinkkel kapcsolatos észrevételeiket is. Megpróbálunk segíteni, és beszámolunk arról, hogy mi történt telefonjaik nyomán. Munkatársunk délelőtt tizenegy és délután négy óra között várja hívásaikat. Telefonszámunk: **436-4653.** Fax: **388-6038.** Rovatunk E-mail-címe: **budapest@nepszabadsag.hu**

Ma *Prém András* várja hívásaikat.

egmentésére

BÁNHALMI JÁNOS FELVÉTELE

mányzat. A rekonstrukció a becslések szerint hat-hétszázmillió forintba kerülne. Az elképzelések között szerepel, hogy megtartják az őstermelőket, akik a tér Szófia utcai oldalán kapnának helyet szombatonként; a heti vásárok után ugyanott kulturális rendezvényeket is

Utólag engedélyezett pályázat

A főváros helyesli a BKV átvilágítását

Indokolt a BKV Rt. átvilágítására kiírt pályázat – döntött egyhangúlag a Városháza tulajdonosi bizottsága a tegnapi ülésén. A tenderre – mint azt *Aba Botond,* a közlekedési társaság vezérigazgatója közölte – hat cég jelentkezett. A nyertesnek az lesz a feladata, hogy találjon még a BKV-nál megspórolható hárommilliárd forintot. A győztes céget a BKV vezérigazgatója fogja kiválasztani.

Ellenzéki képviselők furcsállották, hogy a tender határideje már azelőtt lejárt, hogy a tulajdonosi bizottság összeült volna és tárgyalta volna a kérdést. *Juharos Róbert,* a testület fideszes alelnöke szerint, ha akarták volna, akkor sem nyilváníthatták volna érvénytelennek a pályázatot. A tulajdonosi bizottságot kész helyzet elé állították – jelentette ki.

Mint arról lapunk tegnapi számában beszámoltunk, a BKV átvilágítására a pályázatot már tavaly novemberben kiírták, de az igazgatóság, illetve a cég tulajdonosa, vagyis a Városháza, csak utóbb értesült róla. Aba Botond elmondta: a Világbank kérte, hogy a BKV tíz évvel ezelőtti vizsgálatát ismételjék meg. A vezérigazgató nem tudott választ adni arra, hogy a pályázat kiírásáról miért utólag értesítette az igazgatóságot. Hozzátette, a testület eddig sem folyt bele a cég és a Világbank közötti kapcsolattartásba.

Aba Botont határozottan cáfolta azokat a sajtóban megjelent állításokat, miszerint a pályázatot „testreszabták" volna. Állította: még a Világbank is elég szigorúnak tartotta a feltételeket.

S. G.

A tulajdonosi bizottság áldását adta arra, hogy Káposztásmegyeren egy 1 hektáros területen állatmenhely és iskola létesüljön. A főváros és a IV. kerületi önkormányzat közös tulajdonában lévő telket húsz évre ingyen adják a Rex Kutyaotthon használatába. A tervek szerint állat- és természetvédelmi kultúrparkot, oktatóközpontot, és erdei iskolát is kialakítanak ott.

Tüntetés után ellenőrzés a II. kerületben

Január 19

Ősszel megnyílik a Pálmaház

Folytatódik a fővárosi állatkert rekonstrukciója

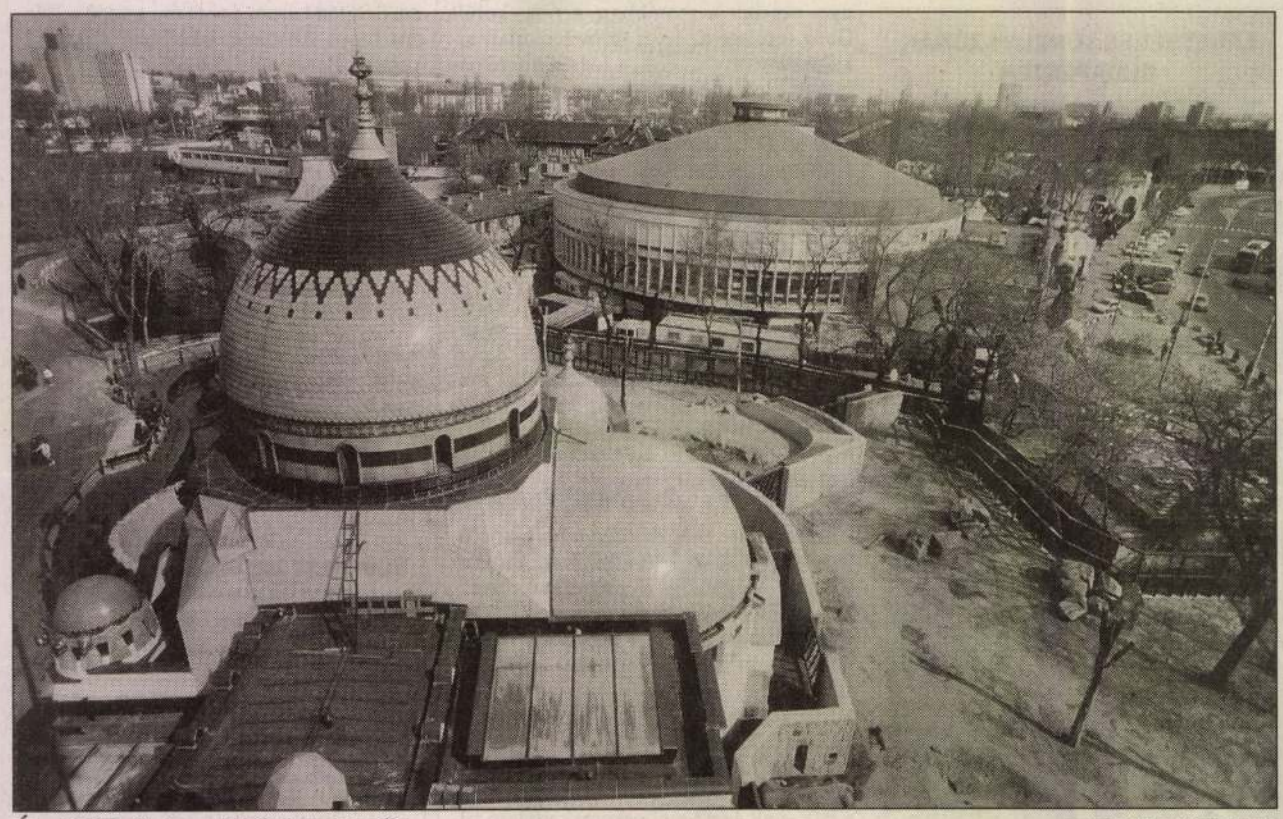

Úgy építik át, hogy lakói is szeressék

TEKNŐS MIKLÓS FELVÉTELE

A végelszámolással hivatalosan is befejeződött az állatkert rekonstrukciójának első üteme. A következő, a remények szerint jövőre kezdődik, és eredményeként ismét megnyílik az Akvárium, megújul a Nagyszikla, a majmok lakhelye, valamint hatalmas afrikai szavannát alakítanak ki a Teveház és a Nagyszikla között. A kilenc éve zárva tartó Pálmaházat viszont már idén megnyitják.

Az állatkertnek nagyjából egyharmada megújult a három éve kezdődött rekonstrukció most lezárult első ütemének köszönhetően – újságolta *Persányi Miklós,* az intézmény főigazgatója. Az állami címzett támogatásból és a főváros hozzájárulásából felújították az Elefántházat, a Kissziklát, a Nagyragadozó- és a Fácánházat. Ezek rekonstrukciója a legsürgetőbb feladatok közé tartozott, mert vagy az összedőlés határán álltak, mint a Fácánház, vagy az állattartó helyek voltak ellentétesek az állatkert filozófiájával és az állatok igényeivel. Ez különösen igaz az elsőként átépített Nagyragadozóházra, ahol szűk ketrecekben sínylődtek a mozgásigényes, nagytestű állatok. A Kisszikla felújításával ismét üzemel az egykori Barlang mozi, bővített funkcióval: tudományos tanácskozástól a szórakoztató programokig sok mindent lehet rendezni benne.

A rekonstrukciós program tovább folytatódik. Idén zajlanak az előkészületek a címzett állami támogatás elnyeréséhez, és ha minden jól megy, a tényleges munka jövő év közepén megindulhat az Akvárium újjáépítésével. Ehhez azonban az kell, hogy a főváros időben benyújtsa a pályázatokat. A rekonstrukcióra szánt összeg várhatóan 3,4 és 4,3 milliárd forint között lesz. Információink szerint a kormány illetékesei az előzetes tárgyalásokon támogathatónak minősítették az állatkert rekonstrukcióját.

Elsőként az Akváriumot állítják helyre. Ha a terveknek megfelelően 2001 közepén megkezdődik a munka, a következő tavasszal nyithat az Akvárium. Hasonlóan nagy feladat a Nagyszikla és környékének helyreállítása. A század elején épített műszikla annyira rossz állapotban van, hogy belsejét régen le kellett zárni a látogatók elől, a dolgozók is csak sisakban közlekedhetnek a védőháló alatt, a szikla belsejében ugyanis többkilós darabok hullanak le. A felújítás után hasznosítani lehet végre a belső tereket. A tervek szerint Életpalota néven tudományos, szórakoztató, ismeretterjesztő játszóházat alakítanak ki az építészetileg is különleges sziklabelső egy részében. Ehhez azonban az kell, hogy a nagyobb összeget nyerjék el a pályázaton.

A Nagysziklához tartozik a Nagymajom-ház felújítása is. Az állatkert legújabb, alig tíz éve épült házában a belső terek, a kifutók egyaránt alkalmatlanok az emberszabású majmok tartására. Az átépítés után újabb területeken alakítanak ki kifutókat, a meglévőket pedig összenyitják. Erre egyébként a tavaly elfogadott állatvédelmi jogszabály is kötelezi az intézményt. A kisebb testű majmoknak otthont adó, régi műemlék épület szintén a felújítandók listáján szerepel. A szűk ketreceket úgy alakítják át, hogy a sok apró belső ketrecből néhány nagyot csinálnak, és az épületet körülvevő, ma fölöslegesen aszfaltozott területeken nagy kifutókat alakítanak ki. A látogatók több helyen a majmok között sétálhatnak. Ahol elválasztásra van szükség, ott rácsok helyett üvegfalak mögött láthatók majd az állatok.

A legnagyobb változás az afrikai szavanna kialakítása lesz. Mivel az állatkert „gyarmatán", a Hungária körútnál lévő természetvédelmi mentőhelyen felépültek a növényszaporító üvegházak, a kertben lévőket le lehet bontani. Helyükre állattartó helyeket építenek, lebontják a mai Afrika-istállót, és az egész területet összenyitják. Így csaknem hétezer négyzetméteres összefüggő szavannát lehet kialakítani, amely akkora, mint a Nagytó. Ott kapnak helyet a mai Afrika-kifutó állatai, az orrszarvúk és egy átjáró nyitásával kifutójukból a zsiráfok is átmehetnek a szavannára.

Az épületekkel és a kifutókkal a kapcsolódó infrastruktúra is megújulhat. Erre nagy szükség van, mert a vízvezeték- és a csatornahálózat elmúlt kilencvenéves. A takarékosabb használatnak és a felújításnak köszönhetően a kert vízfogyasztása például az elmúlt hat évben évi félmillió köbméterről 150-170 ezerre csökkent, miközben a korábbinál jóval több medence, csobogó, vizes élőhely látható a kertben. A csökkenés ellenére, az áremelések hatására az éves vízszámla tízmillióról negyvenmillió forintra nőtt.

Ha az állatkert hozzájut a remélt nagyobb összeghez, Gödöllőn szaporítótelepet alakítanak ki. Az állatkertben ugyanis nincs hely a szaporító munkára, amely viszont a veszélyeztetett fajok megmentése miatt fontos feladat.

A pályázaton elnyerhető összeget csökkenti, hogy a főváros szándéka szerint a rekonstrukció újabb üteménél várhatóan nem az állatkert, hanem a Főpolgármesteri Hivatal lenne a beruházó. Ezzel hét-nyolcszázmillió forint vész el, mert az áfát csak az állatkert igényelhetné vissza. A főigazgató nem érti a hivatal döntését, mert az első ütemet végig az intézmény vezényelte, és mindig a megadott határidőn, illetve költségkereten belül maradtak, munkájukban a folyamatosan ellenőrző Állami Számvevőszék sem talált hibát.

Az idén mindenesetre révbe ér az ügy. Hamarosan kiírják a közbeszerzési pályázatot a felújítás befejezésére, és áprilisban folytatódhat a munka. Mivel a pályázatban négy hónapos teljesítést kötnek ki, nyár végére befejeződnek a szerelési munkák, betelepítik a növényeket, és ősszel végre megnyílik a Pálmaház. Ehhez azonban minden erőt odairányítanak, így a legszükségesebb karbantartási munkákon túl nagyon kevés fejlesztésre nyílik lehetőség.

Angyal Gábor

Tavaly egymillió-százhetvenezren látogattak el az állatkertbe, ez a kilencvenes évek rekordja. A felnőttek voltak többségben, bár csak egy hajszálnyival: ők tették ki a látogatók nagyjából 55 százalékát. A felmérésekből kiderült, hogy az állatkert fontos turisztikai célpont. A szilveszter előtti napokban a látogatók többsége külföldi volt, az augusztus 20-i, egyik legforgalmasabb hét végén pedig csaknem nyolcvan százalékuk vidékről érkezett.

Csodaszarvas liget Gödöllőn?

Évek óta tervezi az állatkert – és Gödöllő önkormányzata – egy állatpark kialakítását. Bár még kérdéses, honnan lesz rá pénz, a tervek már körvonalazódnak. A parknak a Csodaszarvas liget nevet szánják, és harmincöt hektáron – ez háromszor nagyobb, mint az állatkert mai területe – mutatná be a magyarság kapcsolatát a természettel az őstörténettől napjainkig. Hét nagyobb egységben lenne látható a magyarok és a rokon népek különböző lakhelyeinek állatvilága, emellett azonban teljes történeti, néprajzi, antropológiai képet is adna az adott területekről.

A parkot nagyjából kétmilliárd forintból lehetne kialakítani. Bár az ötlet minden érintettnek tetszik, elvben hozzá is járultak, de pénz még nincs rá. Most alakul az együttműködés a főváros, Gödöllő és az idegenforgalommal is foglalkozó Gazdasági Minisztérium között, de a földművelési tárca támogatása is szükséges. A park elkészülte után önfenntartó lehetne. A gödöllői kastélyt ugyanis évente nagyjából háromszázezer látogató keresi fel, és minden alapja megvan annak a feltételezésnek, hogy ők megnéznék a Csodaszarvas ligetet is.

Zebegényi kincs

Kós Károly katolikus temploma segítőre vár

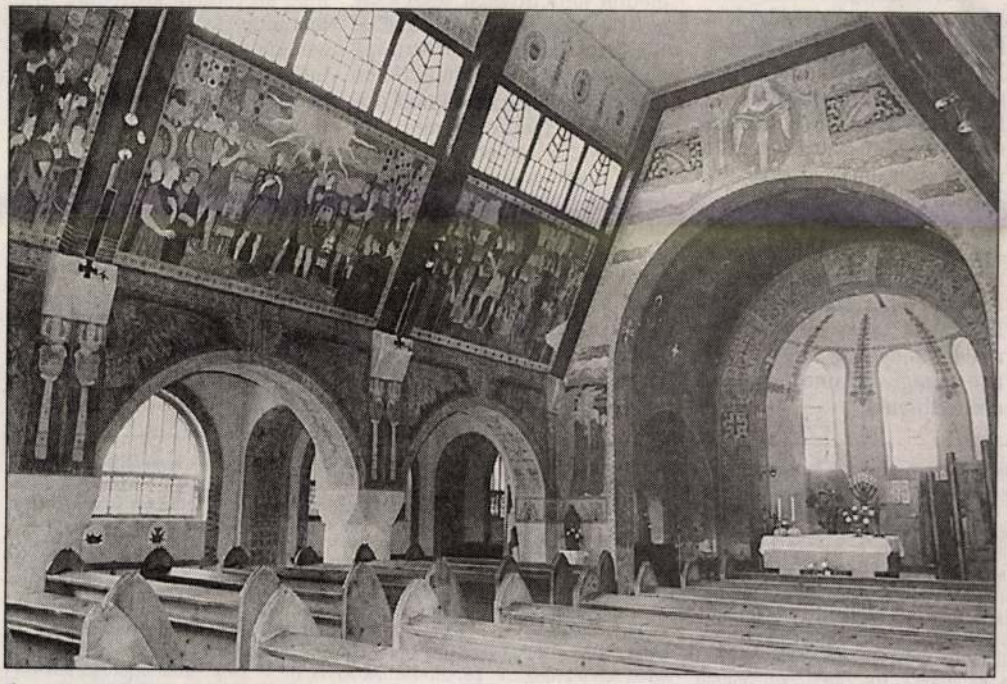

A nedves falak veszélyeztetik a freskókat FOTÓ: HAVRAN ZOLTÁN

A XX. századi magyar templomépítés csodálatos és egyedülálló emlékének is szokás nevezni a zebegényi katolikus templomot. A század elején művészek, adakozó kedvű nagyurak, miniszteriális hivatalnokok és kétkezi munkások szorgalmazták, hogy fölépüljön. Kós Károly tervezte Jánszky Béla segítségével, Körösfői-Kriesch Aladár és tanítványai készítették a belső dekorációt. A Havas Boldogasszonynak szentelt templom a magyar szecesszió teremtménye, kincs, amelyet megőrizni, országnak-világnak mutogatni nemzeti kötelesség. A Duna partján, hegyek, dombok, sebes vizű patakocskák ölelésében álló épületet azonban egyre több megpróbáltatás éri, ezek közül a nedvesség és a nincstelenség a legveszedelmesebb. Mindig gondját viselték papjai és hívei: a harmincas években felújították a tetőzetét, a hetvenes években tatarozták a külsejét. 1980 és '84 között elvégeztek bizonyos belső felújításokat is, a vizesedés miatt fehérre meszelt falrészeket eredeti szépségükben állították helyre, a freskók és a szekkók restaurálására azonban nem futotta a pénzükből. A templomfalak vizesedését azóta sem sikerült megállítani. A szakvélemény részletesen rögzíti, milyen módon lehetne megszüntetni e jelenséget, és miként lehetne eltüntetni a vizesedés okozta foltokat.

A felújításhoz elegendhetetlen tervdokumentáció készen van, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma nyújtott hozzá segítséget. Deschmann Alajos dolgozata alapján el is lehetne kezdeni a mentési munkálatokat, ha volna pénzük a zebegényieknek. Bizonyos vélekedések szerint nem olyan nagy kincs ez a templom, hiszen „csak" százéves, és a magyar szecesszió egyik iskolájához sem sorolható művészek munkája. Csupán azt feledik, akik így beszélnek, hogy Kós Károly egyetlen katolikus temploma Magyarországon, s hogy a táj és az épített környezet szerves egységét hirdeti, a teljes harmóniát, kívül, belül. Ha az eredeti elképzeléseik szerint 2001. augusztus 20-ig elkészülhetne a freskók és a szekkók restaurálása, a zebegényi templommal is ünnepelhetnék az úgynevezett gödöllői szecesszió centenáriumát. Az 1100 lakosú kis település ezt a feladatot önerőből megoldani képtelen. A püspökségtől aligha várhatnak tetemes segítséget. Nem tehet mást Kapás László plébános és segítőtársa, a zebegényi Szőnyi István Múzeum vezetője, Németh Zsuzsa, csak tovább írják pályázataikat, és várakoznak türelmesen.

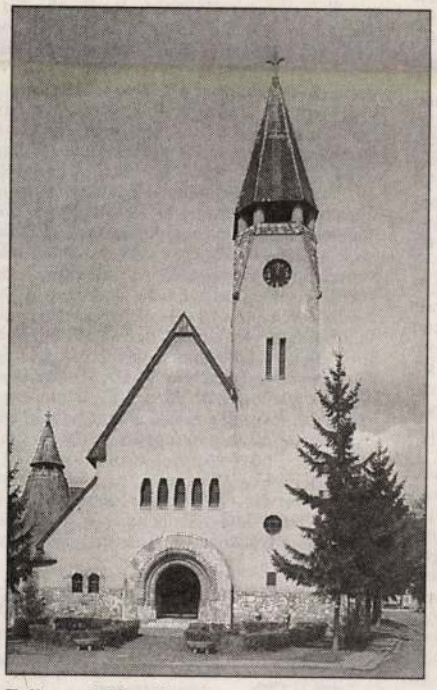

Teljesnek látszik a harmónia kívül, belül

megjelenésén jó állapotban maradtak fenn, ami jelzi fontosságukat: a jó minőségű kottákat azzal a céllal kötötték be, hogy hosszú ideig szolgálják a rendet.

Gerstenmajer Cecil munkáját annyira népszerűnek találták, hogy halála után újrakötötték az általa összeállított zenei gyűjteményt. Néhány helyen azonban a kották egyes részei eltűntek, valószínűleg a csersav marta szét őket. Így nemegyszer rekonstruálni kell az eredeti hangokat. Németh Pál reméli, hogy a millenniumi támogatás jóvoltából elindult zenetörténeti kutatások után arra is talál majd támogatót, hogy a gyönyörű régi dallamok újra felcsendüljenek.

...gyar Kalendárium (Karácsony, húsvét, pünkösd, illetve Ünnepi kalendárium címmel) megjelentette, és a szegedi népéletről folytatott, felbecsülhetetlen értékű gyűjtéséből is kiadtak néhány kötetet, azonban ez az életmű kétharmadát teszi csak ki. Mivel a Szent István Társulat hosszas huzavona után sem vállalkozott a teljes életmű kritikai kiadására, csak az Ünnepi kalendárium újranyomására, Bálint Sándor örököse hozzájárult, hogy önerőből valósítsa meg ezt a tervet. Mint mondja, nem küldetéstudatból, hanem mert szerette apját. Ő volt az egyik első, aki a magyar vallási hagyományokat beágyazta a közép-európai és európai hagyományba. Nem kedvelte az egyház, amely korábban a népi vallásosságot azonosnak vélte a tet tenne ki, egyelőre kor...lül 600 oldalas terjedelemmel. Úgy gondoltam, minden évben megjelentetek egy anyagrészt. Talán egyszer a kritikai kiadásra is sor kerül. Idén közel háromezer oldalnyi kéziratos naplóját szeretném közreadni (millenniumi támogatással). E jegyzetekben nem a leíró néprajzos, hanem a véleményt alkotó kutató lép elibénk. Bizonyos fejezetek a háború előtti európai utazásáról szólnak, amiből kiviláglik, mennyire otthonosan mozgott más nyelvű kultúrákban. Naplójában reflektál a napi életre, ír a számára fontos emberekről, a valláshoz fűződő viszonyáról. E napló alapján konstruálták '65-ben ellene az államellenes izgatás vádját; a napló egyes lapjait elkobozták – azóta sem kerültek vissza.

...sportvetélkedő határon túli magyarok részv... Millenniumi nap (zászlóátadás); **V. 01.** ...páti: 2000 év 2000 méter keresztül-kasul. *Jászfényszaru:* Millenniumi nap (zászló... együtt (vetélkedő); **V. 01.** *Nagykovácsi:* ...i szemle (koncert); **V. 01.–X. 30.** *Ravazd:* ...nelmi emlékhelyei (kiállítás); **V. 01.** ...szlóátadás); **V. 01.–16.** *Rum:* Rum történe... *Sarkad–Nagyszalonta határ menti test... *Millenniumi nap (zászlóátadás), ünnepi ...adás, kiállítás; **V. 01.** *Tabdi:* Millenniumi ...bura:* Emlékparkavatás; **V. 01.–X. 01.** ...zat hazánk és a község történelmi esemé..., sportnap; **V. 01.** *Zámoly:* Zámoly község ...nepség); **V. 02.–XI. 14.** *Budapest:* Európa **02–05.** *Ruzsa:* Weöres Sándor-hét; **V.** ...narák (ICC) világkongresszusa; **V. 03.–VI.** ...g kialakulása és fejlődése az értékpapírok ...ír:* Cantata Floriana (kiállítás, koncert); **V.** ...y-emléktábla megkoszorúzása; **V. 03.** *Or...* ...illenniumi kollégiumi nap; **V. 03–27.** ...útján – Kaszás Ákos nemez-vándorkiállí...ár:* Képzőművészeti balatonfüldvári nyári ...niumi történelmi vetélkedő; **V. 04–05.** ...ifjúsági fesztivál 2000; **V. 05–06.** *Balaton...* ...Makó város napja 2000 (ünnepség, hagyma...ás:* Mendől Tibor földrajztudós hagyatéká...ncia); **V. 05.–VI. 18.** *Nyíregyháza:* Millen...rnabásné iparművész kiállítása; **V. 05–07.** ...zágos és nemzetközi fesztiválja; **V. 05–07.** ...r éve (nemzetközi konferencia); **V. 05.** *Zá...* dás); **V. 06–07.** *Balatonfüred:* Vitorlabontó ...szenty-mise; **V. 06.** *Budapest:* Táncos ma... **06.** *Csetény:* Iskolatörténeti kiállítás és ...a:* Család és ifjúság 2000 (színházi előadás, **7.** *Gödöllő:* IV. országos gyermek-nép...gó:* Millenniumi nap (zászlóátadás); **V. 06.** ...szlóátadás), csipke világkiállítás megnyitá...kun megyei millenniumi nap; **V. 06.** *Kisúj...* ...a 1745. (I. kunkapitány-választás); **V. 06.** ...adás); **V. 06–07.** *Pomáz:* Dunakanyari fú...*avacs:* Millenniumi nap (zászlóátadás); **V.** ...pély); **V. 06.** *Vésztő:* Országos majorett...lálkozó; **V. 07.** *Egyházashetye:* Millenniu... **4.** *Esztergom:* Kós Károly Alapítvány fotó...endi Tamás orgonakoncertje; **V. 07.** ...zlóátadás); **V. 07.** *Ivánc:* Millenniumi nap, ...avatása; **V. 07.** *Keménfa:* Millenniumi nap ...elmi emlékpark avatása; **V. 07.** *Penyige:* **V. 07.** *Szaknyér:* Millenniumi búcsú; **V.** Szent Korona-eszme; előadó dr. Molnárfi **V. 07.** *Veszprém:* Millenniumi nap (zászló...lla királyné (kiállítás), könyvbemutató; **V.** ...szalon; **V. 07–13.** *Veszprém:* Gizella-napok ...agyar ritmusok századok zenéje (koncert); ...mi kiállításrorozat II.; **V. 10–24.** *Budapest:* ...csei (kiállítás); **V. 10.–VI. 30.** *Eger:* Puszta ...a; **V. 10–12.** *Hajdúböszörmény:* Vármegyék **V. 10.** *Kecskemét:* Madarak és fák napja, **10–12.** *Miskolc:* Mit ránk hagytak a száza...k az ezredfordulón (konferencia); **V. 10.** ...zlóátadás); **V. 11–15.** *Karcag:* Kováts Mihály-emléknapok; **V. 11.** *Kevermes:* Nemzeti irodalmunk kiemelkedő alakjai és műveik; **V. 11.** *Miskolc:* Millenniumi nap (zászlóátadás); **V. 11.** *Paks:* Millenniumi nap (zászlóátadás); **V. 12.** *Balatonalmádi:* Millenniumi nap (zászlóátadás); **V. 12.–XI. 12.** *Budapest:* Kulturális örökségünk őrzői (kiállítás); **V. 12.** *Budapest:* Magyar Elektrotechnikai Egyesület centenáriumi kongresszusa; **V. 12.** *Mohács:* Mohácsról elszármazott képzőművészek tárlata; **V. 12.** *Nyírbogdány:* Millenniumi nap (zászlóátadás); **V. 12.** *Zalaegerszeg:* Millenniumi nap (zászlóátadás), ünnepi közgyűlés; **V. 12.–VI. 17.** *Zalaegerszeg:* Gyimesi és moldovai csángó népművészeti kiállítás; **V. 13.** *Beszterce:* Millenniumi nap (zászlóátadás); **V. 13.** *Csopak:* A magyar bor évszázadai (tudományos rendezvény); **V. 13.–X. 15.** *Dunaföldvár:* IV. népi szobrászat (kiállítás); **V. 13–15.** *Eger:* A XIII. század magyar várai (konferencia); **V. 13–14.** *Győrvár:* Falunap 2000; **V. 13–16.** *Hódmezővásárhely:* Millenniumi kupa – nemzetközi teketorna; **V. 13.** *Malomsok:* Falunap; **V. 13.** *Nagyrábé:* Millenniumi nap (zászlóátadás), Szülőföldem – István király és kora (előadássorozat); **V. 13.** *Nemesvid:* Millenniumi tűzoltóverseny; **V. 13–14.** *Pomáz:* 2. országos tekerőstalálkozó; **V. 13.** *Szécsényfelfalu:* Millenniumi nap (zászlóátadás); **V. 13.–IX. 30.** *Székesfehérvár:* Csók István Képtár kiállítása; **V. 13.** *Zalaegerszeg:* Kárpát-medencei verbunkverseny, országzászló avatás; **V. 13.** *Zalatárnok:* Kelemen Imre-ünnepség (bibliatörténeti előadás, kiállítás); **V. 14.** *Balogunyom:* Millenniumi ünnepség; **V. 14.–VI. 15.** *Budapest:* Nemzetközi Természetfotós Szövetség kiállítása; **V. 14–20.** *Dévaványa:* Kiállítás a XXI. század küszöbén; **V. 14.** *Hidvégardó:* Búcsú, kirakodóvásár; **V. 14.** *Mogyorósbánya:* Millenniumi futóverseny; **V. 14.** *Szada:* Millenniumi nap (zászlóátadás, kiállítás); **V. 15.** *Döge:* Millenniumi nap (zászlóátadás); **V. 15–16.** *Nagykőrös:* XXXII. országos konzervipari napok; **V. 15.** *Szombathely:* Liszt Ferenc nemzetközi orgonaverseny díjnyerteseinek hangversenye; **V. 15–20.** *Tiszacsege:* Nemzetközi Természetfotós Szövetség túrája; **V. 17.–IX. 30.** *Eger:* Heves megye első ezer éve (kiállítás); **V. 17–19.** *Tát:* Nemzetiségi találkozó; **V. 17.** *Tiszanána:* Millenniumi nap (zászlóátadás); **V. 18.** *Ajak:* Honfoglalás kori vetélkedő; **V. 18.** *Ajka:* Millenniumi nap (zászlóátadás); **V. 18–21.** *Debrecen:* XII. nemzetközi katonazenekari fesztivál; **V. 18.** *Nyírtura:* Régi idők mondái (prózamondó verseny); **V. 18.** *Tatabánya:* Bányatelepek kisipara (állandó kiállítás); **V. 19–20.** *Budapest:* Európaiság, magyarság, kereszténység (tudományos konferencia); **V. 19–21.** *Budapest:* Ezeréves államiságunk gyökerei, emlékei, üzenete (tudományos konferencia); **V. 19.** *Dunaszentgyörgy:* Millenniumi nap (zászlóátadás); **V. 19.** *Esztergom:* A Szent Korona ábrázolásai (kiállítás); **V. 19.** *Harkány:* Millenniumi nap (zászlóátadás); **V. 19.** *Kapuvár:* Történelmi vetélkedő városi döntője; **V. 19.** *Keszthely:* Goldmark Károly-emlékest; **V. 19.** *Mohács:* Millenniumi nap (zászlóátadás), Mohács népei című kiállítás megnyitása; **V. 19–21.** *Mohács:* Elszármazottak találkozója; **V. 19.–2001. IX. 01.** *Pécsvárad:* Baranya szőlő- és borkultúrája (kiállítás); **V. 19.** *Székesfehérvár:* MABÉOSZ nemzetközi bélyegkiállítása a millenniumra; **V. 19–21.** *Vértessomló:* Falunap; **V. 19–21.** *Zalaegerszeg:* Liszt Ferenc gyermekkórus-fesztivál; **V. 20.** *Abasár:* Katonadal fesztivál; **V. 20.** *Baks:* Citerafesztivál; **V. 20.** *Esztergom:* Megyei millenniumi emlékpark avatása, nemzetiségek napja; **V. 20.** *Görcsöny:* Népdalverseny; **V. 20–21.** *Gyöngyös:* Históriás napok (kiállítás, vetélkedő, vásár); **V. 20.** *Hort:* Millenniumi nap (zászlóátadás), népzenei fesztivál; **V. 20.** *Karácsond:* Millenniumi napok (zászlóátadás); **V. 20.** *Legénd:* Elindultam szép hazámból magyar dalest; **V. 20.** *Mezőfalva:* Templomi hangverseny; **V. 20.** *Mezőkomárom:* Szent Orbán-napi vigalom; **V. 20.** *Nemesgörzsöny:* Millenniumi nap (zászlóátadás); **V. 20.** *Simontornya:* Lakóhelyem ezer éve – művészeti vetélkedő enyhén értelmi fogyatékos tanulóknak; **V. 20.** *Szenta:* Millenniumi nap (zászlóátadás), millenniumi emlékpark átadása; **V. 20.** *Várpalota:* A Bakony virágai – nemzetközi népművészeti találkozó

* * *

Készült a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának támogatásával

A mellékletet készítette:
Devich Márton, Hanthy Kinga, Lőcsei Gabriella (szerkesztő) **és Szénási Zsófia**

KÓS Károly

FAȚIADA · DE · SUD
DE LI · HOMLOKZAT ·

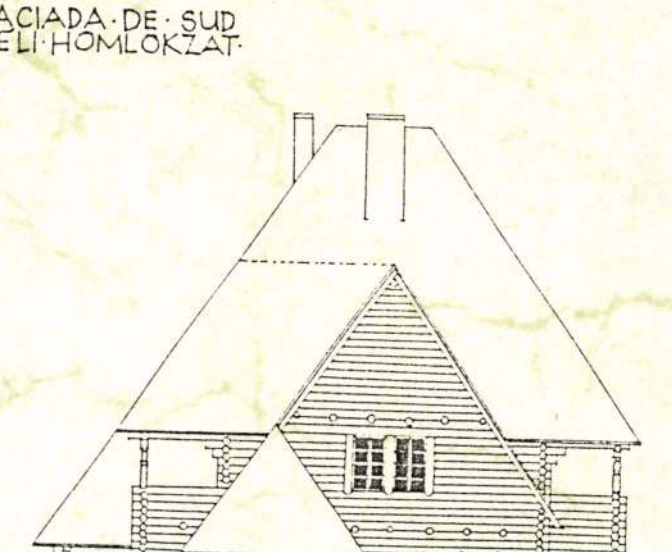

dr. Csiki János Gyilkos-tó melletti villájának terve (1932)
design for the Dr. János Csiki villa at the Gyilkos Lake, Eastern Transylvania (1932)

MEGHÍVÓ
AN INVITATION TO

Kós Károly születésének 110. évfordulója alkalmából rendezett
On the occasion of the 110th anniversary of the birth of Károly Kós

KÓS KÁROLY ÉPÍTÉSZETI MUNKÁSSÁGA 1919 UTÁN
című kiállításra

an exhibition of
THE ARCHITECTURE OF KÁROLY KÓS POST 1919

A kiállítást megnyitja PÁL BALÁZS, építész
The exhibition will be opened by BALÁZS PÁL, *architect.*

A kiállítást rendezte *Anthony Gall*
a *Kós Károly Kör*, a *Kós Károly Egyesület*, az *OMvH Építészeti Múzeuma*,
és a *Magyar Építészek Szövetsége* támogatásával.

Hely/*Venue*:	Magyar Építészek Kamarája és Szövetsége Kós termében 1088 Ötpacsirta u.2
Megnyitó/*Opening*:	1993 december 15. 16h
Nyitva/*Open until*:	1994 január 9-ig, 9-17h
További információ ***Further information*:**	Anthony Gall tel: 111-9490 Salamin Ferenc tel: 115-8055 Deák Zoltán tel: 201-6333/207

Kós Károly

1999
febr. 22.

Magyar Nemzet 9

NAPLÓ

KÓS KÁROLY művészetét, munkásságát mutatja be az a február 23-án, kedd délután öt órakor nyíló kiállítás, amelyet a Hegyvidéki Helytörténeti Gyűjtemény és Kortárs Galéria (Budapest XII., Városmajor u. 16.) rendez Építészirodák, alkotóműhelyek című sorozatának első tárlataként. A kiállítást Entz Géza, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal elnöke nyitja meg, majd levetítik a Hajlékot embernek című, Kós Károlyról szóló portéfilmet.

./.annak letéteményesei, a papsá
kat és azokból dogmákat, egyedül
csinált /Ez és ez az istenség va
az egész szellemi, tehát a müvés
vallás uralma alatt állott illet
lentkezett, a müvészek az ekként
nem mertek és nem is tudtak tulme
arra irányult és abban merült ki,
sék tartalmilag. - Innen a régi s

Manapság a vallás tulélte ma
nem lépett, mely a vallás ezt a s
Most a korlátlan benső szabadság
dok elképzelni oly fejlődést, mel
nek alárendelésével járna más val

Kós Károly

M. N. 1999. február 24., szerda

g az állatkertek programkínálata?

Budapest: víz alatt repülő pingvinek, mérges kígyók és más különlegességek

Pénz kell a rekonstrukció befejezéséhez

A torony hirtelen felkiáltójelként toppan elém. Mielőtt még igazán elcsodálkozhatnék, *Persányi* Miklós főigazgatótól megtudom, hogy „csak az imént" került le róla az állványzat, márciusi átadása után pedig kilátóként szolgálja majd a látogatókat. Mondhatnám úgy is, a kerítés határain messze túltekintő sosemvolt látványosságként, hisz az 1912-ben emelt tornyot 1915-ben már le is bontották, s a közelmúltban a régi felvételek alapján építették újjá.

S ezzel máris a rekonstrukció sűrűjében vagyunk, ami nagy öröme, egyben gondja a főigazgatónak. Nem könnyű ugyanis hajdani szépségében felragyogtatni Európa egykor legszebb zooját, és megfelelni a modern állatkertekkel szemben támasztott követelményeknek. „A nehezén már túl vagyunk. Bár sok még a tennivalónk, a legrosszabb tartási körülményeket sikerült, akár kitelepítés árán is, felszámolnunk – mondja. – A vadszamár például így került a Hortobágyra, ott aztán futkoshat kedvére. Az állatkertnek nem lehet olyan üzenete, hogy lakóit állatkínzó módon tartják."

A munkálatok egyharmadát végezték el a rekonstrukció három esztendeje alatt. Az erre fordított 755 milliós költségvetési és fővárosi támogatás négy épület felújítására volt elég. Eredeti szépségében készült el a Zsolnay-csempékkel kirakott, belül freskódíszű elefántház, a kisszikla a barlangmozival és egy étteremmel, a pingvinek otthona olyan új medencével, amelyben a madarak víz alatti „röptében" gyönyörködhetnek a látogatók, s nem utolsósorban egy *Kós* Károly tervezte épület, a Norvégház. Ezenkívül pályázatokon indultak, s az így nyert pénzekből valósították meg több ötletüket. A rekonstrukció még hátralévő kétharmadának egyelőre bizonytalanok a pénzügyi forrásai. A főigazgató attól tart, ha valóban befejeződnek a megkezdett munkák, a „levegőben marad" a többi. Pedig a rágcsálóházban életveszélyes a pince, tönkrement a nagy majomház vasszerkezete, gyalázatos állapotban van az állatkertet kiszolgáló gazdasági udvar, ahol szintén van műemlék épület.

A nehézségek ellenére az idei tavaszon is lesz meglepetés az állatkertben. Megújul egy térség a madárház, a szarvasház és a parasztudvar közelében, nagy röpde épül a keselyűknek. A bátrabb látogatók akár be is mehetnek közéjük. A kisszikla sétányaira is fel lehet menni, és eredeti formájában építik vissza a szarvasház melletti, Kós Károly-féle baromfiudvart, amelynek padlásterében oktatóterem, földszintjén pedig kézművesterem és kiállítótér lesz. „Mert – miként a főigazgató mondja – itt minden elsősorban a gyermekekért van."

Igazi látványosság lesz az a nagyobb területű kifutó, amelyben dél-amerikai állatokat mutatnak be. Az új állatok közül ott lesz az alpaka, egy kis termetű láma otthona. Megcsodálhatják a látogatók a világ legkisebb majmait, a törpe selyemmajmokat, a madarak közül pedig a Magyarország területéről kipusztult tarvarjat meg az ugyancsak kipusztulófélben lévő dél-amerikai dobos darut. A madárház még egy érdekességgel büszkélkedhet, ott helyezték el a világ legnagyobb viperáját, a gaboni viperát, valamint a borzasztó csörgőkígyót. Persányi Miklós megnyugtat, a hosszú idő után először látható mérges kígyók nem bántják a madarakat.

Az árak tavasszal, sajnos, ismét emelkednek. A 400 forintos felnőttbelépőjegy 500 forint lesz, a 300 forintos gyermekjegyekért 400 forintot kell fizetni. „Mindez nem kerül többe, mint egy mozijegy"– mondja a főigazgató, aki hozzáteszi, hogy a korábbi kezdvezmények megmaradnak. Az állatkerti tanórákra igyekvő kisdiákok egy buszjegy áráért válthatnak belépőjegyet, és mindössze tíz forintot kell fizetniük a jelképes jegyet váltó fogyatékos és állami gondozott gyerekeknek, továbbá a nagycsaládosok gyermekeinek. **(s. m.)**

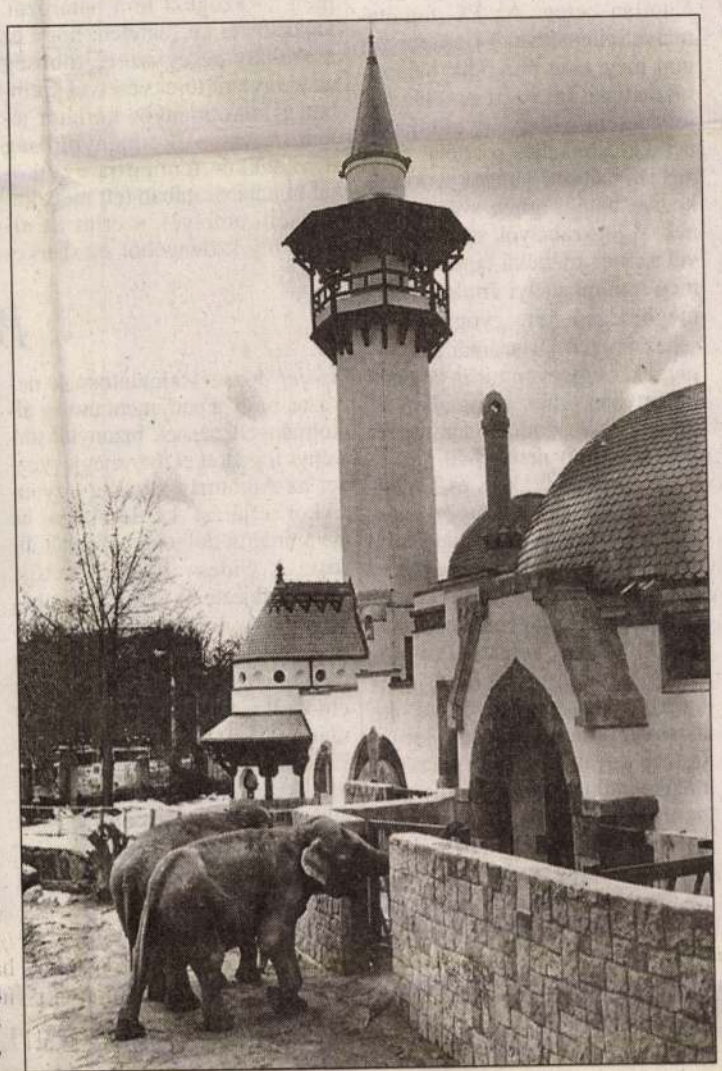

Fényképek alapján épült újjá a torony HAVRAN ZOLTÁN FELVÉTELE

Foglalkozási asztma – kártérítés nélkül

Évtizedek múlva öl az azbeszt

(Folytatás az 1. oldalról)

Galgóczy Gábor hozzátette: a tüdőkötőszövet kóros elfajulását okozó kék azbeszt alkalmazása hazánkban 1992-től *tilos*, s szigorú határértékekhez kötik a fehér azbeszt felhasználását. Még az elmúlt évtizedben is gyakran alkalmazták a kék azbesztet, ezt a rostszerkezetű ásványt födémszigeteléshez, palák, ereszek, virágedények elkészítéséhez is. Csupán néhány éve cserélték le a tűzoltók ilyen anyagot tartalmazó hővédő munkaruháját. Manapság az eternitgyárakban használják fel ezt az éghetetlen anyagot. Aki folyamatosan, nagy dózisban lélegzi be az azbesztrostokat, több évtized múlva válik a gyógyíthatatlan kór áldozatává. Galgóczy jelezte: évente mintegy tíz új esetet regisztrálnak, az ilyen betegségben szenvedők száma jelenleg összességében csaknem háromszáz. Hozzáfűzte: szerencsére soha nem számítottunk „azbesztnagyhatalomnak", ezért a megbetegedéseknek a munkavállalói létszámhoz viszonyított aránya jóval kisebb, mint például Svédországban, Angliában vagy Németországban. Kártalanítás jár azoknak is, akik a gyógyíthatatlan *szilikózisban* szenvednek. A szén- és ércbányákban, kohászati üzemekben dolgozók lélegzik be naponta a kvarcport, ami súlyos tüdőbetegségekhez vezet. Kártalanítandó foglalkozási betegségnek számít a zajártalom is. Évente több száz új esetet jelentenek be, a megbetegedettek többsége a faiparban dolgozik. Az évente bejelentett új foglalkozási megbetegedések száma összességében nem éri el az ezret, ugyanakkor a kedvezőbb munkakörülményeket teremtő Svédországban tízszer ennyi esetet regisztrálnak. A jogszabályok szerint csaknem *nyolcvan veszélyes anyag munkahelyi felhasználásakor a munkáltatónak kell gondoskodnia a határérték méréséről és a megengedett mérték betartatásáról*. Ugyanakkor a munkavállalónak, illetve a legelőször észlelő orvosnak kell bejelentést tennie a foglalkozási betegségről, ám erre gyakran nem kerül sor. A jogszabályi környezet furcsaságainak egyike, ha egy páciens tbc-vel fertőzi meg a háziorvosát, akkor ez nem számít foglalkozási megbetegedésnek, csak ha a tüdőgondozó dolgozójának adja tovább a súlyos kórt.

Nem minden egyes munkáltató ismeri el, hogy a dolgozó munkahelyi ártalom miatt betegedett meg, így olykor évekig is kénytelen pereskedni a gyógyíthatatlan beteg. Az EU tagállamaival ellentétben Magyarországon még nem működik balesetbiztosítási ág, ezért az előzetes jövedelem-, illetve a munkaképesség-csökkenés mértéke alapján jár baleseti járadék a foglalkozási betegségben szenvedőknek. A jogszabályok szerint bérével azonos mértékű táppénz illeti meg a munkahelyi ártalom miatt megbetegedettet, gyógykezeléséhez ingyen jár számára orvosság, akár egy éven túl is betegállományban lehet, a foglalkozási betegségből adódóan semmiféle anyagi hátrány nem érheti.

A munkahigiénés és foglalkozás-egészségügyi intézet igazgatója közölte: bár jelenleg több ezren szenvednek *foglalkozási asztmában*, ez mégsem számít kártalanítandó betegségnek. Pékek, fodrászok, kohászati és műanyagipari dolgozók százai munkahelyükön „szedték össze" az asztmát, ám mivel az allergia csupán egyéni pechnek számít, a munkáltatónak pedig ilyen szempontból nem kell megengedett határértékhez alkalmazkodnia, ezért a megbetegedett nem igényelhet kártérítést, legfeljebb munkahelyet változtathat. **(vöő)**

A parlamentnek újra kell tár

Alkotmánysértő a n

(Folytatás az 1. oldalról)

Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a törvényalkotási eljárásban akkor sem lehet mellőzni az alkotmány által előírt minősített többség követelményét, ha a módosítás részletszabályokról szól, vagy az adott alapjog, illetve intézmény hatályosulását szeretné hatékonyabb eszközökkel elérni a jogalkotó. „Az ilyen vagy más, hasonló tartalmú kezdeményezés érvényesítésének szándéka – mint a hatékony kormányzás megvalósításának egyik eszköze – az alkotmány tételes szabályát nem sértheti meg" – szögezi le a határozat. Hozzátéve: kétségtelen, hogy ez a szabály az egyszerű többség akár ésszerű törekvéseivel szemben is alkotmányos korlátot jelent. Az Alkotmánybíróság ugyanakkor fenntartja egy korábbi határozatában tett megállapításait, amelyek szerint az alkotmány szövegéből és szerkezetéből nem következik, hogy csakis kétharmados törvénnyel lehetne rendelkezni azon alapjogok minden vonatkozásáról, amelyekről az alkotmány *minősített többséget* ír elő. Az Alkotmánybíróság elvégezte a törvénymódosító csomag zárószavazásra bocsátott és a köztársasági elnök részére megküldött szövege közötti eltérések alkotmányossági vizsgálatát is, s e körben megsemmisítette a jog-

A kabinet

A miniszterek a kormányülés vé ság döntéséről – tudtuk meg a k sére hangsúlyozta: maga a b államfőnek, kérjen előzetes norm Borókai Gábor szerint jó módsz alkotott törvényt – a felesleges nak. A szóvivő érdeklődésünkre az a feladata, hogy az Alkotmán ve tegye meg a következő lépése

Pártvélemények a norm

Szájer József sajnálatosnak nevezte, hogy a parlament utólag alkotmányellenesnek bizonyult törvényt fogadott el, bár megjegyezte: az Alkotmánybíróság ugyanakkor eljárási kérdésekben és nem érdemi dolgokban foglalt állást. A Fidesz frakcióvezetője örömét fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy a kormány alkotmányos érzéke jól működött, hiszen a kabinet kérte a köztársasági elnöktől a törvénycsomag alkotmányossági felülvizsgálatát. A Fidesz most azt szeretné, ha az ellenzék feladná végre az elutasító álláspontját, és mielőbb megszülethetne a törvény. Ehhez Szájer szerint legfeljebb egy-két hónapra van szükség. „Soha nem kommentáltam egyetlen bírói ítéletet sem, s különösen igaz ez a megállapítás az Alkotmánybíróság esetében" – jelentette ki az MTI-nek *Bánk* Attila. A kisgazda frakcióvezető sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy a kormány „külső okok miatt" nem tudja megfelelően folytatni a bűnözés elleni harcot. Az MDF azzal együtt elfogadja és tiszteletben tartja az Alkotmánybíróság állásfoglalását, hogy néhány megállapításával nem ért egyet – nyilatkozta *Horváth* Balázs. Az MDF-es képviselő hangsúlyozta: az Alkotmánybíróság állásfoglalásának következményei rendkívüli kihatással lesznek a politikai életre és a bűnüldözésre. „Az Alkotmánybíróság döntésével cáfolja azt a kormányzati filozófiát, amely

A kormány is módosította az egyetemi integráci

Ma a számol be az Országgyűlés oktatási és tudományos bizottsága előtt *Pokorni* Zoltán oktatási miniszter arról: „Integrációra kényszeríti-e a kormány a keszthelyi egyete-

szerint elkelt az utolsó fővárosi Közért-társaság, a Dél-Pesti Közért Rt. is. Ennek kapcsán tekintünk szét az élelmiszer-kereskedelem terén.

A fővárosi élelmiszer-kereskedelmi hálózat privatizációjának történetét az ÁPV Rt. ügyvezető igazgató-helyettese, *Tóth Attila* foglalta össze.

1991-ben – az ÁPV Rt. jogelődje – az ÁVÜ, az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium, valamint a Fővárosi Önkormányzat megegyezett abban, hogy a tíz fővárosi Közért Vállalat boltjait egyenként értékesítve lehetőséget teremtenek a hazai vállalkozói rétegnek és külföldi vállalkozóknak olyan, az egész fővárost behálózó üzletláncok létrehozására, melyek élénkítik a versenyt az élelmiszer-kereskedelemben. A magánosítás ilyen módjával kívánták megváltoztatni a fővárosi élelmiszer-kereskedelem addigi megmerevedett szerkezetét, amit elsősorban a Közért Vállalatok két-három kerületre korlátozódott és a kerülethatárok által behatárolt szervezeti felépítése határozott meg. Hiszen ez egyben kizárta, hogy ezek a vállalatok egymással versenyhelyzetben legyenek.

– Milyen tulajdonban vannak az új áruházláncok?

– Ezek többsége teljesen külföldi cég, de magyar is van közöttük, például a CBA. Az élelmiszer-kereskedelemben részt vevők között országosan a magyarok vannak túlsúlyban. Legnagyobb verseny Budapesten tapasztalható, mint a legnagyobb piacon, tehát itt jelent meg a legtöbb külföldi áruházlánc, de rohamosan szaporodnak vidéken is.

– Hallottam, hogy a kis boltok olyan termelői áron jutnak hozzá bizonyos termékekhez, mint amennyiért a nagy lánchoz tartozók árulni tudják, s ekkor a maguk haszna még nincsen rajta. Nem tisztességtelen-e ez a kisvállalkozókkal szemben?

– Ez így nem fogalmazható meg, mert a verseny az nem tisztességtelen, de vannak benne nem egyenlő feltételekkel versenyzők. Nyilvánvaló, hogy a kis vevő nem tud semmiben olyan feltételekkel részt venni, felől érthető is, hiszen egy szupermarket több tonna húst vesz és forgalmaz, míg a kisboltban egy fél sertés két hét alatt fogy el. Amikor a vevő nagyobb bevásárlásra indul, nem őket fogja választani. Ebben a versenyben a papír- és ólomsúly egy kategóriában indul.

– Egyáltalán, védjük-e a magyar kereskedőket?

– Ma már minden nemzetközivé válik. Így kapcsolódunk be mi is az európai kereskedelembe. A multik révén a jó minőségű magyar áru könnyebben eljut a határokon túlra is – gondolok itt a Lajtától nyugatra eső területekre. Ma Magyarországon már nincsen olyan nemzeti öntudat, amely esetleg úgy jelenne meg a vásárlásban, hogy a magyar üzletben vásárolunk akkor is, ha az a drágább. Napjainkban nem működik Kossuth Védegylete.

– A minap adták el az utolsó, még állami kézben lévő Közért vállalatot, a Dél-Pestit. Miért most?

– Amikor 1991-ben elhatározták a Közért privatizációját, első körben elkeltek a legjobbak. A fennmaradó üzleteket három iparűzési adó szempontjából jó a nagy cégek megjelenése, a lakosságtól nem érkezett ezzel kapcsolatban panasz. Itt nem tették tönkre a kisboltokat, azokat inkább az önkormányzat által kivetett adók érintik érzékenyen. Nem igaz, hogy a kis üzletek nem jók. Szükség van rájuk, a kerület nagy területen fekszik, nem tudják a nagy üzletek teljesen lefedni. Sokadalom alakul ki, ha a kis üzletek bezárnak. A közeljövőben egyetlen nagyobb beruházás várható a kerületben, az Örs vezér terén épül egy bevásárlóközpont. Ez természetesen rossz hatással lesz a környék kiskereskedőire, de nem hiszem, hogy a központ árai sokkal kedvezőbbek lesznek, mint a kisebb boltoké.

A kisvállalkozókat súlyos adóterhek nyomják

FOTÓ: NAGY BÉLA

A tervkészítő minisztérium

A rendszerváltás előtt az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium tervezetet dolgozott ki az élelmiszerboltok magánkézbe adására.

– A közértek magánosítása három fázisban történt – kezdi *Köncse Tamásné*, a belkereskedelmi és piacszabályozási főosztály egy kézbe kerülését. A második fordulóban a megmaradt boltokat adták el megkötöttség nélkül, csupán az előnytelen monopolhelyzetek kialakulását akadályoztuk meg. Ekkor még megtartottunk negyven üzletet azzal a céllal, hogy a hazai termelők védelme érdekében olyan kereskedőknek adjuk el, akik vállalják, hogy nagyrészt hazai termékeket forgalmaznak az üzletben. Nem vált be az elképzelés, nem volt fizetőképes igény erre a kezdeményezésre. Ezért következett a harmadik lépés, amelyben ezeket az üzleteket értékesítették.

– A megjelent üzletláncok nem teszik tönkre a kiskereskedőket?

– Ismerjük a gondot. Tanulmányok készülnek majd erről, de olyan kevés idő telt el még ezen cégek megjelenése óta, hogy nehéz végleges következtetéseket levonni. Nem célunk, hogy a kisboltok eltűnjenek, rájuk a bevásárlóközpontok mellett is szükség van, mert más a szerepük: közel vannak a lakóhelyekhez, családias a légkör. Szerintem nem fognak tönkremenni, hanem megmaradnak a maguk területén.

– Nem kerülnek-e behozhatatlan hátrányba a magyar kiskereskedők?

– A verseny jellegéből fakad, hogy megjelennek a nagybefektetők is, függetlenül attól, hogy magyarok vagy külföldiek, az élelmiszer-kereskedelemben különösen sokan vannak jelen közülük. A kamara elsődleges feladatának tekinti a kisvállalkozók segítését, hogy azok talpon tudjanak maradni a versenyben. A fejlődéshez tőkére és olyan módszerek alkalmazására van szükségük, amelyek csökkentik a tőkeigényt. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara létrehozott egy gazdaságfejlesztési alapot, amely lehetőséget ad a fejlesztés, a kereskedelem és az oktatás terén vissza nem térítendő támogatás pályázati úton történő elnyerésére. Szeretnénk továbbá elérni, hogy a most megalkotandó kisvállalkozói törvénybe bekerüljön az állam által pályázati úton fejlesztésre adható, vissza nem térítendő tőkejuttatás lehetősége. A tervezet csak a vállalkozók oktatásához nyújtana segítséget. Szeretnénk elterjeszteni a különböző tőkekímélő módszereket, tanulmányokat kiadni és konferenciákat szervezni, a beszerzési társaságokról és a franchise-ról hasznos információkat adni. A beszerzési társaságokról csak annyit, hogy Nyugat-Európában ez az egyik legsikeresebb módszer a kisvállalkozók segítésére, és itthon is nagy sikereket ér el vele például a CBA. A kamara nemzetközi kapcsolatait is igénybe veszi, hogy hasznos tapasztalatokat gyűjtsön azért, hogy ne kövessük el azokat a hibákat, amelyeket Nyugat-Európa elkövetett a fejlődés ezen szakaszában.

A szenvedő alany, a kisbolt

– Két boltot is üzemeltetünk – mondja a tulajdonos, *Tarva József*. – Ide a Baross utcába másfél éve jöttünk vissza, a másik, az V. kerületi vegyeskereskedés örök bérlemény. A Baross utcai a maga 30 négyzetméterével már jó közepesnek számít.

– Hogyan tudnak versenyképesek maradni a nagy bevásárlóközpontok és üzletláncok mellett?

– A napom felét az teszi ki

magyar pogányok címmel szerkesztett változatos, jó ritmusú műsort Gózon Ákos műsorvezető és Molnár Éva zenei szerkesztő. Eszünkbe jutott Döbrentei Kornél költeményének markáns gondolata: a magyar hazafi egyszerre hajt fejet Szent István és Koppány előtt. Erről tanúskodik Koltay Gábor István, a király című rockoperafilmje is. Szörényi László irodalomtörténész, századunk

ban – „feledve van" minden szabadságeszményével együtt. Öt szerkesztett szemelvényt hallottunk munkanaponként két órától a Bartók rádió jóvoltából. Az élvezetes bemutatókon Rudolf Péter, Rátóti Zoltán, Gáspár Sándor, Végvári Tamás, Helyey László váltogatták egymást Mikes Kelemen megszemélyesítőjeként. Rendező: Csizmadia Tibor.

Pósa Zoltán

Azonnali kérdések prózája

– Parlamenti előzetes –

T. Országgyűlés! Ünnepélyesen bejelentem: epém – illetve EP-ém (Egyszemélyes Pártom) is megkezdte kampányolását, egy színesebb és jámborabb parlamentarizmus reményében. S mivel hétfő van éppen – kedd, szerda, péntek... –, mint jegyző felolvasnám az interpellációk előtt elhangzó azonnali kérdéseket. (Személyeskedés nélkül, mindig más és más személyben).

Dr. Brokátné Nemes Pálma, Virágszedők és Fuvallatok Pártja, kérdést próbál intézni: A MATRICA, MINT LECSÜNGŐ MÓZES-KOSÁR A VILÁG FÜLCIMPÁJÁN. Avagy: EGY FAUN DÉL-ELŐTTÖS? – tárgykörében, a Hőlégballon, Vízrajz és Pasztell-Túsügyi miszerinthez.

Ernyedtfalvy Béla, a Rezonörök és Tagbaszakadtak Pártjának vélelmében, jámboran tenné fel kérdését az Ecetügyi és Szilvafa miniszteri államtitkárának távollétében: MEDDIG, KIT, HÁNY-SZOR, MICCSINÁL A MICSODÁJA, MI A CSODÁNAK?! – tárgykörülményességben.

Henger Elek, Nyuszi Barátjai és Üzletfeleit Pártoló, kérdést kérdésre halmozna, a Rajzások és Bekerítettek Minisztériumához: VARANGY-E A VARANGY? TAPPANCS-E A TAPPANCS?

Hófehérke hat kérdést tenne fel a hét gonosz mostohának, SVD, (Svéd Gyerekversek Pártja), avagy: DE MINEK IS MONDOM?! – tárgykörnyezetében.

(Az elnöknő a képviselőnőkkel egyetértésben, tiltakozásuk jeléül azonnal kivonultak az ülésteremből, a kakaó és a mazsoláskuglófnak megfelelő szalvéták listás bejuttatása végett, a '98-as parlamentbe).

Sándor György

olvadó hó / a vén Magurán."

Gazdag 94 évében, a halála óta eltelt húsz esztendőben falak omlottak, birodalmak dőltek össze, szülőföldjét is szenvedések és gondok emésztették, de az ő élete csillagként világít a komor sötétségben.

Régóta nincs közöttünk, mégis ünnep minden ráemlékezés: az építészre, az íróra, a grafikusra, a szerkesztőre. (A teremtőkre, akik szüntelenül jobbítani és szépíteni akarják a világot.)

Istenadta tehetség volt. Már fiatalon ragyogó építészeti pálya várt rá, nagyszerű lehetőségek, de ő a nehéz kisebbségi sorsot vállalta: Sztánán maradt, ott rendezkedett be, onnan vívta egyszemélyes harcát. Segített, ahol csak tudott: szántott, vetett, tervezett, írt, rajzolt, faragott, beszélt, ha kellett, kiáltott a megaláztatások ellen: „A régi Magyarország nincs többé számunkra, de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transsylvania, vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt és van, aminthogy volt akkor is, amikor azt hittük mi magunk, mert akartuk hinni, hogy nincs és csak Magyarország van. Akkor is volt, de most is van, és akárhogyan is akarja akármilyen akarat, lesz örökkön-örökké!"

És benne Kós Károly temlomai, házai, könyvei, rajzai.

Férfikorban járt, mikor novellája megjelent. Szinte restellte, hogy építész létére írásra „vetemedett". Jobb szeretett volna megmaradni a kő, a fa napszámosának, de a történelem kiütötte kezéből a tervezés eszközeit. Első próbálkozását 1908 nyarán készítette: rajzban fogalmazta meg az Attila királról éne-

Az idős Kós Károly

ket, s a szöveget úgy illesztette hozzá. „Későbbi írásai is rokonmód születtek – írta Czine Mihály –, krónikás egyszerűséggel, balladás tömörséggel. Az írásnak is, mint az épületnek, a tartóoszlopait, a gerendáit ácsolta meg legelőbb, azután húzta fel a falakat."

A Varjú nemzetség (1925) a szülőföld könyve, a Budai Nagy Antal (1932) az élethit vallomása, a Kalotaszeg (1932) a népszeretet megindító üzenete... Dolgozik fáradhatatlanul, így teremti meg Kós Károly az Erdélyi Szépmíves Céhet (fennállása alatt mintegy százhatvan könyvet jelentetett meg), irányítja az Erdélyi Helikon című folyóiratot, még gondnokságot is vállal a református egyházkerületben, hogy a legeldugottabb magyar falu templomajtaja is mindig nyitva álljon...

Hogyan bírta erővel? Nem hagyott neki az idő nyugságos órát, tennie kellett naponta, és ő vállalt minden áldozatot. Figyelt az élet apró rezdüléseire, nyugtalan szelleme eget s földet bejárt, hogy jobbítson és hitet adjon a csüggedőknek. Egyszerű ember volt. Nemcsak külső megjelenésében (ahogy Makkai Sándor idézte), nemcsak életmódjában, hanem szellemi alkatának egységében... És gyakorlati: minden alkotásával, tevékenységével a magyarságot szolgálta... Erdélyisége volt kifogyha-

aki hívő szorgalommal fáradozott azon, hogy fölemelje az elmaradt testvérvidékeket.

Most, amikor ezeket a sorokat papírra vetem, Szent István királyunk ünnepén, magától értetődő, hogy Az országépítőt is Kós Károly írta. Az ő államalapító királya azt a férfit mutatja meg, aki megteremtette az egységes magyar nemzetet, és egyhatalmi szervezetbe összefoglalta Magyarországot... (mindezt hömpölygő, nagy kedvvel, kitűnő elbeszélő ízzel, szinte Jókaira emlékeztetve mondja el).

Századik születésnapján, már 1983-ban is voltak olyan hangok, amelyek megkérdőjelezték Kós Károly életművét: nem időszerű, nem korszerű. Van más lehetősége a ma ifjúságának, mint hogy elinduljon a tiszta forrás felé? Kérdezhetnénk.

„... Mindezt csak folytatni lehet – mondta szeretetteljes indulattal kiállítási megnyitóján Makovecz Imre –, munkásságát, felfogását, életvitelét is. Mert ami a sorsát azzá tette, amivé vált, az nem változott az első világháború óta... A múlt, Kós Károly élete, vele együtt a Kárpát-medence s Európa múltja tele van lehetőségekkel, mulasztásokkal, melyeket vállalnunk kell, ha tetszik, ha nem. E felelősséget senki nem fogja helyettünk vállalni... látnunk kell, hogy a Kárpát-medence népeinek tudatát egy új ruhába bújtatott őrült sovinizmus homályosítja el. Nekünk kell felelősséggel szólni és cselekedni a magunk és a más népek közös érdekében, nekünk, akik ébren vagyunk. Kós Károly élete éppen ebből a szempontból példa számunkra."

Fenyvesi Félix La

Már csak néhány nap, és a lakásokban kigyulladnak az égők a fenyőfákon: itt az év szent ünnepe, a karácsony. Sokan már megvették a szeretteiknek szánt ajándékokat, de bizonyára szép számmal akadnak olyanok, akik az utolsó napokban járják a boltokat. Mindenki figyelmébe ajánljuk azokat a CD-ket, amelyek kifejezetten a karácsonyra szánt zenéjükkel kellemesebbé tehetik az este hangulatát.

Christmas Classics

A Csendes éjjel kezdődik és a Fehér karácsony című musicalbetéttel végződik a huszonkét dalból álló, hetven percnyi válogatás, amely az európai, elsősorban angolszász, német és olasz kultúrkörből meríti különböző nyelveken előadott karácsonyi dalait. A közreműködők között van a Tavarner Consort, a Choir of King's College (Cambridge), a King's Singers, továbbá Franco Corelli, Dame Kiri Te Kanawa, Roberto Alagna és Thomas Hampson énekesek. *(EMI – Red Line)*

Christmas with the Stars

Ezt az összeállítást is a Csendes éj nyitja, ám kelta nyelven, a népszerű popénekesnő, Enya tolmácsolásában. A válogatásban többségben angolszász énekek, köztük spirituálék kaptak helyet. Az előadók között található a The Choir of New College (Oxford), a BBC Philharmonic, a Chanticleer, a Wiener Symphoniker, a Boston Camerata, Dame Kiri Te Kanawa, Thomas Hampson, José Carreras, Natalie Cole, Placido Domingo, illetve Ray Charles. *(Erato)*

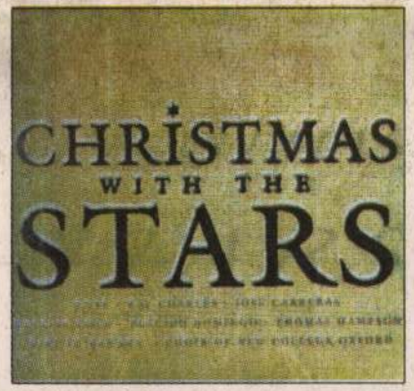

World Christmas

Az ún. világzene művelői, valamint dzsessz- és improvizatív muzsikusok jegyzik ezt a tizenhárom számot kínáló, hatvanöt perces albumot, amelyen észak- és latin-amerikai dallamok szólalnak meg újszerű feldolgozásokban. A különböző együttesekben közreműködnek többek között: Mino Cinelu (ütőhangszerek), Bob Berg, Paquito D'Rivera, Joshoua Redman (szaxofonok), Zakir Hussain (tabla), John Scofield, Yomo Toro (gitár), Andy Narrell (acéldobok), Gilberto Gil (ének, gitár), Angélique Kidjo, Ruben Blades (ének). *(Metro Blue)*

Breath of Heaven

A dzsessz kedvelői sem maradnak karácsonyi meglepetés nélkül. Grover Washington jr. szaxofonos, a fúziós zene népszerű képviselője Breath of Heaven (Égi lélegzet) címmel jelentette meg az ünnep gondolatkörének szentelt, szándékai szerint nemcsak karácsonykor hallgatható albumát. Bensőséges dallamok, elegáns hangszerelés, remek szólók jellemzik a 12 számból álló, hatvanperces anyagot, amelyen Washington partnerei: Billy Childs (zongora), Hiram Bullock (gitár), Joe Lock (vibrafon), Will Lee (bőgő), Steve Wolf és Victor Gaskin (dob). (Sony)

Superstar Christmas

Elég, ha néhány nevet felsorolunk, s máris képet kaphatunk arról, mit kínál ez a 74 perces, 20 számot tartalmazó összeállítás: Backstreet Boys, 3T, Band Aid, Michael Bolton, Luther Vandross, Mariah Carey, Celine Dion, Gloria Estefan, Amy Grant, Human Nature, John Lennon, illetve Tony Bennett, Frank Sinatra, Barbra Streisand. A pop, a rock és a popdzsessz neves előadói természetesen a karácsonyról énekelnek többnyire emelkedett hangvételű, olykor vidám dalaikban. A lemez érdekessége, hogy a Sony magyarországi műhelyéből került ki, és itthon is gyártották. (Epic)

A PEREM ezzel a számmal búcsúzik az évtől. A melléklet legközelebb január 3-án jelenik meg.

Olvasóinknak eredményes karácsonyi készülődést, kellemes ünnepeket és az ideinél jobb új esztendőt kívánunk!

PEREM
Megjelenik kéthetenként
Kiadja az Inform Stúdió Piacz Kft.
Felelős szerkesztő: Turi Gábor
Postacím: 4001 Debrecen, Pf. 72
Telefon: (52) 410-587; Fax: (52) 417-985. E-mail: turi@nplsz.iscomp.hu

Napjaink építészete VIII.

Az építés mint történés

Kós Károly

Erdélyi Magyarország 1997 dec. 20

„Bár ki is vagy, ha e kapuk pompáját készülsz magasztalni, ne az arany ragyogását és drágaságát csodáld, hanem a mesteri munkát és a művészetet!"

Suger apát

BERTA ERZSÉBET

Suger, ez a bencés rendi apát a XII. században élt Franciaországban, s a Saint-Denis-kolostor átépítése fűződik nevéhez. Egy rekonstrukció csupán, amelyik azonban nem tett kisebbet, mint hogy – a fény-teológia (mely szerint Isten a fény) építészeti megfogalmazásaként (ez néhány statikai ötlet volt „csak") – a gótikát nyitotta meg. Aligha volt hát ez a Suger a spiritualitás iránt érzéketlen „sültrealista", és nem lehetett a mesterségben járatlan kontár sem. Ezért van hitele annak, ha az épületről az építésre irányítja a figyelmet, s kolostorának nemcsak anyagi, de teológiai értékénél is többre becsüli a mesterségbeli tudás értékét. Az igaz, hogy Suger abban is hitt, hogy „a nemes munka nemesen csillog, és megvilágítja a lelkeket, s az igazi fények által elvezeti őket az Igaz Fényességhez", hogy tehát a mesterség tudása és erkölcse a lélek Istentől származó, s ugyanakkor Istenhez emelő fénye. S nyilvánvalóan része volt az ilyen elragadtatott gondolkodásnak abban, hogy ebben a korban egy kőfaragó vagy egy ács szaktudását oly nagyra becsülték, hogy érte királyi birtokadományban is részesülhetett és nemesi rangot is kaphatott. S nem csodálkozhatunk azon, hogy a katedrálisépítők nevüket labirintus-ábrába vésve örökítették meg, öntudatlanul is kifejezve így, hogy magukat nem jelentéktelenebbnek, mint a mítoszi Daidalosz, az építőmesterség ősatyjának számító labirintusépítő leszármazottjainak tartják.

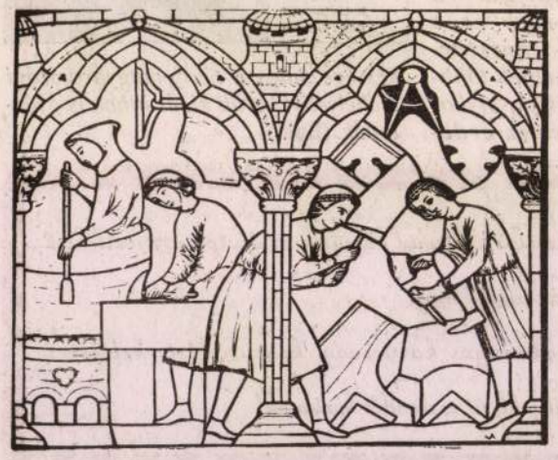

Szekularizált világunkban, a gépi technológiák, az előregyártás és a specializáció korában mindez persze feledésbe merült. S még a szakmán belül sem sokan tudják, hogy a művészi érték kivételességét jelző szó, a remekmű, remeklés is az építőmesterségből származik, s azt a munkát jelentette, melyet a legény a mesterfokozat elnyeréséhez készített. Kísérletek voltak ugyan századunkban szép számmal az építő tevékenység kollektív, de személyes és kreatív aktusának, az építés szakralitásának helyreállítására. A századforduló kézműves műhelyei, a Bauhaus építészeti iskola kísérlete, a Kós Károly Egyesülés Vándoriskolája egyforman a mesterségek ismeretére és a személyes tudásra alapozzák az építész művészi kreativitását. Újabban a posztmodern pedig feltalálta a participációt, a helyszíni tervalakítás és a megrendelői részvétel programját. Mégis: ezek a kísérletek többnyire csak hősies anakronizmusnak bizonyultak.

Pedig, ha nagy ritkán módunk van olyan építkezést látni, amelyik megkockáztatja, hogy a házgyári termelésben elcsökevényesedett építőmesterségekre s az elsorvadt szakmai és erkölcsi presztízsigényekre „alapozzon" épületet (ráadásul minden részletében rendkívülit), tanúi lehetünk annak, hogy az építés még ma is lehet szakrális, ma is lehet történés. A debreceni tócóskertiekkel például mintegy fél éve „történik" egy épület, mely a **Szent Család temploma** lesz majd. Persze a lakosok méltatlankodtak, hogy „már megint templom", mégis megálltak, hogy abból a titokzatos pilon-csoportból hogy alakul majd ki az az épület, melyet a kifüggesztett rajz mutat, mióta pedig mindenütt hullámzó tetőzete is készül, egyre többet álldogálnak előtte. Mert az építmény mindig hasonlít valamire: előbb rejtélyes gabonakörökre, majd panda mackó fejére, aztán mandolinra, most pedig irreálisan az égen úszó palástra – bár hároméves keresztfiam szerint csak cukrászdára. A mesterek meg nem bánnák, ha egyszerűbb lenne az egész, haladósabb, nem kellene otthon is spekulálni, a régi iskolafüzeteket forgatni, hogy hogyan lehet kiszerkeszteni azokat a nemlétező íveket és hajlásokat. Az óriás zsaluzatokból is elegük van – csak a kapuzatéból több mázsa szöget vitt el –, s a hullámzó tetőzet 1700 négyzetméteres gömbpalástjából is, melyet csak 10-15 centis deszkadarabokból lehet kirakni. S főleg elegük van a helyi tervezésből, a visszabontásokból centikért, néhány fokos szögelhajlásokért.

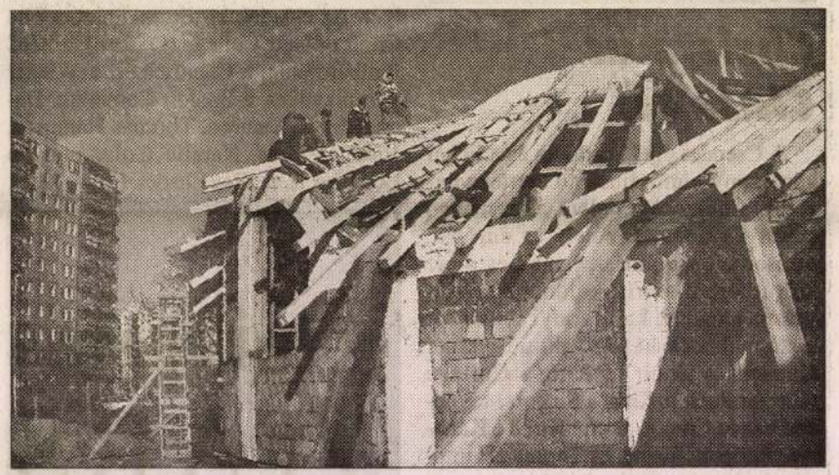

Lassan azonban büszkék lesznek arra, hogy egy-egy részlet az ő ötletük alapján alakul, hogy ezt a monstrumot, ezt a minden oldalról domborodó kapuívet csak ki tudták önteni. Lassan neve is lesz minden kibírhatatlan tervezői ötletnek, a ferde pilléreknek, a mennyezet díszítésére kivágott pacáknak. Egyre többet mondják azt is: nagyon szép lesz! És értelmes lesz az a mondat: ezt én csináltam! S külön öröm, ha a remeklésről fotó is készül. S hogy templomot építenek? Arról azt mondják, mindegy az, hogy templom-e vagy más. De ahogy felhangzik időnként egy pajzán dal (Egy szál bikiniben mentem a tóra...), vagy ahogy a magasban rekedt darun a „gyöngyvirágos Úristent" hívja egy fiatalember, abban a jókedvben mégiscsak jelen van a lélek. A jókedv mint szabadság keresztény erény is, de a kreativitásnak is feltétele. S kell-e ennél valóságosabb találkozás mesterség, művészet és szentség között!?

(A sorozatnak ezt az utolsó írását kőfaragó dédapáim emlékének ajánlom.)

KÓS KÁROLY
1977. XI. 17

RÖVIDEN

A 120 évvel ezelőtt született Ady Endrére emlékezik a Duna Televízió Helikon című irodalmi figyelője ma este 20.05-kor. A Banner Géza szerkesztette műsor bemutatja a költő szülőfaluját, Érmindszentet, valamint életének utolsó állomását, a Veres Pálné utcai lakást. A műsor vendége lesz Lator László költő, műfordító, a Költészet kincsestára sorozat szerkesztője, Lászlóffy Aladár kolozsvári költő, esszéista; de a Helikon megidézi az Ady–Bartók-művek egykori kiváló előadójának, Török Erzsinek alakját is.

Válogatás negyven év főiskolás vizsga- és videofilmjeiből címmel indult nemrégiben vetítéssorozatot a Műcsarnokban. A sorozat következő részében – 19-én, szerdán 18.30-kor – Müller Péter Iván Mi jut eszedbe az énekesnőről?, Enyedi Ildikó Új könyvek, Kamondi Zoltán Kiki és a hímek, valamint Janisch Attila Zizi című filmjét láthatják az érdeklődők.

Markos György és Selmeczi Tibor „Élő szatelit" című kabaréja látható 24-én, hétfőn este 7 órától a paksi Városi Művelődési Központban (Gagarin u. 2.). A talkshow vendége: Herczeg József, Paks város polgármestere.

Az országépítő Kós Károlyról tart előadást Anthony Gall építész és Medvigy Endre irodalomkutató, a Szent László Akadémia dékánja ma délután 18 órakor a Szent László Akadémián (Magyarok Háza, Semmelweis u. 1–3.). Az estet bevezeti: Makovecz Imre építész.

Romhányi Török Gábor tart műfordítói estet holnap délután 5 órakor a Magyar Írószövetség Klubjában (VI. ker., Bajza u. 18.). A beszélgetést Csűrös Miklós egyetemi docens vezeti. A rendezvényen Flaubert, Nietzche, és Beckett műveiből hangzanak el szemelvények Papp János színművész előadásában.

Temesvári építészek címmel nyílik kiállítás ma délután 6 órakor a magyar Építész Kamara (VIII. ker., Ötpacsirta u. 2.) Kós Károly termében. A Makona Egyesülés és a Kós Károly Egyesülés szervezte tárlat november 21-ig várja az érdeklődőket.

A pszichológia – tudomány! címmel rendeznek kerekasztal-beszélgetést ma délelőtt 10 órától a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézetében (VI. ker., Teréz krt. 13.).

A Merlin Színház Pozsonyban

Paul Claudel darabjával, az Angyali üdvözlettel vendégszerepelt telt ház előtt Pozsonyban a budapesti Merlin Színház, *Eperjes Károllyal* a férfi főszerepben.

A társulatot a pozsonyi West Színház igazgatója, *Lubo Roman* színész hívta meg Pozsonyba. Roman egyébként parlamenti képviselő, ezzel is magyarázható, hogy a *Dér András* rendezte előadáson számos politikus, a Magyar Koalíció több képviselője is jelen volt.

A darab egyik főszerepét, érdekes módon egy tíz éve Magyarországon élő szlovák színésznő, *Dér Denisa*, a rendező felesége játszotta, aki kitűnően megtanult magyarul, s most, budapesti színésznőként, magyarul vendégszerepelhetett a szülővárosában, Pozsonyban. Nem csoda, hogy virágözönnel jutalmazták.

ADÁSVÉTEL

Eladó egy Peg Perego Milano kétfunkciós, sötétkék alapon fehér mintás babakocsi megkímélt állapotban. Ára: 25 ezer Ft. Érdeklődni: 303-2118.

Hanglemezeket vennék. Tel.: 137-8978. (B017653)

ÁLLÁS

Komoly jövedelemszerzési lehetőség tiszteletre méltó munkával – mellékállásban is. A Britannica Hungarica lexikonsorozat értékesítéséhez új munkatársakat keresünk. Tel.: 265-7070.

Baby-sitter Londonba. Tel.: 06-30-576-807.

JÁRMŰ

Karambolos, totálkáros autóját megvenném. Tel.: 06-30-502-637. (B000620)

Törött, totálkáros autót vennék 1984-estől. Tel.: 06-30-440-110. (B008913)

KÖZLEMÉNY

Az MVSZ november 19-én 17 órakor fórumot tart a nemzeti nevelési programról. Minden érdeklődőt szeretettel várunk. Színhely: Magyarok Háza, Semmelweis u. 1–3.

Mázsás nagyszótárak?
Unalmas kulimunka?
Felejtse el!
FORDÍTSON FÉN
MoB
Egyszerre keres
akár 50 szót
akár
MoBiDic, az UTC
MoBiDic: intellig
szótárak a Mc
SZAKÜZLET: 1023 B
Telefon/fax
E-mail: info@
http://www.m

„SÜLVE-FŐ

Hájas utánz

Hozzávalók: 40
ras tejföl, 20 dkg
1 késhegynyi s
kanál ecet, csip

Elkészítése: Este
hidegre tenni. M
nyújtani (kb. 40 k
töltelékkel lehet t
mák, lekvár, túró,
vaníliás cukorral n
langyosan jó tálal

Krumpligo (alföld

Hozzávalók: 3
nagy krumpli
krumpliból is le
3 nagykanál lisz
ma, pirospaprik

Elkészítése: Elősz
készítjük el. Kru
lunk. Ezt liszttel
gyúrjuk, és gomb
A leves úgy kés
hagymát dinsztel
szórjuk pirospap
vízzel, s mikor fo
belefőzzük.

Elkészítési ideje:
szen van, 10 perc.

Kedves O
hogy a k

Kós Károly

Népszabadság

Lassan leépül a Wekerle-telep

Sufnik, előtetők, melléképületek a páratlan kertvárosban

A lakásínség enyhítésére épült a század elején, mára pedig páratlan építészeti érték lett a kispesti Wekerle-telep. Az egykor változatosságában is egységes kertváros azonban kezd átalakulni, a házak elvesztik jellegzetességüket, a kertekben pedig szaporodnak a bódék, garázsok, az oda nem illő építmények. A helyzetre megoldást kell találni, mert a telep hamarosan a Világörökség része lehet.

A kiegyezés utáni gazdasági fellendülés sok munkahelyet teremtett a fővárosban, s ez rengeteg embert vonzott a környékre. A betelepülők nagy száma lakáshiányt okozott, magasba szöktek a lakbérek és a telekárak. A súlyossá vált lakásínség enyhítésére Wekerle Sándor, az első polgári származású miniszterelnök – Bárczy István főpolgármesterrel összhangban – munkáslakás-építési programot kezdeményezett.

A kiszemelt helyszín akkor homokos pusztaság volt két gémeskúttal és egy csőszházzal, így a területet olcsón szerezték meg. A várostelepítési tervre és az épületekre még 1908-ban kiírták a pályázatot. A teleppel kapcsolatos kívánalmakat a Magyar Építőművészek Szövetsége fogalmazta meg. A minta az angol kertváros volt: az épületek legyenek változatosak, de mégis egységesek, tartozzon hozzájuk kiskert, s tervezzék meg a közintézményeket, zöldterületet is. A városrendezési terveket Győri Ottmár pénzügyminisztériumi tanácsos készítette, ő bonyolította az építkezést, s ő lett a terület első főépítésze. Az épületekre végül negyvennégy típustervet fogadtak el.

Az első lakók 1909-ben költöztek be új otthonaikba, és bár az első világháború lelassította az építkezést, 1930-ra a teljes területet beépítették. Elkészült az 1042 házban lévő 4788 lakás, kialakult a telep ma is látható szerkezete. A központi térre – melynek épületeit nagyrészt Kós Károly tervezte – sugaras elrendezésben futnak be az utcák, a telepet belső körút, köröndök, félköröndök, terek teszik barátságossá.

A második világháborúig szigorú szabályzat volt érvényben, amelyben rögzítették többek között a takarítási, közterületi rendet is – mondta érdeklődésünkre *Gyulai István*, Kispest főépítésze. A háború után azonban megkezdődtek a máig is tartó változások. Az első káros hatás akkor érte a telepet, amikor a házakban lévő tüzelőtárolókat elkezdték fürdőszobává alakítani, a tüzelőt pedig az udvaron épített sufnikban tartották. Később már a házak is kezdtek megváltozni, megjelentek a hullámpala és műanyag előtetők, a lakók különböző toldaléképületeket emeltek. Eltűntek az eredeti, cserepes félereszek, és egyre több helyen láthatók a faspaletták helyett műanyag redőnyök. Máshol a spalettákat meghagyták, de különböző színűre festették szinte az összeset. Sok helyen a ház színe sem egységes, sőt előfordult, hogy a négy lakó négy különböző színt választott.

A telepi kivétel...

... és az átlag

GÁRDI BALÁZS FELVÉTELEI

A kertváros értékeinek védelmét szolgálja a csaknem egy évtizede elkészült, de hosszú viták után csak három éve elfogadott részletes rendezési terv. Ez a telep értékének megfelelő szigorúsággal a legapróbb részletekig rendelkezik az építészeti elemek védelméről, a tetőterek beépítéséről, a melléképületekről, a kerítésekről. A szigorúság persze érthető, hiszen az egész városrész fővárosi védettség alatt áll, a főtér – a Kós Károly tér – hivatalos besorolása pedig műemléki környezet.

A részletes rendezési terv azonban csak annyit ér, amennyit be tudnak tartatni belőle. Az ott élőknek viszont – bármennyire szeretik is lakóhelyüket – a szabályozás jóformán kizárólag kellemetlenséget jelent. A főépítész szerint ezért az a fő cél, hogy meggyőzzék, rábresszék a wekerleieket, mekkora érték a környezetük. A negatív hatások legalább negyven éve érvényesülnek, a főépítész a helyreállításra is ennyi időt szán.

Valamivel radikálisabb lépéseket tenne *Katona Áron* önkormányzati képviselő, a Wekerlei Társaskör Egyesület elnöke. Látványos javulást azonban szerinte sem lehet várni, hiszen ha valaki tudatosan megsérti a szabályokat, hosszú évekig tartó pereskedéssel lehet csak rábírni az eredeti állapot helyreállítására. Amíg pedig a kertváros lakói azt látják, hogy a legdurvább szabálytalanságokat sem követi retorzió, senki sem fogja betartani az előírásokat.

Katona Áron abban egyetért a főépítésszel, hogy a szemlélet megváltoztatása a legfontosabb, de néhány dolgot változtatna a rendezési terven is. Ezek egyrészt néhány építészeti elem hangsúlyosabb védelmét szolgálnák, másrészt egyes esetekben a szabályozás szigorát enyhítenék. Így nem állítanának csaknem lehetetlen feladat elé a telep érdekében valamit tenni akaró polgárokat, s talán a javulásnak is nagyobb lenne az esélye. A módosítást egyébként az önkormányzat is tervezi, ehhez a lakók véleményét is kikérték. A kérdőíveket azonban alig százan küldték vissza az önkormányzatnak.

A. G.

Ma este megt
20-ig nyitva va

TXT nélkül: 53 900.-

58

SAMSUNG

74900.

háztartásban használatos mennyiségeket szolgálunk ki. Amíg a készlet tart. Nyomtatási hibáért felelősséget nem vállalunk. Csak háztartásban használatos mennyiségeket szolgálunk ki.

HELYBEN AKÁR

Amit megvásárolhat
háztartási gépek, szórakoztató elektronikai cikkek, fotó-video berendezések, számítógépek
A hitel összege
20 000 - 300 000 forintig terjedhet
Minimális előleg

Meg kell őrizni az elődök szellemiségét

Műemlék épületek az állatkertben

Műemlékké nyilvánítottak több épületet az állatkertben. Az erről szóló rendeletet a környezetvédelmi és területfejlesztési, valamint a művelődési és közoktatási miniszter együttesen írta alá. Az alkalomból rövid ünnepséget rendeztek az évi *több mint egymillió látogatót* fogadó patinás intézményben. A megjelenteket, köztük *Schiffer* Pál alpolgármestert, *Kalmár* Pétert, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal elnökét, *Ráday* Mihály Kossuth-díjas operatőrt, valamint a művelődési tárca képviseletében *Koncz* Erika főosztályvezetőt *Persányi* Miklós, a kert főigazgatója üdvözölte.

Ezután *Baja* Ferenc környezetvédelmi miniszter méltatta az esemény jelenetőségét, hangsúlyozva, hogy a műemlékvédelem *irányt szab a jelenleg is folyó és mintegy 15 évig tartó rekonstrukciónak*. Beszédében emlékeztetett arra, hogy az Európában harmincadikként megalapított állatkert nemcsak azzal vált híressé, hogy kielégítette a kor követelményeit, hanem azzal a *szellemiséggel* is, amelyet alkotói az épületekben is megfogalmaztak. Noha ma már más elveket vallunk a korszerű állatkertekről, azt a gondolatot, azt az örökséget, melyet az intézményt 1910 ás 1912 között megújító *Kós Károly* és *Zrumecky* Dezső is megtartott, nekünk is meg kell őriznünk. Az egyes épületeken kívül a védettség kiterjed az állatkert egész területére, melyet *műemléki környezetté* nyilvánítottak. Az ünnepség végén első alkalommal osztották ki a *Zoo-Oszkár-díjat*, melyet Ráday Mihálynak ítélt oda a zsűri.

(sárvári)

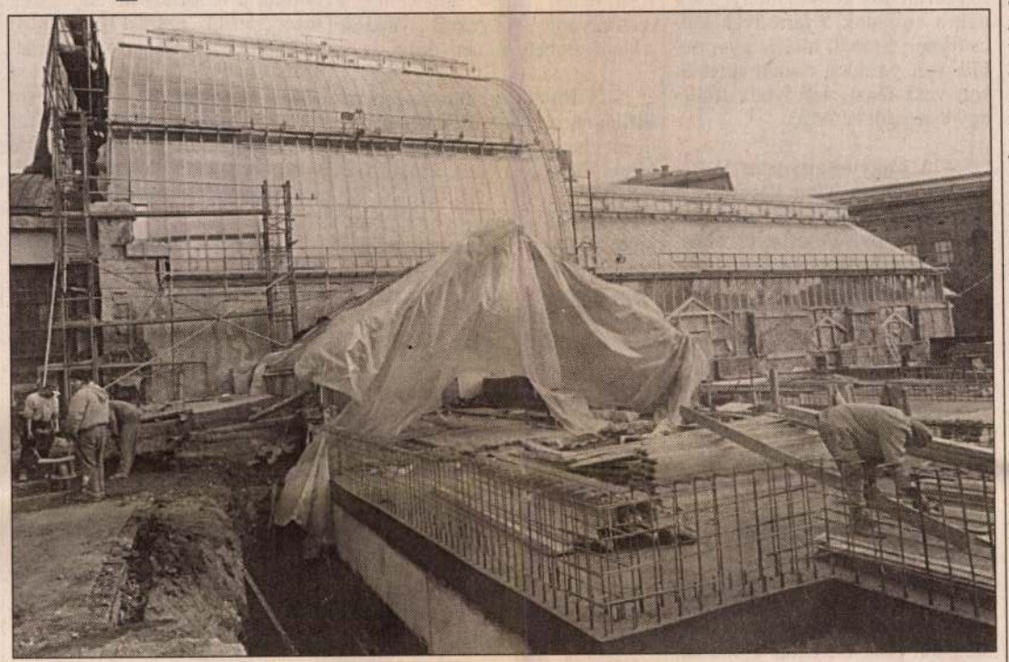

A pálmaházat felújítják, így ez a műemlék épület hamarosan igazi pompájában várja a látogatókat
Havran Zoltán felvétele

Felderítés német és osztrák segítséggel

Szlovák piramisbotrányok

POZSONY – Nemcsak az albánok, *Szlovákia polgárai is hiszékenyek*. Ők egyelőre nem vonultak ugyan az utcára, s nem okoznak politikai krízist az országban, de minden valószínűség szerint közel félmilliárd koronájuk bánja rászedhetőségüket.

Az egyik piramisjáték ügye már a kassai bíróság előtt van. A rendőrség a több mint ötszáz embertől kicsalt *mintegy harmincmillió korona* ügyében kér igazságszolgáltatást az *Unifa-Invest* társasággal szemben, amely a megtakarított és náluk befektetett pénzre 60 százalékos kamatot ígért, majd köddé vált. Jelentősen nagyobb csalásra bukkant a rendőrség az *MCS Group* esetében, amely hasonló ígéretekkel *400–450 millió koronát* csalt ki a hiszékeny polgároktól. Ez ügyben az érintettek száma egyelőre napról napra nő, a csoport munkatársai ugyanis *sikeresen félemlítik meg* egykori klienseiket, mondván, ne jelentkezzenek a rendőrségen, mert nemcsak pénzüket nem kapják vissza, hanem még büntetést is fizetnek a devizatörvény megsértése miatt. Az MCS Group ugyanis azt ígérte, hogy a magas kamat egy részét valutában fizeti ki. A rendőrségen ennek ellenére egymás után tesznek panaszt a polgárok, köztük olyanok is, akik több százezret – sőt egyesek egymillió koronát – „ruháztak be" a nagy nyereség reményében. A felderítésben egyébként a rendőrségnek jelentős segítséget nyújtanak osztrák és német partnereik, e két országban ugyanis – és még további 35 országban – az MCS Group hasonló nagyságrendű csalást követett el.

(n. s.)

Terven kívüli űrséta

Megjavították a Hubble-teleszkópot

A *Discovery* amerikai űrrepülőgép személyzete kedd hajnalban *befejezte a Hubble-űrteleszkóp védőburkának a kijavítását*. Mark *Lee* és Steve *Smith* több mint négy órát töltött a világűrben, hogy fóliadarabokkal, drótokkal, szegecsekkel és ejtőernyőzsinórokkal kipótolják és megerősítsék a kozmoszban hetedik éve keringő berendezés ezüstszínű szigetelőfalát.

Jóllehet a kedd hajnali, ötödik „kiszállás" már programon kívüli volt, az *MTI* szerint mégis elképzelhető, hogy az amerikai űrhajózási hivatal, a NASA még egy űrsétát beiktat, mielőtt az űrrepülőgép rakodóteréből ismét pályára állítanák a négy emelet magasságú, tizenkét tonnás Hubble-t. A hogy az űrteleszkóp egyik, manőverezést szolgáló lendkereke meghibásodott.

A több mint háromszázötvenmillió dolláros űrszerviz egyébként a múlt héten kezdődött. A Discovery legénysége négy váltásban számos új készüléket szerelt be az űrteleszkópba: egyebek között olyan optikai berendezéseket, infravörös kamerákat és színképmérőket, amelyek segítségével a csillagászok „térben és időben" visszanyúlhatnak egészen a világegyetem keletkezése körüli időszakig, amikor az ősrobbanást követően, kilenc-tíz milliárd évvel ezelőtt a galaxisok még csak formálódni kezdtek, illetve behatóbban tanulmányozhatják a fekete lyukak, a távol-

Elfogták a zuglói robbantókat

Feketelőpor volt a csőbombában

Hat embert gyanúsít a rendőrség a február 9-én éjjel fél kettőkor, a Budapest XIV., kerület Rákosfalva park 1–3. szám alatti szolgáltatóház elleni robbantással, amiről lapunkban részletesen beszámoltunk. A BRFK vezetői kedden bejelentették, hogy *állampolgári bejelentés alapján* sikerült elfogniu[illegible] tetteseket. A

M. L. volt az, aki a szolgáltatóház bejáratánál a csőbombát elhelyezte. A mechanikus óraszerkezettel indított pokolgépet egy újabb alkalmi vegyész, *O.* A. – végzettségét tekintve cipész – készítette, akinek a lakásán egy kilogramm feketelőport, több indítószerkezetet és három kézi[illegible]hoz hasonló eszközt fog-

amíg a szerkezetet a bejárati ajtóra fölszerelte, majd távolabb megvárták a detonációt.

A rendőrök körözést adtak ki a 33 éves fényeslitkei *Gyüre* Zoltán Henrik ellen, aki a bűncselekmény elkövetésekor jelen volt, de mindeddig nem sikerült a nyomára bukkanni. Annyi máris bizonyos: a munkanélküli fér[illegible] **(bpbp)** *politikai indíttatásból* [illegible]bantást

Katolikus tiltakozás

Plakátháború Franciaországban

Francia katolikusok kérték a *„Larry Flynt pere"* című új Milos *Forman-film plakátjainak betiltását* – jelentette a *Reuter*. Az egy bikinis női altest előtt kiterjesztett karokkal, *a megfeszített testhelyzetét idézve* ábrázolja a meztelen Woody *Harrelson* színészt. A két Oscar-díjra jelölt film Larry Flynt amerikai *pornókiadóról* szól, aki a szólásszabadságra hivatkozva

Ma

Napkelte: 6 óra 41 perc, napnyugta 17 óra 15 perc.

Zsuzsanna, Zsuzsa és ***Konrád*** nevű olvasóinkat köszöntjük.

A Zsuzsanna héber, görög, latin eredetű, jelentése: liliom. Kedvelt nálunk, jeles viselői az élet minden területén megtalálhatók. Kossuth Lajos legfiatalabb húgára mindig kegyelettel gondol a magyar nép, aki segítője és bizalmasa volt a hajdani kormányzónak. Iskolát is neveztek el róla. Zenei életünk valamennyi műfajában – opera, operett, sanzon – találkozhatunk Zsuzsákkal és Zsuzsannákkal. A biblai Zsuzsanna történetét Tintoretto festette meg. A kép a Bécsi Kunsthistorisches Museumban látható.

A Konrád német eredetű, jelentése: merész. Az egyház ma Szent Konrád lovagra emlékezik, aki a Piacenza város melletti erdőben vadászat közben tüzet okozott és egy pásztorfiút gyanúsítottak az esettel. Konrád megmentette a fiút és további életét vezekléssel töltötte, vagyonát pedig szétosztotta a szegények között. A betegek és vadászok választották védelmezőjüknek.

Évforduló

Thomas A. Edison amerikai feltaláló 1877 végén alkotta meg az első hangrögzítő berendezést, amelyet fonográfnak (hangíró) nevezett el. A találmány 1878-ban, a mai napon kapott szabadalmi oltalmat. A mai gramofon őse még abban az évben Európában is ismert lett, miután március 11-én Puskás Tivadar, Edison európai megbízottja bemutatta a Francia Tudományos Akadémián.

– Vízhiány, vínyomáscsökkenés lesz a XI. kerületben ma 19 órától csütörtök délig a Fővárosi Vízművek Rt. csőhálózati munkái miatt. A vízművek a lakosságtól tü-

– Kedvező hatással voltak a közlekedési morálra a korábbinál fokozottabb és szigorúbb rendőri ellenőrzések, s ennek következtében 1996-ban csökkent a közúti balesetek száma Komárom-Esztergom megyében. Tavaly 464 karambol okozott személyi sérülést. Ez a szám 17,9 százalékkal kevesebb az 1995. évinél. Az egyik legjelentősebb eredmény: ittas vezetés miatt csaknem feleannyi ütközés történt. Főleg a figyelmetlenség, a gyorshajtás és az elsőbbség meg nem adása idézett elő balesetet.

– Szakszervezetté kellene válnia a Magyar Újságírók Országos Szövetségének ahhoz, hogy a magyar munkajog fegyvereivel hatékonyan fel tudjon lépni az újságírók érdekeinek védelmében. Erről Bencsik Gábor, a MÚOSZ főtitkára beszélt a keddi fórumon. Az eszmecsere apropója, hogy egy évvel ezelőtt, 1996. február 16-án bocsátották el a Reggeli Délvilág című, lila fejléccel megkülönböztetett szegedi napilap húsz újságíróját. A lap megszűnt, illetve beolvadt a Csongrád megyei napilap úgynevezett kék jelzetű változatába. Elmondta: a sajtó felkészületlen a piacgazdaságra, amit a szakmai szolidaritás, az érdekképviselet hiánya is jelez. Úgy vélte: az újságírók kiszolgáltatottsága veszélyeztetheti a sajtószabadság érvényesülését.

– A sajtólevelezők legközelebbi klubnapjukra – melyet a MÚOSZ Mikszáth termében február 20-án délelőtt 10 órakor tartanak – a Magyar Rádió „Napközben" című műsorának főszerkesztő-helyettesét, ifj. Tóth Györgyöt hívták meg. Téma: a levelezők és az elektronikus sajtó kapcsolata. Minden érdeklődő olvasót, hallgatót szeretettel várnak.

Halálozás

– A Margitszigeten nagycsaládosnapokat szervez a Nagycsaládosok Országos Egyesületével közösen a Bringóhintó Gazdasági Munkaközösség március 16-tól 23-ig. A nyolc nap alatt annyiszor tízszázalékos kedvezményt kapnak a családok a járművek kölcsönzési díjából, ahány gyermekük van. Minden család sorsoláson vesz részt, amelynek fődíja egy visegrádi hétvége.

– A hagyományosan jó bajor–magyar turisztikai kapcsolatok ápolására a Magyar Turizmus Rt. nemzeti képviseletet nyit Münchenben. A hazánkba érkező turisták mintegy 40 százaléka német. Bajorországból egymillióan érkeznek évente, s a becslések szerint 300 millió dollárt költenek el nálunk. A részvénytársaság további tervei között szerepel egy tokiói képviselet megnyitása is Lengyelországgal és Csehországgal.

– A nemzeti érzésű orvosok második nyilvános találkozóját február 28-án délután kétórai kezdettel Pest Megye Önkormányzatának dísztermében (V., Városház u. 5–7) rendezik meg. A orvostalálkozón prof. dr. Gidai Erzsébet, prof. dr. Fecske Mihály, dr. Juhász Pál, prof. dr. Kellermayer Miklós, dr. Nagy Dezső és dr. Horváth Szabolcs tart előadást.

– Repülőgépalkatrész-tolvajok február 9-én éjjel a gödöllői MÁV-állomás egy félreeső vágányán veszteglő vasúti kocsi ólomzárját feltörték, és elvittek háromládányi repülőgép-alkatrészt. A szállítmány Oroszországból érkezett és MIG vadászgépekhez való elektronikus műszereket, lokátoralkatrészeket és célzóberendezéseket tartalmazott (szürke ládákban, cirill felirattal). A tettesek nyilván külföldön akarják értékesíteni a negyvenmillió forintnyi felszerelést. A Pest Megyei Rendőr-főkapitányság kéri, hogy aki felvilágosítást tud adni, jelentkezzék munkaidőben a 3124-811-es, munkaidőn túl az 1117-272-es telefonszámon. Az érdemleges információt szol[illegible] 100 ezer forint

– Szünetel a motorgyártás Szentgotthárdon. A spanyol kamionossztrájk miatt – más európai autógyárakhoz hasonlóan – fontos alkatrészek nem jutnak el az Opel Hungary motorgyárba. Ezért mától szünetel átmenetileg a motorgyártás. Az Astrák gyártását a kialakult helyzet nem érinti.

– Változatlan hevességű az influenzajárvány Békésben. Az új megbetegedések száma a múlt héten is megközelítette a háromezret. Az új influenzás betegek 32 százaléka tizennégy évesnél fiatalabb, a nyugdíjas korúak pedig a betegek 9,4 százalékát teszik ki. A szövődmények közül változatlanul a hörghurut vezet. Kórházi kezelésre csak három beteg szorult.

– Kiégett egy társasházi lakás Hajdúszoboszlón. A tűzoltók miután eloltották a tüzet, egy üres marmonkannát találtak, így valószínű a szándékos gyújtogatás. A vizsgálat eddigi adatai szerint a lakás tulajdonosának élettársát gyanúsítják azzal, hogy féltékenységből felégyújtotta a lakást. A férfi ellen elfogatóparancsot adtak ki.

Egy nap alatt elfogták a gyilkost

A Tolna megyei Bátán február 16-án 15 órakor találta meg a szomszédja a 76 éves H. Antalnét, akit vasárnap virradóra gyilkoltak meg. A megyei rendőr-főkapitányság forró nyomós csoportja egy nap alatt elfogta a brutális tettel alaposan gyanúsítható tettest, a szomszédban lakó 21 éves B. Lászlót.

A fiatalember ittas állapotban ment be a 76 éves Bözsi nénihez, de eltévesztette a nyugdíjfizetés napját, így egyetlen fillér sem volt otthon. Brutális módon megölte az asszonyt, hazament, s mint „halálos beteg" feküdt otthon, amikor a rendőrök érte mentek. Az árulkodó nyom az a bőrfoszlány volt, amelyet a meggyilkolt asszony körme alatt találtak.

– Kényszerleszállást hajtott végre a Ferihegyi repülőtéren hétfőn az Aer Turas Teoranta ír légitársaság Lockheed Tristar utasszállító repülőgépe, amely Abu Dabiból tartott Londonba, amikor a fedélzeti berendezések tüzet jeleztek, ezért a háromfőnyi személyzet a ferihegyi kényszerleszállás mellett döntött. A riasztott szakszolgálatok készültségben várták a gépet, amely 23.43-kor földet ért. Mivel a gépen tűz nem volt, ezért a repülőtéren a kényszerhelyzetet feloldották.

– Embercsempészt fogtak Tompánál. Egy macedón férfi három honfitársát próbálta illegálisan Magyarországra juttatni, akiket a teherautójában szállított ruhák közé rejtett. A pénzügyőr gyanúsnak találta a járműre felhelyezett vámzárat, ezért kinyittatta a kocsit. Így akadtak a három férfira, akiket feljelentettek, majd átadtak a határőrségnek.

– Rátámadt öt-hat férfi a X. kerületben, a Hős utcában a hét végén K. L. 19 éves budapesti lakosra. A banda az áldozatot leütötte, és az eszméletlen férfit levetkőztette – lehúzta sportcipőjét, zokniját, kabátját – és elvette táskáját is a benne lévő ruhaneműkkel és személyi iratokkal együtt.

– Sísapkaálarcban három férfi hétfőn átmászott egy családi ház kerítésén a XVIII. kerületben, betörte az épület bejárati ajtaját, és megtámadta L. F.-né 76 éves asszonyt, akitől négyezer forintot és egy fényképezőgépet rabolt el. A támadók ezután az idős nőt bezárták a WC-be, majd elmenekültek.

– Betörők jártak a visegrádi Mátyás Múzeum irodáiban, kinyitottak két páncélszekrényt, ahonnan 20 ezer forint készpénzt, négy velencei dukátot, 12 muzeális értékű arany ékszert, három olajfestményt és híradástechnikai eszközöket vittek el négymillió forint értékben. A rongálással további egymillió forint értékű kárt okoztak. A rendőrség nagy erőkkel nyomoz a hét végén ferlfedezett

50 éve írtuk

Közmunka keretében tisztítanák meg az üzemeket és a gyártelepeket a háborús romoktól. A még úton-útfélen felelelhető roncsok, lövegek, a közlekedést akadályozó hulladékok elszállítását szintén közmunkásokkal akarják elvégeztetni. Végrehajtják a rom épületek lebontását is.

– Kimentette kétéves testvérét egy ötéves kisfiú szüleinek lángba boruló házából a csehországi Stod községben. Szombat éjszaka a gyerekszoba már lángokban állt, amikor a kis Václav felébredt. Nem esett pánikba, kikapta ágyából a szomszéd szobában alvó kisöccsét, és kiugrott vele a földtől két és fél méter magasságban lévő ablakon. Mindkét gyerek megúszta a kalandot kisebb égési sérülésekkel és az ugrás közben elszenvedett apróbb horzsolásokkal. A szülők nem voltak otthon, táncolni mentek.

– Befejezte a bizonyítási eljárást az Agrobank Rt. volt vezetőinek büntetőperében kedden a Fővárosi Bíróság. A Fővárosi Főügyészség tízrendbeli, gazdálkodószervezet önálló intézkedésre jogosult dolgozója által bűnszövetségben, üzletszerűen elkövetett vesztegetés bűntettével vádolja Kunos Pétert, az időközben megszűnt pénzintézet állásából felfüggesztett vezérigazgatóját mint tettest, valamint Kovács Mihályt, a bank korábbi elnökét mint bűnsegédet. Az ügy tárgyalása áprilisban a perbeszédekkel folytatódik.

– Bandában elkövetett rablás történt hétfő éjszaka a Kőbányai úton. Hat-nyolc férfi megtámadta K. I. 29 éves szigetszentmiklósi lakost, akitől 30 ezer forintot raboltak el. Az áldozat nyolc napon túl gyógyuló sérüléseket szenvedett.

Szeles idő

- **a népszavazás kezdeményezésének ellehetetlenítése, illetve a parlamenti pártoknak való „kiszolgáltatása" jelentős visszalépés** a demokratikus jogállam megteremthetőségének illúziójából (ezt példázza a népszavazás „kétarcúvá" tétele – „ügydöntő" és „véleményező"; jelentős kérdések kiiktatása a kezdeményezhetőségi körből stb.); a közvetlen demokrácia egyéb jogintézményei, mint pl. a népi kezdeményezés stb., meg sem említődnek a koncepcióban;
- a közvetlen demokrácia érvényesülésének nézőpontjából meg kellene vitatni az **emberi jogok országgyűlési biztosának** szerepét is. Amennyiben az országgyűlési biztosnak az a funkciója, hogy a jogsérelmet elszenvedőket képviselje a jogalkalmazással, a bíráskodással szemben, akkor minden bizonnyal **a megbízásának is a parlamenten kívülről kellene történnie;**
- jelentős vívmánya az utóbbi évtizednek **az érdekegyeztetés rendszere.** Teljességgel érthetetlen, hogy az alkotmánytervezet ezzel a **kérdéssel egyáltalán nem foglalkozik.** Itt olyan alkotmányos szabályozást igénylő problémák merülnek fel, mint pl. a jelenleg létező rendszer törvénybe iktatása; az ÉT törvénykezdeményező, véleményező szerepe stb. Az alkotmánykoncepció előző – igazságügyi minisztériumi – változata pl. még tartalmazott egy elképzelést a Gazdasági-Szociális Tanács felállítására, de ez az ötlet is feláldozásra került a parlamenti pártok túlhatalmi vágyainak oltárán.

3. A demokrácia **képviseleti jellegének torzulását fejezi ki az országgyűlés hatalmának túlhangsúlyozása.** A vázolt alkománykoncepció szerint a négy évre kapott biankó mandátummal korlátlan hatalmat gyakorlóvá, szinte ellenőrzés nélkülivé válhat a parlament. Fel kell tenni a kérdést: **ki és hogyan ellenőrzi az országgyűlést?**

- **az országgyűlés** az egyetlen alkotmányos intézmény, amelyet a **megválasztásának időtartama alatt senki nem kontrollálhatna.** (Az Alkotmánybíróság csupán a hozott döntések alkotmányosságát vizsgálja.) A parlamentet lényegében csak önmaga oszlathatja fel. A képviselők **szabad mandátummal rendelkeznek, s nem visszahívhatók.** A Köztársasági Elnöknek az eddig volt viszonylagos „felügyeleti" szerepét is megszünteti az új koncepció. A túlhatalomra törekvést jellemzi az is, hogy az országgyűlés működésével kapcsolatos kérdéseket (pl. tisztségviselőit, bizottságait, az ellenzék képviseletét, a képviselőcsoportok szerveződését stb.) is alkotmányba kívánják iktatni. Mindez együttesen – ha így marad – óhatatlanul is egy **szűk réteg hatalmi monopóliumához vezethet. Ennek megakadályozására is lenne célszerű a kétkamarás parlamenti rendszer bevezetése.** A második kamara –, amelynek összetételéről (pl. települési önkormányzatok; kisebbségek és nemzetiségek; szakszervezetek; munkáltatói szervezetek; köztestületek; civil érdekképviseletek; egyházak stb.) érdekegyeztető vitát kellene folytatni – láthatná el többek között a kontroll szerepét. Ezzel összefüggésben ismételten napirendre kellene tűzni a **képviselői létszám jelentős csökkentésének a kérdését, a szabad mandátum és a visszahívhatóság problémáját, a képviselői összeférhetetlenséget stb.**
- a parlement jellegével és összetételével kapcsolatban is **megkerülhetetlen a választási rendszer alkotmányos elveinek rögzítése.** A koncepció megkerüli, illetve a parlementi pártok közötti legkisebb konszenzus erejéig tárgyalja ezt a – társadalom egésze számára – egyik legfontosabb kérdést, s ez elfogadhatatlan;
- **a törvényhozás szempontjából a hatalmat az országgyűlés és a nép között kell megosztani.** A törvényeket az országgyűlés hozza, de bizonyos kérdésekben **alkotmányos biztosítékokkal érvényesíteni kell a népszavazás jóváhagyó, megerősítő szerepét. Ilyen kérdés pl. az ország szuverenitásának korlátozása, a katonai vagy politikai szervezetekhez való csatlakozás, a társadalmi-gazdasági rendszer gyökeres változtatása stb.** A benyújtott koncepció – elfogadhatatlanul – ezekben a kérdésekben is az országgyűlés döntéseinek kizárólagosságára hagyatkozik;
- a hatalommegosztás témakörében egyéb bizonytalanság is tapasztalható. Az országgyűlés szerepének ellenőrzés nélküli növekedése mellett pl. **a Köztársasági Elnök funkciói indokolatlanul jelentős mértékben korlátozódnának.** A Köztársasági Elnököt lényegében az Alkotmánybíróság is megfoszthatja a tisztségétől; miközben a képviselőt senki nem hívhatja vissza; a Kormánnyal kapcsolatban továbbra is megmaradna – az utóbbi hat év tapasztalatai alapján érthetetlenül – az ún. **konstruktív bizalmatlanság indítványának intézménye,** vagyis a Kormányfő és a miniszterei csak parlamenten belüli praktikákkal mozdíthatók el hivatalukból.

Ebben a körben még érdemes megemlíteni az olyan **hiányosságokat** is, mint pl. az, hogy **nincs megjelölve ki választja meg az MNB elnökét,** márpedig – ha a kormánytól független is –, valakinek (pl. az országgyűlésnek?) **köteles lenne beszámolni,** főként azért, mert rendelkezési jogosítványokat kapna.

4. Az alkotmánykoncepció egyik **értéke az egyéni emberi szabadságjogok rendszerbe gyűjtése, bár hiányoznak ezen jogok érvényesülésének garanciái.**

Emellett azonban **jelentős visszalépés a korábban szerzett szociális jogok lebontására tett kísérlet;**

- azokhoz a **nemzetközi** deklarációkhoz, amelyekhez Magyarország is csatlakozott, tartozik a **szociális jogok egyezségokmánya,** s többek között ezért sem fogadható el ezen jogok másodrendűvé való visszaminősítése, ill. érvényesülésüknek bizonyos feltételekhez kötése. Nem fogadható el az a magyarázkodás, hogy hazánk nemzetközi kötelezettségeinek a megtartása „azonban nem kívánja meg a nemzetközi egyezmények másolását, közvetlen követését". Itt **nem lehet** „mazsolázni", vagyis **csak azt kezelni alkotmányos alanyi jogként, amit egy bizonyos politikai filozófia, társadalom fejlődési szemlélet szerint annak minősítenek** a mai „ügydöntő" politikai pártok;
- az a jogalkotói „furfang" **sem fogadható el,** mely szerint a hatályos alkotmányban alanyi jogként deklarált „egyes szociális jogok... valójában csak az állam intézményvédelmi kötelezettségeként érvényesülhetnek", s ez a kötelezettség már „az állam mindenkori teherbíró képességéhez igazodik". Vagyis, **ha megkülönböztetik az „alanyi jogokat" és azokat a jogokat, amelyek „állami kötelezettségvállalásként megfogalmazható emberi jogok", akkor ez utóbbiakat nem feltétlenül kell garantálni.** Ha kiveszik ezeket a jogokat az alanyiak közül, akkor már lehetővé válik, hogy a mindenkori politikai erőviszonyok szerint ítéljék meg az „állam teherbíró képességét", s azt is, hogy ezt a képességet használják-e és miként a szociális jogok – lakáshoz, munkához, szociális biztonsághoz, család védelméhez stb. való jog – érvényesítésére. Ez a „furfang" olvasható ki abból a szabályozási elképzelésből, miszerint a kormányprogram közjogi jellegét is meg kell szüntetni. Márpedig **a XXI. sz. küszöbén vannak olyan civilizációs minimumok, amelyeket hazánkban is elértünk az elmúlt évtizedekben, s amelyek olyan szerzett jogokat jelenítenek meg, hogy nem diszkriminálhatók.**

Budapest, 1996. április 9.

A Wekerle-telep bemutatkozik Strasbourgban

A budapesti Wekerle-teleppel kapcsolatos építészettörténeti tanulmányaink alapján kapcsolódhattunk be a *Stéphane Jonas* professzor úr vezette, a francia CNRS által is támogatott kertváros-kutatási programba. Ennek témája a legjelentősebb kertvárosok – a strasbourgi és a drezdai mellett a budapesti Wekerle-telep – építéstörténetének, építészettörténeti jelentőségének feltárása, kialakulásának megismerése. A kutatási munka célja az európai kertvárosépítési mozgalmak szellemi és történeti hátterének összehasonlítása, értékelése. Az eddigi magyar–francia közös kutatás igazolta, hogy a ma Budapesthez tartozó munkáslakótelep a kontinens egyik legkorábbi és legnagyobb kertvárosa. A Wekerle 1909–1926 között Kispesten épült fel.

Kevesen ismerik ennek a telepnek a történetét. Minden városépítéssel kapcsolatba kerülő felelős embernek még *ma is például szolgálhat* az az összefogás, amely lehetőséget teremtett ennek az építészettörténeti szempontból is rangos kertvárosnak a megvalósítására.

Az ipari fellendülés, a jobb megélhetési lehetőség iránti vágy messzi vidékről vonzotta a fővárosba az embereket. Rövid idő alatt elviselhetetlen mértékűre nőtt Budapest népessége. A lakások iránt megnőtt a kereslet, a lakbérek folyamatosan emelkedtek, *a bérháztulajdonosokat semmi sem ösztönözte,* hogy új, korszerű bérházakat építsenek. A lakáshelyzet nyomorúsága egészségügyi és szociális feszültséggel fenyegetett. Az egészségtelen bérházak fennmaradása a régi, korszerűtlen fővárosi településszerkezet átformálásának is akadályát képezte. A miniszterelnök-pénzügyminiszter *Wekerle Sándor* és Budapest polgármestere, *Bárczy István* közös érdeke volt, hogy a lakbérek letörésével változzon a helyzeten, *megadva a fővárosi fejlődésnek is az új lehetőségeket.*

1908-ban a kormány 10 000 *munkáslakás* felépítéséről határozott. Az európai és az amerikai gyakorlatot áttekintve az angol kertvárosok szelleme alapján tervezték a több telepből álló program megvalósítását. Az első világháború miatt a tervezett lakótelepek közül csak a kispesti épülhetett fel. Itt, az akkori Budapest határán kívül mintegy 20 000 munkás és tisztviselő letelepítésére építették *olcsó, de korszerű lakásokból álló modern lakótelepet.* A legkorszerűbb és a leggazdaságosabb építési anyagokat alkalmazták. A helyszínen kitermelt homokból sajtolt tégla jelentősen csökkentette az építési költségeket. A kertes, közművesített lakások kiszolgálására a szükséges közintézmény-hálózatot is kialakították.

Az utcaszerkezet és az alkalmazandó típusépületek megformálására *építészeti tervpályázatot* írtak ki. Ennek tapasztalatai alapján *Győri Ottmár,* a pénzügyminisztérium mérnöke készítette a gyorsan kivitelezhető, mégis egyedi hangulatú város rendezési tervét. Számos egyedi és több mint negyven típusépület felhasználásával épült fel a jellegzetes hangulatú és tér-felépítésű lakótelep. A tervpályázat legsikeresebb építészeit kérték fel a típusépületek tervezésére.

A Fő tér kialakítására már a kivitelezés idején újabb építészeti tervpályázatot írtak ki. A legjobb megoldást a kor egyik leghíresebb építésze, *Kós Károly* javasolta, akinek telepítési terve szerint jellegzetesen zárt térfalat alkotó, kétemeletes épületekkel építették körbe a hatalmas parkot. A központ lakóépületeit is rangos építészek tervezték.

Az eredetileg három évre tervezett program megvalósulása az első világháború miatt 1926-ig húzódott el, mégis a szigorú koncepció miatt *egységes stílusú építészeti együttes* jött létre.

A kivitelezés, majd a lakótelep irányítása is *magasfokú szervezettséget* mutat. A wekerlei gondnokság biztosította a telep rendjét és fenntartását, a Társaskör a kulturális és a közösségi szerveződést segítette. Valódi lakóközösség alakult ki a miniszterelnökről elnevezett Wekerlén. A kertváros-építészet egyik legegységesebb, legnagyobb megvalósult példája ez a magyarországi lakótelep. Még a harmincas években is érkeztek *a világ minden részéből* politikusok és építészek a Wekerlére, hogy a kedvező építési és fenntartási tapasztalatokat a helyszínen tanulmányozzák. Csak ma feledkeztünk meg egy kissé ennek az egyedülálló látványosságnak az értékeiről.

A lakótelep *jó állapotban* maradt fenn napjainkig. Fontos, hogy e magyar lakótelepnek az értékére nemcsak itthon, hanem külföldön is felhívjuk a figyelmet. A francia–magyar közös kertváros-kutatási programnak a keretében lehetőség nyílt arra, hogy az UNIVERSITÉ DES SCIENCES HUMAINES DE STRASBOURG, INSTITUT D'URBANISME felkérésére kiállítást szervezzünk Strasbourgban a kispesti Wekerle-telepről. A kiállítás forgatókönyvét elfogadták, *jelenleg a kiállítási anyag összeállításának az előkészítésén dolgozunk.* A tervek szerint ez év szeptemberében mutatkozik be a Wekerle az Európa Parlament kiállítótermében. Az anyagot előzetesen Kispesten is bemutatjuk. A kiállítás költségeit francia partnerünk vállalta magára.

Wekerle-telep nemzetközi hírnevét is megalapozhatja, a kiállítás rangját emelheti, ha *egy többnyelvű kiadvány* teszi teljesebbé az ősszel tartandó strasbourgi kiállítást. *Keressük ennek a kiadványnak a hazai támogatóit.* Több lehetséges partnerrel már felvettük a kapcsolatot (Kispesti Önkormánymzat, Wekerlei Társaskör, Országos Műemlékvédelmi Hivatal), pályázatokat nyújtottunk be. Kiadói árajánlatot kértünk a kiállítás rangjának megfelelő színvonalon előállított magyar, francia, német és angol nyelven írt színes, többoldalas ismertető kiadvány előállítási költségére. A szükséges 800 000 Ft-nak eddig csak a negyede áll – ígéretek – formájában rendelkezésünkre. Minden támogatót *örömmel fogadunk,* aki hozzájárul ennek a kiadványnak a költségeihez. Bővebb felvilágosítással készséggel áll minden támogató rendelkezésére *a Magyar Képek F. Szelényi Ház Kiadói Bt. (Bp. V., Nádor u. 20. Tel./Fax: 111-44-51)*

A fényképfelvételeket Szelényi Károly fotóművész készítette.

Nagy Gergely
építész

Az Országgyűlés Kulturális Bizottsága Ópusztaszeren

A Parlament Kulturális és Sajtó Bizottsága néhány perccel kilenc óra előtt érkezett az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark főbejáratához, ahol *Nagy László* ügyvezető igazgató és a Csongrád megye politikai és kulturális vezetői fogadták *Vitányi Iván* elnököt és a bizottság tagjait.

A kölcsönös üdvözletek és ismerkedés után körséta keretében Nagy László röviden ismertette az *Erdei Ferenc* által megálmodott és jórészt *Trogmájer Ottó* muzeológus áldozatos közreműködésével létrejött emlékpark történetét: az emlékezet szerint itt fejeződött be a honfoglalás és itt volt az első országgyűlés. A parkot gyakorlatilag Csongrád megye hozta létre, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum épületeit pedig a megye városai építették. Szeged például a bejárati kaput, amely több száz fő befogadására és előadások megtartására is alkalmas.

A séta során a bizottság megtekintette a park létesítményeit: a tiszai holtág mellett felépített házakban az egykori víziélet számos sajátosságát, a faúsztatástól a hajóépítésig, halászatig. Az ökomenikus kápolnát, a skanzen jellegzetes dél-alföldi lakó és közigazgatási épületeit.

A kilátó dombra „felkapaszkodva" eléjük tárult a mintegy ötvenöt hektáros nemzeti park egésze, a lovaspálya, a játszótér, a romkert a honfoglaláskor kolostor maradványaival.

Az *Árpád* emlékmű előtti tisztelgés után – száz éve az Országgyűlés itt tartotta kihelyezett ülését –, a bizottság a központi múzeumépületben megnézte a *„A magyarok bejövetele" c. Feszty körképet* és az épület galériáin helyet kapó különleges kiállításokat, majd az épület legfelső szintjén megkezdődött a Parlamenti kulturális bizottság ülése, amelyen az emlékhely, a megye vezetői és a meghívott vendégek is jelen voltak.

Nagy László, mint az 1995 októbere óta közhasznú társaságként működő emlékpark ügyvezető igazgatója elmondta, hogy állami tulajdon levő földön, megyei, városi tulajdonú épületekben, lényegében rendezetlen tulajdonviszonyok között működnek. Hangsúlyozta, hogy erre a nemzeti zarándokhelyre az egész országból és határainkon túlról is özönlenek a látogatók. A társaság az ésszerűség határain belül megtesz mindent az emlékhely látogatottságának és bevételeinek növelésére, ereje és lehetősége azonban nem elegendő a fenntartásra és fejlesztésre.

A Megye vezetői, a megyei közgyűlés elnökétől kezdve mindannyian, az Emlékhely mostoha kezelésére hívták fel a Bizottság figyelmét, mely mind kormányzat, benne a kulturális kormányzat, sőt a médiák sokszor lekezelő magatartásában nyilvánul meg. Tanúsítja ezt, hogy szó sincs már az Országgyűlés eredetileg tervezett kihelyezett ezerszáz éves ünnepi ópusztaszeri üléséről, hogy az idei kiemelt központi támogatásban részesülő ünnepi programok helyszínei közül kihagyták ezt az emlékhelyet, amely ugyan nevében nemzeti, de létrehozása, fenntartása, fejlesztése teljes egészében Csongrád megyére hárul.

Nyilvánvaló, hogy ennek az országos jelentőségű kulturális létesítménynek a fenntartása, infrastruktúrájának a kialakítása nem lehet egyetlen közhasznú társaság feladata, egyetlen megye erőfeszítéseinek a tárgya.

A Bizottság tagjai nagy érdeklődéssel és együttérzéssel fogadták a beszámolókat.

Vitányi Iván elnök megnyugtatásként elmondta, hogy mint eddig, ezután is mindent megtesznek a kultúra, így a Nemzeti emlékhely érdekében is. Javaslatát, hogy egyrészt az idő előrehaladottsága miatt, másrészt az ügy fontosságára való tekintettel, annak alaposabb átgondolása és kidolgozása érdekében halasszák el a határozati javaslat elkészítését a következő ülésük idejére, a bizottság tagjai elfogadták.

A megyei látogatás következő színhelye a Magyar Televízió Szegedi Stúdiója volt, ahol *Bán János* stúdióvezető ismertette vendégeivel a stúdió létrejöttét, működését, műsorpolitikáját. Elmondta, hogy műsoraikat itthon és a határokon túl négy-négy és félmilliónyian nézik. Legfontosabb műsoruknak a napi híradót tartja, valamint heti rendszerességgel jelentkező kulturális és szórakoztató magazinműsoraikat.

Bán János arra kérte a Bizottságot, ha döntés születik a regionális televízióról, akkor gondoljanak arra, hogy a vidéki Magyarországnak ez az egyetlen közszolgálati televíziós lehetősége.

A bizottság ezután megtekintette a valóban professzionális technikával rendelkező stúdiót. S azt, hogy például szinkronizálásért miért fizet a Magyar Televízió külföldi cégeknek, amikor itt szabad kapacitás, professzionális személyzet van, s kevesebb kiadás lenne, ahogy Bán János, úgy a bizottság sem érti.

A szegedi látogatás második állomása a Dél-Alföldi Népművészeti Egyesület alkotóháza volt, ahol *Jellinek Márta* népi iparművész ismertette az egyesület történetét, a kezdeti tétova próbálkozásoktól a mai sikeres működésükig.

Szakmai képzések, továbbképzések segítségével elérték, hogy tagjaik közül tizennyolcan a népi iparművész, négyen a népművészet mestere miniszteri kitüntetést kapták meg, hatvanan szereztek művészeti oktatói bizonyítványt, nyolcan pedig szakmunkás-bizonyítványt. 1991-ben megkapták a Kiváló Együttes miniszteri kitüntetést. Számos elismerésben részesültek hazai és külföldi kiállításokon.

Jelentős tevékenységük a finommotorikus sérültek rehabilitációs foglalkoztatása.

Az alkotóházban természetesen a látogatás idején sem szünetelt a munka: verték a csipkét, szőtték a szőttest, forgott a fazekaskorong és a jókora marék agyag korsóvá változott. Festődött a tojás, fűződött a gyöngy, fonódott a gyékény. Az anyag: a sár, a gyékény, a fűzvessző, a kukoricacsuhé művészetté, magyar népi művészetté nemesedését – ne is tagadjuk –, a Parlamenti kulturális bizottság is csodálattal szemlélte.

B. Z.

Wekerle: múlt a jelenben

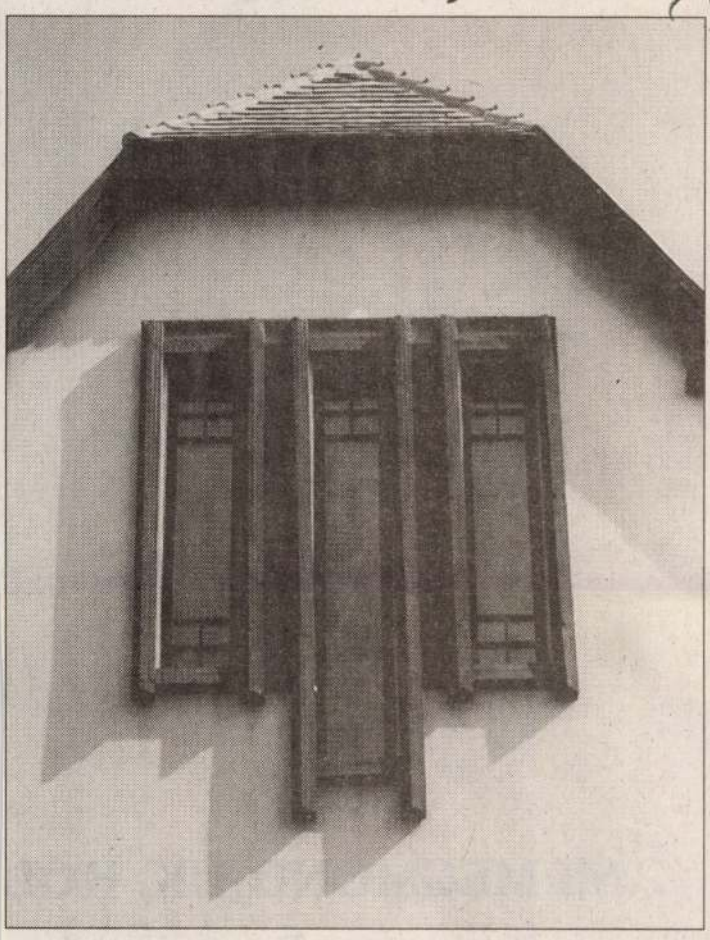

Számtalan olyan része van fővárosunknak, amelyekről ilyen vagy olyan okból nagyon keveset tudunk. A kispesti Wekerle-telep amolyan „prolinegyedként" él tudatunkban, s ilyen környékről általában nem szeretünk beszélni. Nem foglalkozunk a külső kerületi kertvárossal, amely pedig fővárosunk egyik legértékesebb területe.

Nem tudom, hányan vannak azok, akik szántak már időt arra, hogy elsétáljanak a városnak ebbe a részébe. A telep túl azon, hogy műemlékileg védett s elnyerte a *Nemzeti örökségünk része* címet, egyedülállóan hangulatos. Az arra sétálót önkéntelenül is megragadja az épületek századfordulót idéző romantikája, s a csaknem évszázados házak olyan érzést keltenek, mintha az 1910-es '20-as évek ezen a környéken soha nem akarnának elmúlni.

A lakónegyedet 1908-ban kezdte építtetni az akkori miniszterelnök, aki később több utcának, a mozinak, majd később a telepnek is a névadója lett. *Wekerle Sándort* (akit egyébként épp az idén 100 éve avattak Budapest díszpolgárává) szociális érzékenysége vezette arra, hogy a kormány elé terjessze a XXIX. számú törvénycikket, amely a fővárosban és környékén állami költségen létesítendő munkásházak építését szorgalmazta – tudtuk meg *dr. Kóczán Lászlótól*, aki magát nemes egyszerűséggel a kerület szerelmesének nevezte. A Wekerle-féle törvénycikk elfogadása, s az uralkodó általi szentesítése utáni három évben a mai telep csaknem háromnegyed része elkészült.

Tény és való: a Wekerlét elsősorban munkásnegyednek szánták, ám emberléptékű tervezés nélkül a mai polgár számára lakhatatlan és kényelmetlen volna. Az a több mint húszezer ember, aki itt él, szerencsésnek mondhatja magát, hiszen nemcsak hogy műemlék értékű házakban lakik, de nem kell lemondania a század vége felé oly természetesnek tűnő komfortról sem. A környék kulturális, társasági élete sem új keletű. A Wekerlei Társaskör Egyesület – amely a környék társadalmi életének egyik meghatározó eleme – például a telep megépülése utáni években alakult. Kóczán nem titkolt büszkeséggel meséli, hogy *Ady Endre* rendszeres látogatója volt a kertvárosnak, de *Móricz Zsigmond* is itt élt, és *Tersánszky Józsi Jenő* volt jó darabig a helyi könyvtáros. A wekerlei református templomban ma is látható *Jászai Mari* harmóniuma, amelyet nászajándékba kapott férjétől.

A telep gondjai közé elsősorban az egykori IKV által okozott takarékossági célú pusztítások tartoznak, amelyek nemcsak az épületek állagát rontották le, hanem – remélhetőleg csak ideiglenesen – az itt lakók érdeklődését is lelohasztották környezetük iránt. Kóczán szomorúan beszélt arról, hogy a wekerlei polgárok egykor tartották magukat egy általánosan elfogadott házirendhez, s ez az önkéntes fegyelem az idők során fokozatosan lazult. Csak egyetlen példa: a lakók közül mindenki tudta, hogy nemcsak a saját, de a szomszédja, s maga a telep érdekei is, hogy rendben tartsa az utcát s a kertjét. A társaskör szeretné ezt a szellemiséget ismét visszahozni a wekerlei köztudatba, s valljuk be ezt nemcsak Kispesten kellene elérni. Kóczán szerint az egyesület szorgalmazza ezenkívül a telep jobb idegenforgalmi kihasználhatóságának megteremtését is, hiszen nem szabad elfeledkezni a közelgő expóról, ami várhatóan tömegével vonzza majd a külföldieket. A telep házainak éppen munkásnegyed jellegű kialakítása révén különálló lakások lennének bérbe adhatók, ezzel is lendítve a környék infrastrukturális, idegenforgalmi fejlődésén.

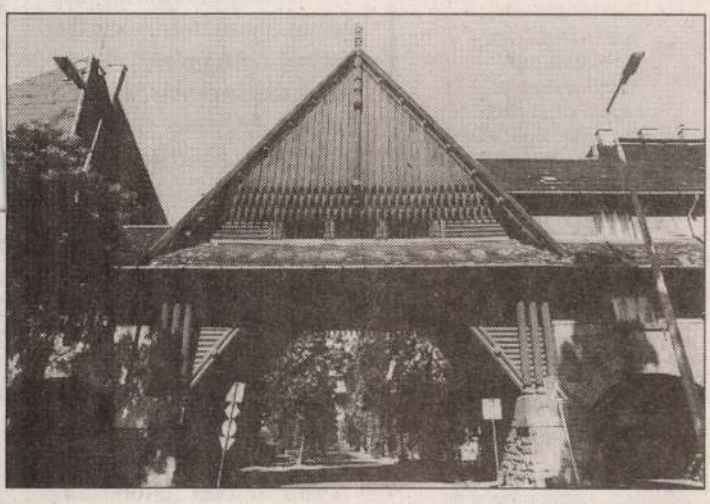

BOROS JENŐ FELVÉTELEI

A XIX. kerületi önkormányzat mai ülésén tárgyalja a Wekerle-telep részletes rendezési tervét, amely elsősorban a melléképületek építését szabályozza – válaszolta a *Népszabadság* kérdésére *Gyulai István*, a kerület főépítésze. Az RRT célja az eredeti architektúra megőrzése mellett a telep épületeinek statikai rekonstrukciója s az utcai árokrendszer újbóli kiépítése. A tervezet egyik kiegészítő rendeleteként egy expopályázat benyújtása szerepel A századforduló mesterségei a Wekerle-telepen címmel.

Hámori L. László

AKI KERES, AZ TA

...MI MEGMONDJUK, HOL

BUDAPEST BANK ÉRTÉKP

Takarékjegy A/1

lejárata : 3 hónap
kamata : évi 18%
Kaphatók 10.000 és 100.000 forintos címletekben, bemutatóra vagy
választása szerint. Kamatozás a megvásárlástól a le

Aquincum I/A

lejárata : 2 év
érvényes kamata : évi 21%
Kaphatók 10.000 és 100.000 forintos címletekben, bemutatóra vagy
választása szerint. Garantált kamat + kamatprém

Vásárolhatók a BUDAPEST BANK f

KLAPP

A Vigszinház
hegesztővizsgával rendelkező

általános lakatost keres

Jelentkezni lehet
Keresztes Lajos
főgépésznél,
munkanapokon
9 és 15 óra között,
a színház lakatosműhelyében:
Budapest XIII., Vígszínház u. 5.

Multinacionális francia cég budapesti leányvállalata felvételre keres

informatikai vezetőt.

A vezető feladata a cég integrált vállalati információs rendszerének kialakítása, controlling funkció számítógépes támogatásának megszervezése, a működő rendszer felügyelete.

A munkakör betöltésének feltétele:

- felsőfokú számítástechnikai végzettség
- közgazdasági alapismeret
- tárgyalási szintű angolnyelvtudás.

A francianyelv-ismeret a felvételnél előnyt jelent.

Bérezés: megállapodás szerint.

Jelentkezéseket „informatika" jeligére a ProtoPress Kft. címére: 1033 Huszti út 11. kérjük.

PRP

DUSIK

PARKETTAMINTABOLT AZ ORSZÁGBAN A LEGNAGYOBB **mennyiségi és minőségi választékot kínálja!**

Kaphatók:
Szalag-, csaphornyos és mozaikparketták, tölgy, cser, kőris, akác és bükk fafajtákból.

Ezenkívül szegélylécek, parkettaragasztók, lakkok, hígítók, csiszolópapírok és betonkiegyenlítők kaphatók.

Szeretettel várja vásárlóit

DUSIK ESZTER

magánvállalkozó!
Budapest XIII.,
Teve u. 1/B-C.

H–P-: 8–17-ig,
Szo: 8–12-ig

75623NP

Számítástechnikai cég keres szervizmérnököt, illetve szerviztechnikust.

Az angol nyelv ismerete, saját gépkocsi használata szükséges.

Telefon: 215-4354, 113-4273
E-COOP KFT.
1091 Budapest, Üllői út 81.

76212 JP

HIRDETÉSFELVEVŐ IRODA a Nyugatinál

Hirdetések felvétele Közületeknek kedvezmény

Személyesen, telefonon, telefaxon

Tel.: 132-8229
Tel./fax: 111-8175
1055 Bp. Stollár Béla u. 22.
8–17 óráig

72827 KJ

A historizmus művészete Magyarországon

(művészettörténeti tanulmányok)

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MŰVÉSZETTÖRTÉNETI KUTATÓINTÉZET

BUDAPEST 1993

A könyv Zádor Anna Kossuth díjas egyetemi tanár szerkesztésében 17 szerző tanulmányát tartalmazza a művészeti historizmus jelenségköréről és különösen a 19. század második felének arról a szakaszáról, amelyben ez az értelmezésmód és stílus uralkodott a magyar művészetben. Ennek a korszaknak, amelynek csúcspontja az 1896-os milleneumi kiállítás volt, köszönhetjük a városaink képét meghatározó építészeti és szobrászati alkotásokat, a festészet, a grafika, a könyvművészet, az iparművészet emlékeit.

A kötet a magyar historizmus művészetének első, átfogó bemutatása.

312 oldal, 334 fekete-fehér és 54 színes képpel.

Tartalom

ZÁDOR ANNA: Előszó
NÉMETH LAJOS: A historizmusról. A historizmus mint művészettörténeti fogalom
HAJÓS GÉZA: Klasszicizmus és historizmus — korszak vagy szemlélet?
WINKLER GÁBOR: Városépítészet a historizmusban
KOMÁRIK DÉNES: Budapest középítkezései és a historizmus
SISA JÓZSEF: Kastélyépítészet a historizmusban
KOVALOVSZKY MÁRTA: „Bronzba öntött halhatatlan." A historizmus emlékműszobrászata
ILLYÉS MÁRIA: A hős alakváltozásai. A téma és a stílus kapcsolata a historizmus szobrászatában
NAGY ILDIKÓ: A műfajok hierarchiája a historizmus szobrászatában
SINKÓ KATALIN: „A história a mi erős várunk." A milleneumi kiállítás mint Gesamtkunstwerk
BERNÁTH MÁRIA: Stílustendenciák a millenáris kiállítás festészeti anyagában
SZABADI JUDIT: A társasági festészet
SZABÓ JÚLIA: Szent László a XIX. század magyarországi festészetében és grafikájában
KESERŰ KATALIN: Várábrázolások. Táj és történelem a historizmus festészetében Magyarországon
BAKÓ ZSUZSA: Székely Bertalan freskói
MRAVIK LÁSZLÓ: Pulszky Károly és a historizmus az iparművészetben
MENDÖL ZSUZSANNA: Az építészeti kerámia szerepe a historizmusban. A Zsolnay-gyár
B. NAGY ANIKÓ: A historizmus mulandó emlékei, a nyomtatványok. Alkalmazott grafika a XIX. század második felében
SINKÓ KATALIN: A továbbélő historizmus. A Milleneumi emlékmű mint szimbolikus társadalmi akciók színtere

A kötet kapható az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetében (Budapest, I. Uri u. 49.).

Endre Lábass
Cavalier Piranési

Writers and Poets on architecture: thoughts in connection with an exhibition of Giovanni Battista Piranesi penned by Endre Lábass

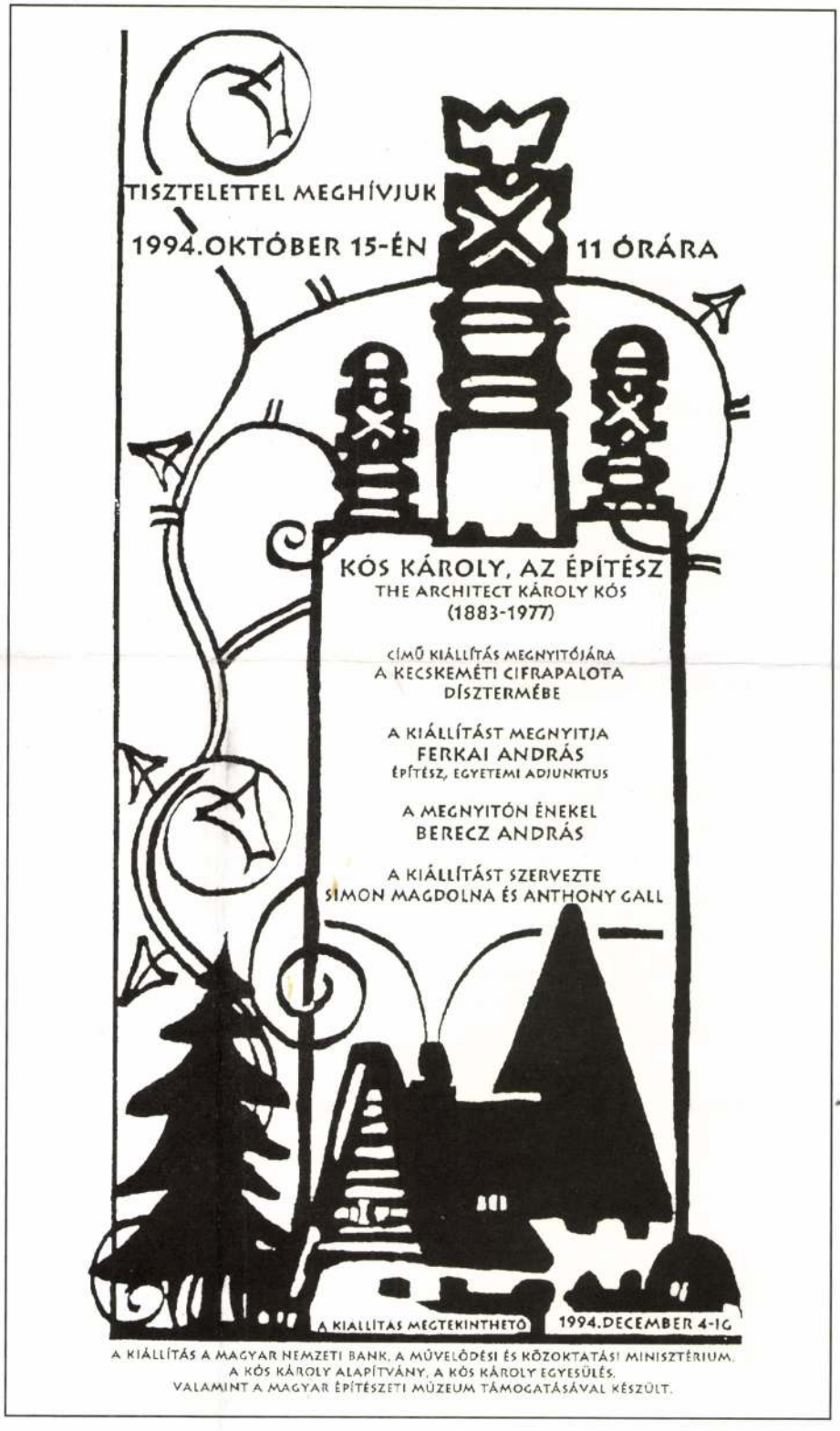

KÓS Károly

KÓS Károly

KÓS KÁROLY, AZ ÉPÍTÉSZ
címmel kiállítás nyílik meg október 15-én, délelőtt tizenegy órakor Kecskeméten, a Cifrapalota dísztermében. A tárlat december 4-ig tekinthető meg.

1994

mányait időlegesen megsza-
tonának állt, 1898-tól ön-
budapesti tudományegyetem
karán 1901-ben tett állam-

1967) ugyanebben az évben
ménnyel a nagybányai Álla-
és 1906 között a magyar-
démián sajátította el a
t. 194

ányai évek alatt is töre-
lő birtokot találjon csa-
csés után 1901

Kós Károly, építész

Adatok Áprily Lajosról

Az Élet és Irodalom 37. számában *Kartal Zsuzsa* Áprily Lajos összegyűjtött verseinek megjelenését *(Pásztori múzsa)* üdvözli. Ezzel kapcsolatban szeretnék néhány adatot közölni Áprily Lajossal kapcsolatban.

Salzburgban él dr. Otto Folberth történetíró és költő, aki szintén Brassóban született, mint Áprily Lajos. Évtizedeken át jó barátok voltak, és kölcsönösen fordították egymás verseit. 1928-ban az Erdélyi Helikon írói és költői lapot indítottak, és az első számban jelent meg dr. Folberth *Szász üdvözlet az Erdélyi Helikonnak* című cikke. 1928. július 10-én Nagyenyeden az erdélyi magyar és szász írók, költők találkoztak a Bethlen-kollégiumban, köztük Áprily Lajos a költő, dr. Otto Folberth, Kós Károly, Molter Károly, Kemény János (aki a Helikon egyik házigazdája volt Marosvécsen), hogy mint erdélyi kisebbségiek megbeszéljék a két nép irodalmának, íróinak, költőinek további közeledését. 1928. november 17-én Kolozsvárott újra találkoztak. 1924-től 1938-ig nyolcvannyolc magyar és német verset, könyvismertetést jelentettek meg, egyrészt az Erdélyi Helikonban, másrészt a szász Klingsor című irodalmi lapban. Kolozsvárott a rövid életű *Pásztortűz* című irodalmi lapban is jelent meg Áprily Lajos verseiből jó néhány. 1940. október 11-én pedig a VKF/2 összefoglaló jelentése (jelenleg a PI-Archívum 651. f. II. csomó) az „erdélyi baloldali mozgalmakról, és szabadkőművesekről, balos tendenciájú magyar írókról, költőkről" szóló része sorolja fel többek között a következő írókat, irodalmárokat: Gaál Gábor újságíró, a Korunk főszerkesztője, Szőgyéni Kiss Endre, az Erdélyi Futár tulajdonosa, Oelmacher József újságíró, irodalmár, a Konsum Kereskedelmi Folyóirat szerkesztője, Áprily Lajos költő, Szabó Imre újságíró, az Új Kelet munkatársa, Nagy István asztalos és munkásíró, valamint az 1934-ben Marosvásárhelyen alakult MADOSZ 249 tagja, vezetője Bányai-Baumgartner László, egykori sepsiszentgyörgyi gimnáziumi tanár, aki mint MADOSZ-vezető szoros kapcsolatban állt az Erdélyi Magyar Szó című lap író-költő gárdájával. Mindez az „ad. 39.722/eln. 2 vkf. D. 1940" eredeti hivatalos jelentéséből való.

Szeretném még megemlíteni, hogy a Sopronban 1941-ben a Kuszák István által szerkesztett *Gyermek a lanton* című könyvben megjelent Áprily Lajosnak az *Aranymosó balladája* című verskötetéből az *Esti dal* és a *Fiamnak* című vers.

Varga Győző Péter

–: Visszhang 2.

Élet és Iro 85. okt 4. XXIX/40

illata

oromban
Balaton-parti sétányon
rt —
étmorzsolt
llatát
vége a nyárnak
a élek
ez az illat elillan

ei kertben
ujjaim között
cás kis zöld bogyókat
erkent
ugyanaz
es belenyugvás
közeleg

az építkezés végett
ujákat
kló illata
nyén maradt
orromba reppen

ir még

endben
k
n
tlen

gi faház

10. *Kruzić-Uchytil* i. m. 196.
11. *Bacatovich, A.:* Due quadri storici. In: Archivio Storico per la Dalmazia. Zara 1927-28. 77-88. A bőséges jegyzetekkel felszerelt cikk Medović *A spalatói zsinat* és Bukovac *A raguzai nő (Dubravka)* című képpel foglalkozik.
12. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társaság Nemzetközi Kiállításain, 1905 tavaszán 8 képpel, 1907 tavaszán 2 képpel szerepelt Medović. Mint a Művészet 1905-ös évfolyamának 279. lapján közlik, Dr. Hornyánszky Dezső vette meg *Római nő* című képét.
13. A művészt eredetileg Fagioninak hívták, a Bukovac nevet 1877-ben vette fel.
14. A szereplők felsorolását lásd *Havas R.:* Dalmácia. Budapest 1906. 65., illetve Bacatovich idézett cikkében.
15. Bukovac az 1628-ban elkészült, háromfelvonásos pásztorjáték második felvonásának harmadik jelenetét ábrázolta. Ugyanezt az epizódot választotta a Dubravka című darabból Ivan Rendić (1849-1932) szobrászművész a dubrovniki Amerling-kút szobor-díszéül.
16. *Kruzić-Uchytil, V.:* Bukovac. Zagreb 1976. 92. és 215.
17. *Bukovac, V.:* Moj zsivot. Beograd 1925. 173-175.
18. Itt rendeztek be emlékmúzeumot a művésznek
19. Bebizonyosodott róla, hogy 14. századi hamisítvány.
20. Ezzel szemben Szent Márton ábrázolása igen elterjedt az egykori Pannonia területén: *Braunfels, W.:* Lexikon der christlichen Ikonographie. Freiburg im Breisgau 1976.
21. *Matlekovits* i. m. III. kötet, 389-390.
22. Művészet 1905. 227-230. és 1908. 250-251., valamint Új idők 1908. 517. Rajta kívül *Spicer Mór* foglalkozik cikkeiben a zágrábi művészeti élettel: Vasárnapi újság. 1895 674-675. és Pester Lloyd. 1906. September 19., 3.

NAGY GERGELY

KÓS KÁROLY ÉS A WEKERLE-TELEP

A FŐ TÉR KIALAKULÁSA

A Wekerle-telep építészeti megformálását még az építészek között is sokan Kós Károly nevéhez kötik. Kevéssé ismert, hogy a telep kialakulásában valójában milyen szerepet vállalt Kós Károly. A preraffaelita mozgalom hatására Magyarországon is egyre többen fordultak a népi építészeti hagyományok felé. Az ebben gyökerező népi irányzat a szecesszió időszakában jellegzetes stílust mutat. Ma Kós Károlyra úgy emlékezünk, mint aki ennek a kornak az egyik legmeghatározóbb egyénisége. Ez ugyan vitathatatlan, de mégis ennek köszönhető, hogy az egységes szellemben megformált kispesti munkás- és tisztviselő telep építészeként sokan egyedül csak Kós Károlyt ismerik.

A legutóbbi időkig a Wekerle-telepként is emlegetett lakótelepet igazán csak nagyon kevesek értékelték. Most, amikor ennek az építészeti irányzatnak a reneszánszát éljük, ez az együttes is kivívhatta azt a közmegbecsülést, amit valójában már évtizedekkel korábban is megérdemelt volna. Ezért kínálkozik most a lehetőség, hogy a telep kialakulásával kapcsolatosan minden téves nézetet, szakirodalomban olvasható számos téves adatot pontosítsunk.

A 19. század végén Magyarországon is megjelenő, a népi építészet hagyományain továbbélő építészeti irányzat legelső képviselője Thoroczkay-Wigand Ede. Már őt követően lett népszerű a később „Fiatalok"-ként emlegetett, ifjú egyetemistákból álló csoport körében is ez a szemlélet 1904-5 körül. Később az építészek legtöbbje ennek a felfogásnak a szellemében formálta meg épületeit. Természetes, hogy amikor a kispesti munkás- és tisztviselőtelep építészeti kialakítására kiírták a pályázatokat, ennek a szellemnek megfelelő pályaművek érkeztek.

1908-ban az addig példa nélküli építészeti feladat megoldására két pályázatot írtak ki. Az egyik a telep városépítészeti kialakítására, a másik az épületek megformálására várt a pályázóktól javaslatot. A munkáslakás-építési program a kormány kiemelt jelentőségű feladatai közé tartozott. A tervezett nagyon rövid megvalósítási idő nem tette lehetővé, hogy a zsűri által legjobbnak ítélt, Palóczi Antal készítette telepítési terv szerint valósuljon meg a lakótelep. *(1. kép)*

A pályázat tapasztalatai alapján Győri Ottmárt kérték fel, hogy egy egyszerűen megvalósítható tervet dolgozzon ki, felhasználva a pályázat eredményeit. Körülötte a Pénzügyminisztériumban létrehoztak egy építész csoportot, amelynek nemcsak a telep megvalósítása volt a feladata, hanem az épületek terveit is elkészítette. A típusépületek tervezésére kiírt tervpályázat díjazott építészeit kérték fel az egyes háztípusok megtervezésére. Egyes tervek kidolgozására a Pénzügyminisztérium által létrehozott tervezőirodában került sor. Kós Károlyt ebben az időszakban még nem találjuk a tervezők között.

Az építkezés előkészítését a tervezéssel párhuzamosan végezték. 1909-ben kezdték a munkákat, a Győri Ottmár által kidolgozott telepítési terv és az időközben elkészült típustervek alapján. A tervezést és a kivitelezést egyaránt figyelemmel kísérte az akkori miniszterelnök-pénzügyminiszter, Wekerle Sándor. Csak az általa is elfogadott telepítési elv szerint folyhatott az építkezés.

Győri Ottmár városrendezési tervében valóban sikerrel egyesítette a pályázat legértékesebbnek ítélt pályaműveit a lehetőségekkel. Kotál Henrik III. díjas tervéből a telep térszerkezetét, a Pirovits Árpád, Komor Marcell, Jakab Dezső által benyújtott terv geometrikus rendjét, Palóczi Antal I. díjas és Fleischl Róbert II. díjas pályaművének *(2. kép)* épülettelepítési koncepcióját vette át Győri Ottmár.

Már a pályázat sem adott végleges megoldást a tervezett Fő tér kialakítása-

KÓS Károly Paulán 9(1994)

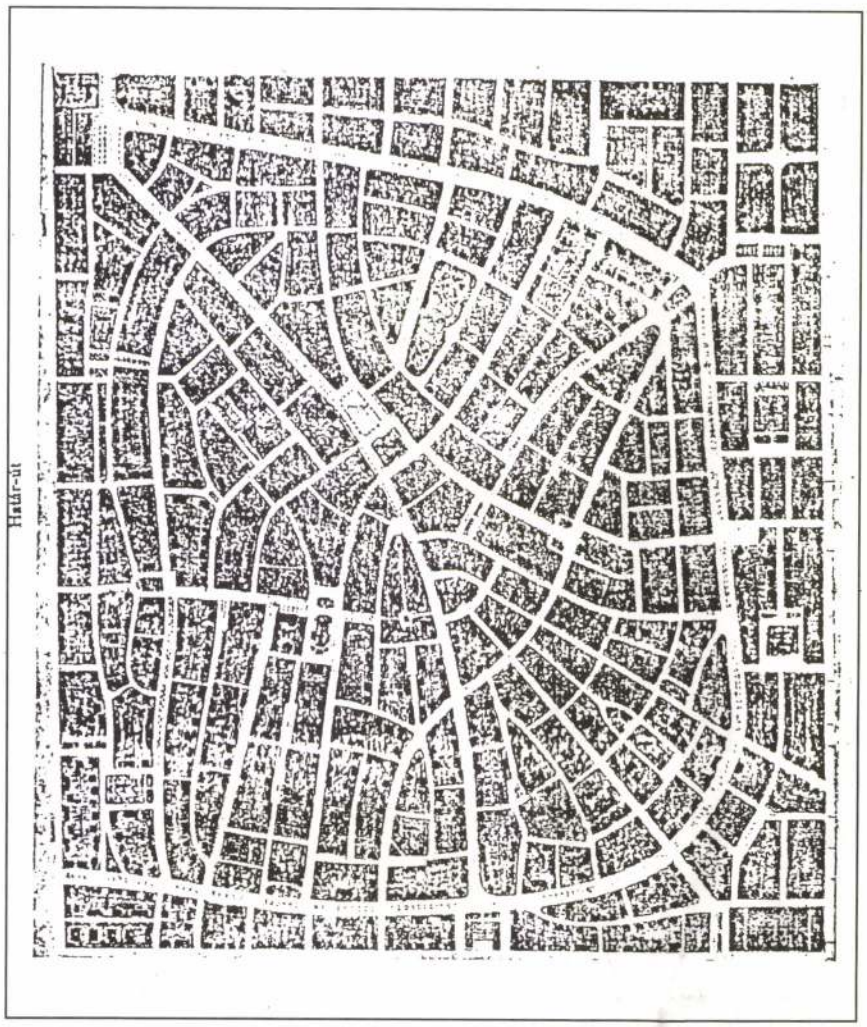

1. Palóczi Antal I. díjas pályázata

ra. Valószínű, hogy az idő rövidsége miatt a Pénzügyminisztériumban kidolgozott terv elsősorban a szabályozási elveket határozta meg, amely alapján kialakult a ma ismert térstruktúra. Ez alapján kezdődött el az építkezés a mai Határ úti csomópont felőli sarkon. A legelső időszakban csak típusépületeket építettek, egyedi épületek telepítésére, közintézmény építésére ekkor még nem került sor. Nagyon szigorú ütemezés szerint folyt az építkezés. A munkákat térben és időben is össze kellett hangolni. Külön tanulmányt érdemelne, hogy milyen módon szervezték meg a földmunkát. Az itt kitermelt homok a téglagyártás nyersanyagául szolgált, úgy, hogy a homokot ne kelljen tárolni. Ebből biztosította az építésvezetőség a vállalkozóknak a kitűzött tömbökön az építkezéshez a téglaanyagot.

A legkülönfélébb munkák segítésére nagyon sok helyszínrajz készült a Wekerle-telepről. Ezek a különböző korokban hűen mutatják, hogy abban a pillanatban milyen elképzelések szerint folyt az építkezés. Ezekből láthatjuk, hogy igen sűrűn változott a teljes telep megformálásának több részlete. A Győri Ottmár által kidolgozott, kertvárosi városépítészeti elveket mutató, de geometrikus telepítési terv mindvégig vezértervül szolgált. A közintézmények helye, a telep kiszolgálásával kapcsolatos elképzelések változtak a legsűrűbben. Ennek elsősorban anyagi természetű okai voltak.

Ugyanilyen sűrűn változott a Fő tér beépítésével kapcsolatos elképzelés is. A fennmaradt térképvázlatokon követhetjük nyomon, hogy hogyan alakult a Fő tér terve. Tudjuk, hogy ezzel a térrel mindig kiemelten foglalkoztak.

A mintegy 5000 lakást magába foglaló lakótelep központi tereként kezelték ezt a területet. Típusépületet a hely rangjának megfelelően sohasem terveztek erre a helyre. A bemutatott első ismert telepítési terveken ugyanazt a négyszögletes térformát figyelhetjük meg, ami később megvalósult. A teret határoló épületek megformálására azonban nem született ajánlat. Wekerle volt az, aki nem tartotta méltónak a telep rangjához a kidolgozott javaslatot. Állandóan új elképzelések láttak napvilágot. Egy 1912-ből származó térképen Kotál Henrik pályázatára emlékeztető ovális térforma váltotta fel a helyszínrajzi ábrázolásokon korábban négyszögletesnek gondolt Fő teret. Az eredeti elképzelések szerint erre a helyre tervezték a munkáskaszinót. Ismerünk olyan ábrázolást is, ahol a Fő tér tervezett épületeit, a parkosítási elképzelést is megfigyelhetjük. Ez a terv Győri Ottmárhoz köthető. Valóban nem adott ez az elképzelés megnyugtató javaslatot a telep Fő terének kialakítására. A tér térfalai megoldatlanok, indokolatlan hangsúlyok alakultak ki. A telep szempontjából kiemelkedő jelentőségű Hungária és Pannónia út kapcsolatát a térrel a terv nem tudta megoldani. A Fő térre javasolt zöldterület szétaprózódott, valójában külön is válik környezetétől. *(3. kép)*

Wekerle Sándor, aki a tervezési munkákat is nyomon követte, ezt a változatot sohasem fogadta el. Ami a típusépületek telepítése, a gyors építésszervezés szempontjából kedvezőnek ígérkezett, az ekkor még megoldhatatlannak tűnő probléma elé állította a várostervezőket a központi tér tervezésekor. Nyolc út csatlakozását kellett megformálni. ezek az utak az egész telep szempontjából nem voltak egyenrangúak. A javasolt barokkos téralakítás nem illett a telep arculatához. Nem lehet véletlen, hogy egy későbbi ábrázolás szerint újra visszatértek ahhoz a négyszögletes térformához, ami a legelső, 1909-ben készült telepítési terven is megfigyelhető. Ez az az időszak, amikor a munkás-tisztviselő telep jelentős hányada már állt, de a Fő tér kialakításáról még nem született végleges döntés. Egyre sürgetőbbé vált ennek a problémának a megoldása. Ekkorra már kialakult a telep hierarchikus felépítésének a rendje, a teljes telepítési elképzelés, az alközpontok rendje, az egyedi épületek, a közintézmények hálózata. A gyűrűs-sugaras utcahálózati rendszer jelentős része már állt. A Győri Ottmár által meghatározott elvek szerint az utcaszélességgel, az előkertek szigorú elvek szerint váltakozó szélességével, a jellegzetes városszerkezeti pontokon építészeti hangsúly alkalmazásával már kialakult a ma ismert rend.

Ekkor döbbentek rá, hogy a Fő tér kérdésére minél hamarabb megoldást kell találni, hiszen már az ide telepítendő egyedi épületek kivitelezésére került volna a sor. Ennek a problémának megoldására újabb tervpályázatot írtak ki. Arra azonban az idő rövidsége miatt

nem volt lehetőség, hogy hagyományos tervpályázat keretén belül válasszák ki a legkedvezőbb tervváltozatot. Ezért született az a döntés, hogy hat építészt kérnek fel a pályázatra, akik az építési iroda szakembereiből és a Pénzügyminisztérium kijelölt tagjaiból álló zsűri előtt ismertetik terveiket. Kós Károly volt az egyik felkért építész.

Erről a munkájáról két visszaemlékezés ismert. Nagy Elemér Kolozsvárott készített interjút Kós Károllyal, ami később a Magyar Építőművészetben is megjelent.[1] Pontosabb leírást maga Kós Károly közölt wekerlei feladatairól, amikor Kerényi József építész felkérésére megírta a kispesti építkezésekkel kapcsolatos emlékeit.[2] Erről szóló levelét 1974-ben írta. Ekkor már igen előrehaladott korban volt, mégis ámulatbeejtő az a szellemi frissesség, ami a hatvan éves visszaemlékezését jellemzi. Az 1911-ben meghírdetett pályázaton 1912 elején kellett a terveket bemutatni. Kós Károly volt az egyetlen, aki a telep Fő terét zárt térként gondolta megformálni. A nagyszebeni és a kolozsvári főtér tanulmányozása után jutott arra az elhatározásra, hogy teljesen zárt térfalként fogalmazza meg a wekerlei főteret is. Ezzel az ötlettel immár lehetővé vált, hogy a térre érkező nyolc különböző úttorkolatnak más-más hangsúlyt adjanak. A térfal ritmusával, az útvonalhálózat hierarchikus rendje által megkövetelt építészeti hangsúlyok elhelyezésével lehetett a teret tagolni.

Ezzel vált megoldhatóvá az a probléma, amely az építészeti tervpályázat kiírását megkövetelte. A 200 m oldalhosszúságú, majdnem négyzet alakú tér hagyományos kialakítással szervezetlen, átfoghatatlan területté vált volna. A zárt térfalak alkalmazásával az egyenrangúnak tűnő oldalak között is érzékelhető különbséget lehetett tenni. Az egyik legnépszerűbb Kós Károly-i javaslat, hogy a Hungária út felőli kétoldali beépítést teljesen egységessé tette az utak fölött építendő kapuépítménnyel. A telep közlekedése szempontjából ezzel a kiemeltebb jelentőségű Pannónia út jutott nyitottsága révén hangsúlyosabb szerephez. A Pannónia út vezetett az Üllői úti kereszteződéshez, ami már a telep építésének idején is a Budapest felé való kapcsolat közlekedési csomópontja volt. A pályázat alapján a zsűri arra kérte fel Kós Károlyt, hogy valamennyi épületet a Fő téren ő maga tervezzen. Javaslata szerint azonban a kidolgozott telekosztás alapján több építészt vontak be a munkába. Ezzel elkerülhették azt a monotóniát, amit egy tervező munkája eredményezett volna.

Lehet, hogy éppen a korábban említett várostanulmányok vezették Kós Károlyt arra, hogy színesebb városkép alakul ki, ha különböző építészek dolgoznak azonos elvek alapján. Az eltérő szemlélet, formanyelv, eszköztár, ... stb. alkalmazása miatt változatosabb lehet egy beépítés. Ezért utasította vissza a kecsegtető ajánlatot. Csak egy épületpár tervezését vállalta. A további épületek megtervezéséhez kidolgozta azokat a rendezési tervutasításokat, amelyek lehetővé tették, hogy elképzelése szerint alakulhassson ki ez a városi tér. Az általa javasolt építészeket vonták be a munkákba. Ezzel magyarázható, hogy az itt munkához jutó építészek valamennyien korábban kapcsolatban voltak Kós Károllyal és körével.

A Wekerle-telep eddigi építkezéseinél az építészek két csoportra voltak oszthatók. A telep építésének első szakaszában azok az építészek jutottak tervezési feladathoz, akik eredményesen vettek részt a tervpályázaton. Így Fleischl Róbert, Palóczi Antal, Schodits Lajos és Éberling Béla, Lechner Loránd, Bierbauer István, Tichtl György, Wälder Gyula, Árkay Aladár és Kallina Géza, Kotál Henrik kaptak megbízást a pályázat alapján. A tervezők egy másik csoportja a Pénzügyminisztériummal került kapcsolatba, vagy az ott dolgozó építésvezetőség munkatársaként kérték fel a tervezési munkára. Győri Ottmár, Fiala Géza, Komjáthy Sándor, Vásárhelyi Dezső alkotta ezt a kört. Közülük a Fő tér épületeinek a tervezői között az első ütemben csak Schodits Lajos és Éberling Béla található. Ők ketten közös építészirodát tartottak, együtt indultak a tervpályázaton is. A típustervek pályázatán tervüket a zsűri artisztikus tömegformálása miatt külön kiemelte. Azért nem az ő munkájukat ítélték a legjobbnak, mert az épületeket kissé gazdaságtalannak tartották. A tisztviselőtelepen az egyedi épületeken kívül Schodits és Éberling típusépületei a legértékesebbek.

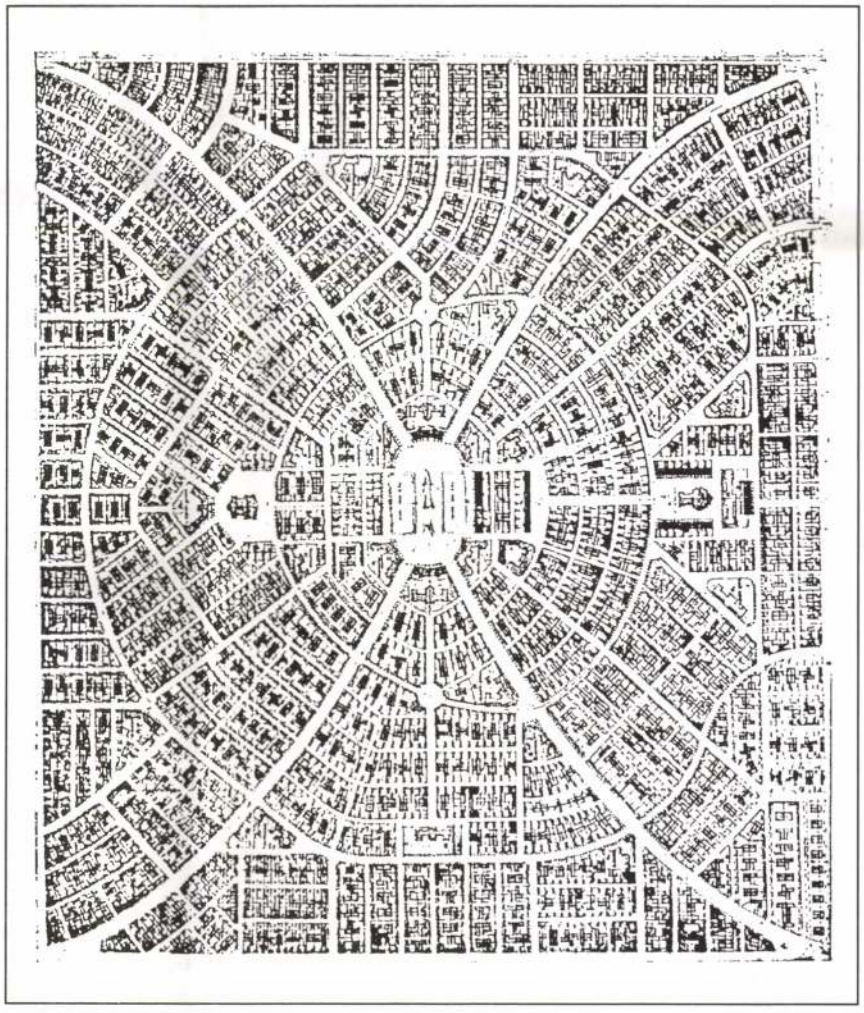

2. Fleischl Róbert II. díjas terve

3. A Fő tér Győri Ottmár elképzelése szerint

Kós Károly dolgozta ki tehát a már majdnem elkészült Wekerle-telep még beépítetlen Fő terének rendezési tervét. Ebben az időszakban a városrendezésnek még nagy hagyománya nem volt. Kós Károly az említett levelében írja is, hogy ők még ilyen stúdiumokat nem folytattak egyetemi éveik alatt. Így csak tanulmányaira támaszkodva állíthatta össze feltételrendszerét. A Fő téren alkalmazott városépítészeti szabályozási előírások a mai napig is példaértékűek lehetnek. Csak annyi előírást határozott meg Kós Károly, amennyi a téralakítás szempontjából szükséges volt. Munkájának eredményességét ellenőrizhette, hiszen a pályázat elnyerésével megbízást kapott a teljes építési feladat lebonyolítására is. Ezek között az épületek terveinek az elkészíttetése is szerepelt, később az építési ellenőri feladatokat is ellátta. Így természetes, hogy a további tervezési feladatokhoz olyan építésztársakat keresett, akiknek ismerte gondolkodásmódját, tehetségét.

Első ütemben a keleti és a nyugati oldali térfalakat építették meg. A 2-es és

4. Kós Károly tér 3. Tervező: Kós Károly

a 3-as sz. épületeket *(4. kép)* és az ezek közötti kapuépítményt tervezte Kós Károly. Ezzel egy időben épült a pontosan szemben lévő épületpár, a 10-es és a 11-es épület a közte levő kapuépítménnyel, amelynek terveit régi barátjával, Zrumeczky Dezsővel készíttette el. *(5. kép)* A Fő tér 1. sz. épületének terveit Tornallyay Zoltán dolgozta ki. *(6. kép)* Schodits Lajos és Éberling Béla volt a 4. sz. épület tervezője. *(7. kép)* A 12-13. sz. épületeket Györgyi Dénes tervezte. *(8. kép)* Az első világháború előtt csak ez a két térfal készült el. Egyedül a 9-es számú épület tervezőjét nem ismerjük.

Kós Károly az építési munkák irányításában 1913 nyaráig vett részt. Gyermeke betegsége miatt kellett hazautaznia Sztánára. Ekkorra már elkészült több Fő téri épület terve. A kivitelezés a terveknek megfelelően haladt, hiszen az első épületek már fedél alatt voltak. Az építkezés irányítását Kós Tornallyay Zoltánnak adta át.

A Fő térre kidolgozott rendezési terv telekhatáron álló beépítést javasolt. Meghatározta az építhető épületek gerincmagasságát és az ereszvonal magasságát. A városszerkezeti szempontból hangsúlyos helyekre jellegzetes építészeti tagozatokat kellett elhelyezni. A két kapuépítmény a legjellegzetesebb ilyen motívum, amely a keleti és a nyugati térfalat egységesíti. Az innen induló utakat az egész épület tömegét is uraló toronyépítmény jelöli. *(9. kép)* Ezek a tornyok a térfalnak a tagozódását határozták meg. A jellegzetes pontokon további építészeti hangsúlyokat alkalmaztak. Az átlós utak bekötésénél hangsúlyos tetőfelépítményt, vagy dupla oromfalat építettek. Ezeknek az elemeknek a feladata, hogy az átlós kivezető utak csatlakozási pontját hangsúlyozza, az átforduló épülettagozatokat markánsabbá tegye. Valamennyi főtéri épület beforduló épületszárnyának a hosszúságát és tömegformáját is meghatározta a rendezési terv. A főtéri és az átforduló épülettömegek egyensúlyával volt biztosítható a bekötő útvonalak szabadonálló beépítése és a főtéri zárt térfalak közötti átmenet.

A beforduló épületek utcai épületszárnyai csak bütűfalaikkal „álltak be" az utcaképbe, a két magasabb beépítésű útvonalszakasz valójában már a Fő tér előkészítését szolgálja. Jellegzetes terek alakultak ki a Hungária úton a kapuk előtti területeken. *(10, 11. kép)* Az egyforma mélységig átforduló főtéri kétszintes épületszárnyak és a kapu jellegzetes teresedést alkot. A Hungária utat szegélyező többi ház szabadonálló, egyemeletes épület. Így a kapuk előtt alakul ki az az átmeneti szakasz, ami a Fő tér valóságos előtereként szolgál. Ebből az irányból a kapun áthaladva ténylegesen „belépünk" a Fő térre. A másik irányból a tér nyitottsága miatt pedig „megérkezünk" erre a központi helyre, a Pannónia út valósággal bevezet a térre. Így nemcsak a belső oldali térfalképzés szempontjából jut ez az elképzelés jelentős szerephez, hanem a külső irányú kapcsolatokat is ugyanolyan szemléletesen mutatja. A Hungária úti két kapuépítmény az útnak az irányítottságát is megadja. Az átlós utakon — a városképi elemmé váló fasorok miatt — a határoló épületek telepítése csak a jellegzetes útcsatlakozási pontokon kap jelentős szerepet. Mindkét Hungária úti szakaszon, az úton haladva, a kapuépítmény a vezető motívum. Elgondolkodtató, hogy

5. Kós Károly tér 10. és 11. Tervező Zrumeczky Dezső

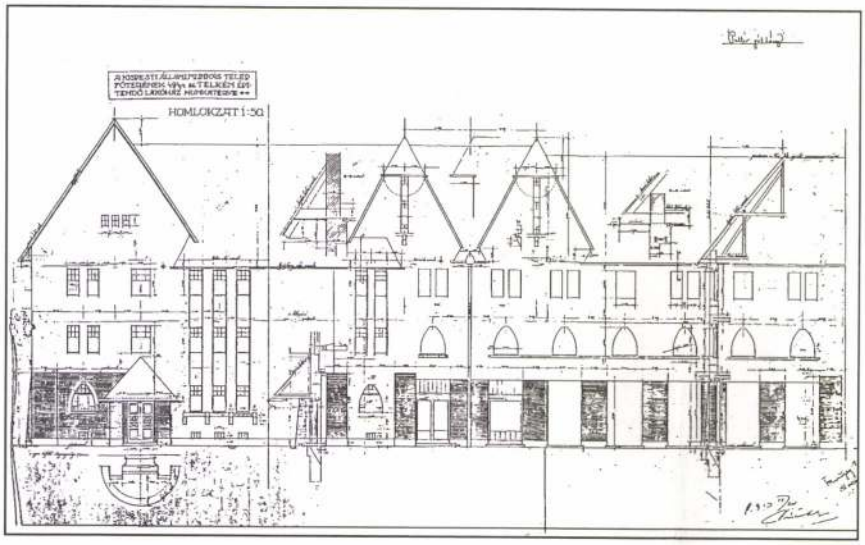

6. Kós Károly tér 1., homlokzati terv. Tervező: Tornallyay Zoltán

ugyanilyen építészeti hangsúly ma nem látható a másik fő irányból. Pedig, ha elfogadjuk az eddigieket, akkor a Pannónia útra olyan lezáró elem kívánkoznék, amely nem az út torkolatában, hanem a Fő téren állna.

Sajnos Kós Károly eredeti terveiből nem maradt meg egyetlen vázlat sem, így nem tudhatjuk, hogy mennyire tarthatta fontosnak ezeknek a városépítészeti elképzeléseknek a térbeli megjelenítését. Kerényi Józsefhez írt említett levelében közli, hogy a régi piacterek mintájára képzelte el a kispesti Fő teret. Ehhez nem illeszkedik az, hogy ezen a helyen bármilyen más épület is megjelenjék. Érdekes azonban nyomon követni, hogy Kós Károly fellépése és kényszerű távozása előtt és után milyen elképzelések voltak a tér közepének hasznosítására, milyen formában épült be az egyik elképzelés a későbbibe. Ebből a szempontból az az 1912 végi ábrázolás a legérdekesebb, ami egy 1913-ban megjelent kiadványban[3] szerepelt. *(12. kép)*

Éppen ez az időszak az, amikor Kós már kidolgozta a tér rendezési tervét, és már az egyes épületeken dolgoztak. Tehát erről az elképzelésről tudnia kellett. Ennek a térnek a kialakítása teljesen ellentétes a levélben írt piactér-felfogással. Ez elsősorban közkert, középen kis tavacskával. Egy épület is látszik ezen az ábrázoláson, amelynek pozíciója pont arra a szellemiségre utal, amelyet a térfalak megformálásának tanulmányozásakor kerestünk. Az aszimmetrikus épület a tér közepén áll, az épület tagoltságából arra következtethetünk, hogy a Pannónia út tengelyében, egy hatalmas toronyépítmény lehetett volna az épület jellegzetes eleme. Ez az építészeti tagozat tölthette volna be a korábban keresett funkciót. Nem tudjuk azonban, hogy Kós Károly visszaemlékezésében, ahol annyira pontosan emlékszik sok-sok részletre, miért nem beszél ennek az épületnek a szerepéről, amely oly meghatározó lehetett volna ezen a helyen. Az is elképzelhetetlen, hogy Kós ne ismerte volna ezt az elképzelést, hiszen a Fő téri építésvezetőségi munkája idejéről ismerjük azokat a tereprendezési terveket, amelyeken ugyanez a főtéri ábrázolás látható. Igaz, nem tartozott Kós Károly feladatai közé, hogy a Fő téren kívüli munkákkal is foglakozzék, mégis elképzelhetetlen, hogy ne lett volna tudomása erről az elgondolásról.

Minden korábbi elképzelés szerint a Fő téren több közintézmény elhelyezését is tervezték. Ezek közül a legfontosabb a munkáskaszinó épülete volt, amely az 1908-as pályázat nyomán már Győri Ottmár tervében is szerepelt. Az 1912-es ábrázolás is ugyanezt a funkciójú épületet mutatja, amely illeszkedik Kós főtéri elképzeléséhez. Tudjuk, hogy a közbejött világháború, a változó anyagi lehetőségek miatt a telep kiépítésének programja állandóan módosult, azonban ennek az épületnek a helyzete a későbbiekben tervszinten már nem változott. Valójában ez a központi kaszinó sohasem épült fel.

A Fő téren 1912-ben még további közintézmények telepítését is tervezték. Valószínű, hogy 1912-13-ban azért kezdték a keleti és a nyugati térfalat építeni, mert ezeken az oldalakon a tervek szerint csak lakóépületek voltak. A másik két oldalon előljáróság, különböző iskolák és postaépület telepítésére gondoltak. Mindenütt a telepen a korábbi építkezések során is megelőzte a középületek telepítését a lakóépület. Nem meglepő, hogy a Fő téren is ezek az épületek maradtak utoljára.

Az elsősorban Kós Károly és Zrumeczky Dezső nevével jelzett két térfali oldal elkészülte után a világháború miatt

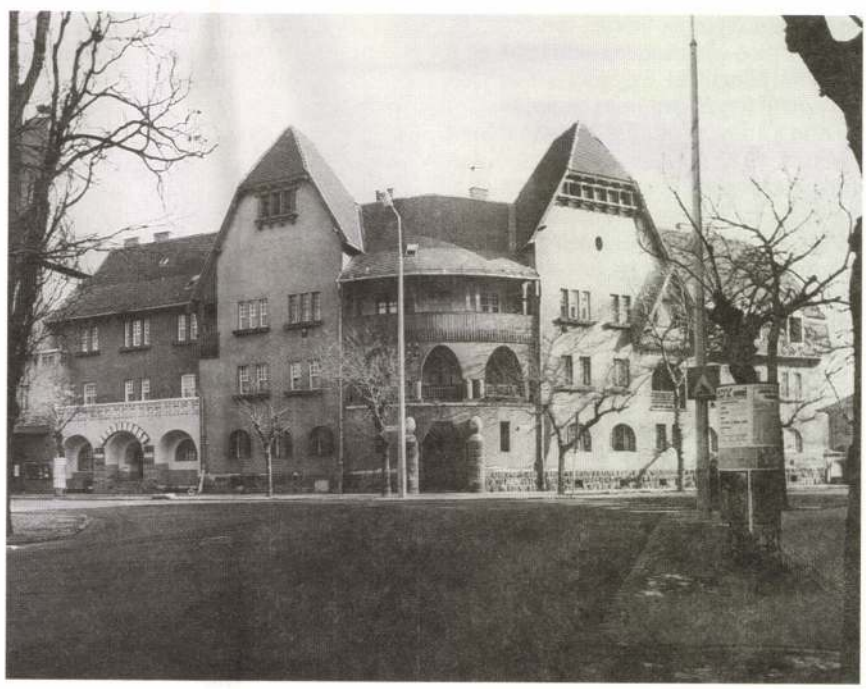

7. Kós Károly tér 4. Tervező: Schodits Lajos és Éberling Béla

teljesen leállt a kispesti munkástelep építése. Ekkor már a teljes munkástelepnek mintegy 80-90 %-a megvalósult. A legelső tervek szerint a teljes elképzelést 3 év alatt kellett volna valóra váltani, amit később 6 évre módosítottak. Még Kós Károly fellépése idején is ez az elképzelés volt érvényben, így 1915-ben kellett volna a teljes építészeti együttes megépítését befejezni.

Teljesen sohasem fejezték be a Wekerlét. A háború után már 1918-ban elkezdték az építkezések folytatását. Később erre a programra soha nem jutott annyi pénz, mint a háború előtti időkben. A hátralevő munka ezért még több mint nyolc évig tartott. Ennek az időszaknak a legjelentősebb vállalkozása volt a Fő tér befejezése. A háború miatt addig csak két szemközti térfal épülhetett meg. A déli és az északi oldal megépítésére csak 1926-ban került sor. Az itt álló épületek színvonala messze elmarad az előző két oldal építészeti értékeitől.

8. Kós Károly tér 12. és 13. Tervező: Györgyi Dénes

Ebben az időben a kor már túljutott ezen az építészeti irányzaton, hiszen ekkor jelentkezik a Bauhaus, másokat újabb eklektikus hullám sodor magával. Mégis a telep egységessége miatt csak örülni lehet annak, hogy az eredeti elképzelések szerint törekedtek a Fő tér hiányzó épületeit felépíteni. Ekkor már elvetették, hogy ezen a helyen közintézményt építsenek. Lehet, hogy csak a mai katolikus templom telkét kívánták először fenntartani ilyen célra, később azonban erről is lemondtak. Az ekkor épült épületek tehát szintén lakóépületek, amelyeket a Kós Károly-i telepítési elveknek megfelelően alakítottak ki. Ugyanazokat a városépítészeti, tömegalakítási előírásokat követték, amit a Fő tér rendezési tervében meghatározott a tervező. Ezért lehetett egységes a teljesen egyedülálló építészeti együttes annak ellenére, hogy az itteni házak messze elmaradnak korábban épült társaiktól. Ha részletformálásukban szerényebbek is, ezen a helyen városképi szempontból pótolhatatlan értéket képviselnek ezek az épületek is. Ugyanazokon a helyeken épültek a tetőfelépítmények, oromfalak, tetőhangsúlyok, ahol azt a korábbi rendezési terv megkövetelte. *(13. kép)* Ugyanazt az eresz és gerincmagasságot alkalmazták a két másik térfal beépítésénél is.

9. A Fő tér északi és nyugati oldala 1926 után

A megváltozott korra a legszemléletesebb példa a 6-os sz. épület. Ezt Wälder Gyula tervezte, akinek ebben az időszakban a neobarokk díszítőformák jellemezték inkább az építészetét. Korábban ő is a nemzeti stílustörekvések keresése jegyében tervezte több épületét, de később ettől az irányzattól eltért. Ez az itt megvalósult épületén is látszik. A teljes épületet átfogó pilaszterei, a kaput hangsúlyozó zodiákus megformálása a tervezőt már teljesen új korszakához köti *(14. kép)*, épületének arányrendszere, tömegaránya, tetőidomainak kialakítása mégis a tér egységesítésének jegyében született a korábban meghatározott elvek tiszteletben tartásával.

Sajnos nem tudjuk, hogy a déli és az északi oldalon felépült további épületeket kik tervezték. Csak a 7-es és a 15-ös számú épület tervezőjét ismerjük. Az előbbit Kós Károly fiatalkori társa, Prokisch János, az utóbbit Heintz Béla tervezte. A részletformák tanulmányozása alapján egy korábbi elemzés[4] szerint látszik, hogy az 5-ös sz. épületen *(15. kép)* Jánszky Béla és Szivessy Tibor épületeivel rokon formák fedezhetők fel (csakúgy, mint a 9-es számú, az első ütemben épült házon), így gyaníthatjuk, hogy ennek az épületnek ők lehettek az alkotói. A 14-es sz. épület a második periódusban épült Fő téri házak között a leg-

10. A Zrumeczky-féle kapu és előtere a Hungária út felől (korabeli felvétel)

egyedibb épület. Jellegzetes sarokkialakítása, festői formai elemei az első periódusban emelt épületek rangjára emelik. *(16. kép)* A fentiekhez hasonló adatokra támaszkodhattunk az említett tanulmányban, amikor ennek az épületnek az alkotóját Sváb Gyula körében kerestük. Sajnos ezek csak formaelemzésekre alapozott feltételezések, a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján pontosabban ma még nem határozhatjuk meg ezeknek a tervezőknek a személyét. A 8-as sz. a Fő tér „legszürkébb" épülete. Így az épület lehetséges tervezőinek a körét még az előbb említett módszerrel sem szűkíthetjük. Erről az épületről sem maradt fenn semmilyen adatunk.[5]

Kós Károly Fő téri beépítési elképzelését legpontosabban egy világháború utáni ábrázolásból ismerhetjük meg. *(17. kép)* Itt sötéttel a lakó, világossal a középületeket jelölik. A lakóépületek ennek az elképzelésnek megfelelően épültek. A mai templomtelken hasonló elven kialakított közintézmény látszik, ami feltehetően az előljáróság épületének adhatott helyet. Később a program megváltozása miatt dönthettek úgy, hogy ezen a helyen épül fel Heintz Béla tervei szerint a katolikus templom. Ekkor már szó sincs azokról a további, a Fő térre telepítendő közintézményekről, amelyeket az építés kezdetén erre a helyre gondoltak építeni.

Amikor Kós Károly kispesti munkásságáról beszélünk, külön ki kell térni egy 1936-os cikkre, amely a Magyar Építőművészetben jelent meg.[6] A cikk dr. Forbáth Imrét méltatja. Közli a kispesti állami munkástelep Fő terének rendezési tervét. *(18. kép)* Félreértésekre adhat okot, hogy a szerző ennél a munkánál egyértelműen Forbáth Imrét jelöli tervezőnek. Ugyan megemlíti, hogy a munkába Kós Károlyt is bevonták, de jelentősége az írás alapján teljesen háttérbe szorult. A bemutatott helyszínrajzon több ellentmondás figyelhető meg. A tér keleti és nyugati térfalán az első ütemben, Kós Károly irányításával megvalósult két házsor látszik, a közte lévő kapuépítménnyel. Az északi térfal beépítési javaslata még illeszkedik a koncepcióhoz, azonban Kós szellemétől teljesen idegen beépítést javasol a tér déli oldalán. Az itt létesítendő közintézmények (egy polgári és egy ipariskola) nagy traktusszélességű épületek, amelyek a Thököly és a Kálmán király utca felől — aránytalanságuk miatt — megbontották volna a beépítés egyensúlyát. Különösen feltűnő, hogy a Pannónia és a Kálmán király út közötti területre javasolt ipariskola épülete mennyire idegen beépítési javaslat. Ez az épület teljesen szimmetrikus tömegformálású lehetett, amely ebben a környezetben, ezen a helyen indokolatlan. Ez a fajta szimmetriára való törekvés megbontja a többi térfalnál alkalmazott beépítési rendet, a térfal hierarchiáját módosítja. Hasonló felfogásban kialakított épület Kós Károly épületei között nem található. Ez a beépítés teljesen idegen Kós építészeti felfogásától. Mikor a kispesti munkás teleppel elkezdett foglalkozni, addigra legjelentősebb építészeti alkotásai már megvalósultak. A tér rendezési terve mellett bemutatott homlokzati vázlatok Kós Károly gondolkodásmódját mutatják. Feltűnő, hogy a déli oldali homlokzatként bemutatott térfal kialakítás nem felel meg a helyszínrajz szerinti telepítési tervvel. Csak találgatni lehet, hogy a mindenki által nagyra tartott dr. Forbáth Imre méltatásakor miért kellett ilyen ellentmondásos adatokat ismertetni. Csak feltételezésekre hagyatkozhatunk, remélve, hogy az esetleges további kutatások még pontosíthatják, vagy esetleg megcáfolhatják mai ismereteinket.

A Wekerle-telep történetét tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy a Fő térre kiírt pályázat eredményhírdetését követően az itteni építkezés csak Kós Károly elképzelése szerint folyhatott.

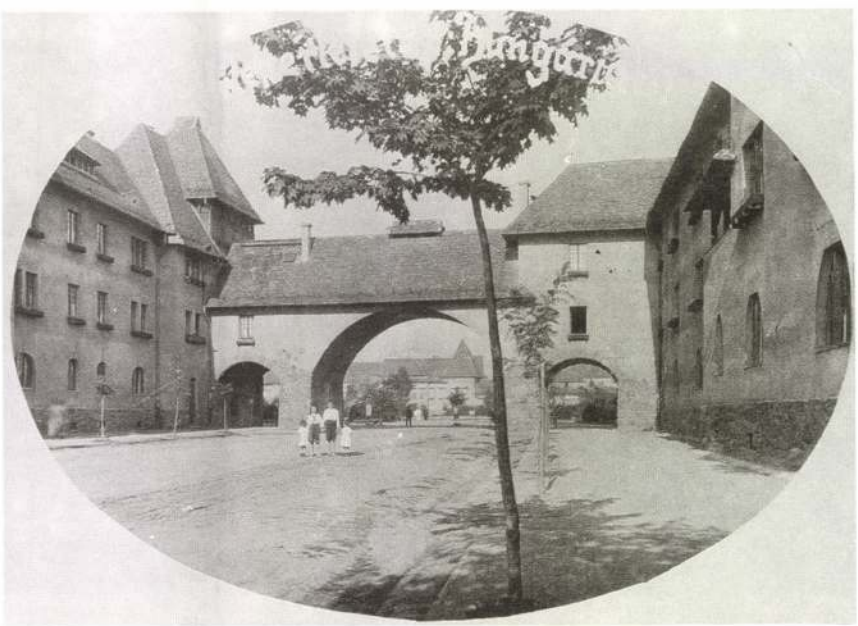

11. A Kós-féle kapu és előtere a Hungária út felől (korabeli felvétel)

12. A Kispesti Állami Munkástelep helyszínrajza

Egyedül a templom felépítése jelentett ez alól kivételt, erre azonban csak akkor került sor, amikor a tér legnagyobb hányada már kiépült. Azt követően, hogy Kós Károlynak haza kellett utaznia, Tornallyay Zoltán vette át a munkák irányítását. Őt maga Kós jelölte ki erre a feladatra. Benne látta a tervező a biztosítékot, hogy az eredeti szellemnek megfelelően folytatódik az építkezés. A háborúig vezette Tornallyay a Fő téri építkezéseket.

A háború utáni időkben is az eredeti Kós-féle építési elvek szerint igyekeztek a munkákat folytatni. Ekkor már nem volt megoldatlan várostervezési feladat. Így, ha dr. Forbáth Imre valamikor foglakozhatott ezzel a támával, az csak az 1911-ben meghirdetett, és 1912 elején bemutatott Fő tér rendezésére kiírt tervpályázatot megelőző időszakra eshetett.

13. A tér déli oldala korabeli felvételen

Dr. Forbáth Imre akkor a Városrendezési Tanszék köztiszteletben álló vezetője volt. A tanszék 1910-ben alakult, ezt megelőzően városrendezést az egyetemen még nem is tanítottak. (Kós ezt említi is levelében.) Elképzelhető, hogy a teljes telep rendezési tervével megbízott Győri Ottmár nem tudott a Fő tér rendezésére olyan javaslatot kidolgozni, amely mindenki számára elfogadható lett volna. Lehet, hogy emiatt vonhatták be a tervezési munkába az ekkor már meglévő Városrendezési Tanszéket. Elképzelhető, hogy éppen az ottani vizsgálatoknak lett az eredménye, hogy az ebből a korból származó ábrázolásokon már újra visszatértek a legelőször javasolt, de később átalakított, négyzetes térelképzeléshez. Talán ezek a tervek sem lehettek elég meggyőzőek, viszont az alapvető térformát elfogadhatták. Ennek tanulságai alapján írhatták ki már a négyzetes Fő térre a tervpályázatot, ami Kós Károly sikerével zárult. Az 1936-os Magyar Építőművészetben közölt rajzon Forbáth és Kós aláírása is szerepel, 1912. jan.-i keltezéssel. Elképzelhető magyarázat, hogy a korábban készült Forbáth-féle tervbe rajzolták bele az első ütemben építendő épületek Kós féle telepítési elképzelését. Csak a későbbi ábrázolásokon szerepelt együtt az eredeti elképzelés szerint a teljes főtéri építészeti együttes. Ezzel tudjuk csak magyarázni ezt a különös tervet. A Fő tér alapvetően Kós Károly terve szerint épült fel.

Szerencsére ma már egyre ismertebb a Wekerle-telep. Egyedülálló építészeti értékeinek köszönhető, hogy ma már műemléki védelemben részesül. Még a 30-as években is Japántól Angliáig jöttek az érdeklődők, hogy ennek az egész világon egyedülálló építési vállalkozásnak az építési és a fenntartási tapasztalatait tanulmányozhassák. Ennek a telepnek a megvalósulása Wekerle Sándor miniszterelnök-pénzügyminiszter és Bárczy István polgármester érdeme. Az akkori szemlélet mutatja, hogy a program meghirdetését követően elsősorban Fleisch Róbert határozott fellépésének hatására már a legelső programok összeállításába is bevonták az építészeket. A munkástelep építése ekkor még példa nélküli építészeti feladat volt. Ennek köszönhető, hogy 1908-ban tervpályázaton választhatták ki a legalkalmasabb építészeket a program megvalósítására. A telep egységes arculata ennek köszönhető. A pályázat alapján határozták meg az épületek összetételét. Több mint 40 típusterv, és azok további változatainak felhasználásával, egyes egyedi épületek telepítésével alakult ki a munkás- és tisztviselő telep. A városrendezési tervet Győri Ottmár készítette. Ő határozta meg az úthálózati rendszert, a belső hiarerchikus rendet. Az egész építkezést végigkísérte, később a telek gondnokának is őt választották. *(19. kép)*

A telep legnagyobb része már megvalósult, amikor a Fő tér beépítésére sor kerülhetett. Kós Károly érdeme, hogy a telep építészeti értékének megfelelő rangon tudta a Fő tér beépítését megvalósítani. Az ő munkájával teljesedett ki a Győri Ottmár által kidolgozott építészeti gondolat. Kós Károly nagyságát mutatja, hogy a telep középpontjában a megszokottól eltérő, de a tér szempontjából egyedül eredményes előírásrendszert dolgozott ki, amely még akkor is lehetővé tette az eredeti koncepció szerinti téralakítást, amikor maga Kós már sem közvetlenül, sem közvetve nem segíthette a további munkákat. Területét tekintve ugyan a Fő tér az egész telepnek csak kisebb részét foglalja el, mégis ez a legrangosabb helye a munkástelepnek.

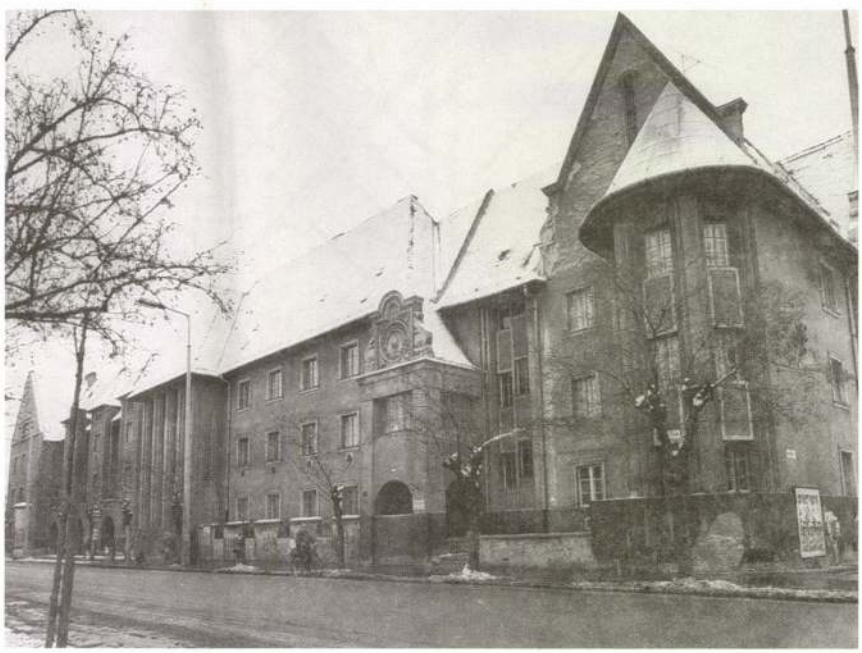

14. Kós Károly tér 6. sz. épület részletei

Annak ellenére, hogy mérete, egységes építészeti formanyelve, városépítészeti kialakítása miatt ez a telep egyedülálló helyet foglal el a munkástelepek között, a ma Kós Károly térnek nevezett, magas színvonalú Fő téri épületegyüttes adja meg az emberek többségének a Wekerle-telep építészeti rangját. Ez az egyetlen megépített településrész, ahol Kós Károly városépítészeti elveit megvalósult állapotban is átélhetjük.

A wekerlei Fő tér beépítésének kialakulása csak egy kis részét képezi a teljes telep építéstörténetének. Látjuk, hogy ebben a hatalmas munkában milyen szerepet töltött be Kós Károly. Valójában — hasonlóan sok más építészhez — felvállalt egy igen jelentős részfeladatot, amelynek magas színvonalú megoldásával hozzájárult, hogy a teljes munkástelep építészettörténetünkben kivívja az egyik legrangosabb helyet.

15. Kós Károly tér 5. sz. épület

16. Kós Károly tér 14. sz. épület

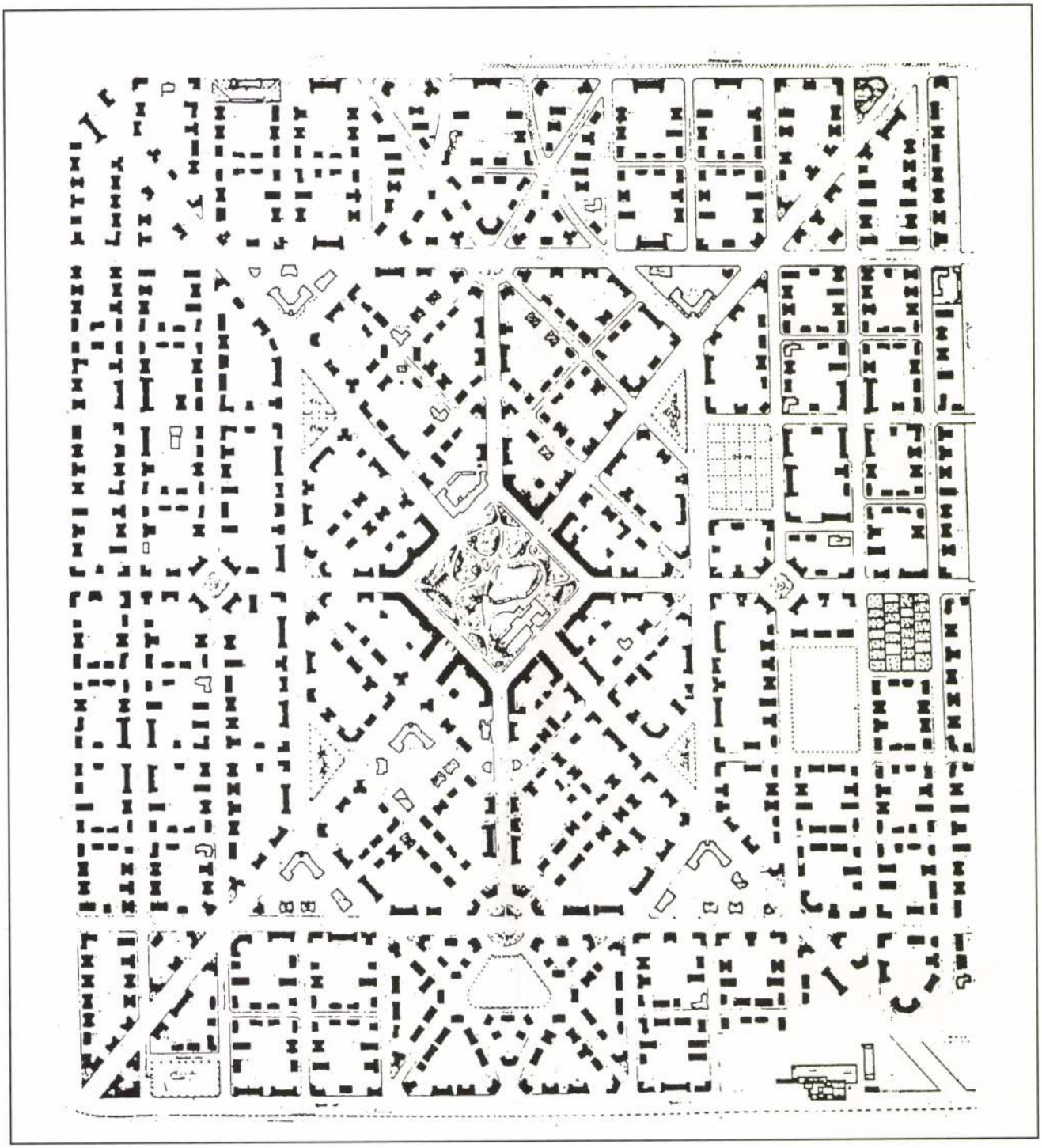

17. A Wekerle-telep helyszínrajza (az 1918-26 közötti időből)

JEGYZETEK

1. A kispesti Fő tér tervezése. Magyar Építőművészet 1973. 2. szám; A Kós Károllyal folytatott beszélgetést felvette Nagy Elemér Kolozsvárott, 1968. május 6-án.
2. Ezúton köszönöm Kerényi József segítségét, hogy a hivatkozott levelet rendelkezésemre bocsátotta.
3. A Budapest székesfővárosban és környékén állami költségen létesítendő munkástelepek. Bp. 1911-1913.
4. A Wekerle-telep teljes építészettörténeti feldolgozását a cikk szerzője, a Budapesti Műemléki Felügyelőség megbízására készítette el. Megjelent 1991-ben a BVTV gondozásában.
5. A Wekerle-telep Fő téri épületeinek a tervdokumentációja elpusztult. Csak egy-két részletterv másolatát sikerült eddig megtalálni. Az eredeti terveket korábban a Pénzügyminisztérium őrizte, amely a II. világháború alatt megsemmisült. A wekerlei gondnokságon őrzött dokumentáció nagy részét az 50-es évek elején megsemmisítették. A mai IKV-ban még néhány épület terve fellelhető. Kós Károly őrizte korábbi munkáinak dokumentumait, de ezek legtöbbje, köztük a wekerlei munkája is a II. világháború alatt szintén megsemmisült.
6. Dr. Forbáth Imre. Magyar Építőművészet 1936. 1-3. szám, 25-28.

1991

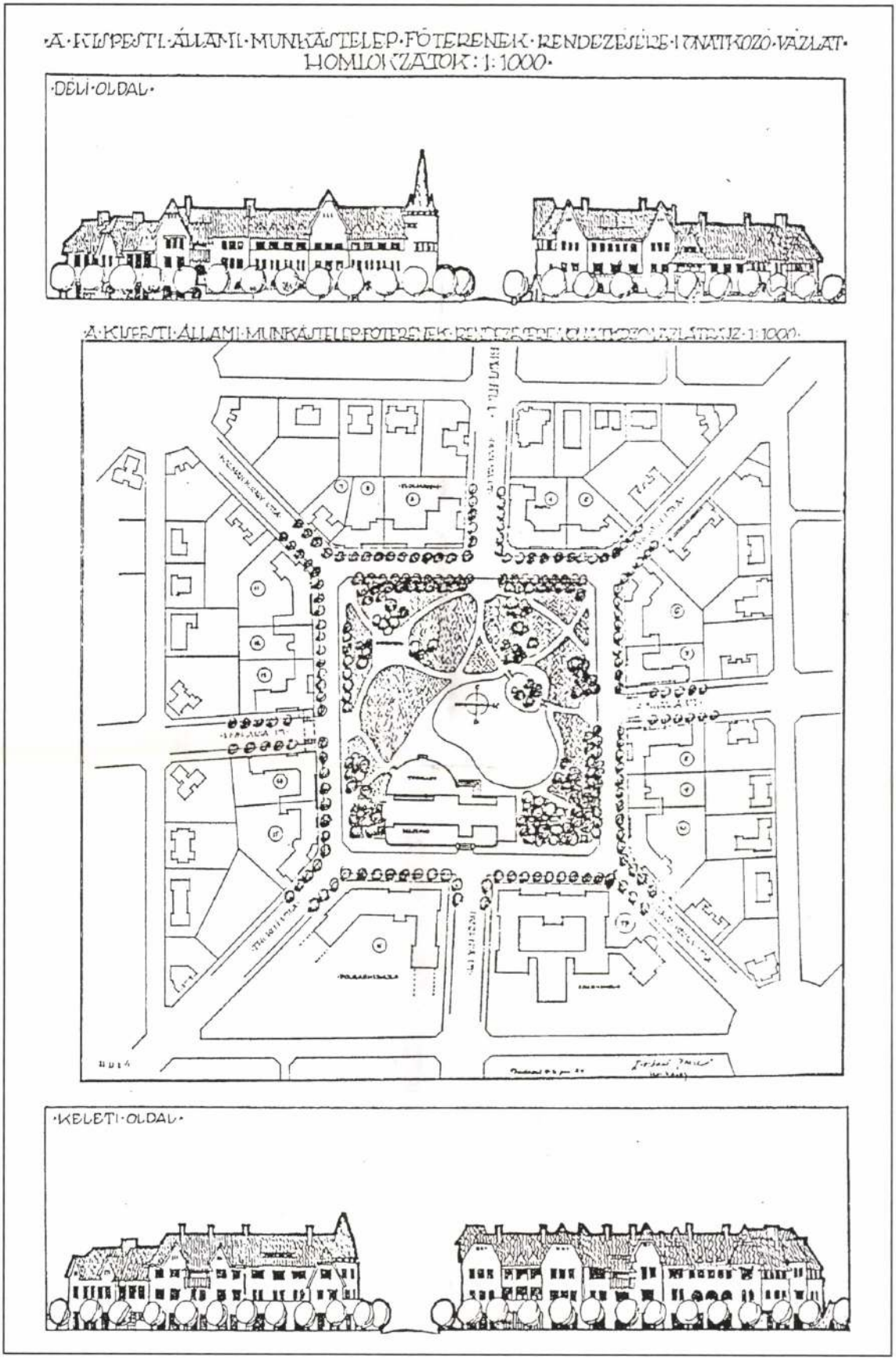

18. Helyszínrajz és homlokzati vázlatok a Fő tér beépítésére. Tervaláírás: Dr. Forbáth Imre és Kós Károly

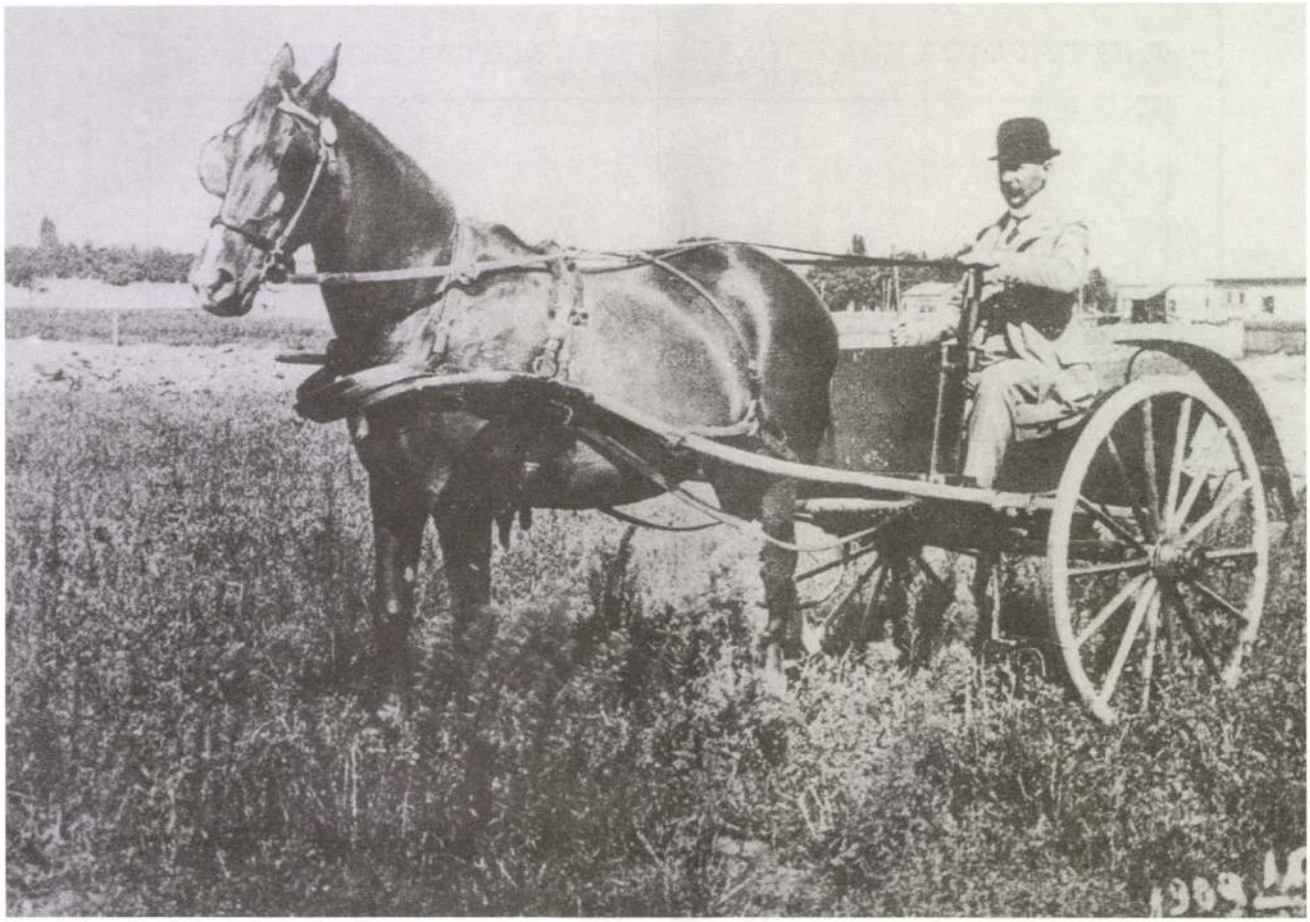

19. Győri Ottmár az épülő telepen

GERGELY ANNA

ADALÉKOK A LEGÚJABB KORI SZOBORKULTUSZOK TÖRTÉNETÉHEZ

EGY SZÉKESFEHÉRVÁRI I. VILÁGHÁBORÚS EMLÉKMŰ REHABILITÁCIÓJA

A fehérváriak Hősök terének hívják a székesegyház (Püspöki bazilika) mögötti meghitt hangulatú kis terecskét. A hely érdekes művészettörténeti, méginkább kortörténeti emléke Pásztor János (1881-1945) és Hikisch Rezső (1876-1934) I. világháborús emlékműve. A bronzcsoportozatot a székesegyház altemplomának bejáratát keretező két dór oszlopa fölé helyezték el. Háromfigurás kompozíció: egy harci ménen ugrató, sisakos harcos kezében babérkoszorút tart. Alatta sebesült katona sisakjára támaszkodik, bal kezében törött karddal. Mellette támadásra készülő, kardját kirántani készülő harcos áll. A félköríves háttér szélét antik motívumok szegélyezik körben. A kompozició alá „MDCIV. PRO PATRIA MDCXVIII." feliratot és Ady Endre alábbi sorait vésték: „De szép ilyen végzetes néppel / ugyanannak tudni magunkat." Az emlékműhöz tartozik még a Névtelen katona szarkofágja is, melyet lépcsősor kapcsol az előbbi szoboregyütteshez. A bronzkompoziciót 1929-ben, a sisakos I. világháborús egyenruhát viselő, szarkofágon fekvő szobrot 1939-ben avatták fel.

E dolgozat a hősi emlékműre vonatkozó levéltári dokumentumok feltárásával, ábrázolásainak közreadásával szeretne a napjainkban is alakuló, épülő, legújabbkori szoborkultuszok történetéhez hozzájárulni.

KÓS Károly

GRÓH GÁSPÁS

Életünk 1998/7-8

Az irodalomépítő

Az irodalomalapítás korának legmarkánsabb figurája *Kós Károly* (Temesvár, 1883 – Kolozsvár, 1977). Életútja korszakokat kötött össze, megragadó példájaként annak, hogy egy közösség képviselete és a művészi önmegvalósítás miként egyeztethető össze esztétikailag is maradandó értékű alkotásokban. Végzettségét tekintve építészmérnök, a századelő magyar építőművészeti útkeresésének, a nemzeti formanyelv megújításának illetve megteremtésének nagyhatású alkotója. Szemléletének kialakulásában honi mesterei mellett kiemelkedő szerepet játszanak az angol preraffaeliták, akik a századelő magyar szellemi életére igen jelentős hatást gyakoroltak. *Walter Crane* 1900-as budapesti életmű kiállítása Kós alapélményei közé tartozott. Az Osztrák-Magyar Monarchia területén kibontakozott szecesszió dekoratív törekvéseivel szemben (mint amilyet Bécsben *Schiele* vagy Prágában *Mucha* képviselt), a magyar szecesszióban megjelent egy mértéktartóbb, a vonalakkal szemben a tömbök, foltok, nagyobb formák ritmusára építő, funkcionálisabb irányzat. Ebbe illeszkedett Kós korai építészeti és grafikai munkássága. Hamar kiderült, hogy Kós korántsem csupán építész. Erdély történelmi építészetét tanulmányozva arra a következtetésre jutott, hogy az egyrészt a XIII. században itt letelepedett szászok által meghonosított gótikának és a helyi mesterek által alkalmazott eredeti formáknak, szerkezeteknek összeolvadásából nyerte önálló karakterét. Mindezt századokon át csiszolta helyi stílussá a történelem és a táj, a helyszínen talált anyagok, a szükségletek, lehetőségek. „Erdély művészetének alapja a nép művészete, a nép művészete pedig a középkor művészetére épül" – foglalta össze véleményét. Elképzelését a népi kerámiákat, kályhákat, faragásokat, öltözeteket vizsgáló szaktudomány későbbi vizsgálatai is igazolták.

Az építészet nem önmagában, hanem egy szellemiség kifejeződéseként, kulturális modellként jelenik meg Kós számára. Építészként természetesen sokat foglalkozott grafikával, metszeteit maga nyomtatta ki. Szövegei pedig nem annyira az építészet kutatóját, mint inkább a majdani írót idézik olvasói elé. Társasága sem csupán közvetlen pályatársaira szorítkozik, barátságot köt a kor prózáját megújító íróval, *Móricz Zsigmond*dal is.

Az I. világháborút követő összeomlás Budapesten éri. Az ekkor már jelentős megbizatások sorát (a Budapesti Állatkert több épülete, a zebegényi templom, a kispesti tisztviselő – Wekerle – telep, s nem utolsósorban az utolsó magyar király koronázás dekorációja) sikerrel teljesítő művész ekkor már az Iparművészeti Főiskolára meghívott tanár. A kinevezést nem fogadja el: „Erdélyben nagyobb szükség lesz rám, mint Budapesten" – írja levelében. Dön-

tésével sorsot is választ. Tehetségéhez méltó, valóban nagyszabású építészi munkát ezt követően már nem kap. Energiáit az erdélyi szellemi élet megszervezése, fölépítése köti le. Hamarosan szépíróként jelentkezik, s szerepe meghatározó lesz a *transzilvanizmus* ideológiájának kialakításában, mely az 1920-as évek elején döntő szerepet játszott az erdélyi magyarságnak az új helyzethez való adaptációjában. E később sokat vitatott elképzelés (neve Erdély történelmi elnevezésére – Transsylvania – utal) a helyi hagyományra, elsősorban a fejedelemség korának (mely Erdély évezredes történelmének legvirágzóbb éveit is magába foglalta!) emlékére épült. Megerősítést nyert abból a viszonylagos elzártságból is, amelyet közigazgatási különállása erősített meg, és ami gazdasági-közlekedési elszigeteltségében is megnyilvánult. E körülmények a helyi fejlődést, a kisebb tájegységek önellátó egységének kialakulását erősítették. Egészében Erdély önálló karaktere ugyanúgy szembeötlő Magyarországhoz képest, ahogyan az erdélyi kistájak gazdasága, szellemi élete, népművészete (népdalok, táncok, díszítőművészet) is markánsan különbözik. Ezt erősíti Erdély három meghatározó etnikumának több évszázados együttélése, a kultúrák koegzisztenciája. Mindez a nagy európai történelmi régiók ütközési zónájában kialakult egyensúlyi helyzet fenntartásában való közös érdekeltség ideáljának megfogalmazására késztette Kóst – éppen azért, mert a román nemzetállam belső imperializmusa ennek a harmóniának megbontására irányult. Ez az elképzelés a Trianon utáni magyar revíziós törekvések moratóriumát, az új status quo elfogadását jelentette. Ebben a formájában úgy lehetett a magyarságtudat megőrzésének programja, hogy a román hatalom számára sem jelentett kihívást. Elfogadható volt Budapest számára is, mert miközben az erdélyi magyarság saját útjának keresése nem zárta ki az újraegyesítés lehetőségét, fölmentette Magyarország hivatalos politikáját a közvélemény követelte, de az aláírt békeszerződésekbe ütköző feladatának terhe alól. A transzilvanizmus úgy jelentett a magyar nemzeti érzés számára is biztos tájékozódási pontot, hogy kikerülte a szeparatizmus és irredentizmus csapdáját – anélkül, hogy a kollaboráció bűnébe esett volna. Így a politikai elképzeléseiben erősen megosztott magyarság egységének megteremtésében, túlélési esélyeinek növelésében rendkívüli szerepet játszott. Hatásához képlékenysége is hozzájárult, hiszen valójában nem volt kidolgozott rendszer, s akár egymásnak ellentmondó elképzelések összefogására is alkalmasnak bizonyult.

Erre pedig rendkívül nagy szükség volt. A kapkodás, a szellemi és anyagi erők szétforgácsolódása abban is megnyilvánult, hogy elképesztő tömegű kiadvány látott napvilágot: 1919 és 1924 között 1066 magyar könyv (közte 352 szépirodalmi mű) jelent meg, s ez a nyilvánvaló túltermelés a továbbiakban sem igen hagyott alább. Erdély magyarsága első évtizedének mérlege: összesen 3186 különböző kiadvány (a példányszámokról azonban nincs adatunk). Mindezt egy olyan közösség termelte meg, amelyet az impériumváltás megfosztott értelmisége javától!

Ebben a világban Kós *Kiáltó szó* című röpirata a reveláció erejével hatott. A János evangéliumának egy sorát parafrazeáló címével, emelkedett hangjával, a kétségbeejtő helyzetben a kétségbeesést elutasító, fájdalmát pátoszával föloldó, kegyetlen realizmussal megírt szöveg rendkívül fontos dokumentum az eszmélkedő magyarság életében: szembenézés azzal, amit

korábban elképzelhetetlennek tartottak. Nem pusztán a Trianonban született döntés, hanem annak Magyarország részéről való aláírása teremtett új politikai és lélektani helyzetet. „Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros kétmillió magyarja, nem én mondom neked, de a megcsonkított Magyarország mondta ki a szentenciát rólunk: nem tehetek mást, elfogadom az ítéletet, mely akaratom és hitem ellenére a fejemre olvastatott, kihirdettetett és végrehajtatott: Én rólatok, akiket erőszakkal leszakítottak rólam: lemondok. Ez az igazság! Aki mást mond, hazudik az; aki mást hiszen: álmodik az; aki másban reménykedik: délibábot kerget az. Le kell vonnunk a tanulságot; szembe kell néznünk a kérlelhetetlen, rideg valósággal, és nem ámítanunk magunkat. Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk."

A röpirat egyszerre helyzetértékelés, alkalmazkodási program és a transzilvanizmus tömör alapvetése. „Mi nem az egységes magyarságból elszakasztott egyszerű lélekszám vagyunk, de külön történeti egység ezer esztendő óta, saját külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel..." S ami e gondolkodásmódra még mélyebben jellemző, az Erdély (illetve az „erdélyiség" eszméje) és az ott élő magyarság sorsának különválasztása: „Mert mi, magyarok megsemmisülhetünk – bár ez nem valószínű –, és eltűnhetik Erdély földjéről a szász is, de élni fog akkor is Erdély, mert geográfiai egyéniség, gazdasági egyéniség, történeti szükségesség." Hogy e tételben több az illúzió, mint a realitás? Valószínű. De a pillanat szorításában ez az illúzió a túlélés esélyeit növelte.

Kós írói életműve a fenti tételek kibontása, esztétikailag eleven anyagból való megjelenítése. A *Varjú nemzetség* (1921) című kisregény a fejedelemség korában zajló történet. Egy egymásnak rendelt emberpár eltávolodásában, gyermekeik sorsszerű egymásra találásában, a nemzedékek egymásutánjában az idő legyőzhetőnek látszik. A természeti törvények erejének bizonyosságával bekövetkező kiegyenlítődés, a bűnök fölé emelkedő megbocsátás története a példázat erejével hat. Kós az erdélyi történelem rideg kegyetlenségét az emberi érzelmek, a szeretet törvényeivel látja föloldhatónak. A megbékélés nem csak erkölcsi parancs, hanem a megmaradás egyetlen esélye is. Kisebb elbeszélések után e művével Kós íróként is véglegesen „befutott", művészi értelemben alighanem a Varjú nemzetség a legsikerültebb alkotása. Atmoszféra teremtő ereje, ábrázolásmódjának szuggesztív képisége máig nem vesztett hatásából. Ez a képszerűség természetes módon függ össze a grafikus Kós világszemléletével: egy vallomása szerint írásra készülve lerajzolta magának hőseit, helyszíneit. Így írásaiban a táj, a miliő szinte tapinthatóan valóságos. A hegyek, a patakok, a fenyvesek, az éles kontrasztokat teremtő hegyi fény és írói kompozíció részévé válnak. A szövegben megelevenedő erdélyi történelem, nemzedékek sorsa és mindennapjai, a törékeny szépségű vagy darabosságukban erőteljes hősök érzékenyen pszichologizálva, s többnyire balladisztikus tömörséggel fogalmazott lélekrajza megkapó harmóniába olvad. Ennek az egységnek fontos eleme a szövegbe rejtett vizualitás. Kós írásaiban is kifejezésre jut Erdély irodalmának egyik jellemző vonása: a természet és az ember formálta táj önálló dramaturgiai elemként való fölhasználása. A Varjú nemzetség címadó hőseinek a havasokra telepedése, ez a sokjelentésű exodus is ezt mutatja. A történelem viharai elől a hegyek közé húzódás, a kitérés és a fölülemelkedés jelképében egy kisebbségi sorsba tört népcsoport túlélési

stratégiája kap művészi formát. „A hegy félelmetes, a hegy titokzatos. A hegyekről nem jó megfelejtkezni... A hegy kegyetlen, a hegy kíméletlenül bosszúálló. De én tudom, hogy a hegy igazságos." – mondja Kós hőse. Megragadó Kós nyelvteremtő ereje is. Ahogyan grafikai stílusát középkori kódexlapok, az erdélyi temetők fejfái, népi és történeti építészetének emlékei befolyásolták, úgy írói nyelvhasználatában is meghatározó a XVI-XVII. századi emlékiratok, a székely népballadák, az archaizmusokat őrző erdélyi dialektusok, a késő középkor emelkedett retorikájú, biblikus nyelvének hatása. Ezek az értékek áthatják a nem szépírói igénnyel írt munkáit: az *Erdély* (1929) címmel megjelent „kultúrtörténeti vázlatot" és a Kós lakóhelyéről, a választott szülőföldjének tekintett, sajátos, rendkívül gazdag hagyományú *Kalotaszeg*ről (1937) készült metszeteivel gazdagon illusztrált könyveit is.

Legnagyobb igénnyel készült irodalmi alkotása *Az országépítő* (1934) című regénye. Ebben a keleti gyökerű, pogány műveltségű, országát a kereszténység útjára térítő, a magyar államiságot megteremtő s ezáltal Európába integráló, az ezredfordulót követően uralkodó első magyar király, Szent István korába vezeti olvasóját. Kós vállalkozásának egyik meghatározója az erdélyi magyar irodalomban oly gyakori múltba fordulás, a történelmi témák olvasmányos és „áthallásos" földolgozása. A történelmi regények (még a lelkes dilettánsok tollán születettek vagy a lektürök is) fontos feladatot töltöttek be az erdélyi magyarság szellemi életében. Hozzájárultak az olvasótábor megteremtéséhez, az irodalom infrastruktúrájának kialakulásához s a történelmi múlt ismeretének elmélyítésével a regionális és nemzeti identitás érzésének erősítését szolgálták. E műfaj java része – a szertelen tehetségű *Nyírő József*, a református püspök *Makkai Sándor*, a finom tollú és joggal népszerű *Gulácsy Irén* és mások munkái – nem nosztalgikus vagy szépelgő múltba fordulást jelentett. Olykor, szemben a kortársi vitákban elhangzott állítással, az egyetlen, a már akkor is létező cenzúrával szembeni lehetőség maradt jelenidejű kérdések tárgyalására. Ez a vonás egy emberöltő múlva, a pártállami diktatúra idején erősödött föl, amikor a „parabola" műfajában kínálkozott egyedül esély, hogy a legsúlyosabb nemzeti, társadalmi, erkölcsi kérdések egyáltalán megjelenhessenek az irodalomban.

Kós Országépítője – noha elnyerte kora legjelentősebb magyar irodalmi elismerését, a Baumgarten-díj nagydíját – művészi értékeit tekintve nem hibátlan mű. Elsősorban azért, mert a téma túlságosan súlyos, túlságosan ismert, tehát kevesebb teret hagy az írói fantáziának, az anyag szabad formálásának, a történetben rejlő lehetőségek öntörvényű kibontakozásának. Szent István alakja a magyar történelemben olyannyira centrális jelentőségű, hogy alakjának megmintázásakor sem lehet elszakadni az olvasók körében közismert tényektől. Kós is csak a legnagyobb erőfeszítéssel, egy elfojtott szerelem édes-bús históriájának nem túl szerencsés megteremtésével emelkedik túl a történelmi illusztráció szintjén. És persze azzal, ahogyan regénye kiemelt kérdése nem a pogányság és a kereszténység, a magyarság és Európa történelmi választója, hanem Erdély és az Erdélyen kívüli magyarság viszonya. Kós a transzilván elképzelést a magyar államisággal egyidejűnek, mintegy öröktől fogva valónak mutatja be. Elképzeléseit mellékszereplőin keresztül fejezi ki – s azok életszerűsége, s a nagy történelmi pillanatok filmszerűen formált tablói maradandó értékűek.

Figyelemre méltó annak az ideológiai álláspontnak az eredetisége is, amely a kor magyar szellemi életén belül egy meddő szembenállás fölé emeli. A trianoni diktátum a Nyugat igézetében fogant ezeréves magyar államiság megsemmisülését s ezzel Szent István alkotásának, a kereszténység fölvételének elhibázottságát bizonyította a közvélemény egy része számára. Ebben a sorsdöntő lépésben századokon át azt a bölcsességet tisztelte az ország, mely lehetővé tette a magyarság megmaradását azon a tájon, ahol a történelmi időkben más nép nem volt képes tartósan megkapaszkodni. A kor hivatalos történetírója, Szekfű Gyula a „germán-keresztény" kultúrkörhöz kapcsolódásban látja a magyar történelem lényegét. De, s különösen a Habsburgok birodalmi törekvései ellenében, százados hagyományai voltak egy mindezzel élesen szembenálló másik nézetnek is. Eszerint a kereszténység fölvétele kiszolgáltatta a magyarságot a német étvágynak, keleti vérét, kultúráját, ősi jellegét bomlasztotta, s így Szent István a nemzet pusztulása felé nyitott utat. Más elképzelés szerint Szent István nemcsak a magyarok, hanem a Kárpát-medence valamennyi népének uralkodójaként koronája alatt szakrálisan egyesítette az itt élő népeket s egyúttal a magyarok primátusát is biztosította. Ez a tradicionális történeti-jogi modell Trianon meghaladása érdekében ugyancsak sokak ábrándja volt. Kós Szent István képe ezektől az elképzelésektől eltér, s ellentmondásaikat megpróbálja feloldani. Regényében az uralkodó kínkeserves feladatnak tekinti népének a kereszténység útjára térítését, s éppen a maga rendíthetetlen keresztényisége miatt lesz türelmes az ősi, pogány hit követői iránt. A politika kényszere, a nemzete fennmaradásáért érzett felelőssége nem engedi, hogy ne legyen kemény és következetes. A pogány lázadókkal való könyörtelen leszámolás, a vérrel-vassal helyreállított egység azonban történelmi kényszer. Ebben a dilemmában Kós a kereszténység és a pogányság, a Nyugat és a Kelet hagyatékának egymásba építhetőségéről is vall, hiszen Erdély sajátos atmoszférájának az egyik forrását éppen ebben látja. A népi kultúra, a népi vallásosság, a szellemi folklór, az erdélyi ember sajátos természet-vallása – amiről Nyírő József és Tamási Áron oly sokat szólt – is e lappangó történelmi örökség hordozója.

Sajátos formában jelenik meg a transzilván elképzelés Kósnak az 1437-es erdélyi parasztfelkelésről írt kisregényében (1932) és drámájában (1936) is. A *Budai Nagy Antal históriája* Kós szociális igazságérzetének, demokratizmusának kifejezője. Jellemző módon, szelíd anakronizmussal az etnikai kérdések iránt oly közömbös középkorban az etnikai megbékélés példáját akarja látni. Ennek a XIX.-XX. században oly fontossá vált kérdésnek egykori hiányát mint megoldást jeleníti meg. Ehhez még arra a diszkrét történelmi torzítására is képes, hogy az Erdély történelmében jogállása (és nem nyelve, vagy etnikuma!) alapján megkülönböztetett három „nemzetet", a magyart, az ugyancsak magyar, de privilégiumai és sajátos kötelezettségei révén bizonyos autonómiákat élvező székelyt, és a szászt saját korának, etnikai alapon elkülönült nemzeteivel (magyar, szász, román) helyettesíti be, s az erdélyiséget így, e három nemzet uniójában látja megformálódni.

Kós jelentős szépírói munkássának művészi értékével egyenrangú a közgondolkodás formálásában játszott, az erdélyi magyar politikatörténetben is mély nyomokat hagyó szerepe. A nem csupán, s olykor úgy tűnhet nem is igazán író Kós irodalmi jelentőségét művein túl irodalomszervező tevékeny-

sége teszi igazán megkerülhetetlenné. A maga új lehetőségeit kereső erdélyi magyarság igen sok lapot indított, ezek közül azonban csak néhány (*Napkelet, Pásztortűz*) volt életképes. A kiadványok nagy száma ellenére hasonló volt a helyzet a könyvkiadás terén is. Kósnak, aki már 1912-ben is próbálkozott lapalapítással, kiadói és nyomdai tapasztalatai egyaránt voltak, hiszen – preraffaelita hatásra – kézisajtóján maga is nyomtatott, s könyveinek egy részét maga kötötte be. Ezek a kísérletei azonban inkább az iparművészet történetébe sorolhatók. Az erdélyi magyar könyvkiadás megteremtése iránti igény és gyakorlatias gondolkodása a húszas évek elejétől a kiadói tevékenység megszervezésére, életképessé tételére ösztönözte. Az 1924-ben alakult *Erdélyi Szépmíves Céh* egyik kiötlőjeként ő adja a vállakozás nevét – s ezzel jelzi szellemi törekvéseinek irányát is. A kiadó tevékenységében a művészi és az üzleti célok szorosan összekapcsolódnak. Kós ötlete alapján különleges kivitelű, gyűjtők és mecénások számára készülő alacsony példányszámú, bibliofil kötetek bevételéből finanszírozták olcsó tömegkiadványaikat. Elérték azt a normális körülmények közt oly természetes állapotot, hogy szerzőiknek tisztes honoráriumot tudtak fizetni. A kiadói vállakozás biztonsága érdekében saját nyomdát is létrehoztak. A kiadó jelentőségét növelte, hogy 1926-ban a körülötte kialakult szellemi műhelyből jött létre az *Erdélyi Helikon* nevű irodalmi csoportosulás, amely 1928-tól ugyanezzel a címmel jelenteti meg folyóiratát.

Az Erdélyi Helikon báró *Kemény János* (maga is jó tollú író) marosvécsi kastélyában alakult, s itt tartották évenkénti találkozójukat is (nem mintha a kicsiny és amúgyis csekély számú igazi kulturális központot működtetni képes Erdélyben máskor nem egymás közelében éltek volna). Ez a társaság minden igazi érték felé nyitott volt, s valamennyi jelentős író részt vett munkájában. Az első összejövetelen ott volt többek közt Áprily Lajos, Bánffy Miklós, Bartalis János, Gulácsy Irén, Hunyady Sándor, Kacsó Sándor, Kós Károly, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Molter Károly, Nyírő József, Reményik Sándor, Tamási Áron, Tompa László. Színes, változatos világképű közösség volt ez. Nem világnézet, művészeti törekvések, ideológia kötötte össze őket, hanem szellemi igényességük. Az Erdélyi Helikon puszta létével, méginkább tevékenységével mércét állított, s szembefordult a mégoly nemes célkitűzéseivel takaródzó dilettantizmussal. Alkotói körébe csak kiemelkedő tehetségű, maradandó értéket teremtő irodalmárok kerülhettek. S ha Kemény János nagyvonalú mecenatúrája – a kommunista hatalom már csak egykori birtokainak töredékét tudta elvenni tőle – nélkül ez az irodalmi csoport és lapja nem jöhetett volna létre, úgy Kós szervezői munkája nélkül nem volna elképzelhető. Az Erdélyi Helikon története pedig a trianoni és a bécsi döntés közti időszakban (függetlenül attól, hogy némi késéssel alakult) lényegében megegyezik az erdélyi magyar irodalom történetével.

KÓS Károly

BALOGH PÉTER

Életünk 1994/12

Az építész Kós Károly*

A most nyíló kiállítás nem kapcsolódik semmiféle dátumhoz, sem születési, sem halálozási évfordulója nincs most Erdély jeles fiának, Kós Károlynak – noha említhetném 60 évvel ezelőtti idelátogatását az erdélyi írókkal, a nevezetes jáki kirándulását, vagy akár azt is, hogy Szombathelyen nevezetek el róla utcát 1982-ben először az országban.

Csupán egy mérföldkőnél szeretnénk megállni, ami azt jelzi, hogy valami elindult, s reményeink szerint folytatódni is fog, – nevezetesen a neves polihisztor életművének, – s itt most építészeti munkásságára gondolok – a kutatásban. Mert bizony akárhogy is nézzük sok még a fehér folt, a tisztázatlan kérdés a pályaív körül. S itt mindjárt előtolakszik egy kérdés: hogyan jut eszébe egy ausztrál fiatalembernek a földgolyó másik oldaláról az, hogy éppen Kós Károly építészetével, isten háta mögötti falvak emlékeivel foglalkozzon? Bármennyire is meglep bennünket a hír, való igaz, hogy akadt egy ifjú ausztrál építész, aki Kós Károly kutatására adta a fejét, s teszi ezt példás odaadással. Róla is szól kicsit ez a kiállítás, nemcsak Kós Károly építészeti munkásságáról.

Engedjék meg ezért, hogy röviden bemutassam ifjú kollégámat, Anthony Gall-t. Anthony Gall nem magyar származású, bár a neve után lehetne az is. Tőzsgyökeres ausztrál ő, aki 1967-ben született a Qeensland állambeli Mackay-ben, ötgyermekes pedagóguscsaládból. Egyetemi tanulmányait Brisbane-ban végezte. Először festőnek készült, de végül az építészetet választotta hivatásának. A sorsa úgy hozta, hogy találkozott egy magyar lánnyal, akit feleségül vett. Első útjuk Erdélybe vezetett, ahol a rokonok vendégszeretetén kívül megragadta őt a táj, s a benne meghúzódó falvak, Kós Károly festői házai. És vele is megtörtént az, mint a mesebeli szerelmeseknél szokott: meglátni és megszeretni egy pillanat műve volt. Anthony Gall elhatározta magában, hogy szakdolgozatát Kós Károly építészeti munkásságáról írja. Ezt el is készítette a Brisbane-i Egyetemen, ahol első díjjal jutalmazták. Ezt a dolgozatot ő kiindulásnak tekinti, és minden szándéka az, hogy a dolgozatot az egész életművet földolgozó monográfiává fejleszti. Ehhez végez további elmélyült kutatásokat, amelyből az aprólékos műhelymunkát ismerhetjük meg az itt látható kiállítás tablóin. A bemutatott anyag, amely fényképeket és felmérési rajzokat foglal magában, – sok tanulsággal szolgál. Az egyik abban van, amit a kiállítás címe is jelez: Kós Károly építészeti munkássága 1919 után. Eddig ugyanis a vele foglalkozó szerzők, így pl. Pál Balázs is a könyvében (Akad. Kiadó, 197, 1983.) 1919-cel szinte lezárják Kós építészeti alkotó korszakát, és a jelentős megbízások hiánya okán irodalmi és közéleti tevékenységére teszik a hangsúlyt. Pedig e kiállításból is kiderül, hogy nem egészen így van, hiszen jelentős tervek születtek rajzasztalán később is, – gondoljunk csak a sepsiszentgyörgyi leányinternátusra, a kalotaszegi múzeumra, a kolozsvári színházra és műcsarnokra vagy akár a Csíksomlyói Kalot Népfőiskola épületére. Bár nem mindegyik valósult meg, de a tervek megszülettek és jezik a mester gondolkodását, törekvéseit és fejlődését. Egy másik tanulság szinte közhely, hogy a jó kutatónak bizony mindennek alaposan utána kell néznie. Kós Károly épületei közül sok ma már nem úgy látható, ahogyan ő azt megtervezte. Egyiket

* Elhangzott Szombathelyen a Médium Galériában 1994. augusztus 16-án.

BALOGH ELEMÉR

A cipő Csehországban is szorít

A volt Csehszlovákia és annak két nagy nemzetisége, a német és a magyar kisebbség kérdése nemcsak Magyarország és majd a szétválás óta Szlovákia között kínos, nehéz kérdés, és sok vitára és feszültségre alkalmat adó probléma, hanem Németország, pontosan Bajorország és Csehország között is. Különösen az úgynevezett beneši-dekrétumok érvénytelenítése –, amelyet a magyarság „kassai program" néven ismer – a vita fő forrása Bajorország és Csehország között.

Havel Csehszlovákia elnöke a „bársonyos forradalom" után elítélte a beneši-dekrétumokat. 1994 tavaszán azonban már úgy nyilatkozott, hogy nem kívánja azok hatályon kívül helyezését.

Az NSZK és Csehszlovákia között 1992-ben megkötött „szomszédsági szerződés" nem tartalmaz a beneši dekrétumokra utalást. A bajor kormányzat kifogásolta, hogy az ezen szerződésről folyó tárgyalások során nem hozta szóba a kérdést a német szövetségi delegáció. Elismerően nyilatkoztak Magyarország magatartásáról – így a Szudétanémetek Szövetségének egyik rendezvényén ez év tavaszán, amelyen jelen sorok írója is jelen volt, – nevezetesen hogy Magyarország követelte a benesi dekrétumok hatályon kívül helyezését, és kérte, hogy azt Szlovákiának az Európa Tanácsba való felvétele feltételéül szabják.

Bajorország igen határozott politikát folytatott mindig a kommunista rendszerekkel szemben, és több önálló jellegű külpolitikai kezdeményezése is volt az utóbbi évtizedekben. Azért is lépett fel ilyen határozottan a beneši dekrétumok kérdésében, mert az NSZK ezen szövetségi államába igen sok elűzött szudétanémet került, akik nagy érdemeket szereztek a háború után az ország újjáépítésében és felvirágoztatásában, s így őket a „negyedik bajor törzsnek" nevezik érdemeik elismeréséül. Az említett „szomszédsági szerződést" (nem alapszerződést!) 1992-ben a csehszlovák szövetségi, – majd Csehszlovákia szétválása után még a cseh és a szlovák parlament újból ratifikálta.

A teljesség kedvéért célszerű emlékeztetni arra, hogy Klaus cseh miniszterelnök a két legvitatottabb dekrétum ügyében adott nyilatkozata szerint nem hajlandó azokat megváltoztatni. Ezek a német kisebbség vagyonának elkobzása, és állampolgári jogaitól való megfosztása. Ugyancsak nem hajlandó nyilatkozata szerint Klaus miniszterelnök az amnesztia ügyében hozott, és a szudétanémetek által ugyancsak sérelmezett azon dekrétum megváltoztatására, amelyben a németek elleni erőszakos cselekményeket (büntetteket) jogszerűnek minősítették. Érdemes megemlíteni, hogy Csehszlovákiában élő németeket csak 1968-ban ismerték el kisebbségnek, s ez ma is fennáll!)

Meg kell említeni, Csehországban a beneši dekrétumok ügyében különböző nyilatkozatok látnak napvilágot. Doleschal, Klaus miniszterelnök volt tanácsadója, kijelentette, hogy a benesi dekrétumok egy demokratikus állam szégyenei.

1994-ben is komoly ellentétekre adtak okot a Csehországban történt németellenes háborgások. De a már azt megelőző cseh lépés is, hogy a „Szudétanémet napok"-ra való meghívást Klaus cseh miniszterelnök elutasította, s azt provokációnak minősítették cseh részről. Mindezt annak ellenére, hogy a korábbi években a „Szudétanémet napok"-on megjelent a cseh delegáció.

Mindezt betetőzte az őszi emberhalállal végződő csehországi rendőrincidens.

(Mi ebből a tanulság? Annyi legalábbis, hogy nem ígérkezik könnyűnek a csehek „menetelése" sem az Európai Unióba, akármit tódítson is Klaus miniszterelnök és a hagyományosan jó cseh sajtópropaganda nemzetközi gépezete. – A szerk.)

1948 (TERV) SIKLÓD (SICLOD) 1990-94
REFORMÁTUS TEMPLOM/CALVINIST CHURCH

1948·XI·5·

Kós

Távlati kép: Kós Károly rajza 1948-ból
Károly Kós' perspective drawing of 1948 (x1948)

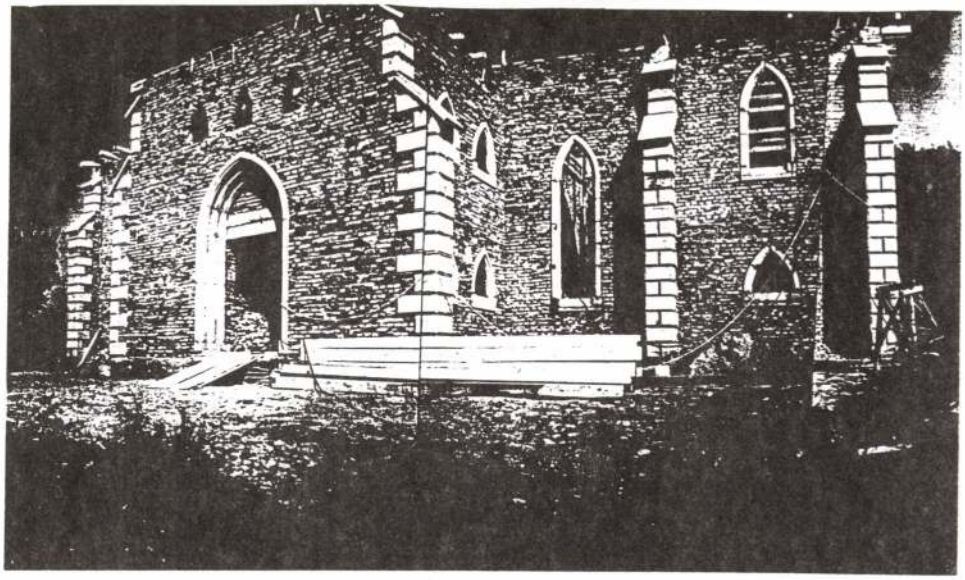

AZ ÉPÍTKEZÉS 1992 NYARÁN/CONSTRUCTION AS OF SUMMER 1992

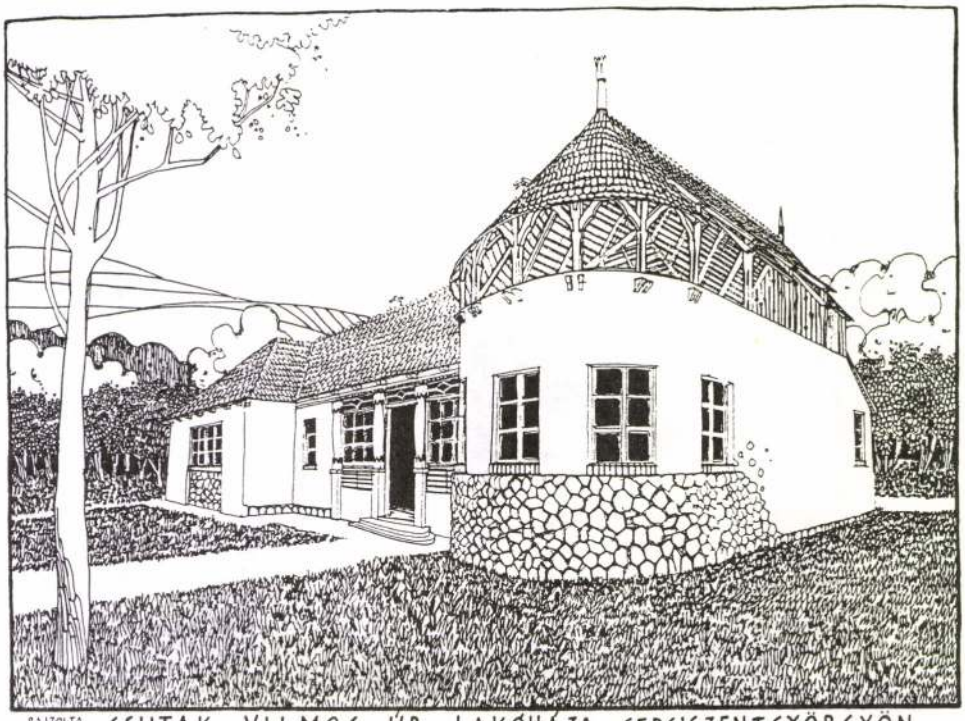

RAJZOLTA ANTHONY GALL · CSUTAK · VILMOS · ÚR · LAKÓHÁZA · SEPSISZENTGYÖRGYÖN ·

Rekonstrukciós távlatkép/*Artist's reconstruction* (rAG93)

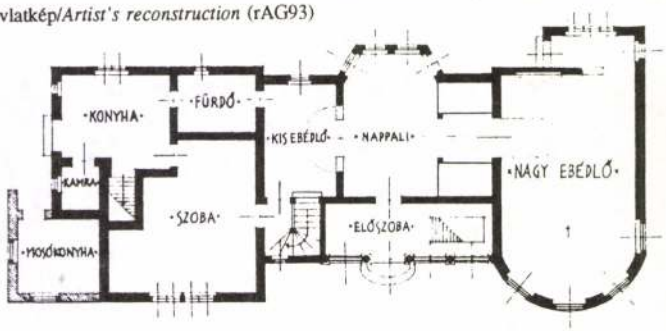

·FÖLDSZINTI·ALAPRAJZ·

Alaprajzok/*Floor Plans* (rAG93, fmAG,CsJ)

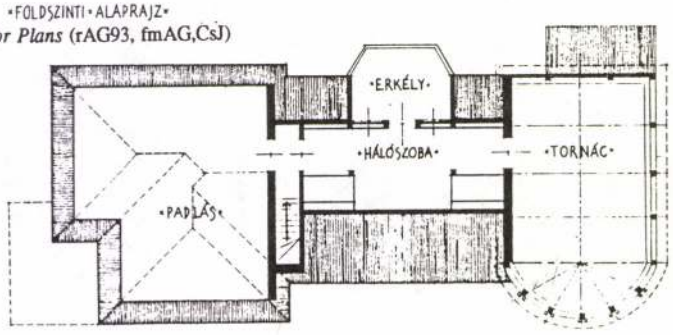

·EMELETI·ALAPRAJZ·

másikat elrontották, átalakították vagy éppen elpusztították. Ezekről ő maga sajnos nem tehetett. Az eredeti tervek viszont mindig hűen mutatják az építész szándékait, s így egyes épületek mindjárt más megvilágításba kerülnek. Anthony Gall nem elégedett meg a fényképek látványával, másod- és harmadlagos közlésekkel, hanem mindent: házat és tervet eredetiben vizsgált meg a helyszínen, sőt ha kellett felmért, összehasonlított, levelezéseket nézett át, csakhogy hű képet kapjon az épületről. Kitűnik a közreadott anyagból (képek, katalógus) az is, hogy Kós Károly a maga sokszólamúságán belül az építészetben is sokoldalú volt. Nem létezett számára kis és nagy feladat. Csak feladat és szolgálat létezett! Kis falusi lakóháztól a bonyolult színházig, a templomtól a mezőgazdasági épületig mindenfélét tervezett. Szegénynek és gazdagnak, magyarnak és románnak egyaránt rendelkezésére állt, csak az idő korlátozta. Nem véletlenül írt Szent Istvánról regényt, – országépítő volt ő maga is! S ettől lett példakép!

Folytathatnám még a kiállítási anyag taglalását, a látvány szülte gondolatokat, de ez visszaélés lenne a tisztelt hallgatóság türelmével. Egy megállapítást sajnos mégsem hallgathatok el. Ahogy végignéztem a képeket, s elolvastam A. Gall írásait, – elgondolkoztam azon, hogy bizony kissé szégyellhetjük mi magyarok magunkat, hogy Kós Károly példájának sokszori emlegetése (írásokban, TV-ben, rádióban) az iránta helyenként és időnként megnyilvánuló tisztelet és lelkesedés (Kós K. Kör, Kós K. Céh stb.) ellenére elfelejtettük azt a kötelességünket, hogy alapos elemző munkával men-

1928 BUDAPEST - CSABA U. 15
MALMOS ANDOR BÉRVILLÁJA/APARTMENTS FOR ANDOR MALMOS

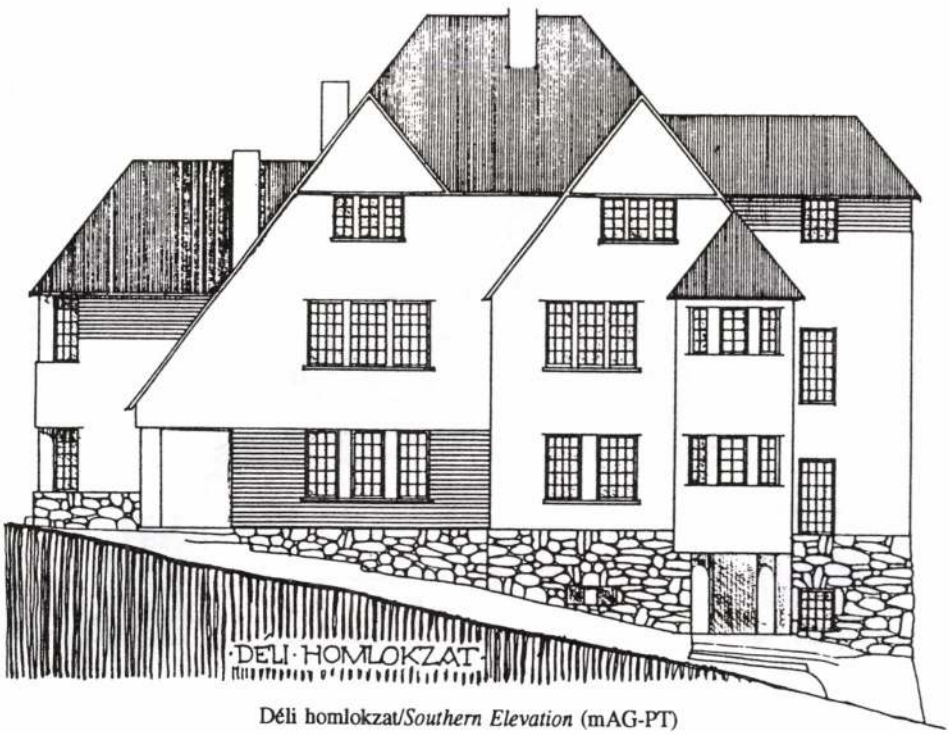

Déli homlokzat/*Southern Elevation* (mAG-PT)

jünk végig művein és ennek összegzéseként egy igényes monográfiát letegyünk a magyar kultúra asztalára. Az 1971-ben megjelent Pál Balázs írta könyv csak számbavétel volt, de az igazi elemzés, Kós elhelyezése a magyar és az európai építészetben mindmáig hiányzik! Mulasztottunk sajnos – s nem hivatkozhatunk mindig arra, hogy nincs pénz, korlátozták a kutatást. Igaz, ilyen is volt Romániában a fordulatig, s Magyarországon is bevonták 1969-ben a Hármaskönyvet. De azóta nem sokat tettünk. Nagy Elemér – néhai kollégánk – a fedett uszoda és a kollégiumi negyed jeles tervezőjének kézirata Kós grafikusi munkásságáról 1984 óta hever a Corvina Kiadó valamelyik polcán, a Stambul című kiváló és úttörőnek tekinthető városépítészeti könyvét Kósnak a törökök most készülnek kiadni. Nálunk erre nincs kiadó. Igaz, az aluljáróirodalom országlása korában Kós Károly könyveit kiadni nem üzlet. Sajnos! S ebben az állapotunkban jön egy ausztrál fiatalember, felfedezi magának Kós Károlyt és felteszi az elemző kérdéseket, keresi a válaszokat, rendezi a terveket, összehasonlít és összefüggéseket keres, monográfiát kíván írni konok elszántsággal. Angol nyelvű cikkei révén nemzetközi viszonylatban is ismertté szeretné tenni Kós Károlyt. Talán kevesen tudják, hogy igazi külföldi szaklap 1912-ben közölt utoljára Kósról írást és tervet, nevezetesen a londoni Studio című folyóirat volt ez.

Restségünket elismerve, mégis köszönjük Mr. Gallnak, hogy a rendszerező munkát elkezdte, az eddig feldolgozott dokumentumokból összeállította ezt a kiállítási anyagot és katalógust, amely Budapest, Miskolc, Eger és Gödöllő után sokunk okulására most itt is látható. Örülünk annak, hogy lelkiismeret-furdalást okozott, s egyben rámutatott arra a gazdagságra, amelyet építészeti anyanyelvünk rejt, s amit Kós Károly is beszélt. Kívánunk neki a további munkához kitartást és sok sikert.

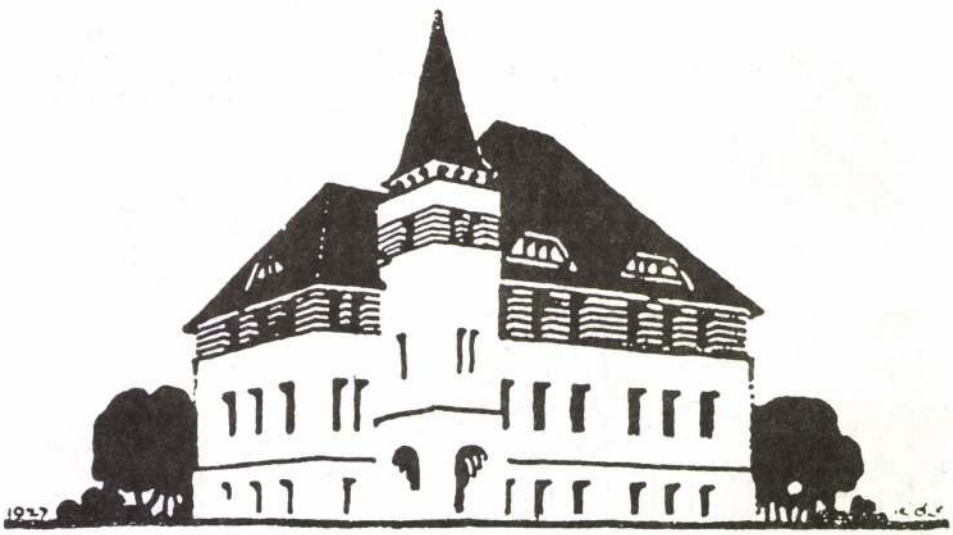

Távlati kép: Kós Károly rajza 1927-ből

völgye, Gondolatok a könyvtárban etc.), másszor egy megvetett ponyváét *(Szigony Jimmy veszélyben),* de valamennyi titulusa érdeklődést keltő, fejtegetéseinek hangneme a nemes pátoszban csakúgy otthonos, mint az érvelő higgadtságban és a metsző iróniában, s egyik gondolatmenet végéről sem hiányozhat a frappáns zárlat. A szerző hajlandósága a szentenciózus fogalmazásra ezúttal is eleven. Csupán két villanás a tömérdek aforizma közül: „Kicsinyes volt és alapos munkájában, mint minden zseni, mert csak a ripacs »nagyvonalú«, mikor alkot..." (70.), illetőleg: „Nemcsak az író dolga, hogy egy napon felkutassa a falut, vagy a külvárost, vagy a kispolgár életét, hanem a falu és a külváros dolga is, hogy egy napon felkutassa az irodalmat" (128.). Egyszóval: Márai a tárca műfajában is kitűnő. Bár sok, hozzá hasonlatos író-publicistánk akadna mostanában!

Egy zágoni út jó alkalom arra, hogy Márai a rég halott Mikes Kelemen nyelvművészetéről és sorsáról elmélkedjék (*Csillag:* 221–224.). Szép, őszinte megrendülésről tanúskodó meditációban tűnődik el az „írótárs" fátumán, s ezenközben – nem is oly burkoltan – saját helyzetéről, emésztő magánosságáról is beszél. Ismervén Márai jövőjét, egy mondat különösképp szíven üti a késő olvasót: „A magyar író mindig egyfajta számkivetésben él: néha otthon, néha Rodostóban" (224.).

(Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, 1994)

zépszerűség riasztó elúrhodását, „a tömegek lázadását" panaszolja (79.). Nosztalgiával idézi meg nagy személyiségek, Ambrus Zoltán, Török Gyula emlékét, sistergő iróniával fejti ki: hajdan a rendkívüli feladat, az alkotás tette az embert, „ma" viszont a „személyazonossági iratok" birtoklása (82–85.), rezignáltan mondja: „...egy-egy színes, bőséges, sok árnyalatú jellem egyre ritkább" (151.). John Stuart Mill, Ortega és mások nyomvonalán halad Márai, amidőn úgy tartja: „...a civilizáció nagy válságában elszürkülnek a színes jellemek", hiszen „A civilizáció nem jellemeket termel, hanem társadalmi alkatrészeket", az „álműveltség" kora jött el, elvégre „A műveltség bizonyos konfekcióátlaga ma olcsó és könnyen hozzáférhető" (151., 152.). A „lovagias emberek" megritkulásán meditáló tárca (208–211.) épp azért rehabilitálná a „dandy" fogalmát, mert e szó Baudelaire idején még azt jelentette, hogy viselője „...hű a műveltséghez, a jellem parancsaihoz..." (210.).

Függetlenül az igazi személyiségek mind nagyobb hiányától, Márai mégis az egyéntől várja a szabadító igét, Európa újjászületését (80., 191.). Tisztában van azzal, hogy a háborús tömeghisztéria közepett a magánember felelőssége nem szűnt meg, ezért is rokonszenves neki egy dán állampolgár naiv béketerve, mosolyt fakasztó akciója (110–113.). „Szólj, amíg torkod hangot tud kiadni! Szólj, mert te is felelős vagy!" – utal a parafrázis Babitsra, a *Jónás könyvére s a Jónás imájára* (113.). S ámbár a *Vasárnapi krónika* szerzője tudván tudja: az író elvesztette valahai rangját „...a korszerű irodalmi üzem"-ben (33.), csökkent, lefokozódott az alkotó s az alkotás szerepe, az írástudók, gondolkodók feladatáról, szerinte üdvös magatartásáról mégis gyakorta elmélkedik. Akár az *Ihlet és nemzedék* több darabjában, illetve a *Naplók* ívein, itt is azon vívódik Márai: „...ki szolgálja (...) hatékonyabban a szellem ügyét: a politikus közíró, aki mindent belead a köznap gyakorlati torlaszharcaiba, vagy az »időtlen« harcos...", „...a keserű és makacsul »politikus« Börne" avagy „...az »olümposzi« Goethe" (38.). Noha azt tartja: egyetlen alkotó sem lehet közömbös a korral szemben, amelyben élnie adatott, egyetlen alkotó sem emigrálhat a mindenkor veszélyes történelemből, a műre, az alkotásra kell összpontosítanunk, miként például Holbein – s nemcsak ő – tette volt (62–65.). Nem a magát a napi politika szenvedélyeibe ártó Defoe teremtett maradandót, hanem a *Robinson* írója (242–246.), mert „...ebben a könyvben már nem harcolni akart, csak mesélni" (243.). A művész, az író, a tudós „szigetre" nem menekülhet, sorsát „türelemmel" s „alázattal" (73.) fogadván, a helyén kell maradnia, hiszen feladata óriási: a szellem őrzése, művelése, továbbszármaztatása, a legnemesebb értelmű nevelés, *A szótár* ápolása, átmentése (204–207.), mert „A szavakat ma teljesen meghamisítják és összezavarják..." (210.). Világos beszéd, világos program, s nem véletlenül hangzik föl a kötet több helyén is (50–53., 78–81. stb.) a munkára rendelt ember, a „magányos" tudós, a „magányos" alkotó szárnyaló, himnikus dicsérete.

A *Vasárnapi krónika* a legelőnyösebb módon mutatja be Márait, a publicistát. Gazdag, sokszínű, szellemes, gondolati karakterű ez a tárcafüzér, méltó folytatása egy Ambrus, egy Kosztolányi közírói működésének. Elvétve még az alkotói műhely ajtaját is kitárja a szerző, érdekes adalékkal szolgálván a *Szindbád hazamegy* című regény világához (118–121.) avagy *A gyertyák csonkig égnek* eredeti szövegének módosulásához (196–199.), s itt is elhangzik a Thomas Mannra visszamutató, több Márai-könyv koncepciójába beépülő tétel: „...a művész és az író mindig az utolsó, a kifejező és befejező egy családban..." (214.). A hasonló terjedelmű írások – legyen bár ihletőjük Európa, egy olvasmány vagy a mindennapi élet parányi ténye *(Lámpa, Óra)* – egyaránt ötletesek, távlatosak; kár, hogy némelyik *(Például Holbein, Újdonságok)* didaktikusabb a kelleténél. Akad a kötetben átfűtött, lírai vallomás *(Búcsú, Nyári est)*, részben avagy egészben önmegszólító formájú szöveg *(Nyári est, Nagyrét, este hétkor)*, valódit mímelő és áldialógus *(Hajnalban – Eszpresszó)*, századvégi – Maupassant-nál, Ambrusnál gyakori – novellaképletet földidéző parabola *(Például Holbein)*, a tényirodalomhoz közelítő tárca *(Péntek, március 11.)*, legtöbb azonban a komoly, töprenkedő írás, a személyes hangvételű meditáció. Néha közismert művek címét veszi kölcsön Márai *(Nyugtalanság*

Nézd, mennek ők: elöntik a
mezőket, mint az áradás.
Nincsen bennük nosztalgia,
nem kötözi őket varázs.
Tanítójuk a fű és fa:
mondja az, ha eltűnt a hó,
azzal, hogy kihajt, kizöldül,
mi is az új tennivaló.

Mondja a fű, fa: állongni,
búsulni tilos, semmi ok.
S értik is e bölcs tanítást
nagyon jól az aranyosok.
Tanuld tőlük a szorgos, hű
dologtevést, azt, ami most,
s majd is megment – ha itt hagyod
zord meződet, a papirost.

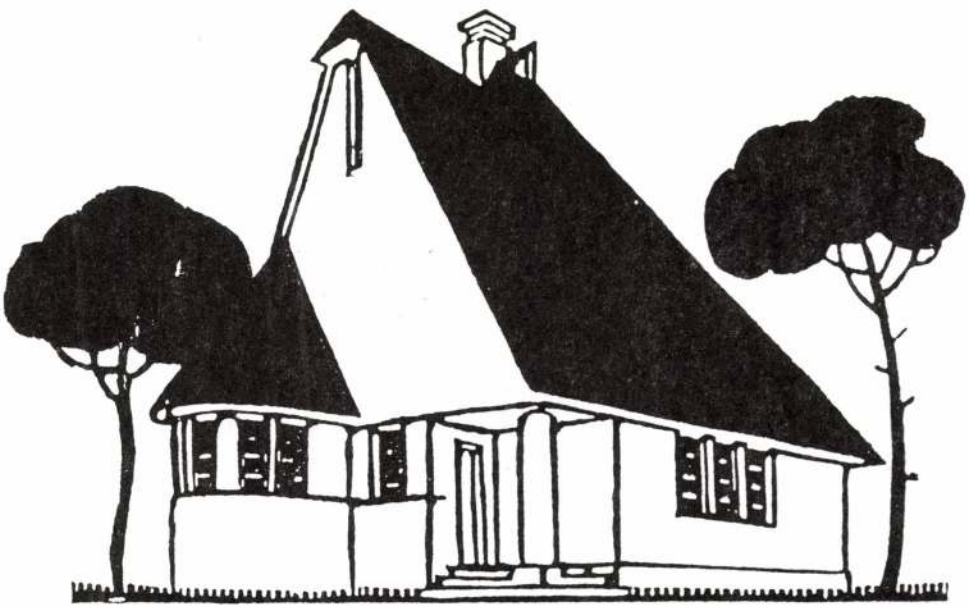

Távlati kép: Kós Károly rajza 1926-ból

Mennek a felhők

Mennek a felhők, mennek,
hét határon is túlra.
Fújja a szél szívünket,
ugye, Joli, de fújja.

Széttépi angyalarcunk,
tüskés bozótba vágja,
fényünket szétzilálja,
veri az őszi sárba.

Mennek a felhők, mennek,
még az égen is túlra.
Fújja a szél szívünket,
ugye, Joli, de fújja.

Tanulj tőlük

Kám mellett, a patak partján
egy óriás, ősrégi tönk
az őrhelyem. Üldögélek,
s hagyom, hogy befonjon a csönd.
Vonul most is a szekérsor,
mint hajdanán a tört, örök
lejtőkön. Ezt nézem, akár
rég, s magamban eldünnyögök.

Tanulj tőlük, a drágáktól,
mert tanulhatsz, reményt, hitet,
azoktól, kik küldtek egyszer,
s lesik most is verseidet.
Nézd, mennek vígan, dalosan
ilyentájt, ha újul a sík,
s ha a kertek lécei közt
a kezdő rózsa kifolyik.

Fotó: Winter Erzsébet

Az 1896-os millenniumi kiállítás kalotaszegi szobáját felidéző enteriőr / Enterior recalling the Kalotaszeg room of the 1896 Millennium Exposition

káját egy színes népművészeti kötet összeállításához. Munkatársai, a *gödöllői művésztelep* festői és az építészet fiatal képviselői erről a terepről indították útra kísérletező munkáikat. *Edvi Illés Aladár*, *Körösfői Kriesch Aladár*, *Juhász Árpád*, *Undi Mariska* és *Medgyaszay István* segítenek megvalósítani Malonyay Dezső vállalkozását, Kalotaszeg népművészetének könyvben történő bemutatását. A résztvevők mind otthonosabbá válnak e falvakban, szinte hihetetlen munkabírással készítik el egy év alatt a vaskos kötetet. A mozgalomhoz csatlakozott később *Lajta Béla*, *Györgyi Dénes*, *Zrumeczky Dezső* és végül *Kós Károly* kísérletező bemutatkozása. De *Ady Endrét*, *Bartók Bélát* és másokat egyaránt elvarázsolta a táj és népe, népének élete, mindennapjai és ünnepei.

A magyar szecesszió művészei éppen a Magyar Iparművészetben mutatkoztak be gazdag kalotaszegi élményeikkel.

A gödöllői művészek szövőműhelyében szőnyegeken, bútorterveikben és lakásbelső-terveikben köszönnek vissza a kalotaszegi építészet, hímzés és faragás elemei. A világkiállításokon Saint Louisban és Milánóban a pavilonok építészete és dekorációja felidézte Kalotaszeg népének alkotóművészetét.

A népművészeti tárgyak sajátos szerepet kaptak a polgárság környezetében – a 19. század második felében –, felfedezésük akkor a főnemesi, polgári, művészi rétegnek is köszönhető volt, akik e tárgyakkal kastélyaikat, műtermeiket berendezték. A kiállításon példákat is láthatunk arról, ahogyan a díszes, ünnepi parasztatárgyak polgári miliőben megjelennek. Lajta Béla, *Lechner Jenő*, *Lipich Aladár*, *Jakab Dezső*, Malonyay Dezső és mások gyűjteményeiből a Néprajzi Múzeumhoz került jelesebb darabok jelzik e folyamat egy-egy állomását.

A kiállítás nyomon követi a felrajzolt folya-

Fotó: Winter Erzsébet

A halott búcsúztatásának ünnepi tárgyai: faragott sírásó lapátok, Bátky Zsigmond gyűjtése, 1898–1900 között Magyarvalkón és temetési zászlók, amelyeket alkalmanként fiatal leány vagy legény halott számára leányok színes kendőiből és pántlikáiból állítanak elő; Vincze Anna munkája a kiállítás számára, Kalotaszentkirály / Objects of a burial ceremony: carved gravedigger shovels, made between 1898–1900 in Magyarvalkó, from Zsigmond Bátky's collection and burial flags made by girls' colour kerchiefs and ribbons for young dead girls or boys, work of Anna Vincze made for the exhibition, Kalotaszentkirály

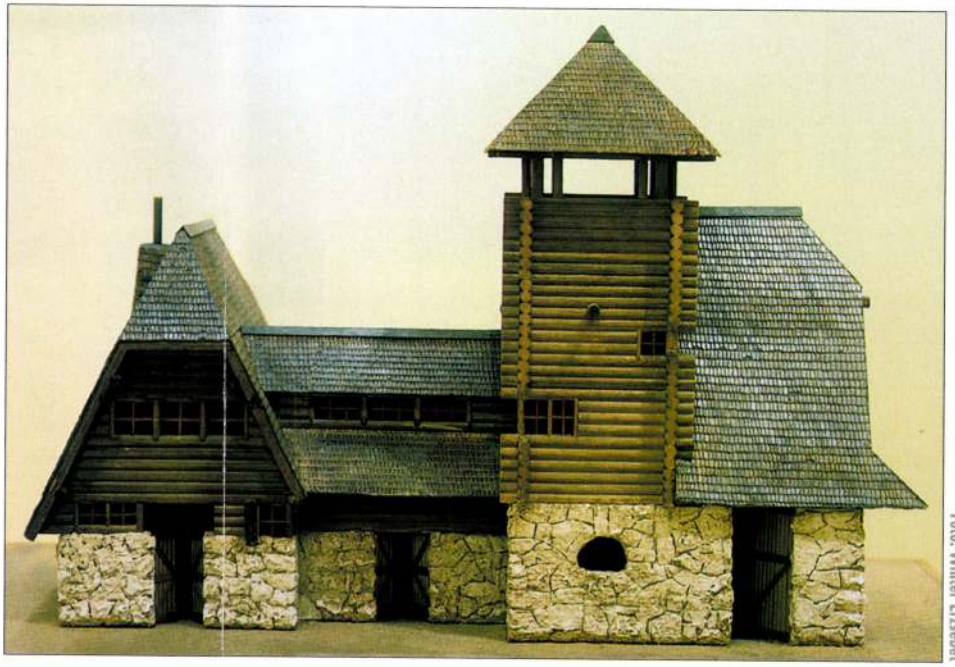

Fotó: Winter Erzsébet

Kós Károly–Zrumeczky Dezső: A budapesti állatkert terveiből; a bivalyház, a II. világháború alatt elpusztult. A makett a Magyar Építészeti Múzeum tulajdona / Károly Kós–Dezső Zrumeczky: Design of the buffalohouse of the Budapest Zoo, destroyed during the 2nd World War. The model is owned by the Hungarian Museum of Architecture

pártfogója. Most először láthatók a *Habsburg* főhercegi családtól Gyarmathy Zsigánénak ajándékozott dedikált fényképek. *Erzsébet* királyné kalotaszegi szobája, kalotaszegi kelengyéje, az 1885-ös kiállítás kalotaszegi szobájának sikere tette híressé a kalotaszegi varrottasokat. A kiállítás bevezető termeiben ennek a kibontakozásnak tárgyi dokumentumait láthatjuk: az 1873-as, az 1885-ös és az 1896-os kiállítások kalotaszegi tárgyaiból összeállított együttesekkel és a Gyarmathy házaspár munkásságára, életére vonatkozó dokumentumokkal.

E tudománytörténeti bevezető felidézi a jegenyefürdői vendégeskedéseket, ahol Herrmann Antal vezetésével, az általa kibérelt nyaralóban a néprajzi kutatás megszerveződött, és ahol *Jankó János* kalotaszegi kutatása elkezdődött, amelynek eredményeként 1891 karácsonyára az első magyar néprajzi monográfia, a *Kalotaszeg magyar népe* is elkészült. Az *Erdélyi Kárpát Egyesület Erdélyi Néprajzi Múzeuma* is ennek a folyamatnak egyik állomásaként jöhetett létre.

A kiállítás ezt követően a kalotaszegi hímzéseket, kerámiát, bútorokat és kiemelkedő faragású dísztárgyakat mutatja be e korai korszakból. A gazdag hímzésbemutató az 1910-es évekből a Nemzeti Múzeum gyűjteményében őrzött, a charleston divatú női öltözettel zárul, amelyet kalotaszegi fehér vagdalásos hímzésű textíliából szabtak; ennek az alkalmi ruhának előzményei az Ausztriában is kereset férfi frakkmellények voltak, ugyanezzel a fehér vagdalásos hímzéssel.

Ezt követi a viseletdarabok bemutatása, a csak Kalotaszegen viselt, elöl nyitott szoknyafélesé-gek, a muszulyok, a kötéses és pántlikás kötények és a kötény „darázsolás"-minták, hasonlóan a hímzett női ingek, bőrmellények és csizmák sora. Különlegességei e viseletnek a fejre való párták, a menyecske kontyolására való főkötők és tüllkendők, a „dulándlék". A fejviselet e legdíszesebb, legünneplősebb darabjain a kiemelkedő színvonalú gyöngymunkák és hímzések láthatók, melyek méltán keltették fel a múlt század végén, századunk elején itt megforduló művészek figyelmét.

Kalotaszeg az a néprajzi táj, amely kiemelkedő szerepet kapott a magyar művelődéstörténetben; amelyre az európai művészeti mozgalmak képviselői is felfigyeltek, *Walter Crane*, az angol preraffaeliták kiemelkedő alakja, a finn *Akseli Gallen-Kallela*, aki *Vikár Béla* társaságában járt Kalotaszegen, lelkesedéssel beszéltek élményeikről. A századforduló művészeti életében, a képzőművészet, az iparművészet és az építészet „magyar formanyelvének" kialakításában forrásként, hivatkozásként, mintaként élt Kalotaszeg. *Györgyi Kálmán* a *Magyar Iparművészet* 1901/3. számában adott programot, amely előmozdította *Malonyay Dezső* anyaggyűjtő mun-

A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS TAGJAI:

AXIS Építésziroda Kft., Budapest – 1991-től

BIOKÖR Kft., Budapest – 1990-től

B&D Műterem 2000 Bt., Szolnok – 1996-tól 1998-ig
(PROFIL Kisszövetkezet néven 1989-től 1991-ig)

BODONYI Építész Kft., Miskolc – 1998-tól
(INTERPLAN Kft. néven 1994-től 1995-ig)

DÉVÉNYI ÉS TÁRSA Kft., Pécs – 1991-től
(Pécsi Építésziroda néven 1989-től 1991-ig)

EKLER Építész Kft., Budapest – 1994-től

É-11 Tervező Fejlesztő Kft., Esztergom – 1994-től

FARKAS & GUHA Építésziroda Kft., Kecskemét – 1991-től

FELÜLETKÉMIA Kft, Budapest – 1994-től
(Minőség Kisszövetkezet néven 1989-től 1994-ig)

FORMA Rt., Zalaegerszeg-Keszthely – 1989-től 1998-ig

KAPOSTERV Kisszövetkezet, Kaposvár – 1984-től 1997-ig

KÖR Építész Stúdió Kft., Budapest, 1990-től

KŐSZEGHY Építészet Bt., Debrecen – 1994-től
(Noé Kft. néven 1990-től 1992-ig)

KUPOLA Kft., Budapest – 1991-től

KVADRUM Építésziroda Kft., Budapest – 1991-től

LOMNICI ÉS TÁRSA Kft., Kaposvár – 1994-től

MAGHÁZ Bt., Budapest – 1991-től 1994-ig

MAKONA Tervező Kft., Budapest – 1989-től

PAGONY Táj- és Kertépítészet Kft., Budapest – 1990-től

PARALEL Kft., Budapest – 1994-től

SÁROS és Társa Építésziroda Bt., Budapest

TRISKELL Kft., Budapest – 1991-től

TETŐ-SZFÉRA Kisszövetkezet, Budapest – 1989-től 1995-ig

UNITEF-83 Rt, Budapest – 1994-től

WEILERTERV Kft., Pécs – 1991-től 1994-ig

KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS

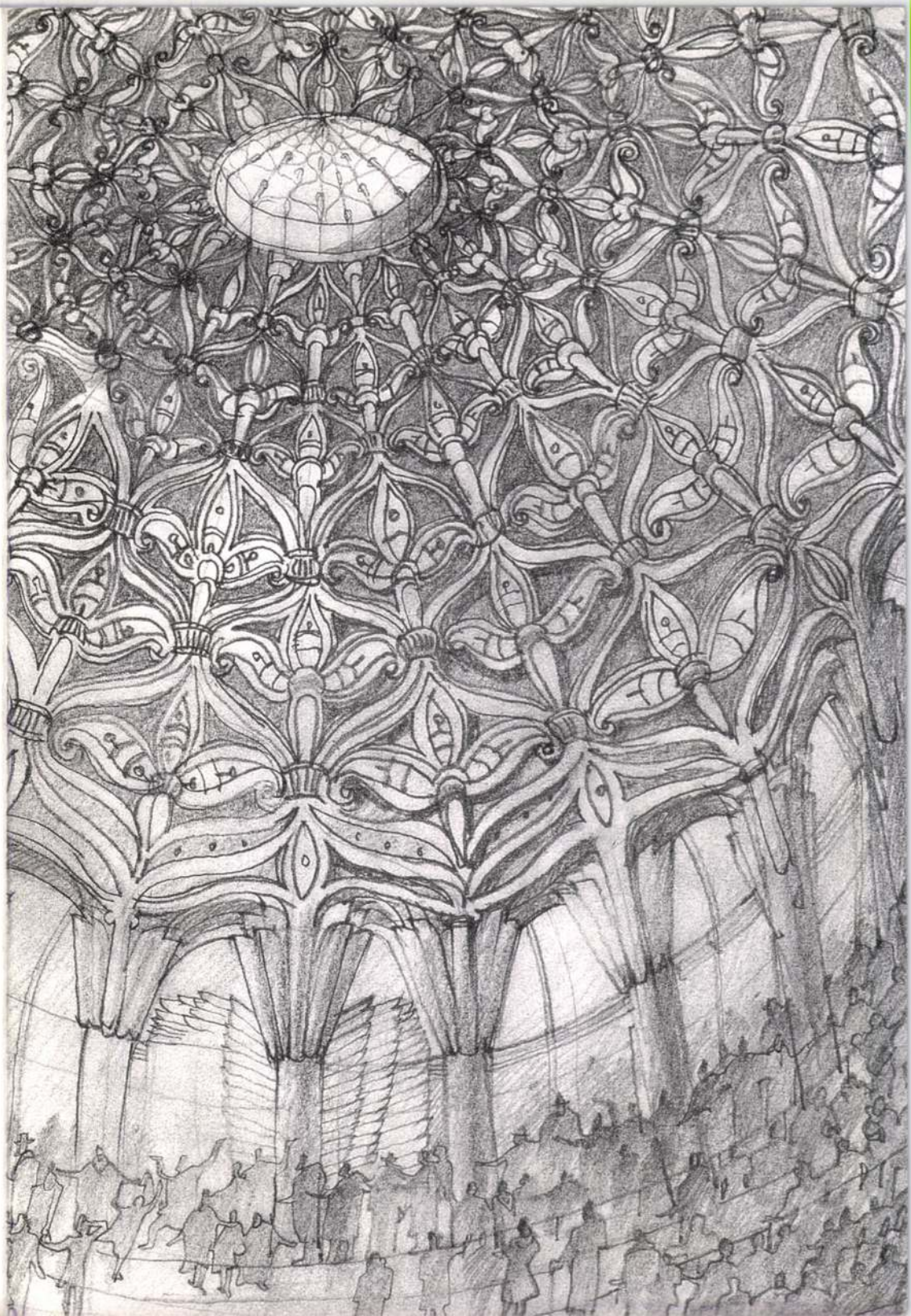

MEGHÍVÓ

a **Kós Károly Egyesülés** 10 éves jubileumának megünneplésére, az ezen alkalomból, és a millenniumra szervezett vándorkiállításra, valamint a kétnapos ünnepi programra.

•

Az ünnepséget és a kiállítást 1999. október 2-án 15 órakor

dr. Nemeskürty István

nyitja meg a Budapesti Műszaki Egyetem központi aulájában.

•

Kocsár Miklós zeneszerző ez alkalomra írt művét előadják **Makovecz Pál** és tanítványai.

•

Köszöntőt mondanak:
Patonai Dénes DLA, a Magyar Építészek Szövetsége elnöke; **Balogh Balázs** DLA, a Magyar Építész Kamara elnöke; **Hofer Miklós** DLA, a BME Mester Testületének elnöke; **Reischl Gábor** DLA, az Ybl Miklós Műszaki Főiskola főigazgatója és **dr. Laposa József** tájrendező mérnök, vezető tervező.
Az évfordulóra megjelenő albumot és CD-ROM-ot a szerkesztő, **Gerle János** mutatja be.

•

Október 2-án 17 órakor ünnepségünk díszvendégei

Paolo Portoghesi

építész, a római Universitá della Sapienza Egyetem építészeti fakultásának professzora és

Francois Burghardt,

a DOMUS magazin főszerkesztője tartanak előadást.

•

További előadások október 3-án 9.30 órától: **Szegő György** építész, műkritikus; **Makovecz Imre,** a Magyar Művészeti Akadémia elnöke; **Pap Gábor** művészettörténész.
(kávészünet)
Pásztor Péter építész, Kassa; **Molnár Jenő** építész, Graz
és **Illyés Zsuzsa** táj- és kertépítész.
(ebédszünet)
Keserű Katalin művészettörténész; **Kampis Miklós** építész, a Kós Károly Egyesülés igazgatója és **Kálmán István** a Kós Károly Egyesülés Szabad Főiskolájának igazgatója.

•

Az előadások színhelye a BME központi épületének I. emeleti díszterme.
Budapest XI. ker., Műegyetem rakpart 1–3. (érdeklődni lehet a 209-1174-es telefonszámon).

•

A rendezvény házigazdája: **Balogh Balázs** DLA, az Építészmérnöki Kar Rajz- és Formaismereti Tanszék tanszékvezetője.

•

A Kós Károly Egyesülés és a Vándoriskola kiállítására meghívott, határon túli kiállítók:
Transpagony Kft., Csikszereda; **Pásztor Péter**, Kassa;
Tóth Vilmos, Kanizsa; **Kelf Treuner**, Drezda.

•

A kiállítás megtekinthető 1999. október 9-ig.

INVITATION

to the travelling exhibition organized to celebrate the decennium of the **Károly Kós Association** and the Millennium of the Hungarian State.

•

The two day's program and the exhibition will be opened 2nd October 1999 15 h by

dr. István Nemeskürty

in the aula of the Technical University Budapest.

•

Occasional composition of **Miklós Kocsár**, performed by **Pál Makovecz** and his pupils.

•

Words of welcome:
Dénes Patonai DLA, Association of Hungarian Architects, president; **Balázs Balogh** DLA, Chamber of Hungarian Architects, president; **Miklós Hofer** DLA, Masters Board of the Technical University, president; **Gábor Reischl** DLA, Miklós Ybl Technical High School, director and **dr. József Laposa** landscape architect, leading designer.
The occasional book and CD-ROM will be presented by the editor **János Gerle**.

•

2nd October 17 h.: lecture of the honorary guests of the celebration,

Paolo Portoghesi

architect, professor of the architectural faculty of the Universitá della Sapienza, Roma and

Francois Burghardt

director of the DOMUS magazine.

•

Further lecturers, 3rd October 9.30: **György Szegő** architect, art critician; **Imre Makovecz** architect, Academy of Hungarian Artists, president; **Gábor Pap** art historian.
(coffee break)
Péter Pásztor architect (Kosice); **Jenő Molnár** architect, professor (Technical University, Graz) and **Zsuzsa Illyés** landscape architect.
(lunch break)
Katalin Keserű art historian; **Miklós Kampis** architect, Károly Kós Association, director; **István Kálmán**, Free College of the Károly Kós Association, director.

•

Venue: ceremonial hall at the first floor of the Central Building of the Technical University. Budapest, XI., Műegyetem rakpart 1–3. (Information: tel./fax: 36-1-209-1174.)

•

Host of the meeting: **Balázs Balogh** DLA, architect, head of the Chair for Drawing and Creation of Form.

•

Invited exhibitors from abroad beside the members of the Association and the Journeymen's School: **Transpagony**, landscape planners, Csikszereda, Romania; **Péter Pásztor**, Kosice, Slovakia; **Vilmos Tóth**, Kanjiza, Yugoslavia; **Kelf Treuner**, Dresden, Germany.

•

The exhibition is open till 9th of October.

„Csak az csízeljen, aki érti a csíziót" – ez Határ Győző írásának címe és mottója. A magyarban van egy hasonló, negatív formában megfogalmazott szólásmondás: aki nem tud arabusul ... Magam ezt vallom.

Román András

* * *

LEGNAGYOBB HIBA AZ ARISZTOKRATIZMUS LENNE, AZ ELZÁRKÓZÁS...

Az *új magyar építőművészet* 3. száma szinte teljes terjedelmében a mai magyar műemlékvédelemmel foglalkozik, és ez dicséretes. Felmutathatná azt, hogy a műemlékvédelem mindig is a kor építészetének törekvéseibe ágyazódott, onnan táplálkozott, mondhatni egy volt azzal. A szakma végleges specializálódása előtt kiemelkedő alkotói is azonosak voltak.

Sajnos a folyóirat e száma nem ilyet sugall. Címlapján a zsámbéki építési terület esetleges állapotában, éspedig letakarva az, ami már készet mutatna. Az írások utánközlések, de tendenciával válogatva. Javít az összképen *Fejérdy Tamás* összefoglaló igényű megszólaltatása, amely azonban nem a vita tárgyába vág.

A folyóirat most csupán azt érzékeltette, hogy kritikai hullám éri tevékenységünket, a hatósági munkát, szélesebb értelemben pedig szakmai-tudományos szemléletmódunkat, a Hivatal „avítt" műemlékvédelmi felfogását, ragaszkodását korábban kialakított elvekhez. Melyen állítólag túlhaladott az idő. Szemléletileg másutt Európában már túltették magukat az ilyenen – mondván. Különösen támadják a ma építészetével, a kortárs építészek törekvéseivel kialakuló konfrontációt, azért bennünket okolnak.

Ez a jelenség nem vadonatúj, ismerős, makacsul visszatérő problémája a műemlékvédelemnek. Mindig is bizonygatni és bizonyítani kellett, a műemlékvédelemnek nem lehet célja, hogy az élet, a megújulás gátja legyen. Hagyományok, örökség, valamint az új, a fejlődés szembekerülése mindig korszakhatároknál a legélesebb. Most kétségtelenül ilyennél vagyunk! A kihívás fennáll, és erősebb annál, semmint figyelmen kívül hagyhatnánk és mindent végezhetnénk, mint eddig és azelőtt. Vagy hogy tudomást ugyan veszünk róla, de bemerevítjük állásainkat.

Új jelenségekre új módon kell reagálnunk. Alkalmas módszereket és eszközöket kell találnunk, meg kell felelnünk a helyzetnek. Legelőször is nem szemlélhetjük a folyamatot minden részében és minden tekintetben ellenségesként, mert bárminek is tekintjük, az jelen van és hat nagy erővel, szinte ellenállhatatlanul. Célunk nem lehet megállítani – minthogy lehetetlen.

Mégis úgy gondolom: az értékek és érdekek ütközése nem kizárólagos. Ütköztetésük, mindenáron való ütköztetésük nem vezet célra. Meg kell találnunk, az *egyes esetekben* konkrétan meg is lehet találni az átvezetést, a közösen vállalhatót, és felfedni a közös értékrendet és érdekazonosságot, azt érvényre vinni. Mondjuk... és közben látni való, hogy milyen keservesen nehéz.

Legnagyobb hiba az arisztokratizmus lenne, az elzárkózás. Ha igyekszünk megérteni partnereink szempontjait, a mieink is jobban megértésre találhatnak. Különösen szerencsétlennek tartom, amikor nem is a befektető „nyomulásával" viaskodunk, hanem más állami szervekkel, alkalomadtán kulturális intézményekkel vagyunk képtelenek megegyezésre jutni.

Hosszabb távon nem tartható a szembenállás az építészekkel. Vitában lehetünk, a vita kell: nyílt, tárgyszerű értelmiségi eszmecsere szakemberek (építészek...) között. Elősegíteni szándékozzuk a tisztázódást, a tisztulást. Többször, fórumon is kifejtettem már e szándékot, terepet is ajánlottunk hozzá, a műemlékvédelmi szakfolyóiratunkat.

A tisztázáshoz Önök is hozzájárulhatnak. Jó volna ennek érdekében véleménynyilvánításra kérni némely vitapontban (romkonzerválás-rekonstrukció, „korstílus" és műemlékvédelem) olyanokat, akik nem közvetlen a mundér becsületéért, de a műemlékesek nevében elméleti igénnyel és nemzetközi kitekintéssel bemutatnák a szakma mai állását. Abból is csak polémia lehetne és nem kinyilatkoztatás.

Kalmár Péter

* * *

(A Műemlékvédelem szerkesztősége az ősz folyamán nyilvános ankétot rendez a műemlék-helyreállítások aktuális kérdéseiről. Mindenkit szívesen látunk, minden véleménynek szabad teret adunk.)

OLVASTUK

Művelődés 3

LI. évfolyam 1998. március

Péterffy Miklós: Kós Károly első megépült lakóháza

(...) A Brétfű utcai ház új színfoltot jelent amúgy is rendkívül gazdag és változatos századfordulós építészetünkben. (...)

1909-1910-re tehető Kós édesanyjának az a megrendelői igénye, hogy a brétfűi korábbi telkük melletti gyümölcsös megvétele után egy a család részére építendő házat tervezzen. Erre vonatkozóan Kós Életrajzában a következőképpen nyilatkozik: „Volt nekem néhány alternatívája egy családi ház elgondolásomnak, amit még az ősszel magunkra gondolva csináltam volt. Csak úgy szórakozásból: két nagy szoba (hall és ún. műterem) és három kicsi, s mellékhelyiségek, manzárdos megoldásban. Azokat a vázlataimat most előkerestem. S aztán anyámmal együtt addig forgattuk, alakítottuk, főleg redukáltuk (A pince a ház alatt elmaradhat, azt hátul a hegyoldalban olcsóbban és praktikusabban lehet majd megépíteni – javasoltam én. A cselédszobára nincs szükségem – mondta anyám), amíg végül is megállapodtunk: így éppen jó lesz."

A fenti szövegrészből kiderül, hogy Kós tulajdonképpen helyszíni kötöttségek, valamint konkrét megrendelői igény nélkül tervezett házat, udvarházat, amit alkalmazott egy konkrét telekre. A telekadottságok nem tették lehetővé a tervezett kialakítást, de elég jelentős részre nem is tartott igényt a megrendelő: az édesanya. Így a megépült változat eleve torzója annak a térszervezési alapvetésnek, amely Kós Károly későbbi munkásságának is sajátja. Itt elsősorban a tagolt, kisebb egységekre bontott és közöttük kialakult terek-tömegek egy, az egész együttest körülzáró falszerű kerítés általi eggyé olvasztásával létrejött épületegyüttesre gondolok. A tervezett házhoz járulékos udvarházi funkciók is csatlakoztak: cselédház, kamra, valamint ezeket a konyhával összekötő fedett, de nyitott tornácszerű folyosó, gazdasági udvar és járulékos szín, pajta, belsőudvar a szerszámtároló házikóval, és kiskert, amelyet a fenti idézetben szereplő családi ház ölel közre. Jelenlegi állapotában csak a ház épült meg, a tervezetthez képest más arányokkal és későbbi átalakításokkal: „Ez a mi brétfűi családi házunk volt az én első olyan tervezésem, amely meg is valósult két év múlva, 1910-ben. Terv is, kivitelezés is szolid, jó munka volt, azt bebizonyította a ház 1944-ben, amikor közvetlenül előtte robbant egy amerikai repülő bombája. Lesodorta ugyan róla a zsendelyt, lekopasztott a homlokfalról mindent, bezúzott minden ajtót-ablakot, kicsit elcsavarta a toronyszoba falát is, de se a falak, se a fedélszék gyógyíthatatlan sebet nem kapott. S ha csúnyán megkopasztva, belső elrendezésében más okok miatt sok gyatra átalakítással, de szilárdan áll ma is."

A tervezett állapot belső tereit nagy gonddal rajzolta meg, több változatban és másmás technikákkal. Néhány nagyon részletes rajz – belső perspektíva – maradt ránk a földszinti ebédlőtérről, hallról, az emeleti, tervezett állapotában műteremnek nevezett helyiségről. (...)

A megépült családi ház két meghatározó tömegű épületrészből és az ezeket összekötő nyaktagból áll. Főhomlokzata déli fekvésű, ezen a homlokzaton megmutatkozik mindhárom épületrész: a torony, a nyaktag, illetve a tulajdonképpeni lakóház. A torony romantikus, és főleg kompozíciót szervező elem. Mentes minden toronyfunkciót megkövetelő igénytől (védelem, lakótorony, függőleges közlekedési-menekülési maggal, harangtorony stb.). (...)

Mostani állapotában (bomba által lesodort zsindely helyett cserép; elkorhadt császárfadísz; teljesen tönkrement, majd levágott könyöklő; kicserélt, más arányú ablakok) arányai is romlottak, valamint állaga is. A torony földszintjén a tervezett állapotban konyha lett volna, ez indokolja a földszintet az emelettől elválasztó, és a házban egyedül ezen az egy helyen alkalmazott poroszsüveg boltozatot. A torony emeleti helyisége lakószoba, amelynek egyetlen megközelítési lehetősége van: a lakóházon át, a nyaktag emeleti gyilokjárószerű összekötő folyosóján keresztül. Mint már említettem, a torony itt nem

Brétfű utcai lakóház – mai déli homlokzat

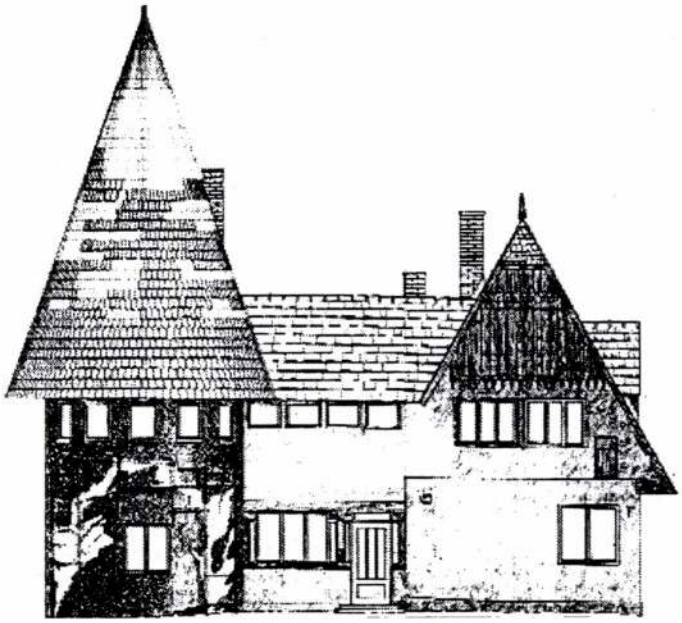

feltételez függőleges közlekedési lehetőséget; ebben az elemben a két szint között nincs semmiféle funkcionális kapcsolat. Az emeleti lakószoba eredeti tervekben, rajzokban szereplő igen kis méretű (külső 60x60 cm), magas parapettel kialakított ablakai előtt dekoratív fagyámolítású deszkakönyöklő is épült, törpegaléria szerű kiképzéssel, amely meglehetősen erőteljesen utal az erődtemplomok tornyainak gyilokjáróira is. Itt azonban még erős bajor (J. M. Olbrich) hatást érezhetünk, nem pedig az erdélyi, kalotaszegi, valamint szász előképek szimbólummá nemesedett prototípusát.

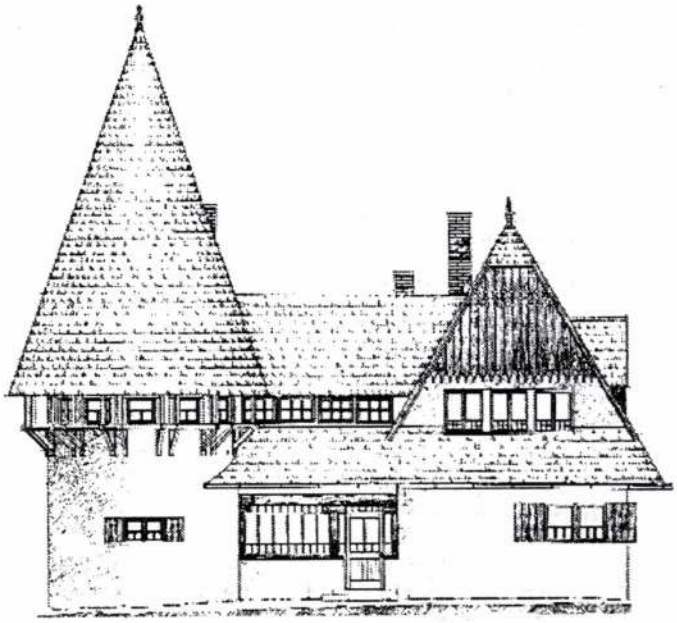

Brétfű utcai lakóház – rekonstruált déli homlokzat

A tornyot a tulajdonképpeni házmaggal összekötő nyaktag jelentős – itt nyílik a főbejárat –, de a homlokzati kompozícióban hangsúlytalan, két hangsúlyos elem közötti szerepet kap. A nyaktag itt a földszinten előtér-közlekedő a ház két fő része között. Tervezett állapotában egyik (bejárati) oldalán nyitott lett volna, de a ház elkészülte után röviddel beüvegezik e nyitott, mívesen faragott faoszlopokkal és oszlopfejezetekkel tagolt főbejárati mellvédfalat. A verandaszerű nyaktag az innen nyíló – és a tervben hallként említett – teret hivatott védeni; szél-, eső-, sárfogó, illetve terasz funkciókkal ellátni.

A másik meghatározó tömegű épületrész a lakóház: tömege a ház déli főhomlokzatára merőlegesen, nyújtottan alakított, három hosszanti tartófallal, két, majd a lépcső melletti harántfal után három, az egész épületrészen végigvitt kötőgerendákkal áthidalt nyílássorra osztott. A tartófalak magassága azonban nem azonos: a nyaktag átfedésében levőé alacsonyabb a többinél. Míg a torony mindkét szintje téglából épült, a ház földszintje tégla, az emelet pedig manzárdos kialakítású faszerkezet, Fachwerk-szerű kitöltésekkel. A földszint legnagyobb tere a hall, három egymásba nyíló egységre osztható. A két magas hosszanti tartófal közötti nagy belmagasságú, látszó gerendafödémes részből nyílik – az alacsonyabb szélső hosszanti tartófal és a középső magas hosszanti tartófal között – egy alacsonyabb belmagassággal kiképzett térbővület, amely a tervezett állapotában a kandallót foglalta magába. Ez a térbővület a nagy belmagasságú térrel egy, a középső hosszanti tartófalban boltívesen kiképzett kiváltás által kommunikál. A kivitelezés során a térbővület arányai jelentősen megváltoztak, és a tervezett míves kiképzésű kandalló sem épült meg. A most látható ablakok részben újak, részben máshonnan átépítettek (a térbővület kisméretű ablakai helyén a földszinti főhomlokzat két – sorolófával egymás mellé rendelt – kapcsolt gerébtokos ablaka került, annak a helyére pedig jelenkorunk típusablakai. A hall harmadik téregységét a félig szabadon feltárulkozó, podesztről induló tölgyfalépcső jelentené, amely viszontagságosan ugyan, de megépült. A 70-es évek végén a ház megosztásakor lebontották, és betonból egy ellenkező irányú lépcsővé alakították.

A hall igen szépen megrajzolt belső perspektívája – az említett kandallón kívül – szép falfestési (falkép) javaslatot is mutat, valamint a lépcsőmellvéd egy pillérrel való tagolását is. Ennek a pillérnek a helye a jelenlegi átalakított állapotban is pontosan meghatározható, de a fejezete már nem az említett rajz alapján készült. A gerendában még fellelhetőek a pillérfejezet csatlakozásának X alakú ékei, mely a nyaktag pillérének és pillérfejezetének csatlakozásával mutat azonosságot. A két kötőgerendában a felső, egykoron érkező, lépcsőkar áthidalásánál még láthatóak az egykori tölgyfa lépcső lefűrészelt profiljai, valamint a fellépés és belépés is kikövetkeztethető. A nagy fellépési magasság (22 cm) és a meredekség miatt valószínű, hogy a lépcsőfokok között nem létezett homloklemez a belépés biztosítása végett. (...)

A lakóház további földszinti terei: a pitvar (a tervben ereszként szerepel), amelyik a hátsó udvari kijárást biztosította; nyitott-fedett módon innen nyílt volna az illemhely a tervezett állapotban, azonban ez nem így valósult meg. A pitvarból terv szerint a hallba lehetett közvetlenül jutni; ma ebből a pitvarból (ami ma már nem nyitott) a megfordított betonlépcső az emeletre visz. A hall-lépcső indulási podesztjéről nyílik a hátsó szoba – háló – ajtaja, innen pedig a fürdőszoba.

Az emeleti tér két meghatározó és egyben legszebb tere a két koporsóidom mennyezetű tetőtéri helyiség. A déli főhomlokzat oromkiképzése mögött található a tervben műteremként említett szoba, ide érkezik meg a lépcső, innen nyílik a gyilokjárószerűen kiképzett, a toronyszobát a házzal összekötő folyosó. Ennek a folyosónak magas parapetű, fekvőtéglány formájú, egykoron hat üvegmezőre osztott pallótokos ablakai vannak. Az előbb említett telőtéri szobából nyílt az egykori háló, szintén koporsóidom mennyezettel (téglalap keresztmetszetű koporsóidom), északi, illetve keleti ablakokkal. A műterem – tervezett állapotában még – háromszögletű keresztmetszettel elgondolt koporsóidom mennyezetű volt, a megépült tetőtéri szobának azonban egyenlőszárú trapéz keresztmetszetű koporsóidom mennyezete van. A teret oldalról az alacsonyabb oldalhajón keresztül gádorablakszerű ablaksor világítja meg. A megvalósult koporsóidom mennyezet a tervezett állapothoz képest sokkal nagyvonalúbb belső teret eredményezett. Nem véletlen a tervezetthez képest a változtatás: Kós 1910-ben Jánszky Bélával már a zebegé-

Miben más a más?

Simon Mariann: Valami más. Beszélgetések építésznőkkel

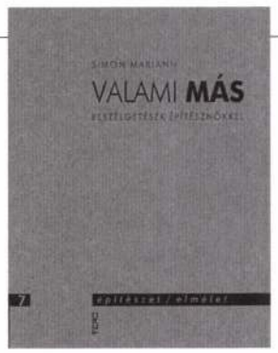

A NŐKRŐL SZÓLÓ KÖNYVEK sokszor már témaválasztásukkal is nagy vihart kavarnak, hiszen egyesek már a címük alapján, olvasatlanul rájuk sütik a feminizmus bélyegét. Simon Mariannak a Terc kiadó Építészet-elmélet sorozata hetedik darabjaként kiadott kötete ebből a szempontból pontosan átgondolt, biztos egyensúlyban tartott munka, mely nem enged teret a hirtelen ítélkezőknek. Létrejöttét az a tényszerű adat inspirálta, hogy az egyetem elvégzése után eltűnnek a pályáról az építésznők. A könyv mindazonáltal nem oknyomozó riportok sorozata. A maga eszközeivel keresi ugyan a választ, de nem kimódoltan, prekoncepciókkal, hanem finomabb eszközökkel. A kötet zömét adó beszélgetésekből sokszínű, izgalmas nőket ismerhetünk meg, de első olvasatra nem kapunk választ az alapproblémára. A kérdések túlnyomó része sem a beszélgetőpartnerek női mivoltára és annak esetleges szakmai következményeire irányul; a kérdezők (Simon Mariann és Lévai-Kanyó Judit) a szakmai megközelítést tartották elsődlegesnek. A kötetet végigolvasva, az interjúalanyok életútját figyelemmel kísérve mégis kirajzolódik egyfajta, nagyon összetett és nagyon sokszínű kép, melynek elemeiből a figyelmes olvasó összerakhatja a választ az előszóban felvetett dilemmára.

Külön említést érdemel a könyv bevezető tanulmánya, mely részletes összefoglalása az elmúlt harminc évben megjelent, a nők és az építészet viszonyával foglalkozó fontosabb írásoknak, külön hangsúlyt helyezve a legfrissebb munkákra, s mint ilyen, hiánypótló a szakma könyvpiaci palettáján. A könyv egésze Magyarországon új hang, új kezdeményezés, mely mindenképpen üdvözlendő és folytatásra méltó.

TERC kiadó, 2003, 111 oldal,
Sorozatszerkesztő: Lévai-Kanyó Judit

B. Zs.

Képeken az otthon

S. Nagy Katalin: A lakáskultúra története

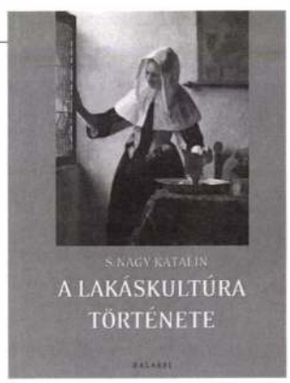

KÉPEKEN ÉS SZOBROKON, képzőművészeti alkotásokon keresi a lakberendezés történetének hű krónikáját S. Nagy Katalin könyve. A neves művészettörténész és szociológus már két korábbi műben összegezte e témájú kutatásait, most azonban sok képpel (köztük 130 színes táblával), bővített szövegrészletekkel ezek kiegészítéseként, igazán gazdag kultúrhistóriát kínál az olvasónak.

Vizuális műfajt bemutatni egy másik ugyanilyen segítségével, ez meglehetősen csalókának tűnhet. Hiszen az egyes korok képi világa, szimbolikája, sőt jellegzetes kódjai egyrészt egymásra vonatkoznak, másrészt mi, egy harmadik szemlélet hordozói, is „átírjuk" a múltból kapott látványt a saját paradigmáinknak megfelelően. Ebben az esetben úgy mondhatnánk, hogy egy lakásbelsőt ábrázoló korabeli festmény tartalma számunkra elsősorban tárgyválasztásában ragadható meg – holott a minél pontosabb olvasathoz nem szabad figyelmen kívül hagyni a kép elkészültének idején működő hatásokat, a színekhez, formákhoz, látvány-idézetekhez és akkor még eleven – mára esetleg elfeledett – szimbólumokhoz kapcsolódó jelentésmezőt sem.

A szerző „betűről-betűre" tanít olvasni a képeket, jó tanár módjára megmegáll a nehezebb részeknél, elgyönyörködik egy-egy tökéletesen formált kép- vagy szoborrészleten, miközben annak elemeiből életre kelti azt a világot is, amely szellemiségével, tárgyaival, szokásaival és ideáival megteremtette azt a képet. Ettől a személyes hangvételtől, a szépség iránti leplezetlen odaadástól a különben igen szakszerű, időrendi szerkezetet követő kötet – amelyet sem elő-, sem utószó nem hoz intimebb közelségbe az olvasóval – mégis közvetlen, kellemes atmoszférájú, élvezetes társ lesz. S. Nagyot ugyanis mindenekelőtt nem a kép, nem is a rajta megjelenő lakásbelső izgatja, hanem a mindkettőt működtető társadalom szokásai, jellegzetes elemei, egész szociológiája. A precíz építészeti és bútortörténeti leírásokon túl az adott kor, illetve társadalom énképét keresi, kényelemszeretetét vagy ideáit, istenhitét vagy gazdasági motívumait, s mindezt meg is találja az otthonok képében.

Az olvasó csak azt sajnálhatja, hogy a 20. századra alig néhány oldal jutott, az ott felmerülő témák kidolgozása érzékelteti a lezáratlanságot. Pedig e század lakberendezését, otthonosság- vagy inkább otthontalanság-érzetét Schaár Erzsébet, De Chirico vagy Francis Bacon műveiben keresni, merőben újszerű gesztus. Talán bízhatunk abban, hogy a kötet zárófejezete egyben egy önálló, 20. századdal foglalkozó, hasonló szemléletű mű kiindulópontja.

Balassi Kiadó, 2003, 256 oldal, 142 kép

Götz Eszter

Küldöm levelemet... Kós Károly levelezése

Összegyűjtötte, szerkesztette, a kísérő tanulmányt és a jegyzeteket írta: Sas Péter

ÉVFORDULÓRA JÖTT a vaskos kötet, de nem kényszerünnepléskénti: 1883. december 16-án, 120 éve született Kós Károly. Sokféleképpen közelítettek már Kós sokrétű életművéhez. A Mundus 2002-ben adta ki Anthony Gall szerkesztésében a *Kós károly műhelyében* (lásd MÉ 2002/4) c. hiánypótló albumot, ezzel a mostani kötettel 900 oldal Kós-levél, jegyzet és tanulmány vált hozzáférhetővé. A páratlan életmű teljességét bemutató – talán soha össze nem állítható – nagymonográfia egy roppant munkával készített mozaikrészlete ez a könyv.

Miért is nem lehet soha „fehér foltok" nélküli a pálya feltérképezése? Mert Kósnak 1944 őszén, 62 évesen el kellett menekülnie a Varjú-tanyáról, ahol „ránk tört a soviniszta gyűlölet gyilkos-rabló áradata..." És a gondosan őrzött emlékek, a múlt hiteles papírtanúi odavesztek. Köztük Babits, Szerb, Kosztolányi, Móra, Móricz, Szekfű, Szabó Lőrinc vagy Benedek Elek, Bánffy Miklós, Bernárdy György és mások, az erdélyi és magyar írók-költők, a marosvécsi Helikon íróinak írásbeli diskurzusa is odalett. Kós kevéssel korábban sem adta be a levéltárba. De a címzettek és örököseik megőrizték stilizált kezeírását, most kevés kivétellel (ilyenek a feleségének, Balázs Idának küldött konstantinápolyi levelek) hozzá is járultak a közléshez. A lappangó leveleket az első oldal felhívása szerint kiadó és szerkesztő ezután is várják.

A kötetet szerkesztő Sas Péter bevezető tanulmányában végiggondolja, ami ilyen esetlen az olvasóban kérdésként biztosan felmerül. Azt is, hogy „Kós Károly mennyire lehetett megelégedve azzal a munkássággal, amire lehetőséget adott számára a Sors: »... hogy nem tudtam beteljesedni? Hogy csak virágoztam, sőt csak bimbóztam, de gyümölccsé egyetlen induló virágzásom sem tudott beérni: kegyetlen, keserű érzés ez, de – predesztinációs kálvinista vagyok – így akarta, így rendelte a sors, és az ő rendelése ellen nincsen apelláta." (Borbíró Virgilhez) Sas Péter ezt a vallomást a bevezetőben is idézi, csigázva a bölcsesség, a szépség és az igazság titkaira vágyó keresők érdeklődését.

Mert a bölcsesség és a szépség is, de az igazság egészen elemi módon köszön ránk Kós Károly magánleveleiből. Életén, és így levelezésén is, végigszáguld a történelem, a politika, a nyomor és a szellemi kiúttalanság, a személyes élmények és a felvállalt küldetés, s mindezt Kós a gyerekek egyszerű szókimondásával kommentálja. Békére, csodákra fogékony szeme mindent lát ugyan, de csak azt hajlandó szóvá is tenni, amiben a teremtés erejét tapasztalja. Leveleiben nyomát sem találjuk a nagy formátumú személyiség öntudatának: még 90 évesen is alázattal, lelkes odaadással ír barátainak, az erdélyi és anyaországi magyar értelmiség kiválóságainak. „Öreg barátod", így

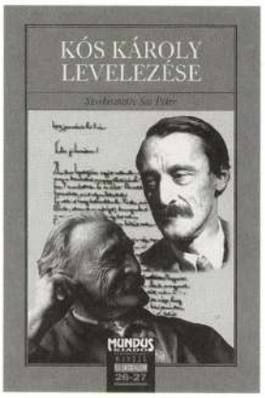

írja alá levelét az 1970-es években, de eltávolodva időtől és országhatártól, a baráti gesztus a mai olvasót is elevenen érinti. Kós szellemisége, empátiája és a gondolatai által szőtt finom háló, melyben védve babusgatja az erdélyi magyar kultúrát, bármi is történt a halála óta – rendszerváltás ide, forradalom oda – ma is érintetlen.

Vannak szerzők, akik – bárhol ütjük fel kötetüket – biztosan megszólítanak. Hamvast, Szerb Antalt, Borgest olvassuk sokan ekképpen. Most itt van egy művelődéstörténeti breviárium, hasonló használatra. Vagy a módszeres érdeklődőknek, akiket a majd 140 címzettet és az oldalakat jelző névmutató, valamint a bő jegyzet is segít.

Mundus Magyar Egyetemi Kiadó,
2003, 894 oldal

Szegő György

Tízévnyi alkalmazott művészet

Magyar iparművészet az ezredfordulón

ÉVTIZEDES FENNÁLLÁSÁT kiváló kötettel ünnepelte tavaly év végén laptársunk, a Magyar Iparművészet. Annakidején, a rendszerváltás lelkes éveiben sok szakma képviselői vágtak bele lehetetlennek látszó, eleinte csak az euforia által hajtott vállalkozásba. Ez is ilyen volt, hiszen 1945 óta nem állt ilyen rendszeresen megjelenő fórum a hazai iparművészet mögött. A szerkesztőbizottság az űr kitöltését célozta, amikor arra vállalkozott, hogy design, textil, bőr, ötvös, grafika, kerámia, bútor, játék, számítógépes tervezés, egyszóval az iparművészet, formatervezés minden ága jelen legyen az évente 6 – később anyagi okok miatt csak 4 – számmal megjelenő folyóirat hasáb-

Konferencia Kós Károly életművéről

MUNKATÁRSUNKTÓL

Négy minisztérium, több egyetem és sok szakmai-tudományos szervezet támogatásával nemzetközi konferenciát rendez Kós Károly életművéről a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó május 8-ától Budapesten. A háromnapos tanácskozáson, mint azt *Biernaczky Szilárd* kiadóvezetőtől megtudtuk, az 1977-ben elhunyt tudós építész hatalmas örökségét szeretnék újra felfedezni, és életképes üzeneteit az új évezred magyar társadalma és kultúrája számára hasznosíthatóvá tenni. Értékelni fogják Kós kreatív magatartását, művészi alkotóerejét, értékmentő és közösségteremtő tevékenységét, a településfejlesztésben, építészetben és irodalomban jelentkező esztétikai, erkölcsi, filozófiai gondolkodásmódját.

A tudományos fórumhoz kapcsolódva Kós Károly műhelye címmel megjelentetik az Anthony Gall szerkesztette életműalbumot. Ebben mintegy 1200 kép is segíti feltárni az erdélyi alkotó gazdag építészeti kincsét. Mint megtudtuk, több évi kutatómunka eredményeként a kötettel jórészt sikerül pótolni azt a veszteséget is, amit Kós Károly munkásságának és hagytékának a második világháborúbeli elvesztése-elpusztulása okozott.

NÉPSZABADSÁG
2001 MÁRC. 2

ztosítani kellene a mi-
feltételeit.
állam és intézményei-
zságszolgáltatás mal-
lnek, egyre terjed az
endőrök gyakran té-
sokszor nem a törvé-
tettesek felkutatását, a
ényes úton való ösz-
feladatuknak, hanem
álló igazságosztónak"
s ezt feletteseik gyak-
bátorítják. Persze eh-
tozik, hogy törvényes
nak feltételei alig biz-
pénz, se elég ember
ott feladatokhoz, ami
rsze a bűnelkövetővé
emélyes felelősségét,

ról, egyre kevesebb a lehetőség e csoportok személyes sorsában a magunkéra ismerni. Ez bő teret enged a hagyományos előítéleteknek, a kollektív félelemnek és végül a gyűlöletnek, ami azután az idegen vagy idegenné váló csoporttal szembeni agresszióba torkollhat. A közvélemény-formáló médiák jó része sem érzékeli ezeket a veszélyeket, és gyakran okoz további károkat egyoldalú, sematikus, riasztó cigánykép közvetítésével.

Itt állunk közös hazánkban az erőszak kapujában, amely tudvalévőleg erőszakhoz vagy/és meneküléshez vezet. Kezünkben magunk és gyermekeink közös jövője, sorsa. Közös felelősségünk, hogy mit teszünk és mit mulasztunk el.

Bársony János és Horváth Aladár
Roma Polgárjogi Alapítvány

alkotmányos alapjog, joggal tekinthetí
magát a rezsim áldozatának. Sőt a rendszer hajdani működtetőire, funkcionáriusaira, haszonélvezőire sem mondhatjuk, bármilyen ellenszenvesek voltak is, hogy ők nem áldozatok, hiszen ők is csak a diktatúra által megszabott koordinátarendszeren belül mozoghattak, ők sem az alkotmányos alapjogok birtokában éltek.

Mádl Ferencnek tökéletesen igaza van abban, hogy csak az erős demokrácia véd meg minket a diktatúrák veszélyétől. Erős demokráciában azonban nincs szükség ilyen alpári módon kisajátítani egy szörnyű rendszer áldozataira való megemlékezést.

Petri Lukács Ádám
újságíró

A KÖZTI KISZ SZERVEZETÉNEK IDŐSZAKOS SZAKMAI TÁJÉKOZTATÓJA II.ÉVF. 1.SZÁM

TARTALOM

KÓS KÁROLYRÓL...ELŐSZÓ HELYETT /GERGELY KATALIN/	3. OLDAL
KÓS KÁROLY 100 ÉVE SZÜLETETT /MAKOVECZ IMRE/	5. OLDAL
KÓS KÁROLY: A SZÉKELY NÉPI ÉPITÉSZET	8. OLDAL
KÓS KÁROLY /1883-1977/ /GERGELY KATALIN/	26. OLDAL
BUCSU KÓS KÁROLYTÓL /NAGY ELEMÉR/	32. OLDAL

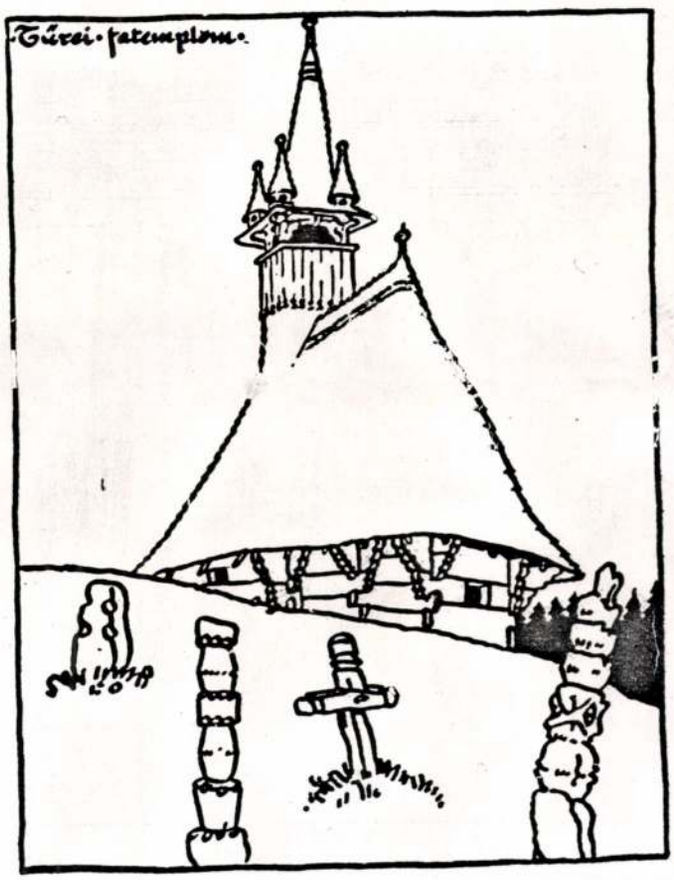

KÉZIRAT: BELSŐ HASZNÁLATRA!
FELELŐS SZERKESZTŐ: SMARAGLAY LÁSZLÓ
ÖSSZEÁLLITOTTA: GERGELY KATALIN

FELELŐS KIADÓ: DR. BELSŐ JÓZSEF

MUNKATÁRSAK: HORVÁTH ZSUZSA
ANNUS FERENCNÉ
BORBIRÓ LÁSZLÓ
MURATIDISZ KONSZTANTINOSZ
CIMLAPTERV: GERGELY KATALIN
KÉSZÜLT A KÖZTI ROTA ÜZEMÉBEN 300 PÉLDÁNYBAN
FV.: MARTIN GÁBOR KÖZTI ROTA: 83.0611.

KÓS KÁROLY

KÓS KÁROLYRÓL...ELŐSZÓ HELYETT

"Én ugy vagyok, hogy már százezer éve
nézem, amit meglátok hirtelen.
Egy pillanat s kész az idő egésze,
mit százezer ős szemlélget velem."

/József Attila/

Mit jelent ma Magyarországon magyarnak lenni? Mit jelent, mit jelentett magyarnak lenni egy olyan területen, amely hagyományaiban és történelmében, kulturális folyamatában és épitészeti egységében Magyarország szerves része volt, és egy idegen békekötés Romániához csatolta.
Ismerjük-e történelmünket, tisztában vagyunk-e - az évszázadokon át Magyarországot egyedül jelentő - Erdély jelentőségével?
Tudjuk-e mit jelentett a székelység, a szászok és románok együttélése egy földrajzilag és kulturálisan is bizonyos mértékig különálló területen?
"Van-e különvaló erdélyi lélek?" Kós Károly értelmezhető-e ezáltal, vagy megfejtését másban keressük? Vagyis a százéves évfordulót miért ünnepeljük?
Mit jelentenek számunkra az anekdótának is beillő történetek, amit az öregek mesélnek az "Öregről"?
Temetése, mely az erdélyi magyarság tüntetésnek is beillő bucsuja volt a Farkas utcai templomtól a házsongárdi temetőig? Ravatala, ahol a legkiemelkedőbb erdélyi irók, müvészek álltak diszsort, Sütő Andrástól Kallós Zoltánig?
Kós Károly a századelő épitészetének kiemelkedő egyénisége volt. Talán nem volt épitészete annyira egyedülálló,mint Lechneré, éppen ezért, az ut, amin járt,követőkre talált, iskolát teremtett.
Épitésznek ismertük meg. Kevesen tudják, hogyan vált az erdélyi magyar kisebbség szószólójává, hogy emberi tartása,politizálása a két millió magyar egyik szellemi vezérévé avatta.
Lehetőségeket keresett, s talált ahhoz, hogy egy kisebbségbe süllyesztett nemzetiség a saját kulturáját,hagyományait tovább folytathassa, hogy semmilyen erőszakos beavatkozás esetén se olvadjon be maradéktalanul: pártot szervezett,kiáltványt irt, könyveket népviseletről, életmódról, regényt, drámát a magyar és az erdélyi történelemről, s közben tanitott.
Miközben Bartók és Kodály népdalt gyüjtött, Kós Károly a magyar-székely épitészet szellemi, formai elemeit gyüjtötte, rendszerezte, remélve, hogy az ország egész területére kiterjedő gyüjtőmunka alapja lehet egy uj magyar nemzeti épitészetnek.
Ma már tudjuk, hogy ez sohasem történhet meg. Hazánk hagyományos épitészeti arculata áldozatul esett egy rosszul értelmezett nemzetközi, modernista épitészeti gondolkodásmódnak.
Kós Károly mondanivalóját mindig a korának, lehetőségeinek megfelelően mondta el. Mig lehetett, tanult szakmájában, az épitészetben, később grafikában, regényben, drámában, könyvkiadással, ujságszerkesztéssel, gazdálkodással, tanitással, politizálással.
Ennek lényege viszont mindig ugyanaz volt - a manapság az általános és felsőbb szakirányu iskolákban nem kellő sullyal tanitott - magyar népi épitészet, a tárgyi és képi müvészet, a népi irodalom, gazdálkodásmód és egyáltalán az egész magyar kultura és történelem megismerése és megismertetése; a hagyományok továbbvitele és továbbfejlesztése. Ugyanis,ha hagyományainkat és kulturánkat elfelejtjük, illetve nem tanuljuk meg, magunkat veszitjük el, gyökereinket, kötődésünket, emlékeinket, multunkat.
Kós Károly magyar volt Közép-Kelet Európában, és európai volt Erdélyben.
Szemlélete, emberi magatartása a magyar és egyetemes kultura utolsó mohikánjai közé avatta.
Egyszer kezet fogott Adyval, az ő kézfogásának melegét adta tovább tanitványainak, nekünk ezt a meleget át kell vennünk és őriznünk kell.

Gergely Katalin

KIÁLTÓ SZÓ

Erdély, Bánság, Körös-vidék és Máramaros magyarságához

...Akkor megkérdék őtet: Te kicsoda vagy? Illyés vagy-e te? és monda: nem vagyok. Próféta vagy-e te? És felele: nem vagyok. Mondának ezért néki: kicsoda vagy tehát, hogy meg tudjunk azoknak felelni, akik minket elküldöttek; mit mondva magad felől?
És monda: Én kiáltó szó vagyok a pusztában! /János evangéliuma, I. 21-23./

Két keserü esztendeje már, hogy szemünk nyugat felé néz. Láttuk, hogyan hanyatlott le ottan a nap. Reménykedő, bizó, sóvárgó és fájó szemünk nézte, hogy a könnyünk csordult ki attól.

Valahol aláirtak valamit, valahol megalkudtak valamit, valahol elosztottak valamit; valahol egy nyitott ajtót becsaptak, hogy legyen az zárva örökre.

Ahová a magunk erejével, ezer esztendő munkájával kapaszkodtunk, és minden lépcsőfokot a magunk izmaival és eszével vágtunk a magunk vérével öntözött irdatlan sziklába: onnan dobtak le minket.
Tudjuk: miért.
Halljuk, látjuk és tudjuk immár, mert valóság: a régi Magyarország nincsen többé? Nem akkor halt meg, amikor Párizsban temetését rendezték, de akkor, amikor ő maga is bejelentette, hogy igenis: nem vagyok már a régi. Ez az igazság?

Hetven esztendeje, hogy apáink kimondották azt a szót egy akarattal, és fél százada, hogy megtestesült az ezeresztendős álom: az a Magyarország, amelynek fejére Párizsban mondották ki az itéletet.
Félszáz esztendeig élt az egy Magyar föld, a nagy, ifju, erős magyar műhely. Nem hagyatott ugy továbbdolgoznia.
Erdély, Bánság, Körös-vidék és Máramaros magyar népe: minket kiszakitottak, kidobtak abból a műhelyből, amely a mi izzadságos munkánk segedelmével épült fel egykoron.
Nem kérdezték: akarjuk-e?
Mi pedig mai napig nem akartuk elhinni, hogy ez megtörtént, hogy ez megtörténhetett.
És két esztendeje, hogy nem dolgoztunk. De vártunk. Vártuk reménykedve, hivő hittel, hogy felkeljen számunkra a nap: napnyugaton? Két esztendeig álmodtunk, és nem akartunk tudni az Életről, aki körülöttünk tusakodva robogott. Nem akartunk látni és hallani, nem akartunk érezni és élni, csak hinni akartunk és bizni és álmodni és csodákat várni, amik majd felébresztenek.

Erdély, Bánság, Körös-vidék és Máramaros kétmillió magyarja, nem én mondom neked, de a megcsonkitott Magyarország mondta ki a szentenciát rólunk: nem tehetek mást, elfogadom az itéletét, mely akaratom és hitem ellenére fejemre olvastatott,kihirdettetett és végrehajtatott: Én rólatok, akiket erőszakkal leszakitottak rólam:lemondok.

Ez az igazság!
Aki mást mond: hazudik az; aki mást hiszen: álmodik; aki másban reménykedik: délibábot kerget az.
Le kell vonnunk a tanulságot; szembe kell néznünk a kérlelhetetlenül rideg valósággal, és nem szabad ámitanunk magunkat.
Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk.
De csak magunkban ezentul, magunkért.
Napnyugat felé pedig ne nézzünk többé? Attól csak nehéz a szivünk, és fáj a szemünk. Ott lebukott a nap, és csak az ég veresedik még, és az égen gomolygó nehéz sorsfellegek. Attól csak a könnyünk csordul ki már.
Vigyázzunk! A könny drága, és - ne lássa azt senki idegen, ami nekünk fáj.
De ezeresztendős gőzzel tartjuk tekintetünket a mi hegyeink taréja felett, mert itt kell derengenie majd a mi hajnalunknak.
A régi Magyarország nincs többé a számunkra; de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transsylvania, vagy bármilyen nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt és van, aminthogy volt akkor is, amikor azt hittük mi magunk, mert akartuk hinni, hogy nincs, és csak Magyarország van. Akkor is volt, de most is van, és akárhogyan is akarja akármilyen akarat, lesz örökkön-örökké!

1921

részlet
megjelent:
Kós Károly: Kőből, fából házat, ... igékből várat

KÓS KÁROLY: VARJUVÁR

KÓS KÁROLY 100 ÉVE SZÜLETETT

Tanultam,az egyént a közösség hitelesiti. Ha magára hagyja, boldogtalanná teszi, ha megbecsüli, büszke rá, boldog lesz. A közösség nemcsak kegyet gyakorol, ha valamelyik tehetséges fiát megbecsülésével megtiszteli, hanem önmagát is felmagasztalja és értékeli ezáltal. Amikor büszke rá, amikor kalapemelve emlegeti, önmagát is értékeli. Azt mondhatja, ő nevelte, ő adta a világnak. Nemcsak egyén és család, egyén és falu, város, egyén és nemzet viszonya ilyen. Hasonló viszony van nemzet és földrész, vagy akár az egész emberiség között is. Ha egy fiat a világ számára nevelt a nemzet, a nemzet is emelkedik általa. Fiában nemcsak az ősök fényét látja ujra ragyogni, hanem önmaga becsületét is látja a világ tükrében.

Mostanában, csillagaink hullása korában - gondoljunk csak Kodály Zoltánra, Kondor Bélára, Latinovits Zoltánra, Déry Tiborra, Kós Károlyra, Németh Lászlóra, Nagy Lászlóra, Illyés Gyulára - sokszor hallom: Elmennek a nagyok, ki veszi át a helyüket, ki lehet itt, az ittmaradottak között az utódló "fejedelem"?

Az ittmaradottak savanyuan nézik egymást, és nem hiszik, hogy van egy is közöttük, aki az a fontos nagyság lenne, aki karizmatikus alakjával, csupán jelenlétével akár, az a fényes szellem, vigasztaló és nagy jellem lehetne, aki volt a nemzet számára Illyés Gyula, vagy Erdélyben annak idején Kós Károly.

Vajon, valóban nincsenek tekintélyes, nagyszerü emberek a ma élők között, akik joggal felölthetnék magukra a népszellem ruháját?

Vagy azt is kérdezhetnénk: Ady Endrét, Babits Mihályt, Illyés Gyulát, vagy éppen Lechner Ödönt életükben "fejedelemnek" tekintette-e a nemzet?

Hallgatott-e nagy alakjaira, megbecsülte-e, méltatta-e?

Vagy: nálunk csak a halál okozta bánat, vagy a fondorlatos gyilkosság után érzett és be nem vallott lelkifurdalás és szégyen emeli "fejedelemmé" az elhullott nagyokat?

Vagy: föláldozza-e igazi nagyjait ez a nemzet, mint Széchenyivel tette annak idejében?

Vagy: mint a keltákét, a mi történelmünket ugy irjuk, hogy ami megesett velünk, és ami megeshetett volna, az egybevág.

Mintha föl nem ismert nagyjaink halál utáni mitikus megbecsülése nemcsak tulzó kitalálás lenne, hanem a dolgok normális rendjének helyreállitása volna, hogy ismeretlen, vagy félig ismert, mérhetetlen dolgok fel ne borithassák önismeretünk igazságait, azaz történelmünk valóságát.

Vajon, miért veszünk össze mitikus nagyjaink igazságain, mig hajlamosak vagyunk egyiket sem követni?

Időtlen időben, egy személyben éljük át a történelmet, szemtanuként vándorolva a felejtés és felejtetés ködös másvilágában, s ott találkozunk ujra állást foglalva Kossuth vagy Széchenyi oldalán, és soha nem jut időnk és módunk se, hogy értelmes és gyakorlatias folytatásukként éljük le az életünket.

Lehet, hogy ezt a különös képtelenségünket nem hibának, hanem olyan tulajdonságnak kell fogadnunk, amelyet nem megszüntetni, hanem még felismerhetőbbé kellene fejlesztenünk?

Megbecsültük-e, méltattuk-e Kós Károlyt, amig élt? Nem vagyunk-e keserüen féltékenyek rá még holta után is?

Van-e bennünk annyi gyermeki önbizalom, könnyed tudás, annyi mély bánat és erő, annyi magyarázkodás-mentesség, annyi sehovase kacsintgatás, annyi tiszta játékkedv - amit más szóval hitnek is szokás nevezni - annyi bizalom az elmultakban és a lehetséges ismeretlen jövőben, mint amennyi Kós Károlyban volt?

Időzünk-e annyit a fiatalabbakkal, - nem azért, mert "fiatalok", hanem mert még ismeretlenek és érdekesek - mint amennyit ő időzött velünk?

Kós Károly 100 éve született.

Azóta, mióta meghalt, legendák születtek a Kalotaszegi Köztársaságról, lovon látható nemes alakjáról, arról, hogy Sztánán, Egeresen ami almafa ma virágzik, mind ő ültette, arról, hogyan menekült egy szál ingben a felgyujtott Varjuvárból hátrahagyva mindenét, és később fiaival hogyan épitette ujjá.

És bizony, magam is emlékszem, mint álltunk Anna-Liisa Rekolával, Ráduly Piroskával és Kálmán Lacival az esti szürkületben a Varjuvár előtt, az ujjászületett, de üres Igazi Otthon kapujában a hivatlan lakók idegen átkozódását hallgatva, megrendülve a világ vége és Európa érthetetlen palotájának küszöbén, ahova se akkor, se azóta nem tehettük be a lábunkat. A járhatatlan utak miatt - emlékszem - gépkocsinkat fennhagytuk egy hegyi uton. Az asszonyokat felraktuk egy vonatra Egeresig, s mi elindultunk a sötét, csillagtalan vakvilágba, - majd csak ráakadunk a kocsinkra. A tökéletes sötétségben megtaláltuk, vissza Egeresbe, boldogság, kocsma.

Körülülnek és állnak bennünket a kalotaszegiek, mig eszünk, hazaszaladnak pálinkáért, hogy ne a rossz cujkát igyuk, s titkos alagutakról mesélnek, melyek nemcsak a várakat kötik össze, hanem olyan hosszu alagutakról, melyek tulérnek az országhatáron; nem tudják ki járt bennük utoljára, be is omlottak talán.

Kós Károly és a Kalotaszegi Köztársaság láthatatlan alagutjai, idők, melyekben a Varjuvár fényes vár, égi menedék, melyben mint az idő kezdetén kézzel irják a könyveket, szövik a boritót, állattenyésztésre, gyümölcstermesztésre tanitja valaki a népet, mintha tudná az igazi indokát annak, miért kell elölről kezdeni mindent, miért kell az első androginhoz, az első isteni mutációig visszamenni.

Drámákat irnak az égi házban országalapitásról, nemzetségekről - a mai napig is -, az ablakok fényesek, hiába üzik el a vendéget idegen kisértetek.

KÓS KÁROLY 100 ÉVE SZÜLETETT

Ünnepeljünk.
Történelmünket irjuk továbbra is ugy, hogy ami megesett velünk és ami megeshetett volna, találkozzék. Mindkettőben élnek hőseink.
A volna és a való erősitse egymást Kós Károly életében és halálában egyaránt.

Makovecz Imre

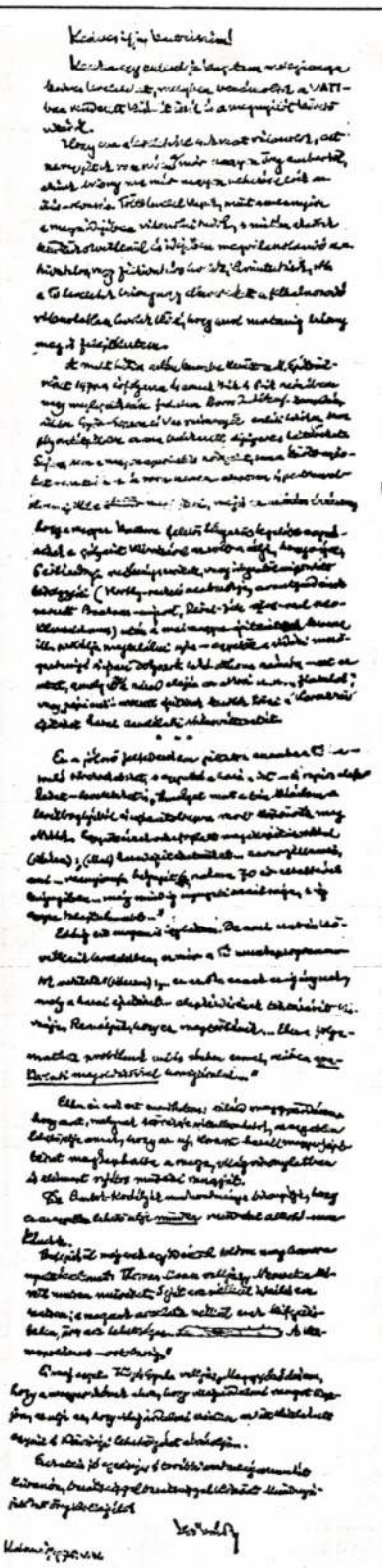

Levél a pécsi Ifjusági Irodának

Kedves ifju Kartársaim!

Kereken egy esztendeje kaptam meleghangu, kedves leveleteket, melyben beszámoltok a VÁTI-ban rendezett kiállitásról és a megnyitót követő vitáról.
Hogy erre a leveletekre csak most válaszolok, azt ne vegyétek rossz néven a már nagyon öreg embertől, akinek bizony ma már nagyon nehezére esik az irás-olvasás. Több levelet kapok, mint amennyire a maga idejében válaszolni tudok, s miután akadtak közöttük okvetlenül és idejében megválaszolandó, u.n. hivatalos vagy félhivatalos levelek, kimutatások stb. a ti leveletek bizony ugy elkeveredett a felhalmozódó válaszolatlan levél közé, hogy arról mostanig bizony meg is feledkeztem. A mult héten aztán kezembe került a M. Épitőművészet 1974-es évfolyama és annak 4. és 6. számában nagy meglepetésemre felfedeztem Borsod-Abauj-Zemplén illetve Győr-Sopron és Vas vármegyék lakóház tervpályázatat, illetve az arra beérkezett dijnyertes házterveket. Sajnos, sem a nagyon apróbetüs szövegeket, sem a közölt rajzokat nem tudta az én rossz szemem alaposan és pontosan elolvasni, illetve megfejteni, mégis az az érzésem, hogy a magyar kultura felelős tényezői legalább egy részének a pályázat kiirásával az volt a célja,hogy végre 6 évtizednyi reákényszeritett vagy idegenből importált tévelygései /Horthy-reakció neobarokkja, avantgardének nevezett Bauhaus-import, Révai-féle szoc-real neoklamicizmus/ után a mai magyar épitészet szeresse ill. próbálja megtalálni ujra - egyelőre a vidéki mezőgazdasági és ipari dolgozók lakó-otthona számára azt az utat, amelyet a század elején az akkori u.n. "fiatalok" vagy "népiesek"-nek nevezett épitészek kezdtek törni - a korszerü épitészet hazai szemléletü stilusváltozatát.
Ez a jóleső felfedezésem juttatta eszembe a Ti hasonló törekvéseteket, s egyuttal a hozzám irt és sajnos elfeledett leveleteket is, amelyet most aztán kiástam a levélboglyából és ujra átolvasva most köszönöm meg Nektek.
Együttérzek összefoglalt megállapitásotokkal
/idézem/: "/Mai/ hazai épitészetünket... zavar jellemzi, ami... reányomja bélyegét... a szakma 70 év elteltével lényegében... még mindig nyugati orientáltságu, s igy egyre talajtalanabb..."
Eddig ezt magam is igy láttam. De ami ezután következik leveletekben, ez már a Ti munkaprogramotok vetülete /idézem/:
"... ez az oka annak az igénynek, mely a hazai épitészet... alapkérdésének tisztázását kivánja. Reméljük, hogy ez megtörténik... Ehhez a folyamathoz próbálunk mi is részben eszmei, részben gyakorlati megoldásokkal hozzájárulni..."
Ehhez én csak azt mondhatom: szilárd meggyőződésem, hogy az ut, melynek törésére vállalkoztatok, az egyetlen lehetősége annak, hogy az uj, korszerü hazai magyar épitészet megkaphassa a maga, világviszonylatban is elismert sajátos müvészi rangját.
De Bartók-Kodály munkaeredménye bizonyitja, hogy ez az egyetlen lehető utja minden müvészi alkotó munkának is.
Befejezésül még csak egy idézettel toldom meg hosszura nyult levelemet. Thomas Mann vallja: "Nemzeten kivül nincsen müvészet. Saját arc nélkül ideális arc sincsen: a magunk arculata nélkül csak kifejezéstelen, üres arc lehetséges... A kozmopolitizmus - ostobaság."
És még egyet. Illyés Gyula vallja: "Meggyőződésem, hogy a magyar irónak ahhoz, hogy világirodalmi rangot kapjon, az utja az, hogy világirodalmi szinten az itt kialakult egyéni és közösségi lehetőségeket ábrázolja."
Ezek után jó egészséget és további eredményes munkát kivánok, barátsággal /1/ köszönt Mindnyájatokat öreg kollegátok.

Kolozsvár, 1975 V.31. Kós Károly

KÓS KÁROLY: SZÉKELY NÉPBALLADÁK /RÉSZLETEK/

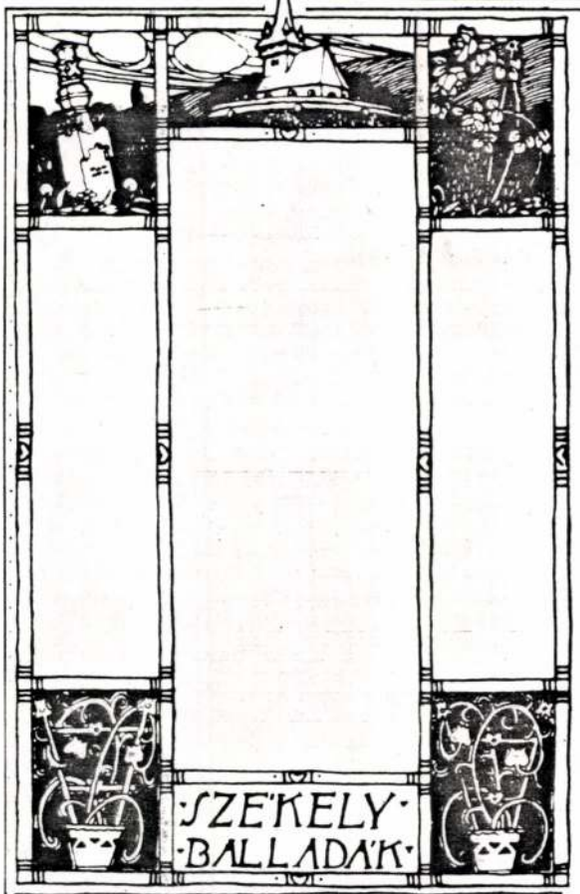
SZÉKELY
BALLADÁK

FOGARASI ISTVÁN

Ablakba könyököl Fogarasi István
mellette könyököl az ő testvérhuga
Hallottad-é hírit édes testvérhugom
Elkötelesztelek bé Törökországba
Nagy török császárnak jegybéli mátkának
Nem hallottam hírit édes testvér bátyám
Adjon Isten nekem inkább víg vacsorát
Víg vacsora után könnyű betegséget
Szép piros hajnalba világból kimulást

Meghallgatá Isten az ő kévánságát
Ada Isten neki egy jó víg vacsorát
Víg vacsora után könnyű betegséget
Szép piros hajnalba világból kimulást

Eljöve eljöve a nagy török császár
Kérdezi: Hol vagyon gyűrüsöm jegyüsöm
Virágos kertiben virágokat plántál
Oda mene oda a nagy török császár
Hát a virágok is mind elhervadoztak
Az ő szeretője pedig sehol sincsen
Visszajöve vissza a nagy török császár
Kérdezi: Hol vagyon gyűrüsöm jegyüsöm
Leányok házában magát ötözteti
Oda mene oda a nagy török császár
Hát a leányok is mind gyászba ötöztek
S az ő szeretője nyútópadon fekszik

Add ide add ide Fogarasi sógor
Add ide énnékem gyűrüsöm jegyüsöm
Csináltatok néki márvánkő koporsót
Bé is béhuzatom fődig bakacsinnal
Meg is megveretem aranyfejű szeggel

Meg is gyászoltatom hatvan katonával
Nem adom nem adom te nagy török császár
Csináltatok én is márvánkő koporsót
Bé is béhuzatom fődig bakacsinnal
Meg is gyászoltatom hatvan katonával
Hadd nyugdjékitten apjával anyjával
Apjával anyjával szülötte földiben

KÓS KÁROLY: A SZÉKELY NÉPI ÉPITÉSZET

Minden népi épitészet, a székely is természetesen, a maga tárgyi tartalmával tulajdonképpen az etnográfia, a néprajz keretébe tartozik és annak minden technikai részét és diszitő formatartalmát annyi néprajzi szakkönyv, mindenki által könnyen hozzáférhető muzeális gyüjtemény őrzi, magyarázza, gyüjti és oktatja, hogy ezekkel szemben én csak kontár, vagy egyszerü recitáló kompilátor lehetek. És ha bizonyos is, hogy leghálásabb és legkönnyebb volna számomra ez alkalommal ebből a rendelkezésemre álló érdekes és gazdag anyagból bemutatni egy megfelelő számu és válogatásu sorozatot és azt nagyképü kommentálással kisérni, mégsem választom ezt az utat. De megkisérlem vázolni azt a másik utat, melyet én, mint gyakorló épitész, jártam be azért, hogy a székely népi épitészet forrásait, alakulását és eredményeit megismerhessem és valahogyan éreztessem azt is, hogy e kereséseim és ismerkedéseim kapcsán hol és hogyan próbáltam megtalálni a székelység népi szellemiségében azokat az alakitó erőket, sajátosságokat, melyek épitészetének minden más népétől való különvalóságát, egyéniségét teszik.

A cim félreérthetetlenül meghatározza nemcsak mondandóim tárgyi keretét, de meghatározza pontosan elmondandóim logikai egymásutánját is. Ami jelen esetben azt jelenti, igen helyesen, hogy mielőtt az épitészt elsősorban érdeklő épitészetről, mint eredményről számolnék be, legalább nagy vonásokban vázolnom kell annak a tájnak, annak a földnek minden ható és alakitó tulajdonságát, erőit és lehetőségeit, melyek alapjai, alakitó és módositó erőtényezői minden organikus életnek, megfellebbezhetetlen itéletü meghatározói azoknak a kereteknek, melyeken belül lehetséges csupán minden természetes emberi gazdasági és szellemi termelés.

Ugyancsak szükségesnek látom ismertetni - amennyire szükreszabott időm megengedi - azt a népet, mely a tájat lakja száz és száz esztendők, számos generációk óta, s melynek eredeti fajisága, ősi szellemi konstrukciója és ennek az ősi, öröklött szellemiségnek ebben a tájban, ennek a rögnek hatása alatt, századok óta való hasonulása, alakulása, mint természetes kollektiv erő, termelte ki azt az épitészetet, melyet a "székely népi épitészet" fogalma határoz meg.

Ezt annál inkább kötelességemnek tartom megtenni, mert nem annyira elméleti, néprajzi vagy éppen müvészettörténeti megállapitásokkal, vagy skatulyázásokkal próbálkozom, aminek szakembere nem vagyok, de aminek itt értelmét sem látom, hanem mint gyakorló épitész, szólok gyakorló épitészekhez, akiknek mindnyájunknak az kell legyen a célunk,hogy azokat a tanulságokat, melyeket Erdély e sajátos népe, a székely nép, épitészeti terméseredményének megismeréséből, lényegbeli magyar értékekül ismertünk meg, a magyar épitőmüvészetnek ma még irányt, utat kereső gyakorlati termelő munkájában, a közülünk arra hivatottak felhasználhassák.

Hangsulyozom a lényeget, mely a belső szellemnek, a lélek látásának és formálásának és a szinte csak ösztönös megérzésnek eredménye, szemben a technikus mechanikai szeme által meglátott és tárgyilagos tudása által megállapitott rideg szerkezetekkel, vagy dekorativ formákkal, melyek pusztán az illető népi architekturának külsőséges néprajzi megismerését eredményezhetik, de nem egyuttal azoknak a nemzeti, illetve faji tulajdonságoknak, mint okoknak, erőknek megismerését is, melyeknek magunkba szivása, magunkévá tétele nélkül a népi eredményeket gyakorlati munkánkba természetesen, sőt ösztönösen beilleszteni nem tudhatjuk.

Ezért van az talán, hogy bár a különböző magyar tájak rohamosan pusztuló népi-épitészeti formahagyatékának a technikailag ma legtökéletesebb eszközzel, a fotografálással való összegyüjtése és megőrzése a legsürgősebb magyar kulturfeladatok közé tartozik /aminek sietős, lehető teljes és szakszerü elvégzésére semmiféle költséget és munkát sajnálni nem szabadna/, az igy leggondosabban összeszedett anyag is csupán nyersanyag lesz, melyet gyakorlati architektus közvetlenül nem tudhat felhasználni.

Mint ahogy a magyar népi zene összegyüjtött dallamkincse is értékes, sőt páratlan kulturális értéke a magyarságnak, melynek felhasználását, fejlesztését, több mint száz év óta magyar, sőt külföldi szerzők is /Bihari, Lavotta, Liszt, Brahms, Erkel/ több-kevesebb sikerrel próbálgatták és érdekes részleteredményeket valóban termeltek is ki, de amelynek értékeit igazán csak az az értelmüket, szellemüket, lényegüket valóban a maga lényegévé tenni tudó Kodály és Bartók zenéje tudta a mai magyar zenekultura igazi és minden más magasrendü zenével egyenértékü gazdagodásává fejleszteni. Hogy ma van az egész világ által elismert, sőt irigyelt magyar zene, azt Kodály és Bartók zenemüvi alkotásainak köszönhetjük; de hogy ezek megszülethettek, az a müvészeken kivül annak a magyar népnek köszönhető, mely megőrizte azt a zenei szellembeli lényeget, azokat a belső sajátosságokat, melyek a müvész lelkébe felszivódva és tudatosodva valósultak meg alkotásaikban. Tévedhetek ugyan, de ugy tudom és igy is hiszem, hogy Kodály és Bartók nem lekottázott és gramofónlemezekre felvett népi dallamokat használtak fel közvetlenül, nem ezeknek technikai és formai sajátosságait, a készenkapott nyersanyagot épitették be közvetlenül zenéjükbe, hanem megkeresték a népet a tájban és ők maguk is átélték azt, amit a régi nép mai gyermeke is átél akkor, amikor az ősi dallam belső értéke és értelme, lelkében ujjászületve, hangszálain keresztül kiszakad torkából. Bizonyos azonban az, hogy annak a sajátosan magyar zenekulturális értékeredménynek fundamentumát, melyet ma Kodály és Bartók muzsikája jelent a magyar-

ságnak, a müvészek nem a muzeumokban őrzött reprodukciók nyersanyagából kompilálták össze, hanem közvetlenül maguk, ugyszólván vérátömlesztéssel tették magukévá és vérükkel átitatva rakták el lelkükben, hogy maivá átérlelve, tudatosan megalkothassák a maguk zenéjét.
Ha a magyar kultura teljességét akarjuk /s ezt akarnunk kell/, sőt, ha a magyar élet minél nagyobb biztonságát akarjuk, akkor kell akarnunk architekturánk magyarságát is. Ennek az akarásnak sok érdekes és érdemes gyakorlati megvalósitási kisérletét láttuk a multban és látjuk ma, s ha az igazi eredményt még nem érhettük meg, ha kételkedők, megtorpanók, gunyolódók és hitetlenek voltak mindig és vannak ma is, sőt ha időnként élelmes csalók és szemfényvesztők tették is nevetségessé a magyar utat keresők hitelét, mégis bizonyos, hogy ha van még a magyarnak életereje, ha nincsenek kipusztulásra itélve, akkor architekturánk magyarságának természetesen és magától értetődően fel kell épülnie és ki kell virágoznia azokon az alapokon, melyek az elmult ezer esztendő magyarországi épitőtevékenységének hagyatékaként birtokunkban vannak ma is, egyrészt azokban az épitészeti müemlékeinkben, melyek az európai stilusfolyamatok magyar változatait jelentik, másrészt népi épitészetünkben, mely végeredményben az európai stilusfolyamatok magyar sajátosságainak leegyszerüsitett formáit és népünk szellemében, arányokban, anyagokban való ösztönös átértékelését, életformájához való ösztönös átalakitását és a maga esze, szükséglete és lehetőségei szerint való továbbfejlesztését őrizte meg számunkra.
Ennek az architektura-hagyatéknak gyüjtését és megőrzését ma jórészt a mütörténettudomány és néprajz magyar intézményei által, egyes szakember gyüjtők segitségével és munkájával teljesiti a kormányzat. És a gyüjtött és megőrzött anyag rendelkezésére áll a gyakorlóépitésznek is természetesen. De ismétlem és a magam tapasztalásából megállapithatom, hogy ez a /rendesen/ fényképanyag, akármilyen értékes, sőt nélkülözhetetlen a tudomány számára, éppen a gyakorlati épitész számára önmagában jórészt használhatatlan, sőt sokszor megtévesztő és rossz utra vezető. Meglepetten állapitottam meg sokszor, hogy barangolásaim alkalmával a meglátott és jól megnézett épitészeti tárgy általam felvett fényképe később, amikor otthon elővettem, nem azt adta vissza, amit én megláttam ott, a maga valóságában, de egészen más valamit, mely lehetett igen érdekes, de számomra idegen volt, sőt értéktelen. Viszont, ha a látott objektumról a legprimitivebb vázlatot készitettem magamnak, az a meglátás igy mindig, évtizedek mulva is, az enyém maradt. A fotográfia lelketlen pontossággal halott képet örökitett meg, a rajz az én személyes élményemet rögzitette meg, azt, amit és ahogyan a szemem a lelkemnek közvetitett volt.
A mesterember számára a mesterségi tudás minden, az alkotó müvész számára a tudás csupán szükséglet, de a lényeg: a szellem ösztönös és csak részben tudatos, teremtő és formáló készsége.
A müemlékek ismerete és a népi épitészet sajátos magyarsága lélektelen ismeretanyag csupán az épitőművész számára azoknak a lelki folyamatoknak ismerete, sőt átélése nélkül, melyek a magyar müemlékeknek magyar izét, a magyar népi épitészetnek minden más népi architekturától való különbözőségét teszik. Ezeket a lelki folyamatokat, ezt a szellemi munkát nem érzékeltetheti sehogysem a gépi felvétel, de a személyes szemlélet és kézi rajz is csak akkor, ha az épitőművész, mint ember, valóban örököse ugyanannak a szellemnek, lelki birtokosa ugyanazoknak a hagyományoknak, melyek azt a müemléket, azt a népi épületet a multban, vagy akár a jelenben is, életre hozták.
A fenti hosszadalmas kitérés nem tartozik ugyan szorosan tárgyamhoz, de nem tudtam elhallgatni véleményemet arról, ami a mai architektura és a népi épitészet, meg a magyar mult épitészete között való kapcsolatokról, illetve a magyar épitészeti törekvésekről sokszor hallok és olvasok. Ki kellett erre térnem éppen most, amikor a székely népi épitészetről szeretnék egyet-mást elmondani, mert hiszen egy életen át magam is éppen ezeréves magyar multunk épitészeti hagyatékának és népi épitészetünknek alapjain próbálgattam épitgetni mai és jövendő épitészetünk magyarságának utját. S ha célomat nem valósithattam meg, sőt ha a gyakorlatban jóformán alig egy-egy lépést baktathattam előre, ez bizonyára csupán alkotó tehetségem szegénységén és talán egyéb, rajtam kivül eső történelmi okokon is mulott, de nem azon, hogy téves uton haladtam. Nemcsak hitem, de bizonyosság is, hogy ezeken az alapokon születhetik meg az az architektura, mely szellemében, s nem cikornyáiban, lesz magyar és amelyet magyarnak fog megismerni és értékelni a müvelt világ, mint ahogy felépült az egész világ által magyarnak elkönyvelt és értékelt muzsika a magyar népi zene fundamentumán.

AZ ERDÉLYI MEDENCE. A SZÉKELY NÉP EREDETE, TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE

A magyar Duna-medence egyike Európa u.n. nagy tájegységeinek. Északnyugatról, északról, keletről és délkelet felől terpeszkedő erdős és füves legelőjü hegyek által védve, délnyugat és nyugat felé a Duna terén, mint kapun át érintkezve Európa nyugati és délnyugati más tájegységeivel.
Északi, keleti és délkeleti védettsége parancsolja, hogy minden keletről jövő támadás utjába álljon. Ezenkivül a kelet-európai steppetájba messze előreugró Erdéllyel ellenőrizze Kelet-Európa és a Balkán közötti átjárást.
Ennek az egységes dunamedencei tájnak kicsinyben mása a bennefoglalt Erdély: történelmi szerepében és történelmi sorsában is. De teljesebben az, előretoltabb fek-

vése, teljesebb zártsága és jobb védekezési lehetőségei következtében. S amiképpen hasonmása földrajzilag és geopolitikailag, ugy fokozottabban hasonmása életformák és népek összefogásában, amint azt Szent István elgondolta volt és Erdély kálvinista magyar fejedelmei megvalósitották, az Erdélyt lakó magyar, székely,s szász és román népek megfelelő kormányzásában, valamint a vallások és lelkiismeret szabadságának biztositásában.

Önmagában és egészében: Erdély magasan fekvő, hegyekkel mindenfelől körülövezett medence. Középrésze, a Szamos- és Marosköze a Küküllőkig: a Mezőség, fátlan, füves hullámos dombvidék, pusztai növényzettel. Ezt a területet szállották meg elsőül a honfoglaló magyarságnak Erdélybe nyomakodó törzsei és nemzetségei. Ezt a Mezőséget szegik be délen és délkeleten az Alsó-Maros, az Olt, a Küküllők és mellékvizeik termékeny, tágas folyóvölgyei, sürübb lakossággal, gazdag városokkal /Marosvásárhely, Medgyes, Torda, Enyed, Dicsőszentmárton, Segesvár és legdélebben Nagyszeben/.

Erdélynek déli részén, de a déli határhegyek és a keletnyugati irányu Olt folyó jobbpartját szegélyező alacsonyabb belső hegylánctól északra fekvő Küküllő-völgy, az u.n. Királyföld és a keleten fekvő Barcasági medence /Burzenland/ a szászság zömének települő helye, mely nyugaton a Marosig tart /Szászváros/ és északon a Maros és Küküllők közén a Mezőségig.

Erdélynek keleti része a székelység települési helye: a Székelyföld, azon a területen, mely a legkeletibb magas határhegyek és az ezen belüli Baróti-Hargita-Görgényi közép hegyvonulat közötti földterületet és ez utóbbi hegyvonulat nyugati lejtőit foglalja el. A keleti határhegység és a középső hegyvonulat között terül a három székely medence: a gyergyói, csiki és háromszéki,melyek a Felső-Maros és Felső-Olt-völgy térségeiből, valamint az Olt-Feketeügy összeszögellésének térségeiből alakultak. De a középhegyvonulat nyugati lejtői /a Küküllők forrásvidéke és a Közép-Maros balparti mellékvölgyei/ is a székelység telephelyei.

Mai közigazgatási egységeink közül Székelyföldhöz tartoznak Csik, Háromszék és Udvarhely vármegyék egészükben. Marostorda vármegye keleti fele a Marosig /a vármegye nyugati fele már Mezőség, tehát nem székely, hanem magyar településterület/ és Aranyos-Torda vármegyének Torda város és az Érchegység közötti Aranyos-térsége. Eredetileg 7 ugynevezett széket foglalt magában a Székelyföld: Gyergyó, Csik, Kézdi, Orbai, Sepsi, Udvarhely és Maros székeket, s a XII. századtól kezdve egy nyolcadikat is: Aranyos széket /Aranyos-Torda megyében/, mely a keleti Székelyfölddel nem összefüggő terület, s későbbi, onnan való kitelepülés eredménye. /2. ábra/

A XI. században összeirott "Gesta Ungarorum" meséli - bizonyára szóbeli hagyományok alapján -, hogy a foglaló magyarok a későbbi Magyarország területén szlávokat, német vitézeket, bolgárokat, görögöket és Erdélyben székelyeket találtak. Az előbbieket legyőzték és alattvalóikká tették; a székelyek azonban, Attila hun király népének maradványai, akik az ellenséges nemzetek támadásai elől behuzódtak volt Erdély hegyei közé, a "Csigle mezejére", amikor meghallották, hogy a velük atyafi magyarok nyomultak be Attila egykori birodalmába, erdélyi menedékhelyükről eléjük siettek és csatlakoztak hozzájuk. S ennek a sokat vitatott és sokáig megtagadott hagyománynak fundamentuma: valóság.

Mai történettudományunk megállapitja, hogy

1. a székely mindenesetre török kulturáju nép volt /maga a népnév: "székely", török szó és jelentése: "a királyfi népe"/;
2. a székelységnek élő hun hagyománya, a Csaba királyfi székelymondája és a magya-

1

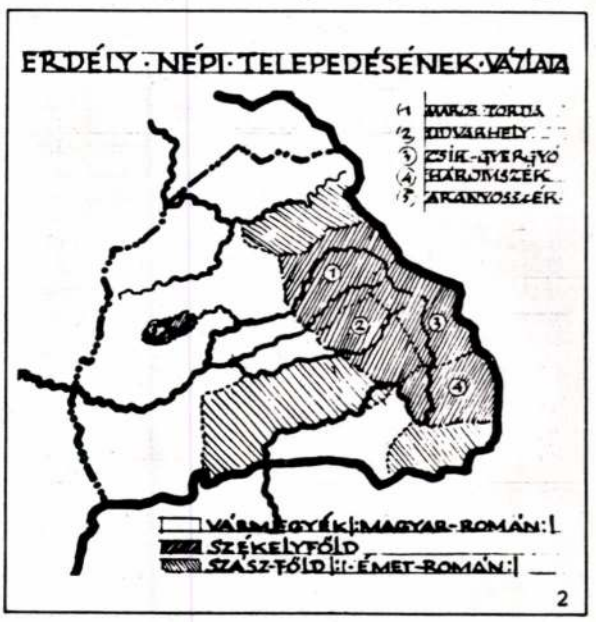

2

rok előtti Erdélyben lakásának szivósan őrzött emléke azt bizonyitják, hogy a székelyek az avarokkal idesodródott bolgár vagy onogur /tiz ogur/ türk elemekkel kevert és szintén török fajtáju avaroknak közvetlen maradékai, akiknek bolgár, vagy onogur-török elődei valaha Attila hun birodalmához tartoztak.

Idesodródásuk előtt való történetüket pedig röviden igy foglalja össze a mai históriatudomány:

Attila hun birodalmának összeomlása után alig két emberöltő mulva, Ázsiából, közvetlenül és minden megállás nélkül, uj török fajtáju lovas nomád nép szállja meg a Duna-medencében az Alföldet és a Dunántult, mint nomád állattenyésztésre alkalmas területet: az avarok.

Az avar kágánok uralma itt 25o esztendeig tart /Kr. u. a 8oo-ik évig/, amikor Nagy Károly frank császár hadjárata nemcsak megtöri uralmukat, de annak örökre végét veti és országukat, a régi Pannóniát és a Duna északi partját a zólyomi erdőig frank uralom alá veti. Ugyanakkor a Tisza-vidéket és Erdélyt a dunai bolgárok, /a mai bolgárok közvetlen elődei/ szállják meg.

Természetes, hogy az avar uralommal együtt az avar nép nem semmisült meg, ellenben a legyőzöttek egyrésze frank alattvaló lett, akiket részben a mai Szombathely és Sopron vidékén, részben Győr és a Balaton között telepitettek le uj uraik, ahol a frank birodalom keleti végein határőrzőszolgálatot teljesitettek. Jórészük itt keresztény hitre is tért. Itt találja őket a magyar honfoglalás, mely után a vezérek ezt a kitünő katonanépet előbbi helyén, de most már a nyugati magyar gyepü őrzésére használják fel, a mosonvidékre telepitett besenyőkkel együtt. Ekkor ezeknek a nyugati avaroknak neve: székely.

Az avarok tiszamenti nemzetségei, az oda benyomuló bolgárok elől keletre huzódnak és a mai Biharban, a Királyhágó és Meszes-hegység nyugati lejtőin telepednek meg. Az ottani Telegd, Sebes, Medgyes, Székelyhid és Székelytelek nevü helységnevek tanusitják, hogy ez a vidék /Erdély és Bihar határvidéke/ volt a telephelyük a IX. század közepe táján. Innen a század vége felé, valószinüleg ugyancsak bolgár nyomásra, átszivárognak a Sebes-Körös völgye utján a mai Kalotaszeg felvidékére is, ahol való településüket Székelyo, Meregjo, Magyaró /-kereke/ helységnevek tanusitják.

Igy tehát igazat mesél a hagyomány, mely a honfoglaláskor székelyeket talál Erdélyben, akik csatlakoznak a foglaló magyar törzsekhez.

A magyarok a törzsszövetséghez önként csatlakozó, nem magyar népelemeket, - ősi, keleti lovasnomád szokás szerint,- előörsökül, s letelepedésük után határőrökül használták fel. Igy a dunántuli avarokkal őriztették a nyugati gyepüt, a kabarokkal az északi szorosokat, a kunok elől menekülő besenyő töredékekkel a nyugati és délnyugati bejáróutakat.

Amikor a magyar törzsszövetség Kende és Tétény törzsei megszállották Erdély nyugati részét s a Mezőséget /kb. a mai Szilágy, Szolnok-Doboka, Kolozs, Torda-Aranyos és Alsó-Fehér, meg Hunyad vármegyéket/ s később Szent István megszervezi itt is az ispánságokat és a keleti határ várövezetét, Kolozsvár, Dobokavár, Tordavár és Gyulafehérvár királyi várakkal,a csatlakozott bihari székelyeket e várövezeten kivül,a megszállott magyar területtől keletre telepiti, mint határőröket. Tehát a keleti avarok e második telephelye a Küküllők völgyei, ill. az u.n. Királyföld lett /a szászok későbbi telephelye/.Ennek bizonyitékai a mai napig ott fennmaradt török helységnevek, melyek megegyeznek az előbbi bihari székely telephely török helyneveivel,illetve székely nemzetségnevekkel /Szász-/ Kézd, /Szász-/ Sebes,Medgyes, stb.

A XII. században, amikor a Havasalföldet megszállott ujabb ázsiai türk törzsszövetséggel, a kunokkal és az akkoriban uj erőre kapott bizánci nagyhatalommal szemben ez a székely határvédelem elégtelennek látszott, az Árpád-házi királyok hazájukból kivándorolni kényszerült német parasztokat hivnak és telepitenek Erdély déli és délkeleti gyepüinek védelmére, az Olt-Küküllő-közére, tehát a "Királyföldre" és északkeletre, Beszterce vidékére. A Királyföldről ennek következtében a székelyeknek tovább, keletre kell vonulniok. Igy vándorolnak a Küküllők mentén azok forrásvidékére és délkeletre, az Olt-kanyarodás, illetve az Olt-Feketeügy tágas medencéjébe, a mai "Szépmezőre" és a "Barcaságra".

A XIII. században a "Barcaság" védelmére a német lovagrendet telepiti be II. András király, s az itteni székely határőrök ekkor az Olt mentén északra vonulva szállják meg Kászont és a csiki meg gyergyói medencéket.

Ez a megszállt terület lett az avar-székely nemzetségek erdélyi harmadik és utolsó szállásterülete, ahol azóta, 7oo esztendőn át máig, megmaradtak.

Ezen a szállásterületen a megtelepedett egyes nagy nemzetségfők nevei, mint a nemzetség telepedési területének, a székeknek neve maradt meg: igy maradt meg a Telegdi-szék, Kézdi-szék, Sepsi-szék, Orbai-szék, Bardóc-szék, Kászon-szék neve. A későbbi fejlődés során a széknevek már nem azonosak a nemzetségfők, illetve nemzetségek neveivel, hanem földrajzi fogalmakat jelentenek.

Igy alakul ki az a formájuk, mely aztán a XV. századból a székek megszüntetéséig, 1868-ig, fenntartotta magát: Marosszék, Gyergyószék, Csikszék, Háromszék /Kézdi-, Orbai- és Sepsiszékek egyesitéséből/, Udvarhelyszék és a XII. század óta, a kitelepedett Aranyosszék. Jele ez a nép végleges megtelepedésének és az addigvaló nomád, pásztorkodó és halászó-vadászó életforma átalakulásának földmüvelő életformává, ami a XV. század elején következett be.

□

KÓS KÁROLY: A SZÉKELY NÉPI ÉPITÉSZET

A magyar törzsszövetséghez csatlakozott avar-székelység, mint a kabarok is, külön foglaló-törzs módjára szállotta meg erdélyi telephelyeit, legutoljára a mait és a maga szállásterületét ősfoglalás jussán birtokolta később is, mint szabad, zárt népi, illetve nemzeti közösség. Tehát, mint egészében szabadnak tartott és elismert nép, egészében nemesi jogokat élvezett. Vagyis: adót nem fizetett. Viszont szállásterületének teljesjogu birtololása fejében köteles volt a keleti gyepüvonalat védelmezni. Ami azt jelentette, hogy minden egyes székely férfi állandóan katona volt. A székely nemzet /náció/ elismerte a koronás király, illetve az erdélyi vajda, később az erdélyi fejedelem legfőbb uraságát és ennek az elismerésnek szimbolumául koronázáskor, illetve fejedelemválasztáskor, a király /fejedelem/ házasságakor és az uralkodó elsőszülött fiának születésekor minden székely telek az uralkodónak ökörajándékot adott /ökörsütésnek nevezték, mert az uralkodó tisztje ilyenkor reásütötte az ajándékökörre urának billogát/.

A székelység a maga ősi nemzetségi szervezetét a székely szállásterületen belül megtartotta akkor is, amikor az ország többi részén a foglaló magyar és kabar törzsek törzsi és nemzetségi szervezete felbomlott és a királyi várispánságok, majd vármegyék szervezete alakult ki, a maga rendi szervezetével és autonómiájával. A székely területre a király nem érvényesitette a magyar területen érvényes országos törvényeket. A székelység maga választotta a maga előljáróit, akik polgári és katonai tisztviselői, tisztjei voltak. Legfőbb tisztviselője és egyben haditisztje volt a székely ispán, egyuttal legfőbb birája is minden székelynek. Viszont az ispán is csak módjával parancsolhatott és büntethetett, mert a székelyek összessége, a község kezében volt a parancsolás és büntetés legfőbb joga.

Alapjában és érdemben minden székely egyenlően szabad ember és minden székelynek egyenlőek és azonosak a jogai és kötelességei. Különbség csak vagyoni tekintetben volt székely és székely között és ez a vagyoni különbség alakitotta ki idők folyamán azokat a társadalmi különbségeket, melyek szerint az egyenlőjogu székelyek módosabbjaiból /akik hadbaszólitáskor saját lovukon vonultak mustrára/, kialakult a primipilusok osztálya /maiores primipili - a vezércsapat hadnagya - magyarul: lófő/ s e primipilusok leggazdagabbjaiból, akik a mustrára és hadba több lovassal vonultak be, a főemberek: primorok osztálya. Viszont a szabad székelyek szegényebbjeit, akik mint gyalog láncsások, később mint puskások szolgáltak, gyalogoknak /pedites/, később puskásoknak /pixidarius/ nevezték. De ezek az osztályok sohasem szervezkedtek rendekké és ha a székely ember vagyoni állapota megváltozott, az egyik osztályból természetesen lépett át a másikba, vagy akár a harmadikba, akár felfelé, akár lefelé. Gyülések alkalmával viszont minden székely szavazatnak egyenlő értéke volt.

Azt a jogát is merőrizte a székely népi közösség 1868-ig, hogy a székely család magvaszakadása esetében, vagy felségárulás, illetve lázadás miatti halálos bün esetében nem szállott a székely vagyon, magyar törvények szerint az uralkodóra, más szóval: nem lehetett elkobozni a székely vagyont a korona javára, hanem azt akkor is a közelebbi, vagy távolabbi atyafiság örökölte, vagy ennek nemlétében a szomszédra szállott.

Azért, mert a székely birtok nem uralkodói adomány, hanem ősfoglalás.

Ebből következik, hogy a Székelyföldre, a Székekbe idegen be nem telepedhetett semmiképpen. Még a király sem. Egészen 1868-ig, amikor a székek területi és népközösségi autonómiája, a királyi vármegyerendszer bevezetésével és a magyar jognak a Székelyföldre való kiterjesztésével megszünt.

□

Hasonló, de nem azonos népközösségi és területi autonómiát élvezett a Székelyföld déli szász szomszédja. A szász nemzet /natio saxonum/ telepités volt, földje nem ősfoglalás, hanem telepes föld, a király adománya, ezért neve: Királyföld /Königsboden/, melyet királyi adománylevél, szerződés alapján birtokolt jogokkal és kötelességekkel. Ez a kötelezettség is katonai volt: a déli határ védelme /Beszterce szász telepeseinek az északkeleti határ védelme/. De mig a székely, mint ázsiai lovas nomád pásztor és katona nép, ezt a katonai szolgálatát az ősi módszer szerint, személyesen teljesitette, addig a szász nemzet keritett városok és várak védelmi övezetével teljesitette katonai kötelezettségét, s csak mozgó háboru esetében állitotta ki a szerződésében kikötött fegyveres erőt, amit később pénzen váltott meg.

□

Erdélynek a keleti székely és a déli, illetőleg a besztercei északi szász telepités területén kivüli nyugati, közép és északi nagyobb része a foglaló magyar törzsek telepterülete volt, a későbbi 7 erdélyi vármegye keretében /Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs, Torda, Fehér, Hunyad, Küküllő vármegyék, valamint Fogaras vidéke/. Ez a terület a Magyarországi nemesi vármegyékkel teljesen egyformán fejlődött és ugyanazon királyi jogokkal kormányoztatott.

□

Nagyobbrészében nemesi vármegyei területre és a Székelyföld kivételével, az Erdélyt övező minden peremhegységre telepedett és szaporodott el idővel Erdélynek ma legszámosabb népe, a románság. Nem volt sem őslakó, sem foglaló, de nem is nemzetközösségileg telepitett nép. Soha semmiféle nemzetségi, vagy törzsi szervezete nem volt. A Balkánról és a szomszédos havasalföldi és moldovai területről

egyenként, vagy néhány családnyi csoportban, mint kóborló és legelőt kereső juhpásztorok szivárogtak be a határhegyek havasi legelőire, vagy kenézeik vezetésével kéredzkedtek be a nagyobb birtokokra jobbágyul, cselédül, pásztorokul.

TELEPÜLÉSFORMÁK

Az erdélyi magyarnak, székelynek és szásznak települési formája ugyanaz volt. Miután mindhárom település nemzetségi volt, a legkisebb települési egysége mindháromnak a falu.
Ezzel szemben a román települési forma a laza, családonkénti szállás, vagy szálláscsoport, melyekből csak idők folyamán és nem is mindenütt, gyakran csupán hatósági beavatkozással, sőt kényszerrel kellett, vagy lehetett bizonyos faluszerü közigazgatási egységeket alakitani.
A székelység abban a XII. században telepedett a mai Székelyföldre, amikor a szászokat telepitették a királyok a Királyföldre, illetve a Beszterce völgyébe. Akkor már a székely nem volt a régi, csak nagy állatokat tenyésztő nomád, hanem már századok óta letelepedett népek között élő, főleg állattenyésztő, de földet is müvelő félnomád. Állandó falvakban lakott már és nem téli-nyári szállásokon, mint a még később bekéredzkedő kunok, akik még századokig sátorlakó nomádok maradtak a Nagy-Alföldön és falvak helyett csak szállásaik voltak.
A régi nomád életet a zordon székelyföldi éghajlat mellett és a szük medencékben nem is folytathatta, tehát kénytelen volt állandó falvakban letelepedni és nagy ló- és szarvasmarhaállományát nyáron a havasalji és havasi legelőkre felhajtani, ahol a téli takarmányul szolgáló szénát is el kellett készitenie és lehordania az állandó falukra, amelyek az egyes medencék peremén épültek, állandó házakkal és akkor már /a XII. és XIII. században/ keresztény templomokkal és klastromokkal.
Miután tudjuk, hogy a székely eredetileg Közép-Ázsiából kikerült türk fajtáju és kulturáju lovas nomád állattenyésztő nép volt, tehát ősi házformája a kerek, széjjelszedhető és összerakható, könnyen szállitható, vesszővázra feszitett, a szélsőséges steppé-éghajlat ellen biztos védelmet adó, a maga nemében páratlanul tökéletes nemezsátor. Lehet, hogy ezt a sátorformát magával hozta a tiszamenti legelőkről Erdély szélére Biharba, majd tovább a királyföldi és végül utolsó, mai telepterületére is. De bizonyos, hogy ez a sátorlakás a XII. és XIII. században már csak müemlékszámba mehetett, mert akkor már a falukba telepedett székelység lakásául az egysejtü ház szolgált éspedig főleg az esetleg szétszedhető boronaház, amilyent ma is épit a havasi kaszálókon, ahol a szénacsinálás fontos időszakában a székely határszéli vidékek lakosa ma is lakik, azokkal a családtagjaival, akiknek a szénacsinálás fontos munkájában részt kell venniök. Ezek a kalibák igen egyszerüek, hamar összeróhatók, szétszedhetők, és embereknek védelmet adnak. Egyetlen helyiségük van, egyetlen ajtóval és esetleg egy kicsi ablaknyilással, födém nélkül épitve, fenyőkéreggel, deszkával, vagy drányicával /hornyolatban, nagyalaku zsendely/ fedve, amelyet faszögekkel erősitenek a faragott lécekhez.
Ilyen egyszerü házakból állhatott bizonyára a csoportos településü székely falu a XII. és XIII. században. Az egyes telkeket nem keritették be, az állatok szélvédő szinek, félfedelek alatt teleltek ki és hogy el ne kóboroljanak, az egész csoportfalut lészakeritéssel övezték, melybe lezárható, hatalmas kapukon keresztül lehetett közlekedni. Ilyen földbevert, hegyezett felső végükön tövissel boritott karók közötti fonott lészakeritésü falukat még én is láttam Háromszék északi, hegyalatti falvai körül, ahol a keritéseket kivül, köröskörül még árok is övezte. Mert ez a kerités nemcsak az állatok elkóborlását kellett megakadályozza, hanem arra is szolgált, hogy a keleti határokon át sokszor betörő, kóborló kun, uz, s később tatár rablócsapatok ellen bár ideiglenes védelmet biztositson.
Tehát az ősi székely falu: csoportfalu volt, amit a régi faluk mai elrendezése is tanusit még. Az ujabban keletkezett faluk azonban már jórészükben a fejlettebb soros településformában épültek. Ilyen például Csikszereda város települési formája.

□

A székely nép homogén népközösség volt, melyben rendek sohasem fejlődtek ki, csak vagyoni osztályok, de ezek között is nagy különbségek sohasem voltak. Homogén volt az egész nemzet foglalkozás és életmód tekintetében is, mert minden székely állattenyésztő mezőgazda volt és maradt hazájában a mai napig. Városi iparos-kereskedő osztálya nem volt eredetileg és a későbbi idők folyamán sem fejlődött ki. Ha a székely ipart is folytatott /hiresek voltak Erdélyben a kézdivásárhelyi csizmadiák, vargák, szijgyártók, kerekesek, szekércsinálók; a marosvásárhelyi mészárosok, kovácsok stb./, ha fő anyagi keresetét az ipar is adta, alap életformája akkor is a mezőgazdaság maradt. A háromszéki, csiki és gyergyói székely kereskedett és fuvarozott nemcsak belföldön, de külföldön is, főleg a keleti szomszédos tartományokban: Moldovában, Havasalföldén, sőt Törökországban is a Fekete-tengerig. Szállitott oda kikészitett bőrholmit, csizmát, szekeret, hámot, mézet, viaszot, fenyőfaszurkot, közvetitette a küküllőmenti borokat, de azért magamagát sohasem tartotta és vallotta városi polgárnak, hanem szabad székelynek. Talán ez volt az oka, hogy a Székelyföldön igazi város és városi életforma nem alakult ki sohasem. Két városa volt csupán: Kézdivásárhely és Ma-

rosvásárhely. Mindkettő a Székelyföld peremén és mindkettőt várossá a vásár tette, melynek jogát ez a két hely kapta meg privilégiumképpen. De mindkettőnek külső megjelenésén erősen érzik a szomszédos szász városok. hatása: Kézdivásárhelyen Brassóé, Marosvásárhelyen Szászrégené. Marosvásárhely városképére ezenkivül igen erősen reányomta bélyegét a Marosvölgy vármegyei területein élő erdélyi magyar főnemesség kulturájának hatása. A mágnások és birtokos nemesek közül sokan szereztek Vásárhelyen telket, házat: palotát épitettek és részben oda is telepedtek.

A SZÉKELY HÁZ ALAKJAI. FORMÁLÓ HATÁSOK

Ha a Székelyföld sokszázados épitészettörténetében ki akarnók választani, hogy mi abban a "népi épitészet", akkor nagy zavarba jönnénk. Nagy zavarba azért, mert Székelyföldön a népi épitészet nem különült el a magasabb kulturáju tudatos épitészettől. Nem különülhetett el, mert hiszen nincsen külön népi réteg Székelyföldön, ahogy nincsen külön városi polgárréteg és nincsen főuri réteg. Hibázik a rendi tagozódás, de korlátolt a vagyoni tagozódás is. Szóval: a székelység egyrétegü nép volt és az is maradt. Aki székely familia különös szerencsével az országos főrendek közé emelkedett /Mikesek, Béldiek, Lázárok s még egynéhány/, az összeházasodván a vármegyei magyar mágnásfamiliákkal, ezzel ugyszólván kiváltott a székely közösségből is és benn Székelyföldön nem tudott, vagy nem is akart külön kulturatermelő és alakitó munkát vállalni és csinálni. Egyike a legérdekesebb, tipikusan háromszéki, székely nemesi kuriáknak az uzoni Mikes-kastély /3. kép/, melyről nem merném megállapitani, hogy ez szolgált-e mintaképül egy csomó hasonló tipusu falusi lófő, sőt közszékely lakóháznak, vagy pedig önmaga is csak egyik nagyobb léptékü változata ennek a lakóháztipusnak.

Egyetlen külön rend alakult ki Székelyföldön, az egyrétegü székely nemzet autonóm földjén: az egyház, mely a székely épitészet fejlődésére, a maga területén és a maga eszközeivel, különvaló hatással volt a középkor folyamán. De az egyház sem vonult be Székelyföldre olyan apparátussal, mint a vármegyei, vagy szász területre. Székelyföldön a marosvásárhelyi vártemplom /Erdély egyik legnagyobb méretü temploma/, a leegyszerüsitett, egyhajós gótikus templom tipikus példája. S e példakép után indulva a XV. és XVI. század elején épült, vagy ujjáépült kisebbnagyobb méretü, ugyancsak egyhajós falusi plébánia-templomok tulnyomó része ugyanebben az egyszerü, szinte puritán felépitésben, de általában jó arányokban épült, mely őket a népi épitészet fogalomkörébe utalja annál inkább, mert tudomásunk van róla, hogy azokat a helyi székely kolostorok barátirányitásával, helyi kömüvesek, kőfaragók és ácsok épitették és diszitették.

Püspöki székesegyházak Székelyföldön nem voltak. Gazdag szerzetesrendek, esetleg külföldről beköltözöttek, szintén nem telepedhettek le, mert hiszen nem volt számukra betelepitetlen, gazdátlan földterület. A kolostorok, melyekből néhány megmaradt a katolikusnak maradt Csikban /Somlyó/, Marostorda katolikus részén /Mikháza/, Gyergyóban /Szárhegy/, mind kolduló rendekéi /ferencesek/. Itt a királyok nem adományozhattak szerzetesrendházaknak nagy uradalmakat, de szerény birtokokat sem, mert a székely nemzetségi közösségi földdel a király nem rendelkezhetett. Ami viszont azt eredményezte, hogy az egyház épitkezéseit: templomokat, klastromokat, parochiákat, szintén a népi épitkezés tárgykörébe kell utalnunk, nem pedig a magas müvészetébe.

Ide kell sorolnunk tehát a Székelyföldön nagyon elterjedt, fallal keritett vártemplomokat, melyeknek talán legépebben

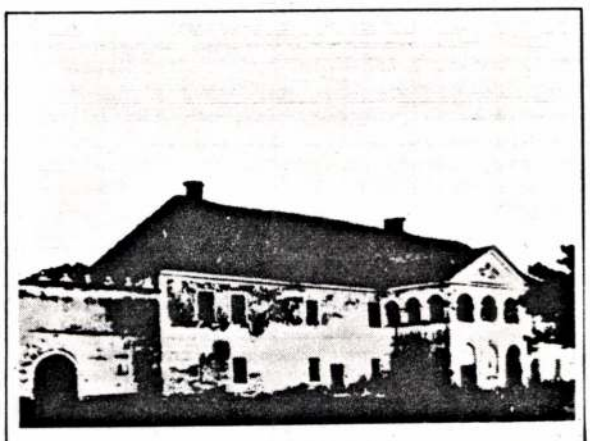

3

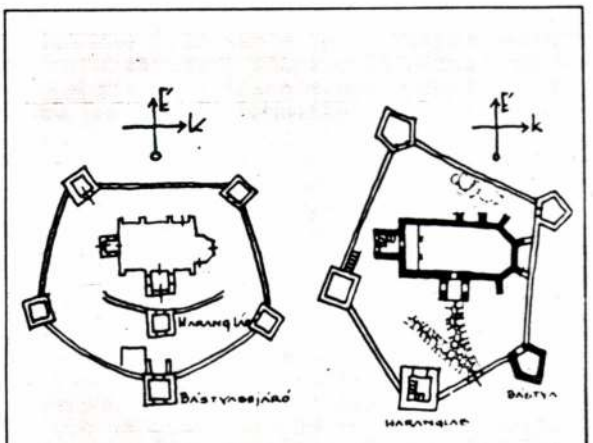

4

KÓS KÁROLY: A SZÉKELY NÉPI ÉPITÉSZET

megmaradt és legteljesebben kiépitett példánya a háromszéki illyefalvai vártemplom, melynek vázlatos alaprajzi elrendezését, a vele rokon, csak szerényebb méretü, ugyancsak háromszéki árkosi vártemplom alaprajzával együtt mutatom be. /4. kép/ Körülbelül egykoru gótikus templomépület mind a kettő, 5 bástyás keritő fallal övezve, melyet az illyefalvinál még egy belső körfallal is kiegészitettek. A bástyák közül a templom déli falával szemben lévő egyuttal bejáró és harangláb is. /Az illyefalvinál külön bejáró és külön haranglábbástya is épült, de a többi vártemplomnál, igy a sepsiszentgyörgyinél, s a karcfalvinál nem./ Ezeket a vártemplomokat a székely nép épitette, a communitás siculica, természetesen a szomszédos szász barcasági vártemplomok erődítéseiből tanulva, de azoknál szabadabb, egyszerübb, teresebb megoldással, szóval olyan más arányokkal, melyek első pillantásra, még a jószemü idegen laikusnak is, elárulják, hogy ez szomszédos nemzetek szomszédos vártemplomai más és más népi szellem, arányérzés és izlés termései. /5. kép/

A székely népi szellem és izlés alakitja és épiti fel tehát egész hosszu sorát a vártemplomoknak és egyszerübb keritett templomoknak, fel Gyergyó legészakibb határáig, mint ugyanannak a stilusnak, vagy szerényebben szólva: jellegnek helyi változatait. A templomok régebbjei, mint mondottam, a középkor végén épülnek ugyan, de sokszor még a román stilus hatását érezzük rajtuk, arányaikban, vonalvezetésükben, sőt egyes profiljaikban is. Ami szintén természetes következménye annak, hogy hagyományokhoz ragaszkodó helyi kömüvesek és ácsok népi architekturájával van dolgunk. Természetes az is ezek után, hogy a népi kézbe került egyházi architektura stilusa a stiluskorszak változásával nem egyidőben és nem teljességében változik. A XVI. és XVII. században épült, vagy ujjáépitett templomok is lényegükben a középkor stilusában épülnek. Csak a XVIII. században jelentkezik az egyházi épitészetben uj forma: a barokk. A katolikus restauráció idejében sok uj templom épül a katolikus székely vidéken, még több torony és sok templomot javitanak, bővitenek, egészitenek ki, s ez az épités, javitás, bővités már a barokk formanyelvén fejezi ki magát, azonban jobbára most is csak külső formákban, esetleg a templom boltozásában, a toronysisak alakjában, a homlokzati tagozatok diszitésében, párkányokban, lizénákban, stb. De nem a lényegben: a falazatok és nyilások arányaiban, a belső tér arányaiban. Van természetesen olyan templom, amely már ebben a lényegében is barokk, de ez szinte kivételszámba megy és ezek sem olyan kifejezetten, mondjuk kihivóan barokkok, mint a nyugatibb népterületek barokk templomai, de szerényebben azok, mintha nem akarnának középkori testvéreiktől teljesen és haragban elválni. Mint ahogy a székely ember, bármilyen sorsba kerül, ha elkerül is hazájából, az ő egyszerü, harisnyás viseletétől nem igen válik meg és csak késöre.

Érdekes példája ennek a népi stilusformálásnak a XV. században épült gelencei templom, melynek nyugati portikusát a XVIII. században épitette a székely az ő népi barokkjában. /6. kép/ Itt jegyzem meg, hogy ebben a templomban maradt meg a középkori székely népi festőiskola tipikusan erdélyi tárgyu Szt. László-falképsorozatának egyik legérdekesebb és legépebb példája is.

S ha már itt tartunk, akkor ne felejtsem el, hogy Székelyföld népi egyházi épitészetének egyik jellemző tárgya volt a legutóbbi időkig a harangláb-épités. A gelencei templom haranglábja egyuttal a keritett templomnak cinterem-bejárója is, mint az árkosi, vagy sepsiszentgyörgyi. Roppant egyszerü alkotmány: kőalapon favázas, deszkázott, négyzetes harangtornyocska. Semmi különös megoldás, mégis

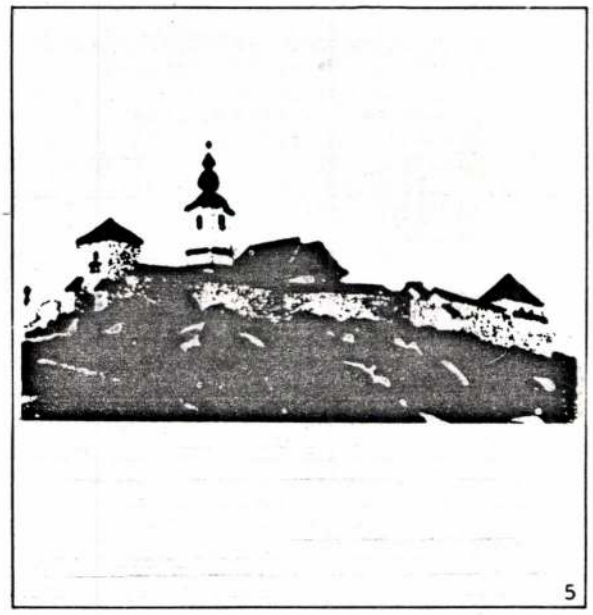

5

6

KÓS KÁROLY: A SZÉKELY NÉPI ÉPITÉSZET

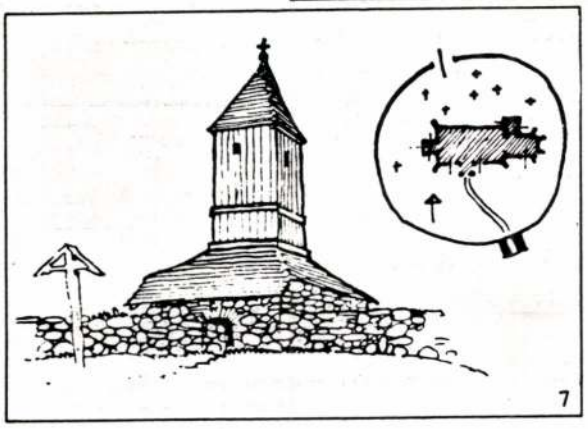

7

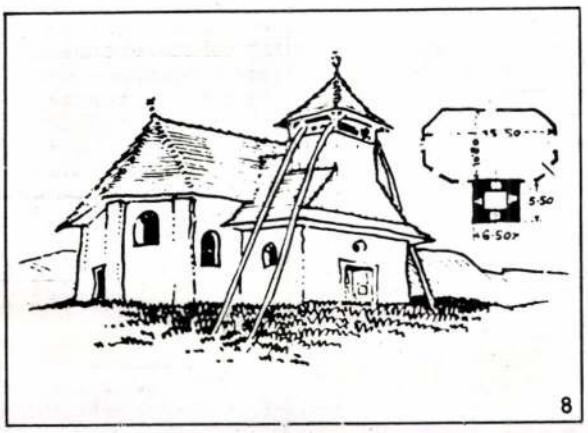

8

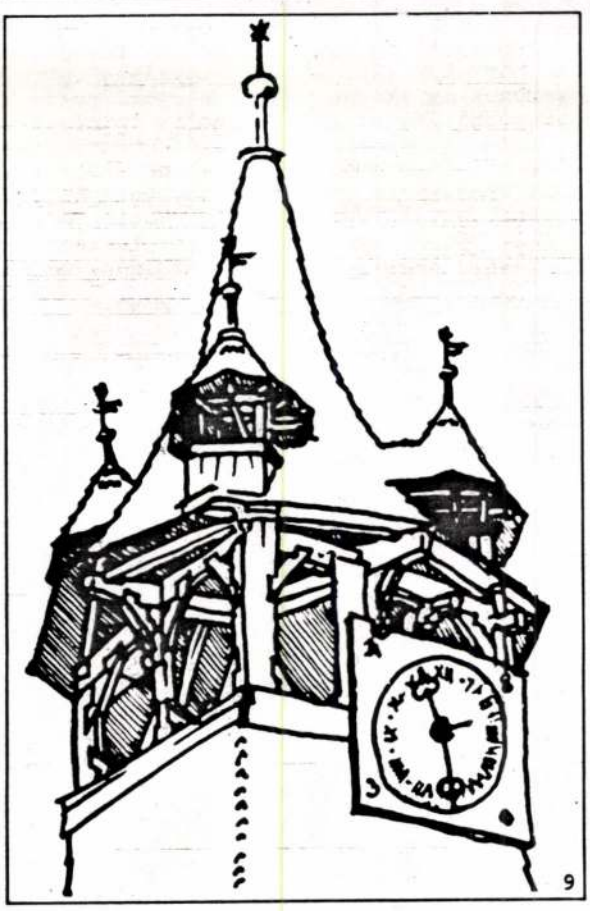

9

szép a maga arányaival, természetes anyagaival és nyerskõfalának természetes strukturájával. /7. kép/

A székely templomoknak szinte összessége ma kõ-, illetve téglafalazatu. De régebben sok fatemplom is volt ott, ahol olyan bõven van a fa és olyan jól tudnak dolgozni fával, amit a sok faharangláb bizonyit. Ilyen - ma már lerontott - fatemplom a háromszéki, vajnafalvi templom, mely egészében és elgondolásában elõkép nélküli népi alkotás volt a XVIII. századból. Érdekes a maga egyéni alaprajzával és kõalapozásu bejáró fa haranglábjával. Természetes, hogy ezt az alaprajzot református nép okoskodta ki református templom számára. /8. kép/

Végül, mint a haranglábépitõ ácsmesterek egyik igazi remekmüvét, bemutatom a maros-tordamegyei Mezõcsávás református temploma haranglábjának sisakját és sisakalatti tornácát, melyen máig is megcsudálom, hogy a négyzetes toronyvégzõdésre milyen furfangos szerkezeti tudással és amellett dekorativ érzéssel épitette reá mestere a nyolcszegletü sisakot, tipikus négy fiatornyocskájával. /9. kép/

Az egyik fõforrás, mely fõleg a székely telepedés elsõ századaiban alakitólag hatott a székelység népi épitészetére, az egyház volt tehát, a maga idõszerü, ill. korszerü stilushatásával és épitéstechnikai tanitásával. Hogy ez a forrás nem volt bõ és nem lehetett gazdag, azt a székelység különleges nemzetségi közösségi életformája okozta, mely az egyháznak, mint kulturképzõ mecénásnak hatását, s ezen a földön való nagyobb arányu épitõtevékenységét, igen szük korlátok közé szoritotta.

Egy másik kulturhatás, mely a székely népi épitészetre hatott, a szomszédos területek épitészetének hatása.

Ilyen ható szomszéd kulturterület volt a Székelyfölddel délen érintkezõ szász népterület: A "Barcaság" és a "Kirányföld". Az Erdélyben szásznak nevezett német telepesek zöme Németország alsórajnai tartományaiból vándorolt Erdélybe a XII. században. Tehát olyan vidékről és olyan idõben, ahonnan és amikor aránylag fejlett népi épitõkulturát hozhatott és hozott is magával. A "Barcaság" és "Királyföld" szász városai és falvai tipusai a rendes, zárkózott középkori német városoknak és falvaknak, s házaik tipusai a jómódu városi polgár és falusi gazda lakóházának. Szinte kizárólagosan kõbõl és téglából épitkeznek a XVIII. század óta, bár az elõtt a fa is kedvelt épitõanyaguk volt.

A XII. és XIII. században, amikor a székely állattenyésztõ bizonyára még csak az egysejtü házat lakta, a szász földmives gazda már 2 sõt 3 sejtü házban lakott. Tehát a székely tanulhatott a maga szomszédjától, akivel gazdasági, de katonai okokból is, természetesen érintkezett. A bort bizonyára akkor is a küküllõmenti szõlõsgazdától vásárolta a székely, akinek éghajlata alatt a szõlõ nem érik meg. És csudálatos, hogy a tulságosan is zárt

szász épitésmód a székely nép épitészetére alig hatott. Vannak községek, sőt vidékek, mint pl. Homorod vidék-, s az egykori Miklósvárfiuszék /Barott/ déli része, amelyeknek székely falvai akár szász falvak is lehetnének. De ez nem azt jelenti, hogy e vidékek székely népe egyszerüen átvette a szász épitészet formáit és szellemét minden további gondolkozás nélkül, hanem azt, hogy ez, a ma Székelyföldhöz tartozó, székely lakosságu vidék, a szász telepités első századában szász népterület volt még, s a szász földhöz tartozott. Csak később csatolták Székelyföldhöz és népesült be székelyekkel, akik az ottmaradt szászságot magukba olvasztották. Természetes, hogy ezek az egykori szász falvak a maguk szász épitőformáit, szász szellemét megtartották, s elszékelyesedett utódaik azokat nem hagyták el, valamint a beköltözködő székelyek is átvették ezeket a nyugatibb, fejlettebb formákat. A bemutatott szász falu /Barcaság, Prázsmár/ sorházaival /lo. kép/ hasonlitsuk össze a székelyzsombori ház utcai képét. /11. kép/ Kaphattam volna külsejükben sokkal hasonlatosabb példákat is, de akarattal választottam ezt a kettőt, melyek, különbözőségük mellett is, a közös, zárt, sőt rideg szász épitőszellemet tükrözik.

A szász hatás, az érintkező határok mentén, gyakran csak egy-két falu mélységre érezhető erősebben, beljebb szinte átmenet nélkül teljesen megszünik. Mélyebben csak a baróti völgyben hatol a Székelyföldre és a Homorod völgyében, de ott a mondottam okokból. Vagyis: nem a hatás nyomult be hóditóan, hanem maga a szász nép volt a helybeli épitőforma kialakitója és a székely volt a hóditóként oda benyomuló és formafoglaló.

□

A középső Maros-vonalon a Székelyföld szomszédja a vármegyei magyarság szállásterülete, pontosabban a Mezőség. A megyék közül azonban a régi, rettentően széjjelszórt Fehér megye egyes részei a Küküllők mentén mélyen belenyult délnyugati és déli határain belül Székelyföldbe. Ezen a nagy területen tehát a határőrző avarszékelyek nemzetségei a honfoglaló és országkormányzó magyar nemzetségek utódaival érintkeztek. Ezen az érintkező területen a századok folyamán bőségesen áramlottak Székelyföldre a magyarság kulturaalakitó szellemén átszürt európai hatások, pontosabban az időrendben egymásután alakuló, élő müvészeti stilusáramlatok. Tapasztalataim szerint /nem állitom, hogy csalhatatlan vagyok/, ezeknek a stilusáramlatoknak hatását a XVI. századbeli erdélyi reneszánsztól kell származtatni, mint amely időtől kezdve azok a székely népi épitészetben éreztetik hatásukat. Eleinte csak egyes diszitő formákban, profilokban, később a középkorihoz képest nyiltabb, levegősebb, szabadabb elrendezésben, alaprajzban és felépitésben is. Természetes, hogy itt nem az olasz vagy más nyugati reneissanceról van szó, hanem

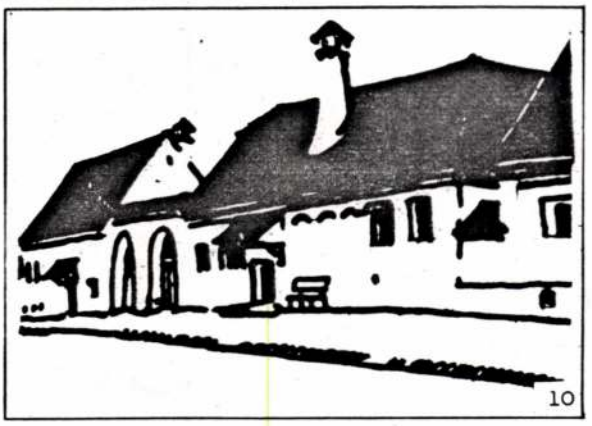
10

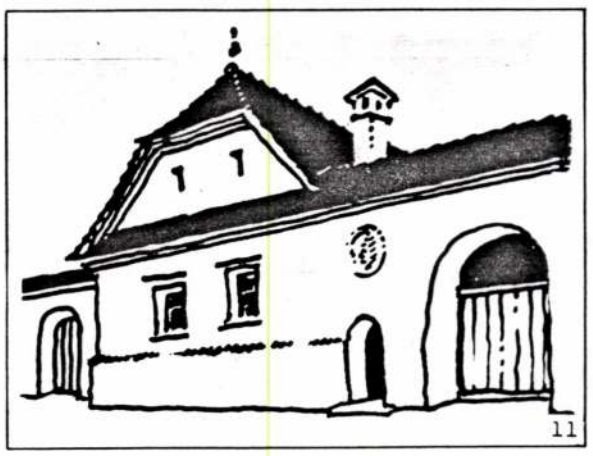
11

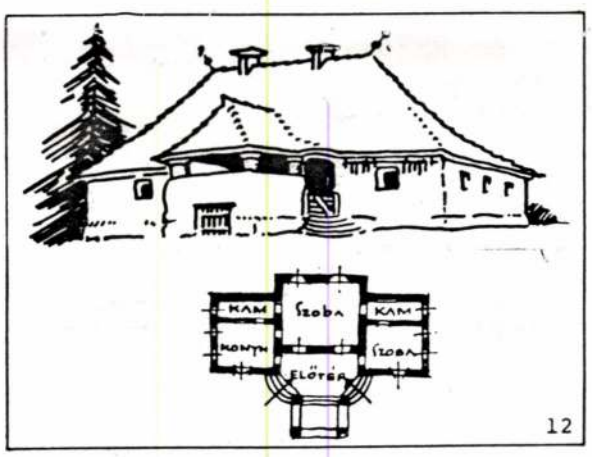

12

KÓS KÁROLY: A SZÉKELY NÉPI ÉPITÉSZET

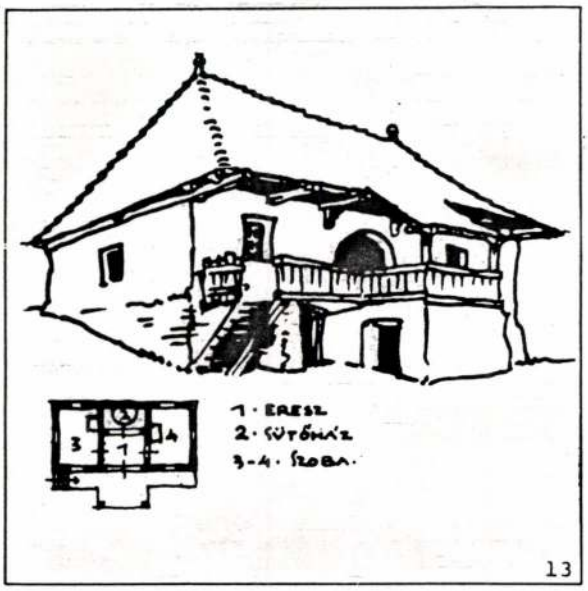

13

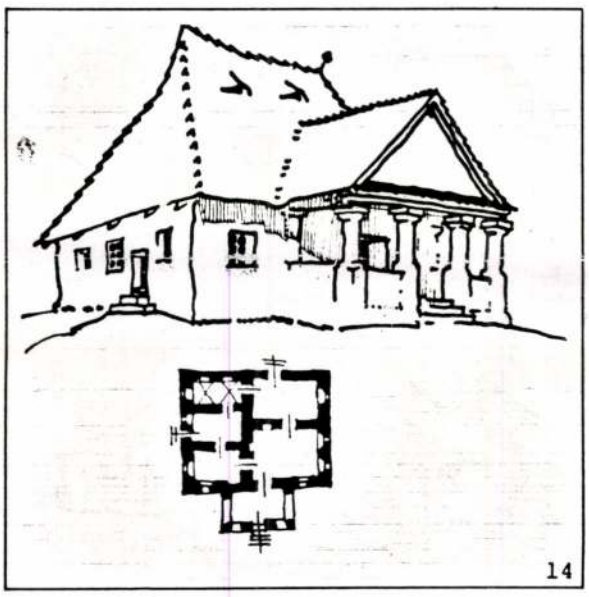

14

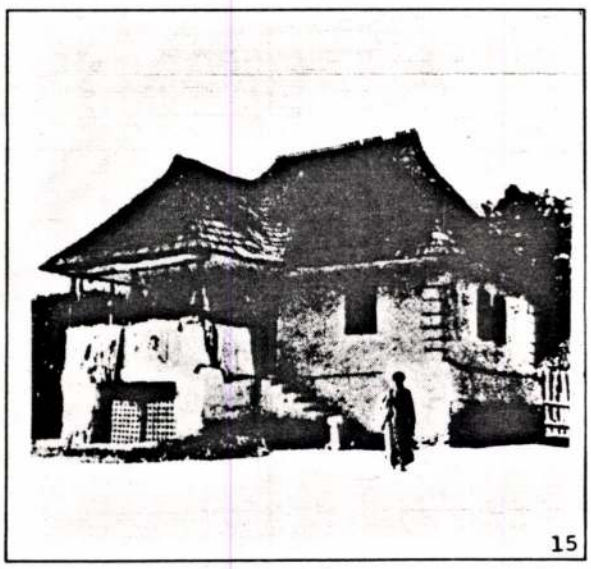

15

annak erdélyi, sőt erdélyi vidéki, falusi, ill. népi alakulásának közvetitéséről. Tehát egy másodlagos, sőt harmadlagos stilushatásról. A székely népi épitészetre az Erdélyben meghonosodott, átalakult és az erdélyi kőfaragó és kőmüves mühelyiskolák által a falukra plántált és onnan falusi mesterek által tovább alakitott, egyszerüsitett épitészi alakitások átvételéről lehet és van szó. Ez az érintkezés a magyar falusi nemesi lakóházzal, az udvarházzal, kuriával, mint a magasabbrendü magyar életforma épitészeti kifejezésével ismerteti meg a székelységet, mely minden osztályában megkedveli ezt az udvarházformát és népi épitészetében is felhasználja annak kifejezési módjait, elsősorban az oszlopos ámbitust /verandát/ és azt belekomponálja a maga régi háztipusába.

Igy születik meg székely területen a magyar vidéki ámbitusos udvarház székely változata, melynek egyik kezdeti formáját ábrázolja a marostordavármegyei Csiba községbeli kőből épitett ház. Alaprajzában és felépitésében szolgai átvétele a leegyszerüsitett vidéki magyar kuriának, melyet azonban székely kisbirtokos épittetett, nagyon is falusias ablaknyilásokkal és helyiségméretekkel, de nem falusi gazda számára való alaprajzzal. Egyet azonban már a maga szelleme szerint formált meg: az ámbitust zártabbá, szinte toronyszerüvé alakitotta át a nyilt magyar ámbitusból. /11/a. kép/

Mire ez a tipus Korondra ér, a felső Küküllő mellé, már a tornácos faházhoz épül a veranda és teljesen falusi, népi épület lesz belőle, amilyen százával épült azután a mai napig szerte Erdélyben./12.kép/

A XVIII. század elején épült kőből Bözödujfaluban /Udvarhely vm./ egy másik magyar udvarház-tipusnak székely változata, a nemeses ámbitussal, de alaprajzában ősi székely ereszes, sütőházas elrendezéssel. /13. kép/

Viszont a háromszéki Szentiványban a székely primor ősi, boltozatos, szinte középkoriasan zárkózott udvarházához kissé idegenül kapcsolódik a nyugodt, nyilt, barátságos, oszlopos ámbitus, a maga egészen más arányaival, vonalaival és stilusformáival. /14. kép/

Az ámbitusos lakóházformát azonban nemcsak a székelység vette át, tette magáévá, s ragaszkodott hozzá szeretettel máig, hanem az tovább is terjedt és Székelyföld keleti határain tul, Moldovában is megszerettette magát. 15. és 16. képünk két ilyen tipusu moldovai parasztházat mutat be, melyek - eltekintve egészen jelentéktelen keleti-szlávos diszitőformai alakitásaiktól - bátran állhatnának akárhol Erdélyben, ahol magyarok, vagy székelyek élnek és épitenek. /Érdekes összehasonlitani a 15. képet a 11. képpel és a 16. képet a 13. képpel./

Háromszék keleti és délkeleti részein, a "Szépmező" hatalmas és gazdag falvaiban alakult ki két olyan háztipus, mely nem annyira elemeiben és formáiban, de főleg arányaiban és feltétlenül imponáló megjelenésében, olyan sajátos helyi alakitás,

hogy nem igen tudom őket hová tenni. Bizonyos, hogy nem helyi eredésü épületforma egyik sem, de máshonnan, sőt többfelől kapott hatásokra alakult ki és vált aztán tipussá. Nem szegény kisgazda háztipusai ezek, hanem a székely primor és lófő urak udvarházformája. Ott is terjedt el, ahol ugyszólván a falvaknak minden második lakója vagy primor, vagy lófő, vagy ármálista nemes.

Egyik ilyen tipus képviselője a 17. képen ábrázolt nagyborosnyói kőház, homlokoldalán végigfutó félkörivekkel boritott, kőoszlopos tornáccal és az itt szokványos magas kettős manzardtetővel. Ennek a tornácos háznak fatornácu változata egész Erdélyben régi falusi háztipus, de igy, ezekkel a kőarányokkal, ivekkel és manzardtetővel, mintha annak tudatosan nemesitett kivirágzása volna. S ez a tudatosság zavar akkor, amikor népi épitészetről van szó.

A másik tipus ugyancsak nem paraszthaz, hanem nemesi kuriatipus, mely a maga méreteit egészen a kastélyig fejlesztette. Ennek legfejlettebb alakját a 3. képen bemutatott uzoni Mikes-kastély képviseli. A tipus kétségtelenül székely helyi kifejlesztés eredménye és érzésem szerint benne a nyugati magyar ámbitusos nemesi udvarháztipust a moldovai török hagyományu "kulé" /lakótorony/ arányaival és sajátos forma elemeivel keverte össze szerencsésen a székely épitőszellem. A XVIII. században és a XIX. század elején sok háromszéki lakóház épült fel ebben a formában,a legegyszerübbtől a Mikes-kastélyig. A 18. képen mutatom be a kisborosnyói Tompa-kuria telekelrendezését, mint egyik legszebb példáját a középbirtok" háromszéki székely nemes udvarmegoldásának, melyben egyesiteni tudta a gazdasági udvart az elegáns előkerttel, s mondhatom, hogy a valóságban igazán meglepett, hogy ez a megoldás mennyire sikerült. Az udvarház /19. kép/ az uzoni Mikes-kastély kisebbitett, de talán még sajátságosabb arányu mása. Csak annyit mondhatok, hogy igen szép, a valóságban a rajznál sokkal érdekesebb, monumentálisabb. Pedig kétségtelenül népi kőmüves épitette fel a gazda diktandójára, a már kialakult tipus mintájára és arányaival. Érdekesnek tartottam magamnak lerajzolni a tornácpárkány és pillér profiljait, kezdve az eresz alatti, tipikusan gótikus főpárkányprofilokkal.

Ennek a kialakult háztipusnak már változott arányu variációját kapjuk Háromszék északibb falvaiban. Az imecsfalvi Csereikuria, egészen érdekes külsőjével, játékos toronyszerü veranda lefedésével, egyike a legsikerültebbeknek. /2o. kép/ Sajnos, ez a történelmi értékü épület a román időkben román kézre került és uj gazdája barbárul átalakittatta. Ma talán már le is bontották.

Egy másik, barokkos külsejü változatát mutatom be a rétyi /Háromszék vm./, 174o-ben épült, u.n. Székely-kuriában, mely külön elterjedt tipusváltozat a maga körzetében. /21. kép/

Végül még egy székely háztipusról kell

16

17

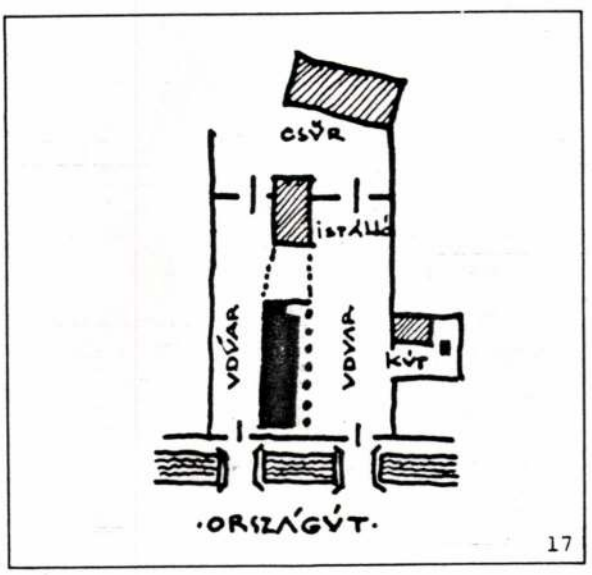

17

KÓS KÁROLY: A SZÉKELY NÉPI ÉPITÉSZET

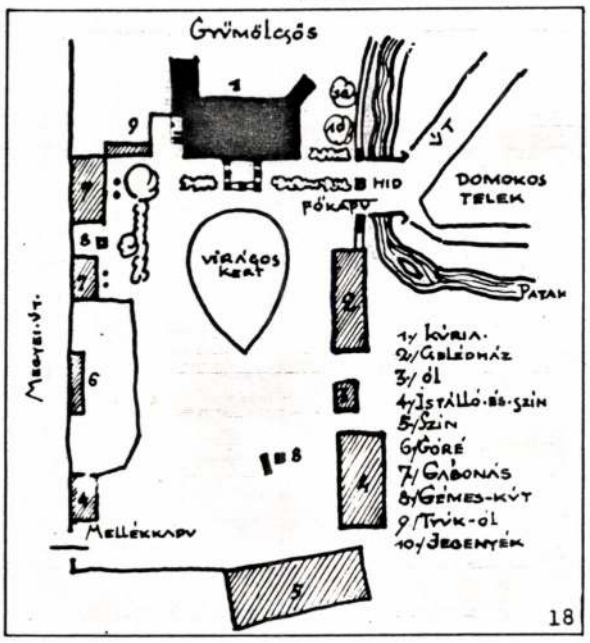

18

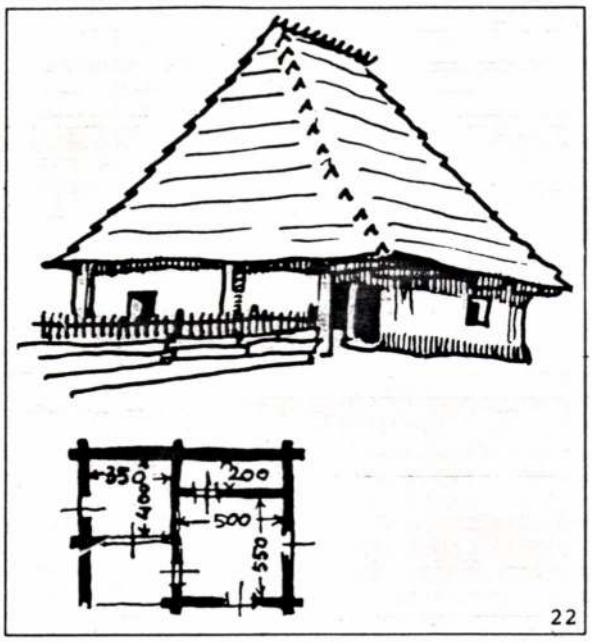

22

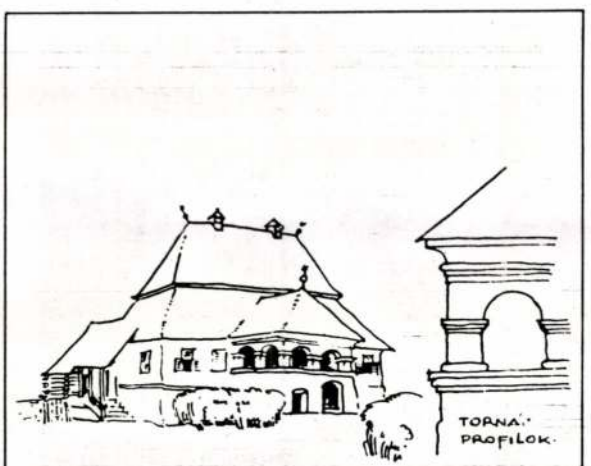

19

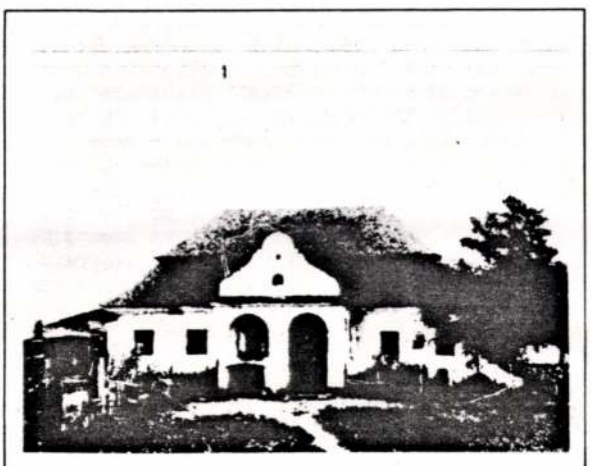

21

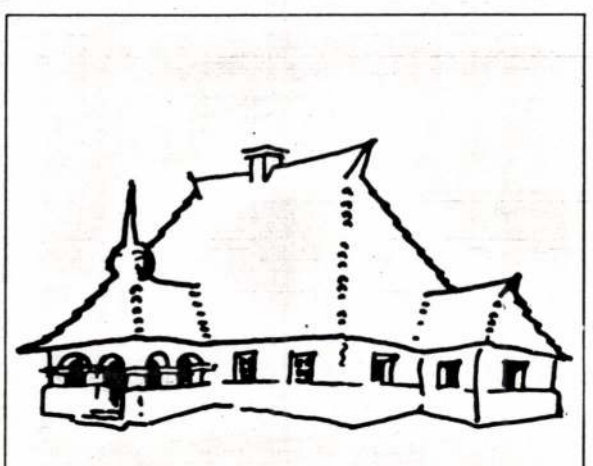
20

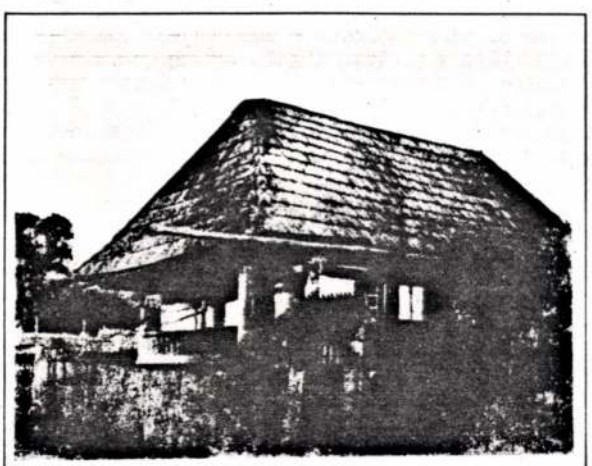
23

KÓS KÁROLY: A SZÉKELY NÉPI ÉPITÉSZET

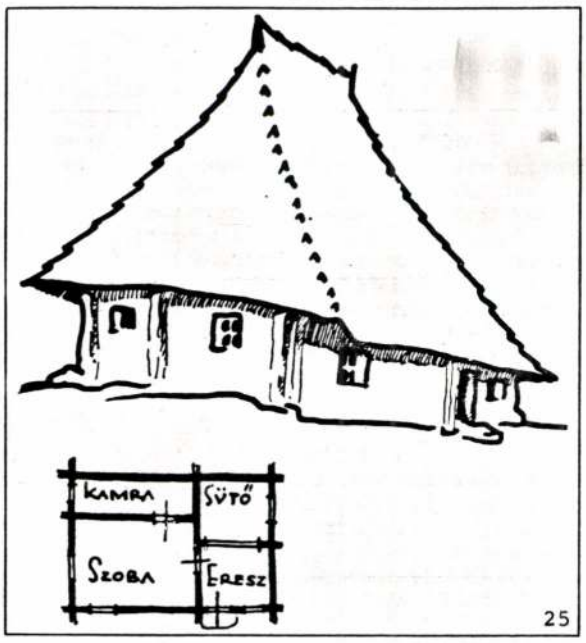

25

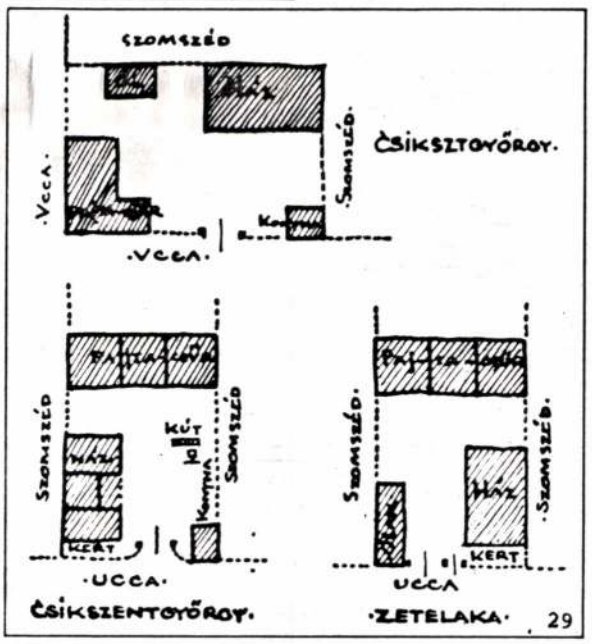

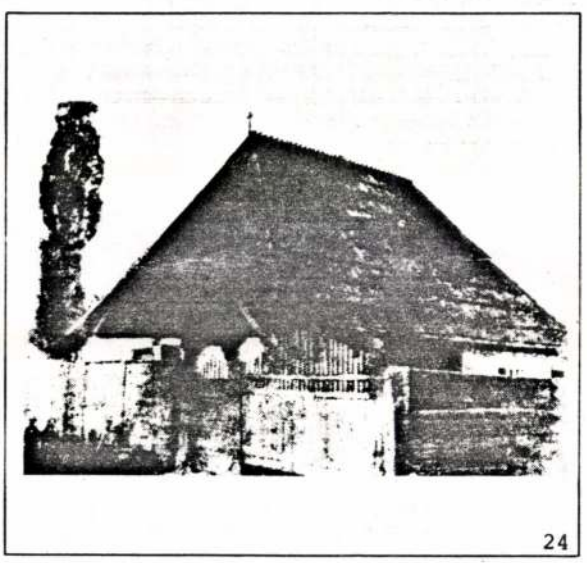

24

28

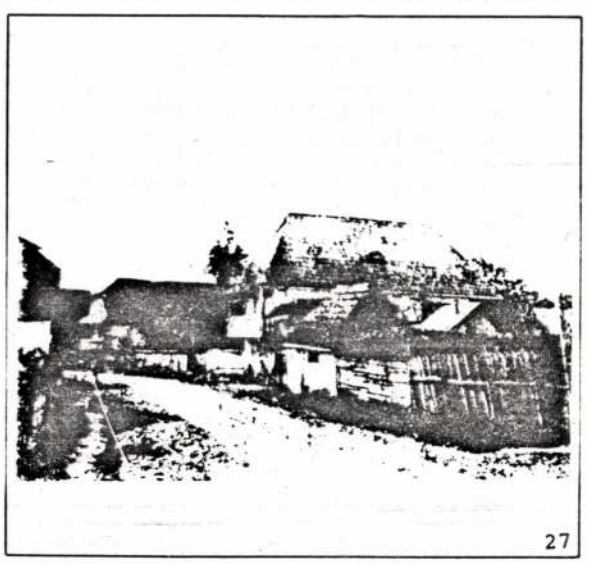

27

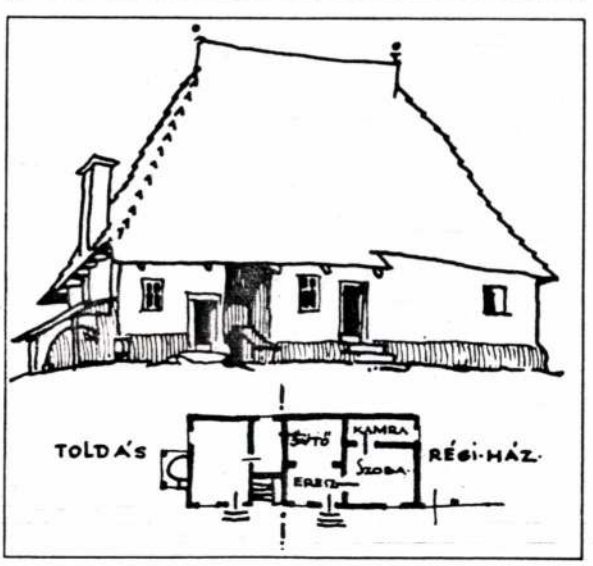

KÓS KÁROLY: A SZÉKELY NÉPI ÉPITÉSZET

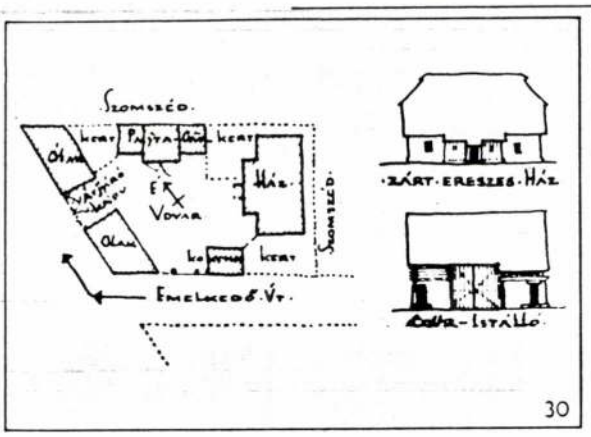

30

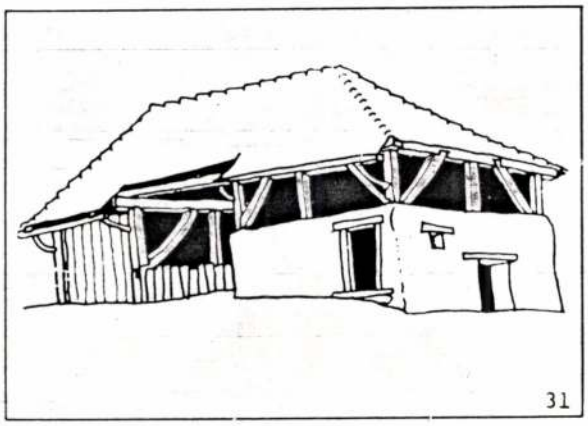
31

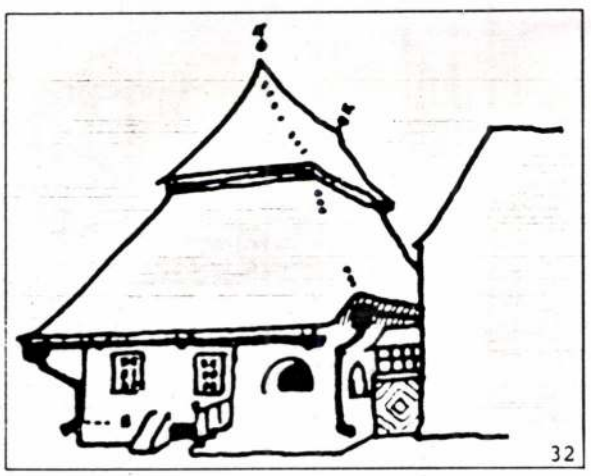
32

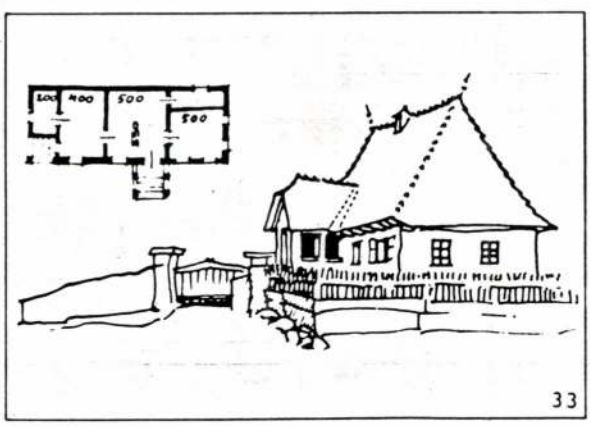

33

megemlékezzem, mely talán a legelterjedtebb, leginkább a székely talajból és viszonyokból fakadt faháztipusa a székelységnek. Ez az a ház, amelyik bizonyosan az egysejtü, ősi boronaházból nőtt ki és eddigi tudásom szerint, természetes szükségletből, lépésről-lépésre fejlődött ereszes egysejtüvé, majd 2 és végül 3 sejtüvé. Falanyaga mindig körkeresztmetszetü fenyőfarönk, falszerkezete boronafal, sátorfedele meredek és zsendelyes. A fenyővidék háza ez és elterjedtsége a Székelyföld minden része, kivéve a legdélibb, szászokkal érintkező és a legnyugatibb, marosmenti vidéket.

Felcsik egyik legelzártabb északkeleti határfalujából való a három bemutatott csikmenasági ereszes ház, melyek közül az elsőnek /22. kép/ ma legszokványosabb, 2 sejtü alaprajzát is bemutatom, mig a többi kettő /23. és 24. képek/, ennek továbbfejlesztett két változata.

A következő képen /25. kép/ a 22. kép kétsejtü házának csaknem a pontos kópiáját mutatom be a dálnoki /Háromszék vm./ boronafalas Teleki-házban. E két épület egymástól kb. 15o km távolságra épült. A 26. kép ugyancsak egy hasonló tipusu dálnoki házon mutatja be ennek a kétsejtü alaknak háromsejtüvé való természetes kitoldását, ami azért volt szükséges, mert a család megszaporodott és az épület két családot kellett befogadjon.

Természetes, hogy az ismertetett tipusokon kivül vannak a különböző tipusok összekeveredéséből kifejlődött vegyes változatok és vannak egyéni kompoziciók is. Az előbbinek példája egy zetelaki sorház /27. kép/, amilyen aránylag sok van ott, a másikra jellemző példa egy udvarhelymegyei kibédi ház /28. kép/, melyet kellemetlenül lejtő és rossz alaku telekre ügyesen tervezett meg gazdája és egészen érdekesen épitett fel a falusi mesterember.

Végül bemutatok a 29. képen három udvarelrendezést, pusztán annak a megvilágitására, hogy az aránylag kis telkeken hogy igyekszik a székely ugy elrendezni és egymáshoz kapcsolni az egyes épületeket, hogy betarthassa azt az ősi, változtathatatlan magyar épitési szabályt, hogy az emberi lakóházat ne épitse egy fedél alá állatai istállójával, illetve óljaival, sőt a nagyállatok istállóját sem a disznó óljával. Mint ahogy azt nyugaton Európa kulturnemzetei közül a legtöbb teszi, de amit már az erdélyi szász nem teszen meg, bár ő is német.

Egy, az előbbieknél még komplikáltabb udvarberendezést mutatok be a 3o. képen, a lakóház és istállócsür homlokzati vázlatával együtt, megjegyezve, hogy ez a hármas istállócsür-elrendezés nemcsak Székelyföldön, de Erdélynek nyugati szélén, Kalotaszegen is szinte kivétel nélküli szabvány. /31. kép/

□

Befejezésül bemutatom két u.n. városi házacska képét /32. és 33. kép/. Az egyik Székelyudvarhelyen van /vagy volt/, a má-

sik Sepsiszentgyörgy-Szemerján. Az előbbi még nem egészen városi ház, bár már nem egészen falusi sem. A másik azonban egyszerü, tipikus falusi kuria.

A városi polgárházat a székely nemzet nem tudta a multban megoldani, mert ő maga nem alakitott magából városi polgárságot.

Egy előadás kerete természetesen tul kicsiny ahhoz, hogy a székely népi épitészet tárgyi tartalmát, bár főtipusaiban, megközelitő teljességében ismertethessem. Nem tudnám ezt megtenni akkor sem, ha sokkal több idő állana rendelkezésemre. Mert egyrészt az anyag máig épitészeti szempontból összegyüjtve nincsen, másrészt én magam sem végeztem rendszeres és kimeritő gyüjtést, csupán a Székelyföld különböző vidékein való máscélu elfoglaltságaim munkaközeiben és egyes, elég ritka és mindig rövid idejü kirándulásaim alkalmával igyekeztem meglátni és rajzban, fotográfiában magamnak feljegyezni és megőrizni azt, amit jellemzőnek, érdekesnek itéltem. A magam gyönyörüségére és a magam használatára.

Mégis ugy érzem, hogy azt, amit a magam tanulságára megállapitottam, összefoglalom itt röviden, még ha az a veszedelem is fenyeget, hogy egykor, ha az anyag össze lesz gyüjtve és elfogulatlanul összehasonlitva más népi épitészeti anyagokkal, e megállapitásaim többé-kevésbé módosulni fognak.

Ha tehát azt kérdi tőlem valaki, hogy: van-e egyáltalában a székely népi épitészetnek olyan sajátossága, ami azt minden más népi épitészettől megkülönbözteti, akkor erre egyetlen szóval és határozottan azt felelem: van.

Nem ilyen egyszerü a felelet arra a kérdésre, hogy hát ez a sajátosság miben és mennyiben nyilvánul meg? De ha nem is egy szóval, erre a kérdésre is vállalnom kell a választ:

A mai székely népi épitészetnek két ősi forrása van: a Székelyföldre telepedett, s akkor már félnomád, határőrző katonanép épitő hagyományai szerinti és a Székelyföld fa-épitőanyagából kialakult épitészete, valamint az Árpádok középkorának keresztény egyháza által Székelyföldre telepitett román stilusu, részint kőépitészete. E kettőnek a XIII. és XIV. század folyamán való természetes egymásra hatásából alakul ki az egyrétegü székely népi épitészet, melynek szellemét a későbbi századok stilusváltozásai sem tudták lényegében megváltoztatni, csak kismértékben és lényegtelen külső formáiban módositani.

Átveszi a nép a csucsivet, mint formát és alkalmazza a templomok ablakainál és ajtóinál is, az ablakokba esetleg mérmüvek kerülnek, de tovább épiti a félkörivet is. A szentély boltozata is sokszor gótikus kereszt vagy csillagboltozat. Az egyes profilok is gótikusak természetesen ilyenkor. De a templom felépitése maga zömök, zárt és bezártságában, a külső és belső téralakitás, a falfelületek és nyilások egymáshoz való arányai, a támpillérek méretezése és formája nem a gótika szellemét tükrözik, hanem a román stilusét. Még kevésbé hatott a székely templomépitészetre a reneszánsz. A barokk hatása /ellenreformáció/ már erősebb volt, de ez is inkább formában érvényesült, lényegében és szellemben alig.

A székely népi épitészet másik tárgyán, a lakóházon, ill. gazdasági épületeken ugyanazt állapitottam meg: szellemében ezek a világi épületek nagyjában és tiszta tipusaikban középkoriak és pedig román stilusu arányokkal, gótikus szerkezetekkel és későbbi stilusokból /reneszánsz, barokk, ámpir, stb./ átvett diszitő formákkal.

Tehát az egyrétegü székely nép kiformálta már a Székelyföldre való letelepülésének első két századában a maga épületeit: templomát kőből és fából. Mindezeket az épületeket jellemzik:

Alaprajzban a zártság és egység, felépitésben az egyszerü nagyvonaluság, szinte minden részlet, ill. diszités mellőzése, a szerkezeti szükségesség erős kihangsulyozása, a felületek és nyilások viszonyából adódó monumentalitás.

Alaprajzai lehetőleg zárt négyszögek: szárnyak nincsenek: templomoknál nincsen kereszthajó: lakóháznál tornácot csak ujabban ugrat ki, a bizonyithatóan idegen hatásra. Oromfalat nem épit, templomon is ritkán, s csak ujabban. A négyszögletes alaprajzra sátorfedelet épit /a székely kerek fedélnek mondja/, tipikus régebbi épületeinél a koszorugerendára horgolt lógó eresszel, csak az ujabbaknál álló eresszel. A tornyot sem épitette össze a templommal, hanem külön állitott harangláb at kőből, vagy fából.

Épületeit kivül nem disziti sem plasztikával, sem rajzzal, sem festéssel. Párkányokat nem huz lakóházára, ablakkereteket nem képez ki, a falakat nem osztja pillérekkel, lizénákkal, könyöklő és szemöldök-párkányokkal. A temploma külső kőfalain is csak főpárkányt ugrat ki és lábazati párkányt. Lakóházait, gazdasági épületeit a legujabb időkig fából épitette, vakolt boronafallal, sohasem favázassal. A téglát és a cserepet csak a mult század óta használja épitőanyagul, ill. fedélhéjjalásra. De a szalmát sem használta fedőanyagul /valószinüleg azért, mert nem igen volt fölös szalmája/. Zsindellyel vagy drányicával fedett.

Egyetlen épitészeti alkotását disziti: telkének bejáró kicsi vagy nagy, u.n. székely-kapuját /galambbugos kapu/. Ez a kapu különálló épületegység /mint a harangláb/, nem függ össze szervesen a házzal, vagy más épülettel, még a keritéssel sem igazában. Már azért sem, mert ennek anyaga a tölgy, a keritésé a fenyő. A diszitéssel nemcsak a szerkezeti összefüggéseket hangsulyozza ki, de a felületeket is disziti, és pedig vagy bevésett vonalas és festett rajzzal, vagy mélyitett mezőből kidomborodó, esetleg csak kiálló lapos és minden esetben stilizált növényi diszitő elemekkel. Ezeket a növényi elemeket, sőt a rajzi kompoziciót is keleti, török mintákból vette át, de érezni vélem rajtuk a középkori román stilus diszitő szellemét is és a későbbi reneszánsz mó-

dositását is /Aldegrewer/. A szokatlanul gazdagon, nagy fantáziával szerkesztett és rajzban, szinben pazarul diszitett kapukon kivül a temetői fejfákat faragta ki tipikusan. Ugyancsak ilyan fejfamotivumokkal faragta ki a szénagyüjtő szerszámok közül a gereblyenyelet és fejet, valamint a guzalynyelet is.
Butorait régen nem faragta és nem is festette, a XVII. század óta - szász hatásra - festi is, faragja is. A festés reneszánsz, a faragás, ill. kifürészelés barokk. Azóta disziti templomai fakazettás mennyezeteit is a tipikusan erdélyi festéssel, u.n. virágos reneszánsz stilusban.

□

A fentiekben igyekeztem összefoglalni szavakkal azt, amit a székely népi épitészet sajátosságaképpen magamnak megjegyeztem. Érzem, hogy ez az összefoglalás hiányos és talán inkább negativ, mint pozitiv. A lényeget nem határozom meg, ahogy azt nem is tudom meghatározni szóval, sőt rajzi, vagy fotográfiai bemutatással sem.
Viszont fenti összefoglalásomban mindenek felett azt akartam kihangsulyozni, hogy a székely népi épitészet nem formamüvészet, hanem sokkal több ennél: kézzel nem fogható, lényegbeli architektura-alakitás. Nem külsőségekből tevődik össze, hanem ennek a több mint ezer esztendő óta belső, zárt életet élő, törökvérü magyar néptörzs szellemének épitészetben való olyan közösségi megnyilatkozása, mint amilyen a szellem más területén a székely ballada, vagy a székely dallam.
Ezt nagyon jól kell megjegyeznie a magyar épitésznek éppen ma, amikor a magyar epitészeti stiluskeresés sok és hiábavaló elbolyongások után végre ismét a magyar történeti és népi alapokhoz tér vissza, mint az egyetlen és természetes kiindulási lehetőséghez és a kormányzat s közvélemény határozott kivánsága is, hogy éppen Erdélyben /ahol nagy erővel és áldozattal folyik három esztendő óta a magyar területek 22 esztendeig elmaradt középitkezése/ helyi jellegü, tehát a Székelyföldön székely népi jellegü épületeket tervezzen és épitsen az épitész.
De amikor ezt az igen helyes kormányzati kivánságot és rendelkezést őszinte örömmel fogadja minden erdélyi magyar, az intézkedés eredménye, ill. azok az épületek, melyek 3 esztendő óta Erdélyben, kivált a Székelyföldön ez intézkedés megvalósitásának eredményei, tulnyomó többségükben legfeljebb jóakaratu, talán kissé könnyelmü és általában nem sikerült kisérletezések csupán, mert - nem erdélyi, ill. nem székely házak. Tele vannak ugyan /tulságosan is/ kopjafaragásokkal, téglafalra ragasztott boronautánzatokkal, vasbetonra szerelt fatornácokkal, romantikus rajzu, óriási fedelek alatt, de alaprajzuk, felépitésük, és arányaik messziről hirdetik, hogy igazában ők csak székely ruhába öltöztetett idegenek. Mint a kabarék tulzottan magyarkodó ruhákba öltöztetett idegenvérü görljei.
Valahogy fordityva kellene keresni a megoldást. Mert a székely akkor is székely, ha pantallóba és zakóba öltözik, de az idegen nem lesz székely, ha akármilyen valódi székely harisnyába, csizmába, zekébe, kucsmába bujtatja el magát. A székely épület székelységét nem a tornác, nem a boronafal, nem a kopjafa és az óriási tetőzet teszi, hanem a szellem, mely ezer esztendő alatt a székely népi épitészetet kiformálta.
Ezt a multat s ezt a szellemet kell megismernie, sőt magáévá tennie minden más előtt az épitésznek és akkor talán sikerülni fog igazi székely épületet épitenie. De e nélkül bizonyára sohasem...

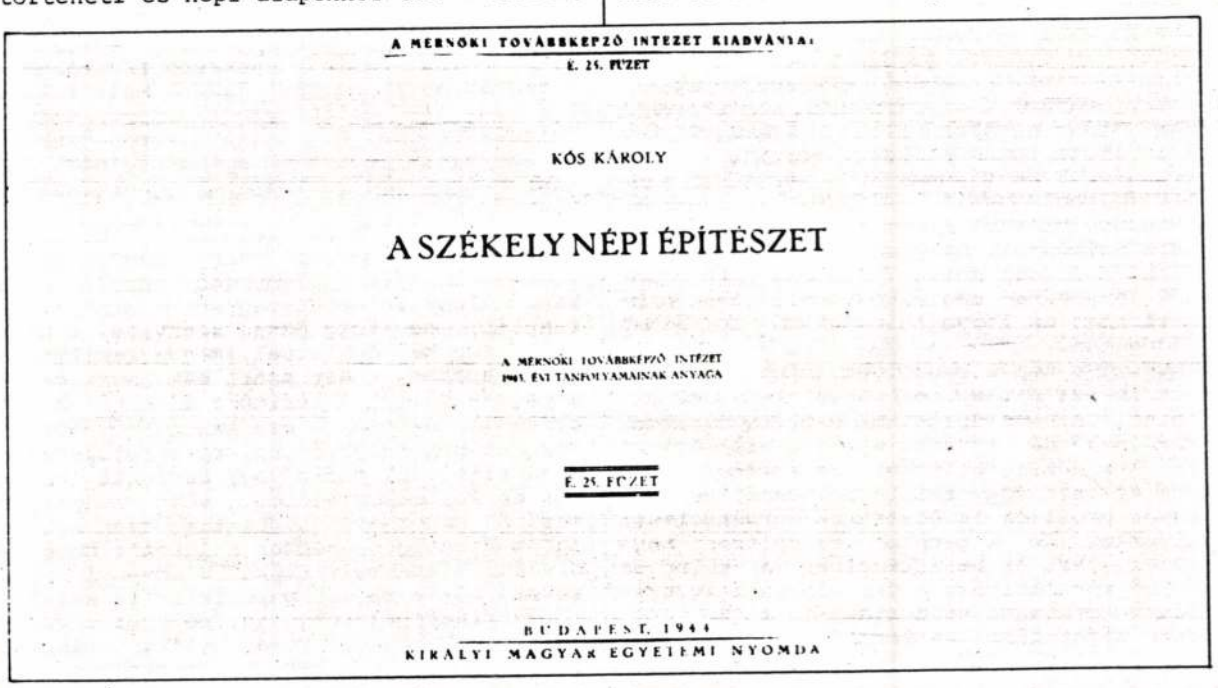
A MÉRNÖKI TOVÁBBKÉPZŐ INTÉZET KIADVÁNYAI
É. 25. FÜZET

KÓS KÁROLY

A SZÉKELY NÉPI ÉPITÉSZET

A MÉRNÖKI TOVÁBBKÉPZŐ INTÉZET
1943. ÉVI TANFOLYAMAINAK ANYAGA

É. 25. FÜZET

BUDAPEST, 1944
KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

KÓS KÁROLY: ATILA KIRÁLRÓL SZÓLÓ ÉNEK

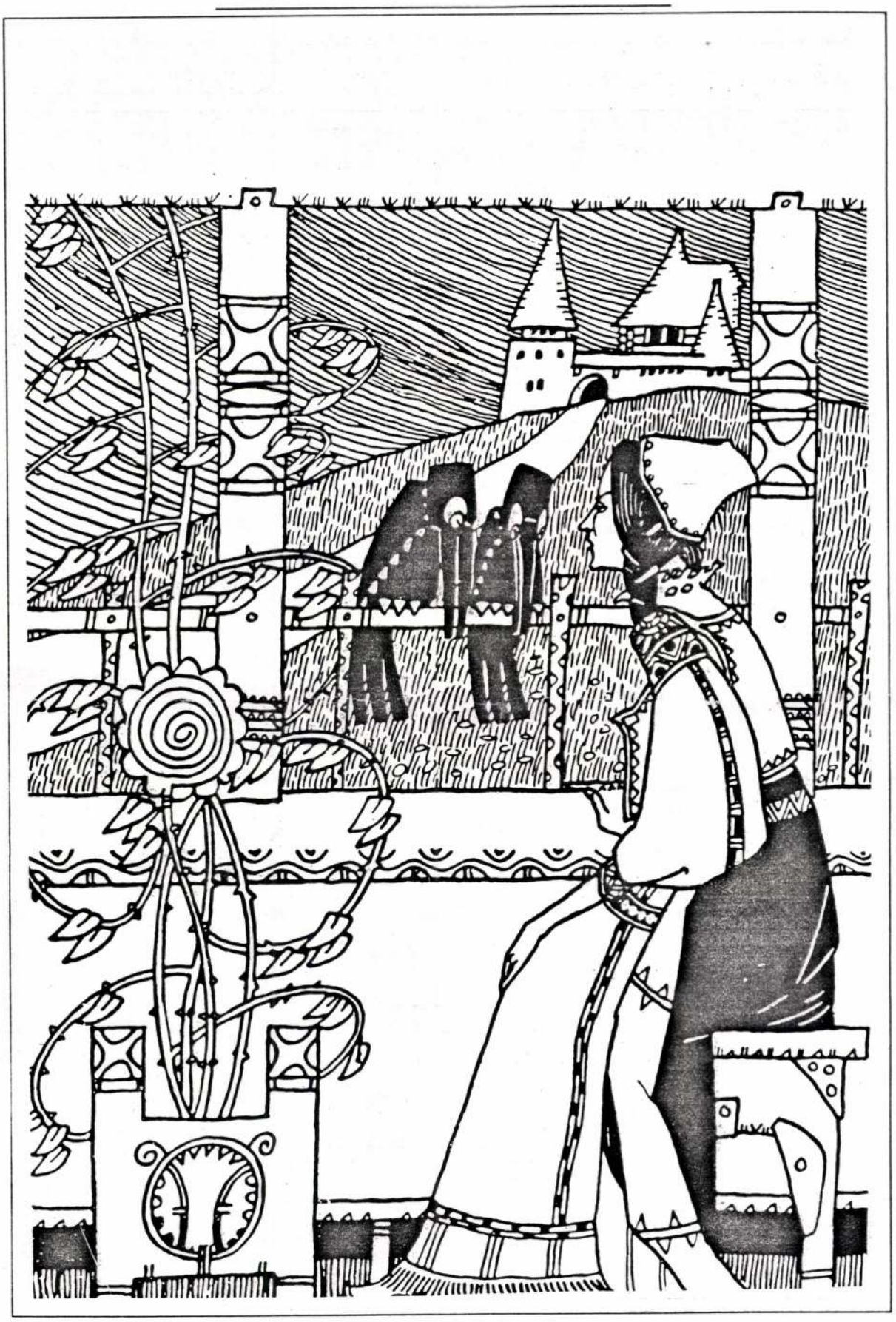

KÓS KÁROLY /1883-1977/

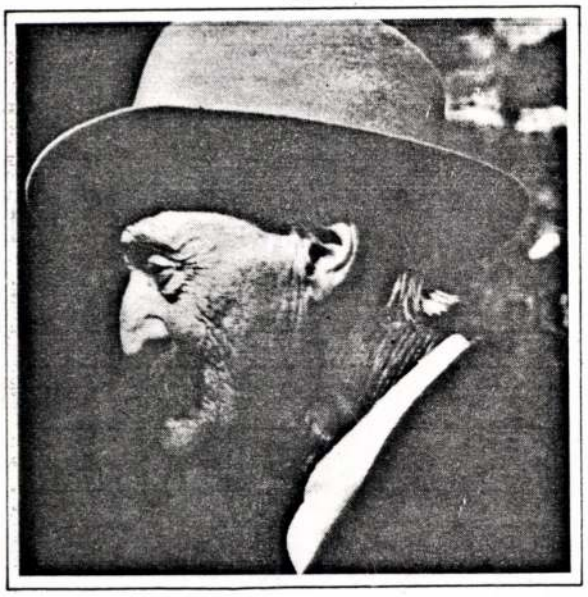

1883 december 16-án született Temesvárt. Kós - eredetileg Kosch - Károly szepességi német polgárcsaládból származott. Apja postatisztviselő volt, akit a Monarchia városai közül hol ide, hol oda helyeztek. "Anyai nagyapám az egyházi anyakönyvek adatai alapján egy francia katona fiaként 1814-ben Strasbourgban született, és az 1848-as forradalom után Bécsbe vetődött el, ahol francia nyelvtanitással kereste kenyerét. Ott vette feleségül egyik leánytanitványát: Herzle Josefát..." Innen telepedett át Kolozsvárra..."Hát ez volt az én nagyapám, akinek Kolozsvárt szellemi munkás létére valóban férfikora teljében földszerzés és földmüvelés lett a szenvedélye..."

1880 körül Kolozsvárott éltek, innen kerültek Temesvárra, amely a Bánság fővárosa volt, a régi Magyarország egyik legtarkább nemzetiségü területéé, ahol a török kiüzetése után évszázadokon át csak németek,románok és szerbek telepedtek le. Itt született Kós Károly 1883-ban, és innen költözött a család hat évvel később Nagyszebenbe, amelyet Hermannstadtnak neveztek akkoriban. Irni, olvasni először németül tanult meg, csak később, - ismét Kolozsvárra költözve - került magyar környezetbe, a hirneves Farkas utcai Református Kollégium elemi iskolájába. Az érettségit 1901-ben teszi le. Közben gyalogszerrel járja be Kalotaszeg apró falvait.

1902-ben a család Budapestre telepedett át, és Kós Károly kivánságuknak megfelelően a Királyi József Nádor Müegyetem mérnöki karára iratkozott be. Két év mulva az épitész karra lépett át, és itt kezdett rajzolni.

Egyetemi tanulmányai alatt legjelentősebb mestere Schulek Frigyes volt, akitől a középkori - román - építészetet tanulta. Még müegyetemi hallgató korában ösztöndijat kapott a Kultuszminisztériumtól, hogy tanulmányozhassa az erdélyi népmüvészetet. E tanulmányutjának eredményeit foglalja össze első kézirásos könyvecskéjében, melynek cime: "Erdély népének épitőmüvészetéről". E könyv szövegét Málnai Béla folyóirata: a"Ház" közölte 1909-ben. 1907-ben vette át épitészoklevelét.

Diplomatervével egyidőben menyasszonyának, a türei református lelkész lányának, Balázs Idának - megrajzolta első könyvét, a "Székely népballadák"-at.

A szivének kedves nyolc balladát egy-egy hangulatteremtő kép vezeti be, és betüi a kalotaszegi temetők fejfáinak szép feliratait idézik.

A könyv csak 1973-ban, születésének kilencvenedik évfordulóján jelent meg nyomtatásban.

Terveivel már épitészhallgató korában feltünést kelt, harmad-negyedéves korában már a legjobbak közé tartozik, az egyetemi pályázatokat sorra nyeri.

1906-ban a Magyar Épitőmüvészek Szövetségének hagyományos évi kiállitásán a harmadéves Kós Károly nyeri el a második dijat "Kutház" cimü tervével. Egy évvel később barátjával, Csorna Dezsővel készíti el első nagyobb szabásu pályamüvét, a "Kettős müteremház"-at, mellyel a Szövetség azévi pályázatának első diját nyeri.

"Mi volt a nyitja az én kétségen kivül meglepő épitészeti sikereimnek? Egyszerüen csak az, hogy az akkor divatos különböző közép-európai szecessziós és a hazai u.n. tulipános magyar stilustörekvések mellőzésével a korszerü épitészet magyar változatát a magyar épitőhagyományok alapján és a magyar nép épitő-formáló gyakorlata szellemében igyekeztem kialakitani. De ez nem az én találmányom, mert már az angol Ruskin és Morris építésztanitványai és a finn Saarinenék ezen az alapon formálták nemzetük uj épitőstilusát. Bartók és Kodály is ezeken az alapokon épitették a korszerü uj magyar zene épületét..."

Kós Károly a népi épitészet szerkezeti elemeit vette át, nem pedig a századforduló épületein akkor már dusan virágzó nem épitészeti eredetü diszitményeket.

1910-ben a Magyar Iparmüvészetben igy ir erről: "Lechner abból indult ki, hogy nekünk magyaroknak semmi olyan tipikus alkotásunk nem volt a multban, amit modern architekturánk alapjául, kiindulásul vehetnénk. Ő tehát indus elemekből, barokk vonalakból és magyar ornamentikából alkotott a maga számára egy külön stilust... Mindegyik épülete egy zseniális müvészléleknek csodálatos alkotása. De egyuttal óriási tévedés is... Gondoljunk csak arra, hogyan mondott csődöt az egykor annyira népszerü népszinmü. Mert csak a nép külsőségeit vitte szinpadra, lelkét nem."

Kós Károly egyévi tervezőirodai inaskodás után /Pogány Móric, majd Maróti Géza mellett/ magánirodát nyitott.

"Miután az volt akkor a közvélemény, /és a valóság is/, hogy a fiatal magyar épitész a maga komoly építészi érvényesülésének lehetőségét csak Budapesten /és esetleg még külföldön/ alapozhatja meg, egyelőre én is a fővárosban maradtam és ott kerestem elhelyezkedést.

S valóban,alig egy esztendeje voltam épitési irodák rajzolólegénye, amikor meg-

KÓS KÁROLY: PARTI VENDÉGLŐ ZEBEGÉNYBEN

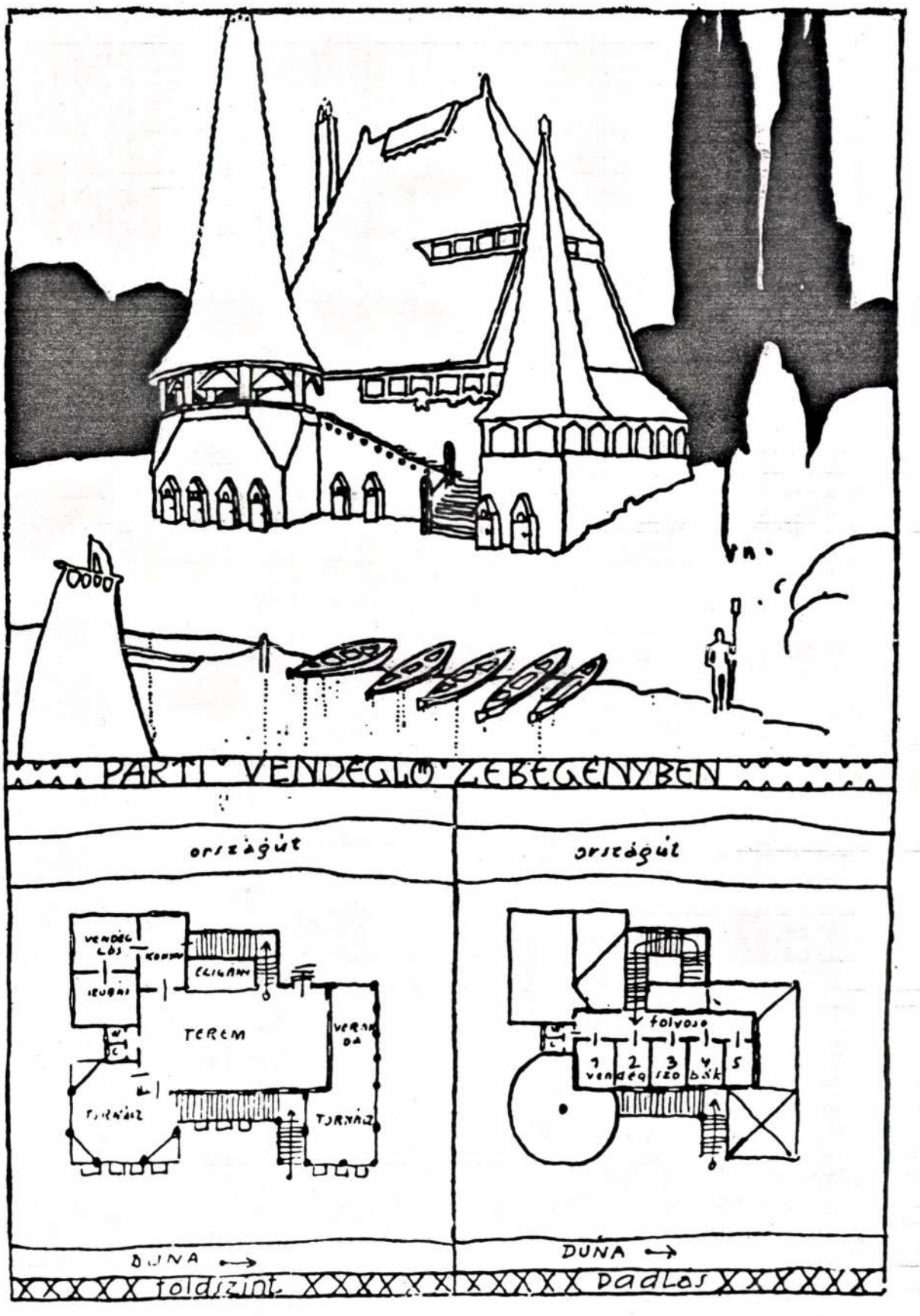

KÓS KÁROLY /1883-1977/

kaptam első önálló épitészeti megbizatásomat, /óbudai református parókia és imaház/."
1908 és 1914 között Budapesten és környékén több épületet épit:- a már emlitett - református paplakot /Zrumeczky Dezsővel, 1908-09/, zebegényi római katolikus plébánia templomot /Jánszky Bélával 1908-09/, Állatkerti pavilonokat Budapesten /Zrumeczky Dezsővel, 1909-10/, Városmajori iskolát /Györgyi Dénessel, 1910/, Munkás és tisztviselőtelep központját, Kispesten /1912-13/, Főtéri ikerházat, utcaáthidalással, Kispesten, a Tisztviselőtelepen /1912-13/.
A budapesti állatkerti épületek tervezése és épitése legjelentősebb és legérdekesebb feladatai közé tartozott. Az Állatkertet a kiegyezés körül alapitották az "Állat- és Növényhonositó Társaság" keretében. Végleges rendezési tervét Végh Gyula készitette, megpróbálva kiküszöbölni a vasut zavaró hatását, és a területen lévő növényzet felhasználásával kialakitani a terület "park" jellegét.
Az épületek méretben és funkcióban bőséges lehetőséget kináltak a népi épitészet szerkesztő és formai elemeinek bemutatására. A madárház, a fácános, a szarvasház, valamint az egzotikus elefántház, struccok háza és az indiai ház jellegében más, de egységes szellemen belül változatos.
A kispesti munkáslakótelep központjának tervezésére 1912-ben kapott megbizást. A "Wekerle telep" néven ismert kispesti városrész kialakitása abban az időben a legjelentősebb városrendezési feladat volt. 1909-ben pályázatot irtak ki. A területet kertváros formában kivánták beépiteni, családi házakkal, ikerházakkal, kisebb társasházakkal. Ennek eredményeként kialakult a végleges rendezési terv, sőt az épülettipusok terve is. A városrész központjában nagyméretü teret, központot kivántak létrehozni, ahol az üzletektől az iskolán át a templomig minden olyan épületet előirányoztak, amelyek a lakosság igényeit szolgálták.
Kós Károly központi térnek nagyméretü négyzetes teret tervezett, a városrész két főutvonalának metszéspontjában. A teret három-négyszintes lakóházak keretezik, amelyek többségét nem Kós tervezte, de hatása szinte mindegyiken megtalálható.
Az általa tervezett épület az egyik főutvonal két oldalán álló lakóházak egybekapcsolásával jött létre. Igy a térre való bejutás érdekes kapuzatszerü hangsulyt kapott.
Közben verset ir és illusztrál, 1909-ben jelenik meg az "Atila királról szóló ének" a Magyar Iparmüvészet mellékleteként, később 1923-ban saját kézi sajtóján készült nyomtatásban.
"Őszinte bosszuságomra, akkor nagyobb sajtó és közönségsikere volt, mint épitészeti alkotásaimnak, ugyhogy ezután tiz évig nem nyultam szépirói pennámhoz."
1911-ben jelenik meg a "Régi Kalotaszeg" cimü tanulmánya, szintén a Magyar Iparmüvészet mellékleteként. A "Régi Kalotaszeg" nádtollal iródott, bekezdéseit szines iniciálék jelzik. Nem a régi dicsőségről, hadjáratokról szól, hanem, hogy hogyan épültek fel Erdély várai, városai, hogyan épitkezett Bethlen Gábor és miként

Illusztráció a Régi Kalotaszeghez

Illusztráció a Régi Kalotaszeghez

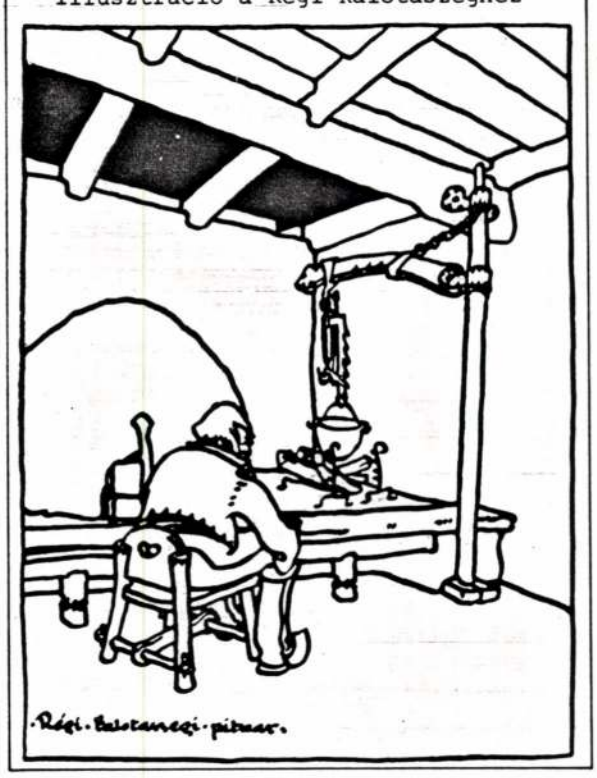

KÓS KÁROLY /1883-1977/

I. Rákóczi György, miként népesedett be Kalotaszeg templomokkal, udvarházakkal, hurubákkal.
"Irok elmult dolgokról, porladó apáink dolgairól nektek, akik csak előre akartok nézni...Hozzátok szólok magyar épitészek. Irok nektek arról, amit ti nem tudtok, és amit ti letagadtok; apáink, nagyapáink és dédapáink épitő munkájáról... De harcolni nem akarok, csak üzenetet irok. Az üzenet sem enyém,hanem régen elporladt apáinkké, akik az én szájammal beszélnek hozzátok... Amit apámtól hallottam meg öreg kalotaszegi magyarok szájából."
A tanulmányt a Magyar Mérnök és Épitész Egylet Czigler éremmel tüntette ki.
1912-ben "Kalotaszeg" cimmel képes hetilapot ir és illusztrál. Egyedül irja, a tizenkettedik szám után a kispesti munka miatt megszüntette. Ebben jelenik meg első elbeszélése, melyet Sebesi Kiss Ádám álnéven közöl.
Kós Károly ekkor ugyan még Pesten él, - épitészként itt könnyebben boldogul, de közben épit Erdélyben is: Saját lakóházát Sztánán /1910/, Székely Nemzeti Muzeumot Sepsiszentgyörgyön /1911-12/, Kolozsvári Református templomot /1912-13/, lakóházakat Marosvásárhelyen, Kolozsvárott, Sepsiszentgyörgyön.
1910-ben készült el saját lakóháza, a "Varjuvár" Sztánán, amelyet eredetileg nyaralónak szánt, de a világháboru után állandó lakóhelye lett. Minden részletét, diszitményét és berendezését maga tervezte.

"Amikor elvégeztem a Müegyetemet, és Brassó meg Budapest között sokfelé akadt épitészeti munkám, egyre csak azt hajtogattam magamban, hogy nekem éppen egy ilyen központos hely kell, ahonnan az épitkezéseimet viszonylag könnyüszerrel megközelithetem... Akkoriban Sztánán a gyorsvonat megállt..."
Kós Károlyt, Sztána uj lakóját Leányfalun éri a szarajevói merénylet hire. Véglegesen Erdélybe költözik feleségével, ahol behivják katonának. Később Budapestre vezénylik, hogy legyen segitségére Bánffy Miklósnak a IV. Károly koronázásával kapcsolatos diszitési munkálatok elvégzésében.1917-18 között Konstantinnápolyba küldték ösztöndijjal, ahol a világháborus magyar-török fegyverbarátságot egy hirtelen felállitott tudományos intézmény hangsulyozta. Itt müvészettörténeti tanulmányokat folytatott, és megirta "Sztambul" cimü saját tollrajzaival illusztrált könyvét.
Az őszirózsás forradalom ismét Pesten találja Kós Károlyt. 1918 októberében a Károlyi kormány az Iparmüvészeti Főiskola tanárává akarja kinevezni. Nem vállalja. Karácsonykor már Sztánán van, mert hiszi, "hogy Erdélyben nagyobb szükség lesz rá, mint Budapesten..."
Igy Erdély Romániához csatolása után is Sztánán marad és gazdálkodni kezd.
"Mikor a háboru kitörésekor végleg Sztánára költöztünk, elhatároztam, hogy én minden évben vagy épitek valamit magamnak, vagy pedig földet vásárolok. Épitettem gazdasági épületeket, méhest, majd

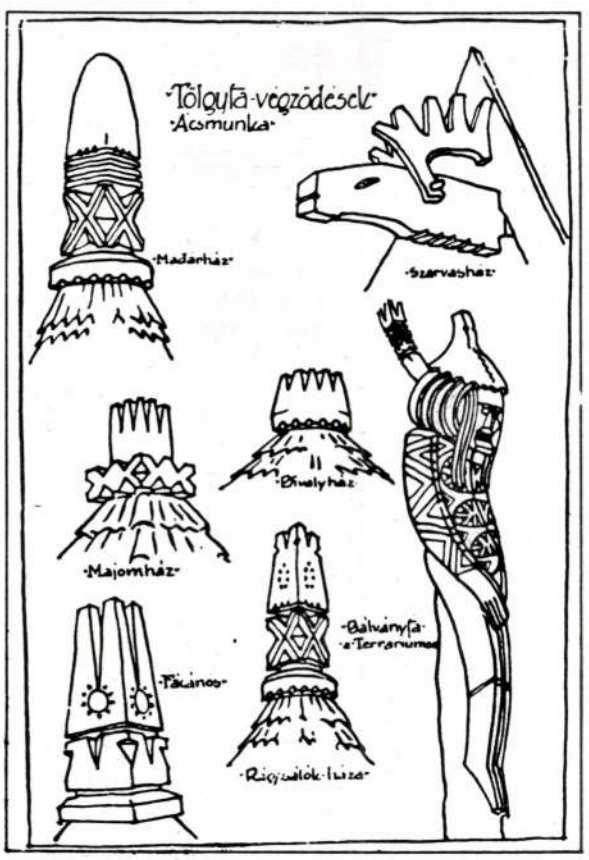

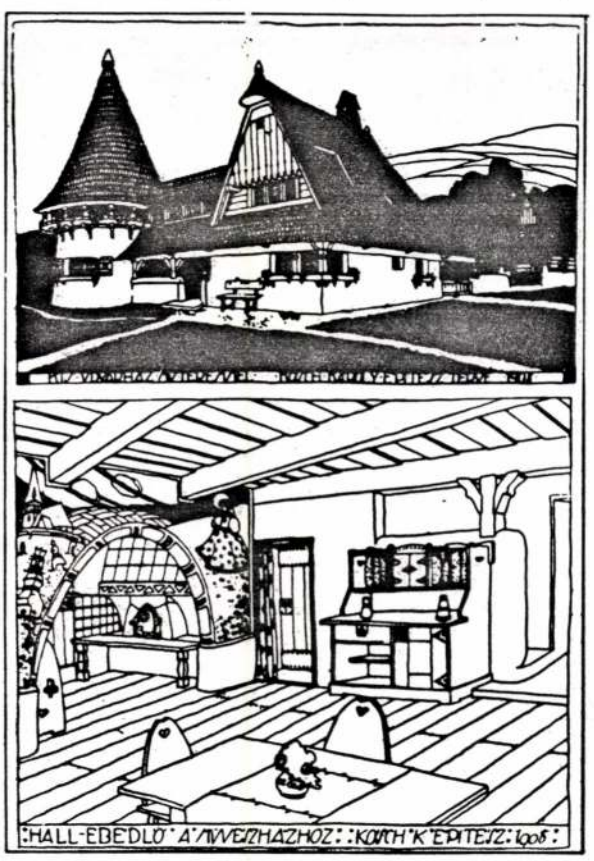

KÓS KÁROLY /1883-1977/

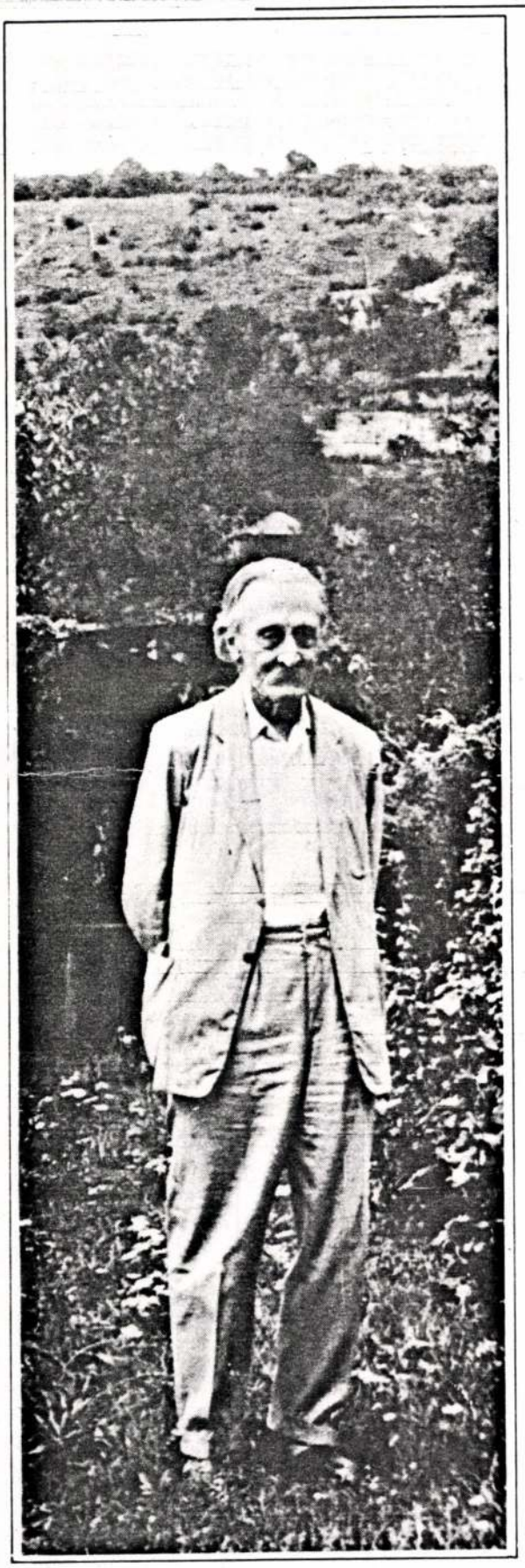

tanyát, s vásároltam földeket..." Nekem a gazdálkodással messzebbre tekintő céljaim is voltak, a korszerü földmüvelésre akartam példát mutatni. Már diákkori vándorlásaim idején, amikor az erdélyi népéletet, főleg a népi épitészetet tanulmányoztam, sok mindent megfigyeltem, főleg ami a gazdálkodás körébe vág. Nemcsak az épületeket, az eszközöket, melyekből sokat lerajzoltam, hanem a munkafolyamatokat is, a szántást, a vetést, állatgondozást, istállózást, takarmányozást."

Közben fokozatosan bekapcsolódik a magyar kisebbség előbb társadalmi, majd kulturális szervezésébe. Épitészeti tevékenysége jelentőségében fokozatosan csökken, mindinkább előtérbe kerül publicisztikai és politikai müködése.

"Miután tervező épitész munkára egyelőre még kilátásom sem lehetett, a legkülönbözőbb munkaterületeken s alkalmi munkákkal teremtettem elő a mindennapi kenyérre valót. Voltam müszaki rajzoló, nyomda-grafikus, illusztrátor, plakátrajzoló, ujságiró, házilag előállitott képes könyv-kuriózumok irója, illusztrátora, szedője, nyomtatója, könyvkötője és elárusitója."

Szentimrei Jenő hivására bekapcsolódik Kolozsváron az akkor induló napilap, a Keleti Ujság és a Napkelet cimü folyóirat munkájába, mint képzőmüvész. Itt szólalnak meg Erdély akkori fiatal irói, "avantgardisták" és "népiesek" együtt.

"1921-ben megirtam első novellámat is, s hogy azt a Keleti Ujság leközölte /és honorálta/, a lap karácsonyi melléklete számára megirtam és illusztráltam első kisregényemet /A Gálok/."

Paál Árpáddal és Zágoni Istvánnal együtt kiadja a "Kiáltó Szó" cimü röpiratot, amelyben a romániai magyar dolgozó tömegek demokratikus politikai szervezkedéséért száll sikra.

"Ébredj kétesztendős álmodból, szemed nyisd ki; nézz széjjel, és állj az uj életben tusakodni akarók közé!... Aki fél, aki gyáva, aki nem bizik, aki nem hisz, aki gyenge, az lépjen ki a sorból. Az menjen. Az nekünk bajt csinál, az a mi lábunk elé gáncsot vet,a mi árulónk az... Kiáltom a jelszót: épitenünk kell, szervezkedjünk át a munkára!"

Fél év mulva zászlót bont Hunyadon az Erdélyi Néppárt, titkára Kós Károly. Rá egy hónapra megalakul Kolozsvárt a Magyar Szövetség, titkára Kós Károly.

Közben kiadja második lapját, Vasárnap cimmel. Sztánai kis könyvmühelyében pedig előállitja az "Attila király" linómetszetekkel diszitett változatát és az "Erdély kövei" cimü képesalbumát.

1924-ben megalapitja az "Erdélyi Szépmives Céh"-et, amelynek igazgatója, lektora, müszaki tervezője, főszerkesztője.

A Céh szegény intézmény maradt, hasznot inkább a Révai Társaságnak hozott az "Erdély-nosztalgiából".

1925-ben a Céh kiadásában jelent meg linómetszetekkel illusztrált regénye: a "Varju nemzetség". A könyv egy emberöltőt ölel fel Kalotaszeg történetéből. Mikor az elbeszélés megindul, még él iktári Bethlen Gábor, a nagy fejedelem, a végén

KÓS KÁROLY /1883-1977/

II. Rákóczi György hal meg. 1629 és 1660 között következik be az erdélyi fejedelemség megszilárdulása és hanyatlása, erről szól ez a kalotaszegi krónika.
Ugyanebben az évben adja ki a "Kaláka kalendárium"-ot, majd "A lakóház müvészete" cimü tanulmányát.
1929-ben jelenik meg "Erdély" cimü illusztrált kulturtörténeti vázlata, amelyben Erdély történetét a honfoglalásról próbálja meg nyomon követni.
"A nagy háboru előtt talán senkinek eszébe sem jutott, amiről az imperiumváltozás óta olyan sok szó esik: van-é különvaló erdélyi lélek, minden emberi észjárástól különböző gondolkodásmód és világszemlélet, temperamentum és mentalitás, ami az ittvaló szellemi életmunka eredményeinek minden más eredménytől való különvalóságát, viszont minden itt való eredménynek közösségét félreismerhetetlenül és természetesen determinálja? Leheté, van-é ennek az erdélyi földnek olyan spirituális ereje, mely az ideverődött különböző faju emberi társadalmak egymástól különböző, sőt ellentétes élethangjait konszonáns melódiába tudja egyesiteni? Lehet-é, van-é egyáltalában erdélyi kultura és ha van,mi okból kellett lennie?... A kérdést a sors vetette fel, a helyes felelet népek és kulturák életsorsát jövendöli talán..."
Ezután fokozatosan csökken a grafika szerepe Kós Károly munkásságában; illusztrációkat, plakátterveket, kisgrafikákat később is készit, de ezek inkább alkalmi jellegüek.
1932-ben jelenik meg a "Kalotaszeg" /egy néprajzi táj története és jellemzése/ cimü könyve, amely Kalotaszeg történetéről, a Gyulák nemzetségéről, a kereszténységről, majd a kálvinizmus felvételéről éppugy mint a népviseletről, vagy a faluépitésről mesél.
Ezután több szinpadi müvet is ir: "Budai Nagy Antal"-ról, "István király"-ról. Az előbbit 1937-ben előbb a budapesti Vigszinház, majd a kolozsvári Magyar Szinház mutatja be.
1934-ben megjelenik "Az országépitő" cimü történeti regénye, amelyért Baumgarten dijat kap.
A negyvenes évektől főiskolai tanár Kolozsvárott, a Mezőgazdasági Főiskolán. A Főiskola Keszthelyre költözésekor ismét hiába hivják Magyarországra, lemond tanári állásáról és Erdélyben marad.
Közben elkészitі a kolozsvári Mátyás király szülőház restaurálási tervét, kiadja "A székely nép épitészete" és "Erdély népi gazdasági épitészete" cimü munkáit.
A háborus zürzavarban rágyujtják sztánai házát, kirabolják és részben lerombolják a Varjuvárat. A családdal együtt Kolozsvárra menekül, és 62 éves korában, immár másodszor uj életet kezd.
Tevékenyen bekapcsolódik a politikába. 1945-től több éven át a Magyar Népi Szövetség Kolozs megyei elnöke és országgyülési képviselő. Emellett a Világosság cimü napilap belső munkatársa.
Ugyanebben az évben a kolozsvári Mezőgazdasági Akadémia dékánjává nevezik ki. Megjelenik "Falusi épitészet" cimü munkája. Tanári munkája mellett sok müvelődési otthon, gazdasági épület tervét készíti el.
Az ötvenes években a mezőgazdasági épitkezés szakembere lesz. Tervez juhistállót és sertésfiaztatót is. "Mezőgazdasági épitészet" cimmel könyve jelenik meg Bukarestben.
1953-ban visszavonul a főiskolai munkától, nyugdijas, megérdemelt tisztelet övezi, mint az erdélyi magyarság nagy öregeinek egyikét. Ezután ismét parókiákat, müvészlakásokat tervez.
A Romániai Magyar Irók sorozatban megjelenik "Hármaskönyv" cimü kötete Balogh Edgár szerkesztésében, amely szépirodalmi müveiből, publicisztikájából és grafikáiból válogat.
A sztánai házat - miután fiaival ujjáépitette - ismét családi nyaralóvá minősitették; már nem szivesen keresi föl, felesége halála után /1973/ pedig egyáltalán nem. Az itt eltöltött munkásesztendőket kilencvenéves korában mind a román, mind a magyar állam magas állami kitüntetésekkel ismeri el és köszöni meg.
Épitészeti és szépirodalmi munkásságáról monográfiák jelennek meg. A Romániai Magyar Irók sorozatban megjelenik második kötete a Kalotaszegi krónika, amely szépirodalmi müveiből ad reprezentativ válogatást. Ekkor adja ki a Kriterion könyvkiadó a Székely balladákat is.
1977 augusztus 24-én, kolozsvári házuk kertjében hal meg, kilencvennégyéves korában.

Gergely Katalin

Felhasznált szakirodalom

Kós Károly: Erdély /Kulturtörténeti vázlat/
/Erdélyi Szépmives Céh, 1934/
Kós Károly: Kalotaszeg
/Erdélyi Szépmives Céh, 1937/
Magyar Müvészet 1899-1918, 372-380 oldal
Pál Balázs: Kós Károly/1971
/Architektura sorozat/
Kós Károly: Varju nemzetség
/Dácia Könyvkiadó 1977/
Benkő Samu: Beszélgetés Kós Károllyal
/Kriterion Könyvkiadó 1978/
Kós Károly: Album/1977
/szerk.: Székely András/
Kós Károly: Székely balladák
/Kriterion 1973/
Magyar Épitészeti Lexikon
A Helikon s az Erdélyi Szépmives Céh levelesládája /1924-44/
/Kriterion Könyvkiadó, 1980/

A 2. oldalon lévő fotót Jankovics Tibor, a temetésről készült fotókat Moldován Domonkos, a többit pedig egy ismeretlen erdélyi fényképész készitette.

KÖSZÖNETET MONDUNK MINDAZOKNAK, AKIK FORRÁSMUNKÁVAL, EMLÉKEIKKEL, EREDETI ERDÉLYI KIADVÁNYOKKAL, FOTÓKKAL SEGITETTÉK, HOGY EZ A SZÁM MEGJELENHESSEN: ANNUS FERENCNÉNEK, CSETE GYÖRGYNEK,ERDŐSS ANNAMÁRIÁNAK, GOLDA JÁNOSNAK, MAKOVECZ IMRÉNEK, SMARAGLAY LÁSZLÓNAK

BUCSU KÓS KÁROLYTÓL

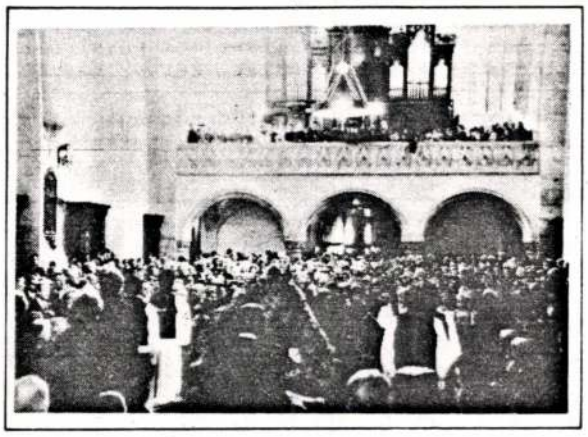

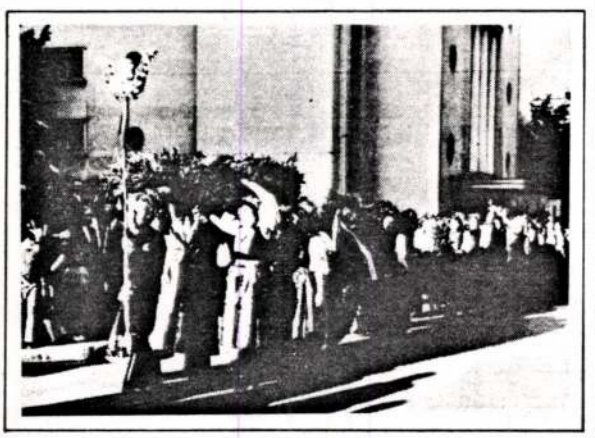

Délelőtt, amikor a Farkas utcai református templomban felravatalozták, még siratta őt a kolozsvári ég. Meleg permet verte a fülledt utcákat, tereket, a rohanó járókelőket, az egymás mögé zsufolódó gépkocsikat.
Délután azonban eltünt a felleg a város fölül, kisütött a nap, megcsillantak ujra a patinás homlokzatok s felderengett a zsufolásig megtelt templom gyászba öltözött gótikus csarnoka is.
Halkan zsoltározott az orgona, amikor odahelyeztük koporsója elé, a feltornyosuló viráhegy lábához a Magyar Épitőművészek Szövetségének koszoruját. Ravatala mellett egymást váltották a tiszteletadó diszőrségek: palástos kálvinista lelkészek, irók és müvészek, falusi férfiak és asszonyok. Körülötte ott ült pompázatos diszbe öltözve az ő annyira szeretett népe: Kalotaszeg. Küldöttségek a közeli községekből, tisztelői távoli városokból; odagyült ravatala köré lélekben az egész romániai magyar nemzetiség. Ennek a gyászoló gyülekezetnek az ajkáról, orgona kisérte, hátborzongató uniszónóban csendült fel a bucsuszertartás első éneke: "Egyedüli reményem óh Isten csak Te vagy...".
Hosszu, szép zengésü papi beszédek után bontották meg a diszes ravatalt. Ünnepi öltözetü kalotaszegi asszonyok vitték ki a tengernyi koszorut, magasra emelve a padsorok között, ki a kapun, felsorakozva végig a Farkas utcán. A koporsó ráhajtogatott hófehér szemfedővel, mint tölgyfaladik leeresztett vitorlájával a végzetes vizen, méltóságteljesen imbolygott ki elöttünk, diszbe öltözött legények vállán. Ott álltunk a padokba szorulva, néma csendben, összeszoritott ajkakkal, szemünkben, és agyunkban e pillanatokat örökre rögziteni akaró erőfeszitéssel.
Kós Károly épitész elindult utolsó utjára, a Házsongárdi temető felé. Elől szines párták, diszes ruhák, koszoruk, libegő szalagok áradatában Kalotaszeg népe, a lovakhuzta, szeliden billegő gyászkocsi után a család, a barátok, tisztelők sokasága. Ballagtunk mögötte, kisértük utcákon, csodálatos hangulatu sirkerten át végső nyughelyéig. Sirjába néhány magyar és román nyelvü bucsuztató beszéd után, kegyes zengedezések közepette helyezték el őt, már ott nyugvó szerettei mellé.
Augusztus végi kora este volt. A lenyugvó nap sugarai itt-ott utat találtak a patinás régi sirkövek között a friss, szines sirdombra s megaranyozták a mellette őrt álló magasbatörő fenyők vörös-barna törzseit. Lentről a város mély zengésü harangszavával köszönt el tőle.
1977. augusztus 29-én igy temettük el Kós Károlyt, a Magyar Épitőművészek Szövetségének első tiszteletbeli tagját. Elvesztettük őt is, akiről hosszu-hosszu öregsége miatt szinte már azt hittük, hogy mindig velünk marad, akinek mosolygóráncos arca dacolni látszott a kegyetlenül rohanó idővel is. Szegényebb lett épitészetünk, árvább lett a romániai magyar nemzetiség, magára maradt Kalotaszeg.
Magyar Épitőművészet 1978/3. Nagy Elemér

OPEION

KÓS KÁROLY: ILLUSZTRÁCIÓK AZ ERDÉLY KÖVEI ÉS AZ ERDÉLY C. KÖNYVBŐL

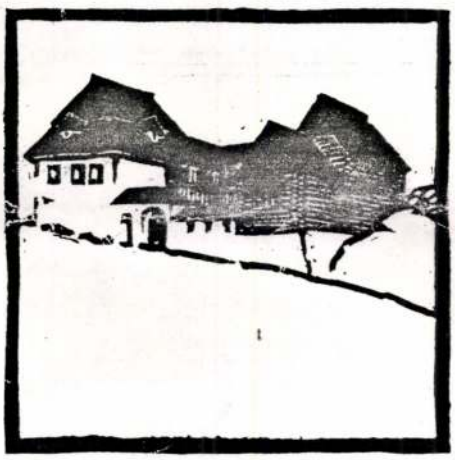

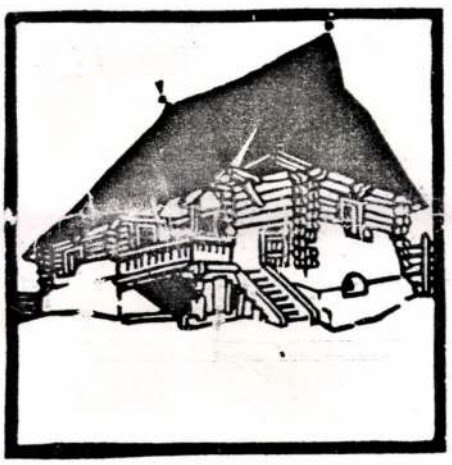

OPEION

ÉLETRAJZOK

ANNUS FERENC /1957- , Budapest/ 1981-ben végzett a BME építészmérnöki karán. Azóta a KÖZTI II. irodáján dolgozik, Marosi Miklós mütermében. A szerkesztő bizottság tagja.

BALÁZS MIHÁLY /1955- , Hernád/ Építészmérnök, a KÖZTI építész tervező gyakornoka. Építészeti tanulmányait a BME-n végezte, diplomáját a Középülettervezési Tanszéken készítette 1980-ban. A szerkesztő bizottság tagja.

BÁN FERENC /1940- , Tokaj/ A NYIRTERV építésze. 1972-74. között Plesz Antal vezetésével végzett a MÉSZ Mesteriskoláján. Főbb munkái: Nyíregyháza, Megyei Tanács Továbbképző Intézete; Mátészalka, Tanácsház; Nyíregyháza, Megyei és Városi Müvelődési Központ.

BODONYI CSABA /1943- , Nyíregyháza/ Az ÉSZAKTERV építésze. 1970-72. között Plesz Antal vezetésével Mesteriskolát végzett. Ybl díjas /1979/. 1980-tól a MÉSZ Mesteriskolán tanít. Főbb munkái: Edelény, Ifjúsági ház; Miskolc, Egészségügyi Szakközépiskola; Miskolc, Fiatal építészek kollektív lakóháza.

BORDÁCS LÁSZLÓ /1954- , Budapest/ 1979-ben a BME Középülettervezési Tanszékén diplomázott, azóta a KÖZTI-nél dolgozik, mint építész tervező gyakornok.

DÉVÉNYI TAMÁS /1954- , Pásztó/ Salgótarjánban nőttem föl, így talán nem csoda, hogy építész lettem. A Müegyetemen végeztem diplomadíjjal, azóta a KÖZTI III. irodáján dolgozom. Elkészült munkáim: Bölcsöde bővítés Ujpalota - Magyari Évával, Ferkai Andrással, Németh Katalinnal /társadalmi munka/; Mozgássérültek foglalkoztatója - Hegedüs Péterrel /díjnyertes tervem alapján/. A szerkesztő bizottság tagja.

FERKAI ANDRÁS /1953- , Budapest/ A BME építészmérnöki karán diplomázott 1977-ben. Azóta a KÖZTI-ben dolgozik, jelenleg a III. irodában, a Hegedüs müteremben. Megépült munkája: Bölcsöde bővítés Ujpalotán - Dévényi Tamással, Magyari Évával, Németh Katalinnal /társadalmi munka/. A szerkesztő bizottság tagja.

GERGELY KATALIN /1953- , Budapest/ 1977-ben diplomázott a BME Középülettervezési Tanszékén. 1977-79-ig az ÉSZAKTERV-nél, 1979 óta a KÖZTI-ben építész tervező gyakornok. A szerkesztő bizottság tagja.

JÁNOSSY GYÖRGY /1923- , Budapest/ Középiskoláit a Fasori Gimnáziumban végezte. 1947-ben építészmérnöki diplomát kapott a bp-i József Nádor Müegyetemtől. Gyakorlatát egyetemi hallgatóként Árkay Bertalan irodájában kezdte, majd Dániában Ole Falkerntorpnál folytatta. Az állami tervezésben az alapitástól kezdve részt vett, eleinte Janáky István mellett /Vásárhelyi Kultúrház, Népstadion ellentervek, Miskolci Müegyetem/. Mesteriskolát végzett. Egyetemi hallgató kora óta tanit, eleinte müegyetemi tanársegédként, majd az Iparmüvészeti Főiskolán docensként. Fontosabb épületei: Gödöllői Agrártudományi Egyetem Víztornya; Csónakházak a Római parton; Salgótarján, Karancs-szálló; Kazincbarcika, Kórház; Lakóházak Budapesten, a Gyorskocsi utcában, a Váci úton és a Várban.

LACZKOVICS LÁSZLÓ /1941- , Budapest/ A Vas megyei Sitkén és Pesten nőtt fel. 1965-ben diplomázott diplomadíjjal és tagja lett a MÉSZ-nek. 1965 óta a KÖZTI dolgozója. 1970-72. között a FEK I. ciklusának hallgatója volt. Elkészült fontosabb munkái: Balassagyarmati Kórház Kazánház és Diplomata lakóház a Várban - Jánossy Györggyel; Egri és Paksi Tüzoltó laktanya - utóbbi Hegedüs Péterrel.

MAKOVECZ IMRE /1935- , Budapest/ Építészmérnök, Ybl díjas /1969/. Tanulmányait a BME-n végezte /1954-59/. 1959-től a BVTV, 1962-től a SZÖVTERV, 1971-től a VÁTI, jelenleg a Pilisi Állami Parkerdőgazdaság tervező építésze. A BME-n, az Iparmüvészeti Főiskolán és a FEK-ben is oktatott. Főbb munkái: Bp., Gulyás csárda a Mezőgazdasági kiállításon; Sárospatak, Borostyán étterem; Szekszárd, Sió csárda; Sárospatak, Bodrog Áruház; Szentendre, Szolgáltatóház; Visegrád, Kiránduló központ.

MÁNYOKY LÁSZLÓ /1928- , Doboz/ Építészmérnök, kétszeres Ybl díjas /1961,1970/. Tanulmányait a BME-n /1946-50/ végezte. 1954-től a KÖZTI tervező építésze, főmérnöke, majd igazgatója. A középülettervezés terén kiemelkedő tevékenységet folytat. Bp., Pedagógus-szálló; Bp., Autóklub székház; Eger, Fedett uszoda; Balatonfüred, Marina-szálló; Ragga /Szíria/, Kórház. Az iparosodott építésmóddal kivitelezhető középületek és méretegységesítés, és a középületeknél alkalmazható többcélú előregyártott vasbeton vázszerkezetek fejlesztésével foglalkozott. Szállodaépületekről tanulmányt írt.

PÁLYI GÁBOR /1954- , Budapest/ 1978-ban a Középülettervezési Tanszéken diplomázott. Öt hónapig a BUVÁTI, majd hét hónap katonaság után 1979-től a KÖZTI dolgozója.

SMARAGLAY LÁSZLÓ /1955- , Miskolc/ 1979-ben diplomázott a BME Középülettervezési Tanszékén, azóta a KÖZTI II. irodáján dolgozik, mint statikus tervező gyakornok. A szerkesztő bizottság tagja.

ZSOLDOS LEHEL /1956- , Budapest/ 1980-ban diplomázott a BME Középülettervezési Tanszékén, azóta a KÖZTI dolgozója. A szerkesztő bizottság tagja.

OPEION

A KÖZTI KISZ SZERVEZETÉNEK IDŐSZAKOS SZAKMAI TÁJÉKOZTATÓJA I. ÉVF. 1. SZÁM

TARTALOMJEGYZÉK

ÚJ HANG JELENTKEZIK,... /MÁNYOKY LÁSZLÓ/	2. oldal
SZERKESZTŐI LEVÉL /GERGELY KATALIN/	3. oldal
SZENTHÁROMSÁG TÉR 7-8. /LACZKOVICS L., DÉVÉNYI T., FERKAI A./	4. oldal
JANÁKY ISTVÁN /1901-1966/ /FERKAI ANDRÁS - DÉVÉNYI TAMÁS/	10. oldal
BESZÉLGETÉS JÁNOSSY GYÖRGY ÉPÍTÉSSZEL /FERKAI A. - DÉVÉNYI T./	18. oldal
BORDÁCS LÁSZLÓ ÉS PÁLYI GÁBOR MUNKÁI	20. oldal
KÍSÉRLET EGY ÚJ KÖRNYEZETALAKÍTÁSI MÓDSZER FELÉ /BODONYI CSABA/	26. oldal
BÁN FERENC: NYÍREGYHÁZI MŰVELŐDÉSI HÁZ /BÁN F., MAKOVECZ I./	30. oldal
MARIO BOTTA /ZSOLDOS LEHEL/	34. oldal
KÖNYVISMERTETÉS /ANNUS FERENC/	38. oldal
ÚJSÁGPÁLYÁZAT - A BEJÁRAT	40. oldal

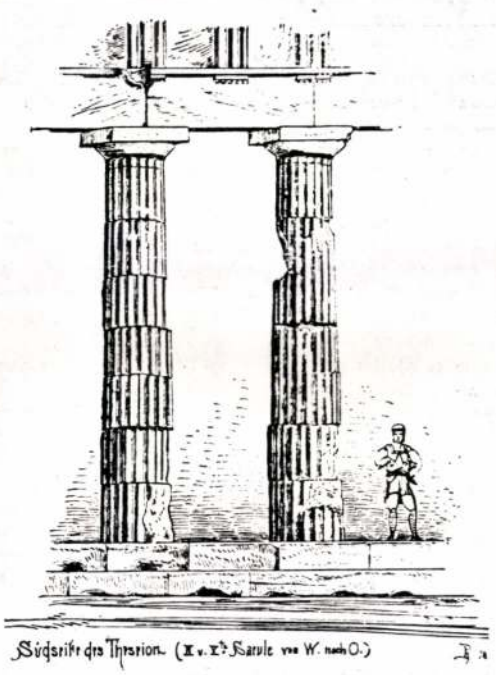

KÉZIRAT: BELSŐ HASZNÁLATRA!
FELELŐS SZERKESZTŐ: SMARAGLAY LÁSZLÓ
A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:
ANNUS FERENC — FERKAI ANDRÁS
BALÁZS MIHÁLY — GERGELY KATALIN
DÉVÉNYI TAMÁS — ZSOLDOS LEHEL

FELELŐS KIADÓ: DR.BELSŐ JÓZSEF

MUNKATÁRSAK: R. HORVÁTH SAROLTA
ANNUS FERENCNÉ
BORBÍRÓ LÁSZLÓ

CÍMLAP TERV: ANNUS FERENC
KÉSZÜLT A KÖZTI ROTA ÜZEMÉBEN 300 PÉLDÁNYBAN
FV.: SZÉKELY JÓZSEF KÖZTI ROTA: 82.0132

ÚJ HANG JELENTKEZIK,...

Új hang jelentkezik,

a KÖZTI fiataljainak hangja, s mikor a "hangadókat" köszöntöm, egész fiatalságunkat köszöntöm. Szinte el sem hiszem, hogy újra van valami: nemcsak fanyalgó igény, hanem mosolygó tett is! Külön öröm számomra, - hiszen korombéliek tanusíthatják, én is voltam valamikor fiatal aktív faliújságszerkesztő, háborgó békekölcsönjegyeztető, karikatúra rajzoló, bálrendező és tréfacsináló - nos, külön öröm, hogy annak a régi tradíciónak láthatom a folytatását, amit mi is Mestereinktől kaptunk valamikor: a KÖZTI-s szív tradícióját. Azt hiszem a "köztisség" egy kicsit "elvarázsolt" állapot, s aki igazán benne volt egy ilyen állapotban, soha abból ki nem gyógyul. Meggyőződésem, hogy ennek az újságnak a szerkesztése és olvasása a vállalat belső közéletének fontos része, ezeken a lapokon, s a bennük rejlő gondolatokon keresztül is alakul ez a közélet, s alakul az egyszerü állampolgár-dolgozó a vállalat közösségében gyökerező, örömét, bánatát abban feloldani képes KÖZTI-s dolgozóvá.

Jó munkát fiúk-lányok, a vállalat közössége, mint állócsillag sugárzása adja majd az erőt és a kedvet. Csak egyet még: aki elkezd valamit, rendületlenül folytatnia kell. Ehhez kiván jó egészséget, kedvet

Mányky László

SZERKESZTŐI LEVÉL

SZERKESZTŐI LEVÉL

Napjaink talán legelterjedtebb, de mindenképpen fontos irányzata /ha úgy tetszik divatja az élet szinte minden területét átfogó u.n "nosztalgia hullám".

Ha eltekintünk a divat szótól és azoktól a pusztán formai jegyektől és túlzásoktól, melyeket ez az irányzat takar, felismerhetővé válnak azok az egyszerü, de lényeges törvényszerüségek, amelyekből az ilyen jellegü irányzatok mindig is táplálkoztak.

Első és talán legfontosabb oka, mindig egy bizonyos mértékü csalódás a jelenlegi korszakban, annak produktumaiban, eszméiben. A kiábrándultság, a valódi értékek és hitek elvesztéséből adódó hiányérzet természetes módon sodorja az embereket olyan korszakok megismerése, néha csak utánzása felé, ahol ezeket az igaz, vagy igaznak hitt eszméket, produktumokat megtalálják.

Tulajdonképpen ez a "nosztalgia hullám" hozta létre azt az építészeti, illetve építészek közötti párbeszédet és vitát is, amely a 70-es évek elejétől kezdve az egész nemzetközi építészeti közvéleményt lázba hozta és foglalkoztatja ma is.

"Az építészet válságban van!" - hangzott egyre több helyről és egyre gyakrabban a hol lekicsinylő, hol aggódó kijelentés. És valóban tüzetesebben szemügyre véve a válságot és annak jegyeit, az mindenképpen megállapítható hogy az építészek nem nagyon tudtak elfogadható építészeti programot adni az urbanizáció, a motorizáció és a tömegtermelés által kialakult feszültségek kellően humánus, megfelelő színvonalú feloldására. Jókora szakadék tátong továbbá a történeti építészet városépítési gyakorlata és a minden bizonnyal kiváló elméletekkel, de annál kétesebb értékü gyakorlati eredményekkel szolgáló modern városépítés között.

A válság jele többek között még a parciális egymástól szinte teljesen független és az idők folyamán egyre kevesebb szociális töltettel rendelkező építészeti csoportok, irányzatok müködése.

Igen, az építészet /úgy tünik/ valóban válságban van. De figyelembe kell vennünk, hogy ugyanakkor minden "válság helyzet" szinte kivétel nélkül a végső lökést adta egy teljes átalakulást, megújulást elindító folyamatnak.

Tehát mondhatjuk, hogy az építészet ugyanabban a pillanatban egy új korszak küszöbén is áll? Egy olyan integráns építészet kapujában, ahol a közelmúlt értékei, a történeti építészet évezredek alatt kialakult törvényszerüségei és az éppen aktuális politikai programok egyfajta szintézisre léphetnek?

Talán. De annyit mindenképpen megállapíthatunk, hogy az elkövetkező néhány év fordulatot hozhat az építészetben. Ekkor kell eldőlnie, hogy képesek-e az építészek a higgadtan, értelmesen levont tanulságok után megújulni, ismét visszaszerezni ön- és társadalmi megbecsülésüket; megtalálják-e újra a közös hangnemet a használóval, a megrendelővel, és nem utolsósorban a politikai közélettel, fel tudják-e számolni - akár részben is - azokat a jegyeket, melyek a fent leírtakon túl is szép számban okozói a jelenlegi /válság/ helyzetnek.

És mit jelenthet mindez hazai viszonylatban? Minden bizonnyal egy ehhez hasonló program kidolgozása a feladata, természetesen közösen, mindazoknak, akik ma különböző szinten és módon az építési tevékenységben résztvesznek.

Mindez kiegészítve azzal a nehéz, de hálás feladattal, hogy megszabadulva a modern építészet hagyományokat sorvasztó szorításától, mi is a hazai építészeti és kultúrális hagyományokon alapuló folyamatban keressünk megújulást.

E sajátos feladat megoldásának módszerei minden bizonnyal elég szerteágazóak lehetnek.

Ezek közül az egyik /amelyben ezen újság beindítása igyekszik egy lépést tenni/ igen fontos feladat lehet, minél több olyan fórum létrehozása, ahol lehetőség van elsősorban építészek közötti párbeszédre, az új értékrend kialakításának elősegítésére, és ahol az építészek /tervekkel és írásokkal/ nem az egymás közötti különbségekről folytatnak meddő vitákat, hanem lényeges problémák megoldásában próbálnak önmaguknak és másoknak segítséget nyújtani, tapasztalatokat átadni.

Ilyen körülmények között például megnőtt a meg nem valósult tervek, pályázatok megismerésének, mint építészeti gondolatok cseréjének a szerepe.

Ugyanennyire szükséges az építészeti tevékenységet népszerüsítő, szemléleti fejlődést segítő kritika is.

Kevés lehetőség nyílik mostanában az építészeti párbeszédekre; az épület publikációk csak szük, müszaki ismertetésre térnek ki, és a tervszinten maradt gondolatok közlésére szinte senki sem vállalkozik.

Többek között ezeknek a gondolatoknak, véleményeknek kívánunk fórumot biztosítani. Ugy érezzük, minden olyan tett, amely nyilvánosságot próbál adni a fenti törekvéseknek, nem csak az építészet, hanem mindnyájunk ügyét szolgálja.

SZENTHÁROMSÁG TÉR 7-8.

A budai várba, méghozzá szembe a Mátyás templommal házat tervezni a legmegtisztelőbb és legelbizonytalanítóbb, legizgalmasabb és legveszélyesebb, legnagyszerűbb és legnehezebb feladat. Példa erre, hogy a hetvenes évek elején, amikor - hosszú idő után - Breuer Marcel hazalátogatott, hivatalosan felkérték, hogy tervezzen házat erre a foghíjra. Nem vállalta el, mondván, nagyon szívesen tervez akármit - szabad területre, de ez a helyszín túl sok kötöttséget jelent számára.

A ház elkészült. Egy 35 éves seb gyógyult be immár - mondhatjuk, szinte nyom nélkül. 35 év... Amikor a feladat "megfogalmazódott" a tervező még az iskolapadot nyomta, s most már hatvanadik életévének küszöbén áll.

Mielőtt a házra térnénk, megpróbálunk elszámolni ezzel a fél emberöltővel.
Közvetlenül a háború után lebontották a három hajdani telken még meredező romokat. 1954-55-ben elkészült a polgárváros 1:200-as teljes felmérési terve - Gerő László és munkatársai végezték el ezt a hatalmas munkát - amelyhez egy külön mappában a meglevő - sok romtelkes - utcaképek mellé odakerült az első javaslat - így a Szentháromság téri foghíjé is. Ebben az időben Janáky István foglalkozott a tér környékével. A Szentháromság utcából - melyet hajdanán rézművesek laktak, a kihalófélben levő mesterségek - gyertyaöntő, mézeskalácsos, ón és rézműves stb. - utcáját akarta létrehozni. Az 1953-ban beindult Mesteriskola I. ciklusának hallgatói közül Callmeyer Ferenc, Mikolás Tibor és Molnár Péter - Janáky növendékei - szintén behatóan foglalkoztak a Szentháromság tér problémáival. 1959-ben elkészült a terület tudományos dokumentációja. Azután néhány új vári ház építésének tapasztalatai alapján 1963-ban pályázatot hirdettek a két legexponáltabb vári foghíjas telek beépítésére. Az egyik a Dísz tér északi saroktelke volt, a másik ez a Szentháromság téri. A zsüri három tervet díjazott, kettő dícséretet érdemelt. Szanyi József korabeli kritikájából idézünk: "A művészeti és történeti gazdagságú környezet szük kanyargós utcáival harmonikusan összecsendülő városképeivel, hangulatával és jellegzetes magastetős, alacsony beépítésü utcaképeivel együtt védett negyed. A helyszíni adottságok meghatározzák az új épületek történeti városképbe illesztését, kötöttséget jelentettek és keretet szabtak az alkotó fantáziának. A pályázati kiírás tehát kevés megkötést szabhatott és csak körvonalazni lehetett az egyes szempontokat, mert a történeti városrész szuggesztív hatása alól a mai alkotója úgysem vonhatja ki magát, és a múlt inspiráló ereje pedig tiszteletet parancsol. Irányelvként rögzítést nyert, hogy az épületnek összhangban kell állnia a városkép uralkodó elemeivel /arány, ritmus, plasztika stb./, tömege illeszkedjék és az újszerüség varázsával hasson, jól funkcionáló lakásai pedig mai életformánkhoz igazodjanak. A tervezett épület a régiekkel ugyanis csak összefüggésében érvényesülhet; környezetének csak mellékhangja lehet, csatlakozni kényszerül. A pályázat eredménye alapján összegezhető, hogy müemléki környezetek beépítésénél az újnak építészeti, müszaki és technikai vonatkozásában átlagon felülinek kell lenni, mert az alkotás csak alaprajzának, szerkezetének, anyagának és homlokzatának összességében válik kora hü tükrévé.
Ha tanulságképpen figyelembe vesszük építészeink azon kísérleteit, amelyeket ez a pályázat felszínre hozott, azt látjuk, hogy a korszerüséget csak nagy üvegfelületek és ismétlődő elemek alkalmazásával tudták kifejezni. Ez az a hely, ahol a szabványosított és racionalizált építészet tömeggyártásával szemben is megengedhető az egyedi tervezés, mert nem vagyunk és nem is lehetünk mindenhol a technológia és a sorozatgyártás elkötelezettjei. Fém- és üvegfelületek alkalmazásán túl a pályázat nem nyújtott ötletet plasztikus, s inkább a kézművesség művészi jegyeit is viselő alkotásokra. Nem volt olyan terv, amely a tömör felületek és a nyílások kedvező arányaiban, azok megfelelő ritmizálásával tett volna próbát. Pedig az épület homlokfelületeinek mélységben való tagolása, színes kompozíciós oldása, mintegy szobrászilag válhatott volna környezetének élményévé. Negatívumnak tekintendő a pályázatban, hogy az építészet mondanivalójáért nem fordult segítségért a képzőművészet összetettebb eszközeihez."
Ezt követően, 1966-ban Kévés György és Balázs György /a korábbi tervpályázat egyik nyertes tervének szerzői/ újabb tervet készített, de a beruházási programnak nem lett folytatása. 1971-ben Jánossy György egy átfogó tervet dolgozott ki a Dísz tér és a Várpalota közötti terület rendezésére és ennek kapcsán javaslatot tett a vári foghíjak beépítésére is. A Szentháromság téri terve a fölépült ház első vázlata. Ennek alapján kapta a megbízást a DTEI-től. A végleges terveket Jánossy, volt mesteriskolás tanítványával, Laczkovics Lászlóval együtt - aki egyetemi tervet készített erre a foghíjra - készítette el 1976-77-ben.

SZENTHÁROMSÁG TÉR 7-8.

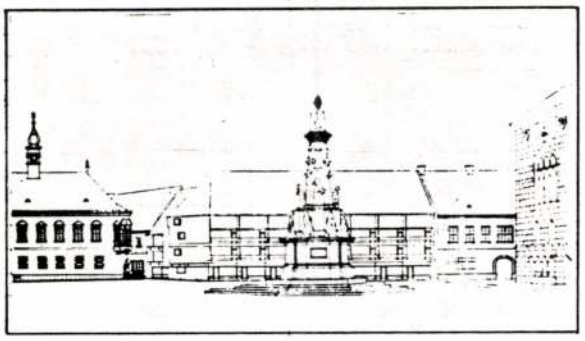

Zalaváry Lajos, Solymosi Antal II. díjas terve

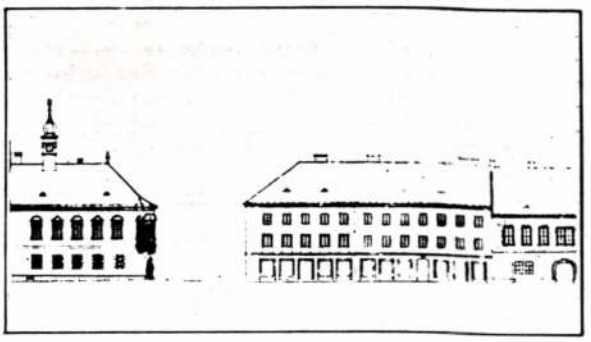

Gerő László terve

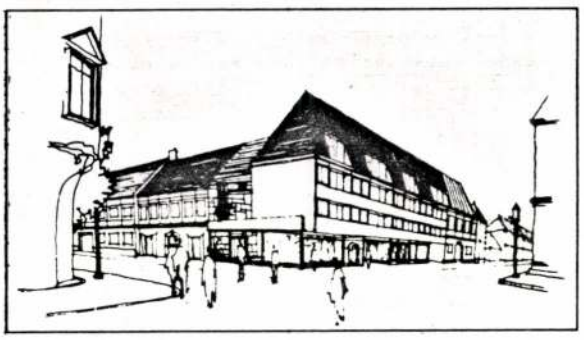

Ébert Ágoston II. díjas terve

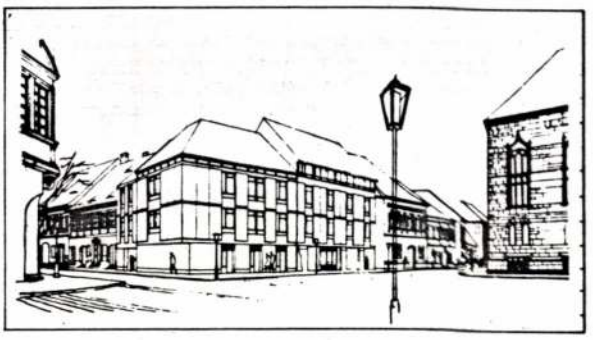

Sedlmayr János, Horler Miklós, Nándori Klára megvételt nyert terve

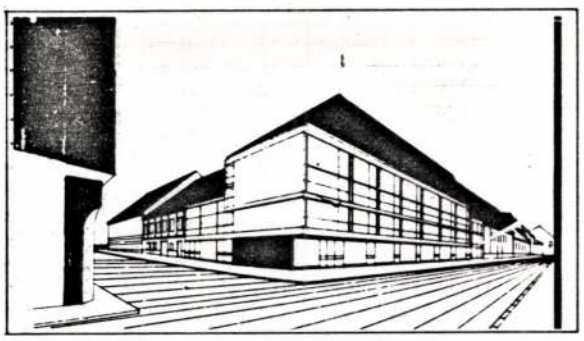

Kévés György, Balázs György II. díjas terve

Kenessey Attila, Farkasdy Zoltán, Balla Gyula, Oravetz Béla megvételt nyert terve

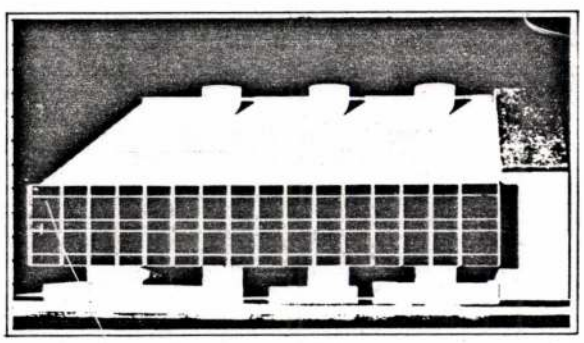

Kévés György és Balázs György második terve

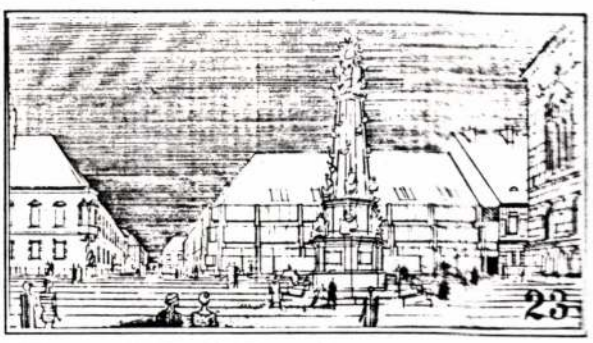

Jánossy György terve

SZENTHÁROMSÁG TÉR 7-8.

háromság tér 7-8. és a Szentháromság
A Szentl sz. alatti foghíjtelek az 1944-45-ös
utca 1-okat és az ostromot követően keletke-
bombázás itt álló kétemeletes, klasszicizáló
zett. Az tú lakóházak /Szentháromság tér 7. és
homlokz omság utca 3./ és az átalakított,
Szenthá tes, saroktornyos barokk lakóház
egyemele lyosan megrongálódott, hogy helyre-
olyan sú kra gondolni sem lehetett. Az utóbbit
állítás ostromot megelőzően - süllyedés mi-
már az kellett lakoltatni.
att - ki és pincemaradványok, valamint a le-
A fal- kutatások nyomán előkerült korabeli
véltári térképek tanusága szerint a foghíj
felméré tlen környezete igen mozgalmas épité-
és közv a tekinthet vissza.
si múlt háromság tér mai alakját a 19. század
A Szentl Mátyás templom Schulek-féle átépítése
végén a lyerte, a változások fázisai nyomon
során ők a korabeli térképeken. A fennma-
követhet ceboltozatok záradékai és az utcáról
radt pi ncelejáratok küszöbei, jóval a mai
nyíló p nt felett vannak, bizonyságul ar-
járdaszi az idők során a térszint - szokatlan
ra, hog fokozatosan süllyedt.
módon - lejáratok hordóvájta kőkeretükkel em-
A pince nek arra is, hogy a középkori Buda
lékezte egyebek mellett szőlőmüveléssel is
polgára ztak.
foglalk orban két-két ház állott a Szenthá-
A közép tér 7. és a Szentháromság tér 8. sz.
romság aroktelken is. Ez utóbbin álló ba-
alatti homlokzatán volt elhelyezve az MTA
régi Bizottságának emléktáblája, mely
Régészet "Itt állott 1391-ben az udvari tár-
szerint r Kanizsai Miklós háza, melyet a fló-
nokmest rti Angelótól 600 aranyforinton vett.
renci B É-felé állott akkor a Nyúl-szigeti
Mellett zek háza, Ny-felé pedig, vagyis
dömés s a Városházával 1375-1385-ig Ulving-
szemben a város bírájának háza." De eltünt
nak, Bu is, egy 1877-ből származó leírás sze-
itt más rdekes a házon egy hengerded torony-
rint: " mely a 17. század ízlését árulja el,
erkély, esebb egy gyönyörü akanthus levéllel
de érde díszített gyámkő, mely a szegletkő-
gazdago odatámasztva, de amely hajdan igen
höz van ien Mátyás király palotáján díszel-
valósz t kora renaissance stílü épületalkat-
gett mi igen emlékeztet a princeps postes
rész és Mátyás király féle vörösmárvány da-
föliratt Talán a domonkos apácák jelenlétét
rabra." zok a minden bizonnyal jelentős mes-
jelzik tal faragott kövek, melyek - je-
terek épületre utalva - a régészeti kutatás
lentős - másodlagosan felhasználva - a
kezdeté os Szentháromság tér 7. sz. alatti
szomsz ncefalaiban voltak láthatók. Ezen a
ház pi s környezetében több építési sajátos-
telken igazolta, hogy a foghíj É-i határán,
ság is gház utca 2. sz. ház tüzfala mentén
az Orsz sikátor húzodott. Legfontosabb bizo-
hajdan erre, hogy a telek Ny-i felén lévő
nyíték enül megépített házat csak így lehe-
függet közelíteni, és hogy az Országház utca
tett me tüzfalában gótikus ablakok és sarokar-
2. sz. is van. A sikátor elfalazása, beépí-
mírozás a középkorban megtörtént, talán ép-
tése m monkos apácák beköltözésekor.
pen a ori emlékeket tekintve legéppebben a
A közé romság utca 3 sz. alatti épület maradt
Szenth dongaboltozatos pince, benne hatalmas
ránk. rakott falkiváltó hevederívvel, az
kövekb

utcáról nyíló kőkeretes pinceajtó a telek korai beépítésével - kiegészítésekkel menthető lett volna.

A tervezés során a legnagyobb erőfeszítéseket a környezethez való igazodás irányában, a hitelesség érdekében tettük. Ehhez az alapot a régészeti kutatás eredményei adták.

A megvalósult beépítési mód - eltérve minden korábbitól - látszólag önkényes. A ház Szentháromság téri törése - csaknem egybeesve egy korábbi telekhatárral - egy "hasítékkal" gazdagítva a tömegformát, megbontja a viszonylag hosszú homlokzatot és az Országház utcából jövet kitágítja a volt Budai Városházára való rálátás szögét is.

A Szentháromság utcában - a telekhatáron túli építés "bünébe" esve - az utca-tér kapcsolat feszültségét fokozva, beszükítettük az utca torkolatát. A homlokzati síkok említett mozgatásával elértük az épületszerkezetek derékszögü rendszerben való szerkeszthetőségét. A sarok 45°-os "levágása" puhítja az átfordulást, tovább fokozza a homlokzati síkok lelépegetését, formai kapcsolatot keresve a Szentháromság-szobor és épületünk között. A "hasadékmotívum" alkalmazása jelentette a megoldást a Szentháromság utca 5. sz. házhoz való csatlakozásnál, és a hosszú udvari homlokzaton is egy szerkesztési probléma feloldásában. A hasadékok egyben kijelölték az esővíz-lefolyók helyét is. A párkány és a tetőgerinc magasságát a szomszédos épületek szinte egyértelmüen meghatározták, de egységes párkánymagasság mellett az eltérő magasságú szomszédokhoz való "formás" igazodás csak a homlokzati síkok szintenkénti visszalépegetésével volt lehetséges. A homlokzatok lelépegetését - lábazatot is adva - ülőpadok beállításával is fokozni kívántuk. A magassági igazodáshoz, mint óriási hasíték segített még a hajdan volt sikátor visszaállítása is. Az épület homlokzati felületeinek formálásánál, az alkalmazott ablak-fal osztásrend kiválasztásánál kifejezésre jutott az a kettősség, hogy azonos elemek alkalmazásával alkalmazkodni akartunk egyrészt a Szentháromság tér ünnepélyes, másrészt a Szentháromság utca romantikus hangulatához. Ez utóbbinál segítséget adott a volt félköríves pincebejárat régészek által szorgalmazott visszaállítása, mely a kövek pusztulása miatt már csak újrafaragva volt lehetséges.

A Szentháromság téri homlokzat ünnepélyességét fokozza, asszimetrikusan képzett bejáratok között elhelyezve, Makrisz Agamemnon hírnök szobra. /Utalva a kapu mögötti újságíró-tájékoztató iroda funkcióra./

Az asszimetrikus bejárat "átrendezte" a tetőablakok monoton ritmusát. A formáláson túlmenően, de abból következően az anyagok kiválasztásában is alkalmazkodni kívántunk a környezethez. Ezért lett kettős hódfarku cseréppel fedett a magastető, közelről formahiányt is pótolni akarván festett natúr téglafalazatú a homlokzat, barnára pácolt faanyagúak az ablakok, mészkőtömbökkel fedettek az ablakkönyöklők, stb. A tetődísz, melyet sajnos nem a csúcsra helyeztek, talán nem más, mint a tető törésvonalainak folytatása. A vízgyüjtő üstök gömbként tüntek természetesnek, a sikátori kapu pálcáinak formálását pedig a vállalkozó kovácsmester tudásához igazítottuk.

KÓS Károly

Kubinszky Mihály: Erdély: Az építés sorsa. = M. Szemle, 12, 2003, 5/6. 185-189.

Gall (rec.)

KÓS Károly

Mária 1914-ben Szlatinán tett látogatásáról
(napló)

Mária Virág: Tíz év.
Bp. 1981. 1. 479-484.

seli képtárban. = Archaeologiai

Festmény a Szépművészeti
sítő, Úf. 30. 1910. 385-392.

ittliche Kunst. München, 1910.
910. I. 691-692.

rányzata. = Huszadik Század,

ztétika. = Művészet, 9. 1910.

olvasmányok. [rec.] =

zközei. = Népművelés, 5, 1910,

0. június 3. 1-2.

KÓS Károly

Élektrajz. Bp. Szepirdalom, 1991. 252 p.-ll

ism. Merey László Miklós = Alföld, 43, 1992, 6.

84-87.

Puskás Péter: A deskatemplom.
= Alapraji, 6, 1999, 7. 8-9., ill

Sólyom Benedek: Léptékben tartva.
= Alapraji 6, 1999, 7. 14-19., ill
— Hanvay-Kiria

Hajnal Géza: Vastagbőrű megbízó. Felújít-
ják az Elefántházat. = 6, 1999, 5 40-41., ill

Kiós Vaiuj 5071

Riedel Miklós – Rüll Tamás: Budafoki barokk löporsaktár. 11.
Kádár Bálint: Molnár Farkas befejeretlen műve: A hűvösvölgyi Szentföld templom. 12.
Tráser Ferenc: Történelmi településrétegek Óbudán. 13.
Merő Tamás: A virtuálisvalóság hasznáról. Műemlékek számítógépes rekonstrukciója. = Alapraj, 8, 2000, 6. 11.

~~Szabó Zsolt~~:

KÓS Károly

Wegrosta László: A Kós Károly tervezte sztáncai Szentimrei-kár. = Művelődés, 53, 2000, 3. 8-11., ill

~~Szentiványi~~

KÓS Károly

Kós Károly emlékkönyv.
Összeáll. Kunáltl Péter
Marosvásárhely, Mentor, 2003
255 p.; ill

KÓS Károly

Dávid ogon. ism Enyedi Pál =
Forrás 29, 1997, 6. 76-79.

Silling ism. Kőhegyi Mihály
= Forrás, 29, 1997, 9. 92-93.

Zsidó Bp ism. Sánta Gábor:
Kőser város. = Forrás, 28,
1996, 2. 93-95.

Cseke Péter: A sztánai tűzhely.
Kós Károly otthonosságélménye.
= Forrás, 32, 2000, 2. 61-67.

Kós Károly: építém

L: Teszl Tagyes

Magyarossy A. Nemzeti és népies Törekvések - 20-22

Magyar Építőművészet Bp. 1983 83/2

Kós Károly, építén

L. Eltér Tihón

– követségi hírek

Magyar

Építőművészet Br. 1983

10-12

83/4

Lás Károly, építész

L. Alpár Ignác

Pusztai L.: A magyar építészeti múzeum . . . 35

Magyar
Építőművészet Bp. 1983 83/2

Kós Károly, építő

L: Árkay Aladár

Varga Lea: Árkay A. egy bp-i villájáról 34-36 7

Magyar Építőművészet, Bp. 1983

83/3

Kós Károly

Hollósy Gal

de Hirlap
1986. II. 11.

KÓS Károly

Sas Péter

A Kós Károly lépcsőházunkról

Élet és Irodalom, 1986. máj. 30. 2.

A művész tulajdon

MAURIZIO MOCHETTI

Nyíl, 1974-1988
szénszál, lézer, 70 c
A művész tulajdon

Bachem-Natter, 1
üvegszál, lézer, 120
Magángyüjtemény

HIDETOSHI NAGASAWA

Oszlop, 1972
márvány, 700×30
A művész tulajdon

Amnerre a hajnal
márvány, tíz 260×
kilenc 150×20×4
Francesca Barnab
Velence

MAURIZIO NANNUCCI

New Art Fly, 199
neon, 250×250×3
A művész tulajdon

Who's afraid of bl
1970
neon, 180×9×3 c
A művész tulajdon

NUNZIO

Mélység, 1987
fa, égetés, 172×62
Magángyüjtemény

Sziriusz, 1990
fa, égetés, 160×80
A művész tulajdon

KÓS Károly

Bodor Pál

Kós Károly felségjelei

Élet és Irodalom, 1986. ápr. 18. 12.

meg közvetlen tapasztala
költészet, zene, müvésze
néhány társuknak még meg
könyv és múzeum... Elmúl
ha idegen, ha nem élő. S
Csak azokat téveszthetí

KÓS KÁROLY
Kós Károly: „ Kőből, fából házat

rec. = BAKÓ Endre = Alföld, 36, 1985, 2. 67–68.

KÓS Károly

KATHY Imre: Kós Károly centenáriumára. = Épités-Épitészettudomány, 17, 1985, 1-2. 1o9-126.ill.

1992

Tárlattá

Szentendr

Szentendrén az idei nyáron is sok a turista, s a kisváros állandó múzeumain kívül három érdekes tárlattal is várja az oda érkezőket. A Vajda Pincében (Péter Pál utca 6.) jobbára csak az alternatív kultúrát kedvelők járnak, tehát elsősorban a fiatalok. Az idősebb generációt amúgy is eleve kiszűri a 25 rendkívül meredek falépcső. A pincében most egy túrkevei festőnek, Horváth Györgynek láthatók a festményei. Míg a pár nappal korábban bezárt

Horváth Györgynél
János képzett mű
vészeti Főiskolára
gyi József, Vigh T
Miklós voltak a mes
végzett. Mindent m
szobrászatból tanul
minden művén láth
deti éremsorozatok
József Attila). Ér
kis hiányérzetünk
áthághatatlan tör
miatt néhány olyan

e

öm. Remélem,
nem. A történe-
ivel ez egy tör-
y. A lényeg az,
seniális. Korát
nagy koponya.
y címe?
. Egri csillagok
csillagok pedig
tana az Új Zrí-
ponyolult dolog

KÓS Károly

Kós Károly lejrestője. Bp. Munkát 1985. 162 p.

rec. GRÓH Gáspár: Szülségből ereigt.
= Könyvvilág, 30, 1985, 12. 19.

Vál. Sarl Sas Peter

bev

168 p. ill

KÓS Károly

MÁRAI Botond: Kós Károly: Régi Kalotaszeg. Hasonmás kiadás.= Magyar Múzeum, I.évf.1/4.sz.1991 255 -257.p.

KÓS Károly

BEKE György: Egy erdélyi klasszikus önvallomásai. = Könyvvilág, XXXVI.évf. 12.sz. 1991 30.p. ill.

rec. Kós Károly:Életrajz. Bp.,szépirodalmi ; Krietrion, 1991 256.p ill.

Báró Hatvany Ferenc házának szalonja (Manet: Méry Laurent; Co
Előbb Párizsban a Baudry- a Lipman- és a Wagram gyűjteményekben
volt báró Herzog Mór Lipót; Hatvany Ferenc a párizsi Nemes árve

Kós Károly

Sas Péter

Kós Károly levelei Remenyik Sándorhoz

Somogy, 1985. sept.-okt. XIII. évf.
5. sz. 31-39.

culpture is not a mass placed into space but a formation vhich marks out a distinguished point of space, resp. creates onnections between such points. It does not concern itself vith the well-definable places and masses but with their ossibilities and averages. The fact that after concept art, luxus, action art, etc. it has become possible again to make culptures means also that "new sculpture" has found itself n the knowledge and awarenes of all these antecedents. lence it too over a lot from action art and installation-art. culpture-erection as an action is an organic part of new culpture. Titles such as State, Approach, Tracing back-are he results of this interpretation of place and situation.

The Small Sculpture Triennial of Budapest is wholly unsuitble for the reception and presentation of all these in the revailing conditions—it is of minimum value even as a ignal. We saw traces of this trend in the sculptures of *Marek hlanda* and especially *Valéria Sass,* while the winner of the rand prize, *János Sugár,* formulated its philosophical aspets. Their works stand out from the other material, and should e discussed separately.

Ildikó Nagy

Translated by Éva Polgár

Kis Károly emlékére. Szerkesztő

rec. H.D.D. = Ref. Lapja, 1985. március 3. 4.
[Hajdú D. Dénes]

FORGALMAZÓK KAMARÁJA
ER OF DATABASE SUPPLIERS

ref: MAK20924

HÍVÓ
orona Szállóban

el meghívjuk Önt
tartandó rendezvényünkre

ásfejlesztési Iroda informatikai

, a víruskeresés hagyományos
szerek (a **TOP GUARD** kártya),
és Informatikai Szövetség

KÓS Károly

ZAY Lajt: Kós Károly emlékezete : Levélgyűjtemény a centenáriumra. = M. Nemzet, 1985. május 17. 8.

KÓS Károly

Nem spekuláltam, éltem : Válogatás Kós Károly írásaiból. Vál. Gerle Péter. Bp., Népművelési Intézet, 1983

rec. R.T.O. = Hungarologiai Értesitő, 7, 1985, 3-4. 132-133.

3. "Human Family" – Skulptur von Erw
stellung "Kunst in der Landschaft

Medieninhaber (Verleger) und Hersteller: Bund
Redaktion: Abteilung III/3, Tel. 53115/2287.
Abdruck des Textes gestattet.

Kós Károly: „Kőből, fából házat...igékből várat". Bp. Magvető, 1983

rec. OLASZ Sándor = Hungarologiai Értesitő, 7, 1985, 3-4. 98 - 99.

Erdélyi Tudományos Füzetek 107. [illegible]
vár, 1939. = Ethn. LI. 378—379. [illegible]

1941

A magyar nép háza. = Új Euró[illegible]
ság. A Bartha Miklós Társaság [illegible]
166. p.

A paraszthá[illegible]. = Nép és Családvé[illegible]
86. p.

Egyházművészet. = Új Élet [illegible]
-a -ó:

Német építészeti kiállitás. Budap[illegible]
= Új Élet X. 11. sz. 326—327. [illegible]

1942

A magyarság néprajza. (Munk[illegible]
tára 6.) Bp. 32 p.

Szülőháztól a kollégiumig. (Gy[illegible]
gium) = Új Élet I. 7. sz. 203—20[illegible]

Szűcs Sándor: A régi Sárrét vil[illegible]
p.) = Ethn. LIII. 162—163. p.

Árvay József: A térszíni formá[illegible]
Hétfalu helyheveiben. Kolozsvá[illegible]
zatok a Magy. Kir. Nyelv. Tud [illegible]
LIII. 249.

Magyar nép — Magyar föld. [illegible]
gyűjtött munkái. Budapest, 194[illegible]

KÓS Károly

Ágosthási László: Kós Károly első épülete segítségét vár. = Építés-Felújítás, 3, 1996, 5. 4. ill.

Kolozsvár, Brétfű (Brétfii) Kós-villa, 1910

15, 295, 350

ka vm

Gheorgheni, Niklasmarkt; Gyergyó szék

ktelki 445

95, 347, 348, 520
205, 207, 215, 445, 446

Kós Károly

M. Tudóslexikon A–tól Z–ig.
Bp 1997 487–489.

Kós Károly

Nagy Gergely: Kertvárosunk, a Wekerle. Bp., 1994, F. Kelényi Ház

17, 26, 35, 41, 50–63, 66, 67, 71, 78, 91, 101, 112, 122, 123.

Kós Károly

Gall, Anthony: Kós Károly kalotaszegi
román templomai. = 26 Egri Nyári Egyetem.
Bp. 1997 87-89. o. ill

60 Fehér piét
61 Különítéle
62 Önarckép
63 Egy sírkőr

20. lap

67 *(bekarikáz*
Ki nézi ezt a
Egy tágranyíl
Egy tág pu E
Milyen pupill

üveg mögött
dirib-darab*
vonul velünk
ki méri árva
Milyen *(kihú*
Milyen pupill
Alkonyodik.
Édeseim, ki n

21. lap

Ki látja néma

KÓS Károly

Péterffy Miklós: Kós Károly első megépült lakóháza [Kolozsvár, Brétfű u.] = Művelődés, 1998/3. 42–47. ill

1910.

KÒS Károly

Cseke Péter: Vigyázó torony. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval. Bukarest, 1995

felirat nagy betűkkel: Sub suspiciis pii inciu
Maximiliani II. electi Romanorum Ris ac Germa
bohemiaeque regis Franciscus Thurzo de
sumptibuus Propriis hc opus a fundamento fieri
Errexitque anno Domini 1571.

A torony harmademeleti két kis ablaka köz
baluszter alakú pilaszterek közé foglalt prede
párkányú fülkékben a Thurzó és a Forgách czím
emelet két kis ablaka között festett óralap. Az
oroszlános gyámköveken nyugszik.

A torony alatt a földszinti kapualj bordátlan
Jobbra balra két egyserű renaissance ajtó nyílik.
lánczon mamuthcsont maradványa.

Az udvar négyfelől pilléreken nyugvó félkö
folyosóval, efölött toszkán oszlopos loggiákkal b

KÓS Károly

Román András: Kérdések a siklódi református templommal.
= Mv. 1997, 3. 194-196.

Kós egy 1948-ban kérített tervét 1994-ben ejtettük fel.

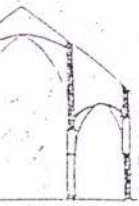

zilikális

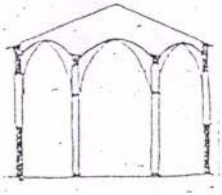

Csarnok-templom

elemeknél a közelebbi jellemzésre természetesen szintén bővíthető.

*-konzolos 7
-oszlopos 7
-egykarú 10
-egykarú iker 10
-íves pódium lépcső 10
-szögletes pódiumlépcső 10
-konzolos kőlemezes 11
-konzolos átboltozott 11
-lemezes 11
-faszerkezetű 11
-pilléres 11
-üvegezett 11

KÓS Károly

K. Lengyel Zsolt: Kós Károly és a „Kalotaszeg" 1912. = Tanulmányok Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, 1996. 346-376.

KÓS Péter

kiáll.

ism. FARKAS András: A téma: az élet minősége = Hevesi Szemle, 1989/2. 82-83.

XX. 12. 45. n/ Mesterek

g alatt emléket állítani sok; ha ezt úgy veszszük,
piacán fogna emeltetni. De miért ne állhatna az ő
tben? Miért ne a város erdejében? Azt sem taga-
ak a fő pontot, de a maga fő pontját is, épen nem
tlenségek történhettek az urra nézve, de tudom,
ok, szeretni, kedvelni senkit nem tartozunk, mert
artozás munkáji. Azon sem akadok fel, ha a bán-
bosszút magamnak engedni nem tudnék, de igen
s ne nemtelent. De annyira utálom ezt a pártszö-

---

műfaj a Kazinczy-levelezésben, Bp., 1994.
poétikája, Bp., 1988, 159-169.; Uő., *Az Árkádia-pör*
/4, 498-507.; valamint: CSATKAI Endre, *Kazinczy és*

Kazinczy Ferencz polémiája az Aurora-körrel 1830-támadt irodalmi pör), Egyetemes Philologiai Közlöny,
ZI 1995. 350-365, 513-525.; T. ERDÉLYI Ilona, *Egy megjegyzés a „Pyrker-pör kapcsán")*, ItK, 1996/5-6,

Kós Károly, építész (~~[illegible]~~)

eml

eml. Kántor Lajos Művek és emberek

Romániai szemle V. = Jelenkor 1989, 2. 176.

XXm. / Mettenk

(folyt p 177)

hát az ottani huszonhárom év so-
mcsak arról, hogy milyen volt a
dszerről is. Ez a tapasztalat és él-
sokat, mert nem történt gyors és
tt, hogy rengeteg látogatónk volt.
ásnak adták a kilincset a látoga-
élték, hogy mi van otthon. Aztán
óiratok, amelyeket olvastam, ta-
l az írásos és szóbeli forrásokból
ynek alapján azt mertem állítani,
ndazzal, ami otthon történik. Sőt
bizonyosodott később, hogy nem
mint az otthoniak otthon. Ez az
ne él az erdőben, az a fától nem
sszejövetelen valaki felvetette a
i az otthoni dolgokhoz? Hát az-
zonyos dolgokat nagyobb távol-
bban lehet látni.
*kból is, amelyeket a svájci ma-
öviden a SMIK-nek az előadása-
tartottál, amelyeket Luganóban*

A műv
köztár

Bogyai Tan
viselőjeként
szervezte, a
a müncheni
szerzője, a
1994-ben b

KÓS Károly

Testamentum és agrikultura [1915]. Kolozsvár, Gondolat Kiadó, 1997 [130] p.

122.

1. Fan
2. France (?), between 187
3. Tambour-embroidered s

wooden sticks. The sticks are fastened
mother-of-pearl washers.

4. The upper border is mis
5. L. 31.2 cm, w. 57.5 cm
6. Purchased from Pál Má
7. Inv. no. 68.77
8. At the top the black silk

tendril motifs contoured with gold ya
small red and blue heads joined toget
guard-sticks have been pressed Renai
vases. To the handle is attached a bla

Kós Károly, festő-grafikus-építész-művész (1883-1977).

A marosvásárhelyi diáknak, Szász Endrének Bordi András volt a mestere, tanára volt Molter Károly és az építész-grafikus Kós Károly, akik felismerve korán bontakozó tehetségét, segítették és ma is őrzik gyermekkori rajzait, festményeit.

Tóth Márta: Porcelán táblaképek.
Zalai Hírlap, 1983. dec. 3.

Kós Károly, festő-grafikus-építész-művész, író (1883-1977).

A Hatvani Galériában rendezték meg az országos portrébiennálet „Arcok és sorsok" címmel. — A művészportrék között látjuk Kós Károly két portréját, alkotói: Fodor Sándor, faragott faszobrát mintázott és Szathmári Gyöngyi dombormüve. (említve).

Mucsi András: Arcok és sorsok.

Hevesi Szemle, 1984. márc. 2-5-old.

Kós Károly, festő-grafikusművész, építész, író (1883-1977).

Több mint ötven éve, 1932-ben mutatta – Kós Károly biztatására – a románia magyar képzőművészet kiváló alkotója, Gy. Szabó Béla az első fametszetét, a „Koldusok"-t.

Gorba Gilla: Gy. Szabó Béla fametszetei.

Magyar Hírek, 1983. aug. 20. 47-old.

Kós Károly, festő-grafikus-építész, -író (1883-1977).

A Cifrapalota, mint műemlék, a századforduló szecessziós épületeinek egyik legimpozánsabbika, sajátos jelleget kölcsönöz a képtárnak, melynek megnyitásával az országos élvonalba került Kecskemét, a képzőművészet reprezentáns városai között. A háromszintes, tetszetős épületben több mint háromszáz alkotás bemutatására van lehetőség. Az állandó kiállításain látható művek esztétikai értékét felbecsülni lehetetlen vállalkozás lenne.

A három állandó tárlat mellett a Kecskeméti Galéria dísztermében a szecesszió korát mutatják be a kezdeti időszakban — Kós Károlyt és körét, a neves építész születésének centenáriumán. — A második emeleten, a grafikai terem végén, a kortárs művészeknek ad a jövőben bemutatkozási lehetőséget az új galéria, különös tekintettel a Bács-Kiskunban élő, alkotó grafikusokra.

Heltai Nándor—Koloh Elek

Heltai Nándor—Koloh Elek:
a rendezők véleménye.

V.M.: Képtár a Cifrapalotában.
Petőfi Népe, 1983. okt. 9.

Kós Károly, építész, festő-grafikusművész, író (1883-1977).

A Csikszeredán 1926-ban született Szász Endréről nemrégiben az erdélyi „Igaz Szó" közölt gazdagon illusztrált részleteket marosvásárhelyi diákéveiről, Bory András mesterévől, többek között Molter Károlyról, az építész grafikusról: Kós Károlyról, akik felismre bontakozó tehetségét, segítették és ma is őrzik gyermekkori rajzait, festményeit.

Tóth Márta: Szász Endre műveiről.
Kelet-Magyarország, 1983. nov. 19.

KÓS Károly

KESERÜ Katalin: Az angol (tradicionalista) modernizmus utjai Magyarországon a századforduló művészetének tükrében. = Régi és uj peregrináció, I. Bp.-Szeged, 1993 115, 116, 117

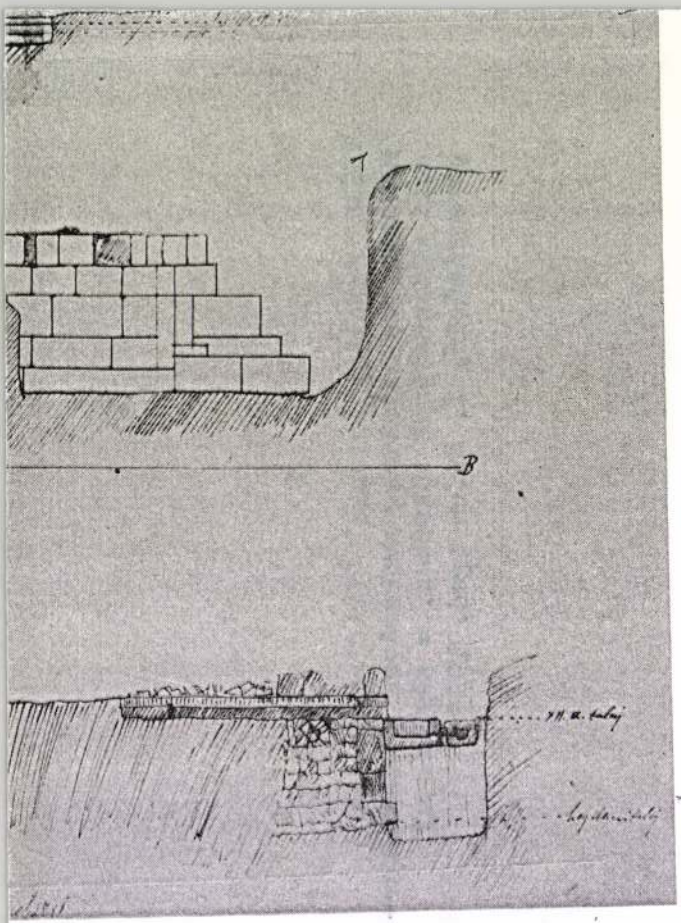

szete, 1913. Országos Műemlékvédelmi Hivatal

Kós Károly, építész

L. Vákár Tibor

33-34

Vákár Tibor: Egy építészmérnök pályakerdése

Magyar 1930-35

Építőművészet Bp. 1983 8312

Kós Károly építész

L: Makovecz Imre

Németh Lajos: Makovecz Imre: épületei 42-43

Magyar

Építőművészet Bp. 1983 83/6

Kós Károly, építén

L. Debreczeni Lóuló

Gerle János Debreczeni Lóuló 80 éves

Magyar
Építőművészet Bp. 1983 83/6

Kós Károly

Kiállítás Sárvárra

Magyar Nemzet 1984. IX. 27.

Kós Károly, építész-festő-grafikusművész, író

Számos művészt ismerünk idehaza és külföldön, akik egyszerre több műfajban is kitűnőt, maradandót alkottak. A mi erdélyi Kós Károlyunkat említjük, aki építészként és grafikusként egyaránt rangos egyénisége volt művészi életünknek.

Lakatos Ferenc: Szűr-Szabó József festményei.

Vas Népe, 1983. szept. 24.

Kós Károly, építész

L: Fesl Frigyes

dr Vámossy Ferenc: Az építészeti kritika hazai történetéből 16-19

Magyar Építőművészet Bp. 1983. 83/1

Kós Károly, építén

fotó

kós károly: Varjúvár részlete

Címoldal

Magyar
Építőművészet Bp. 1983

83/6

Kós Károly, építész

L. Kozma Lajos

—: A harmincas évek építészetének kronológiai táblázata 6–8

Magyar

Építőművészet, Bp. 1983 83/2

Kós Károly, építész

L. Ungár Péter

– Közvetségi kirch

Borító 3

Magyar

Építőművészet Bp. 1983

83/1

Kós Károly építész

L. Bassa József

Rácz Zoltán. Debrecen építészete a harmincas években 25-28

Magyar Építőművészet 1983 83/2

Kós Károly, építész

L. Antal Dezső

Timon Kálmán: Az ONCSA kárépítési akció és tanulságai 23-24

Magyar Építőművészet, Bp. 1983 83/2

KÓS KÁROLY

GERLE János - KOVÁCS Attila - MAKOVECZ Imre: A századforduló magyar építészete. Bp. : Szépirodalmi, 1990 **94 -101. p.ill.**

KÓS Károly

BANNER Zoltán: Az Erdélyi Céh. = Élet és Irpdalom évf. 3.sz. 1991 6. p.

ötik, de már a Megégett emberek
ból. Szurcsik János Kohán szel-
ói falfestészet müvelői és Gut-
pett fel már korábbi táblaképe-
kezetesen megoldott kompozicióí-
ló, 1960/, újabban pedig kissé
azott pannóin törekszik korunk
el a magyar forradalmi festé-
atására / Tüz, "1945", 1965,
. Tóth Menyhért, a vásárhelyi
kyja, "fehér a fehérben" szinek-
hajló festményein a paraszti
. Parasztfigurái mögött ott fe-

Kós Károly építész

lásd: Komor Marcelltől
(Secessziótól a Bauhausig Belgrádig)

Népszabadság, 1988. jún. 23.

Kós Károly, festő-grafikus-építész, író (1883-1977).
Bródy-Maróti Dóra: Apámról, Maróti Gézáról.

Maróti Géza és Kós Károly vándorárusként, 1907. körül. (repr.)

Magyar Építőművészet, 1987. 4-5 szám, 51.-old.

Kós Károly (1883–1977)

festőművész-grafikus, ajzítésu

Forrás
1982 nov 11.

KÓS Károly

NAGY Elemér: Akseli Gallen-Kallela. = Budapest, 1983/7.

26.p.

Levélrészlet melyben 1968-bannKós visszaemlékszik Gallen-Kallelával történt talákozójára.

Kós Károly, építész-festő-grafikusművész, író (1883–1977)

Az adásban Pálmai Rita, a kecskeméti Katona József Muzeum történésze elmondja, hogy az egyszerzett kecskeméti Pávás-terem méltó helye időszaki kiállításoknak. 1983. novemberében Kós Károly életművét és a köré csoportosuló fiatal többek között kecskeméten is alkotó építészeknek a munkáiból mutattak be egy válogatást.

Kapcsoljuk a szolnoki stúdiót.

1984. III. 22. Petőfi 13.00 (Sz. Imé).

Kós Károly, építész-festő-grafikusművész, író (1883-1977).

A századelő volt az a kor, amikor tudatosan fehetődött a probléma: felzárkózni Európához, behozni a lemaradást. Ezt akarta a művészet is. Egyéni hangú művészet teremtődött, elsősorban a festészetben. A magyar építészetnek is volt néhány olyan kiemelkedő teljesítménye, amely egyetemes mércével mérhető. Kós Károly és köre, tehát Lajta itt is lehetne sorolni az embereket. Tehát elsősorban a képzőművészetben és építészetben történtek olyan eredmények, amelyek a magyar közép-kelet európai valóságot fogalmazták meg, a legmagasabb esztétikai szinten.

Szemle,

1984. II. 10. TV 2-műsor 20.00

Kós Károly

említve ld. Gy. Szabó Béla grafikái

Fecske András: Gy. Sz. B. grafikái. Esztergom, Balassa Bálint Múzeum

UJ TÜKÖR 1981/XVIII/1.sz.4.o.

KÓS KÁROLY

László Gyula rajza róla Id. alt

Pesti János:festékesdoboz,irógép
UJ TÜKÖR 1980/XVII/14.sz.26.o.

KÓS KÁROLY

emlitve Aurel Ciupe erdélyi román festőről szóló cikkben

Kántor Lajos: Erdély szerelmese

UJ TÜKÖR 1980/XVII/ 25.sz.11.o.

ri possit".

"Univoce". - Universale univoc
tur notiones analogae. Ideo ens (qu
praedicatur) universale dici non so

"Divisim". - Universale divisi
multipli [illegible]r. Natura universalis
/sunt multi homines/ quae propriam

3. Historia quaestionis

Plato firmiter asseruit esse e
appellat. Has essentias autem - ut
tat a rebus sensibilibus separatas
res vero sensibiles earum imitation

Aristoteles negabat essentias

KÓS KÁROLY

emlitve

ld.Zalai Tóth János

Bárdosi Németh János:Kós Károly vallomásai(1980/4.sz.)
UJ TÜKÖR 1980/XVII/16.sz.45.o.

Kós Károly, építész, festő-grafikusművész, író (1883–1977).

„Körlevelezőlap".

Jékely Zsolt építész Parádi Jenő szentgyörgypusztai házáról, ír, melyet ~~a 30-as években~~ saját tervei szerint épített. Ő érdeléből települt át a 30-as években, hatással volt rá Kós Károly sepsiszentgyörgyi épülete.

Magyar Építőművészet, 1986. 5., 14-15-old.

Kós Károly, építész-festő-grafikusművész (1883-1977).

1. Kós Károly felújított madárháza az állatkertben. (vepr.)

Magyar Építőművészet, 1986. 1. 8-old.

Kós Károly, építész, festő-grafikusművész, író (1883–1977).

Az OMF Magyar Építészeti Múzeumának gyűjteményei (1982–1985).

6. Csek Gusztáv rézkarca Kós Károly Varjú-vásáról (1982). (repr.)

Magyar Építőművészet, 1986. 5., 33-old.

KÓS KÁROLY

említve ld. A.Tóth Sándor

+ repr. portré

Tüskés Tibor: A.T.S. iróportréi.Pécs,Mozgalmi Ház

UJ TÜKÖR 1983.XX.évf.18.sz.3-4.o.

SZERZŐDÉS

munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony létesí

mely létrejött egyrészről a MTA Művészettörténeti Kutató C
u. 62.), másrészről

név:

főállású munkahelye:

állandó lakcime:

szem.ig.száma:

megbizott között az alábbi feltételekkel:

1. Az elvégzendő feladat részletesen:

2. A dijazás összege: Ft.

KÓS KÁROLY

említve ld.Füzesi Ferenc

Füzesi Ferenc: Vendéglő Wallbachban.Svájci hozzászólás egy magyar vitához

UJ TÜKÖR 1982.XIX.évf.51.sz.36-37.o.

SZERZŐDÉS

munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony létesitéséhez

mely létrejött egyrészről a MTA Müvészettörténeti Kutató Csoport (Bp. I. Uri u. 62.), másrészről

név:

főállásu munkahelye:

állandó lakcime:

szem.ig.száma:

megbizott között az alábbi feltételekkel:

1. Az elvégzendő feladat részletesen: . . . . . .

Kós Károly, egyítész

megemlíthe

Földesi József: Közülünk egy 6-8

Új Tükör, Bp. 1986. máj. 18 XXIII/20

Kós Károly, építész

megemlítve

Pomogáts Béla: A marosvési Helikon 11.

Ü; Tükör Bp. 1986. júl. 20 XXIV/29

Kós Károly, építén

L: Nagy Imre

Vári Attila: A képíró Helikonos

6.

Élet és Irodalom Bp. 1986. nov 28. XXX/48

Kós Károly, építész

megemlítve

Sátó András: Földi ontal, égi szék

17.

Új Tükör, Bp. 1986. jan. 12.

XXIII/2

Kós Károly, ejszítész

L. Molnár Farkas

Baliga Kornél: Gipszherkulest is, Bauhaust is! 4

Élet és Irodalom Bp. 1986. máj. 9. XXX/19

Kós Károly

Megnyílt a Hollósy Galéria

Nepszava 1985. I. 11.

Kós Károly, építész

L: Horti Pál

Vadas József: A lélek diadala

Élet és Irodalom, Bp. 1986. aug. 11.

12
XXX/15

Kós Károly

Gy. Szabó Béla 80 éves

Nápolyban 1985. IX. 3.

Kós Károly

Elhunyt Gy. Kató Béla

Velence 1985. VII. 2.

Kós Károly, építész, festő-grafikusművész, író

Szász Endre tanulmányait Marosvásárhelyen folytatta, osztályfőnöke Kós Károly volt. – Ekkor a város műtermét Bordi András vezette. Szász 1943-ban kereste fel a mestert, az pártfogásba vette, s életre szóló tanácsokkal látta el kimagaslóan tehetségű tanítványát.

Tóth Márta: Szász Endre indulásáról.
Vas Népe, 1984. jan. 15.

KÓS Károly

BOROSS Péter: Kós-szobor felállítása a Wekerle-telepen, = Magyar Építőművészet,LXXXI. évf. 5.sz. 1990 32 - 33.p. ill. E.

Péterfy László szobrászművész alkotása

ACHE FIXPENCIL 2
DeSiGN
SAKURA
CRAY-PAS

KÓS Károly

~~SAS Péter Erdélyi román f~~

NAGY Gergely: A Wekerle-telep rekonstrukciója. = Magyar Építőművészet, LXXXI.5.sz.1990 36-37.p.

KÓS Károly

KUNSZT György: „Századfordulós" és „népnemzeti" magyar építészet : Gerle János - Kovács Attila - Makovecz Imre: A századforduló magyar építészete. Bp. : Szépirodalmi ; Bonex, 1990 /rec./. =Holmi, III.évf.8.sz. 1991 1070 - 1075.p.

te mindenben megegyező.
közepe után ment végbe,
Miksa császár 1570-i nürn-
magyar főúr és csatlósának
ben teljesen megegyezőt a
szablya után korban a 3.
gömbölyödése és a pántok
n közül a legújabb típust
l különösen a hátul meg-
as jelzi a haladást.
III., még nem bolygatott
a szentély előtt, pontosan
b helyen van. Boltozata a
kel megtöltve. A tégla, kő-
csontvázról, tárgyi leletek-
hogy egy férfi sírja volt.
a fal mentén feküdt szab-
yozott ezüst veretei. Maga
ve, mint a kelta sírokban
, mint az a képen is lát-
volt helyezve.[3] Valószínü
módon megcsonkítva került
ak előbb említetten kívül

KÓS Károly

Zebegényi templomai

Katolikus templomok Magyarországon. Szerk. Dercsényi Balázs. Irta: Török József, Marosi Ernő. Bp. : Hegyi & Tsa., 1991 XXXIII., LV.

KÓS Károly *15, 31, 38, 49, 51, 59, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 80, 93, 105, 141,* 1, 2, 3
Temesvár, 1883. december 16.–Kolozsvár, 1977. augusztus 24.
Műegyetem Bpest, építész, grafikus, iró

Banner Erdély

KÓSA GYÖRGYNÉ Molnár Mária szobrász

szobrai

HAULISCH Lenke: Az 1980-85 közötti uj szerzemények kiállítása Kiscellben. = TBM XXIV. Bp., 1991 236.p.

282.p.—

STEREK

zadból

ületéről

xová, Mária Maliková és
réltári gyűjtése alapján
István

ató Csoport

KÓSA HUBA Ferenc *60, 66, 75, 77, 113, 155,* 52
Losonc, 1910. május 7.–Kolozsvár, 1983. szeptember 23.
Szépm. Főisk. Kvár, szobrász és keramikus

Banner Erdély

k----------

értelmezésének problémái-----38
toria a Képes Krónikában------43
lázatok 1.a-hoz----------54
----------54
----------59
um király-képe----------64
s" a Képes Krónikában--------82
t nemzeti szent 96
alkalmak----------104
ámpontok az ábrázolások
: viselet és attributumok--100
----------110
rténeti tanusága----------113
ly----------114
igazságosság----------117
védőszentje----------122
ó és a Szent Szüz----------127

KÓS Károly

SZÉKELY András: Nemzet és építészet. = Mozgó Világ, 16.évf. 12.sz. 1990 86 - 88. p.

az ötvenes években felle
már a felszabadulás utá
az első háboru alatt-uta
vekben kellett volna a
lattal fellépniök, elsoc
lakult ki - vagy pedig

1/

A természetelvü ábr
csiny, mégsem túl jelen
ben /nem sorolhatók ide
tozók, akik a tárgyat "
lizálással kevéssé élne
rei, akik elsősorban az

KŐS Károly

SÁRMÁNY Ilona: Villa és családi ház : A polgári lakáskultura változásai a századfordulón. Pavilon, 4. 1990 51-53.p. és ill.

KÓSA Zoltán építész

HADIK András: A modern építészet a magyar építészeti múzeumban. = Műemlékvédelem, XXXV.évf.1.sz. 1991 61.p.

Hagyatéka

KÓS Károly épitész

Apafi Mihály fejedelem és neje Almakerékről ide szállitott hamvainak helyét jelölő siremlék tervezője, 1942

Kovács András: Kolozsvár, A Farkas utcai református templom. Sepsiszentgyörgy, 1993 14. p.

ládika ez, valószínűleg Kopasz Károly udvari műhelyé-
ből, 870 tájáról. Oldalait Krisztus és tizenegy aposto
alakjai díszítik árkádok alatt, az ívmezőkben a zodiákus
jegyekkel. 1200 táján a ládika alkatrészeit eredeti, szeré
nyebb díszítését elfedő, filigrándíszes arany borításba
foglalták, drágakövekkel és zománclemezekkel. A fedé
zárószerkezete elé egy nagy, ametisztből metszett róma
Dionysos-fej került. Szerényen, a ládika vésett díszű fe
néklemezén, a szentek sorai között trónoló Krisztus lá
bánál örökítette meg kép is, írás is a készíttető, Ágnes
apátnő és Oderade priorissza emlékét.

IX. századi Karoling-kori kéziratot, a magát *Samuhel*
ként megnevező másoló által írott evangeliáriumot lát

KÓS Károly

Hajdú Demeter Dénes 1993

34-38.

játszik a zene. A muzsika inspiratív és felszabadító hatása eleinte még konkrét utalások formájában jelent meg művein, újabban azonban már lényegesen elvontabb, a ritmus és a mérték rendteremtő erejével van jelen. A 80-as évek elején szürrealisztikus ihletettséggel megfestett zongoratetőket a hangszer minden darabját — a billentyűzetétől a lábazatáig — átszellemítő kisplasztikák követték. A szép talált tárgyak helyett *Barabás Miklós* képíró dédunokaöccse most *képfaragóként* a maga formálta, festette, teremtette bizarr, mégis igen esztétikus posztmodern „tércsend-életeivel", lekottázott improvizációival szerepelt.

Szabó Beáta szobrászművész figuráiban a gótika nyúlánk madonnáit a szecesszió dekoratív nyelvezetével, a vallásos áhítatot hol a századvég fülledt erotikájával, hol elvont misztikizmusával párosította. A 80-as évek második felében készült *Holdleány, Napfiú* rejtélyes, távoli múltba s jövőbe tekintő figurái már sajátos mitológiai lények: az elveszett Aranykort, *Gulácsy Naconxypán*jának gyermekien titokzatos világát, s valami ősi világot idéznek egyszerre. Mitikus látásmód jellemzi az újabb alkotásokat is: ezek az emberszabású lények álarcot, páncélt viselnek, egyszerre fétisek és totemek.

Gémes Péter sajátos magánmitoló-

Húber András: S
1990, fa, kóc, vegy
(Fotó Juhász Imre)

gia megteremtő
A hiperrealista f
a fotó felhasznál
lehetőségeit felt
telű grafikái, fest
szimbólumok és
ből épültek fel.
ségű műveit hol
panteisztikus áh
az sokalakos, mo

KÓS Károly

Moravánszky 1988b

179, 180, 231

Koós Károly

- nak és körének bemutatója zárt most kecskeméten. (Lásd Simon Magdánál)

A kecskeméti Galeria gyűjteményeinek eredetéről Simon Magda Művészettörtenest hallják.

1984. III. 11. Petőfi radió „– Képek és Kerámiák"

Kós Károly, festő-grafikus-építész-művész, író (1883–1977).

Nemrégiben avatták fel a Keszkeméti Galériát, melyet Márkus Géza műépítész tervezett és díszterment is szerkesztett, melyet szintén felújítottak és a továbbiakban időszakos kiállításokat rendeznek. Előként a száz évvel ezelőtt született Kós Károly sokrétű munkásságát mutatják be.

Losonczi Miklós: Országos intézmény vidéken.

Dunántúli Napló, 1984. jan. 4.

Kós Károly, festő-grafikus-építész, író /1883-1977.

Ambrus Sándor: „Kós Károly". érem.
/repr./

Forrás, 1984. ápr.

Kós Károly, festő-grafikusművész, építész és író /1883-1977/.

Szervátiusz Jenő évente részt vett csoportos és egyéni kiállításokon. 1933 ban – Kós Károly ösztönzésére – Szolnay Sándor, a kitűnő kolorista társaságában magániskolát nyitott. És közben fáradhatatlanul dolgozott.

Nádor Tamás: 10 kérdés Szervátiusz Tiborhoz.

Magyar Ifjúság, 1983. dec. 30 40-41-42-old,

Kós Károly, festő-grafikusművész, építész, író.

Manapság már kezd köztudott lenni, hogy a szakírók hiába kongatták a félekharangot, a szecesszió tovább élt, mintegy húsz esztendeje pedig elemi erővel tört magához. Kós Károly 1973-ban, 90-ik születésnapján közreadott nyilatkozatában azt a véleményét hangoztatta, hogy a szecesszió sohasz halt meg, virágkora még csak ezután következik: Batthyány Gyula munkássága is igazolja ezt a tételt.

Pogány Ö Gábor: Batthyány Gyula művészetéről. Hevesi Szemle, 1984. jún. 2-4.-old.

KOSBOR btvari

1991. júli. 3-28.

PS 122 Galéria. New York

Bárócz Andriáskel és Nemek Lászlóval

Kós Károly, építész, grafikus, író

Nyomtatva.

Gál István: A Babits-hagyaték
999-1003

XVI
11.

JELENKOR, Pécs, 1973. nov.

Kós Károly

Gy. Szabó Béla mindenkiről

Tovrás 1983/11

Kós Károly, építész

L. Ybl Miklós

Bor Antonia: Elveszett művészet

Élet és Irodalom Bp. 1984. febr. 24

XXVIII/8

Kós Károly

Csúcs Ferenc szobra

Mapar Ivanszt 1984. 11. 2.

Kós Károly épített

megemlítve

Domokos János. Évfordulók ürügyén

13.

Népszabadság Bp. 1981. nov. 29.

Kós Károly, építész

L: Buday György

Lengyel Andrási: Buday György és Kós Károly 105–116

Tiszatáj, Szeged, 1982. április

XXXVI/4

Kós Károly festő, grafikus, építész, író

Gy. Szabó Béla fél évtizeddel ezelőtt Kós Károly felfedezettjeként indult el művészi pályáján. Sorsa akkor dőlt el, amikor 24 éves korában találkozott Kós Károllyal.

Pálfi János: Vendég Tornyban.

Vas Népe, 1982. júl. 14.

Kós Károly, festő-grafikusművész, építész, író 2.) Folytatás.

aki olyan otthonosan jár a Kós Károly és Zrtvmeczky Dezső tervezte állatkertünkben, vagy magáénak tudja, az ugyancsak Kós tervezte kispesti Petőfi-téri munkás- és tisztviselőtelep házait, nem is gondol arra, milyen eleven kapcsolatot tartottak művészeink Gallen-Kallevával és barátaival.

Kocsogh Ákos: Gallen-Kallela kiállítása.
Zalai Hírlap, 1982. nov. 20.

Kós Károly, festő-grafikusművész, építész és író 1.) Folytatás

Gallen-Kallelának a legnagyobb finn festőművésznek 1908-ban volt Budapesten első kiállítása, most ismét kiállítást rendez műveiből a Nemzeti Galéria. Nem évforduló ez, mert már a múlt évben volt fél évszázada, hogy meghalt, 65 éves korában. Még egy ánva könyv sem, jelent meg róla magyarul Gallen Kallelának, köze volt hazánkhoz, de mondhatjuk azt is, hogy nélküle a századunk elejének magyar műveszete, Kós Károlyé, Medgyaszay Istváné és meg többeknek nem vált volna úgy magyarra, mint amilyennek ismerjük.

Kovzogh Ákos: Gallen-Kallela kiállítása.

Zalai Hírlap, 1982. nov. 20.

Kós Péter, festőművész, - grafikus

Szigetszentmiklóson élő négy festőművész alkotásait mutatja be az a kiállítás, amely ápr. 30-tól, máj. 28-ig látható. - Kós Péter a négy kiállító művész között a legfiatalabb. Nem tanár: a Hungexpó reklámgrafikusa. Nemrég végezte az Iparművészeti Főiskolát és már ez időtájt vezette Szigetszentmiklóson a képzőművészeti szakkört. A művész a gyermekvilághoz való ragaszkodását igazolja, már megjelent mesekönyv-illusztráció, de bizonyságul szolgálnak a kiállításon látható képei is.

Czegledi Cecília: Tanárfestők Szigetszentmiklóson. Pedagógusok Lapja, 1982. máj. 25.

Kós Károly, festő-grafikus, - építész és író

Gy. Szabó Béla és Kós Károly 1932. dec. 22.-én, amikor első képeivel jelentkezett Kós Károlynál Gy. Szabó Béla ott helyben magyarázni kezdte hogy a metszet hogyan készül, milyen erzközök kellenek hozzá, - rábeszélte a metszet készítésére, - ezzel az indító lökéssel kezdődik a romániai magyar képzőművészetben a fametszéshez leghűségesebbnek maradt alkotónk pályája.

Murádin Jenő: Gy. Szabó Béla hetvenöt éves.

a Hét, 1980. okt. 10. 7.-old. on.

Kós Károly, építész, festő-és grafikusművész, író

Zebegényben lévő templom Kós Károly alkotása. (említve).

TV-Híradó 2.

1980. VIII. 30. Televízió 2. műsor, 22.05 (Áné).

Kós Károly, építész,
grafikus,
író

L.: Csek Gusztáv

Csek Gusztáv: memete

69.

Tiszatáj, Szeged, 1921. július

XXXV/7.

Koś károly, építész, grafikus, író

Megemlítve.

Czine Mihály: Németh Lászlé ehlérsiájában 42-53.

Tiszatáj, Szeged, 1981. április XXXV/4.

Kovós Károly, építész,
[Kós Károly] grafikus,
író

Megemlítve.

Grezsa Ferenc: Ruffy Péter: Világaim 82-83

Forrás, Kecskemét, 1979. december XI/12.

Kós Károly, építén

L: Holló L.

Tornai J.: Népi kultúra, hérek, irodalom 96.

Tornás, Kecskemét, 1980 febr. XII/2.

Kós Károly, író, építész, grafikusművész
Gyurda János erdélyi festőművész Kós Károly korában, akiről egyszer Kós Károly írt, jellemezte a művész egyéniségét.

Borbáth Dániel: Gyurda János – az erdélyi téli táj festője
Utunk, 1980. febr. 15.

Kós Károly és Frumecsky Ferró

terveste a Bp. III. Kálvin köz 4. sz. alatti

parókia-épületet (1909.)

Gerle János: Elszámolás a századfordulós épületekről
Budapest 1981/11 17-21.o.

KÓS KÁROLY

Kós Károly leveleiből közöl:

A Helikon és az Erdélyi Szépmives céh levelesládája. /1924-1944./
I-II. kötet.
Bukarest, Kriterion, 1980.

KÓS KÁROLY:

Lesem, hogy nő a fü. /Marosi Péter interjuja./

Utunk évkönyv, 1974. - Kolozsvár, 1974. 35-41. old.

KÓS KÁROLY:

Móricz Zsigmond.

Korunk, XXXVIII.évf. 5.sz. 1979. május. sztl. mellékleten a 320-321. old. között

KÓS KÁROLY

Balogh Ferenc:

KÓS KÁROLY építőművészetéről.

Utunk évkönyv, 1972.
Kolozsvár, 1972. 142.144. old., képpel.

KÓS KÁROLY

Őszi beszélgetés KÓS KÁROLLYAL Erdély köveiről. - Kérdez: Benkő Samu.

Utunk évkönyv '77. /Kolozsvár 1977./ 119-125. old., ill.

KÓS KÁROLY

Erdélyi Lajos:
Ismeretlen Kós-rajzok.

Utunk, XXXIV.évf. 13. /1587./ sz.
1979. márc. 30. 6.old. **képekkel.**

KÓS KÁROLY

Marosi Péter:
Vallani és vállalni./KÓS KÁROLYról./

Utunk, XXXIV.évf. 33. /1607./ sz.
1979. aug. 17. 2.old.

KÓS KÁROLY

m.i.:
Egy kép és egy levél. /KÓS KÁROLYról
1977. VI. 12.-én kelt levél./

Utunk, XXXIV.évf. 33. /1607./ sz.
1979 aug. 17. 2.old.

Kós Károly, építén

L: Busi Lajos

– : Mezőtúri fazekasok alkotásai . . 7

Népszabadság, Bp. 1981 jún. 19.

Kós Károly, építész

L. Nagy Imre

Czeizel Mihály: kép és írás 97-111

Tiszatáj, Szeged, 1982. jan. XXXVI/1.

Kós Károly, építész

megcsúfve

229 234

Béládi Miklós: Kisebbségi irodalom – nemzetiségi irodalom

Jelenkor, Pécs, 1982. marc.

XXV/3

Kós Károly, építész, festő-grafikusművész, író

Szász Endre festő- és grafikusművész középiskoláit Kolozsvárott és Marosvásárhelyen végezte. Itt Kós Károly, a nemrég elhúnyt építőművész és Molter Károly, a kiváló író korán felismerték Szász Endre tehetségét, már 14 éves korában.

Párczer Ferenc: Szász Endre a művész, aki varázslós is.

Ifjúsági Magazin, Budapest, 1980. aug. hó 48-49-old.

Kós Károly épületei

A Kert — a Kertet, a mi pesti Állatkertünket csak nagy kezdőbetűvel szabad írni —, a Liget egy kis szegletének, gyermekkorunk, öregkorunk e szerelmetes kertjének szenvedélyes, vigyázó kertésze, hivatalos titulusában: nyugalmazott főigazgatója. Nyolcvanéves

előd; *Lendl Adolf* szorgalmazta, hogy át kell építeni, s *Kós Károlyt* bízta meg a tervezéssel.

Kóbányai György: Kertünk professzora

Esti Hírlap, Bp. 1981. ápr. 30. 7.

Kós Károly festő-grafikus, építész, író

1932. dec. 22-én történt, Kolozsvárott, két ember beszélget a Kossuth Lajos utcán: Kós Károly és Gy. Szabó Béla, aki első képeivel ismerkedik. Kós Károly – az erdélyi irodalom és művészet magyarellenes mecénása – váratlan fordulattal a magyarosodás irányítja figyelmét Gy. Szabó Bélának. Ott helyben kezdi magyarázni, hogyan készül a metszet és mi szükséges hozzá.

Murádin Jenő: Gy. Szabó Béla, az erdélyi magyar művészet kiváló mestere 95 éves.
Dél-Magyarország, 1990. aug. 10.

Kós Károly, építész

Életrajzi és [főként] irodalmi vonatkozási levelek.

81 – 84

~: Kós Károly Ápriky Lajoshoz írt kiadatlan leveleiből

Forrás, Kecskemét, 1981. okt.

XIII/10

Kós Károly, építész

L: Pavics László

Torday A: Faburkolat, mályvarózsa vekír

Esti Hírlap. Bp. 1980 aug. 23.

2

Kós Károly, építész

[KÓS KÁROLY]

Megemlítve: Zebegényi templomra.

Mendele Ferenc: Építészeti örökségünk 1295–1298

Élet és Tudomány, Bp. 1979. okt. 12. XXXIV/41

Kós Károly, építész, grafikusművész

Lugano 1978-ban már másodízben adott otthont a nemzetközi ex-libris-kongresszusnak. – Romániában az ex libris változatos pályafutást mutat. Erdélyben azonban régi múltra tekinthet vissza. A két világháború között is elsősorban magyarok műveltek: köztük volt Kós Károly. Luganóban Karancsi Sándor, Imets László szerepeltek műveikkel.

Galambos Ferenc: Napjaink európai ex libris-művészete.

Heresi Szemle, 1979. 3. 8. old.

Kós Károly, építész-, grafikusművész és író.

Baján a város vezetői ez év elején elhatározták, fórumot teremtenek a magyar építőművészeknek. Így sor-kerülhetett az első bajai építészeti biennialéra. Pályázatot X írtak ki, melynek első díját fiatal miskolci tervezők nyerték el, a kollektíva képviselője ifj. Sási István vette át a díjat. — A tervek szerint kiállítás egészíti ki ezt a tanácskozást. Elsőként Kós Károlyra esett a választás, az erdélyi magyar építészre.

TV Híradó 2.

1979. X. 19. Televízió 2. műsor, 21.20

Kós Károly és Frumeczky Dezső

terveste a Bp. XIV. Fővárosi Állat- és Növény-kert épületeit - a bejárat és az elefántház terve Neuschloss Kmüsli Kornél munkája. - 1912-ben.

Gerle János: Elszámolás a századfordulós épületekről
Budapest 1981/11 17-21.o.

Kós Károly, építész grafikus

Megem bitve.

Odor Sándor: Gall Ernő: Nemzetiség, erkölcs, értelmiség 88-90.

Forrás, Kecskemét, 1979. május XI/5.

Kós Károly, építész

Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal.

↓

Czine Mihály: „A legnebb élet"... 80-82

Forrás, Kecskemét, 1979-jún. XI/6.

Kós Károly, építész,
grafikus,
író,

Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal.

Tóth Béla: Két arckép-háttérrel 80-83.

Alföld, Debrecen, 1979. június XXX/6.

Kós Károly, építész

megemlítve

Nagy Miklós: Sziklay Lóránt könyvéről. 77-80

Alföld, Debrecen, 1979. ápr. XXX/4.

Kós Károly építész

A Corvina Kiadó „Mappa" sorozatában – a grafikai művészetünk legjobbat kínáló sorozatban Kós Károlynak az erdélyi építészeti emlékeket feldolgozó grafikai sorozata helyet kapott a Kiadónál.

Művészeti Magazin
1948. júl. 9. Kossuth, 8. 55

Koós Károly, építész

Megemlítve.

Kántor Lajos: Kötél - homokból 36-41

Alföld, Debrecen, 1979. febr.

XXX/2

Kós Károly építész grafikus

Több műve megemlítve.

Dankó Imre: A romániai magyar tudományos irodalomról 51–55.

Alföld, Debrecen, 1979. március XXX/3.

Kós Károly, építész,
író

Megemlítve.

Görömbei András: Kányádi Sándor Jekete-
piros táncai 40-52.

Tiszatáj, Szeged, 1979. május XXXIII/5.

Kós Károly, építész

megemlítve.

Ablonczy Lóránd: Közösség-egybegyűjtő hatalom 33–37

Tiszatáj, Szeged, 1979. máj. XXXIII/5

Kós Károly

Huszár Sándor:

KÓS KÁROLY titka.

A Hét, IX.évf. 50.sz. 1978. dec. 15.
7.old.

Kós Károly

Gaál György:

Kelemen Lajos és KÓS KÁROLY levele Kristóf Györgyhöz.

Korunk, XXXVII.évf. 12.sz. 1978. dec. 1031-1036.old.

Kós Károly, építész

d: Zola György

Halász Júlia: Ezer év művészete 4.

Esti Hírlap, Bp. 1979 máj. 6.

Kós Károly

Cseres Tibor:

Hűség és magatartás. /KÓS KÁROLYról./

Utunk, XXXII.évf. 35./1505./sz. 1977. szeptember 2. 2.old.

Kós Károly

Cseke Péter:

A sztánai tüzhely. /részletek./
/KÓS KÁROLYról./

Dalvak Dolgozó Népe, II.sor. XXXII.évf.
/1577./ 36.sz. 1977 szept. 6. 5.old.

Kós Károly, építész

L.: Márkus Béla

Sümegi Gy.: Városkép .... 84-87.

Forrás, Kecskemét, 1979. július XI/7.

Kós Károly

A közügyekről. Utolsó beszélgetés
KÓS KÁROLLYAL.
Kérdez: Benkő Samu.

Utunk, XXXII.évf. 35./1505./sz. 1977.
szeptember 2. 3-4.old. Kós Károly rajzai.

Kós Károly épületei

Li Zichy Mihály

-: Magyar exlibrisek 6.

Esti Hirlap Bp. 1970 [illegible] 30

Kós Károly

Cseke Péter:

Népmüvészetünk - a jövő távlatából.
Beszélgetés dr. Kós Károllyal.

Falvak Dolgozó Népe. II.sor. XXXII.évf.
/1562./ 21.sz. 1977 május 24. 5.old.

Kós Károly

Benkő Samu:

Beszélgetés KÓS KÁROLLYAl a sakkfiguráiról. /Kérdez - /

Utunk, XXXII.évf. 21./1491/sz. 1977. május 27. 3.old., képekkel.

J.

Kós Károly, építész

Megemlítve.

Glasz Sándor: A kőrisó újabb intelmei
Balogh Edgár: Táj és nép 94-95.

Tiszatáj, Szeged, 1980. január XXXIV/1.

Kós András, szobrászművész

Az 1980-as kolozsvári őszi tárlaton szerepel a művész műve.

Bauer Zoltán: A kolozsvári őszi tárlat területe. Utunk, 1980. nov. 28.

Kós Károly

"Betekintés korunk épitőművészetébe" cimmel a bukaresti Kriterion Könyvkiadó Korunk sorozatának legujabb kötete, a külföldi épitőművészek irásai mellett, három magyar művész munkáját is közli: Moholy - Nagy Lászlót, mint a Bauhaus tanárát emliti meg , Major Máté korunk épitészeti irányzatairól ir, Kós Károly az épitészet perspektiváit elemzi.

A tudósitást lásd: Kós Károly nevénél.

Élet és Irodalom, Bp. 1975. nov. 8.
XIX. évf. 45. sz. 8. lap.

Kós Károly

"Ellenség-e a panel? cimmel Vadas József hozzászól -az Élet és Irodalom 39. számában megjelent,- Major Máté: "Nagypanel és tulipán" c. cikke körül kialakult vitához, s a tárggyal kapcsolatos fejtegetés során Major Máté nevén és munkáinak ismertetése mellett, cikkében még megemliti Lechner Ödön, Kós Károly és Málnai Béla épitőművészeket, rövid elemzést adva munkásságukról. A különböző épitészeti stilusokra vonatkozó hozzászólást lásd: Lechner Ödön nevénél.

Élet és Irodalom; Bp. 1975. okt. 18. XIX. évf. 42. sz. 5. lap.

KÓS KÁROLY

BETEKINTÉS KORUNK ÉPÍTŐMŰVÉSZETÉBE

E címmel bocsátotta útjára a bukaresti Kriterion Könyvkiadó Korunk sorozatának legújabb kötetét azokkal az írásokkal, amelyek századunk egyik sokat vitatott kérdéséről, az építészetről szólnak. A kötet többek között a Bauhaus két tanárának, Walter Gropiusnak, Moholy Nagy Lászlónak, majd Le Corbusiernek, Frank Lloyd Wrigthnek, az „építészet felszabadítójának", Richard Neutrának, az egyik eminens Wrigth-tanítványnak írásait közli, amelyeket szervesen egészít ki Major Mátéának korunk építészeti irányzatairól, Kós Károlynak az építészet perspektíváit 1930-as szempontok szerint elemző, de máig is időszerű meglátásokat tükröző írása.

„Összeállításuk eredménye — írja a szerkesztő Balogh Ferenc — távolról sem kézikönyv, viszont a művészetek iránt érdeklődő ember szükséges olvasmánya lehet, amely az építőművészet térnyelvezetének jobb megértését, a szellemi igények általános emelését mozdítja elő."

Élet és Irodalom, Bp. 1975. nov. 8.

XIX. évf. 45. sz. 8. lap.

★

A föld tüze pedig...

Bakuban nem nehéz öröktüzet gyújtani. Utat kell csak nyitni a tűznek, kiszabadítani a föld alól. Ilyen magából táplálkozó lángbokor ég például a Huszonhatok emlékműve előtt.

És történelememlékezet óta lobog a Bakutól vagy húsz kilométerre levő *Tűzimádók templomában*, pontosabban annak helyén, mert a templom, mai formájában, a XVIII. században épült újjá. Óriási, zárt kőudvar, körös-körül a kőfalba mélyedő apró cellák, vagy odúk inkább, az udvar közepén négy vaskos oszlopon nyugvó, nyitott kőcsarnok. Közepéből és a négy oszlop ormából vörös tűzcsóva lobog az égre. Sem eső, sem szél el nem oltja. A jó és rossz, a fény ben, ahová halottaikat felvitték, a madarakra bízva a temetést.

Felmegyek a kőbe vájt lépcsőn a magas fal tetejére. Körös-körül tornyokat látok, de ezek nem a halottak, hanem az élők tornyai: fúrótornyok. Csodálatos kontraszt a tűzimádó szentély tőszomszédságában. Itt értem meg újra a többször hallott mondatot: Baku öregifjú város.

A fiatal olajsziget vén hajókon nyugszik; a romantikus legendával övezett, XII. századbeli Leánybástya közelében hipermodern szálloda magaslik; a középkori karavánszeráj eredeti állapotában, talán épp csak tisztára mosva, luxusétterem; a Gorkij-leírta hajdani nyomorúságos vályogviskók helyén szép kaukázusi terméskőből épült új városnegyedek. Bakuban egy időben él a régmúlt és a jelen. De még a jövő is.

póleon-bi
szerzője
Tarle haj
fred mor
jétől a
Tarle Na
ben nagy
terének,
lusában is
professzo
le nem fe
napartizm
lyamatát,
ben éppe
latban to
történelm
Jogosnak
éppenhog
nem ideg
nyos pont
ta a cáriz
színeket,
hogy kön

Kós Károly

A nemzeti mitológia, a népmű-
veszeti motivumkincs és a népe-
nek magyarnak érzett középkori épi-
tőművészet felhasználása Kós Ká-
roly törekvése.

R.Gellér Katalin: Néhány szó az erdélyi szecesszióról.
Művészet, 1975.december - 17.oldal.

Kós Károly

Kós Károly 1974-ben azt a
vélemányen volt, hogy a szecesz-
szió nem mult el, nem ért vé-
get.

Kovács Gyula: Szecesszió, szecesszió, szecesszió.
Művészet, 1975. december – 26 oldal.

Kós Károly

Konstruktiv népművészetünk alapja "a középkor művészete: nemzeti művészetünk alapja csak a népművészet lehet" írja Kós Károly.

R.Gellér Katalin: Néhány szó az erdélyi szecesszióról. Művészet, 1975.december - 17.oldal

Jelzet:

Év:

Felvette:

Épületrajz:

Leírás:

Rajzi tükör:

Mértékarány:

Technika:

Eredeti:

Jelzet:

Év:

Ybl Károly

Ybl Károly tervezte a zalaegerszegi templomot.

Keserü Katalin: Müvésztelepek, csoportosulások.
Művészet, 1975. december - 10.oldal.

Épületrajz:

Leírás:

Rajzi tükör:

Mértékarány:

Technika:

Eredeti:

Kós Károly

A Városmajor utcai iskola tervezői Gyöngyi-Kós építészek voltak.

Keserü Katalin: Müvésztelepek, csoportosulások.
Müvészet, 1975. december - 10. oldal.

Kós Károly

Domokos Géza: - Ion Vlad:

KÓS KÁROLY sirjánál.

Utunk, XXXII.évf. 35./1505./ sz. 1977. szept. 2. 1 old.

Kós Károly

Marosi Péter:

Egy Legenda sorsáról. /KÓS KÁROLYról./

Utunk, XXXII.évf. 35./1505./sz. 1977. szept. 2. 2.old.

Kós Károly

Nagy Miklós:

Földet szeliditő KÓS KÁROLY.

Falvak Dolgozó Népe. II.sor. XXXII.évf.
/1977/ 36.sz. 1977 szept. 6. 5.old.

Kós Károly

Kós Károly, az erdélyi és magyar
művelődés szecesszióból induló
polihisztora a budapesti Állatkert
vadházába az erdélyi építészet egye-
dé formáit mutatja.

R.Gellér Katalin: Néhány szó az erdélyi szecesszióról.
Müvészet,1975.december - 17.oldal

Jelzet:

Év:

Felvette:

Épületrajz:

Leírás:

Rajzi tükör:

Mértékarány:

Technika:

Eredeti:

Jelzet:

Év:

Kós Károly

A gelencei szekely templomoról Kós Károly készített linoleum-mutszetet.

Móser Zoltán: Freskós Gelence.
Új Tükör, 1977. december 18 - 10. lap.

Ikós Károly, építész

Ikós Károly: Varjúnemzetség. Krónika
Mikó Imre levelével

– Most jelent meg 14.
Népszabadság, Bp. 1977 szept. 11.

Kós Károly

Kós Károly író lett, de amellett grafikus és földmüves, lapszerkesztő és könyvkiadó, kultúrszervező sőt építész is.

Tóbiás Áron: Találkozás Kós Károllyal.
Tükör, 1977. szeptember 4 – 11 lap.

Kós Károly

Kós Károly – Trumeczky Decső
állatherti épületei, a zebegényi
templom, a Városmajori iskola
épülete a szecesszió remekei.

Nalty Imre

A magyar szecesszió épitészete.
Müvészet, 1975.december - 15.oldal.

Kós Károly

Az épitészek, így Kós Károly is be-
kapcsolódik a népi épitészeti ér-
lelés gyujtésébe, tanulmányozá-
sába.

Kathy Imre A magyar szecesszió épitészete.
Müvészet, 1975. december - 15. oldal

Felvette:

Épületrajz:

Leírás:

Rajzi tükör:

Mértékarány:

Technika:

Eredeti:

Kós Károly

Méltatás

B.Gellér Katalin: Néhány szó az erdélyi szecesszióról.
Művészet, 1975. december - 17. oldal.

Jelzet:

Év:

Felvette:

Épületrajz:

Leírás:

Rajzi tükör:

Mértékarány:

Technika:

Eredeti:

Jelzet:

Év:

Kós Károly

A művész nem az ornamentikka
felől, hanem a népi építeszet ele-
meiből kiindulva akarta a mo-
dern nemzeti építeszetet megteremt-
ni.

R.Gellér Katalin: Néhány szó az erdélyi szecesszióról.
Művészet, 1975. december - 17. oldal.

Felvette:

Épületrajz:

Leírás:

Rajzi tükör:

Mértékarány:

Technika:

Eredeti:

Kós Károly, építész,

megemlítve:

Zebegény templomát építette.

Tímár Máté: A zebegényi szép-példaadás 177-179p.

JÁSZKUNSÁG? Szolnok.1976.dec. XXII/4.

Kós Károly, építész

megemlítve.

Bata Imre: Vendégségben Sükö Andrásnál 6.

Nészabadság, Br. 1977 jún. 25.

Kós Károly : építész

megemlítve.

- : Látogatóban Sükő Andrásnál 791-798
Jelenben, Pécs, 1977. szept. XX/9.

Kós Károly, építész grafikus

L.: Simon Béla

Simon Béla: Kós Károly

Műmellék let.: 2

JELENKOR, Pécs, 1976. január

XIX/1.

Kós Károly, grafikus, építész

L.: Simon Béla

Trükös T.: Képzőművének .... 55-62.

JELENKOR, Pécs, 1976. január XIX/1.

Kós Károly

Kolozsvárott a Református Kollégiumban és a budapesti műegyetemen tanult Kós Károly

Fábián Áron: Találkozás Kós Károllyal.
Tükör, 1977. szeptember 4. – 11 lap.

Kós Károly

Kós Károly Temesváron 1883-ban
született. Kolozsváron, Buda-
pesten nevelő dött. De igazi otthona
Kalotaszeg.

Tolnás Áron: Találkozás Kós Károllyal.
Tuhár, 1977. szeptember 4. – 11 lap.

Kós Károly, építész

megemlíve

Székely András: A szecesszió 14.

Népszabadság, Bp. 1978. jún. 4.

Kós Károly építész

megemlítve.

Szélyes András: A recesszió 14.

Népszabadság, Bp. 1978. jún. 11.

Kós Károly

A budapesti Állatkert pavilonjait Kós Károly építette, nagyszerűen az zebegényi katolikus és a kolozsvári református templomot.

Tóbiás Áron: Találkozás Kós Károllyal.
Tükör, 1977. szeptember 4 – 11 lap.

Kós Károly

Kolozsvárom kísértik utolsó útjára Kós Károlyt.

—. Kós Károly temetése.
Pátria, 1977. szeptember 24-41 lap

Kiss Károly

Mértadás

Kiss Károly: Erdély.
Tükör, 1977. október 9 – 12. lap

Kós Károly, építész

Megemlítve.

Kart Garai Gábor: Tróroboom 169-171

Látóhatár, Bp. 1977 július.

Kós Károly, építész

h. Könyi István

[Műve: a zebegényi templom fényképen nezepel. Megnevezés nélkül.]

-: Dunakanyar, Zebegény 4.

Esti Hirlap, Bp. 1977 okt. 6.

Kós Károly, építész

megemlítve

Balogh Edgár: Sütő András házi ünnepére 5.

Tiszatáj, Szeged, 1977. június. XXXI/6

Kós Károly, építész

megemlítve.

Czine Mihály: Halkított, köznapi köszöntés 6.

Tiszatáj, Szeged, 197[illegible]. jún. XXXI/6

Kós Károly, építész

megemlítve.

Szakolczay Lajos: A kőrakós három stációja 59-63.

Tiszatáj, Szeged, 1977. jül. XXXI/7.

Kós Károly, építész

Elhunyott 1977. aug. 29-én Kolozsvárott,

Kós Károly temetésén.

Kós Károly arcképe: Reps.

Benkő Samu: Búcsú Kós Károlytól 95-96.

Tiszatáj, hegedű, 1977. október. XXXII/10.

Kós Károly, építész, író

Megemlítve

Pálfy Gy. István: Tamási Áron mai színháza 82-89

Tiszatáj, Szeged 1977. nept. XXXI/9.

Kós Károly, építész

Életének, életművének, munkásságának területeinek, tevékenységének sokoldalúságának, jelentőségének ismertetése, elemzése és értékelése a kis cikk.

Balogh Edgár: Az életépítő 29–32.

Tiszatáj, Szeged, 1977. október. XXXII/10

Kós Károly, építész

Megemlítve:

Pálfy G. Istvánn: Tamási Áron mai vinkáza 82–89

Tiszatáj, Szeged 1977. szept. XXXI/9

Varró János:

Hazatalálás. /KÓS KÁROLYról./

Utunk, XXVIII.évf. 50./1311./sz. 1973. dec. 14. 3. és 6-8.old.

Balogh Ferenc:

KÓS KÁROLY építészete és grafikája.

Utunk, XXXI.évf. 3./1420./sz. 1976. jan.16.
3.old., 1 kép.

Balogh Edgár:

Kós-film kockái./KÓS KÁROLYRÓL./

Utunk, XXVIII.évf. 50./1311./sz. 1973. dec. 14. 14.old.

Kós Károly, építész

Megemlítve

Pomogáts Béla: Brinni Szemlér Ferenctől 95.

Tiszatáj, Szeged, 1978. márciny XXXII/3.

Kós Károly, építész,
író

Megemlítve

Ablonczy Kázmó: Egy korodé előtt 103-108.

Tiszatáj, Szeged, 1978. július XXXII/7.

Kós Károly

1918 karacsonyára Kós Károly
hamdert Kabotaszeg hicsiny
falucskajála Sztáriára család-
játhoz

Tóbiás Áron: Találkozás Kós Károlyal.
Tühör, 1977. szeptember 4 – 11 kap.

Kós Károly

1918 nyarán érkezik hazai Kós Károly, amikor a Károly hormány az Szamnüvészeti Főiskola tanárává nevezte ki.

Pobiás Áron: Találkozás Kós Károlyal.

Tükör, 1977. szeptember 4 - 11 lap.

Kós Károly

Kós Károly építette a budapesti Városmajor utcai iskolát, a kispesti munkás és tisztviselőtelep központját.

Tobias Áron: Találkozás Kós Károllyal.
Tuhár, 1977. szeptember 4 – 11 lap.

Kós Károly

Az első világháború harmadik esztendejében Sztambulba hezült Kós Károly, ahol tanulmányozta az ázsiai régi kultúrnépek architektúráját.

Tobiás Áron: Találkozás Kós Károllyal.
Tühör, 1977. szeptember 4 – 11 lap.

Kós Károly

Kós Károly építette a marosvasárhelyi gárgyár munkás-lakóházát, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumot.

Tolnás Áron: Találkozás Kós Károlly al.
Tükör, 1977. szeptember 4 – 11 lap.

Kós Károly

Az Állathert bejárata
Kós Károly terverése.
(vepro)

Tofiás Áron: Találkozás Kós Károlyal.
Tükör. 1977. szeptember 4–11. lap.

Kós Károly

Kós Károlynak az Műegyetemen a középkori építészet volt a kedves tárgya, mesterének Schulek Frigyes a Halászbástya tervezője volt.

Tolnai Ottó: Találkozás Kós Károllyal
Tükör, 1977. szeptember 4 – 11 lap.

Kós Károly

Illusztráció Áprily Lajos kötetéhez (repro)

Tóbiás Áron: Találkozás Kós Károllyal.
Tükör, 1977. szeptember 4 – 11 lap.

Kós Károly

Méltatás.

Kocsogh Ákos: Ház a fellegvár oldalában
Műrészet, 1978. augusztus – 8. lap.

Kós Karoly, épitész
--

Az Orsz.M.Kir.Iparmüvészeti Iskola tanarai,tanársegédei,/segédtanárok,-Kós Karoly,-1918.-Epitészet. 53.old

Mezei Ottó: Az Orsz.M.Kir.Iparmüv.Iskla/1880-19445 oktatasi rendszere és ~~forrai~~ forrasai 37.old

Müv.Tört.Ért. 1975. XXIV. 1.sz. Bp

Kós Károly, építész

Rövid időt töltött a főiskolan. Mint építész Huszka nyo
mán a székely hazat tekintette a magyar hazak ősi ti
pusanak, s az erdélyi fatemplomok és fatornyok motivumai
nak felhasznalasaval alakitotta ki formanyelvét, amely a
faépitkezés jellegét viselte magan. 45.old

-

Mezei Ottó: Az Orsz.M.Kir.Iparmüv.Iskola /1880-1944/
oktatasi rendszere és forrasai 37.old

Müv.Tört.Ért. 1975. XXIV. 1.sz. Bp

Kós Karoly, épitész
--

1918-19-ben frissitő művészetszemlélet kialakitasara volt szükség. Ekkor került az iskolahoz, ki hosszabb-rövidebb idore: Ferenczy Béni, Ferenczy Noémi, Kaesz Gyula, Reményi József, Toroczkai Wigand Ede, stb. 47.old

Mezei Ottó: Az Orsz.M.Kir.Iparmüv.Iskla/1880-1944/ oktatási rendszere és forrasai 37.old

Müv.Tört.Ert. 1975. XXIV. 1.sz. Bp

Kós Károly

Lajta és Lechner nyomán a népmüvészethez forduló fiatalok: Kós Károly, Medgyaszay István, Thoroczkai Wigand Ede, Kozma Lajos.

Ernyey Gyula: Az ipari forma története Magyarországon Akadémiai Kiadó 1974 27.o.

Kós Károly

"Budai Nagy Antal" c. müvéhez, ő maga tervezte az előadás szinpadképeit és kosztümjeit. A müvész arcképét és a jelmezeket a szereplőkkel bemutatja a lap.
Repr.
Torday Sándor kritikájában kiemeli a müvész munkáját és külön méltatja a szindarabját is.

Délibáb, Bp. 1937. jan. 3o. XI. évf.
5. sz. 1-4. lap.

Kós Károly épitész-grafikus

a Budapesti Képző és Iparmüvészeti Szakközép-
iskola tanára volt.

Magyar Hirlap 1978-68-6
Kétszáz esztendő krónikája

Kós Károly

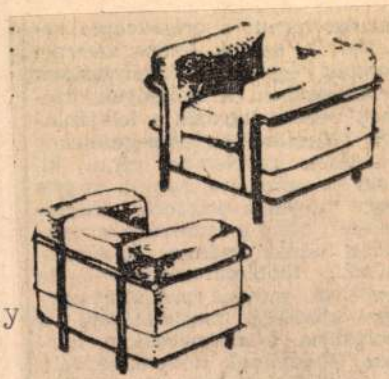

Kós Károly (1883—1977) székterve

Magy

Kós Károly, építész

megemlítve.

M. Tolnay István: A lázadó alkotó.

2.

Esti Hírlap, Bp. 1978. márc. 21.

Kós Károly, építész

megemlíme

Téja Géza: Ady nyomában 23-30

Tiszatáj, Szeged, 1977. dec. XXXI/12

Kós Károly, építész

Megemlítve,

Balogh Edgár: Körkép a romániai magyar irodalomról. 49–54.

Tiszatáj, Szeged, 1978. jún. XXXII/6.

Kós Károly

Kós Károly a nép építészetéből az egyszerűséget, a szerkezetet vette át, aki heveset de értékeset írt,

Székely András: Megegyszer Gödöllőről.
Új Tükör, 1978. januar 29-28. cap.

Kós Károly

Kós Károly Erdélyt azért vállalta 1918-ban székhelyéül, mert ott volt rá szükség. Pártot alapított, illusztrált, épületeket tervezett.

Székely András: Megégyszer Gödöllőről.
Új Tükör, 1978. január 29-28. lap.

Koós Károly

a budapesti Török Pál u.-ban fennállása 200. évfordulójának ünneplésére készül a Képző és Iparművészeti Szakközépiskola. Az Intézetnek olyan híres tanárai voltak, mint Koós Károly, 1903-tól kezdve Lyka Károly.

Déli Hírlap

1978. III. 20. Kossuth 12.00

Kós Károly, építész, író

A Városmajor u. 59. sz. általános iskola az erdélyi Kós Károly tervei szerint épült. Kós Károly az Iparművészeti Főiskola tanára volt Pesten 1903-ban, amikor az iskolát alkotta. Később visszatért Erdélybe. (említve és repr.)

Konrádyné dr. Gálos Magda: Városmajor utca. Budapest, 1948. 2.

Kis Károly

Méltatás.

Nagy Loltán: Balladás jelenség Szervátius..
Művészet, 1978. augusztus – 16 lap.

Kós Károly, építész, írós

Megem Lívve

Ly. Kósa Ferenc: Jelentős munka 33.

Napjaink, Miskolc, [1978.] május XVII/5.

Kós Károly, építész

L: Nagy Sándor

Sármány T.: Egy század eleji kísérlet Tanulságai 13-14.

Kritika, Bp. 1978. febr.

78 / 2.E

Kòós Károly, épitén

L.: Kiss Nagy András
[7.o.]

-: Most jelent meg 8.

Népszabadság, Bp. 1979. ápr. 13.

Kós Károly, grafikus

[illegible]). — Kós Károly grafikái. Székely András bevezetőjével (Corvina).

↙

–: Hú –: Most jelnet meg 8.

Népszabadság, Bp. 1979. ápr. 26.

Kós

P. Ábrahám Ernő: "Bus király, Debreceni mythos" c. elbeszéléséhez készitett a müvész két rajzillusztrációt.
Repr.

ÉLET, Bp. 1911. dec. 24. III. évf.
52. sz. 1580-1583. lap.

Kós Károly

Magyarország iparmüvészete néhány név feltüntetésével szerepel a "Studio Year-book"c. a Studio idei évkönyvében.
Margitay Ernő: "A magyar iparmüvészet és a külföld" cimmel keményen birálja a könyv hiányosságát, melyből a többi kiváló magyar iparmüvész kimaradt.

A könyvben megemlitett müvésznevek:
Kós Károly, Zrumeczky Dezső, Jánszky Béla, Thoroczkai Wigand Ede, Nádler Róbert, Lesznai Anna és Vágó József.

ÉLET, Bp. 1914. juli.26. VI.évf. 30.sz. 953. lap.

Kós Károly

„Linoleummetszet"

(vepro)

Teke Tsursa: Mátyás király és Kolozsvár

Új Tükör, 1978. január 22 - 22. lap.

Kós Károly

Kós Károly 1944-ben restaurálta
Mátyás király szülőházát.

Tehe Zsuzsa: Mátyás király és Kolozsvár
Új Tükör, 1978. január 22 - 22. lap.

Kós Károly

Kós Károly tesverte múzeum
Sepsiszentgyörgyön (vepsz)

Tanczos Gábor: Háromszéki útképek.
Új Tükör, 1978. február 26 - 12 lap.

Kós Károly, építész

Megemlítve.

Dr. Kósa László: ... A Szilágyság 1443-1447.

Élet és Tudomány, Bp. 1977. nov. 18. XXXII.

46.

Kós Károly

Irodalom: Ablonczy László: Kalotaszeg pátriárkája
Forrás, 1974, 6. évf. 1. sz. 80-82. sz.

Pusztai János: Kós Károly ünnepén
Napjaink 1974. 13. évf 2 sz. 6.

Szakolczay Lajos: Kós Károly évtizedei. Nagyvilág
1974. 19. évf. 5. sz. 792.

Szilágyi István: Kós Károly születésnapjára
Életünk, 1974. I. sz. 51-54. old.

A magyar müvészettörténeti irodalom bibliográfiája
~~197~~ Müvészettört. Értesítő 1977/1 1974 72. old.

Kós Károly, építész

L: Varga Imre.

9.

-: A hétvégi kult. programlól

Népszabadság, Bp. 1978. máj. 26.

Beke György:

A képviselő. /KÓS KÁROLYRÓL./

Utunk, XXVIII.évf. 50./1311./sz. 1973. dec. 14. 6.old.

Fodor Sándor:

Hol van a kincs? /KÓS KÁROLYRÓL/

Utunk, XXVIII.évf. 50./1311./sz. 1973. dec. 14. 6.old.

Kántor Lajos:
Történelmi értelmezések. /KÓS KÁROLYról./
Utunk, XXVIII.évf. 50./1311./sz. 1973.
dec. 14. 9.old.

Láng Gusztáv:

Jegyzetek a transzilvánizmusról.
/KÓS KÁROLYRÓL./

Utunk, XXVIII.évf. 50./1311./sz. 1973.
dec. 14. 3-4.old.

Szemlér Ferenc:

Fél-találkozásaim KÓS KÁROLLYAL.

Utunk, XXVIII.évf. 50./1311./sz. 1973. dec. 14. 7-8.old.

Kós Károly (?)

épitész

Aracs István: A kolozsvár-monostori ref. templom története. Kolozsvár, 1914.

Képekkel-

Gent (57)

Ugyemlékszem fenti terverte

Kós Károly

Születésének 85. évfordulóját ünnepelte.

/ Utunk, 1968. XII. 13. /

Tiszatáj, Szeged 1969. II. 189.

Kós Károly épitőművész

A Lechner Ödön-Társaság levelezőtaggá választotta.

M.929.VI.18.

MDK

Kós Károly

Bierbauer V.dr.: Válasz Vámás Ferenc "A magyar formanyelv épitészetünkben" c. cikkére. MMÉKözl 1929. márc. 17. 75-78.l.

Kós Károly, építész
író

Nyomtatva.

Galsai Pongrác: Tabló 6-7.

Nipszabadság, Bp. 1978. december 9.

Kós Károly.

„A vargyasi festett bútor" c. könyve.

/Dacia, 1972/

Saját illusztrációi.

Korunk, 1972. 6. 6.a

Téka, 937.

~~Kóś~~ K

ifj: Kós Károly [grafikus?]
író,

A vargyasi festett bútor c. könyvét illusztrálta grafikái val. [?]
Ebben foglalkozik a Sütő-családdal, amely tizennégy nemzedéken át (400 ab!) folytatta bútorfestő-asztalos mesterségét, művészetét.

Rácz-Székely Győző: Az erdélyi folklor újabb könyvekben 430-433.

KÖNYVTÁROS, Bp. 1972. júl. XXII/7.

Kós Károly ejtése
- Kristóf Györgyhöz írt levelét
Kolozsvárról 1935. II. 16-án.

Gaal György: Kelemen Lajos és Kós Károly levelei Kristóf Györgyhöz
Korunk 1978/12 103/old

Kós Károly építész

- megismeri építészetét Debreczeni László
- 1955-ben az egyház főgondnoka Kolozsváron, újjászervezi a műemlékbizottságot
- Debreczeni László útmutatója
- grafikus módszát Debreczeni Kós munkáin fejlesztette tovább
- Kós Károly és Kelemen Lajos mellett forrott egységgé. Debreczeni László

Péter Vass Ferenc: Hetvenöt éves Debreczeni László

Korunk 1978/12

Kós

miskolci Köedény-
gyáros az 1890-es
években
Nem volt farkas
csak vállalkozó
Meghérdezni Leszi-
hes ki volt a mü-
veretője, mintázója,
festője?

ifj. Kós Károly

Illusztrációk rapt.

ifj. Kós Károly: Népi kultúrák egyetemes vonásai.
Korunk, Kolozsvár 1968. I. 56-63.

Kós Károly

Népélet és néphagyomány c. közlemény.
A bukaresti Kriterion könykiadó, -Népélet és néphagyomány cimmel- kiadta a müvész tiz tanulmányát tartalmazó könyvét.
Az iró háromszáznál több rajzzal és ezenkivül gazdag fényképanyaggal illusztrálta a hagyományos mesterségekről, foglalkozásokról, épitési kulturákról, lakberendezésről, szokásokról, viseletről, a társadalmi szerkezetről és a termelőmunkáról szóló könyvet.
Élet és Irodalom, Bp. 1973. jan. 6.
XVII. évf. 1. sz. 7. lap.

Kós Károly, épít

—: Kós Károlyra emléke

Kritika, Bp. 1977

Kós Károlyra emlékezve

Szeptember eleji számában a bukaresti Hét és a kolozsvári Utunk a 94 éves korában elhunyt művésztől, a közélet munkásától, a szó legnemesebb értelmében vett mesterembertől búcsúzik. S bár az írások közül a kortárs és szövetséges, Balogh Edgár tanúságtételének csak egy részletét idézzük föl most, a halál előtt néhány hónappal készült utolsó beszélgetésnek is egyetlen mozzanatát ragadjuk ki, s a sírnál beszédet mondó román írókolléga szavainak is csupán summázata áll itt — tiszteletet keltő és tanulmányozandóan izgalmas életút körvonalazódhat az olvasó előtt. Reméljük, újabb publikációk további, eddig homályban maradt részleteket mutatnak majd föl okulásul az utókornak.

(...) A bánnffyhunyadi zászlóbontás 1921 júniusában Kalotaszeg magyar parasztságát és haladó értelmiségét mozgatta meg, s az a politikai program, amelyet ott Kós Károly mint az első romániai magyar tömegalakulat titkára felolvasott, architektonikusan kidolgozott keretében a román egyesülést kimondó gyulafehérvári határozathoz igazodva fogalmazta meg a hazai magyar dolgozók felemelkedésének lehetőségeit. A pontok között ott van a munkaszabadságnak és munkásvédelemnek, az igazságos földreformnak, a szövetkezeti rendszernek s az egyenlő, általános és titkos választójognak a munkásmozgalom célkitűzéseivel szolidáris követelése.

A néppárti kezdeményezést kétszer is elgáncsolták az arisztokratikus-konzervatív magyar vezető klikkek, s végül is Kós Károly az irodalomban talált menedéket. Itt nyílt számára tér a szervezésre, s nagy alkotása, az Erdélyi Szépmíves Céh, kiválthatta ugyan idővel nem egy ellenvélemény kritikai találatát, de éppen a mai szocialista irodalompolitika segítségével sorra megjelenő újrakiadások igazolják, hogy ennek a kiadónak, majd az 1931-től (Kuncz Aladár után) Kós Károly szerkesztésében megjelent Erdélyi Helikon folyóiratnak mennyi maradandó értéket köszönhetünk. S az építész-szerkesztő maga is ír. Novelláiban, regényeiben az erdélyi múlt tárgykörén át jelentkeznek a korszerű tanulságok, s mindazok, akik a valóságfeltárást és a korigényeknek megfelelő társadalmi állásfoglalást szegezték szembe egy már-már ködbe vesző múltnosztalgiával, a Kós-írásokban valamiképpen mindig megtalálták a mély jelbeszéd értelmét. Mégiscsak több volt a kölcsönös bizalom és előlegezett csöndes egyetértés, mint a bíráló szenvedély, éppen ezért nem volt meglepetés, hogy vitákon innen és túl Kós Károly személye, művészete és gondolatrendszere kedvezőbb politikai viszonyok közt — a fasizmus bukása után — beépülhetett az új társadalmi és államrendbe, helyet és követőket találva az ugyancsak tájbannépben megkapaszkodó, történelmi hagyományt és új korszerűséget haladóan párosító és a jövő vívására alkalmazó újabb nemzedékekben.

(...) Kós Károly kiboruló hevével, indulatos kifejezésmódjával, általánosító vagy szűkítő beállításaival perbe lehetett szállni, amit azonban eredetisége és őszintesége képviselt, az több volt, mint ő maga; az a táj, a nép, a haza, az élet volt, s előbb-utóbb mindig éppen belőle kellett erőt meríteni. (...)

Balogh Edgár; A Hét, 1977. szeptember 2.

(...) — *Negyvennégy őszén a közéleti munkába ki vonta be?*

— Ki? Hát Edgár! Balogh Edgár. Mikor októberben Sztánáról bejöttem Kolozsvárra, s a nénémnél megszálltam, másnap vagy harmadnap ő már nálam volt. Mai napig nem tudom, hogy talált rám. Elég az hozzá, felfe-

KRITIKA

(...) Kós Károly, tudjuk elutasított minden nacionalista előítéletet, elzárkózást. (...) Elutasítván magától a háborút és a fasizmust, kemény hittel az emberi sorsban, Kós Károly a bölcsnek, az idők tanújának képében áll előttünk, mint aki maga is a történelem és az események mérhetetlen színjátékának egyik érve. (...)

Ion Vlad: Utunk, 1977. szeptember 2.

POLITIKAI ÉS K

kulturális
miniszterrel

Illyés Gyula
hetvenöt éves

Déry Tiborról

Marx kontra Lukács?

Ady-fotográfiák

Károlyi Mihály
naplója

Feltámadt
Babits-írások

Jegyzetek
fiatal költőkről

Rizsa vagy spila?

ÁRA: 4 Ft

Tiszatáj 1988. 11.

ÖRÖKSÉG

Kós Károly-összeállításunkról

Kós Károly — akit sokoldalúsága alapján gyakran emlegetnek a reneszánsz típusú ember egyik kései megtestesítőjeként — gazdag életművet hagyott maga után. Ebből a még mindig tanulmányozásra váró munkásságból most az építészetet emeltük ki; annak értékeire és inspiráló hatására szeretnénk irányítani a figyelmet. Úgy gondoljuk, hogy örökségének ez a része folytatható és folytatandó leginkább, hiszen itt lehet az epigonizmus veszélyét elkerülve úgy alkotni, hogy annak nyomán — mélyebb rétegű hagyományok bevonásával — építészetünk változatosabbá és emberibbé válik.

Az építész Kós egyéniségét és jelentőségét különböző műfajú írásokból készült összeállítással próbáljuk bemutatni. Közöljük Borvendég Bélának azt a beszédét, amelyet Kós Károly a kispesti Petőfi téren (Wekerle-telep) felállított szobrának avatásakor mondott. Ezt egy levélrészletekből készült mozaikkép követi: magyar építészek szólnak arról, mit jelent ma számukra Kós Károly? A rövid reflexiókból valamennyire az is kirajzolódik, milyen törekvéseket próbált szintetizálni Kós építőművészete, de a szakmán kívüliek előtt legkevésbé ismertet, a finn példát külön is bemutatja Nagy Elemér még meg nem jelent monográfiájának egy fejezete. Magát a mestert is megszólaltatjuk egy publikálatlan levél közreadásával, amit Kerényi Józsefhez írt a Wekerle-telep főterének beépítéséről (ahol ma a Péterfy László alkotta szobra áll).

Működésének elsődleges színteréről, annak hangulatáról Reimholz Péter rajzos erdélyi útinaplója ad ízelítőt a Tiszatáj-galéria illusztrációi formájában. A mellékletek többsége a Kós szellemében készült épületek rajzaiból és fényképeiből áll.

Korompay György sorai annyiban kapcsolódnak az összeállításhoz, hogy bennük az idős építész az erdélyi településkultúra védelmében emeli fel szavát.

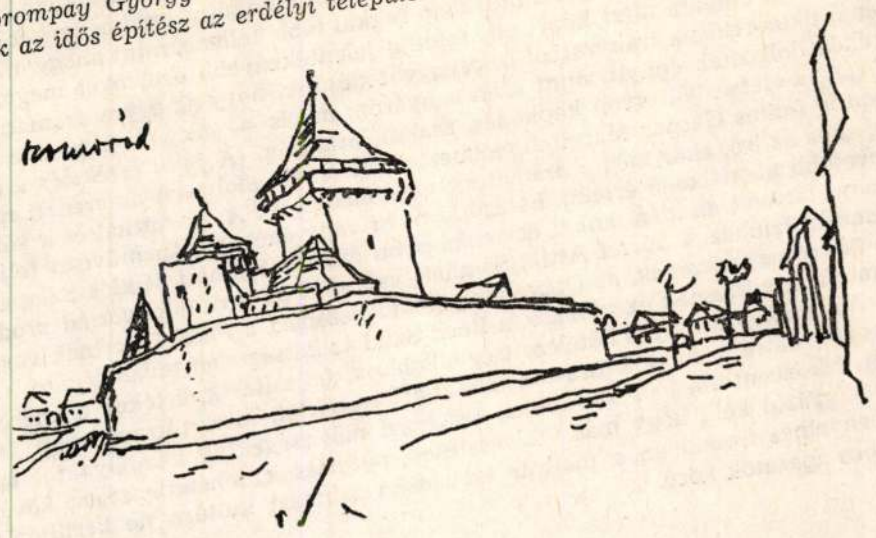

és még fontosabb gondolatrendszerekkel, drámai apparátusokkal való szövetkezések?

*

Feltűnt az úgynevezett *Nádasdy-osztály* (a Színházművészeti Főiskolán 1963-ban végzett rendezőosztály) *tagjainak fokozottabb jelenléte* a szezon rendezői összteljesítményében. Ruszt József és Sík Ferenc a legfontosabb szabadtéri műhelyekben rendeztek, személyenként is többnél, s ha olykor rutinosan, a sok vállalástól némiképpen fáradtan is, újból kibontakoztatták, egy s más tekintetben még tovább is fejlesztették totális és szertartásszínházi törekvéseiket, eredményeiket. Nagyon élt — bizonyos megtorpanásokkal is — az a folklorisztikus gyökerű, nemzeti színjátszási hagyományokból is építkező, tulajdonképpen szintén *totális színházi rendezői* vonulat, amelynek Kerényi Imre volt korábban a legjelesebb alkotó képviselője, s miközben ő is fokozott mértékben volt jelen szabadtéri színpadjainkon, társak, folytatók is adódtak. Kétségtelen, hogy — noha egy Csíksomlyói passió vagy a Fehér Anna tovább adása, adaptálása során még újabb szellemi tartalékok bevetésére is felfigyelhetünk — ez az irányzat olykor kifáradni is látszik, különösen koreográfiai vonatkozásban. A legélesebb kifogások ellenére is úgy érezzük, hogy Koltay Gábor — mint történelmi játékok, bizonyos értelemben véve totális színházi produkciók rendezője, szervezője, toborzója — lépett előre, mert korábbi eszközeit, törekvéseit jól szintetizálta, magasabb szintre, színvonalra is emelte, s az egész építmény (A költő visszatér) erőteljesebb, markánsabb dramaturgiai, jellemábrázolási, szituációs állványokon került a Margitszigeti Szabadtéri Színpad fái, bokrai közé. Más kérdés, hogy a *Cimarosa*-opera rendezése (*Párizsi festő*, Hilton Szálló Dominikánus Udvara) éppen ilyen tekintetben hagyott kívánnivalót. Jól, vagy legalábbis biztatóan képviselt *Apró Attila* (Kőszeg) és *Boschán Daisy* (Fertőrákos) egy inkább analizáló-realista operarendezést, s kár, hogy Békés András gondolatilag, eszközeiben egyre gazdagabb és megújuló rendezői művészete csak egy felújításban (Szentendre) revelálódhatott. Kevésnek találhatjuk — a szezon értékteremtő tendenciáit összességükben figyelve — az egri és a kisvárdai expresszív játékstílusra való törekvéseket, a Székelyfonó-előadásokban (Gyula, Pécs) megnyilvánuló totális színházi, metakommunikatív eredményeket. Mindezekből az egész szabadtéri kultúrában sokkal több kellene, mint ahogy a Jordán Tamás és csapata által képviselt, mindig jelentékenyebb értékeket megvalósító analitikus-realista irányzatból is. Meggyőződésünk, hogy az egyes dramaturgiák régen dolgoztak ennyit, mint ezen a nyáron, mégis — sok volt a panasz, a kifogás, a sietségből eredő kapkodás, szakmaiatlanság. (A jobb értékelés érdekében is fontos Gáspár Margit figyelmeztetése: tessék elolvasni az eredeti művet is, akár az író, akár még a dramaturg védelmében is.) A szokottnál és a vártnál kevesebb kiemelkedő értékű, hatású színészi vagy énekesi, táncművészi teljesítményt láttunk az idén, annál örvendetesebb ezért a Radnóti Miklós Színpad, a Nemzeti Színház, a József Attila Színház, valamint az egri, a kisvárdai produkció néhány színészének, az Operaház pár művészének, a Pécsi Balettnek vagy a Baranya Együttesnek excellálása, a Rock Színház kétségtelen továbblépése.

Az összkép bizonyos kötelezettségvállalások, teljesítések, értékek ellenére is defenzív, hátráló, mecenatura- és ízléskonfliktusoktól, identitászavaroktól, irányítási, koncentrálási és szervezési, tervezési nehézségektől, akadályoktól terhelt. Vigyázni kell, hogy más úttévesztések, pazarlások, tehetetlenségek következményeihez hasonlóan a magyar szabadtéri színházi kultúra ne kerüljön a válságos ágazatok közé.

BORVENDÉG BÉLA

Kós Károly, az építő*

A magyar építészek képviselőjeként jöttem el ide, hogy fejet hajtsak Kós Károly emléke előtt. Méltó kötelezettsége ez kései pályatársainak, hiszen személye s műve építészetünk máig ható szellemi erőforrása.

Sokan architektúránk nagy nyelvújítójaként emlegetik, és okkal: a nép, a táj, a kultúra *másságának* fölismerése vezette lépteit egy olyan építészet lehetősége felé, amelyet — mint hitte s vallotta —, a nép magának tudhat, melyben szebbik énjét láthatja viszont, amelynek mássága a saját magával való *azonosságát* mutatja meg.

Ha Kós Károly nem hagyott volna ránk mást, csupán remek épületeit, amelyek jelként sorakoznak az általa kitűzött út mentén, neve akkor is csupa nagybetűvel kellene álljon a magyar kultúra lapjain. Ám a tőle kapott örökség jóval *több* és *nagyobb* ennél, s miként a vállukkal felhőket terelgető hegyeké, az „imádságból és káromlásból" épült katedrálisoké, valódi nagysága, tényleges arányai tőle térben és időben távolodva mutatkoznak meg igazán. Ezért építészként szólván sem csupán a tehetséges, Európát magyarságán át megélt építészmérnököt idézem föl az ünnepi percekben, *hanem Kós Károlyt, az ÉPÍTŐT.* Az építőt, aki több és más, mint az építész.

Az építész kőből, fából, téglából — netán acélból és üvegből építkezik. Meg emberségből persze, hiszen enélkül — mint tudjuk — csak lakás, üzem, tanintézet épülhet, de nem hajlék, műhely és alma máter. Amit az építész tesz — szép mesterség. Műve örömére, s oltalmára lehet néhány nemzedéknek. Ha pedig a ház képes megszólalni, s az utódok meghallják a szót, műemlékként óvva válhat részévé a közösség szellemi kultúrájának is.

Ám Kós Károly, az ÉPÍTŐ messze túllépett a szép mesterség határain, amikor fölvállalta *a népből és nemzetből való építkezés* küldetését, amikor eszébe és szívére vette, hogy nem egy jópénzű építtetőnek, de egész megalázott és elszegényedett *népének és nemzetének fog elszámolni.*

Meglehet, hogy nem kedvére és nem is mindig jószántából tette a dolgát. Meglehet, békésebb tájakon, szélvédett völgyekben ő is szívesen feledkezett volna bele a „napfényben fürdő tömegekkel" való játszódásba. Vagy gondolkodóként örömmel szállott volna alá az építés mély rétegeibe, hogy fölfedje az értelmes és szép konstrukció végső törvényszerűségeit. Mi több: igen valószínű, hogy ha más, tehetősebb hazát választott volna, akkor is a magyar szellem nagyjai között ünnepelnénk.

Bár kedvvel emelt hajlékot Istennek, embernek, baromnak, de végül is — és mindenekelőtt — *az itt és most erkölcsi parancsának engedelmeskedett.* Aszerint tette, amit tennie kellett, s mindent amit lehetett. A nehezebb utat választotta tehát, holott tudta: *minden, ami valós érték, e tájon magos Déva vára módjára kellett fölépüljön, hogy itt semmi fal meg nem áll, ha a mester eszét és szerelmét is nem építi be a kövek közé.*

Amit az építészetről gondolt, hogyan s miként szőhető tovább, az építészeknek kell eldönteni.

---

* Elhangzott Budapesten, a Wekerle-telep főterén (Kispest, Petőfi tér), 1987. november 25-én.

Építészeti életművét lepecsételte a halál. *Kós Károly, az Építő életműve azonban nyitott és folytatást követel.* Mindannyiunktól! A belőle levonható tanulságok időszerűbbek, mint voltak bármikor is. Hisz arra *tanít*, hogy:

— a szükség nem mentség a restségre, és a szűkösség sem a szellemi toprongyosságra;

— azt sugallja, hogy a peremre szorultság nem ok a provincializmusra, és hogy a siránkozás nem pótolja a bátor cselekvést;

— azt bizonyítja: a fönnmaradás csodáját nem elég várni, mert csodát csakis a „hass, alkoss, gyarapíts" napi cselekvésekké váltható programja tehet, csak az szabadíthat meg a szorongattatástól;

— azt parancsolja: közös kötelességünk, hogy *őrizve változzunk és változva őrizzük értékeinket.*

És még valami. Személyes élete és teljes életműve figyelmeztet arra, hogy *századunkban, itt Európában egyetlen nép, egyetlen nemzet és egyetlen kultúra sem viseli el súlyos károsodás nélkül, hogy „átalakítás miatt zárva" táblát akasszanak a nyakába,* hiszen a népek boldogulását általában, a kis népekét pedig különösen *csakis a kölcsönös megismerésen alapuló tisztelet* s az egyéni és nemzeti méltóság pillérein nyugvó hidak sokasága képes szavatolni. Olyan hidaké, amelyeken át akadálytalanul közlekedhetnek egymással, saját és közös múltjukkal...

Hiszem, hogy *ez az ÉPÍTŐ Kós Károly embert próbáló gyönyörű hagyatéka.* Ez az mivel sáfárkodnunk kell, s amivel el kell majd számoljunk a jövendő nemzedékek színe előtt. Kívánom, hogy szobra jel legyen, amely erre int és figyelmeztet a nap minden órájában.

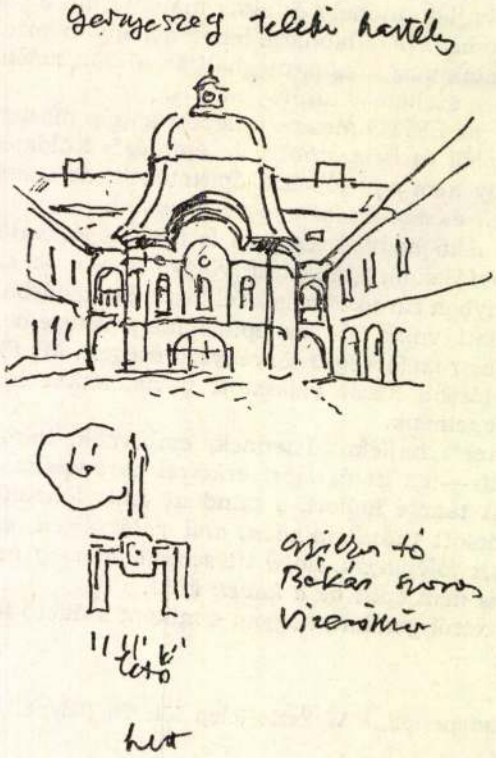

Kós Károly élete ház is

MAI MAGYAR ÉPÍTÉSZEK VALLOMÁSAIBÓL

Kedves Barátom!

Kós Károly életműve — tudjuk — nem csupán megszívlelendő példa, hanem hagyaték is, amely cselekvő folytatást követel. Közkincs, amelyre sokan és gyakran hivatkoznak manapság.

Így van ez az Ő építészeti örökségével is. Folytathatósága és a folytatás mikéntjének értelmezése alkalmasint kirajzolja mai építészetünk helyszínrajzát.

A Tiszatáj szerkesztősége Kós Károly-szám kiadását tervezi, és szívesen helyt adna olyan eszmecserének, amelyben neves építészek maximum 2—3 gépelt oldalnyi írásban elmondanák: mit jelent számukra Kós Károly, mennyit ér számukra, és milyen tanulságokkal szolgál az az építészet, amelyet neve fémjelez.

Úgy gondolom, az építészet ügyét és a szakma javát szolgálná egy ilyenfajta eszmecsere, amely mai építész közéletünk dokumentumaként is jelentős mozzanatot örökítene meg. Ezért és a MÉSZ Kós Károly Körének vezetőivel megbeszélve vállaltam el a szervezéssel járó munkát, bízva és számítva a Te közreműködésedre is.

Tisztelettel várom írásodat.

Szeged, 1988. április 24.

Közreműködésedet előre
köszönve üdvözöl
Borvendég Béla építész,
a szerk.-biz. tagja

Finta József

Az építészet jelen idejű káosza törvényszerű halmazállapot — társadalmak, kultúrák, életformák, népek válságállapota fundamentálja. Íly módon tehát a káoszból kivezető út sem tűzhető ki építészeti eszközökkel; — e geodétamunkát építészeti jelszavakkal, építész habitusú s gyökerezettségű teóriákkal elvégezni nem lehet. Mégis, az elmúlt négy évtized alatt annyi jelszó ragacsosult ránk, hogy immáron betegesen vonzódunk a transzparens-felkiáltójelekhez, s folyamatos utcára vonulásunkhoz új s új zászlókat keresünk. Kós Károly is efféle felkiáltójel lett szegény, nem mindig erkölcsös mozdulattal lebegtetett lobogó. Pedig gyönyörű életet élt s gyönyörű házakat csinált — kevés épület káprázta-tott el annyira, mint az Ő sepsiszentgyörgyi „Székely Múzeuma", ez a szépségesen egyszerű házszobor. Azt azonban tagadom, hogy ez az építészet magyarságában s erdélyiségében lenne képletszerű, s egy ébredező nemzettudat materializálódásaként volna értelmezhető. Nem hiszem, hogy ez az életmű magyar voltunk manifesztációja, bartóki átlényegítése lenne. A transzplantáció irányát tévesztik el azok, akik egy magyarrá hímesítendő építészet saját-sajátos vágyát címerezik Kós Károly építészetével és nevével.

Az Ő cselekedetei úgy magyarok, ahogyan e nemzet erkölcsös és tehetség-

gel megáldott alkotóinak minden tette alapvetően magyar akció; — de a Kós-házak domboruló-hullámzó formái érzékelhetőbben testvériesülnek Wood, Prior, Baillie Scott, Voysey, Geselius, Lindgren, Saarinen korabeli tetteivel, mint Sztána, Almás, Zsobok, Füld, Ketesd, Valkó, Bikal, Bábony, Kapus házaival, csűrjeivel, kerített templomaival, kalapos kiskapuival, támaszos tornácaival. Számomra Kós Károly mély európaiságával példaszerű, meg cselekedeteinek, gondolati indukcióinak „modern" naprakészségével, azzal a magától értődő természetességgel, ahogyan (még önszáműzetésében s a világtól némiképp elzártan is) — a kicsiny erdélyi magyar közösség képviseletében s persze tágabb értelemben az egész magyarság szószólójaként — Európa megbízásából volt képes mindenkor cselekedni. Elgondolkodtató, hogy Kós személyét s életművét „címerállattá" merevítők mily kevéssé veszik észre s mily kevéssé értik házai szikárságát, keménységét, racionális térstruktúráját, részleteinek szerkesztettségét, anyaghasználatának szigorú ökonómiáját. Pedig ha valami magyar, népi s erdélyi van benne, akkor éppen ezen tulajdonságok által képleteződik azzá. Kós Károly házai konstrukciók, deklaráltan szerkesztett cselekmények, mint Európa megannyi megnyilvánulása: mint a görög oszloprendek, mint a gótika tércizellációja, mint a reneszánsz síkgeometriája, mint a sztánai-váralmási csűrök tömondatos-komor egyszerűsége.

Kós Károly-fejek mindenütt: csevegő-daloló, lágy-elomló szlávos házhalmokon; dekadens, jugendstíl álmokon; germanoid népi imitációkon látom lándzsahegyre tűzött fémkemény koponyáját. Na nem baj! Túliéli ezt is, hiszen erdélyi és magyar.

Horler Miklós

Útkereső korunkban egyre fontosabbnak érezzük, hogy támpontokat, fogódzókat, útmutatást találjunk, visszanézzünk a múltba, és példaképeket, egyéniségeket válasszunk ki, akiknek máig érvényes szellemi üzenete segíthet a tájékozódásban és a helyes út megtalálásában.

Kós Károly alakja mindinkább ilyen fogódzóvá, példaképpé emelkedik, akiben a mai magyarság követendő eszméket és emberi magatartást keres és talál a maga számára. Ha azt keresem benne, ami nekem személyesen jelentős, akkor először is azt az embert látom, aki tanúságot tett a magyar föld és a magyar nemzeti lét és történelem egyesítő, megtartó erejéről. Életével bizonyította ezer év után is annak a szentistváni gondolatnak igazát, amely felismerte ezen a földön a többféle etnikumból összeötvöződő nemzet kohéziójának lehetőségét és szükségszerűségét.

Ebből a sorsként vállalt magyarságból következik aztán az az emberi magatartás, amelyre minden időben, de ma különösen nagy szüksége van a nemzetnek: amely képes a közösségért önzetlenül áldozatokat és munkát vállalni, bátran kiállni és küzdeni népe igazáért, javáért és fennmaradásáért. Kós Károly ilyen magyar volt, és két történelmi pillanatban is önként a nehezebb és keserűbb utat vállalta: az elszakított magyarság sorsközösségét, s benne — saját szavai szerint —: „a passzivitásba ájult magyar népünk életre ébresztésének emberi és nemzeti jogaiért kiállásának munkálását".

Ahogy a magyarság legjobbjai a múltban, ő is világosan látta, hogy népének öntudatra ébresztése és felemelése csak a kultúra értékeinek alapján remélhető. Ami számomra különösen vonzó példa benne, az bámulatosan sokoldalú kulturális aktivitása. Író, szerkesztő, grafikus, illusztrátor, néprajzkutató,

történész, pedagógus, és végül, de nem utolsósorban: építész, szobrász, iparművész, és mindezek mellett a kulturális élet szervezője: az Erdélyi Szépmíves Céh, a Barabás Miklós Céh, az Erdélyi Helikon megalapítója, lelke és irányítója. Talán csak nagy kortársához: Kodály Zoltánhoz hasonlítható, aki maga is ilyen sokoldalú alkotó és kultúrpolitikusként volt népe egyik kiemelkedő vezéralakja.

Emberi, erkölcsi nagyságát, magyarságát, az Erdélyben rekedtek kultúrájának őrzője-, apostolaként vállalt és teljesített életművét a maga egészében látom mindenekfelett kiemelkedő jelentőségűnek és követendő példának. Ami ezen belül építészeti örökségét illeti, ez csak az egész összefüggésében értékelhető reálisan, a kor és a hely meghatározó közegében.

Ruskin és Morris elveiből táplálkozó építészeti szemléletének legfontosabb és legidőtállóbb vonása a mindennapi környezet művészi igényességének hirdetése. Ennek lényege, hogy a szépség forrása az egyszerű, logikus szerkezetek formáiban rejlik, melyeknek példaképéül a középkori építészetből kifejlődött népi építészet alkotásait tekintette. Az anyag-szerkezet-funkció-forma szépségeszménye máig érvényes gondolat, amelyet nemcsak a hagyományos, hanem a modern anyagok és szerkezetek alkalmazásánál is iránytűnek tekinthetünk.

Nehezebb kérdés a nemzeti építészetnek a mi korunkban lehetséges útja, illetve az ő életművéből ehhez hasznosítható, folytatható hagyományok. A századelő nemzeti építészeti törekvései közül kétségtelenül kiemelkednek az ő kalotaszegi ihletésű épületei, amelyek a maguk korában előremutatóak voltak. Az is világos, hogy az anyaországról leszakított Erdély magyarsága számára ezek az épületek a nemzeti hagyományokhoz való kötődés kifejezőiként mit jelentettek.

Más dolog, hogy az ő építészeti öröksége mennyire jelenthet egyetemes érvényű útmutatást a mai magyar építészet egésze számára? Az a hagyomány, amelyet Magyarország különböző tájegységeinek népi építészete képvisel, az anyagok, szerkezetek, a formálás sajátos módja és szépsége, erősen kötődik az épületek jellegéhez, léptékéhez és kézművesipari hátteréhez. Ezeket a mai építészeti feladatok nagyobb részéhez nemigen lehet közvetlenül hasznosítani. Maga Kós Károly is, amint városias léptékű feladatokhoz nyúlt, a kalotaszegi ihletés mellett a Morris-féle iskola, az Arts and Craft mozgalom bizonyos eredményeit — így pl. az ablakok vízszintes sávokba való összefogását — is felhasználta. Azok a mai irányzatok, amelyek Kós Károly szellemi örökségét igyekeznek továbbfolytatni, mintha túlságosan a népi és ősi forrásokra korlátoznák a nemzeti karakterű, a hagyományos magyar településképekbe illeszkedő építészet hagyományait.

Kós Károly a hatvanas években leírt személyes megnyilatkozásában a háború utáni magyar építészet tartalmi-formai, funkcionális és esztétikai értékeit alapjában véve elismerte, csupán annak nemzeti sajátosságait hiányolta. E tekintetben pedig a magyar építészet két háború közti korszakának Pogány, Málnai, Medgyaszay, Lajta, Wigand, Györgyi, Kozma és társaik által képviselt irányvonalát mint „az útépítés komoly, ígéretes magyar kezdését" jelölte meg.

Azt hiszem tehát, hogy Kós Károly szellemi örökségét az építészet terén akkor értelmezzük helyesen, ha nem szűkítjük le azt alkotásainak egy bizonyos körére, hanem a nemzeti építészet megvalósításának célkitűzését abban az egész századunkat átfogó szélesebb értelemben vesszük át tőle, ahogy azt élete végén ő maga megfogalmazta, és hagyományértéknek nem csak az ősi magyar népi építészetet tekintjük, hanem azt is, ami ebben a században „ígéretes magyar kezdés"-ként megvalósult a jövő század magyar építészetének előkészítésére.

Tihanyi Judit—Halmos György

Mai magyar építész Kós Károlynál hitelesebb példaképet nem találhat. Az életmű két, elváló időszaka egy-egy alapvető tanulságul szolgál számunkra.

Az első, mindössze hét év (1908—14) a csillagok kedvező együttállásának ideje: *az alkotó munkát páratlanul ösztönző körülmények lehetőségeit így kell teljes mértékben gyümölcsöztetni.* Egységes, magabiztos szellemi alapállás, egészséges nemzeti tudat, erőteljes gazdaság talaján álló, jelentős mértékű építési tevékenység, a környezetformálás magától értetődő igényessége: kedvezőtlenebb korban nem lehet nagyobb cél, mint ilyen körülmények létrejöttén dolgozni. Az ekkor megvalósult épületek szakmai tökélyének elismerésekor igazságtalan volna nem szólni azonnal a minőségben Kóstól el nem maradó társakról: csak példaként említve Mende Valér, Zrumeczky Dezső, Lajta Béla, Medgyaszay István nevét a magas szintű építészetet létrehozók népes csoportjából. (Látva és érezve mai széttagoltságunkat, a szakmában is meglévő széthúzást, válik különösen példássá egységes alapállású tevékenységük.) Munkásságuk feltérképezése, építészeti felfogásuk, a források és nemzetközi összefüggések vizsgálata, az egyéniségek sajátosságainak felmutatása még a kezdeteknél tart — bár az utóbbi években már napvilágra kerültek jelentős eredmények (Kathy Imre, Pál Balázs után Gerle János, Moravánszky Ákos, Pintér Tamás).

Ami nyilvánvaló: a magyar népi kultúra mint meghatározó forrás, ennek kutatása, szellemiségének felszívódása és elemeinek egyéni módon való beépítése. Ennél áttételesebb forrásterület a középkor (ezen belül a román kor), melynek mély hazai hagyományai mellett kétségtelen Ruskin és Morris, a hozzájuk kötődő századvégi angol építészek (Ashbee) hatása, a vonzódás a kézműves munkához. Már nehezebben megfogható a kortárs művészeti-építészeti törekvésekkel való összefüggés: míg a finnekkel (Saarinen, Gallen-Kallela) való kapcsolat ismert, bizonytalannak tűnik a „szecesszió" (és a nevükkel még kevesebbet eláruló „Art Nouveau", „Jugendstil") címekkel jelzett művészettel való kapcsolat. Ami ma még kevéssé elemzett, de érezhető: létezett egy építészeti vonulat a századvégtől a háborúig (és egyes zárványokban ezt követően is), mely, ha nem is különült el teljesen a szecesszió „klasszikus" vonalától (Guimard, Horta, Obrist, Endell), valamilyen belső, inkább szellemi mint formai rokonság jegyeit mutatja képviselői között (a már említett angolok és finnek mellett Mackintosh, Berlage, Olbrich, Behrens, Wright, Amszterdami Iskola, Hoetger). Ebben a nemzetközi vonulatban találjuk Kós Károlyt és társait „világszínvonalon" — magyarként.

Az I. világháború virágzásában sújtotta ezt az építészetet, az európai kultúra folyamatossága megtört (a csapást azóta sem heverte ki), a szétdarabolt Magyarország különösen mély válságba került. Kós Károly kivételes emberi tartása ebben a drámai helyzetben magaslott ki. Az ekkor kezdődő évtizedekben folytatott összetett tevékenységén belül építészeti munkáiról ritkán esik szó. Valóban, ezek az épületek jóval szerényebbek a háború előttieknél, de nem Kós felfogása változott, hanem akkor ennyit tudott megvalósítani belőle. Ebből vonhatjuk le a második tanulságot: *a folyamatosság érdekében — ha még oly pislákoló szinten is — a legnehezebb helyzetben is meg kell őrizni a lángot* (időnként a megalkuvás vádját is elviselve).

És a láng nem aludt ki. Szórványokban jelen volt a világháborúk közötti építészetben éppúgy, mint a „szocreálban", majd a hatvanas években újra jelentkezett. A hetvenes évek elejétől ez a szellemiség már táguló körben itt van

építészetünkben: elsősorban pécsi, kecskeméti és szegedi építészek munkáiban (magunk is erre keressük az utat).

Ez a jelenlét nem formák átvételéből áll (bár adott esetben ezt sem zárjuk ki — ez inkább itthon van, mint a külföldi divatjelenségek másolása), hanem a szellem azonosságából, az ugyanazon forrásokra járásból fakad. Mások a megjelenési módok, mert változott a világ, mások a használati igények, mások a megvalósítás műszaki feltételei is. Az évezredeken át megőrzött szellemiséget befolyásolták ugyan az évtizedek, de a lényeg (az örök emberi) nem változott, ez pedig kézműves módszerekkel és újabb anyagok, szerkezetek alkalmazásával egyaránt kifejeződhet. A mára kitérjedt rendeltetési igények és megvalósítási lehetőségek között bővült a kifejezési eszközök köre, nagyobb teret engedve az egyéni adottságoknak (bár ez a sokszínűség nem kevéssé a szellemi egység fogyatékosságából és a megvalósítás keserves útján tett engedményekből fakad).

Hisszük, hogy Kós Károly öröksége egészében érvényes, mert gyökerei a legmélyebbre nyúlnak, az ott fakadó vizek éltetőek ma is.

Pál Balázs

Mennyit ér számomra az az építészet, melyet neve fémjelez? Hogy az építészt megközelíthessük, több mint száz tervét kellene áttekinteni; megismerni a megvalósultakból, közöttük középületeket (a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum vagy a kolozsvári Monostori úti református templom) és lakóházakat (Csulak Samu háza Sepsiszentgyörgyön vagy a tűzvészt szenvedett bukovinai Józseffalva részére tervezett lakóház típusterve). Koncepcionális tervei közül ismeretes a Wekerle-telep főterére adott beépítési javaslata, mely nem párkánymagasságban, hanem szintszámban határozza meg a beépítés módját, és hogy minden házat más építész tervezzen. Így került sor az ő, a Zrumeczky Dezső, a Lechner Lóránd, a Wälder Gyula és más építészek megbízására. Műemlékhelyreállításban (kolozsvári Mátyás király szülőháza vagy a bonchidai Bánffy-kastély) Erdély számos építészeti műemléke tanúskodik hozzáértő gondosságáról.

Teljesebb képet azonban csak akkor kapunk, ha megismerjük az iparművészet területére tartozó belsőépítészetét (templombelsők és berendezéseik), a díszítőszobrászat kőbe, fába zárt alkotásait és a több száz tusrajzát és linometszetét az építészeti és könyvillusztráció-grafikáit. Ez az út egyenes vonalban követi alkotó tevékenységét a könyvművészet területére, ahol szintén maradandót alkotott (Erdélyi Szépmíves Céh).

Végül, de nem utolsósorban szépirodalmi alkotásai (regény, színjáték, ballada) és a szakirodalom (tanulmányok, kritika). A fentiek ismerete nélkül az építész Kós Károlyt megismerni és értékelni lehetetlen lenne.

S akkor még nem szóltunk az egyéb: kulturális és társadalmi területeken kifejtett tevékenységéről, mely személyiségének mindig is része volt.

Ha vizsgálódásaink során önmagáról megjelent írásait faggatjuk, a következőket találjuk:

Kós Károly építészeti szemlélete négy forrásból táplálkozott: 1. A ruskini, morrisi eszmék, melyeknek már korán híve és kitűnő ismerője, megállapítva, hogy az európai kultúrának fénykora a középkorban lelhető fel. 2. A századforduló építészetének, a szecessziónak a törekvései, amelyek ifjúkorát megtermékenyítik. 3. A magyar nép művészetének és építészetének világa, szerkesztésmódjának logikája. 4. Kis-ázsiai és itáliai tanulmányútjain szerzett tapasz-

talatainak sajátos, egyéni értelmezése, szinte felfedezésszerű élménye. (Bővebben lásd Pál Balázs: Kós Károly monográfia. Akadémiai Kiadó, 1983, 12—23. old.)

A neve által fémjelzett építészetben felismerhető e négy forrás ihlető ereje és megértett igazsága. Ha igaznak fogadjuk el, hogy az építészet mindig azt a kort fejezi ki, melyben született, akkor Kós Károly építészetére ez fokozott értelemben igaz. Ihlető forrásainak intenzitása egész életművén töretlenül nyomon követhető. De jellemzően nyitott személyiségére, élete során mindig fogékony volt az új irányzatokra, legyenek azok a legsarkítottabbak, ha mögöttük a talentum csillogását felfedezte.

Kós Károly életműve személyiségének olyan értékeivel ismertetett meg, mint emberség, elhivatottság, kötelességtudat és ez mind nagy horizontú hozzáértésén átsugárzott. Köszönet Neki érte.

Jeney Lajos

Nem vagyok Kós-szakértő, földije sem vagyok, hiszen Biharnak abból a kis háromszögletéből származom, amely mindig magyar maradt, mégis minden december 16-án megemlékezek sokadmagammal a MÉSZ-székházban — vagy máshol — születése napjáról.

Építészetének közismerten egyik meghatározó gyökere a középkori építészet. Számomra gót és román katedrálisok, templomok sejlenek fel egy-egy Kós-mű első szempillantású felületes szemlélete kapcsán.

Bútorait nézve pedig bihari és hajdú nagyapáim saját maguk faragta padjai, kecskelábú asztalai, fejőszékek, kendertilolók, mángorlók és egyéb bútorok és eszközök fájdalmasan pusztuló emléke kísért.

Tovább kell nézni, elemezni műveit, hogy mélyebb rétegek táruljanak fel számomra. Részleteiben, egész gondolkodásmódjában megjelenik a magyar nép művészetének és építészetének szinte kézzel fogható hatása.

Számomra a történeti négy gyökérből, melyből Kós Károly építészete táplálkozik, ez a kettő tűnik uralkodónak, meghatározónak.

A hagyományokhoz való viszonyáról ő maga írta a Magyar Építőművészetben vele foglalkozó cikk kapcsán: „Igen! Néhány év óta (1956) a mai magyar építészgeneráció kiásott engem a romokból. Felfedezték most, hogy ezelőtt fél évszázaddal azon az alapon kezdtem az építőművészet magyar szellemű és jellegű kialakítását munkálni, amely alapon (nép és hagyomány) Bartók—Kodályék meg is találták, fel is építették a korszerű zeneművészet magyar szellemű és jellegű stílusváltozatát. S nem rajtam múlt, hogy ezt a kezdést eltemették a háborúk és forradalmak katasztrófái.

De, hogy a kezdés jó és helyes volt (s talán nem is hiábavaló, ha csak figyelmeztetés is), azt igazolta most — jó félszázad múlva — nemcsak az én egykori építési törekvésem felfedeztetése, de hogy ezt a magyar építőművészet mai legilletékesebb fóruma: a Budapesti Műszaki Egyetem arra méltatta, hogy ez év elején »honoris causa« doktorává avatott. (E hónapban kaptam meg az egyetem művészi kiállítású tiszteletbeli doktori oklevelét.) (Lám csak, mennyivel szerencsésebb vagyok én — s ezt nem összehasonlításképpen mondom — néhai való Katona Józsefnél, akit csak jóval halála után fedeztek fel és méltattak mint a magyar drámairodalom máig is még páratlanul legnagyobb alkotásának, a Bánk bánnak megteremtőjét.)

Mindezt pedig nem azért írtam meg, hogy dicsekedjem, csupán azért, mert úgy hiszem, hogy az én személyem érdekli, amiért is természetesen hálás is vagyok, nem tagadom."

Ferencz István

Kós Károly szülőföldjén nem jártam. Így nehéz közel férkőzni hozzá. Egy embert, aki akkora „terhet" cipelt a hátán, érinteni csak igazán felkészülten lehet. Ebből a felkészítésből én keveset kaptam. Amit róla tudok, azt már túl a legfogékonyabb ifjú koron, mások mindenféle rehabilitáló méltatásán keresztül — lénye hamvától megkopva — kaptam.

Ha rá gondolok, öreg arcát látom, nagy emberi szomorúsággal. Ettől megborzong a hátam, s azon tűnődöm, mit kell tenni egy embernek ahhoz, hogy ilyen átható szomorúság üljön ki tekintetén. El lehet-e ezt halandónak érni? Úgy írni és beszélni, ahogy ő tudott, arról lekéstem. Házait érteni és megfejteni nehéz, de a fáradtság, amivel az jár, közelebb visz érzékelni, mi is az az otthon? Az is megérthető Tőle, hogy egy nemzetben otthon lenni, s egy házban otthon lenni, nem két dolog. Házat csinálni annyit jelent, mint törvényeket ismerni, századok által csiszolt szokástörvényeket, nem kevésbé helyi törvényszerűségeket. Úgy gondolom, e tanulság arra figyelmeztet, hogy az ember teljes lénye, építészet és ember viszonyában a lassú változó. Ez a tény szabadít meg minket időről időre a chartáktól, irányzatoktól és divatoktól. Ez hatalmaz fel arra, hogy minden időben újra lehet gondolni tetteinket, minden hibánk helyrehozható, az építészet fölött, ne mjár el az idő. Minden civilizációs összefüggésben az építészet a lassú változó. Lassú változó, a szédítő körforgásban a lassú változó. Ebben a körforgásban pályán maradni, a finom rezdüléseket felismerni, egy építész számára annyit jelent, hogy térről, emberről, helyről — mint életünk lassú változóiról — valami eredendőt tudni, s azt érvényesíteni. A mélységek titkát ő kereshette, s talán ezért adott magának hosszú életet, mostanában idő előtt illik elköszönni.

Meggyesi Tamás

Nem vállalkozhatok arra, hogy Kós Károly életművét méltassam — ahhoz én méltatlan vagyok —, és ezt nálamnál avatottabbak már megtették, vagy meg fogják tenni. Én csak arról tudok beszélni, ami engem a legszemélyesebben érint: a magyarság identitástudatának válságáról, és ezen belül arról, ami Kós Károly életművében és személyiségében ezzel kapcsolatosan üzenet, kihívás és megoldandó feladat a mai építésztársadalom, sőt, az értelmiség egésze részére. Azzal kell kezdenem, hogy szerencsére Kós Károly már nem érte meg azt, hogy szülőföldjének nem csak magyar kultúráját, hanem építészeti anyanyelvét, a székely falvakat is a népirtással azonos mértékű koncepciózus pusztítás fenyegeti, és hogy ez nem csupán rémálom, hanem előrehaladott folyamat, aminek kibontakozását tehetetlenül vesszük tudomásul.

Ezzel kapcsolatban utalnom kell Magyari Beck Istvánnak egy előadására a MÉSZ-ben, aminek az volt a címe, hogy „A sikertelenség kultúrája". Mint pszichológus legalábbis elgondolkoztatónak tartja azt a tényt, hogy miközben Nyu-

gat-Európában már régen lezajlott egy ipari forradalom, és ma már egy poszt-indusztriális társadalmat építenek, nálunk még mindig a parasztság, illetve falusi és mezővárosi környezetkultúra — vagy ami szerinte még rosszabb: egy népvándorláskora-beli kultúra — képviseli építészeti indentitástudatunk modelljét. Hogy ez mennyiben szimptómája a magyarság történelmi sikertelenségeinek, erről lehet vitatkozni, de én személy szerint meg vagyok róla győződve, hogy mindez — beleértve azt a kultúrát is, amit Kós Károly képvisel az erdélyi népi építészet talaján — akkor is hozzátartozik a nemzet történelméhez, és benne él a kollektív tudattalan legmélyebb rétegeiben, ha ez a történelmi és társadalmi-gazdasági elmaradottság egyik megnyilvánulása. Ezzel a kultúrával szakítani annyit jelentene, mint eltépni gyökereinket, vagy lélektani kifejezéssel élve: elnyomni egy történelmi élményt, ami egyébként a legbiztosabb módja annak, hogy tudat alatt tovább éljen és torz formában kompenzálódjon. Ez vonatkozik mezővárosi örökségünkre, de vonatkozik egy olyan építészeti örökségre is, amelyiket Kós Károly emelt bartóki szintre, és amelyik talán éppen azáltal válik ma aktuálissá, hogy gyökereinek fizikai léte ítéltetett pusztulásra. Lehet, hogy nem csak az erdélyi menekültek befogadásával, hanem jóval szélesebb értelemben: az erdélyi fogantatású építészeti kultúra tudatosabb átvállalásával és folytatásával járulhatunk hozzá nemzeti identitástudatunk újrafogalmazásához.

A fentieken túlmenően számomra Kós Károly az utolsó olyan építészeti magatartás megszemélyesítője, amelyik a Ruskin és Morris által még a múlt század második felében elindított megújulás jegyében a modern építészeten át napjaink regionalizmusáig a divatváltásoktól független, igazi építészeti értékteremtés lehetőségét példázza. Az ő személye és az iskola, amit létrehozott, hosszú időn keresztül képviselte az építészet költői funkcióját, azt, hogy az építészet művészet, és elidegeníthetetlen része egy nemzet kultúrájának. Akkor vagyunk méltók az ő örökségére, ha Bartók Béla és Kodály Zoltán mellett Kós Károlyt is a legnagyobb magyar és egyben európai szellemek közt tartjuk számon, és mindent megteszünk, hogy gondolkodásmódja, hite, alkotásmódja beépüljön mindennapi életünkbe és környezetünkbe.

Kulcsár Attila

Kós Károly a mindenkori magyar építész etalonja lehetne — a magának feladott „házi" feladatai máig aktuálisak számunkra is.

Élete olyan építmény, melyben mi is ellakhatunk — többen is —, s jövőnknek is van benne hely.

Le Corbusier szerint „az építészet szellemi magatartás, nem pedig szakma dolga". Kós Károly is nemzete, népe, szűkebb hazája, Erdély szolgálatára szegődött. Ha lehetett Magyarországon, ha kellett Erdélyben; ha lehetett kiérdemelt országos dicsőségben, ha kellett beszorított kisebbségi létben.

Az igazi alkotó számára a műfaj és anyag csak mesterségbeli, technológiai kérdés. Kós Károly számára is mindegy volt; építészet, tárgyformálás, grafika vagy szépirodalmi műfajok. Egyformán birtokában volt a kő, fa, a fém, a toll és a szavak ismeretének. De a műfajok és a különböző anyagok csak eszközök voltak életműve kiteljesedésében.

Kós Károly a magyarság sajátosságainak kifejezésével kívánt az európai kultúrák világkiállításán egyetemeset alkotni. Tudta, hogy erre csak saját múlt-

ját ismerő saját azonosságtudatát megtartó, hagyományain építkező jelen képes. Tudta, hogy ebben a személyes jelenlét, példamutatás és tanítás lehet az előrevivő.

Társadalmunk és benne építészet ma hasonló útkereséseket és tanácstalanságokat él meg, mint Kós pályája kezdetén és újrakezdései idején.

Akkor a nemzetközi eklektika jellegtelenségét és a szecesszió tulipánosmagyaros változatát kellett mélyebb nemzeti gyökerekből táplálkozó alanyba oltani — ma az internacionalista sematizmusból kell kiemelni építészetünket.

Ő akkor a minőség létrehozása érdekében a középkori céhekhez hasonló nevelő, kiválasztó, érdekvédelmi szervezetek létrehozásán fáradozott. A ma építészei is keresik azt az intézményt, amelyik viszaadhatná az alkotómunka becsületét, kivetné magából a kontárt és az erkölcstelent.

Akkor még Kós Károly hihetett a magyar nép sajátos szellemiségében, mely az építészetben is létrehozhatja a Kodály és Bartók által bizonyított módszerekkel a népi ihletésű európai architektúrát, de nekünk is hinni kell, hogy nem romboltunk még le mindent, és a gyökerek megtalálhatók.

Kós Károly tanításai és élete lehet számunkra az iránymutató:

— amikor ma állami szállászcsinálók szűk parcellákat rajzolnak a veteményes kertek helyére, melyben középkori önkizsákmányolással megépítheti saját várát a sakktábla szabad gyalogja — és az is csak egy horizontális lakótelep lesz;

— amikor még mindig hosszú sorok várnak lakótelepi kalitkákra a tanácsok kapui előtt, és a sor vége hátsó udvarok pincelakásainak albérleteiben áll;

— amikor építészek, akik számára a modern építészeti mozgalom a szalagablakokat jelentette eddig, és ma a szénapadlások feljáróiból „kinemesített" tetőablakaikat minősítik hagyományőrzésnek;

— amikor az iránytévesztés útjelzőket keres, és annyi csábító, máshol már bevált reklám csalogat ismeretlen utakra — pedig csak belső útjainkat kellene becserkészni, de közösen. Mert a történelem tanulsága szerint az ellenség hírére a nemzet mindig felsorakozott a zászló mögé, de a békeévek gondtalan légyhessegetése közben az alattomos ellenség — az önemésztő pénzkuporgatás — nem mozgósít nemzeti összefogásra.

Gondolatai legalább olyan aktuálisak ma, mint a maga idejében, de élete egyszeri és megismételhetetlen. Akik ma Magyarországon formáit utánozni próbálják, csak epigonjai lehetnek, eszközeit használni — anakronizmus. Semmi sem ugyanaz már: sem a táj, sem a föld. Amit az elmúlt 70 év kitalált, azt nem lehet negligálni. Nem lehet vitatkozni azon, hogy a zsindely vagy a poliészter hullámlemez felel meg jobban a magyar lélek sajátosságainak — ha csak az egyik kapható.

Még a fa és a kő sem ugyanaz már. A századforduló táján az építész a kemény istriai mészkövet használhatta lábazatként és Erdély fenyveseinek sudár gerendáit — ma hazai akácfából ragasztunk hasonló tartókat és vasbetonból csömöszölünk alapjainkba modern vályogot.

Az az életforma, amit Kós Károly ismert és amelyből a magyar lélek szellemiségét kiolvasta — visszahozhatatlanul eltűnt; a mi lelkünkben nincsenek múzeumok.

Kós Károly üzenete a ma alkotóinak ma is aktuális — Kós Károly élete ház is. Kós Károly háza haza. Lakjuk, használjuk, gondozzuk!

Ágostházi László

Kós Károllyal — az építésszel, az íróval, a bölcs közéleti személyiséggel, az érzékeny társadalmi „receptorral" megáldott gondolkodó magyarral — soha személyes kapcsolatom nem volt. Azon sokak közé tartozom én is, akik mindig szívesen hallgatták a személyes ismeretség örömével gazdag beszámolókat a vele történt találkozásokról. E szerencsések így szellemének közvetítőivé válhattak. Ez a szellem, az ő személyiségének sajátos varázsa természetesen engem is megfogott. Nem tudom hogyan, s eddig nem is vizsgáltam, hogy mivel; ezt a varázslatot mindig természetesnek fogadtam el.

Kós, az *ember* szinte szimbólumként jelenik meg számomra Benkő Samu leírásában, ahogy nagykabátosan, kucsmásan érkezik Sztáráról, hajtja lovát keresztül Kolozsvár főterén: az építész Kós siet művezetni, majd az író a kiadóhoz igyekszik, s a közéleti-politikus Kóst is várják másutt. Mialatt ő e szerteágazó szellemi körben sziporkázik, kocsija-lova türelemmel várja, hogy visszahajtson a Varjúvárba.

Az elesett, a büszke, a konok, a furfangos, a szépet kereső, keményen dolgozó, másokat megbecsülő, saját emberségét és magyarságát öntudattal hordozó ember néz ki ránk a „Varjú nemzetség", az „Erdély", „Az országépítő" soraigondolatai közül. Népe életével, sorsával összefüggésben Kós máig igaz gondolatokat ír le.

„Ezer esztendő alatt Erdély földjén megtörténik az a gyönyörű csuda, hogy három nép és három kultúra éli életét úgy egymás mellett, hogy mindhárom megőrzi — mert megőrizheti — a maga különvaló egyéniségét, de emellett közös és minden környező idegen és rokon néptől és kultúrától elütő karaktert is veszen fel."

„(...) ezer esztendő alatt Erdély földjén egyik nép és egyik kultúra sem tudta és nem is akarta a másikat a maga képére átformálni. Külső erők néha megpróbálták ezt nagy áldozattal, de kicsi eredménnyel és végső siker nélkül." („Erdély", 1929.)

Kós Károlynak a szó gyakorlati értelmében közvetlen viszonya alakult ki a természettel, a földdel, az állatokkal: földet művel, állatokat tart, növényt nemesít. Ezt a munkát is körültekintően, gondosan, alaposan végzi: olvas-tanul hozzá, jófajtájú állatokat hozat külföldről, nemes növényfajtákat igyekszik meghonosítani. Mindezt a hittérítő konokságával: elesett népe lásson jobbat, termeljen okosabban, eredményesebben.

A gondolkodásmódnak, életvitelnek, magatartásnak ez a példamutató egységessége szintén egyik lényeges kósi tanulság.

Bizonyára az előzőekből is táplálkozik az *építész* Kós gondolkodásmódja: épületei világosak, s legfőképpen természetesek, egyszerűek. Mindez, úgy érzem, nemcsak a népi alkotások felméréséből-tanulmányozásából s nagyon alapos ismeretéből táplálkozik, hanem az ezekkel való teljes azonosulásból is. Ez utóbbi vonáshoz egy igen lényeges további tényező is társul: a természet alapos ismerete, s ebből fakadóan a természet és az épített emberi alkotások harmóniájának tudatos keresése. Ez a keresés Kósnál eredményes: épületeinek lényege az alkalmazott anyagokban a környezethez, a természethez való igazodni tudásban, tömegalakításban és az alaprajzi elrendezésben egyaránt. Ez a vonás a lejtősdombos területre épült házainál jelentkezik a legkarakteresebben, legyen az akár a Varjúvár, akár a Városmajor utcai iskolaegyüttes. (Érdekes megfigyelni, hogy a „fiatalok" közül mennyire Kós volt az, akinek ez az igazodni tudás leg-

inkább és természetesen sajátja volt.) Erről a természettel azonosulni tudó lelkületről nagyon őszintén mondja 1973 őszén:

„Kilencven esztendővel a hátam megett csak azt mondhatom, hogy minden embernek külön-külön meg kell teremtenie a harmóniát maga és a természet között. Minél hamarabb jön létre ez az összhang, annál szerencsésebb az ember."

Kós Károlyban nem elsősorban a nagyszerű építészt, a magyar népi építészet egyik első felfedezőjét és értékelő felhasználóját tisztelem-szeretem, hanem az univerzális, népéért áldozatot vállalni tudó igaz *embert.*

Pintér Tamás

Fiatal építészként vált ismertté neve először, de a sors csak rövid évtizednyi ideig engedte, hogy választott szakmája biztosítsa egzisztenciáját. Mégis mondhatjuk, hogy az építészetnek szimbolikus jelentősége van életművében. Hiszen nemcsak házakat épített kőből, fából, de „igékből várat", eszmékből kisebbségi tudatot és szétszórt emberekből közösséget is.

Pályakezdő építészként elkötelezte magát a népi-nemzeti örökségre alapozott modern magyar kultúra építésére. Eszméi mellett a változó körülmények közt megújuló hűséggel tartott ki hosszú életén át. A századeleji Budapest építészeti stíluskavargásában éles szemmel látta meg a nyugatról jött divat gyökértelenségét, és elhatárolta magát az általa „mézeskalács-szecessziónak" nevezett felszínes Lechner-követőktől is. Fiatal társaival a népi-nemzeti építőhagyományok alapjain akarta megteremteni a korszerű magyar építészetet. Szemléletét másfelől az angol praeraffaeliták és a hasonló úton előttünk járó finn építészek is formálták, így munkássága a kor egyik modern európai irányzatához is kapcsolódott. Kós Károly szülőföldje, Erdély építészeti örökségében találta meg kifejezésmódját, melyet aztán úgy alkalmazott, mint zenéjében Bartók a népdalt. Alkotásait azoknak ajánlotta, akik „új utakon járnak" és akik „a szépet is magyarul szeretik". Az első világháború kitörése megakadályozta építészete kiteljesedését, a feltételezhető továbblépést. Épületei így is maradandó értékű, máig is ható alkotások. Bár a későbbi évtizedek során írói és közéleti munkássága lépett előtérbe, mindvégig figyelemmel kísérte építészetünk alakulását, különösen a magyar formatörekvések időről időre jelentkező kísérleteit. Ezeknek az építészeknek azt ajánlotta, hogy tanulmányozzák a századelő hasonló irányzatait, de óvott attól, hogy ott folytassák, ahol ő és társai a tízes évek derekán kényszerből abbahagyták.

Kós Károly építészete számomra az élet, a történelem folyamatosságát hirdeti egy kultúrán belül, a humán és a környezeti értékek megőrzésére int. Műveinek európai értelemben vett korszerűsége mellett Erdély építészetének üzenetét is közvetíti, melyre ma jobban kell figyelnünk, mint korábban bármikor.

Úgy vélem, korunk magyar építésze, aki feladatait őszintén és igényesen valósítja meg, ember- és környezetbarát építészetet hoz létre, Kós Károly örökségének szellemében alkot. Ez az építészet igen sokarcú lehet.

Ferkai András

„Horizontja a végtelen, érdeklődésének határa az univerzum, de gyújtópontja Erdély, Minden gondolata Erdélyből indul, hogy bejárja a történelem egyetemét és visszatérjen újra forrásához. Benne kiderül, hogy világpolgárság és nacionalizmus, forradalmi lendület és igaz értékeket konzerváló tradicionalizmus csak látszólagosan ellentétek, mert alapjaikban kiegészítik egymást." (Kádár Imre: *Kós útja a politika fölé.* Erdélyi Helikon, 1933. dec.)

Kós Károly misztériumát számomra Kádár Imre fenti szavai fogalmazzák meg a legpontosabban. Két fontos dolgot mond ki. Az egyik: Kós életét, gondolatait, művészetét erdélyi születése, majd pedig a külön erdélyi sors vállalása határozza meg. A másik: erdélyisége, szűkebb hazájához való ragaszkodása nem jelent elzárkózást, azaz provincializmust. Kós Károlyt gyakran emlegetik a magyar nemzeti építészettel, a transzilvánizmussal kapcsolatban, de ki gondolna neve hallatán világpolgárságra és forradalmi lendületre? Márpedig életművének lényege az a cikázás magyarság és európaiság, nemzeti és egyetemes emberi között, ami csak legnagyobbjainkra, Adyra, Bartókra jellemző.

Ahogyan Ady magyarságát Párizs termékenyítette meg, úgy gazdagította Kós erdélyiségét az angol preraffaeliták eszmevilága, és a finn nemzeti romantika hatása. Ruskin és Morris demokratikus művészetszemléletét a magáénak érezte, Ashbee-től tanulta, hogy „a mai ember életfeltételeihez kell igazodni", de a régi korok stílusából mindazt át lehet venni, amit a nemzetet alkotó népközösség továbbra is a magáénak vall. Kós Károly csupán csak az első világháború előtt megépített jelentős munkáival is fontos fejezet építészettörténetünkben. Egész munkásságát átnézve mégis úgy érzem, mai építészetünk számára legalább olyan fontos tanulságokkal szolgál a háborút követő korszaka.

A háború vízválasztója mutatja, hogy Kós Károly *etikus ember* volt. Elsősorban etikus ember, s csak utána szakember, művész és politikus. Ezért mondott le biztos karrierről, a számára fenntartott tanári állásról, amikor úgy érezte, hogy otthon nagyobb szükség van reá. A kisebbségi sorba került népe csinált belőle politikust, szervezőt, írót, presbitert. S ő vállalta a tőle idegen feladatokat közössége összetartása, megtartása érdekében.

Választott sorsa változást hozott építészpályájában is. Nem jutott többé látványos, nagy munkákhoz. Cserébe viszont olyat nyert, ami senki másnak nem jutott osztályrészül: a népélet valódi, összehasonlíthatatlanul mélyebb ismeretét. A nemzeti irány egyetlen, városban élő építész képviselője sem ismerte oly alaposan népének életét, szokásait és kultúráját, mint ő. El is határolódott tőlük, miként a Jánszky könyve nyomán kibontakozó vitához küldött hozzászólása mutatja: „Ma Magyarországon sok a nemzetiszínű pántlika — kívül... Olyan sok, hogy az már szinte úgy néz ki, mint valami nagy nincstelenségnek, valami nagy hitetlenségnek, nagy reménytelen félelemnek a takarója." Számára a nemzeti jelleg nem stíluskérdés volt, hanem *sorskérdés*. A megmaradás kérdése, amihez erős hit kellett.

Egy másik lényeges különbség, mely őt a nemzeti jellegű építészet akkori és mai képviselőitől elválasztja — a *szerénység*. Meggyőződésem, hogy ha lettek volna komolyabb megbízásai, akkor sem törekedett volna látványos műremekek létrehozására. Ő az építészetet *szolgálat*nak tekintette, városi és falusi megrendelőinek, magánembereknek és egyházközségeknek jól használható, olcsó, gazdaságos és ugyanakkor otthonos épületeket tervezett. Tisztelte a hely szel-

lemét, mindig igazodott a környezet földrajzi, morfológiai adottságaihoz, a növényzethez, a meglévő épületekhez. Épületei sosem akarnak uralkodni környezetükön.

Ugyancsak fontos, hogy a szerény anyagi lehetőségek, a gyakran házilagos kivitelezés ellenére, legkisebb épületének is *lelke van.* Ez az a tudás, amit ma például egy Christopher Alexander keres: az évszázadok alatt összegyűjtött, ösztönös építő tapasztalat, az a bölcsesség, ami az épület környezetbe illesztésétől, a belső terek megformálásán és kapcsolatán át a legkisebb részletekig terjed. Kós Károly a középkort tanulmányozva, a népépítészetet megismerve, a kultúra civilizációval szembeni jelentőségét Sztambulban megértve — mindezt tudta. E tudás birtokában igyekezett házat, lakást, *otthont* adni az embereknek.

Kós Károly más dimenzióban mozgott, mint a nemzeti építészetet követelő kortársai. Természetes, hogy örömmel üdvözölt minden hasonló törekvést, s minden adandó alkalommal kiállt a magyar építészetből oly gyakran hiányzó sajátos szellemiség mellett. Ám jellemző, hogy a negyvenes évek első felében, amikor a falukutató építészek a népi építészetet igyekeztek a műépítészetbe átmenteni, Kós így zárta a Mérnök és Építész Egyletben a székely építészetről szóló előadását: „Talán fognak jönni egyszer istenáldotta tehetségek, akik meg fogják teremteni azt az építészetet, amelynek magyarságát mindenki meg fogja érezni, el fogja ismerni — pedig lehet, hogy az itt bemutatott népi formákból egy vonalat sem fogunk benne találni."

Végezetül egy figyelmeztetés. Az utóbbi években egyre több szó esik nemzeti identitástudatról, regionalizmusról, helyi hagyományokról. Mindez jó dolog. Igencsak veszélyes azonban az a gyakorlat, amely néhány megyénkben, néhány vidéki városunkban alakult ki. E helyeken ugyanis már hatósági előírás, megkövetelt minimum az úgynevezett helyi hagyományok követése. Amit ma helyi hagyománynak kiáltanak ki, az a századfordulón a település léptékét és akkori hagyományait figyelmen kívül hagyó, gyakran bizony importált stílus volt. Ez nem von le értékéből. De miért nem előlegezzük meg a bizalmat mai építészeinknek, hogy ők is hozzá tudnak járulni egy település képéhez — mai eszközökkel. Ez nem hagyományok és nem helyi jelleg, hanem csupán tehetség kérdése. A mai zsűriktől Kós Károly sem kapott volna építési engedélyt például a kolozsvári Műcsarnok épületére, hiszen volt olyan merész saját korábbi stílusától eltérni a lapos tetős, kissé „hollandus", de kitűnő tömegű középülettel. Ne kövessük el ezt a hibát!

Kerényi József

Olvashatjuk, tapasztalhatjuk, az iskolákban fogyatkozik az ének- és zenei órák száma. Közben Bartókot, Kodályt emlegetjük nyakra-főre. Hallgatjuk is műveiket, ismerjük egyáltalán valóságos munkásságukat?

Csak eleinte csodálkoztam, amikor Nagy Lászlót „Laciként" emlegető és őt értőként bemutatkozó emberek hírét sem hallották a halála előtti karácsonyon nyomtatásban megjelent *Tűnődés nagy szeretőkről, a kardcsókolókról* című versének.

És Kós Károly?

Bár csak „kirajzolná mai építészetünk helyszínrajzát"!

Mivel nem magamnak írok Kós Károly munkásságáról, az ÉPÍTÉSZRŐL, jobb ha őt idézem majd másfél évtizeddel ezelőtt írt levelével.

Jobb, mert Ő emlékezik munkásságának egy rövid időszakáról nagy erőfeszítéssel olyan árnyaltan és gazdagon, ahogyan a kevés magnetofon- és televíziós felvételen értelemszerűen ez nem volt lehetséges. És ez pótolhatatlan dokumentum!

Jobb, mert ez a levél — minden kommentár nélkül is — akaratlan építészeti és építészi válasz egy olyan kornak, ahol jelképesen és valóságosan is rendszeresen elvétik az arányt, a ritmust, nyelvelnek versenyhelyzetről, etikáról, humánus lakótelepek al- meg főközpontjairól.

És végül úgy vélem, ez a féltve őrzött levél ma már üzenet minden KEDVES KOLLÉGÁNAK az igazi korszerűségről és magatartásról — a NAGY KARDCSÓKOLÓTÓL!

Kós Károly levele Kerényi Józsefhez

Kedves Kollégám!

Szíves elnézését kérem, hogy még szeptember hó elején küldött levelére csak most válaszolok, de az írás már nagyon nehezemre esik, és mostanában még mindig több levelet kapok, mint amennyire a maga idejében válaszolni tudok.

Kollégám arra kér, írjam meg a Wekerle-telep központi piactere kialakításának, beépítési tervének, a megbízásnak és megvalósításnak útját, résztvevőit.

Ez ma számomra jórészt lehetetlen, két okból is:

1. 1944 őszén a rajtunk keresztül viharzott háború nyomában reánkzúdult rablócsőcselék kifosztotta és jórészt elpusztította sztánai otthonunkat. Ott, akkor semmisültek meg eddigvaló életem munkásságának minden dokumentumát tartalmazó dossziéim, s természetesen a Wekerle-telepi munkámra vonatkozó írásos és rajzos adataim is.

2. Wekerle-telepi építészi tevékenységemről (1912—13) immár 6 évtized választ el. Akkor 29 éves voltam, most 91-ik életévemet töltöm be.

A fenti ténymegállapítás után, azt hiszem, kedves kollégám belátja, hogy kérdéseire, pusztán immár meggyengült emlékezetem csak igen hiányos és pontatlan, bizonytalan választ tudhat adni. De válaszom lényegét megelőzően azt is el kell még mondanom, hogy 1911 őszére úgy alakultak a dolgaim, hogy állandó budapesti jelenlétemre már nem volt szükség, viszont építészeti tevékenységem Erdély területére (Kolozsvárra és a Székelyföldre) tevődött át, tehát — tíz esztendei pesti tartózkodásom után — hazaköltözködtünk (feleségemmel) Erdélybe, és berendezkedtünk a Bpest—Kolozsvár—Brassó vasúti fővonal feleződében, a vasúti állomás szomszédságában már másfél esztendeje Sztánán felépült házacskánkban.

Itt, Sztánán kaptam 1912 telén (január vagy februárban) a M. kir. Pénzügyminisztérium levelét, melyben a minisztérium Kispesti Munkás és Tisztviselőtelepének Építő-bizottsága (?) felkér: vegyek részt azon a szűkebb körű nyílt pályázatfélén (?), melynek tárgya: javaslattétel (szóban, írásban, ill. rajzban) a „Kispesti munkás és tisztviselőtelep" központi terének kialakítására. A továbbiakban felkéri a pályázókat, hogy javaslataikat Budapesten (pontos cím), már-

cius hó ?-án az Építőbizottságnak a tárgyban tartandó ülésén személyesen adják elő, ill. mutassák be. (És a többi, és a többi, amire már nem emlékszem.) Végül mellékeli a már jórészt beépített telep helyszínrajzát, kijelölve a központi tér kialakítása (beépítése) számára fenntartott beépítetlen területtel.

Jól emlékezem: a levéllel kapcsolatosan sokáig csupán azon töprenkedtem, hogy merészeljek-e javaslatot tenni egy városépítészeti probléma megoldására én, aki eddig ilyen problémával nem foglalkoztam (a városépítészet akkoriban a műegyetem tevékenységéből hiányzott), és Sztánán nem rendelkeztem városépítészettel foglalkozó szakkönyvvel.

De — ahogy a terminus közeledett — végül mégis nekifogtam, és az emlékezetembe idézett, látott, ismerős bel- és külföldi téralakítások közül kiválasztottam a véleményem szerint legsikerültebbeket (szebeni „Groszer Ring", és kolozsvári „Mátyás király-tér") ezek pozitív tanulságainak alapján megfogalmaztam az én javaslatomat; amelynek lényege:

Zárt tér alakítása *egyrészt a tér homlokoldalait zártsorban beszegő 2 emeletes, egyenlő ereszmagasságú, tisztviselő lakásokat és a lakosság elsőrendű életszükségleteit kiszolgáló helyiségeket (patika, posta, trafik, élelmiszer stb.) tartalmazó épületekkel, másrészt a tér hosszoldalának zártságát megbontó nyílt utcatorkolatok áthidalásával, illetve a torkolatokat elkendőző, — a térbe beépítendő — valamilyen közcélt szolgáló épülettel.*

Ezt az elgondolt javaslatomat felvázoltam egy 1:1000 léptékű alaprajzban és a tér egyik hosszoldalának sematikus homlokzati nézetében (1:500), s így felkészülve ültem vonatra, és Bpesten a kijelölt időben és helyen jelentkeztem javaslattételre a zsűrivé alakult építőbizottság előtt. (Elnöke a fővárosi vízművek közismert lángvörös hajú és szakállú igazgatója [nevét elfelejtettem], egyik tagja a Pénzügyminisztérium Virágh nevű öreg műszaki főtanácsosa volt.)

Mind az öt, nálam idősebb pályázó kollégám (nevükre nem emlékezem) ott volt már, amikor én — kissé megkésve — megérkeztem. Nagyléptékű, gondos kivitelezésű, színezett, felkasírozott — sőt egyike makettban ábrázolt — tervjavaslataik ott feküdtek sorban a terem közepén terpeszkedő hosszú asztalon, ahová aztán — utolsónak a sorban — a magam igen szerény méretű és szegényes kiállítású vázlatomat is elhelyeztem. (S ugyanakkor végigpillantva kollégáim vázlatain, megállapítottam, hogy azok egyike sem ábrázol zárt városteret, hanem a teret beszegő telkekre szabadonállóan beépített házsorral szegélyezett sétatér-szerű változatokat...)

A zsűri sorban s egyenként számba vette a javaslatterveket és meghallgatta az illetékes szerzők szóbeli felvilágosításait; (az enyémet utolsónak), mire, alig néhány percnyi egymásközti purparlé után az elnök egyszerűen közölte velünk a zsűri indokolt döntését, mely a 6 javaslatterv közül az én zárt városteri javaslatomat találta megfelelőnek a Wekerle-telep számára.

Virágh-főtanácsos pedig felkért, keressem fel másnap déltájt hivatalában: beszélni akarna velem a továbbiakra vonatkozóan, mert „sürgősen építeni kell".

* * *

Másnap jelentkeztem Virágh főtanácsosnál, s azután is vagy 3-4 napon át naponta.

Mindenekelőtt abban állapodtunk meg, hogy tekintettel a sürgősségre, valamint az egyhangúság elkerülésének érdekében, az épületek terveit ne egy, hanem — az általunk adandó program alapján — több építész — közvetlen meg-

bízás alapján — készítse el, éspedig egy építész legfeljebb 2 épület tervét. (E megállapodás alapján kaptam végül — indításul, s részben irányításul is — megbízást az északi (?) téroldalon — elsőnek — felépítendő, utcaáthidalással összekötött két tisztviselői lakóház (földszinten bolthelyiséggel) terveinek és költségvetésének sürgős elkészítésére.

S utolsó napon megszületett a Pénzügyminisztériummal (miniszter — emlékezetem szerint: Lukács, államtitkár: Toth) kötött munkaszerződésem, melynek engem kötelező lényege volt: a Wekerle-telep központi terét övező épületek tervező és kivitelező munkálatainak szervezése, irányítása, vezetése és adminisztrálása a telekparcellák kitűzésétől az elszámolásokig. Viszont a minisztérium biztosítja e munka számára a szükséges munkahelyiségeket, a megfelelő számú (és általa dotált) műszaki-, adminisztrációs és kiszolgáló személyzetet, valamint a munkaeszközöket és anyagokat.

* * *

Wekerle-telepi munkásságomat — emlékezetem szerint nyár elején (június?) kezdettem meg, az időközben erre a célra kiűrített, berendezett és felszerelt I. kerület Verbőczi-utcai öreg ház emeleti helyiségeiben (szemben a P. minisztérium keleti bejáró kapujával). S addigra én is — ideiglenesen: e kötelezettségem tartamára — felköltöztem Sztánáról Bpestre feleségemmel és elsőszülött csecsemő fiammal a Vár alatti Ilona-utcában bérelt és Mocsai asztalosmestertől kölcsönkapott bútorokkal berendezett kertes villalakásba. S miután időközben elkészültem a Telep főterére építendő lakóházak terveivel és költségvetésével, munkásságom azzal kezdődött, hogy a Wekerle-telepi építkezések kivitelezésének generálvállalkozója: a „Bloch és Holitser"-cég azonnal meg is kezdhette a kitűzött telken az első főtéri épületek alapozási munkáját...

Így kezdődött ez a számomra újszerű munkásságom, igen hajszolt tempóban úgy, hogy 1912 karácsonyára fedél alá kerülhetett a tervezésekkel megbízott és mind a fiatalabb korosztályba tartozó építészek (akik közül ma már csupán Zrumeczky Dezső és Tornalljai Zoltán nevére emlékezem) egynémelyikének idejében beadott és jóváhagyott tervei szerinti épület...

* * *

A következő esztendő nyugalmasabban indult. Az immár kialakult munkarendszerben zökkenés nélkül, szaporán haladt a munka a kiteljesedés felé. De közben, a nyár elején, kisfiacskám súlyosan megbetegedett: hűlés (szeles budai kert és huzatos lakás), mellhártyagyulladás, tbc-gyanús tünetek stb. S amikor — hosszú hetek múlva — valamennyire helyrejött, az orvos javaslatára (magaslati hely, napsütés) a lábadozó gyermeket feleségemmel együtt hazaköltöztettem a magaslati levegős, napsütéses Sztánára. S miután akkor (nyár derekán?) a Wekerle-telep központi tere kiépítésének munkája olyan stádiumban volt már, hogy azt helyettem bármelyik arravaló építészkollégám folytathatta és befejezhette, tehát utódomul Tornallyai Zoltán kollégámat javasolva (amit akceptáltak is), egyúttal kértem munkaszerződésem felbontását. Amit meg is kaptam, mire egy hónap múlva én is hazautaztam...

Hogy aztán hogyan fejeződött be a Wekerle-telepi főtér kiépítése, nem

tudom, mert én azóta, hogy elszakadtam a számomra nagyon hasznos és tanulságos munkaterületemtől, azt soha többé nem láttam viszont.

Kedves Kollégám! Ezeket az adatokat tudta az én immár gyarló emlékezetem kiásni 60 esztendős sírjukból, s ezeket is csak részletekben, három hét alatt. S ezzel jó egészséget kívánva szívesen üdvözli nagyon öreg kollégája

KÓS KÁROLY

Kolozsvár, 1974. XI. 27.

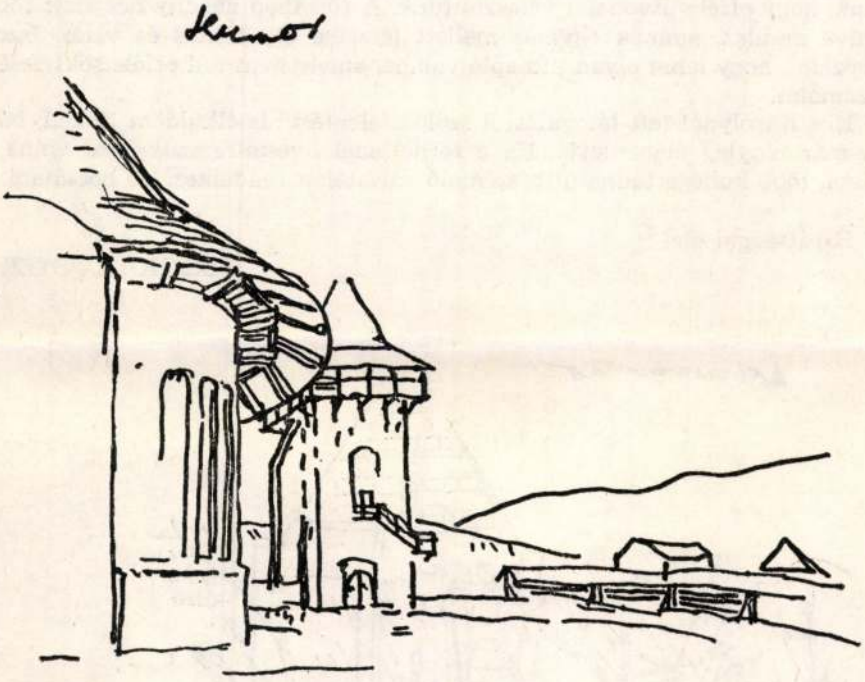

Erdélyi útinapló — rajzokban

Kedves Béla!

1973-ban a Mesteriskola 2. ciklusával Erdélyben jártunk. Én az 1. ciklussal, ahová tartoztam, nem mehettem. Ezért egy számomra idegen közösségben alkalmam volt magamban lenni, így összes vegyértékeim a tapasztalásra irányulhattak. Erről szólnak a rajzok.

A rajzok egy *erdélyi* utazás magánemlékei. Az út Erdélyből a *moldvai* kolostorokhoz vezetett, majd egy más útvonalon vissza. Közben bejártunk néhány fontos *szász* települést is. Kolozsvárt meglátogattuk Kós Károlyt. Mindent leírtam, lerajzoltam, amit csak bírtam. Ma úgy gondolom, hogy jelentősége van annak, hogy efféle útvonalat választottunk. A füzetben néhány hét alatt rögzült együvé mindaz, aminek egymás mellett létezése oly fontos és valós. Iszonyú elképzelni, hogy lehet olyan útinapló valaha, amely nem tud efféle sokféleségről beszámolni.

Kós Károlynál tett látogatásról szóló „jelentést" is elküldöm Neked, bár az már-már tényleg magánlevél. Ha a tördelésnél ilyesmire szükséged volna, azt hiszem, több kolléga tudna útibeszémoló vázlatokat rendelkezésre bocsátani.

Barátsággal ölel

REIMHOLZ PÉTER

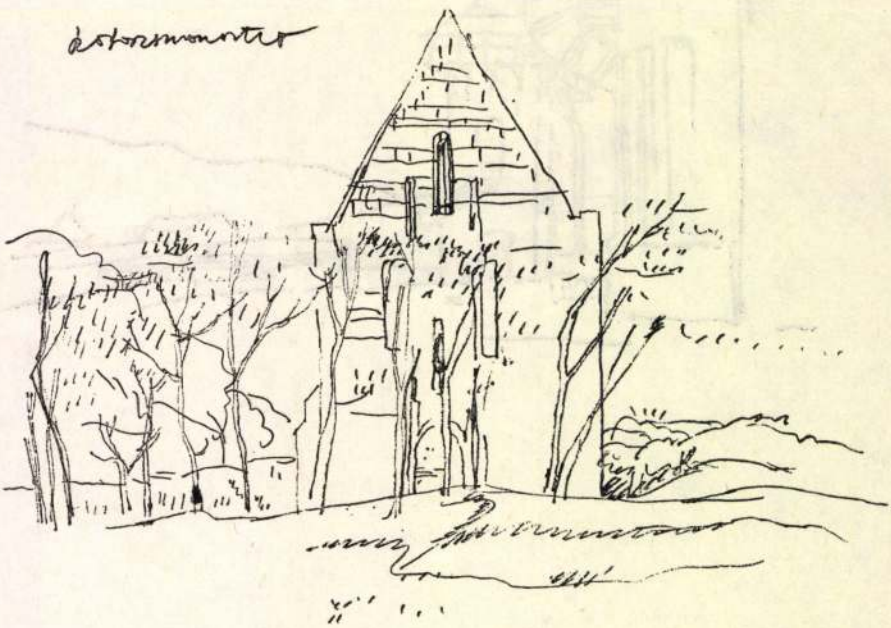

NAGY ELEMÉR

A finn példa Kós Károly építőművészetében*

Ha Kós Károly művészetének külföldi kapcsolatait állítjuk előtérbe, az angol inspiráció mellett a finnekről is külön kell szólni.

Az angol hatás az egész európai művészetre serkentőleg hatott. Közvetett úton a finnek is nyertek az angoloktól indítást iparművészetük megújítására és a nemzeti romantikus építészet nagy kísérleteire. Míg Magyarországra a századforduló idején a német és az osztrák művészeti központok továbbították az angolok eredményeit, addig Helsinki felé belga, svéd és orosz közvetítéssel érkeztek az új gondolatok és formák. Hozzánk a szigetországból, a német—belga *van de Velde,* valamint az osztrák *Josef Hoffman* kezén átszűrve már valami más, inkább a nagypolgári igényekhez idomított szellemiség érkezett, amit a skót *Mackintosch* — a századfordulón Közép-Európába érkező finom, de enervált formavilága még csak jobban aláhúzott. Mint említettük, ez az osztrák—német kereskedelem és kultúra elég vastag szigetelőréteget húzott a távoli angol és skót művészet és Magyarország közé, a földrajzi távolságról és a nyelvismeretről nem is beszélve. Az a kevés, ami a művészet, valamint a reformista-szocialista mozgalmak vonalán hozzánk jutott, jóformán csak német nyelven volt hozzáférhető.

A finnek szemléletének azonban más meghatározója is volt. Ők e századforduló éveiben még az orosz cári birodalom keretében, de egy önálló nagyhercegségnek voltak az alattvalói. A XIX. század közepén különleges kincs birtokába jutottak, s ez a Kalevala volt. Jó másfél százada tette a *Finn Irodalmi Társaság* asztalára, *Elias Lünnrot* finn orvos, hatalmas népi monda- és énekgyűjteményét, melyet saját kompozíciója szerint egységes egésszé, nagy eposszá formált. Végleges alakját 1849-ben kapta, s ez a Kalevala az, amely a finnek számára nagy nemzeti eszmélkedés forrásává vált. Ez a mozgalom a XIX. század végén egyre erősödött, s éppen akkor, amikor művészeti szempontból jelentős befolyásra tett szert az angol hatás.

A történelmi helyzet követelte kulturális megmozdulás tehát ott északon, a Ruskin-Morris szellemi gyökeréről kihajtó ágakat bensőséges szeretettel gondozta, s ott a nép számára követelt művészet sokkal inkább realitás volt, mint bárhol Európában. A messzi Suomiból érkező közleményekben a magyar művészek már alkalmazott formában láthatták az angol művészetszemlélet elveit, a finn építészet és iparművészet tehát közvetlenül hasznosítható példaként szolgált számukra.

Kós Károly és baráti köre a finnekkel közvetlen személyes kapcsolatba is került, s itt a két kultúra kölcsönös egymásra ismeréséről és egymásra találásáról is beszélhetünk e század első éveiben.

*

* Részlet a nemrég elhunyt szerző Corvina Kiadónál megjelenő könyvéből. Köszönjük a kiadónak és Dvorszky Hedvig szerkesztőnek, hogy közlését lehetővé tette.

Az építészeti és iparművészeti területen e nagy mozgalom *Akseli Gallen-Kallela* nevéhez fűződik. Róla azért kell itt külön szólnunk, mert a századforduló éveinek fiatal finn építészeit nagymértékben inspirálta, kiváltképp pedig azért, mert két ízben is járt Magyarországon, s személyes kapcsolatba került Kós Károllyal is. Az emlékezetes kalotaszegi kirándulásig hosszú utat járt meg Gallen-Kallela, ragyogó hazai és külföldi sikerek után. Az ő művészeti háttere jól jellemzi azok örökségét, akiknek alkotói pályája Európa középső és keleti területein, a nemzeti romantika szellemében teljesedtek ki. A finn történelmi festészet volt nevelője, amely hatására német és francia ihletettségben festette azokat a műveit, melyek a finn mondavilág legfontosabb alakjait és jeleneteit mutatják be. Ehhez kapcsolódott az Angliából Németországon, Belgiumon át érkező — s az előző fejezetben vázolt — új felfogásmód, a leegyszerűsítés, a dekorativitás, a síkszerűség, s az élénk tiszta színvilág alkalmazása. De őt is nagyrészt Morris szelleme vitte tovább a grafika és a tárgyformáló művészetek területére. *Alfred William Finch* és *Emil Gallé* közvetítették ezt az angol—belga hatást a finn művészet világába. Elsősorban az iparművészet gondolkodásmódja újult meg működésük és tanításuk nyomán. A festő Gallen-Kallela különös módon oly építészeti alkotásával gyakorolt nagy hatást a finn építészeti szemlélet megváltozására, de éppen Kós Károly munkásságára is. Ez az épület az 1896-ban elkészült *„Kallela"* nevezetű *műtermes ház* Rouvesi mellett, az erdős finn szigetek egyikének legmagasabb pontján. Gallen maga tervezte, részt vett az építésében és maga dekorálta kívül-belül saját kezűleg, faoszlopba, fagerendába metszve a dekoratív részleteket és készítve néhány rusztikus bútort. Kallelában négy éven át dolgozott, alkotó korszakának egyik legértékesebb időszakát töltve benne. Otthonteremtés, műhelyformálás ez, minden mozzanatnál részt vállalva az építés folyamatában. A századforduló nagy álma és divatja az európai művészvilágban. Az előkép természetesen a Philipp Webb által William Morris számára épített Red House-a Londontól délre, *Bexly Heath*ben. Ilyen volt a belga *van de Velde* háza *Uccle*-ban Brüsszel egy déli külvárosában, de még számos ilyen otthonteremtést tart számon az európai művészettörténet.

Akseli Gallen-Kallela két alkotóotthont is épített magának. A másodikat 1912-ben a Helsinki mellett *Tarvasää*-ben emeltette. Az egyetemes építészet szempontjából csak az első, a Kallela vált fontossá. Nem is elsősorban azért, mert azt Gallen-Kallela maga képzelte el, s berendezésében és díszítésében saját kezével is részt vett, hanem mert az európai építészetben első ízben jelenik meg a népi építészet, egy társadalmi régió elemi erejű hagyományos népi architektúrája, egy alkotó élet nagyszabású kereteként; William Morris említett Red House-a a középkori építészet egyszerűségét, anyagszeretetét és szerkezeti-szerkesztési szépségét élesztette fel. A művességet továbbá, amelyet nemcsak a ház későbbi birtokosa, hanem az építész Philipp Webb is tisztelt a ruskini tanítás nyomán. Van de Velde merőben új, „modern", az Art Nouveau kifinomult formáiban találta meg otthona kialakításának eszközeit, míg a svéd *Carl Larssen* alkotó otthona közvetlenül kapcsolódott a helyi polgári építészet hagyományaihoz. Végeredményben Gallen háza a Kallela egyértelmű állásfoglalás, kalevalai szellemű kinyilatkoztatás volt, a helyi népi építészeti hagyományhoz való igazodásra és ragaszkodás mellett.

A festő Gallen dinamikus egyénisége a fiatalabb finn építészek számára példaképül szolgált. Három közülük — valóságos alkotói triumvirátus — *Herman Gesellius, Armas Lindgren* és *Eliel Saarinen* kapta a megbízást az 1900. évi

párizsi világkiállítás finn pavilonjának a megtervezésére. Az időben a finnek viszonylagos önállóságban, egy orosz nagyhercegség keretében alakíthatták ki közösségi életüket. A XIX. század végén a fokozatosan önállóságra törekvő mozgalmakban az irodalom és a művészetek is jelentős szerepet játszottak, s a nagy bemutatkozási lehetőség a világ előtt, a finn nagyhercegség önálló pavilonja az 1900. évi párizsi világkiállításon erre is természetesen nagy lehetőséget kínált. Ezt a fiatal építészhármas meg is ragadta és egy, a középkori építészeti formákra utaló, de belsőben kifejezetten a régi finn építészet hagyományát tükröző alkotással nagy feltűnést és valóságos építészeti sikert aratott. A belső kiképzés és dekoráció természetesen Gallen-Kalella munkája volt, aki a boltozati falfestményeket készítette és részben a belső berendezést is tervezte.

A *párizsi világkiállítás finn pavilonja* határkő a finn művészet fejlődésében, ugyanakkor a finn művészet európai, sőt világsikerének a nyitánya. A kiállítást sokan felkeresték, nemcsak a kíváncsi nagyközönség, de mérnökök, építészek és iparművészek a világ minden tájáról, így néhányan Magyarországról is. Nálunk azonban a mélyebb visszhang, a Gallen—Saarinen alkotásra való rácsodálkozás, csak néhány évvel később kezdődött, amikor az európai építészeti szakfolyóiratok, köztük igen színvonalas színes mellékleteket is közlő német revuek bemutatták nemcsak a pavilont, hanem Saarinenék más munkáit is, elsősorban az 1902—1903-as években épült ún. *Merijoki és Hvitträsk-villa* monumentális együtteseit.

Ezek és Saarinenék későbbi épületei már finom átmeneteket is jeleznek a nemzeti romantikából a Közép-Európából észak felé áramló dekoratív irányzatok felé, melyek a bécsi, a darmstadti művészeti műhelyekben alakultak, a skót Mackitosh befolyása mellett.

A század első éveiben mindenesetre valóságos finn láz kerítette hatalmába Európát, ahogy az a korabeli építészetet bemutató könyvekből, publikációkból még ma is érzékelhető. Magyarországon az érdeklődés már a századvég éveiben erősödött. Benne volt ebben a nép szimpátiája, s a közös finn-ugor nyelv iránti érdeklődés, mely a nyelvészeket, irodalmárokat erősen foglalkoztatta.

A *Magyar Iparművészet* című folyóirat is tudósított az 1900. évi párizsi világkiállításról, a finn sikerről, azonban még viszonylag rövid szöveggel, de fotókkal és részletrajzokkal. Koronghi Lippich Elek, aki németországi tanulmányainak hatása alatt a művészet nemzeti sajátosságaival, a nemzeti öntudat ébresztésében játszott szerepével is igen behatóan foglalkozott, így a finnekével is. Amíg csak hivatalban volt a kultuszminisztériumban messzemenően támogatta azokat, akik e két rokonnépet művészetük révén is közelebb akarták hozni.

Egy finn szobrászművész, akinek a szigorúbb cári évek alatt tanácsos volt távolabb lenni hazájától, *Yrjö Liipola*, már 1904 óta Magyarországon tartózkodott. A századforduló historikus szellemben alkotó magyar művészei a millenniumkor jelentős feladatokat kaptak, s a fiatal szobrászoknak volt mit látni és tanulni Budapesten. Yrjö Liipola mellett egy másik finn szobrász is megjelent, *Alpo Sailo*, s mindketten *Stróbl Alajosnál* tanultak. Gallen-Kallela is meglátogatta Magyarországot. Először a Kalevala fordítójával, *Vikár Bélával* volt kapcsolatban, majd egy, 1906 őszén Budapesten rendezett nemzetközi képzőművészeti kiállítás kapcsán több magyar vezető művészeti közéleti személyiséggel ismerkedhetett meg. *Apponyi Albert* vallás- és közoktatásügyi miniszter kérte fel őt a finn részleg anyagának összeállítására, s az előkészületek során Gallen összeköttetésbe került *Majovszky Pállal*, Koronghi Lippich helyettesével és

munkatársával is, akivel egy hosszú évtizeden át barátságot és levelező kapcsolatot tartott. Gallen-Kallela nem jött el a kollektív kiállítás megnyitójára, csak 1907. február végén érkezett meg. De a bemutatott 64 finn képből 17 volt az övé. Másodízben egyéni grafikai kiállítása alkalmából érkezett Budapestre, s ez alkalommal, szemben az előző rövidebb látogatásával, több mint két hónapig tartózkodott Magyarországon. E két látogatás nemcsak Gallen számára volt érdekes és művészeti élményekben is gazdag, hanem lehetőséget adott a magyar művészetpolitikusoknak és művészeknek a finn nemzeti művészet legnagyobb alakjának, személyének megismerésére. Ezen keresztül pedig közvetlen kapcsolatba kerülhettek az északi ország modern romantikájának nemcsak festészeti, de grafikai és áttételesen építészeti eredményeivel is. Ez időben volt Kós Károly Budapesten az építészeti kar végzős hallgatója, s már bekapcsolódott az akkori művészeti közéletbe.

Nemcsak a budapesti, akkor már igen nyitott nemzetközi művésztársadalmával került összeköttetésbe a finn Gallen-Kallela, hanem a közelben fekvő *Gödöllő* művésztelepének megalapítójával és vezetőjével *Kőrösfői Kriesch Aladár*ral és a még igen fiatal, de már *Koronghi Lippich Elek* támogatását élvező Kós Károllyal is. De voltak abban a társaságban, mely Gallent körülvette, más jeles magyar építészek is. Így *Nagy Virgil* professzor, *Györgyi Kálmán*, továbbá a dekoratív belsőépítészet és iparművészet jelesei, mint *Thoroczkai Wigand Ede* és *Maróthi Géza*. Ezek között *Kós Károly* volt a „Benjamin", akit e társaságban *Koronghi Lippich* és *Györgyi Kálmán* figyelmessége folytán kapcsoltak be. Mint kitűnő építészgrafikus került az illusztris társaságba, akinek rajzait a nagy tekintélyű *Magyar Iparművészet* 1908-as évfolyamában az egész magyar művészetértő nagyközönség megismerhette. *Akseli Gallen-Kallela* két magyarországi látogatása óriási jelentőségű volt.

Ez a temperamentumos finn művész, indulattal utasította el a századvég akadémikus, formalista-soviniszta művészeti megnyilvánulásait. Ugyanakkor örömmel és lelkesedéssel csodálkozott rá rövid kalotaszegi látogatása alkalmával az eredeti népművészet világára és arra a finom, áhítatos, természetet és néphagyományt tisztelő művészetre, amit *Kőrösfői Kriesch Aladár* vezetésével a *gödöllőiek* műveltek. Gallen kőrösfői látogatásán *Kós Károly* is ott asszisztált, mivel a vidéket és embereket ő ismerte legjobban, e budapesti építész-művész társaságból. Ezek a rövid együttlétek, vacsorák, hosszabb kirándulások, kiállítások *Kós Károlyra* meghatározó erővel voltak. Egyrészt *Gallen-Kallela* emberi jelensége, az ő hozzá hasonló mozgékony-robbanékony alkat, aki a nehézségeket legyőző dinamikával éppúgy hatott rá, mint a lényegfelismerő és megfogalmazó lelkesedésével. Másrészt benne öltött testet az a művész, aki az angol — s Kós Károly által már jól ismert — törekvéseket egy sajátos területen és történelmi helyzetben alkalmazta, mégpedig messzemutató fénnyel és meghatározó jelentőséggel. A *„Kalevala"* eposz fokozatosan kibontakozó népszerűsége és az egész finnség identitásérzését és nemzeti öntudatát megerősítő irodalmi hatása a századforduló éveihez közeledve a képzőművészet és a zene világában is kibontakozott. Vagyis széles területen és a nyelvi korlátokat is átlépő műfajokban. Ilyen volt Gallen-Kallela már említett Ruovesi-ben felépített műtermes, nagy — karéliai mintára épített — boronafákból szerkesztett lakóháza. Ennek *fényképes dokumentációjával ajándékozta meg Kós Károlyt*, dedikálva azt a fiatal magyar építésznek, *aki* viszont *erdélyi építészeti rajzainak* és *tanulmányi vázlatainak egy nyomtatásban megjelent* sorozatával viszonozta e kitüntető kedvességet, azon az ünnepi vacsorán, melyet a *„Steindl cég"* adott a finn vendégek

tiszteletére. Ezen Kós Károly *Eliel Saarinennel* a már nagyhírű finn építésszel barátkozhatott össze, aki nála 10 évvel volt idősebb, s olyan remekművek álltak már a háta mögött, mint a *Villa Suuri Merijoki*, a *Villa Hvittrüsk* és tervezés alatt állt helsinki főpályaudvara. Az előbbieket Kós már jól ismerte a *„Modern Bauformen"* remek albumainak és a *„Kunst und Handwerk"* színes produkcióiból. Míg Gallen-Kallela a finn népi építészet monumentális újraálmodójának tekinthető, említett és még a századforduló előtt épített házával, addig *Saarinen* — ugyan idősebb festőbarátjának és inspirálójának nyomán elindulva —, előbb a nemzeti romantika híve, később fokozatosan engedett az internacionálissá vált szecessziónak. Tömegformáiban a középkort követte. Dekorációiban az ősi finn ornamentumoktól fokozatosan tér át a geometrikus, s ugyanakkor hidegebb, mechanikusabb díszítőelemekre. Az a közös, mesés színes díszítés, azonban, mely az akkori finn nemzeti romantika épületeinek falaira *Gallen-Kallela* néhány évvel korábbi nagy dekoratív Kalevala témájú képeiről kerül át, *Kós Károly* kezdeti terveiben, interiőr rajzaiban is világosan felfedezhető. A finn befolyás határozott nyomait tanulmányozhatjuk további belsőépítészeti vázlatain, később pedig szerényebb eszközökkel, a középkori formákkal vegyítve, épületein is.

Az egyetemi évek tehát Kós Károly számára időben igen sűrítve közvetítették az Európában lejátszódó művészeti kölcsönhatásokat. E két inspiráció, az angol és finn sorrendje és egymásrahalmozódása kivételesen szerencsés volt a századfordulói magyar nemzeti építészet számára. A *Ruskin* és *Morris* kitűzte út ugyanis közvetlenül nehezen lett volna alkalmazható Magyarországon, hiszen Angliában a néphez való visszafordulás már közvetlenül nem jelenthetett az — évszázados ipari fejlődés és intenzív városiasodás miatt — érintetlen népi architektúrához és tárgykultúrához való viszonyulást. Sokkal inkább a históriai építészet kisebb alkotásai és a középkori művesség voltak ott a megújulás forrásai. Így azok az irodalmi témák is, melyet *William Morris* akár írásaiban, akár tipográfiai kalandozásai során feldolgozott, az angol ősi mondavilágba, vagy a közös keresztény legendák világába vezettek vissza. Hasonló volt a helyzet Belgiumban és Németország területén is, ahol szintén a nemzeti történelem s az európai hegemóniára törő uralkodó osztály életkeretének méltó kialakítása volt a háttér. Finnország a századfordulón egészen más helyzetben volt. 1809-ben az eddigi, s 700 évig tartó svéd uralom után az orosz birodalom részévé vált, s így nyugati s lutheránus szellemű lassan polgárosuló, svéd nyelvű vezető rétege nehéz válságot élt át. A XIX. század első harmadában kezd olyan nemzeti mozgalom bontakozni, mely nem a svéd—finn történelmi múltra támaszkodott, hanem a mélybe ásott le és az ősi népi hagyományokat, emlékezetet, majd a régészeti és tárgyi leleteket megkutatva olyan szellemi építmény alapjait rakta le, mely egy saját finn művészet felvirágzásának lett alapja. A finneknek ez az önmagukra eszmélése, politikai vezetőik bölcsességével párosulva az alkalmas pillanatban meg is hozta gyümölcsét, a független nemzeti államot. Magyarországon más volt az aktuális nemzeti probléma. Egy évszázadokon át egykori dicsőségét sirató nemzet a kiegyezésben megtalálta a maga anyagi boldogulását, de részben osztrák—porosz kulturális, bürokratikus fenyegetettségében, másrészt a különböző feltörő nemzetiségek szorításában élt. Ezért volt a nemzeti művészet kibontakoztatására vágyó művészpolitikusok és művészek számára fontos példakép a finnek új művészete. A távolság azonban szinte végtelen nagynak tűnt abban az időben, s a közvélemény érdeklődése is megoszlott a nyugati és egyéb külföldi kapcsolatok között. Maga *Kós Károly* sohasem járt Finnország-

ban, s azok a személyes kapcsolatok, melyek az 1907—8-as években szövődtek, hamar szétszakadoztak. *Jánszky Béla* járt ott, s előtte, ha nem is tartozott közvetlenül a „Fiatalok" csoportjához, tudomásunk szerint *Toroczkay-Wigand Ede.* Toroczkay 1912-ben *Gallen-Kallela* második műtermes házának, a tarvaspääi alkotóház tervezésében-építésében is valamelyest közreműködött. Kós ebben az esetben mint már az angol befolyásnál láttuk, éles felismerőképességével, képzelőerejével és szervezőképességével pótolta az utazás hosszadalmas és nehézkes, bár közvetlen módszereit. A *„Fiatalok"* csoportjában *Kós Károly társai is* nagy érdeklődéssel fordultak a finnek felé, s itt elsősorban *Zrumeczky Dezső, Jánszky Béla* és *Györgyi Dénes* neveit kell említeni. Zrumeczky dolgozott talán a legtöbb fantáziával és legnagyobb lendülettel. Kós legendás kis remeke a sztánai „Varjúvár" mutatja a legerősebb finn hatást. Már alaprajzában is felismerhető a Villa Merijoki és Hvittrüsk laza L alakú kontúrja, méreteiben természetesen erősen csökkentve. A kicsiny, szabdalt tömeg egyes elemei, határozottan utalnak a Saarinenék hármas formai megoldására, a falazási technika sajátosan finn felfogásmódjára, A későbbi Kós-művekben is felfedezhető számos finn formaelem, ablakok, ajtók, tetők stb. kialakításában, de egyre inkább a középkori építészet leegyszerűsített formái felé fordult, s kevésbé az internacionális szecesszió dekorativitása iránt lett fogékony.

Hatott Kós Károlyra a Gallen-Kallela sokoldalúsága is. Tárgytervező és -készítő tevékenysége, amely szorosan a finn népi kézművességre támaszkodott éppúgy, mint grafikai munkássága. Kós maga ugyan rajzainak stílusát a tömör fogalmazású középkori metszetekből eredezteti, ezt nem vitatva viszont azt is láthatjuk, hogy nem kerülhette ki Gallen-Kallela modorának hatását, különösen, ami a finn művész századforduló körüli grafikai vonásait illeti. Kós korábbi rajzaiban Bécs és németek szecessziója — s nem kizárva itt Kozma Lajos közvetítését sem — fedezhető fel, addig későbbi linóleummetszetei a középkor és a finn Gallen-Kallela példái nyomán alakultak, formálódtak. Végső soron mindkettőjüket ugyanúgy a nép, mesterségekben évszázadok óta járatos, fúró-faragó, házcsináló, ugyanakkor bűvölő-daloló természetközeli embertípusa (a karéliaiak, illetve a székelyek és a kalotaszegiek) ihlették. Míg Gallen-Kallela a Kalevala nyomán indult néhány kelet-finnországi élménygyűjtő útra, addig Kós már jóval fiatalabb fejjel bele-belekóstol Kalotaszeg tündérvilágába.

A finn építészeti hatás tartós volt Kós Károly egész életében, s ez nyomokban felfedezhető később alkotásaiban is. A finneknél is tapasztalt apró, műves részletek még a hatvanas években is meg-megjelennek kisebb egyházi épületein és magánházain. A belső berendezésben is, ahol csak lehetett, ragaszkodott a közvetlen kézműves eljárás alkotta formákhoz, akár ő tervezte azokat, akár munkatársaira hárult a feladat.

Mindezek természetesen csak felszíni jegyek voltak. De a finnek iránt érzett és élete végéig megmaradt szimpátia is harmonikussá tette saját szűkebb hazájához való művészi kapcsolódását. Kós Károly eredeti tiszta forrása a kalotaszegi világ volt. A táj és a nehezen megművelhető föld formálta küzdő, állhatatos és szorgalmas nép teremtette környezet. Az épületek, a tárgyak, a kertek a viseletek és a történelmi hagyomány. S ha a Duna-medencei sors viharai nem is hagytak itt olyan gazdag mondavilágot, amire egy gondos gyűjtő nemzedék felépíthette volna a nagy nemzeti-népi eposzt, de Kós azért képességeitől telhetően részt vett a század elején kibontakozó gyűjtőmunkában. Kalotaszeg az ő számára valóságos kalevalai világ volt, s ezt a nagy népi finn eposzt mindig nagy tisztelettel és mély megértéssel emlegette. A Lönnrot összeállította első

Kalevala bemutatásának 100. évfordulóján Erdélyben Kós Károly emlékezik meg a nagy kulturális ünnepről. Az *„Erdélyi Helikon"* 1935. novemberi számában így ír:

„Hogy az emberi kultúra számára mit jelent a »Kalevala«, azt az irodalomtörténet professzionátus számtartói régen elkönyvelték. Bizonyos csak az, hogy ha semmi sem maradna abból, amit ma finn népnek, finn szellemnek, finn életnek, történelemnek és kultúrának tudunk, a »Kalevala«, egyedül is igaz és tagadhatatlan bizonyítéka maradna annak."

„De az élő finn nép, a mai Finnország számára többet jelent, mint kultúrájának ősiségét, a többi európai kultúrnépekéivel való egyenértékűségét. Talán nem mondok igen sokat, ha azt mondom, hogy a »Kalevala« felfedezése, összegyűjtése és kiadása abban az időben, a múlt század második negyedében, amikor a finn élet talán legsúlyosabb válságát élte, mikor szinte hajszálon múlott, hogy megmaradhat-e a kettős — svéd és orosz — nyomás közt a maréknyi és szegény finn nemzet, egyike volt s talán legdöntőbbje azoknak az okoknak és erőknek, melyek a finn nemzet mérlegében az életet jelentő serpenyőbe estek — szinte az utolsó pillanatban már. A már-már halott finn öntudat és magabízás, a finn életreménység, a finn nép küldetésébe és hivatottságába vetett és már megrendült hit új életretámasztója, a halódó és szertehulló finn erők újra összekovácsolója és megsokszorozója lett a »Kalevala« felfedezése. A »Kalevalá«-val mindent mert újra akarni a finn és — ma meg is kapott mindent, amit nemzet megkaphat a sorstól a szabad, független élet boldog valóságát..."

„Az ezeréves álmából most száz esztendeje új életre támasztott »Kalevalá«-ban a finn nép bizonyára nemcsak a finn génius páratlan művészi alkotását, a világirodalom egyik legmonumentálisabb és legeredetibb eposzát ünnepli ebben az esztendőben, hanem talán még inkább a finn nemzet életért való örök harcának talán legkétségbeejtőbb idejében újra megtalált és győzelemre segítő, legerősebb, soha ki nem csorbuló, örökkévaló fegyverét."

„Azt a megtalált csudamalmot, melyet az agg énekesnek, Vainemöinennek ravasz praktikája egykor az együgyű eszű, de művész-ezermester Ilmarinen kováccsal csináltatott volt, finn népének örökké dolgozó és ható életforrásául."

„Számunkra is a »Kalevalá«-nak ez az értéke a nagyobb és meggondolkoztatóbb tanulság."

De megemlékezett *Kós Károly Eliel Saarinen* építésszel történt találkozásáról is. Míg *Gallen-Kallela* dinamikus személyisége nagy hatást tett rá, Saarinen megjelenése, modora talán kevésbé.

Azonban közös építészeti szakmájuk témái a csendesebb beszélgetések ellenére is tanulságosak voltak számára. Eliel Saarinen is két ízben járt Magyarországon, akinek egyébként személyi kapcsolatai *Maróti Gézával* voltak szorosabbak, mondhatni barátiak. Később együtt dolgoztak Amerikában a *Cranbrook Akadémián* (Michigan), melyet Saarinen tervezett és vezetett, s ahol *Maróti Géza* egy ideig a szobrászatot tanította.

Első alkalommal 1908-ban járt *Saarinen* Budapesten, jórészt egy időben *Gallen-Kallela* második, hosszabb látogatásával. Másodszor tudomásunk szerint 1911-ben, amikor Budapest városrendezési kérdéseiről adott szakvéleményt, és az akkori Nemzeti Színház tervpályázat-bírálatában is részt vett. *Kós Károly* 1908-ban valószínűleg három ízben tudott hosszabban beszélni a nálánál tíz évvel idősebb és már nemzetközileg ismert finn építésszel. Első alkalommal egy ünnepi vacsorán a Margitszigeten, majd egy coctailon, mely a *Steindl céh* rendezésében folyt le az Országos Kaszinóban.

Szerencsésen fennmaradt a vacsora díszes jelenléti kártyája („Axel Gallen Kallela—Saarinen vacsora" Gallen Kallela Múzeum, Helsinki) s ezen sok ismert magyar művész és építész neve közt Kós Károlyé is szerepel. A harmadik beszélgetésről idézzünk *Kós Károly* írásából, mely a *Pásztortűz* 1940. évfolyamában látott napvilágot: *„Saarinen Eliel a legnagyobb finn építőművész."*

„Talán 1909-ben (1908 — N. E.) járt nálunk és Budapesten találkoztam vele. Üzente, hogy beszélgetni szeretne, reggelizzek vele a Duna-parti szálló teraszán. Ha jól emlékszem, nyár eleje volt. Jelentéktelen külsejű, szőke, világoskék szemű emberrel ültem szemközt a kerek márványasztalnál. A hangja szelíd, halk és erősebb hangsúlyozás nélkül beszélt. Pontos, rövid mondatokkal":

„... Nehéz volt, mert a múltból úgyszólván semmink sincsen, néhány középkori templomon kívül: de azok is svédek: harmadrangú gyarmatáru. A valaminél nem sokkal többek a karéliai finn parasztházak. Népi ornamentikánk szinte semmi. A külföldtől félő volt modern architektúrát tanulni: onnan csupán a technikai tudást hozhattuk. Nem titkolom: *Baillie Scottól* sokat tanultam, sőt *Mackintoshtól* is. A németektől féltem: a svédektől egészen szabadulni nem tudtam, az oroszoktól sokat tanultam. Abból, amit ők is Ázsiából tanultak. De legtöbbet kaptam (a) Kalevalától és Gallentől és a mi földünktől... Hogy mit szeretek legjobban abból, amit csináltam? Nem tudom, talán a legnagyobb örömöm telt a Merijoki-villa (1903) tervezésében és építésében. Ott azt csináltam meg, amit megálmodtam: gondolom, ez a ház épült be legszervesebben a környezetébe. Ma már talán meg sem tudnám azt úgy csinálni, azóta igen sokat építettem. Az ember fejlődik, de néha úgy érzem, hogy már nem vagyok olyan közel a finn földhöz, mint akkor voltam."

„A világháború után Saarinen Amerikába vándorolt ki, ma ott épít. Az ő nemzedéke és az ő szelleme már dolgozik."

„A háború egyik eredményeképpen Finnország független állam lett. Az architektúrában pedig új jelszó született: »Sachlichkeit«. Ami a gyakorlatban egyes kivételektől eltekintve — azt jelenti: vasbeton, levegő, világosság, a jövő életéhez alkalmazkodó alaprajz (ad absurdum), vascső bútorok, hézagmentes padló, higiénia. Az 1931. évi nemzetközi építőművészeti kiállításon nem ismertem meg a finn osztályt. Nem volt abban semmi finn már, sem anyagban, sem vonalban, sem színben, sem elgondolásban, de józan, hideg, sőt német »Sachlichkeit« annál több."

„Bolond dolog, de leírom, mert valahogy nem hagy nyugton: hogy amiképpen akkor találta meg a finn nép a maga nemzeti öntudatát, amikor az orosz nyomás megsemmisüléssel fenyegette a létét, azonképpen, amikor szabad volt immár finnek lennie, nem találta szükségesnek annak lennie és elfelejtkezett arról, amit ezért az előtte való három generáció szenvedett, kínlódott és alkotott."

„Bizony! Finn és magyar: atyafiak vagyunk."

KOROMPAY GYÖRGY

Népi-nemzeti kultúránk egzisztenciális jelentőségéről

Népi-nemzeti kultúránk hordozóit, társadalmi szintű vonásait, ismertetőjegyeit szálaira szedni csak úgy lehet, ha közben nem feledkezünk meg összetartozásuk egységéről, arról, ami bennük közös, ami nem fejthető meg, ami végső soron éltető feltétele minden megnyilvánulásuknak: annak, ami nyilvánvaló, mégis minden kiteregetés, logikai feltárás, végére járás számára hozzáférhetetlen. Amikor tulajdonságait firtatjuk, menthetetlenül azt kell megtapasztalnunk, hogy nincs az a metódus, amelyet ne érne utól az elégtelenség kudarca, mert a kérdések végül is az élet racionális és irracionális vonásainak és ezek eredetének kikutathatatlan és megközelíthetetlen forrásvidéki rejtelmeinek tudat alatti világára utalnak.

Az etnikai-genetikai összetartozást kifejező kohéziós erőt leginkább a nyelv képviseli. Éltető, közlő, kommunikáló jelentősége, egybefűző ereje vitán felül nem értékelhető eléggé akkor, amikor az élet végső kérdéseire gondolunk, hanem mindenre, amit a közösségi élet és a belőle sarjadó életre kelő megnyilvánulási formák kitermelnek. De ezek sorában mást is észre kell vennie annak, aki kutató szemével a gyökerek világába kíván hatolni és abban a sajátosságok végeláthatatlan vonásai körében — kíván egyet s mást, hozzáférhetőnek mutatkozót megközelíteni.

Az élet „lerakódásaira" és megmutatkozási formáira gondolok, amilyenek a külvilághoz való kapcsolódás mezében tapasztalhatók, a kiütköző, tárgyiasuló elemekre, tényezőkre és viszonylatokra, vagyis mindarra, amiben az élet tükröződik és kivetülése megragadható. Itt első helyen az élet természet adta feltételeit foghatjuk vallatóra. Mert mi sem természetesebb, minthogy a külvilág keretétől semmilyen kultúra sem lehet független. De a genetikumtól — közösségi szinten — elválaszthatatlan az etnikum, a fajhoz, fajtához tartozás és ennek az azt éltető történeti eredet, éltető hátér világában való gyökerezése. Mindenütt, ahol az általunk civilizatorikusnak tekintett tényezők és elemek torzító hatása még nem kerítette hatalmába az élet kereteivel magát az életet, ott a kultúra szálai kibogozhatók, illetőleg átélhetők, ha a népi-nemzeti etnikumok világában kívánunk tájékozódni, legyen az a ruházkodás-viselet, az étkezés, a lakás-, lakóház- és templomépítés, a településépítés, az életszokások, a munka és pihenés, a szórakozás és egyéb életmegnyilvánulások köre, és ezek között minden előtt az életről és annak eredetéről vallott és a vallásban megtestesülő életfelfogás. Mert nincs az az ökológiai keretbe tartozó és szövődő közösségi élet, amelynek éltető, mondhatni mozgásjelenségei ne csapódnának le és ne tükröződnének egyben az etnikai kultúra integrálódásában. E kultúra kiterebélyesedésének vannak kedvező és kedvezőtlen feltételei, ahogyan a múltból eredeztetésük mint megtartó erő és kiváltság is sokféle lehet. De éltető vonásai nem vonatkoztathatók el a helyhez kötöttség természeti és egyéb tényezőitől és azok élethordozó jelentőségétől. Társadalmi, gazdasági és politikai áramlatok jöhetnek, mehetnek, változhatnak, a kultúra láthatatlan gyökerei mégis éltető forrásai maradhatnak az etnikumnak, még ha a körülmények nehézségei mégoly terheket rónak is az életre és annak folytatására. Viszont vannak határok, amelyeken túl olykor a

terhek válságos helyzetet válthatnak ki. Olyasmik tudomásulvételére és következményeinek vállalására irányulnak, amelyek nem egyeztethetők össze azokkal az egzisztenciális feltételekkel, amelyek valamely népi-nemzeti kultúra életet adó, de legalábbis fennmaradó jelentőségét alkalmasak szolgálni.

Az emberi-társadalmi szabadságjogokról ma sok szó esik. De ezek tételes megfogalmazása kevéssé fogja át a népi-nemzeti hovatartozáshoz fűződő és igényelt szabadságjogokat és azok társadalmi vetületét. Nem vitás, hogy Madách falanszterrendszere sarkított kivetülése az emberi szabadságjogoktól megfosztott ember gúzsbakötésének, annak, hogy hová vezethet, ha a létezés csupán biológiai valóság, de humán tartalmától megfosztott tengődés csupán. Élet-e egyáltalán az ilyen, merül fel bennünk a kérdés, és ha igen, van-e értelme? Mert az értelmétől megfosztott élet ellentmond nemcsak minden vitális élni akarásnak, hanem a legelemibb szinten vallott tudatos életvitel feltételezésének is.

De mi az, ami az ember szabadságát és méltóságát ilyen mélyre alázhatja? Mindaddig, amíg az ember a társadalomban olyan helyet foglal el, amely megfelel szabad életvitelének, munkája méltányos elismerésének és emberhez méltó szabadságának, a társadalom részéről jogtalan és illetéktelen sérelmeket elviselni nem kényszerül. Kulturális szellemi és anyagi érdekei körében a társadalom megértésével találkozik, tisztességes szándékait gáncsoskodás nem fenyegeti, hanem azokat a közösség elismerésre érdemesíti. Egész életével a társadalom építő, azt éltető és annak elfogadott kereteibe beilleszkedő munkása, és életvitelében annak és a maga létfeltételeinek együttes érvényesítését szolgáló, minden összeférhetetlenség felmerülése ellen békésen szót emelő és annak feloldására kész magatartást és beállítottságot tanúsító, a bajbajutottak megsegítésére sietö tagja. Személyének kivételes elismerést nem kíván. Beéri azokkal a személyi jogokkal, amelyek — a társadalomra sérelmes kivételektől eltekintve — minden embert egyaránt megilletnek; és szabadon vállalja azokat a kötelezettségeket, amelyek adott társadalmához való tartozásából reá háramlanak.

Ami a kultúrához tartozik, az az ember és társadalom legsajátosabb éltetője — szellemi és anyagi szempontból egyaránt. Ettől megfosztva lenni talajvesztettséget fakaszt, vagyis olyan kiszolgáltatottságot, amely többé-kevésbé humán tartalmától fosztja meg azt, aki ilyen helyzetbe kerül. A kultúra televénytalaja maga a társadalom, vagy azon belül azok a közösségek, amelyeken belül látható vagy láthatatlan kohéziós erők éreztetik hatásukat, amikor a bennük lappangó értékek válnak nyilvánvalókká a kultúra termékeiben — tárgyiasulásuk és tükröződésük folyamatai révén. Bármennyire rejtettek is a kultúra gyökerei, azok jelenvalósága nem vonható kétségbe, ha a kivetülésükön keresztül közös ismertetőjegyek árulkodnak eredetükről a kultúra közösségi sajátosságainak egyedi lecsapódásaiban. Amit egyes alkotásokban egyéninek ismerünk fel, az az éltető közösségbe tartozás csatornáin át arról is vall, hogy a kérdéses egyén milyen közösségbe tartozik, milyen kultúrközösség élővizéből merít, amikor felszínre hoz valamit annak élő és éltető tudatvilágából. Mert végső soron a tudatban gyökerezik mindaz, ami kulturális érték mindazzal együtt, amiben ez az érték kifejezésre jut. Ha kifejeződése akadályokba ütközik, el is szegényedhet, mert megtartó ereje éppen az, hogy kivetülései elmélyítik mindazt, ami benne a tudat szférjában húzódik meg. Az elmélyülés ilyenformán megerősödést, a kultúra megizmosodását hozza magával. Ezért nem közömbösek azok a szálak, amelyek a kultúrát — hordozó közösségein keresztül — helyhez kötik, a kultúrtáj meghatározó tényezőivé avatják.

Mindazok a kultúrtermékek, amelyek megtestesítői valamely kultúrtáj sa-

játosságainak, egyben éltető értékhordozói is annak a kultúrának. Nélkülük a velük egybeforrt közösségek nemcsak szegényebbek lennének, hanem gyökértelenek is, kitéve az életet adó, a tudatot éltető kulturális szálak nélküli és az ezzel járó vigasztalan tengődésnek. Etnikai tudatunktól megfosztva a kulturális közösségek tagjai, éltető közegeik nélküli vegetálásra utalva, valójában hánytvetett elemeivé válnak a társadalomnak, mert kiforgatva érzik magukat minden, az életüknek értelmet, célt és méltóságot adó értékekből. Ezek hiányában azért megmaradnak a tudat alatti világ kiszámíthatatlan kitörései, olyasmi, ami alkalmatlan a jó állampolgári erények televényéül szolgálni.

Nyilvánvaló, hogy a vázolt negatívumok a virágzó élet elsődleges feltételeinek egyikéből való kiforgatottságot reprezentálják. Olyan értékéből, amelyet az ember csak őseitől örökölhet; azoktól függetlenül reprodukciójára az ember magában képtelen. A legjobb értelemben vett haladó hagyományról van itt szó, amelynek megőrzése és életben tartása emberi jogaink közé tartozik mindazzal egyetemben, ami örökségként annak tárgyiasult valósága. Az ősöktől ránk hagyományozott olyan valóság ez, amely nemcsak nem herdálható el végzetes következmények nélkül, de annak birtoklásába való erőszakos külső beavatkozás sem következhet be anélkül, hogy az az embert és közösségi-etnikai foglalatát egzisztenciájában károsan ne érje. A hagyomány a tudatformálás, és a hagyomány manifesztációja embert és társadalmat éltető erő. Nem vitás, hogy itt elemi életfeltételekről van szó. Olyanokról, amelyek a generációk váltása révén hagyományozódnak apáról fiúra, min életük és — ha lehet — életük virágzásának a köz javára fordításának alapvető feltételei nyugszanak.

Végső soron itt az emberi szabadságjogok egy elhanyagolt körét kell felismerni, azt, amely mindenki számára lehetővé teszi az ősöktől reánk származott tudatformák éltető erejének megőrzését és ennek feltételeként tárgyi emlékeinek életben tartását. Ha valami nem nélkülözheti ezt a szabadságot, úgy ez a virágzó közösségi élet, amelyben mindenki egyenértékű jogokat élvez, és azonos kötelezettségekkel tartozik a köznek. A szabadság nemcsak közvetlen cselekvési szabadság, hanem a tudatformák követésének s az ebben gyökerező hagyományos értékek megőrzésének szabadsága is; az elkövetkező generációk felnövekedésében tudatépítő és éltető jelentőségét szolgáló és aktivizáló szabadság is.

Ami tudatunkban gyökerezik, az az ember sajátos igazságában, véleményalkotásában jut kifejezésre, és az ehhez való jog sem lehet vitás. Találóan szögezi le Bibó István a szabadságszerető ember 10 parancsolatában, hogy az ilyen ember „a maga vagy a más munkája értékének a leszállítását nem tűri, magát vagy mást a maga igazságából, világos jogából semmiféle erőszakkal [...] kiforgatni nem engedi, szüntelenül szem előtt tartja, hogy az emberi szabadság és az emberi méltóság egy és oszthatatlan, és az egyik ember ellen [...] elkövetett minden sérelem mindenki más szabadságát és méltóságát is veszélyezteti: ezért az emberi szabadság minden korlátozása, az emberi méltóság mindenféle megalázása ellen azonnal együttesen [...] fellép, [...] minden közügyben meggyőződése szerint vall színt, [...] minden felismert közérdek ügyében kezdeményezőleg lép fel, [...] erősíti maga körül a közösségben is a tisztességes szándékok győzelemre vihetőségében való hitet".

Ilyen gondolatok, megállapítások és fejtegetések foglalkoztatnak azóta, hogy az erdélyi kisfalvakat és kulturális értékeiket tragikus sors fenyegeti.

A kérdéses falvak sorsát veszélyeztető elképzelésekre vonatkozóan hadd térjek ki még egy idevágó kérdésre, amit egy példával kívánok megvilágítani. Hollandiában 1960 körül az ún. Nordost Polder tengertől elhódított területen egy

város, 10 falu és 1500 tanya idetelepítése valósult meg azóta. E falvak népességszáma átlag 1000—1500 fő (!). Tehát Hollandiában — ahol a népsűrűség több mint négyszer akkora, mint Romániában, és ahol az ország népességének 1/4 része lakik 2000 főnél kisebb településekben — nemhogy megszüntetnék a kisfalvakat, de ilyeneket telepítenek tervszerűen. Ezt azzal az utalással közlöm, hogy igazolja Kruppa István építőművész-szövetségi főtitkár interjúbeli megállapítását, mely szerint a kisfalvak megszüntetésének tervbevétele „szakmánk köpenye mögé bujtatott olyan akció, amely az európai kulturális történelemből az emberiség számára pótolhatatlan épített környezetet akarja nyom nélkül kitörölni".

1988. június 22.

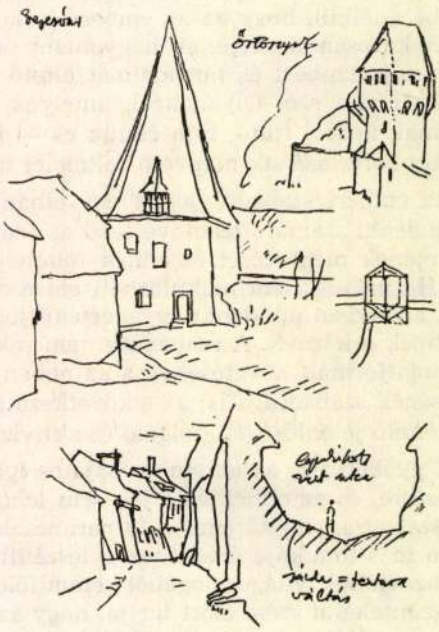

Vastagbőrű megbízó

Felújítják az Elefántházat

1

Építész: Kugler Katalin
Statikus: Nemcsics Imre
Elektromos tervező: Kiss András
Fűtés: Nemesházi Rozália
Műgyanta bevonatok és padlók: Solyszolg Kft.

Fotó: Häider Andrea

Ha egy építész családi házat tervez, folyamatosan egyeztet megrendelőivel: jó esetben a későbbi lakókkal. Enélkül az állandó diskurzus nélkül csak típus-ház tervezhető. Tudjuk, típus-ember pedig nincsen, aki szívesen laknál a típus-házat. Az egyedre szabottság művészete akkor válik igazán nehézkessé, ha a megrendelő nem tud beszélni. Legalábbis emberi nyelven nem. Kugler Katalin a BFVT Kft. munkatársa persze emberektől kapott megbízást, de vastagbőrű négylábúak számára kellett lakóházat terveznie. A beszélgetéseket rengeteg megfigyeléssel pótolta: például, hogy hogyan fürdenek a vízilovak, hogyan őrjöng egy elefánt, mik a hím és nőstény eltérő szokásai, és még számtalan apróságot gyűjtött össze diskurzus gyanánt. Ezenkívül tárgyalt Európa legkorszerűbb állatkertjeinek szakértőivel a különféle állattartási technológiákról, hogy az Elefántház felújításánál felmerülő speciális feladatokat meg tudja oldani.
Dr. Neuschloss Kornél egyetemi tanár 1910–12 között „ügyszeretetből" (ingyen!) dolgozott. Mai értelemben ő volt a Fővárosi Állat- és Növénykert fő-épí tésvezetője. Két tanítványa, Kó Károly és Zrumeczky Dezső terei alapján épült a Kert legtöbb pavilonja. Neuschloss maga tervezte a Főkaput és az Elefántházat. Eredeti terveinek azonban nyoma veszett, ezért utódainak három korabeli fotót (két külsőt és egy belsőt) kellett felhasználniuk a felújításnál. Továbbá számos újságcikk, leírás és hivatalos dokumentum segítette munkájukat. Jó példa erre, hogy a kilátótorony tetejének újjáépítésénél az eredeti méreteket az 1910-ben a „Zsolnay Vilmos-féle keramikai gyárnak" küldött cserép, pirogránit, eozin- és grés-díszek megrendelésből számították ki.
Az épület történetében fontos esemény volt, hogy minaretszerű tornyát 1915-ben vallási okokból lebontották. A harmincas években a módosult állattartási felfogás miatt az épületben felülvilágítókat helyeztek el. A hatvanas években az oldalhajók fölött és az istállók alatt födémcserét végeztek. Az utóbbi harminc évben az épület rohamosan pusztult, falai elvizesedtek, ablakai betörtek, vezetékei eltörtek. Ezért szükségessé vált az indiai és szecessziós stílusjegyeket hordozó épület teljes felújítása.
A tervezésnek három üteme volt: 1. 1990-ben készült a homlokzatfelújítás és a visszabontott kilátótorony csökkentett toronnyal történő lezárásához az építési engedélyezési, majd kiviteli tervdokumentáció, 2. 1995-ben a korszerű állattartási technológiát figyelembe vevő belső kialakítást tervezik meg, 3. és végül 1998-ban elkészülnek a kilátótorony rekonstrukciós tervei.
Az épületet 1996-ban műemlékké nyilvánították, ettől kezdve művészettörténészeket vontak be a belső terek tervezésébe, illetve a művezetésbe.
A munkálatokat a Magyar Építő Rt. generálkivitelezésében 1997 júniusában kezdték meg. A beruházás természetesen nem csak az épületet érinti, hanem a kifutókat és a medencéket is, melyeket az 1994-es rendezési terv szerint bővíteni és korszerűsíteni kell. Ennek köszönhetően a kivitelezés első három hónapja bontással telt: teljesen meg kellett újítani a kifutók valamennyi műtárgyát, az épület körüli járdát és útfelületeket, a közművekkel együtt. Az épület felbontott alaplemeze alatt addig ismeretlen, korábban meg nem dokumentált medencét találtak, mely teljesen fel volt töltve homokos talajjal. E váratlan esemény is szerepet játszott abban, hogy az eredetileg 180 milliósra tervezett beruházás várható végösszege 320 millió forint lesz. Az árnövekedést és határidő-módosítást a rendkívül komplex tervezési és kivitelezési feladatok is indokolják:
(1) figyelembe kell venni a korszerű állattartási technológiákat, és ezzel egyidejűleg
(2) meg kell felelni az épület műemlék jellegéből adódó előírásoknak.
Ki gondolná például, hogy micsoda probléma a kifutó támfalait méretezni átlagosan 5 tonna súlyú „elefántnyomásra", mikor az ormányos állat 40 km/h óra sebességgel képes rohanni, ha felbőszítik. A statikus műszaki leírás szerint „ezen tömegnek merev fallal való megfogása oly nagyságrendű erőt ad, ami gyakorlatilag nem vehető fel". Végül a támfalat szoliter pillérekkel alapozták 3 m mélységben. A kifutó helyszíni elrendezése és mérete megfelelőnek tűnik, az elefántok szabadon érzik magukat, és napról

2

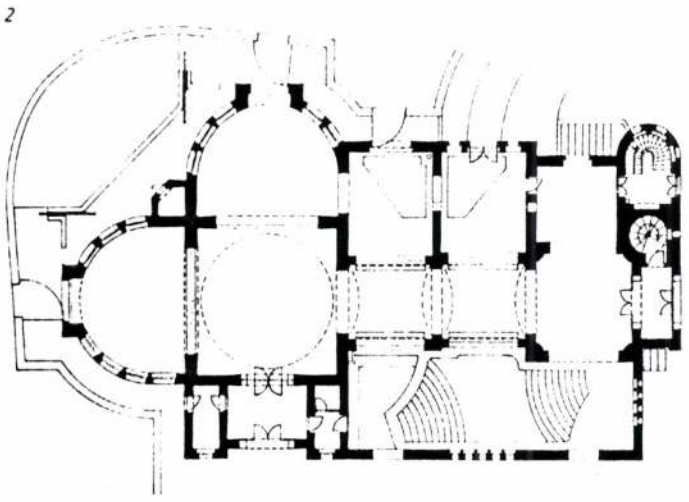

alaprajz
» OBSERVER «
OBSERVER BUDAPEST MÉDIAFIGYELŐ KFT.
OBSERVER Budapest Médiafigyelő Kft.
1084 Budapest, Aurora u. 11.
Telefon: 303-47-38, Fax: 303-47-44
marketing@obserever.hu http://www.obserever.hu
6. évfolyam
1999. július–augusztus

» OBSERVER «
OBSERVER BUDAPEST MÉDIAFIGYELŐ KFT
OBSERVER Budapest Médiafigyelő Kft
1084 Budapest, Aurora u. 11
Telefon: 303-47-38, Fax: 303-47-44
marketing@observer.hu http://www.observer.hu
6. évfolyam
1999. július–augusztus

1. „Ajtó" hogy menny be
2. Alaprajz
3. Az épület északi nézete
4. Déli oldali homlokzat deli irányból
5. Déli oldali homlokzat tervrajza

napra egyre több területet vesznek birtokukba. A közönségtől 8 m-es sáv – mely magában foglalja a nem teljesen korszerű, de már nem betonból készült árkot is – választja el a vastag borüeket.
Nagy gondot jelent az épületben kialakuló páratartalom is, mely a vízmedence és az állatok „kigőzölgései" miatt alakul ki, nem beszélve a lakóházakhoz képest kimagasló mennyiségű baktériumokról (a régi épület falai hemzsegtek tőlük). Ezen okok miatt az Elefántházat belülről teljesen vízzáróvá kellett tenni, ugyanakkor gondoskodni kellett a kiszellőztethetőségéről. Miután nem a mi éghajlatunkhoz szokott állatokról van szó, temperált házat kellett tervezni. Azonban az elefánt igen okos és kíváncsi állat, és szeret „dörgölőzni" is, ezért kézenfekvő volt, hogy csak rejtett fűtési technológia alkalmazható. Így részleges padlófűtés és falfűtés üzemel a téli időszakban, kellemes és egyenletes meleget nyújtva a bentlakóknak.
A belső felületek festését a Szendi Barokk Kft. szakemberei végezték a Műemlék-felügyelet és a kutatók jóváhagyásával kikevert, mai szemnek kissé tarka "szecessziós" színekkel.
Szintén a fent felsorolt megfigyelések vezették az építész kezét a belső medence kialakításánál, az eredeti tervek szerint erozíós folyómederszerű, pireneusi is alkalmas lépcsőkkel szerelt fürdőhely épült volna, am végül a vélt költségmegtakarítás miatt a megrendelő egyszerűbb megoldást választott. A medencékbe kopasálló műgyanta került, ami a beléjük juttatott, csapvíztől igen eltérő tulajdonságú termálvíz ellen is védelmül szolgál.
Az Elefántház egyetlen része a torony, ami kifejezetten az emberek részére épült. A rekonstrukciójához szükséges magassági pontokat fotogrametrikus úton határozták meg a korabeli fotók alapján. A pinceszintnél a tégla szilárdsága oly mértékben meggyengült, hogy a falakat belülről kb. 8 cm vastag vasbeton gyűrűvel kellett megerősíteni a földszintig. A meglévő lépcsőket teljes magasságban megőrizték. A torony tetején nyolcszög alaprajzú kilátó galéria készült, ahol egyszerre maximum húsz fő tartózkodhat majd.
A világon egyedülálló az olyan épület, mely szecessziós stílusú műemlék, állatok lakják, termálvíz csobog benne, és az idegenforgalom igényeit is kielégíti. Az Elefántház ilyen.

Hajnal Géza

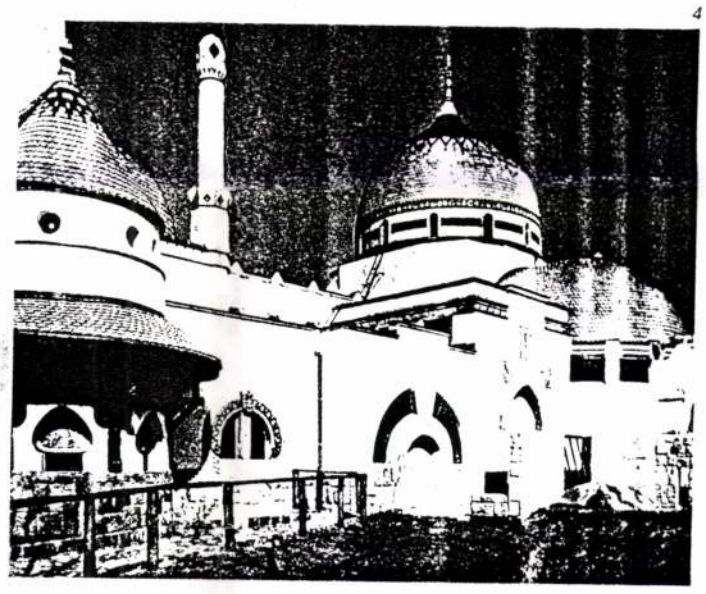

4

5

• *Megyeri Anna:* Építkezések Zalaegerszegen a dualizmus idején
• *Szilágyi István:* Szombathely városépítés-története a dualizmus korában
• *Varga Éva:* A „modernizáció" Kaposváron a városkép változásainak tükrében
• *Winkler Gábor:* Győr városépítészete a dualizmus korában
• *Hennes Stekl:* Városi jubileum és polgári identitás: Wiener Neustadt 1192–1892
• *Baja Helga:* A századforduló korabeli Pécs ünnepeinek társadalma az 1893-as események alapján.
• *B. Horváth Csilla:* A pécsi kereskedők szerepe a helyi polgári társas élet szervezésében
• *Bősze Sándor:* A szocializáció sajátos színterei a délbalatoni fürdőegyesületek a polgári korban (1890–1944)
• *Kónya Péter:* Az eperjesi polgárság szabadidőtöltése és üdülési lehetőségei a századfordulón
• *Szakál Gyula:* Reklám és életforma Győrben a 19. és a 20. század fordulóján
• *Gergely Anna:* A székesfehérvári zsidó egyletek a dualizmus korában
• *Roman Holec:* Lakáskultúra a dualizmus kori szlovák polgári otthonokban
• *Szikra Éva:* A dunántúli polgárság kertkultúrája a dualizmus korában
• *Jávor Kata:* Egy nagypolgárcsalád Pécsett – A Zsolnayak
• *Radnóti Ilona:* Temetkezési szokások a pécsi-baranyai zsidóság körében a dualizmus korában
• *Tóth G. Péter:* Otthon és külvilág, magánélet és nyilvánosság egy veszprémi polgár szemével

K. Palágyi Sylvia: Római kori világítóeszközök a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményéből.

Veszprém, 2002. magyarul–németül, 50 oldal, 400 Ft

A katalógus a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum eddig nyilvántartásba vett római kori mécseseit és mécses-töredékeit sorolja föl, a legfontosabb jellemzőkkel (leírás, méret, leltári szám, lelőhely). A katalógus-számokhoz egy-egy színes kép is tartozik. A mécsesek javarésze a Balaton-felvidék római kori villagazdaságaiból származik (Baláca, Gyulafirátót, Pogánytelek, Szentkirály-szabadja-Romkút, Örvényes). A katalógust magyar és német nyelvű összefoglaló vezeti be egy rövidítés- és szótárjegyzékkel. A bevezető ismerteti a legfontosabb mécses-típusokat és azok kronológiai rendjét.

MEMÓRIAJÁTÉK – Válogatás a Szórakaténusz Játékmúzeum és Műhely gyűjteményéből

Kiad.: „SZÓRAKATÉNUSZ" Európai Játékközpont Alapítvány, SZÓRAKATÉNUSZ Játékmúzeum 2002
Szerk.: Kalmár Ágnes művészettörténész.
Kezdeményező, pályázati megbízott: Váczi Mária. **Fényképész:** Kiss Béla

A 24 párból álló társasjáték kártyáin a Szórakaténusz Játékmúzeum és Műhely legszebb tárgyairól készült fénykép látható. Magyar és angol nyelvű játékleírás teszi teljesebbé a játékot.

A kártyákon látható tárgyak:
• Pásztorbirodalmak népeinek játékszere az állatok hátsó lábának ízületében található csigacsont. Ennek formája, hat megkülönböztethető oldala teszi lehetővé a vele való ügyességi- és szerencsejátékokat.
• Oroszországból származó barna mázas cserépsíp, a helyi hagyományoknak megfelelően erőteljesen ívelt nyakú ló, előreugró szüggyel, hátán ülő lovasfigurával (1920).
• A svéd Siljan tó környéke háziiparának jellegzetes alkotásai a fehér, piros, fekete és kék lovacskák, festett szép nyereggel és lószerszámokkal, melyek különböző méretben készültek (20. sz.).
• A japán „Isho" baba készítésének hagyománya a 17. századig vezethető vissza. A napjainkban már készen vásárolt baba anyaga fa és műanyag, arca és keze festett, ruházata háziipari kézimunka. Különböző változatai fiatal leányt, háziasszonyt vagy gésát ábrázolnak.
• Szövő asszony modellje a mexikói Guanajuato megyéből.
• Liba mellcsontjából készült ökör, falusi játékszer.
• A Szórakaténusz kevés, legtöbbször azonosítatlan darabot őriz a hazai háziipari játékkészítés kicsiny remekeiből, melyek közül kiemelkednek egy ökörpár fából és papírmaséból kivitelezett figurái (1895 k.).
• Baja környékén hosszú évtizedekig volt karácsonyi vásárfia az agyagból mintázott, gyapjúval felöltöztetett, szamáron ülő juhászbaba (1980 k.).
• Mázas anyagedénykék a korondi Koszta Magdolna műhelyéből (1995).
• Az Egyházaskozáron élő bukovinai székely asszonyok munkája e viseletes babapár (1986).
• A sárközi baba felépítése és ruházata egyaránt különleges. Alapja egy háromfelé elágazó szabályos faág, erre épül fel a babatest, a fej és a viselet. A „háromlábú sárközi baba" így könnyedén felállítható (1890 k.).
• A házilag elkészített falusi játéktárgyak között gyakran találkozunk felnőttek munkáival, melyeket saját

örömükre és gyermekeik számára fabrikáltak. Ilyen naiv művészeti alkotások a kályhák melege által működésbe hozott elmés szerkezetek, melyeket minden esetben a könnyű anyagból összeállított forgó alkot, alatta két dolgozó ember alakjával, akik legtöbbször kovácsolnak, fűrészelnek vagy éppen gyalulnak (Csávoly, 1956).

• A mozaikrejtvény-játék első képviselője 1760 körül készült a londoni születésű John Spilsbury műhelyében. A múzeumi gyűjtemény rendkívüli darabja az 1780-as évekből való, egy Francois Boucher festménye alapján nyomtatott metszet, A kedvenc bárány címmel, finom falapra kasírozva, kézi munkával 350 különleges formájú részecskére vágva.

• Nyomtatott, kézzel színezett német kifestőlap az 1820-as évekből.

• Dombornyomású, gyárilag kivágott öltöztethető papírbaba Németországból (1890 k.).

• „Friczi Bácsi Koczkás Kóta Játéká"-nak elnevezése is mutatja, hogy a dobozban lévő kockák különböző oldalainak megfelelő sorrendben való elhelyezése főként dallamok kirakására szolgál. Kiadója Kunossy Vilmos és fia. Első Magyar Királyi Zeneműnyomda, 19. sz. vége.

• Német, Simon und Halbig márkájú porcelánfejű baba fából esztergált testtel (1912).

• Litografált fémlemezből készült, óraszerkezettel működő, német gyártmányú játékautó (1920 k.).

• Kócos Peti közismert német mesekönyvfigura, dr. Heinrich Hoffmann szülötte (1845). A szófogadatlan fiúról szóló történet főhőse baba formájában is népszerű lett, melyet többek között a Steiff cég is megformált (1910 k.). Max és Móric bohókás alakjai Wilhelm Busch német humorista illusztrátor képzeletében jött létre (1873), a gyűjtemény Móric filcből készült hasonmását őrzi (Steiff, 1912).

• Jaschik Álmos elsősorban népi díszítőművészetre épülő meseillusztrációkat készített. Alkotásai közül kiemelkedik Petőfi Sándor „János Vitéz művének 1920-ban megjelent szép kiadása.

• Undi Springholz Mariska népies modorban tervezte fajátékait a 20. század első évtizedében. E játékszereket a művésznő akvarelljei őrizték meg számunkra, melyek egyike viseletes figurákat ábrázol Budakeszi és Sárköz vidékéről.

• Magyar leány és legény, festett fajátékok Grabowieczky Leon 1919 és 1938 között működött budapesti „Grabóka" műhelyéből.

• A cseh Václav Kubat formatervező iparművész által készített falovacska (1992).

• Cserépsíp Dugár János lakiteleki fazekasmester műhelyéből (1999).

A megjelenést támogatta: Nemzeti Kulturális Alapprogram Igazgatósága, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Szociális és Családügyi Minisztérium, „SZÓRAKATÉNUSZ" Európai Játékközpont Alapítvány

Kalmár Ágnes
szerkesztő, művészettörténész

Múzeumok és gyűjtemények

Dr. Kós Károly etnográfus rajzai

Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága

A rajzok – melyeket június 30-ig láthattak egy időszaki kiállításon – *dr. Kós Károly* hagyatékából kerültek elő. A Néprajzi képeskönyv Erdélyből című, életében utoljára publikált kötetében jelentek meg nyomtatásban. Kós Károly megfogalmazásában: örököseinek kérésére készült ez a vándorkiállítás, hogy városon és falun, múzeumokban és művelődési házakban, mindenhol, ahol erre lehetőség és igény van, bemutatható legyen. Képein az erdélyi népélet tárgyi világa látható, amelyet nemrég még dr. Kós Károly is kutatott.

Dr. Kós Károly több évtizedes munkássága alatt négyezernél is több rajzot, térképet, grafikont készített. Rajztehetségét édesapjától örökölte, már kisgyermekként is szívesen rajzolta a környezetében lévő dolgokat. Sepsiszentgyörgyi gimnáziumi tanára *Gödri Ferenc* valamint *Papp Aurél* jeles nagykárolyi festő, aki rajzait néhány évig korrigálta – képzőművész jövőt jósolta neki. Később nagy hatással voltak rá *László Gyula* és *Csikós Tóth András* rajzai.

A néprajzi gyűjtés közben hamar rájött, hogy a fotók sem pótolhatják a rajzot, hiszen a fényképezőgép lencséje mindent egyformán rögzít, amit a felszínen lát, míg a néprajzos szeme már értékel és válogat. „Az etnográfus rajzoló a kívánalom szerint választhatja meg a látószögét, szerkeszthet perspektívát, s nem csak a félhomályban, hanem a tárgy felülete mögé is képes látni. És egy töredék alapján akár az egészet is helyreállíthatja. Így készíthetünk távlati, szerkezeti, részlet-, alap-, helyszín- és rekonstrukciós rajzokat. Míg a fotós a választott pontról egyszerűen rátartja a gépét a kérdéses objektumra, aztán elválik, hogy a kész képpel mit is kezdhet a kutatás, az etnográfus rajzoló már eleve azt rajzolja, amit ért is, kiemelve ebből azt, amit fontosnak is tart." – vallja dr. Kós Károly.

A bemutatott rajzok egy része a kutató jegyzetfüzetéből való, ezeket gyűjtés közben készítette, s később tussal kihúzva alkalmassá tette nyomdai közlésre. Másik részük pauszra készült, eleve nyomdai munkára előkészítve azokat, míg egy kisebb csoport múzeumi leíró kartonok hátára vagy más, szinte fecninek tűnő papírra. Ezek a rajzok dr. Kós Károly szándéka szerint a tudományos kutatást segítették, mint cikkek illusztrációi, múzeumi tárgyak néhány vonallal megrajzolt szerkezeti rajzai – mint egy fotó adattárat pótolva –, s nem kiállítási céllal készültek.

Ezért szembetűnő a rajzokat hordozó papírok rendkívüli sokfélesége, a rajtuk látható barnult ragasztófoltok, a papírok színének a fehértől a világosbarnába hajló árnyalatai. Egy részük a kilencvenes években készült, de vannak köztük évtizedek óta sárguló papírok. A rajtuk lévő rajzok azonban egyértelműen bizonyítják alkotójuk különleges grafikai érzékét. A kifinomult, gondos, néprajzi szempontból kifogástalan, a tárgyak ábrázolásában hű és ugyanakkor művészi rajzok, szemléltető térképvázlatok a szakavatott néprajzosokat és az érdeklődő kiállítás-látogatókat is meggyőzik arról, hogy e rajzokkal bemutatható egy napjainkban már csak nyomokban létező paraszti kultúra. A rajzok az elődök keze munkájának megbecsülésére tanítanak egy ma már eltűnőben lévő világ mementójaként.

Sebők Szilvia

Óbudától Óbudáig – A Textilmúzeum elmúlt harminc éve

Textil és Textilruházati Ipartörténeti Múzeum
2002. június 19. – szeptember 30.

A Textilmúzeum fennállásának elmúlt harminc éve alatt a múzeum egyedülálló ipar- és technikatörténeti gyűjteménye és szakkönyvtára – kisebb-nagyobb megszakításokkal – közel húsz éven át elérhetetlen volt a nagyközönség számára, raktárakban hevert. A gyűjtemény költöztetésére és raktározására több ízben került sor.

1992-ben érvényesült a régi szándék, amelyet *Endrei Walter* professzor technikatörténész 1969-ben fogalmazott meg: „Egy tervezett Textiltörténeti Múzeum színhelyének megválasztása során erre a városrészre *(azaz Óbudára – a szerk.)* kell gondolnunk elsősorban."

Dr. Endrei Walter professzor és *Ráday Mihály* városvédő hathatós közreműködésének köszönhetően a Textiltörténeti illetőleg mai nevén a Textil és Textilruházati Ipartörténeti Múzeum 1972-es kiindulási helyszínére, Óbudára – nagy vargabetűvel ugyan – de visszakerült. Az itt 1999-ben megnyílt múzeum kiállításai, közönségprogramjai – a működést biztosító támogatóknak, az alapítóknak és a kuratóriumnak köszönhetően –, egyre népszerűbbek.

Az 1972-es alapítás 30. évfordulója alkalmából rendezett kiállítással egyik célunk, hogy bemutassuk a múltbéli múzeumi gyűjtőmunka és a múzeumszervezés állomásait. A másik, hogy emlékezzünk meg a gyűjteményt létrehozó, gondozó személyek, szervezetek és vállalatok áldozatos munkájáról és tisztelegjünk mindazok előtt, akik annak eredményét már nem élvezhetik, mert sajnos már nem lehetnek velünk. Ez alkalomból emléktáblát helyezünk el a múzeumban *Vég László*nak, aki a Pamutnyomóipari Vállalat vezérigazgatójaként, a TMTE elnökeként, a Múzeumi Szervezőbizottság élén a legtöbbet tett a múzeumügyért.

A kiállítás dokumentumokkal, képanyaggal illusztrálja a fontosabb dátumokat: a múzeumalapítás előzményeként létrejött 1960-as évek szakmatörténeti kiállításait a volt Óbudai Zsinagógában, az 1972-ben bemutatkozó múzeumot a Gogol (ma Rajk László utca) utcában és a jelenlegi múzeum kiállításait és új szerzeményeit.

Ez alkalommal kerül bemutatásra a magyarországi varrógépgyártás történetét ismertető új kiállítási blokk, amely *Tóth György* technikatörténész magángyűjteményének ritkaságait is tartalmazza. Ilyen darab pl. a világ legkisebb működő varrógépe, melyet a tengerentúli és európai bemutatkozás után először láthat a hazai közönség.

A múzeum munkatársai

CSONGRÁD

Népi hímzések és szőttesek a Maros mentén

Tari László Múzeum
2002. június 13. – december végéig

Börcsök Attila 1987-ben alapított és az évek folyamán gyarapodó gyűjteménye bemutatásához 2000-ben kapott működési engedélyt. A gyarapodási napló szerint 2002-ben 6000 tárgyat tartalmaz a gyűjtemény. Első darabjait a családtól kapta: ezek között volt például egy 1840-es évszámú menyasszonyi láda, a makói hagymatermesztés néhány eszköze, cserépedények, köcsögök, korsók és tálak. Majd megkezdte az „idegenektől", a helybeli lakosoktól való gyűjtést. A gyűjtés és a szakirodalmi tájékozódás párhuzamo-

Megmentett műkincsek 2002

san folyt, igyekezett a megkezdett tárgyegyütteseket kiegészíteni.

Alkalmi gyűjtőterületét kiterjesztette a környékbeli kistelepülésekre, a nyolcvanas évek végén és az 1990-es években így mentett meg sok tárgyat az enyészettől és a kereskedőktől. A kerámia, bútor, háziipar, kismesterségek, táplálkozás, szokások és szakrális tárgyak csoportjait igyekszik teljessé tenni. A tárgyakhoz kötődő szöveges adatokat, szokásokat is gyűjti.

A gyűjtemény legnagyobb részét a textíliák teszik ki, teljes viseletek vannak Apátfalváról és Magyarcsanádról.

A csongrádi kiállításhoz szőtteseket, hímzéseket, hímzett selyemkendőket, hálórékliket és szerb fémhímzéses női inget kaptunk. (A szerbek a 19. századtól arany és ezüstfonállal ingeket és főkötőket hímeztek.)

Makóról takácsszőttest és fehérhímzést, Apátfalváról fehér- és színes hímzést, az együtt élő szerbek és románok lakta Magyarcsanádról vőfély és lakodalmi kendőt, temetési tükörtakarót, szlovák településekről Pitvarosról, Csanádalbertiből, Ambrózfalváról és Nagyérről szőtteseket válogatott a rendező.

A színes mintás lakodalmi kendőt az ifjú párt vivő ló oldalára vetették. A fekete mintás, darázsfészkes törölközőt a koporsót vivő férfiak viselték a vállukon, majd a temetés után megkapták ajándékba.

Az ágynemű darabjai közül díszes lepedő, dunnahaj, ágyterítő és két díszes párnahuzat szerepel az apátfalvi és magyarcsanádi gyűjtésből.

A kiállítást *dr. Vörös Gabriella* megyei múzeumigazgató nyitotta meg, aki a megnyitó nyilvánosságát használta föl arra, hogy a kiállítót-gyűjtőt a múzeum támogatásáról biztosítsa, tiszteletbeli muzeológussá avassa és egyúttal a város figyelmét is felhívja az értékes gyűjteményre.

Sz. J.

75 éves az Orosházi Múzeum

Az orosházi Szántó Kovács Múzeum 2002. április 10-én ünnepelte fennállásának 75. évfordulóját. (Szellemiségében.)

Ugyanis az a múzeum, amely 1927 áprilisában megnyitotta kapuit, csupán egy iskolamúzeum volt. Hiába látogatta azt a kor neves szakembergárdája, a szakszerű nyilvántartás és az arra épülő kutatómunka hiányzott. A II. világháború után városi rangot kapott Orosházán a megnövekedett igény hozta létre a (*Juhász Balázs*, majd 1950-től) Szántó Kovács Múzeumot. Juhász Balázs orosházi polgári iskolai tanár szorgalmát dicséri a gyűjtemény, melynek romjain, a világháborús események után az egykori tanítványok, elsősorban *Nagy Gyula* néprajzkutató, munkájának köszönhetően, országos hírű Múzeum emelkedett ki.

Mivel az orosházi múzeum is a hagyományok megmentésére és a folytonosság megőrzésére törekszik, megálmodtuk és létrehoztuk az Orosházi Múzeumi Biennálét. Az Alföld néprajza témakörben 2002. április 26–27-én tartott, a Hagyományok Kötelékében c. megrendezésre kerülő első konferencia anyagát a megújuló Múzeumi Évkönyvünkben kívánjuk közzétenni. Egyúttal beindítottunk egy füzet-sorozatot is Viharsarki Hagyományok címmel, melynek első kötete egy mára teljességgel kiveszett szakmának, a kocsifényezésnek állít emléket, *Sitkei Ferenc* orosházi kocsifényező mester tollából.

Az elődök iránti tisztelet jegyében a múzeum lépcsőfordulójában Juhász Balázs portréja mellett felavattuk Nagy Gyula (1911–1994) múzeumigazgató portréját, Humenyánszky Jolán művésznő alkotását.

A múzeumi kollektíva nevében:

Rózsa Zoltán

Műtárgyvédelem, restaurálás

KIÁLLÍTÁS

Megmentett műkincsek 2002

2002. június 21. – július 21.
Magyar Nemzeti Múzeum

A Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátorképző Intézete végzős hallgatóinak diplomamunka kiállítása nyílt a Magyar Nemzeti Múzeumban 2002. június 21-én. Ez alkalommal először kerül sor a festő, szobrász és tárgyrestaurátor hallgatók közös bemutatkozására. A megnyitót szakmai előadás követte.

Előadások

11.00–11.20

- *Anda Csaba:* 19. századi márványozott, fémszínezett kandeláberállvány
- *Antal Mariann:* Scagliola asztallap helyreállítása Lobmeyr díszserleg restaurálása
- *Bodnár Gyula:* 18. századi aranyozott konzol restaurálása (Ráth-gyűjtemény)
- *Fabók Balázs:* A pomázi római katolikus templom rokokó szószékének restaurálása

KÓS Károly

Gall, Anthony: Kós Károly.
Tanulmány és adattár
Bp. Mundus, 2002 527 p. ill
(Magyar építőművészet, 3.)

GALL

The leaf, painted in hues of gol
depicts Venus and Mars sitting
island with trees and bushes. Ve
seated a little further off, on
Mars is leaning on his lance. To
female figure. In the backgroun
in a range of hills. On the top
cluster of buildings beneath it
sits Diana holding a quiver. In
ornamentation on the sticks - g
there is a male and a female fi
figural and pagoda carvings the
mother-of-pearl.

Cat. 1967, No. 14; Cat. 1978, N

30.

Fan. The dilemma of Hercules
Paris or Vienna, 1760

Gouache-painted parchment leaf
pierced mother-of-pearl sticks

Kós Károly műhelye

Anthony Gall könyve

LAMPERT RÓZSA

A MUNDUS Kiadó neves kortárs építészek – Makovecz Imre és Finta József – bemutatása után Kós Károlyról (1883. Temesvár – 1977. Kolozsvár) jelentetett meg reprezentatív albumot, melyben a Magyarországon élő ausztrál szerző, Anthony Gall méltó emléket állít a több mint 60 éven át aktív tevékenységet folytató – magát elsősorban építésznek valló – író, pedagógus, politikus, grafikus, gazdálkodó, de mindenekelőtt az erdélyi közéleti embernek.

A könyv első látásra megragadja már az olvasót, főleg azt, aki ismeri Kós Károly saját kezűleg tollal írt és illusztrált munkáit.

A könyvtervező Molnár Istvánnak a tipográfia megválasztásával, a sorok aláhúzásával, az illusztrációk, a feliratok, az évszámok és a címlap ízléses megtervezésével sikerült a grafikus Kós Károly világát megjelenítenie. Haris László gyönyörű fotói fokozzák a hatást, főleg a kötet első részében elhelyezett nagyméretű, építészeti részleteket ábrázoló alkotások nagyszerűek.

Anthony Gall Eliel Saarinen finn építész munkásságát bemutató angol nyelvű könyvet tekintette etalonnak, attól a jelenlegi kiadvány szerkesztésében eltérő ugyan, kivitelében, megjelenésében azonban annak színvonalától semmiben sem marad el.

A szerző tanulmányában arra a kérdésre keresi a választ, amit Kós Károly is gyakorta feltett magának. *„Hogy mi volt a nyitja az én kétségen kívül meglepő építőművészi sikeremnek? Egyszerűen csak az, ...hogy a korszerű építészet magyar stílusváltozatát a magyar építőhagyományok alapján és a magyar nép építő-formáló gyakorlata szellemében igyekeztem kialakítani. De ez nem volt az én találmányom, mert már az angol Ruskin és Morris építésztanítványai és a finn Saarinenék ezen az alapon formálták nemzetük új építő stílusát..."*

A magyar hagyományokat, amelyekre művészetét alapozhatta, Kós Károly szülőföldjén, a középkori hagyományokat őrző erdélyi népi építészetben, főleg Kalotaszegen találta meg, de ugyanúgy az emberi közösséget is.

Tulajdonképpen sokkal jobb helyzetben volt, mint a példaképeknek tekintett finn Eliel Saarinen és a festő Akseli Gallen Kallela. 1940-ben a legnagyobb finn építőművészről írt tanulmányában visszaemlékezik budapesti találkozásukra, ahol Saarinen elmondta neki, hogy a finneknek a múltból úgyszólván semmijük sem maradt néhány középkori templomon és a karéliai paraszthá zakon kívül. Azt, hogy a finnek Saarinen által tervezett, Gallen Kallela Kalevala témájú freskókkal díszített, templomra emlékeztető kicsi pavilonja az 1900. évi párizsi világkiállításon hatalmas sikert ért el, a kóborló, nomád és pogány finn ősök hagyatékának, a Kalevalának és az ősi földnek köszönhetik.

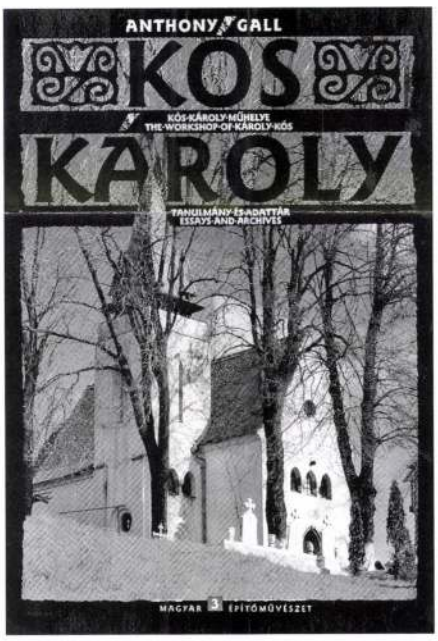

A magyar nép építőhagyományaira alapozott művészet Kós Károly esetében is gyors sikereket hozott. Olyan alkotások készültek el huszonéves korában, amelyek ma is dicsőséget hoznak a nevének határainkon belül és kívül, és ma is modernnek hatnak. (Óbuda, református parókia, Zebegény, római katolikus templom, Állatkert-állatházak, szülei lakóháza, Sztána-Varjúvár, Városmajor utcai iskola, Székely Nemzeti Múzeum, Wekerle-telep stb.).

Kós Károly az első világháború után a Romániához csatolt Erdélyben telepedett le. Munkái kisebb léptékűek ugyan, de művészete töretlen és feladatai szerteágazóbbak. Azt épített, amire a helyi közösségnek szüksége volt, ha kellett templomot, iskolát, művelődési házat, villát, munkáslakótelepet vagy juhistállót. *„Tettem, amit kellett, ahogy lehetett és ahogy tudtam"* – vallotta.

Az album kb. 400 oldalon tárja elénk munkásságának adattárát, időrendi sorrendben, 1906-tól 1967-ig, feltüntetve az objektumok helyszínét, a megrendelő nevét, a tervezés és építés időpontját, a kivitelezőt, a fellelhető terveket és irodalmat. Rendkívül színes kép tárul elénk a sok régi és új fotóval illusztrált terveket és megvalósult épületeket tanulmányozva, amelyeket írásművei, tanulmányútjai gazdag válogatása színesít.

De képet kapunk Kós Károly műemlékvédelmi tevékenységéről is. Számos középkori épület restaurálását és kisebb mértékű kiegészítését végezte el. (Kolozsvár, Mátyás-ház, Bonchida, református templom és Bánffy-kastély, Magyarbikal, Magyarvista templomai stb.)

A vidéki modern életfeltételek megteremtésére kísérletet tett, de mindig ragaszkodott a meglevő környezet jellegének megőrzéséhez, beleértve annak múltját és hagyományait is. Ha a kelet-európai nagy „falurombolások" idején, az 1960-as években munkásságára jobban odafigyelnek, akkor talán nem csak az egyetlen hollókői egységes falukép őrződött volna meg hazánkban.

Tanítása ma is időszerű, ugyanis most éppen az erdélyi falvak állnak választ előtt, s amennyiben engednek a pénz és a rosszul értelmezett modernség csábításának, e vidék népi építészeti öröksége is végleg eltűnik, hasonlóan az anyaországihoz.

Anthony Gall 12 év előkészítő munka után még éppen időben adta közre az albumot, hogy Kós Károly üzenete megszívlelhető legyen Erdélyben. Rendhagyó dolog, hogy a nagy erdélyi mesterhez éppen egy külföldi kerül ilyen közel, ezért a szerző saját életútjának megismerése is érdekes lehet.

A szerző az ausztráliai Mackay trópusi városkában született. A tizennegyedik születésnapját egy családi európai utazás során teljesen véletlenül Kecskeméten ünnepelte. Elmondása szerint nem a gyerekkori élmények határozták meg későbbi választását, hogy Magyarországra jöjjön, sokkal inkább a Brisbane-i Egyetem egyik magyar tanára, Szokolay Vajk. Magyar származású

diáktársa is volt, akinek a családjánál megismerte a magyar ízeket és berendezési tárgyakat.

A festőnek készülő fiatalember megpályázta a Magyar Képzőművészeti Főiskola ösztöndíját, 1990-ben megnősült és február 5-én nászútra Erdélybe indultak, s ismerkedtek a forradalomban szétlőtt városokkal.

Egy rokon elvitte Csíksomlyóra, ahol látta a Kós által tervezett Kalot Székely Népfőiskolát. Időközben kezébe került a Bercsényi Kollégiumban kiadott Kós Károly könyvecske. Valaki a Wekerle-telepre is elvitte. Így került Kós építészetének bűvkörébe.

Kósról szóló disszertációját, az I. világháború elejéig tartó munkáiról, Brisbane-ban védte meg. 1993-tól Magyarországon él. 1996-tól a Fővárosi Állat- és Növénykert műemléki szakértője, 1999-től főépítésze. Munkásságának egy része a monográfia megírásán túl is Kós Károlyhoz köthető, hiszen tervezőként vagy szakértőként egyre inkább részt vesz a mester épületeinek rekonstrukciójában. Azok felújítása során Kós és Zrumeczky szellemiségét Anthony Gall segítségével a legmagasabb szinten sikerült megőrizni, terveik alapján néhol folytatva is munkájukat. Az állatházak építésekor az idő rövidsége miatt bizonyos díszítések, részletek, üvegablakok ugyanis nem készülhettek el, ezeket mos az előkerült tervek alapján pótolni lehetett, gazdagabbá, színesebbé téve az épületeket. Az eredeti tervek és fotók segítségével ő végezte el a Baromfiudvar főépületének műemléki rekonstrukcióját is.

Anthony Gall tanulmánya jelent meg a *Siklód temploma és népe* című könyvben is, amely az 1994-ben Kós Károly 1948-as tervei alapján, a helyi közösség erőfeszítésének köszönhetően felépített református templomról szól. A Gyilkos-tó mellett néhány éve felszentelt kápolna tervezési megbízását is Kós Károllyal kapcsolatos munkásságának köszönheti, ugyanis az albumhoz kereste a kápolna – 1932-ből származó – meg nem valósult terveit, s így ismerkedett meg a megbízókkal. A gyilkos-tói kápolnánál Kós eredeti terveit nem lehetett felhasználni, de a Gall által tervezett kápolna méltó folytatása a mester által kialakított erdélyi építészeti stílusnak.

Ez a csodálatos könyv a szerző Anthony Gall, valamint a szerkesztő Biernaczky Szilárd szívós kitartásának és áldozatos munkájának eredménye. Köszönet illeti őket, valamint a kötet támogatóit, a szerző és szerkesztő munkatársait, akik ezt a nagyszerű vállalkozást elősegítették.

Könyvek Visegrádról

SÁRKÖZY GABRIELLA

Buzás Gergely – Lővei Pál

A visegrádi királyi palota északnyugati épülete és az utcai homlokzat zárt erkélye

Visegrád Régészeti Monográfiái 4.

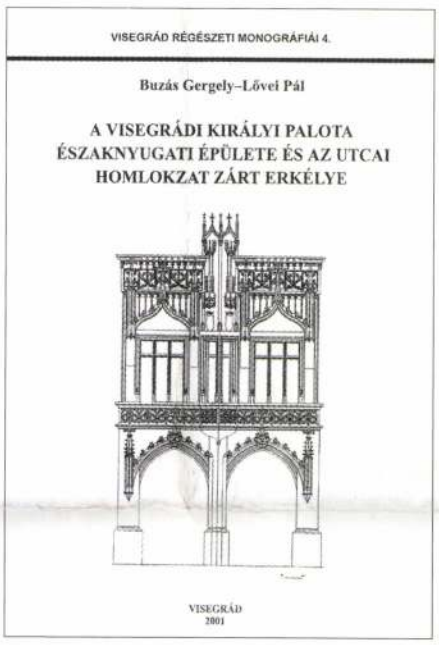

A visegrádi királyi palota feltárásai során 1972–1975-ös ásatások alkalmával bukkantak rá a palota utcai homlokzatát díszítő késő gótikus zárt erkélyre. Az ekkor feltárt falmaradványokat később visszatemették, az előkerült kőfaragvány-töredék pedig raktárakba került. Az erkély maradványait csak egy évtizeddel később, 1984–1991 között folyó ásatások hozták napvilágra. E feltárások már az erkély környezetét is tisztázták, és az építmény teljes pusztulási rétegét, összes fellelhető kőfaragványát felkutatták. A falmaradványok fölé védőtető került és megindult a kőtöredékeknek a tudományos feldolgozása. Hosszabb szünet után, 2000-ben a királyi palota millenniumi kiállításának előkészítése kapcsán nyílott lehetőség, hogy két fontosabb kőfaragvány csoport restaurálását és kiállítási felállítását elvégezzék. E munka jelentős eredményt hozott, tovább pontosítva az erkély rekonstrukcióját. Buzás Gergely végigvezeti az olvasót a királyi palota feltárásának történetén, az északnyugati palota és a zárt erkély építéstörténetén, rekonstrukcióján. Lővei Pál a középkori Magyarország címerekkel leggazdagabban díszített épületrészének, a zárt erkély heraldikai vizsgálatát végezte.

(Mátyás Király Múzeum, Visegrád, 2001. 68 p. ill.)

Visegrád

A visegrádi Mátyás Király Múzeum Füzetei 5.

Visegrád a nemzeti múlt egyik szimbólumává vált. Az állami műemlékvédelem kezdeteitől (1870-es évek) itt folyó munkákat neves szakemberek végezték. A tömegközlekedés kialakulásával megjelent a turizmus fogadása, szervezése. Elsősorban a nagypolgárság építkezéseinek nyomán vált Visegrád a századvégre üdülőhellyé. Neves emberek, írók, művészek is kötődtek a helyhez. A történelmi emlékek sorát gazdagította a királyi palota maradványainak megtalálása. A kiadvány Visegrád és környékének történelmi régészeti emlékeit tárja fel. Az őskortól az újkorig követi nyomon a történelmi eseményeket. Az egyes lelőhelyeken (Lepence, Gizellamajor-Diós, Várkert, Szt. András monostor, a vár, alsóvár, fellegvár, királyi palota, a település) végzett kutatások, ásatások során előkerült tárgyak segítették a szakembereket abban, hogy gazdag múltunk emlékeiből rekonstruálják elődeink történetét, életét, építészetét. Az egyes lelőhelyek bemutatásakor a tárgyakról, műemlékekről készült fotók és rekonstrukciós rajzok teszik még érzékletesebbé Visegrád és környékének felbecsülhetetlen kincseit.

(Altum Castrum. Szerk.: Buzás Gergely, Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma, Visegrád, 2000. 44 p. ill.)

491 Erdély kövei: Nagyszeben/ Stones of Transylvania: Nagyszeben

492 Erdély kövei: Kúria Magyargyerőmonostoron/Stones of Transylvania: Hungarian Country House in Magyargyerőmonostor

UNGARISCHES LANDHAUS
IN MAGYARGYERÓMONOSTOR

493 Erdély kövei: Brassó (Német kiadású)/ Stones of Transylvania: Brassó (German edition)

RATHAUS IN KRONSTADT

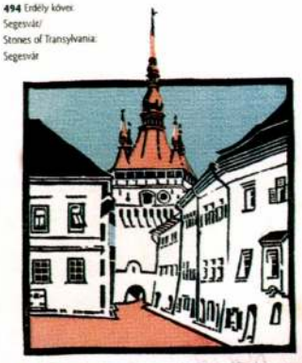

494 Erdély kövei: Segesvár/ Stones of Transylvania: Segesvár

Kós Károly

Ő dolgozott, iparkodott, mesterséget űzött, tette dolgát mindig, minden időben és minden rezsimben. Amikor nem kapott megbízást, akkor írt, könyvet csinált, tanított, nevelt. Csak egy dolog nem tételezhető róla föl: hogy a neki megadatott 93 év alatt egyetlen egy percet unatkozott, lustálkodott volna, vagy fölösen töltött volna el.

E könyvsorozat első két kötete a mai magyar kortárs építészet két kimagasló, emblematikus és egymással gyakran szembe állított alakját és művét summázta. Jó, hogy ez a harmadik könyv éppen Kós Károlyé. Akinek művészete szintézise és egyben tagadása is mindkét utód munkálkodásának. És aki élete utolsó évtizedeiben nem Nemzeti Színházat tervezett, nem Parlamentet, nem félvárosnyi centert, nem egyetemet, hanem néhány szerény lelkészlakot, apró ravatalozót, téeszközpontot és juhhodályt.

Az egyik utód a tételes pénznek épít, a másik egy tételezett nemzetnek. Kós Károly az embereknek épített. Katolikusnak, reformátusnak, pestinek, kolozsvárinak, és amikor ortodox templomot tervezett, akkor természetesen a románnak.

Az, hogy Kós Károlynak csaknem száz háza áll ma is Magyarországon és főleg Erdélyben, az egy tucatnyi jómódú erdélyi magyar értelmiséginek és az erdélyi református egyháznak köszönhető. Nekik köszönhető, hogy számos villa és még több templom és lelkészlakás bizonyítja azt, amit bizonyít egyébként a juhok hodálya is.

Hogy Kós Károly nem alkudott és nem tört meg soha.

Művészete töretlenül ível át az évszázadon, rezsimek és álladalmak felett. Ő ugyanazt csinálta a Monarchia, a királyi Magyarország égisze idején, mint a királyi Romániában, a visszacsatolás éveiben, a furcsa átmeneti hónapok alatt a második háború után, és a szocialista Romániában. Házat. Ha hagyták. Ha nem, akkor rajzolt, illusztrált, festett, fúrt, faragott, vagy írt drámát, regényt, verset, tanulmányt, építészeti, történeti, néprajzi vagy mezőgazdasági szakcikket, tanított, politizált, gazdálkodott, társadalmi életet élt.

De bármit csinált, stílusérzéke nem hagyta cserben soha. Bármit is csinált, rosszat nem csinált. Egyetlen egy kézzel írt betűjéből is sugárzik az emberi méltóság, a tüneményes tehetség és a páratlan mesterségbeli tudás lebírhatatlan ereje.

Ma nem szokás ilyesmi kifejezéseket használni, de előbb-utóbb szokásba jön, vagy nagy baj lesz: Kós Károly ízig-vérig közösségi ember volt. Ez az unikális, magányos művész kezdetektől közösségben élt és alkotott. Közösségi volt élete és az volt művészete is. De az ő közössége nem valami elvont eszme megtestesülése volt, hanem eleven emberekből állott. (...)

Ahol Kós Károly abbahagyta, onnan kell, kellene folytatni mindent: politikát, Erdélyt, Kelet-Európát, egyházat – a reformátust különösen! –, iskolát, művészetet, építészetet, lakótelepet, juhhodályt." ■

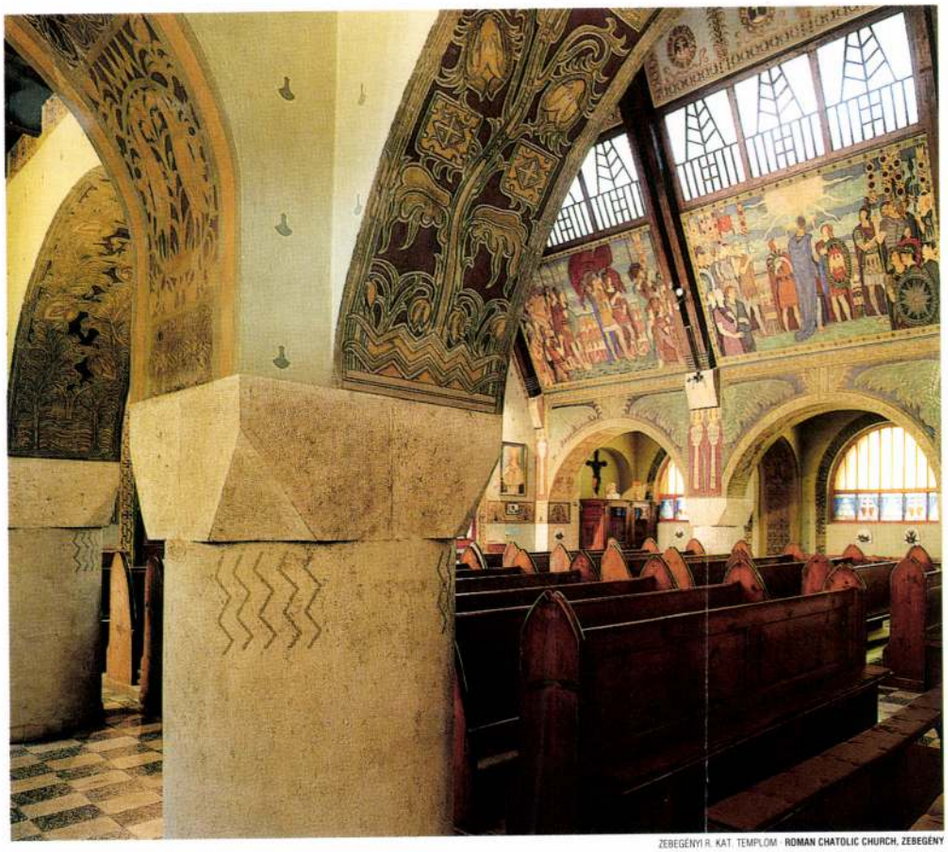

ZEBEGÉNYI R. KAT. TEMPLOM · ROMAN CHATOLIC CHURCH, ZEBEGÉNY

Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 527 oldal, 863 képpel

Anthony Gall: Kós Károly műhelye

TANULMÁNY ÉS ADATTÁR

A Mundus Magyar Egyetemi Kiadónál megjelent a Magyar Építőművészet sorozat 3. kötete. A múlt évi Kós Károly konferencia idejére tervezetthez képest kései megjelenésért kárpótol Anthony Gall példa értékű szerkesztői alapossága. A Kós Károly életművének bűvkörét átérző, Ausztráliából ideszármazott építész-kutató és a könyvkiadó mind a műtörténeti teljességre való törekvés, mind az adatok közlésének – gyakran egymást kizáró – dolgában irányt mutató kötetet produkált. Miközben nem vesztek el a hangsúlyok, nem szorult háttérbe sem a szöveg, sem a kép, sem az építész, sem az író, de még az illusztrátor és a lapszerkesztő Kós sem. A minuciózus munkából ráadásul kiolvashatók Kós Károly emberi kvalitásai is.

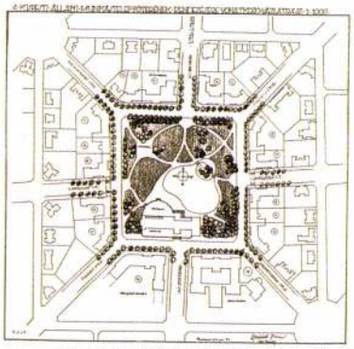

WEKERLE-TELEP, HELYSZÍNRAJZ · WEKERLE HOSTING ESTATE, SITE PLAN

A kötetet és Kóst megrendítő erővel bemutató Bächer Iván: A juhhodály poétája című cikkéből idézünk (Népszabadság, 2002. július 20.)

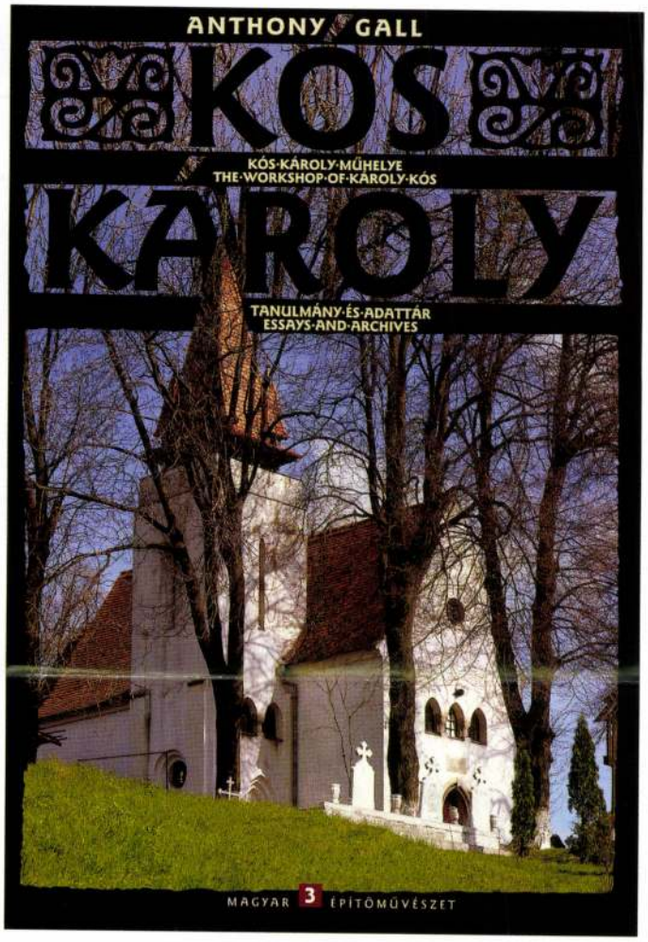

Bächer Iván

A juhhodály poétája

(részletek)*

„... Egy csodálatos ember csodálatos könyvet is érdemel. A könyv szerzője, Anthony Gall egyébként nem magyar, sőt az előszó állítása szerint még csak nem is magyar származású – tősgyökeres ausztrál, aki véletlenül vetődött mifelénk, hogy aztán itt megszeressen és meg is telepedjen, építész, műtörténész, a pesti állatkert főépítésze és Kós művének tudós kutatója legyen.

A hatalmas – és kétnyelvű – könyv a nem csekély számú közreműködő, segítő és nem utolsósorban szponzor felsorolásával indul, majd jó néhány bevezetővel, előszóval és eligazítóval folytatódik. Ezután következik a két alapfejezet: a művész életét és munkásságát összefoglaló tanulmány, majd a teljes életmű tételes, szakszerű, gazdagon dokumentált és illusztrált felsorolása, amely természetszerűleg teszi ki a kötet túlnyomó részét.

Ebben a fejezetben nemcsak Kós Károly elkészült, illetve meg nem valósult terve, de minden fontosabb könyve – beleértve az egy példányban önkézzel készítetteket is –, cikke, tanulmánya, sőt tanulmányútja kronologikus sorrendben fölsoroltatik. A pontos idő és hely megjelölése mellett minden egyes tételnél a megrendelő, a kivitelező, a vonatkozó szakirodalom pontos feltüntetésén túl egykorú és késői kritikák, kommentárok, vallomások, interjúrészletek idézése, és az épület későbbi sorsáról és mai állapotáról való rövid tájékoztató kelti az olvasóban a teljesség érzetét.

Elgondolkodtató, szomorú és felemelő olvasmány.

Már maga a puszta lajstrom is bámulatos. Az első fennmaradt terv 1906-ból való, az utolsó 1967-ből, de lehet, hogy 1969-ből. Több mint hatvan év szakadatlan munka.

Mindeközben a mester harmincéves korára az életmű klasszikus darabjai – az Állatkert házai, a zebegényi katolikus templom, a Városmajor utcai iskola, a Wekerle-telepi főtér, a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum vagy a kolozsvári református templom – már készen álltak.

Kós még éppen elkapta egy – építész szempontból, abból is – nagyszerű kor, a dualizmus korának végét. Azután már állami megrendeléshez alig-alig jutott. Hökkentő látni: mennyire államfüggő mesterség az építészé. A költő, az író, a festő elvégezheti a munkát vackában, magányban, börtönben, emigrációban, erőltetett menetben is. Az építész neve állami rendelés nélkül nemigen marad fenn. A rengeteg mindenféle adottságon túl bizony szerencse is kell ahhoz, hogy valakiből nagy építész legyen: mindenekelőtt jó korba kell beleszületni.

Kós Károly azonban, aki szinte csak rossz korban élt, nem ismert rossz kort.

*a szerző engedélyével

KÓS KÁROLY

ÚJ MŰVÉSZET

2003/máj

16.o.

Z

Nagytiszteletü Esperes Ur!

Magá

teim, hogy h. [egyettes] tanitó

ménnyel. Nagytiszteletüségedet

szolgálattételre akár férfi-,

kegyeskedjék az illető cimét v

kezésbe léphessek vele. Az isk

Az áldatlan Kajdi=ügy[1] miatt ne

jó érzésü rétegei, hanem nagy

vagy szaggatottsága miatt, az

A Kós Károly életműve a harmadik évezred elején című konferencia üzenete

(2001. május 8–10.)

VÍZY LÁSZLÓ

„Ébresztő, ébren tartó"... így jellemezte Kós Károlyt a Wekerlén álló szobra előtt a téren, a konferencia zárónapján, a koszorúzáskor egykori miniszterelnökünk, Boross Péter. 1983-ban az ő kezdeményezésére indult az a gondolat útjára, amely aktív tömegeket vonzott, és elfeledettnek hitt nagyjainkat példaként állította elénk. Sokan a konferencia résztvevői akkor, a rendszerváltoztatás kezdetén – 1987. november 25-én – itt találkozhattunk Erdély köveivel, műemlékeinkkel összeforrva. Hiszen éppen az egykori Petőfi téren áll Kós Károly két épülete, és a tér, melyet ő tervezett, az erdélyi városok, Nagyszeben és Kolozsvár főtereinek mintájára.

A konferencia helyszíne is, a Fővárosi Állat- és Növénykert szintén Kós Károlyt, a tervezőt, az alkotó építészt idézte. Itt állnak fiatalkori épületei, melyeket barátjával s kollégájával, Zrumeczky Ödönnel tervezett: a madárház, a norvég ház. Az Állatkert nagyterme adott otthont a több mint 100 résztvevőnek, és itt hangzott el a félszáz előadás, hozzászólás.

Az irodalmi szekció ülését a Magyar Írószövetség székházában tartották.

Kós Károly gazdag életútja, az építész, az író és a politikus volt a téma e háromnapos konferencián.

A politikus üzenete, az önszerveződő, önigazgató közösségbe vetett hit és a reális, az adott körülmények közt cselekvő ember példája. A kalotaszegi köztársaság gondolatának harcosa, aki a „wilsoni elvekben", a népek és nemzetek önrendelkezésének valóságos lehetőségében hitt. Megálmodója az erdélyi népek barátsága és szövetsége gondolatán alapuló „transzszilvánizmusnak", és egyszersmind a nemzetiségek jogaiért küzdő értelmiség példaképe. Kós Károly a kultúra szervezője lett, miután politikai céljai kudarcot vallottak. A trianoni trauma után politikusi küldetése megszűnt, teret nem kaphatott. Az építész-író a kultúrában lát lehetőségét. Ekkor alapította a magyar írók az Erdélyi Helikont és a Szépmíves Céhet, melyeknek kiadásai új kulturális életet teremtettek, külön erdélyi magyar irodalmat a romániai Erdélyben.

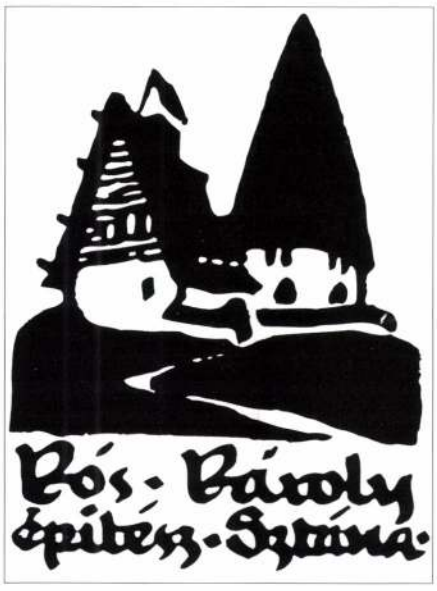

A képekben gondolkodó ember, a grafikus, az illusztrátor és az építész-szakíró egy személyben, ezzé vált Kós Károly, a történelem viharában a helyben maradás élő példaképe és e gondolatának következetes megteremtője.

Az elhangzott előadások tükrében is bátran mondhatjuk, hogy Kós Károlyban a vizuálisan teremtő ember tudása ölt testet, a típusteremtő géniusz, aki Palladio példája útján megállja az összehasonlítás próbáját, és a rendszertervezés modern európai mintáját vetíti elénk! Morris és Raskin példája a praeraffaeliták. Erdély öröksége a népi építészet, melynek sajátos, Kós Károly által meghatározott eszközei, szerkezetei: a kő- és a boronafal, a tetőhéjazat, a fazsindely, a zárt forma és a torony, az építészeti tömegek kapcsolata. Le Corbusier példája: „játék a tömegekkel, a fényben szép és igaz játék" – mely Kós Károly életművére is igaz.

Ezek bizonyságai az általa tervezett és megvalósult épületek: Budapesten az óbudai református paplak és az állatkerti épületek, a Wekerle városközpontja, a városmajori iskola (Györgyi Dénessel), vidéken a zebegényi templom, melyek nemcsak ma, de már Kós Károly életében is műemlékekké váltak, erdélyi épületei, templomok és az Erdélyi Múzeum épületegyüttese Sepsiszentgyörgyön, lakóépületek, melyek között ott a híres Varjúvár...

A műemlékes Kós Károly munkásságának érdeme, hogy Trianon után Erdélyben az 1930-as években létrehozta és munkatársaival megteremtette a műemlékvédelmi szervezetet, és megfogalmazták annak szabályzatát a református egyház kebelén belül. Amint a mondás később elhíresült: „ahogy lehet, amint lehet", így vált az erdélyi életfilozófia jelmondatává.

Visy Zsolt professzor összefoglaló értékelése szerint a helyi elemekből merített, de értékmentő és értékteremtő példája ennél távolabbra mutató jelkép és üzenet.

Kós Károlynak egy 1943-ban elmondott beszédéből idézve rámutathatunk a magyar építészet jövőjére is, a harmadik évezred üzenetére: „Akkor is lesz magyar építészet, tehetséges új építészek által, amikor már egyetlen vonal és forma sem hasonlít az általam feltárt motívumokra."

Talán nem a véletlen szülte azt, hogy a Kós Károly-megemlékezések kezdetén az Országos Műemlékvédelmi Hivatal aulájában rendeztek kiállítást (Pavilon), ahol az építészeti téma modern magyar csúcsteljesítményeit, a sevillai és hannoveri kiállítások makettjeit láthatjuk.

A Kós Károly-előadások és megemlékezések írásos dokumentumait a Mundus Könyvkiadó az év végén fogja kiadványában megjelentetni. Ez talán kiindulási pont lehet a Kós Károly-életmű teljes kiadásának ügyében.

A konferencia színvonalas megrendezéséért Csete György Kossuth-díjas építész mondott köszönetet a résztvevők nevében. A rendezvénysorozat hivatalos támogatóin és résztvevőin túl külön megemlítjük a Hungária Nostra Alapítvány anyagi és erkölcsi segítségét.

Lechner-kiállítás Lendván

HORVÁTH EDINA

Április 5-én nyílt meg a festői szépségű lendvai vár vaskos falai közt a Lechner Ödön életművét bemutató kiállítás. A Vármúzeum igazgatója, Gerics Ferenc szavait követően Pintér Tamás ismertette az építész munkásságát az érdeklődőknek. A vár alaprajzi adottságainak köszönhetően jól csoportosítható formában került bemutatásra a századforduló különleges stílusát megteremtő építész munkássága, természetesen kiemelt módon elhelyezve a leghíresebb épületeit, mint az Iparművészeti Múzeumot, a Postatakarékpénztárat, valamint a Földtani Intézetet.

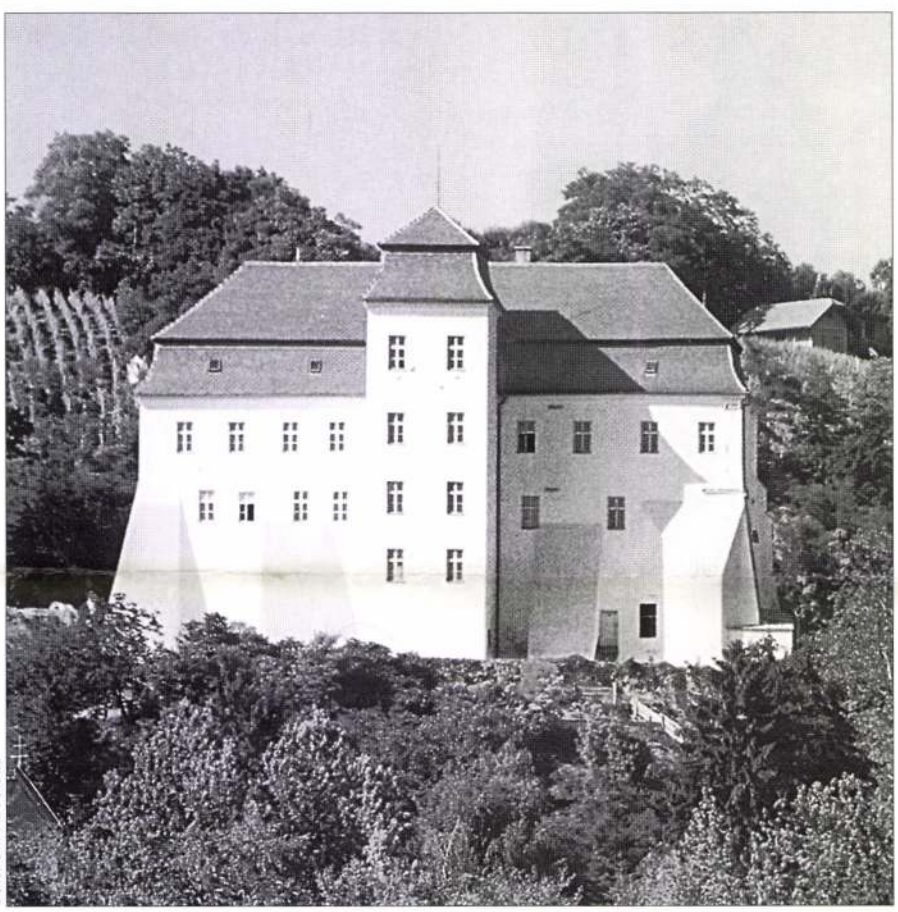

Fotó: OMvH Fotótár

Lendva, Bánffy-Esterházy-várkastély

A szlovén kulturális minisztérium kisebbségi ügyekért felelős főosztályvezetője is részt vett a megnyitón, a magyar nagykövetséget Lengyel Miklós kulturális tanácsos képviselte. Sebestyén József a NKÖM képviseletében vett részt az eseményen. A helyi rádió és televízió számára Pintér Tamás adott interjút.

A kiállítást azon az emeleten rendezték meg, ahol Zala György szobrászművész, Lendva szülöttének munkásságáról is képet kaphat az érdeklődő. Így aztán szinte egyszerre bontakozik ki az azonos generációban alkotó szobrász és a szoborszerű megformálási lehetőséggel nagyon is élő építész életútja, amely során közös pontot Lechner Zala György számára tervezett budapesti műteremépülete jelentette. (Ma a Líbiai Nagykövetség épülete.)

A Lechner-kiállítás, reméljük, nemcsak a helybelieknek nyújt élményt, hanem a gyógyvíz miatt itt tartózkodó német ajkú vendégek számára is új ismeretszerzési lehetőséget jelent.

A kiállítás – ezt követően – Ljubljanában kerül bemutatásra, szállítása során lehetőség nyílt arra is, hogy a lankás, szőlőskertek és mezőgazdasági művelésű területek között kanyargó útról kissé letérve megnézzük Bagonyán Josep Plecnik különlegesen formált templomát, amelynek aszimmetrikus belső téralakítása és toronyformálása igazán meghökkentő. A templom belsejében a helyi fazekasságra utaló gyönyörű tányérkollekció, mint mennyezetdíszítő elem alkalmazása szokatlan, de méltó elismerése az ottani nép egykori mindennapos megélhetését jelentő kézművességnek. A tavaszi friss zöldben a vakító fehérségű templom a szlovén mester egyedülálló gondolkodásmódjáról már messzi távolból felhívja magára a figyelmet.

Nem kevésbé volt érdekes Muraszombaton a múlt századforduló idejében épült templom, érdekes külső és belső részleteivel, tömegformálásával kicsit a fasori Árkay-féle templomot juttatta eszembe.

A bántornyai templom is különleges élmény volt, hiszen az első pillantásra „egy" templom kettőt rejt magában. Ez utóbbi már láthatólag nem működő formában csodálatos középkori falképeket rejt falain. A Vas megyei Velemér templomából ismert Aquila János freskói láthatóak itt. A műalkotásokat helyreállították, megcsodálásukra a világítás alkalmanként üzemeltethető: az volt a benyomásunk, hogy a helyiség talán közösségi teremként szolgálja a települést, így aztán eleink falra festett gondolatai a ma emberéhez is szólnak.

Szlovénia sokak számára csak a tengert vagy télen a síelést jelenti, de igencsak érdemes a mellékutakon is közlekedve felfedezni ezt a sok értékkel rendelkező kis országot.

Fotó: a szerző

Muraszombat, római katolikus templom

KÓS KÁROLY

Napló 1936. 07. 20.

Kós Károly fametszete (Albrecht Sándor gyűjteményéből)

ról és a nyerési lehetőségekről bővebb információkért keresse fel a legközelebbi TOTALGAZ cseretelepeket!

TOTALGAZ
T: (06)-60-338-716

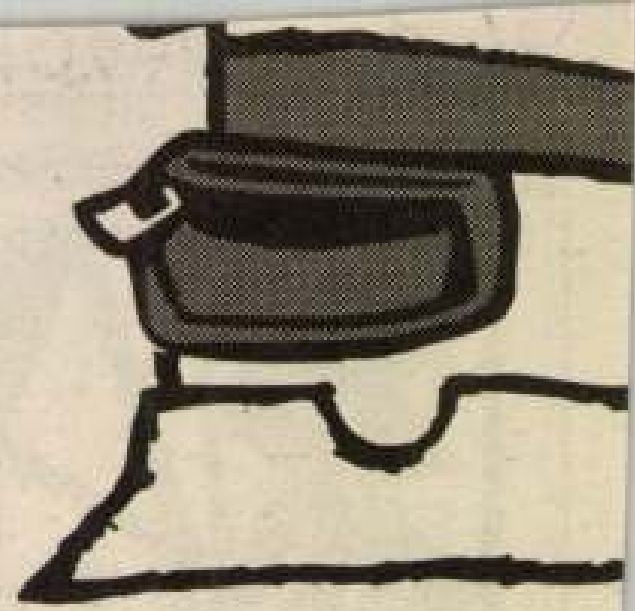

TOTALG

KÉNYELMET KAPCSOLUNK A G

Szoborzsongás

Pécsi Kisplasztikai Biennále

LÓSKA LAJOS

Lassan már szakma és a nagyközönség egyaránt megszokja, hogy tavaszelőn nyílik a korábban hosszú éveken keresztül nyári kiállításként számon tartott pécsi Országos Kisplasztikai Biennále. Az 1967 óta megrendezésre kerülő, idén szám szerint a tizennyolcadik seregszemlén közel száz művész állította ki 120 centimétertől nem nagyobb alkotásait a Pécsi Galéria hangulatos, dongaboltozatos terében. A kisplasztika tipikusan kiállítótermi és múzeumi műfaj, ami egyszerre jó is, meg rossz is. (Ezúton kérek elnézést attól a néhány megszállott gyűjtőtől, akik kortárs kisszobrokkal is gyarapítják kollekciójukat.) A kisplasztikák ugyanis mindig progresszívebbek, merészebbek voltak nagyméretű, köztéri testvéreiknél. A kis szobrot mintázó művész gyakorlatilag szabadon dolgozhat, nem függ a megrendelőtől, a mérethatáron kívül semmiféle megkötés nem gátolja alkotó fantáziáját, nem befolyásolja kísérletező kedvét. Elgondolkoztató viszont, hogy a műfaj éppen kötetlensége miatt eltávolodott a reprezentatív, a történelmi emlékezetet ébren tartó köztéri szobroktól. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy az elmúlt években nem sok kisplasztikából született köztéri mű. Szinte már azt is kijelenthetjük, hogy a szobrászatnak két külön válfaja létezik, ami végső soron káros, hiszen semmi vérfrissítést nem kap a klasszikus, minden pejoratív felhang nélkül konzervatívnak nevezhető figurális köztéri szobrászatunk. Pedig az egész, fél- vagy negyedalakos portrék, figurák mellett igen szerencsés lenne egy-egy korstílust reprezentáló, kiváló, nonfiguratív művet is elhelyezni a közterekeken, például egy Európai Iskolás, szürrealisztikus vagy organikus nonfiguratív művet, egy pop art munkát, egy újkonstruktív vagy minimal alkotást, illetve egy újhullámos monumentumot. Mennyivel színesebbé válhatna emlékműszobrászatunk, ha a kisplasztika merészebb formai újításait gyümölcsöztetni lehetne a köztereken! E rövid, a megrendelők számára megszívlelendő kitérő után térjünk azonban vissza a Pécsett bemutatott alkotásokhoz.

Gaál Tamás: Kádak VII. (2002)
kerámia, horganylemez,
63x65x42 cm

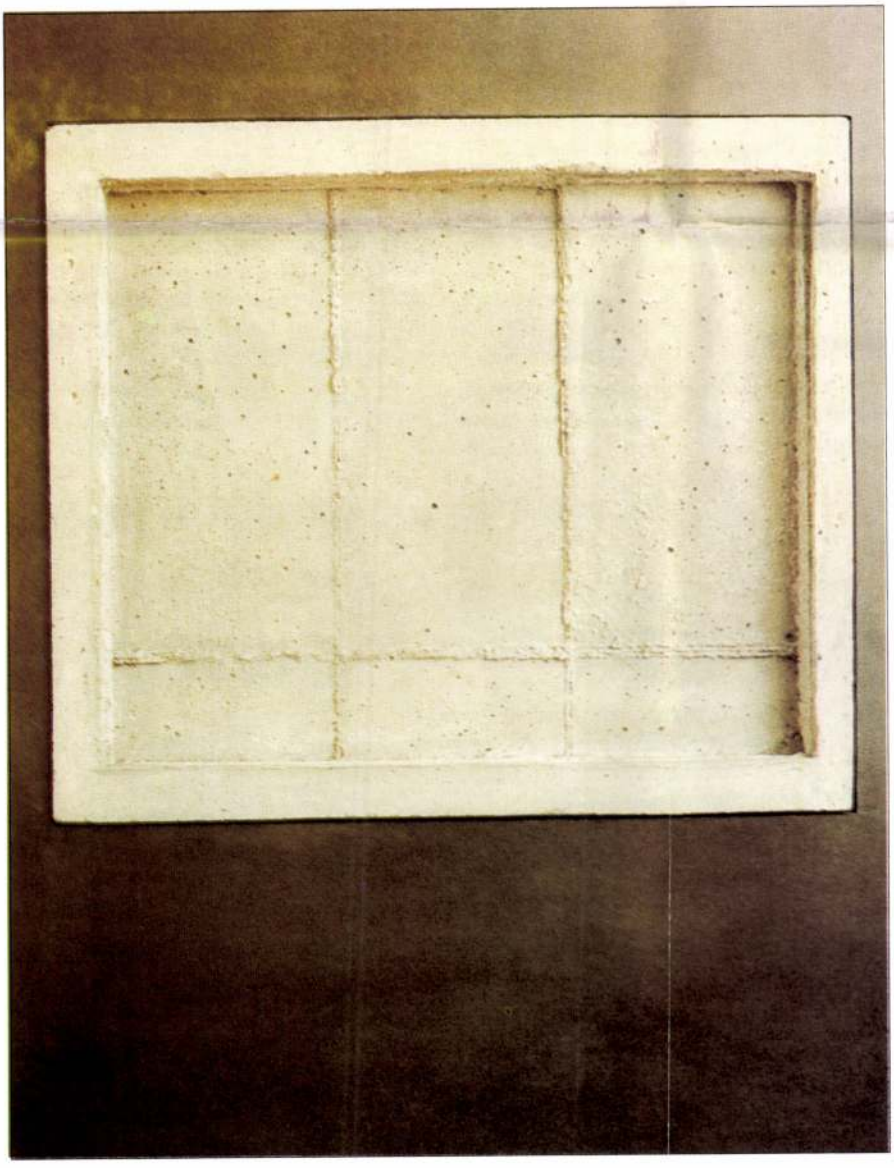

Az anyagot stílárisan szemlélve, megállapíthatom, hogy a szobrászat az egyetlen műfaj, ahol nem történtek olyan meghatározó változások az ezredfordulón, mint a többiben, így a sokszorosító grafikában, illetve a festészetben. A szobrászatban ugyanis szinte minden stílus és szemléletmód létezik, a konstruktívtól az organikus nonfiguratívig – mondjuk, az alliteráció kedvéért *Heritesz Gábor*tól *Huber András*ig –, vagy az újhullámtól *(Mata Atilla)* az új tárgyiasságig *(Menasági Péter)*. Ami még ugyancsak jellemző, és a már felemlített

Erős Apolka: Kilátás (2003)
vas, beton, 6x61x41 cm

újulását várták. Körösfői-Kriesch szerint: ezáltal „érvényesülni fognak ugyanazok a törvények, harmóniák", „ritmusok", melyek az „előző formákat" létrehozták.

Az erdélyi néphagyomány minden területe múltba vezető, mitikus tartalmak forrása volt, ahogy ez Kós Károly *Székely balladák* (1909) és az *Atila királról szóló ének* című (1909) tollrajzsorozatain megfogalmazódott, nem véletlen, hogy a székely népballadák témáját folytatta *Nagy Sándor* és *Thoroczkai Wigand Ede* is az erdélyi kultúra apoteózisának szánt marosvásárhelyi Kultúrpalota üvegfestményein. Vagyis a különböző műfajokban megjelenő, egymástól el nem választható tartalmakról van szó. A grafikákon, épületeken a műfaji sajátosságoknak megfelelően, az anyagszerűség elvét követve, különböző módon jelenítették meg, fogalmazták újjá a még élő hagyományt. Míg az építész Kós a mítosz jelenvalóvá tételét történelmileg meghatározott formához, a középkor művészetéhez kapcsolódva teremtette meg, a grafikus képi szimbólumok által.

A századelő a grafikus építészek kora, számtalan ideálterv, grafikaként is kiváló épület- és enteriőrterv született. 1908-ban és 1909-ben grafikai albumok egész sora készült el, illetve jelent meg nyomtatásban. Kós ekkor rajzolta az említetteken kívül az Erdélyország népének építészetét, egy évvel korábban jelent meg a népművészet halálán nosztalgikus hangnemben kesergő *Melódiák, Utolsó ábrándok* című kötet Kozma Lajostól. Kós törekvéseihez közel állt a szintén építész Thoroczkai Wigand Ede, aki több kötetben jelentette meg karakteres ház- és enteriőrterveit.

A Petőfi Irodalmi Múzeum kiállításán, fakszimilén és másolatokon számos ismert és elfeledett Kós Károly-tollrajzot láthatunk, sajnos az eredeti példányok legnagyobb része elpusztult, eltűnt. Ezek a grafikák azt mutatják, hogy nem csak 1909-ben, speciális témák megfogalmazása kedvéért fordult a grafikához, hanem később is, Romániában töltött éveiben, amikor nem kapott épületmegrendelést, s munkáival a magyar nyelvű könyvkiadást támogatta. Ahogy építészetének forrása az erdélyi középkori építészet specifikus jegyei voltak, grafikájában is középkorias íz érződik, vonalvezetésének puritánsága, szűkszavú szögletessége egyéni kézjegy. A kép és szöveg szoros egységét megvalósító morrisi könyvművészeti elveknek Magyarországon számos követője volt, de egyedül Kós hozott létre nyomdát is a *Kelmscott Press* példájára. A középkori és reneszánsz kódexek inspirációját beépítő angol mestert követte nemcsak tollrajzzal készült, egypéldányos műveiben, hanem később az *Erdélyi Szépmíves Céh* két világháború közötti, egységes arculatú kiadványaiban is.

Szecessziója a tradicionális és a modern találkozásának a megtestesítője, melyet a nagy európai és nemzeti mítoszok megtartó erejére való támaszkodás éltetett. Ebből fakad, hogy Kós Károly nem író, építész, grafikus, könyvcsináló, nem művész vagy politikus volt, hanem egy olyan életmű megteremtője, amelyben felsejlik az archetípusok, a régi minták szerint való élet és alkotás egysége, amelyben Kós szavaival: „Múlt és jelen összefolyik egy megbonthatatlan egységgé".

(Kós Károly emlékkiállítás, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2003. I. 24.–IV. 18.)

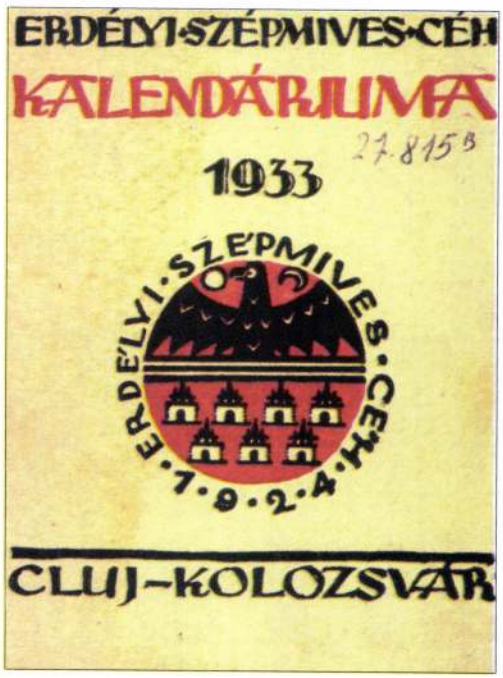

Kós Károly munkái

Harmóniák és ritmusok

Kós Károly kiállítása

GELLÉR KATALIN

„Mert én csak folytatása akarok lenni apáimnak..."

A Petőfi Irodalmi Múzeumban a 20. századi magyar művészet egyik kiemelkedő alkotójának, *Kós Károly*nak a kiállítása látható (rendező: *Ladányi József*). A művek válogatása, az installáció életművének lényegi vonását, az összművészeti mű-teremtést állítja középpontba, mely a művészet és élet elszakadt egységének helyreállítását célozta, s a 19-20. század fordulóján szinte minden kiemelkedő mester életművét meghatározta. Kós Károly az erdélyi faluközösség példájához fordult, s a nehezen meghatározható helyi karaktervonások megtalálását, felélesztését tűzte ki célul. Vagyis az összművészeti elv egyrészt, mint mindenütt, egy adott épület vagy könyv minden részletének a megtervezését, gondos összehangolását jelentette, s azt, hogy a művész más műfajban is hasonló szinten megszólaltatta elképzeléseit, sőt, ezen túl életfilozófiák kidolgozásáról is szó volt. A grafikus, a bútor-, a könyv-, az üvegfestmény-tervező, az író és a politikus ugyanazt a kézvonást, ugyanazt a szellemiséget – etika és esztétika szoros egységét – képviselte minden megnyilvánulásában.

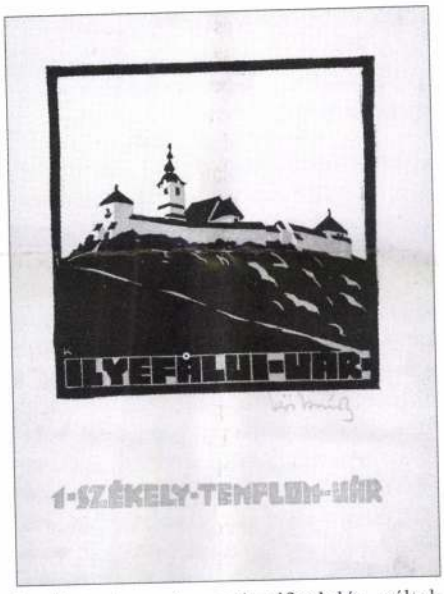

A társadalmi felelősségvállalás szükségességét is magába záró morális szépségeszmény, a kézművesség feltámasztásának igénye, a középkori művészetet és a helyi hagyományokat példaként tekintő, új művészetideál Angliából érkezett hozzánk is, mint Európa és Amerika minden országába. Különösen az utóbbi, vagyis a helyi hagyományok beépítése folytán az Európa peremvidékein még élő, romantikus, nemzeti tartalmú törekvések folytatásává vált, s Írországtól Lengyelországon át Finnországig és Oroszországig a nemzeti hagyományokat a legújabb törekvésekkel ötvöző művészeti áramlattá szélesedett.

A távoli régiók archaikus elemeket őrző művészete a romantikától vonzotta az alkotókat, de csak a századfordulón váltak kultuszhelyekké. A fejlődéstől, a városiasodástól elzárt területeken még élő hitvilág, építésmód, viselet, sőt az életmód is követendő példává vált. *Kalotaszeg* legenda és valóság találkozási pontja lett, mint *Bretagne* a franciák, *Karélia* a finnek, *Podhale* a lengyel művészek számára. A magyar keresőket mindenekelőtt a „körösfői elvek közössége" kötötte össze. A minden mástól különböző, magyar kifejezési forma megtalálása, a népi építészet szerkezeti elemeinek s díszítő formáinak a felhasználása nemcsak a romantika továbbélését, hanem a modernizmus legkiemelkedőbb hazai építészeti alkotásainak létrejöttét hozta magával. Elsősorban a templom- és iskolaépítészetben, de más középületek esetében is, valamint a lakásépítészetben az angol kertvárosból merített eszménnyel keresztezve a nagyvárosi környezetbe is sikeresen beillesztették falusias ízű építészetüket.

Az 1910 körül induló fiatal építésznemzedék teljes szívvel hitt a népművészeti alapokon nyugvó tervezésben. Szemükben a kalotaszegi kerített templom szimbolikus dimenziót nyert, ahogy *Czakó Elemér* írta 1908-ban: „Mindannyian járták az országot, s mindannyian vissza-visszatértek a kalotaszegi Körösfőre. Rajzolgattak házakat, szobákat, kapukat, fejfákat és hímzéseket, de legtöbbször mégis a körösfői templom tornyát. Bele is vésődött lelkükbe annak érzékeny vonala a négy fiatornyával együtt, hogy azóta úgy tekintenek rá, mint a japán művészek az ő szent Fuzsijáma hegyükre...."

A fiatalok és mindenekelőtt Kós romantikus etnográfiájában minden részlet az új esztétika szempontjából s szellemében vált fontossá, követendő példává. A historizáló feldolgozást felváltotta a múlt „szellemének" a követése, alkotói újraélése. „Élni kell ebben a népben, a lelkét kell ellopni, hogy bele tudjuk vinni mi is tudatos művészetünkbe azt, ami itt tudatlanul, ösztönszerűen magyar..." – írta a mester. Hasonlóan gondolkodott a gödöllői művésztelep alapítója, *Körösfői-Kriesch Aladár* és a Kós Károly első erdélyi tanulmányútját támogató *Koronghi Lippich Elek*. A népművészet rajzoktatásba való bevezetésétől mind a hárman a magyar művészet meg-

egyformán lényeges forrásai a néprajzi, történettudományi avagy művészettörténeti kutatásoknak. Eredeti szándékaikat tekintve a látottak dokumentációi, ez magyarázza ábrázolásmódjuk tárgyszerű, rajzos, aprólékos jellegét. Nem véletlen, hogy a műfaj a fotográfia elterjedésével párhuzamosan, a század utolsó harmadában elvesztette korábbi jelentőségét. A viseletképek rajzolói egy pozitivista természettudós alaposságával vették számba a látottakat, ábrázolásaik részletező, leíró jellege a hitelesség ígéretét hordozta az egzakt ismeretekre vágyó, egykorú nézők számára. A teljesség megismerhetőségébe vetett hit azonban csak eszményekkel párosulva teremtette meg a vágyott szintézist, azaz a tudást. A valóság képe „ideál" és „reál" finom egyensúlya révén öltött formát. A többnyire akadémikus tanultságú rajzolók a közvetlen látványt klasszikus képi toposzokhoz igazították, heroikus pátosszal telítve tárgyukat. A pozitivista módszerességgel dolgozó népismereti, statisztikai kutatások ösztönző erejét az a felvilágosodásban kibontakozó népkultusz táplálta, amely a népben az elveszett, romlatlan ősállapot mintaképét vélte felismerni, s ezzel párhuzamosan a formálódó nemzetállamok a népet megtestesítő parasztságban saját nemzeti gyökereiket remélték felfedezni. Mindezek ismeretében nyilvánvaló tehát, hogy a maga összefüggéseiben a viseletkép nélkülözött minden szociografikus leleplező szándékot, s tárgyszerűséggel ötvözött eszményítése az ismereteiben gazdag Európa és kulturális, etnikai változatosságukban erős nemzetállamok önreprezentációját szolgálta.

A polgári ismeretszerzésnek és önreprezentációnak voltak látványos eszközei azok a kis példányszámú, drága honismereti albumok is, amelyekből a Közép-európai Intézet kiállítása mutatott be válogatást. A kiadványok rajzoló-kiadói többnyire nem magyar ajkúak voltak. Bikessy-Heinbucher József, *Franz Jaschke, Rudolf von Alt* és *Franz Kollarz* a birodalmi egységen belül látták és láttatták Magyarország népességét. Az Angliából ide látogató *George Edward Heringet* vagy a francia *Théodor Valériot* pedig az egzotikum vonzotta Magyarországra, amely az idegenek számára az egyiptomi Szaharával vagy az ázsiai sztyepékkel azonosképp távoli és különös vidék volt. A birodalmi patriotizmus és az orientalizmus eredeti összefüggései itthon azonban zökkenőmentesen telítődtek nemzeti-hazafias jelentésekkel. Az értelmezés szöveges hátterét az irodalmi népiesség munkái és a honismereti kiadványok teremtették meg. A viseletképek célközönsége, azaz a városi középosztály sajátos módon építette bele önképébe a látottakat, beemelve nemzetfogalmába a parasztságot, eszményítve a magyar etnikumot, szabadsághősként ünnepelve a csikós vagy a betyár alakját. Nagyrészt ezen albumoknak köszönhetően, a paraszti öltözet bizonyos alkotórészei – mint keleti eredetű, „ősmagyar" elemek – a városi polgárság körében is divattá váltak, s összetevői lettek a nemzeti viseletnek és a díszmagyarnak.

G. E. Hering – S. C. Smith: Orsovai oláh parasztasszony (66)

Az albumok programjuk szerint egy-egy földrajzi régió áttekintő feltárására vállalkoztak, összeállításukban gyakorta következetlenül keresztezték egymást a válogatás földrajzi, etnikai, vallási, társadalmi szempontjai. Jellegzetes típusaikat Fiumétól Kassáig, a Bánságtól Szepességig, a székelyektől a cigányokig a történeti Magyarország legkülönfélébb földrajzi és néprajzi tájegységeiből, valamint nemzetiségeinek köreiből merítették. Lapjaikon a vidéki népesség különféle rétegei (jobbágy, paraszt, tiszttartó, tanító, pap) mellett szerepet kaptak a városlakók és a felsőbb osztályok (nemesek, polgárok, mágnások) is. Város és vidék, paraszt és polgár, szerb és magyar, muzulmán és keresztény békés közössége, ezzel mintegy a társadalmi konszenzus jelképe nyert magasabb értelmet. A típusok, foglalkozások, öltözetek, arckarakterek, gesztusok vagy a környezet kiválasztásában érvényesülő sztereotípiák, nemzetkarakterológiai toposzok a gyors ismeretszerzés és a tágabb összefüggések megértését segítették elő. Az öltözet így nem pusztán mint tetszetős érdekesség jelent meg, hanem olyan összetett jelrendszerként, amely a maga komplex vizualitásában képes informálni nemzetiségről, felekezetről, életkorról és társadalmi hovatartozásról. A világos és hatékony képi üzenetközvetítés tipizálást, az adott csoport legpregnánsabb képviselőjének felmutatását igényelte. Ez magyarázza, hogy a modellek gyakran jelennek meg – a fokozottan különös és érdekes – ünneplőben, valamint gyakori az ellentétes nemű és különféle korú alakok együttes szerepeltetésére alkalmat adó – morálisan is pozitív kicsengésű – családkép. A nők ebben a jelrendszerben gyakran jelennek meg a hitvestárs, anya szerepkörében, munkatevékenységeik között sűrűn előfordul – a keresztény ikonográfiából is ismert – vízhordás, víz-

Bikessy-Heinbucher József: Selmecbányi bányász és felesége (11)

merítés, aratás, fonás; a pietas jeleként gyakorta tartanak kezükben imakönyvet. A férfiak körében nem ritkák a zenélő, ivó, mulatozó alakok, akik tágabb értelemben a naiv gondtalanság, pogány életöröm kifejezői. Némely tevékenységi kör, beépülve a nemzetkarakterbe, különös jelentőséget nyert. Kitüntetett figyelmet kapott az alföldi pásztornép (csikósok, juhászok, kondások, csordások, kanászok, halászok), amely – a betyárokkal egyetemben – a magyarság ősi, szilaj, szabadságkedvelő nemzeti vonásainak hordozójaként emelkedett jelképi erőre.

A kitűnően válogatott, igen gazdag képanyag mellett különös örömet jelentett a látogató számára a kiállításhoz kapcsolódó, illusztrált, részletes műtárgyjegyzéket is tartalmazó katalógus, amely *Basics Beatrix, Gellér Katalin* és *Flórián Mária* tanulmányai révén a metszetek művészettörténeti és néprajzi értelmezésére vállalkozott. Párhuzamos magyarázataik ismét felhívják arra a figyelmet, hogy a 19. századi viseletkép olyan összetett kulturális jelenség, amelyről csak a társtudományok összefogása révén alkothatunk pontosabb fogalmat. A hiteles önkép megformálásához elengedhetetlen együttműködés sürgető szüksége közös üzenete tehát e tárlatnak – nem csupán az érintett szakmai körök, hanem Közép-Európa felé is.

(A Közép-európai Kulturális Intézet, 2003. II. 21-ig)

2003/5

ható, kár, hogy a fázisrajzolók „jóvoltából" időnként szögletes és ugráló a képváltás. Mindehhez hozzájárul a *Nepp Józseftől* megszokott szellemes szöveg, és *Deák Tamás* izgalmas zenéje.

A szuperprodukció – kanadai és nyugatnémet tőke bevonásával – koprodukcióban készült; talán ez magyarázza az alkotók ötlethalmozó mohóságát, hiszen a szellemes gegek, sziporkázó ötletek több filmre is elegendőek lennének.

G. M. I.

FÓKUSZ

Román vélemények Kós Károlyról

Balogh Edgár írja Férfimunka című memoárkötetében, hogy az első romániai demokratikus választáson a Demokrata Pártok Blokkja szövetségeseként fellépő, de külön listán induló egykori Magyar Népi Szövetség hivatalosan megadott választási jele két párhuzamos vonal volt, amit a közönség az egyenlőség jeleként fogott fel. Igaz, voltak másfajta értelmezések is, de ahogy negyven év távlatából visszaemlékszem, kisgyerekként sokszor hallottam a családban, hogy igen, erre kell szavazni... Pedig a mienk nem volt politikus család; de tudta, hogy közvetlenül a háború után a várható jövő bizonytalanságában valami biztatót jelent az egyenlőség jele.

A Magyar Népi Szövetség kolozsvári csoportjának a kolozsvári Világosság 1946. november 20-i számában megjelent felhívását olvasva teljesen igazoltnak tűnik a családi választás. A képviselőjelöltek – élükön Kós Károllyal – beszámolnak a felszabadulás óta elért eredményekről, s közvetlen és távlati célkitűzésekről. Egyenlőséget az élet minden frontján. Sokan megírták már – legutóbb Balogh Edgár is –, hogy milyen mozgósító erejű volt a meghirdetett program: a november 19-i első demokratikus választásokon a Groza-kormányt támogató Magyar Népi Szövetség elnyerte a lakosság 8,21 százalékának bizalmát, harmadik lett, s huszonkilenc erdélyi és egy moldvai magyar képviselőt küldhetett a román parlamentbe – mint ahogy Balogh Edgár is írja –, a nemzetiségi összefogás, a magyar szavazók egysége hozzájárult a román demokrácia győzelméhez. A sokféle kiragasztott, falra festett jelekből, szimbólumokból már csak kettőre emlékszem: a már említett egyenlőségjelre, és a Demokrata Pártok blokkjának napjelére. E két tömörülés hatalmas erőt jelentett, hiszen az utóbbi elsőként végzett, a szavazatok 71,8 százalékát szerezte meg. A 80 százalék feletti együttes szavazócédula alapján méltán lehetett remélni az ígéretek valóra váltását: a teljes jogegyenlőséget, a szomszédos népekkel való szoros együttműködést, a román–magyar viszony új alapokra való helyezését.

Tanulságos most fellapozni a korabeli kommunista sajtó híradásait. Azon a napon – november 24-én – a magyar parlamenti csoport külföldi újságírók jelenlétében megtartotta első értekezletét, de azon a napon a Román Kommunista Párt Kolozs megyei román nyelvű lapjában gyönyörű méltatást kapott a listavezetőként parlamentbe került Kós Károly, méghozzá nem is elsősorban Kós Károly, az író, hanem a politikus, aki – mint a cikk is írja – az első világháborút követően egyike lett a román–magyar barátság, közeledés kezdeményezőinek, amiért a román és a magyar reakció részéről annyi méltatlan támadásban volt része.

De változnak az idők. A közmondás azt tartja: a halottakról jót vagy semmit. Döbbenten olvasom a román írószövetség hetilapjában, a Luceafărulban megjelent, Kós emlékét romboló, övön aluli támadást. Át lehet írni ugyan a történelmet, de az eredeti forrásokat megkerülni aligha lehet, mert abban már igaza van az említett lap egyik nyilatkozójának: a források egyszer vallani kezdenek...

Ez a negyvenedik évforduló egyik tanulsága is...

S. E.

Luceafărul

Igazságok, amelyek követelik a nyilvánosságot

A Luceafărul, a román írószövetség hetilapja 1986. június 21-i számában három nagy terjedelmű oldalon kerekasztal beszélgetést közöl „Igazságok, amelyek követelik a nyilvánosságot" címmel *A Horthy-fasizmus terrorja Észak-Erdélyben* (1940–1944) című, a közelmúltban Romániában kiadott könyvről. A beszélgetésen a következők vettek részt: Ilie Bădescu, Neagu Cozma, Cornel Grad, Ovidiu Iuliu Moldovan, Adrian Riza, Raoul Şorban, Radu Theodoru, Gabriel Ţepelea, és a beszélgetést vezető M. Ungheanu.

A bevezetés jelzi, hogy az 50-es évek nemzedékének annak idején nem volt módja megismerni a romániai egykori mészárlásokat, így csak Lidicét, Oradourt ismerték. Ma viszont a könyvesboltokban – végre – megjelennek olyan könyvek, amelyek kezdik feltárni az elhallgatott valóságot. Az említett könyv is ilyen kiadvány: benne első ízben történik kísérlet a Horthy-fasizmus románok elleni rémtetteinek megismertetésére. A beszélgetés résztvevői: történészek, szociológusok, irodalmárok, művészek.

Cornel Grad elégtétellel állapítja meg, hogy az irodalom többet tett a valóság feltárásáért, a két világháború közötti román–magyar viszony hiteles ábrázolásáért. Ilyen szerzők és könyvek: Francisc Pacurariu, Romulus Zaharia. Az első maga is szenvedő résztvevője volt az eseményeknek. Mircea Vaida: *Vînătoarea de vrăjitori* (Boszorkányvadászat), Pop Simion: *Profesor de istorie* (A történelemtanár). Bizonyos mértékig ide tartozik, ebbe a vonulatba D. R. Popescu: *Oraşul ingerilor* (Angyalok városa) című kötete is.

A jelen beszélgetést tulajdonképpen megalapozták azok az értékes, és sok eddig ismeretlent és újat hozó kiadványok, amelyek a marosvásárhelyi Vatra című folyóirat sorozatában jelentek meg (pl. Moisei: Epopeea de la Oarba, Marosorbói eposz). De ebbe a témakörbe tartozik Mihau Fătu kötete, amely a román templomok hányatott és tragikus sorsát tárja fel a Horthy-megszállás idejéből. A közelmúltban jelent meg a *Toamna fierbinte* (Forró ősz) című felkavaró novella is.

A beszélgetés résztvevői szerint a Horthy-fasizmus rémtetteiről kiadott könyv így is hézagpótló. Ezt követően a résztvevők számos esemény részletezésével egészítik ki a könyv tényanyagát; egyesek saját emlékeiket elevenítik fel, mások egykori szemtanúkat szólaltatnak meg, s a felidézett események a magyar barbár, népirtó fasizmus rémtetteiről szólnak. A szadista eseményekben bővelkedő visszaemlékezéseken túlmenően az utalások visszatérnek a történelem korábbi szakaszaira, s a hozzászólók kifejtik: akkor, amikor a magyarok ezeréves Magyarországról beszélnek – e koncepcióba beleértve Erdélyt is –, hiú vágyálmokat kergetnek, hiszen Erdély mindössze 50 évig (1867–1919) tartozott magyar fennhatóság alá, ekkor is az osztrákok jóvoltából. Részletesen ismertetik a nagysármási mészárlást, a horthysta katonaság, csendőrség barbarizmusát, amely persze nemcsak mészárlásokban öltött testet; kifejezésre jutott a fasizmus abban is, hogy a magyarok 1940–1944 között sorra pusztították el az erdélyi román műemlékeket. A sok felsorolt példából álljon itt egy: Zilahon(!) 1925-ben gránitoszlopot emeltek az első világháborúban elesett román hősök emlékére – díszes márványplakettel; jöttek a „művelt" Magyarország ügynökei 1940 őszén, megsemmisítették a román plakettet, és helyébe tették: „Emlékezzünk azokra, akik életüket adták hazájukért (1914–1916; 1919, 1940)." Így lett a román emlékműből a románok ellenségeinek az emlékműve!

Ovidiu Iuliu Moldovan kifejtette, hogy elérkezett az idő arra, hogy behozza a filmgyártás a maga késését, és mielőbb hozzákezdjen az e témákat tárgyaló filmek alkotásához. Avram Iancu, a memorandisták pere, az antifasizmusról szóló témák rendezőkért kiáltanak. És minden valószínűség szerint a nagyközönség is nagy érdeklődéssel várja e még el nem készült filmeket.

Nem szabad megfeledkezni arról, hogy Horthy főbűnös ugyan, de nem az egyetlen – véli az egyik hozzászóló. A csendőrség, rendőrség, hadsereg, az adminisztráció szervei stb. mind ugyanannak a fasizmusnak a termékei voltak, amely már tulajdonképpen Mussoliniékat, Hitleréket megelőzve, 1920-ban jelentkezett Magyarországon.

Különben – mint az egyik hozzászóló aláhúzza – a mai magyar marxista történetírás maga is elismeri az elkövetett atrocitásokat, e könyvek nem igazolják és nem védik a revizionista Magyarország imperializmusát. A beszélgetés részvevői hosszasan visszatérnek az 1940 őszén Erdély északi részébe bevonuló magyar katonaság atrocitásaira Trezneán (Ördögkúton), Szilágynagyfaluban, Zoványban, Ippen, Hidalmáson, Almásszentmihályon és más helyeken. Ezek a mészárlások a román lakosság elleni népirtó megnyilvánulások voltak.

A Horthy-fasizmus észak-erdélyi rémtetteiről szóló, megjelent könyvnek nagy érdemei mellett vannak hiányosságai is: a tények és az események objektív feltárása mellett a könyv megfeledkezik a korszak prominens erdélyi magyar szereplőiről, azoknak a felelősségéről, akik végül is ennek a népirtó (román és más nemzetiségeket kiirtani akaró) politikának a szolgálatába szegődtek. Kik voltak ezek? Kós Károly, Mikó Imre, Makkai László, Gáldi László. Mikó – az egykori parlamenti képviselő – a közelmúltban még a néhány évvel ezelőtt bekövetkezett haláláig a Kriterion szerkesztőjeként, számos kiadott mű szerzőjeként az erdélyi magyar szellemi élet kiemelkedő képviselője, akiről kiderül, hogy a „megszállás" idején a horthysta revizionista politika fáradhatatlan agitátora volt; Makkai László történész Erdélyből indult, hogy Magyarországon a „román problémák" szakértője legyen, tevékenységével a Teleki Pál által képviselt ultrasovén körökhöz csatlakozott. Gáldi Lászlóval kiadtak egy románellenes fasiszta művet, amelynek utolsó fejezete a románok történetét tárgyalja az ő sajátos megvilágításukban. A háború után méltán távolították el. Makkait egy időre a közéletből. És Kós Károly? Raoul Sorban szerint Kós 1940–1944 között az észak-erdélyi festők (képzőművészek) szövetségének az elnöke volt. Ebben a minőségében megakadályozta az Észak-Erdélyben maradt román festők nyilvános szereplését, a faji megkülönböztetés prominens képviselőjeként azt állította 1942-ben egyik újságcikkében, hogy a kivonuló román katonák után nem maradt más hátra Észak-Erdélyben, mint néhány frissen épített román templom és pusztaság... Kós az Észak-Erdélyben maradt másfél millió románt nullának tekintette...

Az újhorthysták, az újrevizionisták szeretnének fátylat borítani a szennyes múltra. A magyar fasizmus nemcsak antiszemitizmust jelent – mint ahogy egyesek megpróbálják a magyar fasizmus románellenességét, szerb-, szlovák-, ukránellenességét elhallgatni; hanem a más népek totális kiirtását, megsemmisítését. A megszálló hatalom igazi gettórendszert vezetett be, elkergették, elűzték, deportálták a románokat, s ellenük a büntettek, a kínzások széles skáláját alkalmazták.

Minden büntetőtörvénykönyv (a román is, a magyar is) felelősségre vonja és bünteti a bűnrészességet, a cinkosságot, aki viszont elhallgatja az ismert bűnöket – az cinkos. Európa népeinek joguk van arra, hogy végre megtudják a teljes igazságot, ezért is erkölcsi kötelesség feltárni a múltat. Dücső Csaba „könyvéből"(?) vett idézettel is igazolják, hogy a horthysta magyar hatalom a románok fizikai megsemmisítését tűzte ki céljául. Nagysármás nem volt az egyetlen példa! Nürnbergben felelősségre vonták a német fasisztákat. A Horthy-rendszer megtett mindent, hogy megmentse a gyilkosokat. A bűnösök sokan vannak, nem mindenkinek a neve ismeretes, de sze-

mélyük végül is azonosítható. A háborús bűnök sohasem évülnek el! Bormann fia lelkiismeretétől marcangolva szerzetes lett, de egyetlen magyar fasisztát sem ismernek, akit marcangolna a lelkiismeret-furdalás. Ördögkút, Ipp, Nagysármás fasisztáinak leszármazottai „a mi feledékenységünk" hasznothúzói, s úgy tűnik, hogy ők egyre aktívabbak lesznek. – A múlt azonban nem néma, a dokumentumok egyszer beszélni kezdenek... A történetírás jogait követeli – fejezi be a kerekasztal-beszélgetést M. Ungheanu. *(Luceafărul 1986. június 21.)*

VILÁGOSSÁG

KINCSES KOLOZSVÁR MAGYAR NÉPÉHEZ!

Képviselőjelöltjeink kiáltványa a magyar választókhoz

A választás napján szólunk Hozzátok, Kolozsvár magyar lakosai. Bizalmatokból s a Kalotaszeg és Mezőség magyar földműveseinek bizalmából azért állottunk az élre, hogy segítségetekkel képviseletet szerezzünk az új Románia demokratikus törvényhozói testületében nemzetiségi jogegyenlőségünk teljes megvalósítására.

Kolozsvár Erdély szíve. Két nép kultúrája találkozik itt, de igazán bensőséges a mi szerepünk a románság és a magyarság testvéri egybekapcsolásában csakis úgy lehetséges, ha e két nép egyenlő értékekkel, egyenlő súllyal, egyenlő jogokkal és képviselettel él itt egymás mellett.

Történelmi hivatás teljesítésére szólítunk fel tehát Benneteket, amikor a választás napján még egyszer lelkiismeretetekre hivatkozunk és arra szólítunk fel Mindnyájatokat, hogy az egyenlőség jelével ellátott 2-es számú magyar listára tegyétek a pecsétet.

Itt székel Kolozsvárt a román demokrácia haladó tényezőivel együtt felállított Bolyai Tudományegyetem. Itt alapítottuk meg új Zene és Színművészeti Főiskolánkat. Itt készítjük elő magyar mezőgazdasági főiskolánk visszaállítását. Itt működik legtöbb középiskolánk. Itt alapítottuk meg új nemzedék élcsapatát nevelő Móricz Zsigmond Kollégiumot, Kolozsváré a Szentgyörgyi István színművészünk nevét viselő Állami Magyar Színház. Ez a város székhelye két erdélyi magyar egyházunk, a református és unitárius egyház püspökségének és itt székel az erdélyi magyar katolikusság hagyományos testülete, a Katolikus Státus is. Ez az ősi város ad hajlékot a több mint százéves Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületnek, itt van szövetkezeti központunk, itt alapítottuk meg az Erdélyi Magyar Gazdasági Tanácsot és innen igazgatja fél Erdély magyar iskoláit a nyugati Magyar Tankerületi Főigazgatóság. Műemlékek, az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltára és gyűjteményei, az újonnan helyreállított 1848–49-es ereklyemúzeum hirdetik itt a magyar nép múltját, jelenét és jövőjét.

És amire ma kétmilliónyi romániai magyar ember figyel: itt Kolozsvárt van a központja demokratikus nemzetiségi anyaszervezetünknek, a romániai magyarságot társadalmi és felekezeti különbség nélkül magába foglaló Magyar Népi Szövetségnek.

Őseink kincses Kolozsvárnak nevezték ezt a várost. Kincses ez a város számunkra ma is. Nagyszámú öntudatos ipari munkásságunk és földésztársadalmunk éppen úgy, mint haladó értelmiségünk is össze kell fogjon a mai napon, hogy a magyar lista győzelmével megvédje kincseinket s ugyanekkor nagy szövetségesünkkel, a román demokráciával együtt biztosítsa e város magyar kincseinek továbbfejlesztését mindkét nép demokratikus megújhodása érdekében.

Kincses Kolozsvár román–magyar hídszerepéért, a közös békéért és boldogulásért adta fiatal életét Józsa Béla. Demokratikus felszabadulásunkért szenvedett vértanúságot Kovács Katona Jenő és Nagy József. Az ő emlékükre hivatkozunk ma, amikor hitet kell tennünk újra a népi szabadságjogok mellett s meg kell alapoznunk Kolozsvár magyarságának szabad jövőjét a demokratikus Romániában.

Éljen az egyenlőség!
Éljen a 2-es számú magyar lista!

KÓS KÁROLY — GÁLL KÁLMÁN
DR. NAGY TIBOR — MISZTI ANDRÁS
LUKÁCS MIHÁLY — CSÁKÁNYOVSZKY KÁROLY
SOMKEREKI ILMA — BENEDEK JÁNOS

KÉPVISELŐJELÖLTEK

(Világosság, 1946. nov. 20.)

LUPTA ARDEALULUI

A román–magyar testvériség egyik képviselője

(KÓS KÁROLYRÓL)

Nem sok nap telt el azóta, hogy a Román–Magyar Társaság támogatásával egész Erdély területéről a román és magyar írók és költők szövetséget kötöttek, hogy minden energiájukat népeik testvériségének szolgálatába állítják.

Alkalmunk volt akkor, mint máskor is körünkben köszönteni a román írás nagymesterét, Gala Galaction papot, akit a magyar lakosság is meleg szimpátiával fogadott – együtt az erdélyi magyar írás vezető képviselőivel, akik között Kós Károlyt speciális hely illeti meg.

Ezúttal azonban nem Kós Károllyal, az íróval foglalkozunk. Az ő művei megérdemlik, hogy közismertek legyenek, s meg vagyunk győződve arról, hogy műveivel megismertetik a román lakosságot is.

De nem kevésbé fontos Kós Károly, a politikus megismerése. A parlamentben, ahol a romániai magyarságot a Magyar Népi Szövetség listavezetőjeként fogja képviselni – sok baráttal fog találkozni.

Jó, ha tudják, hogy a mostani képviselő – egyike a magyarság első képviselőinek, aki már az első világháború után harcolt az együttélésért, és az erdélyi románok és magyarok közeledésének a lehetőségeit és eszközeit kereste.

Együtt a haladó magyar munkásokkal, parasztokkal és értelmiségiekkel – egyike volt a demokratikus Erdélyi Néppárt vezetőinek, annak a pártnak, amelyet a reakciós Magyar Párt vezetősége hallgattatott el.

Ennek ellenére Kós Károly nem hagyta abba a harcot. A magyar reakció támadásaihoz csatlakozott 1944 őszén – vadabbul, mint bármikor korábban – a román reakció. Iuliu Maniu felfegyverzett gárdái nem kegyelmeztek, feldúlták, kirabolták sztánai otthonát, megsemmisítették kulturális javait és kiüldözték otthonából.

Lehet ennél meggyőzőbb bizonyítéka a román és magyar reakció azonos céljainak és eszközeinek?

A parlamentben, akárcsak írói munkásságában, Kós Károly még nagyobb sikerrel járulhat hozzá a közös ellenség leszámolásával – a román–magyar közeledés megvalósításához, ami a népek szabadságának és békéjének záloga. *(Lupta Ardealului, 1946. nov. 24.)*

V. D.

KRITIKA

Ablak 2
Del Medico Imre: Tisztelt Szerkesztőség! 2
Papp Zsolt: Jön a bal? 3
Huszonévesek önmagukról
Csontos János: „Valós vagyok egy gondolatvilágban" 8
Szerdahelyi István: Befejezetlen számvetés (Haraszti Sándorról) 9
Kolozsvári Grandpiere Emil 80 éves 9
Gyimesi László: Protekció és pedagógia 10
Szepes Erika: Kipontozzuk vagy kimondjuk?
Gondolatok szövegértelmezésről és műfordításról III. 12
Tisztelt Közgyűlés!
– Egy művészeti szövetség dokumentumaiból
Vámos László: Kevés a pártolás, csekély a haladás 15
Kerényi Imre: Ajánlások és kérdések a következő négy évre 21
Lengyel György: Színházművészetünk folyamatosságáért 22
Koltai Tamás: „Van hajlandóság a párbeszédre a rivalda két oldalán" 23
Mátyás Győző: Vég(h)elgyengülés 24

Balogh Edgár: Hídverők, 1944–1946 *(Sipos Lajos)* 28
Bori Imre: Kosztolányi Dezső *(Rónay László)* 28
Kortársainkról
Wéber Antal: Kolozsvári Grandpierre Emil; Pomogáts Béla: Jékely Zoltán; Görömbei András: Sütő András *(Földes Anna)* 29
Szenes Sándor: Befejezetlen múlt *(Majsai Tamás)* 30
Antal Gábor: Üdvösség mára és holnapra *(Tamás István)* 30
Pálóczi Horváth Lajos: Álompákász *(Pálmai Kálmán)* 31
Három regényről
Csák Gyula Szeplőtelen Kelemen; Szász Imre: A világ így ér véget; Galabárdi Zoltán: Sirfelirat *(Tőkéczki László)* 31
A megélt vers nyomában
Vitó Zoltán: Szegletkő; Balló László: Kvázi *(Simor András)* 32
Spiró György: Csirkefej *(Szűcs Katalin)* 32
Calderón: Az élet álom *(Koltai Tamás)* 33
Grúzok Pannóniában *(M. G. P.)* 33
Shakespeare: Szentivánéji álom *(Szántó Judit)* 34
Christopher Hampton: Veszedelmes viszonyok *(Almási Miklós)* 34
Jules Romains: Knock *(Tarján Tamás)* 35
Korunk zenéje *(Fittler Katalin)* 35
Alapszínek – alapformák. De Stijl, 1917–1931 *(Acsay Judit)* 36
Féner Tamás: ...ez volt a gyár *(Varsányi Gyula)* 37
Óvoda *(Mányoki Endre)* 37
Első kétszáz évem *(Tóth Péter Pál)* 38
Macskafogó *(G. M. I.)* 38
Fókusz: Román vélemények Kós Károlyról 39

A CÍMLAPON:

KÓS KÁROLY
(Cikkeink a 39. oldalon)

Művelődéspolitikai és kritikai lap
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: Szerdahelyi István
Kiadja a Hírlapkiadó Vállalat
Felelős kiadó: Till Imre vezérigazgató
Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest VIII., Blaha Lujza tér 3. Szerkesztőség postacíme: Bp. Pf. 40. 1428. Kiadó postacíme: Bp. 1959. Telefon: 343-100, 336-130
● **Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest V., József nádor tér 1. 1900 közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: egy évre 96 Ft**
87.2518/20-01 — Készült a Zrínyi Nyomdában
Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató
Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza
HU ISSN 0324—7775

Kós Károly

Három Népviselet

Irta: Kós Károly

Fáy Dezső rajzaival

Erdélyben (a szorosan vett, tizenhárom vármegyés Erdélyben) néprajzi szempontból három egymástól határozottan különböző magyar területet különböztethetünk meg: Székelyföldet, Kalotaszeget és Torockót. A Székely terület Csík, Háromszék és Udvarhely vármegyék egész területét, a régi Marosszéket és Kis-, meg Nagyküküllő vármegyék egy részét, valamint az egykori Aranyosszéket foglalja magában. Tehát Erdély keleti részét és középső részének egy részét; több mint negyedmillió embert; Kalotaszeg Erdély nyugati határhegyeinek belső peremén Kolozsvárig 32 falut és talán 30—35.000 lelket; Torockó Kalotaszeg déli szomszédságában egyetlen községet s talán 3000 lelket. Aki magyar e három különböző típusú néprajzi vidéken kívül, illetőleg között él Erdélyben, annak határozott külön néprajzi karaktere nincsen, illetőleg az csupán átmenetet jelent az erdélyi medence keleti peremét elfoglaló székely etnikumból az Erdély nyugati részén, a Szilágyságnál Erdéllyel érintkező nagy magyar Alföld etnikumába. Ez az átmenet az évszázados népi és vidéki érintkezés természetes eredménye, illetőleg: a két szélső vidék különböző etnográfiai képe a két vidék egymástól eltérő földrajzi fekvésének, geológiai, éghajlati különbözőségének, tehát népei különböző foglalkozásának, gazdasági viszonyainak és politikai sorsának eredménye.

Székely asszony és férfi

Itt most pusztán a népviselet tekintetében és nem szólva a kalotaszegi és torockói zárt néprajzi szigetekről, Erdélyben keletről nyugatra haladva csupán a székely népviseletet állapíthatom meg határozott etnográfiai típusnak, a szorosan vett székely körleten kívüli magyarságét pedig a székely viseletből az alföldi magyar viselethez való több, vagy kevesebb átmenetnek; amely átmenet azonban ma idegen, néhol szász, de főképen román elemekkel is tarkított. Ha az erdélyi magyar népviseletnek képét színekkel akarnám jelképezni, akkor azt mondanám, hogy a keleti, tehát tiszta székely népviseletet a fekete és fehér alap mellett a szürke és barna színek jellemzik, a tiszta alapszínek körül nagyon kevés tarkítással, míg az alföldi magyar viselethez legközelebb álló külső szilágysági viseletet a fehér és fekete alap mellett a sötétkék szín, de már erősebben, bár egészen rendszertelenül tarkítva a női viseletben az élénk vörös és világoskék színekkel.

Általában tehát a színek közül (a fehér és fekete nem színek), a komoly, sötét és nehéz tónusok dominálnak és ezek is erősebben a székelyeknél. Az összbenyomás fakó és tompa és a viselet felépítésében, a ruha szabásában alig találunk egy-egy igazán eredeti, a magyar, vagy székely-magyar külön népiséget jellemző szerkezeti vonalat, részösszetételt, díszítést, színt vagy foltot.

Ebbe az egész erdélyi medencét magában foglaló s nyugati szélén tipikusan felsőtiszai alföldi, keleti szélén tipikusan székely hegyvidéki és közbül az egyikből a másikba áthasonuló, átváltozó és nem magyar elemekkel többé-kevésbé tarkázott átmeneti etnográfiai területbe egészen meglepően, mert minden átmeneti előkészítés nélkül, szinte elenyészően kicsiny, önmagukban zárt, egymással szinte tőszomszédos, de egymástól lényegesen eltérő etnográfiai magyar sziget ágyazódott be, mely népviseletében az előbbinek mindkét típusától és átmenetétől merőben különbözik, de különbözik lényegében minden más magyar népcsoportétól és annál inkább bármely más, nem magyar népétől. Ez a két sziget: Torockó és Kalotaszeg.

Torockó Erdélynek talán legeldugottabb helye; Az Érchegység keleti zordon szakadékai között, mindenfelől román községektől körülvett, szűk patakvölgy egyik szerény tágulásában fekszik. A középkor végén ide, a vastartalmú hegyek közé felső Ausztriából telepített be a magyar kormányzat néhány vasbányász-családot és mellékük néhány székely bányászcsaládot. Ebből a középkori német-székely településből alakult ki a négyszáz esztendő óta unitárius vallású torockói színmagyar község és a középkori székely és német népviselet összekeveredéséből a torockói népviselet. A bányásznépnek zárkózott, módos polgári élete és polgári büszkesége, a környező népekből fajtában és vallásban való különvalósága, civilizációban, kultúrában való magasabbrendűsége tette fizikai és morális lehetetlenséggé a torockói nép bármiféle keveredését s őrizte meg a környező népekkel való vérbeli és társadalmi vegyülését és biztosította azt, hogy ősi tradicióit, etnikumát, külső és belső életberendezkedését és mindenekfelett legszembetűnőbb külső sajátosságát: egyes alkotó részeket viseli a torockói: érezzük benne a német eredetet is. A torockói viselet népviselet ma, de nem földművelő falusi parasztnép viselete, hanem városi páratlanul gazdag, sőt pompás, gyönyörűségesen színes, elegánsan ízléses egyéni ruházatát kifejleszthette és megtarthatta mai napig. Nem hasonlatos ez a viselet a székely vagy átmeneti magyar, illetőleg az alföldi magyar viselethez sem szabásban, sem színeiben, sem díszítő részeiben; a kalotaszegi viselettel, egyes részeiben, de főleg a pompás, virító színek művészi szeretetében és díszítő motívumaiban letagadhatatlanul atyafiságot tart és egyes darabjaiban, de különösen abban, ahogy az

polgárok, földet is művelő polgárok viselete. Kétségtelenül magyar viselet, ázsiai nomád lovas ősök örökölött emléke a felkunkorodott hegyesorrú, puha, piros női csizma, a ragyogóan színes virágokkal kivarrott félig mellény, félig menteszerű fehér, ujjatlan mellreváló, magyar a vállfüs ing, magyar a férfiak hófehér harisnyája és fehér mentéje, de már középkoriasan német viseletre emlékeztet a menték rokatorkú, felhajtott gallérja, a férfiak fehér sapkája, az asszonyok sima szoknyája és részben a leányok pártája is. Egységes stílusát nem zavarja ma semmi már, mégis felismerhető e páratlanul szép viseletnek két összetevő komponense: a magyar és a német.

Ha valaki kalotaszegi embertől megkérdi: mekkora ez a Kalotaszeg, mely falukat, miféle népet, mekkora földet számíthatunk ezen a néven? azt fogja feleni: „Ahol a muszujt viselik, az Kalotaszeg." Ezt én ma így módosítanám: „Ahol ma még viselik a muszujt, az bizonyára Kalotaszeg." Mert sajnos, ahol ma már nem viselik a muszujt, van már olyan része is Kalotaszegnek. De ettől a melankólikus és talán nem is helyénvaló megjegyzéstől eltekintve, meg merem kockáztatni azt a megállapítást, melyet minden tudományos oknál erősebben támogat a természetes logika, hogy Kalotaszeg népének mai ruhaviselete nem más, mint a kalotaszegi nép ázsiai lovas nomád pásztorelei egykori ruhaviseletének ezer éven át hűségesen megtartott, idegen hatásoktól megőrzött, saját ízlése szerint fejlesztett, alakított, de lényegében nem változtatott egyenes ivadéka. Egyetlen európai nép viseletéhez nem hasonlít, de egyetlen mai magyar népcsoportéhoz sem. Szabása, anyaga, színei, ornamentikája, egészen egyéni és rokontalan. Nem hatott reá sem germán, sem szláv és még nem szerves részét tevő ornamentikáját is későbbi keleti, a török által közvetett ázsiai díszítő elemek, színek és vonalvezetés, meg foltelosztás gazdagította és módosította. Az idők folyamán új anyagok és új technikák alkalmazásától nem zárkózott, nem is zárkózhatott el a nép, a kultúra és civilizáció hatásaira is bizonyára módosult, gazdagodott és fejlődött a ruhaviselet, de a viselet alapszerkezete, a vonalvezetés, színezés és foltelosztás, a stilizálás ősi szelleme kétségtelenül változatlanul maradt meg a maga ősi, eredeti tisztaságában és viruló, vidáman pompás stílus szépségében.

Ha sorbavesszük a női és férfiviselet egyes darabjait, nincs közöttük egy sem, mely ne volna más a maga alapszerkezetében, szellemében, mint más magyar, vagy nem magyar népviseletnek ugyanaz a ruhadarabja, illetve ugyanazt a szolgálatot tevő ruhadarabja. Csak röviden szeretném néhány példával igazolni ezt az állításomat. A női csizma hegyesorrú és piros karmazsinbőrből készül, melynek fejét zöld selyemmel varrott növény-ornamentika díszíti. A világ minden asszonyának szoknyája helyett a kalotaszegi asszony muszujt (más lenevezése: bagazia) visel. Ez a muszuj a hosszú, fehérvászon pengyele reáhúzott félszoknyaféle, mely hátul sarkáig ér, de kétoldalt a saroktól felfelé fel van kötve elől a derekán úgy, hogy a sötét, rendesen feketeszínű szoknya belső, alsó szélén végigfutó tenyérnyi, illetve arasznyi széles, rendesen virító vörös, ritkábban kék, zöld, néha sárga posztószegély kihajtva, láthatóan a saroktól a két oldalra ferdén felfelé fut és elvész az elől kötött kötény alatt. A nők blúzt, réklit vagy bármi néven nevezhető ruhadarabot nem viselnek deréktól felfelé, csak a vállfüs, varrással szegélyezett nyakú és kézelős vászoninget. Erre régebben vörössel varrott és fekete prémmel szegett zöld posztó mejjrevalót, ma inkább sokszínű selyemmel hímzett és színes boroscsánnyal varrott és színes bőrrel szegett fehér irha mejjrevalót. Ünnepkor és télen ezenkívül hófehér, színes posztóval összevarrott és szegett mentefélét, amit darócnak vagy condrának hívunk. Fejükön színes virágos kendőt, a főkötő felett az asszonyok kendőt, a frissen konfirmált leányok gyöngyös pártát (csak a templomban). A férfiak nyári viselete fekete csizma, térdig érő gyolcs-gatya, derékigérő, borjúszájú gyolcsing (gallér nélkül), kerek kis karimájú szalmakalap. Téli viseletük: fekete csizma, fehér vagy szürke harisnya, a gyolcsing felett bőrmejjreváló, nyakbaakasztott szürke daróc, újabban ehelyett sötétkék posztóbujka. Esetleg bunda. Szürt Kalotaszegen csak mintegy száz-százötven esztendeje viselnek és ezeket a szüröket a nagyalföld széléről, Várad és Szalonta vidékéről hozzák.

Tipikusan lovasnép viselete a kalotaszegi népé. Az asszonyok csizmája és az eredetileg elől felhajtott szoknya (a mai muszuj) jelképezi ma, hogy egykor az asszonynép is lóháton barangolt a nyáj nyomában a nomád törzzsel.

De lovasnép alakította ki a férfiak és nők által egyformán viselt darócot, mely egyenes és természetes elődje a világ minden későbbi huszármentéjének ...

Nehéz a kalotaszegi viseletről képet rajzolni — kép nélkül. Egyetlen fotográfia többet mond és érthetőbben beszél, mint akármennyi betű. És a színt, a ragyogást, az életet a fotográfia sem adhatja, csak a valóság, az élő Kalotaszeg maga. Befejezésül még csak annyit írok ide le: A kalotaszegi magyar nép viselete nemcsak a magyarság ősi, ázsiai viseletének egyetlen, még élő maradványa, illetve legteljesebb, legépebb egyenes utóda, hanem egyúttal egyike a világ legszebb, legművészibb, legízlésesebb és legpompásabb népviseletének.

az Uj Magyarság
Képes mell. 1937 január 31.

Kézimunka

A modern szoba asztalterítője minden jóízlésű asszonynak fejtörést okoz. A lakásnak jóformán ez a legszembetűnőbb pontja és a háziasszony ízlésének első próbaköve. Ötletességgel azonban itt is könnyen találunk megoldást. Először is: ne maradjunk mindig egy asztalterítő mellett. Akármennyire tisztán tartjuk is, mindig egy és ugyanaz a terítő az asztalon únott és egyhangú lesz. Különösen, ha az asz-

tal nem túl nagy, egészen kevés pénzből, egyszerű munkával készíthetünk két-három terítőt is. Egy frissen mosott vagy tisztított, új mintájú, más színű terítő mindig jó hangulatot kelt és frissen hat a lakásban. Ha az asztal politúrája szép, egyszer-egyszer helyettesítsük a nagyobb terítőt egy vagy több kisebbel. Anyagban és megmunkálásban igazán nagy a választék, egy kis ízléssel és ötletességgel könnyen túl mehetünk a sablonon. Itt pl. bemutatunk egy tompa barnás sárga selyemből készült terítőt. A munkája az ú. n. relief-steppelés. A mintát az anyagra rajzoljuk, azután az anyag alá egy vékony bélést, egész vékony batisztot fércelünk. A rajz mentén egyenletes előreöltéssel összesteppeljük a két anyagot. Ezt a munkát különösen egyszerűbb mintánál végezhetjük géppel is, bár kézzel varrva sokkal szebb, változatosabb és finomabb munkát nyerünk. Mikor ezzel készen vagyunk a két vonal közé a baloldal-

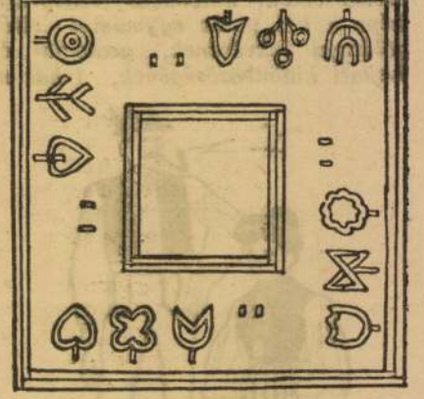

ról zsinórt húzunk be. Így lesz azután a munka reliefszerű. A zsinór vastagsága az anyagtól függ, de sokszor szebb, ha a zsinór helyett több szál puha tömőpamutot húzunk a két anyag közé, ez a bélést se rongálja annyira.

Anyagban óriási a választék, mert ez a munka jól érvényesül akár batiszton, akár selymen, bársonyon, pikévagy szövetanyagon, úgy hogy teljesen ízlésünktől függ, hogyan tudunk ezek közül szobánk stílusának és hangulatának megfelelőt találni.

R. Csajka Zsuzsa

Kós Károly kerámia-grafikus építész, 1883-1977.

Világosság, 1987. jan. 39-ed.

FÓKUSZ

Román vélemények Kós Károlyról

Balogh Edgár írja Férfimunka című memoárkötetében, hogy az első romániai demokratikus választáson a Demokrata Pártok Blokkja szövetségeseként fellépő, de külön listán induló egykori Magyar Népi Szövetség hivatalosan megadott választási jele két párhuzamos vonal volt, amit a közönség az egyenlőség jeleként fogott fel. Igaz, voltak másfajta értelmezések is, de ahogy negyven év távlatából visszaemlékszem, kisgyerekként sokszor hallottam a családban, hogy igen, erre kell szavazni... Pedig a mienk nem volt politikus család; de tudta, hogy közvetlenül a háború után a várható jövő bizonytalanságában valami biztatót jelent az egyenlőség jele.

A Magyar Népi Szövetség kolozsvári csoportjának a kolozsvári Világosság 1946. november 20-i számában megjelent felhívását olvasva teljesen igazoltnak tűnik a családi választás. A képviselőjelöltek – élükön Kós Károllyal – beszámolnak a felszabadulás óta elért eredményekről, s közvetlen és távlati célkitűzésekről. Egyenlőséget az élet minden frontján. Sokan megírták már – legutóbb Balogh Edgár is –, hogy milyen mozgósító erejű volt a meghirdetett program: a november 19-i első demokratikus választásokon a Groza-kormányt támogató Magyar Népi Szövetség elnyerte a lakosság 8,21 százalékának bizalmát, harmadik lett, s huszonkilenc erdélyi és egy moldvai magyar képviselőt küldhetett a román parlamentbe – mint ahogy Balogh Edgár is írja –, a nemzetiségi összefogás, a magyar szavazók egysége hozzájárult a román demokrácia győzelméhez. A sokféle kiragasztott, falra festett jelekből, szimbólumokból már csak kettőre emlékszem: a már említett egyenlőségjelre, és a Demokrata Pártok blokkjának napjelére. E két tömörülés hatalmas erőt jelentett, hiszen az utóbbi elsőként végzett, a szavazatok 71,8 százalékát szerezte meg. A 80 százalék feletti együttes szavazócédula alapján méltán lehetett remélni az ígéretek valóra váltását: a teljes jogegyenlőséget, a szomszédos népekkel való szoros együttműködést, a román–magyar viszony új alapokra való helyezését.

Tanulságos most fellapozni a korabeli kommunista sajtó híradásait. Azon a napon – november 24-én – a magyar parlamenti csoport külföldi újságírók jelenlétében megtartotta első értekezletét, de azon a napon a Román Kommunista Párt Kolozs megyei román nyelvű lapjában gyönyörű méltatást kapott a listavezetőként parlamentbe került Kós Károly, méghozzá nem is elsősorban Kós Károly, az író, hanem a politikus, aki – mint a cikk is írja – az első világháborút követően egyike lett a román–magyar barátság, közeledés kezdeményezőinek, amiért a román és a magyar reakció részéről annyi méltatlan támadásban volt része.

De változnak az idők. A közmondás azt tartja: a halottakról jót vagy semmit. Döbbenten olvasom a román írószövetség hetilapjában, a Luceafărulban megjelent, Kós emlékét romboló, övön aluli támadást. Át lehet írni ugyan a történelmet, de az eredeti forrásokat megkerülni aligha lehet, mert abban már igaza van az említett lap egyik nyilatkozójának: a források egyszer vallani kezdenek...

Ez a negyvenedik évforduló egyik tanulsága is...

S. E.

Jules Romains: Knock *(Tarján Tamás)* 35
Korunk zenéje *(Fittler Katalin)* 35
Alapszínek – alapformák. De Stijl, 1917–1931 *(Acsay Judit)* 36
Féner Tamás: ...ez volt a gyár *(Varsányi Gyula)* 37
Óvoda *(Mányoki Endre)* 37
Első kétszáz évem *(Tóth Péter Pál)* 38
Macskafogó *(G. M. I.)* 38
Fókusz: Román vélemények Kós Károlyról 39

A CÍMLAPON:

KÓS KÁROLY
(Cikkeink a 39. oldalon)

Művelődéspolitikai és kritikai lap
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: Szerdahelyi István
Kiadja a Hírlapkiadó Vállalat
Felelős kiadó: Till Imre vezérigazgató
Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest VIII., Blaha Lujza tér 3. Szerkesztőség postacíme: Bp. Pf. 40. 1428. Kiadó postacíme: Bp. 1959. Telefon: 343-100, 336-130
● **Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest V., József nádor tér 1. 1900 közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: egy évre 96 Ft**
87.2518/20-01 — Készült a Zrínyi Nyomdában
Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató
Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza
HU ISSN 0324—7775

Kós Károly, festő-grafikus-építész, író (1883-1977).

LUPTA ARDEALULUI

A román—magyar testvériség egyik képviselője

(KÓS KÁROLYRÓL)

Nem sok nap telt el azóta, hogy a Román–Magyar Társaság támogatásával egész Erdély területéről a román és magyar írók és költők szövetséget kötöttek, hogy minden energiájukat népeik testvériségének szolgálatába állítják.

Alkalmunk volt akkor, mint máskor is körünkben köszönteni a román írás nagymesterét, Gala Galaction papot, akit a magyar lakosság is meleg szimpátiával fogadott – együtt az erdélyi magyar írás vezető képviselőivel, akik között Kós Károlyt speciális hely illeti meg.

Ezúttal azonban nem Kós Károllyal, az íróval foglalkozunk. Az ő művei megérdemlik, hogy közismertek legyenek, s meg vagyunk győződve arról, hogy műveivel megismertetik a román lakosságot is.

De nem kevésbé fontos Kós Károly, a politikus megismerése. A parlamentben, ahol a romániai magyarságot a Magyar Népi Szövetség listavezetőjeként fogja képviselni – sok baráttal fog találkozni.

Jó, ha tudják, hogy a mostani képviselő – egyike a magyarság első képviselőinek, aki már az első világháború után harcolt az együttélésért, és az erdélyi románok és magyarok közeledésének a lehetőségeit és eszközeit kereste.

Együtt a haladó magyar munkásokkal, parasztokkal és értelmiségiekkel – egyike volt a

demokratikus Erdélyi Néppárt vezetőinek, annak a pártének, amelyet a reakciós Magyar Párt vezetősége hallgattatott el.

Ennek ellenére Kós Károly nem hagyta abba a harcot. A magyar reakció támadásaihoz csatlakozott 1944 őszén – vadabbul, mint bármikor korábban – a román reakció. Iuliu Maniu felfegyverzett gárdái nem kegyelmeztek, feldúlták, kirabolták sztánai otthonát, megsemmisítették kulturális javait és kiüldözték otthonából.

Lehet ennél meggyőzőbb bizonyítéka a román és magyar reakció azonos céljainak és eszközeinek?

A parlamentben, akárcsak írói munkásságában, Kós Károly még nagyobb sikerrel járulhat hozzá a közös ellenség leszámolásával – a román–magyar közeledés megvalósításához, ami a népek szabadságának és békéjének záloga. *(Lupta Ardealului, 1946. nov. 24.)*

V. D.

125 éves az állatkert

Jobboldalt két *orángután*, baloldalt két *gorilla*, középen pedig egy tucatnyi újságíró hallgatta dr. *Szijj* József főigazgató beszámolóját a budapesti állatkertben, az emberszabású majmok házában csütörtök délelőtt. Számos újdonsággal szolgál az *„ausztrál ház"* — tudhattuk meg —, ahol a különböző fajta kenguruk mellett az épület belsejében az éjszakai életmódot élő állatok láthatók a halvány (mesterséges) megvilágításban. Megnyílt a *darvak háza*, és ismét eredeti szépségében látható a restaurált főkapu.

Az állatkert múltjáról megtudhattuk, hogy az 1866-ban több tudós összefogásának eredményeképpen nyílt meg. A 20 krajcáros belépti díjért csaknem hatszáz állatot láthatott a közönség, közte *Erzsébet* királynő ajándékát, az első zsiráfot. Kisebb zavar csak az első igazgató kinevezése körül volt, *Xantus* János ugyanis a szabadságharcban huszártisztként vett részt...

A jelenről szólva Szijj József megemlítette, hogy az állatkert nincs könnyű anyagi helyzetben. Fenntartása közel évi 120 millió forintba kerül. A belépőkből és a növények, hüllők eladásából származó bevétel nem elegendő ennek fedezésére, ezért alapítványt hoztak létre. Több épületet — melyek közül számosat *Kós* Károly tervezett — szeretnének hivatalosan is műemlékké minősíttetni. A Magyar Nemzet kérdésére a főigazgató elmondta, hogy természetvédelmi feladatokat is ellátnak, amennyiben egyes kihalófélben levő fajok egyedeit itt felnevelik, s azután visszaszoktatják

KÓS KÁROLY

Magyar Nemzet, 1991. május 3. 5.p.

őket eredeti környezetükbe. Sikereket értek el például a *hollók* és a *gulipánok* „repatriálásában".

Tervezik, hogy a jövőben Budapest környékén 100-150 hektáron *autós szafari-parkot* létesítenek, ahol elsősorban hazai állatfajokat lehet majd látni.

(beth — y)

NÉGY KIÁLLÍTÁS

A WIENI NEMZETKÖZI ÉPÍTÉSZKIÁLLÍTÁS

IRTA MÁLNAI BÉLA

BLUMENSÄLE hatalmas csarnokait ez alkalommal építészek munkássága avatja küzdőporonddá, rajzok, felvételek megszámlálhatatlan sokasága, miket a világ minden tájékáról küldöttek, hogy a nagy nemzetközi eredmények dokumentumai legyenek. Tíz év szorgalmas munkája, tíz év fejlődésének története rajzokban, — egy egész kultúrhistória. A Blumensäle ósdi épülete ez alkalommal új külsőt nyert, termeit pedig átalakitották, néhány nagystílű vonással Wien ifjú művészete nyomta rá bélyegét. A bejáró hatalmas félkör, Potemkin falait jóformán egy éjen át állitották fel és a kiállításon résztvevő államok neveivel valamint a kiállítás plakátjaival diszitették, más nincs ezen a kapuzaton, mégis oly jellemző, annyira építészi és annyira tipikus Wien művészetére.

Az első terembe, mely az internacionális művészeté, alacsony bejáró vezet, hogy annak hatalmas méretei annál jobban érvényesüljenek. Az ideiglenesség mindenütt meglátszik, de ez nem bántó, sőt előny, hogy a legegyszerűbb eszközökkel határolják el a teret, melynek oly hangulatot adnak, amilyen éppen szükséges. Az internacionális terem, mely Hoffmann tanár tervei szerint készült, fehér falaival és alul alkalmazott fekete és arany diszitésével nem új hang, de a tér valóban hangulatos és ünnepélyes.

E teremben viszontlátjuk a mai kor legjobb mestereit legszebb műveikkel képviselve és ha a rajzok egytől-egyig a publikációkból ismerősek is, még nagyobb öröm e kedves emlékek felidézése és szemlélhetni e gyönyörű eredetieket, miket a reprodukálás esetlegességei nem változtattak meg.

És itt e nemzetközi versenyen, hol az architekturát és rajzművészetet egymással küzdve és egymást kiegészitve együtt csodálhatjuk, óriási rajztudásukkal leginkább bámulatba ejtenek Ohmann professzor és Saarinen, kiknek rajzai a tökély legmagasabb fogalmát képviselik, melléjük sorakoznak az architektura és a rajz legjobb mesterei: Wagner Ottó, Olbrich, Schmitz, Lindgren, Colcutte és helyet nyert e diszes társaságban egy fiatal művészünk, Kós Károly is, kinek rajzai egyedül hirdetik itt a magyar népies mozgalmat. Az oroszok néhány mesteri kollekcióval szerepelnek e teremben, újak, legalább mineknk és törekvéseik szimpatikusak, népies művészeten alapuló műveiken meglepetve látjuk a mieinkkel való rokonságot. Az itt kiállított felvételek közül egy templom (Eglise commemoratif de la victoire de Demetrius sur les tartares 1380) egész stilus alapját vetette meg náluk, melynek legszebb nyilvánulásai: Wasnetzow, Stsuchssew, Pokrowsky és Iljin művei.

Az internacionális teremtől jobbra és balra Ausztria művészete foglal el három hatalmas termet. Nem eléggé válogatott anyag, mert látunk itt modern és sablonos műveket a legeredetibb művészi megnyilvánulástól a hivatalos munkákig. Ez különben

A Kár 1908. I. 4.

a más államok kiállítását is jellemzi és a kiállítás művészi értékét talán nem emeli, de meglehetős hű képet ád az utolsó tíz esztendő forrongásairól. Egy újabb kongresszus rendezte kiállításon valószínű, hogy a tiszta egyéni művészet fogja a vezető szerepet játszani. Ausztria kiállításán mindazáltal megtaláljuk azokat a műveket, melyek mindegyike egy-egy határkövét jelenti a modern fejlődésnek. Bauer Leopold, Dick Rudolf, Fabiani Max, Hoffmann Josef, Hoppe Emil, Kammerer Marcell, Kotera Jan, Krauss Franz Tölk Josef, Melichar Rudolf, Moser Koloman, Ohmann Friedrich, Pecha Albert, Prutscher Ottó, Schönthal Ottó, Strndad Oszkár, Wagner Ottó betürendben e tervek alkotói.

Ausztria termei mellett van a mi kiállításunk két terme. Anyaga mindannyiunk előtt ismeretes. Konstatálnunk kell, hogy ha nem is sikerült elfoglalnunk az első helyet, nem maradtunk el, főleg megjelenésünk alakjánál fogva. Kiállításunk megjelenése eredeti és eltérő a többiekétől. A csinos szép arányú termet az egyszerű berendezéssel sikerült még kellemesebbé tenni. Barátságos aranysárga falak, keskeny magyaros frizzel határolva, ülőbútorok, gödöllői szőnyegek, Zsolnay-vázák és sok-sok virág képezi a kiállítás keretét. A kiállítás berendezését Tátray Lajos rajzolta, a terem dekorálásán és elrendezésén Balogh Lóránd, Löllbach Kálmán és e sorok írója mutatták meg törekvéseiket. Mintegy száz képből áll a magyar csoport, hatása barátságos, mit még növel a sok egyforma keret, a képek nem függenek egymáshoz nagyon közel és ez szükséges volt, mert mintegy sajátságot látjuk e kiállításon kidomborodni erős színszeretetünket. Nagy kár, hogy a magyaros irányban haladó művészek e kiállításon nem vettek részt, bizonnyal ezek érdekelték idegen kartársainkat legjobban.

Közvetlen szomszédaink, a svédek, egy kis teremben állították ki műveiket. Az egész kis szoba bájos összhatású és komoly művészi munka, melyet maguk a kiállító művészek csinositgattak Östberg Ragnar vezetése mellett. Néhány kép az egész, de válogatott szép művek, melyek a sárgás tónusú mintás falon némi virágdisz közepette, kitünően érvényesülnek. E kiállítás az, amelyik talán leginkább megközelíti a kivánalmakat. A kiállított művek meglehetősen közös törekvést árulnak el és az összrendezés egységes. Itt látjuk: Anderberg, Boberg, Lallerstedt, Lindegren, Wahlmann, Zetterwahl, és Östberg legszebb rajzait. A terem közepén pedig egy bájos karcsú tornyú templom modellje vonja magára a figyelmet, Wahlmann Lars műve.

A franciák és belgák kis kollekciót küldöttek. Kiállításuk az ő fejlett épitészetüket nem mutatja kellőképen. Különösen a belgákra gondolok ez alkalommal, kiknek sok szép modern művét ismerjük, melyek azonban e kiállításon egyáltalán nem szerepelnek. A kiállítás főhibája a rendezés unalmassága, mely nem terjed túl azon, hogy a különben is vegyes anyagot csak egyszerüen a falakra függesztették.

Németország három hatalmas teremben állit ki, javarészt publikációkból ismert műveket. A kiállítás hatalmas megnyilvánulás, nem válik azonban előnyére az a mechanikus elintézés, mellyel túlteszik magukat mindenen. A termek semmiféle hangulatot nem ébresztenek fel, a csupasz falakra akasztott képek a képraktárak unalmas hatását adják. Nem tudott ezen segiteni Dülfer önfeláldozása sem, ki személyesen intézte a helyszinén a képek elrendezését. Feltünő újitás, hogy a szinezett fotográfiák egész seregét állitják ki, megfeledkezve arról, vagy túltéve magukat azon, hogy ennek a művészethez semmi köze sincsen. A németek kiállításának az a terme a legerősebb, mely a magyar kiállítás terme mellett foglal helyet. Itt valóban számos szebbnél szebb alkotást láthatunk, mig a másik két teremben inkább a hivatalos épitészet szerepel csak, itt-ott elvétve találunk egy-egy jobb alkotást ezek közt. Úgy látszik, hogy Németország oly hatalmas, hogy a jó és rossz egyaránt megáll és hatalmas talajt talál, az ország gazdagsága azonban a modern művészetnek erős tápot nyujt és tagadhatatlanul a modernség javára billenti a

A HÁZ
Építőművészeti
folyóirat

MŰVÉSZETI KRÓNIKA

IRTA DR. LÁZÁR BÉLA

Pályája elején Zola Emil művészeti kritikus volt s természetesen a fiataloknak, Manet és Cézanne-nak barátja. Egész lélekkel szállott síkra az igaz ügy mellett s az impresszionizmus szenvedélyes védője lett, húsz évvel a diadal előtt. A fegyvertársak közé tartozott Duret, az ismert francia kritikus, Manet életírója, akihez 1870. májusában, egyik kritikájára ezt írja: „Ön kissé enyhe. Megdicsérni azokat, akiket szeretünk, nem elegendő. Le is kell rántani azokat, akiket gyűlölünk".

Ezt olvassuk Zolának most kiadott levelezésében (Correspondance, II. 72. lap) s úgy hatott ránk, — olvasva a magyar kritikusok „enyhe" írásait, — mintha a nagy halott üzenete egyenesen hozzánk volna intézve. A mi művészeti viszonyaink között azt érezzük, a szó teljes értelmében vett kritikára van szükség. A nagy enyheségben a szempontok összezavarodnak, a művészeti tekintetek elvesznek a szövetségek tömkelegében, a koalíciónak pedig lehet jogosultsága a politikában (nem állítom, de nem is gondolkodtam rajta !), ámde a művészetben feltétlenül erkölcstelen. Juttassuk szóhoz az erkölcsöt a meggyőződés kimondásában, az érzések őszinte kifejezésében, — szóval hallassuk a kritika szavát, amely gyűlöl mindent, amit művészietlennek tart, mindent, ami nem őszinte, de utánzott, kicsinyes és megalkuvó.

És egyenesen belenyúlok a mélkasba, a Kossuth-szoborügybe. Mikor e sorokat írjuk, ad acta tették Rónáék óvását, tudomásul vették a polgármester válaszát s állunk a népgyűlés előtt. Nincs bizodalmam benne. Mert ennek a népgyűlésnek csak egy esetben lehetne örülni, ha tiltakozna az ellen, hogy akár Horvay, akár Róna, akár más pályázó kapja a megbízást. Egyébként minden szó fölösleges. Én azt a zsurort tisztelem, aki üres lappal szavazott. Igaza volt. A pályázat siralmasan gyenge. Csupa panoptikumhatás és egység, a monumentális érzék megnyilatkozása teljesen hiányzott. A feladat pedig csodásan nemes. Az új Magyarország megteremtőjének kell emléket állítani és szobrászaink részben üres allegóriákkal, részben apró genre-képekkel dolgoznak. A hamis romantika legkopottabb eszközeivel keresik a hatást. Jambusokat pengetnek és középrímekkel akarnak meglepni. Most, hogy e sorokat írom, a nyitott ablakon át behallatszik a munkások májuselsejei fölvonulásának dala, hallom a modern élet hatalmas ritmusu himnuszát, az életküzdelem hörgő csuklásait; tisztító tüzet szóró pörök verik fel lelkünket s szobrászaink ezalatt egy elmúlt, elföldelt világ eszmeköréből szedik olcsó frázisaikat, arra nem is gondolva, hogy a Kossuth-emléknek azt kell példáznia, mit gondol a magyar hatvan évvel a szabadságharca után, mit gondol abban a pillanatban, mikor a huszadik század hajnalán Kossuthra eszmél. Az egész pályázaton csak egy embernek villant fel egy pillanatra az igazi Kossuth: Kallós az, aki az alkalmatlan építészeti alkotás fölé odahelyezte a lábát e földbe gyökerező, vadul erős, szenvedelmesen élő és majesztétikusan nyugodalmas Kossuthot, aki áll, él és erős marad és megdönthetetlen, minden időben és minden paktum ellenére, mert Anteuszként életerőt szív a magyar haza földjéből. Ezt meglátta a fiatal szobrász, mások semmit sem láttak meg Kossuthból, de az ő Kossuthját nem látta meg senki.

Igaz, ez csak egy kis részlet — ha jelentős részlet is — abból a Kossuth-emlékből, amely ott él — lappangva — minden magyar szívében, nem öltött testet, mint Igazságos Mátyás alakja Kolozsvárt; ahelyett kapunk majd egy temetőtógába burkolt szomorkodó gyászmagyart, aki nemzeti létünk nagy temetője fölött elnézve önmagát marcangoló kétségbeeséssel zokog borús emlékeinken. . . .

Ilyennek látjátok Kossuthot huszadik századi magyarok?

Hol marad az a nemzeti felháborodás, mely születése előtt elsöpörné ezt az örökidőkre szóló megadást jelképező Jeremiás-siralmat?

Nemzeti felháborodás? . . . Hát lesz-e, aki el tudja majd olvasni, mit mond nekik az a szobor? Hiszen a legtöbben még azt siratták, hogy a mellékalakok, Széchenyi, Deák stb. miért kisebbek, mint a főalak, mert azt hiszik, hogy — mint az egyiptomi reliefeken — a nagyságot proporciókkal kell kifejezni. Művészi kultúránk igen fejletlen, ez a baj — ezen nem segít sem népgyűlés, sem óvás, ez idézi elő a közönyt a művészeti alkotások méltatása körül, ezért lehetséges itt szövetség, paktum, halottak feltámadása, s az igaz művészet ezért menekül.

Csak egy séta a tavaszi kiállításon, künn, a Műcsarnokban, mely ugyanezt dokumentálja. Ott künn, a Városligetben, a társulat nyolcezer tagjának mindegyre lehetetlenebb kiállításokat rendeznek, ahol régóta halottnak vélt irányok támadnak fel, makacs

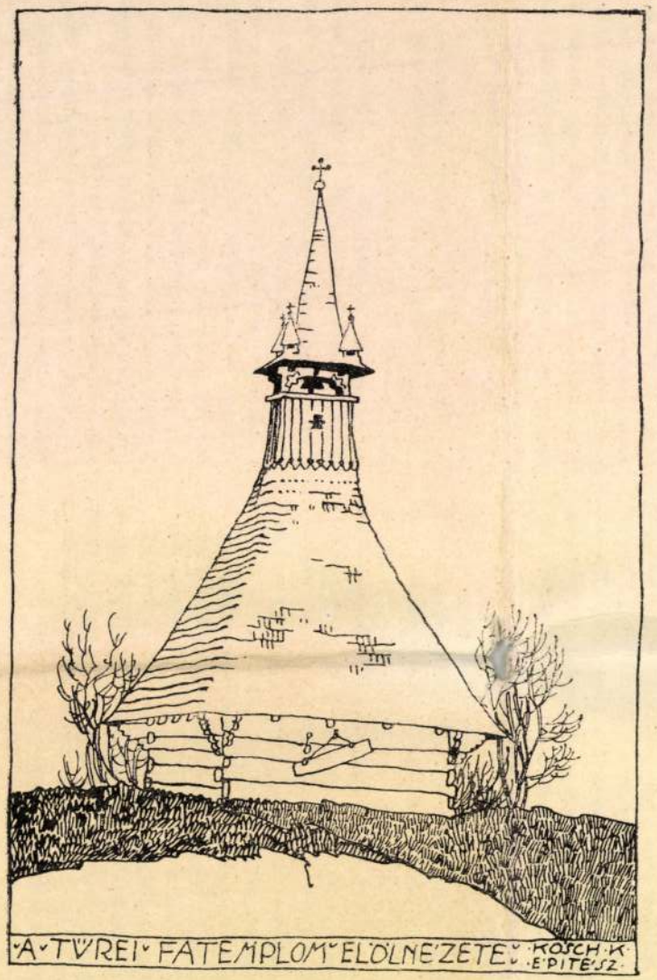

A türei fatemplom homlokzatai
Façade de l'église en bois de Türe

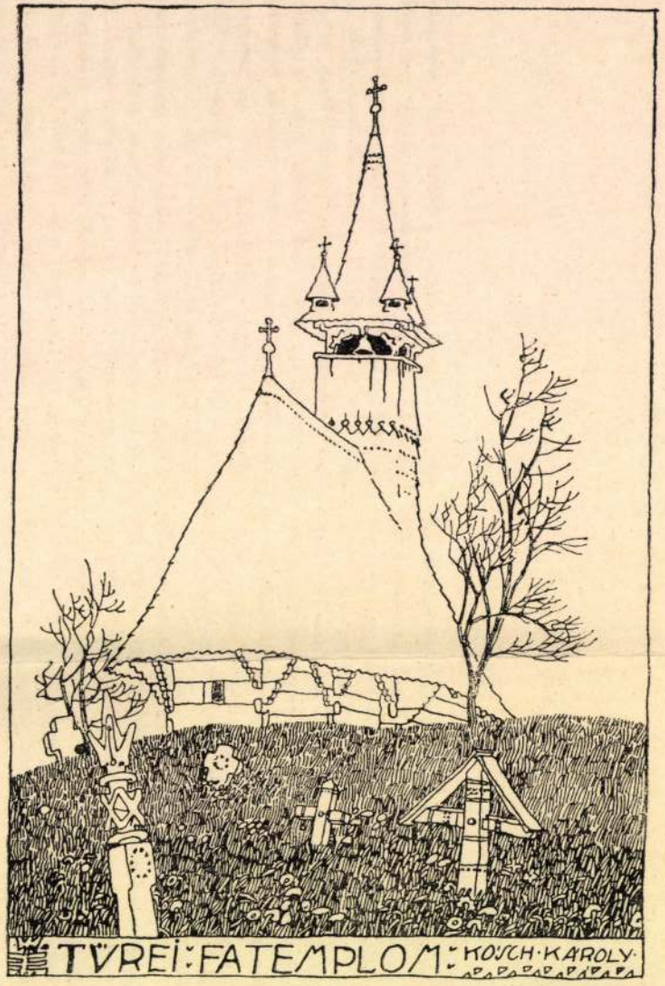

Kós Károly rajzai
Dessins de Charles Kós

EGY KALOTASZEGI FATEMPLOMRÓL

IRTA KÓS KÁROLY

A HÁZ
Építőművészeti
folyóirat
1908. I. 2-3.

ATEMPLOM . . . Maholnap már nem marad egy sem. Eltűnnek, elpusztulnak lassan-lassan, mint ahogyan eltűntek immáron a hatalmas tölgyesek is, amiknek fájából készültek egykoron, századok előtt. És helyettük felépül az új, a nagyobb, kőből, téglából, vakolatpárkányokkal, bádogtoronnyal.

Ma még állanak; sokan is; a régiek, a szebbek tölgyfából, az újabbak fenyőből. De 48 óta, a nagy idők óta, nem épül fatemplom ezen a vidéken. Állanak, mondom, a falun kivül, a domboldalban, magánosan, szilvafák között, virágos, füves cinteremben. Körülöttük korhadó faragott fakeresztek és mohos kövek; de ezek sem sűrün, csak úgy itt-ott elszórtan, némelyik alig látszik már a fűből. De mind hímes, a kő is, a fa is, és szín virit rajtuk: piros és kék.

Ez is olyan, a türei fatemplom. A legrégibbek közül való. Mintájára az idők folyamán több is épült, így a gorbói is.

De egyik sem olyan azért, mint ez.

A fű már zöld körülötte, a fa is kezdi már bontogatni rügyeit. A tavaszi nap süt és szél fúj, olyan kellemesen borzongató, vágyakat ébresztő tavaszi szél. A magyar templomban, ott alant, zúg a harang, mind a kettő, és emberek, asszonyok ünnepies lassan ballagnak a faluból a dombon fel a harangszó hívására az Úr hajlékába ünnepelni a feltámadás ünnepét . . .

A fatemplom körül csend van; itt csak egy hét mulva lesz feltámadás; most még hétköznapi magánosság van itt. A kertben kapál a dászkel, a tóka némán csüng a templom oldalán.

Azután lenn a magyar templomban is elhallgat a harangszó. Egészen csend lesz, csak a szél muzsikál már; a nap süt vidáman a friss zöldre és a fekete, százados templomra. Mert fekete már a templom, olyan melegszínű fekete az oldala és szürkés-fekete a zsindelyfedele.

És benn! Ott félhomály van, kissé komor, bizánci homály. Apró ablakokon, mint aranynyaláb, ömlik be a napfény és nagy, kerek aranyfoltban csapódik a falra. Mellette azután még nagyobb a sötétség, melyből itt-ott, nagy titokzatosan kicsillan egy-egy régi, fára festett szentkép kopott

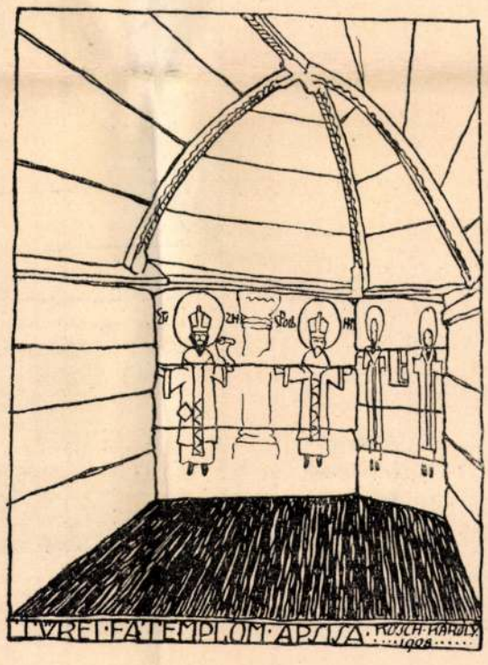

Kós Károly rajza

Dessin de Charles Kós

aranyozása, egy-egy gyertyatartó, egyháziedény penészeszöld bronza. A szentély falairól merev, püspöki ruhás, bajuszos-szakállas szentek néznek le hideg, mozdulatlan szemeikkel, vékony, összeszorított ajkukkal. Aureolás fejük mellett szép fekete cirill betük magyarázzák, hogy kik is ezek a régen meghalt görög szentek. Ez komor, titokzatos, nekünk idegen hangulat. Ez nem a mi nyílt magyar népünk istentiszteletére épült hajlék. Itt benn, a félhomályban a régi Bizánc levegője leng. De ami e fölé borul, ami ezt magában foglalja, az már más művészet, más hangulat szülötte; az már mind, de mind a miénk.

A csúcsfaboltozatot rovott bordák támasztják alá és a rovásból felénk virít a sötétségből a csattanó piros és pávakék. A szemöldökgerendán, köröskörül az egész templomon vidám tulipántos friz fut. Itt meg egy fagyertyatartó; mintha már láttam volna ezt máshol is, amikor még zörgös guzsaly volt a neve. És amerre csak nézek, ajtókon és a falon, székeken és rácsozaton, mindenütt rajzok és színek, amiket nem ismert sem a régi, sem az új Bizánc, amik itt termettek, amiket ami népünk ősi erejű művészete alkotott meg.

Kívül meg, ott éppen miénk ez a templom: mint a pusztát járó ősök sátora. Hatalmas és meredek a cifrazsindelyes teteje, melyből, mint buzogányos kopja, ugrik az ég felé a karcsú torony.

Olyan arányos, olyan vakmerően eredeti, olyan magyar az egész.

. . . Hiszem is, hogy valamikor régen ilyen és csak ilyen lehetett a magyarok temploma is ezen a környéken . . .

Egy, a falon csüngő képen évszámot láttam: 1750.

. . . Jövő esztendőre talán már ez is elpusztul. Az új templom telke már megvan, pénz is van már — kötemplomra. És amikor az új templom megépül, fehéren, hatalmasan, fényes, csillogó bádogtoronnyal, akkor eltünik ez a kicsi, fekete monumentum innen a dombról, a szilvafák és mohos kövek közül. Eggyel ismét kevesebb fatemplom lesz Erdélyben . . .

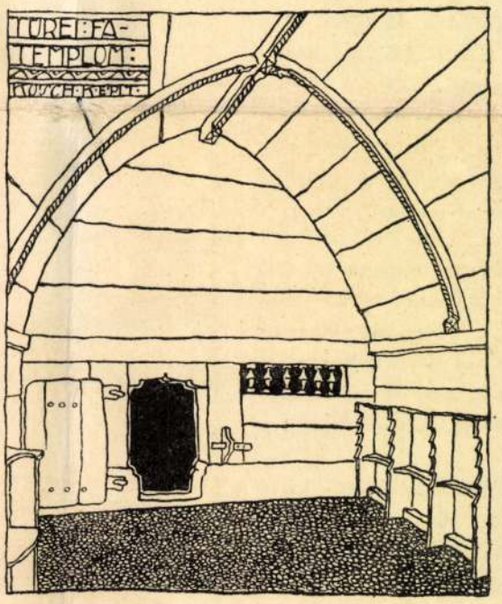

A türei fatemplom belseje Kós Károly rajza

Intérieur de l'église en bois de Türe Dessin de Charles Kós

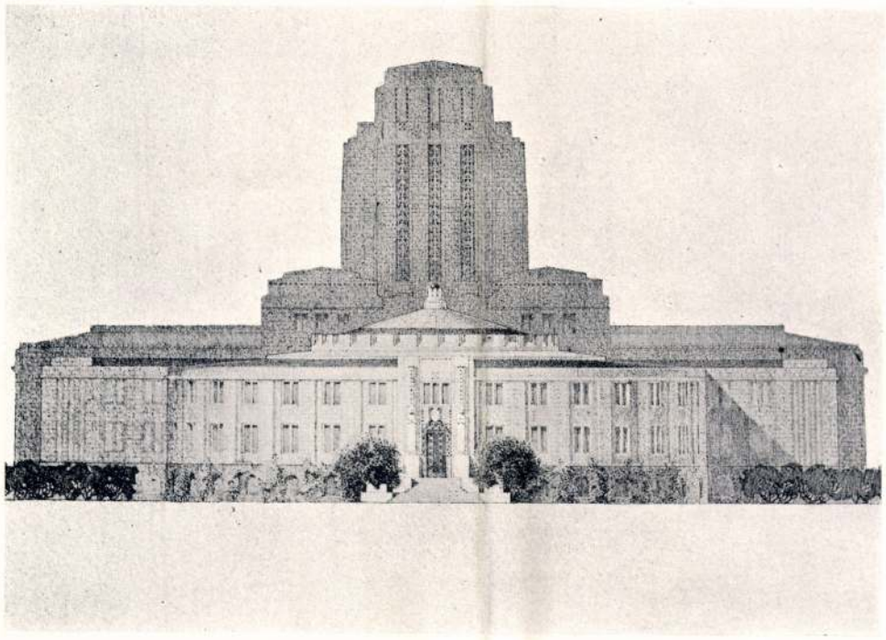

A FINN PARLAMENT FŐHOMLOKZATA — ELIEL SAARINEN

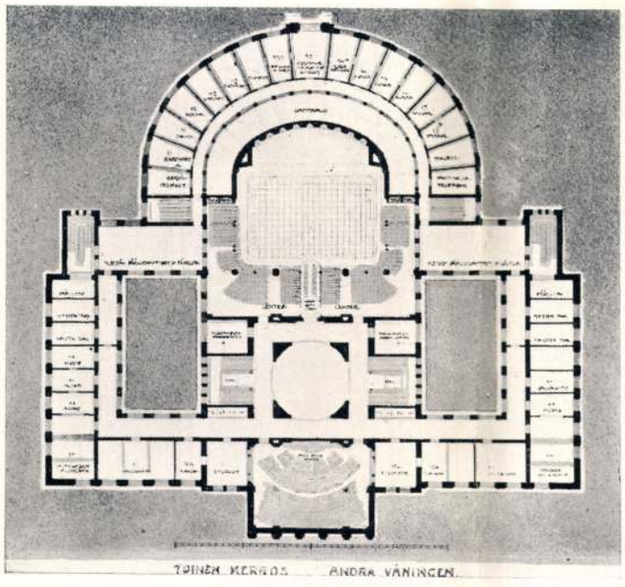

A FINN PARLAMENT
EMELETI
ALAPRAJZA

PLAN DU
1er ÉTAGE DU
PARLEMENT

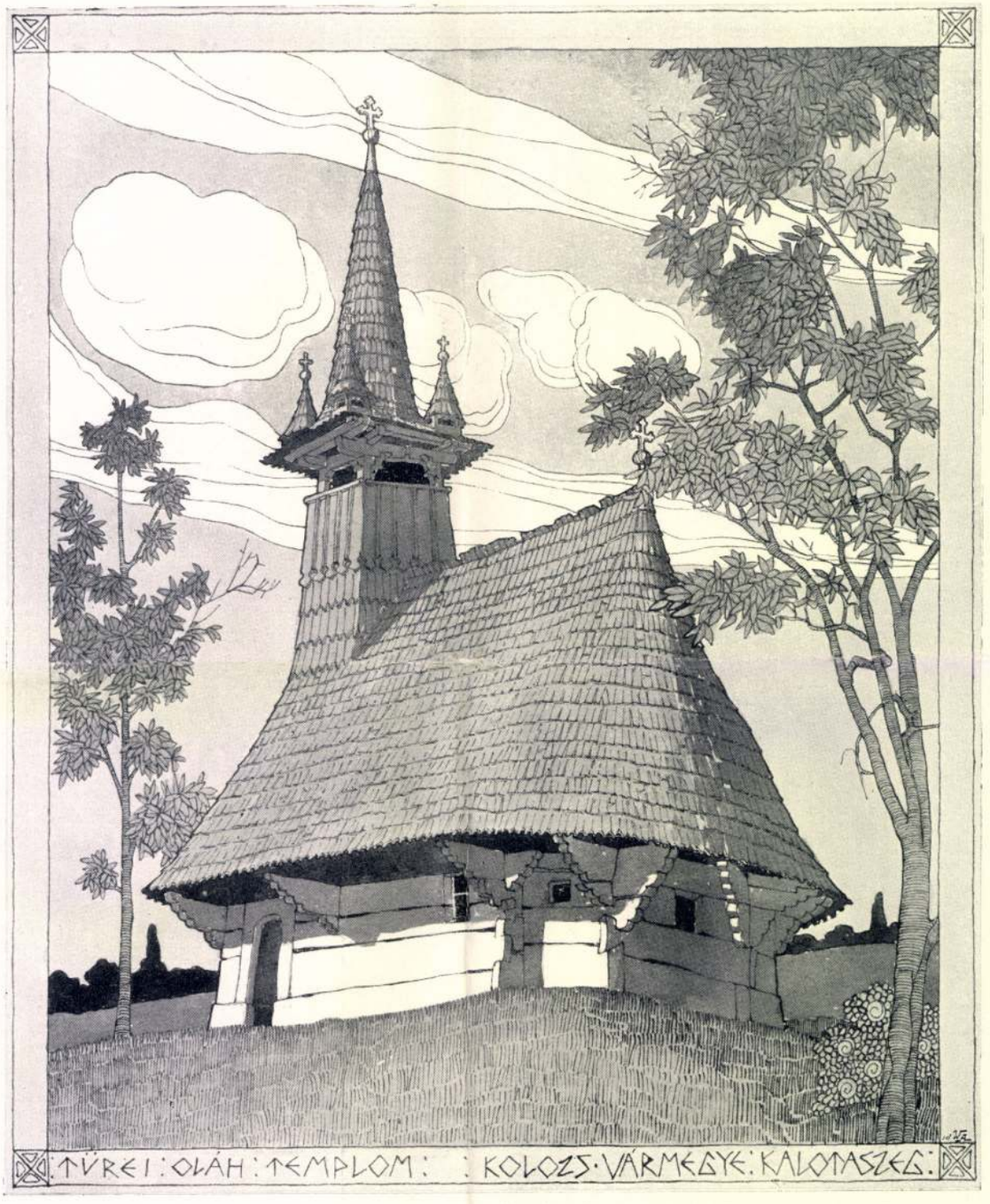

A TÜREI OLÁH TEMPLOM
ÉGLISE DE TÜRE

KÓS KÁROLY RAJZA
DESSIN DE CHARLES KÓS

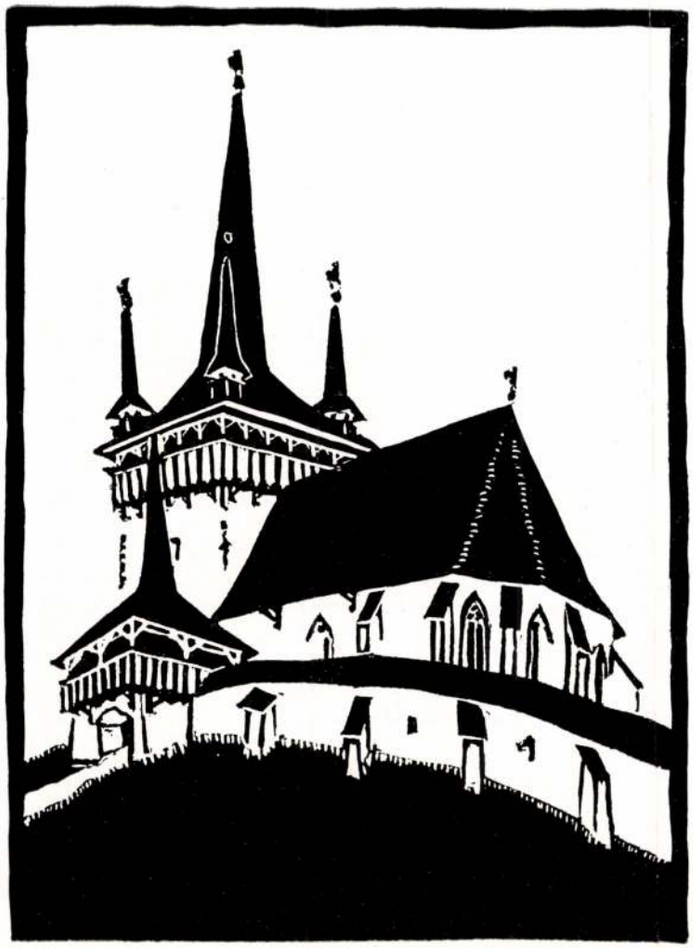

Kós Károly metszete.

Magyarvalkó temploma, Kalotaszeg ma még határon túl maradt részében hirdeti, hogy Erdély egy, oszthatatlan és magyar.

KÓS KÁROLY építész, író, egyházgondnok, politikus, gazdálkodó — reneszanszkori univerzális ember — vagy ahogyan őt szűkebb hazájában kedveskedve nevezik: Erdély mindenese. A megbővült haza meleg öleléssel zárja őt szívére. A sztánai varjúvár mindenkor a magyarság őstornyának számított és soha nagyobb szükségünk nem volt hűséges őrökre. Alábbi vallomása otthonáról, Kalotaszegről, az új építészi szemlélet tökéletes példája :

„A mai Kalotaszeg majdnem minden régi temploma a XV. században, ill. a XVI. század első negyedében épült meg. 1402-ben a bikali Vitéz-család építteti már a bikali gótikus templomot és attól kezdve a század végéig mind sűrűbben épülnek fel, illetve épülnek át, s kerülnek bővítés alá a falvak kőtemplomai.

Ebből az időből valók, tehát késői gót stílusban épülnek a bánffyhunyadi, bikali, farnasi, valkói, gyerőmonostori (a templom hátulsó része), a kiskapusi, vistai, daróci, deritei, nagypetrii, egeresi templomok egészükben, vagy legalább máig megmaradt szentélyük.

De az anyagi és szellemi erők az időben való hatalmas felduzzadásának bizonyítékai Kalotaszeg falvai, melyekre a középkor késői gótikája mai napig letörülhetetlenül nyomta reá a maga tipikus kalotaszegi bélyegét. A kalotaszegi falu lakóházai és gazdasági épületei, a lakóház bútorzata, sőt a díszítése is alapjában, szellemében és szerkezetében mai napig gótikus maradt. A későbbi reneszánsz, majd az Erdély más vidékeit annyira jellemző barokk Kalotaszeget nem tudta átformálni. Egy-egy templomtorony sisakja néhány párkányforma becsúszott ide is; a paraszthaz néhány bútorának deszkakivágása, festett dísze bizonyítéka, hogy próbálkozott itt is a barokk, de alapjában, jellemében, szellemében maradt minden középkori.

Kétségtelen, hogy a XV. század Kalotaszeg ezer esztendejének fénykora. És a talán minden magyar népcsoport közül legkonzervatívabb, legkonzerválóbb képességű kalotaszegi nép, az ő fénykorában kapott és szerzett művészi stílusát, csodálatos ragaszkodással őrizte, gondozta és fejlesztette a mai napig azzá a csodálatosan harmonikus szépséggé, amelyet ma a kalotaszegi népművészetnek ismerünk.

A művészetben való konzervativizmus a kalotaszegi népnél már szinte nem is öntudatlan, ösztönös védekezés, de *tudatosított önérzet és önbecsülés :* magasabbrendű emberi tulajdonság, mely egyenes arányban van a kalotaszegi nép született és kétségtelenül magasrendű népi intelligenciájával.

Ez az öntudata és magabecsülése óvta meg attól, hogy az őt minden oldalról kerítő románságba beolvadjon, vagy annak másjellegű művészetéből bár egy cseppnyit is átvegyen; viszont ez a románságtól is elismert felsőbbrendűsége és kultúráltabbsága lett az oka annak, hogy a közötte élő román népre a kalotaszegi magyarság művészetének igen nagy hatása volt az idők folyamán mind a mainapig."

* Idézet Kós Károly: Kalotaszeg c. művéből.

Építészet 1941. 11. o.

Bizánci-román templomok Erdélyben. — Zilah g. kat. — Marosvásárhely g. kat. — Csíkszereda g. kel. F. : Gothárd.

szereznie és nem közömbös, honnan és miből szerzi meg;

2. tisztán tartani a tájak magyar jellegét, vagyis óvni, őrizni és használni az ebben rejlő értékeket, mert *„a népkultúra sorvadásában — ha egyszer elkezdődött — nincs megállás; megőrzésre csak egy mód van, ha emlékeikből a szellem, mint nálunk Ady, Bartók vagy Móricz műveivel, a műveltek kulturájába szívódik fel."*[2]

[2] Németh László: U. o. 114. old.

A műszaki tudományok haladása és életünk változása az építészetnek új jelentőséget kölcsönzött.

A multban az jutott *jó* épülethez, aki meg tudta fizetni. Népünk nagy részének építészete ezért nem fejlődött, sőt pusztult. A jövőben — anyagi helyzetéhez mérve ugyan, de — foglalkoznunk kell népünk minden rétegének építészeti feladataival és azok megoldására végrehajtható javaslatokat kell tennünk, mert csak így tudunk sorsunk és az idő szabta hivatásunknak megfelelni.

Keszeli Kálmán

Szabó Dezső írja: „Kolozsvár nőtt, szépült, és ugyanaz maradt. Egy-két túlmodernkedő új épülete ugyan, mint apró visítás, próbál belezavarni az egész nagy örök dallamba, de ezek csak jelentéktelen hamis hangok az egész város időfölötti nagy nyugalmában. Mert ami Kolozsvár egyéniségének legsajátosabb vonása ott van Kolozsvár anyagi valóságában is. Az öreg kolégiom ódon kockája, az öreg farkas-utcai református templom és a Bethlen-bástya közelében, egész közelében, egy-két mai modernségű épület van. De ezek nem feleselnek egymással, nem törik diszharmóniává a város e szentcsodájú részének messze hívású széles muzsikáját. Nem

A kolozsvári farkas-utcai ref. templom — nyugati homlokzat — főhajó — oldalhomlokzat a kollégium kertjében. F. : Keszeli.

bennem: az, hogy kívül áll az idő parancsain. Itt nem tagolódik elkorlátoló rendszerre az idő." „Itt nem lepne meg, ha valamelyik utcafordulatnál találkoznék Dávid Ferenccel, Apaffy Mihállyal, Tótfalusi Kis Istvánnal vagy Szenczi Molnár Alberttel, vagy a jövő egy messzi típussá szárnyasult emberével." „És valahogy ez az örök mindenféleség — egyazonság, ez az *időtlen időszerűség* huzogatja külön lelked csücskeit a mult és nem ragad torkon a ma. Nem látsz multat és nem látsz jelent: *nem látsz időt*. Az örök emberi építést látod, az Európába jogosult magyarság lebírhatatlan életakaratát, mely külső látszataiban változik csak, de lelki feltételeiben mindig ugyanaz." (Utazás Erdélyben, 1939).

volt ahhoz, hogy „Deutscher Barock" címén Bécs és Salzburg építészetét,[1] „Grosse Bürgerbauten deutscher Vergangenheit" [2] címen pedig a nagyszebeni városházát mint német alkotásokat publikálhatta, s ha ezt a hetvenmilliós német nép nem mulasztotta el megtenni, vajjon akkor nem kötelességünk-e nekünk Erdély építőművészetét továbbra is megtartani abban a műveltségkörben, amelybe az valósággal beletartozik, az ezeréves kárpátokaljai magyar műveltségkörben? Mert az is meggondolandó, hogy az új imperium, ha nem támogatja is Erdély külön művészetét, nem mulasztja el azt, hogy külföldi nemzetközi kiállításokon annak alkotásaival, mint idegen tollakkal magát fel ne ékesítse.

A berlini „Wasmuths Monatshefte für Baukunst" című igen tekintélyes építőművészeti folyóirat idei októberi számában a mi egykori Felvidékünk jellegzetes fatemplomait (köztük az uzsokit) mint cseh-szlovák (?) népművészetet mutatják be a nagyvilágnak.[3] Ilyen és ehhez hasonló jelenségek a politikai megszállás után egy kulturális megszállás (mégpedig történelmileg visszaható erővel!) kísérletét bizonyítják, amelyek, ismerve a különböző nyugati folyóiratok tájékozatlanságát s az utódállamok ilyen irányú buzgóságát és áldozatkészségét, nehezen jóvátehető károkat okozhatnak.

Bizonyos, hogy Magyarországnak még a jelenlegi viszonyok között is lehet s kell is módot találnia arra, hogy elszakított véreit művészeti kultúrájukban megvédelmezze. Sem a békeszerződések, de még azoknak az utódállamokban s különösen esetünkben, Erdélyben való egyoldalú magyarázata és alkalmazása sem akadályozhat meg bennünket abban, hogy Erdély építőművészetének az ezeréves magyar fejlődéssel való kapcsolatait épen megőrizzük. Ugy látszik, ez egyik első feltétele annak, hogy a balkáni Bizánc Erdélyben a renovált magyar épületek homlokzatainak felragasztott vakolat-architektúráján túl, azok falazataiban, alapelrendezéseiben és szerkezeteiben is úrrá ne legyen.

PADÁNYI GULYÁS JENŐ

EGY MAGYARBARÁT LORD

— My Working Life by Colonel Lord Sydenham of Combe —

UGY ÉRZEM, hogy Rothermere nagyarányú ünneplése mellett azoknak az angol főuraknak munkája, akik maholnap tíz éve igyekeznek, felköltve nemzetük lelkiismeretét szomorú sorsunkra, helyzetünkön javítani, még mindig nem részesült kellő figyelemben. Hányan tudják nálunk, ki volt Bryce lord? Holott nemcsak a lordok házában, hanem Amerika földjén Teleki Pál gróf javára Williamstownban is latbavetette egész tekintélyét és megmenté, amint mondani szokás, a szituációt a támadásokkal szemben, melyek a nemes grófot, mint magyart érték. Bryce hajlandósága iránt nem volt újkeletű, mert az Északamerikai Egyesült-Államokról írt nagyrabecsült művében is dícsérőleg emlékezik meg nemzetünkről, azért, hogy kiváló jellemeket nevelt. Newton lord és a többiek szinte alig több még a magyarnál, mint név, amelynek viselője megérdemli fáradozásaiért hálánkat és elismerésünket. Pedig igazán kötelességünk bővebben ismerni barátainkat, hisz ezek erkölcsi és közéleti súlya dönti el végső elemzésben,

[1] Verlag der Blauen Bücher (Leipzig).
[2] U. o.
[3] Dr. V. Sicynskyi: „Holzkirchen' im Bojkenlande in den Karpathen" (XII. 444 l.)

mányait mindenkor őrizte, oly helyzeti erőt biztosított számára, mely szükségszerűleg erősebben juttatta érvényre úgy dekorációkban, mint szerkezetekben a székely gondolatot. Ebbe az egységes kultúrába lehet ugyan külső akarattal idegen kultúrák termékeit átplántálni, alig hihető azonban, hogy ez a vegetáció az egész flórában maradandó változásokat idézne elő.

Ha Erdély és Bizánc egyenlő feltételek közt szállnának a küzdelembe, ha Erdély népei szabadon dönthetnének abban a kérdésben, vajjon építőművészeti kultúra terén a Balkán szerint, vagy pedig Nyugat felé akarnak-e inkább tájékozódni, a válasz és ezzel az eredmény nem volna kétséges. Csakhogy a küzdelem egyenlő feltételei a magyar uralommal együtt megszűntek. Magyarország a békében jelentős anyagi áldozatokkal istápolta és óvta Erdély művészetét. Gondja volt arra, hogy ezt a művészetet nemhogy elnyomja, de ellenkezőleg annak fejlődését hatásosan előmozdítsa. Vajdahunyad várának gondos restaurálása, s a róla megjelent monográfiák, a már említett gyüjteményes munkákon kívül számtalan, külön folyóiratokban megjelent tanulmány tanuskodnak az erdélyi mult megbecsüléséről. A marosvásárhelyi kultúrpalota, a sepsiszentgyörgyi múzeum és sok más épület pedig azt bizonyítják, hogy a hagyományok megőrzésén kívül azoknak az életben, a gyakorlatban való érvényesítésére is, még az akkori központosító törekvések mellett is, megvolt a hajlandóság. Erdély tehetségei, kik a budapesti Műegyetemen nyerték kiképzésüket, Kós Károly, Zrumeczky, igen korán, szép megbízásokhoz jutottak, melyeknek kapcsán Erdély művészetének a csonka ország területén is maradandó emlékeket állítottak (elég az állatkert bájos, közismert, székely stílusú építményeire hivatkozni), külföldi utazási ösztöndíjakat kaptak, s egyéb vonatkozásban is (Bartók, Kodály román népdal gyüjtései!) a magyar művelődés szentistváni szellemben állt őrt Erdély művészeti egységének megóvása és fejlesztése ügyében.

A mai viszonyok ennek éppen az ellenkezőjét mutatják. Parancsszóra, külső utasításra erőltetik Erdélyre egy balkán-bizánci építészet formáit s felette jellemző, hogy a testvéreit idegen „elnyomás" alól felszabadító anyaország a maga kultúrájának importálásával egy merőben idegen formavilágot kénytelen kényszeríteni gyermekeire. Ez a „felszabadítás" megbontja, de legalább is megzavarja Erdély korábbi ideális építészeti egységét, utánozhatatlan és egyedülálló jellegét, mely Európa művészeti kultúrájában eddig szerény, de töretlen fényű klárisként ragyogott.

Súlyosbítja a helyzetet az, hogy Erdélynek nincs tervező építészeket nevelő főiskolája. Egész Nagy-Romániában nincs ilyesmi, de Nagy-Románia úgy látszik, amint eddig is megvolt nélküle, úgy ezután is megelégszik, ha egy-két építészt Párizsban kiképeztet a maga számára. Erdély azonban ezt a hiányt erősen megsínyli. A békeidőben Budapest volt az, ahonnan építészt kapott, ha szüksége volt rá és Budapestre küldhette építésznek készülő fiait. Minthogy európai értelemben vett román műegyetem nincs, Budapestre jönni pedig nem szabad, csak a távoli külföld maradna hátra, az ilyen iskoláztatás azonban az ott élő magyarok mai anyagi viszonyai mellett, az elérhetetlen álmok közé tartozik.

De vajjon megváltozhatatlan szükségszerűség-e, hogy Erdély a maga prédáravetettségében építőművészeti vonatkozásban is a Balkán vazallusává váljék? Vajjon nincs-e arra törvényes mód, hogy az állampolgárság tekintetében szétválasztott magyarság legalább a művelődés terén korábbi egységét megőrizze, különösen ha ezáltal egyben annak a történelmi hivatásának is megfelelhet, amellyel Erdély művészetét idegen behatásokkal szemben a multban is megőrizte? Vajjon, ha a német népnek a béke idején joga

lejutni hosszabb időt és jelentős energiát kíván. Talán éppen a feladat nehézsége, de még inkább annak jelentősége, ingerelhette a román kormányt arra, hogy ezeknek a mélyen gyökerező műveltségjelenségeknek átformálását is megkísérelje. Egy ország, vagy műveltségkör építészete mindenesetre ezen jelenségek közé tartozik. A mi nagy szerencsénk, de a román uralom számára ugyanakkor igen kellemetlen az a körülmény, hogy Erdély építészete történetesen egyike azon legszebb és legerősebb bizonyítékoknak, amelyek a magyar teremtő géniusz és az európai kultúra fensőbbsége mellett tanuságot tehetnek. További különös szerencsénk az is, hogy Erdély építőművészetének a magyar művelődés szempontjából vett jelentőségét nemcsak akkor ismertük fel, — mint annyi egyéb kincsünket — amikor már elvesztettük. A békeévek csendjében Huszka József és Malonyay Dezső népművészeti gyüjtőmunkái [1] mintegy előérzetszerű sejtelemtől hajtva, talán pótolhatatlan teljességben örökítették meg számunkra az erdélyi építőművészet alkotásait. De még fontosabb az a körülmény, hogy ez az építőművészet a Zrumeczky, Kós és Wigand művészetében az anyaország építészetére is visszahatott s annak arculatán jelentős nyomokat hagyott. Az az eredetiség, a formáknak az a bájos, semmi máshoz nem hasonlítható harmóniája és zamatja, amely Erdély bércei közt fogant, a maga idejében a londoni „Studio" hasábjain nem kevesebb méltánylásban részesült, mint a magyar művészeti irodalom részéről. Nem csoda, hogy a háború előtti évek magyar stílustörekvései közt is ez irányzat, amely a székely házat vallotta őséül, az ezeréves fejlődésben való megalapozottság és művészi egység szempontjából igen jelentős szerepet játszik.

Nem volna azonban teljes az Erdély építészetéről rajzolt kép, ha az csak a székelyek építészetét tüntetné fel. A Genius Transsylvaniae finom, de könnyen felismerhető bélyeget ütött a székely házon és templomon kívül a román házra és templomra is. Sőt a szászok építészete is minden germán jellege mellett sem vonhatja ki magát a környezet, a levegő Taine-i értelemben vett hatásai alól. Nagyszeben, Torockó és Sztána egyaránt olyan építészetet művelt, amelyet egyszóval csak erdélyinek nevezhetünk.

Ha azt mondtuk, hogy Erdély művészetét bizonyos helyi zamat tüntette ki a magyar anyaországéval szemben, meg kell állapítanunk azt is, hogy vannak jellemző sajátságai, amelyek azzal eltéphetetlen egységbe is fűzik. Erdély és az északi Felvidék, az Alföld és a Dunántúl építészete egyaránt tagjai annak az ezeresztendős fejlődésre visszatekintő magyar műveltségkörnek, amely viszont a maga egészében egy még nagyobb műveltségegységnek, a klasszikus alapokba gyökerező s a kereszténység eszméjével ihletett nagy nyugateurópai műveltségkörnek egy része. Ennek a körnek minden összetevőjére jellemző, hogy az utolsó évezred folyamán támadt nagy stílusáramlatok azok építészetében maradandó nyomokat hagytak. A nagy nyugateurópai stílusáramlatoknak ez a következetes és jellemző át meg átélése a Kárpátok medencéjében vetette utolsó hullámgyűrűit, sőt volt eset, mint a renaissance idejében, amikor a nyugateurópai kultúra őstelevényéből előbuzogó új forrásból minden más nép előtt elsőként merítettünk. A Kárpátok medencéjén túl keletre, vagy délre ezeket a nyomokat követni nem tudjuk, mert ott már Bizánc tartja kezében a vezetést.

Ezerév alatt többször történt kísérlet arra, hogy Bizánc a maga hódító hatalmát a Kárpátok medencéjére is kiterjessze. A török hódoltság kora ennek számos példáját hagyta ránk építészeti emlékeinken is. Ez a hatás azonban a magyar építészetben jelentősebb irányváltozást előidézni már

[1] Huszka József: „A székely ház" (1895); Malonyay Dezső: „A magyar nép művészete" (1907).

csak azért sem tudott, mert a törökök toleranciája ilynemű ambíciókról eleve lemondott. Napjainkban lehetünk tanui egy újabb kísérletnek, amely a pillanatnyi helyzetet kihasználva, a Balkán bizánci építészetvonásait igyekszik az elszakított Erdély építészetének arculatára ráerőszakolni.

Gyulafehérváron és Kolozsváron tervezte a román állam egy-egy olyan hatalmas balkán-bizánci stílusú dóm felépítését, melyek hivatva volnának idővel dacoló emlékét hirdetni a nagyromán műveltségnek. Jól tudta a románság, hogy semmi sem alkalmasabb ilyesmire, mint éppen az emléktemplomépítés, mely történelmileg elfogadott és szentesített kísérőjelensége a hódításnak, az uralomnak. A sors iróniája, hogy az immár tíz éve épülő dómok ma sincsenek készen. Az elhatározást ugyanis már a pályázat eldöntésekor botrányos jelenségek kísérték. Nem szólva arról, hogy dacára az erdélyi származású pályázóknak, a díjat egy királyságbeli románnak adták ki, s már ezzel is tanujelét mutatták annak, mennyire nem veszik figyelembe Erdély különleges kultúráját, — a román állam egyre súlyosbodó gazdasági viszonyai csakhamar lehetetlenné tették az építkezés pénzelését. Azok az összegek is, amelyek erre a célra kiutaltattak, az ismert és megszokott módokon kerülték el rendeltetésüket. A félbenmaradt kolozsvári és gyulafehérvári dóm ilyenformán tényleg jellemző dokumentummá vált, ha nem is olyan értelemben, mint azt szándékolták. De nemcsak ilyen monumentális alkotásokkal kísérletezik az új uralom, szerte Erdélyben nagy erővel indult meg a görög keleti templomoknak, egyházi és iskolaépületeknek emelése. Ezeken az épületeken is mind egy balkán-bizánci stílus (melyet Romulus és Remus „ivadékai" úgy látszik mégis közelebb éreznek magukhoz, mint a latin kultúra bármely stílusát) átültetési kísérletének jeleit figyelhetjük meg. Sőt jellemző, hogy az erdélyi régi egyházaktól elkonfiskált épületek renoválását is felhasználják arra, hogy egy kevés vakolat architektúra alkalmazásával, különböző portikusok, erkélyek és egyéb függelékek hozzátoldásával azt a hitet keltsék, mintha ezek az épületek mindig is az óromán műveltség alkotásai lettek volna. Az átutazó, felületesen, vagy pláne elfogultan szemlélő idegen szemében (például valamely, az antant által kiküldött bizottság előtt) ezek a felületi elváltoztatások esetleg nem is tévesztik el a hatásukat. Másképpen fogadják azonban ezeket Erdély lakosai. Hogy a székelyek lelkivilágától és hagyományaitól ez a balkán-bizánci jelleg igen távol áll, azt magától értetődőnek tarthatjuk. Figyelemreméltó azonban, bár nem kevésbbé természetes jelenség, hogy az erdélyi románság is idegenül és ellenségesen nézi az efféle kísérleteket. Az ő faszerkezetű, zsindely- vagy szalmatetős épületeik annyival több rokonságot mutatnak a székelyekéivel, hogy gyakran fordul elő az az eset, hogy ezeket a balkán-bizánci formákat a falu, a község általános tiltakozása és idegenkedése dacára erőszakolják rá a központból magára az erdélyi románságra is. Az évszázados együttélés, az azonos környezet és klimatikus viszonyok, a rendelkezésre álló építési anyagok azonossága az erdélyi építészetben idővel olyan helyi összhangot fejlesztettek ki, hogy székelyek és románok egyaránt otthonosabban érzik magukat a magukalkotta építési formák, építési környezet közepett, semhogy máról-holnapra abból kiszakítva, egy nékik merőben idegen építészeti környezetbe könnyen átültethetők volnának. Hogy a jellegzetesen erdélyinek ismert és különböző publikációkban ilyennek ismertetett építészet kialakulásában a székelységnek minden más ott élő nép előtt erősebb szerepe és befolyása volt, az művészettörténeti tény, melyen változtatni annál kevésbbé lehet, mert hiszen ezt a vezető, irányító szerepet egész Erdély tudomásul vette és elismerte, elsősorban azzal, hogy ezt az építőművészetet szívesen átvette és tovább folytatta. A székelység népművészeti hagyományai s az a féltő gond, amellyel hagyo-

MIT TANULUNK A HIRLAPOK FÉNYKÉPEIBŐL?

— A miniszterelnök játékbabát vásárol — Egy új orosz népbiztos — Az Etna Haváji szigetére költözött —

NAGYOBB figyelmet kellene szentelnünk a sajtó bírálatának. Nem volna szabad beérnünk a közhellyel, hogy a napisajtó olyan üzleti hatalmasság, mely egész világunkat rabszíjra fűzi; hogy 'gondolataiból' táplálkozunk; hogy 'etikája' a mi etikánk lesz; hogy nyelve és stílusa elnyomja a magunk egészségesebb nyelvérzékét. Nem volna szabad belétörődnünk, hogy magunknak, családunknak, az utánunk jövő nemzedéknek mindinkább egyetlen olvasmánya a hírlap lesz s éppen, mert egyetlen: döntő fontosságúvá válik. Már régen nem a sajtó tükrözi az életet, hanem az élet követi a sajtó parancsait. Kezd köröttünk kihalni azok nemzedéke, akik még önálló, a sajtótól független lelki, erkölcsi és szellemi életet éltek. Mi magunk, szegények, már csak hírlapunk szomorú jobbágyai vagyunk: szuggesztiója alatt eszmélünk és cselekszünk. Nem árt egyszer-egyszer rabszolgatartó urunk szemébe nézni. Alább három jegyzet következik, szerény adalékok a sajtó munkájának jellemzésére. Karikatúrák, de a torzkép a bírálat egy neme s a bírálat: út a függetlenség felé.

1. Egy fővárosi hírlap november 15-i számának 5. lapján egy kép alatt ezt a szöveget olvastuk:

„Baldwin angol miniszterelnök és felesége londoni palotájuk kapujában jótékonysági babát vásárolnak a flandriai harctéren elesett katonák hátramaradottjai javára."

A rosszul reprodukált fénykép jótékony felhője borul a babavásárló miniszterelnök alakjára. A magyar hírlapírónak szerencséjére, a jótékonysági árunak mivoltát nem lehet kiböngészni. Ha a kép világosabb volna, kitűnnék, hogy egy kiválóan fejlett Leiter Jakab-példánnyal van dolgunk. Angliában november 10-én a nagy háború halottainak emlékére ugyanis poppy-day-t rendeztek s e nagy ünnepen az ország apraja-nagyja flandriai pipacsot (poppy) viselt a gomblyukában. A fordító hírlapírónak lelkiismerete nyugodt volt, hiszen Puppe valóban babát jelent — legalább németül.[1]

2. Ugyane lapban három nappal később feltűnést keltő orosz fényképben gyönyörködtünk. A cím így szólt:

„Katonai parádé a moszkvai Vörös Téren. A középen elől állnak: Comrades, Yagoda, Unslikt Kujbisev, Kalinin a középponti végrehajtó bizottság elnöke, Pocsnikov és Budenny."

Bosszúságunkra ez az érdekes kép is — az újság nyilván érdekesnek tartja e néhány orosz bolsevista arcképét — a fotográfia őskorára emlékeztetett s így egyetlen arcot, tehát a jeles Comradesét sem tudtuk felismerni. A bolsevista kérdések szakemberének mutattuk meg a képet, aki annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy itt újabb Leiter Jakab lappang. A magyar újságíró ezt a feliratot is angolból ültette át — teljes

[1] Minő gondossággal ülteti át a hírlapíró idegenből átvett híreit és cikkeit, arra némikép jellemző ez is: a newyorki World című hírlap egy Magyarországot érdeklő cikkét fordítja le egyik délutáni lapunk f. évi november 25-i számában. „A helyzet Reginald Heber kupléjára emlékeztetett: Ahol minden lehetőség biztató és csak az ember hitvány." Kuplénak mindenesetre meglepő szöveg. Ám *couplet* angolul egyszerűen páros verssort jelent, Reginald Heber pedig korántsem amerikai jazz-dalszerző, hanem az angol 18. század püspöke és egyházi himnusköltő, — mint a hírlapíró bármely szótárból és lexikonból megtanulhatta volna. Az már mellékes, hogy az angol vers szövege is helytelen fordításban került közönségünk elé.

Magyar Szemle 1929. V. K. 1.

sikerrel. „Comrade" (angolul elvtárs) többes száma comrades ott állt a nevek élén. Comrades így Budapest jóvoltából önállósította magát és népbiztos lett belőle...

3. Ugyane napon egy másik pesti újság képmellékletén (73. l.) az „Etna kitörésé"-nek szörnyű látványát élvezhettük: „A borzalmas lávafolyam egy faluhoz közeledik." „Egy falu" ugyan kissé bizonytalan megjelölés, hiszen ha olyan lelkiismeretesek vagyunk 'Unslikt' Kujbisev elvtárssal, talán leírhatnók annak a sziciliai községnek nevét is. Ám egészítsük ki mi a hiányos felírást: a község, melyet a lávafolyam fenyeget Hoopuloa. A név persze nem olasz, de a kép, melyet a pesti olvasó borzalommal csodál meg, éppoly kevéssé olasz. A kiváló magyar fotoriporter az Illustrated London News 1928 november 10-i számából ilyen című képet nyírt ki:

„Haváji párhuzam az Etna kitöréséhez: lávafolyam közeleg egy falu felé." (A tűzhányó neve Mauna Loa.)

Igy tanít tehát bennünket sajtónk. Ez a mi mindennapi szellemi táplálékunk; ez 'külpolitikai tájékozódásunk', ez 'földrajzi horizontunk tágítása', ilyen 'napjaink villámsebességű hírszolgálata', ilyen 'a kép, mely sosem hazudhatik', s ez végül az a sajtó, melynek olvashatását némelyek iskolai tantárggyá kívánják avatni.[1] Nyilván azért, hogy a magyar ifjúságot az alaposság, a gondosság s az elmélyedés szellemében neveljék.

***

ERDÉLY ÉS BIZÁNC

AZ A LÁZAS sietség, amellyel Románia Erdélyt és az erdélyieket a maga képére és hasonlatosságára átformálni igyekszik, az új imperium szempontjából nézve nagyon is megokoltnak látszik. Ritka a mostanihoz hasonló kedvező alkalom, mikor úgy a nemzetközi közvélemény elfásultsága, vagy éppen pillanatnyi irányítottsága, mint a földretepert, illetve földjéből kiforgatott erdélyiek védtelensége és nyomorúsága annyira könnyűvé teszik az alacsonyabb közszellemnek és műveltségnek a magasabbal szemben való olyan térhódítását, amilyenre a küzdelem egyenlő feltételei mellett sohasem számíthatna.

Ennek a térhódításnak üteme és eredményei természetszerűleg igen különbözők. Legegyszerűbb volt az állami adminisztráció átformálása, hiszen ehhez alig kellett egyéb, mint a régi tisztviselők elkergetése, ez pedig máról-holnapra megtörténhetik s mint tudjuk, meg is történt. Valamivel nehezebb, mert a népesség szövetében mélyebben gyökerező, az oktatás, a nevelés viszonyainak megváltoztatása. Románia azonban ebben is különös képességeket árult el. Ártatlan és önálló ítélettel nem bíró szegény magyar és általában nemroman gyermekek lelkének megrontása, a szülői akarattal és békeszerződések határozataival való szembehelyezkedés árán, mint ismeretes, széltében folyik Erdély egész területén. Mindezeknél sokkal nehezebb feladat azonban oly jelenségek megváltoztatása, melyek mélyen a társadalom szervezetébe bocsátkoznak le hajszáledényeikkel s amelyeknek irányítása még kedvező körülmények között is bizonyos mértékig kívül áll az államhatalom cselekvő sugarán. Erdélynek évezredes s a magyar anyaországgal való állandó viszonylagosságban kifejlődött különös műveltsége ilyen kemény falat, ilyen idegen test maradt az új imperium egyébként is hübrid képződményében. Ennek a műveltségnek véredényei a történelmi fejlődésnek oly mély rétegeiből táplálkoznak, amely rétegekig

[1] Magyar Szemle II, 370—373. „A hírlap az iskolában."

Kós Károly

Kós Károly: Erdély, kultúrtörténeti vázlat. 92 oldal a szerző 60 linoleum metszésével.

A háború előtti magyar építészet egyik legjellegzetesebb munkásának nagyérdekességű új írása ez. Erdély rövidre fogott történelme pereg le ez oldalakon és csak természetes, hogy az építész-szerző különös szeretettel tér ki Erdély építészettörténetére. Adatok halmozása helyett néhány jellegzetes szóval rajzolja meg az egyes korok sajátos irányát. A szöveggel legalább is egyenlő értékűek, az építész számára talán még értékesebbek Kós Károly jól ismert és ma, 20 év után is kedves stílusában készült rajzok, amelyek felidézik az elszakított országrész jellegzetes építészi emlékeinek kontúrjait és ismét elénk varázsolják a polgári és paraszti építőstílust, amelyből annak idején Kós Károly nehány remek épülete fakadt, — épületek, amelyekre ma is büszkék vagyunk! A könyv az Erdély Szépmíves Céh tagjai részére készült és így sajnos csak nehezen szerezhető meg, pedig bizonyos, hogy idehaza is sok barátja akadna ennek a szép kötetnek.

Dr. B. V.

Tér és Forma

1930. 159. l.

Nagy Károly
okl. gépészmérnök

Telefonhívó: 37-6-21 VIII., Thék Endre ucca 46

egészségügyi berendezések, víz-, gáz- és központi fűtés

ATELIER

MŰVÉSZETI TERVEZŐ ÉS MŰHELYISKOLA
BUDAPEST, V. SZEMÉLYNÖK UCCA 9—11

Tanszakok és tanárok:
Lakásművészet: *Kozma Lajos és Fábry Pál*
Grafika—Foto: *Végh Gusztáv, Kner Albert, Gergely Tibor és Dr. Gyulai Ferenc*
Kerámia: *Gorka Géza és K. Kende Judit*
Textil—Butorszövetkészítés: *Lesznai Anna, Smekal Sz. Éva és Baron Gertrud*
Női divattervezés: *P. Vágó Zsófia és Tarján Böske*
Kirakatrendezés: *Becher Renée*
Művészetelmélet és ízlésnevelés: *Orbán Dezső*

IGAZGATÓ:
ORBÁN DEZSÖ
[redacted]
TELEFON: 19-5-19

ÉPÍTÉSZ

VILÁGÍTÓ

Kós Károly
műépítész

KEDD, 1942 MÁRCIUS 31

Kolozsváron műcsarnokot épitenek

Kolozsvár, március 30.

A város törvényhatóságának kisgyülésén Katona Lajos dr. tb. tanácsnok bejelentette, hogy a város vezetősége hajlékot akar juttatni a város képzőművészeinek és erre a célra Kós Károly műépitésszel elkészittette a műcsarnok tervét is. A műcsarnok felépitése 150.000 pengőbe kerülne. Az épitkezési költségekhez a kultuszminisztérium 60.000 pengővel, a város ugyancsak 60.000 pengővel járulna hozzá, a költségek többi részét pedig társadalmi úton teremtenék elő. A kisgyülés elvben hozzájárult a műcsarnok felépitéséhez.

Uj Magy. 1942. III. 31.

Kós Károly

AZ ERDÉLYI MAGYAR PARASZTHÁZ

Erdély geográfiai szempontból: egység, mert hegyláncok által élesen határolt felföld, melyet szinte mindenfelől nagy- és nálánál mélyebb fekvésű alföldek, illetve dombos vidékek környékeznek.

Ez a geográfiai egysége gazdaságilag is egyéniséggé predesztinálja, amit bővebben indokolni fölösleges. (Itt jegyzem meg, hogy Erdély elnevezéssel azt a szűkebb értelemben való földterületet jelzem, mely a politikai Erdélylyel nem mindig volt azonos, de népei tudatában mai napig sem ugyanazt a pontosan határolt területet jelenti.)

Eurázia területén pedig olyan küszöbköve ez a falat föld Európának, melyen az idők folyamán nyugatról keletre, avagy keletről nyugatra hullámzó minden kulturális áramlat akarva, nem akarva megbotlott és botlás közben valamijét el kellett itt hullatnia.

És a história bizonyítja is, hogy időtlen idők óta népek és hitek, fajok és kultúrák keveredő helye, ahol a bármely oldalról előnyomakodó népek, bárhol Európa földjén, ha halálos tusában összeroppantak, akkor a megvert fél vérző, menekülő, búvóhelyet kereső töredékéből bizonyosan került a Királyhágó és a székely havasok közé is valamennyi, a rengeteg erdők, a titkos völgyek erdélyi menedékébe.

* * *

A magyar foglalás idején Erdélynek semmiféle, bár némileg is kialakultnak tekinthető államalakulása, sem egységes fajú, avagy bár különböző fajú, de autochton lakossága nem volt, annál kevésbbé lehetett természetesen autochton kultúrája.

A valamikor talán aránylag magasfokú barbár dák-géta népet, államot és kultúrát a római hódítás teljesen megsemmisítette; viszont a rövid, alig másfélszázesztendős római építést az utána következő népáradások puszta emlékké változtatták Erdély számára.

A római uralomra következett újabb népvándorlási mozgalmak újabb népeket és néptöredékeket vetettek Erdély földjére, az Európa területén lejátszott hatalmas drámának ama egyik sülyesztőjébe. Germán, szláv és turáni népeket hajtott ide életösztönük. Hemokról és gepidákról, aomokról és szláv népekről hallunk, hogy törzseik vagy maradványaik ide vetődtek. És közben a balkáni hegyekből vlahó-szláv pásztorok állandóan szürekednek átal a hegyeken az erdélyi legelőkre.

Bizonyos csak az, hogy akár az esetleges dákgéta maradékok, akár a későbbi romano-szláv vagy a hun-avar töredékek ugyanolyan nomád pásztor népek voltak, mint Tuhutum lovas magyarjai, azzal a lényeges különbséggel azonban, hogy ha a magyar hódítók nem is hoztak magukkal (amint lovaik hátán nem is hozhattak) hosszú és többnyire menekülésszerű vándorlásukban őshazájukból kész kultúreredményeket ez utolsó megtelepedési helyükre, de magukkal hozták uralkodási, kormányzási képességüket, kultúra felszívására alkalmas természetüket, ami képessé tette őket arra, hogy a maguk erejéből konszolidálódni, államot alkotni képtelen népkonglomeratumot ezen a földön egységes államá formálhassák.

* * *

A magyar foglalás éppen abban a kritikus időben érte Erdélyt, amikor Bizánc kultúrájának fundamentuma, a keleti keresztény egyház előőrsei átlépték volt keleti határhegyeit. En-

Tér és Forma
1929. II. évf. 6. sz.

TOROCZKÓI · RÉGI-TIPUSU · HÁZ ·

SZÉKELY · HÁZ · KIBÉDEN ·

nek a kultúr- és politikai áramlásnak Tuhutum utódai nem állották útját és így történt, hogy a nyugatról kelet felé nyomuló nyugati keresztény egyház és kultúra egy századdal később Erdély romano-szláv népeit már a keleti keresztény egyházba beszervezve és a még pogány magyarságot a bizánci politika felé orientálódva kapta.

Szent István király fegyverrel kényszerítette ugyan a Bizánc segítségével önállóságra törekvő Erdélyt a magyarországi impérium elismerésére, de már a római egyházat (és nyugati kultúrát) nem segíthette *kizárólagos* uralomra itt, hanem ezt hosszas és véres harcok árán csupán az erdélyi magyarsággal fogadtathatta el.

Két vallás és két kultúra él azóta a mai napig Erdély földjén, mely tehát összeütközője és választója, de egyben keveredő helye is a keleti és nyugati kultúráknak.

Ezt az állapotot a következő századok alatt nem változtatja meg, de a két kultúra közötti egyensúlyi helyzetet a nyugati javára befolyásolja a szászoknak betelepítése a XII. és XIII. század folyamán, akik a maguk akkor már kész és teljes civilizatorikus és kultúrális berendezettségükkel foglalják el és tartják meg mai napig, mint új faji és nemzetelem, a maguk helyét Erdélyben a magyarok és románok között.

A XVI. században, a mohácsi vész következményeképpen Erdély elszakíttatik Magyarországtól és török protektorátus alatt külön állammá alakul, ami új, az eddigitől merőben eltérő politikai és részben gazdasági orientációra kényszeríti. Nyugat messzebbre kerül tőle, de kelet felé való nyitottsága, sőt kelethez való tartozása Ázsia kultúráját, különösképpen művészetét, új, csodálatos színlátását és ornamentikáját hozza és adja Erdély népeinek.

Végül még egy szakasza van Erdély életének, mely civilizatorikus és kulturális életében mély és maradandó nyomait hagyta itt és ez a fejedelemség megszünése után való, illetőleg a közvetlen osztrák fenhatóság alatti életének első száz esztendeje, egy hosszú békességes idő, amikor tehát kultúrbefogadóképessége igen nagy és amelyik időszak egybeesik a bécsi barok virágzási korával (Mária Terézia).

* * *

Ma Erdély népeinek letelepedési helyzete nagyjában a következő:

Dél és északon tömör román lakosság, keleten tömör magyarság (székelység), középen és

KÜKÜLLŐ-MENTI · HÁZ · [:BUN:]

TIPIKUS · EGYES-HÁZ · 1810-BŐL · KÖRÖSFŐ ·

TOROCKÓI·HÁZTIPUS·

SZÉKELY·HÁZ·FEL-CSIK·

nyugaton magyar és román lakosság általában igen keverten, melyből csupán egyes kisebb szigetekben, egymástól elválasztva vannak erősebb magyar foltok (Aranyosszék, Torockó, Kalotaszeg), valamint egyes nagyobb szigetekben tiszta román területek (Mezőség, Móc-vidék stb.).

A szászok tömege, néhol megszakított hosszú, aránylag vékony él a székelyek és a déli románság között a keleti hegyek lábától (Brassó) kezdve nyugat felé a Marosig (Szászváros) és egy kisebb, külön területen, Erdély felső részén, Szászrégen és Beszterce között.

* * *

El kellett mondanom mindezt, mert az erdélyi magyar nép művészetének és életkultúrájának legjellemzőbb kifejezőjét, a magyar parasztházat ezek a természettől való és változtathatatlan adottságok, valamint Erdélynek életsorsa és végül az Erdélyben a magyarsággal egy sorsban és egymás mellett, sőt egymás között élő különböző fajú és kultúrájú népetnikumok területi elhelyezkedése alakították olyanná, amilyen.

Az erdélyi népek állandó letelepülése, aminek természetes előfeltétele a helyes kormányzat, erős és egységes állam keretén belül, mely az egyéni vagyonbiztonságot garantálja, a magyar foglalással, illetőleg a magyar kormányzattal kezdődik, ami viszont időben összeesik a középkori keresztény kultúra duzzadó életével. Hogy az impériumot birtokoló és Európában a foglaláskor már itt kapott gyér és keveredett fajú népek kultúrájánál magasabb kultúrájú, illetve nagyobb kultúrképességű magyarság Nyugat-Európa civilizációját és kultúráját fogadta a magáénak, ezzel együtt a magyar lakóház szerkezeti és formai stílusául is az akkor nyugaton virágzó keresztény középkorit vállalta. Sőt azt az építési stílust az itt élő és keleti vallású románsággal is el tudta fogadtatni a lakóház-építésben egészen, a templomépítésben túlnyomó mértékben.

A magyar nép középkori lakóházstílusát a csúcsíves stílus korában beköltöző északi és nyugati germánfajú szászok kész és tipikus építési stílusa anyagban és szerkezetben kevéssé és nem lényegesen, formákban és ornamentikában azonban lényegesen befolyásolta; aminthogy az igazi földművelést és a falukban élő földműves telekberendezését a magyarság jórészben és közvetlenül a szász telepesektől tanulta el.

A magyar nép házépítésében, (de templomépítésben sem) mai napig nem hagyta el ezt a középkori alapot; nem vette át sem az őt keletről környező román népek, sem más balkáni, illetőleg keleti népek ház-elgondolását a maga

UJABB-FAJTA· CSŰRÖK·

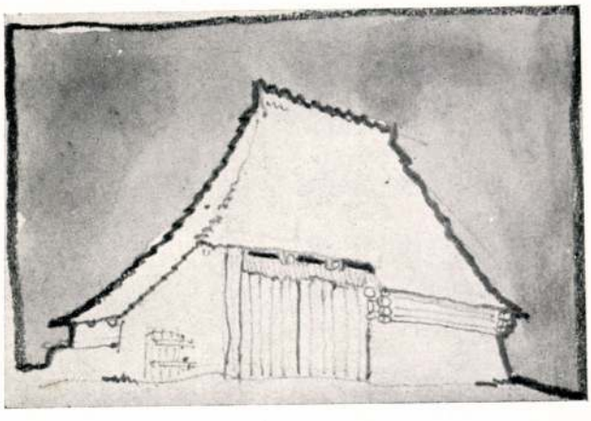

Kós Károly

BUBOS-KEMENCE·KALOTASZEGEN

SZABAD·TŰZHELY·FŰSTFOGÓVAL

részére. Viszont ezt a maga, másoktól eltanult házát át tudta formálni a maga külön képére. Ornamentikájában, színeiben viszont, bár semmi sem bizonyítja, hogy ősi örökségképpen hozta volna azt magával, bizonyos, hogy a kimutathatólag idegenből (főképpen a keleti ornamentikából) átvett motívumokat és színfelhasználásokat olyan faji egyéniséggel alakította át a maga képére, hogy azok ma teljesen a magyar, minden mástól karakterben különböző lélek munkaeredményei.

* * *

Európa népeinek ezen ütközőpontján, Erdélyben tehát ma három, egymástól fajban, nyelvben és kultúrában merőben különböző népetnikum él egymás mellett, sőt egymással keverten: a romano-szláv román, az indogermán szász és a turáni magyar. Ez a különbözőség jellemzően kifejezésre jut népi építkezésében is: más a magyar, más a szász és más a román falusi ház.

Viszont van a három népnek és természetesen minden lelki produkciójának is egy közös jellemzője, mely azt minden más környező testvérnépeitől vagy fajilag azonos néprokonaitól megkülönbözteti és ami egyenes és természetes következménye az azonos és egységes földrajzi helyzetnek, az azonos életviszonyoknak, gazdasági viszonyoknak, az azonos históriának. Ez az, ami az erdélyi magyart, szászt és románt amellett, hogy megmaradt magyarnak, szásznak és románnak, egyúttal *erdélyi* magyarrá, románná és szásszá tette; ez az, ami miatt az erdélyi magyar parasztház, ha különbözik is az erdélyi román és szász parasztháztól, de szemelláthatólag, érezhetőleg rokon is velük.

* * *

KALOTASZEGI·»CSEREPES»

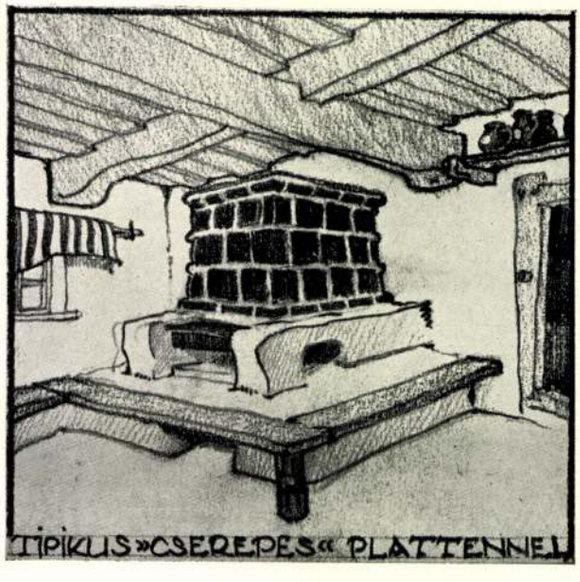
TIPIKUS»CSEREPES« PLATTENNEL

Befejező oldalt lásd
Kende Ferenc csomagjába

KÓS KÁROLY

ÉS 1987. 36. sz. 5. p.

Kós Károly cselekvő békessége

Kós Károly tíz éve halott.

Reánézünk, Erdélyt látjuk.

Heraldikus arc. Kódex kézjegye is: mintha Erdély piktogrammája. Vajon miért, hogy e karvaly orca — (ne feledjük: „karvaly — a sólyomalakúak egyik fajtája"!) —, ez a csapott, keserű bajusz, a grafikus barázdáltságból bölcs gúnnyal reánk mosolygó tekintete, amelyet szüntelenül magunkon érezünk —, krónikás kézirása, metszeteinek, épületeinek testszerű, pihenő bivalybikát idéző, élőlény-ereje, zárkózott, védelmező szépsége, komor derűje, ez a kifelé: erődítés, befelé: lakályosság — vajon miért, hogy mindez ilyen egyértelműen, címerképpen rajzolódik egybe, és ugyanazt sugallja mindannyiunknak?

Egyéniség és táj, megfellebbezhetetlen stílus és helyhezkötöttség európaisága, az alkotás minden vonásából kigrafologizálható, személyes művészi világkép és közösségi ízlés aligha csendült össze ilyen tökéletes, bariton páros rímben erdélyi magyar alkotóban. Kós Károly tíz éve halott, és mégsem gyászoljuk.

Mert még életében tudtuk: halhatatlan. Műve — hűvös anyagában, köveiben, szerkezetének feszült szellemében, egyensúlyos belső alakjában, méltóságos erkölcsében: ellenáll, maradandó. Időszerűbben szólva: elpusztíthatatlan.

A tehetség irigyelhető készség, de nem követhető — és csak rosszul utánozható. Bármint sóvárognánk, a tehetséget nem teremthetjük meg magunkban. Kós Károly azonban nemcsak artisztikus példakép. A cselekvésben is ihletett volt. Szervezni tudott és számolni, a gyalogjáró gyakorlatnak is alapos kézművese és messzire tekintő vezéregyénisége volt — íme, most is összetart, szervez bennünket. Nem vetette meg soha a tényekct: építkezett belőlük. Nem kerülte a földhözragadt, szürke munkát — tudta, abból párállnak föl kéken az álmok.

Nem ködfaló, nem fellegjáró, könnyen csalódó, kétségbeesö bohém volt, de okos pallér. Kiszámította, hogyan kell eljutni a fellegekig: mikor járnak elérhetőmagasan, és mekkora torony építhető...

1921-ben így fogalmazott társaival:

„Ébredj kéteszteridős álmodból, szemedet nyisd ki, nézz széjjel, és állj az új életben tusakodni akarók közé! A trianoni szerződést aláírták: Le kell vonni a tanulságot, szembe kell néznünk a kérlelhetetlen valósággal és nem szabad ámítanunk magunkat. Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk..."

S hadd idézzem tovább, egy Romániában 1980-ban megjelent könyvből:

„Az lesz a mienk, amit ki tudunk küzdeni magunknak. A bátraknak kiáltok hát, a harcolni akaróknak, a kötelességtudóknak, a látni akaróknak, az előrenézőknek. Álljanak elő, ne szégyenkezzenek, ne aludjanak, ne duzzogjanak. Az Élet nem vár, az Élet rohan..."

„Kiáltom a jelszót: építenünk kell, szervezkedjünk hát a munkára..."

★

És most hadd váltsak hangot.

A napokban a Frankfurter Allgemeine Zeitungban olvastam a nevét. Viktor Meier arról ír (a Magyarország augusztus 16-i számában, a szokásos, kommentár nélküli folyóirat-tallózásban magyarul is megismerhető cikkében), hogy Kányádi Sándor kilépett a Romániai Írók Szövetségéből. Ezt (az Új Tükörből) már tudtuk. Meier azonban — aki hangsúlyozza: milyen jelentős lírikus Kányádi Sándor — tudni véli kilépésének egynémely okát is. Az egyik indok ezek szerint az, hogy „Az erdélyi magyar írónak, Kós Károlynak a nevét tilos (...) nyilvánosan említeni, pedig ő életében (...) nagyon sokat tett a két nép közötti jó kapcsolatok érdekében". Kányádi Sándorról, „a magyar és a román nép közötti híd építőjéről" szóló cikkének címével (Két mércével mérnek) Meier arra utal, hogy míg jeles román szerzők esetében hajdani, ma tévesnek, netán károsnak bizonyult nézetek természetesen nem vezettek interdikcióhoz — mi több, olykor még az elítélhető írásaikat is újra nyilvánosságra hozták, hozzák — Kós Károly egynémely régebbi, ma tán kifogás alá eső állásfoglalása ürügyén teljes „letiltást" rendeltek el.

Ne feledjük: Kós Károly 1883-ban született, és kilenvennégy munkás esztendőt ért meg. Be könnyű ilyen hosszú, cselekvő életű, viharos időket átvészelt szerző esetében kifogásolható megfogalmazásokat találni! Esetleg olyanokat, amelyeket maga is túlhaladott, átértékelt.

Octavian Goga enyhén szólva szélsőjobboldali mozgalmat és kormányt vezetett — ami azonban költészetében igaz érték, nyilvánosságot érdemel és nyilvánosságot kap: magyarul is. Az egyik legteljesebb Goga-monográfiát magyar szerző írta.

A nagyszerű Eminescu — Kányádiról szóló cikkében Meier reá hivatkozik — idegengyűlölő publicisztikát is írt, s mi több: kritikai kiadásában ezt is reprodukálták. Ami — ha valóban kritikai a kiadás — elfogadható. Az azonban senkinek sem jut eszébe, hogy magyargyűlölő vagy antiszemita cikkei miatt elvessük ragyogó költészetét; tudjuk: egyetlen nyelvre sem fordították oly gazdagon, mint éppen magyarra...

Kós Károly életművében azonban dúsan és tisztán jelen van az együttélés eszméje. (Meier is említi, hogy „számos román kitüntetést is kapott, és főhivatásában, építészként, román—ortodox templomokat is épített.")

★

...Nem idézem tovább a távoli cikket.

Borzongok.

Az jut eszembe, hogy Kós Károllyal, kevéssel halála előtt, rádióinterjút készítettem Az országépítő című művéről. És az jut eszembe, milyen élénk kíváncsisággal szólott akkor, többek között, a nagy román klasszikus, Mihail Sadoveanu művéről. Például a Nikora Potkova című regényéről, amelyet Szabédi László fordításában olvasott.

Szabédi László sincsen már. Öngyilkos lett 1959-ben.

Kós Károly akkor arról is szólt, hogy mit csodált István királyban és Gézában. Legfőképpen azt, hogy kicsiny, s voltaképpen vert seregből, hogyan tudott, hogyan tudtak egy országot „megcsinálni". A vert s kicsiny sereg vezérének szellemi és szervező ereje nyűgözte le.

Tudta tehát, kitől kell tanulnia. Talán ezt érezzük, ezt csodáljuk diadalmas életművében, most, halálának fordulónapján is.

Talán ezért van az, hogy arcát nézve, Erdélyt látjuk.

Szép, heraldikus értelmű arcában, kézirásának piktografiájában is azt, ami Erdélyben maradandó, erkölcsös, reményt adó és megbékéléssel biztató.

Bodor Pál

Gecser Lujza rajza

VAS ISTVÁN:

Köszöntő

Lobban az augusztus, fogy a fény, megnőnek az árnyak.
Mondd, emlékszel-e, György, hogy versek közt
növekedtünk,
Verseket írva, szavalva? Te tudtad-e, hogy tavaszunkban
Járunk? Tán csak Miklós volt, aki tudta közöttünk.
Vérszagú volt a tavasz. Körülöttünk csapda, szögesdrót,
Rácsok vártak ránk. Emlékszel-e, hány leleménnyel
Szöktünk százfele? Én végleg szabadulni akartam.
Ámde te nem tűrted. Sebesen kúsztál a halálnak
Barlangjáig, ahonnan fortéllyal kikapartál.
Mondd, emlékszel-e még, hogy mennyire szidtalak érte:
Mért húztál ki, holott én halni, nem élni akartam?
Miklós nem menekült, konokul ment sorsa elébe:
Tarkón lőtték őt, ki az itthoni hexameternek
Angyala volt. Mi meg éltünk, nélküle éltünk.
És emlékszel-e még, mikor annyira összeverődtünk
Razziamentes menhelyemen, a Café Biarritzban?
Innen Rónay, Örley, Ottlik, amonnan a m á s i k
Miklós jött teveled s közös asztalhoz telepedve
Fontolgattuk, a téboly után mi jöhet, vagyis inkább
Ottlik, Rónay, Örley új irodalmi aranykor
Tündér képét lelkesen írta a füstkarikába,
Közben az ábrándot hallgatva ti ketten az elmúlt
És a közelgő vészektől némán, komor arccal
Ültetek ott köztünk. Hát én? A lelkesedőkkel
Én sem tudtam örülni. Makacs, született borúlátó,
Nem szóltam, mert féltem az ifjú merész bizodalmat
Baljós kételyeimmel hűteni tiszta szemükben:
Nem hittem, hogy az elpusztult kert még kivirágzik.

És mégis meglett, György. Új tavaszunkban jártunk,
Bárha romok mezején, bár új kísérteteink közt.
Ott utaink elváltak. Téged a nagy lehetőség
És az újonnan létrehozott r e s p u b l i c a vonzott.
Aztán új vész dúlt. Beborult minden lehetőség.
Vad vesztőhelyek és vad börtönök évada járt ránk.
Jaj, hova lettél, György? Milyen átkos csapda kapott el?
Megvakítottan hullottál a verem fenekére.
Én bezzeg nem nyújthattam karomat közeledbe!
Jó nagy erő kellett o n n a n titeket kikaparni.
Ország rendült meg bele, hogy ti kiléptetek onnan.
Valljuk-e meg mármost, hogy más-más oldalon álltunk?
Mit számít az most már, túlnan a hetvenen? én hét
Évvel, öcsém, te meg éppen most lépsz át a határon.
Itt vagy amott álltunk, a mi sorsunk összefonódott.
György, emlékszel-e még, te, ki akkor a fénybe kiléptél
S tetted, amit tenned kellett s lehetett az idő tájt?
Hát én? Én a te konzulságod alatt a homályból
Fényre merészkedtem magam is, gyakoroltam is ezt-azt.
Verset, prózát. És sikerült elmondanom abból,
Mit rám bíztak, elég sokat. És kigurultak az évek
— Harminc — túladagolt rakományukkal. Zsuzsa meghalt.
Lobban az augusztus, fogy a fény, de mi itt lehetünk még.
György, igyekezzünk! Tenni, amit lehet, addig, ameddig.
Ej, de ne búcsúzzunk! Még szép napok állnak előttünk.
Míg lélegzeni bírunk, jobb s okosabb, ha remélünk.
Azt mondom hát, és mindegy, hogy hiszel-e vagy sem:
Konzulom, édes öcsém, áldjon s éltessen az Isten!

Elhangzott a Magyar Rádió Gondolat című adásában 1987. augusztus 28-án.

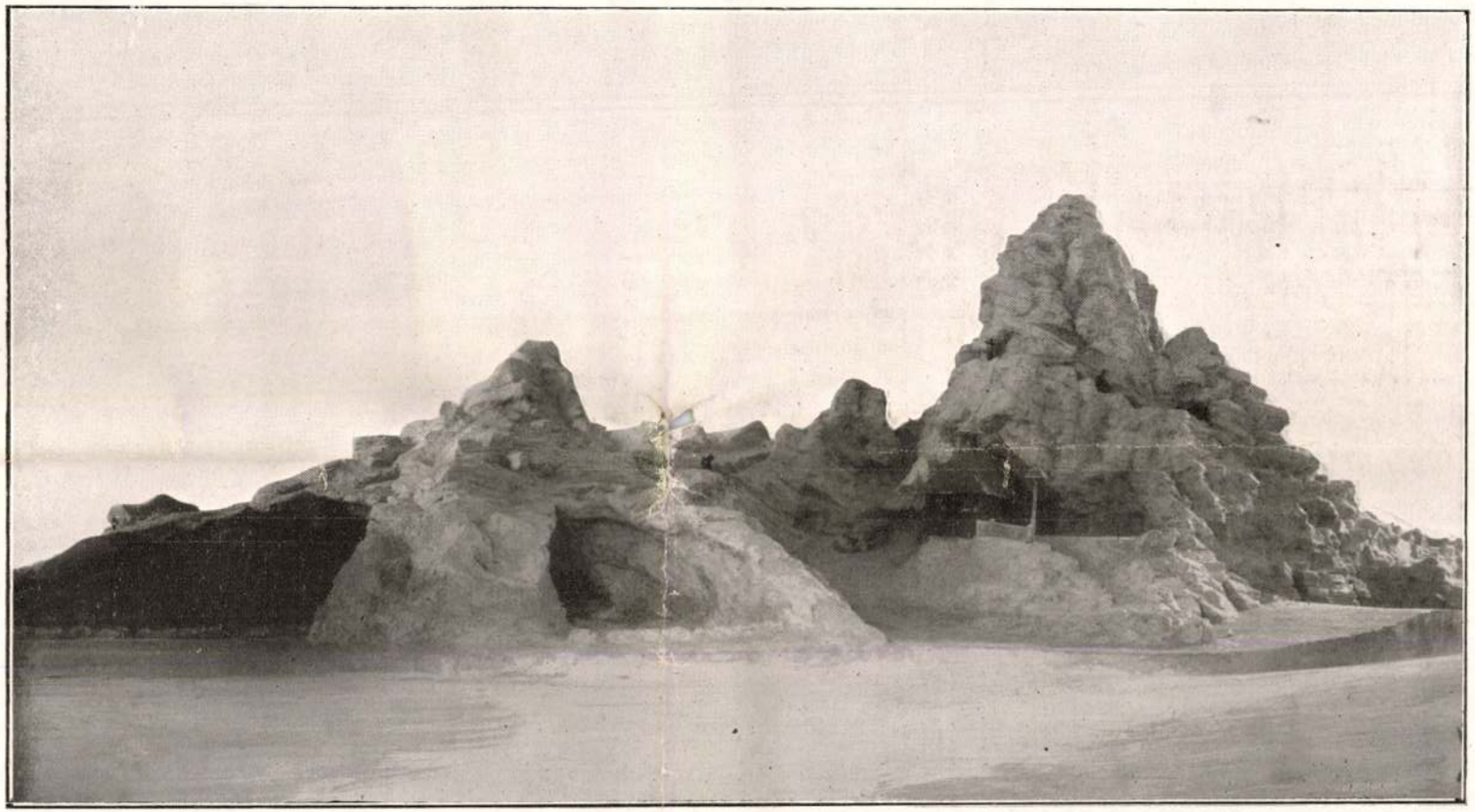

A VADKECSKEFAJOK HEGYCSÚCSA (MODELL).

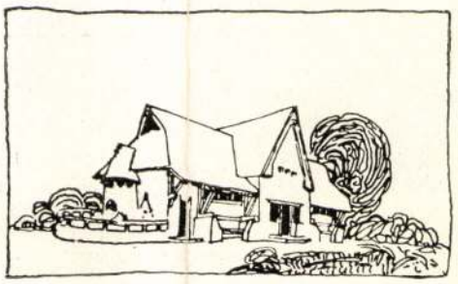

BAROMFI-UDVAR.

szerű berendezésével, hanem bizonyára csak emelheti az egésznek az értékét.

Most már előttünk fekszenek a következő kidolgozott tervek: a majmok, a madarak, a rágcsálók és kenguruk, a szarvasok, a bölények, zsirafok, antilopok és végül a vastagbőrűek háza. Ezek adják a külön költségből építendő pálmaházzal és akváriummal, valamint a már szintén megtervezett két nagy sziklahegygyel együtt, meg az átalakítandó tóval az új állatkertnek a zömét. A többi egyszerűbb, kisebbszerű építkezés; vagy olyan, hogy késhet is egy évvel.

Dr. Lendl Adolf.

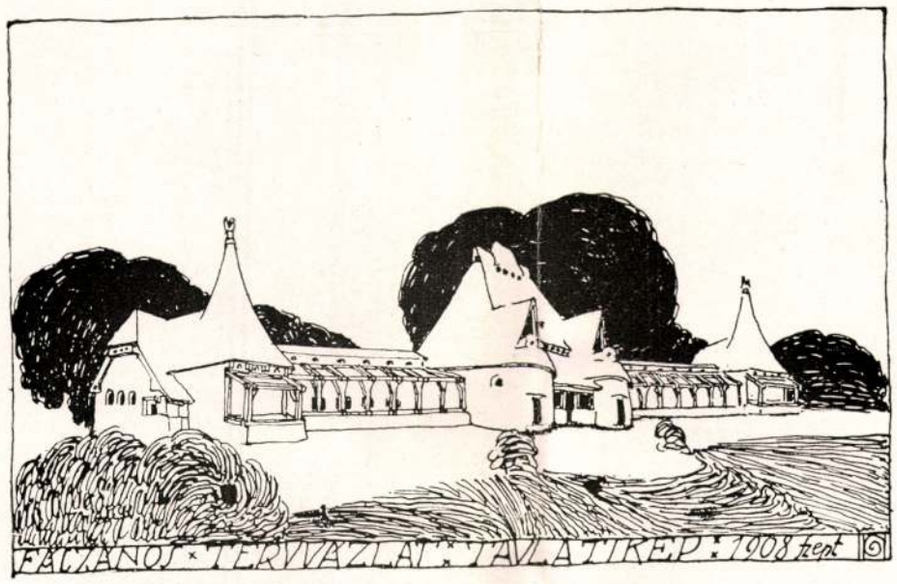

FÁCÁNOSHÁZ.

nak nagy sokasága amint az ízlés s a tudomány azokat válogatja.

Az alája tervezett akváriummal együtt előreláthatóan 5—600.000 koronába fog kerülni ez a nagy üvegház, amely költség azonban a székesfővárosi közgyűlés határozata értelmében külön fog utalványoztatni a már említett nagyobb összegen felül.

Az akváriumnak a föld alá vezető bejárata a tó felől lesz. Előtte két-három nyitott medence a földben, amelyben vízinövények között a mi közönséges kétéltű állatfajaink, a békák, vízi borjak stb. efféle vízben nyüzsgő apróság lesz látható. Maga az akvárium pedig a föld alatt épül körülbelül 50 kisebb-nagyobb medencével, amelyekben egyrészt a Balaton, a Duna és Tisza halai, másrészt a tenger ezerféle eleven kincsei tarthatók életben.

Az akváriumokat általában a földbe építik, egyrészt hogy a víznek és levegőnek hőfokát egyenletesen szabályozhassák, másrészt, hogy a medencékre felülről jusson a külső fény, amely megvilágítja a medencék mélyét, belsejét. Így tisztán látjuk a benne élő állatokat, még a tenger üvegtestű meduzáit is.

A tópartra tervezünk még egy kisebbszerű épületet. Ez cölöpökön áll a víz fölött; bambusznádoszlopok tartják a széles, könnyű tetejét; köröskörül széles folyosó. Mintha csak Indiából hozták volna ide ezt a házat. Ebben tenyésznek a krokodilok, teknősök, kígyók és a sokféle gyíkmedencékben, meg terrariumokban, amint az éppen kívánatos.

Eredetiségével bizonyára nagy vonzóereje lesz annak a háznak, különösen azért is, mert a tónak előtte fekvő kis öblét körül fogjuk keríteni vasrácscsal és ebbe a kis udvarba bele fogjuk ereszteni nyáron a krokodilusokat, hogy sütkérezhessenek a parton.

Az indiai ház egyik oldalán, az akvárium bejárata előtt kioszkot és nyitott folyosót építünk a sétáló közönségnek; a másik oldalára, a vendéglő elé állítjuk a zenepavillont.

Még csak két nagyobb épületet kell megemlítenem. Az egyik a kert szélén a Szépművészeti Múzeummal szemben áll; ennek külső bejárata is lesz, mert nagy felolvasótermet és különösen az alsóbbrendű állatokra vonatkozó biológiai múzeumot tervezünk benne.

A modern állatkertek ugyanis arra törekednek, hogy az állatok egész világáról adjanak lehetőleg teljes képet. A nagyobbakat s az elevenen eltartható fajokat így mutatják be; a kisebbeket, különösen az alsóbbrendűeket, főként a rovarokat pedig könnyen érthető, szép preparátumokban állítják ki, nem

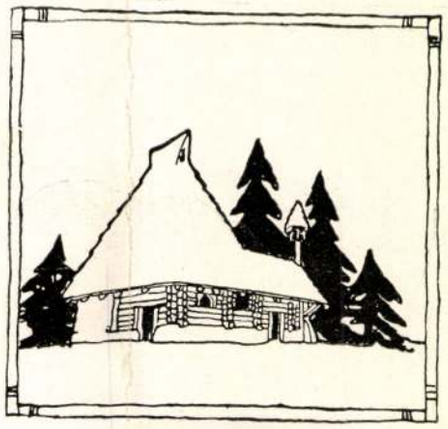

SZARVASOK HÁZA.

az ósdi múzeumok módjára, hanem inkább a biológiai vonatkozások feltüntetésével. Mi mindezt ugyancsak szűkebb keretekben kívánjuk vállalni, mégis fogunk erre is gondot fordítani. A másik épület a kertnek legkeskenyebb részén szintén a külső útra kerül, ez lesz az igazgatóság és a tiszti lakások épülete.

Ezzel beosztottuk az egész területet a papiroson, az itt csak nagyjában vázolt tudományos programm és a leendő új állatkert egyéb kívánalmai szerint.

Ez a munka három hónapot [illegible] mert közben az építendő házakat alaprajzaik méretei okából szintén számításba kellett venni és nemcsak egyszer történt, hogy egy kis hiba miatt az egész tervezést fel kellett borítani s újból kezdeni. Végre mégis megegyeztünk mindenben — apróbb részletektől és a belső berendezésektől eltekintve — amire azután éppen tél közepén, az utaknak kitüzése következett.

*

Az úthálózat beosztása — *Végh* Gyula mérnök munkája — a tervrajzból olvasható le és külön magyarázatot nem kíván; azonban ne gondolja senki, hogy ezt a munkát csupán csak papiron és irodában lehetett végezni. Számba kellett venni és a tervbe belerajzolni az összes a területen levő nagyobb fákat, nehogy elveszítsünk belőlük sokat, vagy épületet rajzoljunk olyan helyre, ahol útban álltak volna a legszebb törzsek.

Közben megkötötte a bizottság a gázgyárral is a szerződést, amelynek értelmében a gázgyár 60.000 korona befektetéssel gondoskodik mindenről és a gázt a jövőben a fővárosi tarifa szerint számíthatja csak.

Villamos világítást is kívánunk helyenkint a szabad ég alatt és több épületben; csatornára, vízvezetékre és fűtéshez való berendezésre szintén a legtöbb házban lesz szükségünk. Mindezekre tekintettel voltak az utak kijelölésében, mert a csöveket a földben kell vezetni.

Azután kezdődött az építészek tulajdonképpeni munkája. *Végh* Gyula és munkatársai *Kós* Károly és *Zrumecky* Dezső műépítészek figyelembe vették ebben nemcsak a zoológiai programm diszpozicióit, de sok eredetiséggel különböző stílusokban tervezték a házakat, közöttük nehányat magyaros külsővel, másokat az illető állatok hazájából merített tervezéssel. A sziklák mintáinak készítéséhez pedig a m. k. Földtani Intézetben kértünk szakszerű útbaigazításokat, mert természethű gránit, gneisz, mészkő, dolomit, homokkő, bazalt és trachitos sziklarészleteket akarunk építeni.

És amennyire lehet a flórát is válogatjuk a kertünkben; a botanika kívánalmait fogjuk figyelembe venni némi tanulságok okából. Nem pótolhatjuk vele a szomorú sorsra került egyetemi botanikus kertet; ezt nem is célozzuk; de hogy az ifjúsággal, meg a nagy közönséggel szép fáinkat, bokrainkat, alföldi, avagy hegyvidéki növényeinket megismertessük, névszerint a termőhelyeik szerint, sőt a növényországnak egyes jellemző formáit és fajait: az nemcsak hogy nem ellenkezik magának a kertnek, mint üdülőhelynek liget-

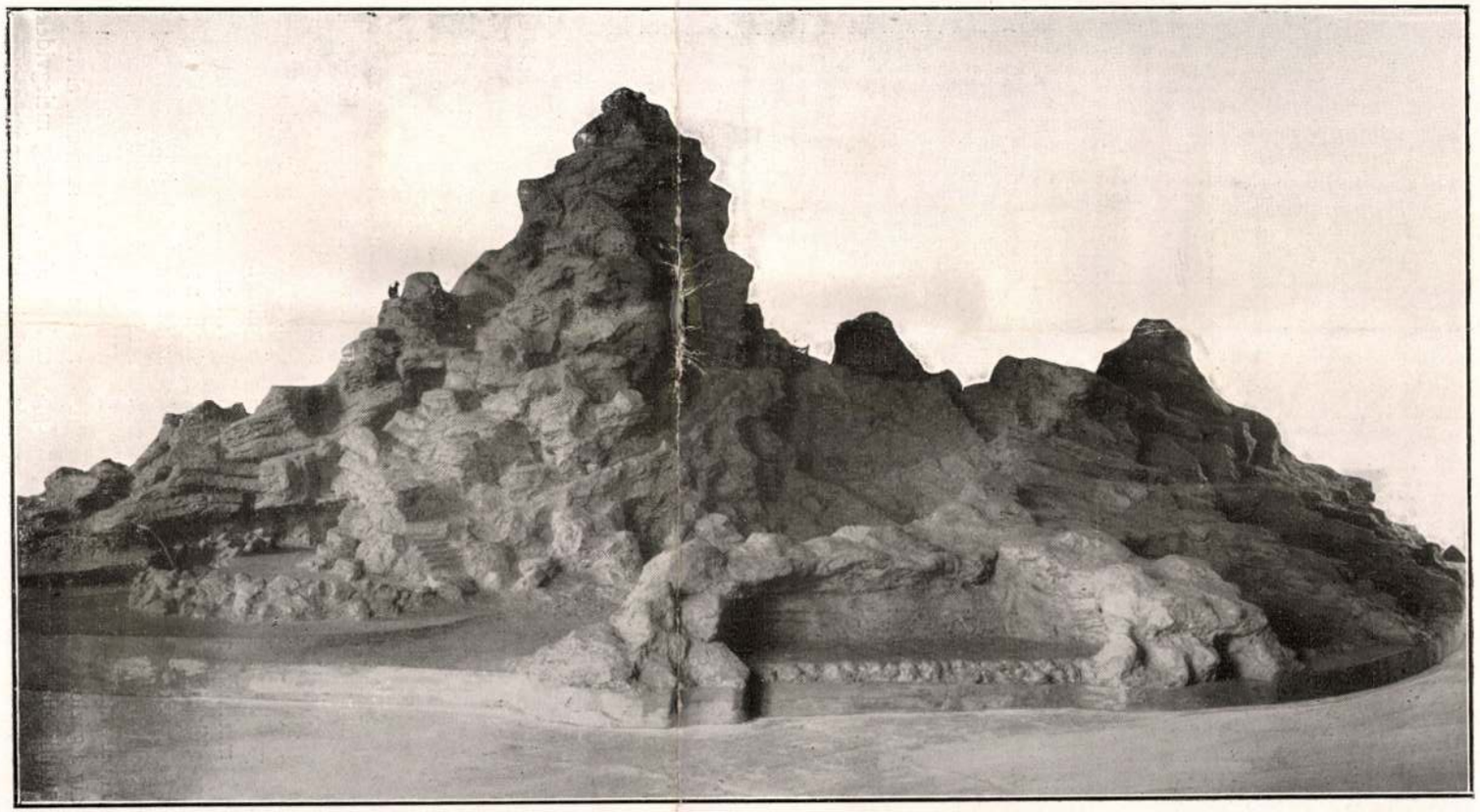

SZIKLÁS HEGY A NAGY RAGADOZÓK BARLANGJAIVAL (MODELL).

madaraknak egy kis helyet is, hogy repülhessenek. Mi ez okból üvegtáblákkal és dróthálókkal körülfogott nagy ketreceket szántunk a madarainknak még téli szállásnak is. Az nem baj, ha többféle faj kerül így együvé; hozzáértő módon össze lehet azokat válogatni, hogy ne bántsák egymást.

A nagy sasok külön, vasvázas, toronymagasságú repülőházba jutnak; ennek alján gránitsziklák hevernek, amiken a keselyük gubbasztani szeretnek; a levegőbe pedig magas száraz fák merednek, hogy pihenhessenek rajtuk; azonban marad elég helyük közben, hogy szárnyalhassanak. A legtökéletesebb ilyen házat Buenos-Aires-ben láttam; ennek a mintáját ajánltam a mi építészeinknek is. Ha elég tág a helyük és egyébként se szenvednek, akkor megférnek jól egymással és nem verekednek össze. Együtt lehet a kondor, a keselyű, a hazánkbeli réti sas, meg mások a jóval kisebb ölyvekkel is. Nem bántják egymást.

Ezt az épületet terveztük a Podmanicky-utca tengelyébe, mert kétségtelenül figyelmet keltenek benne a nagy madarak, ha a széles és átlátszó toronyban szárnyra kelnek. Eleven reklám gyanánt használjuk őket, amely behívja a kívül járó közönséget.

Mögötte a sarokban a struccok alacsonyabb háza tűnik fel élénk színeiben; körülötte nagy udvarok, melyekben futhatnak a nagyobb számban tartható madáróriások. A házuk egyiptomi stílusban megfelelő díszítéssel készül.

A baglyokról se feledkezzünk meg. A kicsinyek a madarak házában lehetnek; a kuvik és a többi kis pajtása kezes madár ám. Azonban a nagy fülesbagoly a sasok tornya közelében külön kis kunyhóban él, amilyenben a vadászok szokták tartani. Száraz, ágas fa áll előtte, amelyre ki szokott ülni. A környékbeli apró madarak, a fecskék meg mások körülkavarogják ilyenkor és rá is csapnak, mert nem szeretik.

Ugyancsak külön kis házat érdemel a túzok. Tipikus alföldi madár. A laikus futómadárnak nézi, pedig a gázlók rokonságából való. Egyikmásik külföldi állatkertben szabadon jár, épp úgy mint a pávák, a kotlós tyúkok és más nagyobb madarak, melyek kárt nem tesznek a virágos ágyakban, hanem inkább a bokrok között bujkálnak.

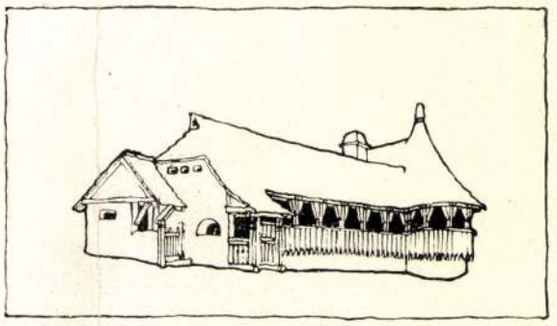

A RÁGCSÁLÓK HÁZA.

Különösen érdekelheti a fővárosi közönséget a baromfiudvar, melyben a legkülönbözőbb fajtákat tenyészthetjük. Pulykák, tyúkok, kacsák egy kis falusi gazdaság keretében; a mesterséges költés és a baromfiak raciónális értékesítése itt bemutatható. Sőt, mert ebbe a házba a galambtenyésztés is illik, dúcokat rendezünk be az udvarán és a padján. Tervező építészeink székely háznak gondolták ezt az épületet, amelyben egy falusi ember családja lakik, hogy gondoskodjék mindenről, ami ebben kívánatos. És a méhészettel is foglalkozhatik ez az ember; régi és üvegrámás újabbszerkezetű kaptárakban a közönség itt tanulmányozhatja a méhek életét. Úgy gondoltuk, hogy a selyemtermelésnek szintén szánunk egy szobát ebben a házban; esetleg más gazdasági rovarok bemutatására is térünk. A külföldi állatkertekben rendkívüli érdeklődéssel figyelik ezeket az apró állatokat, a pillangókat, a bogarakat, amint üvegtartóikban lévő növényeken, köveken mozognak és ha tanulságosan feltüntetjük az ő változatos életük és sokféle kifejlődésük módjait, apró rajzok és rövid magyarázatok kíséretében, akkor meg is érdemlik ezt a különös figyelmet.

A tónak az innenső partján, az Aréna-úti sarokban külön bejáró kaput nyitunk, mert az itt domináló pálmaház szépséges környezetében ezt megérdemli. Ennek a bejárata délnek nyílik. A frankfurti pálmaház gyönyörűsége lebeg a szemeink előtt. Azonban nemcsak a növényország melegvidéki díszei lesznek itt láthatók, hanem a magas csarnokból kétoldalt vezető épületszárnyakban a virágok-

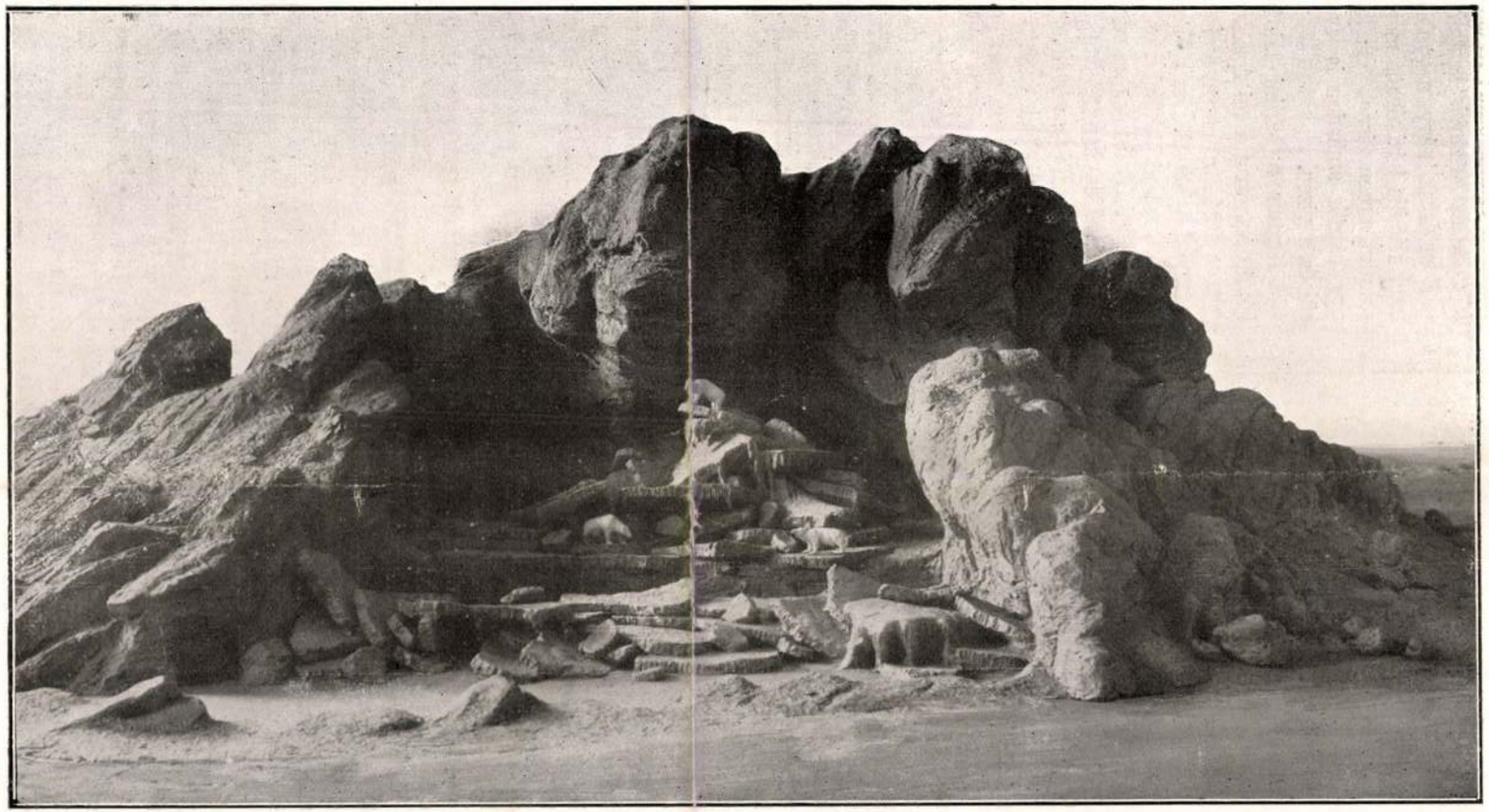

A JEGESMEDVÉK TANYÁJA (MODELL).

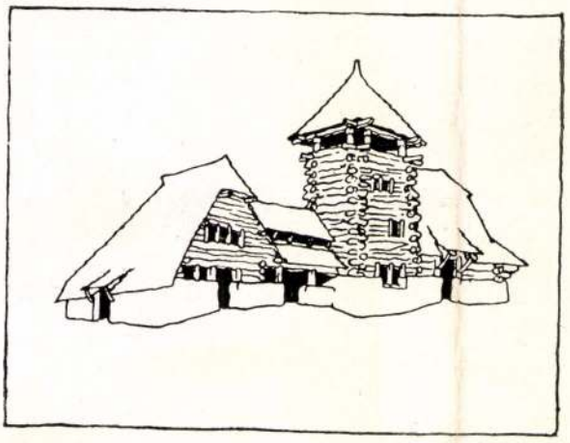

BÖLÉNYEK ÓLJA.

hasznára való tekintetből ide teszszük a tejgazdaságot is, amelynek udvara közelében a magyarországi fajták lesznek láthatók. A nagy hegynek árnyékos oldalára végül, széles, lankás lejtőjére a nyári vendéglőt terveztük, melynek belső helyiségei bent lesznek a sziklatömb üres belsejében. Ugyancsak itt létesítjük a mészkőhegységbe illő grottákat és a mély cseppegő barlangokat is, melyeknek természetes mintáit hazánkban találhatjuk.

A kérődzők rokonságába valók az őzek és szarvasok, melyek vadászainkat nagyon érdekelhetik és több fajban könnyen tenyészthetők az állatkertekben. Sok helyütt nagyon nyomorúságosan vannak a szegények, szűk udvarokban, csúf ólakban, minden zöld növényzet nélkül, poros területen. Olyanok is akkor ezek az állatok, törött vagy satnya az agancsuk, kopott a szőrük, soványak, betegesek. Ahol azonban szabadabban és természetszerűen kedvezőbb körülmények között élhetnek, ott nemes, életerős állatokként mutatkoznak, melyek könnyen szaporodnak és hosszúéletűek. Mi ez okból két tág rétet jelöltünk ki számukra. Mindegyiken árnyékos fák vannak (amelyek törzsét azonban védeni kell) és csörgedező vízfolyás; közepén az erdőbe illő, fából való házak.

Így körüljártuk már az emlős állatoknak szánt egész területet és visszakerültünk a majmok házához, amelynek közelében, a rágcsálók házával szemben találjuk meg a szintén kisebbszerű erszényes és csőrös állatokat, közöttük esetleg egy-két lajhárt, vagy öves állatot is. Mindezek a déli földgömb fajai általában sajátságosak; legismertebbek közülük az ausztrália kenguruk.

A madarak négy nagyobb épületben, két kis házikóban, meg egy baromfiudvarban férnek el; igaz, hogy egy részük szabadon is jár a tó körül és a vizen.

A fácános a berlini minta szerint készül, azonban a mi építészeink magyaros érzése a fatornyos hazából választotta a stilust. Az épület hosszú, nem magas, előtte bekerített és drótháló fedett udvarok, mindegyikében bokrok, fű és csevegő víz; kerítéseiben felfutó virágos növények. A díszes fácánok, a tyúk-félék és fajdok, a foglyok és az egész világról való galambok laknak itt; de nem egyenkint szomorkodó példányokban, hanem kis családokban. A nagyok, például a siketfajd, vagy az ékes arguszfácán, elevenen alig kapkató. Az ilyeneket kitömött példányokkal pótoljuk a ház belsejében, természetszerű környezetbe állítva őket, kisebbszerű diórámák keretében.

A papagályokat, melyek nyáron a szabadban is lehetnek, a kisebb madarak rengeteg sokaságát és eleven népét a külön e célra építendő házban helyezzük el. Ki győzné felsorolni a fajaikat. Ennek a háznak egyik oldalán lesz a nagy repülő voliere drótháló falakkal, magas kupolával; benne fák és vízesés. Ebben röpködnek majd a sirályok, gémek és más közepes nagyságú fajok, különösen a gázlók, szalonkák, likék és mások. Az úszómadaraknak legtöbbje azonban kívül lehet. Télen persze általában megkívánják, hogy tető alá kerüljenek és védett helyre; nyáron azonban szabadságukat élhetik, sőt fészkelhetnek is a szellős drótháló palotájukban, amint azt külföldi állatkertekben láttuk.

Az apró madarak se maradnak nyáron a zárt házban, hanem kikívánkoznak a külső ketrecekbe, melyek tág helyet engednek egy-egy népes csapatnak. Külföldön több helyütt megtaláltuk még a kalitkarendszert. Száz meg száz drótkalitka egymáson, hosszú sorban; mindegyikben egy-két apró rab-madár. Ez a rendszer nem vág össze azzal az elvvel, melyet most már sokfelé követnek, hogy minél több szabadságot engedjenek az állatoknak, lehetőleg természetszerű környezetben s a

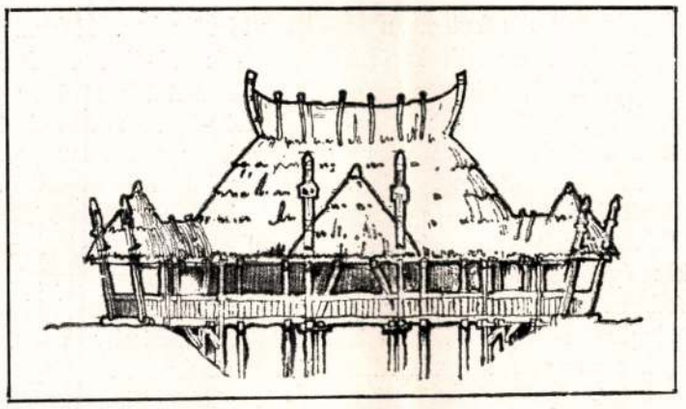

INDIAI HÁZ A TÓPARTON.

a sziklák másik oldalán találjuk a vidrákat, melyek vizet kívánnak, hogy mulatságos mutatványaikat végezzék. Sőt a sziklahegy északi oldalán nagyobb vízmedencét is mélyesztünk a földbe, melyben a fókák több faja fog élni. Rozmáraink aligha lesznek, mert ezek ritka állatok ám és nagyon költséges az élelmük. Mindezek az állatok norvégiai, szibériai, grönlandi fajok, ezért társul adjuk melléjük a jegesmedvét is, azonban ezt nem szabadon eresztjük közéjük. Piros fókavér festené a medence vizét nyomban, ha a jegesmedvét gondosan el nem választanók a többiektől. Azonban a ketrecek meg rácsok ilyen helyütt csak rontanák az egész kép hatását; ez okból a stellingeni mód szerint tartjuk a jegesmedvéket fogságban. Télen is a szabadban maradhatnak, házat nem kívánnak. A hegynek egyik lejtőjét magasan körülfalazzuk természetesnek látszó sziklatáblákkal, amelyeken fel nem kapaszkodhatnak; az egyik oldalon azonban, a nézők felől nyitva marad e lejtős udvar s itt mély és széles árokkal fogjuk be a területe szélét olyformán, hogy a közönség az árkot nem látja, amiért azt véli, mintha ezek a nagy ragadozók egészen szabadon lennének a sziklák között. Helyenkint egy-egy odú a sziklafalban védelmet nyújthat nekik a téli zord éjszakákban.

Hogy a sziklahegy egyébként se mutatkozzék kietlennek, kis norvégházat állítunk a déli lejtőjére, a nagy fasor tengelyébe. Ezt a házat nem lakásnak, hanem szűkkeretű vadászati múzeumnak rendezzük be. A közönség, ha belép, ott fogja látni a prémeket, a jegesmedvebőröket, az északi népnek egyszerű vadászati szerszámait, a csapó- és fogó vasakat, agyaras rozmárkoponyákat stb. Fehérkérgű nyírfák, melyek Norvégia legészakibb részeiben találhatók csakúgy, mint a mi hegyeinkben, háttérül szolgálhatnak e kis háznak; körülötte pedig csinosan berendezett alpinetum díszlik a kövek között a magas hegyek, főként az Alpok és Kárpátok flórájából válogatva.

Az előbb említett fókafélék, amint tudjuk, [illegible] élő emlős állatok, melyek ezen életmódjuk szerint szerveződtek. Érdekesen követhetné a sorukat a külsejükben már teljesen halalakot öltött bálnák (melyek helytelenül cethalaknak is neveztetnek) és delfinek néhány faja; csakhogy ezeket nem lehet elevenen tartani, legalább a bálnákat nem, mert ezek vízi óriások. A delfinek kisebbek bár és az Adriában közönségesek, csakhogy ezekkel még soha sem kisérleteztek az állatkertekben. Hogy ezek se hiányozzanak, következő tervben állapodtunk meg. A nagyterjedelmű hegy egészében cementbetonból készül, belül üres. Megnyitjuk az egyik oldalán a falát barlangszerű kapubejárattal és belsejében körülhatárolunk könnyű szerkezettel egy rengeteg méretű termet, ez akár 30 méter hosszú lehet. Ebben felállítunk egy kitömött jegestengeri bálnát, esetleg csontvázával együtt, meg delfineket több példányban, mert ezek nem kerülnek sokba és nagyon sajátságos, ritkán látható állatok.

A sziklás hegyet elhagyva a durva homokkőpadokon (hárshegyi homokkő, vagy más

ilyen kőzet) álló, elég magas és fantasztikusan tervezett romokhoz jutunk, melyek körül a kutya-félék, farkasok, hiénák, rókák, sakálok találják meg a helyüket. Előttük kisebb terjedelmű tó, a víz közelségét kedvelő mosómedve és cibet-félék bekerített udvaraival. Nem messze onnét találjuk a kisebb és közepes macska-féle ragadozó állatok házát. Az idetartozó fajok, melyek közül legismertebbek a jaguár, leopárd, szervál, hiúz, mind szép külsejű és többnyire melegvidéki állatok. Télen megkívánják a meleget; a házuk tehát ennek megfelelően épül. A legnagyobb macskák pedig, az oroszlánok és tigrisek (bizonyára sok példányra számíthatunk, mert ezek a közönségesebb fajok az állatkereskedésekben) ismét a stellingeni mód szerint a szabad ég alá kerülnek a mészkősziklákból emelkedő hegynek déli oldalára, szélesen körülárkolt és hátul magas sziklafalakkal befogott lejtős udvarokba.

Hasonlóképpen helyezzük el a nagy medvéket is e hegy északi alján. Ezekből 3—4 fajunk lesz bizonyára sok példányban.

A hegynek magaslatain átvezet néhány út. A szakadékokat áthidaljuk és sétálva a csúcsok körül kanyarodunk; a hegy legmagasabb pontjairól pedig szép kilátásokat nyitunk az alul üdén zöldelő területekre.

És ahogy átkerülünk a hegy innenső oldalára, más kép tárul ki előttünk; másféle állatokat találunk itt a sziklák között, illetőleg a levezető völgyben. Helyenkint szabadon járó kecske- és juh-félék legelnek a kopár kövek közé illesztett kis réteken; ázsiai és afrikai vadkecske-fajok, muflonok kapaszkodnak az élekre, hogy onnét leugorjanak, amint azt a stellingeni állatkertben láttuk. A rácsokat vagy kerítéseket nem látja a közönség a kőtömbök és bokrok között, amiért az állatok meglepő módon olyformán mutatkoznak, mintha a szabad természetben élnének. A környezet körülöttük mesteri módon készül; az ólak is el vannak dugva, vagy legalább nem zavarják a nézőközönséget.

Alul azután a hegy kerületében szélesen elterülnek a mezők, melyeken a nagy kérődzők házai állnak; a külső körben pedig a lovak és zebrák, a disznófélék (pekári, vaddisznó stb.), a tevék és lámák szerényebb épületei látható tág kifutó udvarokkal. A cirkusz mellett lévő sarokba kerül az úgynevezett vastagbőrűek (elefánt, nílusi ló, orrszarvú és tapir, fajonkint esetleg több példányban) hatalmas palotája. Magas minaretje, domború fényes kupolái, nagy méretei és gazdag színe bizonyára az egész állatkert egyik legimpozánsabb épületévé emelik.

A kérődzők sok faját találjuk az állatkertekben; előreláthatóan mi sem maradunk ezek híján. A kecses gazellák, a sokfélé antilopák, az óriás zsiráfok, a bölények, bivalyok és különböző szarvasmarhafélék benépesítik majd a hegy alját; sőt éppen az utóbbiak gazdasági

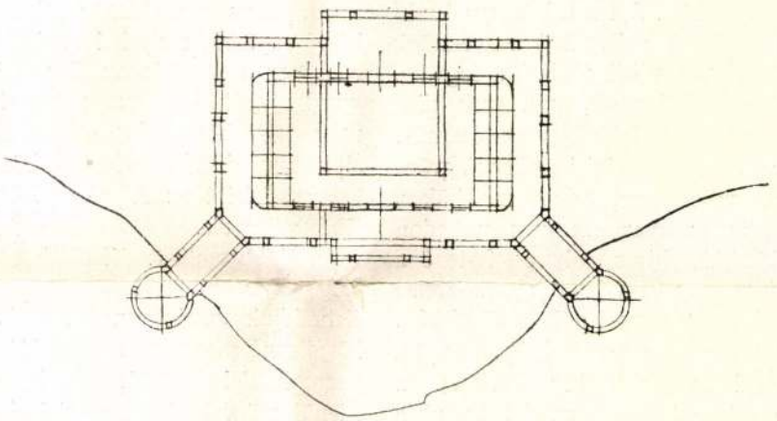

KROKODILOK HÁZA A TÓPARTON.

A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS

A Kós Károly Vállalkozási, Oktatási és Kutatási Egyesülést hét, az állami szektorból kivált és önállósodott, jogi személyiségű gazdasági szervezet alapította 1988. december 10-én. Működésének eddigi hét esztendeje alatt, kilépésekkel – megszűnésekkel – átalakulásokkal tarkított történetében nagyjából igyekezett megőrizni eredeti célkitűzéseit, s valójában folyamatosan gyarapodott. Jelenleg 21 tagszervezete van, amelyek fenntartják a szervezetet, s az azóta általa megteremtett és működtetett intézményeket.

Az Egyesülés eredetileg kinyilvánított célja, hogy a szabad, független szellemi élet kibontakozásának és működésének megfelelő intézményes kereteket biztosítson. Alapítói tisztában voltak azzal, hogy a szabad szellemi élet nem intézményekben keletkezik, hanem személyes erőfeszítés által jön létre, ugyanakkor ennek eredményeit a közösség, a társadalom részére már csak intézményes keretek között lehet nyilvánosságra hozni, bemutatni, hatékony közösségi cselekvéssé formálni. Tisztában voltak azzal, hogy miközben a magyar társadalom gazdasági és politikai életének rendezésére készül, nem kerül ugyanolyan mértékben a figyelem középpontjába a szellemi élet kérdése, amely azonban a másik két fontos terület alapja. Egyszerű gondolatmenet alapján könnyen belátható ez az állítás: bármit kívánunk tenni akár a politikai élet formációi, törvényei, a jogállamiság kiépítése, akár a gazdasági élet strukturális átalakulása, fejlesztése és működésének javítása érdekében, ezt megelőzően gondolkodni kell a teendőkön. Ha ez a gondolkodás előítéletekkel, múltunkból ránkmaradt ideológiákkal, megkövesedett maradványokkal, félelmekkel és absztrakciókkal terhes, szinte bizonyosra vehető a kudarc, amely a hasonló történelmi helyzetek tanúsága szerint sok évre - évtizedre újból visszavetheti a magyar társadalom fejlődését. E fejtegetésből nyilvánvaló, hogy a legfontosabbnak, legjelentősebbnek, a társadalom fejlődésének szempontjából kulcskérdésnek a szabad, független szellemi életet, a szabad gondolkodást tartjuk, s ugyanilyen jelentőségűnek ítéljük a szabad szellemi élet eredményeinek társadalmi közzétételét. A szabad szellemi élet az egyén, az emberi lény teremtőerején, gondolkodásán, érzésén és akaratán múlik, lehetősége pedig elvileg korlátlanul adott. Nem úgy áll a dolog a társadalom számára való közzététel, a társadalomban való közvetlen hatás kérdésével. Ezt csak társadalmi eszközökkel lehet megoldani, s ezt szolgálja az Egyesülés, mint erre a célra kialakított eszköz. E célok érdekében az Egyesülés négy intézményt hozott létre és működtet jelenlegi helyzetében: a szabadiskolát, a vándoriskolát, az Országépítő c. negyedévenkénti folyóiratot, és a Kós Károly Alapítványt. Szervezeti rendjét állandóan korszerűsítette és a változó körülményekhez igazítva, biztosítja a megteremtett intézmények működését.

KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS

A 10 ÉVES KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS VÁNDORKIÁLLÍTÁSA

AXIS Építésziroda Kft.
1122 Budapest, Városmajor u. 28/c
tel.: 201-05-79, tel./fax: 212-2508

BIOKÖR Kft.
1089 Bp., Bláthy Ottó utca 41.
tel.: 324-8338, 324-8447

B & D Műterem 2000 Bt. /1989-1998/
5000 Szolnok, Tarló u. 2.
tel.: 06-56-372-171

Bodonyi Építész Kft.
3530 Miskolc, Szentpály u. 7.
tel.: 06-46-340-922, fax: 06-46-411-254

Dévényi és Társa Kft.
7621 Pécs, Teréz u. 11.
tel: 06-72-225-673, tel./fax: 06-72-325-673

Ekler Építész Kft.
1027 Bp., Henger u. 15.
tel./fax: 214-1986, 315-0814, 315-0837

É-11 Tervező Fejlesztő Kft.
2500 Esztergom, Szent Tamás u. 1.
tel./fax: 06-33-311-348, 06-209-388-211

Farkas & Guha Építésziroda Kft.
6000 Kecskemét, Nagykőrösi u. 37.
tel./fax: 06-76-480-085, tel.: 06-76-321-895

Felületkémia Kft.
1143 Bp., Francia út 43.
tel.: 251-8900 fax: 252-5136

Forma Rt. (1989-1998)
8900 Zalaegerszeg, Köztársaság útja 17.
tel.: 06-92-312-540, 318-944, fax: 06-92-319-948
8360 Keszthely, Rákóczi u. 3.
tel.: 06-83-314-314, fax: 06-83-314-315, 06-309-568-934

Kaposterv (1989-1998) Kamis Miklós (K+K 2000 Bt.)
7400 Kaposvár Rákóczi tér 12/A. tel.: 06-82-316-033/120
m.fax: 06-82-316-033/105 m.

Kaposterv (1989-1998) Lőrincz Ferenc (Arker-Stúdió Kft.)
7400 Kaposvár Dózsa Gy. u. 21
tel.: 06-82-427-043 fax: 06-82-431-134

Kör Építész Stúdió Kft.
1136 Bp., Balzac u. 22.
tel./fax: 349-1236

Kőszeghy Építészet Bt.
4029 Debrecen, Lórántffy Zs. u. 31.
tel.: 06-52-454-424, 06-209-722-295
tel./fax: 06-52-419-123

Kupola Kft.
1015 Bp., Batthányi u. 49. („Hattyúház")
tel./fax: 212-4533, 06-209-440-016
1034 Bp., Kecske u. 25., tel.: 388-1706

Kvadrum Építésziroda Kft.
1034 Bp., Kecske u. 25.
tel.: 388-1709, 250-1288, 06-60-317-011
fax: 388-2380

Lomnici és Társa Kft.
7400 Kaposvár, Liszt Ferenc u. 16/a
tel./fax: 06-82-312-329, tel.: 06-82-434-045, 06-309-217-750

Makona Tervező Kft.
1034 Bp., Kecske u. 25.
tel./fax: 388-1702

Pagony Táj- és Kertépítészet Kft.
1117 Bp., Prielle Kornélia u. 2.
tel.: 382-4570, tel./fax: 206-2878

Paralel Kft.
1034 Bp., Kecske u. 25.
tel.: 388-1703

Sáros és Társa Építésziroda Bt.
postacím: 1074 Bp., Barát u. 11. I/1.
iroda: 1114 Bp., Villányi út 8. III/2., tel./fax: 209-1174, 209-1173
06-209-218-881, 06-209-455-247

Triskell Kft.
1034 Bp. Kecske u. 25.
tel.: 388-1707 fax: 388-2380

UNITEF-83 Rt.
1119 Bp., Bornemissza tér 12.
tel.: 205-6330 fax: 205-6325

Kós · Károly
építész · Szimpózium

MUNDUS KIADÓ

Mundus Magyar Egyetemi Kiadó

Iroda: Budapest, VIII., Ludovika tér 2.
Postacím: 1537 Budapest 114., Pf. 387.
Telefon: (36-1) 303-5091,
(36-1) 210-1075/1122, 1185, 1198
Fax: (36-1) 333-5378
E-mail: werpe9812@matavnet.hu

kós károly
életműve
a 3. évezred elején

Nemzetközi Konferencia
a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó
rendezésében

Budapest, 2002. november 21–23.

kós károly műhelye

Szerkesztette: Anthony Gall
Kiadja: a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó
(teljes építészeti katalógussal, Magyar Építőművészet – 3),
magyar és angol nyelven, kemény tábla, kb. 1200 színes
és fekete-fehér kép, kb. 450 oldal, 13 440 Ft

Kós Károly (1883-1977) kiemelkedő szerepet töltött be a huszadik század magyar építészetében. Az első világháború kitöréséig a századfordulós modern magyar építészet több fontos épületét alkotta meg. Kevésbé ismert, hogy építészként 1919 után is jelentős munkákat alkotott. Életműve gyakorlatilag átíveli az egész huszadik századot. Temesváron született, iskoláit Nagyszebenben, majd Kolozsváron végezte. A híres református kollégiumban érettségizett. Építészmérnöki diplomáját a budapesti Műegyetemen szerezte. Erdélyben tanulmányozta a nemzeti múlt hagyományait alapul vevő népi építészetet. Őt kérték fel a budapesti Állatkert több állatpavilonjának megtervezésére. Nevéhez fűződik az Óbudai Református Parókia, a városmajori iskola és óvoda terve. Megrendeléseket kapott lakóházak, mezőgazdasági épületek, történelmi templom-rekonstrukcióik, templomok és más középületek megtervezésére. A városrendezés, településfejlesztés terén végzett munkája figyelemre méltó (pl. Wekerle-telep). Sikereket ért el az irodalom és a művészi grafika területén is. A tervezett kötet az építész teljes építészeti tevékenységének (általa tervezett épületek, építészeti írások, építészeti rajzok stb.) bemutatására vállalkozik. Anthony Gall tanulmánya alapos áttekintést ad Kós Károly munkásságáról. A bevezetést több mint 150 különböző építészeti megbízás (középületek, lakótelepek, gazdasági központok, lakótelepek, egyszerű családiházak, istállók, templomok stb.) ismertetése követi, mintegy 450 oldal terjedelemben és kb. 1200 kép segítségével. Időrendi sorrendben kerülnek bemutatásra az egyes épületek. A bemutatás szempontjai: pályázat vagy megrendelés, ha felépült, akkor az épület címe, a terv rövid leírása, a tervezés ideje, a felépítés ideje, információ az épület sorsáról, későbbi átalakítások; irodalmi források, közlések; gazdagon illusztrálva korabeli és mai felvételekkel, eredeti rajzokkal.

A konkrét épületek és épülettervek mellé tematikai, illetve idősorrendi válogatás kerül Kós Károly építészeti írásaiból, illetve az építészetéről készített irodalomból.

Többéves kutató- és gyűjtőmunka eredménye e kötet, amely pótolni igyekszik Kós Károly 1944-ben a Varjúvárból elveszett és nagyrészt elpusztult hagyatékát.

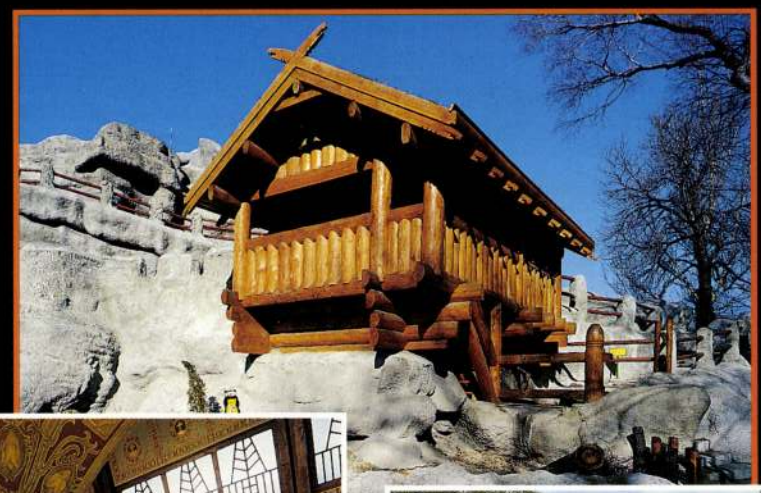

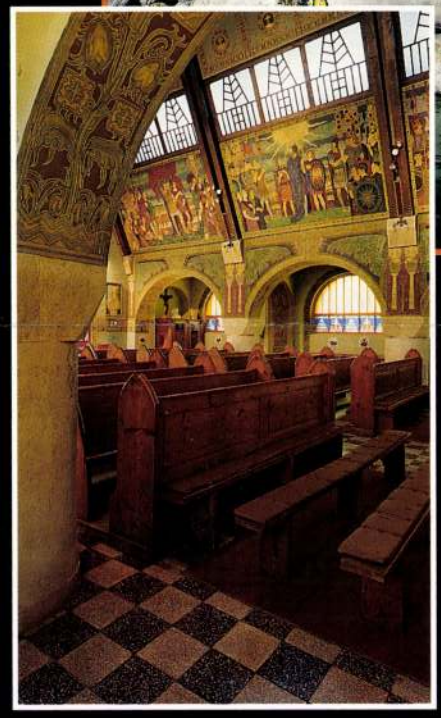

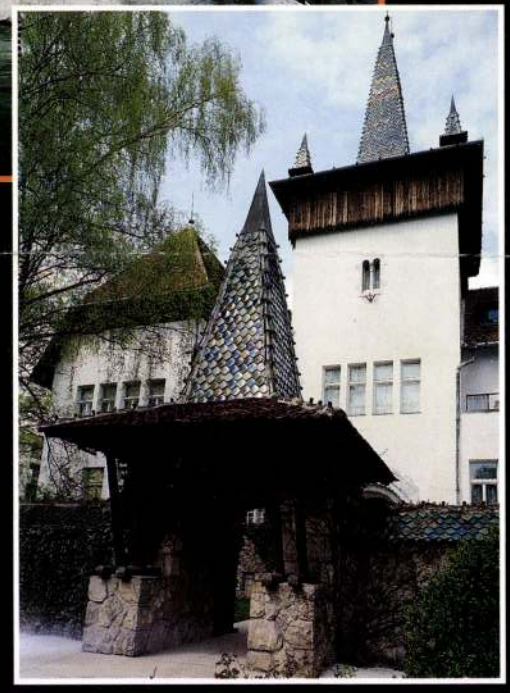

A képeken fent középen: Állatkert – norvég ház
balra: Zebegényi római katolikus templom belseje
jobbra: Székely Múzeum (Sepsiszentgyörgy)

A konferencia minden regisztrált résztvevője tiszteletpéldányt kap a kötetből.

A KIÁLLÍTÁS A MAGYAR NEMZETI BANK, A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTÉRIUM,
A KÓS KÁROLY ALAPÍTVÁNY, A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS,
VALAMINT A MAGYAR ÉPÍTÉSZETI MÚZEUM TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

~~kus jegekért, az európai fasiz-~~ ~~kért~~"
~~mus ellen. Magányos jakobinus-~~
~~ként szállt csatába Európa pers-~~

~~Pomagáts Béla~~

KÓS KÁROLY

Kós Károly Kör

A *Magyar Építőművészek Szövetsége* ünnepi estet tartott, Kós Károly születésének kilencvenötödik évfordulóján. Ez volt a szövetség új munkabizottsága, a *Kós Károly Kör* első rendezvénye.

Nagy Elemér — aki *Finta József* építésztársával együtt az újszerű tevékenységi forma egyik kezdeményezője — méltatta a nagy magyar építész életművének jelentőségét, s felvázolta a munkabizottság céljait és terveit. Elmondta, hogy a kör nem csupán építészek, hanem — miként a névadó példája sugallja — *építészek, mérnökök, tájrendezők, iparművészek, grafikusok és írók közös fóruma.* Azoké az alkotóké tehát, akik érdeklődnek egymás munkája iránt, becsülik a művességet, s követni kívánják a hagyományt. Az új munkabizottság feladatának tekinti Kós Károly építészeti, írásos és grafikai hagyatékának felkutatását, megőrzését. Előadásokkal és kiállításokkal, cikkeinek és leveleinek gyűjteményes kiadásával kívánja ismertté tenni munkásságát, s bármely érdeklődő intézménynek szívesen rendelkezésére áll, majd fotó-, diafilm- és hangszalag-gyűjteményével.

Az előadó hangsúlyozta, hogy Kós Károly személyiségének egyik legjellemzőbb vonása a kezdeményezőkészség, a társművészetek iránti nyitottság volt; tévedés tehát csupán a magyar nemzeti romantika mesterének tekinteni. Egyetemesség-igénye és emberi magatartása különösen napjainkban szolgálhat példaképül fiatal művészeinknek, akiknek közreműködése nélkül a kör — most még körvonalaiban felvázolt — programja nem valósulhat meg.

Az ünnepi esten *Jancsó Adrienne* Kós Károlyról írt verseket, a *Muzsikás-együttes* pedig kalotaszegi és mezőségi népzenét adott elő, *Czine Mihály* egyetemi tanár *Kós Károly és Móricz Zsigmond* címmel tartott előadást.

V. V.

Élet és Irodalom, Bp. 1979. jan. 6.
XXIII. évf. 1. sz. 6. lap.

lapítás, hogy milyen rettentően keveset tudunk egymásról, kollektív bölcsességünk sem volna elég egy bármilyen vékony, de reprezentatív antológia összeállítására. Pedig jó hídverőink vannak, félmillió jugoszláviai magyar a záloga annak, hogy közvetlen érdekünk minél teljesebben és minél napra készebben befogadni a jugoszláviai irodalom értékeit, és viszont.

De a jószándékon és a közhelyeken túl csak benyomások maradtak: egy rettentően rossz Krleza-előadás emléke Újvidék-

szorongva egyik társunkat a bankba, hogy vajon elég lesz-e a háromszáz-valahány dollár, amit dinárra vált át, elég lesz-e szállásunk és étkezésünk fedezésére; s a túlfűtött, sivár újvidéki telepi Petőfi Művelődési Otthon egybenyitott nagyterme, dugig tömve magyarokkal, akik az ötven esztendős Fehér Ferencet üdvözlik ünnepi estjén...

Visszafelé közéleti elkötelezettségű írótársunk harsány jókedvvel meséli egy pornófilm tartalmát, másik barátunk a Playboy friss számát lapozgatja, és mi belekukucskálunk, mert nálunk ilyen nincsen, én szorongatom a

akárcsak a hegyek, füvek, fák, folyamok.

Ám az állatoknál nagyzási mánia is felüthette a fejét. Amikor a Vezúv lávája maga alá temette Pompej városát, a szomszédos patkányok gondolkodóba eshettek. Miért ne kövessék a Vezúvot, és bizony a dögvész, amit bolháikkal hoztak, nem egy Vezúvval fölért. Ám vajon a tetvek nem tanultak, mondjuk, a földrengéstől? *A tetű grandomániája: a tífusz.* De sorolhatnánk az apróbb-nagyobb állatokat, akik nagyzási mániájukat a széltől,

Voltak és vannak tehát világtörténelmünknek elefánt-epizódjai éppúgy, mint róka-epizódjai. Mi sem természetesebb tehát, hogy amiként a görögök emberarcúvá tették isteneiket, ugyanúgy tették emberjelleművé a fabulaírók az állatokat. Annál is inkább, hiszen az ember rokonának tudták vagy éppen testvérének, akinek lelke, tehát önkifejező nyelve van, no meg érzései. Azt a rokonságot, amit Darwin bizonyított, már a mítoszban is megsejthették. Inkább hiszékenységből, mint tudásból. Egy félig állat, félig ember mítoszi alakban (például a minotaurusz) már annak az előeszméje is benne foglaltatik, hogy állat és ember át-

FACIADA · DE · SUD
DELI · HOMLOKZAT ·

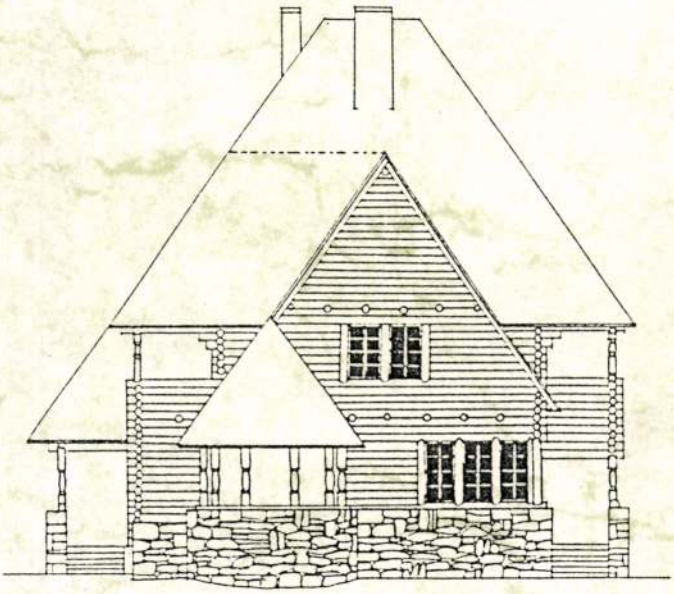

dr. Csiki János Gyilkos-tó melletti villájának terve (1932)
design for the Dr. János Csiki villa at the Gyilkos Lake, Eastern Transylvania (1932)

MEGHÍVÓ
AN INVITATION TO

Kós Károly születésének 110. évfordulója alkalmából rendezett
On the occasion of the 110th anniversary of the birth of Károly Kós

KÓS KÁROLY ÉPÍTÉSZETI MUNKÁSSÁGA 1919 UTÁN
című kiállításra

an exhibition of
THE ARCHITECTURE OF KÁROLY KÓS POST 1919

A kiállítást megnyitja PÁL BALÁZS, építész
The exhibition will be opened by BALÁZS PÁL, *architect.*

A kiállítást rendezte *Anthony Gall*
a *Kós Károly Kör*, a *Kós Károly Egyesület*, az *OMvH Építészeti Múzeuma*,
és a *Magyar Építészek Szövetsége* támogatásával.

Hely/*Venue*:	Magyar Építészek Kamarája és Szövetsége Kós termében 1088 Ötpacsirta u.2
Megnyitó/*Opening*:	1993 december 15. 16h
Nyitva/*Open until*:	1994 január 9-ig, 9-17h
További információ ***Further information*:**	Anthony Gall tel: 111-9490 Salamin Ferenc tel: 115-8055 Deák Zoltán tel: 201-6333/207

"Kőből,
fából
házat...

igékből
várat."

Kós Károly

(1883 - 1977)

Kós Károly

(Temesvár, 1883. dec. 16 – 1977. aug. 24. Kolozsvár)

– író, költő, szerkesztő, grafikus, ~ Balázs mezőgazdász, Koós Zsófia színművésznő, ~ András szobrász, ifj. Károly etnográfus apja.

A kolozsvári Református Kollégiumban érettségizett (1901), Budapesten szerzett építészmérnöki diplomát (1907). Szakítva a divatos szecesszióval és a tulipános magyar stílustörekvések mesterkéltségével, a magyar építőhagyományok alapján és a magyar népi építkezés szellemében alakította ki korszerű építkezés stílusváltozatait, az angol Ruskin és Morris, a finn Saarinen úttörését követve. Ilyen céllal és gyakorlattal vett részt a pesti Állatkert épületeinek megtervezésében. Stílusát jellemzi a zebegényi katolikus és Kolozsvárt a Monostori úti református templom, Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeum tornyos palotája. Az "építőművészt" a KZST tagjai közé választotta (1910). Az első világháború idején feleségével, Balázs Idával, a türei tiszteletes leányával és gyermekeikkel Sztánán felépített házába, a Varjúvárba költözött (1914), de megbízták IV. Károly koronázása alkalmából (1916) a budai vár ünnepi díszítésének megtervezésével. Konstantinápolyban mint ösztöndíjas a bizánci és török városépítészettel ismerkedett (1917–18). Ennek terméke az 1918-ban megjelent *Sztambul*. 1918-ban a budapesti Iparművészeti Főiskola építészeti tanszékére nevezték ki tanárnak, de lemondó levelében megírta: "...hiszem, hogy Erdélyben nagyobb szükség van reám" – s sztánai otthonában maradt., sokoldalú szerepet vállalva a Romániába került magyarság gazdasági, politikai és kulturális életének fellendítésében.

Az első alkotói szakaszban az építész mellett a grafikus, a könyvtervező, a szépíró is jelentkezik – ha egyelőre nem is a szélesebb nyilvánosság előtt. 1907-ben készült el jegyajándéknak a kalotaszegi fejfák feliratainak betűit követő írással a *Székely balladák* (hasonmáskiadása: 1973-ban és Budapesten 1989-ben), 1908-ban erdélyi építészeti és népművészeti élményiből ihletődve az *Erdélyország népeinek építészete* (ebből részleteket idéz és reprodukál Lippich Elek a Magyar Iparművészet 1908/3. számában), 1909-ben az *Átila Királról ének* c. verses históriai elbeszélése (ezt először a Magyar Iparművészet 1909/9.

száma közli, majd ugyanabban az évben a szerző maga jelenteti meg a sztánai műhelyében), 1910–11 telén *Régi Kalotaszeg* (Magyar Iparművészet 1911/5), s 1915-ben a mai napig is kiadatlan *Testamentum* és *Agrikultúra* (a család tulajdonában). "Örök könyvet csinálni – nyilatkozta ezekre e műveire visszagondolva 1972-ben Benkő Samunak. – Én nagyon szerettem. A művész átveszi a középkori mester funkcióját, s keresi a kapcsolatot a közönségével!" (Kós Károly: *Életrajz.* Közzéteszi Benkő Samu. Bp. – Buk. 1991. 246.). Nagyobb közönség elé ebben az időszakban maga szerkesztette folyóiratával, a Kalotaszeggel lép ki; ebben közöl névtelenül verset, Sebesi Kis Ádám álnéven, *Emberek a havas alatt* címmel egy sokat ígérő novellát és publicisztikai írásokat, gazdasági tanácsokat.

1919 után a Keleti Újság közli A Gálok c. kisregényét, de szakmai és irodalmi munkásságából hamarosan kiragadták a sztánai remetét a megakadt kisebbségi közélet elvárásai. Ellentétben az új román állami berendezkedés elől kivándorlásba vagy passzivitásba menekülőkkel, közösen Zágoni Istvánnal és Paál Árpáddal adta ki híres *Kiáltó szó* c. röpiratát (1912) ezzel a kulcsmondattal: "Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk..." A biblikus zengésű kiadványt a Magyar Néppárt bánffyhunyadi zászlóbontása követte. Ennek titkáraként az építészmérnök az egybegyűlt földművesek elé terjesztette kisebbségpolitikai programját: az új államkereteken belül is távlatokat kell nyitni cselekvés útján a magyar tömegek társadalmi és művelődési felemelkedése felé. Az úttörés nyomán kibontakozó politikai szervezkedések során azonban előtérbe kerültek a hagyományos konzervatív erők, s a néppárti kezdeményezés annak alkotójával együtt háttérbe szorult. Az építész-író visszavonult az irodalmi-művészeti életbe. Közügyi mondandója hovatovább csak a *transzilvanizmus* irodalmi és művészeti, építészeti megfogalmazásaiban juthatott kifejezésre, annál inkább, mert a pártharcok küzdőterén az OMP mellett a Magyar Néppárt felújítása (1927) nem sikerült.

Már politikai próbái közben is feltűnik az építészeti és grafikai alkotást a szépirodalommal sajátosan ötvöző, a maga korában is reneszánsz embertípusnak minősített sokoldalú személyisége. E szakaszban szerzett munkái azonban, így a Sztánán készült *Erdély kövei* (1922), a Kalotaszeg múltját időszerűen felelevenítő *Varjú-nemzetség* c., törté-

nelmi krónika (1925) vagy a különböző műfajokban vissza-visszatérő Budai Nagy Antal-téma csak későbbi kiadásokban juthatott a szélesebb olvasóközönség elé. A nyilvánosság előtt a képes Vasárnap c. demokratikus politikai újság (1921–23) és a 12 erdélyi fejedelem képével illusztrált *Kaláka Kalendárium* (1925) szerkesztője szerepelt.

Írói és művészi tevékenységének csúcsait s a maga népszerűségét az író-újságíró barátaival együtt életre hívott Erdélyi Szépmíves Céh független könyvkiadó vállalat (1924) és a Szolnay Sándorral közösen létrehozott Barabás Miklós Céh (1931) keretében kifejtett tevékenységével, az Erdélyi Helikon irodalmi folyóirat szerkesztése során (1931–44) érte el. Egymás után jelentek meg pompásan illusztrált és kiállított kötetei, köztük az *Erdély* kultúrtörténeti vázlat (1929), "legkedvesebb gyermeke", a *Kalotaszeg* (1932), a később dramatizálva is klasszikussá vált István király-jelenítő regény. *Az Országépítő* (1934) s a szimpadi sikert hozó – "erdélyi Bánk bán"-nak tekintett – *Budai Nagy Antal* (1936), a magyar-román közös parasztfelkelés drámája. Közben kiélesednek ütközései hol az erdélyiséget megkérdőjelező Ravasz Lászlóval, hol a világpolgári jellegében kifogásolt Korunkkal, vagy éppenséggel saját író-utódaival, a fiatal realista írókkal, pezsgő szellemi közéletet teremtve a termékeny *irodalmi vita* során maga körül.

Mindezekkel párhuzamosan új erőre kapott az építőművészeti gond és cselekvés nemcsak *A lakóház művészete* (1928) és *A székely nép művészete* (1944) megjelentetésével, hanem egyidejűleg lakóházak, iskolák, templomok, művelődési házak, a kolozsvári Műcsarnok tervezésével és felépítésével is. Munkássága úttörő a műemlékvédelem terén a bonchidai – azóta elpusztult – Bánffy-kastélynak (1936) és Mátyás király kolozsvár-óvári szülőházának (1944) restaurálásával. A bécsi döntés után jobboldalról hol "románbarátság", hol "zsidóbarátság" ürügyén megtámadott író-építész helikonista társaival erkölcsileg a német hódító háborúval szembeszálló ellenzéket támogatta, fel nem adva kisebbségi helyzetben szerzett erdélyi humánumát. Az irodalmi életben háttérbe szorítva, a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskolán szakszerű mezőgazdasági építészetet adott elő.

1944 után újra bekapcsolódik a közéletbe. Főiskolai munkáját a gyakorlattal egybekötve vállalja az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnökségét, s népszerű formában a falusi építészetről jelentet

meg felvilágosító kiadványt (1946), majd szakszerű tanulmányt közöl a kollektív gazdaság üzemi épületberendezéséről, s *Mezőgazdasági építészet* c. szakművével (1957) járul hozzá a szövetkezeti falvak korszerű arculatának kialakításához, rengeteg magyarázó rajzzal és tankönyvszerű alapossággal világítva meg a feladatokat. Megtervezi Györgyfalva művelődési házát és részt vesz a széki templom restaurálásában, de közben juhistállókat és sertésfiaztatókat is épít. Ugyanilyen cselekvő politikai pályafutása is: az MNSZ Kolozs megyei elnöke, az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja Bukarestben; részt vesz a Világosság szerkesztő bizottságában.

Az "osztályharc kiélesedése" idején 1948-tól kezdve a közélettől újra visszavonul. Ezekben az években veszi elő regénytervét a prágai Szent György-szobor megalkotóiról, Kolozsvári Mártonról és Györgyről; meg is jelenik egy részlete (Utunk 1954/20), a Korunkban pedig emlékiratszerűen idézi fel múltját *Kalotaszegi vállalkozás* c. alatt (1971/10). Egyébként – mint Benkő Samu írja – hosszú élete végén az "önkifejezésnek már csupán csak két formájával élt: levelezett és diskurált". Szívesen bátorította örök optimizmusával a fiatal írókat és építészeket. Utolsó útján kalotaszegi férfiak vitték koporsóját Házsongárdi temetőbe, kalotaszegi lányok a pártjuk fölé emelt koszorúkkal.

Irodalomtörténészek a Kós-jelenség magyarázatában egyaránt kiemelik a mesterségbeli sokoldalúságot, a képalkotás tervszerűségét és a honi helytállásban gyökerező politikai-világnézeti motivációt. (...)

Magyar Irodalmi Lexikon. III. kötet. 1994. 128-132.

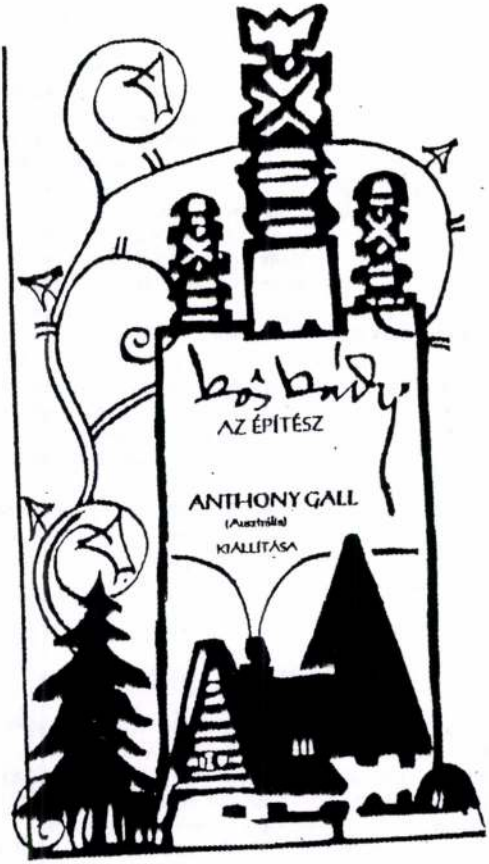
AZ ÉPÍTÉSZ
ANTHONY GALL
(Ausztrália)
KIÁLLÍTÁSA

Anthony Gall

S-a născut în anul 1967 într-o familie de pedagogi de origine anglo-irlandeză în oraşul Mackay, statul Qeenland (Australia de Est).

La vârsta de 15 ani, împreună cu părinţii, vizitează oraşul Kecskemét (H), renumit pentru clădirile cu arhitectură deosebită. Peste cinci ani, ca student al facultăţii de arhitectură, este atras de studiul arhitecturii europene de la începutul secolului al XX-lea.

Având o bursă de studii, s-a angajat să scrie, pe baza cercetărilor de teren, o lucrare ştiinţifică despre activitatea arhitecturală a lui KÓS Károly. În 1992 lucrarea este premiată de facultatea din Brisbane.

Rezultatul cercetărilor este finalizat şi în expoziţia "Activitatea arhitecturală a lui KÓS Károly după 1919". Expoziţia a fost prezentată în 1993 la Muzeul Arhitecturii din Budapesta, în aprilie 1994 la Facultatea de Ştiinţe Agricole din Gödöllő (H), în octombrie 1994 în oraşul Kecskemét, în februarie 1995 la Institutul de Arhitectură Ion Mincu din Bucureşti, iar în martie 1995 la Muzeul Naţional Secuiesc din Sfântu Gheorghe. Din cele peste 200 de clădiri studiate de Anthony Gall, în expoziţie sunt prezentate 70.

În 1994, în revista "Magyar Építőművészet" (Arhitectura Maghiară), Anthony Gall publică articolul "Cetatea Varjú în opera lui Kós Károly". Tot în 1994, pentru activitatea depusă în acest domeniu, primeşte premiul "Kós Károly".

Anthony Gall

Ír - angol származású családban született 1967-ben, a kelet-ausztráliai Qeensland szövetségi állam Mackay nevű városában.

Szülei pedagógusok, akik európai kirándulásaik során Kecskemétre is ellátogatnak a 15 éves Anthonyval. Az itt szerzett élmény – saját bevallása szerint – döntő befolyású volt sorsának alakulásában.

Műépítészeti egyetemre iratkozik. Tanulmányozni kezdi a XX. század elei európai, majd a magyar és ezen belül a Kós Károly építészetét. Megtanul magyarul, ösztöndíjat kap helyszíni kutatásokra, mely

nek során elkészíti Kós Károlyról szóló szakdolgozatát, amelyért a Brisbane-i egyetem díjával tüntették ki.

Kutatásainak mintegy összefoglalása a *Kós Károly építészete 1919 után* c. kiállítás, mely a számbavett több mint 200 kós-épületből 70-et taglal. A kiállítást első alkalommal 1993-ban mutatják be a budapesti Építészeti Múzeumban, 1994 áprilisában pedig a gödöllői Agrártudományi Egyetemen, majd októberben Kecskeméten is. 1995 elején a bukaresti Ion Mincu Műépítészeti Intézetben, majd a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban láthatják az érdeklődők.

Kós Károlyt tanulmányozó munkásságának terméke a Magyar Építőművészetben 1994-ben megjelent *Varjúvár Kós Károly életművében* c. tanulmánya is. 1994 végén, addigi munkásságát Kós-díjjal jutalmazták.

Anthony Gall jelenleg Budapesten él. Magyar lányt vett feleségül. Ösztöndíja lejárt ugyan, de Makovecz Imre egyik tervezőirodájában dolgozik és folytatja Kós Károly építőművészetének tanulmányozását.

KÓS Károly

(Timoşoara, 1883 - Cluj, 1977)

Scriitor, grafician, redactor, şi nu în ultimul rând arhitect, personalitate multilaterală de tip renascentist. În 1907 obţine diploma de arhitect la Institutul Politehnic din Budapesta. Este remarcat încă din primii ani după practicarea meseriei, fiind considerat ca unul din cei mai buni arhitecţi ai Ungariei. Succesul se datorează stilului său atât de propriu. Îndepărtându-se de secesionism, creaţiile lui sunt adânc înrădăcinate în arhitectura populară maghiară.

Prima perioadă a activităţii de arhitect (1907–1918) este cea mai fertilă. Sunt proiectate şi construite pavilioanele Grădinii Zoologice din Budapesta, biserica catolică din Zebegény (H), biserica reformată din Str. Mănăştur din Cluj, clădirea Muzeului Naţional Secuiesc din Sfântu Gheorghe şi vestita lui reşedinţă din Stana, numită de Kós *Varjúvár* (Cetatea Ciorilor).

În 1918 este numit profesor la Institutul de Artă Decorativă din Budapesta. Refuză postul şi se mută la Stana, motivând că "...acasă

este mai mare nevoie de mine". Forța lui titanică și talentul său multilateral sunt puse în slujba ridicării nivelului economic, politic, cultural și spiritual al neamului său. Talentat desenator și prozator înzestrat, folosind caracterul scrisului vechi al crucilor cimitirelor din Călata, editează cartea *"Székely balladák"* (Balade secuiești). Publică numeroase articole și redactează și o revistă intitulată *"Kalotaszeg"*, în care îi apar și poezii.

După 1919 activitatea politică în care se angajează îi lasă mai puțin timp pentru activitatea creatoare. Este ales președinte al Partidului Popular Maghiar.

În această perioadă talentul său de scriitor devine mijlocul de exprimare cel mai adecvat al convingerilor și crezului său, al *"transilvanismului"*. Totodată, îi apar marile creații literare: *"Erdély kövei"* (1922, PietreleTransilvaniei), *"Varjúnemzetség"* (1925, Neamul Varjú), *"Kalotaszeg"* (1934, Ținutul Călata), *"Országépitő"* (1934, Făuritor de țară), *"Budai Nagy Antal"* (1936). În 1936 este unul din membrii fondatori ai redacției "Erdélyi Szépmíves Céh". În paralel îi apar și volume care tratează probleme de arhitectură populară.

Este de remarcat și activitatea depusă pentru restaurarea monumentelor istorice: în 1936 restaurează Castelul Bánffy din Bonțida (azi în ruine), în 1944 casa natală a lui Matei Corvin din Cluj, iar în 1947 biserica din Sic.

După 1944 predă arhitectura la Facultatea de Agricultură din Cluj. Ca președinte a Uniunii Agrare a Maghiarilor din Ardeal, popularizează arhitectura rurală, publică studii privind complexe agrare, pentru gospodărirea în colectiv și în 1957 editează *"Mezögazdasági épitészet"* (Construcții agricole).

Între 1920–1944 proiectează mai ales biserici și parohii rurale, case sau vile familiare, mai puțin clădiri publice (Galeria din Cluj).

În ultimii ani ai vieții a practicat doar două din formele autoexprimării: scria scrisori și conversa. Optimismul său de nesecat a reprezentat un adevărat izvor pentru scriitorii și arhitecții tineri debutanți.

Consecvența care-i caracterizează creația dincolo de stil, care este prezentă și în operele expuse aici, întruneşte atât activitatea proprie a lui Kós, cât și pe acel întreg neam pe care l-a slujit.

© CSÍKI SZÉKELY MÚZEUM
1995

Felelős kiadó:
Szabó András igazgató

KÓS Károly

Újváry Ferenc: Időszerű-e Kós Károly? = Havi M. Forum 1993, 1. 9 – 11.

Kós Károly: Elektrogr. ism. Hartyányi Ilvain = Havi M. Forum 1994, 6. 80 – 83.

A **SANTA MONICA-*i* KAMA**

az MTA KONGRESS

(Budapest, I ker. Or

2004. Július 29

Műsor: *MOZART: "La finta giardinera", K*
J.S.BACH: 1. Brandenburgi versen
MARIA NEWMAN: "Lux Aetern

J.M.MOLTER: 2. Trombitaversen
DVORAK:"Two Cypresses" (vonós
J.HAYDN: C-dúr Szimfónia No.6

Szólisták: *MICHAEL EMERY, Hegedűmű*
MARK WAMHOF, Trombitamű

Vezényel: *ALLEN ROBERT GROSS*

Sz

Belépés ingyenes!

KÒS Károl

Bentő Samu: Kòs Károl és az alku evkötése. = Valóság 36, 1993, 12. 18–25.

KÓS Károly

Kovácsné Szigeti Klára: Kós Károly az építőművész. = Annales Universitatis Litterarum et Artium Miskolcinensis. Tom III. 1993.

187–195.

Tom IV–V. 1995

KÓS KÁROLY

AZ ÁHÍTATOSSÁG KORA

343.o.

- KNER IMRÉNEK

—(1 ow

|engő|Várkony, 1938. IV. 24. ——>|

s egészségi állapotáról szóló jó
gyobb léptekkel haladjon a teljes
asson, mint azelőtt.
Ön nyomdász, szociologus, realista
ok, s igy természetes, hogy az előbbi
mindaddig, amig éppen a realitás
yan levelet váltottunk, melyben
t, amelyek most itt vannak a leve-
, senkinek sincs rá szüksége."
ogy igazam lett, s most még csak

KÖS Károly

Csele Péter: Kós Károly lakóházi életstratégiája. = Tiszatáj 55, 2001, 8. 67–73.

FÉJA GÉZA

KÓS KÁROLY

Új hai 1978/1

Már betöltötte kilencvenedik évét, mikor utoljára láttam. Végeérhetetlennek tetsző kapaszkodó vitt föl kertes házába, bizony fulladoztam. Ő pedig néhány óra múltán milyen biztos léptekkel kísért le egészen az utcára. Úgy tetszett, nem fog rajta az idő. De mikor búcsúzkodva megöleltem, ugyanazt éreztem, mint ama stószi délután, midőn Fábry Zoltánt szorítottam a szívemhez ugyancsak utoljára. Szemük csillogott, szavuk melegen sütött, de mintha nem volna immár testük. Mintha valaminő különös átlényegülés történt volna bennük. Nem a halál közelségét éreztem, az elmúlás hideg leheletét. Inkább azt, hogy indulóban vannak valaminő lényegesebb felé. S milyen pazarul hagyatkoztak. Mikor végre négy szem között maradhattam egy órára Fábry Zoltánnal, kitört belőle a vátesz, nem jövendölt, de ítélt. Arról beszélt, aminek a világot tartó törvények értelmében jönnie kell. Rövid szikár végsőkig telített mondatokban. Utolsó leveleiben Kós is egyre hagyakozott. Gyönyörű kalligrafikus sorokat küldött, mint régen, nem remegett a keze. Sommázott, éles felvételeket csinált múltunkról, kortársakat és barátokat világított át. Tudatott mindent amit át kell adnunk az utánunk jövőknek.

Kós Károlyt Kolozsvárt a Farkas utca öreg református templomában ravatalozták fel. Úgy mondják, arca egészen megifjodott. A ráncok kisimultak, félelmetesen szép emberi méltóság költözött helyükbe, mintha a halott feltámadásra készülődnék. Kalotaszeg népe is úgy vonult fel ősi viseletének színpompájában, mintha húsvét következnék. Az idő ugyancsak ünneplőbe öltözött, Ady „hatalmas ősze" közeledett, a nyár is összeszedte maradék melegét, évszakok találkoztak, mintha hálóját akarná leróni föld és ég. A színpompájával gyászoló, vagy inkább ünneplő, sőt tüntető nép jól tudta, amit a tudákos félemberek immár elfeledtek, hogy a halál csupán változás: a világ valami újat akar vélünk. Egykor a halottat arccal keletnek temették, ahol a nap kel föl, a „gyász" színe pedig a fehér volt. Az öregedés jele s jegye, hogy íme, a halottak immár közelébb állanak hozzám, mint az élők? Már az ő lételük törvényeit kezdem *a* Törvénynek hinni? Nem bírok válaszolni, de tény, hogy a Kós-atmoszférát egyre sűrűbbnek érzem bennem és köröttem.

Kós és Fábry hegylakók voltak, végzetesen természeti emberek. Fábry a világért se költözött volna el Stószról, Kós, a teremtő művész ugyancsak befejezte pályáját mihelyst Sztánáról és havasi tanyájáról a városba kényszerült. Várost építő művész volt, de a nagy természet táplálta. A legkülönb egzisztencialista szerint a Lét kiveti az embert, azután rajtunk múlik, hogy miként bírjuk önmagunkat a világra vetíteni. Egyszerűbben megfogalmazva: sorsunk azon múlik, vajon bírjuk-é a szüntelen világteremtés mozgástanát követni? Még egyszerűbben: tudunk-é szerkeszteni? A szerkesztés távolról sem technikai feladat, bár, mint eszközt, a technikát sem nélkülözheti. Ám, az alapfok mellett nevezzük

meg a felsőfokot: a Lét eleve mindent betölt, a művésznek pedig „mindennel" be kell töltenie a néki adatott teret. Arányoznia kell magát, s a Terv alapján létre kell hoznia a rendet. (Egyik novellája végén Tamási is erről vall egyetlen klasszikus mondattal.) Ezt az alaptörvényt különben az antik három szavas mondattal fogalmazta meg: az isten matematikával foglalkozik. Kós, a művész ebben volt nagy: az erdélyi írók, művészek között egyedül ő tudott tökéletesen szerkeszteni. Mindig lényeget keresett, ezért lényegest alkotott, nem maradt utána feledésre méltó írás, bontásra ítélhető épület.

Életének első fejezete a készülődés, tanulás, Budapest, szinte egészen magától nagyívű pálya épülése, ugyanakkor legbévül halk, félig érthető szavakat ejtett a sors. Kós is alig értette, inkább érezte, hogy vajon mit akarhat? Nem tétovázott, telket vásárolt Sztánán, házat épített, hűséget fogadott Kalotaszegnek, mert emberi-művészi alapélményeit itt kapta. Kalotaszeg tanította meg, hogy a népkultúra nem csupán ősiség, de mélyre szívott európai kultúra is. A kalotaszegi viselet megőrizte ural-vidéki ősformáit, de ugyanilyen szívósan ragaszkodik a középkor késő gótikájához. A népművészet azért nagy teremtő, mert ugyanakkora befogadó. Kós sem rekedt meg Kalotaszeg bámulatában. Sztambulba ment, hogy az öreg Szinán építőmester emlékeiből megtanulja a szerkesztés eddig elért legnagyobb tökéletességét, az „isteni geometriát". De ugyanolyan elemi erővel vonzotta Nyugatra a Guild of Handicraft, a nagy kísérlet a munkáslakások és házak esztétikájának megteremtésére. Kós pályája meredeken, de biztosan haladt fölfelé, komoly megbízásokat kapott, főiskolai tanszéket kínáltak.

Életének második fejezete az első világháborút követő összeomlással kezdődik. Kós előtt állott a Szerencse, és két kézzel kínált mindent. Ugyanakkor kivilágosodott benne a sors, és tudtára adta, hogy elhivatott ember. A hazatérés Kalotaszegre bizonytalanságot jelent, de megvalósulást, ott vetítheti ki, válthatja életre teljes önmagát. Valójában ott várja őt „a minden". Egészen különös dolog következett. Olyan képességek törtek föl belőle, aminőkről eddig ő sem tudott. A csöndes, fukar beszédű építész emelvényt ácsoltatott a Fórumon, és meghirdette a Magyar Néppártot, plebejus hetilapot alapított. Átadom a szót Kós Károlynak: „Ez a népünk érdekében való becsületes, hasznos és bátor plebejus szervezkedés azonban felserkentette a maga múltbeli, mindenható politikai vezető pozíciójához görcsösen ragaszkodó és eddig a gyáva és káros politikai passzivitást propagáló magyar egyházi és világi arisztokráciát, a pénz és hitel velük szövetséges urait és dzsentri- meg polgárvazallusaikat, s most akcióba lendülve hirtelen megszervezték a politikai és gazdasági érdekeiket szolgáló konzervatív-nacionalista Nemzeti Pártjukat – a dolgozó magyar nép pártja ellen". Tökéletes történelmi helyzetrajz. A levitézlett magyar urak pedig Bethlen István anyagi támogatásával, a nyomorult, letiport magyarországi népből kisajtolt pénz segítségével törték le a magyar kisebbségek demokratikus megmozdulásait, Kós Károlyét is.

Kósnak az irodalomba kellett húzódnia, és most mutatkozott meg, hogy nagy politikai lobogása mégsem történt hiába. Ha Kós nem harcolja végig ezt a négy esztendeig tartó, még kenyerétől is csaknem megfosztó harcot, aligha teremti meg a kor legmerészebb művészetfilozófiáját. 1932-ben, midőn megindult a népiek gyülekezése, már folyt Zsilinszky Endre küzdelme sajtóban és parlamentben, a föld és az utca költőjének vallotta magát József Attila, Erdélyben, a magyarországiaktól egészen függetlenül, keserű politikai tapasztalatainak visszaütőjeként Kós Károly meghirdette az Idő legforradalmibb művészeti manifesztumát. Az „architektúrát" vallja nem csupán a legősibb művészetnek, de anyaművészetnek, mert az ember legelemibb gyakorlati, és leglelkibb szükségleteit elégíti ki. Forradalmi beszéd ez: a leggyakorlatibb elemek és a leglelkibb

szükségletek egyességét ennyire nyíltan és határozottan még senki sem mondotta ki, ezért természetszerűen fűzi hozzá: „Az architektúra berkeiben ez a kifejezés: l'art pour l'art" mindig abszurdum volt. Ám, a nagy Kós-nyilatkozat címe: Az építész és az író, ezért lépnünk kell egyet. Önkéntelenül feltolul a kérdés: és az irodalomban miként hangzik ez a tétel? Az építészet elképzelhetetlen megrendelő nélkül, Kós szerint az irodalomban is ez a törvény az úr. „A különbség annyi, hogy az író munkarendelője nem egy fix ember vagy fix emberi testület, de *az* ember, az időben, társadalomban, az életben élő ember. Maga az emberi társadalom, az emberi élet". Az írói szabadság feladása ez? Kós szerint semmi esetre sem, csupán a tény megállapítása és ezen belül az írói szabadság biztosítása: „Az íróművész keze éppen úgy kötve van, mint az architektus keze. Sőt *igazi* művész kötöttség nélkül nem is lehetne: kell hogy kösse őt a maga kora, a maga társadalma, korának látása, hite vagy hitetlensége. Csak kontár tud e kötöttségek súlyos terhe nélkül dolgozni: tehát felelőtlenül, lelkiismeretlenül. Az író művészete nem az áttörése a megrendelő által kitűzött korlátoknak, de azokon belül adott *többlet*". De mi ez a többlet? Az írónak vállalnia kell korát, ugyanakkor jussa van küzdeni nemcsak érette, de véle is, ha ez végső eredményben érette történik. Úgy vélem Vörösmarty példájával tökéletesen sikerül megvilágítanom a kérdést. Vörösmartyban egy nagy kozmikus eposz várt kitörésre. Ugyanakkor a tetszhalálából ocsúdó nemzet ki akart egyenesedni, és a „hősi múlt" fölemelő példájára várt. Vörösmarty hajlott a nemzet kívánságára, nem is tehetett volna mást, nemzeti költő volt, ugyanakkor a *Zalán futásába* kozmikus eposzát is beleszőtte –, ez volt ama *többlet*. Utóbb megírta

Kedves Gyula!
Olvastam a „Tükör"-ben megjelent cikkedet: Kölcsönkérlek." Nagy örömmel vettem volna, most kedves írásodat cikkeddel együtt szerkesztőségünk részére.
Szeretettel üdvözöl
Kós Károly
Kalocsa, 72. dec. 31.

Kedves Gyula!
Örömmel olvastam a Tükörben megjelent cikkedet. Kölcsönkérlek. Nagy örömmel vettem volna, most kedves írásodat cikkeddel együtt szerkesztőségünk részére.
Szeretettel üdvözöl
Kós Károly
Kalocsa, 72. dec. 31.

Kedves Gyula!
Örömmel olvastam a „Tükör"-ben megjelent cikkedet. Kölcsönkérlek."

a *Szózat*ot, a nemzeti hűség himnuszát, de, ha kellett, irgalmatlanul ostorozta korát. Utóbbit ugyancsak ama *többlet* nevében cselekedte.

Kós még tovább megy: „Igazi művész ezért jár mindig előtte korának, mert azt tudja megvalósítani, amit a megrendelője csak akarna, de nem tud elképzelni." Valóban, ami tegnap vitás kérdés volt még, ma már természetessé válik, ha az író látja az emberi fejlődés irányvonalát, és a mába a holnapot is bele tudja számítani. Valamikor váteszi képességnek mondották ezt, de tegnap a vátesz szót le sem írhattuk, mivel a beszűkült szemléletű ítészek azonnal vészharangot kongattak. Holott a vátesz nem más, mint különösen fejlett megérző képességgel felruházott művész. Gondoljuk végig Kós „manifesztumát", és tegyük fel a kérdést: nem áll feltűnően közel ahhoz, amit szocialista művészetnek óhajtanánk?

Meghallották Kós szavát? Életműve elnyerte a megillető méltánylást? Tagadó választ kell adnom. Szóljon maga Kós Károly. 1971. VI. 28-án kelt levelét így kezdi: „Kedves Géza testvérem! Fiatal barátunk, Tasnádi Gábor elküldte nekem a Kortárs 6. számából kivágott 748–950. oldalat, melyek a Te *Törzsek és hajtások* című meghatóan szép és igaz írásodat tartalmazzák. Ami abból pontosan engem illet, nem mondok sokat, ha azt vallom, hogy elég hosszú életem folyamán és a legkülönfélébb tevékenységem értékelése kapcsán ilyen szív mélyéről fakadt megbecsülést csupán egyetlenegyet kaptam..." Így történt. Még legnagyobb prózai művéről, *A Varjú-nemzetség*ről is jobbára balítéletek születtek, hogy inkább krónikát ír, hiányoznak belőle a mélyebb problémák, szaggatott, balladás modor jellemzi. Holott csak annyiban mondhatjuk „krónikásnak", mert a régi erdélyi emlékírók hagyománya ihlette. Vannak ősei és gyökerei, de ihletésükből egészen modern szépprózát teremtett: történelmet, sorsokat sommázó, mégis levegős, helyesebben talán: friss havasi lélegzetű regényt. A „mélyebb problémák" olykor csakugyan hiányzanak művéből, mivel lépten-nyomon a legmélyebbek törnek föl, s találnak türelemmel bogozó, vagy kardvágásra termett kezekre. Ami „szaggatott, balladai" modorát illeti, a két Rákóczi György korszaka, főként a másodiké bizony eléggé tépő, tépett, sőt szaggatott is lehetett, de a korszakot ábrázoló regény, *A Varjú-nemzetség* szerkezete az architektúra remeke, korszakokat bír anélkül, hogy roskadoznék, telített, mégse zsúfolt – tegyem hozzá a tovább világító tényt, Kós, az építész dicséretét, mert kora szecessziójának zsúfoltságát is telítettséggé nemesítette?

Külön méltatást érdemelnek *A Varjú-nemzetség* alakjai. Ezek bizony megteremtett, elkészült emberek, nincs szükség részletező leírásra, körülírásra, agyonelemzésre, életmelegen lépnek elénk, minden mondatuk és cselekedetük teljes értékű vallomás fejlődésükről, életútjukról, cselekedeteikről. Az élet akkor is véres volt, kemény, irgalmatlan, mint mindig, ha megmozdul a történelem, de a légkör kevésbé fertőzött, az emberi lélek nyíltabb, a tartás szálfásabb, a szenvedély pedig még a nagy természeti viharok vérrokona. Az atmoszféra oly sűrű, a humánum annyira telített, hogy minden mozdulat, cselekedet lényeget fejez ki. Varjú Gáspár hazatérőben betér a Basa-portára Kisannához, akinek, midőn elment, ajándékot ígért. Pehelykönnyű ajándékot hoz, keleti csodakendőt. Kisanna csak utóbb nézi meg, elámul, ilyen szépet még nem látott, ládájába teszi, de sohase viseli. Ezzel eldöntött valamit, bár még maga se tudja, sohasem lesz Varjú Gáspáré. Basáék elfeledik az udvarról a házba hívni Gáspárt, de mire hiányzására eszmélnek, a legény már lovagol fölfelé a Pojánára. Ők se vélik még, hogy immár döntöttek, csak Gáspár tudja, hogy valahol a mélyben megindult a dráma. Utóbb Kisannának majd néhány mondattal utal erre, ám ezzel mindent elmond. Ama kor még nem volt szószátyár, a zsargon reménytelen zakatolását sem ismerte.

1633 Szent György napjának éjszakájáról írja Kós Károly: „A rosszak éjszakája

ez ma. A szél úgy sír, mint álmából felzokogó gyermek, úgy jajgat. Valami nagy nyugtalanság jajgat ott kinn a kietlen, sáros világban, valami vajúdik, valami lesz ma még. Ha! hogy csikorog, ropog a jegenyefa ott kinn az ablak előtt". Tökéletes korrajz, mert bévül ugyanaz történik, ami kinn. S mindezt öt sorban. A lónai fogadóban találkozik a két vetélytárs Varjú Gáspár és Maksai hadnagy, de ott éjszakáznak Kolozsvárra menőben Basa Tamás és unokája, Kisanna is. A Varjúk még a holt Bethlen Gábor varázsában élnek, Maksai már az új urat, Öreg Rákóczi Györgyöt szolgálja. Maksai űzi Varjú Gáspárt, de Gáspár győz, a hadnagy összekötözve fetreng a földön. Kisanna könyörög érette – vagy inkább Gáspárt félti a gyilkosságtól? Milyen hiú dolog lenne elemezni ezt, midőn bévül már régen eldőlt minden. Gáspár Basáék szánkójába dobatja a megkötözött Maksait, akár a dögöt. Maksai életet kapott ajándékba, és valahol egészen mélyen égető sebet. Ez a seb pedig nem gyógyul meg, és akaratlanul gyilkossá teszi – előbb dönt, mint Maksai dönthetne. Később agyonlövi Gáspárt, katona, kötelességét teljesíti, mert Gáspár apja védelmében a fejedelmet vette célba. Mégis, mint ember, súlyos bűnbe esik, mert azt öli meg, akitől saját életét ajándékba kapta. Az antik tragédiák lélegzetét érzem. Akkor még nem beszéltek nem is írtak a mély lélekről, Kós sem ejtette ki ezt a szót sohasem. De annál jobban ismerte néma művét és törvényeit.

A bűn után szét nem oszlatható árny borult a Maksai-porta fölé, nyomult be a házba, csakúgy, mint a lelkekbe. S ekkor jelenik meg a lánykorában igaztalanul megrágalmazott Vitéz Ilona, Gáspár özvegye mindenki fölé növekedve, mint a mentő angyal, csak ő tudja elűzni Maksaiék feje fölül azt a pusztító árnyat, lelkükből nemkülönben. Majd Maksai katarzisa következik, csak egy mondat szakad fel belőle: „Hát éppen olyan átok van mirajtunk?" Az „átok" feloldódik az utódokban. És szinte a végzet megfordulásának jelképeként a két özvegy együtt keresi fel Varjú Gáspár és Maksai sírját. Egymás mellett pihennek a Pojánán.

Fölvetődhet a kérdés, hogy Kós, bár a jelen, a kor vállalását követelte a művésztől, miért írt történelmi regényt? A válasz igen egyszerű: történelmi realizmussal is szolgálhatjuk a jelent, és, úgy lehet, olykor ilyen úton többet segíthetünk a haladás és az eligazodás ügyének. A legmerészebb forradalmárnak is történelmi hagyományt kell keresnie, ha teljes értékű munkát akar végezni. Midőn Kós hazatért, és 1921 júniusában Bánffyhunyad piacán meghirdette plebejus pártját, szétesőfélben magyar társadalomra talált, megérkezett az alkalom alulról kezdeni mindent, felsorakoztatni a népet. De a társadalmi felépítmény csakhamar megorrontotta a veszedelmet, és éppen olyan hajsza indult ellene, akár a két Rákóczi György idején a Varjúk ellen. Varjú Gáspár az életét vesztette, Kós csaknem egzisztenciáját. A magyar kisebbség irányítása ismét a régi vezetőrétegek kezébe került, és kiközösítéssel fenyegették. Budapest a soha sem létezett „magyar nemzeti egység" megbontásával vádolta. Társakat is hiába várt, éppen annyira egyedül maradt népével mint egykor a Varjúk a Pojánán, a havasi mokányokkal. Még az ocsúdni kezdő fiatalok, a „Tizenegyek" sem találták meg hozzá az utat – az élükön álló Tamási Áron már 1923 tavaszán Amerikába hajózott, egy zsák aranyat akart hozni a székelyeknek, holott az igazi arany otthon rejtezett a népben. De 1923-ban ezt az írók sorából egyedül Kós vallotta.

Én nem búcsúzom Tőled, Károly testvér. Volt idő, mikor vitáztunk, de azért, hogy eggyé legyünk. Tiszta maradt a szívünk, s jutalmunk a férfihűség lett. Mindenünket elveszíthetjük, mindenünket elragadhatják, csak egyet nem, a hűséget, mert az több életnél s halálnál.

SZÁVAI JÁNOS

Az önéletíró Déry

Megjelenésekor, 1969-ben, megbotránkozott hangú írások sorozata fogadta Déry Tibor remek önéletírását, melynek az író – talán előre sejtve a támadásokat – az ironikusan csendülő *Ítélet nincs* címet adta. A bírálatok, ahogyan e műfaj esetében majd mindig, az előadott tényekre vonatkoztak; ugyanaz, ami Augustinus vagy Rousseau *Vallomásai*ban, Bethlen Miklós *Önéletírás*ában, Goethe *Költészet és valóság*ában az elbeszélés érdekességét és hitelét adja, az Déry esetében – minthogy az *Ítélet nincs* szereplői nagyon közel vannak még időben az olvasóhoz – botrányosnak tetszhetett. Főként az elbeszélő szerelmi kapcsolatainak szabad leírását, az ötvenes években játszott közéleti szerepének hamis beállítását, s némely portréja – főként a Füst Milán-portré – karikaturisztikus jellegét vetették a szemére. Déry védelmezői ugyanezen a síkon vették fel a harcot, s ennélfogva a könyv lényegéről – művészi újdonságáról – alaposan elterelődött a figyelem. Holott az *Ítélet nincs,* nézetem szerint, a magyar irodalom egyik legérdekesebb vonulatának, a visszaemlékezések, memoárok, önéletírások Bethlen Miklóstól egészen Kassákig, Nagy Lajosig húzódó nagyszerű sorának a méltó folytatása. Folytatása, s egyúttal megújítása, mert Déry egészen másképp fog hozzá élete történetének, emberi fejlődésének a megírásához, mint elődei. Hadd próbáljam meg itt kiemelni legeredetibb vonásait, azokat, melyek egyúttal művészi sikerességének a biztosítékai.

Az emlékezet regénye

Az emlékező emlékezet lehetőségeinek feltárása és megvalósítására az önéletírás műfajában az *Ítélet nincs* az egyik legremekebb példa. Déry választásán persze egyetlen pillanatig sem csodálkozhatunk; ha valakitől, hát tőle bizonyosan várhattuk a kronologikus eseményleírás helyébe lépő asszociációs emlékezet-technika bevezetését az önéletrajzba. Közismert, hogy az őt ért irodalmi hatások közül talán a Marcel Proustét tudja a legerősebbnek, és hogy már nagy regényfolyamának, a *Befejezetlen mondat*nak is az emlékezés az egyik rendező elve, ezért hát amikor élete fölmérésébe s leírásába fogott, Déry a lehető legtermészetesebb módon választhatta az építkezésnek, a szerkesztésnek azt a módját, amelyre, ha az önéletírók közt nem is, de a huszadik századi regényben bőven talált mintát.

Az emlékek felidézésének módja azonban nemcsak az önéletírás felépítését határozza meg, hanem szorosan kapcsolódik a műfaj egyik kulcskérdésének, a valószerűségnek a kérdéséhez is. A Goethe–Gorkij–Kassák típusú önéletrajzban – mely lényegében a realista regény egyik válfaja – az emlékezés folyamata csak rejtve jelenik meg, az elbeszélés mintegy önmagában létezik, végig összefüggően s minden mozzanatot biztos megvilágításba helyezve halad előre. Más

KÓS KÁROLY

Kós Károly grafikáiról egy tévedés kapcsán

A Corvina Kiadó gondozásában nemrégiben megjelent Kós Károly albumot megjelenése után hamarosan bevonták egy téves illusztráció miatt. A benne szereplő „A HÁZ" című folyóirat címlapját ugyanis Kozma Lajos rajzolta, melyet a stíluskritikai jegyeken kívül — a jellegzetes faragástechnikára emlékeztető rajzmodor, a stilizált magyaros motívumok geometrikus formákba zsúfolva — a bal alsó sarokban K. L. monogramja is tanúsít. Az illusztráció kicserélése után újra a könyvesboltok polcaira került az album, de továbbra is változatlan formában és több olyan hiányosságot tartalmazva, mely méltán bántja Kós Károly tisztelőinek népes táborát.

Kós Károly, számunkra, fiatal építészek számára még életében a magyar századeleji építészet legendás alakja volt, a ráncos arcú „Szent Öreg", ahogy őt Balogh Edgár a *Hármas könyv* előszavában nevezte. *Régi Kalotaszeg* című kis könyvét, mely a Magyar Iparművészet mellékleteként lett hozzáférhetővé az olvasóközönség számára, nagy áhítattal, egymás vállán áthajolva, csodálattal forgattuk még annak idején a Budapesti Műszaki Egyetem Rajzi Tanszékének könyvtárában. Számos építész szereti, tiszteli és szinte hiánytalanul sorolja építészeti, grafikai, irodalmi munkáit.

Kós Károlyt a kolozsvári Református Kollégium diákját a görög-római klasszikusok késztették rajzolásra. Ahogy a szövevényes, nehéz nyelvtani szerkezetű latin mondatokból lassan kibontakoztak Vergilius nagyszabású költői képei, úgy kerültek a ceruzarajzok a fordítás mellé a diák füzetébe. Ez több volt órák alatti firkálásoknál. Az irodalmi élmény képi formában rögződött, s rajzként elevenedett meg újra, illusztrációként, mint ahogy Kós maga vallja Benkő Samuval történt egyik délelőtti beszélgetésén, melyet *A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni* című könyvben olvashatunk. A gimnazista Kóst nagyon érdekelték a középkori kódexek. Már akkor felfigyelt ezek rendkívüli grafikai szépségére, egységére. A megtetszett betűket lemásolta, a kódexírás duktusát megtanulta. Nemcsak az iniciálék dísze, a miniatúrák rajzossága, hanem a szöveg betűinek szépsége, az egyes betűben rejlő grafikai lehetőség ragadta meg.

A Műegyetem Mérnöki Karán folytatott tanulmányai alatt az Építész Karra járó társaival folytatott beszélgetései közben tárul fel előtte az építészetben és az építészeti grafikában rejlő szépség. Átiratkozik az Építész Karra s ahogy maga vallja itt tanulta meg miképpen rajzol egy rajzos ember. A szabadkézi rajzstudiumok alatt a természet utáni rajzolás folyamán szereti meg a látványt, s az azt hűen visszaadó, a látszati rövidülések törvényének megfelelően készített rajzot. Ezzel szemben áll az építészeti rajz síkokra bontottsága, az ortogonális látásmód. Az alaprajz, a metszet, a homlokzat vonalainak, foltjainak grafikai szépsége a fehér rajzlapon és az ebből fakadó dekorativitás. A két ellentétes grafikai magatartás küzdelmét figyelhetjük meg rajzain. E küzdelmek eredményeképpen jut el Kós Károly a linometszethez, a rá jellemző, kicsit vaskos ábrázolásmódhoz, állapítja meg László Gyula *A rajzoló Kós Károly* című cikkében.

Még egyetemi évei alatt elkészíti első komplex grafikai alkotását, egy rajzos utinaplót, erdélyi építészeti tanulmányútjáról, melynek az *Erdélyország népének építészete* címet adta. Majd sorra készülnek kézzel írott könyvei. 1907-ben nyolc székely népballadát tartalmazó gazdagon illusztrált könyvet készít jegyajándékul jövendőbelijének. A tollrajzokkal díszített, keretbe foglalt szöveg betűi a kopjafákra rótt betűk vonalvezetését követik. A Magyar Iparművészet 1909. évfolyamának mellékleteként jelenik meg az *Atila királról ének* című balladai hangvételű költeménye, melyet kilenc tollrajzzal díszít. Régi *Kalotaszeg* című építészeti tanulmányát nádtollal pergamenre írta és rajzolta. A vastagabb nádtollal írt betűi a középkori kódexek minuszkulái mellé kívánkoznak. Még gimnazista korában Beöthy Zsolt gazdagon illusztrált irodalomtörténetében talált rá Ráskai Lea írására, mely mintául szolgált kézírásának kialakításában. A sztánai Varjú vár kis kézi sajtóján nyomtatta ki *Erdély kövei* című munkáját, melynek három szöveges oldalát maga szedte és 31 linometszettel illusztrálta. 1923-ban a korábban kézzel írt és tollrajzokkal díszített *Atila királról ének* című művét szedett szöveggel s linometszetekkel nyomtatta ki. Még ebben az évben elkészíti a *Kaláka Kalendáriumot* is.

Kós Károly grafikai munkásságának gerincét grafikai sorozatok, xilográfiai és tipográfiai alkotások képezik. Az írott szöveg szép betűi tollrajzokkal, a szedett szöveg linóleum metszettel párosul. Rajzait, metszeteit nem önálló grafikáknak szánja, hanem szöveggel együtt illusztrációk tipográfiai egységbe érlelt sorának.

Ezekből a rajzokból hiányzik az akadémikus rajzi felkészültség. Lapidáris illusztrációiból mégis erő sugárzik, ugyanaz az ősi erő, mint a középkor végi mesterek kalendáriumokba, krónikákba készített metszeteiből. Nem a finoman megmunkált részletek, a hajlékony vonalak sokasága, hanem az egész, tömören megfogalmazott, néha nehézkes egysége adja a szépséget. Mint ahogyan a középkori építészet alkotásai közül sem a katedrálisok karcsú íveit, fiatorony halmazát, hanem a kalotaszegi vaskos kőtornyú, hegyes fasisakú, kicsiny ablakú, falusi templomot tekintette mintaképül.

A magyar sors, a történelmi változások, a gazdasági helyzet nem nyújtotta számára azt a nagyszerű lehetőséget, mint William Morris számára a századvégi Anglia. A Kelmscott Press csodálatos kiadványai nyomán elindult tipográfiai reformmozgalom a Kárpát-medencében is megmozgatja a könyvcsinálásban oly sok örömet lelő nagy magyar grafikusok és tipográfusok mélyen szunnyadó szellemét a századfordulón.

Tótfalusi Kis Miklós tipográfiai hagyatékához méltó vállalkozásba kezd Kós, mikor megalapítja az Erdélyi Szépmíves Céh könyvkiadót. A könyvekhez maga választotta a papírt, „jófajta péterfalvi papírost", a betűt, garamond antiquát, a kötéshez való pergament Farkas Mózsinál rendelte meg.

Kós Károly megérezte a könyvcsinálás örömét. Legyőzött minden akadályt s a morrisi elveket magáévá téve könyvet nyomtatott egyszerű eszközökkel, s nem is akármilyen szinten. A The Studio 1914-ben kiadott melléklete a *The Art of the Book*, mely összefoglalja a morrisi törekvések nyomán felvirágzott tipográfiai mozgalom eredményeit, az angol, német, francia illusztrátorok, mesterek rajzai mellett közli az *Atila királról ének* egyik tollrajzát.

Kós Károly előről kezdte a könyvnyomtatást és mindent a maga kezével, mint hajdanán. Megkereste azt a grafikai modort, kifejezésmódot, betűket, melyek legjobban megfeleltek mondanivalójának. Megtanulta mindazokat a mesterségbeli fogásokat, melyek egy könyv elkészítéséhez szükségesek az alapfoktól a felső fokig. Megtanulta, hogy kell egy szedést elkészíteni, beállítani, hogyan lesz a festékezés egyenletes, a nyomás szép tiszta, az oldalak tükrei, margói arányosak.

Ez nemcsak a praerafíaelita elképzelések, az Art and Craft és az Art Workers Guild mozgalmak hatására kialakult romantikus lázadás volt a terjeszkedő technikai civilizáció tömegtermelése ellen, hanem egy kisebbségi sorba szakadt művész keserű küzdelme a fennmaradásáért, egy jobb sorsra érdemes nép hagyományainak, történelmének megőrzéséért és életbentartásáért. Az első világháború után háttérbe szorított építésznek pár falusi templom helyreállítási munkálatain kívül nem akadt munkája. Fő jövedelemforrását a sztánai Varjú várban berendezett officína termékei képezték, melyek többnyire saját műveinek illusztrált két-háromszáz példányos kiadványai voltak.

A *The Art of the Book* Magyarországról szóló fejezete Mátyás Corvináinak dicséretével kezdődik. A Corvina névhez minden könyvet szerető emberben a legszebb könyv fogalma párosul. A név tehát kötelez. Ugyanazt a gondos, körültekintést, művességet, a betűk és vonalak tiszteletét kívánja, a szerzőtől és a nyomdásztól, mint hajdanán a scriptortól és az illusztrátortól.

Ebben az albumban viszont kétszer szerepel a szebeni várostorony és a torockói ház metszete, mindössze a háttérszínezésük más. Az illusztrációk kiválasztásakor kimaradtak Kós olyan grafikái, mint az *Erdélyország népének építészete* című tanulmány vonalas technikájú rajzai, az *Atila királról ének* tollrajzos változata, az épülettervekről készített művészi igényű rajzai, Móricz Zsigmond novellájához és Áprily Lajos verses kötetéhez készített illusztrációi és más címlaptervei.

Ez az album nagy méretével nem illik Kós kiadványaihoz. A nagy táblákon lélektelenül kerülnek össze és elvesztik terüket, intimitásukat a kis metszetek, melyek eredetileg gondosan összeállítva egymást követték az *Erdély Köveiben* vagy a *Régi Kalotaszegben*. Kós Károly életműve egy gondosabban összeállított, körültekintőbb értékelő tanulmányt érdemelne, hiszen a grafika az, ami Kós sokszínű életének minden mozzanatát híven tükrözi. Az építész hallgatóét, aki terveivel, rajzaival pályázatokat nyert, a történészt, aki Erdély kultúrtörténetét vizsgálta, a néprajzosét, aki Kalotaszeg és Székelyföld lakóinak életmódját, viseletét, házait megörökítette, a nyomdászét, aki az *Erdély kövei* című könyv szövegét szedte s nyomtatta, a tipográfusét, aki az Erdélyi Szépmíves Céh kiadványsorozatát összeállította.

A szecesszió és a magyar századforduló művészete az utóbbi időben egyre jobban előtérbe került. Monográfiák, összefoglaló művek, tanulmányok, cikkek jelzik, hogy mind a művészettörténészek, építészek, esztéták, mind az olvasóközönség érdeklődése nagy e korszak iránt. E könyvek sorából méltatlanul hiányzik egy alapos összehasonlító tanulmány a századforduló kimagasló építész-grafikusainak munkáiról, alkotásaikról, melyben méltó helyet kapnának Kós Károly grafikái is.

Deák Zoltán

T. Szerkesztőség!

(részlet egy a Corvinához is megküldött levélből.)

Nagy örömmel fedeztem fel Veszprém egyik könyvesboltjának kirakatában Székely András által bevezetett és összeállított Kós Károly mappát. Az album pompás külsejével, gazdag illusztrációival, több nyelvű bevezetőjével valóban méltó tisztelgés Erdély nagy embere emlékének. Feltétlenül köszönet illeti meg a Kiadót a megjelentetéséért. A mappához csatolt bevezető tanulmány olvasása közben sajnos több tévedést, pontatlanul megfogalmazott megállapítást találtam.

Kós Károly grafikai munkásságának nem ez az összeállítás az első és legrészletesebb bemutatása. A bukaresti Kriterionnál tavaly megjelent munka A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni; Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal *(Bukarest 1978) minden második oldalát Kós egy-egy grafikai munkája foglalja el, összesen 69 db, szemben a mappa 39 db illusztrációjával.*

Az Erdély és a Kalotaszeg című művek illusztrációinak említésekor a szerző megjegyzi: Technikai megoldásuk kifogástalan, a papír, amelyre nyomták őket, pocsék.

Úgy gondolom, a szerző erős kritikája még nems ejthette, hogy pontosan ennek a grafikai mappának az illusztrációkivitele áll inkább közelebb a fenti jelzőhöz. Kós Károly háborodna fel a legjobban, ha élne, a fenti jelzőn, ugyanis a Szépmíves Céh kiadványainak technikai kivitelét is leggondosabban Ő maga tervezte és intézte, ahogy ezt Marosi Ildikónak egy interjúban elmondta. (Közelképek Bukarest 1974 14. old.)

A mappa birtokomban levő példányának 6., 8., 9. és 12. lapjain a metszetek háttérszínezése és az épületek tetőzetének fekete nyomdafestéke nem folyamatos, helyenként bántóan fakó és foltos. Ezeken a pontokon bizony a Szépmíves Céh félfamentes kiadásai is sokkal erősebbek.

Mint Kós Károly kései tisztelője és a Corvina könyveinek barátja kötelességemnek éreztem a fenti sorokat papírra vetni. Tettem ezt annak reményében, hogy Kós grafikái munkáinak esetleges újrakiadása során ezeket a hiányosságokat a Kiadó széles pártoló közönsége előtt is ismert gondos munkájában mégegyszer nem fordulnak elő.

Sonnevend Imre

Harminc éves az UIA — az Építészek Nemzetközi Szövetsége

Nemrég, 1978-ban, volt harminc esztendeje, hogy az UIA — az Építészek Nemzetközi Szövetsége — egy magyar földön született, francia építész, Pierre Vago — Vágó Péter — kezdeményezésére és szervező munkájával ilyenként elsőnek megalakult. A korábbi hasonló nemzetközi egyesülések — mint például a CIAM — az Új Építészet Nemzetközi Kongresszusai (1928—1959) — nem voltak ilyen, s ennyire a világot, a világ országait és építészeit átfogó, kötöttebb szabályok szerint, határozottabb szervezeti formákkal működő uniók. A megalapítás évében ugyan csak viszonylag kevés — kereken négyszáz — építész gyűlt össze az első kongresszuson, főleg Nyugat-Európából, de ma már öt földrész, csaknem száz országából, mintegy félmillió építész vesz részt munkájában több-kevesebb intenzitással.

Ezt a „felfutás"-t, ezt a sikert részint alapszabályban megfogalmazott céljaink, részint e célokat a megvalósítás irányába terelő, kiterjedt szervezetének köszönheti.

Céljairól a többször idézett Alapszabályában ezt olvashatjuk:

„... a pusztító második világháború után ... a világ országainak építészei jobban szükségét érezték, mint valaha annak, hogy politikai, gazdasági és esztétikai nézeteltéréseken felülemelkedve, létrehozzák nemzetközi szervezetüket, mely demokratikus szellemben egyesíti a világ építészeit, erősíti baráti és szakmai kapcsolataikat, nemzetközi szinten képviseli a szakmát, és támogatja az építészet gyakorlati megvalósítását, a közösséget szolgáló, haladó műveket ... és célja, hogy az építészet társadalmi és kulturális elismerését kivívja a közvéleménynél, a hivatalos és félhivatalos szerveknél."

E szép célt, társadalmi, politikai és építészeti holállásuktól függetlenül minden szervezet építészei elfogadhatják, s így lehetővé válik, hogy valóban közösségi, termékeny és alkotó együttműködés alakuljon ki a célok megvalósítása érdekében. Ez az együttműködés két szinten folyik, az általában egymásutáni kongresszusok és közgyűlések, meg a többkevesebb folytonossággal működő operatív bizottságok szintjén. A kongresszusok aktuális és átfogó építészeti témákat vitatnak meg, a közgyűlések pedig gondoskodnak a vezetés és a vezetési elvek (alapszabályok) folytonosságáról.

Az első, az alakuló kongresszust 1948-ban tartották Lausenne-ban, az eddigi utolsót pedig Mexico-City-ben. E kettővel együtt összesen tizenhárom kongresszus tárgyalta a világ építészetének legjelentősebb problémáit. Az ezeken hozott határozatok és ajánlások jelentősen hozzájárultak az egyetemes építészet továbbfejlődéséhez. A közgyűlések száma — a Párizsban rendezett 1954. évi rendkívülivel — eggyel több volt, és ha nem is mindig a kongresszus városában, sőt országában, mindig elérhető közelben zajlottak le, hogy a közvetlen egymásutániság biztosítható legyen.

A szakmai operatív bizottságok — a „Munkacsoportok" — a kongresszusok és közgyűlések között permanensen dolgoznak, és a szakma különböző kérdéseinek, megvitatásra előkészítésével és a vezetéshez, — korábban a végrehajtó bizottsághoz, ma a tanácshoz — juttatásával lehetővé teszik a tagszervezetek, végső soron a kongresszus állásfoglalásainak — határozatainak és ajánlásainak — meghozatalát. E bizottságok is nemzetköziek, a világ különböző országaiban és városaiban gyűlnek össze, s munkájukat gyakran tágabb körű összejövetelek (szemináriumok, ankétok stb.) segítségével bonyolítják. A munkacsoportok száma és tartalmi mandátuma a szükségletek és lehetőségek szerint változik.

Az UIA-t a Végrehajtó Bizottság — jelenleg Tanács — irányítja, élén az elnökkel. Eddig kilenc jeles építésze a világnak töltötte be az elnöki pozíciót, jelenleg Louis de Moll amerikai építész. A szövetség fő operatív irányítói azonban a mindenkori főtitkárok voltak. Vágó Péter volt az első, aki huszonegy éven át érvényesítette kitűnő szervezőképességét és szellemi adottságait az UIA vezetésében. (Azóta tiszteletbeli elnök, két olyan elől után, mint Auguste Perret és Sir Patrick Abercrombie, aki az UIA első elnöke volt). A jelenlegi főtitkár Michel Lanthonie francia építész. Jelentős szerepet visznek a vezetésben a pénztárosok — jelenleg Charles Edouard Geisendorf svájci építész — akik az UIA anyagi gondjainak terhét viselik.

Mert vannak ilyen gondok. Ahogy a Szövetség szekcióinak, tagjainak száma növekszik, úgy növekednek a problémák is, mert a szekciók által is nehezen vállalt tagdíjak és egyes szubvenciók összességükben sem elégségesek egy ilyen nagy szervezet életbentartásához, mozgatásához, különösen, ha az egyes országok el-elmaradoznak a tagdíjak befizetésével. Egyes, az öt kontinens országaiban működő szekcióközpontok között olyan nagyok a földrajzi távolságok, hogy például, az egyes nemzeti szekciókra, sőt gyakran magukra a tagokra hárulnak, ami néha rendkívül nehézzé teszi az intenzívebb kapcsolatok kialakítását és fenntartását. De ha küszködve is ezekkel és egyéb nehézségekkel, az UIA él, s igyekszik Alapszabályában rögzített alapvető céljainak megfelelni.

A magyar szekció — a Magyar Építőművészek Szövetsége — a tőle anyagiakból, munkából és lelkesedésből tellők határaiig — részt vesz az UIA említett céljainak megvalósításában. Két elnöke egy-egy cikluson át tagja volt az UIA Végrehajtó Bizottságának, most pedig a jelenlegi elnök, Dr. Böhönyey János vesz részt a tanács munkájában.

Az Operatív Bizottságok közül jelenleg hatnak van magyar tagja, egyiknek, a Munkahelyek Munkacsoportjának titkára és titkárhelyettese is magyar.

A magyar szekció eddig egyszer, 1964-ben fogadta az UIA Végrehajtó Bizottságát, az itt, Budapesten rendezett tanácskozásán, hét alkalommal pedig különböző UIA bizottságok, munkacsoportok összejövetelének magyarországi megrendezését is vállalta.

Az UIA által alapított építészeti díjakból eddig két ízben részesültek a magyar építészek: 1961-ben a Perret-díj elismerését kapta meg az IPARTERV kollektívája ipari építészeti teljesítményeiért, 1965-ben pedig Farkas Tibor és munkatársai részesültek az Abercrombie-díjban a Balaton-környék rendezési tervéért. Egy alkalommal pedig, 1975-ben, a madridi kongresszuson a Szövetség folyóiratát, a Magyar Építőművészetet, a nemzetközi építészeti folyóiratok versenyében elismeréssel tüntették ki.

x

Az UIA megalakulásának harmincadik évfordulóján, harminc esztendei működése után, a Magyar Építőművészek Szövetsége, mint az UIA szekciója, kívánja a Szövetségnek — s ezzel magának is, mint az egész szerves részének — hogy további harmincéveken át vigye előbbre az egyetemes építészet nagy ügyét, egyre inkább járuljon hozzá az architektura nemesedéséhez, általánosan művészetté emelkedéséhez és az architekturát produkáló építészek társadalmi és kultúrális megbecsüléséhez.

Major Máté

Kós Károly

Magyar Építőművészet
1978/3

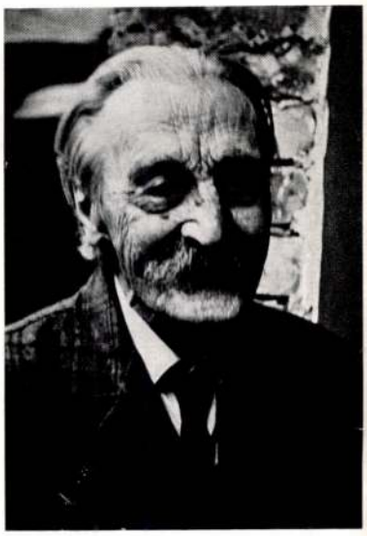

Kós Károly
1883—1977

Egy 1923-ból keltezett tanulmányában írja Kós Károly: „...szükségünk van a művészetre, szükségünk van a művészi munkára, mint ahogyan szükségünk van a kultúra más terméseire is...

És mivel szükségünk van rá, meg kell teremtenünk. A kultúra megvan, a népünk is él, s él még népünk művészete is... s talán akad egy-két emberünk, akinek tőkéjén kívül lelkiismerete is van. S abban a pillanatban él is már az a művészetünk, amely mindenkié, — mert az életé; mely gyönyörűsége annak, aki megveszi, gyönyörűsége a munkásnak, aki előállítja, de gyönyörűsége mindnyájunknak — és nyeresége a vele gazdagabbá lett egész emberi világnak."

Alkotó embernek nem lehet ennél szebb, szerényebb és tudatosabb ars poeticája.

Olyan emberé ez a hitvallás, aki egyszerre tudott mesterember — a mívesség, a kivitelezés tudora, s varázsló-álmodozó, az intuíció kegyeltje lenni, s egyszerre volt a mindenkori — sokszor igen szegény-mostoha valóság talaján két rezzenetlen lábon álló, precízen kalkuláló mérnök — és műveit érzelmeivel csordultig telítő művész.

Egyike legnagyobb építészeinknek, de személyét és értékét egész Európa megismerhette volna, ha kíméletlen kora nem téríti más pályára. Tevékenységének sokfélesége s a sokféleség állandó, magas mércéje miatt reneszánsz embernek is nevezhetném, mert a reneszánsz dél teremtett effajta mindentudókat. De nem rokonszenvezett a reneszánsszal — inkább a középkor szívbéli őszinteségét csodálta — ne keressünk tehát jelzőket az embersége mellé.

Ha csupán a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeumot hagyta volna ránk, e ház önmagában is olyan posztot igényelne számára a magyar építészek rangsorában, amelyet igen kevesen értek el — számra sokkal nagyobb életmű belépőjegyével is.

Manapság, amikor építészetünk a nálunk szerencsésebb-gazdagabb s ügyesebb-ügyeskedőbb nációk eredményeire kacsintgatva próbálja az igények, a technika s a naponta érkező-frissülő divatáramlatok kaotikus halmazából meggyúrni önnön testét —, hatalmas tanulságul szolgálhat Kós Károly munkássága, aki mint építész is tudathasadás nélkül egyszerre volt európéer és magyar, s aki terveiben úgy sarjasztotta gondolatait népének hagyományaiból, hogy azok a legkorszerűbbekké, leghaladóbbakká váltak keze nyomán.

A búcsú, az eltávozás az elmúlás tapadványa, s ha valaki már életében jelképpé képes válni, annak nincs félnivalója a haláltól. Ezért hát nem búcsúzom Kós Károlytól, csupán köszöntöm őt, az Élőt —, a Magyar Építőművészek Szövetségének Elnöksége, s az egész magyar építésztársadalom nevében.

Finta József

A temetésen elhangzott búcsúbeszéd.
Fényképezte Plesz Antal, 1973

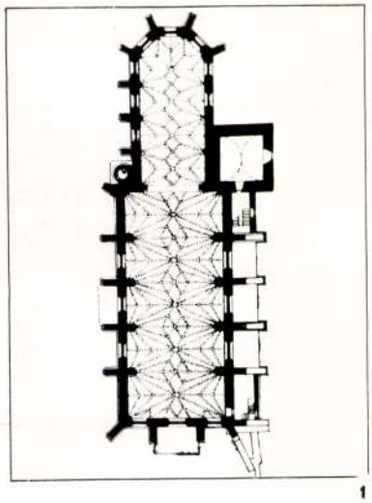

1

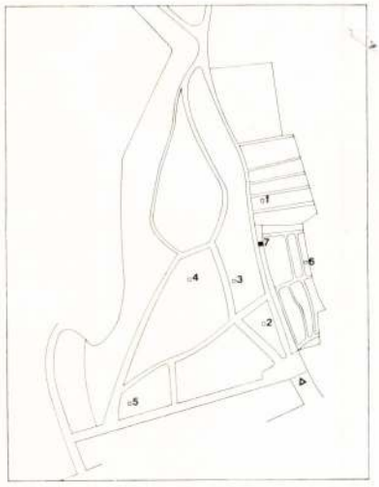

2

Búcsú Kós Károlytól

Délelőtt, amikor a Farkas utcai református templomban felravatalozták, még siratta őt a kolozsvári ég. Meleg permet verte a fülledt utcákat, tereket, a rohanó járókelőket, az egymás mögé zsúfolódó gépkocsikat.

Délutánra azonban eltűnt a felleg a város fölül, kisütött a nap, megcsillantak újra a patinás homlokzatok s felderengett a zsúfolásig megtelt templom gyászba öltözött gótikus csarnoka is.

Halkan zsoltározott az orgona, amikor odahelyeztük koporsója elé, a feltornyosuló virághegy lábához a Magyar Építőművészek Szövetségének koszorúját. Ravatala mellett egymást váltották a tiszteletadó díszőrségek; palástos kálvinista lelkészek, írók és művészek, falusi férfiak és asszonyok. Körülötte ott ült pompázatos díszbe öltözve az ő annyira szeretett népe: Kalotaszeg. Küldöttségek a közeli községekből, tisztelői távoli városokból; odagyűlt ravatala köré lélekben az egész romániai magyar nemzetiség. Ennek a gyászoló gyülekezetnek az ajkáról, orgona kísérte, hátborzongató uniszónóban csendült fel a búcsúszertartás első éneke: „Egyedüli reményem óh Isten csak Te vagy...".

Hosszú, szép zengésű papi beszédek után bontották meg a díszes ravatalt. Ünnepi öltözetű kalotaszegi asszonyok vitték ki a tengernyi koszorút, magasra emelve a padsorok között, ki a kapun, felsorakozva végig a Farkas utcán. A koporsó ráhajtogatott hófehér szemfedővel, mint tölgyfaladik leeresztett vitorlájával a végzetes vizen, méltóságteljesen imbolygott ki előttünk, díszbe öltözött legények vállán. Ott álltunk a padokba szorulva, néma csendben, összeszorított ajkakkal, szemünkben, és agyunkban e pillanatokat örökre rögzíteni akaró erőfeszítéssel.

Kós Károly építész elindult utolsó útjára, a Házsongárdi temető felé. Elől színes párták, díszes ruhák, koszorúk, libegő szalagok áradatában Kalotaszeg népe, a lovakhúzta, szeliden billegő gyászkocsi után a család, a barátok, tisztelők sokasága. Ballagtunk mögötte, kísértük utcákon, csodálatos hangulatú sírkerten át végső nyughelyéig. Sírjába néhány magyar és román nyelvű búcsúztató beszéd után, kegyes zengedezések közepette helyezték el őt, már ott nyugvó szerettei mellé.

Augusztus végi kora este volt. A lenyugvó nap sugarai itt-ott utat találtak a patinás régi sírkövek között a friss, színes sírdombra s megaranyozták a mellette őrt álló magasbatörő fenyők vörösbarna törzseit. Lentről a város mély zengésű harangszavával köszönt el tőle.

1977. augusztus 29-én így temettük el Kós Károlyt, a Magyar Építőművészek Szövetségének első tiszteletbeli tagját. Elvesztettük őt is, akiről hosszú-hosszú öregsége miatt szinte már azt hittük, hogy mindig velünk marad, akinek mosolygó ráncos arca dacolni látszott a kegyetlenül rohanó idővel is. Szegényebb lett építészetünk, árvább lett a romániai magyar nemzetiség, magára maradt Kalotaszeg.

*

Most búcsúzóul erősebb lehet az érzelmek és emlékek szólama, hiszen hűséges öreg barátomnak tudhattam én is, mint sokan a határokon innen és túl.

Viszonylag későn ismertem meg, pedig már gyermekkorom emlékei közt ott rejtőzött a budapesti Állatkert mélytornácú, magastetős épületeivel, a behavazott Kispest-Wekerle telepi Főtér romantikus kapuzataival. Diákkorom óta ismerem csodálatos kéz-

4

5

6

7

8

9

írását, szeretem grafikáját, darabos metszeteit. De mégis úgy adódott, hogy előbb láthattam William Morris tapétáit, lapozgathattam a Kelmscott Press remek fóliánsait. Előbb bámultam meg Eliel Saarinen gránithomlokzatait, s ejtett ámulatba a Hvitträsk villa csodás belső világa, Akseli Gallen Kallela nagyhatású falfestészete. Ezek ott messze Nyugaton és Északon ismét a már régen nem látott Kolozsvár felé irányították figyelmemet.

Így kerültem el végül hozzá egy havas, lucskos január estén tizenöt esztendeje. A Mihail Viteazul tér egyik új bérházának első emeletén, kisebb szobácskájában fogadott. A lámpa csupán rajzasztala lapját világította meg, a szoba többi része homályban maradt. De azért kirajzolódtak a bútorok, a maga tervezte, festette szekrény körvonalai s ott halmozódtak valahol körülötte megmaradt könyvei. Az asztalon kis rajztáblán silány minőségű pauszpapír feszült, rajta gondos ceruzarajz részletei bontakoztak ki. Lassan melegedtünk bele a beszélgetésbe. Én kérdeztem s ő felelt, magyarázott fáradhatatlanul. Fiatalságáról, egyetemi éveiről, William Morris-ról, az angolok hatásáról, esti rajzolgatásairól az Iparművészeti Múzeum könyvtárában, Eliel Saarinen és Gallen Kallela magyarországi látogatásairól, velük való találkozásairól, magyar kortársairól. Most kezdett igazán fontossá lenni mindaz, amit külföldön láttam, a magyar kortárs építész szemein át belepillantva a századforduló utáni évek nagy művészeti mozgalmainak titkaiba. Milyen természetes egyszerűséggel beszélt a maga és küzdőtársainak nagyszerű eredményeiről!

A kis szoba csodálatos feszültséggel telt meg. A szokatlan megvilágítás, a lámpa fénykúpjának széléről beszélő ráncos arc, a lógó ősz hajzat, a fal mellett álló bútorok furcsa kontúrjai mesés környezetet varázsoltak. Kipirulva, lelkesen hallgattam az öreg varázsló időben és térben oly távoli emlékeinek színes felvillanásait. Hálásan búcsúztam, s felzaklatva rohantam végig az elnéptelenedő csatakos utcákon a vasútállomás felé.

Későbbi találkozásaink tárgyilagosabban zajlottak le; magnetofoninterjúval, fényképezéssel, vissza-visszatérve a kedves témákra, az angolokra, a finnekre, s mindenekelőtt Kalotaszegre. Gyönyörű betűivel haláláig hűségesen írt leveleket életéről, munkáiról, organikus építészetről, sztánai officináról. Lassan kibontakozott előttem különös sorsa és nagyszerű életének teljes képe. Mikor először felkerestem, inkább csak az építészt láttam, a századforduló utáni évek nemzeti romantikus architektúrájának nagy mesterét és egyik ébresztőjét. Bár az építészet eredeti s szíve szerinti hivatása volt, a sorsa később más utakra indította — tömören és szépen vallott nekünk erről egyik levelében (MÉ 1964/6.). Lassan kibontakozott előttem is a grafikus, a tipográfus, az író, a politikus Kós Károly. Minden munkájában ugyanaz a hűség. Minden épülete, minden rajza, metszete, minden írása, ami ránk maradt, hittel készült. Hitt az emberi alkotó munka népet, nemzetiséget megtartó erejében. A csúcsos, cserepes tetők, deszkázott oromzatok, sommás fametszetek, drámai igazságok, regények, beszélgetések, mind ennek a bizonyságai. A nyugtalanok, a csak magukat megörökíteni vágyók nem értik őt, aki a történelem tanulságait a maga mondanivalójának kifejezésére bátran új formába öntötte.

A legutóbbi években ismét feléje fordult a figyelem mindkét hazában. Egyre többen keresték fel kolozsvári otthonában; kíváncsiak, kutatók, tanácsot kérők, áldást várók. Eljutottak hozzá a megtisztelő hivatalos elismerések is magyar és román részről egyaránt. Olvastuk újra kiadott írásait, hallottuk a rádióban, láttuk filmen és televízióban. Megszoktuk, hogy onnan távolról, a Királyhágón túlról öreg, szinte már a történelem mélységeiből zengő hangjával időnként szólít minket.

Most ő is elköltözött oda a domboldalra, a holtak házsongárdi városkájának egyik macskaköves meredek utcájába. Még drágább lett nekünk az a sírkert, még értékesebb az a föld, melybe Szenczi-Molnár, Tótfalusi-Kis, Pápai Páriz és még annyi nagy elődje mellé most az ő porai is megérkeztek.

Alkotásai, épületei, grafikái, írásai itt maradnak velünk. Emlékei körülvesznek, nagyszerű hagyatékával gazdagabbá lesz a közös szellemi haza.

Nagy Elemér

1. A Farkas utcai ref. templom alaprajza
2. A Házsongárdi temető térképe
   1. Jósika Miklós
   2. Gaál Gábor
   3. Szabédi László
   4. Tótfalusi-Kis Miklós
   5. Szenczi Molnár Albert
   6. Reményik Sándor
   7. Kós Károly

3—4. A temetési menet

5. Búcsú a sírhelynél
6. A jó öreg Vlegyásza hósapkásan a valkói templommal
7. Sztána. A 6. és 7. kép Sonnevend Imre felvétele
8. Kolozsvár, Monostor úti református templom ajtaja
9. Kolozsvár, Rákóczi utca 42. Itt töltötte utolsó éveit

1. Plan du temple réformé, rue Farkas
2. Carte du cimetière de Házsongárd

3—4. Convoi funèbre

5. Adieux à la tombe
6. Le bon vieux Vlediassa en casquette d'hiver et l'église de Valkó
7. Le village Sztána
8. Portail du temple réformé, Kolozsvár (Cluj-Napoca), rue Monostor
9. Kolozsvár, rue Rákóczi 42, où il a passé ses dernières années

A kispesti Főtér tervezése

Az előző években Kós Károly munkásságának méltatása kapcsán egyes alkotásai gyakran kerültek említésre, bemutatásra. Ez alkalommal Budapest XIX. kerület Petőfi téri (volt Kispest, Wekerle telep Főtér) épületekről közlünk néhány fényképfelvételt és a tervezéssel kapcsolatban egy magnetofoninterjú részletét, melyet 1968. május 6-án készítettünk Kolozsvárott. A zárójelben szereplő szókiegészítések tőlünk származnak.

*

— A kispesti Főtér megtervezése pályázattal kezdődött?

Várj, elmondom, hogy ment. Ott voltunk nyugodtan Sztánán, s egyszer csak kapok egy levelet, megbízást. Adtak egy határidőt, amikorra elküldték a szabadjegyet is, hogy akkor menjek fel Pestre a vázlattal. Az ideával, az ideavázlattal. Hát én őszintén szólva egy ekkora... (mutatja kb. egy negyed ív) — sajnálom, hogy ez elveszett, azt sajnálom — akkora kis pauszpapírra csináltam meg, azt hiszem ötszázad léptékben a négy frontot. És egy alaprajzot hozzá, szintén ötszázad léptékben. S evvel indultam. No osztán voltunk vagy hatan. Hát teli volt terítve az asztal, vízvezetékes főember volt a fő zsűri nem tudom én mi, ő volt kiküldve az államtól, vagy a fővárostól, mert a fővárosnak voltak azok a telkei. És ott teli volt az asztal modellekkel, őrült lapokkal, gyönyörű perspektívákkal, ...na mondom, én jól nézek ki, a tárcámba van betéve az én okmányom. A végin is maradtam, egészen fiatal taknyos kölyök voltam. A többiek mind nagy... (tervezők). Én már, már nem emlékszem mindenkire, de tudom volt egy városrendező főember, az is ott volt, nem tudom már minek hívták. Szóval referálnak mind. De kisült, hogy egyik se gondolt arra, hogy lezárja (a teret). Mindegyik lombokkal, parkírozással, tudja fene mivel (akart hatni). ...Na, a végén jöttem én. Mondja az öreg — az elnök —, hogy na hát Kós építész mit szól, mi az ideája? Mondom, én kérek először is egy fekete táblát és krétát. Hát ezen most már kezdtek gondolkozni. Hoznak egy fekete táblát. És hoznak nekem krétát. Na mondom most tessék figyelni! Először tartottam egy kiselőadást: Kérem, egy teret kell csinálni. A tér nem azt jelenti, hogy Alföld, mert különben az Alföld volna a legszebb tér. Tér akkor, amikor lehatároljuk, az a tér. Az építészeti tér ez. Tehát én ezt csináltam kérem. Itt van, így mennek az utcák kerembe. Éppeg nyolc utca volt kerembe. No, ezt lezártam, ezt lezártam, s ezt lezártam. Maradjon a főút és legyen... legyen tér. Azt mondja: kérem megvan, magát megbíztuk!

— Csak az áthidalások, vagy a házak is szerepeltek a tervben?

A házak is. De aztán azt akarták, hogy én csináljam meg az összes házat. Mondom erről szó sem lehet, ilyen marhaságot nem is vállalok. Egyet vállalok egy ilyen kettős házat. A másikat, szemben velem ezt Zrumetzkynek testáltam. Aztán megcsináltam kicsiben a telekfelosztást, hogy körülbelül mekkora telkek legyenek ott, körülbelül milyen magas házak, ez megvolt nekem, ez az arány, egy ötszázad és kifestett tervben. Akkor megbíztak engem, hogy én vezessem, adjam ki a munkát, más szóval ajánljak építészeket. Hát mondom, megszabom majd az ereszvonalat és magasságokat, ezt megcsinálom... és vezetem az egészet. Na aztán így is történt. De nagyszerű fizetést kaptam, s azonkívül még renumerációt. Amit én terveztem, arra külön megadták a tiszteletdíjat. Kaptam olyan fizetést... Emlékszem egyszer összevesztem a vállalkozóval. Egy olyan nagy vállalkozó volt, aki mindent megengedett magának, én meg nem engedtem meg neki. De én voltam megbízva, én voltam a művezető. És... úgy, hogy egyszer az államtitkárhoz fel izéltek (jelentettek)... nem politikai államtitkár volt, hanem adminisztratív. És felhívtak hozzá.

— A főváros adott irodát?

Én nem tudom ki adta.

— Kik voltak akkor még ott, Tornalljai?

Ő volt aztán az utódom ott.

— Kispesten?

Kispesten. Ő végezte be az építkezést.

— Ez hányban volt?

Tizenkettőben, tizenháromban.

(A beszélgetést Nagy Elemér vette fel Kolozsvárott, 1968. V. 6.)

1

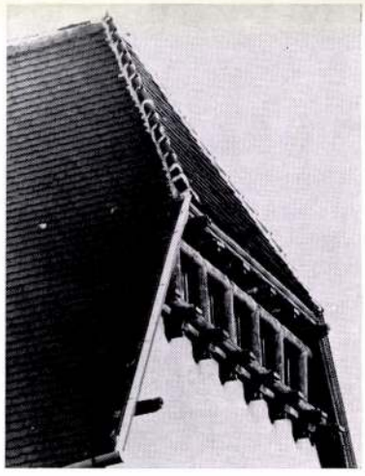

2

4

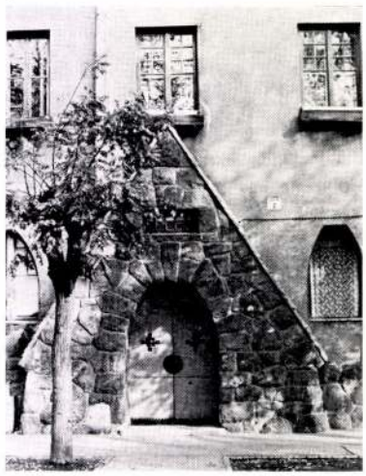

3

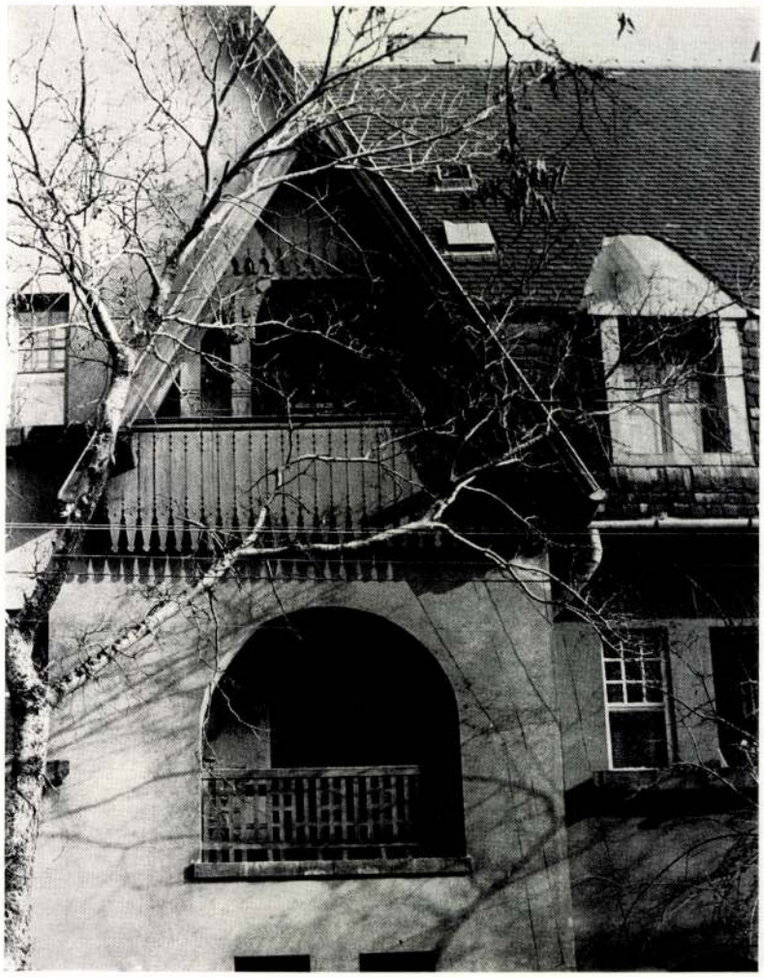

1—4. Kispest, Wekerle telepi lakóházak
A Wekerle telep fényképeit Deák Z. készítette.

1—4. Kispest, bâtiments d'habitations de l'agglomération Wekerle